

25. | 1. | 2025
cilt | sayı | mart
volume | issue | march

e-ISSN: 2757-9425

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of
Abant Social Sciences

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

ASBİ

Cilt: 25 Sayı: 1, Mart 2025

E-ISSN: 2757-9425

SAHİBİ

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rektör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

BİLİMSEL YAYIN VE DERGİLER KOORDİNATORLÜĞÜ

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

Koordinatör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

SORUMLU MÜDÜR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Müdür, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu-Türkiye

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCILARI

**Dr. Öğr. Üyesi Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ**

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Arş. Gör. Dr. Kasım TİMUR

Çukurova Üniversitesi, İİBF, Adana-Türkiye

Arş. Gör. Dr. Veysi TANRIVERDİ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, FEF, Zonguldak-Türkiye

Arş. Gör. Mehmet Akif DOĞAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, LEE, Bolu-Türkiye

Arş. Gör. İsmail Hakkı ŞERİFOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, EF, Bolu-Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Türkiye

Doç. Dr. Reşat SADIK

Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Aliye AKIN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet SÜME

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Cantürk AKBEN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Hüsamettin AKAR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Murat ÖZCAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Orhan EROĞLU

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Uluhan ÖZALAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAŞYİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Bolu-Türkiye

Arş. Gör. Dr. Yunus UĞUR

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon-Türkiye

Arş. Gör. Dr. Serkan ÇELİK

Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Uyg. Bil. Fak., Kırklareli-Türkiye

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Fatma Demiray AKBULUT
Arş. Gör. Dr. Gülderen TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yük., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

SAYFA DÜZENLEME

Dr. Öğr. Üyesi Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

HAKEM KURULU

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır

ADRES

Yazışma Adresi

Telefon

E-Posta

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Müdürlüğü, 14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Doç. Dr. Azamat MAKSÜDUNOV
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN

Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

DİZİNLENME BİLGİLERİ

“**Abant Sosyal Bilimler Dergisi [ASBİ]**” yılda üç kez (Mart – Temmuz– Kasım) yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. ASBİ’de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayımlanmaktadır. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ASBİ’ye ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur. Ayrıca Abant Sosyal Bilimler Dergisi Dergipark üyesidir.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİ);

TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Journal of Abant Social Sciences

ASBİ

Volume: 25 Issue: 1, March 2025

E-ISSN: 2757-9425

OWNER

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rector, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

SCIENTIFIC PUBLICATIONS AND JOURNALS COORDINATOR

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr
Coordinator, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

RESPONSIBLE MANAGING EDITOR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Manager, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, The Institute of Graduate Studies, Bolu-Türkiye

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-Türkiye

CO-EDITORS

Assist. Prof. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

RA Dr. Kasım TİMUR

Çukurova Uni., Faculty of Eco. And Adm. Sci., Adana-Türkiye

RA Dr. Veysi TANRIVERDİ

Zonguldak Bülent Ecevit Uni., F. of Arts and Sci., Zonguldak-Türkiye.

RA Mehmet Akif DOĞAN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., The Ins. of Graduate Studies, Bolu-Türkiye

RA İsmail Hakkı ŞERİFOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., The F. of Edu., Bolu-Türkiye

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Sakarya University, Faculty of Business, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Reşat SADIK

Düzce University, Faculty of Sport Sciences, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Gerede Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Aliye AKIN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Tourism Faculty, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gökhan TELATAR

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Theology, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÜME

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye.

Assist. Prof. Dr. İbrahim BİRİ

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Cantürk AKBEN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Hüsamettin AKAR

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Communication, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖZCAN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Orhan EROĞLU

İstanbul 29 Mayıs Uni., Faculty of Law, İstanbul-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Uluhan ÖZALAN

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Faculty of Law, Bolu-Türkiye

RA Dr. Yunus UĞUR

Karadeniz Technical University, Faculty of Literature, Trabzon-Türkiye

RA Dr. Serkan ÇELİK

Kırklareli Uni., Lüleburgaz Fac. of Applied Sci., Kırklareli -Türkiye

TURKISH/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

**Assoc. Prof. Dr. Fatma Demiray
AKBULUT
RA Dr. Gülderen TOKMAK**

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., School of Foreign Languages, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

PAGE EDITING

**Assist. Prof. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ**

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

REFEREE BOARD

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

ADDRESS

Correspondence Address

**Phone
E-Mail**

Bolu Abant İzzet Baysal University, The Institution of Graduate Studies,
14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

EDITORIAL BOARD

**Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Assoc. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN**

Sakarya University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kocaeli University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

“**Journal of Abant Social Sciences [ASBİ]**” is a peer-reviewed, international journal published three times a year (March-July-October). The scientific and legal responsibility of the articles published in **ASBİ** belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to **ASBİ** and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles.

Journal of Abant Social Sciences (ASBİ); indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos İndeks

İçindekiler / Contents

i-viii | Jenerik / Generic

Makaleler / Articles

- 1-11 Mahmut Cem ORTABOY, Mücahit ÇAYIN
Yerel Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Önemi: Batman İli Örneği
The Importance of Social Capital in Local Economic Development: The Case of Batman
- 12-21 Melek Yağcı ÖZEN, Seda UYAR
Sağlık Çalışanlarında Mesleki Tükenme: Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Bir Analiz
Occupational Burnout in Healthcare Professionals: Bibliometric Analysis with Visual Mapping Technique
- 22-43 İlker İbrahim AVŞAR
Tedarik Zinciri Yönetimi ve Teknoloji Alanlarının Entelektüel Birikiminin Bibliyometrik İncelemesi
Bibliometric Study of Intellectual Accumulation in the Fields of Supply Chain Management and Technology
- 44-64 Muhammed Fatih AYDEMİR
Bilateral Trade between Türkiye and the EU: An Analysis on Trade Indicators
Türkiye ile AB Arasındaki İkili Ticaret: Ticaret Ölçütleri Üzerinden Bir Analiz
- 65-79 Mustafa Tuncer OKUMUŞ, İsmail BAKAN
Proaktif Kişilik ve Girişimcilik Tutkusu: Yenilikçiliğin Aracı Etkisi
Proactive Personality and Entrepreneurial Passion: The Mediating Role of Innovativeness
- 80-96 Hamide SARITAŞ, Şükrü BALCI
Sosyal Medyanın Aracılığında Narsisizm ve Benlik Sunumunun Akıllı Telefon Bağımlılığı Üzerindeki Etkisi
The Effects of Narcissism and Self-Presentation Mediated by Social Media on Smartphone Addiction
- 97-110 İsmail ÇELİK, Arife ÖZDEMİR HÖL, Semra DEMİR
BIST30'da Portföy Çeşitlendirmesi için Dinamik Zaman Bükme Algoritması: Metodolojik Bir Yaklaşım
Dynamic Time Warping Algorithm for Portfolio Diversification in BIST30: A Methodological Approach
- 111-126 İbrahim ONAY
Sogdiana'da Sosyal, Siyasi ve Dini Hayatın Genel Özellikleri
General Characteristics of Social-Political and Religious Life in Sogdiana

- 127-149 | Gülşah SARI, Gökhan GÜLTEKİN
Türkiye'de Bulunan Yapım Şirketlerindeki Sektör Temsilcilerinin Dizi/Film Yapımında Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Algıları
Perceptions of Industry Representatives in Production Companies in Turkey Regarding the Use of Artificial Intelligence in TV/Film Production
- 150-172 | Ömer ÇAMUR
Kamuda Kriz Yönetimi ve İşbirlikçi Yönetişim Anlayışı: Bir Model Önerisi
Crisis Management and Collaborative Governance Approach in Public Sector: A Model Proposal
- 173-187 | Mustafa ATSAN
Yöneticilerin Sessiz İşten Çıkarma Kavramının Sebepleri ve Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Mobbing Bağlamında Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektörü Örneği
Evaluation of Managers' Views on the Causes and Effects of the Concept of Quiet Firing in the Context of Mobbing: The Case of the Banking Sector
- 188-200 | Ömer KESKİN
Geçinme Endeksi'yle Kişi Başına Ortalama Bireysel Kredi Kartı Riski Arasındaki Nedenselliğin Analizi
Analysis of Causality Between the Cost of Living Index and Average Individual Credit Card Risk Per Capita
- 201-220 | Murat ŞAHİN
Dijital Çağda Türk Film Eleştirisi: Yeni Kültürel Araçlar Olarak YouTube Türkiye Sinema Kanalları Örneği
Turkish Film Criticism in the Digital Age: The Case of YouTube Türkiye Cinema Channels as New Cultural Intermediaries
- 221-242 | Furkan ARI
Sosyal Uyum Sürecinde Sporun Rolü: Mülteci Olimpiyat Takımı Örneği
The Role of Sport in Social Cohesion: The Case of The Refugee Olympic Team
- 243-260 | Semra UZ
Türkiye'de Genç Yetişkinler Arasında Mutluluk Eşitsizliği
Happiness Inequality Among Young Adults in Türkiye
- 261-275 | Emre VURAL
Klasik Türk Şiiri Meydan Savaşında Sevgili-Âşık-Rakip
Beloved-Lover-Rival in the Battle of Classical Turkish Poetry

- 276-293 İdris YAĞMUR
Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023
Afrika Birliği Ülkeleri İçin Okun Kanununun Geçerliliği: 1991-2023 Dönemi Panel Veri Analizi
- 294-305 Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ
Taraftarların Dijital Geri Bildirimleri Yoluyla Kurumsal İtibar: Antalyaspor Üzerine Bir İnceleme
Corporate Reputation through Fans' Digital Feedback: A Study on Antalyaspor
- 306-333 Sinan ÇIKMAK
Sustainable 3PL Service Provider Selection in the Pharmaceutical Industry Using Fuzzy-Based SWARA and MAIRCA Methods
Bulanık Tabanlı SWARA ve MAIRCA Yöntemlerini Kullanarak İlaç Endüstrisinde Sürdürülebilir 3PL Hizmet Sağlayıcı Seçimi
- 334-346 Ahmet Yasin ŞENYURT
Religious Beliefs as a Mediator Between Conspiracy Beliefs and Health Behaviors
Dini İnançların Komplo İnançları ve Sağlık Davranışları Arasındaki Aracılık Rolü
- 347-364 Meltem ÖZEL
Decoding the Green Narrative: Exploring the Interplay between Media Literacy and Consumer Perceptions of Greenwashing
Yeşil Anlatıyı Çözmek: Medya Okuryazarlığı ile Tüketicinin Yeşil Aklama Algısı Arasındaki Etkileşimi Keşfetmek
- 365-389 Özge HABİBOĞLU
A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services
E-Perakendecilikte Yapay Zeka Uygulamalarındaki Yeni Eğilimler Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Journal of Retailing and Consumer Services'ten İlgörüler
- 390-403 Ahmet Tuncay ERDEM, Ethem MERDAN
Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği: Türkçeye Uyarlama Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Organizational Dehumanization Scale: The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability
- 404-423 Mahmut BALTACI
Global Travel Health Risks and Safety Measures: A Comprehensive Review
Küresel Seyahat Sağlığı Riskleri ve Güvenlik Önlemleri: Kapsamlı Bir İnceleme

424-436

Kamuran KARABALIK

İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi

The Issue of German Citizens in Iran During World War II

437-451

Ali YÜCE

Dissecting Turkey's Tourism Development Model: A Political Economy Approach

Türkiye'nin Turizm Kalkınma Modelinin İncelenmesi: Politik Ekonomi Yaklaşımı

452-469

Sibel ÖZDEMİR

Education Profile of Akademic Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye

Türkiye' de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili

470-477

Engin ÖZTÜRK

Mikhael Psellos'un Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a Gönderdiği Mektup

The Letter of Michael Psellos to the Great Seljuk Sultan Malik-Shah

478-503

Abdullah BADEM, Ergin FİDAN

Türkiye'nin Coğrafi İşaret Tescilli Ekşi Mayalı Ekmekleri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Turkey's Geographically Indicated Sourdough Breads

504-525

Nurullah YELBOĞA

Üniversite Öğrencilerinin Yaşadığı Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma: Borçka Acarlar MYO Örneği

A Qualitative Research on the Problems Experienced by University Students: Borçka Acarlar Vocational School Example

526-539

Mustafa KILINÇ

İmece ile Kurulan Kadim Yerleşim Yeri Seben

Seben, the Ancient Settlement Founded by İmece

- 540-557 Yeliz DEMİR
Şehirlerin Gündelik Yaşamı Turistik Bir Ürün Olabilir Mi?
Can the Everyday Life of Cities Become a Tourist Product?
- 558-567 Nefise BARAK
Charles Darwin Teorisini Neden "Evrım Teorisi" Olarak Adlandırmadı?
Why Didn't Charles Darwin Call His Theory "The Theory of Evolution?"
- 568-577 Bengisu Nehir AYDIN
Dissosiyatif Belirtileri Olan Bireylerde Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Şiddet Eğilimine Etkisinde İç İç Geçmenin Düzenleyici Rolü
Moderator Effect of Confluence in the Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Tendency to Violence in the Individuals with Dissociative Symptoms
- 578-592 Emine YILMAZ
Black Sea as A New Maritime Tourism Destination
Yeni Deniz Turizmi Destinasyonu Olarak Karadeniz
- 593-617 Güller ŞAHİN, Yahya ALGÜL
Temiz Enerji Yoksulluğu ile İklim Politikaları Arasındaki Bağlantının OPEC Ülkeleri Kapsamında İncelenmesi
Examining the Link between Clean Energy Poverty and Climate Policies in the Scope of OPEC Countries
- 618-635 Orhun TÜRKER, Elvan KİREMİTÇİ CANİÖZ
Üniversite Aidiyeti ve Üniversite Giyim Ürünlerini Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkide Mutluluğun Aracı Rolü: BAİBÜ Örneği
The Mediating Role of Happiness in the Relationship Between University Belonging and University Clothing Purchasing Behavior: The Example of BAIBU
- 636-658 Türkan KORKMAZ BULUT
Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Alegorik Bir Mesnevi: Destân-ı Turna: Turna Hikâyesi [06 Mil Yz A 11105]
An Allegorical Masnavi Written in Old Anatolian Turkish: Destân-ı Turna: The Story of The Crane [06 Mil Yz A 11105]

659-669

Hatice Gökçe BAL

İkinci Dünya Savaşının Talihsizlerinden Biri: Cahit Sıtkı Tarancı

One of The Hapless Victims of The World War Two: Cahit Sıtkı Tarancı

670-678

Celal ASLAN

Hitaynâme'ye Göre Çin Zindanları

Chinese Dungeons According to Hitaynâme

679-695

Aytaç ODACILAR

Mahatma Gandhi's Philosophy of Nonviolence and Its Impact on India's Struggle for Independence

Mahatma Gandhi'nin Şiddetsizlik Felsefesi ve Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi Üzerindeki Etkisi

696-712

Emre ÖZTÜRK

Arthur Schopenhauer'ın İsteme Felsefesi: Varoluşsal Bir Esaret Trajedisinin Ana Hatları

Arthur Schopenhauer's Philosophy of the Will: Outlines of a Tragedy of Existential Captivity

713-725

Meltem İNCE YENİLMEZ, Burak DARICI

Migration Policies and Labour Market Outcomes: Insights from Developed Countries

Göç Politikaları ve İşgücü Piyasası Sonuçları: Gelişmiş Ülkelerden Örnekler

726-742

Gül Seda AYDEMİR, Alper KURNAZ

Butik Pastacılık Üretim Süreçlerinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği

Evaluation of Cake Art Production Processes: The Case of İstanbul

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 1-11, doi: 10.11616/asbi.1453267

Yerel Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Önemi: Batman İli Örneği*

The Importance of Social Capital in Local Economic Development: The Case of Batman

Mahmut Cem ORTABOY¹ ID, Mücahit ÇAYIN² ID

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 11.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Son dönemlerde birçok disiplinde olduğu gibi ekonomi alanında da üzerinde ampirik olarak durulan konulardan biri sosyal sermayedir. Özellikle sosyal sermayenin ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmayla ilişkisine yönelik ampirik çalışmalar literatürde hızla artmakta ve bu çalışmaların birçoğu sosyal sermayenin ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma süreçlerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da sosyal sermayenin yerel ekonomik kalkınmaya olan etkisi Batman'daki işletmeler özelinde ortaya konulmuştur. Çalışmanın verileri Batman'daki 411 firmadan anket yöntemiyle toplanmış ve analiz edilmiştir. Analiz bulguları Batman'da sosyal sermaye göstergeleri olan güven, normlar ve sosyal ağların orta düzeyde olduğunu ve bu göstergeler ile yerel ekonomik kalkınma arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Regresyon analizi bulguları ise her üç sosyal sermaye göstergesinin yerel ekonomik kalkınmayı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Ekonomik Kalkınma, Sosyal Sermaye, Regresyon Analizi

&

Abstract: Social capital is one of the issues that have been empirically emphasized recently in the field of economics, as in many disciplines. Especially empirical studies on the relationship between social capital, economic growth and economic development are increasing rapidly in the literature. Many of these empirical studies show that social capital is effective in economic growth and economic development processes. In this research, the effect of social capital on local economic development has been revealed in particular to companies in Batman. The data of the study were collected and analyzed by survey method from 411 companies in Batman. The findings of the analysis revealed that trust, norms and social networks, which are social capital indicators, are at a moderate level and there is a positive relationship between these indicators and local economic development. The results of the regression analysis showed that all three social capital indicators had a statistically significant and positive effect on local economic development.

Keywords: Local Economic Development, Social Capital, Regression Analysis

Atıf/Cite as: Ortabay, M. C., Çayın, M. (2025). Yerel Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Önemi: Batman İli Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 1-11. doi: 10.11616/asbi.1453267

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında ilk yazarın bitirmiş olduğu "Sosyal Sermaye ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Batman İşletmeleri Özelinde Bir Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ İktisat Bilim Uzmanı, Mahmut Cem Ortabay, mahmut.ortabay@hotmail.com.

² Doç. Dr., Mücahit Çayın, Batman Üniversitesi, mucahit.cayin@batman.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Tanımı üzerinde henüz tam uzlaşa sağlanamamış olan sosyal sermaye, genel anlamda bireyler, toplumlar ve ülkeler arası sosyal ilişkilere vurgu yapmaktadır. Bu sermaye türü, özellikle son yıllarda sosyoloji, eğitim ve siyaset gibi birçok disiplinde çokça araştırma konusu olduğu gibi ekonomi biliminde de etkileri bağlamında birçok yönden araştırılmaktadır. Nitekim sosyal sermayenin temelde ülkelerin ulusal veya bölgesel kalkınma süreçlerindeki etkilerini araştıran ampirik çalışmalar günden güne artmaktadır. Bu çalışmalar genel anlamda sosyal sermayenin ülkelerin ulusal veya bölgesel kalkınma süreçlerinde önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir (Ortaboy, 2022:1).

Sosyal sermayeyi ilk defa dile getiren Hanifan (1916) onu tanımlarken birey ve toplumlar arası ilişkilere vurgu yapmaktadır. Çünkü ona göre kişi, toplumdan soyutlandığında ya da sadece aile üyeleri ile görüştüğünde onun toplumsal yönü zayıf kalabilir. Dolayısı ile kişi sadece aile üyeleri ile değil, örneğin komşusu ile bu komşular da diğer komşular ile iletişime geçebilse toplumdaki sosyal ihtiyaçlar daha kolay bir şekilde karşılanabilir (Hanifan, 1916: 130). Tek bir tanımı olmayan sosyal sermaye; öz olarak en az iki kişi arasında oluşan ve güven üzerine inşa edilen iletişim şeklinde ifade edilmektedir. Sosyal sermaye geniş anlamda ise, toplumdaki kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve kişiler arasındaki eş güdümü sağlayacak norm, güven ve iletişim ağının tümü olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal sermaye ekonomik açıdan da ele alınmakta ve bu bağlamda toplumdaki fert ve kurumlar arasındaki güven esasına dayanan ilişkilerin gerek üretimi ve gerekse ekonomik verimliliği etkilemesi şeklinde değerlendirilmektedir (Karagöl ve Masca, 2005: 38-39). Sosyal sermaye kavramına büyük katkı sağlayan Coleman (1988) ise kavramı, sosyal çevrede oluşan güven ve yaptırım gerektiren normlar üzerinden tanımlamaktadır (Coleman, 1988:119).

Tanımında oluşmayan tam uzlaşa, sosyal sermayenin ölçülmesinde de kendini göstermektedir. Diğer bir deyişle sosyal sermayenin ölçümü için standart ya da net bir yöntemin olmadığı söylenebilir (Aydın, 2016, s.44). Standardize olmayan bu ölçüm, sosyal sermayenin somut ve kolay ölçülebilen bir olgu olmadığından kaynaklanmaktadır. Kavramın hem soyut hem de çok yönlü olması sebebiyle ölçülmesinde birçok değişken gerekebilir. Zira sosyal sermaye, somut değerde olan diğer bazı sermaye türlerinden farklı olarak sosyal, hukuksal ve siyasal gibi birçok farklı alanlardaki değişkenleri/faktörleri de kapsamaktadır (Kutluay-Tutar vd., 2020:757). Ölçümündeki zorlukla birlikte literatürde sosyal sermaye temel olarak güven, normlar ve sosyal ağlar altındaki bazı faktörler/değişkenler ile ölçülmekte ve çalışma konusu olmaktadır (Ortaboy, 2022:1-2).

Her ne kadar tanımı üzerinde tam uzlaşa sağlanmamışsa da sosyal sermayenin, ekonomik kalkınmayı pozitif etkilediğine ilişkin literatürde birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Sosyal sermaye, özellikle suç oranlarını düşürmesi, eğitim kalitesini artırması, ekonomik büyümeyi hızlandırması ve bunun adil bölüşümünün sağlanması, yolsuzlukları önlemesi ve işlem maliyetlerini azaltması yoluyla kalkınma sürecinde pozitif etkide bulunabilmektedir (Akçay, 2005:217). Esasında sosyal sermaye, hem direkt hem de dolaylı yönden kalkınmayı etkileyebilmektedir. Zira bu sermaye, işlem maliyetlerini azaltarak ya da bu maliyetleri artıran faktörleri engelleyerek ekonomik kalkınmada direkt etkili olabilmektedir. Çünkü güven ve iletişimin yüksek olduğu toplumlarda gerek zaman ve emek gerekse sermaye israfı daha az olacaktır. Güvenin yüksek olduğu bu toplumlarda, üretim maliyetlerini ve çevre kirliliğini artıran negatif dışsallıklar azalacaktır. Yüksek sosyal sermaye ile toplumlardaki suç oranları azalacak ve bu nedenle iç güvenliğe ilişkin harcamalar düşecektir. Bunların yanı sıra sosyal sermaye üretim kaynaklarını daha verimli ve rasyonel kullanılmasını sağlayarak ekonomik kalkınmayı dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Diğer bir deyişle yolsuzlukların ve bürokratik engellerin olmaması ya da az olması, politik istikrarın, insan haklarının ve demokratik bir sistemin olması kaynakların daha rasyonel ve daha etkin kullanımını sağlayacaktır. İlaveten sosyal sermaye (sadece güven olarak alınsa bile) firmalar açısından da önem ihtiva etmektedir. Nitekim yeteri güvenin olmadığı toplumlarda firmalar kurumsallaşma yönünden geri kalmakta ve daha çok aile şirketi niteliğini taşımaktadır. Bu firmalar, küresel çapta belli bir güce ulaşamadıkları için uluslararası alanda rekabet edememektedir. Böylece ülke ekonomileri kayba uğramaktadır (Karagöl ve Masca, 2005:41-42). Yüksek sosyal sermaye durumunda ise firmaların

yönetilmesi daha profesyonel hâle gelmekte ve zor dönemlerde firmaların yardımlaşması ve ortaklıkların sağlanması daha kolay olmaktadır. Özellikle yasal zorlukları içeren kamu kesimi sosyal sermayenin yüksek ve etkin olması durumunda yolsuzluklar ve vergi kaçakçılığı daha az olmaktadır (Kutluay-Tutar vd., 2020 :760-761).

Yani yüksek sosyal sermaye bir taraftan işlem maliyetlerini, bürokrasiyi, yolsuzlukları ve yoksulluğu azaltmada etkili iken diğer taraftan firmaların ve iş gücünün büyümesinde, bilginin, firma verimliliğinin ve yatırımların artmasında etkili olabilmektedir. Ayrıca sosyal sermaye çevre duyarlılığında ve ekonomik kriz dönemlerinde daha dayanıklı olmada etkili olabilmektedir (Şavkar, 2011: 60-76).

Sosyal sermayenin ülkelerin ulusal kalkınma sürecindeki bu etkileri yerel ve bölgesel kalkınma bağlamında da kendini göstermekte ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmada önemli olabilmektedir. Çünkü yukarıda sayılan işlem maliyetlerinin düşmesi, iş gücü piyasasının büyümesi, suç oranlarının ve buna yönelik maliyetlerin düşmesi, yenilik ve bilginin artarak yayılması vb. etkiler bölgesel ve yerel kalkınma için de büyük önem taşımaktadır (Yayar vd., 2014 :281-282). Neredeyse tüm toplumlarda görülen gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında etkili olan yüksek sosyal sermaye; finansman olanaklarını artırmakta, bilgi ve tecrübe transferini hızlandırmakta ve hizmet kalitesini yükseltmektedir. Ayrıca gerek farkındalıkları ve sorumlulukları artırması ve gerekse ortak kullanımdan dolayı maliyetleri düşürmesi kanalıyla da sosyal sermaye, bölgesel veya yerel kalkınma süreçlerine olumlu yansımaktadır (Aydın, 2016: 89).

Sosyal sermaye; gerek bölgesel gerekse yerel kalkınma süreçlerinde önem ihtiva etmektedir. Hatta bir toplumdaki sosyal sermayenin gücü ve etkinliği nispetinde yerel kalkınmanın gerçekleşmesi hem daha kolay hem de daha sürdürülebilir olacaktır. Tüm bunlarla birlikte unutulmamalıdır ki sosyal sermaye doğru yönde kullanıldığında kalkınmayı pozitif etkileyecektir. Yanlış yönde kullanıldığında ise etkisi negatif olabilecektir. Kısacası sosyal sermayenin pozitif etkilerine ilişkin çalışmalar fazla olsa da bu sermayenin direkt veya dolaylı bir şekilde toplumlar için olumsuz etkiler doğurabileceği de yadsınamaz bir gerçektir. Zira sosyal ilişkilerden kaynaklı güç asimetrisi meydana geldiğinde sosyal sermayeden beklenen faydalar hem azalacak hem de sadece belli başlı bazı gruplar ya da bireylerle sınırlı kalacaktır. Örneğin sosyal sermaye sayesinde bireylerin herhangi bir işe girmesinde objektif ölçütler değil de subjektif ölçütlerin öncelenmesi söz konusu olduğunda sosyal sermayenin kalkınma üzerindeki etkisi olumsuz olacaktır (Kutluay-Tutar vd., 2020: 759-762).

Bu çalışmada sosyal sermayenin temel bileşenlerinden sosyal ağlar, normlar ve güven ile yerel ekonomik kalkınma (YEK) arasındaki ilişki Batman ili özelinde araştırılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde gerek ülke gerekse bölge/il bazlı yapılmış bazı ampirik çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde 411 firmadan anket yöntemiyle elde edilen verilerin uygulanmasıyla Batman'da sosyal sermaye düzeyi ve sosyal sermayenin yerel ekonomik kalkınma ilişkisi ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında ise bulgular yorumlanmış ve bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Literatür

Yazında sosyal sermaye ve büyüme/kalkınma ilişkisini ülke veya ülkeler bağlamında ampirik olarak inceleyen çalışmalar olduğu gibi bölge veya il bağlamında inceleyen çalışmaların da çok fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Aguilera (2016), Akın (2013), Aydın (2015), Dearmon ve Grier (2009), Gündüz ve Yılmaz (2021), Kaldaru ve Parts (2005), Kangal vd., (2021), Karagül ve Akçay (2002), Kashi ve Afsari (2014), Kızılkaya (2017), Knack ve Keefer (1997), Koç ve Ata (2012), Majeed (2019), Özcan (2011), Pio (2020), Roth (2007), Svendsen (2003), Whiteley (2000) ile Zak ve Knack (1998) gibi araştırmacılar konuyu ülkeler bağlamında ele almışlardır. Söz konusu ampirik çalışmalarda sosyal sermayeyi temsilen kullanılan göstergeler farklılık arz ettiği gibi kullanılan analiz yöntem ve tekniklerin de farklılaştığı görülmektedir. Bu çalışmalarda sosyal sermayenin büyüme/kalkınma üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu (Roth'un (2007) çalışmasındaki sonuç), ya da sosyal sermayenin büyüme/kalkınma üzerinde etkili olmadığı (Akın'ın (2013) çalışmasındaki kısmi sonuçlar vb.) gibi sonuçlar çıkmışsa da çalışmalarda, büyük çoğunlukla sosyal sermayenin büyüme ve kalkınma üzerinde pozitif etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan Akçomak ve Weel (2008), Basut ve Özyakışır (2020), Beugelsdijk ve Schaik (2005), Dincer ve Uslaner (2010), Erbaşı (2015), Erselcan (2009), Helliwell ve Putnam (1995), Hunt vd., (2015), Karataş ve Seki (2017), Keskin (2008), Kobeissi vd., (2022), Kotarski (2012), Meçik (2010), Narayan ve Pritchett (1997), Özpinar vd., (2016), Öztopçu (2018), Rupasingha vd., (2000), Tabak (2019), Yılmaz (2021) ve Yüksel (2015) gibi araştırmacılar ise konuyu bölge veya il bazında incelemişlerdir. Yukarıda sunulan ülke bazlı çalışmalarda olduğu gibi il ve bölge bazlı bu çalışmalarda da ele alınan sosyal sermaye göstergeleri ve uygulanan tahmin yöntemleri farklılık göstermiştir. Bununla birlikte bu çalışmaların çoğunda sosyal sermayenin büyüme, hanehalkı geliri, inovasyon, firma performansı gibi açılardan yerel veya bölgesel kalkınmaya pozitif etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Beugelsdijk ve Schaik (2005) ile Erselcan (2009) tarafından yapılan çalışmaların kısmi sonuçlarında olduğu gibi sadece birkaç çalışmada sosyal sermayenin pozitif etkisi saptanmamıştır. Ayrıca ulusal literatürdeki bu çalışmalardan bazıları uygulanan illerin; güven, normlar, sosyal ağlar, sosyal ilişkiler, iş birliği, yardımlaşma ve dayanışma gibi değişkenler ile sosyal sermaye düzeylerini ortaya koymuştur. Türkiye’de illerin sosyal sermaye düzeyinin araştırıldığı Keskin (2008), Erselcan (2009), Yüksel (2015), Özpinar vd., (2016) ile Yılmaz (2021) gibi birçok çalışmada sosyal sermaye düzeyinin yeteri düzeyde gelişmediği yani düşük ve orta düzeyde kaldığı belirlenmiştir.

3.Uygulama

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı; Batman’daki sosyal sermaye düzeyini ortaya koymak ve sosyal sermayenin sosyal ağlar, güven ve normlar şeklindeki göstergelerinin yerel kalkınma üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Konu ile ilgili yapılan ampirik literatür taraması sonucunda, Batman ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kaldı ki Batman ili için yapılmış böyle bir çalışma olsa bile bu çalışmada farklı olarak sosyal sermaye göstergeleri kategorize edilerek ölçülmüş ve bu kategorizasyon dikkate alınarak sosyal sermaye ve yerel kalkınma ilişkisi incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın, bu yönüyle hem ilgili literatürü zenginleştireceği hem de politika yapıcılarına bir rehber olma özelliği taşıdığı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni, Kapsamı ve Kısıtları

Yapılan bu çalışmada, zaman ve maliyet kısıtlarına ilaveten iki temel kısıt daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki sosyal sermayenin sosyal ağlar, güven ve normlar şeklindeki sadece bazı göstergeleri/değişkenleri ile ilgili soruların sorulabilmesidir. Çünkü yukarıda da zikredildiği üzere sosyal sermayenin ölçüm değişkenleri üzerinde tam uzlaşa sağlanamamıştır. Bu durum sosyal sermayenin tam veya geniş çaplı olarak ölçülmesini zorlaştırmış ve çalışmanın bu temel değişkenlerle kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Araştırmadaki ikinci kısıt ise anket formunun sadece belli bir kesime uygulanabileceği şekilde tasarlanmasıdır. Burada anket formundaki ifadelerde sosyal sermaye değişkenlerindeki uyum göz önünde bulundurulmuş ve araştırmanın Batman’daki belli bir kesimle sınırlı tutulmasının homojenlik açısından daha doğru olacağı düşünülmüştür.

Bu kısıtlar nedeniyle Batman Ticaret ve Sanayi Odası (BATSO)’na üye işletmeler çalışmanın evreni olarak ele alınmış ve anket, ilgili evrene uyumlu olacak şekilde oluşturulmuştur. Ankette sosyal sermaye ile ilgili ifadeler; güven, normlar ve sosyal ağlar göstergeleri bağlamında kategorize edilerek hazırlanmıştır. Bu ifadeler Erselcan (2009), Keskin (2008), Keskin (2018), Meçik (2010) ve Tunçbilek’in (2020) çalışmalarından alınarak söz konusu evrene uyarlanmıştır. Anketteki yerel kalkınmayla ilgili sorular ise Çayın (2017) ve Suçin’in (2020) çalışmalarından yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Anketin uygulandığı dönemde BATSO’dan alınan bilgilere göre BATSO’ya üye işletme sayısının 6374 olduğu görülmüştür. Bu nedenle BATSO’ya üye 6374 işletme araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Bu evrene yeterli örneklem ilgili formülden (Şengün, 2012:46) 383 olarak hesaplanmasına rağmen 411 işletmeden eksiksiz anket alınmış ve araştırmadaki analizler bu anket verileri ile yapılmıştır.

3.3. Bulgular

Batman'daki sosyal sermaye düzeyini belirlemek için öncelikle sosyal sermayenin temel göstergelerinden biri olan güven ile ilgili sekiz adet ifadeye yer verilmiştir. Güvene ilişkin bu ifadeler genel anlamda incelendiğinde; Batman'daki güven düzeyinin (işletmeler özelinde) orta derecede olduğu söylenebilir (Tablo 1). Nitekim 411 katılımcı firmadan 248 firmanın birlikte çalıştığı birey ve firmalara güvenleri bulunmaktadır. Katılımcı firmalardan %53,8'i yeni yatırımlar için yerel ve merkezi otorite veya ilgili kurumlardan destek alabileceği düşüncesindedir. Yine katılımcılardan %53,5'i yasal işlemler olmadan firma ve bireylere mal ve hizmet sunmayacağı ifade etmiştir.

Katılımcıların yarısından fazlası personellerin yoğun bir şekilde denetlenmediği zamanlarda da görevlerini yapacakları görüşündedirler. Güven bağlamında işletmelerde çalışan personellerin akraba veya tanıdık çevreden seçilmesi durumuna 64 katılımcı "kesinlikle evet" ve 101 katılımcı ise "evet" demmiştir. Aynı şartlar dâhilinde tedarikçilerini seçerken il veya bölgedeki firmaların öncelemesi konusunda katılımcıların %60'dan fazlası olumlu cevap vermiştir. Gerektiği durumlarda diğer firmalardan güvenilir bilgi veya yardım alacağı konusu için katılımcılardan sadece 170'i olumlu bakmıştır. Yine son olarak diğer firmaların verdikleri sözleri tutacakları hususunda kararsız katılımcıların (%61,1) bir hayli fazla olduğu buna karşın sadece 108 katılımcının konuya olumlu baktığı görülmektedir.

Tablo 1: Güven Düzeyi

N/%	K. Evet	Evet	Kararsızım	Hayır	K. Hayır	Toplam
1-Birlikte çalıştığı birey ve firmalara güven durumu						
N	73	175	129	33	1	411
%	17,8	42,6	31,4	8,0	0,2	100
2-Yeni yatırım durumunda yerel ve merkezi aktörler veya ilgili kurumların destek vereceği durumu						
N	58	163	160	30	0	411
%	14,1	39,7	38,9	7,3	0	100
3- Bulunduğu il ve bölgedeki birey ve firmalara hukuki işlemler olmadan mal ve hizmet verme durumu						
N	27	88	76	122	98	411
%	6,6	21,4	18,5	29,7	23,8	100
4- Firmadaki personellerin yoğun denetlenmediği durumlarda da görevlerini tam yapacaklarına güven durumu						
N	66	145	136	56	8	411
%	16,1	35,3	33,1	13,6	1,9	100
5- Çalıştırdığı veya çalıştıracığı kişileri güven bağlamında akraba ve tanıdıklardan seçme durumu						
N	64	101	117	89	40	411
%	15,6	24,6	28,5	21,7	9,6	100
6-Tedarikçilerini seçerken il ve bölgedeki firmaların öncelemesi durumu						
N	72	178	90	54	17	411
%	17,5	43,3	21,9	13,2	4,1	100
7- Diğer firmalardan gerekli ve güvenilir bilgi ya da yardım alacağına ilişkin güven durumu						
N	39	131	171	63	7	411
%	9,5	31,9	41,6	15,3	1,7	100
8-Birlikte çalıştıkları firmaların verdikleri sözleri tutacaklarına ilişkin güven durumu						
N	18	90	251	45	7	411
%	4,4	21,9	61,1	10,9	1,7	100

Güven düzeyinde olduğu gibi sosyal sermayenin temel bileşenlerinden biri olan normlar düzeyini ölçmek için de sekiz adet ifade bulunmaktadır (Tablo 2). Söz konusu ifadeler genel anlamda incelendiğinde; katılımcıların güven ve yardımlaşma durumlarına orta düzeyde olumlu baktıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte firmaların hile veya aldatmaya ilişkin kurumsal itibarın zedelendiği hususunda ise hassas olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıların %45,7'si işleri kötüye giden firmalara yardım durumuna olumlu bakmıştır. Kararsız katılımcı sayısının da buna yakın bir oranda (%44) olduğu görülmüştür. Bunun tersi durumundaki ifadeye ise katılımcılardan %40,8'i olumlu yaklaşmıştır. 354 katılımcı diğer firmaların

yardımlarına karşılık verdiklerini söylemiştir. Katılımcıların neredeyse yarısı birlikte çalıştıkları kişi veya firmaların yardımsever olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %85,1'i topluma yararlı konularda yardımcı olduklarını belirtmiştir. İş yaptıkları kişi ya da firmaların hile ve aldatmalarına maruz kaldıklarında, onlarla tekrar iş yapmaları durumuna katılımcıların %68,1'i olumsuz yaklaşmıştır. Nitekim katılımcıların % 87,8'i bunu tamamlama niteliğinde olan müşteri ve diğer firmaları aldatması durumunda firmanın kurumsal itibarının zedeleneceğine inanmaktadır. Benzer şekilde firmaların diğer firmalar ile yaptıkları işlerde daha rahat iletişimi sağlayacak ortak ifade veya sözler durumuna katılımcıların %70'den fazlası olumlu yaklaşmıştır.

Tablo 2: Normlar Düzeyi

N/%	K. Evet	Evet	Kararsızım	Hayır	K. Hayır	Toplam
1-İş bakımından kötü durumda olan komşu firmalara yardım durumu						
N	37	151	181	39	3	411
%	9,0	36,7	44,0	9,5	0,8	100
2- İş bakımından kötü durumda olduğunuzda komşu firma veya iş arkadaşlarınızın yardım etme durumu						
N	38	130	191	46	6	411
%	9,2	31,6	46,5	11,2	1,5	100
3- Firmalardan gelen gönüllü yardımların karşılığını verme durumu						
N	172	182	40	9	8	411
%	41,8	44,3	9,7	2,3	1,9	100
4-İş yaptığınız kişi ve firmaların yardımsever olma durumu						
N	54	144	166	43	4	411
%	13,1	35,0	40,4	10,5	1,0	100
5-Toplumsal fayda sağlayan konularda yardımcı olmanız durumu						
N	146	204	53	6	2	411
%	35,5	49,6	12,9	1,5	0,5	100
6-İş yaptığınız kişi ya da firmaların hile ve aldatmalarına maruz kaldığınızda onlarla tekrar iş yapma durumu						
N	33	70	28	108	172	411
%	8,0	17,1	6,8	26,3	41,8	100
7- Bir firmanın müşteri ya da iş yaptığı firmaları aldatması durumunda firmanın kurumsal itibarının zarar göreceği durumu						
N	201	160	40	6	4	411
%	48,9	38,9	9,7	1,5	1,0	100
8- Yaptığınız işlerde daha rahat iletişimi sağlayacak terimler veya sözlerden oluşan ortak bir dil kullanma durumu						
N	77	213	75	45	1	411
%	18,7	51,8	18,2	10,9	0,4	100

Son olarak sosyal sermayenin diğer bir temel göstergesi olan sosyal ağlar düzeyini gösteren ifadelerle ilişkin cevaplar Tablo 3'te verilmiştir. Tablodaki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde; güven ve normlarda olduğu gibi sosyal ağlar düzeyinin de orta derecede olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü tüm durumlar için olumlu cevapların olumsuz cevaplardan daha çok olduğu görülmektedir. Zira firmaların seminer, toplantı, konferans vb. etkinliklere katılma durumuna katılımcıların %70,8'i ve konser, düğün, gösteri vb. toplumsal etkinliklere katılma durumuna ise %63,7'si olumlu bakmıştır. Ancak birçok ifade için kararsız katılımcıların da bir hayli fazla olduğu gözlenmektedir. Örneğin bir yatırım konusunda il ve bölgedeki firmalarla ortak iş yapma gerekliliği durumuna 220 katılımcı, aynı sektördeki firmalarla bilgi alışverişinin sağlanması durumunda ise 161 katılımcı kararsız kalmıştır.

Tablo 3: Sosyal Ağlar D¼zeyi

N/%	K. Evet	Evet	Kararsızım	Hayır	K. Hayır	Toplam
1-Bir yatırım konusunda il ve b¼lgedeki firmalarla ortak iş yapma gerekliliği durumu						
N	37	118	220	33	3	411
%	9,0	28,7	53,5	8,1	0,7	100
2-İşinizle ilgili tanıtım, fuar vb. organizasyonlar bilgisini aldığınızda bunu tanıdık firmalarla paylaşma durumu						
N	61	149	154	43	4	411
%	14,8	36,3	37,5	10,5	0,9	100
3- İşinizle ilgili verimliliği y¼kseltici ve maliyetleri azaltıcı yeni bir tekniği diğer firmalarla paylaşma durumu						
N	35	170	147	55	4	411
%	8,5	41,4	35,8	13,4	0,9	100
4- Aynı sekt¼rdeki firmalar ile sistematik bilgi alışverişinde bulunma durumu						
N	54	173	161	20	3	411
%	13,1	42,1	39,2	4,9	0,7	100
5- BATSO dışında diğer dernek ve STK'lara üye olma gerekliliği durumu						
N	83	120	149	53	5	411
%	20,2	29,2	36,3	12,9	1,4	100
6- Firmanın konser, d¼đ¼n, g¼steri vb. resmi olmayan toplumsal etkinliklere katılma durumu						
N	74	188	90	55	4	411
%	18,0	45,7	21,9	13,4	1,0	100
7-Firmanın mesleki seminer, toplantı ve konferans benzeri mesleki etkinliklere katılma durumu						
N	132	158	87	30	4	411
%	32,4	38,4	21,2	7,0	1,0	100
8- İldeki Üniversite, Oda'lar, STK'lar ve Dernekler ile ortak iş yapma durumu						
N	87	135	134	47	8	411
%	21,2	32,8	32,6	11,4	2,0	100

Batman ili işletmeler ¼zelinde sosyal sermaye d¼zeyini tespit ettikten sonra sosyal sermaye g¼stergeleri ile YEK arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır (Tablo 4). B¼y¼k¼zt¼rk'¼n (2018) korelasyon katsayıları için verdiği referans değerleri dikkate alındığında her ¼ g¼sterge ile YEK arasında orta derecede pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı s¼z konusudur. Diğer bir anlatımla g¼ven ile YEK arasında 0.519, normlar ile YEK arasında 0.511 ve sosyal ağlar ile YEK arasında 0.530 katsayı seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif y¼nl¼ bir ilişki olduğu g¼r¼lm¼řt¼r.

Tablo 4: G¼stergeler ile Yerel Ekonomik Kalkınma Arasındaki Korelasyon

Değişken/katsayı	G¼ven	Normlar	Sosyal Ağlar
YEK	r	0.519	0.511
	p	0.000	0.000

r. Pearson Korelasyon Katsayısı p<0,01

Daha sonra bu g¼stergelerin yerel ekonomik kalkınmayı istatistiksel olarak etkileyip etkilemediğini tespit etmek için 1 nolu model oluşturulmuş ve regresyon analizi ile bu model tahmin edilmiştir (Tablo 5).

$$YEK = \beta_0 + \beta_1 GUV + \beta_2 NOR + \beta_3 SOS \quad (1)$$

Modelde yerel ekonomik kalkınmayı temsil eden ve bağımlı değişken olan YEK; yirmi sorunun ortalamasından oluşmaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenlerden G¼V; sekiz sorunun ortalaması olan g¼veni, NOR; sekiz sorunun ortalaması olan normları ve SOS; sekiz sorunun ortalaması olan sosyal ağları g¼stermektedir.

Tahmin sonuçlarından VIF değerlerine göre; bağımsız değişkenler arasında önemli bir seviyede ilişkilerin belirtisi olan çoklu bağlantı sorunu yoktur (Büyüköztürk, 2018: 100). Anova p değerine (0.000) göre ise model %1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca bütün göstergelerin YEK'i %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilediği gözlenmektedir. Kısacası güven, normlar ve sosyal ağlardan oluşan sosyal sermayede meydana gelecek artışların Batman yerel kalkınmasına pozitif yansıtacağı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Göstergelerin Yerel Ekonomik Kalkınmaya Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-İst.	P	VIF
Sabit	0.702	7.642	0.000*	-----
Güven	0.157	5.280	0.000*	1.539
Normlar	0.242	5.495	0.000*	1.464
Sosyal Ağlar	0.177	5.673	0.000*	1.551
R ² (0.404)	Standart Hata (0.283)			
F İstatistiği (91.791)	Anova P Değeri (0.000*)			

*, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4. Sonuç

Sosyal sermaye yerel kalkınmayı etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Zira yüksek sosyal sermayeye sahip yöre ve bölgelerde finansman olanakları artmakta, işlem maliyetleri azalmakta ve kaynaklar daha etkin bir biçimde kullanılabilir. Sosyal sermayenin düşük olduğu ekonomilerde ise, işlem maliyetleri yükselebilmekte ve üretim faktörleri verimsiz ve etkisiz bir durumda kalabilmektedir. Ampirik literatürdeki çalışmaların ekserisinde iyi bir sosyal sermayeye sahip toplumların sosyoekonomik açıdan da daha iyi durumda oldukları, düşük sosyal sermaye sahip toplumların ise sosyoekonomik açıdan daha kötü durumda oldukları tespit edilmiştir.

Bu çalışmada da Batman ilinde sosyal sermaye düzeyi ve sosyal sermaye ile yerel ekonomik kalkınma ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Batman'daki 411 firmadan anket metoduyla birincil veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre; güven, sosyal ağlar ve normlar şeklindeki sosyal sermayenin genel anlamda orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, literatürde Keskin (2008), Erselcan (2009), Yüksel (2015), Özpınar vd., (2016) ile Yılmaz (2021) gibi araştırmacılar tarafından Türkiye'deki bazı iller için yapılmış çalışmalarda sosyal sermayenin düşük-orta düzey şeklindeki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre; her üç sosyal sermaye göstergesi ile YEK arasında istatistiksel açıdan pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre ise bu üç göstergenin YEK üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Kısaca Batman'daki firmalar özelinde yapılan bu araştırma ile Batman'daki sosyal sermaye düzeyinin orta olduğu ve sosyal sermaye değişkenlerinin yerel ekonomik kalkınmayı pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle güven, sosyal ağlar ve normlar şeklindeki sosyal sermaye düzeyini yükseltecek her adım ve politikanın Batman'ın kalkınmasına pozitif yansıtacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte araştırmanın sadece Batman'daki firmalar için yapılması ve anketin bazı ifadelerle sınırlı tutulması benzeri kısıtlar/zorunluklar dikkate alındığında gelecekte hem sosyal sermayenin daha farklı göstergeleri ile hem de farklı katılımcılar üzerinden araştırmalar yapılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
 Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
 Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
 Veri Analizi: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)
 Data Analysis: Author-1 (%30), Author-2 (%70)
 Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
 Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
 Makale G¼nderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)
 Submission and Revision: Author-1 (%10), Author-2 (%90)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
 Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aguilera, J. C. (2016), *Social Capital and Economic Growth an Empirical Study of The İmportance of Social Capital for A Country's Economic Growth in the South and North America Region*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lund University.
- Akçay, S. (2005), Sosyal Sermaye ve Kalkınma, (Ed.: M, Kar. ve S. Taban), *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, s,199-220, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Akçomak, I. S. ve Weel, B. (2008), Social Capital, Innovation and Growth: Evidence From Europe, IZA Discussion Papers, No: 3341, s.544-567.
- Akın, C. S. (2013), Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Farklı Gelir Grupları Üzerine Yatay Kesit Analizi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (7), s.13-35.
- Aydın, H. İ. (2015), *Sosyal Sermaye-Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Panel Regresyon Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Aydın, H. İ. (2016), *Sosyal Sermaye ve Kalkınma*, 1. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi.
- Basut, Ö. ve Özyakışır, D. (2020), Kars İlinin Sosyal Sermaye Düzeyinin Belirlenmesi: Bir Saha Çalışması, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.268-289.
- Beugelsdijk, S. ve Schaik, T. V. (2005), Social Capital and Growth in European Regions:An Empirical Test, *European Journal of Political Economy*, 21, s.301-324.
- Büyüköztürk, Ş. (2018), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Pegem Akademi.
- Coleman, J. S. (1988), Social Capital in The Creation of Human Capital, *The American Journal of Sociology*, 94, s.95-120.
- Çayın, M. (2017), *Kurumsal Yapı ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Erzurum ve Batman Üzerine Bir Saha Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Dearmon, J. ve Grier, K. (2009), Trust and Development, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71, s.210-220.
- Dincer, O. C. ve Uslaner, E. M. (2010), Trust and Growth, *Public Choice*,142, s.59-67.
- Erbaşı, A. (2015), İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği, *Sosyoekonomi*, 23(25), s.47-78.
- Erselcan, F. (2009), *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Sivas, Kayseri, Yozgat Bölgesinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Gündüz, M. ve Yılmaz, G. (2021), Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Sermaye Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modellemesi Yöntemi ile Analizi, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s.239-261.

- Hanifan, L. J. (1916), The Rural School Community Center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, s.130-138.
- Helliwell, J.F. ve Putnam, R. D. (1995), Economic Growth and Social Capital in Italy, *Eastern Economic Journal*, 21(3), s.295-307.
- Hunt, C. A., Durham, W. H. ve Menke, C. M. (2015), Social Capital in Development: Bonds, Bridges, and Links in Osa And Golfito, Costa Rica, *Human Organization*, 74(3), s.217-229.
- Kaldaru, H. ve Parts, E. (2005), *The Effect of Macro-Level Social Capital on Sustainable Economic Development*, Tartu University Press, 587.
- Kangal, N., Eroğlu, İ. ve Yeter, F. (2021), Güven Esaslı Sosyal Sermaye Faktörünün Kalkınma Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), s.906-916.
- Karagül, M. ve Akçay, S. (2002), Ekonomik Büyüme ve Sosyal Sermaye: Ampirik Bir Kanıt, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 198, s.82-90.
- Karagül, M. ve Masca, M. (2005), Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, s.37-52.
- Karataş, İ. ve Seki, İ. (2017), Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Aksaray Örneği, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(1), s.105-126.
- Kashi, F. K. ve Afsari, A. (2014), The Impact of Social Capital on Innovation in Selected Countries, *Iranian Journal of Economic Studies*, 3(2), s.81-98.
- Keskin, F. F. (2018), *Türkiye'deki Teknopark Firmalarında Sosyal Sermaye, Bilgi Paylaşımı, Örgütsel Çiftyönlülük ve Firma Performansı Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keskin, M. (2008), *Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Üyelerinde Sosyal Sermaye Düzeyi ve Belirleyicilerinin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kızılkaya, O. (2017), Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Potansiyel Etkisi: Türkiye için Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi, *Sosyoekonomi*, 25 (33), s.175-194.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1997), Does Social Capital Have An Economic Payoff? A Cross Country Investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), s.1251-1288.
- Kobeissi, N., Hasan, I., Wang, B., Wang, H. ve Yin, D. (2022), Social Capital And Regional Innovation: Evidence from Private Firms in the US, *Regional Studies*, s.1-15.
- Koç, A. ve Ata, A. Y. (2012), Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), s.199-218.
- Kotarski, H. (2012), The Role of Human and Social Capital in The Local and Regional Development on the Example of Podkarpackie Voivodeship, *Studia Humanistyczne Agh*, 11(4), s.183-190.
- Kutluay-Tutar, F., Tutar, E. ve Uğur, F. (2020), Yerel Kalkınmanın Yeni Yerel Aktörü: Sosyal Sermaye, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6 (26), s.755-768.
- Majeed, M. T. (2019), Social Capital and Economic Performance of the Muslim World: Islamic Perspectives and Empirical Evidence, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(4), s.601-622.
- Meçik, O. (2010), *Sosyal Sermaye ve Beşeri Sermayenin Bireysel Ekonomik Getirisi: Eskişehir İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

- Narayan, D. ve Pritchett, L. (1997), Cents and Sociability: Household Income and Social Capital In Rural Tanzania, World Bank Policy Research Working Papers, 1-42.
- Ortaboy, M.C. (2022), *Sosyal Sermaye ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Batman İşletmeleri Özelinde Bir Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Batman.
- Özcan, B. (2011), *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özpinar, Ş., Özpinar, Ö., Çondur, F. ve İkizoğlu, M. (2016), Türkiye'de Üç Büyük Kentte Sosyal Sermayenin Bourdieu'nün Kavramsallaştırması Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), s.167-199.
- Öztopçu, A. (2018), Bölgesel Sosyal Sermaye ve Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Kalkınma Üzerindeki Etkileri, *Verimlilik Dergisi*, 3, s.89-113.
- Pio, J. G. (2020), Effects of Innovation and Social Capital on Economic Growth: Empirical Evidence for The Brazilian Cas, *International Journal of Innovation*, 8(1), s.40-58.
- Roth, F. (2007), *Social Capital, Trust, and Economic Growth: A Cross-Sectional and Panel Analysis*, Doctoral Dissertation, Göttingen.
- Rupasingha, A., Goetz, S. J. ve Freshwater, D. (2000), Social Capital and Economic Growth: A County-Level Analysis, *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 32(3),s.565-572.
- Suçin, T. (2020), *Kümelenme ve Yerel Ekonomik Kalkınma: Batman Tekstil Sektöründe Kümelenme Düzeyinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Svendsen, G.T. (2003), Social Capital, Corruption and Economic Growth: Eastern and Western Europe, Working Paper, No: 03-21.
- Şavkar, E. (2011), *Sosyal Sermayenin Unsurları ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Şengün, G. (2012), *Doğalgaz Talep Tahmini Bayburt İli Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tabak, O. (2019), *Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Türkiye'de Düzey 3 Bölgeleri için Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tunçbilek, M. (2020), *Teknoloji Yöneticilerinin Sosyal Sermayelerinin Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Whiteley, P. F. (2000), Economic Growth and Social Capital, *Political Studies*, 48, s.443-466.
- Yayar, R., Aydın. H.İ. ve Abacı B. (2014), Sosyal Sermayenin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü, (Ed.: M, Berber., D, Özyakışır. ve H.İ, Aydın), *Bölgesel Kalkınma Üzerine Yazılar*, s,269-286, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Yılmaz, A. (2021), *Yerel Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermaye'nin Rolü: Niğde OSB Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yüksel, K. (2015), *İktisadi Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü; Çorum İline Yönelik Bir Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Zak, P.J. ve Knack, S. (1998), Trust and Growth, *University of Maryland*, Working Paper, No:219.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 12-21, doi: 10.11616/asbi.1453291

Sağlık Çalışanlarında Mesleki Tükenme: Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Bir Analiz

Occupational Burnout in Healthcare Professionals: Bibliometric Analysis with Visual Mapping Technique

Melek Yağcı ÖZEN¹ , Seda UYAR²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 24.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmada sağlık çalışanlarında mesleki tükenme ile mesleki tükenme üzerine yapılan çalışmaların yıllar içinde gösterdiği değişimin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda "Web of Science" veri tabanı kullanılarak 1998-2022 yılları arasında mesleki tükenme üzerine yapılan ve sağlık çalışanlarını konu alan çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların bibliyometrik profilleri ve görsel haritalama bulgularına erişebilmek için VOSviewer programından yararlanılmıştır. Araştırma, sağlık çalışanları özelinde mesleki tükenmişlik kavramı üzerine en üretken yazarları, en çok yayın yapan kurumları, en çok atıf alan yazarları ve yazarlar arasındaki iş birliklerini göstermektedir. Anahtar sözcük analizleri ile sağlık çalışanlarında mesleki tükenme üzerinde iletişim, davranış, palyatif bakım, yaşam sonu bakım, Covid-19, hemşirelik uygulamaları kavramlarının ön plana çıktığı belirlenmiştir. 2018 ve sonrası yayınlarda teletıp, kalite iyileştirme, dijitalleşme, depresyon, kanıt temelli uygulamalar ve hasta güvenliği kavramlarının önem kazandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Mesleki Tükenme, Sağlık Çalışanı.

&

Abstract: In this study, the aim is to examine the changes in research on occupational burnout among healthcare workers and studies related to occupational burnout over the years. In this context, studies conducted on occupational burnout among healthcare workers between 1998 and 2022 were included in the research using the "Web of Science" database. VOSviewer program was used to access bibliometric profiles and visual mapping findings of the included studies. The research illustrates the most productive authors, institutions, most cited authors, and collaborations among authors in the context of occupational burnout specifically among healthcare workers. Keyword analyses revealed that communication, behavior, palliative care, end-of-life care, Covid-19, and nursing practices were prominent concepts in relation to occupational burnout among healthcare workers. After 2018, telemedicine, quality improvement, digitalization, depression, evidence-based practices, and patient safety emerged as important concepts in publications.

Keywords: Burnout, Occupational Burnout, Healthcare Employees.

Atf/Cite as: Yağcı Özen, M., Uyar, S. (2025). Sağlık Çalışanlarında Mesleki Tükenme: Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 12-21. doi: 10.11616/asbi.1453291

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Melek Yağcı Özen, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, melekyagciozen@hotmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Seda Uyar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, seda.uyar@medeniyet.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Sanayi ve teknoloji devrimlerinin akabinde çalışma ortamları ve koşulları değişmiş, artan makineleşme insan kaynağına ve onun ürettiğine bakış açısını değiştirmiştir. Yaşanan gelişimler literatürde yer alacak yeni birçok kavramı da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri de örgütsel ve bireysel anlamda önem arz eden tükenme kavramıdır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Uluslararası Hastalık Sınıflandırmasında (ICD) bir sendrom ve mesleki bir olgu olarak resmi şekilde belgelenmiş olan tükenmişliğin, psikoloji ve fizyolojideki aşırı kronik stres ve duygusal uyarımdan kaynaklandığı düşünülmektedir (American Psychological Association, 2012). Mesleki tükenme ise söz konusu olan stresli uyarıma uzun süre maruz kalmanın hızlandırdığı bir durum olarak ifade edilmektedir (Maslach vd., 2001). Gökkaya'ya göre (2019) mesleki tükenme işyerinde kişilerarası kronik stresörlere tepki olarak ortaya çıkan psikolojik bir sendrom olarak tanımlanmaktadır. Özellikle uzun mesai saatlerine sahip çalışanlarda ortaya çıkan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve bireysel başarının azalmasının birleşiminden kaynaklanan olumsuz bir sendrom olarak görülmektedir (Edú-Valsania vd., 2022).

Freudenberger (1977) mesleki tükenmenin ilk işareti olarak çalışanın daha çok ve daha uzun süre çalışmasına karşın başarısının giderek daha az fark edilmesini görmektedir (Freudenberger, 1977). Olumsuz çalışma koşullarının yanı sıra kıt kaynaklara karşın beklenen yüksek performans da mesleki tükenmeyi beslemektedir (Demerouti vd., 2001; Schaufeli ve Bakker 2004). En yaygın görüş mesleki tükenmenin temelinde öncelikli olarak örgütsel faktörlerin ikinci olarak da kişilik faktörlerinin yer aldığı yönündedir (Bianchi, 2018; Maslach, 2003, 2006; Shanafelt vd., 2017). Çalışana fazla yüklenmiş sorumluluk anlamındaki iş yükü, çalışanın özerk davranabileceği alanın kısıtlılığı ya da kritik konular üzerindeki yetersiz kontrolü, maddi ya da psikolojik işe ilişkin olumlu geri bildirim eksikliği, yönetimin adaletli davrandığına dair güvensizlik, bireysel ve örgütsel değerlerin çakışması (Maslach ve Leiter, 2008; Maslach vd., 2001: 414) örgütsel risk faktörleri olarak sıralanabilmektedir. Bireysel ve örgütsel faktörler arasındaki uyumsuzluk mesleki tükenme yaşanma olasılığını artırdığı gibi bireysel birtakım özellikler de mesleki tükenmeyi doğurabilmektedir (Lubbadeh, 2020). Yani çalışanın sahip olduğu kişilik özellikleri, sergileyeceği başa çıkma mekanizmalarını ya da tükenmişlik boyutunun yoğunlaştırıcısı olarak görülmektedir (Ghorpade vd., 2007; Maslach ve Leiter, 2016a).

Schaufeli ve Enzman (1998) mesleki tükenmenin en sık yaşandığı mesleki gruplarının işin odak noktasında insanın yer almasından kaynaklı olarak hemşireler, öğretmenler ve sosyal hizmet uzmanlarının olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle sağlık çalışanlarının yoğun ve stresli çalışma koşulları, hastaların duygusal ihtiyaçlarına cevap vermek, hastaların acılarına ve zorluklarına maruz kalabilirken duygusal denge sağlamak zorunluluğu, maruz kaldıkları şiddet ve tehditler fiziksel ve duygusal güvenliklerini tehdit ederek tükenmeyi artırabilmektedir (Kwon vd., 2017; Kim vd., 2010).

Geniş bir etki alanına sahip olması, mesleki tükenmenin sık ve düzenli gözetim gerektiren bir sorun olarak görülmesine neden olmaktadır (Sung, 2020). Mesleki tükenmeyi önlemeye ya da olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmaya yönelik bireysel ve örgütsel faktörlerin eşit düzeyde ele alınması gerektiği görüşüne karşın (Bianchi, 2018; Maslach vd., 2001) hem bireysel hem de örgütsel faktörlerin eşit düzeyde incelenmesi gerektiği görüşleri de mevcuttur (Bianchi, 2018; Maslach ve Leiter, 2016a). Örgütsel anlamda net iş tanımları, esnek ve katılımcı yönetim anlayışı, oryantasyon programlarının uygulanması ve teşvik edici ödül sistemleri mesleki tükenme önlemleri olabilir (Gökkaya, 2019).

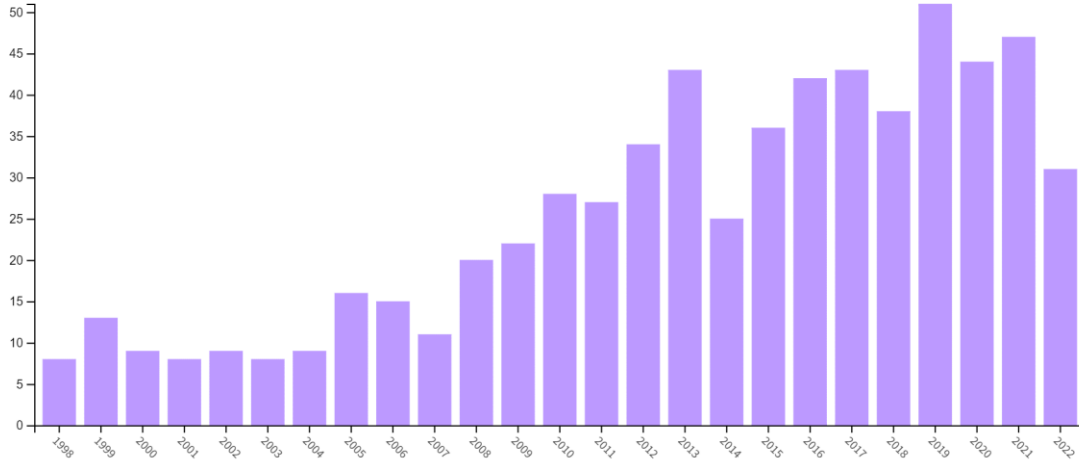
Mesleki tükenmenin olumsuz sonuçlarının gün yüzüne çıkartılması yalnızca çalışanlar adına bir kazanım olmamakta, ortaya çıkacak birtakım örgütsel kayıplara da erken müdahaleyi sağlayacak yerel ve küresel önleyici bir çağrıya teşvik etmektedir (Awa vd., 2010). Sağlık çalışanlarının mesleki tükenmesi, hastaların bakım ve tedavi süreçlerini olumsuz etkileyebilmekte, sağlık çalışanlarının işten ayrılma eğilimini artırabilmekte ve fiziksel, duygusal ve zihinsel refahını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ele alındığında sağlık sistemleri ve toplum üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceği görülmektedir. Sonuç olarak, sağlık çalışanlarının mesleki tükenmelerini inceleyen çalışmalar hem sağlık hizmeti kalitesini iyileştirmek hem de sağlık çalışanlarının yaşam kalitesini artırmak için gereklidir. Bu çalışmalar, sorunları tanımlamak, çözümler geliştirmek ve sağlık sisteminin sürdürülebilirliğini desteklemek için önemli bir adımı oluşturmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada sağlık çalışanlarında mesleki tükenme üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada “Web of Science” veri tabanı üzerinde yayınlanan çalışmalar bibliyometrik açıdan değerlendirilmiştir. Değerlendirme için VOSviewer programından yararlanılmıştır. Araştırma için şu adımlar takip edilmiştir:

- ✓ Araştırmanın konusu belirlenmiştir.
- ✓ Araştırmada kullanılacak veri tabanları belirlenmiştir.
- ✓ “occupational burnout” and “healthcare workers” or “doctor” or “nurse” anahtar kelimesi kullanılarak taramalar gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Anahtar kelimelerin başlıkta geçmesi istenerek taramalar yapılmıştır.
- ✓ Taramalar sonucunda 1619 makaleye ulaşılmıştır.
- ✓ Araştırmaya 2023 yılı yayınları, derleme makale, editöre mektup, bildiri, kitap bölümü vb. hariç tutularak sadece araştırma makaleleri ile İngilizce dilinde yayınlanan makaleler dahil edilmiştir.
- ✓ Hariç tutulan makaleler çıkarıldıktan sonra araştırma 700 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Ulaşılan makaleler VOSviewer programına aktararak görsel haritalandırma yapılarak veriler değerlendirilmeye alınmıştır.

Şekil 1: Yayın ve Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

3. Bulgular

Ortak Yazar Analizleri

Etkili yazarları, aktif kurumları ve ülkeleri belirlemek ve bunların birlikteliğini incelemek için ortak yazar analizleri gerçekleştirilmiştir.

Ortak Yazar Analizi (Co-authorship of Authors)

Yazarlar arasındaki üretkenlik ve iş birliğini göstermek amacıyla yazarların ortak yazarlık analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz, en etkili yazarlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Yazarların ortak yazarlık analizine göre, en fazla bağlantılı ve iş birliği yapan yazarları tespit etmek üzere en az 2 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur. 147 yazar arasında aralarında en çok iş birliği bulunan yazarlar, Şekil 2’de yer almaktadır.

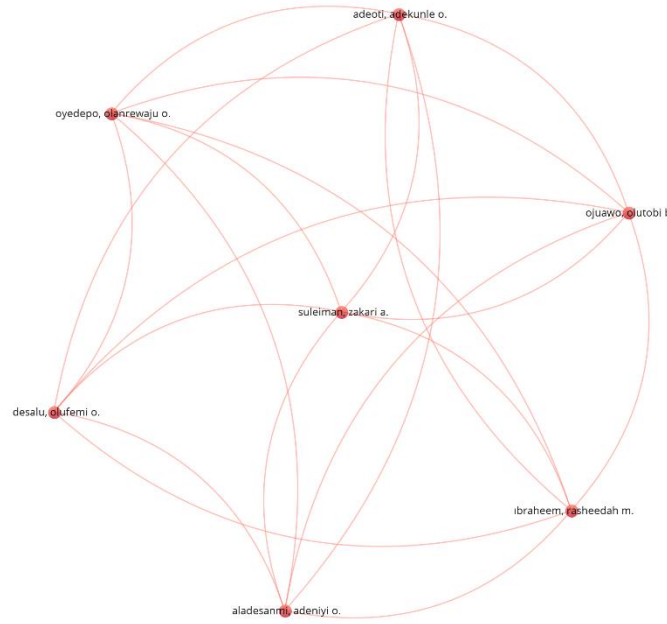
Tablo 1’de yazarlara ait doküman sayısı ile yazarların yayınlarına ait atıf sayısı görülmektedir. Buna göre, en çok yayına sahip olan yazarın Fitzpark, Joyce J olduğu; en çok atıf alan yazarın ise Hudges D olduğu

görülmektedir. Yazarlar arasındaki iş birliğini gösteren ağ haritası aralarında en çok iş birliği bulunan 7 yazarı göstermektedir.

Tablo 1: En Üretken ve En çok Atıf Alan Yazar Listesi

Yazar	Doküman	Yazar	Atıf
Fitzpark, Joyce j.	4	Hudges, D.	385
Abdel-latif, Mohamed E.	3	Fox, Matthew P.	253
Alzahrani, Naif	3	Sanne, Ian	253
Jones, Russell	3	Bachmann, Max O.	232
Mancuso, Josephine M.	3	Fairall, Lara	232
Udlis, Kimberly A.	3	Lombard, Carl	232
Ubbing, Dirk T.	3	Timmerman, Venessa	232
Hudges, D.	3	Uebel, Kerry	232
Manias, Elizabeth	3	Zwarenstein, Merrick	232
Adeoti, Adekunle O.	2	Kondrup, Jens	163

Şekil 2: Yazarlar Arasındaki İşbirliğini Gösteren Ortak Yazarlık Bağları

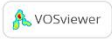
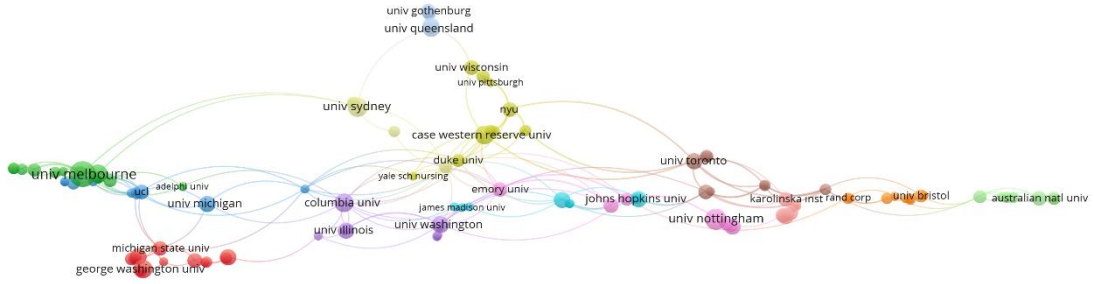
Ortak Yazarların Kurum Analizi (Co- Authorship of Organization)

Ortak yazarların kurum analizlerini gerçekleştirmek amacıyla en az 2 yayın ve en az 1 atıf kriteri belirlenmiştir. Buna göre, 1042 kurumun arasından 117si arasında ağ oluştuğu görülmüştür. 117 kurum ise aralarında 13 öbek oluşturmuşlardır. Yazarların bağlı bulunduğu kurumlara ilişkin yayın ve atıf bilgisi Tablo 2'de yer almaktadır. Kurumların oluşturduğu ağ ise Şekil 3'de bulunmaktadır.

Tablo 2: En Üretken ve En çok Atıf Alan Yazar Listesi

Kurum	Doküman	Kurum	Atıf
Univ melbourne	15	Univ sydney	508
Univ nottingham	10	Univ cape town	464
Univ sydney	9	Univ nottingham	373
Case western reserve univ	8	Univ melbourne	363
Monash univ	8	Karolinska inst	345
Colombia univ	8	Univ toronto	343
George Washington univ	8	Univ n carolina	298
Univ washington	7	Univ withwatersrand	254
Univ queensland	7	mrc	253
Univ toronto	6	Boston univ	239

Şekil 3: Kurumsal İş birliği Haritası

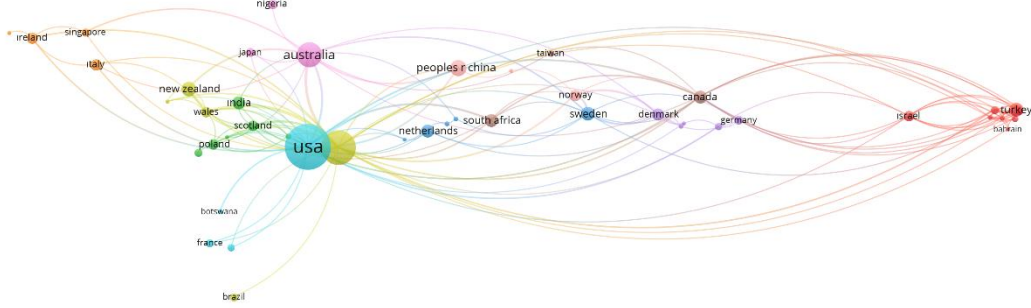
Ortak Yazar Ülke Analizi (Co- Authorships of Countries)

Analize göre, büyük düğümler etkili ülkeleri, düğümler arasındaki bağlantılar ise ülkeler arasındaki iş birliğini temsil etmektedir. Analizde 86 ülkeden 48'inin ağda yer aldığı ve 10 öbek oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 3: En Üretken ve En çok Atıf Alan Ülke Listesi

Dokümanların Ülkeleri	Doküman	Atıfların Ülkeleri	Atıflar
USA	209	England	3544
England	123	Usa	2553
Australia	64	Australia	1745
Peoples r china	27	Sweden	784
New zealand	21	Canada	760
Sweden	20	Norway	596
Turkey	19	South Africa	568
South africa	18	Denmark	567
Netherland	18	New zealand	536

Şekil 4: Ülkeler Arasında Ortak Yazarlığa Dayalı Uluslararası İşbirliği

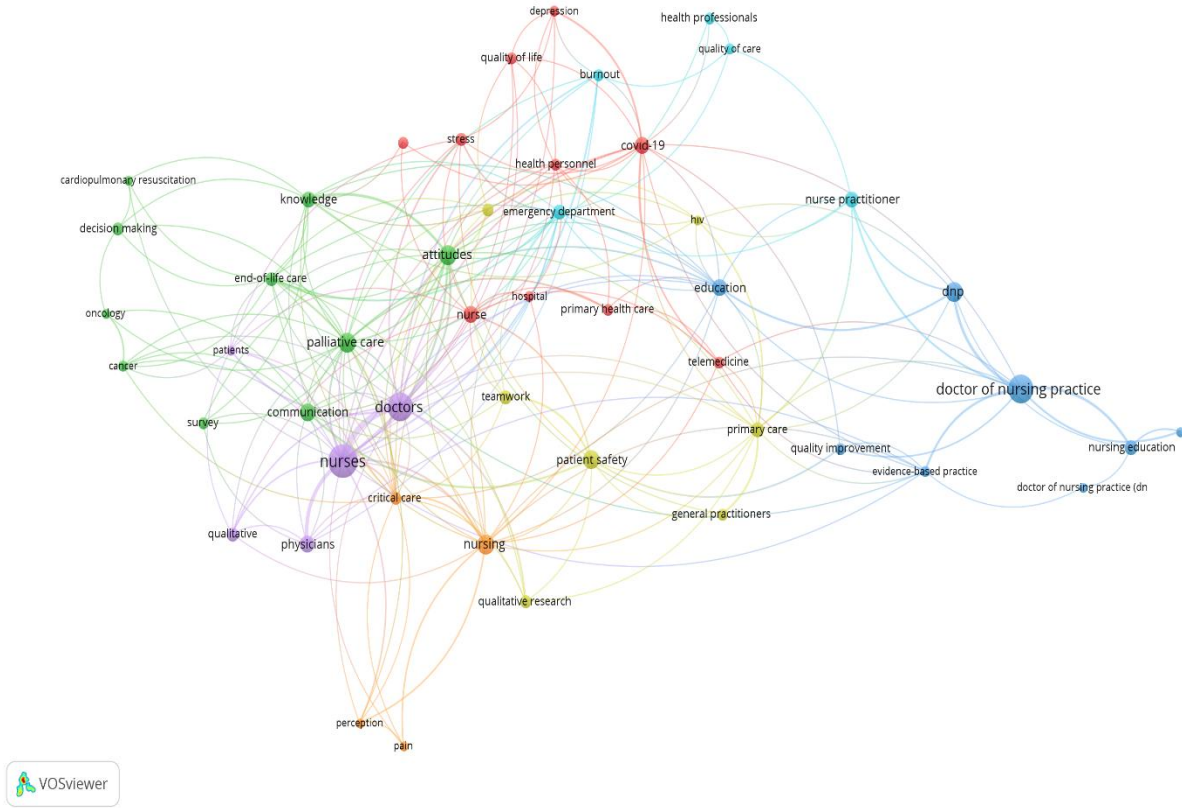
Anahtar Sözcük Analizleri

Bu bölümde, anahtar kelimelerin dağılımı analiz edilmiştir. Anahtar kelimeler, gelecekte önem kazanacak alanları tahmin etmesi bakımından önemlidir. Araştırmacılar tarafından henüz çalışılmamış konuların belirlenmesine yardımcı olabilmektedir.

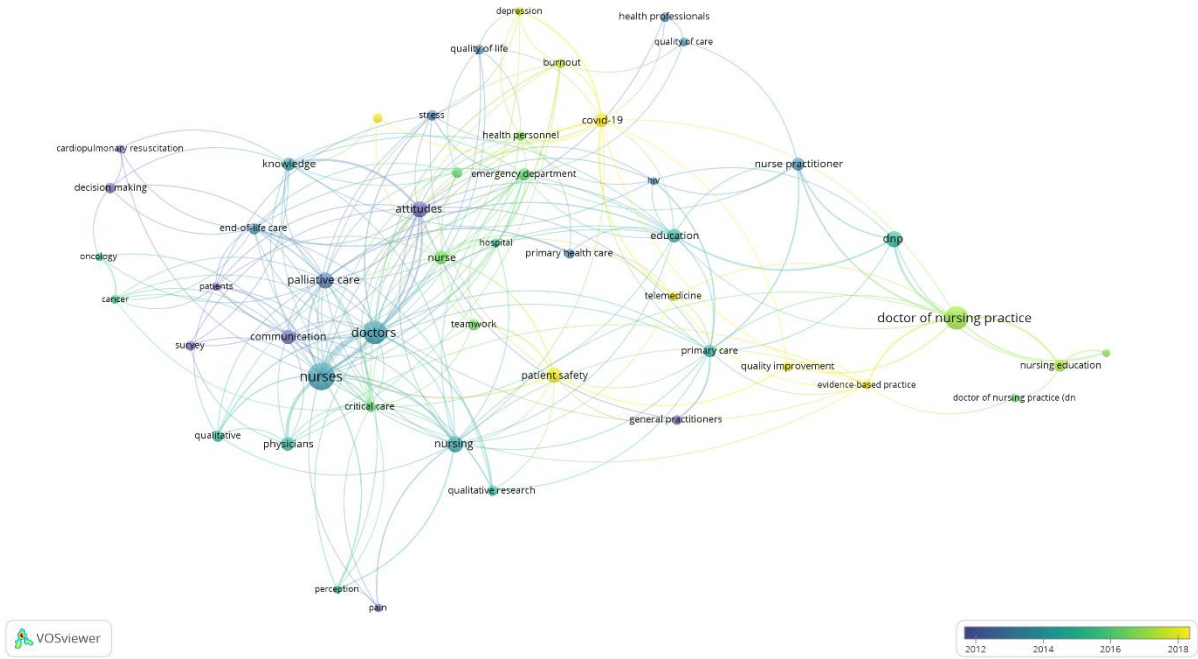
Anahtar Sözcük Analizi (Co-occurrence of Authors Keywords)

Anahtar sözcük analizine göre analizi gerçekleştirirken, anahtar sözcüğün minimum 5 kere geçme kriteri ile değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 1573 anahtar sözcük 49 ağ oluşturmuşlardır. 49 ağın 7 küme olarak ayrıldığı görülmektedir. Ağ içerisindeki kümelerin her birinin farklı renklerden oluştuğu ve aynı renkteki ağların aynı küme içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Şekil 5: Anahtar Kelimelerin Birlikte Görülme Oluşumu Ağ Haritası

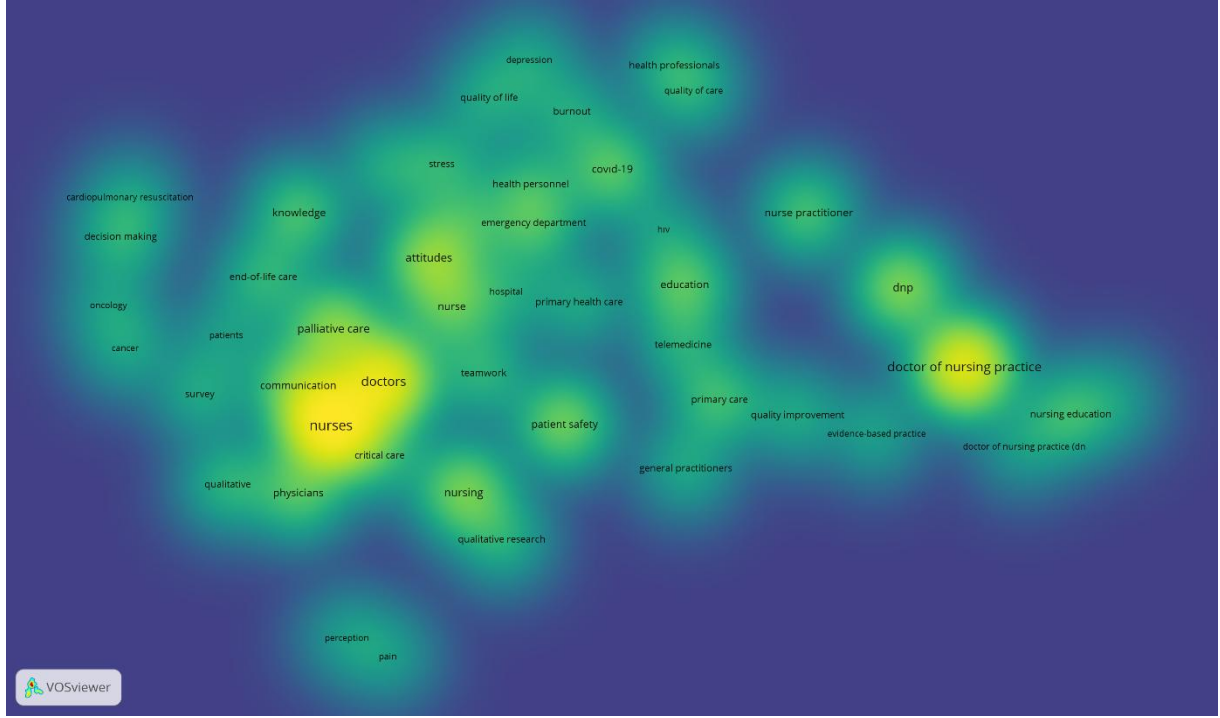

Şekil 6: Araştırma Konularının Üst Üste Binen Görselleştirme Ağı

Şekil 6' ya göre 2012 yılında, iletişim, araştırma, karar verme anahtar kelimeleri kullanılıyorken 2018 yılından itibaren hasta güvenliği, covid-19, tele-tıp, kalite iyileştirme ve kanıt temelli uygulamalar gibi anahtar kelimelerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 7: Anahtar Kelimelerin Yoğunluk Görüntüsü

Görsele göre, mesleki tükenmişlik konusunda literatürde en sık tartışılan konular görselleştirilmiştir. Buna göre, iletişim, doktor, hemşire, davranış ve hemşirelik uygulamalarının ön planda olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, sağlık çalışmada sağlık çalışanlarında mesleki tükenmişlik üzerine yapılan literatür incelemesine ve ağ haritalama ile görselleştirilmesine yer verilmiştir. Çalışmada en etkili bilim insanları, en çok atıf alan yazar ve ülke bilgilerine yer verilmiştir.

Tükenmişlik, hemşirelerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilerken, olumsuz mesleki tutumlara neden olmakta, bu durum sağlık hizmetlerinin kalitesini bozmakta, hasta bakımı ve tedavisi sırasında hatalar yapma olasılığını artırabilmekte, iş doyumunu azaltmakta ve işten ayrılma niyetinin artmasına neden olmaktadır (Dall'Orta vd., 2020). Fiziksel ve zihinsel sağlık üzerine yapılan çok sayıda çalışma, mesleki tükenmenin baş ağrıları, tip 2 diyabet, kardiyovasküler problemler, uykusuzluk, depresyon ve anksiyete ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Lubbadeh, 2020). Mesleki tükenmenin önlenmediğinde bireyi depresyon ve/veya anksiyete bozukluklarına sürüklediği birçok çalışma sonuçları ile desteklenmektedir (Ahola ve Hakanen, 2017; Schaufeli, Bakker, Hoogduin, Shaap ve Kladder, 2001).

Hekim ve hemşirelerin tükenmişliği, devamsızlık, daha az hasta memnuniyeti ve düşük bakım kalitesi gibi olumsuz örgütsel sonuçlara yol açtığından mesleki tükenme, sağlık çalışanlarının sağlığını ve üretkenliğini baltalayan bir meslek hastalığı olarak kabul edilebilir (Chirico, 2017a; Chirico, 2017b). Mesleki tükenme seviyesindeki bir çalışanın hem organizasyona hem de diğer çalışanlara birçok maliyeti söz konusudur (Cordes ve Dougherty, 1993; Maslach ve Leiter, 2016b; Schaufeli ve Buunk, 2003; Shirom ve Melamed, 2005). Mesleki tükenmişlik ortaya çıkmadan önleyici tedbirlerin alınması ortaya çıktıktan sonra nedenlerinin araştırılması ve etkilerinin yok edilmesine göre daha az maliyetli ve kolay olmaktadır. Mesleki tükenmeyi önlemeye yönelik müdahale programlarının etkisinin incelendiği bir çalışmada 29 onkoloji personelinin daha düşük düzeyde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadığı görülmüştür (Le Blanc vd., 2007).

Yapılan araştırmalarda mesleki tükenmede önceliğin bireysel anlamda çözüm odaklı olunması gerektiğine karşın Maslach ve arkadaşlarına (2001) göre kurumsal değişkenler bireysel değişkenlere nazaran daha önemli ve etkili olmaktadır. Buradaki önem ise kurumsal değişkenlerin daha maliyetli ve bireysel değişkenlere göre yönetiminin daha zor olmasından ileri gelmektedir (Maslach vd., 2001; Maslach ve Goldberg, 1998). Sağlık çalışanlarının mesleki tükenmelerini azaltmak için etkili yönetim ve liderlik stratejileri geliştirmek önemlidir. Bu tür çalışmalar, yöneticilere ve liderlere sağlık çalışanlarının ihtiyaçlarına ve beklentilerine daha iyi cevap vermek için bilgi sağlayabilir. Örgüt içerisindeki müdahaleler, sağlık çalışanlarının ne tür stres faktörlerine maruz kaldığını ve iş yeri koşullarının nasıl iyileştirilebileceğini anlamak için gereklidir. Bu bilgiler, iş yerinde yapılması gereken düzenlemeleri belirlemek ve çalışma ortamını daha sürdürülebilir hale getirmek için kullanılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Analysis: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Writing Up: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Ahola, K. ve Hakanen, J. (2017). Job Strain, Burnout and Depressive Symptoms: A Prospective Study Among Dentists. *Journal of Affective Disorders*, 104, s.103- 110.
- APA [American Psychological Association] (2012), *Stress in America: Our Health at Risk*. Washington, DC, USA: American Psychological Association.
- Awa, W.L., Plaumann, M., & Walter, U. (2010). Burnout Prevention : A Review of Intervention Programs. *Patient Education and Counseling*, 78(2), s.184-190.
- Bianchi, R. (2018). Burnout is More Strongly Linked to Neuroticism than to Work-Contextualized Factors. *Psychiatry Research*, 270, s.901-905.
- Chirico, F. (2017a). Is Time to Consider Burnout Syndrome An occupational disease?. *Br J Psychiatry*, 190(1), s.81.
- Chirico, F. (2017b). Is Burnout A Syndrome or An Occupational Disease? Instructions for Occupational Physicians. *Epidemiologia e prevenzione*, 41(5-6), s.294-298.
- Cordes, C.L. ve Dougherty, T.W. (1993). A Review and An Integration of Research on Job Burnout. *Academy of Management Review*, 18(4), s.621-656.
- Dall’Ora, C., Ball, J., Reinius, M., & Griffiths, P. (2020). Burnout in Nursing: A Theoretical Review. *Human Resources for Health*, 18, s.1–17. [CrossRef]

- Demerouti E, Bakker AB, Nachreiner F & Schaufeli, W.B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), s.499- 512.
- Edú-Valsania, S., Laguía, A., & Moriano, J.A. (2022). Burnout: A Review of Theory and Measurement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, s.1780. [CrossRef] [PubMed]
- Freudenberger, H. J. (1977). Burn-out: Occupational Hazard of The Child Care Worker. *Child care quarterly*.
- Gökkaya, F (2019). Prevention of Occupational Burnout . *The Journal of Human and Work*, 6(1), s.29-41.
- Kim, W.O., Moon, S.J., & Han, S.S. (2010). Contingent Nurses' Burnout and Influencing Factors. *Journal of Korean Academy Nursing*, 40, s.882–891. [CrossRef] [PubMed]
- Kwon, H.K., Kim, S.H., & Park, S.H. (2017). A meta-analysis of the correlates of resilience in Korean nurses. *Journal of Korean Clinical Nursing Research*, 23, s.100–109. [CrossRef]
- Le Blanc, P.M., Hox, J.J., Schaufeli, W.B., & Peeters, M.C.W. (2007), Take Care! The Evaluation of A Team-Based Burnout Intervention Program for Oncology Care Providers. *Applied Psychology*, 92(1), s.213-227.
- Lubbadeh, T. (2020). Job Burnout: A General Literature Review. *International Review of Management and Marketing*, 10(3), s.7-15.
- Maslach, C. (2003). Job Burnout: New Directions in Research and Intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 12(5), s.189-192.
- Maslach, C. (2006), Understanding Job Burnout. (Ed: Rossi, A.M., Perrewe, P.L., Sauter, S.L), *Stress and Quality of Working Life Current Perspectives in Occupational Health*, p. 37-51, Greenwich: Information Age Publishing.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2008), *The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to do About It*, John Wiley & Sons.
- Maslach, C. ve Leiter, M.P. (2016a), Burnout. (Ed: Fink, G) *Stress: Concepts, Cognition, Emotion, and Behavior*, p: 351-357, Amsterdam, Netherlands: Elsevier Science.
- Maslach, C. ve Leiter, M.P. (2016b). Understanding the Burnout Experience: Recent Research and Its Implications for Psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), s.103-111.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., & Leiter, M.P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), s.397-422.
- Maslach, C. ve Goldberg, J. (1998). Prevention of Burnout: New Perspectives. *Plied and Preventive Psychology*, 7(1), s.63-74.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., Hoogduin, K., Shaap, C., & Kladler, A. (2001). On the Clinical Validity of the Maslach Burnout Inventory and the Burnout Measure. *Psychology and Health*, 16, s.565-582.
- Schaufeli, W.B., Buunk, B.P. (2003), Burnout: An Overview of 25 Years of Research and Theorizing. (Ed: Schabracq, M.J., Winnubst, J.A.M., Cooper, C.L.,), *The Handbook of Work and Health Psychology*, p, 383-425, New Jersey, United States: Wiley.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004) Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. *Journal of Organizational Behavior* 25, s.293–315.
- Schaufeli, W. B. ve Enzman, D. (1998), *The Burnout Companion to Study & Practice*, London: Taylor & Francis.
- Shanafelt, T., Goh, J., & Sinsky, C. (2017), The Business Case for Investing in Physician Well-Being. *JAMA Internal Medicine*, 177(12), s.1826-1832.
- Shirom, A., Melamed, S. (2005), Does Burnout Affect Physical Health? A Review of The Evidence. (Ed: Antoniou, A.S. G., Cooper, C.L.), *Research Companion to Organizational Health Psychology*, p, 599-622, Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Publishing Ltd.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 22-43, doi: 10.11616/asbi.1516323

Tedarik Zinciri Yönetimi ve Teknoloji Alanlarının Entelektüel Birikiminin Bibliyometrik İncelemesi

Bibliometric Study of Intellectual Accumulation in the Fields of Supply Chain Management and Technology

İlker İbrahim AVŞAR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 17.03.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışma, Tedarik Zinciri Yönetimi (TZY) ve teknoloji alanlarına odaklanarak, sürdürülebilir bir TZY modeli oluşturma sürecinde yeni teknolojilerin izlenmesinin ve kurumsal yapıya entegrasyonunun artık bir gereklilik haline geldiğini ortaya koymaktadır. Araştırmada, TZY ile teknolojinin bütünlük bir şekilde ele alındığı akademik literatürün incelenmesi amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri, Web of Science veri tabanından elde edilmiş olup, 1995-2024 yıllarını kapsayan 7.047 akademik yayına dayanmaktadır. Analiz kapsamında; ülke-yazar-kurum performansları, konuya yönelik en fazla yayın yapan kaynaklar, yazarların ait oldukları ülkeler, ülkelerin bilimsel katkıları, en çok atıf alan çalışmalar, sıkça kullanılan anahtar kelimeler ve popüler terimlerin eş birliktelik analizleri gibi metrikler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, özellikle son yıllarda TZY ve teknoloji konularına yönelik akademik ilginin önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Ayrıca TZY ile teknolojiyi bütünlük olarak ele alan çalışmaların popülerlik kazandığı gözlemlenmiştir. Araştırma bulguları, Çin, ABD ve Hindistan gibi ülkelerin bu alandaki çalışmalar açısından öne çıktığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, blokzincir ve sürdürülebilirlik gibi temaların TZY ile teknoloji ilişkisi bağlamında belirgin bir şekilde dikkat çektiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ülkelerin söz konusu alanlarda gerçekleştirecekleri çalışmaların, ekonomik kalkınma süreçlerine önemli katkılar sunma potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri Yönetimi, Teknoloji, Bibliyometrik Analiz.

&

Abstract: By focusing on Supply Chain Management (SCM) and technology, this study shows that monitoring and integrating new technologies into the organisational structure has become a necessity in the process of creating a sustainable SCM model. The study used a bibliometric analysis method to examine the academic literature in which SCM and technology are treated in an integrated manner. Data for the study was obtained from the Web of Science database and is based on 7,047 academic publications covering the years 1995 to 2024. The analysis looked in detail at metrics such as country-author-institution performance, sources with the highest number of publications on the topic, authors' countries of origin, countries' scientific contributions, most cited studies, frequently used keywords and co-occurrence analysis of popular terms. The results show that academic interest in SCM and technology has increased significantly, especially in recent years. It was observed that studies on the integrated approach of technology and SCM are gaining in popularity. Research shows that countries such as China, USA and India stand out in terms of studies in this area. In addition, it was noted that issues such as blockchain and sustainability have attracted significant attention in the context of the relationship between SCM and technology. In this regard, it is considered that the studies to be carried out by developing countries in these areas have the potential to make a significant contribution to economic development processes.

Keywords: Supply Chain Management, Technology, Bibliometric Analysis.

Atıf/Cite as: Avşar, İ. İ., (2025). Tedarik Zinciri Yönetimi ve Teknoloji Alanlarının Entelektüel Birikiminin Bibliyometrik İncelemesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 22-43. doi: 10.11616/asbi.1516323

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İlker İbrahim Avşar, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, iibrahimavsar@osmaniye.edu.tr.

1. Giriş

Kırbaç (2021) Tedarik Zinciri (TZ) operasyonlarının doğru şekilde yönetilmesinin işletmeler için kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Yıldızbaşı vd. (2021) ise günümüzde birçok şirketin TZ süreçlerinde verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar yürüttüğüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, insanlık her gün yeni bir teknolojiyle tanışırken, bu teknolojilere geçiş işletmeler için zaman zaman zorluklar yaratabilmektedir. İş ortaklarına doğru ürünü hızlı bir şekilde sunmaya odaklanan işletmelerin, Tedarik Zinciri Yönetimi (TZY) süreçlerinde yeni teknolojileri kullanması stratejik gerekliliktir. Teknoloji dostu işletmelerin, süreçlerini optimize ederek rekabet gücünü artırması ve böylece sürdürülebilirliği sağlaması, günümüz iş dünyasının temel koşullardan biri haline gelmiştir (Çallı ve Özer Çaylan, 2022: 182). Bu doğrultuda, işletmeler küresel düzeyde artan rekabetin farkında olmalı ve küreselleşmenin TZY süreçlerini daha karmaşık hale getirdiğini doğru bir şekilde analiz etmelidir (Yavuz ve Avunduk, 2021: 54).

Teknolojideki yenilikler, hemen hemen her sektörde iş yapış biçimlerini değiştirmektedir ve bu dönüşümün en çok hissedildiği alanlardan biri de TZY süreçleridir (Torğul ve Paksoy, 2023: 194). Günümüz iş dünyasında TZY'de teknoloji kullanımı giderek artmaktadır (Kai, 2019: 1255). Bunun en önemli nedenlerinden biri, işletmelerin izlenebilir TZ'ye duyduğu ihtiyaçtır (Vikaliana vd., 2021: 8). Şeffaflık, güvenilirlik ve verimlilik ise bu süreçlerde öne çıkan diğer önemli başlıklardır (Park ve Li, 2021: 13). Bu bağlamda, blokzincir gibi teknolojiler TZY uygulamalarında kullanılmakta ve teknoloji destekli çözümler, işletmeler tarafından giderek daha fazla tercih edilmektedir (Sivula vd., 2020: 48). Kısaca, teknoloji TZY süreçlerinde hayati role sahiptir ve işletmelere önemli değerler katmaktadır. Örneğin, barkod teknolojisi; ürünlerin izlenmesi, stok takibi ve performans ölçümü gibi birçok alanda işletmeler için değer yaratmaktadır. Bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi, teknolojideki gelişmeler tedarik zinciri operasyonlarını daha verimli hale getirmektedir. Ayrıca, TZY süreçlerinde teknolojiyi etkin şekilde kullanan işletmeler, rakiplerine karşı önemli bir rekabet avantajı elde etmektedir (Koyuncu ve Öztürk, 2024: 10). Bunun temel nedeni, TZY süreçlerinin operasyonlarda hız ve kaliteyi doğrudan etkilemesidir. Doğru TZY yönetimi, işlemlerde hız ve kaliteyi artırırken, aynı zamanda maliyetleri düşürmeyi de mümkün kılmaktadır (Güzel ve Sayan, 2023: 544).

Akyüz (2021) küresel rekabetin etkisi altındaki TZY süreçlerinde iş birliği kavramının giderek daha fazla önem kazandığını vurgulamaktadır. İş birliğinin etkin şekilde sağlanabilmesi için bilgi teknolojilerinin hayati role sahip olduğu belirtilirken, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve blokzincir gibi teknolojilerin TZY ekosisteminde yaygın şekilde kullanılması öne çıkmaktadır. Günümüzde bu teknolojiler, TZY süreçlerini tüm paydaşlar açısından daha ileri bir düzeye taşıma potansiyeline sahiptir.

Bazı teknolojiler işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır ve uygun teknoloji kullanım oranı arttıkça rekabet gücünün de buna bağlı olarak artacağı açıktır. Bilgi teknolojilerinin kullanım oranı, TZY uygulamalarında rekabetçilik düzeyini doğrudan etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu tür teknolojiler, paydaşlar arasındaki iletişim ve inovasyon odaklı uygulamalarda büyük öneme sahiptir ve TZY kalitesini doğrudan artırmaktadır (Barata, 2022: 222). Bir başka deyişle, yeni sayısal teknolojiler geleneksel TZY modellerini köklü şekilde dönüştürmektedir. TZ paydaşları arasındaki en önemli ortak nokta bilgidir ve yeni teknolojiler bu noktada fark yaratmaktadır. Örneğin, müşteri taleplerinin ve piyasa koşullarının belirsizlik taşıdığı iş ortamlarında bilgi teknolojilerinin kullanımı, pozitif yönde etkiler yaratmaktadır (Yerpude vd., 2023: 13). Özellikle küresel TZY süreçlerinde şeffaflık, güvenlik ve verimlilik gibi unsurlar kritik öneme sahiptir ve bu hedeflere ulaşmak için yeni teknolojilerin kullanımı artık kaçınılmaz hale gelmiştir (Syamsuddin vd., 2023: 9).

Bu çalışma, TZY ve teknoloji konulu yayınlara yönelik bibliyometrik analiz yöntemi kullanarak bilimsel bir haritalama sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, analiz kapsamında yayınlar şu başlıklar altında incelenmiştir:

1. Ülke, yazar ve kurum ilişkileri,
2. Konuya yönelik en fazla yayın yapan kaynaklar,
3. Sorumlu yazarlara göre ülkelerin durumu,

4. Konuya odaklanan ilk 5 ülkenin yıllara göre performansı,
5. En fazla atıf alan çalışmalar,
6. Sık kullanılan anahtar kelimeler,
7. Yayınlardaki anahtar kelimelerin eş birliktelik analizi.

Bu çalışmayla, TZY ve teknoloji odaklı çalışmalar yapacak olan araştırmacılar için bir referans belge oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilen ve 1995-2024 yıllarını kapsayan 7.047 yayın incelenmiştir. Belirtilen zaman aralığındaki yayınlar temel alınarak hazırlanan bu çalışma, TZY ve teknoloji alanındaki literatürü desteklemekte ve bu literatüre yönelik açıklayıcı bilgiler sunması açısından katkı sağlamaktadır.

Yukarıda kısaca açıklanan bu çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde giriş, ikinci bölümde literatür, üçüncü bölümde yöntemle dair açıklamalar, dördüncü bölümde analiz verileri, beşinci bölümde tartışma ve altıncı bölümde ise sonuçlar yer almaktadır.

2. Literatür

TZY, son yıllarda önemli bir odak noktası haline gelmiş ve bu alanda pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar arasında, bibliyometrik analiz yöntemini kullanan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Chiang vd. (2021) bilgi teknolojileri temelli TZY, Hettiarachchi vd. (2022) Endüstri 4.0 destekli döngüsel ekonomi odaklı TZY, Cataldo vd. (2022) inşaat sektöründe sürdürülebilir TZY, Yu vd. (2022) yeşil TZY, Bhandal vd. (2022) sayısal ikiz teknolojisiyle TZY, He vd. (2022) e-ticarette TZY, Han vd. (2023) prefabrik yapılarla TZY ve Nebati (2024) yalın TZ konusunu incelemişlerdir. Bu bölümde, TZY ve lojistikle ilgili bibliyometrik çalışmalara örnekler sunulmaktadır. İncelenen örnekler, bibliyometrik araştırmaların; veri tabanı taraması sırasında kullanılan anahtar kelimeler, tercih edilen veri tabanı ve sorgulama için belirlenen zaman aralıkları gibi faktörlerle birbirinden farklılaştığını göstermektedir.

Aladaileh vd. (2024), sürdürülebilir TZ'de inovasyon konusunu incelemişlerdir. Çalışmada, Scopus veri tabanından elde edilen 1.158 yayın kullanılarak, konuya dair küresel durum, dergiler, yazarlar ve kurumlar hakkında kapsamlı bir görünüm sunulmuştur. Bu yayınlar üzerinden yapılan analiz, araştırmacılara aktif kurumları belirleyerek, uluslararası iş birliklerinin önünü açacak önemli bilgiler sağlamaktadır. Araştırma sonucunda, çalışmaların odaklandığı 6 ana konu başlığı tespit edilmiştir: İnovasyon ve kesinti yönetimi, işletmelerde sürdürülebilirlik ve sorumluluk, çevresel sürdürülebilirlik ve inovasyon, sürdürülebilir iş stratejileri, sürdürülebilir gıda sistemleri ve çevresel etki ile sürdürülebilir iş dinamikleri.

Andaloussi (2024), sayısal teknolojilerle donatılmış tedarik zinciri uygulamalarına odaklanmaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada, temel araştırma temaları, konuya ilişkin dergiler, araştırmacılar arasındaki iş birliği ağları ve alanda etkili yazarlar gibi çeşitli başlıklarda kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Araştırma, Scopus veri tabanında yer alan 114 yayına dayanmaktadır. Yapılan incelemeler, sayısal teknolojilerin TZ'deki potansiyelini ve bu teknolojilerin taşıdığı önemin altını çizmektedir.

Wen vd. (2023), inşaat TZY küresel araştırma eğilimlerini WoS veri tabanını tarayarak ve dört araştırma sorusu kullanarak incelemişlerdir. Bibliyometrik analiz için 1998-2021 yılları arasındaki veriler sorgulanmış ve elde edilen 11.000 yayınlı yapılan çalışmada analiz için R tabanlı Bibliometrix paketi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, inşaat sektöründe TZY içerikli yayınların 2015 yılından sonra artmaya başladığı belirlenmiştir. Çalışmalar arasında prefabrik yapı, sürdürülebilirlik, tersine lojistik ve yalın yönetim konularını işleyenlerin yüksek oranda atıf aldığı görülmüştür. Ayrıca, atık yönetimi, RFID, sosyal sorumluluk ve vaka çalışması konuları en sık kullanılan anahtar kelimeler arasında yer almaktadır.

Lyu vd. (2023), teknolojiyle desteklenen konteyner lojistiği TZY konusunu incelemişlerdir. Çalışmada, 2003-2023 yılları arasını kapsayan WoS veri tabanından elde edilen veriler kullanılmış ve yapılan tarama sonucunda 2.897 yayına ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, VosViewer programı kullanılarak eş birliktelik ve ağ analizi gibi yöntemlerle işlenmiştir. Sonuç olarak, sayısal teknolojilerin konteyner lojistiği TZY

alanındaki kullanımının sürdürülebilirlik açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Araştırmacılar, bu çalışmayı, konteyner lojistiği TZY konusuna ilgi duyanlar için değerli bir referans kaynağı olarak değerlendirmektedirler.

Alsolbi vd. (2023), büyük veri optimizasyonu ve TZY konularını, WoS, Scopus ve ProQuest veri tabanlarından elde ettikleri yayınlar çerçevesinde incelemiş ve iki temel araştırma sorusuna yanıt aramışlardır. Araştırma sürecinde, üç veri tabanından elde edilen yayınların tekrarlayanlarını eledikten ve belirli filtreleme işlemlerini tamamladıktan sonra, analiz için toplamda 1.887 yayını değerlendirmişlerdir. Sürecin sonunda, 37 çalışma üzerine odaklanarak araştırmalarını sonuçlandırmışlardır. Çalışmada, yayınların yıllara göre dağılımı, sık kullanılan anahtar kelimeler ve üç alan analizi gibi bilimsel yöntemler kullanılmıştır. Araştırmacılar, yöneticilere yeni teknolojileri benimsemelerini ve çalışanlarının bu alanlardaki yetkinliklerini geliştirmelerini önermektedir.

Kafeel vd. (2023), TZY sürecinde blokzincir teknolojisinin kullanımını incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmada, Scopus veri tabanından elde ettikleri 68 yayını analiz etmişlerdir. Çalışmada, yayınların yıllara göre dağılımı, yayın türleri, yayınların alanlara göre dağılımı, üç alan analizi (ülke, yayıncı ve anahtar kelime) ve yayınların yayıncılara göre dağılımı gibi çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Araştırmanın sonuç bölümünde, blokzincir teknolojisinin TZY süreçlerinde kullanımına ilişkin bir çerçeve önerisi sunulmuştur. Bu çerçevenin, blokzincir teknolojisinin benimsenmesine yönelik kuruluşlara yol gösterici bir kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

Shishehgarkhaneh vd. (2023), inşaat sektöründe blokzincir teknolojisinin kullanımına yönelik yaptıkları çalışmada, 2016-2022 yıllarını kapsayan WoS verilerini analiz etmişlerdir. Araştırma kapsamında incelenen 482 makale, inşaat sektöründe blokzincir teknolojisi, TZY, akıllı sözleşmeler, bina bilgi modelleri, nesnelerin interneti, sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği gibi temel çalışma alanlarının öne çıktığını ortaya koymuştur. Ayrıca, araştırmacılar, analiz ettikleri yayınlardan elde edilen verileri işleyerek, ülkeler, yazarlar, konferanslar ve çalışmalara fon sağlayan kuruluşlar gibi çeşitli başlıklar altında detaylı açıklamalara yer vermişlerdir.

Chen vd. (2023), belirsizlik ortamında TZY konusundaki araştırma eksikliğine dikkat çekmiş ve bu motivasyonla gerçekleştirdikleri çalışmalarında WoS veri tabanından elde ettikleri 121 yayını analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, elde ettikleri yayınları yayın yılı, yazar adı, ülke, araştırma alanı ve yayın yapılan dergiler gibi farklı kategoriler altında incelemişlerdir. Araştırmacılar, bu çalışmayı belirsizlik ve TZY konularında gelecekte yapılacak araştırmalara önemli bir referans kaynağı olarak değerlendirmektedir. Araştırmanın sonuçları, belirsizlik ortamında TZY süreçlerinde karar sonuçlarının elde edilmesi için karar probleminin soyut bir şekilde modellenmesinin yaygın bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

Kosasih vd. (2023), nörosimbolik yapay zekâ yaklaşımlarını kullanarak TZY literatürüne kapsamlı bir bakış sağlamak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 2000-2022 yıllarını kapsayacak şekilde Scopus veri tabanını incelemişlerdir. Dört farklı sorgu sonucunda elde edilen 359 yayını; yayın yılı, yayın yapılan dergi gibi çeşitli başlıklar altında detaylı şekilde analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuç bölümünde farklı odak alanlarına yer verilmiştir. Örneğin, yapay zekâ uygulamaları bağlamında tedarikçi seçimi ve talep tahmini gibi konuların yoğun şekilde araştırıldığı, buna karşın TZY süreçlerinde performans ve sürdürülebilirlik gibi alanlara daha az ilgi gösterildiği tespit edilmiştir.

Awain vd. (2023), yeşil TZY konusunu, Scopus veri tabanından elde ettikleri 796 yayını temel alarak incelemişlerdir. Bibliyometrik analiz kapsamında 235 yayın değerlendirilmiştir. Bu yayınlar, yeşil TZY ile ilgili trendlerin belirlenmesi ve bu alanda sık kullanılan anahtar kelimelerin analiz edilmesi gibi bibliyometrik incelemelerde kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz için VosViewer yazılımı tercih edilirken, 53 yayının incelendiği içerik analizinde ise WordStat yazılımı kullanılmıştır. Çalışmada, yeşil TZY'nin avantajları ve dezavantajları kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, yeşil TZY uygulamalarında karşılaşılan yüksek maliyetler ve deneyim eksikliği gibi temel zorluklara dikkat çekilmektedir.

Raman vd. (2023), yeşil TZY konusunu, 2013-2022 yıllarını kapsayan SciVal veri tabanından elde ettikleri 7.009 yayını analiz ederek incelemişlerdir. Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemine ek olarak bilimsel eşleşme yöntemi de kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, yeşil TZY konusunda üç temel alanın öne çıktığını göstermektedir: Endüstri 4.0, sürdürülebilir TZY ve sürdürülebilir çevre politikası yönetimi. Ayrıca çalışma, bibliyometrik analiz aracılığıyla ülkeler arası iş birliği gibi çeşitli çıktılar sunarak alana yönelik katkılar sağlamaktadır.

Fang vd. (2022), TZY konusunu incelemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, verileri WoS veri tabanından elde etmişlerdir. Çalışma, 2010-2020 yıllarını kapsayan SCI ve SSCI dizinlerinde yer alan 8.998 yayını kapsamaktadır. Bu yayınlar, dergiler, araştırma alanları, kurumlar, ülkeler, yazarlar, en fazla atıf alan çalışmalar ve yazarların kullandıkları anahtar kelimeler gibi farklı başlıklar altında analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, TZY konusunda en fazla çalışma üreten alanın yönetim bilimi olduğunu, en üretken derginin "Journal of Cleaner Production" olduğunu ve öne çıkan kurumun "Hong Kong Polytechnic University" olduğunu göstermektedir. Ayrıca, konuya yönelik en fazla çalışmanın Çin kökenli yazarlar tarafından yürütüldüğü tespit edilmiştir. Yazarların en sık kullandığı anahtar kelimeler ise sürdürülebilirlik, yeşil TZY ve sürdürülebilir TZY olarak öne çıkmaktadır. TZY araştırmalarında en fazla atıf alan makalelerin incelenmesi sonucunda ise blokzincir ve Endüstri 4.0 konularının ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür.

Fahim ve Mahadi (2022), yeşil TZY konusunu ele aldıkları çalışmalarında, Scopus veri tabanından elde ettikleri 2001-2021 yılları arasını kapsayan 2.385 yayını kullanmışlardır. Araştırma sonuçları, Çin, Hindistan, İran ve Tayvan'ın çok sayıda konuya yönelik yayına sahip olduklarını ve güçlü uluslararası iş birlikleri geliştirdiklerini göstermektedir. Sarkis J., en fazla atıf alan yazardır. Konuyla ilgili olarak en fazla çalışmaların mühendislik, çevre bilimi, enerji bilimi, sosyal bilimler ve işletme yönetimi alanlarında yapıldığı gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, çalışmalarının finans yöneticileri ve strateji geliştiricileri açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Gharaibeh vd. (2022), ahşap endüstrisine yönelik TZY teknolojilerini incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 2015-2021 yıllarını kapsayan Scopus veri tabanından elde edilen 173 yayını analiz etmişlerdir. İncelemelerinde, TZY 4.0'a yönelik en güncel teknolojiler ele alınmış ve bu alana yönelik ilginin son yıllarda belirgin şekilde arttığına dikkat çekilmiştir. Araştırmacılar, Endüstri 4.0 teknolojilerinin TZY 4.0 ile birleşerek mevcut durumun ötesinde yeni fırsatlar sunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, çalışmalarının sektördeki eksiklikleri ortaya koyması açısından önemli bir referans niteliği taşıdığını vurgulamışlardır.

Liu vd. (2020), prefabrik yapı sektöründe TZY konusunu incelemişler ve bu konunun son üç yıl içinde popülerlik kazandığını vurgulamışlardır. İnceleme, 2001-2018 yılları arasını kapsayan 152 makale üzerinde yapılmış ve makaleler, birincil olarak Scopus veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca Elsevier, WoS, Emerald ve EBSCO Host gibi veri tabanları da araştırma kapsamında incelenmiştir. Çalışma, tedarik zinciri süreç tasarımı ve optimizasyonu, tedarik zinciri entegrasyonu ve yönetimi ile ileri teknolojilerin uygulanması konularına odaklanmaktadır.

3.Yöntem

3.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analizde uygun anahtar kelime seçimi büyük önem taşır. Konuya yönelik belirlenen anahtar kelimeler kullanılarak, WoS gibi veri tabanları taranabilir ve buradan elde edilen belgeler üzerinden analiz yapılabilir. Belge taraması sürecinde belirli bir zaman aralığı da kullanılabilir (Yadav vd., 2023: 64781).

Bibliyometrik analiz yöntemi, bilginin evrimini, incelenen alanın kapsamını ve araştırma konusunun sınırlarını yapılandırılmış biçimde sunma olanağı sağlar. Bilgi haritalaması, alanın keşfi, tarihsel gelişim ve sınır perspektifleri bu yöntemin sunduğu çıktılardan bazılarıdır (Zhang vd., 2024: 18). Ayrıca, bu yöntemde performans, ağ ve ortak iş birliklerine yönelik çeşitli analizler de yapılabilir (Sombultawee vd., 2022: 4).

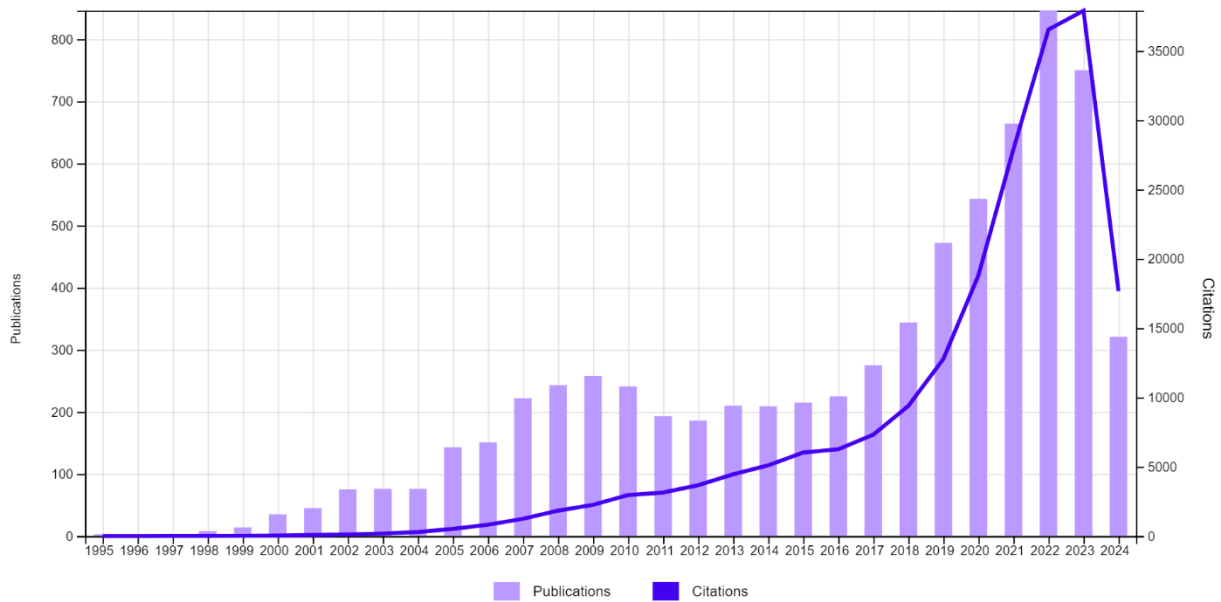
Lamhour vd. (2023) yaptıkları bibliyometrik çalışmada üç alan yaklaşımını ele almışlardır. Hoang vd. (2023) en fazla yayın yapan kaynakları, Razmjooei vd. (2023) ülke performanslarını, Zhao ve Li (2023) ise ülkelerin yıllar içindeki performanslarını incelemiştir. Bunların yanı sıra; Wang vd. (2022) en etkili yazarları, Calheiros-Lobo vd. (2023) yayınlardaki atıfları, Trabelsi vd. (2023) ise yazarlar arasındaki bağlantıları araştırmışlardır. Bahsi geçen yayınlardaki analizler, bu çalışmaya ilham vermiştir.

Bu araştırmada, bibliyometrik analiz yönteminin tercih edilmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, Gyau vd. (2023) tarafından belirtildiği gibi, bibliyometrik analiz, binlerce yayını incelemek için içerik analizi gibi yöntemlere göre daha verimli sonuçlar elde etmektedir. İkincisi, anahtar kelimeler ve benzeri unsurlar arasındaki ilişkiyi derinlemesine gösterebilmesidir. Son olarak, bibliyometrik analiz, etkili görselleştirme araçlarıyla okuyucunun işini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, Sahoo vd. (2022) tarafından dile getirildiği gibi, bibliyometrik analiz sonuçları, hükümetler, politika yapıcılar veya konuya yönelik diğer paydaşlar için yol gösterici veriler sunabilmektedir.

3.2. Araştırmanın Modeli

Queiroz vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada olduğu gibi, veri tabanı taramaları belirli bir dönemi kapsayabilmektedir. Bu bağlamda; 02.07.2024 tarihinde, Web of WoS veri tabanı, "supply chain management" ve "technology" anahtar kelimeleri kullanılarak 1975-2024 yılları arasında kapsayacak şekilde taramıştır. Bu taramada, "Topic" özelliği kullanılarak, yayınların başlıkları, özetleri, yazarın anahtar kelimeleri ve anahtar kelime plus alanlarına göre arama yapılmıştır. Veri tabanı üzerinde yapılan sorgulama sonucunda 7.047 yayın bulunmuş ve analizler bu yayınlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Newaz ve Appolloni (2024) tarafından yapılan bibliyometrik çalışmada olduğu gibi, yayınların ve aldıkları atıfların yıllara göre dağılımları Grafik 1'de sunulmaktadır. WoS kayıtlarına göre, konuya ilişkin yayınlar 185 H-indeks değerine sahiptir.

Grafik 1: TZY ve Teknoloji Konulu Yayınların ve Aldıkları Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: WoS

Grafik 1 incelendiğinde, TZY ve teknoloji konulu yayınların 2000 yılı sonrasında artış trendine girdiği görülmektedir. Aynı şekilde, yayınların aldığı atıflar da artış göstermektedir. 2000 yılı sonrasında başlayan bu artış eğilimi, 2022 yılında 846 yayın ve 36.543 atıf ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu değerler, konuya olan ilginin giderek arttığını ve yoğunlaştığını göstermektedir. 2024 yılı verisi ise sadece ilk 7 ayı kapsamaktadır ve bundan dolayı bir düşüş eğilimi gözükmemektedir.

3.3. Yayınların Tanımlayıcı İstatistikleri

Prados-Castillo vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada, bibliyometrik analiz için kullanılan verilerin öncelikle tanımlayıcı istatistikleri sunulmuştur. Bu nedenle, Tablo 1’de TZY ve teknoloji konulu yayınların tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. WoS veri tabanı 1975 yılından itibaren taranmış olmasına rağmen, yayınların 1995 yılı sonrasına ait olduğu görülmektedir. Elde edilen 7.047 yayın, 2.426 farklı kaynağa (dergi, kitap vb.) dağılmaktadır ve bu yayınlar yıllık %18,91 oranında bir büyüme göstermektedir. Yayınların ortalama yaşı ise 7,51 olup, bu durum yayın yaşlarının düşük olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, yayınlar; 25,07 belge başına ortalama atıf değeri ve 204.721 kullanılan kaynakça sayısı ile önemli bir performans sergilemiştir. Bu performansın arkasında 15.371 yazarın katkısı bulunmaktadır. Bu yazarlar, uluslararası iş birliğinde %25,1 oranını yakalamıştır.

Tablo 1: TZY ve Teknoloji Konulu Yayınların Tanımlayıcı İstatistikleri

Tanımlama	Değer	Tanımlama	Değer
Veriler Hakkında Ana Bilgiler		Belge İçeriği	
Zaman aralığı	1995:2024	Anahtar Kelimeler Plus (ID)	4455
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	2426	Yazarın Anahtar Kelimeleri (DE)	11016
Belgeler	7047	Yazarlar	
Yıllık Büyüme Oranı %	18,91	Yazarlar	15371
Belge Ortalama Yaşı	7,51	Tek yazarlı belgelerin yazarları	684
Belge başına ortalama atıf	25,08	Yazar İş birlikleri	
Referanslar	204721	Tek yazarlı dokümanlar	784
		Doküman Başına Ortak Yazarlar	3,14
		Uluslararası ortak yazarlıklar %	25,1

Kaynak: WoS

3.4. Veri Kaynağı ve Analiz Araçları

WoS, Scopus ve IEEE Xplore gibi veri tabanları, bibliyometrik analizde kullanılabilir (Asrol, 2024: 547; Shishehgarhaneh vd., 2024: 4). Önemli olan, bibliyometrik çalışmalarda kullanılacak veri tabanının bu analiz için uygun veri sunmasıdır. Bu çalışmada, Lin ve Wei (2024) ile Gou vd. (2024) tarafından yapılan çalışmalarda olduğu gibi, WoS veri tabanı kullanılmıştır. WoS veri tabanının anahtar kelimelerle konuya yönelik taranması sonucunda yeterli düzeyde veri elde edildiği için çoklu veri tabanları kullanılmamıştır.

Bibliyometrik sonuçların elde edilmesinde, Palacios vd. (2021), Graciano vd. (2023) ile Manjarres vd. (2023) çalışmalarında olduğu gibi, R programlama dili ve Bibliometrix kütüphanesi kullanılmıştır. Bu paket, bibliyometrik çalışmalar için Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilmiştir.

3.5. Araştırma Soruları

Bu çalışma, WoS veri tabanı sorgulanarak elde edilen 7.047 yayına dayalı olarak, TZY ve teknoloji alanına yönelik aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

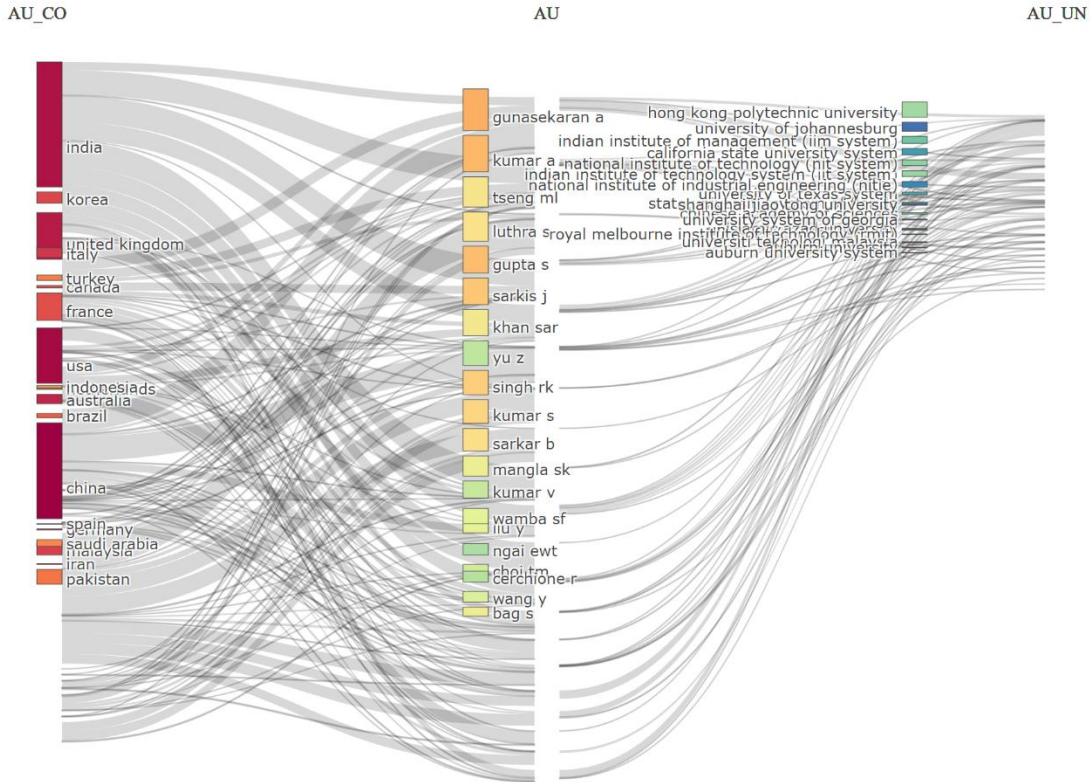
- AS1: Ülke, yazar ve kurum ilişkisi açısından öne çıkan ülkeler, yazarlar ve kurumlar hangileridir?
- AS2: Konuya yönelik en fazla yayın yapan kaynaklar nelerdir?
- AS3: Sorumlu yazarlar açısından en fazla yayına sahip ülkeler hangileridir?
- AS4: Yayın sayısı açısından, ilk 5 ülkenin yıllar içerisinde sergiledikleri performans nasıldır?
- AS5: En fazla atıf alan yazarlar kimlerdir?
- AS6: Araştırmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?
- AS7: Yayınlardaki yazar anahtar kelimelerine göre oluşan eş birliktelik küme yapısı nasıldır?

4. Analiz ve Veriler

4.1. Ülke Yazar Kurum Analizi

Grafik 2'de, ülke, yazar ve kurum bileşenleri kullanılarak yapılan üç alan analizi sonuçları sunulmaktadır. Bu analizde, TZY ve teknoloji konulu yayınlar, ülkeler, yazarlar ve kurumlar açısından incelenerek öne çıkanlar belirlenmiştir.

Grafik 2: Üç Alan Analizi (Ülke-Yazar-Kurum)

Grafik 2'ye göre, ülke, yazar ve kurum açısından en fazla öne çıkan yazar Gunasekaran A. olmuştur. Bu yazarın Hindistan, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerle bağlantıları bulunmaktadır. Ayrıca, yazarın bağlı olduğu kurumlar arasında "California State University System" gibi kuruluşlar yer almaktadır. Ülkeler açısından yapılan analizde ise Hindistan, Çin, ABD ve Birleşik Krallık öne çıkmaktadır. Kurumlar açısından ise "Hong Kong Polytechnic University" ilk sırada yer almaktadır.

4.2. Yayınların Kaynağı

Tablo 2'de, TZY ve teknoloji konularına en fazla yer veren kaynaklar listelenmektedir. İlk sırada 250 yayımla "Sustainability", ikinci sırada 171 yayımla "Journal of Cleaner Production" ve üçüncü sırada ise 164 yayımla "International Journal of Production Economics" yer almaktadır. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar, Tablo 2'deki kaynakları öncelikli olarak tercih edebilirler.

Tablo 2: Kaynak Analizi

Kaynaklar (Dergi, kitap vb.)	Yayın Sayısı
Sustainability	250
Journal of Cleaner Production	171
International Journal of Production Economics	164
Supply Chain Management-An International Journal	130
International Journal of Production Research	129
Industrial Management & Data Systems	83
International Journal of Logistics Management	83
European Journal of Operational Research	79
International Journal of Operations & Production Management	79
Production Planning & Control	76

4.3.Sorumlu Yazarların Ülkeleri

Tablo 3'te, ülkelerin sorumlu yazarlar bazında yayın sayısına göre sıralaması verilmektedir. İlk sırada, 1.343 yayına sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti kökenli araştırmacılar yer almaktadır. Bu yayınlardan 1.023'ü ulusal (SCP) ve 320'si uluslararası (MCP) özelliktedir. İkinci sırada ise 823 yayına sahip olan ABD kökenli araştırmacılar bulunmaktadır; yayınlardan 622'si ulusal ve 201'i uluslararası özelliktedir. Üçüncü sırada yer alan Hindistan kökenli araştırmacılar, 513 yayından 406'sının ulusal, 107'sinin ise uluslararası özellik taşıyan çalışmalara imza atmışlardır.

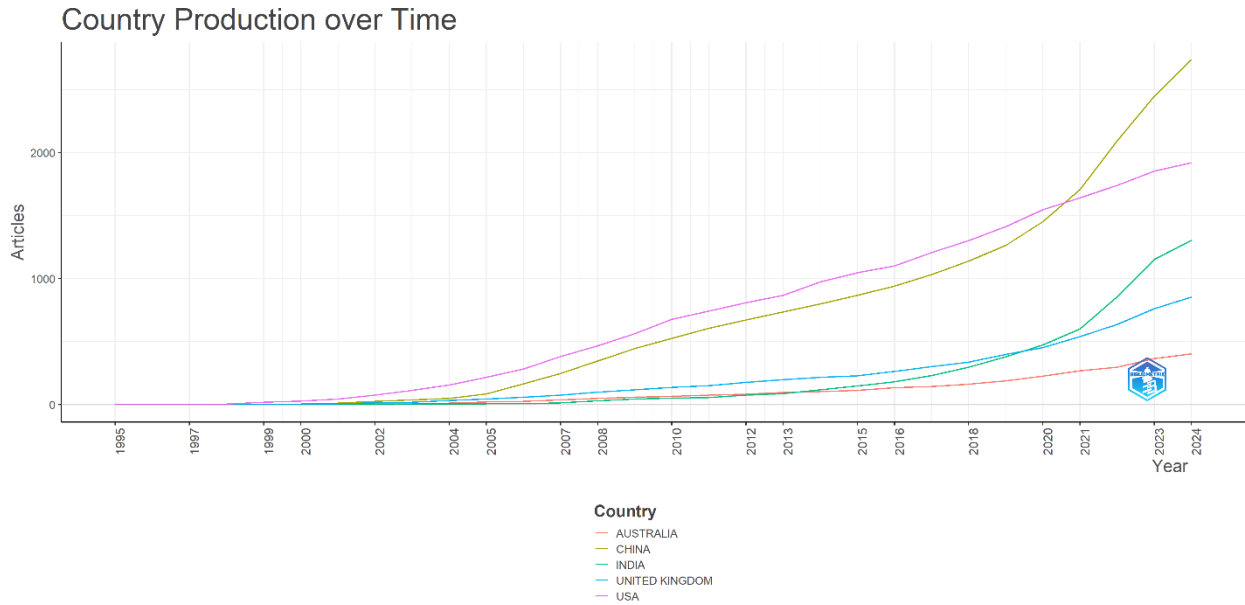
Tablo 3: Yayınlarda Sorumlu Yazarlara Göre Ülkelerin Üretimi

SN	Ülke	Makale Sayısı	SCP	MCP	Frekans	MCP_Oranı
1	Çin H.C.	1343	1023	320	0,191	0,238
2	ABD	823	622	201	0,117	0,244
3	Hindistan	513	406	107	0,073	0,209
4	Birleşik Krallık	331	187	144	0,047	0,435
5	Almanya	217	159	58	0,031	0,267
6	İtalya	196	139	57	0,028	0,291
7	Avustralya	176	90	86	0,025	0,489
8	Kore	147	90	57	0,021	0,388
9	Kanada	132	87	45	0,019	0,341
10	Malezya	123	79	44	0,017	0,358

4.4.Ülkelerin Yıllara Göre Performansı

Grafik 3'te, yayın üretimi açısından önde gelen 5 ülkenin yıllara göre performansı gösterilmektedir. İlk 5 sırada sırasıyla; Çin, ABD, Hindistan, Birleşik Krallık ve Avustralya yer almaktadır. Grafik, dikkat çekici bazı eğilimler sunmaktadır. Özellikle 2020 yılından sonra, Çin'in büyük bir sıçrama yaparak ABD'yi geride bırakıp birinci sıraya yerleştiği görülmektedir. Aynı dönemde Hindistan'ın da Birleşik Krallık'ı geride bırakıp üçüncü sıraya yükselmesi dikkat çekmektedir. Bu iki ülke, önemli bir performans artışı göstererek dikkat çekici bir araştırma ivmesi yakalamıştır. Eğer bu performansları sürdürürlerse, gelecekte dünya genelinde ilk iki sırada yer alacak ülkeler arasında olabilirler. Çin, şu an zaten ilk sıradadır ve Hindistan da hızla yükselmektedir.

Grafik 3: Ülkelerin Yıllara Göre Performansı

4.5. En Fazla Atıf Alan Çalışmalar

Tablo 4'te, en fazla atıf alan yayınlar listelenmektedir. İlk sırada, 1.463 atıfla Saberi vd. (2018) tarafından yazılan "Blockchain Technology and its Relationships to Sustainable Supply Chain Management" başlıklı çalışma yer almaktadır. İkinci sırada, 1.318 atıfla Zhong vd. (2017) tarafından yazılan "Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review" başlıklı çalışma bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise, 1.289 atıfla Lee ve Lee (2015) tarafından yazılan "The Internet of Things (IoT): Applications, Investments, and Challenges for Enterprises" başlıklı çalışma yer almaktadır.

Tablo 4: En fazla Atıf Alan Çalışmalar

Yazar	Açıklama	Toplan Atıf	T.A. Yıllık	Normalize T.A.
Saberi vd. (2018)	Blokzincir, sürdürülebilir TZY	1463	243,83	31,55
Zhong vd. (2017)	Endüstri 4.0, akıllı üretim	1318	164,75	38,06
Lee ve Lee (2015)	Nesnelerin interneti	1289	128,90	45,15
Rai vd. (2006)	Firma performansı, dijital TZY	1108	58,32	29,31
Gunasekaran vd. (2004)	TZ performansı	1070	50,95	15,63
Oztemel ve Gursev (2020)	Endüstri 4.0	909	181,80	20,57
Vachon ve Klassen (2006)	Yeşil TZ	879	46,26	23,25
Vickery vd. (2003)	Bütünleşik TZ	749	34,05	17,36
Barratt (2004)	TZ ve iş birliği	747	35,57	10,91
Chiou vd. (2011)	Yeşil tedarik	737	52,64	23,75

Kaynak: WoS

En fazla atıf alan çalışmaların ortak özelliği, genellikle Endüstri 4.0 ve son sanayi devrimindeki teknolojilerle ilişkili konuları işlemeleridir. Bu yayınlar, özellikle blockchain teknolojisi, akıllı üretim ve nesnelerin interneti gibi güncel ve popüler konuları ele alarak bu alanlardaki literatüre katkılarda bulunmuşlardır.

4.6. Sık Kullanılan Kelimeler

Tablo 5'te, yazarların anahtar kelimelerine göre kelimelerin çalışmalarda kullanımının sıklığı verilmiştir. Analizde, "0" ayrı bir kelime olarak değerlendirilmemiştir ve Endüstri 4, Endüstri 4.0 ve Endüstri 4 0 eş

anlamli olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde, Lojistik 4, Lojistik 4.0 ve Lojistik 4 0 da eş anlamli olarak alınmıştır.

Tablo 5: Kelimelerin Kullanım Sıklığı

SN	Terim	Sıklık	SN	Terim	Sıklık
1	Supply Chain Management	2156	6	RFID	207
2	Blockchain	562	7	Logistics	190
3	Supply Chain	420	8	Blockchain Technology	176
4	Industry 4.0	320	9	Information Technology	169
5	Sustainability	311	10	Internet of Things	160

Bu analize göre, en fazla kullanım 2.156 adetle TZY kelimesine aittir. İkinci sırada 562 kullanım sayısı ile blokzincir kelimesi gelmektedir. Üçüncü sırada ise 420 kullanım sayısı ile TZ kelimesi bulunmaktadır. Ek 1'de daha ayrıntılı olarak verilen sık kullanılan kelimeler incelendiğinde, işletmelere rekabet üstünlüğü katabilmesi açısından önemli olan kelimelerin (Endüstri 4.0, blokzincir, RFID, nesnelerin interneti vb.) listede yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, TZY ve teknoloji konularına yoğunlaşan araştırmacıların, rekabet üstünlüğü elde etmeye yönelik bir motivasyon içinde oldukları değerlendirilebilir.

4.7. Eş Birliktelik Analizi

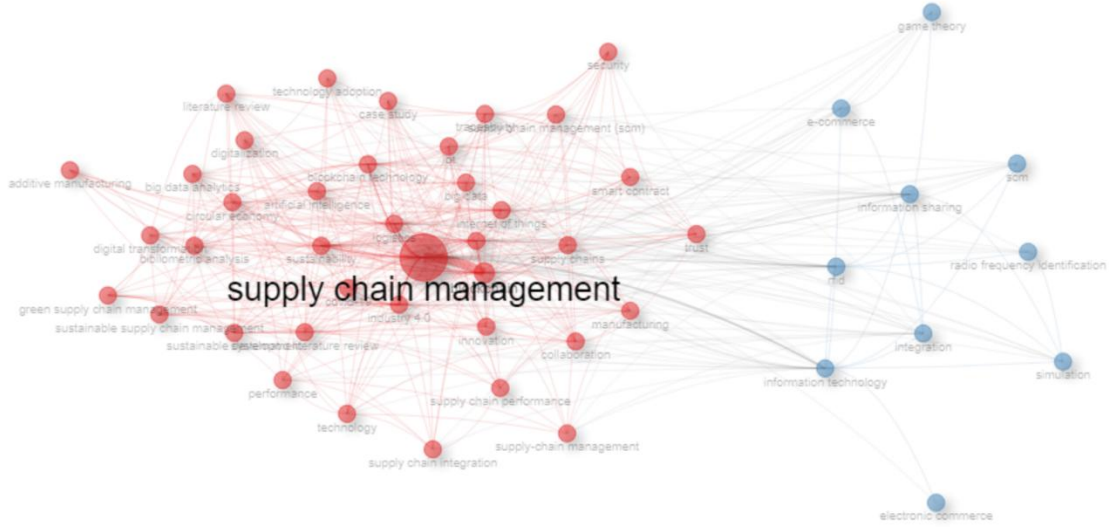
Grafik 4, yazarların kullandığı anahtar kelimelerin eş birliktelik analizini sunmaktadır. Analizde, "0" ayrı bir kelime olarak değerlendirilmemiştir. Endüstri 4, Endüstri 4.0 ve Endüstri 4 0 eş anlamli olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde, Lojistik 4, Lojistik 4.0 ve Lojistik 4 0 da eş anlamli olarak değerlendirilmiştir.

Metot parametreleri şu şekilde belirlenmiştir:

- Ağ düzeni: Otomatik
- Kümeleme algoritması: Walktrap
- Normalizasyon yöntemi: Association
- Düğüm sayısı: 50
- İtme kuvveti: 0,1
- En düşük kenar sayısı: 2

Bu parametrelerle yapılan eş birliktelik analizi, anahtar kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve küme yapılarındaki bağlantıları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu tür analizler, konuyla ilgili önemli anahtar kelimelerin birbirleriyle ne kadar ilişkili olduğunu ve araştırmaların hangi alanlarda yoğunlaştığını anlamaya yardımcı olur.

Grafik 4: Eş birliktelik Analizi

Grafik 4'te yer alan eş birliktelik analizi sonucunda iki ana grup ortaya çıkmıştır.

- Birinci grup:
 - Bu kümede, TZY kelimesi 476.304 arasındaki değeriyle ilk sırada yer almaktadır.
 - Blokzincir ve TZ bu grup içinde yer alan diğer önemli kelimelerdir.
 - Ayrıca, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik ve büyük veri gibi teknoloji terimleri de bu kümede yer almaktadır. Bu terimler, TZY süreçlerinin dijitalleşmesi ve otomasyonu açısından kritik öneme sahiptir.
- İkinci grup:
 - Bu kümede, başlıca anahtar kelimeler RFID, bilgi teknolojileri, bilgi paylaşımı ve e-ticaret olarak sıralanmaktadır. Bu kelimeler, özellikle TZY ve veri paylaşımı ile ilişkili süreçlerde önemli rol oynamaktadır.
 - Bu grup, dijitalleşme, veri paylaşımı ve e-ticaret gibi dijital dönüşüm süreçlerinin TZY alanındaki yerini vurgulamaktadır.

Analizin ayrıntılı değerleri Ek 2'de verilmektedir ve bu listede bulunan teknolojiler TZY süreçlerinin geleceği açısından kritik öneme sahiptir. Elde edilen veriler, TZY süreçlerinin geleceği açısından önem taşımaktadır. Birinci grup, özellikle dijitalleşme, veri işleme ve izleme teknolojilerinin entegrasyonunu vurgularken, ikinci grup da bilgi teknolojilerinin, veri paylaşımının ve e-ticaretin TZY süreçlerinde nasıl kritik bir rol oynayacağını göstermektedir. Bu analiz, gelecekteki TZY ve teknoloji alanındaki araştırmalar için fikir verme özelliği taşımaktadır.

5. Tartışma

Ülger ve Bülbül (2024) tarafından ifade edildiği gibi TZY rekabet üstünlüğü ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın analiz bölümü incelendiğinde son yıllarda bu konunun, önemli bir araştırma alanı haline geldiği görülmektedir. Özcan ve İndap (2024) tarafından açıklandığı gibi sürdürülebilir tedarikçi seçimi, işletmelerin uzun vadeli başarılarını desteklemede kritik bir rol oynamaktadır. Bu rol bağlamında,

Yıldızbası vd. (2021) tarafından da önemi vurgulandığı gibi teknolojinin TZY süreçlerine entegrasyonu, işletmelere önemli fırsatlar sunarak onları rakiplerine karşı avantajlı bir konuma getirebilir. Bu fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesi, işletmelerin sürdürülebilirlik ve verimlilik hedeflerine ulaşmalarını sağlayabilir. Teknolojinin TZY süreçlerine entegre edilmesi, sadece operasyonel verimliliği artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iş süreçlerinde daha hızlı karar almayı, maliyetleri düşürmeyi, müşteri taleplerine daha hızlı yanıt verebilmeyi ve tedarik zincirindeki olası aksaklıkları önlemeyi sağlayabilme potansiyeline sahiptir.

Kurnuç ve Güzel (2024) tarafından ifade edildiği gibi TZY’de lojistik gibi süreçlerde kullanılan teknolojilerin yenilikçi ve ileri düzey çözümler sunması gereklidir. Ek 2’ye göre TZY odaklı olarak blokzincir, nesnelerin interneti, endüstri 4.0 ve RFID gibi dijital teknolojiler öne çıkmaktadır. Bu veriler ışığında sürdürülebilir TZY modeli oluşturmak için işletmelerin yeni teknolojilere uyum sağlamaları artık sadece ihtiyaç değil, aynı zamanda zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü teknolojileri etkin şekilde kullanan işletmeler, daha esnek TZ’ne sahip olacak ve piyasa koşullarındaki değişimlere daha hızlı tepki verebileceklerdir. Bu nedenle, girişte ve literatürde değinildiği gibi teknoloji odaklı TZY stratejisi hem operasyonel verimliliği artırır hem de uzun vadede işletmelerin sürdürülebilirliğini ve rekabet avantajlarını destekler. Ayrıca Çamlıca (2024) TZY’de sürdürülebilirliğin önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, TZY süreçlerine yönelik yeni teknolojilerin entegrasyonu ve bu teknolojilerin etkili şekilde yönetilmesi, günümüz iş dünyasında rekabetçi kalabilmek için kritik faktör olarak görülebilir.

6.Sonuç

Bu çalışma, TZY ve teknoloji konularına odaklanarak, bu alandaki yayınları incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, WoS veri tabanı üzerinde "TZY" ve "teknoloji" anahtar kelimeleri kullanılarak bir tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda toplam 7.047 yayına ulaşılmıştır. Elde edilen yayınlar, bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Bu çalışma, TZY ve teknoloji konularındaki literatürü incelemeyi ve bu alanlarda öne çıkan trendleri, yazarları, ülkeleri, kurumları ve anahtar kelimeleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın temel hedefi, TZY ve teknoloji konularına odaklanarak literatürün haritalamasını sunmaktır. Araştırma süreci boyunca belirli araştırma soruları çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiş ve bu analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir ve bu bulgular araştırmanın literatüre teorik katkısını oluşturmaktadır:

1. Ülke, yazar ve kurum açısından üç alan analizi (AS1):
 - a. Öne çıkan ülke Hindistan, yazar “Guneseakaran A.” ve kurum “Hong Kong Polytechnic University” olmuştur.
2. TZY ve teknoloji konularına en fazla yer veren kaynaklar sırasıyla (AS2):
 - a. “Sustainability”,
 - b. “Journal of Cleaner Production”,
 - c. “International Journal of Production Economics”.
3. Sorumlu yazarlar açısından en fazla yayına sahip ülkeler sırasıyla (AS3):
 - a. Çin,
 - b. ABD,
 - c. Hindistan.
4. Ülkelerin yıllar içerisindeki performansı incelendiğinde, özellikle Çin ve Hindistan’ın 2020 yılında gerçekleştirdiği ani yükseliş, dikkat çekici bir performans artışı olarak öne çıkmaktadır. Yıllık yayın performanslarına göre, en çok yayın üreten ilk 5 ülke sırasıyla aşağıdaki gibidir (AS4):
 - a. Çin,
 - b. ABD,
 - c. Hindistan,
 - d. Birleşik Krallık,
 - e. Avustralya.

5. En fazla atıf alan çalışmalarda blokzincir, Endüstri 4.0, nesnelerin interneti, dijitalleşme ve yeşil TZ gibi son yılların önemli konularının öne çıktığı görülmektedir. En fazla atıf alan yazarlar sırasıyla (AS5):
 - a. Saberi vd. (2018),
 - b. Zhong vd. (2017),
 - c. Lee ve Lee (2015).
6. TZY ve teknoloji konulu çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla (AS6):
 - a. TZY,
 - b. Blokzincir,
 - c. TZ
 - d. Sürdürülebilirlik,
 - e. RFID,
 - f. Lojistik.
7. Yazarların kullandıkları anahtar kelimelere göre yapılan eş birliktelik analizinde, TZY kelimesinin blokzincir ve Endüstri 4.0 gibi kelimelerle yakın ilişki içinde olduğu, ancak RFID ve bilgi teknolojileri gibi kelimelerin ikinci bir grup oluşturduğu görülmüştür. Bu iki grup arasında kısmi bir ilişki bulunmaktadır (AS7). TZY ve teknoloji konuları; sürdürülebilirlik, dönüşüm, inovasyon, sayısal dönüşüm ve e-ticaret gibi diğer önemli teknolojilerle de yakından ilişkilidir. Sonuç olarak, TZY alanına yatırım yapmayı planlayan işletmelerin, burada belirtilen teknolojileri ve trendleri yakından izlemeleri, verimliliklerini artırmaları ve rekabet avantajı sağlamaları açısından önem taşımaktadır.

6.1. Araştırmanın Kısıtları ve Sonraki Çalışmalar

Bu çalışmanın, ileride yapılacak araştırmalar için fırsatlar sunan bazı kısıtları bulunmaktadır. İlk olarak, sadece WoS veri tabanıyla çalışılmış olması bir sınırlamadır. Scopus gibi diğer veri tabanları da taranarak araştırma genişletilebilir. İkinci kısıt, araştırmada kullanılan anahtar kelimelerle ilgilidir. Anahtar kelimelerin sayısı artırılarak veya birden fazla sorgu yapılarak araştırmanın kapsamı genişletilebilir. Üçüncü olarak, araştırma daha spesifik bir çerçevede ele alınabilir. Dördüncü olarak, araştırma karma araştırma yöntemleriyle farklı bir şekilde ele alınabilir. Böylece, araştırma sorularına farklı açılardan yanıtlar elde edilebilir.

6.2. Politika Yapıcılar İçin İlgiler

Cankül ve Kızıldaş (2020) blokzincir teknolojisini, Cıda ve Sağbaş (2019) RFID teknolojisini ve Sezgin vd. (2024) teknoloji kullanımını işletmelerin rekabet avantajı açısından önemli görmektedir. Bu çalışma, TZY'de kullanılan teknolojileri göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ek 1 incelendiğinde; blokzincir, RFID, bilgi teknolojileri, nesnelerin interneti ve büyük veri analizi araştırmalarda sıkça incelenen teknolojiler arasındadır. Yazarların kullandıkları anahtar kelimelere göre yapılan eş birliktelik analizinde TZY kelimesinin blokzincir ve Endüstri 4.0 gibi kelimelerle yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Buna karşın RFID ve bilgi teknolojileri gibi kelimeler ikinci bir grup oluşturmuşlardır. Her iki grup diğer grup ile kısmen bağlantılıdır. TZY ve teknoloji konusu yukarıda bahsedilen teknolojiler dışında sürdürülebilirlik, döngüsel ekonomi, inovasyon, sayısal dönüşüm ve e-ticaret ile yakından ilgilidir (Ek 2). Kısacası, TZY alanına yatırım yapacak işletmelerin bahsi geçen teknoloji ve trendleri yakından izlemeleri verimliliklerini artırabilmeleri açısından önemlidir.

Bu çalışma, TZY ve teknoloji konularında mevcut literatürün gelecekteki yönelimlerine ilişkin ipuçları sunmakta ve bu alanlardaki araştırmaların sürdürülmesi için yeni fırsatlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, politika yapıcıların, TZY ile ilişkili teknolojilerin kendi ülkelerinde benimsenmesini ve uygulanmasını teşvik etmeleri, ulusal çıkarların korunması ve geliştirilmesi açısından stratejik önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin TZY ile bütünleşmiş teknolojiler ekseninde eğitim sistemlerini yeniden yapılandırmaları, sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünün sağlanması açısından kritik gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Eğitim reformlarının, teknolojik gelişmelere uyumlu olarak

şekillendirilmesi, hem ulusal ekonomik kalkınmaya katkı sunacak hem de küresel rekabet gücünü artıracaktır.

Sonuçlar Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, incelenen konu başlıklarında Türkiye'nin ve Türkiye merkezli yapıların lider bir konumda bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, ülkede teknoloji odaklı dönüşümün gerekliliğini ve önemini bir kez daha vurgulamaktadır. TZY alanındaki araştırmaların artırılması ve Türkiye'nin bu alanda küresel düzeyde rekabetçi ve lider bir konuma ulaşabilmesi için farkındalık oluşturulması, stratejik zorunluluk olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bu hedeflere ulaşabilmesi için bilimsel araştırmaların teşvik edilmesi, teknoloji ve yenilik odaklı politikaların uygulanması ve TZY konusundaki küresel iş birliği ağlarına daha etkin katılım sağlanması hayati öneme sahiptir. Ayrıca, özel sektör, akademi ve kamu arasındaki sinerjinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin TZY ve teknoloji eksenindeki performansını artırma yolunda önemli bir adım olacaktır.

Ekler

Ek 1: Yazar Anahtar Kelimelerine Göre Sık Kullanılan Kelimeler

SN	Terimler	Sıklık	SN	Terimler	Sıklık
1	supply chain management	2156	26	iot	70
2	blockchain	562	27	e-commerce	69
3	supply chain	420	28	big data analytics	65
4	industry 4.0	320	29	integration	64
5	sustainability	311	30	technology	63
6	RFID	207	31	bibliometric analysis	61
7	logistics	190	32	manufacturing	60
8	blockchain technology	176	33	performance	60
9	information technology	169	34	scm	60
10	internet of things	160	35	smart contract	59
11	circular economy	125	36	trust	59
12	information sharing	102	37	case study	58
13	supply chain management (scm)	102	38	radio frequency identification	57
14	big data	101	39	technology adoption	57
15	artificial intelligence	100	40	security	56
16	green supply chain management	99	41	digitalization	55
17	literature review	89	42	supply chain integration	55
18	sustainable supply chain management	89	43	supply chain performance	54
19	systematic literature review	83	44	simulation	53
20	sustainable development	81	45	supply-chain management	53
21	traceability	80	46	additive manufacturing	52
22	collaboration	75	47	digital transformation	52
23	covid-19	74	48	electronic commerce	52
24	supply chains	74	49	game theory	52
25	innovation	73	50	internet of things (iot)	52

Ek 2: Yazar Anahtar Kelimelerinin Eş Birliktelik Analiz Değerleri

Düğüm	Küme	Arasındalık	Yakınlık	Seviye
supply chain management	1	476,304	0,02	0,183
blockchain	1	80,729	0,019	0,082
supply chain	1	20,432	0,017	0,051
industry 4.0	1	35,12	0,017	0,052
sustainability	1	30,688	0,018	0,047
logistics	1	10,737	0,017	0,035
blockchain technology	1	5,516	0,015	0,023
internet of things	1	8,995	0,016	0,032
circular economy	1	1,133	0,013	0,019
supply chain management (scm)	1	0,136	0,012	0,009
big data	1	0,527	0,013	0,014
artificial intelligence	1	1,538	0,014	0,017
green supply chain management	1	0,281	0,012	0,008
literature review	1	0,358	0,013	0,013
sustainable supply chain management	1	0,436	0,013	0,01
systematic literature review	1	3,193	0,013	0,016
sustainable development	1	0,905	0,013	0,013
traceability	1	0,646	0,013	0,017
collaboration	1	4,349	0,014	0,016
covid-19	1	0,444	0,013	0,011
supply chains	1	2,166	0,014	0,016
innovation	1	1,708	0,013	0,013
iot	1	0,416	0,013	0,016
big data analytics	1	0,854	0,013	0,011
technology	1	1,063	0,012	0,01
bibliometric analysis	1	0,18	0,013	0,012
manufacturing	1	1,556	0,013	0,011
performance	1	0,991	0,012	0,009
smart contract	1	0,177	0,012	0,015
case study	1	0,051	0,012	0,008
trust	1	0,294	0,012	0,012
technology adoption	1	0,062	0,012	0,007
security	1	0,169	0,012	0,012
digitalization	1	0,08	0,012	0,01
supply chain integration	1	0,278	0,012	0,009
supply chain performance	1	0,847	0,012	0,009
supply-chain management	1	0,231	0,012	0,007
additive manufacturing	1	0,027	0,012	0,009
digital transformation	1	0,293	0,012	0,009
rfid	2	7,336	0,014	0,023
information technology	2	9,15	0,014	0,024
information sharing	2	1,718	0,013	0,016
e-commerce	2	1,386	0,012	0,009

Tedarik Zinciri Yönetimi ve Teknoloji Alanlarının Entelektüel Birikiminin Bibliyometrik İncelemesi
Bibliometric Study of Intellectual Accumulation in the Fields of Supply Chain Management and Technology

integration	2	1,323	0,012	0,012
scm	2	0,012	0,011	0,008
radio frequency identification	2	0,017	0,011	0,009
simulation	2	0,014	0,011	0,009
electronic commerce	2	0	0,011	0,007
game theory	2	0,134	0,011	0,009

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akyüz, G. A. (2021), *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminde İşbirlikçi Paradigma*, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(1), s.59-74. <https://doi.org/10.17541/optimum.759696>.
- Aladaileh, M.J. Lahuerta-Otero E. & Aladayleh K.J. (2024), *Mapping Sustainable Supply Chain Innovation: A Comprehensive Bibliometric Analysis*, Heliyon, 10(7), s.e29157. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e29157>.
- Alsolbi, I., Shavaki F.H., Agarwal R. et al. (2023), *Big Data Optimisation and Management in Supply Chain Management: A Systematic Literature Review*, Artif Intell Rev, 56 (Suppl 1), s.253-284. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10505-4>.
- Andalousi, M.B. (2024), *A Bibliometric Literature Review of Digital Supply Chain: Trends, Insights, and Future Directions*, Sage Open, 14(2). <https://doi.org/10.1177/21582440241240340>.
- Aria, M. & Cuccurullo C. (2017), *Bibliometrix: An R-Tool For Comprehensive Science Mapping Analysis*, Journal of Informetrics, 11(4), s. 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>.
- Asrol, M. (2024), *Industry 4.0 Adoption in Supply Chain Operations: A Systematic Literature Review*, International Journal of Technology, 15(3), s. 544-560. <https://doi.org/10.14716/ijtech.v15i3.5958>.
- Awain, A.M.S.B., Al-Ansi A.M. & Jaboob M. (2023), *Green Supply Chain Management: A Comprehensive Review of Research, Applications and Future Directions*, Management and Production Engineering Review, 14(3), s.118-133. DOI: 10.24425/mper.2023.147194.
- Barata, F.A. (2022), *Information Technology Mediating Influence Supply Chain Management on Competitive Advantage at PT. Ritelteam Sejahtera Indonesi*, General Management, 23(188), s.217-223. DOI: 10.47750/QAS/23.188.29.
- Barratt, M. (2004), *Understanding the Meaning of Collaboration in the Supply Chain*, Supply Chain Management, 9(1), s.30-42. <https://doi.org/10.1108/13598540410517566>.

- Bhandal, R., Meriton R., Kavanagh R.E. & Brown A. (2022), *The Application of Digital Twin Technology in Operations and Supply Chain Management: A Bibliometric Review*, Supply Chain Management, 27(2), s.182-206. <https://doi.org/10.1108/SCM-01-2021-0053>.
- Bibliometrix (From Data Collection to Data Visualization), <https://www.bibliometrix.org/home>, (Erişim Tarihi: 02.07.2024).
- Calheiros-Lobo, N., Vasconcelos Ferreira J. & Au-Yong-Oliveira M. (2023), *SME Internationalization and Export Performance: A Systematic Review with Bibliometric Analysis*, Sustainability, 15(11), s.8473. <https://doi.org/10.3390/su15118473>.
- Cankül, D. & Kızıldağ M. Ç. (2020), *Yiyecek İçecek İşletmelerinde Tedarik Zinciri ve Blokzincir Teknolojisi*, Journal of Gastronomy Hospitality and Travel, 3(2), s.244-259.
- Cataldo, I., Banaitis A., Samadhiya A., Banaitienė N., Kumar A. & Luthra S. (2022), *Sustainable Supply Chain Management in Construction: An Exploratory Review For Future Research*, Journal of Civil Engineering and Management, 28(7), s.536–553. <https://doi.org/10.3846/jcem.2022.17202>.
- Chen, L., Dong T., Peng J. & Ralescu D. (2023), *Uncertainty Analysis and Optimization Modeling with Application to Supply Chain Management: A Systematic Review*, Mathematics, 11(11), s.2530. <https://doi.org/10.3390/math11112530>.
- Chiang, C-T., Kou T-C. & Koo T-L. (2021), *A Systematic Literature Review of the IT-Based Supply Chain Management System: Towards a Sustainable Supply Chain Management Model*, Sustainability, 13(5), s.2547. <https://doi.org/10.3390/su13052547>.
- Chiou, T-Y., Chan H.C., Lettice F. & Chung S.H. (2011), *The Influence of Greening The Suppliers and Green Innovation on Environmental Performance and Competitive Advantage in Taiwan*, Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 47(6), s.822-836. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2011.05.016>.
- Cıda, A. & Sağbaş A. (2019), *RFID Tabanlı Üretim Takip Otomasyonu Sistem Tasarımı ve Uygulaması: Metal Sektörü Saha Çalışması*, European Journal of Engineering and Applied Sciences, 2(2). s.6-12.
- Çallı, Ç., & Özer Çaylan D. (2022), *Sanayi İşletmelerinin Tedarik Zinciri Fonksiyonlarının Dijital Dönüşümü*, Verimlilik Dergisi, Özel Sayı / Special Issue | Dijital Dönüşüm ve Verimlilik / Digital Transformation and Productivity, s.172-188. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.989251>.
- Çamlıca, Z. (2024). *Tedarik Zincirinde Sürdürülebilirlik: BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi Şirketlerinde Bir İçerik Analizi*. Business Economics and Management Research Journal, 7(2), s.105-121. <https://doi.org/10.58308/bemarej.1520009>.
- Fahim, F. & Mahadi B. (2022), *Green Supply Chain Management/Green Finance: A Bibliometric Analysis of the Last Twenty Years by Using the Scopus Database*, Environ Sci Pollut Res, 29, s.84714–84740. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21764-z>.
- Fang, H., Fang F., Hu Q. & Wan Y. (2022), *Supply Chain Management: A Review and Bibliometric Analysis*, Processes, 10(9), s.1681. <https://doi.org/10.3390/pr10091681>.
- Gharaibeh, L., Eriksson K. & Lantz B. (2022), *Supply Chain Digitalization in the Wood Manufacturing Industry: A Bibliometric Literature Review*, Advances in Transdisciplinary Engineering, 21, s.617-628. IOS Press. DOI: 10.3233/ATDE220180.
- Gou, X., Xu X., Xu Z. & Skare M. (2024), *Circular Economy and Fuzzy Set Theory: a Bibliometric and Systematic Review Based on Industry 4.0 Technologies Perspective*, Technological and Economic Development of Economy, 30(2), s.489–526.
- Graciano, P., Lermen F.H., Reichert F.M. & Padula A.D. (2023), *The Impact of Risk-Taking and Creativity Stimuli in Education Towards Innovation: A Systematic Review and Research Agenda*, Thinking Skills and Creativity, 47, s.101220. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2022.101220>.

- Gunasekaran, A., Patel C. & McGaughey R.E. (2004), *A Framework For Supply Chain Performance Measurement*, International Journal of Production Economics, 87(3), s.333-347. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2003.08.003>.
- Güzel, L., & Sayan, İ. (2023), *Toplam Kalite Yönetiminin Tedarik Zinciri Yönetimi Üzerindeki Etkisi*, Verimlilik Dergisi, 57(3), s.533-548. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1221956>.
- Gyau, E. B., Sakuwuda K. & Asimeng E. (2023), *A Comprehensive Bibliometric Analysis and Visualization of Publications on Environmental Innovation*, Journal of Scientometric Research, 12(3), s.544-557. <https://doi.org/10.5530/jscires.12.3.052>.
- Han, Y., Yan X. & Piroozfar P. (2023), *An Overall Review of Research on Prefabricated Construction Supply Chain Management*, Engineering, Construction and Architectural Management, 30(10), s.5160-5195. <https://doi.org/10.1108/ECAM-07-2021-0668>.
- He, P., Wang T.Y., Shang Q. et al. (2022), *Knowledge Mapping of E-Commerce Supply Chain Management: A Bibliometric Analysis*, Electron Commer Res. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09609-w>.
- Hettiarachchi, B.D., Seuring S. & Brandenburg M. (2022), *Industry 4.0-Driven Operations and Supply Chains For The Circular Economy: A Bibliometric Analysis*, Oper Manag Res, 15, s.858-878. <https://doi.org/10.1007/s12063-022-00275-7>.
- Hoang, T.H., Nguyen N.P.P., Hoang N.Y.N. et al. (2023), *Application of Social Media in Supply Chain 4.0 Practices: A Bibliometric Analysis and Research Trends*, Oper Manag Res, 16, s.1162-1184. <https://doi.org/10.1007/s12063-023-00378-9>.
- Kafeel, H., Kumar V. & Duong L. (2023), *Blockchain in Supply Chain Management: A Synthesis of Barriers and Enablers For Managers*, International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences, 8(1), s.15-42. <https://doi.org/10.33889/IJMEMS.2023.8.1.002>.
- Kai, S. (2019), *Development and Application of Logistics Supply Chain Management Technology*, 2019 International Conference on Arts, Management, Education and Innovation (ICAMEI 2019), Hubei, China. DOI: 10.23977/icamei.2019.258.
- Kırbaç, G. (2021), *Evaluation Study of Using Blockchain Technology in Supply Chain Management Processes*, Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), s.835-855. <https://doi.org/10.11616/asbi.956777>.
- Kosasih, E.E., Papadakis E., Baryannis G. & Brintrup A. (2023), *A Review of Explainable Artificial Intelligence in Supply Chain Management Using Neurosymbolic Approaches*, International Journal of Production Research, 62(4), s.1510-1540. <https://doi.org/10.1080/00207543.2023.2281663>.
- Koyuncu, M.C. & Öztürk E. (2024), *Tedarik Zinciri Yönetimi Kapsamında Sevkiyat Sürecinin Barkod Teknolojisi ile Entegrasyonu*, International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal, 10(2), s.154-165.
- Kurnuç, M., & Güzel, D. (2024). *Tedarik Zinciri Stratejilerinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkisinde Bilgi Paylaşımı ve Rekabet Avantajının Aracı Rolü*. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), s.21-31. <https://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1387080>.
- Lamhour, O., Safaa L. & Perkumiené D. (2023), *What Does the Concept of Resilience in Tourism Mean in the Time of COVID-19? Results of a Bibliometric Analysis*, Sustainability. 15(12), s.9797. <https://doi.org/10.3390/su15129797>.
- Lee, I. & Lee K. (2015), *The Internet of Things (IoT): Applications, Investments, and Challenges for Enterprises*, Business Horizons, 58(4), <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2015.03.008>.
- Lin, W. & Wei Y. (2024), *Economic Forecasting With Big Data: A Literature Review*, Journal of Management Science and Engineering, 9(2), s.254-270. <https://doi.org/10.1016/j.jmse.2024.01.003>.

- Liu, Y., Dong J. & Shen L. (2020), *A Conceptual Development Framework for Prefabricated Construction Supply Chain Management: An Integrated Overview*, Sustainability, 12(5), s.1878. <https://doi.org/10.3390/su12051878>.
- Lyu, J., Zhou F. & He Y. (2023), *Digital Technique-Enabled Container Logistics Supply Chain Sustainability Achievement*, Sustainability, 15(22), s.16014. <https://doi.org/10.3390/su152216014>.
- Manjarres, M.T., Duarte D.P.M., Navarro-Obeid J., Álvarez M.L.V., Martinez I., Cudris-Torres L., Hernández-Lalinde J. & Bermúdez V. (2023), *A Bibliometric Analysis and Literature Review on Emotional Skills*, Front. Psychol, 14, s.1040110. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1040110.
- Nebati, E. E. (2024). *Yalın Tedarik Zinciri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33(2), s.968-978. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1400423>.
- Newaz, M.S. & Appolloni A. (2024), *Evolution of Behavioral Research on E-Waste Management: Conceptual Frameworks And Future Research Directions*, Business Strategy and the Environment, 33(2), s.477–503. <https://doi.org/10.1002/bse.3503>.
- Oztemel, E. & Gursev S. (2020), *Literature Review of Industry 4.0 and Related Technologies*, J Intell Manuf, 31, s.127–182. <https://doi.org/10.1007/s10845-018-1433-8>.
- Özcan, Y., & İndap, Ş. (2024). *Bibliometric Analysis Of Publications On Sustainable Supplier Selection in The Context Of Supply Chain Management*. International Review of Economics and Management, 12(1), s. 67-89. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.1506105>.
- Palacios, H., Almeida M.D.de ve Sousa M.J. (2021), *A Bibliometric Analysis of Trust in The Field of Hospitality and Tourism*, International Journal of Hospitality Management, 95, s.102944. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102944>.
- Park, A. & Li H. (2021), *The Effect of Blockchain Technology on Supply Chain Sustainability Performances*, Sustainability, 13(4), s.1726. <https://doi.org/10.3390/su13041726>.
- Prados-Castillo, J.F., Solano-Sánchez M.Á., Guaita Fernández P. & Guaita Martínez J.M. (2023), *Potential of the Crypto Economy in Financial Management and Fundraising for Tourism*, Sustainability, 15(6), s.4978. <https://doi.org/10.3390/su15064978>.
- Queiroz, M.M., Wamba, S.F., Jabbour, C.J. et al. (2022), *Adoption of Industry 4.0 Technologies by Organizations: A Maturity Levels Perspective*, Ann Oper Res. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-05006-6>.
- Rai, A., Patnayakuni R. & Seth N. (2006), *Firm Performance Impacts of Digitally Enabled Supply Chain Integration Capabilities*, MIS Quarterly, 30(2), s.225–246. <https://doi.org/10.2307/25148729>.
- Raman, R., Sreenivasan A., Ma S., Patwardhan A. & Nedungadi P. (2023), *Green Supply Chain Management Research Trends and Linkages to UN Sustainable Development Goals*, Sustainability, 15(22), s.15848. <https://doi.org/10.3390/su152215848>.
- Razmjooei, D., Alimohammadlou M., Ranaei Kordshouli HA. et al. (2023), *A Bibliometric Analysis of The Literature on Circular Economy and Sustainability in Maritime Studies*, Environ Dev Sustain, 26, s.5509–5536. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-02942-6>.
- Saberi, S., Kouhizadeh M., Sarkis J. & Shen L. (2018), *Blockchain Technology and its Relationships to Sustainable Supply Chain Management*, International Journal of Production Research, 57(7), s.2117–2135. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1533261>.
- Sahoo, S., Kumar S., Sivarajah U. et al. (2022), *Blockchain for Sustainable Supply Chain Management: Trends and Ways Forward*, Electron Commer Res, s.1-56. <https://doi.org/10.1007/s10660-022-09569-1>.
- Sezgin, M., Albakrı L., & Abouchala, M. R. (2024), *Dijital Ufuklar: Teknolojinin Türkiye'deki Turizm Üzerindeki Etkisi*, Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi, (5), s.1-22.

- Shishehgarkhaneh, M.B., Moehler R.C. & Moradinia S.F. (2023), *Blockchain in the Construction Industry between 2016 and 2022: A Review, Bibliometric, and Network Analysis*, Smart Cities. 6(2), s.819-845. <https://doi.org/10.3390/smartcities6020040>.
- Shishehgarkhaneh, M.B., Moehler R.C., Fang Y., Aboutorab H. & Hijazi A.A. (2024), *Construction Supply Chain Risk Management, Automation in Construction*, 162, s.105396, <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2024.105396>.
- Sivula, A., Shamsuzzoha A. & Helo P. (2020), *Requirements for Blockchain Technology in Supply Chain Management: An Exploratory Case Study*, Operations and Supply Chain Management: An International Journal, 14(1), s.39-50. DOI: <http://doi.org/10.31387/oscm0440284>.
- Sombultawee, K., Lenuwat P., Aleenajitpong N. & Boon-itt S. (2022), *COVID-19 and Supply Chain Management: A Review with Bibliometric*, Sustainability, 14(6), s.3538. <https://doi.org/10.3390/su14063538>.
- Syamsuddin, Saharuddin, Yusrizal, Dharmawati, T., & Fatmawati, E. (2023), *Utilizing Blockchain Technology in Global Supply Chain Management: An Exploration of Scalable Information Systems*, EAI Endorsed Transactions on Scalable Information Systems, 11(1). <https://doi.org/10.4108/eetsis.4374>.
- Torğul, B. & Paksoy T. (2023), *Value of Information Management in Closed Loop Supply Chain with Blockchain Applications*, Verimlilik Dergisi, 57(1), s.181-198. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1110577>.
- Trabelsi, M., Casprini E., Fiorini N. & Zanni L. (2023), *Unleashing the Value of Artificial Intelligence in the Agri-Food Sector: Where Are We?*, British Food Journal, 125(13), s.482-515. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2022-1014>.
- Ülger, H. T., & Bülbül, H. (2024). *Yenilikçi Tedarik Zinciri Uygulamaları ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme*. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), s.70-82. <https://doi.org/10.52835/19maysbd.1427130>.
- Vachon, S. & Klassen, R.D. (2006), *Extending Green Practices Across The Supply Chain: the Impact of Upstream and Downstream Integration*, International Journal of Operations & Production Management, 26(7), s.795-821. <https://doi.org/10.1108/01443570610672248>.
- Vickery, S.K., Jayaram J., Droge C. & Calantone R. (2003), *The Effects of an Integrative Supply Chain Strategy On Customer Service and Financial Performance: An Analysis of Direct Versus Indirect Relationships*, Journal of Operations Management, 21, s.523-539. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2003.02.002>.
- Vikaliana, R., Rasi R.J.R.M. & Pujawan I.N. (2021), *Traceability System on Mangosteen Supply Chain Management Using Blockchain Technology: A Model Design*, Estudios De Economia Aplicada, 39(4), s.1-10. DOI: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i4.4565>.
- Wang, C., Lv T., Cai R., Xu J. & Wang L. (2022), *Bibliometric Analysis of Multi-Level Perspective on Sustainability Transition Research*, Sustainability. 14(7), s.4145. <https://doi.org/10.3390/su14074145>.
- Wen, S., Tang H., Ying F. & Wu G. (2023), *Exploring the Global Research Trends of Supply Chain Management of Construction Projects Based on a Bibliometric Analysis: Current Status and Future Prospects*, Buildings. 13(2), s.373. <https://doi.org/10.3390/buildings13020373>.
- WoS (Web of Science), <https://www.webofscience.com>, (Erişim Tarihi: 02.07.2024).
- Yadav, N., Luthra S. & Garg D. (2023), *Blockchain technology for sustainable supply chains: a network cluster analysis and future research propositions*, Environ Sci Pollut Res, 30, s.64779-64799. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27049-3>.
- Yavuz, E. & Avunduk H. (2021), *Tedarik Zinciri Yönetiminde Blok Zincir Teknolojisinin Kullanımı*. Izmir Democracy University Social Sciences Journal, 4(1), s.33-56.

-
- Yerpude, S., Sood K. & Grima S. (2023), *Blockchain-Augmented Digital Supply Chain Management: A Way to Sustainable Business*, Journal of Risk and Financial Management. 16(1), s.1-13. <https://doi.org/10.3390/jrfm16010007>.
- Yıldızbası, A., Erdebilli (b.d.rouyendegh) B., Özen B. & Özdemir Y.S. (2021), *Evaluation of Augmented Reality Tools Performance in Digital Supply Chain Management: A Group Decision Making Method*, Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (23), s.149-162. <https://doi.org/10.31590/ejosat.829921>.
- Yu, Z., Waqas M., Tabish M. et al. (2022), *Correction to: Sustainable Supply Chain Management and Green Technologies: A Bibliometric Review of Literature*, Environ Sci Pollut Res, 29, s.58471. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21901-8>.
- Zhang, Y., Shen G.Q. & Xue J. (2024), *A Bibliometric Analysis of Supply Chain Management within Modular Integrated Construction in Complex Project Management*, Buildings, 14(6), s.1667. <https://doi.org/10.3390/buildings14061667>.
- Zhao, J. & Li M. (2023), *Worldwide Trends in Prediabetes from 1985 to 2022: A Bibliometric Analysis Using Bibliometrix R-tool*, Front. Public Health, 11, s.1072521. DOI: 10.3389/fpubh.2023.1072521.
- Zhong, R.Y., Xu X., Klotz E. & Newman S.T. (2017), *Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review*, Engineering, 3(5), s.616-630. <https://doi.org/10.1016/J.ENG.2017.05.015>.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 44-64, doi: 10.11616/asbi.1516345

Bilateral Trade between Türkiye and the EU: An Analysis on Trade Indicators

Türkiye ile AB Arasındaki İkili Ticaret: Ticaret Ölçütleri Üzerinden Bir Analiz

Muhammed Fatih AYDEMİR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 09.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: The aim of the study is to analyze the bilateral trade between Türkiye and the European Union (EU). In the study, foreign trade data of 97 product groups with 2-digit Harmonized System (HS) obtained from the Trade Map (2024) database for the period 2001-2022 were analyzed. Trade Complementarity Index (TCI), Trade Intensity Index (TII), Revealed Comparative Advantage (RCA) and Bilateral Revealed Comparative Advantage (BRCA) indices were used to analyze these data. The study reveals that trade complementarity between Türkiye and the EU is high. Türkiye and the EU are found to have trade intensity and competitive advantage in different products in general. Therefore, bilateral trade is complementary rather than competitive. Türkiye's bilateral trade with the EU is characterized by high trade intensity and competitiveness, especially in textile and clothing products.

Keywords: Bilateral Trade, Trade Complementarity, Trade Intensity, Comparative Advantages, International Trade.

&

Öz: Çalışmanın amacı, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ikili ticaretin analiz edilmesidir. Çalışmada, 2001-2022 dönemi için Trade Map (2024) veritabanından elde edilen Harmonize Sistem (HS) 2 basamaklı 97 ürün grubunun dış ticaret verileri analiz edilmiştir. Bu veriler üzerinden Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi (TCI), Ticaret Yoğunluk Endeksi (TII), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) ve İkili Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (BRCA) endeksleri ile analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye ile AB arasında ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye ile AB'nin genel olarak farklı ürünlerde ticaret yoğunluğuna ve rekabet üstünlüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ikili ticaretin rekabetten çok tamamlayıcı olduğu anlaşılmıştır. Türkiye'nin AB ile ikili ticaretinde, özellikle tekstil ve giyim ürünlerindeki ticaret yoğunluğu ve rekabet gücünün yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkili Ticaret, Ticaret Tamamlayıcılığı, Ticaret Yoğunluğu, Karşılaştırmalı Üstünlükler, Uluslararası Ticaret.

Atıf/Cite as: Aydemir, M. F., (2025). Bilateral Trade between Türkiye and the EU: An Analysis on Trade Indicators. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 44-64. doi: 10.11616/asbi.1516345

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., Muhammed Fatih Aydemir, Bursa Uludağ Üniversitesi, mfatydemir@uludag.edu.tr.

1. Introduction

The European Union (EU), comprising 27 countries, represents the largest political and economic organization in the world. Despite representing approximately 6% of the global population, the EU is among the world's most prominent economic and trade entities (EU, 2023). With a gross domestic product (GDP) of USD 15.1 trillion, the EU has the second largest economy in the world, surpassed only by the United States. Nevertheless, the EU's substantial and heterogeneous market structure, sophisticated infrastructure, rigorous technical standards, and consistent sanitary and plant health measures across member countries render it a crucial market for Türkiye (TİM, 2024).

The most foundational aspect of the economic relationship between Türkiye and the European Union was the formalization of the Ankara Agreement on September 12, 1963 (MFA, 2022). The agreement came into force on December 1, 1964. On January 1, 1996, the Customs Union between Türkiye and the EU came into effect. The Customs Union between Türkiye and the EU encompasses only industrial products and processed agricultural products, while traditional agricultural products are excluded (Topcu and Kılavuz, 2012: 24). Before proceeding to an examination of bilateral trade data between Türkiye and the EU, it is first necessary to present data on Türkiye's foreign trade, which is provided in Table 1.

Table 1: Türkiye's Foreign Trade Data (Million USD Dollars)

	Export	Import	Trade Volume	Net Trade
2001	31334	41399	72733	-10065
2002	36059	51550	87609	-15491
2003	47253	69337	116590	-22084
2004	63167	97538	160705	-34371
2005	73476	116771	190247	-43295
2006	85534	139572	225106	-54038
2007	107272	170063	277334	-62791
2008	132027	201964	333991	-69937
2009	102143	140928	243071	-38785
2010	113883	185544	299428	-71661
2011	134907	240842	375749	-105935
2012	152462	236545	389007	-84083
2013	161481	260823	422304	-99342
2014	166505	251142	417647	-84637
2015	143844	207236	351080	-63392
2016	142606	198602	341208	-55996
2017	156993	233800	390793	-76807
2018	167924	223047	390971	-55123
2019	180871	210347	391218	-29476
2020	169658	219514	389172	-49856
2021	225264	271423	496687	-46159
2022	254172	363711	617883	-109539

Source: Based on Trade Map (2024) data.

As illustrated in Table 1, Türkiye's exports, which were approximately 31 billion dollars in 2001, reached 254 billion dollars in 2022. Concomitantly, Türkiye's imports increased from 41 billion dollars to 364 billion dollars over the same period. The foreign trade deficit of Türkiye widened significantly, reaching nearly USD 110 billion in 2022. Although Türkiye has demonstrated considerable growth in exports, the foreign trade deficit remains a significant concern. Moreover, Türkiye's total foreign trade volume is estimated to be approximately 618 billion dollars.

The EU is the leading export and import partner of Türkiye. Consequently, the EU occupies a significant position in Türkiye's foreign trade. Table 2 presents data on foreign trade between Türkiye and the EU.

Table 2: Foreign Trade between Türkiye and the EU* (Million US Dollars)

	Export from Türkiye to the EU	Import from Türkiye to the EU	Trade Volume	Net Trade	Export share	Import Share	Foreign Trade Share
2001	15602	17934	33536	-2332	0.50	0.43	0.46
2002	17655	23277	40933	-5622	0.49	0.45	0.47
2003	24131	31689	55820	-7558	0.51	0.46	0.48
2004	31626	43843	75469	-12217	0.50	0.45	0.47
2005	36366	48129	84494	-11763	0.49	0.41	0.44
2006	42208	54346	96554	-12139	0.49	0.39	0.43
2007	53052	63056	116108	-10004	0.49	0.37	0.42
2008	56623	69307	125930	-12684	0.43	0.34	0.38
2009	42060	53186	95246	-11126	0.41	0.38	0.39
2010	46676	67769	114445	-21094	0.41	0.37	0.38
2011	55463	85683	141146	-30219	0.41	0.36	0.38
2012	51715	82105	133820	-30390	0.34	0.35	0.34
2013	59420	90363	149783	-30944	0.37	0.35	0.35
2014	63385	87245	150629	-23860	0.38	0.35	0.36
2015	54455	73213	127668	-18758	0.38	0.35	0.36
2016	57592	72241	129833	-14649	0.40	0.36	0.38
2017	65406	78725	144131	-13318	0.42	0.34	0.37
2018	74081	73436	147517	645	0.44	0.33	0.38
2019	78049	67976	146025	10072	0.43	0.32	0.37
2020	70896	73419	144316	-2523	0.42	0.33	0.37
2021	94333	85509	179842	8824	0.42	0.32	0.36
2022	105239	93405	198644	11835	0.41	0.26	0.32

*The most recent EU membership consists of 27 countries. Therefore, EU countries are used as the basis.

Source: Based on Trade Map (2024) data.

As seen in Table 2, there has been a notable surge in the volume of trade between Türkiye and the EU. What is noteworthy is that Türkiye, which had a trade deficit with the EU during the 2001-2018 period, posted a trade surplus with the EU during the 2018-2022 period, with the exception of 2020. Conversely, while Türkiye's foreign trade volume with the EU has been increasing, the share of the EU in Türkiye's foreign trade has been decreasing. Nevertheless, the EU remains the most important foreign trade partner for Türkiye. However, the significant investments of EU countries in Türkiye and the Customs Union between the two sides, which was finalized in 1996, point to a trade relationship that goes beyond these trade data. Table 3 presents the foreign trade data of the EU, which is a significant actor in Türkiye's foreign trade.

Table 3: The EU's Foreign Trade Data (Million US Dollars)

	Export	Import	Trade Volume	Net Trade
2001	2145791	2076893	4222683	68898
2002	2307884	2177442	4485327	130442
2003	2770852	2649812	5420664	121040
2004	3333778	3218703	6552480	115075
2005	3589702	3535667	7125369	54034
2006	4072359	4102364	8174722	-30005
2007	4816537	4826930	9643467	-10394
2008	5358356	5474762	10833118	-116406
2009	4158425	4095100	8253525	63325
2010	4658195	4627454	9285649	30742
2011	5466069	5447994	10914062	18075
2012	5208233	5057054	10265287	151178
2013	5408967	5151891	10560858	257076
2014	5524096	5239146	10763242	284950
2015	4785951	4474996	9260946	310955
2016	4826842	4487402	9314244	339440
2017	5286364	4994333	10280697	292031
2018	5824401	5605597	11429998	218804
2019	5647746	5379617	11027363	268129
2020	5306035	5008449	10314484	297586
2021	6462701	6355553	12818254	107149
2022	6937724	7262253	14199977	-324529

Source: Based on Trade Map (2024) data.

As illustrated in Table 3, the EU's exports and imports exhibited a notable surge during the 2001-2022 period. During this period, the EU exhibited a positive balance of trade, with the exception of select years (2006, 2007, 2008, and 2022). With a foreign trade volume of over 14 trillion dollars, the EU occupies a significant position in the global market. Moreover, the accession countries have also made a significant contribution to the growth of the EU's foreign trade. In this regard, the following countries joined the EU in 2004: the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia, Lithuania, Latvia, Estonia, Malta, and Cyprus. Bulgaria and Romania were admitted to the European Union in 2007. In 2013, the EU expanded to 28 members with the accession of Croatia. Nevertheless, the United Kingdom withdrew from the EU in 2020. Consequently, the final number of members in the EU was 27.

A comparison of Tables 2 and 3 reveals that Türkiye's share in the EU's foreign trade has increased from 8 per thousand in 2001 to 14 per thousand in 2022. In this regard, although Türkiye's share of the EU's foreign trade remains relatively modest, it is nevertheless increasing at a steady pace.

2. Literature Review

The literature review encompasses studies examining trade relations between Türkiye and the EU, as well as an overview of research on trade complementarity, trade intensity, competitive advantage, and bilateral competitive advantage.

In a study conducted by Kösekahyaoğlu (2003), Türkiye's competitiveness in relation to the EU was analyzed for two distinct periods: 1978-1980 and 1988-1990. The findings revealed that Türkiye exhibited a comparative disadvantage in medium and high technology industries, while displaying a comparative advantage in low technology industries. In a subsequent investigation conducted by Erlat and Erlat (2005),

Türkiye's competitive advantage within the EU market was examined during the period spanning 1999 to 2000. The findings indicated that Türkiye exhibited a competitive advantage in both labor-intensive products and raw material-intensive product groups. Vergil and Yıldırım (2006) conducted an analysis of the competitiveness between Türkiye and the EU for the period between 1993 and 2002. It can be concluded that the customs union has a positive effect on Türkiye's competitiveness in both advanced technology goods and research-intensive goods that are difficult to imitate. Conversely, it has a negative effect on Türkiye's competitiveness in capital-intensive goods and intermediate technology goods. Serin and Civan (2008) conducted an investigation into Türkiye's comparative advantage in the tomato, olive oil, and fruit juice industries within the EU market between the years 1995 and 2005. The findings revealed that Türkiye possesses a markedly pronounced comparative advantage in the fruit juice and olive oil markets within the EU. Altay et al. (2009), in their study for the period 1995-2007, found that Türkiye is more advantageous in products with low value added compared to EU (15) countries. Topcu and Kılavuz (2012) conducted an investigation into Türkiye's competitiveness in comparison to the EU following the formation of the Customs Union, with a focus on the period between 1996 and 2006. The findings indicate that Türkiye possesses a comparative advantage in select low- and medium-low technology sectors, whereas it exhibits a comparative disadvantage vis-à-vis the EU in high-technology products. In this context, it is emphasized that the Customs Union has not played a significant role in altering the comparative advantages of the Turkish manufacturing sector. Karaalp (2012) conducted an analysis of the competitiveness between Türkiye and the EU within the context of the manufacturing industry sectors over the period 1988-2008. It is emphasised that the Customs Union established between the EU and Türkiye has a positive impact on the competitive advantage of Turkish manufacturing sectors. As a result of the study, it is determined that Türkiye has a comparative advantage in terms of labor-intensive goods such as clothing and textiles, despite Türkiye's trends from low and medium-low technology industries to medium-high technology industries. Eşiyok (2014) investigated the competitiveness between Türkiye and the EU for the period 2008-2013. As a result, while Türkiye's competitiveness in high-tech sectors against the EU is low, Türkiye's competitiveness against the EU is high only in low-tech sectors. Özdamar (2014) analyzed the structure of Türkiye's trade with the EU (28) according to different technology levels of the manufacturing industry for the period 1996-2012. The weighted average of Türkiye's exports to the EU is indicative of a medium-low technology level, while the weighted average of Türkiye's imports from the EU corresponds to a medium-advanced technology level. Türkiye has consistently faced a competitive disadvantage vis-à-vis the EU in both advanced technology industries and medium-high technology industries throughout the period under review. Conversely, in Türkiye's trade with the EU, Türkiye exhibits a high competitive advantage in low-technology industries and a low competitive advantage in medium-low technology industries. The export profile of Türkiye to the EU is characterised by a concentration in advanced, medium-advanced and low technology industry groups. However, the imports from the EU are concentrated in medium-advanced technology industries, with a partial concentration in advanced technology industries. Başkol and Özözen (2019) found that the Turkish clothing industry exhibited a competitive advantage in the EU (15) market in the 2004-2017 period and almost all of the 37 sub-sectors exhibited a net export structure. Karaman et al. (2023) examined the competitiveness of Türkiye's agricultural exports to the EU and the Shanghai Cooperation Markets (SCO). It was observed that Türkiye has a competitive advantage in fruit and vegetable exports to the EU and SCO countries. In addition to the studies on competitive advantages between Türkiye and the EU, there are also studies on trade complementarity and trade intensity. Saygılı and Terzioğlu (2008) found that trade complementarity between Türkiye and the EU was low in the 1985-2004 period. In this respect, it is argued that the Customs Union agreement between the two parties has not been sufficiently beneficial. Yılmaz and Akkaya (2020) analyzed the concentration in foreign trade between Türkiye and the EU for the years 2000-2019. It is found that the concentration in Türkiye's foreign trade with the EU decreased in this period. While Türkiye's foreign trade concentration decreased with the top 4 EU countries with which Türkiye has the most trade, there was no significant change with the top 8 EU countries with which Türkiye has the most trade. Doğan and Soyuyğit Kaya (2011) analyzed the country and product concentration in trade between Türkiye and the EU in the period 1996-2009. As a result of the

study, it is found that Türkiye's exports to the EU have shifted from low-technology products to medium-high technology products, while there has been no significant change in imports.

In addition, studies analyzing bilateral trade with Türkiye are included. Gul (2014) analyzed the trade between Türkiye and Pakistan for the years 2003-2012. According to the study, the trade complementarity between Türkiye's exports and Pakistan's imports is higher than the trade complementarity between Pakistan's exports and Türkiye's imports. Şimşek et al. (2017a) analyzed the bilateral trade between Türkiye and Russia between 1996 and 2014 and found that trade complementarity between the two countries was low in the period between 1990 and 2000. After 2000, it was found that trade complementarity between the two countries increased and both sides gained more from the trade. At the same time, Türkiye's competitiveness vis-à-vis Russia has increased mostly in labor-intensive sectors. Şimşek et al. (2017b) analyzed the bilateral trade relations between Türkiye and Kazakhstan in the period 1995-2009. The study concluded that the trade complementarity between Kazakhstan's exports and Türkiye's imports is higher than the trade complementarity between Türkiye's exports and Kazakhstan's imports. Çelen and Demirel (2018) examined the trade complementarity between Türkiye and selected countries with which Türkiye does foreign trade for the years 2011-2015. Türkiye's trade complementarity with Kuwait, Saudi Arabia, Uzbekistan, Qatar and Austria was found to be high. On the other hand, Türkiye's trade complementarity with Singapore, Malta, Greece, India and Japan was found to be low. Erkan and Aybudak (2019) employed the TCI to examine the bilateral trade relationship between Türkiye and South Korea over the 2000-2018 period. The results indicate that South Korea, in its role as an importer, is not an optimal partner for Türkiye's exports. Conversely, Türkiye, in its role as an importer, represents a more suitable partner for South Korea's exports. This is due to the fact that the product pattern of Türkiye's imports is more aligned with the product pattern of South Korea's exports. Chabi and Saygili (2020) analyzed foreign trade between Türkiye and the Economic Community of West African States (ECOWAS) for the period 2001-2017 and found that there is trade potential between Türkiye and ECOWAS. In this context, a trade agreement between Ghana and Guinea and Türkiye would be advantageous, whereas an agreement between Liberia and Mali and Türkiye would not be advantageous. It was also noted that an agreement between Türkiye and ECOWAS should include more processed food, textile, and cotton processing facilities. Demir (2020) conducted an analysis of Türkiye's bilateral trade with BRICS over the course of the 2010-2019 period. The findings revealed that bilateral trade between the two entities had undergone notable growth. However, the results also indicated that Türkiye had incurred a deficit in its foreign trade due to its bilateral trade relations with BRICS, with the bilateral trade flows favoring the BRICS group member countries. Ergün Tatar (2021) employed the TII to analyze Türkiye's foreign trade with Pakistan, Egypt, Morocco, Jordan, and Tunisia over the period 2010-2019. The findings of the study indicate that Egypt has the most intensive export and import relationship with Türkiye. Nevertheless, the export intensity index values for Egypt, Morocco, Jordan, and Tunisia are also notable. Pakistan, conversely, has been observed to exhibit a lesser degree of trade activity than anticipated with respect to its export operations. Şimşek and Kurt (2021) analyzed the bilateral trade of Türkiye and Uzbekistan with the BRCA and TCI indexes. The article showed that there is a great potential for further development of economic relations between Uzbekistan and Türkiye. Akay (2023) employed the bilateral trade relationship between Türkiye and Azerbaijan as a case study to examine the effectiveness of the BRCA index. The study revealed that Türkiye's exports of goods with a comparative advantage account for 78% of its total exports. While Azerbaijan has a comparative advantage in a smaller number of goods than Türkiye, these products account for 80% of its total exports. Ateş (2024) analyzed Türkiye's trade with the African Continental Free Trade Area (AFCFTA) countries from 2014 to 2023. It was observed that Türkiye is primarily engaged in the production of manufactured products, industrial and machinery products, while AFCFTA countries are predominantly focused on agriculture, livestock, and the provision of various raw materials to Türkiye. Moreover, the trade relationship between the two sides has demonstrated a greater degree of complementarity. Erkekoğlu and Koçer (2024) conducted an analysis of Türkiye's and Russia's foreign trade relations over the 2005-2020 period. Consequently, the diversification of Türkiye's exports to Russia is greater than that of its imports. Simultaneously, Türkiye has a comparative advantage in 16 out of 21 commodity groups, no comparative advantage in 4 commodity groups and neutral results in 1 commodity group. Kurt Gümüş and Kramskova (2024) analyzed the bilateral trade between Türkiye and Russia for the period 1992-2021. The analysis

demonstrated that the intensity and complementarity of trade between Türkiye and Russia are considerable. Concurrently, the observation that the two countries possess distinct comparative advantages in various products lends further support to this finding.

A substantial proportion of the research examining trade between Türkiye and the EU is dedicated to analysing competitive advantage (Kösekahyaoğlu, 2003; Erlat and Erlat, 2005; Saygılı and Terzioğlu, 2008; Serin and Civan, 2008; Altay et al., 2009; Topcu and Kılavuz, 2012; Karaalp, 2012; Eşiyok, 2014; Özdamar, 2014; Başkol and Özözen, 2019; Karaman et al., 2023). Conversely, there is a growing interest in the literature on countries' trade intensity and trade complementarities (İbrahim and Abdulaziz, 2018; Wang et al., 2018; Zheng et al., 2018; Shnyrkov and Pliushch, 2019; Xu ve Li, 2019; Liu vd., 2020; Tabassum, 2021; Yao, 2021; Edjah et al., 2022; Bashimov, 2023; Aydın and Bashimov, 2024). Nevertheless, the number of studies on Türkiye's trade intensity (Şimşek et al., 2017b; Ergün Tatar, 2021; Kurt Gümüş and Kramskova, 2024) and trade complementarity (Saygılı and Terzioğlu, 2008; Gul, 2014; Şimşek et al., 2017a; Çelen and Demirel, 2018; Erkan and Aybudak, 2019; Chabi and Saygılı, 2020; Şimşek and Kurt, 2021; Kurt Gümüş and Kramskova, 2024) and bilateral comparative advantage (Şimşek et al., 2017b; Şimşek and Kurt, 2021; Akay, 2023; Kurt Gümüş and Kramskova, 2024) remains relatively limited. In light of the pivotal role the EU plays in Türkiye's foreign trade, this study is a crucial endeavor. The objective of this study is to examine Türkiye's bilateral trade with the EU, which occupies a significant position in Türkiye's foreign trade, through the lenses of trade intensity, trade complementarity, competitive advantage, and bilateral competitive advantage. Initially, an investigation into the trade complementarity between Türkiye and the EU will determine whether the two entities are "natural trading partners". The analysis of trade concentration will allow for an examination of the export and import concentration of both Türkiye and the EU, with a view to identifying any changes in trade intensity. Concurrently, the product scope of trade concentration will be examined to ascertain which products are predominant in bilateral trade. The calculations of competitive advantage and bilateral competitive advantage will demonstrate which product groups Türkiye and the EU have a competitive advantage in. Furthermore, it is anticipated that a more comprehensive perspective will be attained by integrating the index calculations into a unified framework, as opposed to the isolated approach employed in previous studies. It is anticipated that the study will make a significant contribution to the existing literature on this topic.

3. Data and Methods

3.1. Data

This study examines the foreign trade data of 97 product groups in the 2-digit Harmonized System (HS) for bilateral trade between Türkiye and the EU. In this study, the EU (27) is selected from the Trade Map (2024) database, as the number of EU member states is 27. The data on foreign trade were obtained for the period from 2001 to 2022. The TCI, TII, RCA, and BRCA indexes were employed to analyze the aforementioned data.

3.2. Methods

3.2.1. Trade Complementarity Index (TCI)

The trade complementarity index was developed by Michaely (1996). This index gauges the extent to which a country's trade is complementary to that of another country or region with which it engages in bilateral trade (Michaely, 1996: 21). This index indicates the extent to which a country's exports align with the imports of another country or region. This index is calculated as in equation 1 (Bashimov, 2023: 198):

$$TCI_{ij} = 100 * \left[1 - \sum_k \left(\left| \frac{m_{jk}}{M_j} - \frac{x_{ik}}{X_i} \right| / 2 \right) \right] \quad (1)$$

Where,

TCI_{ij} = Trade complementarity index between two countries,

m_{jk} = country j 's imports of product k ,

M_j = total imports of country j ,

x_{ik} = country i 's exports of product k ,

X_i = total exports of country i .

This index assumes values between 0 and 100. When exports and imports between two parties are perfectly aligned, the index assumes a value of 100 (Kaš'áková and Luptáková, 2023: 6). In this instance, the two parties are deemed to be optimal trading partners (Bashimov, 2023: 198). In the absence of trade between the two parties, the index assumes a value of 0 (World Bank, 2010). In essence, values approaching 0 indicate a low level of trade complementarity, while values approaching 100 indicate a high level of trade complementarity. This index, which fluctuates over time, can indicate that trade between two parties has become more or less harmonized (Chabi and Saygili, 2020: 195).

3.2.2. Trade Intensity Index (TII)

The trade intensity index was initially developed by Brown (1949) and subsequently revised by Kojima (1964). The index enables the measurement of trade intensity between two parties in comparison with other parties (Kojima 1964: 19). In other words, this index indicates whether a country exports more than the world exports to the country with which it trades on average in bilateral trade (Şimşek et al., 2017b: 10). The manner in which this index is calculated is illustrated in Equation 2 (World Bank, 2010):

$$TII_{ij} = (x_{ij} / X_i) / (x_{wj} / X_w) \quad (2)$$

Where,

TII_{ij} = Trade intensity index,

x_{ij} = exports from country i to country or region j ,

X_i = total exports of country i ,

x_{wj} = exports from the world to country or region j ,

X_w = refers to total world exports.

This index is defined to take values between 0 and $+\infty$. Values below 1 indicate a low trade intensity, while values above 1 indicate a high trade intensity between the two parties (Maryam et al., 2018: 1186). This index is also employed to calculate import intensity (Ateş and Dilekoğlu, 2021: 235).

The methodology for calculating this index on a product basis is presented in Equation 3 (Vahalik, 2014: 711).

$$TII_{ijk} = (x_{ijk} / X_{ik}) / (x_{ij} / X_i) \quad (3)$$

Where,

TII_{ijk} = trade intensity index based on product k ,

x_{ijk} = exports of product k from country i to country or region j ,

X_{ik} = k product exports from country i to the world,

x_{ij} = exports from country i to country or region j ,

X_i = total exports of country i .

This index can also be used to calculate the regional import intensity of products (Vahalik, 2014: 711).

3.2.3. Revealed Comparative Advantage Index (RCA)

The revealed comparative advantage (RCA) index was developed by Balassa (1965). The RCA index compares the share of a country's exports of a product or sector in its total exports with those of other countries or country groups (Utkulu and İmer, 2009). The RCA index is represented by the following equation (4):

$$RCA_{ij} = (X_{ij}/X_{it})/(X_{nj}/X_{nt}) = (X_{ij}/X_{nj})/(X_{it}/X_{nt}) \quad (4)$$

Where,

RCA_{ij} = The index of revealed comparative advantage,

X_{ij} = country i 's exports of good j ,

X_{nj} = exports of good j by country or group of countries n ,

X_{it} = total exports of country i ,

X_{nt} = total exports of country n or group of countries.

The RCA value can be expressed as a ratio between 0 and $+\infty$. When the RCA value is greater than 1, it can be concluded that there is a comparative advantage. Conversely, a value of RCA less than 1 indicates a comparative disadvantage.

3.2.4. Bilateral Revealed Comparative Advantage Index (BRCA)

The Bilateral Revealed Comparative Advantage (BRCA) index is based on the RCA index. In contrast to the RCA index, the BRCA index furnishes data on whether a country has a disclosed comparative advantage in the market of another country or group of countries in relation to the rest of the world for a given good (Phan and Jeong, 2012: 16). The calculation of this index is detailed in Equation 5:

$$BRCA_{ik}^j = (x_{ik}^j / X_{itk}) / (x_{wk}^j / X_{wtk}) \quad (5)$$

Where,

$BRCA_{ik}^j$ = The bilateral index of revealed comparative advantage,

x_{ik}^j = country i 's exports of good j ,

X_{itk} = total exports of country i ,

x_{wk}^j = world exports of j goods,

X_{wtk} = Total exports from the world to country k .

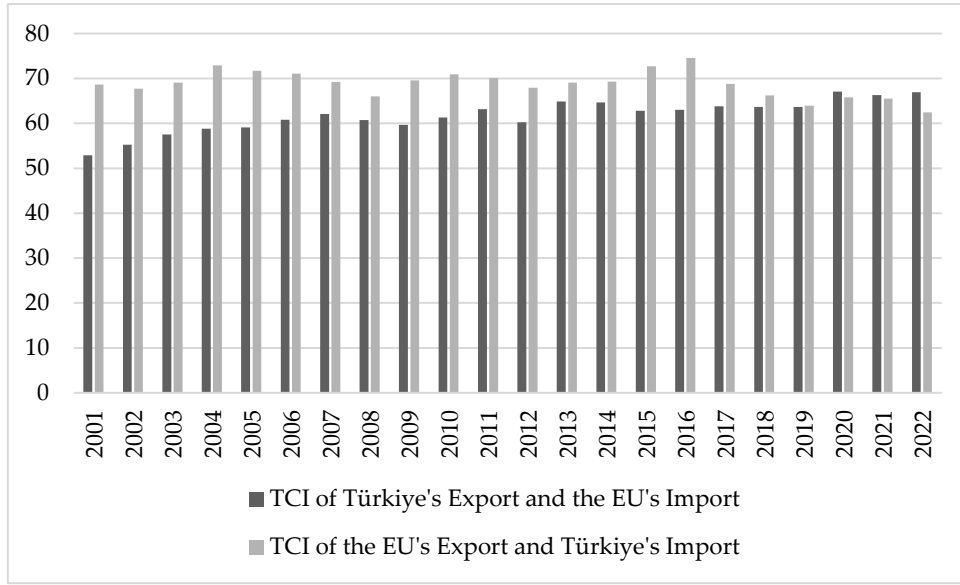
A value resulting from the calculation of this index that is less than 1 indicates a comparative disadvantage in bilateral trade in a certain product or product group. Conversely, a value greater than 1 indicates a comparative advantage (Şimşek et al., 2017b: 18).

4. Results and Discussion

4.1. Results

In order to analyze the bilateral trade relations between Türkiye and the EU, it was first necessary to study trade complementarity, then trade intensification and product groups with competitive advantage.

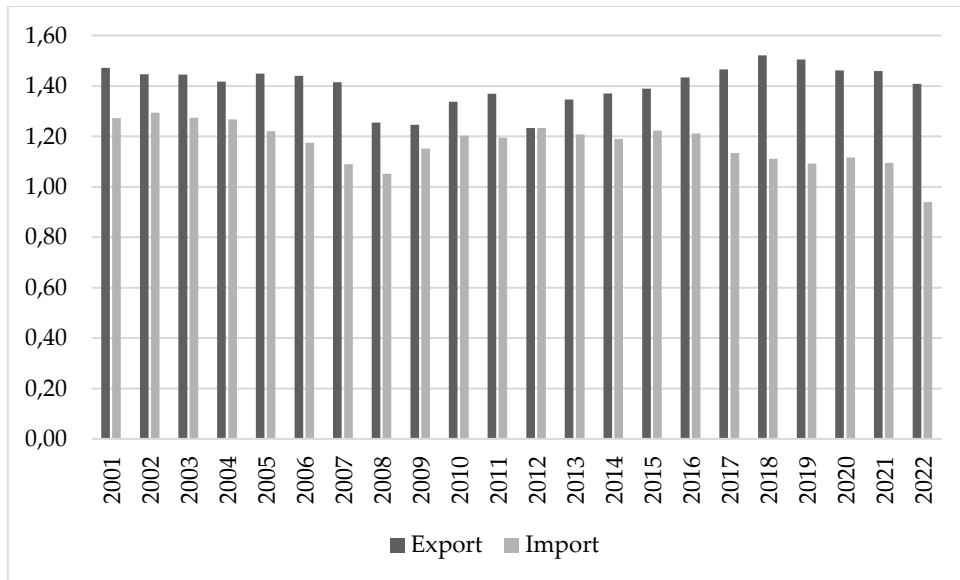
Figure 1: Trade Complementarity between Türkiye and the EU

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Figure 1 illustrates that the trade complementarity of EU exports and Türkiye's imports is greater than the trade complementarity of Türkiye's exports and EU imports. In 2019, the trade complementarities for both parties reached a comparable level. As of 2020, the trade complementarity of Türkiye's exports and the EU's imports has been higher than the trade complementarity of the EU's exports and Türkiye's imports. Over time, the EU's trade complementarity has exhibited a downward trend, while Türkiye's trade complementarity has demonstrated an upward trend. In this regard, it is evident that Türkiye has become more advantageous in terms of bilateral trade and has further fortified this advantage over time. In addition to trade complementarity, Figure 2 presents the values of Türkiye's trade intensity with the EU.

Figure 2: Trade Intensity from Türkiye to the EU

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

According to Figure 2, Türkiye's trade intensity with the EU is considerable. In particular, Türkiye's export intensity to the EU is higher than its import intensity. Conversely, although Türkiye's import intensity with

EU countries is high, it has decreased in recent years and is below the world average in 2022. In this context, Table 4 presents the product groups that stand out in Türkiye's export intensity to the EU.

Table 4: TII Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (Export from Türkiye to the EU)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'50	1.94	'05	1.84	'05	1.99	'05	2.17	'86	1.84	'86	1.86
'05	1.87	'16	1.66	'61	1.69	'20	1.70	'78	1.68	'74	1.62
'16	1.70	'01	1.58	'03	1.64	'81	1.66	'87	1.58	'87	1.56
'53	1.46	'81	1.49	'42	1.61	'80	1.65	'92	1.47	'76	1.49
'03	1.45	'78	1.48	'87	1.59	'87	1.62	'61	1.46	'61	1.49
'87	1.42	'20	1.38	'63	1.56	'61	1.60	'62	1.46	'62	1.45
'42	1.37	'66	1.33	'62	1.54	'40	1.56	'40	1.42	'63	1.38
'81	1.35	'61	1.32	'40	1.49	'62	1.55	'66	1.37	'78	1.37
'92	1.31	'87	1.31	'20	1.47	'63	1.54	'74	1.37	'40	1.37
'61	1.29	'92	1.29	'66	1.45	'03	1.54	'63	1.37	'79	1.29

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Table 4 illustrates that Türkiye's export product concentration to the EU is primarily comprised of manufacturing products. In 2001, "Silk" ('05) and "Fish and crustaceans, molluscs and other aquatic invertebrates" ('03) were the leading agricultural products, while in 2005 and 2010, "Silk" ('05) had the highest trade concentration value. In 2022, high trade intensity values were observed in the product groups "Railway or tramway locomotives, rolling stock and parts thereof; railway or tramway track fixtures" ('86), "Copper and articles thereof" ('74), "Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof" ('87), "Aluminum and articles thereof" ('76) and "Articles of apparel and clothing accessories, knitted or crocheted" ('61). Furthermore, Table 5 presents the prominent product groups in Türkiye's imports from the EU.

Table 5: TII Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (Import from Türkiye to the EU)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'86	2.26	'45	2.31	'02	2.74	'06	2.51	'19	2.66	'45	3.68
'45	2.23	'06	2.25	'45	2.57	'19	2.51	'45	2.65	'19	3.55
'06	2.20	'11	2.21	'86	2.51	'45	2.46	'06	2.54	'06	3.30
'13	2.06	'19	2.19	'19	2.48	'87	2.08	'43	2.41	'43	3.14
'19	2.00	'13	2.15	'06	2.48	'01	2.02	'86	2.40	'88	3.08
'35	1.94	'86	1.96	'11	2.06	'33	1.98	'87	2.29	'33	2.83
'43	1.91	'35	1.89	'33	2.06	'20	1.94	'33	2.15	'87	2.79
'97	1.82	'20	1.82	'87	2.02	'34	1.86	'35	2.12	'35	2.67
'87	1.82	'34	1.79	'34	1.97	'35	1.80	'42	2.05	'01	2.52
'56	1.79	'56	1.78	'35	1.84	'21	1.76	'48	2.04	'51	2.50

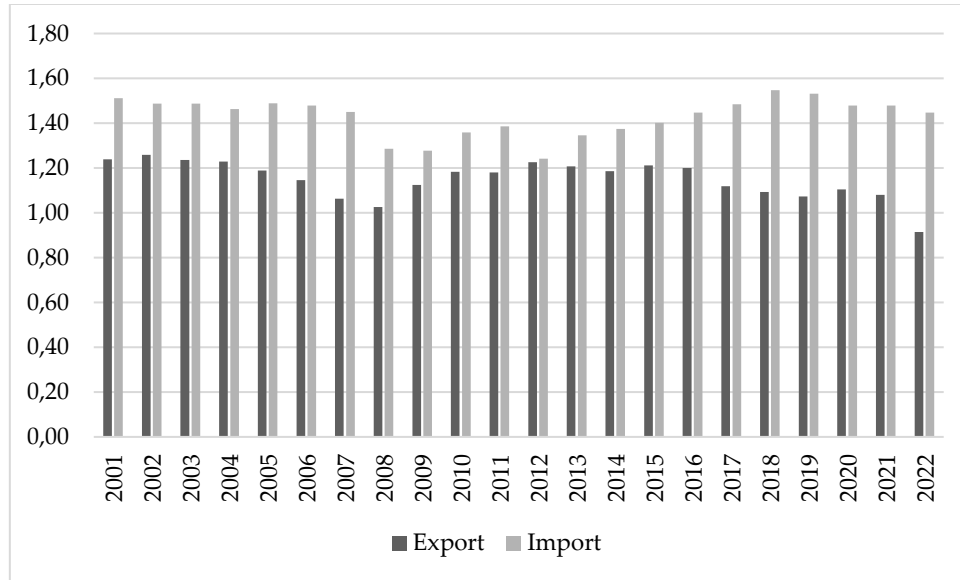
Source: Calculated from Trade Map (2024) data

As seen in Table 5, there have been significant changes in the product groups in which Türkiye's imports from the EU are concentrated in the period from 2001 to 2022. In this context, "Railway or tramway locomotives, rolling stock and parts thereof; railway or tramway track fixtures" ('86) in 2001, "Cork and articles of cork" ('45) in 2005 and 2022, "Meat and edible meat offal" ('02) in 2010 and "Preparations of cereals, flour, starch or milk; pastrycooks' products" ('19) in 2020. In 2022, Türkiye's imports to EU countries

were concentrated in the product groups “Cork and articles of cork” (‘45), “Preparations of cereals, flour, starch or milk; pastrycooks’ products” (‘19), “Live trees and other plants; bulbs, roots and the like; cut flowers and ornamental foliage” (‘06), “Furskins and artificial fur; manufactures thereof” (‘43) and “Aircraft, spacecraft, and parts thereof” (‘88).

Figure 3 presents the values of the European Union's trade intensity with Türkiye.

Figure 3: Trade Intensity from the EU to Türkiye

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Figure 3 illustrates that, despite the EU's high export intensity to Türkiye, this has declined in recent years, reaching a low point in 2022. Conversely, the EU's import intensity from Türkiye is higher. In this context, Table 6 presents the most prominent product groups in the EU's export intensity to Türkiye.

Table 6: TII Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (Export from the EU to Türkiye)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'36	17.34	'52	3.65	'52	4.63	'52	3.62	'52	4.67	'52	5.95
'43	6.21	'55	3.42	'51	2.96	'55	2.69	'79	3.78	'55	3.88
'52	4.61	'51	3.11	'72	2.86	'51	2.66	'78	3.51	'51	3.54
'78	3.89	'78	2.69	'55	2.60	'78	2.50	'72	3.37	'88	3.35
'55	3.84	'79	2.44	'78	2.37	'72	2.13	'55	3.32	'54	3.24
'51	3.80	'12	2.38	'24	1.91	'54	1.85	'51	2.72	'72	2.85
'41	3.40	'43	2.12	'54	1.88	'01	1.80	'54	2.72	'79	2.82
'59	2.40	'72	2.11	'36	1.79	'32	1.74	'47	2.50	'78	2.77
'56	2.36	'54	2.11	'86	1.73	'79	1.69	'88	2.33	'43	2.69
'58	2.31	'41	2.09	'32	1.69	'12	1.60	'93	2.10	'47	2.45

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

According to Table 6, the product concentration in EU exports to Türkiye has been mostly in manufacturing-based products. In this respect, “Explosives; pyrotechnic products; matches; pyrophoric alloys; certain combustible preparations” (‘36) in 2001 and “Cotton” (‘52) in other years constituted the product groups with the highest export concentration. In 2022, “Man-made staple fibers” (‘55), “Wool, fine or coarse animal hair; horsehair yarn and woven fabric” (‘51), “Aircraft, spacecraft, and parts thereof” (‘88) and “Man-made filaments; strip and the like of man-made textile materials” (‘54) also recorded high

concentration values. However, the prominent product groups in the EU's import concentration from Türkiye are presented in Table 7.

Table 7: TII Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (Import from the EU to Türkiye)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'61	11.83	'63	10.73	'60	12.27	'60	12.63	'60	12.56	'52	11.31
'63	11.23	'61	10.30	'52	9.32	'52	10.96	'52	10.03	'60	11.07
'14	8.40	'52	7.79	'61	9.06	'61	6.51	'57	7.56	'57	7.79
'52	7.98	'60	7.11	'63	8.16	'57	6.43	'61	5.56	'55	6.79
'08	6.97	'20	6.49	'62	5.55	'63	5.86	'58	5.01	'61	5.45
'25	6.57	'62	5.88	'58	5.42	'20	5.25	'62	4.57	'63	4.84
'62	6.41	'55	5.61	'57	5.05	'54	5.03	'54	4.44	'62	4.82
'55	4.82	'08	4.41	'55	4.82	'55	4.97	'55	4.43	'25	4.69
'20	4.78	'25	4.35	'54	4.54	'58	4.56	'25	3.74	'58	4.34
'60	4.71	'58	3.83	'08	4.30	'62	4.56	'20	3.53	'54	4.28

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Table 7 illustrates that the highest concentration of EU imports from Türkiye in 2022 is observed in the product groups “Cotton” (’52), “Knitted or crocheted fabrics” (’60), “Carpets and other textile floor coverings” (’57), “Man-made staple fibers” (’55) and “Articles of apparel and clothing accessories, knitted or crocheted” (’61). At the same time, “Articles of apparel and clothing accessories, knitted or crocheted” (’61) in 2001 and “Other made-up textile articles; sets; worn clothing and worn textile articles; rags” (’63) in 2005 had the highest import intensity. With the exception of the “Cotton” (’52) product group, the EU's imports from Türkiye consisted mainly of manufacturing-based products and this trend continued to increase.

Table 8 illustrates the product groups in which Türkiye exhibits the greatest comparative advantage over time.

Table 8: RCA Results for Türkiye's Top 10 Product Groups with 2-digit HS Codes

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'63	10.97	'63	8.23	'57	11.97	'57	15.11	'57	17.88	'57	15.85
'61	8.67	'57	8.18	'25	8.66	'11	7.40	'25	7.00	'11	6.55
'08	8.09	'11	8.05	'11	6.72	'25	6.07	'11	6.03	'25	5.66
'14	7.51	'61	7.49	'60	6.37	'60	4.94	'60	4.92	'93	5.11
'58	7.43	'08	7.25	'08	6.17	'08	4.80	'93	4.36	'55	4.82
'57	6.40	'58	6.70	'61	5.73	'61	4.66	'55	4.15	'60	4.65
'25	6.31	'25	6.07	'58	5.46	'58	4.34	'61	4.07	'20	3.82
'55	5.54	'20	5.74	'63	5.04	'20	4.28	'58	3.89	'43	3.64
'20	5.18	'55	4.89	'55	4.40	'55	4.06	'20	3.79	'61	3.60
'62	5.03	'14	4.78	'20	4.15	'54	3.84	'08	3.72	'56	3.47

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Table 8 indicates that in 2001, Türkiye exhibited the highest competitive advantage in the product group “Other made-up textile articles; sets; worn clothing and worn textile articles; rags” (’63), while in 2010, 2015, 2020, and 2022, the greatest competitive advantage was observed in the product group “Carpets and other

textile floor coverings" ('57). In 2022, the product groups with the highest comparative advantage were "Products of the milling industry; malt; starches; inulin; wheat gluten" ('11), "Salt; sulphur; earths and stone; plastering materials, lime and cement" ('25), "Arms and ammunition; parts and accessories thereof" ('93), and "Man-made staple fibers" ('55). Additionally, it was determined that the competitiveness of the product groups "Man-made staple fibers" (55) and "Arms and ammunition; parts and accessories thereof" (93) has increased significantly in recent years. Table 9 presents the product groups in which the EU has exhibited the highest comparative advantage over time.

Table 9: RCA Results for the EU's Top 10 Product Groups with 2-digit HS Codes

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'45	2.55	'45	2.53	'45	2.93	'45	3.10	'45	3.02	'45	3.18
'06	1.97	'06	2.06	'06	2.25	'06	2.36	'06	2.32	'06	2.42
'04	1.92	'04	1.96	'04	2.02	'04	2.02	'30	2.06	'30	2.26
'30	1.68	'30	1.85	'30	1.99	'30	1.97	'04	1.98	'04	2.19
'19	1.67	'33	1.71	'22	1.81	'19	1.83	'22	1.79	'19	1.91
'69	1.62	'19	1.71	'48	1.79	22	1.80	'19	1.77	'22	1.89
'22	1.66	'22	1.70	'19	1.78	'01	1.77	'01	1.74	'01	1.87
'33	1.59	'48	1.65	'01	1.77	'33	1.72	'18	1.68	'18	1.82
'68	1.54	'34	1.56	'33	1.76	'48	1.71	'48	1.64	'48	1.77
'48	1.53	'01	1.56	'34	1.61	'18	1.62	'35	1.63	'35	1.73

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Table 9 illustrates that "Cork and articles of cork" (45) represents the most significant product group in the EU's competitive advantage over the period 2001-2022. In addition, in 2022, the EU's competitive advantage is high in "Live trees and other plants; bulbs, roots and the like; cut flowers and ornamental foliage" ('06), "Pharmaceutical products" ('30) and "Dairy produce; birds' eggs; natural honey; edible products of animal origin, not elsewhere" ('04).

Table 10 presents the product groups in which Türkiye has the greatest comparative advantage in its bilateral trade with the EU over time.

Table 10: BRCA Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (from Türkiye to the EU)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'63	3.71	'63	2.81	'57	3.67	'57	4.12	'57	5.11	'57	4.66
'61	2.94	'57	2.79	'25	2.66	'11	2.02	'25	2.00	'11	1.92
'08	2.74	'11	2.75	'11	2.06	'25	1.65	'11	1.73	'25	1.67
'14	2.54	'61	2.56	'60	1.95	'60	1.35	'60	1.41	'93	1.50
'58	2.52	'08	2.47	'08	1.89	'08	1.31	'93	1.25	'55	1.42
'57	2.17	'58	2.29	'61	1.76	'61	1.27	'55	1.19	'60	1.37
'25	2.14	'25	2.07	'58	1.67	'58	1.18	'61	1.17	'20	1.12
'55	1.87	'20	1.96	'63	1.55	'20	1.17	'58	1.11	'43	1.07
'20	1.75	'55	1.67	'55	1.35	'55	1.11	'20	1.08	'61	1.06
'62	1.70	'14	1.63	'20	1.27	'54	1.05	'08	1.07	'56	1.02

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

Table 10 illustrates that the BRCA values are notably elevated in specific product categories within Türkiye's exports to the EU. In particular, the product group "Other made-up textile articles; sets; worn clothing and worn textile articles; rags" ('63) exhibited high BRCA values in 2001 and 2005, while the

product group “Carpets and other textile floor coverings” (‘57) demonstrated high BRCA values in 2010, 2015, 2020, and 2022. In addition, the product groups “Products of the milling industry; malt; starches; starches; inulin; wheat gluten” (‘11), “Salt; sulphur; earths and stone; plastering materials, lime and cement” (‘25), “Arms and ammunition; parts and accessories thereof” (‘93) and “Man-made staple fibers” (‘55) also exhibited high BRCA values in recent years. Concurrently, the product groups with the highest BRCA values are predominantly manufacturing-based, rather than agriculture-based. Table 11 presents the product groups in which the EU has the highest comparative advantage in its bilateral trade with Türkiye over time.

Table 11: BRCA Results for Top 10 Product Groups with 2-digit HS Code (from the EU to Türkiye)

2001		2005		2010		2015		2020		2022	
Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value	Code	Value
'45	0.02	'45	0.03	'45	0.04	'45	0.04	'45	0.04	'45	0.05
'06	0.01	'06	0.02	'06	0.03	'06	0.03	'06	0.03	'06	0.04
'04	0.01	'04	0.02	'04	0.02	'04	0.03	'30	0.03	'30	0.03
'30	0.01	'30	0.02	'30	0.02	'30	0.02	'04	0.02	'04	0.03
'19	0.01	'33	0.02	'22	0.02	'19	0.02	'22	0.02	'19	0.03
'22	0.01	'19	0.02	'19	0.02	'22	0.02	'01	0.02	'22	0.03
'69	0.01	'22	0.02	'48	0.02	'01	0.02	'19	0.02	'01	0.03
'33	0.01	'48	0.02	'01	0.02	'33	0.02	'18	0.02	'18	0.03
'68	0.01	'34	0.02	'33	0.02	'48	0.02	'48	0.02	'48	0.03
'48	0.01	'01	0.02	'34	0.02	'18	0.02	'35	0.02	'35	0.03

Source: Calculated from Trade Map (2024) data

As illustrated in Table 11, the BRCA values associated with EU exports to Türkiye are relatively low. Given that all BRCA values are below 1, it can be concluded that no bilateral comparative advantage has been achieved in the product groups that the EU exports to Türkiye.

Table 12: The Number of Product Groups*

	TI from Türkiye to the EU (Export)	TI from Türkiye to the EU (Import)	TI from the EU to Türkiye (Export)	TI from the EU to Türkiye (Import)	Türkiye RCA	The EU RCA	Türkiye BRCA	The EU BRCA
2001	36	52	33	29	38	49	19	0
2005	33	49	31	33	40	57	17	0
2010	37	47	32	32	40	56	15	0
2015	38	42	30	32	43	55	10	0
2020	33	51	35	33	45	54	10	0
2022	30	56	36	35	51	58	12	0

Note: * The index value is greater than 1.

Table 12 indicates that the number of trade-intensive product groups in Türkiye's exports to the EU decreased from 36 to 30 between 2001 and 2022. In contrast, the number of trade-intensive product groups in Türkiye's imports from the EU increased from 52 to 56 over the same period. Concomitantly, the number of trade-intensive product groups in EU exports to Türkiye increased from 33 to 36, while the number of trade-intensive product groups in EU imports from Türkiye increased from 29 to 35. The number of product groups in which Türkiye has a competitive advantage increased from 38 to 51, while the number of product groups in which the EU has a competitive advantage increased from 49 to 58. In Türkiye's trade with the

EU, the number of product groups in which Türkiye has a bilateral comparative advantage decreased from 19 to 12, while the number of product groups in which the EU has a bilateral comparative advantage was not reached.

4.2. Discussion

This study presents findings that diverge from those of the Saygılı and Terzioğlu (2008) study. It reveals that trade complementarity between Türkiye and the EU is high, indicating that the two sides are natural trading partners. In this regard, the findings contradict those of Topcu and Kılavuz (2012), indicating that the Customs Union confers benefits on both parties. In this regard, the study's findings align with those of Karaalp (2012). Additionally, the results are consistent with those of Karaalp (2012) and Başkol and Özözen (2019), indicating that Türkiye's comparative advantage in clothing and textile products persists in its trade with the EU. This finding aligns with the conclusions of Erlat and Erlat (2005), particularly given that textiles and clothing products are among the most labor-intensive product groups. Given that Türkiye has a comparative advantage in major processed agricultural products, it is evident that Türkiye has a higher level of competitiveness in low-value-added products compared to the EU. This is consistent with the findings of Kösekahyaoglu (2003), Altay et al. (2009), and Eşiyok (2014). In this respect, although there has been no notable shift in Türkiye's overall competitiveness over time, there has been a partial change in recent years due to the increased competitiveness of products such as arms and ammunition. Nevertheless, as with the findings of Yılmaz and Akkaya (2020), this study demonstrates that the volume of Türkiye's foreign trade with the EU has diminished in recent years. Conversely, as evidenced in the studies conducted by Serin and Civan (2008) and Karaman et al. (2023), Türkiye exhibits a high level of competitiveness in fruit and vegetable exports to the EU. In conclusion, the results align with those of Doğan and Soyyiğit Kaya (2011), indicating a shift in export concentration from agricultural and animal products to manufacturing-based products.

5. Conclusion

In the bilateral trade between Türkiye and the EU, trade between the two sides has been found to be more complementary than competitive. This is due to the fact that the values of trade complementarity are high for both parties, and each party has a comparative advantage in different products. Consequently, the high degree of trade complementarity between the two parties suggests that they are well-suited to engage in mutually beneficial trade relations. This demonstrates the efficacy of the Customs Union between the two parties. Furthermore, since 2020, the trade complementarity between Türkiye's exports and the EU's imports has been greater than that between the EU's exports and Türkiye's imports. In this regard, Türkiye is in a more advantageous position than the EU with respect to trade complementarity.

Türkiye's export profile has undergone a notable shift, with a transition from agricultural and animal products to manufactured goods in its trade relations with the EU. In recent years, the products with the highest export intensity have been manufacturing-based products, including railways and components, copper and copper products, motor vehicles, aluminum and aluminum products, and knitted clothing.

Türkiye's imports from the EU are primarily concentrated in the following product categories: cork and cork articles, flour and pastry products, live wood and plants, and furs. The concentration of imports in these products has increased in recent years. Concurrently, the EU has demonstrated a considerable degree of competitiveness in these product categories imported by Türkiye.

The product groups comprising the majority of exports from the EU to Türkiye during the period were cotton, synthetic, and man-made fibers. Moreover, textile products, aircraft, and synthetic and artificial weaving materials have constituted a significant component of the concentration of EU exports to Türkiye in recent years.

The European Union's imports from Türkiye are primarily concentrated in textile and clothing products, with the import concentration of various textile and clothing products increasing over time. While the import concentration of knitted clothing, woven goods, plant products suitable for knitting, cotton, and

fruits was historically high, the import concentration of synthetic and artificial fibers, carpets, and floor coverings has increased in recent years.

The study indicates that both Türkiye and the EU possess competitive advantages in a multitude of product categories. Concurrently, the number of product groups in which the EU has a competitive advantage has been greater than that of Türkiye. Nevertheless, while Türkiye has a comparative advantage in 12 product groups in bilateral trade in 2022, the EU has no such advantage over Türkiye in any product group. In 2001, the number of product groups in which Türkiye had a comparative advantage in bilateral trade was 19. However, this number has decreased over the years.

Türkiye's comparative advantage over the EU is clearly dominated by textiles. However, the competitive advantage of textile products has also changed over the years. While in the past the textile products with the highest comparative advantage were ready-to-woven goods and knitted clothing, in recent years carpets and floor coverings are the textile products with the highest competitive advantage. In addition, Türkiye's competitiveness is high in processed agricultural products such as milling products and mineral-based products such as salt, sulphur, gypsum, lime and cement. What is noteworthy is that Türkiye's comparative advantage and bilateral comparative advantage in the product groups of arms and ammunition and synthetic and man-made fibers have both increased rapidly in recent years.

In light of the considerable degree of trade complementarity, it would be prudent for Türkiye to concentrate its exports to the EU on product categories that exhibit a pronounced comparative advantage and a high level of import intensity within the EU market. In this regard, textiles and clothing products merit particular attention. Although textile and clothing products are currently classified as low-value-added, Türkiye should prioritize these sectors due to its competitive advantage and the EU's import concentration in these products. Conversely, given that the product groups in which the EU demonstrates a high level of competitiveness align with those in which Türkiye exhibits a high import concentration, it would be prudent for the EU to prioritize these product groups. It is thus probable that both parties will derive greater benefit from bilateral trade.

In regard to bilateral trade, Türkiye has a competitive advantage over the EU in the export of unprocessed agricultural products, including nuts, fruits, vegetables, and cotton. The extension of the Customs Union between Türkiye and the EU to unprocessed agricultural products is anticipated to result in an enhancement of Türkiye's trade advantage vis-à-vis its trade with the EU.

In light of Türkiye's evident competitive edge in textile products vis-à-vis the EU and the latter's proclivity for importing these products, it is imperative for Türkiye to enhance the export value per kilogram of textile products. Türkiye must transition from contract manufacturing in the textile industry to products with greater added value. In order to achieve this, it is necessary to place greater emphasis on innovation, design, branding and the development of a more highly qualified workforce in the textile products industry. Furthermore, Türkiye has witnessed considerable growth in its high-tech exports to the EU, particularly in the arms and ammunition product group, reflecting the country's rising exports and competitiveness in this sector. In order to maintain Türkiye's competitive advantage in other high-tech product groups, it is essential to increase research and development (R&D) expenditures. Ideally, R&D expenditures should reach 2% of gross domestic product (GDP) or higher.

In the post-pandemic period, Türkiye must leverage its proximity to the EU to attract more investment and thereby encourage businesses to prioritize production safety over cost. In this regard, it is imperative for Türkiye to attract a greater volume of foreign direct investment (FDI), particularly from EU member states. This is essential to sustain its current foreign trade surplus with the EU and to enhance its competitive advantage. It is therefore recommended that incentives and investment mechanisms that increase FDI, especially in high technology exports, should be given greater emphasis. This will enable Türkiye to gain a competitive advantage over the EU in a number of product categories, particularly in the export of high-tech products, while simultaneously reducing its foreign trade deficit.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Akay, A. B. (2023), Türkiye Azerbajjan Economic Relations: Bilateral Revealed Comparative Advantage Perspective, *Politik Ekonomik Kuram*, 7(Özel Sayı), s.225-237.
- Altay, H., Özcan, S. E., & Çınar, İ. T. (2009), Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarında Endüstriler-Arası ve Endüstri-İç Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürün Gruplarının Belirlenmesi: 1995-2007, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, s.159-170.
- Ateş, E. (2024), Afrika Kıtası Serbest Ticaret Alanı: Türkiye Açısından Dış Ticarete Potansiyel Barındırıyor Mu?, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), s.1295-1316.
- Ateş, E., & Dilekoğlu S. (2021), Türkiye'nin Dış Ticaret Çeşitlendirmesinde Yeni Bir Pazar: Avrasya Ekonomik Birliği, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), s.253-271.
- Aydın, A., & Bashimov, G. (2024), Kazakistan'ın Hindistan ile İkili Ticaretine İlişkin Bir Araştırma, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), s.189-200.
- Balassa, B. (1965), Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage *The Manchester School*, 33(2), s.99-123.
- Bashimov, G. (2023), Rusya ile Pakistan Arasındaki İkili Ticaret (2003-2021 Dönemi), *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), s.195-204.
- Başkol, M. O., & Özözen, S. (2019), Avrupa Birliği 15 Piyasasında Türk Hazır Giyim Sektörünün Rekabet Gücü ve Ürün Haritası 2004-2017, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek Sayı (2019)), s.327-352.
- Brown, A. J. (1949), *Applied Economics: Aspects of World Economy in War and Peace*, London: George Allen and Unwin.
- Chabi, P., & Saygili, F. (2020), The Assessment of South-South Trade Potentialities: The Case of Turkey and ECOWAS Countries, *African Journal of Economic Review*, 8(2), s.190-218.
- Çelen, A., & Demirel, A. (2018), Tamamlayıcılık İndeksi Çalışması: Türkiye Örneği, *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (20), s.101-118.
- Demir, M. A. (2020), BRICS ülkelerinde ticari dinamikler: Türkiye ile BRICS grubu ülkelerin ticari yoğunluk analizi, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(TBMM 100. YIL Özel Sayısı), s.109-133.
- Doğan, S., & Kaya, S. S. (2011), Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi, *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (14), s.1-18.
- Edjah, B. K. T., Wu, J., & Tian, J. (2022), Research on the Comparative Advantage and Complementarity of China-Ghana Agricultural Product Trade, *Sustainability*, 14(20), 13136.

- Ergün Tatar, H. (2021), Dış Ticaret Yoğunluk Analizi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler Analizi, *Fiscaoeconomia*, 5(2), s.522-537.
- Erkan, B. & Aybudak, H.G. (2019), Analysis of the Foreign Trade Alignment of Turkey and South Korea with the Help of Trade Complementarity Index, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 5(13), s.262-268.
- Erkekoğlu, H., & Koçer, E. (2024), Türkiye ile Rusya Arasındaki Dış Ticaretin Farklı Endeks Türlerine Göre Analizi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), s.99-112.
- Erlat, G., & Erlat, H. (2005), Do Turkish Exports Have a Comparative Advantage with Respect to the European Union Market, 1999-2000, *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 7, s.1-17.
- Eşiyok, B. A. (2014), Türkiye-AB arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri-İç Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), s.91-124.
- EU (European Union), Facts and Figures on the European Union economy, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_en, (Erişim Tarihi: 15.05.2024).
- Gul, A. (2014), Analyzing Pakistan's Trade Opportunity with Turkey, *The Lahore Journal of Economics*, 19, s.349-370.
- Ibrahim, K. H., & Abdulaziz, S. (2018), Nigeria-India bilateral trade relations: an analysis of trade complementarity index (TCI), *Available at SSRN 3186729*.
- Karaalp, H. S. (2012), Effects of the Customs Union on Comparative Advantage of Turkish Manufacturing Industry, *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 2(2), s.117-129.
- Karaman, S., Özkan, B., & Yigit, F. (2023), Export Competitiveness of Türkiye Agri-food Products in the European Union and The Shanghai Cooperation Markets, *Journal of Agricultural Sciences*, 29(2), s.665-676.
- Kaš'áková, E., & Luptáková, A. (2023), Identification of Export Potential in Foreign Trade: Case of Slovakia in Kazakhstan, *Economic research-Ekonomika istraživanja*, 36(1), 2179510.
- Kojima, K. (1964), The Pattern of International Trade Among Advanced Countries, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1), s.16-36.
- Kösekahyaoğlu, L. (2003), Comparative Advantage of Turkey with Regard to the EU, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), s.147-156.
- Kurt Gümüş, G., & Kramskova, M. (2024), An Analysis of Bilateral Trade Relation between Turkey and Russia: Challenges and Opportunities of Russia-Ukraine War, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(50), s.1876-1902.
- Liu, C., Xu, J., & Zhang, H. (2020), Competitiveness or complementarity? A Dynamic Network Analysis of International Agri-Trade along the Belt and Road, *Applied Spatial Analysis and Policy*, 13, s.349-374.
- Maryam, J., Banday, U. J., & Mittal, A. (2018), Trade Intensity and Revealed Comparative Advantage: An Analysis of Intra-BRICS trade, *International Journal of Emerging Markets*, 13(5), s.1182-1195.
- MFA (2022), Türkiye-AB Gümrük Birliği, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 03.04.2024).

- Michaely, M. (1996), *Trade Preferential Agreements in Latin America: An Ex-Ante Assessment*, World Bank Publications. No. 1583.
- Özdamar, G. (2014), İmalat Sanayisinde Türkiye'nin AB ile Ticaretinin Yapısı ve Rekabet Gücü: Teknoloji Düzeylerine Göre Bir İnceleme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), s.11-30.
- Phan, T. H., & Jeong, J. Y. (2012), *An Analysis of Korea-Vietnam Bilateral Trade Relation*, Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 48312.
- Saygılı, R. F., & Terzioğlu, B. (2008), Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine Ticarete Uyumluluk Açısından Bir Bakış, *İktisat İşletme ve Finans*, 23(263), s.124-145.
- Serin, V., & Civan, A. (2008), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: A Case Study for Turkey towards the EU, *Journal of Economic and Social research*, 10(2), s.25-41.
- Shnyrkov, O. I., & Pliushch, D. S. (2019), Quantitative Analysis of Trade Complementarity between Ukraine and the EU, *Actual Problems of International Relations*, 1(141), s.89-97.
- Şimşek, N., & Kurt, A. S. (2021), Evaluation of the economic relations between Turkey and Uzbekistan, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 26(1), s.121-151.
- Şimşek, N., Canaltay, C., & Şimşek, H. A. (2017a), Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan's Independence, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 22(1), s.7-28.
- Şimşek, N., Şimşek, H. A., & Zhanaltay, Z. (2017b), Analysis of Bilateral Trade Relations between Turkey and Russia Federation. *Bilig*, (83), s.1-26.
- Tabassum, A. (2021), Trade Intensity and Trade Complementarity between India and Bangladesh, *Webology*, 18(5), s.325-334.
- TİM (2024), Avrupa Birliği Bilgi Notu, https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlari/AB%20Ülke%20Bilgi%20Notu.pdf, (Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- Topcu, B. A., & Kılavuz, E. (2012), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness of the Turkish manufacturing sector in the European market, *International journal of economics and Finance Studies*, 4(2), s.21-35.
- Trade Map (2024), Trade Statistics for International Business Development. <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- Utkulu, U. & İmer, H. (2009), Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi, *Rekabet Dergisi*, 36, s.3-43.
- Vahalık, B. (2014), Regional bilateral trade analysis of the European Union, China and ASEAN, *Procedia Economics and Finance*, 12, s.709-717.
- Vergil, H., & Yıldırım, E. (2006), AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), s.1-17.
- Wang, P. Z., Chu, L. X., & Zhao, Y. X. (2018), Trade Complementarity and Competitive Analysis between China and Countries under "the Belt and Road" Initiative, In *4th Annual International Conference on Management, Economics and Social Development (ICMESD 2018)* (s. 355-365). Atlantis Press.

World Bank (2010), Trade Indicators, https://wits.worldbank.org/wits/wits/witshelp/Content/Utilities/e1.trade_indicators.htm, (Erişim Tarihi: 10.05.2024).

Xu, N., & Li, F. (2019), Analysis of Trade Competitiveness and Complementarity between China and EAEU, *Management, Finance and Social Sciences Research*, s.992-798.

Yao, S. (2021), Trade Relations Between China and The Czech Republic: An Analysis of Complementarity and Competition, In *2021 International Conference on Transformations and Innovations in Business and Education (ICTIBE 2021)* (s. 135-141). Atlantis Press.

Yılmaz, F., & Akkaya, G. (2020), Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinde Yoğunlaşma Analizi, *Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), s.251-267.

Zheng, X., Jia, L., Bao, J., & Chen, J. (2018), A Study of Trade Complementarity between China and the Baltic States and its Development Strategies, *Amfiteatru Economic*, 20(49), s.788-803.

Proaktif Kişilik ve Girişimcilik Tutkusunu: Yenilikçiliğin Aracı Etkisi*

Proactive Personality and Entrepreneurial Passion: The Mediating Role of Innovativeness

Mustafa Tuncer OKUMUŞ¹, İsmail BAKAN²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 04.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmanın amacı proaktif kişilik ile girişimcilik tutkusunu ilişkisinde yenilikçiliğin aracı etkisini araştırmaktır. Girişimcilik günümüzde oldukça önem kazanan literatürde büyüyerek genişleyen bir kavramdır. Girişimcilik tutkusunu ise girişimcilerin bireysel olarak icat etme, kurma, geliştirme boyutlarındaki tutkularını ifade etmektedir. Girişimcilik literatürü içerisinde girişimcilik tutkusuna da son yıllarda artan bir ilginin olduğu görülmektedir. Girişimcilerin sınırların dışında düşünüp proaktif olarak hareket edebilen kişiler olması istenen bir durumdur. Proaktif kişilik yapısının girişimcilik tutkusunu üzerindeki etkisi bu çalışmanın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Yenilikçilik ise girişimciler ve işletmeler için hayati derece önemli olabilmektedir. Bu çalışmada proaktif kişilik yapısına sahip kişilerin yenilikçilik ile birlikte girişimcilik tutkusunu üzerindeki etki düzeyini çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Araştırmada Kahramanmaraş'taki 555 esnaf ve sanatkâr işletme sahibinden veriler toplanmıştır. Öncelikle ölçeklerin geçerlilik, güvenilirlik, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddetini belirlemek için korelasyon analizleri yapılmıştır. Hipotezleri doğrulayabilmek için Amos kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusunu üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca yenilikçiliğin proaktif kişilik girişimcilik tutkusunu ilişkisinde aracı etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Girişimcilerde proaktif kişilik düzeyi arttıkça girişimcilik tutku düzeyleri de artmaktadır. Proaktif kişilik ile birlikte yenilikçiliğin de olması girişimcilik tutkusunun daha da fazla artmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Proaktif Kişilik, Yenilikçilik, Girişimcilik Tutkusunu.

&

Abstract: This study investigates the mediating effect of innovativeness in the relationship between proactive personality and entrepreneurial passion. Entrepreneurship is a growing and expanding concept in the literature, which is very important today. Entrepreneurial passion, on the other hand, refers to the passion of entrepreneurs in the dimensions of individual inventing, founding, and developing. In recent years, there has been an increasing interest in entrepreneurial passion in the entrepreneurship literature. Entrepreneurs should be people who can think outside the boundaries and act proactively. The effect of proactive personality structure on entrepreneurial passion constitutes the first part of this research. Innovation can be vitally important for entrepreneurs and businesses. The second part of this research is the influence of proactive personality and innovativeness on entrepreneurial passion. The research collected data from 555 tradesmen and artisans business owners in Kahramanmaraş. Firstly, validity and reliability analyses of the scales and correlation analyses were performed to determine the direction and severity of the relationship between the variables. Amos were used to verify the hypotheses. The findings obtained as a result of the analyses show that proactive personality has a direct effect on entrepreneurial passion. In addition, innovativeness mediated the relationship between proactive personality and entrepreneurial passion. As the level of proactive personality increases in entrepreneurs, entrepreneurial passion also increases. The presence of innovativeness, together with a proactive personality, increases entrepreneurial passion even more.

Keywords: Proactive personality, innovativeness, entrepreneurial passion.

Atıf/Cite as: Okumuş, M. T., Bakan, İ. (2025). Proaktif Kişilik ve Girişimcilik Tutkusunu: Yenilikçiliğin Aracı Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 65-79. doi: 10.11616/asbi.1516544

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu araştırma makalesi danışmanlığını Prof. Dr. İsmail BAKAN'ın yaptığı Dr. M. Tuncer OKUMUŞ tarafından hazırlanan "Esnaf ve Sanatçılarda Firma Performansı Sarmalında Bireysel Etkenlerle (Girişimcilik, Özlüderlik, Kişilik) İş Tatmini ve Müşteri Tatmini İlişkisi: Kahramanmaraş'ta Alan Araştırması" isimli doktora tezine ait verilerden doktora tez çalışmasında kullanılmayan bulgulardan üretilmiştir. Tez Araştırmasında kullanılan verilere ait araştırma yöntemi için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler etik kurulu tarafından 31.10.2018 tarih ve 1 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Tuncer Okumuş, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, mustafatuncer.okumus@istiklal.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., İsmail Bakan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ibakan63@hotmail.com.

1. Giriş

Proaktif kişilik, girişimcilerin yenilikçi iş davranışlarını etkiler (Andri vd., 2020:8). Proaktif kişilikler fırsatları tespit eder ve bunlara göre hareket eder; inisiyatif alır, harekete geçer ve anlamlı bir değişim oluşturana kadar sebat ederler. Proaktiflik, iyi olma hali gibi duygusal özelliklerden ve kontrol odağı gibi bilişsel özelliklerden temelde farklıdır (Crant, 1996:2). Proaktif davranış ve kişisel inisiyatif hem kişisel hem de kurumsal başarının elde edilmesi için gerekli hale gelmiştir (Trifiletti vd., 2009:77). Proaktif kişilik özelliği hem kariyer hem de organizasyonla ilgili yapılarda önemli rol oynamaktadır (Kim ve Park, 2017:170).

Yenilik, piyasanın (bireyler, kuruluşlar, örneğin firmalar) ve piyasa dışı kurumların (örneğin üniversiteler) gelişecek alanları aramak için devreye girdiği etkileşimli bir sürecin sonucudur (Lewandowska vd., 2021:224). Yenilik, bir fikir veya buluşun yeni operasyonel verimlilikler veya müşteri değer önermeleri oluşturan bir ürün, süreç veya hizmete dönüştürülmesidir. Sadece yeni kurulan bir kuruluşla sınırlı olmayıp olgun bir kuruluşun içinde de gerçekleşebilmektedir (Mancha ve Shankaranarayanan, 2021:320). Yenilikçilik, bir kuruluşun yeni ürünler, süreçler ve hizmetler oluşturma ve bunları destekleme eğilimini (Marchiori vd., 2022:3) ifade eder. Bir firmanın yenilikçiliği, yeni ürünler, süreçler ve hizmetler, bilgi ve teknoloji geliştirme becerisi ile gösterilen yeni fikirlere açıklık olarak ta görülebilmektedir (Tajeddini vd., 2017:101).

Tutku kavramı saplantılı ve uyumlu tutku olmak üzere iki kategoriye ayrılmış ve bu ayrım faaliyetin çekirdek benlik veya kimlikte içselleştirilmesine dayandırılmıştır (Kumar ve Shukla, 2023:359). Girişimcilik tutkusu, bireylerin girişimcilik sürecinde ilerleyebilmeleri için önemlidir (Türk vd., 2020:225). Üç rol kimliği (icat etme kimliği, kurma kimliği ve geliştirme kimliği) girişimcilik sürecinin farklı yönleri üzerinde farklı girişimcilik tutkusu türleriyle ilişkilidir. İcat etme kimliği, girişimcinin yeni fırsatları belirlemeye, icat etmeye ve keşfetmeye odaklanan faaliyetler konusunda tutkulu olduğu kimliktir. Kurucu kimliği, girişimcinin tutkusunun fırsatları ticarileştirmek ve kullanmak için bir iş kurmaya odaklanan faaliyetlerde yattığı kimliktir. Geliştirici kimliği, girişimcinin tutkusunun, iş kurulduktan sonra onu beslemek, büyütmek ve genişletmekle ilgili faaliyetler içerisinde olduğu kimliktir. Bu rol kimliklerinin her biri birbirinden bağımsız olarak değişirken, bazı girişimciler bu rol kimliklerinin hepsine tutkuyla bağlı olabilmekte ve diğerleri bir kimliğin kendileri için çok daha önemli olduğunu düşünebilmektedir (Neneh, 2022:589). Girişimcilik tutkusu sadece girişimciler için değil, müşteriler de dahil olmak üzere girişimcilik tutkusuyla yenilik yapan herkes için önemlidir (Turner ve Hendry, 2017:159). Girişimcilik tutkusunun gerçek anlamda yenilik yapan firmalar için giderek daha önemli olduğu düşünülmektedir (Luu ve Nguyen, 2021:795).

Bu çalışmada esnaf ve sanatkârlarda var olan proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusuyla ilişkisinde yenilikçiliğin aracı etkisi incelenenektir. Literatürde yenilikçilik, proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusuyla ilişkisinde aracı etkisi ile ilgili çalışmaya rastlanılmamıştır. Ortaya konulacak bulguların ilgili literatürü genişleteceği ve önemli sonuçlar bulunacağı değerlendirilmektedir.

1.1. Proaktif Kişilik

Proaktif kişilik, olumlu durumsal değişiklikleri hayata geçirmek için proaktif davranışlar sergilemeye yönelik davranışsal eğilimi yakalayan bir bireysel farklılık etkenidir (Wang vd., 2017:90). Bireyler, çevrelerine karşı tepki verme ve davranma biçimleri bakımından farklılık gösterirler. Daha proaktif olanlar fırsatları araştırır, inisiyatif alır ve hedeflerine ulaşp çevreye önemli bir değişim getirene kadar çalışmaya devam ederler (Kumar ve Shukla, 2023:359). Buna karşılık, proaktif olmayan kişiler tam tersi bir tutum sergilerler. Bir şeyleri değiştirme fırsatlarını yakalamak bir yana, bunları tespit etmekte bile başarısız olurlar (Crant, 1996:3). Proaktivitesi yüksek kişiler, durumsal engeller tarafından nispeten kısıtlanmazlar

ve etkili değişimler gerçekleştirebilirler. Proaktif bireyler sorunları tespit eder ve çözer, yeni fırsatlar arar, harekete geçer ve bir değişim elde edene kadar ısrarcı olurlar. Tersine, proaktivitesi düşük olan bireyler pasif ve reaktif olma eğilimindedir; inisiyatif gösterme, bir şeyleri değiştirmek için fırsatları belirleme ve kullanma olasılıkları daha düşüktür; durumları değiştirmek yerine onlara uyum sağlamaya daha meyillidirler (Trifiletti vd., 2009:77-78). Proaktif kişilik, bireylerin çevreyi etkilemek için olumlu eylemlerde bulunmalarını sağlayan benzersiz bir kişilik özelliğidir ve bireylerin iş görevlerini aktif bir şekilde tamamlamaları, öz değerlerinin farkına varmaları ve iş memnuniyetlerini artırmaları için önemlidir (Wang ve Lei, 2023:127). Proaktif kişilik davranışları bilinçli ve önceden varsayılan davranışlar olarak kabul edilir. Proaktif kişiler, davranışlarının bir sonucu olarak, içinde buldukları koşulları değiştirebileceklerine dair bir inanca sahiptirler. Başarılı bir sonuç elde etmek için sadece mevcut koşulları değiştirmekle kalmazlar, mevcut koşulları amaçları doğrultusunda geliştirmeye çalışırlar (Ozkurt ve Alpay, 2018:151).

1.2. Yenilikçilik

Genel yenilikçilik, bireyin değişiklikleri kabul etme ve yeni şeyler deneme eğilimi ile ilgili bir kavramdır. Yenilik, sosyal medya, yapay zekâ araçları, nesnelere interneti, robotlar ve dijital markalaşma gibi yeni teknolojiler de dahil olmak üzere herhangi bir yeni nesne veya deneyim olabileceği gibi, kariyer yolunda bir değişiklik veya üniversite birleşmesi gibi çalışma ortamının yapısında bir değişiklik de olabilir (Aldahdhouh vd., 2020:2). Yenilikçi bireyler meraklı ve bilgi arayan kişilerdir (Senali vd., 2023:2364). Yenilikçilikle ilgili bazı bilimsel ilerlemeler mevcut yetenekleri geliştirmiştir. Daha önemli gelişmeler ise geleneksel yetenekleri geçersiz kılacak yeni beceri ve bilgilerin edinilmesini içermektedir. Yeniliğin başlıca amacı yeni tüketim malları, temel ürünler, yeni süreçler ve sistemler oluşturmaktır (Al-Mamary ve Alshallaqi, 2022:3). Bir şirketin algılanan yenilikçiliği, müşterilere şirketin yenilik oluşturucu ve ilerici olduğu sinyalini verir ve bu da şirketin iş uygulamalarında yenilikçi bakış açılarını benimsediğini gösterir (Yen vd., 2020:1). Tajeddini ve Trueman'a göre (2014) yenilikçilik, bir firmanın yeni teknolojileri, süreçleri veya kavramları benimseme, taklit etme veya uygulama ve yenilikçi, benzersiz ürün veya hizmetleri rakiplerinden önce ticari olarak piyasaya sürme isteği ve yeteneğidir. Firma düzeyinde, yeni ürünler, üretim süreçleri ve örgütsel uygulamalar üzerinde karlı değer üretme gücü, bir kuruluşun yenilikçi özelliklerine dayanmaktadır (Makanyeza vd., 2022:11).

1.3. Girişimcilik Tutkusu

Girişimcilik faaliyetinin ekonomik ve sosyal kalkınma için önemi göz önüne alındığında, araştırmacılar girişimcilik tutkusuyla ilgili kişisel ve bağlamsal faktörleri incelemeye başlamıştır. Girişimcilik tutkusunun girişimci girişimlerin oluşturulması ve geliştirilmesinde oynadığı önemli rolün yanı sıra son zamanlarda yapılan araştırmalar, girişimcilik tutkusunun, girişimin büyümesi ve performansı, finansmana erişim ve girişimciliğin devamlılığı da dahil olmak üzere bir dizi girişimcilik sonucuyla yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir (Newman vd., 2021:817). Tutku, motivasyonla güçlü bir şekilde bağlantılıdır (Bierly vd., 2000:609).

Girişimcilik tutkusu, girişimcinin öz kimliği için anlamlı olan rollerle ilişkili girişimcilik faaliyetlerine katılımla deneyimlenen bilinçli olarak erişilebilir yoğun olumlu duygulardır (Cardon vd. 2009:515). Girişimcilik tutkusu, kısa vadeli duygu temelli bir özellikten ziyade, kişinin kişiliğinin çok daha uzun ömürlü ve daha karmaşık bir yönü olan sürekli ve kalıcı nitelikleri gösteren bir fikir olarak geliştirilmiş ve düşünülmüştür (Turner ve Hendry, 2017:160). Girişimcilik tutkusu, bireyin kimliğinin merkezinde yer alan derin ve bilinçli olarak erişilebilir olumlu duygulardan oluşur. Bu iki unsurun (yoğun olumlu duygular ve kimlik merkeziliği) birleşimi, duygusal dönemlerden daha uzun sürme eğiliminde olan kalıcı duygusal deneyimlerle sonuçlanır (Costa vd., 2018:58). Girişimcilerin hayallerini başlatmak, gerçekleştirmek ve başarmak için ihtiyaç duydukları güçlü duygu, girişimcilik tutkusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Okumuş ve Bakan, 2023:1058). İcat etme, kurma ve geliştirme tutkusu olarak üçe ayrılmaktadır (Cardon vd., 2013:376).

İcat etme tutkusu, yeni pazar fırsatları için çevreyi taramak, yeni ürün veya hizmetler geliştirmek ve yeni prototiplerle çalışmak gibi faaliyetlerle ilgilidir. İcat etme tutkusu yaşayan bireyler aktif olarak yeni fırsatlar arayabilir, yeni ürün veya hizmet fikirleri bulmaktan keyif alabilir ve önemli ihtiyaç ve sorunlara yeni çözümler icat etmekten keyif alabilirler. Bu tür insanlar yeni ürün tasarımlarıyla uğraşmaktan ve bu tasarımların somut uygulamalardaki eklemlenmelerini keşfetmekten hoşlanırlar (Cardon vd., 2013:376). İcat etmek genellikle girişimcilikle ilişkilendirilir ancak nasıl yapıldığı konusunda farklılıklar gösterir. Geçmişte icat, çoğunlukla bireylerin çevreyi taraması ve toplumsal sorunlara çözüm üretmesiyle gerçekleşiyordu. Bu durum, yenilikçi fikirler türetmek için yeni teknolojileri toplumsal ihtiyaçlarla birleştiren icatlara daha fazla vurgu yapılmasıyla değişmiştir. İcat etme ve fikir üretme süreci girişimcilik için gereklidir ve bazı girişimciler ürün yaşam döngüsünün bu keşif aşamasına odaklanmayı tercih etmektedir (Ratten ve Miragaia, 2020:62).

Kurma tutkusu, bir iş girişimini başlatmak için gerekli kaynakları elde etmeyi içerir (Ratten ve Miragaia, 2020:62). Yeni bir girişim oluşturmak için gereken finansal, insani ve sosyal kaynakların bir araya getirilmesiyle ilgilidir. Kurma tutkusu yaşayan girişimciler öncelikle bir girişim kurma sürecinden keyif alırlar ve genellikle girişim kimliğiyle iç içe geçmiş kimlikler geliştirirler (Cardon vd., 2013:376).

Geliştirme tutkusu, girişimin kurulduktan sonra büyümesi ve genişlemesi ile ilişkilidir. Firmasını/firmalarını geliştirme tutkusunu deneyimleyen girişimciler, satışları artırmak, yeni çalışanları işe almak veya bu tür gelişmeleri finanse edecek dış yatırımcılar bulmak gibi faaliyetlerden keyif alabilirler. Çoğu durumda yüksek geliştirme tutkusu sergileyen girişimciler bunu kendi kurdukları bir girişimde yapsalar da kurucu olmayan bir girişimcinin de mevcut bir start-up'a adım atma ve onu daha kalıcı, değerli veya sürdürülebilir bir girişim haline getirme konusunda yüksek düzeyde tutku yaşayabilecektir (Cardon vd., 2013:377). Bir işletmeyi, yeni pazarları veya ürün kategorilerini kapsayacak şekilde büyütme içerebilir. Bu, yoğun rekabetle karakterize edilen küresel iş ortamında önemlidir (Ratten ve Miragaia, 2020:62).

Proaktif kişilik, bireyin dinamik çevresini etkilemek için yaptığı aktif girişimle ilişkilidir (Li vd., 2020:12). Li vd. (2020), Hu vd., (2023) ve Kumar ve Shukla (2023) tarafından yapılan çalışmalarda proaktif kişilikle girişimcilik tutkusu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Kiani vd. (2023) tarafından girişimcilik tutkusunun boyutlarıyla yapılan çalışmada proaktif kişilik girişimcilik tutkusu icat etme (0,38**), kurma (0,41**) ve geliştirme (0,30**) ile pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Araştırmalardan elde edilen bulgular proaktif kişiliğin genel olarak girişimcilik tutkusu ile pozitif yönlü anlamlı ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan çalışmada proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusunu pozitif olarak etkileyeceği öngörülmekte ve hipotez şu şekilde oluşturulmuştur:

H1. Proaktif kişilik, girişimcilik tutkusunu pozitif olarak etkiler.

Proaktif kişilik ve yenilikçilik ilişkisine yönelik daha önce yapılan ilişkili çalışmalar incelendiğinde; Tai ve Mai (2016) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişilikle kurumsal yenilik yeteneği arasında (0,571**) pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunduğu, Kong ve Li (2018) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişilikle yenilikçi davranış arasında (0,61**) pozitif yönlü ilişki olduğu, Andri vd., (2020) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişiliğin çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\beta = 0.272$) bulgusunun elde edildiği, Yamak ve Eyupoğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişilikle yenilikçi hizmet davranışı arasında (.519**) pozitif yönlü ilişki olduğu, Mubarak vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişiliğin yenilikçi iş davranışı üzerinde doğrudan olumlu bir etkisi olduğu, Iqbal (2022) tarafından yapılan çalışmada proaktif kişilikle proje yenilikçiliğinin pozitif yönlü anlamlı ilişkili olduğu, Gala ve Kashmiri (2022) nın çalışmasında proaktif kişilikle yenilikçilik yönelimi arasında anlamlı ilişki bulunmadığı, Nguyen vd., (2023) tarafından yapılan çalışmada bir

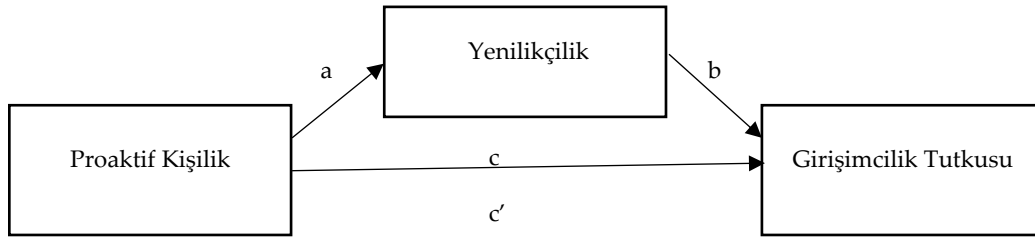
girişimcinin yenilikçiliği beş faktör kişilikle anlamlı (dışadönüklük, vicdanlılık ve deneyime açıklık ile pozitif yönde ilişkiyken, nevrotilik ile negatif yönde) ilişkili olduğu bulgularının elde edildiği görülmektedir. Yenilikçilik ve girişimcilik tutkusu ilişkisine yönelik daha önce yapılan ilişkili çalışmalar incelendiğinde ise Kiani vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada teknolojik yenilikle girişimcilik tutkusu arasında (419**) pozitif yönlü ilişki olduğu, Lu vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada radikal yenilikçilik dili ile girişimcilik tutkusu dili arasında anlamlı ilişki olmadığı, Romani-Torres ve Norena-Chavez (2023) tarafından yapılan çalışmada yenilikçi davranışın takım girişimciliği tutkusu üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu ve girişimcilik tutkusundaki %52,9'luk bir değişimin yenilikçi davranışla açıklanabileceği bulgularının olduğu görülmektedir. Proaktif kişiliğin yenilikçilik ve yenilikçiliğin girişimcilik tutkusu üzerinde etkili olduğundan hareketle proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusu üzerindeki etkisinde yenilikçiliğin aracı etkisine sahip olabileceği öngörülmekte ve araştırmamızın diğer hipotezi şu şekildedir:

H2. Yenilikçilik, proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu ilişkisine aracılık eder.

2. Araştırma Modelleri ve Hipotezler

Yenilikçiliğin proaktif kişilikle girişimcilik tutkusu ilişkisine aracılık etmesi ile ilgili oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Araştırma Modeli A

Model'e ait hipotezler:

H1. Proaktif kişilik girişimcilik tutkusunu pozitif olarak etkiler.

H2. Yenilikçilik, proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu ilişkisine aracılık eder.

Araştırma hipotezleri için oluşturulan modellerin uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de görülmektedir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir olduğu, modellerin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Modelleri Uyum İyiliği Değerleri

	DF(sd)	CMIN (X ²)	CMIN(X ²)/DF	P değeri	RMSEA	NFI	TLI	IFI	CFI
Model A	87	378,778	4,354	,000	,078	,924	,917	,940	,940

3. Yöntem

Bu araştırmada; Kahramanmaraş'ta veri toplandığı dönemde faaliyetlerini sürdüren 23545 esnaf ve sanatkâr işletmesinden %5 kabul edilebilir hata düzeyi ile 380 işletme sahibine anket uygulanması gerektiği görülmüştür. Araştırmaya 740 kişi katılmış özensiz doldurulan anketler araştırma dışında bırakılarak 555 kişiden elde edilen verilerle çalışma gerçekleştirilmiştir. Veriler 2019-2020 yılları içerisinde toplanmıştır. Araştırmaya katılanların tamamı esnaf ve sanatkâr işletmelerinin sahipleridir. Verilerin 70 kadarı esnaf ve

sanatkâr oda başkanlıkları diğerleri araştırmacı tarafından esnaf ve sanatkarlara gidilerek anketleri doldurmayı kabul eden işletme sahiplerinden toplanmıştır.

Proaktif kişilik ölçeği; Kickul ve Gundry (2002)'ın Bateman ve Crant's (1993)'ın çalışmasından alarak kullandığı ölçek Türkçe'ye araştırmacılar tarafından çevrilerek, "Fikirlerimin gerçeğe dönüştüğünü görmekten daha heyecan verici bir şey yoktur" şeklinde sorulardan oluşan 5 ifade ile ölçümlenmiştir. Ölçek tek boyutludur.

Girişimcilik Tutkusu ölçeği; Cardon vd. (2013) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye araştırmacılar tarafından çevrilerek kullanılmıştır. 13 ifadeden oluşan "yeni fırsatlar için çevreyi araştırmak beni gerçekten heyecanlandırır" ve "yeni firma kurmak beni heyecanlandırır" gibi ifadeler bulunmaktadır. Ölçek bu araştırmada tek boyutlu olarak kullanılmıştır.

Yenilikçilik ölçeği; Brockman ve Jones (2012) tarafından yapılan çalışmadan alınmış olup ölçek Türkçe'ye araştırmacılar tarafından çevrilerek "firman rakiplerimin çoğundan daha yenilikçi olma eğilimindedir" şeklinde sorulardan oluşan 5 ifade ile ölçümlenmiştir. Ölçek tek boyutludur.

Ankette 5 aşamalı Likert ölçeği ile her bir ifade için "1.Kesinlikle Katılmıyorum", "2.Katılmıyorum", "3.Kararsızım", "4.Katılıyorum" ve "5.Kesinlikle Katılıyorum" seçenekleri kullanılmıştır.

Demografik değişkenler yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumundan oluşmaktadır.

Hipotezleri test etmek için AMOS kullanılarak analizler yapılmış ve bulgular yorumlanarak raporlanmıştır. Modern analiz yöntemi olarak literatürde kullanılan yapısal eşitlik modellemesi ile yol analizi bulguları kullanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcılar ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2: Demografik Değişkenlere Göre Dağılım

Genel Bilgiler	Sayı	%	Genel Bilgiler	Sayı	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Erkek	418	75,5	Evli	443	80
Kadın	136	24,5	Bekâr	82	14,8
			Boşanmış	29	5,2
Toplam	554	100	Toplam	554	100
Yaş			Eğitim Düzeyi		
24 yaş ve altı	33	6,1	İlkokul	153	27,8
25-34 arası	122	22,6	Ortaokul	110	20,0
35-44 arası	180	33,3	Lise	203	36,8
45-54 arası	140	25,9	Ön Lisans	45	8,2
55 ve üzeri	66	12,2	Lisans	37	6,7
			Yüksek Lisans	3	0,5
Toplam	541	100	Toplam	551	100

Demografik değişkenler incelendiğinde katılımcılardan;

Erkeklerin %75,5 oranında,

Evlilerin %80 oranında,

%6,1 oranında 24 yaş ve altındakilerin, %22,6 oranında 25-34 arası, %33,3 oranında 35-44 arası, %25,9 oranında 45-54 arası, %12,2 oranında 55 yaş ve üzeri kişi olduğu,

%27,8 oranında İlkokul, %20 oranında ortaokul, %36,8 oranında lise, %8,2 oranında ön lisans, %6,7 oranında lisans, %0,5 oranında lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir.

4.2. Ölçek Güvenilirlik ve Geçerliliği

Cronbach's Alfa ve bileşik güvenilirlik (composite reliability) kullanılarak güvenilirlik test edilmiştir ve bulgular Tablo 3.'de görüldüğü gibidir. Cronbach's Alfa için "proaktif kişilik" 0,845, "girişimcilik tutkusu" 0,918, ve "yenilikçilik" 0,864 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma verilerinin güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Proaktif Kişilik, Girişimcilik Tutkusu, Yenilikçilik Değişkenlerine Ait Güvenilirlik Tablosu

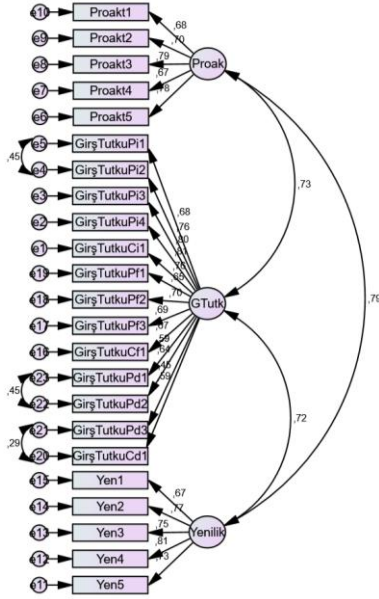
Değişkenler	İfade Adedi	Cronbach's Alpha
Proaktif Kişilik	5	0,845
Girişimcilik tutkusu	13	0,918
Yenilikçilik	5	0,864

Tablo 4.'de normallikle ilgili bulgular görülmektedir. En yüksek değerleri Çarpıklık için -1,286 ve basıklık için 2,161 olarak gerçekleşmiş ve verilerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Proaktif Kişilik, Girişimcilik Tutkusu, Yenilikçilik değişkenlerine Ait Çarpıklık, Basıklık, Ağırlıklı Ortalama, Medyan, Std. Sapma Tablosu

Değişkenler	A.Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Proaktif Kişilik	4,0933	4,0000	0,74493	-0,964	1,194
Girişimcilik tutkusu	4,1362	4,2000	0,77502	-1,286	2,161
Yenilikçilik	4,1946	4,2000	0,74272	-1,222	1,898

Şekil 2: Ölçüm Modeline Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi

Şekil 2.'de doğrulayıcı faktör analizi bulguları görülmektedir. Tablo 5.'de de sağlanan uyum iyiliği değerlerinin: [$\chi^2= 925,046$; $DF=224$; $\chi^2/DF=4,130$; $NFI=0,877$; $TLI=0,891$; $IFI=0,904$; $CFI=0,903$; $RMSEA=0,075$] olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Ölçüm Modeli Uyum İyiliği Değerleri

	DF (sd)	CMIN (X ²)	CMIN(X ²)/sd	P değeri	RMSEA	NFI	TLI	IFI	CFI
Ölçüm modeli	224	925,046	4,130	,000	,075	,877	,891	,904	,903

Bileşik güvenilirlik ve Cronbah's Alfa bulgularına göre ifadeler güvenilir, veriler normal dağılmakta ve yapısal eşitlik modeline göre ölçek geçerlidir.

4.3. Korelasyon Analizi

Proaktif kişilik, girişimcilik tutkusu, yenilikçilik arasındaki korelasyon Tablo 6.'da görülmektedir. Proaktif kişilikle, girişimcilik tutkusu (0,662**), yenilikçilik (0,650**) arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

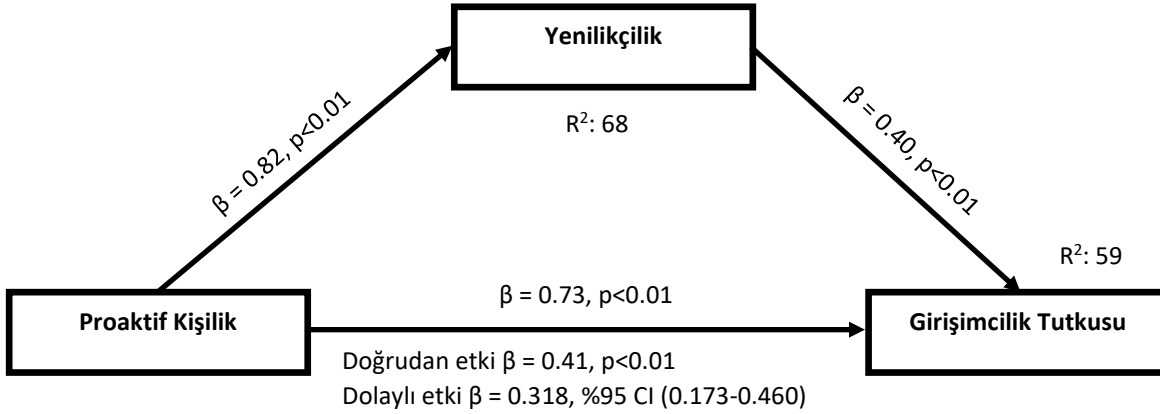
Tablo 6: Korelasyon Tablosu

Değişken	1	2	3
1. Proaktif kişilik	1		
2. Yenilikçilik	.675**	1	
3. Girişimcilik tutkusu	.662**	.650**	1

** p < 0.01

5. Model'e Ait Aracılık Testine İlişkin Bulgular

Şekil 3: Ölçüm Modeline Ait Bulgular

Şekil 3.'de de görülen doğrulayıcı faktör analizi bulgularıyla ilgili modifikasyon indisleri yapıldıktan sonraki sağlanan uyum iyiliği değerleri: [$\chi^2=925,046$; $DF=224$; $\chi^2/DF=4,130$; $NFI=0,877$; $TLI=0,891$; $IFI=0,904$; $CFI=0,903$; $RMSEA=0,075$] olarak gerçekleşmiştir. Model için AMOS ile yapılan yapısal eşitlik modellemesi yol analizi a ($\beta=0.82$, $p<.001$) ve b ($\beta=0.40$, $p<.001$) yolları için anlamlı olmak üzere proaktif kişilik ile girişimcilik tutkusunu (c yolu) arasında pozitif ilişki olduğunu göstermektedir: $\beta=0.73$, $p<.001$, ayrıca c' yolu da: $\beta=0.41$, $p<.001$ değerini almıştır. Bu bulgulara göre proaktif kişilik girişimcilik tutkusunu üzerinde doğrudan etkiye sahiptir (c yolu). Hipotez 1'in (*H1. Proaktif kişilik girişimcilik tutkusunu pozitif olarak etkiler.*) doğrulandığı görülmektedir. Proaktif kişilik arttıkça girişimcilik tutkusunu da artmaktadır. Yenilikçiliğin modele eklenmesiyle proaktif kişilik yenilikçilik üzerinden girişimcilik tutkusunu etkilemeye devam etmektedir. Yenilikçiliğin eklenmesiyle birlikte doğrudan etkinin (c' yolu) azaldığı gözlemlenmiştir. Proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusunu üzerine etkisinde yenilikçiliğin de modele eklenmesiyle oluşan dolaylı etki ise $\beta=0.318$, $p<0.001$ ($95\% \text{ CI } (0.173-0.460)$) olarak gerçekleşmiştir. Bootstrap değerleri sıfır değerini içermemektedir. Proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusunu üzerindeki doğrudan etkisinin, analize yenilikçiliğin katılmasıyla, azaldığı ve hâlâ anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. AMOS bulgularına göre aracı etki bulunmaktadır. Hipotez 2'nin (*H2. Yenilikçilik, proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusunu ilişkisine aracılık eder.*) doğrulandığı görülmektedir. Proaktif kişilik yapısına sahip olan kişilerde yenilikçilik özelliklerinin de bulunması girişimcilik tutkusunun oluşumuna katkı sağlamakta ve yenilikçilik aracı etkiye sahiptir. Oluşturulmuş olan her iki hipotez de doğrulanmıştır. Proaktif kişilik girişimcilik tutkusunu yordamakta ve yenilikçilik te bu ilişkiye aracılık etmektedir.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada yenilikçiliğin, proaktif kişilik ile girişimcilik tutkusunu ilişkisinde aracı etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar evren olarak belirlenmiştir. Kahramanmaraş Anadolu'daki en son beylik olan Dulkadiroğlu beylik başkentliği dönemi başta olmak üzere Selçuklu'dan günümüze kadar ulaşan köklü bir esnaf ve sanatkâr yapısına sahiptir. Günümüzde girişimcilik ekosistemi olarak ifade edilebilecek ülkemizin büyük bedestenlerinden biri olan Kapalıçarşı içerisinde ve şehre yayılmış olarak faaliyetlerini yüzyıllardır zamanın gerektirdiği meslekleri yaparak devam ettirmektedir. Köklü geçmişi ve güçlü geleneksel yapısı sebebiyle çalışmanın Kahramanmaraş'ta yapılmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Günümüz girişimcilik literatüründe işletmeler ve girişimciler için çok önemli olduğu değerlendirilen proaktif kişilik, yenilikçilik ve girişimcilik tutkusunu başlıkları bu çalışma için değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu üç değişkende uluslararası düzeyde çalışmacıların ilgi duyduğu başlıklardır. Esnaf ve sanatkârlar ülkemizin geneline yayılmış bir yapıya sahiptir. Bu yönü ile mikro ve küçük işletme yapısına sahip olmalarına rağmen genele bakıldığında ülkenin tamamına yayılmış büyük ticaret potansiyelleri olduğu, ülke genelinde gelir dağılımına katkı

sağladıkları ve istihdamı ülke geneline yaydıkları görülmektedir. Belirtilen yönlerinden dolayı esnaf ve sanatkarlar bu araştırma için seçilmiştir. Ayrıca araştırmanın yapıldığı dönemde ülkemizde esnaf ve sanatkarlarla ilgili örgütsel davranış alanında yapılmış çalışma olmadığı görülmüştür. Bu yönü ile bu çalışma esnaf ve sanatkarlar özelinde örgütsel davranış alanında ve araştırma değişkenleri yönü ile yapılmış ilk çalışmadır. Kahramanmaraş'lı esnaf ve sanatkarlar araştırmanın evreni ve Kahramanmaraş'ta faaliyetlerini sürdüren esnaf ve sanatkarlar içerisinde anket uygulanan 555 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Böylece Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren esnaf ve sanatkarların proaktif kişilik yapıları ile girişimcilik tutkularına yenilikçiliğin aracı etkisinin belirlenmesi bu araştırmanın amacıdır.

İlk olarak araştırma modeline göre proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu öneren H1 hipotezi desteklenmektedir. Bu bulgu, araştırmacılar tarafından daha önce yapılan proaktif kişilik girişimcilik tutkusu ilişkisini ele alan çalışmalarla (Li vd., 2020; Kumar ve Shukla, 2023) benzer sonuç ortaya koymaktadır. Proaktif kişilik arttıkça girişimcilik tutkusu da artmaktadır. Fırsatları tespit ederek bunlara göre hareket eden, inisiyatif alan, harekete geçen ve anlamlı bir değişim oluşturana kadar sebat eden (Crant, 1996:2) proaktif kişilik yapısı arttıkça girişimcilerin hayallerini başlatmak, gerçekleştirmek ve başarmak için ihtiyaç duydukları güçlü duygu olan girişimcilik tutkusunun da (Okumuş ve Bakan, 2023:1058) artacağı anlaşılmaktadır.

Sonrasında, araştırma modeline göre yenilikçilik değişkeninin proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu ilişkisinde aracılık etkisine sahip olduğunu öneren H2 hipotezi desteklenmektedir. Literatür taramasında, doğrudan proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu ilişkisinde yenilikçilik değişkeninin aracı etkisine yönelik çalışmaya ulaşılamamış olmakla birlikte, bu çalışmanın bulguları proaktif kişiliğin yenilik ve yenilikçilikle ilişkili kavramlarla ve yenilik ve yenilikçilikle ilişkili kavramların girişimcilik tutkusu ilişkisi ile ilgili çalışmalarla (Tai ve Mai, 2016; Kong ve Li, 2018; Andri vd., 2020; Yamak ve Eyupoğlu, 2021; Mubarak vd., 2021; Iqbal, 2022; Gala ve Kashmiri, 2022; Nguyen vd., 2023; Kiani vd., 2022; Lu vd., 2023; Romani-Torres ve Norena-Chavez, 2023) benzerlik göstermektedir. Proaktif kişilik arttıkça yenilikçilik artmakta ve yenilikçilik arttıkça girişimcilik tutkusu da artmaktadır. Aracı etki analizine göre ise hem doğrudan etki hem de dolaylı etki bulguları yenilikçiliğin proaktif kişilik ile girişimcilik tutkusu ilişkisine aracılık ettiğini ortaya koymaktadır. Proaktif kişilik, yenilikçilik üzerinden girişimcilik tutkusunu etkilemektedir. Yenilikçiliğin proaktif kişilik üzerinden girişimcilik tutkusu üzerinde dolaylı etkisi vardır. Analiz sonuçları daha yüksek proaktif kişiliğin yenilikçilik ile ilişkili olduğunu ve bunların da daha yüksek girişimcilik tutkusu ile bağlantılı olduklarını göstermektedir. Sorunları tespit eden ve çözen, yeni fırsatlar arayan, harekete geçen ve bir değişim elde edene kadar ısrarcı olan (Trifiletti vd., 2009:77-78) yüksek proaktif kişilik yapısına sahip bir firmanın yeni teknolojileri, süreçleri veya kavramları benimseme, taklit etme veya uygulama ve yenilikçi, benzersiz ürün veya hizmetleri rakiplerinden önce ticari olarak piyasaya sürme isteği ve yeteneğinin de Tajeddini ve Trueman'a göre (2014) yüksek olması girişimcilerin hayallerini başlatmak, gerçekleştirmek ve başarmak için ihtiyaç duyacakları (Okumuş ve Bakan, 2023:1058) girişimcilik tutkusunun da artmasını sağlayabilmektedir.

Girişimcilik literatürü 18. Yüzyılda Richard Cantillon'dan başlayarak günümüze kadar genişleyerek büyümüş ve devam etmektedir. Girişimcilik tutkusu ile ilgili araştırmaların da son yıllarda arttığı gözlemlenmektedir. Girişimcilik bireyler ve işletmeleri için oldukça önemli bir kavramdır. Girişimci bireyler kendilerine ve topluma değer katan insanlardır. İnsanların ve ülkelerin ekonomik olarak kurtuluşunu sağlayabilecek özellikler barındırmaktadır. Risk alabilen, kendine güven duygusu yüksek, çevresinde olanların farkında, analiz yetenekleri yüksek, kutunun dışında düşünebilen, iletişim becerileri yüksek gibi birçok bireysel özelliğe sahip oldukları görülmektedir. Girişimcilik birçok zorlukla aynı anda başa çıkabilmeyi, uzun saatler boyunca çalışabilmeyi, başarılı olana kadar sebat etmeyi gerektiren zorlu süreçler barındırır. Girişimci bireyler proaktif davranış gösteren kişilerdir. Proaktif kişilik yapısına sahip olan kişilerin girişimcilik tutkularının da yüksek olması beklenir. Bu çalışmada da bu görüşün

desteklendiği analiz bulgularıyla desteklenmiştir. Yenilikçilik ise günümüzde her zamankinden daha fazla öne çıkan bir kavramdır. Teknolojinin baş döndüren bir hızla ilerlemesi, ulaşım ve lojistiğin kolaylaşması, küreselleşme gibi sebeplerle yenilikçiliğin önemi daha da belirgin hale gelmiştir. Proaktif kişilik özelliğinin yanı sıra yenilikçiliğinde eklenmesiyle girişimcilik tutkusunun daha da fazla arttığı bu çalışmayla ispatlanmıştır. Elde edilen bulguların proaktif kişilik, yenilikçilik ve girişimcilik tutkusu ve genel olarak girişimcilik literatürünü genişletmesi literatüre önemli bir teorik katkı sağlamaktadır. Uygulayıcılar açısından da proaktif kişilik ve yenilikçiliğin girişimcilik tutkusunu artıracığı gibi pratik olarak uygulanabilecek net bilgiler sağlamaktadır. Girişimcilerin proaktif kişilik yapısı ve yenilikçilik düzeyini artıracak eğitimler almalarının veya bu yönde davranmalarının girişimcilik tutkusu düzeylerine katkı sağlayabilecekleri anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, esnaf ve sanatkârların proaktif kişilik yapılarının girişimcilik tutkusu üzerinde etkiye sahip olduğu ve yenilikçiliğin proaktif kişilik girişimcilik tutkusu ilişkisine aracılık ettiği belirlenmiştir.

Çalışmanın bir şehirde ve sadece esnaf ve sanatkarlara yapılmış olması araştırmanın kısıtlarındandır. Bütün ilçeleri kapsayacak şekilde çalışmanın yapılamamış olması da araştırmanın kısıtlarından bir başkasıdır. İlçelerde var olan oda başkanlıklarının da çalışmada eşit oranda temsil edilmesi faydalı olabilecektir. Örneklem çeşitliliği ve esnaf ve sanatkâr odalarının örneklem içerisinde temsil edilme oranına dikkat edilmiş olmasına rağmen bazı esnaf sanatkâr odalarından daha fazla veri toplanabilmişken diğerlerinde daha az düzeyde veri toplanmış olup eşit düzeyde veri toplanamamış olması da bir başka kısıt olarak belirtilebilir. Genel olarak toplanan örneklem sayısı ise yeterlidir. Verilerden 70 kadarı esnaf ve sanatkâr oda başkanlıklarınca toplanmış olup bu verilerin toplanma sürecinin araştırmacılar tarafından kontrol edilememesi bir başka kısıt olarak ifade edilebilir. Gelen bu veriler ve diğer verilerden tamamında aynı seçeneğin işaretlendiği, çok sayıda işaretlemenin yapılmadığı, birden fazla anketin aynı kalem ve aynı yazı stili ile işaretlendiğini düşündürmesi gibi gerekçelerle özensiz doldurulduğu fark edilen anketler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Ülkemizde esnaf ve sanatkarlarla ilgili olarak muhasebe gibi farklı alanlarda çalışma çokça olmasına rağmen örgütsel davranış konularında araştırmanın olmadığı görülmüştür. Literatür taramasında referans alınarak karşılaştırma yapılabilecek esnaf ve sanatkarlarla ilgili girişimcilik ve örgütsel davranış konularında çalışma azlığı da bir kısıt olarak belirtilebilir.

Sonraki araştırmacılara farklı şehirlerde veya farklı örneklerle araştırma değişkenleri ile ilgili araştırma yapmaları önerilmektedir. Ayrıca, bu çalışma için geliştirilen modele yeni değişkenler eklenerek daha kapsamlı modeller de sonraki çalışmalarda geliştirilebileceği değerlendirilmektedir. Bu araştırma esnaf ve sanatkarlarla ilgili olarak yapılmış olup araştırma yapılabilecek evren ve örneklem farklı meslek ve örgütlerde gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Mikro ve küçük işletme statüsüne sahip olan bu araştırma örneklemine dışında yer alan orta ve büyük işletmelerde de araştırma yapılabilir. Girişimcilik tutkusu ulusal ve uluslararası literatürde son zamanlarda araştırmacıların ilgilerinin arttığı bir girişimcilik kavramıdır. Bu çalışmada girişimciler için önemli bir terim olan proaktif kişiliğin girişimcilik tutkusu ilişkisinde yenilikçilik aracı değişken olarak kullanılmıştır. Yenilikçilik dışında proaktif kişilik girişimcilik tutkusuna aracı etki oluşturabilecek konuyla ilgili farklı örgütsel davranış değişkenleri ile yeni araştırmalar yapılabilir. Bu kapsamda yapılabilecek olan araştırmalar hem girişimcilik tutkusu hem de doğal olarak girişimcilik literatürünü genişletebilecektir. Girişimciliğin kişiler ve ülkeler için önemi göz önüne alındığında literatüre katkısı kadar uygulamaya da katkı sağlayabilecektir. Genç ve dinamik işletme ve girişimci yapısına sahip olan ülkemiz için fayda sağlayabileceği düşünülen bu araştırmaların farklı örneklem ve sektörlerde gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Bu araştırma bulguları girişimcilik literatürünü genişletmekte ve proaktif kişilik ve yenilikçiliğin girişimcilik tutkusuna etkisi anlamında önemli katkı sağlamaktadır. Girişimcilik tutkusuna sahip girişimcilerin işlerini yaparken proaktif ve yenilikçi davranmalarının girişimcilik becerilerine faydalı olacaktır. Girişimcilik eğitimlerinde girişimci adaylarına proaktiflik, yenilikçilik ve girişimcilik tutkusu konularının verilmesi ve girişimcilere bilgilendirmeler yapılması önerilmektedir.

Ulaşılabilen kaynaklara göre yenilikçiliğin proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu (icat etme, kurma, geliştirme) ilişkisinde aracı etkisi ile ilgili başka çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma bulguları ile yenilikçilik, proaktif kişilik ve girişimcilik tutkusu (icat etme, kurma, geliştirme) ile ilgili olarak literatüre önemli katkı sağlandığı değerlendirilmekte ve araştırmacılara çalışmalarında katkı sağlayabilecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Al-Mamary, Y. H., ve Alshallaqi, M. (2022), Impact of Autonomy, Innovativeness, Risk-Taking, Proactiveness, and Competitive Aggressiveness on Students' Intention To Start A New Venture, *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100239.
- Aldahdouh, T. Z., Nokelainen, P., ve Korhonen, V. (2020), Technology and Social Media Usage in Higher Education: The Influence of Individual Innovativeness, *Sage Open*, 10(1), s.1-20. 2158244019899441.
- Andri, G., Adawiyah, W. R., Purnomo, R., ve Sholikhah, Z. (2020), The Minang-Nomads Businesses' Performance: The Role of Proactive Personality, Creativity and Innovative Work Behavior, *Jurnal Pengurusan*, (58), s.91-104.
- Bierly, P. E., Kessler, E. H. ve Christensen, E. W. (2000), Organizational Learning, Knowledge, and Wisdom, *Journal of Organizational Change Management*, 13(6), s.595-618.
- Cardon, M. S., Wincent, J., Singh, J. ve Drnovsek, M. (2009), The Nature and Experience of Entrepreneurial Passion, *Academy of Management Review*, 34(3), s.511-532.
- Cardon, M. S., Gregoire, D. A., Stevens, C. E., ve Patel, P. C. (2013), Measuring Entrepreneurial Passion: Conceptual Foundations and Scale Validation, *Journal of Business Venturing*, 28(3), s.373-396.
- Costa, S. F., Santos, S. C., Wach, D., ve Caetano, A. (2018), Recognizing Opportunities Across Campus: The Effects of Cognitive Training and Entrepreneurial Passion on The Business Opportunity Prototype, *Journal of Small Business Management*, 56(1), s.51-75.
- Crant, J. M. (1996), The Proactive Personality Scale As a Predictor of Entrepreneurial Intentions, *Management*, 29(3), s.62-74.

- Gala, P., ve Kashmiri, S. (2022), Exploring The Dark Side of Integrity: Impact of CEO Integrity on Firms' Innovativeness, Risk-Taking and Proactiveness, *European Journal of Marketing*, 56(7), s.2052-2102.
- Hu, R., Shen, Z., Kang, T. W., Wang, L., Bin, P., & Sun, S. (2023). Entrepreneurial Passion Matters: The Relationship Between Proactive Personality and Entrepreneurial Intention. *SAGE Open*, 13(4), 21582440231200940.
- Iqbal, A. H. (2022), Impact of Proactive Personality on Project Innovativeness with Mediating Role of Mindfulness and Moderating Role of Organizational Agility (Doctoral dissertation, Capital University).
- Kiani, A., Yang, D., Ghani, U., ve Hughes, M. (2022), Entrepreneurial Passion and Technological Innovation: The Mediating Effect of Entrepreneurial Orientation, *Technology Analysis & Strategic Management*, 34(10), s.1139-1152.
- Kiani, A., Ali, A., Biraglia, A., & Wang, D. (2023). Why I persist while others leave? Investigating the path from passion to persistence in entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 61(6), 2818-2848.
- Kim, H. S., ve Park, I. J. (2017), Influence of Proactive Personality on Career Self-Efficacy, *Journal of Employment Counseling*, 54(4), s.168-182.
- Kong, Y., ve Li, M. (2018), Proactive Personality and Innovative Behavior: The Mediating Roles of Job-Related Affect and Work Engagement, *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 46(3), s.431-446.
- Kumar, R., ve Shukla, S. (2023), A Theory-Based Approach to Model Entrepreneurial Intentions: Exploring The Role of Creativity, Proactive Personality and Passion, *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 13(2), s.355-370.
- Lewandowska, A., Stopa, M., ve Ingot-Brzęk, E. (2021), Innovativeness and Entrepreneurship: Socioeconomic Remarks on Regional Development in Peripheral Regions, *Economics and Sociology*, 14(2), s.222-235. doi:10.14254/2071-789X.2021/14- 2/12.
- Li C, Murad M, Shahzad F, Khan MAS, Ashraf SF ve Dogbe CSK (2020), Entrepreneurial Passion to Entrepreneurial Behavior: Role of Entrepreneurial Alertness, Entrepreneurial Self-Efficacy and Proactive Personality, *Front. Psychol.* s.1-19, 11:1611. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01611.
- Luu, N., ve Nguyen, H. (2021), Entrepreneurial Passion and A Firm's Innovation Strategies, *Journal of Small Business Management*, 59(4), s.794-818.
- Makanyeza, C., Mabenge, B. K., ve Ngorora-Madzimure, G. P. K. (2023), Factors Influencing Small and Medium Enterprises' Innovativeness: Evidence from Manufacturing Companies in Harare, Zimbabwe, *Global Business and Organizational Excellence*, 42(3), s.10-23.
- Mancha, R., ve Shankaranarayanan, G. (2021), Making a Digital Innovator: Antecedents of Innovativeness with Digital Technologies, *Information Technology & People*, 34(1), s.318-335.
- Marchiori, D. M., Rodrigues, R. G., Popadiuk, S., ve Mainardes, E. W. (2022), The Relationship between Human Capital, Information Technology Capability, Innovativeness and Organizational Performance: An Integrated Approach, *Technological Forecasting and Social Change*, 177, 121526.
- Mubarak, N., Khan, J., Yasmin, R., ve Osmadi, A. (2021), The Impact of A Proactive Personality on Innovative Work Behavior: The Role of Work Engagement and Transformational Leadership, *Leadership & Organization Development Journal*, 42(7), s.989-1003.

- Neneh, B. N. (2022), Entrepreneurial Passion and Entrepreneurial Intention: The Role of Social Support and Entrepreneurial Self-Efficacy, *Studies in Higher Education*, 47(3), s.587-603.
- Newman, A., Obschonka, M., Moeller, J., ve Chandan, G. G. (2021), Entrepreneurial Passion: A Review, Synthesis, and Agenda for Future Research, *Applied Psychology*, 70(2), s.816-860.
- Nguyen, C. T. P., Nguyen, D. T., ve Nguyen, H. T. (2023), Personality Traits and Firm Innovation Performance: The Mediation Effect of Entrepreneurial Innovativeness, *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 15(1), s.113-132.
- Okumuş, M. T., ve Bakan, İ. (2023), Esnaf ve Sanatkarların Girişimcilik Tutkusu ile İlgili İş Algıları ve Davranışları: Bir Alan Araştırması, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), s.1056-1072. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1348224>
- Ozkurt, B., ve Alpay, C. B. (2018), Investigation of Proactive Personality Characteristics of the Students of High School of Physical Education and Sports through Various Variables, *Asian Journal of Education and Training*, 4(2), s.150-155.
- Ratten, V., ve Miragaia, D. (2020), Entrepreneurial Passion Amongst Female Athletes, *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 32(1), s.59-77.
- Romani-Torres, R., ve Norena-Chavez, D. (2023), Fueling Recognition of Opportunities Through Innovative Behavior: Mediating Role of Team Entrepreneurial Passion and Team Innovation Capacity, *Cogent Business & Management*, 10(3), s.1-16, 2259580. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2259580>
- Senali, M. G., Iranmanesh, M., Ismail, F. N., Rahim, N. F. A., Khoshkam, M., ve Mirzaei, M. (2023), Determinants of Intention to Use e-Wallet: Personal Innovativeness and Propensity to Trust as Moderators, *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39(12), s.2361-2373.
- Tai, H. T., ve Mai, N. Q. (2016), Proactive Personality, Organizational Context, Employee Creativity and Innovative Capability: Evidence from MNCs and Domestic Corporations, *International Journal of Organizational Analysis*, 24(3), s.370-389.
- Tajeddini, K., ve Trueman, M. (2014), Perceptions of Innovativeness among Iranian Hotel Managers, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 5(1), s.62-77.
- Tajeddini, K., Altinay, L., ve Ratten, V. (2017), Service Innovativeness and The Structuring of Organizations: The Moderating Roles of Learning Orientation and Inter-Functional Coordination, *International Journal of Hospitality Management*, 65, s.100-114.
- Trifiletti, E., Capozza, D., Pasin, A., ve Falvo, R. (2009), A Validation of The Proactive Personality Scale, Testing, *Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 16(2), s.77-93.
- Turner, T., ve Hendry, S. (2017), Radical Innovation and Value Extraction: The Role of The User's Entrepreneurial Passion on Satisfaction with Product, Firm, and Industry, *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 29(2), s.156-173.
- Türk, S., Zapkau, F. B., ve Schwens, C. (2020), Prior Entrepreneurial Exposure and The Emergence of Entrepreneurial Passion: The Moderating Role of Learning Orientation, *Journal of Small Business Management*, 58(2), s.225-258.
- Wang, H., ve Lei, L. (2023), Proactive Personality and Job Satisfaction: Social Support and Hope as Mediators, *Current Psychology*, 42(1), s.126-135.

-
- Wang, Z., Zhang, J., Thomas, C. L., Yu, J., ve Spitzmueller, C. (2017), Explaining Benefits of Employee Proactive Personality: The Role of Engagement, Team Proactivity Composition and Perceived Organizational Support, *Journal of Vocational Behavior*, 101, s.90-103.
- Yamak, O. U., ve Eyupoglu, S. Z. (2021), Authentic Leadership and Service Innovative Behavior: Mediating Role of Proactive Personality, *SAGE Open*, 11(1), s.1-15, 2158244021989629. DOI: 10.1177/2158244021989629
- Yen, C. H., Teng, H. Y., ve Tzeng, J. C. (2020), Innovativeness and Customer Value Co-Creation Behaviors: Mediating Role of Customer Engagement, *International Journal of Hospitality Management*, 88, 102514.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 80-96, doi: 10.11616/asbi.1585768

Sosyal Medyanın Aracılığında Narsisizm ve Benlik Sunumunun Akıllı Telefon Bağımlılığı Üzerindeki Etkisi*

The Effects of Narcissism and Self-Presentation Mediated by Social Media on Smartphone Addiction

Hamide SARITAŞ¹ ID, Şükrü BALCI² ID

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 04.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Narsisizm ve benlik sunumu ile akıllı telefon bağımlılığı ilişkisinde sosyal medya kullanımının aracılık rolünün araştırıldığı bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, Türkiye evreninde İstanbul, İzmir, Antalya, Ankara, Samsun, Diyarbakır ve Erzurum ilinde 18-65 yaş aralığında bulunan 3231 gönüllü katılımcı örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların; narsisizm, benlik sunumu, sosyal medya kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığı arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır. Yapılan yol analizi sonuçlarına göre narsisizm, benlik sunumu ve sosyal medya kullanımının akıllı telefon bağımlılığına pozitif anlamlı etki ettiği görülmüştür. Ayrıca narsisizm ve benlik sunumu ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımının kısmi aracılık rolünün bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Telefon Bağımlılığı, Narsisizm, Benlik Sunumu, Sosyal Medya Kullanımı.

&

Abstract: In this study, quantitative research method was used to investigate the mediating role of social media use in the relationship between narcissism and self-presentation and smartphone addiction. The study was conducted in a sample of 3231 volunteer participants aged 18-65 in Istanbul, Izmir, Antalya, Ankara, Samsun, Diyarbakır and Erzurum in Turkey. According to the results of the study, there is a significant relationship between narcissism, self-presentation, social media use and smartphone addiction. According to the results of the path analysis, narcissism, self-presentation and social media use had a positive significant effect on smartphone addiction. In addition, it was determined that social media use has a partial mediating role in the relationship between narcissism and self-presentation and smartphone addiction.

Keywords: Smartphone Addiction, Narcissism, Self-Presentation, Social Media Use.

Atıf/Cite as: Saritaş, H., Balci, Ş. (2025). Sosyal Medyanın Aracılığında Narsisizm ve Benlik Sunumunun Akıllı Telefon Bağımlılığı Üzerindeki Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 80-96. doi: 10.11616/asbi.1585768

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu makale; Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalında, Prof. Dr. Şükrü BALCI danışmanlığında Hamide SARITAŞ tarafından hazırlanan ve tamamlanan "Toplumsal Değişim Sürecinde Bireyin Narsisizm ve Benlik Sunumu ile Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisinde Sosyal Medya Kullanımının Aracılık Rolü" isimli, TÜBİTAK 2211-A programı destekli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., Hamide Saritaş, hsaritas32@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Şükrü Balci, Selçuk Üniversitesi, sukrubalci@selcuk.edu.tr.

1. Giriş

İletişim araçlarının gelişim tarihi ilk çağlardan günümüze; sözden yazıya geçiş, kağıt, matbaa, gazete, telgraf, telefon, radyo, televizyon (Yakın, 2006) ve bilginin elde edilmesini, kullanmasını, depolanmasını ve ağlar vasıtasıyla bir yerden başka bir yere taşınmasını sağlayan iletişim/haberleşme ve bilgisayar teknolojileri olarak adlandırılan Bilgi İletişim Teknolojilerinde (BİT) resmedilmektedir (Tutar vd., 2014). BİT içinde bilgisayar, uydu ve mobil cihazlar gibi internetin entegre edildiği yeni iletişim teknolojileri bulunmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri içinde yer alan sosyal medya araçları, akıllı telefonlar, tabletler vb. gibi araçların insan yaşamına girmesi, onu organize etmesi ve sosyal ilişkilerin en önemli aktörleri gibi işlev görmeye başlaması toplumsal alanda değişimlere neden olmuştur. İletişim araçlarında yaşanan bu değişme ve gelişmeler iletişim araçlarının devrimi olarak yorumlanmıştır. Çünkü iletişim teknolojilerinin yarattığı değişimler toplumda var olan ve dolaşımda olan bilginin miktarını ve yayılma hızını etkilemiştir. Bu teknolojilerin kullanıcılarının ve kullanım alanlarının yoğunluğu düşünüldüğünde bu araçlarından yayılan bilgilerin toplumun bütününde değişimin yaşanmasına neden olduğu çıkarımı yapılmaktadır (Timisi, 2003).

İletişim araçlarının altyapısında meydana gelen değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileri eşzamansızlık, kitesizleştirme ve etkileşim özelliklerine sahiptir. Bireylere aynı yer ve zamanda bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırması, aynı ya da benzer içerikleri tüketmek yerine farklı ve daha talebe yönelik içerikleri görme ya da oluşturma imkanı sağlaması ve en önemlisi karşılıklı bir şekilde anında ya da istenilen zamanda etkileşim kurma imkanı vermesi bu araçların kullanım alanları ve sürelerini de etkilemiştir (Devran ve Elitaş, 2017). Bu araçlar kullanıcılara günlük yaşam pratiklerini değişime uğratma, bilgilere ulaşma, alternatif fikirlere erişme, bankacılık hizmetlerini gerçekleştirme, sosyalleşme, iletişim kurma, eğlenme, yeniliklere açık olma ve kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırma gibi faydalar sağlamıştır (Dündar ve Gürocak, 2013). Ancak bu faydalarının yanında bu araçlar uzun süre ve gerekli olduğu durumlar dışında kullanımı bireyleri fiziksel, sosyal ve psikolojik yönlerden olumsuz etkileyebilmişlerdir. Bu olumsuzlukların temelinde ise bireylerin teknolojiye karşı geliştirmiş oldukları bağımlılık bulunmaktadır.

Yeni iletişim teknolojileri arasında yer alan ve bireylerin yaşamlarının neredeyse her alanına nüfus eden akıllı telefonların yoğun ve plansız kullanımı da teknoloji bağımlılığı türleri arasında yer alan akıllı telefon bağımlılığına neden olmaktadır. Öyle ki, son yıllarda akıllı telefon bağımlılığı üzerine yapılan araştırmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Çünkü akıllı telefonlar sahip oldukları özellikler ve sağladığı faydalar bakımından kullanıcılar arasında oldukça yaygın kullanıma sahip teknolojik araçlar olarak dijital çağda varlığını hissettirmektedirler. Akıllı telefonların internet kullanımına, interaktif oyunların oynanmasına ve sosyal medya kullanımına imkan vermesi yaygın kullanımına yol açarken aynı zamanda plansız ve aşırı kullanımına dolayısıyla da akıllı telefon bağımlılığına yol açtığı kabul edilmektedir. Bu kabul ise bu cihazların internet erişimine bağlı olarak bireylerin birçok uygulamayı çalıştırması ve daha çok kötüye kullanıma neden olmasıyla gerekçelendirilmektedir (Yam ve İlhan, 2020). Akıllı telefonların sahip olduğu kullanım özelliklerinin yanında bu cihazların markası, modeli, kalitesi ve sürümü gibi özellikler üzerinden kullanıcıların kimlik oluşturmaları, sosyal medya uygulamalarını kullanıma imkân vermesi gibi kullanım motivasyonları da akıllı telefonlara bağımlılığın oluşumunda etkili olmaktadır (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020).

Akıllı telefon bağımlılığı, uyku bozukluklarına, sağlık problemleri yaşanmasına, stres, kaygı, depresyon, can sıkıntısı, akademik başarıda azalma ve fiziksel aktivitelerin azalması gibi sorunlara neden olmaktadır (Samaha ve Hawi, 2016). Akıllı telefon bağımlılığını anlamak ve çözüm önerileri geliştirmek için onu etkileyen psikolojik, sosyal, fiziksel özellikler ve kişilik özellikleri gibi faktörlere yönelik araştırmalar önemli olmaktadır (Park ve Lee, 2011).

Akıllı telefon bağımlılığı üzerinde narsisizm, benlik sunumu ve sosyal medya kullanımının etkisini araştırmak için tasarlanan bu çalışmada da; narsisizm ve benlik sunumu kişilik özellikleri bağımsız değişkeni, sosyal medya araçlarının kullanımı aracı değişkeni, akıllı telefon bağımlılığı ise bağımlı değişkeni oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı narsisizm ve benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisini ve bu etkide sosyal medya kullanımının aracılık rolünü araştırmaktadır. Nicel araştırma

yönteminin kullanıldığı bu çalışmada ilişkisel tarama modelinden/deseninden yararlanılmıştır. Türkiye evreninde, İstanbul, İzmir, Antalya, Ankara, Samsun, Erzurum ve Diyarbakır örnekleminde 18-65 yaş aralığında bulunan 3231 gönüllü katılımcı ile gerçekleştirilen bu çalışmanın verileri çevrim içi (online) anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonuçları; teknoloji bağımlılığının ve türlerinin Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Amerikan Psikoloji Derneği (APA) tarafından bir bağımlılık türü olarak kabul edilmesine veri sağlaması ve BMYK'nın Türkiye'de il ve ilçelere yönelik bağımlılıkla ilgili yaptığı bilgilendirme çalışmalarına katkı sağlaması noktasında önem taşımaktadır. Aynı zamanda araştırma örnekleminin yaş aralığının geniş olması, farklı demografik değişkenlere sahip kişileri barındırması araştırmada elde edilecek sonuçların ilerde yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturması açısından önem taşıyacağı düşünülmektedir.

2. Akıllı Telefon Bağımlılığı

Mobil teknolojiler günümüz dijital dünyasında insanların yaşamında vazgeçilmesi imkansız bir faktör olarak işlev görmektedir. Bu teknolojilerin fiziksel anlamda daha taşınabilir hale getirilmesi bu cihazların hareket halindeyken kullanılabilmesine ve sosyal bağlantı kurulmasına olanak tanımaktadır. Mobil cihazların birçok çeşidi bulunmaktadır. Ancak cep telefonları ve akıllı telefonlar kablosuz ve mobil cihazların en fazla akla gelenleridir (Chayko, 2018). Cep telefonları gün geçtikçe mesajlaşma, internete girme, haberleşme, bilgi alma ve eğlence gibi kullanıcıların birçok isteğine hizmet eden akıllı telefonlara dönüşmüştür (Bal, 2014; Akkaş, 2021).

Akıllı telefonlar sesli görüşme, mesajlaşma ve haberleşmenin yanında internete girme, çevrim içi oyun oynama ve sosyal medya uygulamalarını kullanma gibi işlevlere de sahiptir. Akıllı telefonların internete erişimi sağlayan ve sayısız uygulamanın çalıştırılmasına imkan veren yazılımlara sahip olması onun diğer mobil cihazlardan daha yaygın ve fazla kullanılmasını sağlamıştır. Bu akıllı cihazların etkileşimi artırması, günlük işleri yapmayı kolaylaştırması, eğlence imkanı tanınması gibi yönleri insanlara cazip gelmiş ve onların hayatının her alanına girmiştir. Akıllı telefonların küresel anlamda bilinçsiz/sorunlu/problemlili/kontrolsüz ve gereğinden fazla kullanımı "akıllı telefon bağımlılığı" ortaya çıkarmıştır (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Bağımlılığın temel bileşenleri olan ruh hali değişikliği, dikkat çekme, hoşgörü, çatışma, yoksunluk belirtileri ve şiddetli arzu duyma gibi davranışından birini sergilemesi teknolojik bağımlılığın alt türü olan akıllı telefon bağımlılığının varlığından söz etmek için yeterlidir (Sunday vd., 2021).

Akıllı telefonların uzun süre, amaçsız ve plansız kullanımı olan akıllı telefon bağımlılığı gün geçtikçe daha çok görünür olan ve çığ gibi büyüyen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Yeşilay, 2022; Akkaş, 2021). Dijital teknolojilerin üst düzey özellikleriyle donatılan günümüz dünyası mobil bir gezegen olarak betimlenmektedir. Bu mobil gezenin (Güneş vd., 2013) tehlikeli oyuncakları olarak adlandırılan akıllı telefonlara (Şeker ve Korkurt, 2005), kullanıcıların bağımlı hale gelmesinin nedenlerini ve etkilerini belirleme bu cihazların kullanım özellikleri ve motivasyonları etkili olmaktadır. Öyle ki, akıllı telefonların markası, modeli, kalitesi, ekran çözünürlüğü, depolama kapasitesi, kamera çekim kalitesi ve sosyal medya uygulamaları başta olmak üzere diğer birçok uygulamayı kullanıma imkân vermesi akıllı telefonlara bağımlılığın oluşumunda etkili olmaktadır (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Aynı zamanda akıllı telefonların işletim sistemlerinin standart cep telefonlarından farklı olan 3G veya 4G özellikleri ve yetenekleriyle sosyalleşme, eğlenme, video izleme, müzik dinleme gibi özelliklerle donatılmış ve böylece kullanıcıların ilgisini çekmiştir. Akıllı telefonların bu özellikleri kullanıcılara günlük yaşamdaki sorun ve sıkıntılardan belli bir süre kaçma ve sosyal ağlarda eğlenme imkanı tanımıştır. Böylece akıllı telefonlar bireyler tarafından eğlenmek, rahatlamak ve stresten kaçmak için en sık başvurulan araç olmuştur. Bu durum bireylerin akıllı telefona bağımlı hale gelmelerine neden olmuştur (Wang vd., 2015).

Akıllı telefon bağımlılığını yalnızca bu araçların kullanım özellikleri ve motivasyonları etkilememektedir. Cihaz kullanım süresi ve amacı (Çelikkalp vd., 2020) başta olmak üzere; depresyon, anksiyete, sosyal kaygı, can sıkıntısı, yalnızlık, gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO), phubbing (sosyotelizm), narsisizm, benlik sunumu, yaşam doyumu, benlik saygısı, aile içi iletişim durumu, sosyal medya platformları

üyeliği/kullanımı, yakın arkadaş ve çevre ile ilişkiler, oyun oynama alışkanlığı vb. değişkenlerde akıllı telefon bağımlılığında etkili olmaktadır (Yeşilay, 2022; Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Aynı zamanda akıllı telefonların hayatı kolaylaştırması, fiyatlarının uygunluğu ve diğer yeni medya teknolojileri arasında olan sosyal medya araçlarının her yerde ve durumda kullanılmasına imkan vermesi bu araçlara olan bağımlılığı daha çok tetiklemektedir (Kuyucu, 2019). Akıllı telefon bağımlılığını etkileyen bu değişkenler aynı zamanda akıllı telefon bağımlılığı sonucunda da oluşabilmektedir. Çünkü bu değişkenler akıllı telefon bağımlılığının ilişkisi ve etkisi çift yönlü hareket etmektedir.

3. Narsisizm, Benlik Sunumu, Sosyal Medya Kullanımı ve Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisi

Modern insanın vazgeçilmezi olan akıllı telefonlar, birçok kişi için sadece bir cihaz olmaktan çıkıp bir takıntı nesnesi haline gelmiştir. Bu durum kullanıcılarda akıllı telefon bağımlılığı olarak sonuçlanmıştır. Akıllı telefon bağımlılığını etkileyen psikolojik kişilik özellikleri arasında narsisizm yer almaktadır. Öyle ki; öğrenciler üzerinde yapılan çalışmaya göre narsisizm akıllı telefon bağımlılığı üzerinde rol oynamaktadır (Young-Chang vd., 2020). Sosyal medya araçları da narsistik özelliklere sahip kişilerin tanıtılması, ilgi görme ve beğenilme ihtiyacının karşılanması için ideal bir platform sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal medya araçları özellikle gerçek dünyadaki sosyal etkileşimleri sorunlu olan, hassas narsistik özellikler taşıyan ve bunu sergileyen kişiler için oldukça kullanışlı alanlar olarak değerlendirilmektedir (Fegan ve Bland, 2021). Sanal duvarların sihirli aynaları olarak değerlendirilen akıllı telefonların problemleri kullanımı ile sosyal medya kullanımı ve narsisizm arasında ilişki bulunmaktadır (Giordano vd., 2019; Balcı ve Sarıtaş, 2019; Balcı ve Gargalık, 2020; Casale ve Banchi, 2020). Öyle ki; narsisizm, stres, nomofobi ve sosyal medya kullanımına bağlı olarak gelişen sosyal medya bağımlılığının araştırıldığı 559 yetişkin katılımcı örnekleminde gerçekleştirilen bir araştırmanın sonucu narsisizmin akıllı telefon bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığının pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ek olarak çalışmada narsisizm ve stres arasındaki ilişkiye akıllı telefon bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığının aracılık ettiği belirlenmiştir (Mafteri ve Pătrăuşanu, 2023).

Yeni iletişim araçları özellikle sosyal medya platformları genç bireyler başta olmak üzere bütün kullanıcılarına çevrim içi profil oluşturma, avatar oluşturma ve çeşitli içerikler yoluyla sanal kimlik oluşturma yanında kişinin oluşan sanal kimliğini, yaşam tarzını, sosyal ilişkilerini ve imajını yönetme olanağı vermektedir. Dolayısıyla sosyal medya araçlarının bireylere sağladığı bu olanaklarla benlik sunumu yeni bir boyut kazanmıştır (Livingstone, 2008). Bireyin kimliğinin oluşumunda ve inşasında bulunduğu sosyal ortamla karşılıklı ilişki ve etkileşim bulunmaktadır. Yeni iletişim araçlarının gelişmesiyle bireylerin sosyal etkileşim şekilleri de değişime uğramıştır. Dolayısıyla kişilerin sosyal etkileşimleri sonucunda oluşan benliklerinin sunum şekilleri de değişmiş ve sosyal medyada oluşturulan profiller aracılığıyla kullanıcılar dolaylı olarak ya da doğrudan kendi kimliklerini sunma fırsatına kavuşmuşlardır. Bu araçlarda bireyler sahip olmak istedikleri ideal benliklerini paylaştıkları fotoğraflar, kullandıkları emojiler, not ettikleri ilgi alanları gibi sembollerini kullanarak diğerlerine sunmaktadırlar (Boz, 2012). Bu nedenle yeni iletişim araçları, yüz yüze iletişim ve geleneksel iletişim araçlarına oranla bireylerin benlik sunumları üstünde daha çok kontrol sağlama fırsatı tanımaktadır (Krämer ve Winter, 2008).

Akıllı telefonların yaygın kullanımı sosyal ağ sitelerine erişimi kolaylaştırmış ve bu sitelerde yoğun içerik paylaşımına zemin hazırlamış. Bu durum kullanıcıların sosyal ağ sitelerine bağımlılık riskini de barındırmaktadır. Akıllı telefon bağımlılığının/sorunlu akıllı telefon kullanımının etkileyicisi olarak akıllı telefon kullanım, narsistik eğilimler ve kişilik arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaya göre akıllı telefon bağımlılığı narsist olmayan bireylerde bile narsisizmi ortaya çıkarmaktadır (Hussain, 2015). Benlik sunumu ile akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkiyi yaşları 18-39 yaş arasında değişen 313 kişiden oluşan bir örneklem üzerinden ele alan çalışmada da yapılan yol analizi sonucuna göre mükemmeliyetçi benlik sunumu ile akıllı telefon bağımlılığı arasında ilişki olduğu bulgulanmıştır (Goljovic, 2024). Böylece kişilik özellikleri ile problemleri akıllı telefon kullanımı arasında güçlü bir ilişkinin varlığı desteklenmektedir (Horwood & Anglim, 2021).

Akıllı telefonlar ve sosyal medya araçları toplumların işlevleri yönünde temel bir dönüşümü temsil etmektedir. Akıllı telefonların her yerde olması ve sosyal medyanın popülerliği hemen hemen herkesin varlığını birçok insan tarafından ulaşılma potansiyeline sahip mesajlar, fotoğraflar ve videolar göndererek ortaya koyduğu yeni bir sosyal düzenin göstergesidir (Berger, 2018). Bu sosyal düzenin başat üyesi olan bireyin kişiliğinde var olan özellikler ilgili yeni medya araçların kullanımını etkilemektedir. Bireyin kişiliğinde var olan beğenilme, takdir edilme ve güçlü olma gibi özellikleri diğerlerine gösterme, sunma istekleri de bu araçlarla olan ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Bu durum birbirinden bağımsız araca bağımlı bireylerin hem sanal hem de gerçek dünyadaki ilişkilerinde aracı ve düzenleyici rol oynamaktadır.

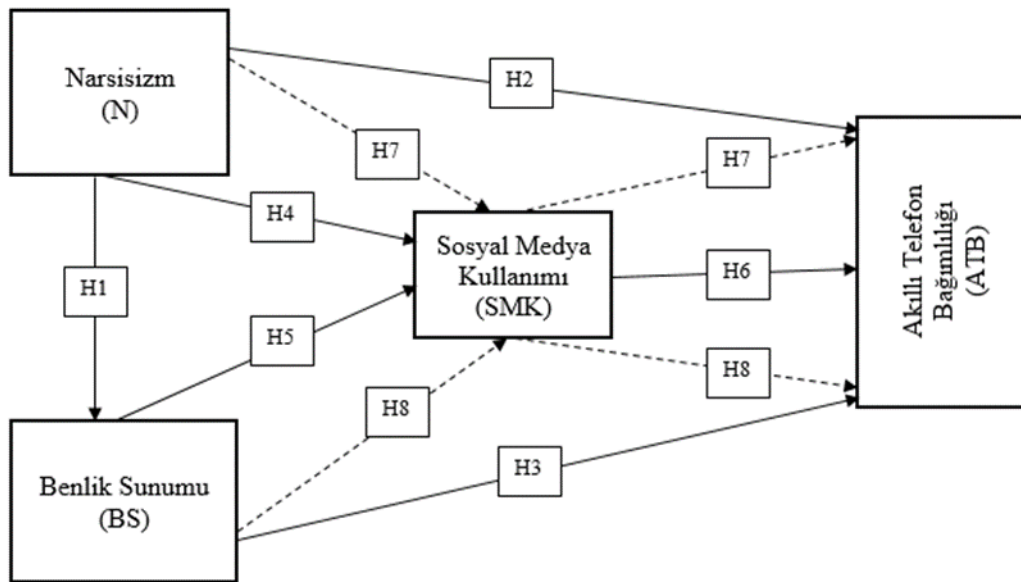
Bu bilgilerden hareketle sosyal medyaya ve akıllı telefonlara yönelik oluşan patolojik kullanım üzerinde kişilik özelliklerinin etkisi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan kişilik özelliklerinin de bu problemlili kullanım üzerinde etkilerinin olduğu bilinmelidir. Çünkü bu değişkenler birbiriyle ilişkili olduğu gibi birbirleri üzerinde etkiye de sahip olabilmektedir. Bu nedenle kişilik özellikleri, sosyal medya ve akıllı telefon bağımlılığı araştırmaya ihtiyaç duyan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Yöntem

Akıllı telefon bağımlılığı üzerinde narsisizm ve benlik sunumunun etkisinin ve bu etkide sosyal medya kullanımının aracılık rolünün araştırıldığı bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada korelasyonel (ilişkisel) tarama deseni kullanılmıştır. Korelasyonel tarama deseni genel anlamda iki ve ikiden fazla değişken arasındaki ilişkileri belirlemek, değişkenlerin birlikte değişip değişmediğini ve varsa değişimin nasıl gerçekleştiğinin analiz edilmesine yönelik yapılmaktadır (Karasar, 2020).

4.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Akıllı telefon bağımlılığının bağımlı değişkeni, narsisizm ve benlik sunumunun bağımsız değişkeni, sosyal medya kullanımının ise aracı değişkeni oluşturduğu bu araştırmanın modeli, değişkenler arasındaki ilişkinin ve etkinin incelendiği yabancı ve yerli literatürdeki araştırmaların taranması sonucunda oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma Hipotezleri:

H1: Katılımcıların narsisizm düzeylerinin benlik sunumları üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

H2: Katılımcıların narsisizm düzeylerinin akıllı telefon bağımlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

H3: Katılımcıların benlik sunumlarının akıllı telefon bağımlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

H4: Katılımcıların narsisizm düzeylerinin sosyal medya kullanımları üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

H5: Katılımcıların benlik sunumlarının sosyal medya kullanımları üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

H6: Katılımcıların sosyal medya kullanımlarının akıllı telefon bağımlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

H7: Katılımcıların narsisizm düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılıkları arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımlarının aracılık rolü bulunmaktadır.

H8: Katılımcıların benlik sunumları ile akıllı telefon bağımlılıkları arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımlarının aracılık rolü vardır.

4.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bu araştırma da evreni Türkiye’de yaşayan 18-65 yaş aralığında bulunan vatandaşlar oluşturmaktadır. Evrende yer alan bütün bireylerle görüşülmesi araştırmanın zaman kısıtlılığı ve maliyeti açısından mümkün olmadığı için evreni temsilen Türkiye’nin yedi ayrı bölgesinde bulunan ve bölgenin en kalabalık nüfusa sahip illeri TÜİK (TÜİK, 2021) verileri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu illerin seçiminde, TÜİK verilerinin yanında nüfus hareketliliğinin (göç alma/verme) yaşanması, farklı nüfus yapıları ve sınıflarının barınması, teknolojinin insan ilişkilerinde etkili olması gibi nedenler etkili olmuştur. Türkiye’nin yedi ayrı bölgesini temsilen seçilen bu iller; Marmara Bölgesi’nden İstanbul, Ege Bölgesi’nden İzmir, Akdeniz Bölgesi’nden Antalya, İç Anadolu Bölgesi’nden Ankara, Karadeniz Bölgesi’nden Samsun, Doğu Anadolu Bölgesi’nden Erzurum ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Diyarbakır olmuştur.

Bu araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılar evrenden amaçlı/yargısal örneklem tekniği kullanılarak seçilmiştir. Olasılıksız örnekleme türleri arasında yer alan bu örneklem türünün kullanılmasında temel neden araştırmaya katılanların sosyal medya ve akıllı telefon kullanıcıları olmalarıdır. Bu çalışmanın örneklemini de bu illerin merkezinde yaşayan 18-65 yaş aralığında vatandaşlar içinden seçilen 3231 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklem sayısının belirlenmesinde 2021 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye nüfusu ve örnekleme seçilen illerin nüfus sayıları dikkate alınmıştır. Buna göre 2021 yılında Türkiye nüfusu 84 milyon 680 bin 273 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu nüfusun 42 milyon 428 bin 101’i erkeklerden, 42 milyon 252 bin 172’si kadınlardan oluşmaktadır. Bölgeleri temsilen seçilen illerin nüfus sayıları toplamı ise 32 bin 553 bin 386 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2021). Bu bilgilerden hareketle gerek Türkiye nüfusunun sayısı gerek örnekleme de yer alan illerin toplam nüfus sayıları örneklem sayısı belirlemede dikkate alınmıştır. Buna göre bu çalışmada, yüzde 95 güven aralığında en az 384 kişi ile görüşülmesi gerektiği hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Örneklem sayısı evrenin sayısına yaklaştıkça çalışmanın verilerinin evrene genellenmesi daha kolay ve evreni temsil etme gücü daha yüksek olmaktadır. Bu bilgiden hareketle bu araştırmada örnekleme alınan illerin nüfus sayıları (çok olandan az olana doğru) dikkate alınarak belirlenen örneklem sayısının üç katı katılımcı örnekleme dahil edilmiştir. Böylece bu araştırmanın örneklem sayısı 3231 kişiden oluşmuştur. Bu durum araştırma verilerinden elde edilen sonuçların evreni temsil etme gücünün yüksek olduğuna işaret etmektedir.

4.3. Araştırma Etik Kurul İzinleri

Araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve yapılması planlanan zaman aralığının, araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının geliştirici ve uyarlayıcılarından gerekli izinlerin, araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığını, katılımcıların istedikleri anda araştırmadan ayrılacaklarının, araştırmanın katılımcıları fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda olumsuz etkilemeyeceğinin, katılımcıların kişisel verilerinin araştırma dışında hiçbir şekilde kullanılmayacağını ve üçüncü kişilerle

paylaşılacağına beyan edildiği etik kurul izni; Selçuk Üniversitesine bağlı İletişim Fakültesi Etik Kurulundan E-28304017-663-05-262470 sayılı ve 29.03.2022 tarihli belge ile alınmıştır.

4.4. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Katılımcıların narsisizm ve benlik sunum düzeylerinin akıllı telefon bağımlılığı/sorunlu akıllı telefon kullanımı üzerindeki etkisi ve bu etkide sosyal medya kullanımının aracılık rolünün araştırıldığı bu çalışmada, 73 sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunda; Narsistik Kişilik Envanteri-NKE- 16. Benlik Sunum Ölçeği, Akıllı Telefon Kullanım Nedenleri Ölçeği, Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği, Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları Ölçeği, günlük akıllı telefon kullanım süresi ve sosyal medya kullanım süresi, haftalık akıllı telefon kullanım sıklığı ve katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, mesleği, eğitim durumu ve yaşadığı il gibi demografik sorular yer almaktadır.

Narsistik Kişilik Envanteri-NKE- 16 (Narcissistic Personality Inventory-NPI- 16): Katılımcıların narsisizm düzeylerini belirlemeye yönelik araştırma kapsamında kullanılan narsisizm ölçeği Ames ve arkadaşları (2006) tarafından, Raskin ve Terry'nin (1988) 40 maddeden oluşturdukları ölçekten narsisizm ile ilgili 16 maddeyi seçerek narsisizm ile ilgili maddeleri 1, ilgili olmayan maddeleri ise 0 olarak kodlanacak şekilde yeni bir form oluşturmuşlardır ve ölçeğin iç tutarlılığı ,72 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Atay (2009) tarafından yapılmıştır ve çalışmada ölçeğin iç tutarlılığı ,652 olarak analiz edilmiştir. Balcı ve Gargalık'ın (2020) yapmış olduğu çalışmada ise ölçeğin narsisizmle ilgili olan maddeleri alınmış ve 5'li Likert tipine (1= Hiç, 2= Nadiren, 3= Ara sıra, 4= Çoğu zaman, 5= Her zaman) dönüştürülerek yeni bir biçim oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Araştırmacılar çalışmada ölçeğin iç tutarlılığını ,87 olarak not etmişlerdir. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach's Alpha= ,934 olarak bulunmuştur.

Benlik Sunum Ölçeği (Self-Presentation Scale): Michikyan ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen benlik sunum ölçeği, sosyal medyada bireylerin benlik sunumlarının ölçülmesinin amaçlandığı 17 madde 5 boyuttan meydana gelmektedir. Ölçek, 5'li Likert tipinde (1= Hiç katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Hiç katılmıyorum), "gerçek benlik (real self)", ideal benlik (ideal self)", "yanlış kendini kandırma/sahte benlik (false self-deception)", "yanlış kendini karşılaştırma etkileme (false self-compare/impress)", "yanlış kendini keşfetme (false self-exploration)" olarak 5 boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada ölçek tek boyut olarak kullanılmış, boyutları üzerinden işlem yapılmamıştır. Balcı ve Yıldırım'ın (2019) yaptığı çalışmada ölçeğin iç tutarlılığı ,75 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,935 olarak analiz edilmiştir.

Akıllı Telefonu Kullanım Nedenleri Ölçeği: Rosen ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ve Bal'ın (2014) "oyun oynamak" ve "konuşmak ve iletişim kurmak" maddeleriyle katkıda bulunduğu ölçek tek boyut, 11 maddeden ve 5'li Likert (1= Hiç, 2= Nadiren, 3= Ara sıra, 4= Çoğu zaman, 5= Her zaman) tipinde oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirliği Rosen ve arkadaşları tarafından ,93 olarak; Bal ve Balcı (2020) tarafından yapılan çalışmada ise ,74 olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılığı ,814 olarak bulunmuştur.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu (ATBÖ-KF): Bu ölçüm aracı Kwon ve diğerlerinin (2013) çalışmasında tasarlanmış ve geliştirilmiştir. 10 madde tek boyuttan oluşan ölçek, 6'lı Likert tipinde oluşturulmuştur. Ölçüm aracından alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan 60'tur. Ölçekten alınan puan arttıkça, bağımlılık düzeyinde de artış meydana gelmektedir. Araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,91 olarak hesaplanmıştır. Noyan ve arkadaşlarının (2015) Türkçe'ye uyarladığı ölçeğin iç tutarlılığını ,86 olarak kaydetmişlerdir. Yine Bal ve Balcı'nın yapmış oldukları çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ,83 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılık sayısı Cronbach's Alpha'sı ,927 olarak analiz edilmiştir.

Sosyal Medya Kullanımı Entegrasyon Ölçeği (SMUIS): Katılımcıların sosyal medya kullanım nedenlerini ortaya koymayı amaçlayan Jeskins-Guarnieri ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilmiştir. 10 maddeden oluşan ölçek, "sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı" ve "sosyal rutinlerle bütünleşme" olmak üzere iki alt boyut ve 6'lı Likert (1= Hiç katılmıyorum, 2= Biraz katılmıyorum, 3= Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5=

Biraz katılıyorum, 6= Tamamen katılıyorum) tipinde dizayn edilmiştir. Ölçeğin 8. maddesi, “sosyal medya kullanmayı sevmiyorum” ifadesi ters kodlanmaktadır. Araştırmacılar ölçüm aracının Cronbach’s Alpha’sı ,91 tespit etmişlerdir. Ölçeği Türkçe’ye Akın ve arkadaşları (2015) uyarlamıştır. Çalışmada ölçeğin bütününe iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ,87; sosyal bütünleşme ve duygusal bağlantı boyutunun ,87, sosyal rutinlerle bütünleşme boyutunun ise ,71 olarak bulunmuştur. Balcı ve Sarıtaş’ın (2019) yapmış oldukları çalışmada ölçeğin bütününe iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ,83 şeklinde kaydedilmiştir. Ölçeğin bu araştırmada Cronbach’s Alpha’sı ,836 bulunmuştur.

Yeni İletişim Teknolojileri Kullanım Süresi ve Sıklığı Soruları: Katılımcıların günlük ortalama akıllı telefon kullanım ve sosyal medya kullanım süresine ilişkin bilgilerin yer aldığı sorulardır. Yine katılımcıların haftalık akıllı telefon kullanım sürelerinin tespit edilmeye çalışıldığı soruda bu soru türü içinde yer almaktadır.

Demografik sorular: Katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, mesleği, eğitim düzeyi, ikamet ettiği il gibi kişisel bilgilerin yer aldığı soru türleri bu başlık altında yer almaktadır.

4.5. Araştırma Verilerinin Analizi ve Kullanılan Testler

Bu araştırma verileri, 1 Nisan 2022 ile 30 Nisan 2022 tarihleri arasında Türkiye evreninde; İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Antalya, Diyarbakır ve Erzurum illeri örnekleminde toplanmıştır. Sahadan toplanan veriler, SPSS 25 paket programı ve Analysis of Moment Structures/AMOS (Moment Yapıların Analizi) 21 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde; betimsel analizler, Korelasyon Analizi, Yol Analizi ve Aracılık Analizinden yararlanılmıştır.

5. Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında araştırmaya katılanların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, yaşadığı il, meslekleri gibi demografik değişkenlerin yanında günlük akıllı telefon kullanım süreleri, günlük sosyal medya kullanım süreleri ve haftalık akıllı telefon kullanım sürelerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın bağımlı değişkenini oluşturan akıllı telefon bağımlılığı; bağımsız değişkenlerini oluşturan narsisizm ve benlik sunumu; aracı değişkeni oluşturan sosyal medya kullanımına ilişkin ölçüm araçlarının ilişki, etki ve aracılıklarına yönelik analizlere yer verilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak normal dağılıma sahip olduğu görülmüştür. Araştırma verilerinin normal dağılıma sahip olması analizlerde parametrik testlerin kullanılabilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle veriler üzerinde parametrik testler kullanılmıştır.

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine ve Yeni Medya Araçlarını Kullanımlarına İlişkin Bilgiler

Bu araştırmaya katılanların yüzde 57,9’u kadın, yüzde 42,1’i erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların en küçüğü 18, en büyüğü ise 65 yaşında; dağılımın standart sapması ise 29,48’dir. Araştırmaya katılanların yüzde 39’u öğrenci, yüzde 13,1’i serbest meslek sahibi, yüzde 9,7’si işçi, yine yüzde 9’si memur, yüzde 9’u ev hanımı, yüzde 7,2’si aynı anda farklı mesleklerde çalışmakta, yüzde 5,7’i esnaf, yüzde 3,6’sı emekli ve yüzde 2,9’u sanayici-tüccardır. Yüzde 41,47’ü üniversite, yüzde 38,1’i lise, yüzde 10’u ortaokul, yüzde 4,6’sı lisansüstü, yüzde 4’ü ilkököl ve yüzde 1,8’i okuryazar olan katılımcıların yüzde 62,6’tısı bekâr, yüzde 37,4’ü evlidir. Katılımcıların yüzde 50,1’i İstanbul, yüzde 16,7’si Ankara, yüzde 13,9’u İzmir, yüzde 8,4’ü Antalya, yüzde 5,6’sı Diyarbakır, yüzde 2,8’i Samsun ve yüzde 2,5’i Erzurum’da ikamet etmektedir.

Yüzde 79,9 gibi önemli bir oranı haftalık her gün düzenli akıllı telefon kullandıklarını ifade etmişlerdir. Günlük en az 20 dakika en fazla ise 1140 dakika akıllı telefon kullanan katılımcılar günlük ortalama 362,88 dakika (6 saat 2 dakika) akıllı telefon kullanmaktadırlar. En yüksek puanı konuşmak ve iletişim kurmak, bilgi sahibi olmak ve sosyal medya hesaplarını kontrol etmek için akıllı telefonlarını kullandıklarını belirten katılımcıların bu cihazları kullanım süreleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Buna göre kadınların erkeklere oranla daha uzun süre akıllı telefon kullandıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmada, kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla akıllı telefon bağımlılık düzeyleri de yüksek

çıkmuştur. Sosyal medyayı en az 60 dakika en fazla 780 dakika, ortalama günlük 249,45 dakika (6 saat 9 dakika) kullanan katılımcılar daha çok arkadaşlarıyla bağımlı kopartmamak için, günlük rutinleri haline geldiği için ve hesaplarını kontrol etmek için kullanılmaktadırlar.

5.2. Betimleyici İstatistik ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 1. Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Narsisizm, Benlik Sunumu ve Sosyal Medya Kullanımının Betimleyici İstatistik ve Korelasyon Analizi (*Pearson r*) Sonuçları

Ölçekler	Betimleyici İstatistikler					Korelasyon Analizi			
	Min.	Max	\bar{X}	Skewness	Kurtosis	1	2	3	4
1. ATB ¹	10	60	34,75	,212	-,321	-	,535**	,432**	,690**
2. SMK ²	10	60	35,13	,751	,339		-	,435**	,605**
3. N ³	16	80	53,54	,234	-,209			-	,638**
4. BS ⁴	17	85	51,82	,350	,218				-

Not: ¹ATB= Akıllı Telefon Bağımlılığı, ²SMK= Sosyal Medya Kullanımı; ³N= Narsisizm; ⁴BS: Benlik Sunumu

Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının normallik dağılımlarına yönelik yapılan analizlere göre; akıllı telefon kullanımı Skewness (Çarpıklık) ,212 ve Kurtosis (Basıklık) -,321; sosyal medya kullanımının Skewness (Çarpıklık) ,751 ve Kurtosis (Basıklık) ,339; narsisizmin Skewness (Çarpıklık) ,234 ve Kurtosis (Basıklık) -,209; benlik sunumunun Skewness (Çarpıklık) ,350 ve Kurtosis (Basıklık) ,218 olduğu analiz edilmiştir. Ölçeklerin değerlerinin -1 ile +1 (Tabachnick ve Fidell, 2013) arasında yer aldığı böylece araştırma verilerinin normal dağılıma sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Akıllı telefon bağımlılığı ile sosyal medya kullanımı, narsisizm ve benlik sunumu arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, akıllı telefon bağımlılığı ve sosyal medya kullanımı arasında pozitif yönde, orta düzey ilişki ($r=,535$; $p=,000$), narsisizm ile pozitif yönde, orta düzey ilişki ($r=,432$; $p=,000$), benlik sunumu ile pozitif yönde, orta düzey ilişki ($r=,690$; $p=,000$) bulunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı arttıkça; sosyal medya kullanımı, narsisizm ve benlik sunumu düzeyi de arttığı söylenebilir.

5.3. Etki Analizi Sonuçları

Tablo 2. Narsisizm, Benlik Sunumu, Sosyal Medya Kullanımı ve Akıllı Telefon Bağımlılığına İlişkin Yol Analizi Sonuçları

Etki	B	SH	t	p	Sonuç
N→BS	,633	0.031	22,710	,000	H1 Kabul Edildi
N→ATB	,460	0,036	19,537	,000	H2 Kabul Edildi
BS→ATB	,734	0,038	27,085	,000	H3 Kabul Edildi
N→SMK	,500	0,035	18,760	,000	H4 Kabul Edildi
BS→SMK	,660	0,038	21,744	,000	H5 Kabul Edildi

SMK→ATB	,620	0,052	22,768	,000	H6 Kabul Edildi
---------	------	-------	--------	------	-----------------

Not: N= Narsisizm; BS= Benlik Sunumu; ATB= Akıllı Telefon Bağımlılığı; SMK= Sosyal Medya Kullanımı.

Narsisizmin benlik sunumu üzerindeki etkisinin ortaya konulduğu modelde; narsisizmin benlik sunumu üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,633$; $p=,000$) olduğu tespit edilmiştir. Böylece narsisizmde yaşanan bir birimlik artışın, benlik sunumu üzerinde ,633'lük artışa sebep olduğu görülmüştür. Etkinin pozitif yönlü olduğu β değeri üzerinden görüldüğü modelin uyum iyiliği değerlerinin ise ($\chi^2/df:13,163$; RMSEA: 0,061; GFI:0,901; NFI: 0,914; CFI: 0,920, SRMR: 0.069) kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, **Hipotez 1**'in doğrulandığına işaret etmektedir.

Narsisizmin akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinin yol analizi ile araştırıldığı modelde; katılımcıların narsisizm düzeylerinin akıllı telefon bağımlılıklarını pozitif yönde anlamlı olarak ($\beta=0,460$; $p=,000$) yordadığı görülmüştür. Bu durum araştırmanın örnekleminde yer alan bireylerin narsisizm düzeylerinde yaşanan bir birimlik artışın, akıllı telefon bağımlılığı üzerinde 0,460'lık artışa neden olmaktadır. β değeri üzerinden etkinin pozitif yönlü olduğunun anlaşıldığı modelin uyum iyiliği değerlerin ($\chi^2/df: 13,491$; RMSEA: 0,062; GFI:0,904; NFI: 0,924; CFI: 0,930; SRMR: 0,061) kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmektedir. Böylece **Hipotez 2** doğrulandığı görülmektedir.

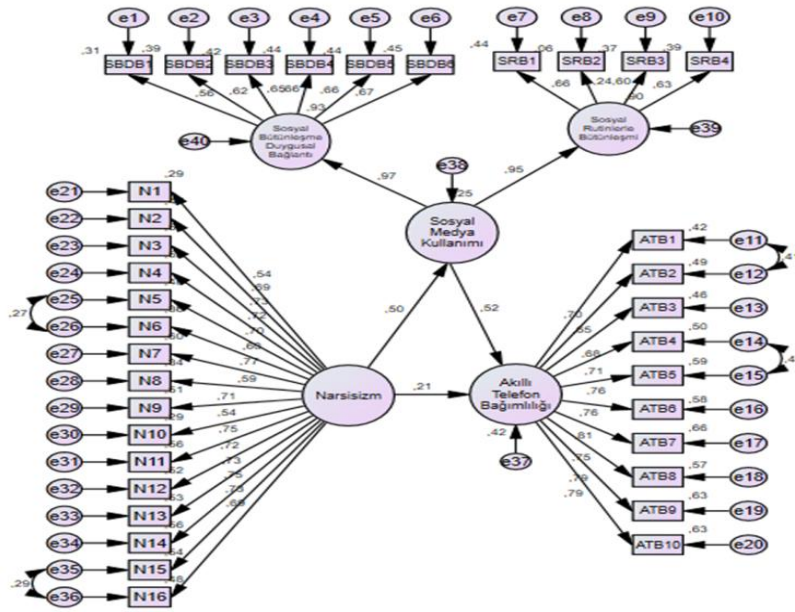
Kişilik özelliklerinden birini oluşturan benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinin yol analizi ile ortaya konulduğu modelde; benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı etkisini ($\beta= 0,734$; $p=,000$) olduğu analiz edilmiştir. Böylece benlik sunumunda yaşanan bir birimlik artışın akıllı telefon bağımlılığı üzerine 0,734 artışa neden olduğu söylenebilir. Etki yönünün pozitif yönlü olduğu β değeri üzerinden görüldüğü modelin uyum değerlerinin ($\chi^2/df: 15,873$; RMSEA: 0,068; GFI:0,905; NFI: 0,923; CFI: 0,927; SRMR: 0,062) kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar araştırma kapsamında kurulan **Hipotez 3**'ü doğrulamıştır.

Narsisizmin sosyal medya kullanımı üzerinde etkisinin yol analizi ile tespit edilmeye çalışıldığı modelde; narsisizmin sosyal medya kullanımı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı etkisi ($\beta=0,500$; $p=,000$) olduğu kanıtlanmıştır. Bu sonuç, narsisizm düzeyinde yaşanan bir birimlik artışın, sosyal medya kullanımı üzerinde ,500'lük artışa neden olduğunun göstergesidir. Etkinin pozitif yönlü olduğunun β değeri üzerinden anlaşıldığı modelin uyum iyiliği değerlerinin de ($\chi^2/df: 12,770$; RMSEA: 0,060; GFI:0,906; NFI: 0,905; CFI: 0,912; SRMR: 0,045) kabul edilebilir düzeylerde olduğu bilinmektedir. Böylece **Hipotez 4** doğrulanmıştır.

Benlik sunumunun sosyal medya kullanımı üzerindeki etkisinin araştırıldığı modelde; benlik sunumunun sosyal medya kullanımı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,660$; $p=,000$) varlığı ortaya konulmuştur. Bu sonuç, benlik sunumunda meydana gelen bir birimlik artışın, sosyal medya kullanımı üzerinde ,660'lık artışa sebep olduğu anlamına gelmektedir. β değeri üzerinden etkinin pozitif yönlü olduğunun görüldüğü modelin uyum iyiliği değerlerinin ($\chi^2/df: 14,608$; RMSEA: 0,065; GFI:0,902; NFI: 0,912; CFI: 0,917; SRMR: 0,064) kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar **Hipotez 5**'in doğrulandığını ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal medya kullanımının akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisini ortaya koymak için yol analizi yapılmıştır. Etkinin analiz edildiği modelde; sosyal medya kullanımının akıllı telefon bağımlılığı üzerinde istatistiksel açıdan pozitif yönde ve anlamlı ($\beta=0,620$; $p=,000$) etkisinin bulunduğu analiz edilmiştir. Böylece sosyal medya kullanımında oluşan bir birimlik artışın, akıllı telefon bağımlılığı üzerinde 0,620'lik artışa neden olduğu söylenebilir. Etkinin pozitif yönlü olduğuna β değeri üzerinden bakıldığı modelin uyum iyiliği değerlerinin ise ($\chi^2/df: 16,751$; RMSEA: 0,070; GFI:0,916; NFI: 0,909; CFI: 0,914; SRMR: 0,037) kabul edilebilir değerlerde olduğu analiz edilmiştir. Böylece **Hipotez 6** da doğrulanmıştır.

5.4. Aracılık Analizleri

Şekil 2. Aracılık Analizi Modeli 1

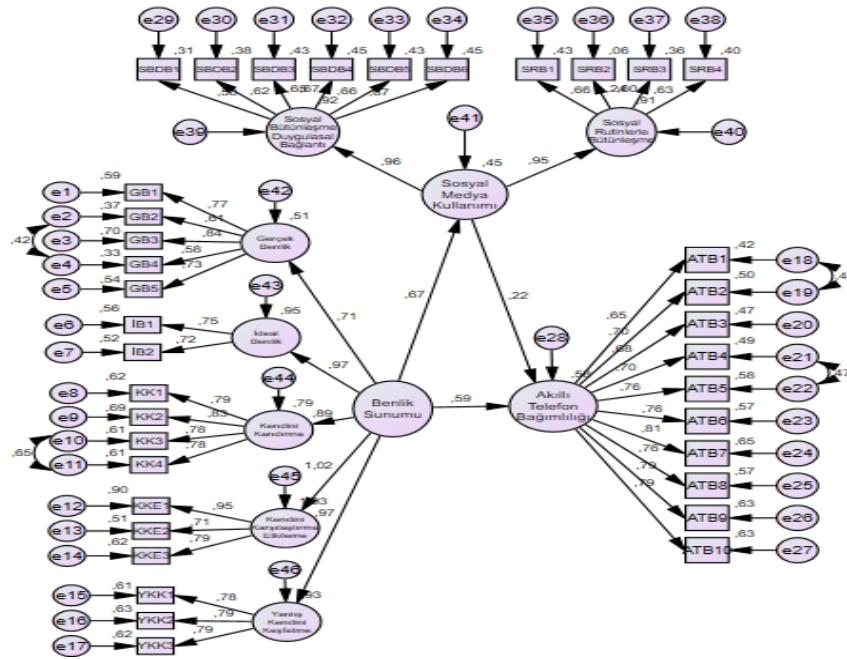
Tablo 3. Narsisizm ve Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisinde Sosyal Medya Kullanımının Aracı Rolü

Etki (Aracısız)	β	SH	T	P	Sonuç
N → ATB	0,454	0,037	19,726	,000	Etki var
Doğrudan Etki (Aracılı)					
N → SMK → ATB	0,210	0,031	10,162	,000	Etki var
Dolaylı Etki (Aracılı)					
N → SMK → ATB	0,260		(0,228 – 0,291)		Anlamlı (Aracılık var)

Uyum İndeksleri

CMIN(χ^2)	DF	P	χ^2/df	RMSEA	GFI	NFI	CFI	SRMR
5319,446	580	,000	9,171	,050	,906	,915	,923	,052

Narsisizmin akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinde sosyal medya kullanımının aracılık rolünün test edildiği yapısal eşitlik modelinde; aracı değişken olan sosyal medya kullanımı yokken (aracısız) narsisizmin akıllı telefon bağımlılığını yordadığı analiz edilmiştir ($\beta = 0,454$ $p = ,000$). Narsisizmin akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinde sosyal medya kullanımının aracılık rolünün bulunduğu modelin %95 güven aralığındaki değerlerin 0'ı içermemesiyle (0,228 – 0,291) tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanımının söz konusu etkide tam aracılık (aracı analize dahil edildiğinde etkinin ortadan kalkması) mı, kısmi aracılık (aracı analize dahil edildiğinde etkinin devam etmesi ancak katsayının düşmesi) mi ettiğine bir diğer ifadeyle aracılığın türünün belirlenmesi için doğrudan etkinin (aracılı) anlamlılığının bakılmıştır. Buna göre doğrudan etkinin anlamlılığının devam ettiği ancak etki kat sayısının düştüğü sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = -0,210$, $p = ,000$). Bu durumda narsisizm ile akıllı telefon bağımlılığı arasında sosyal medya kullanımının *kısmi aracılık* ettiği ortaya çıkmıştır. Modelin uyum iyiliği değerlerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç **Hipotez 7**'nin doğrulandığına işaret etmektedir.

Şekil 3. Aracılık Analizi Modeli 2

Tablo 4. Benlik Sunumu ve Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisinde Sosyal Medya Kullanımının Aracı Rolü

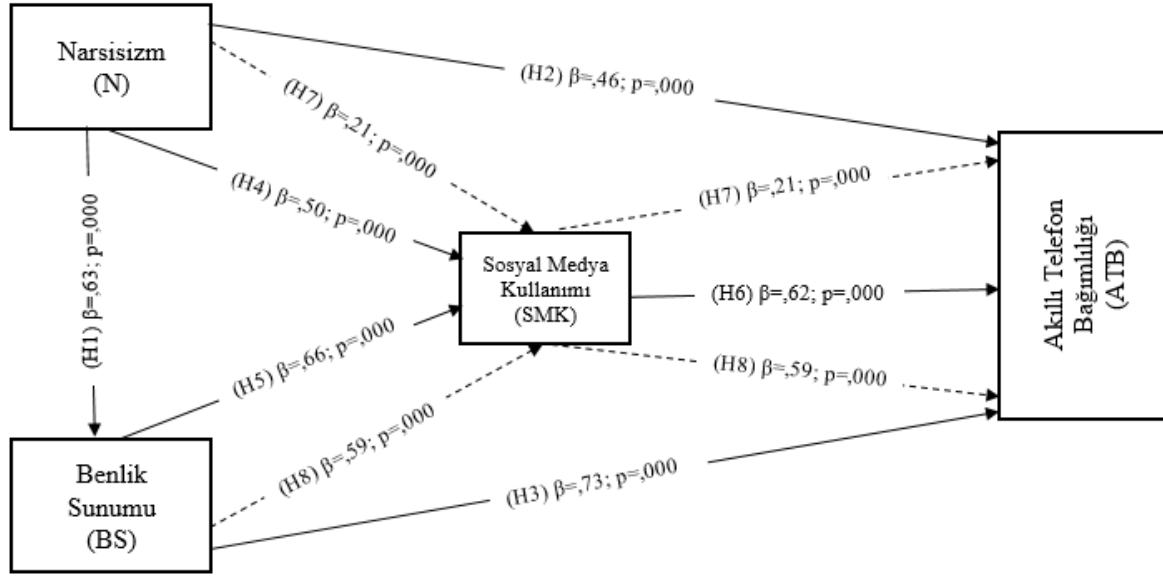
Etki (Aracısız)	β	SH	t	P	Sonuç
BS \rightarrow ATB	0,741	0,044	25,356	,000	Etki var
Doğrudan Etki (Aracılı)					
BS \rightarrow SMK \rightarrow ATB	0,592	0,044	21,343	,000	Etki var
Dolaylı Etki (Aracılı)					
			Güven Aralığı		
BS \rightarrow SMK \rightarrow ATB	0,151		(0,119 – 0,184)		Anlamlı (Aracılık var)

Uyum İndeksleri

CMIN(χ^2)	DF	P	χ^2/df	RMSEA	GFI	NFI	CFI	SRMR
5704,132	613	,000	9,305	,051	,902	,925	,932	,050

Benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinde sosyal medya kullanımının aracılık rolünün test edildiği yapısal eşitlik modelinde; aracı değişken olan sosyal medya kullanımı yokken benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığını yordadığı analiz edilmiştir ($\beta = 0,741$ $p = ,000$). Benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı üzerindeki etkisinde sosyal medya kullanımının aracı rolünün varlığı modelin %95 güven aralığındaki değerlerinin 0'ı içermemesiyle (0,119 – 0,184) tespit edilmiştir. Söz konusu etkide sosyal medya kullanımının aracılık türünün belirlenmesinde doğrudan etkinin (aracılı) anlamlılığı dikkate alınmış ve buna göre doğrudan etkinin (aracılı) anlamlılığının devam ettiği ancak etki kat sayısının düştüğü sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = -0,592$, $p = ,000$). Bu durumda benlik sunumu ile akıllı telefon bağımlılığı arasında sosyal medya kullanımının *kısmi aracılık* rolü bulunduğu ortaya çıkmıştır. Modelin uyum iyiliği değerlerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç *Hipotez 8*'in doğrulandığını göstermektedir.

5.5. Araştırma Modeli ve Hipotezleri Sonuçları

Şekil 4. Araştırma Modeli Sonuçları

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

Numaralar	Hipotezler	Sonuçlar
Hipotez 1	Narsisizm düzeyinin benlik sunumu üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.	Doğrulandı
Hipotez 2	Narsisizm düzeylerinin akıllı telefon bağımlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır	Doğrulandı
Hipotez 3	Benlik sunumlarının akıllı telefon bağımlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.	Doğrulandı
Hipotez 4	Narsisizm düzeylerinin sosyal medya kullanımları üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.	Doğrulandı
Hipotez 5	Benlik sunumlarının sosyal medya kullanımları üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.	Doğrulandı
Hipotez 6	Sosyal medya kullanımının akıllı telefon bağımlılığı üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.	Doğrulandı
Hipotez 7	Narsisizm düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılıkları arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımlarının aracılık rolü bulunmaktadır.	Doğrulandı
Hipotez 8	Katılımcıların benlik sunumları ile akıllı telefon bağımlılıkları arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımlarının aracılık rolü vardır.	Doğrulandı

6. Sonuç

Narsisizm ve benlik sunumu davranışları bireylerin kişiliklerini oluşturan gerçeklikler olarak her zaman var olmuştur. Yeni iletişim teknolojileri özellikle sosyal medya araçları ve akıllı telefonlar onların bu güdülerine daha çok hizmet eden araçlar olarak kendilerini göstermiştir. Çünkü kullanıcılar bu araçlar vasıtasıyla günlük yaşam içindeki hallerinin neredeyse tamamını yine bu araçlarda diğer kullanıcılara

sunmaktadırlar. Bu araçlar artık kullanıcıların en güzel, başarılı, olumlu ve güçlü yönlerinin yer aldığı ve idealleştirdikleri benliklerini diğer insanlara sergiledikleri, onların bireysel sahneleri olarak işlev görmektedirler. Bir diğer ifadeyle kullanıcılar bu sanal ortamlarda benliklerini, platformların sağladığı ve izin verdiği içeriklerle oluşturmakta ve onların bu içeriklere verdikleri tepkilere göre inşa etmeye çalışmaktadırlar (Çakmak, 2018). Dolayısıyla bu durum bir süre sonra bireylerin gerçek benlikleri ve bu araçlarda yaratmış oldukları ideal benlikleri arasında sıkışıp kalmalarına ve sosyal, psikolojik ve bedensel anlamda olumsuzluklar yaşamalarına neden olacaktır.

Güçlü işletim sistemleri ve her geçen gün daha çeşitli uygulamaların kullanımına imkan veren akıllı telefonların, bireylerin rutin/günlük işlevselliğini bozacak düzeyde ve biçimde kullanılmasına bağlı olarak oluşan akıllı telefon bağımlılığının oluşumunda da birçok değişken bulunmaktadır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, yaşanan yer, eğitim düzeyi, aile içi iletişimde sorunların yaşanması, iş ve akademik alanlarda başarısızlık, yalnızlık, can sıkıntısı, depresyon gibi psikolojik nedenler, kişilik özellikleri ve sosyal medya kullanımı akıllı telefon bağımlılığını etkileyen faktörler olarak değerlendirilmektedir (Sever vd., 2019). Bu değişkenlerden kişilik özellikleri arasında yer alan narsisizm ve benlik sunumunun sosyal medya kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığına etki ettiği yönünde bilgiler alan yazında tartışılmaktadır. Özellikle bireylerin yeni sanal kimlikler oluşturma ve bunu diğer kullanıcılara sunma noktasında bu araçları kullandıklarının altı çizilmektedir (Tekin, 2021).

Bu bilgilerden yola çıkarak tasarlanan bu çalışma; Türkiye evreninde İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Samsun, Erzurum ve Diyarbakır'da yaşayan 3231 katılımcının örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kadın ve erkek katılımcıların katılım oranlarının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Böylece araştırmada yapılan fark ve ilişki testlerinde elde edilen sonuçların güvenilirlik oranlarının daha yüksek olacağı yönünde değerlendirilebilir. 18-65 yaş aralığında bulunan ve akıllı telefon kullandığını belirten katılımcılardan elde edilen veriler üzerinde yapılan analizlere göre akıllı telefonlarını daha çok konuşmak ve iletişim kurmak, bilgi sahibi olmak ve sosyal medya araçlarına girmek için kullandıklarını belirten kullanıcıların günlük ortalama 6 saat 2 dakika akıllı telefon kullandıkları analiz edilmiştir. Neredeyse tamamı her gün düzenli akıllı telefon kullandıklarını belirten katılımcılar arasında kadın katılımcıların bağımlılık oranı ile erkek katılımcıların bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre akıllı telefonlara daha bağımlı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın değişkenlerini oluşturan narsisizm, benlik sunumu, sosyal medya kullanımı ve akıllı telefon bağımlılığının arasındaki ilişkinin ortaya konulmasına yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda bütün değişkenler arasında orta düzey ilişkinin bulunduğu analiz edilmiştir. Korelasyon katsayıları arasında değerlendirilmediğinde akıllı telefon bağımlılığı ile en güçlü ilişkinin benlik sunumu, daha sonra sosyal medya kullanımı ve son olarak narsisizm arasında olduğu görülmektedir. Aynı zamanda akıllı telefon bağımlılığı üzerinde bu değişkenlerin etkilerini ortaya koymak için yapılan yol analizi sonucunda da narsisizm, benlik sunumu ve sosyal medya kullanımının etkisi kanıtlanmıştır. Dolayısıyla katılımcıların narsisizm, benlik sunum ve sosyal medya kullanım düzeyleri arttıkça akıllı telefon bağımlılık oranlarının da arttığı yönünde çıkarım yapılabilir.

Çalışmayı alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı ve önemli kılan aracılık analizlerinin sonuçlarını bakıldığında ise narsisizm ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişki de sosyal medya kullanımının aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde benlik sunumu ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkide de sosyal medya kullanımının aracılık ettiği analiz edilmiştir. Yapılan her iki analizde de sosyal medya kullanımının kısmi aracılık rolüne sahip olduğu görülmüştür. Böylece narsisizmin ve benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkide sosyal medya kullanımının kısmi aracılık yaptığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, araştırmanın teorik alt yapısında tartışılan sosyal medyanın narsisizm ve benlik sunumunun sahnesi olduğuna yönelik bilgiyi veriler doğrultusunda ortaya koymuştur. Bu sonuçlar araştırmanın amacının gerçekleştiği ve hipotezlerin doğrulandığı anlamına gelmektedir.

Mobil gezegenin tehlikeli oyuncakları olan akıllı telefonların, bireylerin haz ve hız ihtiyaçlarını gidermede kullanışlı ve daha az maliyete sahip sihirli bir anahtar misyonu yüklediği dijital çağda bu araçların yoğun ve plansız kullanımı insanların bilinçlerini ve kişiliklerini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu araçların kullanımının yasaklanması ya da kısıtlanması içinde bulunduğumuz çağ açısından imkansız gibi

görülmektedir. Bu nedenle bu araçların zararlı kullanımlarını engellemek ve bilinçli kullanımı gerçekleştirmek için teknoloji okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, teknoloji kullanım etiği gibi eğitim içerikleri, bilimsel çıktıların halkla paylaşıldığı halk bilgilendirme toplantıları, bilinçli kullanıma ilişkin bilgilerin yer aldığı organizasyonlar yapılabilir.

Narsisizm ve benlik sunumunun akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkiye sosyal medya kullanımının kısmı aracılık ettiğinin doğrulandığı bu araştırmanın sonuçlarının geçmiş çalışmaların verilerine yenisinin eklenmesi ve gelecekteki araştırmalara zemin hazırlaması noktasında önemli olacağı düşünülmektedir. İlerleyen çalışmalarda; FoMO, sosyotelizm, netlesfobi vb. değişkenler ile akıllı telefon bağımlılığı ilişkisine yönelik çalışmalar yapılabilir. Aynı zamanda kadın ve erkek katılımcıların akıllı telefonu ve sosyal medyayı kullanım nedenlerini belirlemeye ilişkin çalışmalar yapılabilir. Benzer şekilde teknolojik bağımlılıklar ile madde bağımlılığı nasıl ilişkinin bulunduğu cevap aranan araştırma konuları olarak dikkat çekmektedir. Bu konulara ilişkin multidisipliner araştırmalar yapılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için TÜBİTAK desteği almıştır.
The author(s) received TUBITAK support for this study.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Veri Analizi: Yazar-1 (%75), Yazar-2 (%25)
Data Analysis: Author-1 (%75), Author-2 (%25)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Writing Up: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akın, A., Özbay, A., & Baykurt, İ. (2015). Sosyal Medya Kullanımı Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun Geçerliliği ve Güvenilirliği. 647- 650. <https://toad.halileksi.net/wpcontent/uploads/2022/07/sosyal-medya-kullanimi-olcegi-toad.pdf> adresinden alındı.
- Akkaş, İ. (2021). *Teknoloji Bağımlılığı*, 2. Basım, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C. P. (2006). The NPI-16 As A Short Measure of Narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40(4), 440-450. doi:<https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jrp.2005.03.002>
- Bal, E. (2014). *Teknoloji, Gençlik ve Mobil Yaşam - Gündelik Yaşamda Cep Telefonu Kullanım Alışkanlıkları*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Balcı, Ş. ve Gargalık, E. (2020). Narsisistik Kişilik Özellikleri ile Sosyal Medya Kullanımı Arasında Bir Bağlantı Var mı? *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 125-140.
- Balcı, Ş. ve Sarıtaş, H. (2019). Sosyal Medya Kullanımının Bir Belirleyicisi Olarak Narsisizm: Konya'da Yaşayan Kullanıcılar Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 31, s. 689-709.
- Bekaroğlu, E. ve Yılmaz, T. (2020). Akıllı Telefon Bağımlılığı. C. Şahin, & S. Günüş içinde, *Teknoloji Bağımlılıkları* (s. 103-115). Ankara: Nobel Yayınları.
- Berger, A. A. (2018). *Medya Çözümleme Teknikleri*, 5. Basım, (N. Pembecioğlu, Çev.) Ankara: Nobel Yayınları.

- Boz, N. (2012). *Yeni İletişim Ortamlarında Dijital Kimlik ve Benlik Sunumu*. 2012: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Casale, S. ve Banchi, V. (2020). Narcissism and Problematic Social Media use: A Systematic Literature Review. *Addictive Behaviors Reports*, 11.
- Chayko, M. (2018). *Süper Bağlantılı İnternet, Dijital Medya& Tekno-Sosyal Hayat*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çakmak, V. (2018). Online Benlik Sunumu ve Narsisizm Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 137-152.
- Çelikkalp, Ü., Bilgiç, Ş., Temel, M., ve Saraçoğlu Varol, G. (2020). The Smartphone Addiction Levels and the Association With Communication Skills in Nursing and Medical School Students. *Journal of Nursing Research*, 28(3), s. 1-9.
- Devran, Y. ve Elitaş, T. (2017). Yeni İletişim Teknolojilerini Uzaktan Eğitime Entegrasyonu Sürecinde Sanal Sınıf Ortamları: ATAUZEM Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), s. 213-225.
- Dündar, İ. P. ve Gürocak, K. (2013). Yeni İletişim Teknolojilerinin Yazılı Basın İşletmeleri Üzerindeki Etkisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 10(12), s. 121-127.
- Fegan, R. B. Ve Bland, A. R. (2021). Social Media Use and Vulnerable Narcissism: The Differential Roles of Oversensitivity and Egocentricity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), s. 1-14.
- Giordano, C., Salerno, L., Ravia, L., Cavani, P., Coco, G. L., Tosto, C. ve Blasi, M. D. (2019). Magic Mirror on the Wall: Selfie-Related Behavior as Mediator of the Relationship Between Narcissism and Problematic Smartphone Use. *Clinical Neuropsychiatry*, 16(5-6), s. 197-205.
- Goljovic, N. (2024). Perfectionistic Self-Presentation and Smartphone Addiction: The Role of Instagram Use Motives and Behaviours. *Psihološka Istraživanja*, s. 1-24.
- Güneş, H. K., Fidan, A. ve Genç, Z. (2013). Mobil Yaşam: Akıllı Telefonlar ve Mobil Trendler. 7. *Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Horwood, S. ve Anglim, J. (2021). Self and Other Ratings of Problematic Smartphone Use: The Role of Personality and Relationship Type. *Computers in Human Behavior*, 116.
- Hussain, Z. (2015). Smartphone Use, Addiction, Narcissism, and Personality. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*, 5(1), s. 17-32.
- Jenkins-Guarnieri, Michael, A., Wright, S. L., & Johnson, B. (2013). Development and Validation of A Social Media Use Integration Scale. *Psychology of Popular Media Culture*, 2(1), 38-50. doi:https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0030277
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Krämer, N. C. ve Winter, S. (2008). Impression Management 2.0: The Relationship of Self-Esteem, Extraversion, Self-Efficacy, and Self-Presentation Within Social Networking Sites. *Journal of Media Psychology Theories Methods and Applications*, 20(3), s. 106-116.
- Kuyucu, M. (2019). The History Evolution of Radio in the World on Its Digital Journey. H. Babacan, & A. Temizer içinde, *Academic Studies in Social, Human and Administrative Sciences-2019* (s. 53-60). Montenegro: IVPE.
- Kwon, M., Kim, D.-J., Cho, H., & Yang, S. (2013). The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of a Short Version for Adolescents. *PLoS One*, 8(12). doi:https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083558
- Livingstone, S. (2008). Taking Risky Opportunities in Youthful Content Creation: Teenagers' Use of Social Networking Sites for Intimacy, Privacy and Self-Expression. *New Media & Society*, 10(3), s. 1-17.

- Mafteri, A. ve Pătrăușanu, A.-M. (2023). Digital Reflections: Narcissism, Stress, Social Media Addiction, and Nomophobia. *The Journal of Psychology, 158*(2), s. 147-160.
- Michikyan, M., Dennis, J., & Subrahmanyam, K. (2014). Can You Guess Who I Am? Real, Ideal, and False Self-Presentation on Facebook Among Emerging Adults. *Emerging Adulthood, 3*(1), 55-64. doi:<https://doi.org/10.1177/2167696814532442>
- Noyan, C. O., Darçın, A. E., Nurmedov, S., Yılmaz, O., & Dilbaz, N. (2015). Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Kısa Formunun Üniversite Öğrencilerinde Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16*(1), 73-81.
- Park, B.-W. ve Lee, K. C. (2011). The Effect of Users' Characteristics and Experiential Factors on the Compulsive Usage of the Smartphone. *Ubiquitous Computing and Multimedia Applications, s. 438-446*.
- Raskin, R., & Terry, H. (1988). A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*(5), 890-902.
- Rosen, L. D., Whaling, K., Carrier, L. M., Cheever, N. A., & Rökkum, J. (2013). The Media and Technology Usage and Attitudes Scale: An empirical investigation. *Computers in Human Behavior, 29*(6), 2501-2511. doi:<https://doi.org/10.1016%2Fj.chb.2013.06.006>
- Samaha, M. ve Hawi, N. S. (2016). Relationships among Smartphone Addiction, Stress, Academic Performance, and Satisfaction with Life. *Computers in Human Behavior, 57*, s. 321-325.
- Sever, Y., Ergüzel, T. T. ve Sayır, G. H. (2019). Akıllı Telefon Bağımlılığı. *Current Addiction Research, 3*(1), s. 25-30.
- Sunday, O. J., Adesope, O. O. ve Maarhuis, P. L. (2021). The Effects of Smartphone Addiction on Learning: A Meta-Analysis. *Computers in Human Behavior Reports, 4*.
- Şeker, S., ve Korkurt, A. (2005). *Tehlikeli Oyuncak: Cep Telefonu*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Tabachnick, B. G., & Fidel, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Publications.
- Tekin, D. (2021). Sanal Kibir: Sosyal Medya ve Narsizm'in Dansı. N. T. Ünal içinde, *Sosyal Medya Psikolojisi* (s. 239-252). İstanbul: Der Yayınları.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Tutar, H., Yılmaz, M. K. ve Eroğlu, Ö. (2014). *Genel ve Teknik İletişim* (6 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TÜİK. (2021, Eylül 2020). *Türkiye Nüfusu İl ve İlçelere Göre Nüfus Bilgileri*. doi:<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>.
- Wang, J.-L., Wang, H.-Z., Gaskin, J. ve Wang, L.-H. (2015). The Role of Stress and Motivation in Problematic Smartphone Use among College Students. *Computers in Human Behavior, 53*, s. 181-188.
- Yakın, M. (2006). Bilgi İletişim Teknolojileri ve Medya. Z. B. Vural içinde, *Bilgi İletişim Teknolojileri ve Yansımaları* (s. 7-43). Ankara: Nobel Yayınları.
- Yam, F. C. ve İlhan, T. (2020). Modern Çağın Bütünsel Teknolojik Bağımlılığı: Phubbing. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12*(1), s. 1-15.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeşilay. (2022). *Teknoloji Bağımlılığı*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Young-Chang, L., Namhee, K., Sung-Jin, K. ve Boseong, K. (2020). The Effects of Adult Attachment and Covert Narcissism on Smartphone Addiction in College Students. *Science of Emotion and Sensibility, 23*(1), s. 103-112.

BIST30'da Portföy Çeşitlendirmesi için Dinamik Zaman Bükme Algoritması: Metodolojik Bir Yaklaşım*

Dynamic Time Warping Algorithm for Portfolio Diversification in BIST30: A Methodological Approach

İsmail ÇELİK¹ , Arife ÖZDEMİR HÖL² , Semra DEMİR³

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 27.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışma, finansal varlıkların doğrusal olmayan yapılarını dikkate alarak çeşitlendirme stratejisi sunan Dinamik Zaman Bükme (DTW) algoritmasının, geleneksel Markowitz portföy çeşitlendirme stratejisine üstünlük sağlayıp sağlamadığını araştırmaktadır. Bu doğrultuda, Borsa İstanbul'da işlem gören BIST30 endeksi kapsamındaki 20 şirketin 01.01.2018-01.01.2024 dönemine ait günlük hisse senedi fiyat verileri kullanılarak portföyler oluşturulmuş ve performansları karşılaştırılmıştır.

Elde edilen bulgular, DTW algoritmasının özellikle boğa piyasalarında daha yüksek kümülatif getiriler sağladığını, ancak bu getirilerin daha yüksek volatilité ve risk ile birlikte geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan, Markowitz yöntemi, daha düşük volatilité ve daha dengeli getiriler sunarak ayı piyasalarında daha istikrarlı bir performans sergilemektedir.

Çalışmanın sonuçları, yatırımcıların farklı piyasa koşullarına etkili bir şekilde uyum sağlayarak portföy performanslarını artırmalarına yardımcı olacak alternatif portföy optimizasyon stratejileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinamik Zaman Bükme Algoritması, Markowitz, Portföy Çeşitlendirme

&

Abstract: This paper investigates whether the Dynamic Time Warping (DTW) algorithm, which provides a diversification strategy by taking into account the nonlinear structure of financial assets, is superior to the traditional Markowitz portfolio diversification strategy. In this regard, portfolios were constructed and their performances were evaluated through a comparison of the daily stock price data of 20 companies within the scope of the BIST30 index traded in Borsa Istanbul over the period from 01/01/2018 to 01/01/2024.

The findings show that the DTW algorithm provides higher cumulative returns, especially in bull markets, but these returns come with higher volatility and risk. On the other hand, the Markowitz method is more consistent in bear markets, offering lower volatility and more stable returns.

The results of the study provide alternative portfolio optimization strategies to help investors improve their portfolio performance by effectively adapting to different market conditions.

Keywords: Dynamic Time Warping, Markowitz, Portfolio Diversification

Atıf/Cite as: Çelik, İ., Özdemir Höl, A., Demir, S. (2025). BIST30'da Portföy Çeşitlendirmesi için Dinamik Zaman Bükme Algoritması: Metodolojik Bir Yaklaşım. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 97-110. doi: 10.11616/asbi.1585769

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Çalışma, 27. Finans Sempozyumunda "BIST30'da Portföy Çeşitlendirmesi için Dinamik Zaman Bükme Algoritması: Metodolojik Bir Yaklaşım (Dynamic Time Warping Algorithm for Portfolio Diversification in BIST30: A Methodological Approach)" ismiyle kabul edilen ve sunulan (genişletilmiş özet olarak) bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., İsmail Çelik, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ismailcelik@mehmetakif.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Arife Özdemir Höl, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, aozdemir@mehmetakif.edu.tr.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Semra Demir, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, semrademir@mehmetakif.edu.tr.

1. Giriş

Portföyde yer alan menkul kıymetlerin getirileri arasındaki ilişkileri dikkate almadan menkul kıymet sayısının artırılması ile riskin azaltılabileceğini savunan geleneksel portföy teorisi, modern portföy yönetiminin kurucusu olan Markowitz'in geliştirdiği teoriyle geçerliliğini kaybetmiştir (Demirtaş ve Güngör, 2004: 104). Markowitz 1952 yılında yayınlamış olduğu "Portföy Seçimi" başlıklı makalesinde portföy seçiminde matematiksel bir yöntem sunmuştur. Bu teori sadece yüksek getiri elde etmeye yönelik tutumun kötü bir strateji oluşturduğunu; bunun yerine, rasyonel yatırımcıların, getirilerin değişkenliğiyle ölçülen yüksek getiri ve düşük risk arzularını dengelemeleri gerektiğini (Brodie vd. 2009: 12267), ayrıca varlıklar arasındaki kovaryansı göz önünde bulundurarak optimum portföy oluşturulabileceğini (Širůček ve Křen, 2017: 24) savunmaktadır. Teoriye göre yatırımcılar, etkin sınırı analiz ederek risk tercihlerine ve getiri hedeflerine göre en uygun portföy dağılımını belirleyebileceklerdir (Keykhaei, 2016: 765). Markowitz'in portföy teorisi, ortalama-varyans modelinin pratik uygulaması, yani iyi çeşitlendirilmiş bir portföy oluşturulup oluşturulmaması nedeniyle sorgulanmıştır (Eom vd., 2015: 71). Ayrıca sadece likit hisseler için daha uygun olması (Feng, 2022: 273-274), gerçekliği aşırı basitleştirmesi (Guan vd., 2022: 906), risk ölçümünde varyansa güvenerek her zaman doğru seçim yapamaması (Kallio ve Hardoroudi, 2019), gerçek piyasa koşullarına uygun olmaması (Brodie vd., 2009: 12267) gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Modelin, söz konusu eleştirilere karşı geliştirilmesi için çeşitlendirmenin önemi yadsınamaz bir gerçektir (Massahi vd., 2020: 2424). Çünkü çeşitlendirme ne kadar fazla olursa, portföylerin başarı olasılığı da o kadar artmaktadır. Çeşitlendirmenin hızlı bir şekilde yapılabilmesi için, portföyde yer alan menkul kıymetler, benzer özelliklere göre aynı kümede gruplandırılabilir (Gubu vd., 2021a: 33); bu işlem "kümeleme analizi" olarak adlandırılmaktadır. Kümeleme analizi, finansal varlıklar arasındaki ilişkileri ve kalıpları belirlemede etkin ve yatırımcıların portföy kompozisyonu hakkında bilinçli kararlar almasında başarılı bir yöntemdir (Guan ve Jiang, 2007: 856; Fedorovich vd., 2021). Bölümleme, hiyerarşik, ızgara tabanlı, model tabanlı, yoğunluk tabanlı ve çok adımlı (Aghabozorgi vd. 2015: 26) kümeleme portföy seçiminde kullanılan bazı kümeleme yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlardan hiyerarşik kümeleme, nesnelere arasında belirli bir aşama gözeterek sınıflandırma yapabilmesi ile dikkat çekmektedir. Zaman serilerindeki mesafe ölçümü ve kümelemelerin yapılabilmesi içinse makine öğrenimi algoritmalarından yararlanılmaktadır (Xu vd., 2019: 1). Zaman serisi dizileri arasındaki benzerliği veya mesafeyi ölçmek için kullanılan ve içeriğinde hiyerarşik kümelemeyi barındıran Dinamik Zaman Bükme algoritması (DTW), zaman boyutlarını doğrusal olmayan bir şekilde bükerek iki zaman serisinin optimal şekilde hizalanmasına olanak tanıyan dinamik bir programlama algoritmasıdır (Berndt ve Clifford, 1994: 359; Hsu vd., 2015: 2838; Xu vd., 2019: 3). Algoritma, dinamik programlama ilkelerine dayanmaktadır (Sakoe ve Chiba, 1978: 43) ve zaman serilerinde yanlış hizalama sorunlarını çözebilen bir yöntemdir (Lampert vd., 2019: 2421). Zaman serisi kümelemesinde, uyumlu ve uygun benzerlik ölçütüne sahip olması, uygulama öncesi karmaşıklıkların ayarlanabilmesi açısından DTW sağlam bir yöntemdir (Keogh ve Ratanamahatana 2005: 358; Aghabozorgi vd., 2015: 32-33; Kate, 2016: 283). Piyasalara ulaşan bilgi şoklarının finansal varlık fiyatlarına ulaşması ve finansal varlıkların bilgi şoklarına tepki hızları birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bilgi şoklarına finansal varlıkların tepkisinin senkronize olmaması Markowitz gibi portföy çeşitlendirmesini kovaryans matrisine dayalı olarak gerçekleştiren stratejilerin portföy ağırlıklarını yakalamakta başarısız olmasına sebep olabilmektedir. Oysa DTW gibi algoritmalar, finansal zaman serilerini zaman boyutunda eğiltilerek (bükerek) doğrusal olmayan mesafe matrislerini oluşturmaya yardım etmektedir. Doğrusal olmayan mesafe matrislerinin kullanılması temeline dayanan DTW portföy çeşitlendirme stratejisi daha dirençli portföyler oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

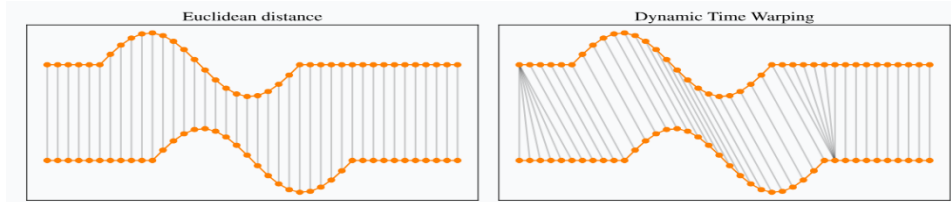
Bu çalışmanın temel araştırma sorusu; finansal varlıkların doğrusal olmayan yapısını dikkate alarak çeşitlendirme stratejisi sunan DTW algoritmasından elde edilen portföyün, Markowitz portföy çeşitlendirme stratejisine üstünlük kurup kurmadığını cevaplamaktır. Bu çalışma, DTW algoritmasını finansal varlıklar arasındaki dinamik ilişkileri ve portföy çeşitlendirme stratejisi sunması açısından literatürde yer alan öncü çalışmalardan biridir. Özellikle makine öğrenmesi temellerine dayalı portföy çeşitlendirme stratejisinin Borsa İstanbul özelinde kullanılması açısından da literatürü zenginleştirmeye

odaklanmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında sırasıyla konuya ilişkin kısa literatür, metodoloji ve portföy çeşitlendirme stratejilerine dair araştırma bulguları sunulacaktır.

2. Literatür

Dinamik Zaman Bükme algoritmasının zaman serilerinde ilk uygulandığı çalışma Berndt ve Clifford (1994)'e aittir. Bu çalışmada daha rafine DTW algoritmaları geliştirmek, bunları bir prototip bilgi keşfi bağlamında değerlendirmek, performansı artırmak için paralel algoritmaları keşfetmek amaçlanmıştır. DTW algoritması, zaman serilerinin farklı segmentleriyle bağımsız olarak eşleştirilmesine dayandığından, zaman serisini bölebilir ve paralel eşleştirme süreçlerini kullanabilir. Hesaplamaların ayrıntı düzeyi, zaman serisinin aralık boyutu değiştirilerek kontrol edilebilir. Bu bağımsız görevler daha sonra birden fazla işlemciye dağıtılabilir (Berndt ve Clifford, 1994: 368). Finansal piyasalarda DTW, finansal ağlar arasındaki çekirdek tabanlı benzerlik ölçüsünü hesaplamak (Bai vd., 2020: 1808), zaman serisi verilerinde önerilen temsili desenin optimize edilmiş desenini verimli bir şekilde çıkarmak, optimum işlem çıkış noktasını bulmak, desen eşleştirme sistemi kurmak (Kim vd., 2018: 2), ticaret stratejileri geliştirmek ve finansal balonları analiz etmek (Caferra vd., 2021) için kullanılmıştır. Ayrıca zaman serisi sınıflandırmasında DTW'nin mesafe ölçümlerindeki performansı ölçülmüştür (Feng vd., 2010; Kulkarni, 2017; Ratanamahatana ve Keogh, 2004). Sıralanan çalışmalarda DTW'nin uygulanmasında başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Alan yazındaki çalışmalarda özellikle Ratanamahatana ve Keogh (2004)'in çalışmasında zaman serilerinin sınıflandırılması ve kümelenmesi için DTW'nin, Öklid mesafesinden⁴ daha üstün olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şekil 1). Öklid mesafe ölçümünde zaman serileri arasındaki mesafeler birebir eşleştirme yapılarak doğrudan hesaplanırken DTW algoritmasında ise iki zaman serisinin farklı hızlarda ilerleyebileceği varsayılarak en iyi hizalama yapılması amacıyla dinamik zaman bükme süreçleri işletilir. Özellikle finansal varlıkların bilgi şoklarına verdiği tepkinin farklı zaman aralıklarında olması, portföyü oluşturacak varlıkların arasındaki ilişkilerde zaman kaymalarını beraberinde getirebilmektedir. Daha sonra DTW'nin kesin dizinlenmesi için yeni bir teknik geliştiren Keogh ve Ratanamahatana (2005) şimdiye kadar yapılmış en büyük ve en kapsamlı zaman serisi dizinleme deney kümelenmesi çalışmasını yapmışlardır. Çalışmada DTW'nin tüm rakip yaklaşımlara göre büyük üstünlüğe sahip olduğunu kanıtlamışlardır.

Şekil 1: Öklid Mesafesi ile DTW Algoritması

Jeong ve diğerleri (2011) bir referans noktası ile bir test noktası arasındaki faz farkını DTW modeline dahil ettikleri çalışmalarında optimum ağırlıklara sahip ağırlıklı dinamik zaman bükmesi (WDTW) ve ağırlıklı türev dinamik zaman bükme (WDDTW)'nin zaman serisi sınıflandırması ve kümelemesi için doğruluğu iyileştirme konusunda büyük potansiyele sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Li (2021) zaman ağırlığı analizine dayalı dinamik zaman bükmenin bir uzantısını önerdiği çalışmada önerilen teknikte zaman faktörünü dikkate almış ve tekniğin zaman serisi veri madenciliğinde benzerlik ölçümü için avantajlı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kate (2016) DTW'nin gücünden yararlanan ve güçlü bir makine öğrenme yöntemi (destek vektör makinesi- support vector machine) kullanarak DTW'nin performansının daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır. DTW, zaman veya hız bakımından farklılık gösterebilen zaman serisi verileri arasındaki benzerliği ölçmek için esnek bir yöntem sunarak finansal ekonometriye önemli katkılarda bulunmuştur. DTW, zaman içinde mükemmel bir şekilde hizalanmamış dizilerin karşılaştırılmasına olanak tanıyarak, veri noktalarının eşzamanlı olarak oluşmayabileceği finansal

⁴ Öklid mesafesi, matematikte ve özellikle geometri ve istatistikte kullanılan bir mesafe ölçüsüdür. İki nokta arasındaki en kısa doğrusal mesafeyi ifade eder. İki boyutlu bir düzlemde, Öklid mesafesi, iki nokta arasındaki mesafeyi hesaplamak için Pisagor teoremini kullanır.

uygulamalarda özellikle yararlı olmaktadır (Ling vd., 2015). Bu yöntem, eş-volatilitelerin tahmin edilmesi, volatilitenin modellenmesi ve tahmin edilmesi, finansal işlem verilerinin analiz edilmesi gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır (Engle ve Russell, 1998; Franses ve McAleer, 2002).

Alan yazındaki çalışmalar özetlendiğinde finansal zaman serilerinde DTW algoritmasının performansı diğer yaklaşımlarla mukayese edilmiş, başarı düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Metodoloji

Portföy yönetimi ve varlık seçimi finans alanındaki karar problemlerinden biridir. Verimli bir portföy oluşturabilmek için Markowitz (1952) tarafından ortalama-varyans modeli geliştirilmiştir. Modelde risk, yatırımcıların risk-getiri tercihlerini analiz edebilmeleri için niceliksel olarak belirlenmiştir. Risk niceliği, yatırımcıların yatırım çeşitlendirmesiyle oluşan risk azaltımını ölçmelerini sağlamaktadır (Nanda vd., 2010: 8793). Belirli bir risk miktarı için Markowitz modeli, mümkün olan en yüksek beklenen getiriye sahip bir portföyün nasıl seçileceğini veya belirli bir beklenen getiri için mümkün olan en düşük riske sahip bir portföyün nasıl seçileceğini açıklamaktadır (Vaclavik ve Jablonsky, 2012: 474). Markowitz portföy modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir (Massahi vd., 2020: 2426):

$$\min \sigma_p^2 = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j \sigma_{ij} \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^n w_i R_i \geq R_p \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad \text{ve} \quad w_i \geq 0 \quad \forall i \quad (3)$$

Denklemden yer alan w_i, w_j , hisse senetlerine yapılan yatırımın ağırlığını temsil etmektedir. R_i , i hisse senedinin beklenen getirisini, R_p de portföyün beklenen getirisini ifade etmektedir. σ_{ij} i ve j hisse senetleri arasındaki kovaryansı, n de hisse senedi sayısını göstermektedir.

Yatırım çeşitlendirmesi, verimli bir portföy için son derece önemlidir. İyi çeşitlendirilmiş hisse senetlerini seçme sorunu hisse senedi verilerinin kümelenmesiyle ele alınabilir (Nanda vd., 2010: 8793). İyi organize edilmiş portföy yönetimi, benzer hareketlere sahip varlıkların kümelenmesini gerektirir (Shirota ve Murakami, 2021: 1). Kümeleme yöntemlerinin MV modeli için bir boyut azaltma veya ön işleme aracı olarak entegre edilmesi portföy optimizasyon modelinin performansını iyileştirebilir (Tayalı, 2020: 2).

Kümeleme analizi olarak bilinen kümeleme verileri analiz etmek için önemli bir araçtır. Kümeleme yöntemleri verileri küme adı verilen birkaç homojen gruba ayırmaktadır. Kümeler belirli bir küme içerisindeki nesnelere arasındaki benzerliğin en üst düzeye çıkarıldığı, aynı kümeye ait olmayan nesnelere arasındaki benzerliğin de en aza indirileceği şekilde oluşturulmaktadır (Babiš ve Stehlíková, 2021: 73). Ham zaman serisi kümeleme yöntemleri, bireysel zaman serilerini benzerliklerine göre çeşitli gruplara ayırır. Kümeleme yöntemlerinin iki önemli özelliği, (1) mesafe ölçümü ve (2) bölümlenme kümeleme veya hiyerarşik kümeleme gibi kümelemeye yönelik algoritmalarıdır (Shirota ve Murakami, 2021: 1).

Hiyerarşik kümeleme yöntemi veri nesnelere bir küme ağacına gruplayarak çalışmaktadır. Toplayıcı ve bölücü olmak üzere iki tür hiyerarşik kümeleme yöntemi bulunmaktadır. Toplayıcı yöntemler, her nesneyi kendi kümesine yerleştirerek başlar ardından kümeleri daha büyük kümelere birleştirerek tüm nesnelere tek bir kümede olana ya da istenen küme sayısı gibi belirli sonlandırma koşullarına ulaşılan kadar devam eder. Bölücü yöntemler ise bu işlemin tam tersini yapar (Liao, 2005: 1858).

Hiyerarşik kümeleme, ikili hiyerarşik kümelemenin görselleştirmeleri olan dendrogramların çizilmesini sağlamaktadır. Dendrogram, farklı veri kümeleri arasındaki hiyerarşik ilişkileri gösteren bir tür ağaç diyagramı olup hiyerarşik kümeleme sonuçlarının ilginç ve bilgilendirici bir görselleştirmesini sağlamaktadır. Bir dendrogram hiyerarşik kümeleme algoritmasının hafızasını içermekte, böylece yalnızca grafik incelenerek kümenin nasıl oluştuğu anlaşılabilir. Hiyerarşik kümeleme uygulamasının kolay olması, küme sayısının belirtilmesini gerektirmemesi ve verilerin anlaşılmasında faydalı olan dendrogramlar üretmesi gibi avantajlara sahiptir. Ancak hiyerarşik kümelemenin zaman karmaşıklığı uzun hesaplama sürelerine neden olabilmektedir. Eğer büyük bir veri seti varsa dendrograma bakarak

doğru küme sayısını belirlemek zorlaşmaktadır. Aykırı değerlere karşı çok hassas olan hiyerarşik kümelemenin performansı aykırı değerlerin varlığında önemli ölçüde düşmektedir (Tatsat vd., 2020: 241).

Hiyerarşik kümeleme eşit uzunluktaki küme zaman serileriyle sınırlı değildir. Mesafe veya benzerliği hesaplamak için uygun bir mesafe ölçüsü kullanılırsa eşit olmayan uzunluktaki seriler için de kullanılabilir (Liao, 2005: 1860). Zaman serilerinin benzerliğinin hesaplanmasında sıklıkla kullanılan iki yöntem Öklid mesafesi ve Dinamik Zaman Bükme algoritmasıdır (Liu vd., 2018: 98-101). Öklid mesafesi kullanılacak etkili bir mesafe ölçümüdür. İki zaman serisi arasındaki Öklid uzaklığı, bir zaman serisindeki her n 'inci noktadan diğerindeki n 'inci noktaya kadar olan mesafelerin karelerinin toplamıdır. Zaman serisi verileri için Öklid uzaklığını kullanmanın temel dezavantajı, sonuçlarının pek sezgisel olmamasıdır. İki zaman serisi aynıysa ancak biri zaman eksenini boyunca hafifçe kaydırılmışsa, bu durumda Öklid mesafesi bunların birbirlerinden çok farklı olduğunu düşünebilir (Salvador ve Chan, 2007: 567). Öklid mesafesi, zaman serilerinin benzerliğini hızlı bir şekilde hesaplayabilse de zaman eksenindeki küçük değişikliklere karşı çok hassastır ve DTW mesafesi bu kusuru etkili bir şekilde ortadan kaldırabilir. (Liu vd., 2018: 98-101). DTW, bir zaman serisinin kendi zaman eksenini boyunca uzatılması veya daraltılması yoluyla doğrusal olmayan bir şekilde "çarpılması-warped" durumunda, iki zaman serisi arasındaki en uygun hizalamayı bulan bir tekniktir. İki zaman serisi arasındaki bu sapma daha sonra iki zaman serisi arasında karşılık gelen bölgeleri bulmak veya iki zaman serisi arasındaki benzerliği belirlemek için kullanılabilir (Salvador ve Chan, 2007: 561). DTW algoritması; zaman serilerinin farklı şekillerini tespit edebilmek için zaman serileri üzerinde "elastik dönüşüm" gerçekleştirebilir böylece farklı varlıklar arasındaki zaman serisi benzerliği daha iyi ortaya konabilir. DTW sadece farklı zaman serileri arasındaki şekil farklılıklarını tanımlamakla kalmayıp uzaydaki yatay konumlarındaki farklılıkları da ayırt edebilir. İki zaman serisinde karşılık gelen anların Öklid mesafesini doğrudan hesaplayan geleneksel yöntemden farklı olarak DTW algoritması, zaman serisindeki belirli bir andaki noktayı başka bir zaman serisindeki uzun ardışık anlardaki noktalara karşılık getirmekte ve iki zaman serisinin her noktası arasındaki mesafe matrisini hesaplamaktadır. Daha sonra matrisin sol üst köşesinden sağ üst köşesine öyle bir yol bulur ki yol üzerindeki elemanların toplamı minimum olur. DTW iki zaman serisi arasındaki korelasyon mesafesini temsil etmek için yol üzerindeki minimum eleman toplamını kullanmaktadır (He ve Li, 2023: 1784-1785). Borsada DTW, küçük gecikmeleri göz ardı ederek benzer eğilimleri bulmak için kullanılmaktadır (Grzejszczak vd., 2022: 972).

DTW, Berndt ve Clifford (1994) tarafından zaman serilerinde kullanılmaya başlanmıştır. Q ve C olmak üzere iki zaman serisi bulunduğunu ve bu serilerin uzunluklarının sırasıyla n ve m olduğu varsayıldığında (Keogh ve Pazzani, 1999: 3; Ratanamahatana ve Keogh, 2004: 361):

$$Q = q_1, q_2, \dots, q_i, \dots, q_n \quad (4)$$

$$C = c_1, c_2, \dots, c_j, \dots, c_m \quad (5)$$

DTW kullanarak iki diziyi hizalamak için, matrisin (i^{th} , j^{th}) ögesinin iki nokta q_i ve c_j arasındaki $d(q_i, c_j)$ mesafesini içerdiği bir $n \times m$ matrisi oluşturulmaktadır. (Genellikle Öklid mesafesi kullanılır, yani $d(q_i, c_j) = (q_i - c_j)^2$). Her bir matris elemanı (i, j) , q_i ve c_j noktaları arasındaki hizalamaya karşılık gelmektedir. Çarpıtma yolu W , Q ve C arasındaki bir eşlemeyi tanımlayan bitişik bir matris elemanları kümesidir. W 'nin k^{th} elemanı $w_k = (i, j)_k$ olarak tanımlanmakta dolayısıyla:

$$W = w_1, w_2, \dots, w_k, \dots, w_K \quad \max(m, n) \leq K < m + n - 1 \quad (6)$$

Çarpıtma yolu bazı kısıtlamalara tabidir (Keogh ve Pazzani, 2001: 3):

Sınır koşulları: $w_1 = (1,1)$ ve $w_k = (m,n)$ bu çarpıtma yolunun matrisin çapraz olarak zıt köşe hücrelerinde başlamasını ve bitmesini gerektirmektedir.

Süreklilik: $w_k = (a, b)$ verildiğinde $w_{k-1} = (a', b')$ burada $a - a' \leq 1$ ve $b - b' \leq 1$ 'dir. Çarpıtma yolunda izin verilen adımları çapraz olarak da bitişik hücrelerle kısıtlar. Bu, belirli bir nokta boyunca eşleşmenin imkansız olduğu ve yalnızca komşu noktalarla hizalanabileceği anlamına gelmektedir. Bu, Q ve C 'deki her koordinatın W 'de görünmesini sağlamaktadır.

Monotonluk: $w_k = (a, b)$ verildiğinde $w_{k-1} = (a', b')$ burada $a - a' \geq 0$ ve $b - b' \geq 0$ olur. Bu durum W 'deki noktaların zamanda monoton olarak aralıklı olmasını zorlamaktadır. Bu kısıtlamaları karşılayan birçok yol bulunmaktadır; ancak aşağıda verilen formül aracılığıyla minimum maliyet yolu elde edilebilir (Liu vd., 2018: 102):

$$DTW(Q, C) = \min \left\{ \sqrt{\sum_{k=1}^K w_k / K} \right. \quad (7)$$

Paydada yer alan K farklı uzunluktaki eğrilme yollarını telafi etmek için kullanılır. DTW'nin amacı, iki zaman serisi arasındaki en kısa benzerlik mesafesini (en çok benzer olanı) elde etmek için zaman serisini genişletip kısaltmaktır. En kısa mesafe, iki zaman serisinin son mesafe ölçüsüdür. Bunu yapmak için $(0,0)$ noktasından başlayarak Q ve C dizileriyle eşleşen kümülatif bir mesafe tanımlanmaktadır. Her noktada, tüm noktalar için önceden hesaplanan mesafeler toplanmaktadır. (n, m) bitiş noktasına ulaşıldıktan sonra bu kümülatif mesafe, Q ve C arasındaki benzerlik olan nihai toplam mesafedir. Kümülatif mesafe $\gamma(i, j)$ mevcut ızgara mesafesi $d(i, j)$ ile bu noktaya ulaşabilecek bitişik elemanların minimum mesafesinin toplamıdır:

$$\gamma(i, j) = d(q_i, c_j) + \min\{\gamma(i-1, j-1), \gamma(i-1, j), \gamma(i, j-1)\} \quad (8)$$

En iyi yol, yol boyunca kümülatif mesafeyi minimum değere ulaştıran yoldur ve bu yol dinamik programlama algoritması ile elde edilebilir.

DTW algoritmasını kullanan portföy optimizasyon stratejisi, optimum bir yatırım portföyü oluşturma bağlamında zaman serisi verilerini karşılaştırmak ve hizalamak için DTW'nin esnekliğinden yararlanmayı içerir. Yatırımcılar DTW uygulayarak farklı finansal zaman serileri arasındaki benzerliği değerlendirebilir ve bu da mükemmel senkronizasyonda hareket edemeyen varlıklar arasındaki ilişkilerin daha incelikli bir şekilde anlaşılmasına olanak tanır (Luo, 2021: 1-3; Gubu vd., 2021b). DTW ile portföy optimizasyonuna yönelik bir yaklaşım, DTW'yi bir mesafe ölçüsü olarak içeren zaman serisi kümeleme tekniklerini kullanarak verileri ön işlemektir. Bu yöntem, DTW analiziyle belirlenen dinamik benzerliklere ve kalıplara dayanarak hisse senedi portföylerinin oluşturulmasına olanak sağlar (Lucarelli ve Borrotti, 2020).

DTW algoritmasıyla optimize edilen portföylerin performansını Markowitz modeli gibi standart modellerle optimize edilenlerle karşılaştırmak için mevcut araştırma çalışmalarından elde edilen bulguların dikkate alınması önemlidir. Markowitz modeli, varlıkların beklenen getirilerini ve standart sapmalarını dikkate alarak belirli bir risk düzeyi için getirileri en üst düzeye çıkarmaya odaklanan köklü bir optimizasyon aracıdır (Wang, 2023: 369). DTW, zaman serisi verilerini karşılaştırmak için esnek bir yaklaşım sunarken, Montenegro ve Albuquerque (2017) tarafından yapılan araştırma, yerel Gauss korelasyon modeli⁵ kullanılarak seçilen portföylerin, vakaların önemli bir yüzdesinde geleneksel Markowitz yönteminden daha iyi performans gösterdiğini ve alternatif modellerin Markowitz yaklaşımına göre potansiyel faydalarını ortaya koyduğunu göstermiştir.

4. Araştırmanın Amacı, Kısıtları ve Veri Seti

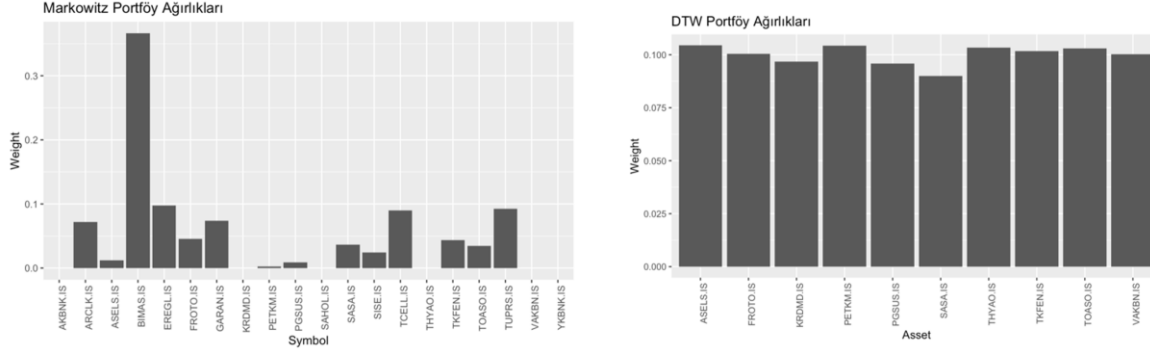
Bu çalışmada risklerini minimuma indirmek ve getirilerini maksimuma çıkarmak isteyen Borsa İstanbul yatırımcılarına önerilerde bulunabilmek için BIST30 kapsamındaki firmalardan seçilen 20 şirketin paylarından portföyler oluşturularak ortalama-varyans modeli ile oluşturulan portföyün performansının kıyaslanması amaçlanmıştır. Çalışmanın en önemli kısıtı, çalışmada kullanılan firma sayısının 20 ile daraltılmasıdır. Seçilen hisselerden kovaryans matrisini kullanarak Markowitz çeşitlendirme stratejisi ile oluşturulan portföyün performansı, Dinamik Zaman Bükme (DTW) algoritmasından elde edilen hiyerarşik kümeleme ve mesafe matrisleri kullanılarak oluşturulan portföyün performansı ile mukayese edilmiştir. Bu amaçla BIST30'da işlem gören şirketlerin 01.01.2018-01.01.2024 dönemine ait günlük fiyat verileri yahoofinance'den elde edilmiştir. Günlük getiri serileri $(P_t - P_{t-1})/P_{t-1}$ formülü aracılığıyla hesaplanmıştır.

⁵ Yerel Gauss Korelasyon Modeli, iki değişken arasındaki non-lineer (doğrusal olmayan) bağımlılıkları da tespit edebilir. Bu, özellikle karmaşık veri setlerinde önemli bir avantaj sağlar.

5. Araştırma Sonuçları

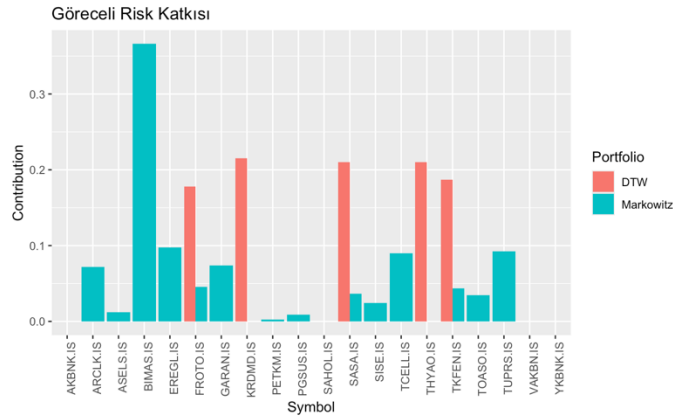
Markowitz ve DTW algoritmasına göre BIST30 endeksinden seçilen 20 hisse senedine göre oluşturulan portföylerin içinde yer alan finansal varlıkların ağırlıkları Şekil 2’de görülmektedir. Portföy çeşitlendirmesi gerçekleştirilirken kısa satış (açığa satış) alternatifi göz ardı edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Şekil 2: Finansal Varlıkların Portföy İçindeki Ağırlıkları

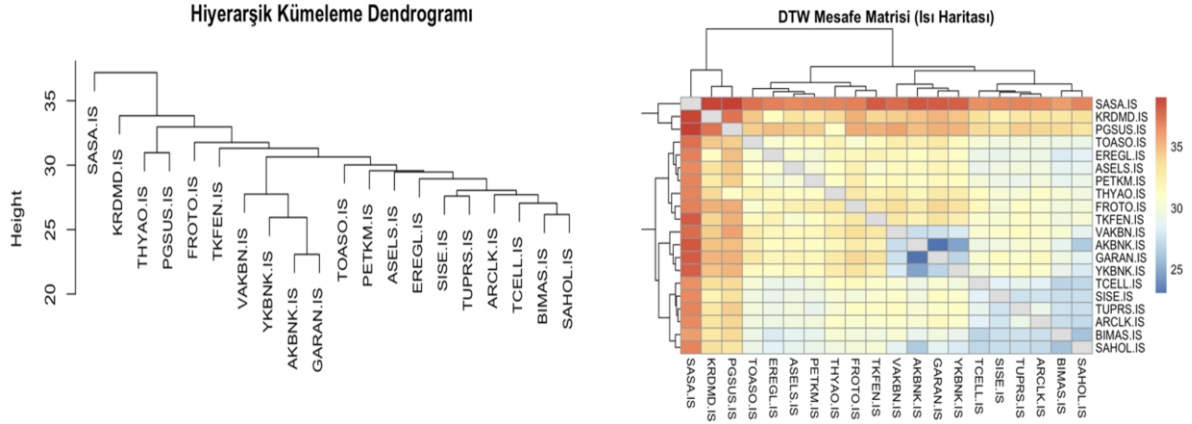
Markowitz portföy teorisi, risk ve getiri arasında optimal bir denge bulmayı amaçlayan bir portföy optimizasyon stratejisi sunmaktadır. Seçili 20 firma hissesi içinden kovaryans matrisleri ışığında 14 varlık portföye dahil edilmiş olmasına karşın varlıklar içinde BİMAS hissesinin ağırlığı görece olarak diğerlerinden oldukça yüksekken DTW algoritmasında ise varlıkların portföy içindeki ağırlıkları belirlenirken Şekil 4’te sunulan mesafe matrislerine dair ısı haritası ve hiyerarşik kümeleme dendrogramından faydalanılmaktadır. Bu sonuca göre DTW stratejisinin varlıkları daha homojen bir şekilde dağıttığı ve portföye seçilen 10 varlığın her birine görece benzer ağırlıklar atadığı görülmektedir. Portföy’e dahil edilen varlıkların portföyün riskine olan görece etkilerini tespit edebilmek için Şekil 3’te sonuçları sunulan göreceli risk katkısına göre özellikle Markowitz stratejisine göre portföyde ağırlığı yüksek olan BİMAS’ın portföyün riskine yukarı yönlü etkisi olduğu, DTW portföyündeki varlıkların ağırlıkları ile ilişkili olarak portföy riskine benzer etki ettikleri tespit edilmiştir.

Şekil 3: Portföylere ait Göreceli Risk Katkısı

Hiyerarşik kümeleme dendrogramları ve mesafe matrisine ait ısı haritaları bir portföydeki varlıkların seçiminde değerli araçlardır. Hiyerarşik kümeleme yoluyla yatırımcılar, varlıkları benzerliklere göre gruplandırabilir ve verilerdeki temel kalıpları ortaya çıkaran kümeler oluşturabilir. Ortaya çıkan dendrogram, bu kümeleri görsel olarak temsil eder ve varlıkların yakınlıklarına veya farklılıklarına göre hiyerarşik olarak nasıl bağlandığını gösterir (Vahidipour vd., 2014: 548; Kuo ve Davidson, 2018: 3).

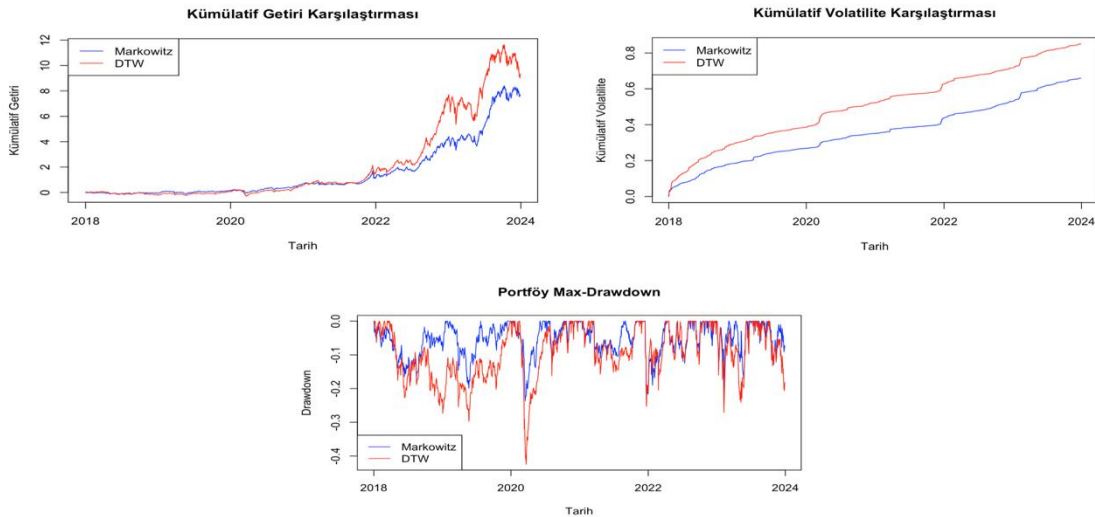
Şekil 4: DTW Algoritmasından Elde Edilen Hiyerarşik Kümeleme Dendrogramı ve Isı Haritası

Isı haritalarının hiyerarşik kümeleme dendrogramlarıyla entegrasyonu, varlık ilişkilerinin görsel bir tasvirini sağlayarak varlık seçim sürecini daha da geliştirir. Mesafe matrisinde varlıkların uzaklıkları ısı renginin kırmızıya dönüşmesi sayesinde tespit edilir. Eğer varlıklar ısı haritasında birbirine çok yakınsa renk skalasında mavi tonlar hakim olacaktır. Isı haritaları, yatırımcıların kümeler içindeki ve kümeler arasındaki varlıklar arasındaki korelasyonun gücünü değerlendirmesine olanak tanır ve benzerliğin yüksek veya düşük olduğu alanları vurgular. Bu görsel birbirini tamamlayan veya zıt davranışlar sergileyen varlıkların belirlenmesine yardımcı olarak iyi çeşitlendirilmiş bir portföy oluşturulmasına yardımcı olur (Henkin ve Barnes, 2022: 1). DTW mesafe matrisi ve hiyerarşik kümeleme dendrogramları, portföy çeşitlendirmesinde birbiriyle aynı kümede olan veya birbirine yakın (mavi renk) fiyat hareketleri sergileyen varlıkları portföy dışında bırakmayı hedefler.

İki farklı strateji yardımıyla oluşturulan portföylerin kümülatif getiri ve volatiliteler ile maksimum fiyat düşüşlerindeki getiri performansları kıyaslandığında Şekil 5'te sunulan araştırma sonuçları elde edilmiştir.

Şekil 5: Portföy Stratejilerine Ait Kümülatif Getiri, Volatiliteler ve Maksimum Düşüş Karşılaştırması

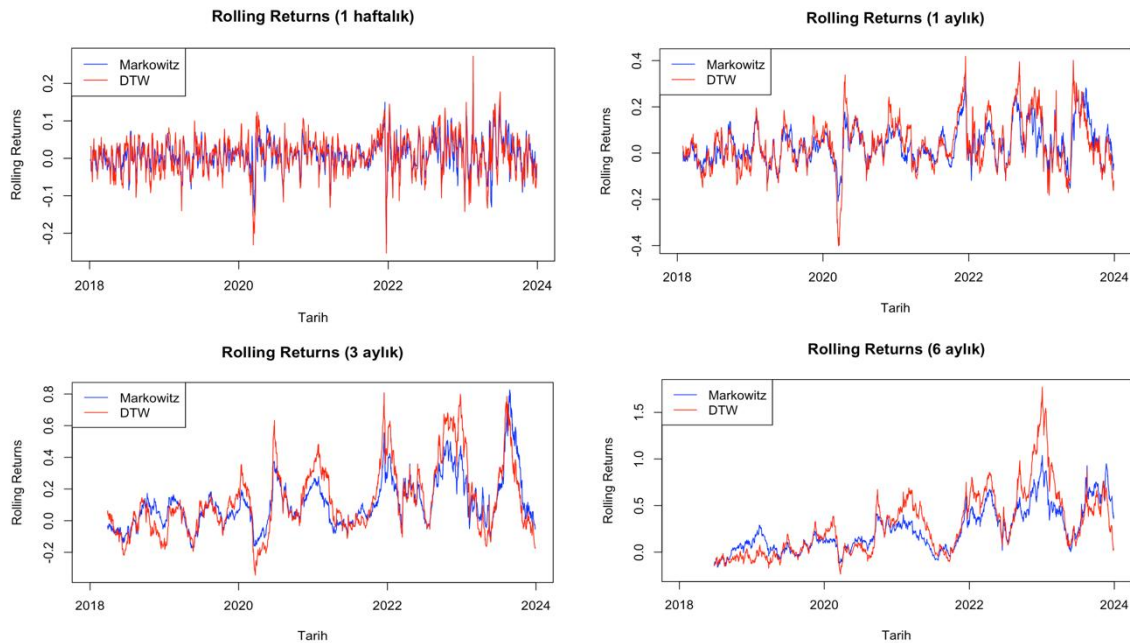
Kümülatif getiri karşılaştırması, DTW algoritması kullanılarak optimize edilen portföylerin, Markowitz modeli kullanılarak optimize edilenlere kıyasla genellikle daha yüksek getiri elde ettiğini göstermektedir. Bu, DTW tabanlı optimizasyonun potansiyel olarak daha kârlı yatırım sonuçlarına yol açabileceğini gösteriyor. Tersine, kümülatif volatiliteler karşılaştırması, DTW kullanılarak optimize edilen portföylerin

Markowitz modeline kıyasla daha yüksek volatilité sergilediğini ortaya koyuyor. Bu, DTW bazlı portföylerin daha yüksek getiriler sunabilmesine rağmen aynı zamanda artan riskleri de beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Maksimum düşüş analizi, bir portföyün belirli bir dönemde zirveden dip noktaya kadar yaşadığı en büyük kaybı ölçer ve yatırımcıların piyasadaki gerilemeler sırasında riske maruz kalma durumunu ve dayanıklılığı değerlendirmesine yardımcı olur (Torre-Torres vd., 2015). Bu ölçüm, farklı portföy optimizasyon stratejileriyle ilişkili potansiyel riskleri anlamak açısından çok önemlidir. Her iki stratejide de zaman zaman benzer maksimum fiyat çekilme kayıp seviyelerine ulaşmıştır. Ancak, DTW yöntemi, bazı dönemlerde daha yüksek kayıp riskleri barındırmaktadır. Bu sonuç, yatırımcıların risk toleranslarına bağlı olarak strateji seçiminin değişiklik göstereceği şeklinde yorumlanmalıdır. Risk algısı yüksek yatırımcının tercihi Markowitz çeşitlenme stratejisi olacakken, düşük yatırımcı içinse DTW yüksek getiri fırsatları sunacak bir portföy oluşturabilmektedir.

Stratejilerin performansı arasında diğer bir kıyaslama, özellikle farklı yatırım ufukları için yuvarlanan getiri analizleri ile tekrarlanmıştır. Şekil 6'da sunulan sonuçlara göre özellikle haftalık (kısa yatırım ufku) yuvarlanan getiri analizi, ardışık örtüşen dönemler üzerinden getirilerin hesaplanmasını içerir ve değişen piyasa koşulları ve yatırım ufukları altında portföy performansının dinamik bir görünümünü sağlar. Yatırımcılar, yuvarlanan getirilerden yararlanarak portföy performansının zaman içindeki tutarlılığını ve istikrarını değerlendirebilir, eğilimleri belirleyebilir ve optimizasyon stratejilerinin çeşitli piyasa senaryoları üzerindeki etkisini değerlendirebilir (Platanakis ve Urquhart, 2020; Nugraha, 2024). Analiz sonuçlarına göre kısa vadede (1 hafta, 1 ay) her iki yöntem de benzer performans sergilerken, orta ve uzun vadede (3 ay, 6 ay) DTW stratejisinden elde edilen portföyün Markowitz portföyüne kıyasla daha yüksek getiri ve risk düzeyine sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Şekil 6: Portföy Stratejilerine Ait Yuvarlanan Getiri Karşılaştırması

Sonuç olarak, Markowitz modeli portföy optimizasyonunda bir temel taşı olmaya devam ederken, DTW gibi alternatif yöntemlerin araştırılması, yatırımcılara portföy performansını artırmak ve değişen piyasa koşullarına etkili bir şekilde uyum sağlamak için ek araçlar sağlayabilir. Boğa piyasası dönemlerinde, yani piyasanın genel olarak yükselişte olduğu zamanlarda, DTW yöntemi Markowitz yöntemine göre daha

yüksek kümülatif getiriler sağlamaktadır. 2022 ve 2023 yıllarında görülen keskin yükselişler, DTW'nin boğa piyasasında daha fazla getiri sunduğunu göstermektedir. Özellikle COVID-19 gibi finansal türbülans dönemlerinin eşlik ettiği ayı piyasası koşullarında ise Markowitz yöntemi daha dengeli bir getiri sunmaktadır ve bu tür piyasa düşüşlerinde daha stabil performans göstermektedir. Bu sonuçlar Şekil 5'te sunulan max-drawdown ve Şekil 6'da sunulan yuvarlanan getiri grafikleri ile desteklenmektedir. Finansal analistler, DTW'yi hiyerarşik kümeleme, ısı haritaları, yuvarlanan getiriler ve maksimum düşüş analizleriyle entegre ederek, finansal zaman serisi verilerinde mevcut ilişkiler ve modeller hakkında daha derin bir anlayış kazanabilir ve sonuçta farklı finansal piyasa koşullarında DTW daha bilinçli karar alınmasına yardımcı olabilir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşmenin her alanda yoğun olarak yaşandığı 21. yüzyılda, finansal piyasalarda işlemci kesiminin ve sayısının artması sonucu verimli portföyler oluşturmak son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Verimli portföyler oluşturabilmek için yatırım çeşitlendirmesi sağlamak, oluşturulan çeşitlendirmenin de piyasa koşullarına göre hızlı bir şekilde revize edilmesi gerekliliği modern portföy yönetiminin temel taşıdır. Yatırım çeşitlendirmesini sağlamak için makine öğrenme algoritmaları bu aşamada gelinen dikkate değer bir noktadır. Makine öğrenme algoritmaları ile en üst seviyede benzer özellikteki varlıkları sınıflandıran DTW algoritması, portföy çeşitlendirme stratejisi olarak kullanılmıştır. Analizi yapabilmek için makine öğrenme algoritmalarından Dinamik Zaman Bükme algoritmasının bir ürünü olan mesafe matrisleri ve hiyerarşik kümeleme dendrogramlarından faydalanılmıştır. Dinamik zaman bükme algoritması özellikle bilginin farklı zamanlarda finansal varlıklara yansımalarının ortaya çıkardığı senkron sorununu da yok etmeye çalışması, birbirine en benzer fiyat verilerini kullanarak uzaklık matrislerini hesaplaması gibi nedenlerden dolayı seçilmiştir.

Çalışmada Borsa İstanbul'da yatırım yapmayı tercih eden yatırımcılar ve portföy yöneticilerine portföy çeşitlendirme noktasında önerilerde bulunulmakla birlikte kullanabilecekleri portföy modellerinin de bir karşılaştırması yapılarak farklı piyasa koşulları için strateji önerisinde bulunulması hedeflenmektedir. Bu amaçla BIST30 da işlem gören seçili 20 şirketin 01.01.2018-01.01.2024 dönemine ait hisse senedi fiyat verileri DTW algoritması çerçevesinde portföy çeşitlendirilmesinde kullanılmıştır. Takip edilen çeşitlendirme stratejisi yardımıyla hisselerin birbirleriyle olan uzaklıkları hem ısı haritaları hem de dendrogram aracılığıyla görsel olarak ortaya koyulmuştur. Daha sonra DTW algoritmasından elde edilen ısı haritalarının hiyerarşik kümeleme dendrogramlarıyla entegrasyonu, varlık ilişkilerinin görsel bir tasvirini sağlayarak varlık seçim sürecini daha da geliştirmiştir. Bu görsel birbirini tamamlayan veya zıt davranışlar sergileyen varlıkların belirlenmesini sağlamakta ve iyi çeşitlendirilmiş bir portföy oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Kümülatif getiri karşılaştırması DTW algoritması kullanılarak optimize edilen portföylerin Markowitz modeli kullanılarak optimize edilenlere kıyasla genellikle daha yüksek getiri elde ettiğini göstermiştir. Buna karşılık kümülatif volatilité karşılaştırması, DTW kullanılarak optimize edilen portföylerin Markowitz modeline kıyasla daha yüksek volatilité sergilediğini ortaya koymuştur. Bu sonuç DTW bazlı portföylerin daha yüksek getiriler sunabilmesine rağmen artan riskleri de beraberinde getirdiği anlamına gelmektedir. Haftalık, aylık, üç aylık dönen getiri analizleri portföy optimizasyon tekniklerinin performansını ölçmek için kullanılmış ve değişen piyasa koşullarında (boğa ve ayı piyasası koşulları) portföy performansının dinamik bir görünümü yatırımcılara sunulmuştur.

Sonuç olarak, Markowitz modeli portföy optimizasyonu noktasında çok önemli bir yere sahip olsa da DTW gibi alternatif yöntemler risk toleranslarına göre yatırımcılara portföy performansını artırma ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlama noktasında yardımcı olacaktır. Böylelikle portföy yöneticileri, yatırımcılar, riskten korunmak isteyenler finansal piyasalarda daha bilinçli kararlar alabileceklerdir.

Liu vd. (2018); Feng vd. (2010); Kulkarni, (2017); Ratanamahatana ve Keogh, (2004) tarafından yapılan çalışmalar DTW'nin zaman eksenindeki küçük değişikliklere karşı daha güçlü olduğunu ve mesafe sorununu çözmede daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Ratanamahatana ve Keogh (2004), Keogh ve Ratanamahatana (2005), Jeong vd. (2011) DTW'nin sınıflandırma ve kümeleme noktasında başarılı

olduğunu gözlemlemişlerdir. Caferra vd. (2021) de yatırım stratejisi oluşturmada başarılı olduğunu kanıtlamışlardır. Yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular literatürde yer alan bu çalışmalardaki sonuçlar ile örtüşmektedir. Çalışma ilerleyen aşamada hem farklı portföy optimizasyon stratejileri hem de farklı piyasaları temsil eden finansal varlıkları veri setine dahil ederek uluslararası çeşitlendirme perspektifinde geliştirilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0), Yazar-3 (%0)

Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0), Author-3 (%0)

Veri Analizi: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0), Yazar-3 (%0)

Data Analysis: Author-1 (%100), Author-2 (%0), Author-3 (%0)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (25), Author-3 (%25)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%25)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%25), Author-3 (%25)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aghabozorgi, S., Shirkhorshidi, A. S., ve Wah, T. Y. (2015), Time-Series Clustering–A Decade Review, *Information systems*, 53, s.16-38.
- Babiš, A., ve Stehlíková, B. (2021), Time Series Clustering Based on Time-Varying Hurst Exponent, *Advances in Methodology & Statistics/ Metodološki Zvezki*, 18(2), s.73-88. <https://doi.org/10.51936/gkct3784>.
- Bai, L., Cui, L., Zhang, Z., Xu, L., Wang, Y., ve Hancock, E. R. (2020), Entropic Dynamic Time Warping Kernels for Co-Evolving Financial Time Series Analysis, *IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems*, 34(4), s.1808-1822.
- Berndt, D. J., ve Clifford, J. (1994), Using Dynamic Time Warping to Find Patterns in Time Series, In *Proceedings of the 3rd international conference on knowledge discovery and data mining*, s.359-370.
- Brodie, J., Daubechies, I., Mol, C. D., Giannone, D., ve Loris, I. (2009), Sparse and Stable Markowitz Portfolios, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(30), s.12267-12272. <https://doi.org/10.1073/pnas.0904287106>
- Caferra, R., Tedeschi, G., ve Morone, A. (2021), Bitcoin: Bubble that Bursts or Gold that Glitters?, *Economics Letters*, 205, 109942, s.1-4. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109942>
- Demirtaş, Ö., ve Güngör, Z. (2004), Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Uygulama, *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 1(4), s.103-109.
- Engle, R., ve Russell, J. (1998), Autoregressive Conditional Duration: A New Model for Irregularly Spaced Transaction Data, *Econometrica*, 66(5), 1127, s.1127-1162. <https://doi.org/10.2307/2999632>

- Eom, C., Park, J. W., Kim, Y. H., ve Kaizoji, T. (2015), Effects of the Market Factor on Portfolio Diversification: The Case of Market Crashes, *Investment Analysts Journal*, 44(1), s.71-83. <https://doi.org/10.1080/10293523.2015.994448>
- Fedorovich, O., Uruskiy, O., Pronchakov, Y., ve Lukhanin, M. I. (2021), Method and Information Technology to Research the Component Architecture of Products to Justify Investments of High-Tech Enterprise, *Radioelectronic and Computer Systems*, (1), s.150-157. <https://doi.org/10.32620/reks.2021.1.13>.
- Feng, L., Zhao, X., Liu, Y., Yao, Y., ve Jin, B. (2010), A Similarity Measure of Jumping Dynamic Time Warping, 2010 Seventh International Conference on Fuzzy Systems and Knowledge Discovery. <https://doi.org/10.1109/fskd.2010.5569383>.
- Feng, Q. (2022), Optimal Portfolio Construction Based on Markowitz Model, *BCP Business & Management*, 35, s.273-280. <https://doi.org/10.54691/bcpbm.v35i.3303>.
- Franses, P., ve McAleer, M. (2002), Financial Volatility: An Introduction, *Journal of Applied Econometrics*, 17(5), s.419-424. <https://doi.org/10.1002/jae.693>.
- Grzejszczak, T., Probiez, E., Gałuszka, A., Simek, K., Jędrasiak, K., ve Wiśniewski, T. (2022), Dynamic Time Warping in Financial Data: Modification of Algorithm in Context of Stock Market Similarity Analysis, *European Research Studies Journal*, XXV (1), s.967-979.
- Guan, H. ve Jiang, Q. (2007), Cluster Financial Time Series for Portfolio, 2007 International Conference on Wavelet Analysis and Pattern Recognition. <https://doi.org/10.1109/icwapr.2007.4420788>.
- Guan, J., He, J., Peng, S., ve Xue, T. (2022), Comparisons to Investment Portfolios under Markowitz Model and Index Model Based on US's Stock Market, *BCP Business & Management*, 26, s.905-915. <https://doi.org/10.54691/bcpbm.v26i.2053>.
- Gubu, L., Rosadi, D., ve Abdurakhman, A. (2021a), Robust Portfolio Selection with Clustering Based on Business Sector of Stocks, *Media Statistika*, 14(1), s.33-43.
- Gubu, L., Rosadi, D., ve Abdurakhman, A. (2021b), Pembentukan Portofolio Saham Menggunakan Klastering Time Series K-Medoid Dengan Ukuran Jarak Dynamic Time Warping, *Jurnal Aplikasi Statistika & Komputasi Statistik*, 13(2), s.35-46. <https://doi.org/10.34123/jurnalasks.v13i2.295>
- He, H., ve Li, H. (2023), A New Boosting Algorithm for Online Portfolio Selection Based on Dynamic Time Warping and Anti-Correlation, *Computational Economics*, 63, s.1777-1803. <https://doi.org/10.1007/s10614-023-10383-6>.
- Henkin, R., ve Barnes, M. (2022), Visxhclust: An R Shiny Package for Visual Exploration of Hierarchical Clustering, *The Journal of Open Source Software*, 7(70), 4074, s.1-4. <https://doi.org/10.21105/joss.04074>.
- Hsu, C., Huang, K., Yang, C., ve Guo, Y. (2015), Flexible Dynamic Time Warping for Time Series Classification, *Procedia Computer Science*, 51, s.2838-2842. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.05.444>.
- Jeong, Y. S., Jeong, M. K., ve Omitaomu, O. A. (2011), Weighted Dynamic Time Warping for Time Series Classification, *Pattern recognition*, 44(9), s.2231-2240.
- Kallio, M. ve Hardoroudi, N. D. (2019), Advancements in Stochastic Dominance Efficiency Tests, *European Journal of Operational Research*, 276(2), s.790-794. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2018.12.014>.
- Kate, R. J. (2016), Using Dynamic Time Warping Distances As Features for Improved Time Series Classification, *Data mining and knowledge discovery*, 30, s.283-312.
- Keogh, E. ve M. Pazzani. (2001), Derivative Dynamic Time Warping, In Proc. of the First Intl. SIAM Intl. Conf. on Data Mining, Chicago, Illinois.

- Keogh, E. J., ve Pazzani, M. J. (1999), Scaling up Dynamic Time Warping to Massive Datasets, In Principles of Data Mining and Knowledge Discovery: Third European Conference, PKDD'99, Prague, Czech Republic, September 15-18. Proceedings 3, s.1-11. Springer Berlin Heidelberg.
- Keogh, E., ve Ratanamahatana, C. A. (2005), Exact Indexing of Dynamic Time Warping, Knowledge and information systems, 7, s.358-386. doi: 10.1007/s10115-004-0154-9.
- Keykhaei, R. (2016), Mean-variance Portfolio Optimization When Each Asset Has Individual Uncertain Exit-Time, Pakistan Journal of Statistics and Operation Research, 12(4), s.765-773. <https://doi.org/10.18187/pjsor.v12i4.1251>.
- Kim, S. H., Lee, H. S., Ko, H. J., Jeong, S., Byun, H. W., ve Oh, K. J. (2018), Pattern Matching Trading System Based on the Dynamic Time Warping Algorithm, Sustainability, 10(12), 4641, s.1-18. <https://doi.org/10.3390/su10124641>.
- Kulkarni, N. (2017), Effect of Dynamic Time Warping Using Different Distance Measures on Time Series Classification, International Journal of Computer Applications, 179(6), s.34-39. <https://doi.org/10.5120/ijca2017915974>.
- Kuo, C., ve Davidson, I. (2018), On the Equivalence of Tries and Dendrograms- Efficient Hierarchical Clustering of Traffic Data, s.1-9. <https://doi.org/10.48550/arxiv.1810.05357>.
- Lampert, T., Lafabregue, B., ve Gañçarski, P. (2019), Constrained Distance Based K-Means Clustering for Satellite Image Time-Series, In IGARSS 2019-2019 IEEE International Geoscience and Remote Sensing Symposium (pp. 2419-2422). IEEE.
- Li, H. (2021), Time Works Well: Dynamic Time Warping Based on Time Weighting for Time Series Data Mining, Information Sciences, 547, s.592-608.
- Liao, T. W. (2005), Clustering of Time Series Data—A Survey, Pattern recognition, 38(11), s.1857-1874. doi:10.1016/j.patcog.2005.01.025
- Ling, S., McAleer, M., ve Tong, H. (2015), Frontiers in Time Series and Financial Econometrics: An Overview, Journal of Econometrics, 189(2), s.245-250. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2015.03.019>.
- Liu, L., Li, W., ve Jia, H. (2018), Method of Time Series Similarity Measurement Based on Dynamic Time Warping, Computers, Materials & Continua, 57(1), s.97-106. doi:10.32604/cmc.2018.03511.
- Lucarelli, G., ve Borrotti, M. (2020), A Deep Q-Learning Portfolio Management Framework for the Cryptocurrency Market, Neural Computing and Applications, 32(23), s.17229-17244. <https://doi.org/10.1007/s00521-020-05359-8>.
- Luo, J. (2021), A Study on Stock Graph Recognition Based on Wavelet Denoising and DTW Algorithm, Mathematical Problems in Engineering, 2021, s.1-15. <https://doi.org/10.1155/2021/6641749>.
- Markowitz, H. (1952), Portfolio Selection, The Journal of Finance, 7(1), s.77-91. <https://doi.org/10.2307/2975974>
- Massahi, M., Mahootchi, M., ve Arshadi Khamseh, A. (2020), Development of an Efficient Cluster-Based Portfolio Optimization Model Under Realistic Market Conditions, Empirical Economics, 59(5), s.2423-2442. <https://doi.org/10.1007/s00181-019-01802-5>
- Montenegro, M., ve Albuquerque, P. (2017), Wealth Management: Modeling the Nonlinear Dependence, Algorithmic Finance, 6(1-2), s.51-65. <https://doi.org/10.3233/af-170203>
- Nanda, S. R., Mahanty, B., ve Tiwari, M. K. (2010), Clustering Indian Stock Market Data for Portfolio Management, Expert Systems with Applications, 37(12), s.8793-8798. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.06.026>.
- Nugraha, E. (2024), Portfolio Optimization Analysis Using Markowitz Model on IDX30 Stock Index in 2022 and 2023, Firm Journal of Management Studies, 9(1), 97. <https://doi.org/10.33021/firm.v9i1.4990>.

- Platanakis, E., ve Urquhart, A. (2020), Should Investors Include Bitcoin in Their Portfolios? a Portfolio Theory Approach, *The British Accounting Review*, 52(4), 100837, s.1-19. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2019.100837>.
- Ratanamahatana, C. A. ve Keogh, E. (2004), Making Time-Series Classification More Accurate Using Learned Constraints, *Proceedings of the 2004 SIAM International Conference on Data Mining*. <https://doi.org/10.1137/1.9781611972740.2>.
- Sakoe, H., ve Chiba, S. (1978), Dynamic Programming Algorithm Optimization for Spoken Word Recognition, *IEEE transactions on acoustics, speech, and signal processing*, 26(1), s.43-49.
- Salvador, S., ve Chan, P. (2007), Toward Accurate Dynamic Time Warping in Linear Time and Space, *Intelligent Data Analysis*, 11(5), s.561-580. DOI: 10.3233/IDA-2007-11508.
- Shirota, Y., ve Murakami, A. (2021), Long-term Time Series Data Clustering of Stock Prices for Portfolio Selection, In *2021 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics (SOLI) 1-6*.
- Širůček, M., ve Křen, L. (2017), Application of Markowitz Portfolio Theory by Building Optimal Portfolio on the US Stock Market, J. Stanković, P. Delias, S. Marinković, S. Rochhia (Eds.), In *Tools and Techniques for Economic Decision Analysis* (pp. 24-42). IGI Global.
- Tatsat, H., Puri, S., ve Lookabaugh, B. (2020), *Machine Learning and Data Science Blueprints for Finance*, O'Reilly media.
- Tayalı, S. T. (2020), A Novel Backtesting Methodology for Clustering in Mean-Variance Portfolio Optimization, *Knowledge-Based Systems*, 209, s.1-12. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2020.106454>
- Torre-Torres, O. V. D. I., Figueroa, E. G., ve Montoya, D. A. (2015), An Actual Position Benchmark for Mexican Pension Funds Performance, *Economía Teoría Y Práctica*, (43). <https://doi.org/10.24275/etypuam/ne/432015/delatorre>.
- Vaclavik, M., ve Jablonsky, J. (2012) Revisions of Modern Portfolio Theory Optimization Model, *Central European journal of operations research*, 20, s.473-483. DOI 10.1007/s10100-011-0227-2.
- Vahidipour, S., Mirzaei, A., ve Rahmati, M. (2014), Comparing Weighted Combination of Hierarchical Clustering Based on Cophenetic Measure, *Intelligent Data Analysis*, 18(4), s.547-559. <https://doi.org/10.3233/ida-1406,57>.
- Wang, Y. (2023), Select the Optimal Portfolio by Analyzing and Comparing the Better Performance of Markowitz Model and Index Model Under 5 Different Constraints, *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 13(1), s.364-376. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/13/20230753>.
- Xu, Y., Zhao, X., Chen, Y., ve Yang, Z. (2019), Research on A Mixed Gas Classification Algorithm Based on Extreme Random Tree, *Applied Sciences*, 9(9), 1728, s.1-17. <https://doi.org/10.3390/app9091728>.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 111-126, doi: 10.11616/asbi.1585770

Sogdiana'da Sosyal, Siyasi ve Dini Hayatın Genel Özellikleri

General Characteristics of Social-Political and Religious Life in Sogdiana

İbrahim ONAY¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 09.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışma geçmişte Sır-derya ile Amu-derya nehirleri arasındaki bölgede Sogdiana (Transoxiana) olarak da bilinen sahada yaşayan Soğdların; siyasi, sosyal ve dinî hayatının genel özelliklerini konu edinmektedir. Tarih boyunca bu bölgede merkezi bir devlet kuramayan Soğdların, prenslik veya kent devletleri şeklinde tarif edilen siyasi örgütlenmeler kurduğu ve toplumda farklı sosyal sınıfların varlığı bilinmektedir. Bunları; aristokratlar, toprak sahibi dihqanlar, tüccarlar, ziraat ile uğraşan köylüler, hizmetli ve köleler şeklinde tarif etmek mümkündür. Dihkan ve tüccarların bölgeye özgü bir değere sahip olduğu anlaşılacakla birlikte yine bu bölgeye özgü olarak merkezi bir din ve buna bağlı bir ruhban sınıfının olmadığı anlaşılmaktadır. Ticari ve zirai faaliyetlerin yoğun biçimde gerçekleştiği bilinen Sogdiana'da hizmetçi, çiftçi veya askerî maksatlarla kullanılan kölelerin varlığı da mevcuttur. Sogdiana bölgesinde sosyal hayatın temelini aile oluşturmaktadır. Aile ve toplumsal hayat içerisinde kadının birtakım özgün niteliklere sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğd, Dihkan, Tüccar, Aile

&

Abstract: This study focuses on the general characteristics of the political, social, and religious life of the Sogdians, who lived in the region known as Sogdiana (Transoxiana) between the Syr Darya and Amu Darya rivers in the past. Throughout history, it is known that the Sogdians, who could not establish a central state in this region, formed political organizations described as principalities or city-states, and that different social classes existed in society. These can be defined as aristocrats, land-owning dihqans, merchants, peasants engaged in agriculture, servants, and slaves. While it is understood that dihqans and merchants had a unique value specific to the region, it is also apparent that there was no central religion and associated clerical class particular to this area. In Sogdiana, where commercial and agricultural activities were known to be intense, there was also the presence of slaves used for domestic, farming, or military purposes. Family forms the foundation of social life in the Sogdian region. It is observed that women possessed certain distinctive qualities within family and social life.

Keywords: Sogd, Dhkan, Merchant, Family

Atıf/Cite as: Onay, İ., (2025). Sogdiana'da Sosyal, Siyasi ve Dini Hayatın Genel Özellikleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 111-126. doi: 10.11616/asbi.1585770

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., İbrahim Onay, Çankırı Karatekin Üniversitesi, ibrahimonay@karatekin.edu.tr.

1. Giriş

Türk tarihinin daha iyi anlaşılması bakımından incelenmesi gereken topluluklardan biri de Soğdlardır. Onların yaşadığı coğrafya, Grek Sogdioi yahut Sogdianoï, memleket adı Sogdiana olarak geçmektedir. Geçmişte Perslere tabi olan ve arazisi Grek rivayetlerine göre, Amu-derya'dan Sır-derya'ya kadar uzanan bu coğrafyada İrani kökenli bir kavim olarak görülmektedir (Barthold, 1966: 737). Sogdiana olarak tarif edilen bu bölgede yaşayan Soğdlar, coğrafyanın imkân ve koşulları dâhilinde birtakım özellikler kazanmış ve bunu tarih sahnesinde göstermişlerdir.

Soğdlar esasen coğrafyanın ve sulama imkânlarının etkisiyle da zirai faaliyetler konusunda son derece gelişmiş bir kültüre sahiptiler ve yerleşik dünyaya ait olmakla birlikte konargöçer hayatın da sınırında konumlanmışlardı. Bununla birlikte, özellikle Doğu-Batı istikametindeki ticari yolların yani İpek Yolu'nun gelişmesiyle birlikte Soğdiana bölgesi ve Soğdlar daha görünür hale geldiler. Zira Soğdlarla ilgili çalışmalar onların iyi tüccarlar olduklarını ve yabancı dil bilme konusundaki yetenekleri nedeniyle farklı milletler tarafından elçi, tercüman veya çevirmen olarak farklı alanlarda görevlendirildiklerini göstermektedir. Yine onların Zerdüştlük, Budizm ve Manihaizm gibi çeşitli dinlere olan eğilimleri ve Sogdca'nın belli bir dönem Orta Asya sahasının en etkin dillerinden biri haline gelmesi de dikkat çekicidir. Bu nitelikleri ile Soğdlar İpek Yolu ticari ağının çoğu zaman siyasi hâkimi durumunda olan Türklerle de yakın ilişki kurmuşlar ve onların tebaaları olmuşlardır. Dolayısıyla onların tarihini çalışmak Türk tarih çalışmalarına sağlayacağı katkı nedeniyle de anlamlıdır.

Sogdiana bölgesinin ve Soğdların gerek siyasi, gerekse sosyal ve dini açıdan farklı niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu özellikler onların anlaşılması ve tanınması bakımından önemlidir.

2. Sogdiana'da Siyasi, Sosyal ve Dini Hayatın Şekillenmesi

Soğdların yaşadıkları coğrafyanın özel konumu, onların siyasi, iktisadi ve kültürel hayatları üzerinde güçlü tesirler bırakmış olmalıdır. Genellikle kabul edildiği üzere, milattan sonra 12 ve 13. yüzyılda tarih sahnesinden silinen bu halkın, kendi tarihi boyunca bölgede siyaseten güçlü ve merkezi bir devlet kuramaması da son derece dikkat çekicidir. Sogdiana hakkındaki bilgiler en eski zamanlardan itibaren Soğd bölgesi'nde var olan kent yerleşimlerinden bahsetmektedir. Bu kentler arasında özellikle Semerkant'ın daha görünür olduğu ve diğerlerine nazaran ön plana çıktığı dönemler olmuştur. Yine de bu tarifler içerisinde dahi bölgenin otonom yapısını ve birbirinden bağımsız şehir yönetimlerinin özgün konumunu fark etmek mümkündür. Bölgede Hun dönemi'nden itibaren; Kang-chü, Yüezhi- Kuşan, Sasani, Akhun Devletlerinin hâkim olduğu tarihsel dönemler yaşanmış ve bu süreçlerde de bölgenin güçlü ve merkezî nitelikte bir Soğd birliğinden - devletinden yoksun olduğu görülmektedir.

Gök-Türk dönemi'yle ilgili olarak; Çin kaynaklarında belirtildiği üzere; (T'ang-şu, CCXX1, b, s. 1 vd.): "K'ang ülkesine Sa-mo-kien (Semerkant) da denilir. Yüan Wei'ler zamanında Si-wan-kin deniliyordu. Güney tarafından Şi'ye (Keş) yüz elli li mesafededir. Kuzeybatı tarafında yüz li'den daha uzak bir mesafede Batı Ch'ao (İştikan), güneydoğuda yüz li mesafede Mi (Maymarg), kuzeyde elli li mesafede Merkezi Ch'ao (Kabuzan) bulunur. Güneyinde Na-mi (Zarafşan) nehri akar. Otuz büyük şehri ve üç yüz köyü vardır. Prens ailesinin adı Wen'dir. Bu aile vaktiyle K'i-lien dağlarının kuzeyinde Çao-wu şehrinde yaşayan Yüe-çilerdendir. Yüe-çiler T'u-küe'ler tarafından mağlup edildikten sonra arkalarını Ts'ung-ling dağlarına vererek yavaş yavaş güneye çekildiler ve böylece bu bölgeyi ele geçirdiler. Bir ağacın dalları gibi serpilen prenslikler An (Buhara), Ch'ao (Kabuzan), Şe (Taşkent), Mi (Maymarg), Ho (Kuşanya), Hu-siun (Harezmi), Mu-ti ve Şi (Keş)dir. Bunlara halk arasında 'Dokuz Aile' derler. Hepsi Çao-wu ailesinden inmedir" (Chavannes, 2007: 182-185).

Tarihi açıdan Sogdiana'da var olan çok sayıda şehir devleti hiçbir zaman kendi aralarında ve tek bir politika altında birleşmemişlerdi. Üstelik daima birileri, diğeri ile egemenlik için kavga vermişti (Xinru,

2011: 58-59). Dolayısıyla bu da bölgede merkezî bir devletin ve bununla ilgili düşünsel gelişimin, toplumu harekete geçirecek ortak hedeflerin hayat bulmasına engel olmuştu.

Bu bölgede yerel ve özel olana kıymet veren türden bir vatanseverlik vardı. Orta Asya'da kent milliyetçiliği, dünya vatandaşlığı ile yoğun bir yerelliğin birleşimi gibiydi. Örneğin İslamiyet'ten önceki dönemde Semerkant'ta alınabilecek en büyük cezalardan birisi, kişinin kentten sürülmesiydi (Starr, 2019: 83). Esasen bu yerellik, bölgenin coğrafik ve stratejik konumuyla doğrudan bağlantılıydı. Hem bölgede görünen bu bölünmüşlük nedeniyle hem de konargöçer dünyanın hemen yanı başında konumlanarak yerleşik hayatı temsil etmesi nedeniyle Sogdiana, savaşçı ve güçlü komşuların daimi hedefi hâline gelmişti. Bu da toplumsal hayatta değişimin ve yeni gelen hâkim güçlerle gerekli uyumun önünü açmıştı.

Baktria ve Sogdiana bölgelerinin sürekli değişen politik yapısı, bu bölge insanlarını büyük oranda hükümet dışı yerel güvenliklere, sosyal düzene, devamlılığa dayanan unsurlara bağlanmaya zorlamıştı. Elitler, bunlar içine bilginler de dâhil, tüccarlar, komutanlar, politik müttefikleriyle bütünleşebilmek için esnek olmayı öğrendiler ve sık sık efendileri değiştirdiği için buna uygun olarak onların ekonomik ve sosyal ilgileri de değişti. Tarih boyunca; Hindistan, Çin, Pers, Grek kültürel unsurları bölgeye varmaya ve burada zenginleşmeye devam ettiler. Bu da Merkezi Asya kültürünü eşi görülmemiş bir canlılıkla destekledi (Xinru, 2011: 579). Güçlü hâkimlerin yönetimi altında dahi Sogdiana bölgesinin belli ölçüde esnek hareket edebildiği de görülmekteydi. Zira yabancı egemenlerin yönetimi altında dahi, Çin gibi farklı ülkelere kendi adlarına elçiler göndermeye devam etmişlerdi.

Normal zamanlarda ise, Sogdiana bölgesi halkları, yerel hanedanlıkların güçlü idaresi, dihanların ya da soyluların iktidarı ve oluşmaya başlayan ticari sınıfın zenginliği sayesinde kendi kendilerini yönetiyorlardı (Starr, 2019: 83). Sogdiana'da genel olarak her şehrin prensleri, elitleri, savaşçıları ve tüccarları oligarşiyi oluşturup savaş ve diplomasi konusunda karar veriyorlardı (Xinru, 2011: 58-59). Bu durum, yerel toprak sahiplerinin gücünün, hanların ve mahalli idarecilerin yukarıdan aşağıya yapılanmış despotik sistemleri içerisinde dahi bir çeşit özgürlük alanı oluşturmaktaydı. Bu ise kent hayatının yoğunluğunu artırmış ama içinde yaşayan insanlarda bölgeye dair aidiyet hissini de zayıflatmıştı (Starr, 2019: 109-110). Yine de tarihsel süreç boyunca bölge kent yönetimlerinin, özellikle Semerkant'ın etki alanına girdikleri ve onunla birlikte hareket edebildikleri de görülmekteydi.

Çin kaynaklarından Sui shu'nun belirttiğine göre; Semerkant'ın kralının akrabaları bölgedeki diğer küçük krallıkları yönetmekteydi. Sogdiana merkezi bir devlet olmamasına ve her biri şehir devleti olmasına rağmen, kuzeydeki göçebelere karşı kendilerini korumak için işbirliği yapabiliyorlardı. Bunlar, en büyükleri olan Semerkant çevresinde birleşiyor, onu Buhara ve Kiş takip ediyordu. VII. yüzyıla gelindiğinde Semerkant (K'ang) Sogdiana'nın güç merkezi idi (Walter, 2006: 10). Fakat bu birleşmenin her zaman tekrar ettiğini ya da yeterince başarılı olduğunu söylemek de mümkün değildi. Zira Orta Asyalıların daha sonraki süreçte Arap saldırılarına karşı koymada başarılı olamamalarının sebebi de kendi aralarında bölünmüş olmalarıydı (Starr, 2019: 109-110). Örneğin 712 yılında Araplar tarafından Semerkant'a karşı yapılan askeri sefer sırasında Buharalılar ve Harezmliler, Arap vali Kuteybe'ye yardım etmişlerdi. Bu sebeple Soğd İhşidi Gurek, Arap kumandanını, ancak düşmanının "kardeşleri ve akrabasının" yardımı sayesinde savaşta kazanmış olduğundan dolayı ayıplamıştı (Barthold, 1990: 201). Soğdlar bu büyük saldırılar sonrasında çoğu zaman hamileri olan Türklere sığınmaktaydılar.

Kazılar göstermektedir ki, 712 yılında Semerkant Arapların eline düştüğünde, Soğd aristokrasisi başka bir Soğd kenti olan Pencikent'i terk etmişti. Bundan sonraki süreçte Pencikent'in yıkılması ve halkın Türk koruması altına girmek için hareket etmesi söz konusu olmuştu (Krippers, 1991: 72).

2.1. Sogdiana'da Krallar: Ünvan ve Soy isim Olarak Chao-wu

Sogdiana bölgesiyle ilgili olarak; Gök- Türkler devrinde, Çin kaynaklarında belirtildiği üzere; (T'ang-şu, CCXX1, b, s. 1 vd.): "*Prens ailesinin adı Wen'dir..... Bir ağacın dalları gibi serpilen prenslikler An (Buhara), Ch'ao (Kabuzan), Şe (Taşkent), Mi (Maymarg), Ho (Kuşanya), Hu-siun (Harezmi), Mu-ti ve Şi (Keş)dir. Bunlara halk arasında 'Dokuz Aile' derler. Hepsi Çao-wu ailesinden inmedir* (Chavannes, 2007: 182-185). T'ang-şu, K'ang ülkesine Sa-mo-kien (Semerkant) de denilir. Kral, altın ve değerli taşlarla süslü yuvarlak bir şapka giyer demektir (Chavannes, 2007: 182-185). Böylece Sogdiana bölgesindeki prensliklerin yönetici ailesi Wen ya da Çao-wu ailesinden gelmekteydi fakat kaynağın ifade ettiği gibi Yüezhileri Batıya göç etmeye sevk eden saldırıların sahibi T'u-küe'ler yani Gök -Türkler değil geçmişteki Hunlar idi. Bu göç hikâyesi de MÖ. 2. yüzyıl içerisinde gerçekleşmişti.

Bu dönemdeki Hun saldırıları sonucu Yüezhiler, Kansu'daki yurtlarından batıya doğru göç ederek en sonunda Sogdiana'yı işgal etmişler ve daha sonra Oxus Nehri'ni (Amu-derya) geçerek Baktria bölgesine girmişlerdi (Pulleyblank; 2002: 457-458). Fakat sonraki dönemlerde Sogdiana bölgesinde ortaya çıkan yönetim unsurlarında onlara dair atıflar bulunmaktaydı.

Sui shu'ya atfen Enoki'nin belirttiğine göre; K'ang'ın (Sogdiana) kraliyet ailesinin soyadı Wen idi. Kralın mensup olduğu bu ailenin adı orijinal olarak Wen idi ve bu Yüezhi orjinli idi. Yüezhiler, Ch'i-lien –shan dağlarının kuzeyinde Chao-wu şehrinde yaşıyorlardı. Fakat daha sonra Hunlar tarafından yenilgiye uğratıldılar ve batıya doğru hareket ederek Ts'ung-ling'i (Pamir) geçtiler ve yeni memleketlerini işgal ettiler (Sogdiana); onların ailesine mensup pek çok parça Sogdiana'nın değişik bölümlerinde yönetici oldu ve bu nedenle K'ang'ın komşuları olan ülkeler oldular (Enoki, 1955: 58-59). Enoki'ye göre; böylece yönetici aile isimleri Chao-wu'dan doğmuştur. Chao-wu ismi onların kendi kökenlerini unutmadıklarını göstermektedir. Ch'i-lien-shan bugün Kansu da Nan-shan'dır ve Chao-wu eskiden yönetim bölgesi olarak Önceki ve Sonraki Han döneminde dağın kuzeyindeki alandı. Bu bölge önceden Yüezhiler tarafından iskân edilmişti. Fakat kraliyet ailesinin Kansu'dan Sogdiana'ya gittiğine dair başka bir delil bulunmamaktadır. Bu göç hikâyesinin Sui shu'da anlatılmasının nedeni ailenin adı ile bu bölge arasındaki ilişkiyi doğrulamak olmalıdır (Enoki, 1955: 58-59).

Sogdiana bölgesi Akhunlardan (Eftalitlerden) sonra Gök-Türk egemenliği altına girmişti. İstemi Kağan'ın ölümünden sonra (ölümü yaklaşık 567) ise, oğlu Ta-tu'ya miras olarak kaldı. Gök-Türk hâkimiyeti altındaki dönemde, K'ang (Semerkant) Kralının ismi Tai-sih-pi idi ve kendisi Gök-Türk kağanının damadı idi. Onun yönetimi, Gök- Türk hâkimiyeti altında ikinci derecede bir hâkimiyet olmalı idi. Bu adamın Gök-Türkler tarafından buraya atanmış feodal bir soylu olduğu düşünülebilir. Pei-shih, bu adamı tarif ederken, onun soy bakımından eski Kang-chü veya Yüezhilere dayandığını ve ailesinin hükümdarlık hakkının Han zamanlarından beri var olduğunu söylemektedir (Shiratori, 1929: 52). Zira Türkler, Sogdiana'yı ele geçirdiklerinde bölgeyi önce Chao-wu üzerinden yönetmişlerdi. Daha sonra Türklerin, bu ailenin egemenliğine son verdiği görülmektedir (Kuzakçı, 2022: 241-242).

Soğd Prensliklerinin yönetici ailesi olan Chao-wu'nun, bu hakkı geçmişte Yüezih döneminden itibaren elde ettiği ya da bu hakkın daha çok Yüezih dönemiyle ilişkisi olduğu değerlendirilebilir fakat yine de bu konu tam olarak cevaplanmamış sorular içermektedir. Usmanov'a göre; buldukları bölgeye göre kendilerine Chao-wu ismini veren Yuezhi kabileleri, Sogdiana ve diğer birkaç bölgeyi içine alan coğrafyaya gelerek kendi krallıklarını kurmuşlardı. Bununla birlikte Chao-wu kelimesi herhangi bir halka ait olmadan sadece bir toponim olarak ilk başta Yuezhilere atıfta bulunur iken daha sonra Yuezhilerin de içine karıştığı Soğdlular için Çin'de genel bir ismi temsil etmeye başlamıştır (Usmanov, 2003: 148-149). Zira Çince kaynaklarda Chao-wu ailesi soyundan diye ifade edilen hükümdarlar ve onların yönettiği şehir-devletler

Tang Hanedanlığı kaynaklarında artık daha net olarak Soğdlulara ait bölgeleri ifade etmiştir (Usmanov, 2023: 320).

Chao-wu adının açıklaması, 10. yüzyıla ait olan Arapça bir metinle bağlantı kuran Smirnova tarafından, Jamuk ünvanını açıkça Soğd soylularıyla ilişkilendirerek “Mücevher” olarak tercüme edilmiştir (Kuzakçı, 2022: 152). Çinliler de Soğdluları genel olarak “Dokuz mücevherli soyadı” olarak ifade etmişlerdir (Hansen, 2012: 98). Çin’de 8. yüzyılda (755-763) büyük bir isyan hareketine girişen Soğd- Türk kökenli General An Lu Shan’ın yakın arkadaşı olan ve daha sonra isyanın liderliğini yapan Shi Siming de bu isimle ilgili bir unvan kullanmıştır.

Shi Siming’in mezarındaki bilgiler, onun kendisini “Chaowu Huangdi” yani hem Çin imparatoru hem de Soğd asilzadesi ilan ettiğini göstermektedir. Böylece kendisinde Soğdça “Jamuk (mücevher)” unvanını ve Çin imparatorlarının unvanlarını bir araya getirmiştir (Kuzakçı, 2022: 152). Yine o dönemde varlığı bilinen Chao-wu Doguz boylarının bir boyu olan “Chih Chieh” boyunun adı “güçlü, kuvvetli, kahraman” anlamına gelmektedir. Bahse konu Chih chiehler, isyan eden An Lu Shan’ın sahip olduğu özel askeri birliklerinin adıydı ve muhtemelen bu birlik Soğd boyundan olan askerlerden oluşuyordu (Baykuzu, 2013: 82-83). Görüldüğü gibi 8. yüzyılda An Lu Shan isyanının lideri olan An Lu Shan ve onun sonraki haleflerinden olan Shi Siming’in döneminde Cao-wu adı, Soğdlarla da bağlantılı bir anlam taşıyor görünmektedir. Dolayısıyla Chao-wu adı en başta değilse bile, Yüezhieh - Soğd ilişkisinin tarihî birlikteliğiyle ilgili bir dönüşüm yaşamış ve zamanla Soğdlarla da ilişkili bir anlam kazanmış görünmektedir.

2.2. Dihkanlar

Sogdiana bölgesinin 7. ve 8. yüzyılda İslam ordularının hedefi haline gelmesi, İslam-Arap kaynaklarında Sogdiana bölgesinin yöneticilerinden bahsedilmesine neden olmuştur. Bununla ilgili olarak karşımıza çıkan ifadelerden biri de dihanlar olmuştur.

İslami kaynaklar, Sogdiana’daki şehir devletlerinin krallarını çeşitli isimler altında tarif etmişlerdir. Bu krallar dihan sınıfına mensuptular (Walter, 2006: 10) ve İslami kaynaklarda Merkezi Asya’nın kralları, yöneticileri Dihkanlar diye isimlendirilmiştir (Zarshenas, 2011: 296). Esasen bu tanım eski İran’da da bilinmekteydi. Fakat Sasani toplumu, büyük ölçüde Sasani devlet yapısının ölçeği ve tarihî geçmişi yüzünden Soğd toplumuna göre çok daha hiyerarşik bir düzene sahipti (Walter, 2006: 11). Bu düzen içerisinde Dihkanlar mevcuttu fakat eski İran’da Dihkanlar köy yöneticileri, muhtarları konumunda idiler. Bu sınıf İran’da, soyluların altında idi. Sogdiana bölgesinde ise, Sasani İran’ında olduğu gibi hiçbir zaman merkezi bir yönetim kurulamamıştı ve burada Dihkanlar çok önemli roller oynamakta idiler (Zarshenas, 2011: 296). Üstelik Sogdiana’da dihan tanımının daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olduğu görülmekteydi. Zira Barthold’a göre; İran’da olduğu gibi bu bölgenin aristokrasisi arasında rütbe ve sınıf farklarının olup olmadığı tartışmasını sona erdirecek bilgiye sahip değiliz. Arap müellif Taberi eserinin bazı kısımlarında, Orta Asya asilzadeleri hakkında, İran aristokrasisinin en yüksek rütbelerine mahsus tabirleri kullanıyorsa da, dihan kelimesinin hem basit arazi sahipleri hem de hüküm süren melikler arasında kullanıldığını görmekteyiz. Böylece Sogdiana’da mahalli hükümdarlar ileri gelen asilzadelerden meydana geliyordu. En kuvvetlileri de tıpkı tebaaları gibi dihan diye anılıyordu (Barthold, 1990: 195-196). Bu yönüyle dihan tanımı hem kent devletlerini yönetme hakkına sahip olduğu düşünülen birtakım soyluları hem de arazi sahiplerini nitelemekteydi. Dolayısıyla kişilerin arazi sahibi olmakla da birtakım imtiyazlar kazanmış olduklarını düşünebiliriz.

Esasen Sogdiana’da aristokratlar veya dihanlar toplumun belkemiğini oluşturmaktaydılar ve arazinin büyük bölümünün sahibiydiler (Frye, 1965: 32). Yine Sogdiana bölgesi nehir sularını kullanma becerisi ve zirai faaliyetler konusunda son derece gelişmiş bir medeniyete sahipti.

Bozkırlarla çevrelenmiş Sogdiana, dönem dönem aşırı nüfus yoğunluğu yaşanan zengin bir tarım ülkesi ve aynı zamanda Asya ticaretinin merkezi olmuştur (Marshak, 2002: 299). Ticaret konusu unsurlardan biri de üretilen bu zirai ürünler olmalıdır. Vaisserie'nin belirttiği üzere; Sogdiana yerleşik dünyanın sınırlarına konumlanmıştı ve bozkırın göçebelere ile sürekli irtibat halindeydi. Bu vaha bölgesinin periferinde göçebelere ait kurganlar bulunmuştur. Anlaşılan göçebelere ve Soğdlar arasında ekonomik bir ilişki vardı ve bu temelde hayvan yetiştiriciliği ile zirai ürünlerin değiş tokuşu esasına dayanmaktaydı (Vaissiere, 2005: 16-17). Bölgedeki tarımsal faaliyetler dihanların kontrolünde gelişmiş olmalıdır. Dolayısıyla Sogdiana'da geniş arazi sahipliği ve zirai üretim dihanların etkinlik sahası içerisindeydi.

Dihkanlar, bölgenin birçok yerinde rastlanan ve kurganları andıran korunaklı hisarlarda yaşıyorlar bu kaleler vasıtasıyla hâkim konumlarını sürdürebiliyorlardı. Bu hisarlar, sulama kanallarının üst kısmında yerleşiyordu ve böylece dihanlar daha aşağı kısımda yaşayan halk üzerindeki hâkimiyetlerini güçlendirmekteydiler. Dağlık vilayetlerde ise dihanların kasırları her zaman en stratejik noktada yer alıyordu. Şehrin merkezinde ise kendileri ile birlikte akrabalarının ve yakınlarının da yaşadığı malikâneler bulunmaktaydı (Türk, 2018: 47). Orta Asya'nın batı ve kuzey sınırları büyük toprak sahiplerine, yani dihanlara ait sağlam kaleler ve güçlü malikâneler ile doluydu. Soyluların ikamet ettikleri bu yerlerin en az üç farklı çeşidi mevcuttu. Kuzeydeki çöl bölgesinde kayalıkların üzerine inşa edilmiş, içinde küçük kasabaların yer aldığı kale-kasaba modelinin minyatürü konumunda olan yüksek duvarlı kaleler vardı. Bugün Türkmenistan'ın güneyinde ve batısında kalan kayalık olmayan çölde, üzerinde çok sayıda siperin bulunduğu blok şeklinde geniş surlar görülmekteydi. Köşk adı verilen tuğladan yapılmış bu yerlerin sahipleri kentlerin soylularıydı. Tacikistan ve Afganistan'ın tepelerinde bir mahalli idarecinin ya da soylunun sarayı konumundaki kaleler vardı (Starr, 2019: 75).

Sogdiana bölgesinde Dihkanların önemi konusunda, Narşahi'nin yazdıkları arasında; bu soylular arasında "büyük dihan" vardır ifadesi "Buhur hudat"ı niteliyordu ve onun eski bir dihan ailesinden geldiği belirtilerek, ona diğerlerinden çok daha fazla değer biçiliyordu (Zarshenas, 2011: 296). Dolayısıyla Sogdiana bölgesinde soya dayalı bir üstünlüğün olduğu değerlendirilebilir.

Bu tarif Abbasi halifeliği yönetimi zamanında da devam etmiştir. İslam-Arap müelliflerinden İbn Havkal, Şaş ve Fergana'dan bahsederken; "...Mavarünnehir'in dihanları ise Halifelerin kumandanları (emirleri) yakın adamları, iyi hizmet ve itaat eden resmi giyiniş ve kıyafeti iyi kullanan gözde hizmetkârları oldular" demektedir (İbn Havkal, 2014: 352).

2.3. Sogdiana Sahasında Tüccarlar ve Konumları

Kaynakların belirttiği üzere, Sogdiana bölgesi insanları eskiden beri ticaret konusunda son derece marifetliydi. Çin kaynaklarından Shi-chi'nin belirttiğine göre; "[Ta-]yüen [Devletinin] batısından An-hsi Devletine kadar değişik diller konuşulmasına rağmen genellikle bu diller birbirine benzediğinden bu çevredeki insanlar birbirini anlayabiliyordu. Halkın hepsinin gözleri çukurdu, çoğu sakallı ve bıyıklıydı. İyi ticaret yaparlar, bir shu için sıkı pazarlık ederlerdi (Onat 2012: 41; Ögel, 2015b: 436, Vaissiere, 2005: 25-28)." onlar en az olan ıvır zıvır için bile pazarlık yaparlardı" (Hirth, 1917: 108). "maharetli tüccarlar olup çok ustaca pazarlık yaparlardı" (Groot ve Asena, 2010: 241). Bölgenin stratejik önemi ve ticaret yolları üzerinde konumlanması burayı ticaret için son derece elverişli bir duruma getirmişti. Bu da marifetli ve büyük tüccarların ortaya çıkmasına imkân hazırlamıştı.

Sogdiana bölgesindeki Pencikent'in yöneticisi Divastiç'e ait olan Mug Dağı dokümanları 1933 yılında bulunmuş ve Sovyet bilim adamı A. A. Freiman ve diğerleri tarafından 1960 yılında Mug dokümanları olarak neşredilmiştir. Bu dokümanlara göre; aristokratlar Soğd sosyal düzeni içerisinde en yukarıda idiler. Bunları tüccarlar, işçiler, çiftçi-köylüler, sanatçılar ve köleler takip etmekteydi (Walter, 2006: 11).

Esasen Dihkanlar, Sasani sosyal hiyerarşisi içerisinde soyluluk bakımından alt seviyede idi fakat nasıl olduysa Merkezi Asya'da konumu yükselmişti. Avrupa'nın Orta Çağ'daki kral ve şövalyeleri gibi Soğd Lordları da feodal vassal durumlarını koruyorlardı. Fakat Ortaçağ Avrupa'sından farklı olarak bu Lordlar ve aristokratlar, zengin tüccarların sosyal statüsünden ve imtiyazlarından çok farklı değil idiler (Walter, 2006: 10) Dolayısıyla Sogdiana'da zengin aristokrasinin, yani Çin ve diğer memleketlerle yapılan kervan ticareti sayesinde zenginleşmiş olan tüccarların, özel bir mevkie sahip oldukları anlaşılıyor. Taberi, Soğdluların güçleri hakkında bilgi verirken bu tüccarları "Melikler" arasında saymaktadır (Barthold, 1990: 196). Böylece; Sogdiana bölgesinde "Aristokrat" sınıf içinde; aristokratik toprak sahiplerinin yanında zengin tüccarları da saymak mümkündür (Walter, 2006: 11). Mori'ye göre; Sogdiana devletlerinde tüccarların, soyluların hemen altında yer alması, bu arada, bunların "kent soylularına katılmış olmaları" Soğdluların ticari faaliyetlerinin canlılığından kaynaklanmakta bu canlılığın nedeni de bu yörenin coğrafi konumundan gelmekteydi (Mori, 1984: 340). Bunların ticari aktiviteleri İran ve Roma İmparatorluğuna ayrıca Sogdiana'dan kuzeye doğru yani bozkıra doğru da uzanmaktaydı. Soğdlar, Sogdiana'nın coğrafi merkez avantajlarını kullanmaktaydılar. Soğdlu tüccarların şehir devleti içinde veya dışında da toprakları vardı. Soğdlu zengin tüccarlar geniş arazilere ve saraya benzeyen evlere sahiptiler (Walter, 2006: 10-11). Narşahi'nin, Buhara tüccarları hakkındaki bölümü, bunların geniş araziye sahip oldukları halde şatolarda oturduklarını ve mevkilerinin Dihkanlarınkinden pek az farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Barthold, 1990: 196). Muhammed b. Cafer en- Narşahi kitabında zikretmiştir ki;

"Kuteybe b. Müslim Buhara'ya girip, Buhara'yı ele geçirince Buhara halkına evlerinin ve arazilerinin yarısını Araplara vermelerini buyurdu. Buhara'da bir topluluk vardı ki bunlara Keskesan /Kuskusan derlerdi. Onlar saygı, itibar ve rütbe sahibi insanlar idiler. Buhara halkı arasında onların itibarı çok idi. Onlar mahalli Dihkanlardan olmayıp, yabancı idiler. Aynı zamanda da asil, tüccar ve zengin idiler. Kuteybe onların evlerini ve mallarını bölüştürmekte ısrar edince kendi evlerinin ve mallarının hepsini Araplara bıraktılar ve şehrin dışında yedi yüz köşk bina ettiler"(Narşahi, 2013: 45).

Burada bahsedilen kimseler bireysel zenginler olup, menfaatleri aristokrasi ile ortaktı. Sogdiana bölgesinde İslam hâkimiyeti devrindeki gibi henüz çeşitli sanayi loncaları söz konusu değildi. Ayrıca bölgede dihanlar ile tüccarlar arasında rekabet olup olmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır (Barthold, 1990: 196). Yine bölgede Sogdiana'lı tüccarların gücü, aristokratik savaşçı sınıfın da altında değildir. Zira Pencikent duvar resimlerinde pek çok savaşçı resmi görülmesine rağmen Soğd şehir devletleri sıklıkla Türklerin hatta Çinlilerin askeri gücüne güvenmekteydiler. Soğdlu savaşçıların imajı hakkında sahip olduklarımız göz önüne alındığında ve mukayese edildiğinde, onların tüccarların gölgesinde kaldıklarını söylemek mümkündür. Bu tüccarlar zengin ve uluslararası yüksek statüye sahip olmuşlardır (Walter, 2006: 11).

2.4. Çiftçiler ve Köylüler

Soğd toplumunda ziraat ve ticari aktiviteler toplumun ekonomik hayatının temelini oluşturmaktaydı. Sosyal olarak da Soğd toplumunu dört gruba ayırabiliriz. Bunlar: Soylular, tüccarlar, işçiler ve kölelerdi (Skaff, 2003: 475-476). İşçiler ve kölelerin esas kullanım alanlarından biri olarak yapılan zirai faaliyetler değerlendirilebilir.

Zira Sogdiana bölgesi aslında bir tarım ülkesiydi. Kaynaklar buranın verimli tarım arazilerine sahip olduklarını söylemektedirler. Eberhard'ın işaret ettiği üzere; Soğd medeniyetine, maden kullanması ve büyük bir ihtimalle sulama tertibatlı ileri bahçeciliği nedeniyle bir şehir medeniyeti denebilirdi (Eberhard, 1942: 175). Bu gelişim bölgede erken dönemlerden itibaren gerçekleşmişti ve Soğd yayılımına bağlı olarak Sogdiana dışındaki farklı coğrafyalarda da bu faaliyetler hissedilmekteydi. Soğdların tarihi bakımından en önemli belgelerden bir kısmını oluşturan metinler, MS 313-314 yılına tarihlendirilen Soğd Eski Mektuplarıdır. 5 Mektup ve parçalardan oluşan bu belgeler, 4. yüzyıl başlarında kendi vatanları dışında

yaşayan ve Çin'in Kansu bölgesinde koloniler kuran Soğdların hayatı ve iktisadi faaliyetleri hakkında bilgi içermektedir. Bu faaliyetlerin bir kısmının ziraatla ilgili olması mümkündür.

Soğdlara ait "Eski Mektuplar", Sir Aurel Stein'in ikinci keşif seferi sırasında 1907 yılında Doğu Türkistan'da, Dunhuang yakınlarında bulunmuştur (Harmatta, 1979: 157-159). Mektupların birinde 17.. "Thurwanda yüz soylu adam, Semerkanttan..... (Kacan) 40 ..adam....(Henning, 1948: 605-607) ifadesi bulunmaktadır.

Eski Mektup II den, öğrendiğimize göre; Soğdlu koloniler o zamanlar Çin'in, Dunhuang ve Louyang gibi önemli kentlerinde hazır bulunmakta idiler. Buralarda yaşayan Soğdlular arasında soylular olduğu gibi yarı özgür insanlar da vardı. Bu insanlar Sogdiana'daki sahiplerinden, tüccarlar vasıtasıyla alınmış idiler ve kardan veya faizden pay verilirdi (Harmatta, 1979: 165). Bu insanların yarı özgür konumu zirai faaliyetler ile yani çiftçilikle ilgili olabilirdi. Grenet, Williams ve Vaisserie'ye göre; Soğd Eski Mektupları V içerisindeki ifadelerden anlaşıldığına göre; Dunhuang'daki Soğdlar, Ghawtus isminde birinin, Batıya doğru gitmeleri yolunda kolay bir rota bulabileceğine inanmışlar ve ona güvenmişlerdi. Burada Ghawtus çok sayıda Soğdlu gruba eşlik ediyordu ve bu Soğdlulara "Siyahlar" denmekte idi. Mektuplarda geçen "Siyahlar" ifadesi belki bir klan ismi veya küçümseyen bir ifade olabileceğini değerlendirirken, bunların Soğdluların çiftçi kolonileri olmaları da mümkündür (Grenet ve Williams vd 1998: 100). Dolayısıyla mektuplardaki bilgilerden, Soğdlar arasında zirai faaliyetler için kullanılan yarı özgür veya köle niteliğinde insanların varlığı değerlendirilebilir.

Sogdiana bölgesindeki Soğd toplumunda da zirai faaliyetlerle uğraşan kimselerin yüksek bir konuma sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin 7. yüzyılda Çinli Budist Hacı Hsüan Tsung'un seyahatinde bahsettiği üzere; Su-jab kentinden Chieh-hsiang-na (Keş) Devleti'ne varıncaya kadar uzanan bölge Soğd adıyla anılmakta ve buradaki kişilere de Soğdlu denmekteydi. Onlar, varlığın fazla olmasına değer vermektedirler, aşağı ve asil tabaka ayrımı yoktur. Örneğin zenginlikleri hesapsız olsa bile giyecek ve yiyecekleri kaba ve kötüdür. Köylüler ve tüccarlar yarı yarıyadırlar denmekteydi (Mori, 1984: 345-346). Güçlü bedenleri olanlar toprakları işler, geri kalanları da kâr getirme, alım satım, ticaret ile uğraşırlardı (Ergüven, 2011: 49-50). Buhara ve Kuşan (Keş) da toprak ürünleri ve gelenekleri Semerkant'a benzerdi (Kırilen, 2015: 69).

Dolayısıyla Sogdiana'da çoğunluğu oluşturan fakir insanların büyük bölümü çiftçiler ve hizmetçilerden oluşmaktaydı (Zarshenas, 2011: 296). Bu nedenle Soğd toplumu içerisinde arazi sahibi zengin dihanların aksine, çalışan durumundaki çiftçi ve hizmetçilerin ekonomik ve sosyal açıdan daha aşağı seviyede olduğunu değerlendirmek mümkündür.

2.5. Sogdiana'da Devlet Dini- Din Adamları ve Ruhban Sınıfı

2.5.1. Devlet Dini

Tarihsel olarak Sogdiana'da merkezî ideolojik kontrolün olmaması, çeşitli dinlerin burada gelişmesine ve kabul edilmesine katkıda bulunmuştu. Örneğin İran coğrafyasında hükümdarlar tek dinî profili belirlerken, yarı özerk hükümdarlar tarafından yönetilen Sogdiana'da "devlet dini" yahut resmî bir din varlığından söz etmek mümkün değildi (Kuzakçı, 2022: 69). Soğdlu şehir devletleri asla resmî bir din tesis edememişlerdi ve bu şehirler çeşitli dinsel kurum ve kuruluşlara ev sahipliği yapıyorlardı. Bütün bu şehir devletleri, İpek Yolu üzerindeki uzun mesafe ticaretinden veya yemek ve kıyafet konusundaki yerel ticaretten ticari kar elde etmek konusuyla ilgileniyorlardı (Xinru, 2011: 58-59). Barthold'a göre; Arap kaynaklarında hükümdarların "şakir" yahut "çâker" (kul) denilen hassa askerlerinden bahsediliyorsa da Narşahî'nin ifadelerinde Buhara Melikesinin Sarayı hakkındaki rivayetinden bahsedilen bu özel birliğin ücretsiz olup, bölgedeki aristokrasinin genç üyelerinden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu gençler, kendi hükümdarlarının saraylarında, tıpkı Avrupa şövalyelerinin çocuklarının krallar ve duklerin

saraylarında yaptığı gibi hizmet ederlerdi. Dolayısıyla böyle bir siyasi teşkilat altında kelimenin tam manasıyla bir devlet dininden bahsetmek mümkün değildir (Barthold, 1990: 195).

Sogdiana bölgesinde Arapların fethine kadar olan süreçte, Müslüman yazarlar tarafından en çok fark edilen; ateşe tapma ve ölümlerin ifşa edilmesi gibi dini uygulamalar, bilim adamlarının normal olarak Zerdüştlükle bağlantı kurduğu unsurlardı. Fakat Müslümanların Orta Asya açıklamasında bile yerel kültür unsurlarının Sasani İran'ın Zerdüşt kurallarıyla tamamen uyuşmadığını söylemek mümkündür (Foltz, 2006: 137). Zira Soğd toprakları, İran'da (Orta/Batı İran) geçerli "ortodoks" Zerdüştlüğün nüfuzunun ötesindeydi. Bu durum özellikle çeşitli yerel bölgelerde geliştirilen Soğd Zerdüştlüğü uygulamalarının çeşitliliğinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Soğd yerel dini, Zerdüştlüğün merkezine konumlanan Ahura Mazda gibi önemli bir figürden de yoksundu (Kuzakçı, 2022: 69). Bölgede özellikle cenaze törenleri ile ilgili önemli kanıtlar bulunmasına rağmen, burada Zerdüşt görevliler fazlaca görünmezler. Bu ise Sasani İran'ındaki durumdan farklıdır ve hatta onun zıddıdır (Azarnoush ve Grenet, 2007: 159).

Yine Sogdiana bölgesi dönem dönem Budist, Nesturi ve Manihaist dinsel gelişmelerden de etkilenmiştir. Budizm Sogdiana'da gelişerek önemli bir din olmasına rağmen, burası hiçbir zaman sadece Budizm'e ait bir ülke olmamıştır (Xinru, 2011: 58-59). Dolayısıyla Sogdiana nüfusunun hepsinin tek bir şekilde Zerdüşt veya Budist olduğunu farz edemeyiz. Zira onlar, Zerdüştlüğü ve Budistliği kurumsallaştıran güç merkezlerinin biraz uzağında yaşamışlardır. Büyük bir ihtimalle Sogdiana'nın yerel dini, bahsedilen bu iki önemli dinin değişim gösterdiği İran/Hint Avrupa havzasından birçok unsurun alınmasıyla birlikte oluşturulmuştur. Bu nedenle onları herhangi bir dönemde tamamen Zerdüşt veya Budist olarak sınıflandırmak yanıltıcı olabilir (Foltz, 2006: 84).

2.5.2. Ruhban Sınıfı

Soğdlardaki sosyal sınıflar ile Sasanilerdeki sosyal sınıflar mukayese edildiğinde; Sasanilerde görülen dini uzmanların sosyal hiyerarşinin tepesinde bulunduğu söylenebilir. Bunları; savaşçı- aristokratlar, bürokratlar, kâtipler, çiftçi köylüler ve tüccarlar takip etmektedir (Walter, 2006: 11). İran'da din rahibi olarak Magi, merkezi hiyerarşiye göre organize edilmiştir ve her zaman her yerde görünür olmuştur. Politik güçte, idarede, adalet ve ticarete onların varlıklarını görmek mümkündür. Burada Magi'lerin sosyal hayattaki rolleri o kadar etkili idi ki IV. yüzyılda Ammanus Marcellinus'un dahi dikkatini çekmişti. Marcellinus onları "kalabalık" "güçlü sınıf" olarak tarif etmekte ve onların "gelişmiş mülklere" sahip olduklarını söylemektedir. Ayrıca kendilerine çok saygı duyulduğunu ve bu nedenle koruma duvarına yani surlara ihtiyaç duymadıklarını da belirtmektedir (Azarnoush ve Grenet, 2007: 159).

Soğd bölgesinde ise, üst konumda ruhban sınıfının mevcudiyeti bilinmemektedir (Kuzakçı, 2022: 69). Dolayısıyla Sogdiana'daki hayatın esas özelliği olarak, burada arazi sahibi aristokratların hâkimiyetine karşı, İran'da olduğu gibi dengeyi sağlayacak bir taht- mâbet ittifakı, yani kuvvetli bir monarşik güç ile ruhban sınıfı nüfuzu yokluğu söylenebilir (Barthold, 1990: 195). Bu nedenle dini unsurların, kent yönetimi veya devletle ilgili hususlarda da ön plana çıkması beklenemez.

Örneğin Arap işgalleri sırasında, Sasani devletiyle ilgili olarak sık sık Magi'den bahsedilmekteyken Sogdiana'da hemen hemen hiç bahsedilmemiştir. Sogdiana'da Araplara karşı uzun süren yerel mücadele, görünüşe göre yerel krallar tarafından veriliyordu ve bazı zamanlarda fetihçi Türk ordularıyla birlikte ittifak yapıyordu. Burada da dini bileşenler, öğeler şüphesiz vardı fakat nadiren ön plana çıkıyordu (Azarnoush ve Grenet, 2007: 159). Taberî'nin naklettiğine göre; bölgede Arap istilacılarına karşı yapılan harplere, din adamlarının hiçbir şekilde katıldıklarına dair bir bilimiz yoktur. Kuteybe'nin 706 yılında Beykent'i zaptı hakkındaki rivayette, Türkleri, Müslümanlara karşı kıskırtan tek gözlü bir adamdan bahsedilir. Bunun askeri kumandanlardan daha tehlikeli bir düşman olduğu görülmektedir. Bu kişi Müslümanlarca esir edilince kurtuluş akçesi olarak bir milyon dirhem teklif edildiği halde, bu büyük

meblağ Müslümanları kandıramamış ve tehlikeli bir düşmanın hilelerinden kesin olarak kurtulmayı tercih etmişlerdir. Bu konuda nakledilen rivayetten tek gözlünün halk üzerindeki etkisinin dini mahiyette olup olmadığı ise anlaşılammaktadır (Barthold, 1990: 195-196).

712 yılında Semerkant'ın Araplarca ele geçirilişinden sonra, şehrin resmi teslimi buranın önde gelen tapınağının kapısında gerçekleşmişti. Tapınak yağmalanmış ve onun içerisinde bulunan; ahşaptan ve değerli madenlerden yapılan heykeller Kuteybe tarafından yakılmış ve eritilmişti. Ibn-el Fakih'de anlatıldığı üzere; Kral Durek (Gurek) ve aristokratik arkadaşları, "heykellerin koruyucuları (sadana)", yani kutsal şeylere karşı yaptığı saygısızlık karşısında Kuteybe'yi uyarmaya çalışmışlardı," Kuteybe'nin buradaki resmi görevlilere birkaç ay önce Harezmi'de yaptığı gibi direkt saldırmadığını anlıyoruz. Biruni'nin anlattıklarına göre Kuteybe, Harezmi'de kitapları yakmış, rahipleri de öldürmüştü. Fakat Biruni, Kuteybe'nin Sogdiana seferi hakkında fazla bilgi vermez, aksine onun zamanında bu bölgenin rahiplerinin yazdıkları şeyler hala deveren etmektedir. Göreceli detaylardan anlaşıldığına göre Sogdiana'nın ele geçirilmesinden sonra, rahiplerin gösterdiği herhangi bir mukavemet görmezden gelinmişti ve sonuçta da büyük katliamlar olmamıştı (Azarnoush ve Grenet, 2007: 159).

Dolayısıyla Sogdiana bölgesinde güçlü bir devlet yapısı olmadığı gibi, merkezi bir devlet dininden de bahsedilemez. Dolayısıyla güçlü bir hükümdar olmadığı gibi, hükümdarın iş birliği yapacağı bir ruhban sınıfı da yoktur veyahut çok görünmez niteliktedir. Bu da yabancı işgaller karşısında mukavemet gösterecek dini bir örgütlemenin oluşmasının önüne geçmiştir. Bölgenin ziraat ve ticarete elverişli yapısı, toprak sahipleriyle tüccarları konum olarak yükselttiği gibi, arazi sahibi tüccarların varlığı, bu sınıflar arasındaki ayrımı da belirsizleştirmektedir.

2.6. Soğdlarda Kölelik Müessesesi

Soğdlar yaşadıkları bölgede gerçekleştirdikleri zirai faaliyetlerin yoğunluğu dışında ticari faaliyetleri için de hizmetçi ve köle sınıfından insanları kullanmaktaydılar. Kölelik müessesesinin uygulandığı bir diğer alan da muhafız- askerlik konusuydu. Bu konuda "Çakar", "Çakır" sisteminden söz edilebilir.

2.6.1. Askeri Köleler

Persce cahakar kelimesi "köle" ya da "hizmetçi" anlamına gelmekteydi. Watters'in teorisine göre bu kelime Semerkant'ın kuzey batısındaki Chalak kasabasından gelmekte idi (Maejima, 1977: 120). Chakir, modern Persçe'de basitçe "hizmetçi" olarak anlaşılabilmektedir. Fakat Merkezi Asya'da, özellikle Sogdiana'da chakar; askeri köle veya Memlük olarak çevrilebilir. Frye'in düşüncesine göre bunlar sonraki dönemlerdeki kurumlardan Mısırın Memlükler'i gibidir (Frye, 1998: 195-196). Esasen Soğdlarda asker köleliğinin; arazi ve köşk sahibi dihanlar ile ticari kervanları olan büyük tüccarların hizmetli, muhafız ihtiyacından ortaya çıkmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Zira Narşahi ve diğerlerinden öğrendiğimize göre; Buhara aristokrasisinin büyük bölümü şehrin dışındaki villalarda kalmaktaydılar. Buradaki küçük saraylarını, kendi korumaları veya hizmetçileri ile çevrelemişlerdi. Bu koruyuculara Chakir (Şakir) denilmekteydi (Frye, 1965: 28). Yine bunların Merkezi Asya'daki pratiklerde satın alınarak eğitilmiş ve Çin'e veya başka yerlere uzun seyahatlere giden tüccarların evlerini koruyan korumalar olduğunu söyleyebiliriz. Bu köleler zengin tüccarların veya arazi sahiplerinin özel ordusu olarak gelişmiş ve sahiplerine bağlı, minnettar kimseler olmuşlardır. Bu pratik İslami dönemlerde de devam etmiş, Abbasi halifeliğinde olduğu gibi Samanilerin merkezi Buhara'da varlığını devam ettirmiştir (Frye, 1998: 195-196). Bunların dışında İslam orduları bölgeye geldiğinde vali ve yöneticilerin Soğdlu askerleri kullanmış oldukları görülür. Taberi'nin naklettiğine göre Kuteybe zamanında Soğdlu askerlerden kurulmuş olan 30.000 kişilik birlikler İslam ordusu içinde önemli bir yer edinmiştir (Aydın, 2008: 482).

2.6.2. Köle Ticareti

Soğd toplumu içerisinde kölelik olduğu gibi, Soğdlar tüccar olarak da köle ticaretinin içerisindeydiler ve köle olarak satılanların bir kısmı da Soğd kökenli kimselerdi.

Örneğin Doğu Türkistan'da Turfan bölgesinde 477 yılında, 30 yaşında İranlı bir köle, Sogdlu tüccarlardan 137 top pamuğa (pamuk asmaya) alınmıştı (Hansen ve Xinjiang, 2013: 285). Yine Turfan bölgesinde; 639 yıllarına ait olduğu düşünülen ve köle olduğu anlaşılan bir kıza ait satış sözleşmesi bulunmuştu. Bu köle kızın ailesi Semerkant'tan gelmişti (Frye, 1993: 73-74). Soğd dilinde yapılmış bu kontrat Turfan sahasındaki Astana da bulunmuştu. Burada kadın köle için 120 "iyi saf" gümüş paradan, söz edilmekteydi (Hansen, 2012: 95). Yine bu bölgede, o dönemde "Mi" soy isminin özellikle Soğdlar tarafından kullanıldığı değerlendirilmektedir. T'ang Hanedanlığı dönemine dair 648 yılında kervan ticareti izni niteliğinde sayılabilecek belgelerin biri, tüccar olan Mi Xunzi'ye dairdir. Belgeden anlaşıldığına göre; bu kişi, ticaret için muhtemelen Beşbalık yöresinden Turfan'a gidiyordu ve onun götürdüğü ticari ürünler arasında; on beş yaşında bir erkek köle ile 12 yaşında bir kız köle de bulunmaktaydı. Bu köleler yabancı isimlere sahipti ve muhtemelen bunları göçebe topluluklardan satın almıştı (Skaff, 2003: 507-508).

Soğdların gerçekleştirdiği köle ticaretindeki bölgesel coğrafi kaynaklar arasında, Sogdiana bölgesinin ve Türklerle meskûn bozkır arazisinin de olduğu değerlendirilebilir. Sümer'in belirttiği üzere; Türk ülkelerinde kışın sık sık görülen korkunç açlıklar ve yaşanan savaşlar nedeniyle genç çocukları satın almak mümkün olabiliyordu (Sümer, 2006: 36). Arap saldırıları döneminde Sogdiana bölgesindeki pek çok Soğdlu'nun da köle statüsüne düştüğü anlaşılmaktadır.

Arapların zaferi, bölgedeki erkeklerin ölümü, kadın ve çocukların esir edilerek köle pazarlarında satılmasıyla sonuçlanmıştır (Gumilev, 2004: 373). Narşahi'nin anlattığına göre; *"(706-707) Beykend'i ele geçirdikten sonra şehir halkının muhalefet ettiği ve atadığı Emir'in öldürüldüğü haberini verdiler. Bu haber Kuteybe'ye ulaşınca geri döndü ve Beykend'de eli silah tutan kim var ise hepsini öldürdü. Kalanları ise köle yaptı. Öyle ki Beykend'de kimse kalmadı ve Beykend harap oldu. Beykend halkı tüccar idiler. Olay sırasında birçoğu ticaret için Çin vilayetinin beldelerine ve başka yerlere gitmiş idiler. Geri döndüklerinde çocuklarını, kadınlarını ve yakın akrabalarını istediler ve Araplardan satın aldılar"* (Narşahi, 2013: 70-71).

Bölgede köle ticaretinin canlılığını daha sonraki dönemlerde de koruduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Buhara kenti, Sogdiana bölgesi için daima önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 10. yüzyıl müelliflerinden Narşahi'nin eserinde belirttiği üzere; *"Buhara'ya Arapça Medinetü-t Tüccar yani Şehr-i Bazarganan (Tacirler Şehri) denmiştir. Buhara adı ise bunların hepsinden daha fazla bilinendir"* (Narşahi, 2013: 34-35). İbn Havkal ise, Buhara'da bulunan pazarlar ve köle ticareti hakkında bilgi verir; *"Buhara duvarının içinde ve dışında muayyen zamanlarda kurulan birbirine bitişik çarşılar vardır. Bu zengin pazarlar, buraların halkının kazanç kaynağı olan sürü hayvanları, elbise, köle, bakır, tunç, kap ve diğer kazanç kaynağı eşyanın alış-verişi için kurulur..."* (İbn Havkal, 2014: 371) Yine İbn Havkal: *"Semerkant şehri Maveraünnehir kölelerinin toplandığı yerdir. Maveraünnehirdeki en makbul köleler Semerkant'ta yetiştirilenlerdir"* demektedir (İbn Havkal, 2014: 375). Dolayısıyla Sogdiana bölgesinde köle ticareti ve kölelik güçlü varlığını bu dönemlerde de korumuş görünmektedir.

3. Soğd Toplumunda Aile

3.1. Soğd Toplumunda Kadın

Soğdlarla ilgili bilgiler, Soğd toplumunda kadının nispeten farklı bir konumda olduğunu göstermektedir. Maveraünnehir bölgesinde, kadınların sosyal hayattaki konumu açısından Han Hanedanlığı dönemindeki kayıtlar önemli bilgiler vermektedir. Buna göre: *"[Ta-] yüen [Devletinin] batısından An-hsi Devletine kadar değişik diller konuşulmasına rağmen genellikle bu diller birbirine benzediğinden bu çevredeki insanlar birbirini anlayabiliyordu. [Toplumda] kadınlara saygı duyulur, kocaları onların sözlerine göre karar verirlerdi* (Onat, 2012:

41). "...Genç kadınlara saygılıdır; onlar (yani kadınlar) erkeklerin kararlarında önemli rol oynarlar" (Groot ve Asena, 2010:241). "...Kocalar karıları ne derse ona uyarlar" (Ögel, 2015b: 436) "...Onların topraklarında, evlerinde kadınların yüksek değeri vardı ve kocalar karar verirken eşlerinin tavsiyesini alırlardı" (Hirth, 1917: 108).

Böylece Eberhard'a göre; Soğd medeniyetlerinde matriarkal'a benzer gelenekler görülüyor olsa da arada bir, kız kardeşleri ile evlenme olup olmadığı konusu şüphelidir (Eberhard, 1942: 174-175). Zira kaynaklarda An-kuo ülkesi olarak tanımlanan coğrafik saha Han devrindeki An-hsi ülkesidir. Burada, K'ang-kuo ile akraba Chao-wu grubunun hükümdar ailesi hâkimdir. Adetler K'ang-kuo 'da olduğu gibidir; fakat kız kardeşleri ile de evlendikleri bilgisi bulunmaktadır. Hsin-T'ang-shu'ya göre, bu coğrafi saha Buhara'ya karşılık gelmektedir (Eberhard, 1942: 142-143).

Soğdlarda ailede kadının yeri ve konumu konusunda dini mülahazaların etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Soğdlarla ilgili çalışmalarda, son yıllardaki yazılarda "Mithra", anlaşmaların ve sözleşmelerin tanrısı olarak geçmektedir. Onun Baga ile yakın bir ilişkisi vardır, Baga, Bhaga gibi Rgveda da Mitra'nın en eski ortaklarından biridir, fakat seviye olarak ondan biraz daha aşağıdadır. Onun evliliğe olan özel ilgisini "Evlilik Sözleşmelerinde" ve sosyal kuruluşlardaki yerini görebiliriz (Henning, 1965: 249-250). Bu da evliliklere dinsel bir değer ve koruma yüklendiğini göstermektedir. Bölgede kadınlara dair unsurlar diğer dini motiflerle de ilişkili olmuştur.

Yine Zerdüştlükte, ruhu cennete götürdüğüne inanılan Vicdan Meleği Daēnâ'dır ve o genellikle çift başlı köpek figürü ile temsil edilmiştir (Özdemir, 2019: 127). Bölgede kadınlara dair pek çok kutlu isim Daēnâ'dan ortaya çıkmaktadır. Bunlar "dini" anlamda Zerdüşst fikirleri içerisinde paylaşılmıştır. Maniheist Soğd metinlerinde de, "mâder i zîndağân" "Hayatın annesi " ve "kanıg rôsn" "ışığın bâkiresi" dir. Metafizik kötülükle ilgili kadın olan "âz", Ehriman'ın eşidir ve dēwân'ın annesidir. O da değişik biçimlerde Maniheist Soğd metinlerinde görülmektedir (Zarshenas, 2011: 299).

Soğdlarda birtakım dini ritüellerin icrası sırasında kadın ve erkeğin müşterek katılımının olduğu bilinmektedir. 7. yüzyıl başlarında Semerkant'a giden Sui elçisi Wei Tsei; Batı Barbarlarıyla ilgili hatırasında; K'ang Krallığı ahalisinin; Gök tanrıya taptığını ve ona aşırı saygı gösterdiklerini söyler. Söylediklerine bakılırsa ilahi bir çocuk yedinci ay ölmüş ve vücudu (daha doğrusu kemikleri) kaybolmuştur. Tanrıya tapınmakla görevli insanlar, bu yedinci ay geldiğinde pileli şekle saktıkları siyah elbiselerini giyerler. Kadınlı erkekli üç-beş yüz kişilik bir kalabalık, kutsal çocuğun cesedini aramak için etrafa dağılır (Chavannes, 2007: 182-184).

Sogdiana bölgesindeki kadınların dış görünümüyle ilgili olarak ise T'ang-şu, K'ang ülkesinde Sa-mo-kien (Semerkant) de denilir. Burada kadınlar saçlarını kuyruk yaparlar. Üzerine altın çiçekler diktikleri siyah bir başlık takarlar demektedir (Chavannes, 2007: 182-185). Bölgedeki kadınların çalışma hayatındaki yeri konusunda ise, Soğd ticaretinde ve ticari ağında erkeklerin egemen olduğu anlaşılmaktadır. T'ang dönemine ait seyahat dokümanlarında çok az kadının isminden bahsedilir (Skaff, 2003: 493).

Soğdlarda ölüm sonrasına dair uygulamalarda, karı - kocanın birlikte yattığı anıt mezarlar bulunmaktadır. Çin'de bulunan Soğdlu yöneticilere yani Sabao'lara ait mezarlar bunlara örnektir. Sabao An Jia'nın mezarında görülen tasvirlerde; arka duvarın merkezinde An Jia ve yanında bir kadının oturduğu resmedilmiştir. Bu kişi muhtemelen onun eşidir. Soğdluların Çin'de bulunan anıt mezarlarında hemen hemen her zaman, erkek ve kadının birlikte yer aldıkları eğlenceler, dans performansı tasvirleri resmedilmiştir (Hansen, 2012: 144-145). Shansi de Taiyuan da, VI. yüzyıla ait Sui Hanedanlığı dönemi mezarlarında, Sabao Yu Hong'un mermer lahitinde de kabartma ve boyamalar kullanılarak, onun ve eşinin tasvir edildiği bilinmektedir. Burada da onların müzikal ve dans performanslarından hoşlandıkları resmedilmiştir (Furniss, 2009: 38-39). Yine 2003 yazında Xi'an'ın dışında bulunan bir mezarlıkta, Çince ve Soğdca yazıtların da bulunduğu bir mezar kompleksi daha bulunmuştur. Mezarın sahibi olan Sabao

Wirkak, 579 yılında ölmüş ve onun ölümünden bir ay sonra da eşi ölererek yanına defnedilmiştir (Grenet ve Riboud, 2003: 133). Wirkak, esasen Sogdiana'dan, Keş şehri civarlarından gelmiştir ve eşi "Wiyusu" ise Semerkant'ın yerlisi olmalıdır (Kang). Yazıtlardaki Soğdca metinler, Wirkak'ın eşi konusunda daha eşitlikçi olduğunu ortaya koymaktadır (Gulasçı ve Beduhn, 2012: 1).

3.2. Soğdlarda Çocuklar

Soğdlar açısından en önemli iktisadi faaliyetlerden olan ticaretin ve buna bağlı olarak tüccarlığın çocukluktan itibaren öğretilen bir iş dalı olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu zaman, ticaret için yetiştirilen çocukların belli bir yaştan itibaren farklı coğrafyalara gönderildiği anlaşıldığı gibi, bu göç hareketinin daha sonraki bir dönemde de gerçekleşebildiği görülmektedir.

607 yılında Sogdiana bölgesini resmî olarak ziyaret eden Çinli bir T'ang elçisi olan Wei Tsie'nin, Batı Barbarlarıyla ilgili hatırasında şöyle deniliyor: "*K'ang Krallığı ahalisi ticarete yatkındır. Bir çocuk beş yaşına geldiğinde, kitaplar okutulmaya başlanır. Kitapları anlamaya başladığında ticaret öğrenmesi için gönderilir*" (Chavannes, 2007: 182-184). Anlaşılan Soğd çocukları okuma konusunda belli bir aşama kaydettikten hemen sonra, yani burada konuya tam hâkim olamadan ilkel bir okuryazarlık seviyesinde iken, ticarete çalışmak için gönderildikleri belirtilmektedir. Onların, yollardaki seyyar tüccarların yanında çırak olarak çalıştıkları görülmektedir (Skaff, 2003: 493).

K'ang (Soğdiyana) hakkında bilgi veren T'ang-şu'da yer alan ifadelerle göre de; (CCXX1, b, s. 1 vd); "*Bu ülkede çocuk doğurduklarında yemesi için kand şekeri verirler ve büyüdüğünde tatlı dilli olsun ve kıymetli eşyalarını sanki eline yapışmış gibi muhafaza etsin diye avucuna tutkal sürerler. Yazıları yataydır. Ticaretle uğraşırlar ve kazanmayı severler. Yirmi yaşına gelen erkekler komşu krallıklara hayatlarını kazanabilecekleri her yere giderler*" (Chavannes, 2007: 184-185). Dolayısıyla Soğdlarda çocukların bir bölümü ticaret konusunda eğitilmek için tüccarların yanına verilirken, bir bölümü de gençlik yıllarında ülkelerini terk etmektedirler.

Soğdlarda, sosyal olarak, genelde uzun mesafeli gezginler erkeklerdir. Seyahat eden tüccarların yaşamında, çoğu kez yerel kadınlarla ilişkiler veya evlilikler ortaya çıkmıştır. Birçok kültürde böyle birlikteliklerden doğan çocuklar baba tarafının üyesi olarak kabul edilme eğilimi vardır fakat bu çocukların dini eğitiminde daha büyük etki sarf eden çoğu kez annelerdir (Foltz, 2006: 32).

4. Sonuç

Sogdiana bölgesinde yaşayan Soğdların, diğer İrani topluluklardan farklı olarak siyasal, sosyal ve dinî alanlarda kendilerine has birtakım özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Tarihleri boyunca bu bölgede kendilerine ait güçlü ve merkezi bir devletten mahrum olarak yaşayan Soğdların, siyasi ve sosyal hayatları ile dini yaşantıları da bundan etkilenmiştir. Uzun bir dönem boyunca Wen ya da Chao-wu soylu kimselerin yönettikleri, yönetme hakkına sahip oldukları çeşitli kent devletlerinin var olduğu bu bölgede merkezi bir devlet kurulamamıştır. Chao-wu ailesinin Kansu kökenli olduğu ve büyük ölçüde Yüezhilere bağlı-isnat edilen topluluklardan veya bu coğrafyaya ait topluluklardan geldiği değerlendirilmektedir. Bu tanım daha sonraları Soğdları da ifade eden bir değer kazanmıştır. Sogdiana bölgesinde aristokrat ailelerin içinde büyük arazi sahibi dihanların varlığı görülmektedir. İran sahasında da görülen ve burada nerdeyse köy yöneticisi konumunda görülen dihanların, Sogdiana'da daha farklı ve oldukça güçlü bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Bölgede, kendi arazilerine ve kale-saraylara sahip dihanların varlığı dikkat çekicidir. Soğdların, bölgenin tamamına hâkim güçlü bir devlet yapısına sahip olamadıkları gibi var olan kentlerin de merkezi nitelikte olmadığı, yönetim ve idare konusunda kendi içinde parçalanmış oldukları anlaşılmaktadır.

Coğrafyanın ve siyasal gelişmelerin de etkisiyle ticaret konusunda son derece aktif olan Soğdlar, iyi tüccarlar olmuşlardır. Özellikle büyük tüccarların da bu bölgede hususi bir yere sahip oldukları ve soylular

arasına girdikleri görülmektedir. Onlar da dihanlar gibi kendi kale-saraylarına sahip olmuşlardır. Sosyal hayat içerisinde ziraat ile uğraşan çiftçi ve köylülerin bulunduğu bu bölgede tarımsal faaliyetlerin erken dönemlerden itibaren geliştiği görülmektedir. Dihanların arazi sulama ve zirai faaliyetler için duydukları ihtiyaç dışında, büyük tüccarların da sahip oldukları saray ve kalelerini koruma isteği, toplumda köle sınıfının varlığına olan ihtiyacı artırmış görünmektedir. Bu kölelerin hizmetli- işçi, asker –muhafız niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Köle ticareti Soğdların hem nesne hem de tüccar olarak dâhil olduğu bir ticari faaliyet olmuştur.

Soğdlarda eski dönem İran halklarında görüldüğü üzere aile hayatında kadının farklı bir yeri olduğu görülmektedir. Sogdiana bölgesi yönetimleri ve halkları fatih halklarla ve yönetimlerle uzlaşma konusunda son derece başarılı olmuşlardır. Bu da güçlü bir askeri aristokrasinin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Sogdiana bölgesi askeri manada büyük ölçüde Türk gücüne ve desteğine dayanmış görünmektedir. Bölge halkının genel olarak kendine özel bir dini hayata sahip olduğu, Zerdüştlük inancı yanında kısmen Budizm ve Nesturilik gibi dinlere de eğilim gösterdiği anlaşılmakta, fakat merkezi bir devlet olmadığı gibi güçlü bir ruhban sınıfının da oluşmadığı görülmektedir. Güçlü ruhban sınıfının olmaması, Soğd halkını bir arada tutacak ve ortak hareket etmelerini sağlayacak idealler arasında dini değerlerin de yokluğu anlamına gelmiş ve böylece Soğdlar yabancı istilalar karşısında büyük ölçüde birleşememişlerdir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Azarnoush, S. ve Grenet F. (2007), Where the Sogdian Magi, *Bulletin of the Asia Institute*, 21, s.159-177.
- Aydınlı, O. (2008), Semerkant, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, s.481-484.
- Barthold, V.V. (1966), Sogd, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 10, s.736-737.
- Barthold, V.V. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: TTK Yayınları.
- Baykuzu, T. Deniz. (2013), *An Lu –Shan İsyamı ve Büyük Yen Devleti*, Konya: Kömen Yayınları.
- Chavannes, E. (2007), *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev.: M. Koç), İstanbul: Selenge Yayınları.
- De la Vaissiere E. (2005), *Sogdian Traders*, Trans. James Ward, Ed. Denis Sinor- Nicola Di Cosmo, Handbook of Oriental Studies-Section Eight Central Asia, Brill Leiden-Boston.
- Eberhard, W. (1942), Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Tarihi, *İÜ Türkiyat Mecmuası*, 7, s. 125-191.
- Enoki, Y.K. (1955), Sogdiana and The Hsiung-nu, *Central Asiatic Journal*, 1, s.43-62.
- Ergüven, İ.H. (2011) *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7.Yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- Foltz, R. (2006), *İpek Yolu Dinleri*, İstanbul: Medrese Yayınları.
- Frye, R.N. (1965), *Bukhara, The Medieval Achievement*, University of Oklohama Press.
- Frye, R.N. (1993), Sasanian –Central Asian Trade Relations, *Bulletin of the Asia Institute*, 7, s.73-77.
- Frye, R.N. (1998), *Heritage of Central Asia, From Antiquity to the Turkish Expansion*, Princeton Series on The Middle East, Ed. Bernard Lewis – Heath W. Lowry, Markus Wieners Publishers, Princeton.
- Furniss, I. (2009), Unearthing China's Informal Musicians: An Archaeological and Textual Study of The Shang to Tang Periods, *Yearbook for Traditional Music*, 41, s.23-41.
- Grenet, F. Penelope R. (2003), A Reflection of the Hephtalite Empire The Biographical Narrative in The Reliefs of the Tomb of the Sabao Wirkak (494-579), *Bulletin of the Asia Institute*, 17, s.133-143.
- Grenet, F., N. Sims-Williams ve De La Vaissiere E. (1998), The Sogdian Ancient Letter V, *Bulletin of The Asia Enstitute*, 12, s.91-104.
- Groot, D. M. ve Asena G. (2010), *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, İstanbul: Pan Yayınları.
- Gulacı, Zsuzsanna ve Jason Beduhn, (2016), The Religion of Wirkak and Wiyusi: The Zoroastrian Iconographic Program on a Sogdian Sarcophagus from Sixth-Century Xi'an, *Bulletin of the Asia Institute*, s.1-32.
- Hansen, V. (2012), *Silk Road*, Oxford University Press, New York.
- Hansen, V. ve Xinjiang R. (2013), How the Residents of Turfan used Textiles as Money 273-796 ce, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 213 (2), s.281-305.
- Harmatta, J. (1979), Sogdian Sources For The History of Pre Islamic Central Asia, *Prolegomena To The Sources On The History Of Pre-Islamic Central Asia*, Ed. J. Harmatta, Akademiai Kiado, Budapest, s.153-165.
- Henning, W.B. (1948), The Date of the Sogdian Ancient Letters, *Bulletin of Scholl of Oriental and African Studies*, University of London, 12 (4), s.601-615.
- Henning, W.B. (1965) , A Sogdian God, *Bulletin Of The School of Oriental and African Studies*, University of London, 38, s.242-254.
- Hirth, F. (1917), The Story of Chang K'ien, China's Pioneer in Western Asia: Text and Translation Chapter 123 of Ssi- Ssi-Ma Ts'ien's Shı-Ki, *Journal of the American Oriental Society*, 37, s.89-152.
- İbn Havkal. (2014), *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev.: R. Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İkboljon, U. (2023), *Orta Asya'nın İslamlaşma Sürecinde Soğdlular (VII-VIII. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kırilen, G. (2015), *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Krippers, K. (1991), Sociolinguistic Notes on the Turfification of the Sogdians, *Central Asiatic Journal*, 35 (1/2), s.67-80.
- Kuzakçı, B. (2022), *Soğd Türk İlişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maejima, S. (1977), Some Central Asian Words of The Time of the An Lu-shan and Shih Ssu-ming Rebellion, *Toyo Bunko*, No: 35, Tokyo, s.111-122.
- Mori, M. (1984), Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri, *Bellekten*, 47(185), s.339-351.

- Narşahi, (2013), *Târîh-i Buhârâ*, (Ter.: E. Göksu), Ankara: TTK Yayınları.
- Onat A., Orsoy, S. ve Ercilasun, K. (2004), *Han Hanedanlığı Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Onat, A. (2012), *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2015), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, Ankara: TTK Yayınları.
- Özdemir, G. (2019), *Türk Soğd İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Pulleyblank, E.G. (2002), The Chinese and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic Times, *Central Asia and Non-Chinese Peoples of Ancient China*, Variorum Collected Studies Series, USA s.411-466.
- Shiratori, K. (1929), The Queue Among the Peoples of North Asia, *Toyo Bunko*, (1929), No: 4, s.1-69.
- Skaff, J. K. (2003), The Sogdian Trade Diaspora in East Turkestan During The Seventh and Eighth Centuries, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, 46 (4), s.475-524.
- Starr, S. F. (2019), *Kayıp Aydınlanma*, (Çev.: Y.S. İnanc), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Sümer, F. (2006), *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK Yayınları.
- Türk, S. (2018), *İslam Ordularının Maverünnehir'de Karluk-Türgeş Sahasında Askerî İlerleyişi ve Dâîlerin Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Xinru, L. (2011), A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and İslam, *Journal of World History*, 22 (1), s.55-81.
- Walter, M. N. (2006), Sogdians and Buddhism , *Sino-Platonic Papers*, Ed. Victor H. Mair, University of Pennsylvania, s.1-86.
- Zarshenas, Z. (2011), Woman in Some Sogdian Writings, *Central Asiatic Journal*, 55 (2), s.294-302.

Türkiye'de Bulunan Yapım Şirketlerindeki Sektör Temsilcilerinin Dizi/Film Yapımında Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Algıları

Perceptions of Industry Representatives in Production Companies in Turkey Regarding the Use of Artificial Intelligence in TV/Film Production

Gülşah SARI¹ , Gökhan GÜLTEKİN²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 25.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren yapım şirketlerinde görev alan sektör temsilcilerinin, dizi/film yapım aşamalarında yapay zekâ kullanımına yönelik algılarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, kurgucu, kameraman (görüntü yönetmeni), ışık teknisyeni, ses teknisyeni, seslendirme sanatçısı ve sanat yönetmeni (dekor, makyaj, kıyafet vs. için) olmak üzere 10 sektör çalışanıyla yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizine tabii tutularak çeşitli kategoriler (temalar) üzerinden değerlendirilmiştir. Sektör temsilcileri, yapay zekânın olumsuz yönü olarak sektörde iş kaybına, tekelleşmeye ve izleyici manipülasyonuna sebep olma ihtimaline vurgu yapmışlardır. Bunun yanında, üretkenliğe, yaratıcılığa ve yeni fırsatların ortaya çıkmasına olumlu etkisi olduğunu da savunmuşlardır. Neticede, bu araştırmanın katılımcıları arasında yer alan sektör temsilcilerinin, yapay zekânın sektörde kullanımıyla ilgili en çok vurgu yaptıkları durum, bu teknolojilerin yoğun iş kaybına sebep olacağıdır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yapım Şirketleri, Sektör Temsilcileri, Algı

&

Abstract: This study aims to measure the perceptions of industry representatives working in production companies operating in Turkey regarding the use of artificial intelligence in TV/film production processes. For this purpose, structured interviews were conducted with 10 industry professionals, including producers, directors, screenwriters, actors, editors, cameramen (directors of photography), lighting technicians, musicians, sound technicians, voice actors, and art directors (for set design, makeup, costumes, etc.). The collected data were subjected to content analysis and evaluated through various categories (themes). Industry representatives have emphasized the potential negative impacts of artificial intelligence, including the likelihood of job loss, monopolization, and audience manipulation within the sector. In contrast, they have also argued that AI positively influences productivity, creativity, and the emergence of new opportunities. Ultimately, the most frequently highlighted concern among the industry representatives participating in this study regarding the use of AI in the sector is that these technologies will lead to significant job losses.

Keywords: Artificial Intelligence, Production companies, Sector representatives, Perception

Atf/Cite as: Sarı, G., Gültekin, G. (2025). Türkiye'de Bulunan Yapım Şirketlerindeki Sektör Temsilcilerinin Dizi/Film Yapımında Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Algıları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 127-149. doi: 10.11616/asbi.1585771

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Gülşah Sarı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi gulsah.sari@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Gökhan Gültekin, Aksaray Üniversitesi, gokhangulteekin@aksaray.edu.tr.

1. Giriş

Bilgisayar ve internet teknolojisinin toplumlar üzerinde oldukça etkin olduğu günümüzde, bu teknolojilerden bağımsız yaşamak veya onlardan etkilenmemek çok mümkün görünmemektedir. Etkinin hem olumlu hem de olumsuz olabileceği düşünülmektedir. Bu noktada Gültekin (2021: 8434), teknolojiye bakış açısının ondan pratik anlamda yararlanma düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Teknoloji insanların hayatını kolaylaştırarak konfor alanlarını genişlettiği sürece olumlu; sosyal becerileri kısıtladığı, hayat düzenini bozduğu, ekonomik sistemleri etkilediği vs. zaman ise olumsuz bir alan olarak algılanmaktadır.

Son yıllarda dikkatin daha fazla yoğunlaştığı; insanları korkutan, heyecanlandıran, düşündüren teknolojilerin başında yapay zekâ gelmektedir. Özellikle bu teknolojiler üzerinden tartışılan “insansı robotlar”, “sohbet botları”, “modelleme yazılımları”, “algoritmalar” gibi kavramlar, yapay zekânın çok daha fazla dikkat çekmesini ve olumlu ya da olumsuz yönleriyle üzerine düşünülmesi gereken bir olgu olduğunu göstermektedir.

Özü itibarıyla, bilgisayar teknolojisinin veya onu temel alan makinelerin insanın düşünme, hayal kurma, anlam verme ve akıl yürütme süreçlerini gerçekleştirebilmesine yapay zekâ denilmektedir (Nabiyev, 2016: 25). Bir başka deyişle yapay zekâ, “mantık, öz-farkındalık, kavrama, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcılık yeteneklerinin tümünün bilişimsel bir sistem tarafından biyolojik olmayan bir yapı içinde yerine getirilebilmesidir” (Artut, 2019: 767).

Günümüzde yapay zekâ; sağlık, ekonomi, güvenlik, eğitim gibi pek çok alanda etkin biçimde kullanılmaktadır. Otonom araçlar, cerrahi robotlar, öğretmenler, finans sektöründe yatırım işlemleri yapan brokerlar, askeri ve güvenlik amaçlı robotlar, laboratuvarlarda bilimsel çalışmalarda görev alan araştırmacı-asistan robotlar vs. şeklinde insanların karşısına çıkan yapay zekâ, sosyal bilimlerinin en önemli tartışma konularından biridir (Adaş ve Erbay, 2022: 328). Medya ve iletişim sektörü de bu açıdan düşünüldüğünde, hem yapay zekânın yoğun şekilde kullanıldığı alanlar olması hem de sosyal bilimlerin çalışma sahası içerisinde bulunması açısından önemlidir. Özellikle videolar, filmler, diziler, reklam afişleri, resimler vs. yapay zekânın yoğun olarak kullanılmaya başlandığı ve/veya etkilendiği görsel-işitsel ürünler olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Gerek bireysel içerik üreticileri (kullanıcılar) gerekse görsel-işitsel ürünler ortaya koyan yapım şirketleri bir şekilde yapay zekâdan faydalanabilmektedir.

Yapay zekâ kullanımının medya ve iletişim sektörü üzerindeki etkisine bakıldığında, ilk göze çarpan konulardan biri üretim biçimlerinde yaşanan değişimdir. Yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla medya içerikleri daha hızlı üretilebilir ve içeriklerin etkisi artırılabilir. Özellikle daha rutin medya içerikleri arasında düşünülen haberler ve hava durumu gibi içeriklerde yapay zekâ kullanımı her geçen gün yoğunlaşabilmektedir. Bugün adından çokça söz ettiren New York Times ve Washington Post gibi medya kuruluşlarında, pek çok rutin haberin yazımı sırasında yapay zekâ teknolojilerinden faydalandığı bilinmektedir. Bu açıdan Carlson (2015) basit ve rutin haber üretim süreçlerinde yapay zekâ teknolojilerinin gazetecilere yardımcı olabildiğini ortaya koymaktadır. Bu görüşü desteleyecek biçimde Jamil (2020), Pakistan’lı gazeteciler ile yapay zekânın iletişimdeki rolü, Pakistan haber medyasında yapay zekânın kullanımı ve yerel yapay zekâ girişimleri üzerine 60 kadın ve erkek gazetecinin algısını ölçtüğü çalışmasında, katılımcıların yapay zekâ destekli makinelerin iletişimde yalnızca bir moderatör olduğunu düşündüklerini, bununla birlikte yapay zekâ destekli cihazların kullanımını geçim kaynaklarına yönelik bir tehdit olarak görmediklerini vurgulamıştır. Oysaki daha güncel olan başka bir çalışma (Adwan vd., 2024), yapay zekânın medya kuruluşlarında kullanılmasıyla sektöre yönelik iş kaybı anlamında bir daralmaya sebebiyet verip vermeyeceği konusunda üç ülkeden toplamda 300 medya profesyoneline anket uygulamış ve sonuç olarak, medya kuruluşlarındaki çalışanların yapay zekânın medyadaki kullanımından sonra mesleklerine yönelik iş kaybı kaygısı taşıdıklarını ortaya çıkarmıştır. Yine Toptaş’a (2024, s. 435) göre, radyo yayıncılığında yapay zekâ kullanımı iş kaybına neden olabilir. Benzer şekilde, medyada yapay zekâ kullanımına yönelik sektör çalışanlarının algısını ölçen çalışmalara ülkemizde de rastlanmaktadır.

Türkiye’de medya ve iletişim sektöründe yapay zekâ kullanımına yönelik sektör temsilcilerinin algısını ortaya koyan çalışmaların genellikle pazarlama, halkla ilişkiler veya reklam alanlarında gerçekleştirildiği söylenebilir. Örneğin, Soldan (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışma, yapay zekânın halkla ilişkilerdeki rolüne ilişkin Türkiye Halkla İlişkiler Derneği (TÜHİD) üyesi olan PR uzmanlarının, yapay zekânın sektörde köklü bir değişim yapacağı yönünde düşünceleri olduğunu tespit etmiştir. Yine başka bir çalışma (Bilgici, 2023), yapay zekâ teknolojilerinin sosyal medya kullanım deneyimlerine etkisini, derinlemesine görüşme yöntemi ile dijital pazarlama, sosyal medya, yapay zekâ, veri ve kullanıcı deneyimi alanlarından 8 uzmandan elde ettiği verilere dayandırarak tartışmaktadır.

Bu tür çalışmalara rağmen, gerek medya gerekse sanatın ortak alanı olarak düşünülebilecek sinema veya dizi/film sektöründeki çalışanların algısını ölçen, yerli literatürde bir çalışmaya rastlamak oldukça zordur. Özellikle sinemada yapay zekâ kullanımına vurgu yapan çalışmaların daha çok film analizleri üzerinden ilerlediği (Anadolu, 2019; Çelebi ve Gültekin, 2020; Sucu ve Ataman, 2020) veya yapay zekânın hangi alanlarda nasıl kullanıldığını ortaya koyduğu (Zengin, 2020; Coşkun, 2023) anlaşılmaktadır. Öte yandan, Öz ve Pehlivan (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın böyle bir eksiklikten sıyrılması önemli olmakla birlikte, sadece dizi/film sektöründeki yapay zekâ kullanımını senaristlerin algıları üzerinden tartıştığı gözlemlenmektedir. Ancak bu teknolojinin gelecekte film/dizi sektörünün üretkenliğini, yaratıcılığını ve finansal başarısını ne yönde etkileyeceği, tekelleşmeye yol açıp açmayacağı, yoğun ve hızlı üretimin getireceği görsel-işitsel kirlilik veya izleyicinin üretilen dizi/filmle nasıl manipüle edilebileceği gibi bazı durumlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm bunlara bağlı şekilde, araştırmanın amacı, Türkiye’de bulunan dizi/film yapım şirketlerindeki sektör temsilcilerinin, yapay zekânın dizi/film sektöründe kullanılmasına yönelik algılarını ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında, öncelikle çalışmanın “kavramsal çerçeve” kısmında, yapay zekâ olgusuna, yapay zekânın ekonomi politikasına ve dizi/film sektörünün sanatsal yapısını göz ardı etmemek adına da yapay zekânın sanata olan etkisine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın “metodoloji” bölümünde ise Türkiye’de faaliyet gösteren dizi/film yapım şirketlerinde mesleğini icra eden yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, kurgucu, kameraman (görüntü yönetmeni), ışık teknisyeni, ses teknisyeni, seslendirme sanatçısı ve sanat yönetmeni (dekor, makyaj, kıyafet vs. için) olmak üzere 10 sektör çalışanıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşme sonucu elde edilen bulgular, yapay zekâ ile dizi/film sektörü ilişkisi üzerinden tartışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Yapay zekâ teknolojilerinin dizi/film yapımlarında kullanımına yönelik sektör temsilcilerinin algısını tartışmadan önce, konuyla ilgili bazı olgulara yer vermek önemlidir. Bu noktada çalışmanın konusu açısından özellikle yapay zekâ teknolojilerinin tarihsel süreçte nasıl gelişti(rildi)ği, ekonomi politikası ve sanatsal etkisi üzerinden bazı kavramları, olayları ve durumları ortaya koymak gerekmektedir.

2.1.Yapay Zekânın Kısa Tarihi

Yapay zekânın temelleri, Antik Yunan filozoflarının akıl yürütme, zekâ ve insan zihni üzerine yaptıkları çalışmalarla ilişkilendirilebilir. Özellikle, Aristoteles’in mantık kuralları üzerine çalışmalarının (M.Ö. 384-322), yapay zekâ düşüncesine teorik bir zemin hazırladığı düşünülebilir. Aslında insanın hissetme, öğrenme, mantık kurma, eyleme geçme gibi eylemlerinden esinlenen bir bilim, teknoloji ve mühendislik yapay zekâyâ gerekli zemini sağlamıştır. Mühendislikte (geri bildirim ve kontrolü içeren siberetik üzerine Norbert Wiener’in çalışmaları), biyolojide (W. Ross Ashby ve Warren McCulloch ve Walter Pitts’in basit organizmalardaki sinir ağları üzerine çalışmaları), iletişim teorisinde (Claude Shannon’ın teorik çalışmaları), oyun teorisinde (özellikle John Von Neumann ve Oskar Morgenstern tarafından ortaya koyulanlar), matematik ve istatistikte (Irving J. Good’un çalışmaları), mantık ve felsefede (Alan Turing, Alonzo Church ve Carl Hempel gibi isimlere ait çalışmalar) ve dil bilminde (Noam Chomsky’nin dil bilgisi üzerine çalışmaları) ortaya koyulan çalışmalar bu zemini oluşturmuştur (Buchanan, 2005: 54-56).

Her ne kadar “düşünen makineler” fikri, uzun bir geçmişe sahip olsa da insanların böyle bir teknolojinin altyapısını oluşturabilmesi için 1950’li yılları beklemesi gerekmiştir. Bu yönüyle Alan Turing’in *Computing Machinery and Intelligence* (1950) adlı makalesi önemli bir kırılma noktası olmuştur. 1936’da Turing,

sayılabilir fonksiyonların sınırlarını tanımlayan meşhur çalışması "Turing Makinesi" kavramını ortaya koyar. Bu makine, algoritmik işlemlerin kavramsallaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1950'de ise Turing (1950), bilgisayarların da insanlar gibi eğitilerek, zamanla kendi başına düşünebilecek bir yapıya dönüştürülebileceğini savunmuştur. Ayrıca Turing, aynı çalışmada ortaya koyduğu *Turing Testi*'nde, bilgisayarların geliştirilerek insanları yanıltabilecek bir zekâ seviyesine ulaşabileceğini söylemiştir (Adaş ve Erbay, 2022: 329).

1950'lerdeki önemli gelişmelerden biri de yapay zekâ teriminin, ilk kez kullanıldığı ve bir araştırma alanı olarak tanımlandığı Dartmouth Konferansı'dır. 1956'da John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon tarafından düzenlenen konferansta McCarthy, yapay zekâyı "insan zekâsını makinelerde simüle etme bilimi ve mühendisliği" olarak tanımlamıştır. Bu konferans, o tarihten sonra yapay zekâ üzerine çalışmalara ilham olmuştur (McCarthy, Minsky, Rochester, & Shannon, 2006).

1970'lerin ortasına kadar, algoritmalar ve semantik öğrenme gibi yapay zekânın temelini oluşturan alanlarda çalışmalar gerçekleştirilse de bilgisayar teknolojisindeki yetersizliklerden dolayı yapay zekânın pratik hayata geçirilmesi için özellikle 1980 sonrası önemlidir (McCorduck, 2004: 281). Bu yeni dönemde, toplumsal yaşamdaki uzmanların bilgilerinin aktarıldığı ve buna bağlı olarak algoritmalar aracılığıyla bazı alanlardaki sorunlara çözüm önerileri getirilen bir model geliştirilmiştir. Bu model, "uzman sistemi" olarak da adlandırılmış ve yapay zekâ teknolojisinde devrim olarak nitelendirilmiştir (Newquist, 1994: 271). Aslında Edward Feigenbaum öncülüğünde geliştirilen uzman sistemler, belirli bir alan bilgisiyile donatılmış bilgisayar sistemlerinin, o alanda uzman biri gibi karar verebileceğini göstermiştir.

1990'lara gelindiğinde, yapay zekâ araştırmaları daha çok zayıf yapay zekâ (narrow AI) ve nöral ağlar üzerine yoğunlaşmıştır. John Hopfield (1982) nöral ağların potansiyelini yeniden keşfederek makine öğrenmesi ve derin öğrenme gibi tekniklere dikkat çekmiştir. Nitekim 10 yıl kadar sonra büyük veri ve hesaplama gücündeki artış, makine öğrenmesi (ML) ve derin öğrenme (DL) alanlarında büyük ilerlemelere yol açmıştır (LeCun vd., 2015).

Özellikle 2000'li yıllar, yapay zekânın bir teknoloji olarak toplumsal hayata etki etmeye başladığı dönemdir. Turing testinden etkilenilerek insan ile özellikle bilişsel beceri üzerinden kıyaslanan yapay zekâ teknolojisinin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren çeşitli örnek olaylar bu yıllarda yaşanmıştır. Bu dönemin en akılda kalıcı olaylarından biri, satranç Dünya şampiyonu Garry Kimovich Kasparov'un IBM'in "Deep Blue" adlı yapay zekâ yazılımına 1997 yılında yenilmesidir (Bknz. *Görsel 1*). Benzer şekilde, IBM tarafından geliştirilen "Watson" adlı yapay zekâ, 2011'de "Jeopardy" adlı tv programında, iki eski jeopardy şampiyonunu geride bırakmayı başarmıştır. Bu olaylar, yapay zekânın ne kadar geliştirilebileceğini gösteren önemli kırılma noktaları olmuştur (Ballı, 2020). Son yıllara ise Hanson Robotics tarafından üretilen, bir yapay zekâyı ve fiziksel bir bedene sahip olan robot Sophia'nın onu üreten mühendislerle olan konuşmaları damga vurmuştur. YouTube üzerinde yayınlanan bu konuşmalardan sonra Sophia, ABD'nin en ünlü TV programlarından biri olan *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*'a konuk olmuş ve sonunda Suudi Arabistan tarafından kendisine vatandaşlık verilmiştir.

Görsel 1: Garry Kimovich Kasparov ve Deep Blue Arasındaki Satranç Karşılaşması (1997)

Kaynak: <https://www.independent.co.uk/sport/general/chess-garry-kasparov-deep-blue-ibm-supercomputer-artificial-intelligence-a9461401.html> Erişim: 22.09.2024

Günümüzde yapay zekânın algılama, yorumlama, iletişim kurma, problem çözme, öğrenme, ilişki kurma, akıl yürütme gibi zihinsel özelliklerinin bulunduğunu aktaran Öztemel (2020: 103), makine ve robot entegreli olan yapay zekâların çeşitli fiziksel etkinlikleri de yerine getirebildiğini belirtir. Bununla birlikte ona göre, kısa bir süre sonra yapay zekâlar birbirleriyle ve insanlarla çok daha fazla iletişim kuracak, sosyalleşecek, aynı amaç doğrultusunda birleşebilecek, kişiselleştirilmiş eğitim sistemleri oluşturabilecek ve hatta işletmelerde yönetici olarak görev alabilecek ya da bilimsel araştırmalar yapabileceklerdir.

2.2.Yapay Zekânın Ekonomi Politikası

Yapay zekâ üzerine yapılan ekonomi politik çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, temel olarak yapay zekânın gelişimiyle siyasi erkin elde edilmesi, sürdürülmesi ve/veya düzenlenmesi üzerinde tehdit oluşturduğunu savunmaktadır. Chauhan ve Perera (2024: 154), bu noktada iki tür endişenin söz konusu olduğunu belirtir. Birincisi, yapay zekâ üzerinde devlet kontrolü sağlamanın onu aşırı güçlü bir gözetim aracı haline getirebileceğinden şüphe edilmesidir. İkincisi ise yapay zekâ üzerinde piyasa kontrolü sağlamanın, belirli şirketlerin devletlerden bile daha güçlü hale gelebileceğiyle ilgilidir.

Sadece 2013-2020 yılları arasında yapay zekâ sektörünün hacminin 8 milyar dolardan 70 milyar dolara kadar yükseldiği (Zorluel, 2019: 307) göz önüne alındığında, bu teknolojinin ekonomik anlamda ne kadar önemli hale geldiği ve sektör hacminin her geçen gün katlanarak artacağı düşünülebilir. Nitekim ekonomik yapı, siyasi erkle de yakından ilişkilidir. Yapay zekânın ekonomi politikası, teknolojinin ekonomik ve politik yapılar üzerindeki etkilerini geniş kapsamlı bir şekilde vurgulamaktadır. Emek piyasalarının dönüşümünden gelir eşitsizliğine, devlet gücünün merkezleşmesinden küresel rekabet dinamiklerine kadar birçok konuda yapay zekânın yeni bir ekonomik ve toplumsal düzenin inşasına katkı sağladığı tartışılabilir. Öte yandan bu süreçte, verinin mülkiyeti, etik ikilemler ve toplumsal eşitsizlikler gibi sorunlar da ön plana çıkmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin ekonomik, politik ve toplumsal etkilerini inceleyen ekonomi politik çalışmalar, bu teknolojilerin yaratıcı sektörlerdeki (iletişim kuruluşları, ajanslar, film şirketleri, tasarım alanında faaliyet gösteren şirketler vs.) iş gücünden gelir dağılımına, devlet gücünün yeniden yapılandırılmasından küresel rekabete kadar birçok alanda önemli değişimler yarattığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yapay zekânın ekonomi politikası emek, sermaye, devlet, mülkiyet ve etik gibi olgularla birlikte düşünülmelidir.

2.2.1. Emek Piyasaları ve Sermaye

Yapay zekâ, birçok sektörde verimliliği ve üretkenliği artırırken, aynı zamanda iş gücündeki dönüşümlere sebebiyet verebilir. Özellikle rutin işlerin büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden olabilir. Böylece düşük

ve orta vasıflı işlerde istihdam düşüşleri yaşanabilir. Buna karşın, Brynjolfsson ve McAfee (2014), yapay zekânın ve dijital teknolojilerin yüksek vasıflı işler için fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Benzer görüşlere Frey ve Osborne (2017) da sahiptir. Onlara göre, yapay zekâ tarafından desteklenen yeni ekonomik düzen, yüksek vasıflı teknoloji çalışanlarının büyük kazanç elde ettiği, ancak düşük vasıflı işçilerin iş bulmakta zorlandığı bir çeşit "kutup ekonomisi" yaratabilir.

Yapay zekâ sistemleri daha güçlü ve daha genel hale geldikçe, birçok alanda insan performansını geride bırakabilir. Bu durum son derece olumlu gelişmelere yol açabilir, ancak aynı zamanda riskler de mevcuttur. Bununla birlikte Nosova ve arkadaşları (2023: 241), modern işletmelerin yapay zekâ kullanılmadan gelişmeyeceğini savunmaktadır. Onlara göre, rakiplerine nazaran yapay zekâyâ daha hızlı geçiş yapan şirketler, iş mantığını iyileştirecek ve böylece daha büyük kar potansiyeline sahip olabilecektir.

Yapay zekâ, sermayenin yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın küresel ölçekteki etkilerinde de aktif rol üstlenebilir. Yapay zekâ, teknoloji devleri arasında yoğun bir rekabet ve güç konsolidasyonuna neden olmuştur. Google, Amazon, Facebook ve Alibaba gibi dev teknoloji şirketleri, yapay zekâ alanındaki gelişmelerin öncüleridir. Bu şirketler, büyük veri setlerine erişim sağlama yetenekleri sayesinde yapay zekâ araştırmalarında ve uygulamalarında küresel bir hakimiyet kurmaktadır. Zuboff (2021: 630), bu şirketlerin sahip olduğu "gözetim kapitalizmi" modelinin, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal ve ekonomik yaşamı nasıl şekillendirdiğini açıklamakta önemli bir kavram olduğunu savunur. Ona göre bedenlerin sınırlarını aşan makinelerden bireylerin, grupların ve kitlelerin davranışını değiştiren makinelere geçilmiştir.

Teknoloji şirketleri büyük miktarda veriyi işleyerek hem tüketici davranışlarını şekillendirmekte hem de ekonomik gücü yoğunlaştırmaktadır. Chauhan ve Perera'ya (2024: 156-57) göre, yapay zekâyı küresel tedarik zincirlerini ve küresel finansı kontrol etmek, verileri istiflemek ve bilgilerin alışveriş şekillerini manipüle etmek için kullanan Fintech ve Büyük Teknoloji kuruluşları, devleti ve altyapısını yerinden ederek mükemmel siyasi otoriteler devralmaya hazır gibidir.

2.2.2. Devletlerin Durumu

Yapay zekâ geliştirme ve uygulama kapasitesi, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmıştır. Fransa ve Almanya gibi liberal demokrasiler ya da Avrupa Birliği, bu teknolojileri diğer ülkelere tedarik etmede önemli roller oynamıştır (Chauhan ve Perera, 2024: 155). Bunun bir sonucu olarak, küresel Kuzey (ABD, Avrupa, Çin gibi gelişmiş ülkeler), yapay zekânın kontrolünü büyük ölçüde elinde tutarken, küresel Güney (gelişmekte olan ülkeler) bu teknolojilere daha sınırlı erişebilmektedir.

Yapay zekâ, küresel güç dengelerini de yeniden şekillendirmektedir. Çin ve ABD, yapay zekâ teknolojilerine büyük yatırımlar yaparak bu alanda liderlik için yarışmaktadır. Çin'in 2017'de açıkladığı "Yapay Zekâ Gelişim Planı" ile 2030 yılına kadar dünya lideri olmayı hedeflemesi, yapay zekânın küresel ekonomide ne kadar merkezi bir rol oynadığını göstermektedir (Lee, 2018). Bu durum, yapay zekâ teknolojilerinin sadece ekonomik değil, stratejik ve jeopolitik bir araç haline gelmesine de yol açmaktadır.

Yapay zekâ, devletlerin toplumsal kontrolü ve yönetim kapasitelerini artıran bir araç olarak da kullanılmaktadır. Yapay zekâ, gözetim, güvenlik ve kamu hizmetlerinde daha verimli devlet mekanizmaları oluşturulmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda devlet gücünün merkezileşmesine de olanak tanır. Özellikle devletlerin kitlesele gözetim ve veri toplama kapasitelerini önemli ölçüde artırmıştır. Yüz tanıma sistemleri ve sosyal medya verilerinin analizinde kullanılan yapay zekâ, devletlerin vatandaşlarını izleme yeteneklerini artırmaktadır. Nitekim yüz tanıma sistemlerinin ön yargı içermeyen kararlar verebilmesi de çok mümkün görünmemektedir. Bu açıdan Turan ve arkadaşları (2022: 297), yüz tanıma sistemlerinde kullanılan "Faces in the Wild" veri kümesinde kadın ve siyah tenli insanlar için ön yargılı sonuçların olduğunu aktarır. Özellikle otoriter rejimler, yapay zekâ destekli yüz tanıma sistemleri ve büyük veri analizleri aracılığıyla politik muhalifleri izlemekte ve toplumsal kontrolü daha sıkı hale getirebilmektedir.

Yapay zekâ, devletlerin güvenlik ve savunma politikalarında da önemli bir yer tutar. Yapay zekâ destekli güvenlik sistemleri, siber güvenlikten terörizmle mücadeleye kadar birçok alanda devletlerin güç kapasitesini artırmaktadır. Bu bağlamda Singer ve Friedman (2014), yapay zekâ destekli askeri ve güvenlik stratejilerinin, küresel çatışmaların doğasını nasıl değiştirdiğini ele almaktadır. Bu teknolojilerin savaş alanında kullanımı ve “otonom silahlar” gibi kavramlar, devletler arası güç dengelerinde de yeni dinamikler yaratmaktadır.

2.2.3. Veri Mülkiyeti ve Etik İkilemler

Yapay zekânın ekonomi politiğinin merkezinde veri ve veri mülkiyeti sorunu bulunmaktadır. Yapay zekâ, büyük veri setlerine dayalı olarak çalıştığı için veri, yeni ekonomik sistemin ana sermaye kaynağı haline gelmiştir. Bu durum, veri mülkiyeti ve kontrolü konusundaki tartışmaları gündeme getirmektedir. Nitekim yapay zekâ uygulamaları, büyük miktarda veriyi işleyerek değer üretir. Bu nedenle verinin toplanması, işlenmesi ve mülkiyeti, yapay zekâ destekli ekonomi politiğın temel tartışma konularından biridir. Andrejevic (2014), verinin yeni kapitalist ekonomideki merkezî rolünü tartışır ve yapay zekâ teknolojilerinin, büyük veri kümelerine sahip olan şirketlerin gücünü nasıl artırdığını açıklar. Ona göre bu tür şirketler, verileri analiz ederek ekonomik ve politik güçlerini aktarmaktadır. Diğer taraftan yapay zekânın gelişmesi, veri mülkiyeti ve yönetimi ile ilgili düzenleyici çerçevelerin de yeniden düşünülmesini gerektirir. GDPR (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) gibi düzenlemeler, veri güvenliği ve gizliliği konusunda önemli adımlar atmış olsa da yapay zekâ temelli ekonomik düzenlemeler konusunda daha fazla politika geliştirilmesi gerekmektedir.

Yapay zekâ teknolojileri, toplumsal eşitsizlikleri pekiştirebilir ve sosyal adaletsizliklere de yol açabilir. Devletlerin ve özel sektörün bireyler üzerindeki kontrolünü artırarak, bireylerin davranışlarını ve yaşamlarını şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda yapay zekâ, biyopolitik bir teknoloji olarak işlev görmektedir (Rouvroy vd., 2013). Örneğin, yüz tanıma teknolojileri veya büyük veri analizleri, bireylerin mahremiyetini zedeleyebilir ve toplumsal gözetimi artırabilir. Tüm bunlar, yapay zekâ sistemlerinin etik açıdan da önemli sorunlara neden olduğunun ve olacağıın göstergesidir.

Yapay zekâ sistemlerinin işleyişinin belirli ilke ve kurallar ölçüsünde olması gerektiğini savunan araştırma merkezleri, bilim akademileri, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum dernekleri, etik bir çerçeve talep etmektedir. Böyle bir çerçevenin oluşturulabilmesi, küresel ortaklığın gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu ortaklık, devletlerin etik ilkeleri arasındaki farklılıklar nedeniyle oldukça belirsizdir (Turan vd., 2022: 293).

2.3. Yapay Zekâ ve Sanat

Yapay zekâ, pek çok alanı olduğu gibi sanatı da çeşitli yönlerden etkilemiştir. Soyut kavramları yeniden şekillendirebilen yapay zekâ, farklı disiplinlerden faydalanarak insanlara yeni bakış açıları sunan “dijital sanat eserleri” ortaya koymaktadır. Öte yandan sanatçılar yapay zekâ aracılığıyla kendi sanat ortamlarını oluşturmakta ve yeni imkanlara kavuşabilmektedir (Toprak, 2020: 54). Yapay zekâ ve sanat arasındaki ilişkiye odaklanırken, bu teknolojilerin sanatın doğasını, yaratım sürecini ve estetik algıyı nasıl dönüştürdüğünü düşünmek önemlidir. Bu noktada, özellikle “yaratıcılık”, “taklit”, “estetik”, “özgünlük”, “sanatın demokratikleşmesi” ve “etik” gibi kavramlar önemli referans noktalarını oluşturmakta, pek çok araştırmacının sanat ile yapay zekâ arasındaki ilişkiyi bu kavramlar özelinde değerlendirdiği gözlemlenebilmektedir.

2.3.1. Yaratıcılık, Özgünlük ve Taklit

Sanat ile yapay zekâ arasındaki ilişkinin ilk yıllarında yapay zekâ teknolojilerinin sanatta kullanımına odaklanılmış olabilir; ancak zaman içerisinde yapay zekânın bir sanatçı gibi hareket edip edemeyeceği, dahası özgün bir sanat eseri oluşturup oluşturamayacağı daha önemli hale gelmiştir. Bu durum karşısında Ernst Gombrich (2015), *Sanat ve Yanılsama* adlı eserinde, sanatta taklit ve yaratım süreçlerini detaylandırırken yapay zekânın sanat eserleri üretme sürecinde taklit ve özgünlükten hangisine daha yakın olduğunu da tartışır. Ona göre, yapay zekâ taklit etmede oldukça başarılı olsa da özgün olamaz; çünkü insan deneyimi ve duygusal katılım olmadan sanat eserinin özgünlüğü sorgulanmalıdır. Buna

karşın Say (2022: 83), "bilgisayar sanat yapabilir mi?" sorusuna; "eğer, sanat yapmak derken resim, beste, şiir vs. gibi sanat ürünleri ortaya koymayı düşünüyorsanız, evet, yapabilir..." şeklinde bir savunma yapmaktadır. Coeckelbergh (2017: 290) de yapay zekânın ortaya çıkardığı ürünlerin, sanat ile ilişkili olabileceği ile bu ürünlerin aynı zamanda objektif (nesnel) ve subjektif (öznel) kriterler ölçüsünde değerlendirilebileceğini aktarır.

Yapay zekâ ve sanat arasındaki ilişkinin ilk belki de en iyi örneklerinden biri AARON projesidir. 1973'te Harold Cohen tarafından geliştirilmeye başlanan AARON, ilk olarak soyut resim çalışmaları üreten bir çeşit bilgisayar yazılımı olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yazılım, zamanla temsili görüntüler ve figürler içeren çeşitli eserler meydana getirmiştir. Aslında AARON, resim çizerken gerçek boya ve fırça kullanan bir mekanizmaya entegre edilmiştir. Bu sistem, ilk başlarda siyah-beyaz resimler çizse de her geçen yıl geliştirilmiş ve onun ürettiği özellikle renkli resimler çeşitli müzayedelerde satılmıştır (Artut, 2019: 775). Neticede AARON, pek çok sanat kurumu ve müzesinden onay alarak, sanat dünyasında yapay zekânın kullanılabileceğini göstermekle kalmamış, yaratıcı bir sanatçı olarak düşünülebileceğini de göstermiştir.

AARON, yapay zekâ tarafından eski büyük sanatçıların ortaya koyduğu eserlerin de yeniden ve onların tarzıyla üretilip üretilmeyeceği düşüncesine zemin hazırlamıştır. "The Next Rembrant (Yeni Rembrant)" projesi tam olarak böyle bir düşünce neticesinde hayata geçirilmiştir. Aslında amaç, Rembrant'ın eserlerini temele alan bir pastiş (taklit) ortaya koymaktan çok onun eserlerinin aurasını yakalamaktır. Proje kapsamında geliştirilen algoritmanın, Rembrant'ın tüm tabloları üzerinden onun kullandığı renkleri, dokuları, figürleri, fırça darbelerini vs. analiz ederek ortaya Rembrant'ı aratmayacak eserler çıkartabildiği savunulmaktadır (Ballı, 2020: 291).

Boden (1998: 348), yapay zekânın "birleştirici", "keşifsel" ve "dönüştürücü" olmak üzere üç farklı yaratıcı kategoriye ayrılabilirliğini vurgular. Birleştirici yaratıcılık, yapay zekâ teknolojileriyle mevcut kavram, fikir ve tekniklerden faydalanarak yeni eserler yaratılmasıdır. Bu noktada yapay zekânın mevcut sanat stillerini harmanlayarak yeni ve özgün bir stil geliştirebileceği düşünülür. Keşifsel yaratıcılık, yapay zekânın sanatın herhangi bir alanındaki boşlukları değerlendirerek yeni fikirler ortaya çıkarmasını kapsar. Dönüştürücü yaratıcılıkta ise yapay zekânın sanatta radikal değişiklikler oluşturma gücüne sahip olduğu varsayılır. Tüm bunları göz önünde bulunduran Boden'a göre, yapay zekâ özellikle keşifsel ve dönüştürücü yapısıyla dikkat çekmektedir.

Geleneksel açıdan düşünüldüğünde sanat, insanın duygu, düşünce ve deneyimlerini dışavurumu olarak kabul edilmektedir. Bu noktada insan önemli bir unsur haline gelirken, insan olmadan ortaya çıkan ürünlerin ne derece otantik kabul edileceği sorusu hala tartışmalı olabilmektedir. Öte yandan her ne kadar yapay zekânın daha önceki örnekleri değerlendirerek bir çeşit taklit oluşturduğu düşünülse de yaratıcı olabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla sanatçı ve yapay zekâ arasındaki işbirliğine odaklanmak; yapay zekâ aracılığıyla sanata ve sanatçıya sunulan fırsatlara veya tehditlere yönelik tartışmalar ortaya koymak daha önemli olacaktır.

2.3.2. Sanatın Demokratikleşmesi, Estetik Yargı ve Etik

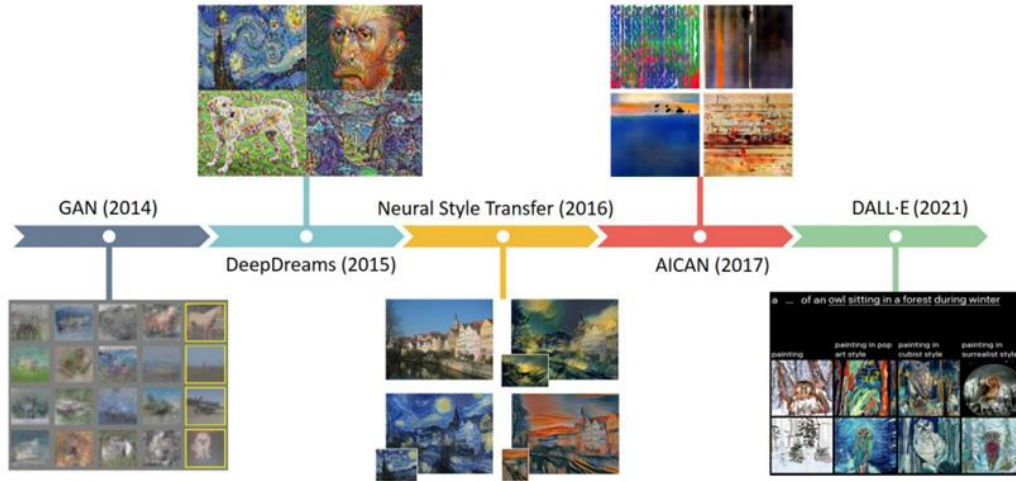
Yapay zekâ, sanat üretimine farklı boyutlar kazandırmıştır. Sanat eserinin sadece çoğaltılması veya yeni versiyonlarının üretilmesinde etkin değildir; aynı zamanda sanat eserlerinin başka disiplinlerle ve yeni yaklaşımlarla bir araya gelmesine olanak tanımıştır. Böylece sanat eseri çok daha geniş kitlelere ulaşmış ve insanların da gerek sanata gerekse teknolojiye bakışını derinden etkilemiştir (Toprak, 2020: 51). Bu durum, sanatın çok daha demokratik bir yapıya kavuşturulduğunu ve aynı zamanda insanların estetik yargılarını da etkileyebileceğini göstermektedir. AICAN bu açıdan önemli bir proje olarak değerlendirilebilir.

AICAN (Artificial Intelligence Creative Adversarial Network) projesi ile yapay zekânın sanatta yeni estetik formlar oluşturabileceği ve sanat piyasasına nasıl etkide bulunabileceği ortaya koyulmuştur. Bu projeye bağlı olarak Elgammal ve arkadaşları (2017: 18), yapay zekânın insanın estetik yargılarını değiştirme potansiyeli olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacıların çalışmalarına dahil ettiği deneklerin %59,47'si

AICAN tarafından oluşturulan görüntüleri daha yenilikçi; %60'ı ise estetik olarak daha çekici bulunduğunu ifade etmiştir.

Özünde yapay zekâ teknolojilerinin sanata dahil olmasıyla, sanat eserleri hem erişilebilir olma hem de üretilebilir olma açısından çok daha demokratik bir yapıya bürünebilmektedir. Günümüzde sanata merakı olan; fakat yeterli teknik bilgi ve beceriye sahip olmayan kişiler bile yapay zekâ sayesinde bazı sanat eserleri ortaya koyabilmektedir. Örneğin, DALL-E gibi yapay zekâ araçları, kullanıcılarına metinsel tanımını yaptıkları herhangi bir olgu, olay, duygu, düşünce vs. üzerinden görselleştirmeler gerçekleştirebilmektedir. Aslında DALL-E gibi günümüzde sanata bir şekilde ilgili olarak kullanılan çeşitli yapay zekâ programları olmakla birlikte, özellikle bazı yapay zekâ programlarının önemli olduğunu vurgulayan Cetinic ve She (2022: 9), bu programları kronolojik olarak, *Görsel 2*'de görüldüğü şekliyle ortaya koyar.

Görsel 2: Günümüz Yapay Zekâ Teknolojilerinin Gelişiminde Önemli Rol Oynayan Programlar

Kaynak: Cetinic, E., & She, J. (2022). Understanding and Creating Art with AI: Review and Outlook. *ACM Trans. Multimedia Comput. Commun. Appl.*, 18(2), 66:1-66:22. <https://doi.org/10.1145/3475799>

Zorluel (2019: 353), yapay zekâ tarafından üretilen sanat eserlerinin mevcut yasalarla yeterli şekilde telif açısından korunamayacağını altını çizer. Ortaya koyduğu çalışmanın sonucunda, gerek ülkemizde gerekse dünyada çeşitli düzenlemelerle bu eserlerin telif açısından hukuki bir zemine yerleştirilebileceğini vurgular. Onun önerisi, İngiliz Telif Hakkı, Tasarımlar ve Patentler Kanunu m.9/(3) hükmüne göre düzenlemeler yapmaktır. Nitekim ilgili maddede “bilgisayar tarafından üretilen edebî, dramatik, müzikal ya da sanatsal çalışmalar söz konusu olduğunda eser sahibi, eserin yaratılması için gerekli ayarlamaları gerçekleştiren kişi olarak anılacaktır” ibaresinin bulunduğunu ortaya koyan Zorluel, en doğru çözümün buna benzer bir kanuni güncellemeyle olabileceği sonucuna ulaşır.

Yapay zekâ teknolojilerinin sanat ve tasarım alanına nasıl yansıdığını çeşitli örneklerle ortaya koyan Deveci (2022: 138), özellikle yapay zekâya karşı olumlu yaklaşmıştır. Ona göre, yapay zekânın sanat alanındaki yaratıcılığı, potansiyeli, etkisi, özgünlüğü ve işlevselliği değişkendir. Örneğin, yapay zekâ teknolojileri bazen oldukça yaratıcı olabilirken bazen özgünlük ve yaratıcılık açısından zayıf kalabilmektedir. Yine de sanatta yapay zekâdan destek almanın özellikle sanatçının becerilerini geliştirmesi açısından fayda sağlayacağını, konfor oluşturacağını ve özellikle nitelik açısından önemli etkileri olacağını vurgulamıştır. Gelecekte ise sanatçıların bir şekilde kendilerini yapay zekâ teknolojilerine uyumlu hale getirmek zorunda kalacağını öngörmektedir.

3. Metodoloji

Bu kısımda çalışmanın amacına, kullanılan yöntem, veri toplama tekniğine ve bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler MAXQDA programı yardımıyla 4 temel kodlama (ekonomik etki algısı, üretkenlik ve yaratıcılığa etki algısı, nitelik ve manipülasyon etkisi algısı ve gelecek kaygısı) üzerinden analiz edilmiş ve örnekleme dahil edilen 10 katılımcının dizi-film sektöründe yapay zekâ kullanımına

yönelik algıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar, film yapım ekibinde önemli yeri olan yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, kurgucu, kameraman (görüntü yönetmeni), ışık teknisyeni, ses teknisyeni, seslendirme sanatçısı ve sanat yönetmeni (dekor, makyaj, kıyafet vs. için) olarak seçilmiştir. Dizi-film sektörünün temsilcileri olan katılımcılarla görüşme yaparak yapay zekânın kullanımına yönelik algıyı ölçmek, çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Çalışma verilerinin analizinde MAXQDA programının kullanılma nedeni, bu programın nitel çalışmalarda veri analizlerinde grafik, kelime bulutu gibi görseller oluşturmakta yardımcı olması ve tartışmayı daha görünür hale getirebilmesidir. Çalışmada kullanılan görüşme/mülakat yöntemine dair bilgiler de amaç ve yöntem kısmında detaylı olarak belirtilmiştir.

3.1.Amaç ve Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de bulunan dizi/film yapım şirketlerindeki sektör temsilcilerinin, yapay zekânın dizi/film sektöründe kullanılmasına yönelik algılarını ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmanın cevabını aradığı temel araştırma soruları şunlar olmuştur:

- Yapay zekânın dizi/film sektörü üzerindeki ekonomik etkisine yönelik sektör temsilcilerinin algısı nedir?
- Sektör temsilcileri, yapay zekânın dizi/film sektöründeki yaratıcılığa veya üretkenliğe etkisini nasıl değerlendirmektedir?
- Dizi/film sektöründe yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin niteliğine yönelik algı nedir?
- Sektör temsilcileri yapay zekânın izleyici üzerinde manipülatif etkisi olup olmadığını nasıl yorumlamaktadır?
- Sektör temsilcileri yapay zekânın gelecekte dizi/film sektörüne ne gibi etkileri olacağından kaygılanmaktadır?

Araştırma sorularının cevabını ortaya koymak adına, veriler görüşme/mülakat tekniğiyle elde edilmiştir. Bu aşamada katılımcılara yüz yüze/çevrimiçi olarak ulaşılmış ve görüşme/mülakat gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu yöntem, insanların kişisel duyguları, görüşleri ve deneyimleri hakkında konuşmalarını sağlamak için etkili olabilmektedir. Ayrıca insanların dünyayı nasıl yorumladıkları konusunda fikir edinmek için de değerlidir (Milena vd., 2008: 1279). Görüşmeler, genellikle mümkün olduğunca doğal bir sürece yakındır. Soruların türünde, soruların ifadesinde ve ortam seçiminde daha fazla özgürlük vardır ve bunların hepsi doğallığa katkıda bulunur (Books, 1997: 141). Ayrıca araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsaması ve katılımcılara yönlendirilen sorulara detaylı cevaplar alınabilmesi yönünden etkili bir veri toplama tekniğidir (Tekin & Tekin, 2012: 101). Bunlara bağlı şekilde, nitel temelli görüşme tekniğinin çalışmada kullanılma nedenlerinin başında yapay zekânın film ve dizi yapım sektöründe kullanımına ilişkin sektör çalışanlarını yönlendirmeden detaylı cevaplar alınabilmesi ve böylece algılarının ortaya koyulabilmesi yer almaktadır. Nitekim nicel temelli veri toplama metodlarının (örneğin anketlerin) çalışmaya uygunluğu değerlendirildiğinde, çalışmanın konusu açısından doyurucu veri sağlayamayacağı düşünülmüştür. Ayrıca bu çalışmanın, görüşmenin özüne bağlı şekilde, bütün dizi film sektörüne yönelik algıyı ortaya çıkarması gibi bir amacı yoktur.

3.2.Evren ve Örneklem

Bu çalışmada "amaçlı örneklem" alma yöntemi tercih edilmiş; Türkiye'de faaliyet gösteren dizi/film yapım şirketlerinde yer alan yapımcı, yönetmen, kurgucu, ses teknisyeni, görüntü yönetmeni (kameraman) vb. gibi sektör çalışanları/temsilcileri arasından seçilen 10 kişi çalışmaya dahil edilmiştir. Amaçlı örneklemin tercih edilme sebebi, veri toplamada görüşme tekniğinin seçilmiş olmasıyla yakından ilgilidir. Nitekim görüşmede örneklemin evreni temsil etmesinden ziyade, araştırma konusuyla alakalı olup olmadığı göz önünde bulundurulmaktadır (Neuman, 2022: 320).

Bir dizi ya da film oluşturulurken özellikle yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, kurgucu, kameraman (görüntü yönetmeni), ışık teknisyeni, ses teknisyeni, seslendirme sanatçısı ve sanat yönetmeni (dekor, makyaj, kıyafet vs. için) temel sektör çalışanları olarak ilk akla gelenler olabilir. Burada gerçekleştirilen çalışmanın örnekleminde bu 10 farklı alanın her birinden 1 (bir) katılımcıya yer verilmiştir. Örneklem seçiminde, katılımcıların hem sektörde aktif şekilde sayılan bu alanlarda çalışıyor olmaları hem de yapay zekâ ve bu teknolojinin sektör üzerindeki etkisine yönelik farkındalığa sahip bulunmaları önemsenmiştir. Çalışmada cinsiyet farklılıkları, eğitim durumu, yaşanan yer, yaş aralıkları gibi katılımcılara ait sosyo-demografik özelliklerin yapay zekâ kullanımına yönelik algıya etkisiyle ilgili bir tartışma yürütülmemiştir. Bununla birlikte katılımcıların meslek, yaş ve cinsiyetle ilgili demografik özelliklerine kısaca yer verilmiştir.

3.3. Bulgular ve Yorum

Katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Çalışma dizi/film yapım ekibinden yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, kurgucu, kameraman (görüntü yönetmeni), ışık teknisyeni, ses teknisyeni, seslendirme sanatçısı ve sanat yönetmeni olarak 10 kişiyle yapılmıştır. Katılımcıların dördü kadın, altısı erkektir. Çalışmada katılımcıların isimlerine yer verilmemiş, katılımcılar sadece meslekleri ile anılmıştır. Araştırma soruları ve elde edilen verilere bağlı olarak, bulgular 4 ana başlık üzerinden değerlendirilmiştir. Burada elde edilen verilerin hepsinin kullanılmasından kaçınılmış ve konuya bakış açısının ortak yönleri belirtilirken, destek almak amacıyla yer verilen katılımcı görüşlerinin, ilgili başlıkla alakalı olanlardan seçilmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca, içerik analizindeki frekanslardan sadece yorumlama için birer çıkış noktası olarak faydalanılmıştır. *Tablo 1*, katılımcılara ait demografik özelliklerden meslek, yaş ve cinsiyetle ilgili bilgileri ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcının Mesleği	Katılımcının Yaşı	Katılımcının Cinsiyeti
Yapımcı	42	Erkek
Yönetmen	42	Kadın
Kameraman (Görüntü Yönetmeni)	50	Erkek
Ses Teknisyeni	44	Erkek
Işık Teknisyeni	49	Erkek
Kurgucu	46	Erkek
Seslendirme Sanatçısı	57	Erkek
Sanat Yönetmeni	55	Kadın
Senarist	34	Kadın
Oyuncu	49	Kadın

3.3.1. Yapay Zekânın Dizi/Film Sektöründeki Ekonomik Etkisine Yönelik Algı

Yapay zekâ kullanımının dizi-film sektörüne ekonomik yönden etkisine yönelik algının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla katılımcılara ilk olarak, “sizce yapay zekâ sektörde daralmaya (iş kaybı bağlamında) neden olacak mı?” sorusu yönlendirilmiştir. Bu noktada genel olarak katılımcılar, “tabii ki olacaktır (*yapımcı*)”, “yapay zekânın sektörde daralmaya neden olacağını düşünüyorum (*kurgucu*)”, “muhakkak olacaktır (*seslendirme sanatçısı*)”, “evet olacak. Bu belki teknik eleman olarak başlayacak (*yönetmen*)”, “uzun zaman sonra kameramana ihtiyaç duymayacağız. Belki yönetmene de ihtiyaç duymayabiliriz (*görüntü yönetmeni/kameraman*)” şeklinde düşüncelerini iletmişlerdir. Sektörde *senaristik* yapan katılımcı ise daha geniş bir perspektif üzerinden şu şekilde bir değerlendirme ortaya koymuştur:

“Dil çevirilerini yapay zekâ çok iyi yapıyor. Mesela Rus bir film festivaline göndermek istedik filmin alt yazılarını. Eskiden pek mümkün olmazdı çevirmen tutuyorduk. Şimdi çok ciddi bir zaman ve ekonomik tasarruf sağlıyor. Bu tabii çevirmen arkadaşların iş kaybına sebebiyet veriyor. Gene grafik alanında iş kaybına neden oluyor. Hareketli görüntüden tek bir imaj üzerinden yapay zekâ daha başarılı olduğundan grafik alanında işsizliğe yol açacağını düşünüyorum. Bir de tabii orkestrasyon bakımından yapay zekânın olanaklarıyla enstrüman çalanların yani icracı dediğimiz sınıfın iş kaybına neden olacaktır.”

Yapay zekâ kullanımının dizi/film sektöründe iş kaybına neden olacağına yoğun olarak vurgu yapan katılımcılar benzer şekilde, tekelleşmenin de diğer bir ekonomik etken olduğunu aktarmışlardır. Nitekim “yapay zekâ sektörde tekelleşmeye (teknolojik olarak eşitsizlikten dolayı) neden olacak mı?” sorusuna *yapımcı* “illaki olacaktır”, *oyuncu* ise “mutlaka öyle olacak” cevabını verirken; *sanat yönetmeni* “evet buna sebep olabilir. Bunu öngörmek çok mümkün. Ancak daha bunun olması için çok uzun yıllar olduğunu düşünüyorum” şeklinde karşılık vermiştir. Bu görüş, ilerleyen zaman diliminde özellikle şirketler ve işverenler için yapay zekâ kullanımının bir avantaja dönüşebileceğini hatırlatmaktadır. Nitekim araştırmanın katılımcıları da ekonomik perspektiften baktıklarında; genel olarak yapay zekâ kullanımın işverene maddi katkı sağlayacağını ve dizi-film şirketlerinin maliyetlerini düşüreceğini savunmaktadır. Örneğin, *yönetmen* “yapay zekâyı kullanmak, işveren için çok avantajlı bir şey gibi görünüyor”; *sanat yönetmeni* “maliyeti tabii ki düşürür”; *ses teknisyeni* “yapay zekânın sektöre ekonomik anlamda kesinlikle katkısı var” derken *seslendirme sanatçısı* ise şunları söylemiştir:

“Maliyetleri muhakkak düşürecektir. Mesela şöyle düşünelim: Ben de eskiden kurgu sektöründe çalışan biri olarak söylüyorum bunu, rutin tekrarlayan görevler var. Mesela video editing gibi, ses işleme gibi veya ışık teknolojileri gibi. Bunların maliyetlerini son derece düşürecektir; ama maliyetler kimin için düşecek bu tabii önemli. Yapım şirketleri için düşecektir.”

Ekonomik açıdan yapay zekâ kullanımının dizi-film sektöründe herhangi bir iş kaybına veya tekelleşmeye neden olmayacağına yönelik düşünceler az da olsa bulunmaktadır. Benzer şekilde, bazı yorumlar yine yapay zekâ teknolojilerinin aslında pahalı olduğunu dolayısıyla şirketler için maliyetleri yükselteceği ve ekonomik açıdan bir katkısı olmayacağı üzerine konumlanmaktadır. Bu açıdan “yapay zekânın sektöre ekonomik anlamda bir katkısı olmaz. Hatta daha fazla pahalılaştırılacaktır (*ışık şefi*)” veya “ekonomik anlamda bir etkisinin olacağını düşünmüyorum (*kurgucu*)” gibi görüşler dikkat çekici olabilir. Araştırma açısından yapay zekâ teknolojilerinin dizi-film sektöründeki ekonomik etkisine yönelik asıl dikkat çekici olan ise katılımcıların “iş kaybına neden olsa da bazı fırsatlar sunacaktır” görüşü altında birleşmeleri olmuştur. Bu minvalde katılımcılar arasında yer alan ve yapay zekâ kullanımının sektörde daralmaya yol açacağı görüşünü benimseyen *ışık şefi* şu ifadeleri kullanmıştır:

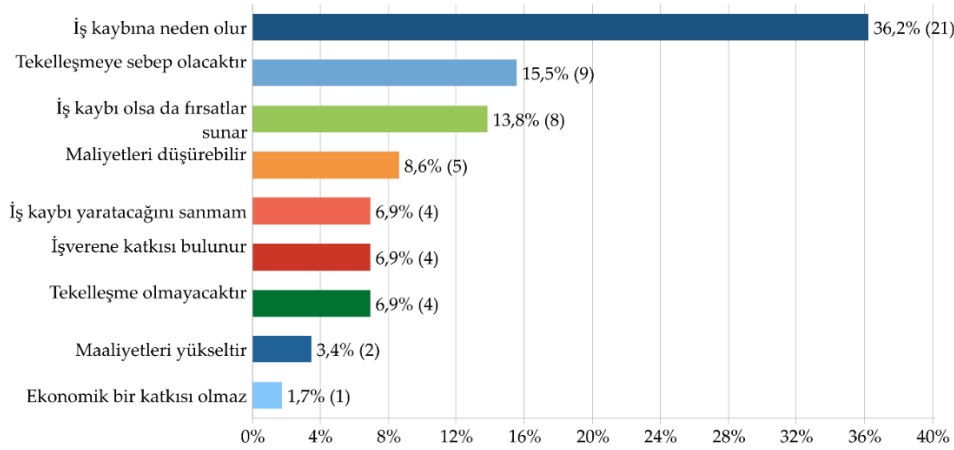
“Sektörde daralmaya sebep verecektir; ama bir yandan da personel değişikliği yapacaktır bu. Personelde fizibilite ve mantık değişikliği yapacaktır. Yeni nesil ve yapay zekâ üzerinde çalışan personeller geçmişteki manuel personelleri geçecektir. Yani burada bir sınıf değişikliği olacaktır. Daralmaya sebep

vermesinin nedeni şudur: Yapay zekâya uyumlu eski tip mantalitedeki kişilerin sektörden uzaklaşması anlamına gelecektir. Yapay zekâ onu kullanacak gerçek bir zekâya muhtaçtır.”

Yapay zekâ teknolojilerinin sektörde iş kaybına yol açacağını savunan *yapımcı* “şimdi teknoloji bakımından baktığımız zaman aletlerimiz teknoloji olduğu için kamera ekibi veya kurgu ekibinde yararlanacaklarını düşünüyorum” demiştir. *Oyuncu* “kurguda ve ışıkta çok etkili olacağını” ifade etmektedir. *Seslendirme sanatçısı* “yapay zekâ elbette yeni iş alanları, yaratıcı fırsatlar, buna benzer şeyler de sunacaktır. Yapay zekâ teknolojilerini geliştiren ve yöneten yepyeni iş kolları ortaya çıkabilir” şeklinde görüşler ortaya koymuştur. Bu tür teknolojilerin özellikle işverene katkı sağlayacağını ve yapay zekânın aslında yeni özgürlük alanları oluşturduğunu söyleyen *yönetmen* ise başından geçen bir olay üzerinden yapay zekâ kullanımının avantaj(lar)ını savunmuştur:

“Kendi yaşadığım bir şeyi örnek vermem gerekirse; bir çekimde kamera üzerinde filtre uygulamamız gerekiyordu, hata olduğundan uygulanmamış, kurguda yapay zekâ programı ile yaptık. Normalde kurgucu bunu alır, masklar üzerine filtre atar, render süresi gerekir. Çok daha uzun sürede yapacakken yapay zekâ ile üretilmiş bir yazılımı direkt in-out vererek herhangi bir işaretleme yapmadan ekstradan üzerine koyduk ve hiçbir zaman kaybı olmadan filtre anlamında daha da fazlasını elde ederek, istediğimizin daha iyisini elde ederek, o görüntüyü kurtardık. Bu yönetmen olarak çok işime yaradı.”

Şekil 1: Dizi-Film Sektöründe Yapay Zekâ Kullanımının Ekonomik Etkisine Yönelik Katılımcı Algısının Dağılımı

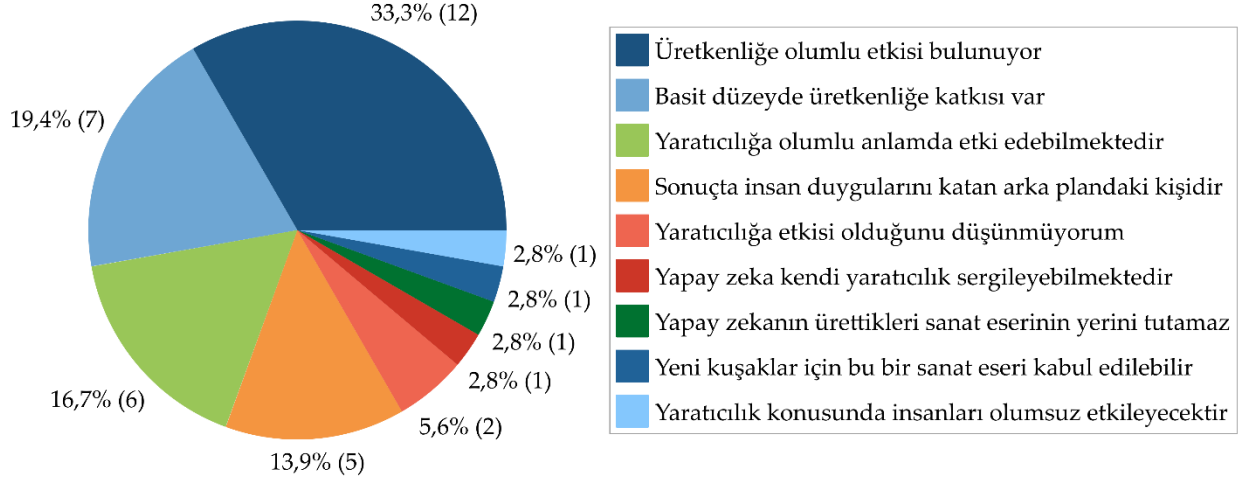

Tüm bu aktarılanlara bağlı olarak, dizi-film sektöründe yapay zekâ kullanımının ekonomik etkisine yönelik katılımcıların algıları Şekil 1 ile gösterilmektedir. Buna göre, “iş kaybına neden olur”, “tekelleşmeye sebep olacaktır” ve “iş kaybı olsa da fırsatlar sunar” düşüncesinin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. “Ekonomik açıdan bir katkısı olmaz”, “maliyetleri yükseltir” ve “tekelleşme olmayacaktır” görüşleri ise oldukça az savunulmaktadır.

3.3.2. Yapay Zekânın Sektördeki Yaratıcılık ve Üretkenlik Üzerindeki Etkisine Yönelik Algı

Üretkenlik ve yaratıcılık, yapay zekâ teknolojilerinin kullanımıyla sıklıkla gündeme gelen ve tartışılan konuların başında gelmekle birlikte, bu araştırma için de odak noktalardan biri olmuştur. Nitekim dizi-film sektörü sürekli olarak üretim-tüketim döngüsü içerisinde yer alır ve sanatsal tarafı da ağır basan bir alandır. Araştırmanın örnekleme dahil edilen katılımcılar da bu sektörde çalışan kişiler olarak, birer sanat veya medya ürünü şeklinde değerlendirilebilen dizi ya da film yapım süreçlerinde aktif rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak, katılımcılara “sizce yapay zekânın üretkenliğinize ve/veya yaratıcılığınıza nasıl bir etkisi olabilir?” sorusu iletilindiğinde, katılımcıların özellikle olumlu bir bakış açısına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Üretkenliğe olumsuz etkisi olduğunu savunan herhangi bir görüş bulunmazken; yapay zekâ kullanımının üretkenliğe olumlu etkisi olduğu veya basit düzeyde de olsa bir şekilde katkı sağladığı düşüncesi katılımcılar arasında oldukça hakimdir. Şekil 2, katılımcıların yorumlarının üretkenlik ve yaratıcılık açısından nasıl dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Dizi-Film Sektöründe Yapay Zekâ Kullanımının Üretkenlik ve Yaratıcılık Üzerindeki Etkisine Yönelik Katılımcı Algısının Dağılımı

Şekil 2’de de görüldüğü üzere, katılımcıların düşünceleri yapay zekâ kullanımının dizi-film sektöründeki “üretkenliğe olumlu etkisi bulunduğu” üzerine yoğunlaşmaktadır. Üretkenliğe etkisi anlamında “post-prodüksiyonda, görsel efektte büyük avantajları var (*sanat yönetmeni*)”, “üretkenliğe doğru oranda bir etkisi olacaktır (*ışık şefi*)”, “verimliliği ve üretkenliği arttıracaklarını düşünüyorum (*oyuncu*)” şeklinde ifadeler aktarılmıştır. Bazı katılımcılar ise kullandıkları programlar üzerinden yapay zekâ teknolojilerinin üretkenliklerine hangi açılardan destek olabildiğini aktarmıştır. Örneğin *kurgucu* konu hakkında düşüncelerini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Artıları çok yapay zekânın. *Adobe Premier*’de hazır efektleri koyup ücretli efektleri hazır bir şekilde koyduğum zaman geçişleri güzel oluyor. *Colour*’da hazır renkler var, o renkleri kullanabiliyorsun veya yüzlerdeki parlaklığı, ben gibi şeyleri alabiliyorsun. *Photoshop*’ta çok ileri derece bir yaratıcılık, eskisi gibi değil. Hayal ettiğin her şeyi yapabiliyorsun *Photoshop*’ta. Bunların çok faydası var.”

Yine yapay zekâ destekli program olan *ElevenLabs* üzerinden örnek veren *seslendirme sanatçısı*; “mesela benim çok iyi yapamadığım bir şey İngilizce telaffuzdur, zorluklar yaşıyorum. O yüzden basitçe İngilizce metni oraya koyduğum zaman muhteşem bir İngilizceyi sıfır hatayla alabiliyorum *ElevenLabs*’ten” diyerek, kendi alanında yapay zekâ teknolojilerinden faydalanmanın üretkenlik açısından faydalı olduğunu savunmaktadır. Benzer görüşlere sahip olsa da katılımcılar arasında yer alan *senarist* ve *görüntü yönetmeni* gibi bazı sektör temsilcileri ise yapay zekânın üretkenliğe sadece basit düzeyde bir etkisi olabileceğini söylemişlerdir.

Üretkenlikteki gibi yaratıcılık üzerine görüşlere bakıldığında da katılımcıların yapay zekâ kullanımının dizi-film sektöründeki yaratıcılığa olumlu yönden bir etkisi olduğunu vurguladıkları anlaşılmaktadır. Bu yönden katılımcıların dikkat çektiği ve yaratıcılıkla birlikte düşündükleri temel ögenin ise insan olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların neredeyse tamamı, yaratıcılığa etki üzerine görüşlerini ortaya koyarken, sonuçta insan faktörü olmadan yapay zekânın yaratıcı olamayacağını vurgulamıştır. *Oyuncu* “yaratıcı düşüncüyü desteklediğini”, *ışık şefi* “insan faktörünün önemli olduğunu ve yapay zekânın ancak bir duygu taklidi yapabileceğini” aktarmıştır. *Yönetmen* daha baskın bir ifadeyle, “sonuçta insan zekâsı da çok başka bir şey. Yapay zekâyı sadece öğretilmiş gerçeklikleri yüklüyor olacaksınız. Bir insanın düşünce yapısı, estetiği çok farklı bir şey onu ekrana yine insan yansıtabilir. Küçük dokunuşlar dediğimiz farklılıkları yine bence insan verebilir” derken; üretkenlik noktasında yapay zekânın önemine vurgu yapan *seslendirme*

sanatçısı yaratıcılık söz konusu olunca insan faktörünün değerli görülmesi gerektiğini şu sözlerle aktarmıştır: “sanatsal anlayışında benim için tamamen dijitalden üretilmiş bir sanat eserine yer yok tam olarak. Ben insan unsuru isterim seyrettiğim sinemada, dizide o duyguyu görmek isterim.”

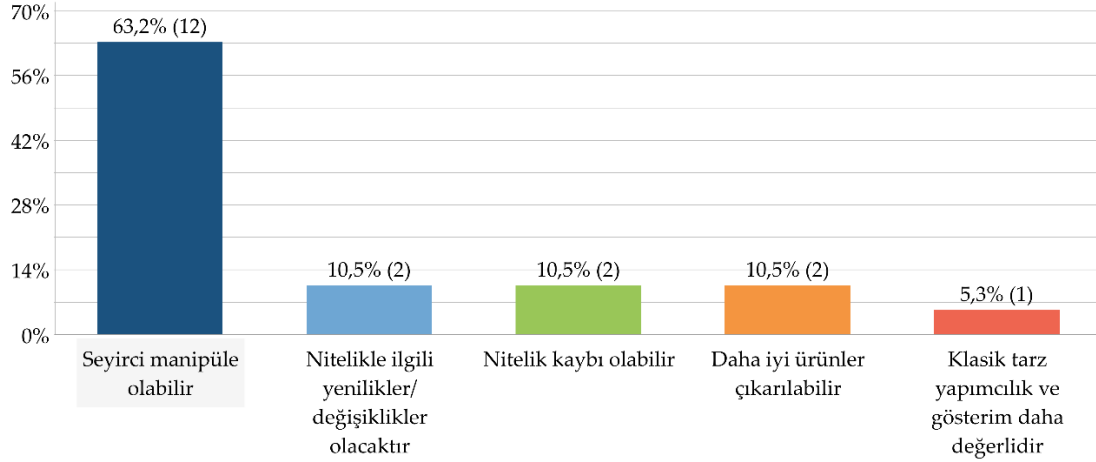
Yaratıcılık açısından olumsuz bazı görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu açıdan *senarist*, “yapay zekâyı yaratıcı anlamda çok gelişkin görmedim” derken yönetmen; “benim yaratıcılığımıza herhangi bir katkısı yok” şeklinde görüş beyan etmiştir. Üretkenlik açısından yapay zekâ teknolojilerinin dizi-film sektörü için önemli avantajlar sağladığını belirten *sanat yönetmeni*, yaratıcılık yönünden ise “yapay zekânın insan hayatına çok fazla girmesiyle birlikte insanların daha duygusuz daha nötr ve tepkisiz olacağı öngörülüyor” ifadesini kullanmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde, *sanat yönetmeninin* katılımcılar arasında “yapay zekâ kullanımının yaratıcılık üzerinde bir olumsuzluk oluşturacağını” vurgulayan tek kişi olduğu söylenebilir. Dahası O, yapay zekâ tarafından üretilen ürünlerin özellikle yeni kuşaklar tarafından sanat eseri olarak kabul edileceğini şu sözlerle aktarmıştır: “Benim kızım ya da onun kuşağı Z kuşağı denilen ve ondan sonra gelecek kuşakta muhakkak şundan eminim ki; bu tamamen dijital olarak üretilmiş içeriklerde onlar onu sanat olarak kabul edecekler.” Bu söylem, yapay zekâ teknolojilerinin yaratıcılıkla ilişkisine vurgu yapmaktan çok daha yoğun biçimde, belki de yapay zekâ aracılığıyla üretilen ürünlerin niteliğini ve insanları manipüle etme kapasitesini tartışmayı gerekli kılmaktadır.

3.3.3. Yapay Zekânın Nitelik ve Manipülasyon Üzerindeki Etkisine Yönelik Algı

Yapay zekâ teknolojilerinin desteğiyle üretilen medya ürünleri ya da sanat eserleri olarak dizi ve filmlerin gerek niteliği gerekse de izleyici üzerinde nasıl bir manipülatif etkisi bulunduğu önemlidir. Bu perspektiften bakıldığında “yapay zekânın sınırsız ve hızlı üretim sağlayacağı düşünülürse, dizi/filmlerde nitelik ile ilgili ne gibi değişimler olabilir?” sorusu karşısında, araştırma katılımcılarının yapay zekâdan faydalanılarak ortaya çıkarılan ürünlerin veya eserlerin niteliği açısından benzer bakış açısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. *Işık şefi*, olumlu veya olumsuz bir yönelim benimsemeden, sadece “nitelik ile ilgili değişiklikler olacağını” vurgulamıştır. *Yönetmen* ise “bence zamanla tamamı yapay zekâyâ yaptırılmış bir içerik ilgi çeker. İzleyiciyi iyi değerlendirip ona doğru ürün sunabiliyorsanız ilgi çeker. İzleyicinin detaylara boğulmayacağını düşünüyorum; ama detayları bu işin içinde biri olarak görürseniz nitelik anlamında tabii ki farklılıklar olacaktır” şeklinde görüş belirtmiştir. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojilerinin dizi-film sektörüne nitelik açısından olumlu etkileri olacağını savunanlar olmuştur. *Kurgucu* “daha verimli, daha akıcı daha güzel editler yapabilirim. Renkleri düzenleyebilirim” demiştir. *Ses teknisyeni*, “kesinlikle daha nitelikli olur. Her ne kadar bilgisayara ruhsuz diyorsak da buna komutu veren bir insan olacağı için bence geri kalır bir tarafı olmayacaktır” ifadelerini kullanmıştır. Buna karşın, araştırmanın katılımcıları arasında aksini savunanlar, yani yapay zekânın niteliksel açıdan dizi-film sektörünü olumsuz etkileyeceğini düşünenler de bulunmaktadır. Bu minvalde *oyuncu* “nitelik kaybı tabii ki yaşanacaktır. Yine arz talep meselesine dönecektir. Gerçek sanat alıcısı daha nitelikli yapıyı algılayıp görebilecektir” söyleminde bulunmuştur. Oyuncunun izleyiciyi doğrudan manipüle olan pasif bir yapıdan arındıran bu bakış açısının *senarist* için de geçerli olduğu gözlemlenmektedir: “Sinemaya giden hala bir kitle var. Bu kadar Netflix yayıldı. Ben bunların çok değişeceğini zannetmiyorum. O kitle kalacaktır.”

Yapay zekânın niteliğe etkisi açısından nasıl algılandığına odaklanıldığında, eşit dağılımlı ve farklı bakış açıları gözlemlenebilirken, durum manipülasyon olgusuna geldiğinde ise katılımcılar arasında fikir birliğinin olduğu vurgulanabilir. Nitekim katılımcıların neredeyse tamamının görüşü, yapay zekâ aracılığıyla üretilen sanat eserlerinin veya medya ürünlerinin bir şekilde izleyiciyi manipüle edebilecek güçte olduğudur. *Şekil 3*'te de gözlemlenebileceği gibi, katılımcıların nitelik ile ilgili görüşleri birbirine yakın kodlanabilmiştir. Bu noktada “nitelik ile ilgili değişiklikler olacaktır”, “nitelik kaybı olacaktır”, “daha iyi ürünler çıkarılabilir” gibi görüşler mülakatlar sırasında benzer yoğunluğa ulaşmıştır. Buna karşın, katılımcıların manipülasyonla ilgili çok daha yoğun bilgi aktardıkları gözlemlenebilir.

Şekil 3: Dizi-Film Sektöründe Yapay Zekâ Kullanımının Nitelik ve Manipülasyon Üzerindeki Etkisine Yönelik Katılımcı Algısının Dağılımı

Katılımcılara “yapay zekâ kullanımının izleyici manipülasyonuna yönelik bir etkisi olur mu, nasıl?” sorusu yönlendirildiğinde, yapay zekâ aracılığıyla gerçekleştirilecek manipülasyonu bazı katılımcıların bir çeşit “güç unsuru” olarak algıladıkları gözlemlenmiştir. Örneğin *yapımcı* “izleyici doğru yönlendirilebiliyorsa eğer, izleyicide çok büyük bir etki yaratabiliriz” cevabını vermiştir. *Görüntü yönetmeni/Kameraman* “bence yapay zekâ, eğer öyle bir ayarlama yapılırsa izleyiciyi manipüle edebilir” demiştir. *Oyuncu* ise “bir manipülasyon sağlayabilir. İzleyiciyi yönlendirme becerisi olabilir diye düşünüyorum” ifadesini kullanmıştır. *Işık şefi* ise şunları aktarmıştır:

“Manipülasyon çok daha baskın olacaktır. Yapay zekâyâ %10 oranında bir veri verip %100 oranında bir manipülasyon üretebilirim. Çünkü yapay zekânın elindeki doneler çok daha fazla olacak benim için. Topluluklar, ülkeler bazında veriler, hangi ülkenin hangi duyguya hakim olduğu yapay zekâda olacaktır. Yani internetin bağlı olduğu, erişimi olan her şeye yapay zekâ erişecektir. Ben ona %10 bir soru sorduğumda bana %100 cevapla gelecektir. O yüzden izleyici manipülasyonuna yönelik etkisi çok yüksek oranda olur yapay zekânın.”

Yapay zekâ kullanımını, izleyicinin manipüle edilmesi noktasında bir çeşit “risk” veya “tehlike” olarak algılayanlar da olmuştur. Buna yoğun şekilde vurgu yapan katılımcılardan biri olarak *senarist* şunları söylemiştir:

“Özellikle sosyal medyada biz çeşitli görüntüler izleyip doğruluğunu sorgulamaya başladık. Yapay zekâyla oluşturulan çeşitli videolar olmaya başladı. Sosyal medyada bunun bir teyit alma durumunu yaşamaya başladık. Bu aslında çok tehlikeli bir süreç. Bu anlamda sinemada da sosyal medya kadar olmasa da sıkıntılar yaratacak diye düşünüyorum.”

Durumu dizi-film sektöründen ziyade “dijital medya” alanı üzerinden daha geniş çerçevede yorumlayan *ses teknisyeninin* ifadeleri de yapay zekânın manipüle etme yeteneğini bir çeşit tehlike olarak kodlamaktadır:

“Zaten şu anda başıma geliyor, izliyoruz. Sosyal medyada insanların konuşmuş gibi kendi sesinden düzenlemeler yapılıp yalan yanlış dezenformasyon da oluyor tabii bunun içinde. Örneğin bir devlet başkanının konuşmalarını çarpıtıp insanların buna inanmaları sağlanabiliyor. Manipülasyon oluyor. Özellikle X ve internette insanlar her gördüklerine inanır durumda oldukları için, yapay zekâ algoritmalarının yaptığı aldatıcı yayınlara da inanıyorlar.”

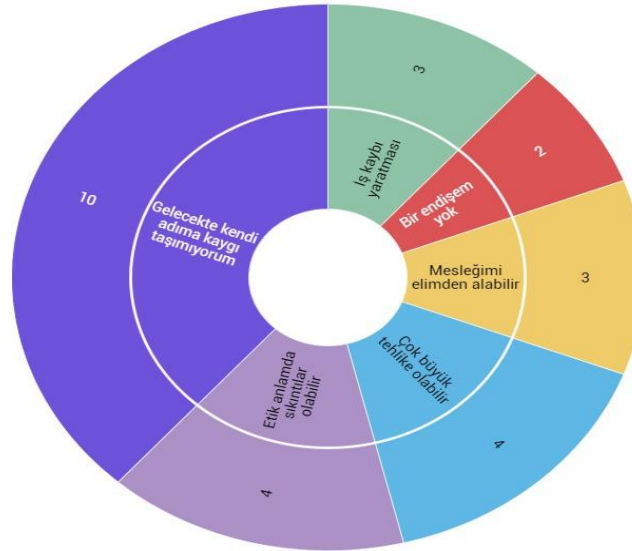
Katılımcılar arasında gelecek kuşaklar için yapay zekânın daha baskın olacağını, dolayısıyla manipüle etme yeteneğinin de sonradan gelecek olan alt kuşaklar üzerinde çok daha etkin olacağını vurgulayan *seslendirme sanatçısı*, görüşlerini şu şekilde iletmiştir:

“Yapay zekâ izleyici davranışlarını analiz edebiliyor. Kişiselleştirilmiş içerikler sunabiliyor. Sadece bu iki özelliğini düşünürsek izleyici manipülasyonuna kesinlikle yol açacak çünkü izleyicilerin ilgisini çekmek için belirli içerikleri öne çıkarabilme gibi bir yeteneği var yapay zekânın. Yapay zekâ destekli algoritmaları düşünelim; bunlar izleyicinin tercihlerini istediği yere yönlendirebilir, izleyicilerin izleme alışkanlıklarını belirleyerek buna göre önerilerde bulunur ve bu tür içeriklerin -kendi istediği içeriklerin- daha fazla izlenmesini sağlayabilir, propaganda niteliğindeki içerikleri önümüze koyabilir. O propagandanın içerisine de biz ne seviyorsak onu koyabilir. Dolayısıyla yapay zekâ izleyici manipülasyonuna kesinlikle etki eder. Alt kuşakları kesinlikle etkileyebileceğini ve manipüle edebileceğini düşünüyorum.”

3.3.4. Dizi/Film Sektöründe Meydana Gelebilecek Değişikliklere Yönelik Gelecek Kaygısı

Yapay zekânın dizi-film sektöründeki kullanımının katılımcılar arasında ne türden bir gelecek kaygısı oluşturabileceğine vurgu yapılması önemlidir. Araştırmada bu kapsamda katılımcılara “gelecekte yapay zekânın sektördeki etkisine yönelik endişeleriniz veya öngörüleriniz nelerdir?” sorusu yönlendirildiğinde, yapay zekânın kullanımıyla ilgili sektör temsilcileri gelecekte “iş kaybı”, “etik sıkıntılar” veya “büyük tehlikeler” olabileceğine yönelik endişeler aktarmıştır. Bu endişelerin yoğunluğunun birbirine neredeyse eşit olduğu Şekil 4’te de sunulmaktadır. *Yönetmen* gelecekte “animasyoncuların işsiz kalabileceğini” söylerken; *görüntü yönetmeni* ise kameramanların ve yönetmenlerin işsiz kalacağından kaygılandığını aktarmıştır. *Seslendirme sanatçısı*, görüşmenin bu kısmında özellikle “teknolojik eşitsizlikler ve etik sıkıntılar olacağından kaygılandığını” aktarırken, etik sıkıntılarının yaşanabileceğine dair algıya *sanat yönetmeni*nde de rastlanılmıştır: “etik birtakım ikilemlere de sebep olacaktır bu. Hâlâ yapay zekânın yönlendirilmeye ihtiyacı var. Bu konuda bazı düzenlemeler yapılması gerekecek.”

Şekil 4: Dizi-Film Sektöründe Yapay Zekâ Kullanımının Oluşturduğu Gelecek Kaygısına Yönelik Katılımcı Algısının Dağılımı

Yapay zekânın dizi-film sektöründe kullanımına yönelik bazı katılımcılara ait düşüncelerin, bu tür teknolojilerin “çok büyük tehlike olabileceği” üzerine konumlandığı görülmüştür. Örneğin *yönetmen* görüşmenin bir kısmında “yapay zekâ süreci hızlandıkça insan kaybeden olacak burada. Beni endişelendiren kısmı bu” ifadesini kullanırken, görüşmeyi şu sözlerle tamamlamıştır: “gelecek teknoloji ne kadar işimizi kolaylaştırırsa da korkutucu da olmaya başlıyor bence. Distopik bir yere doğru gidiyoruz diye düşünüyorum.”

Gelecekle ilgili genel bir tehlike sezindiğini ifade edenler arasında yer alan yapımcı “hayatımız yapay zekâyı kaldıysa yandık” şeklinde oldukça öz bir değerlendirme yaparken; *sanat yönetmeni* tarafından gerçekleştirilen öngörü ise dikkat çekici olabilir:

“En büyük endişem aslında daha duygudan uzak daha motomot bir dil alması sinemanın. Ayrıca beyaz perdeden viral gözlüklere incek bu iş ilerleyen zamanlarda. Bütün insan algısını, insan beyninin bazı duyarlılıklarını alt üst edecek bir şey bu. İnsan bir evrim geçirecek. Yani yapay zekânın da devreye girmesiyle insan zekâsının bir evrimi olacak diye düşünüyorum. Bu sadece sinema için, kendi mesleğim için değil hayatın geneli için şimdilik beni kaygılandırıyor.”

Gelecek kaygısıyla ilgili olarak katılımcılara “Kendi çalıştığınız alanla ilgili olarak, yapay zekânın bu alanda neleri değiştirebileceğini söyleyebilirsiniz? Sizin mesleğinizi elinizden alması gibi bir tedirginliğiniz var mı?” sorusu yönlendirildiğinde, genel olarak katılımcılar “gelecekte kendi adıma kaygı taşıyorum” düşüncesini aktarmışlardır. Buna karşın, *seslendirme sanatçısı*, *ışık şefi* ve *yönetmen* ise dizi-film sektöründe yapay zekâ kullanımının kendi mesleklerini ellerinden alma potansiyelinden endişelendiklerini iletmışlerdir. *ışık şefi*, her ne kadar şu an bu teknolojilerden faydalanyorsa da gelecekte kendi mesleğiyle ilgili yaşadığı kaygıyı şu şekilde aktarır:

“Yapay zekâ çok tecrübeli olmayan ama bu alanda ilerlemek isteyen kişilerin çitasını yükseltecektir. Çünkü ben de size yapay zekâda şunu üretebiliyorum dediğim zaman yapay zekâ görsel hafızasını yetiştirecektir. Bu olaya sempati duyanlar, mesai harcayacaklar adına söylüyorum. Ben de böyle başladım çünkü. Bunu yaparsam bu bana ne gösterir dedim bana gösterdiği görüntü tecrübe oldu beni biraz daha ilerletti. Ancak mesleğimi elimden alır mı dersiniz, bu çağa gerekli olan donanımları yapay zekâyâ ait donanımları edinmezsem evet mesleğimi elimden alması endişesine kapılırım.”

*ışık şefi*ne benzer endişenin *seslendirme sanatçısı* için de geçerli olabildiği, “mesleğimi elimden alması gibi bir tedirginliğiniz var mı diye soruyorsanız var. Seslendirme konusunda kesinlikle var” ifadesiyle anlaşılabilir. Bununla birlikte, *ışık şefi*nden daha yoğun bir endişeyi ise *yönetmen* iletmıştır:

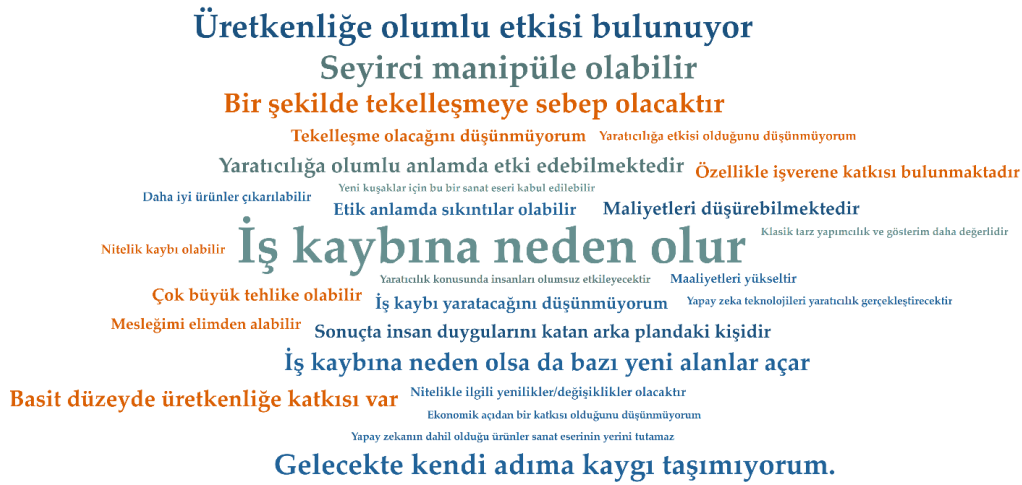
“Mesleğimi elimden alması gibi bir tedirginliğim var aslında. Sonuçta o basamaklar teker teker oraya da gelecektir. Geçen gün yönetmenin yaptığı basit bir reji ama bilgisayara yüklüyorsunuz kameralar sadece çekim yapıyor yüklüyorsunuz yapay zekâ onları gayet güzel reji haline getiriyor burada yönetmene ihtiyaç kalmıyor. Çok da donanımlı, özel, spesifik bir şeylerin olduğu programlar, diziler, filmler elbette insana ihtiyaç duyar ama bence bu da olacak zamanla. Yapay zekâyla tamamı üretilmiş ürünler ortaya çıkacak. İnsan faktörünün olduğu işler devam edecektir belki ama yapay zekâ daha fazla farkını ortaya koyacak ve belki daha fazla izlenecek bilmiyorum.”

Araştırmanın katılımcıları her ne kadar yapay zekâ teknolojilerinin dizi-film sektöründe kullanılmasının ekonomik etkileri arasında özellikle “iş kaybına neden olur” düşüncesini ortaya koysalar da yine aynı sektörde çalışmalarına rağmen katılımcıların çoğunun kendileriyle ilgili bir tedirginliğe sahip olmadıklarını vurguladıkları gözlemlenmektedir. Bu açıdan *senarist*, “benim bir tedirginliğim yok. Çünkü kendi hikayelerimin, kendi ezgilerimin özgünlüğüne inanıyorum. Bunu bir tehdit olarak görmüyorum” ifadesini kullanmıştır. *Yapımcı*, “hiçbir işveren bir yapım şirketi veya bir kanalın yapay zekâyâ bu kadar büyük yükler yükleyeceğini tahmin etmiyorum. İllaki başında kontrol amaçlı birisi olur ama asla tek başına yükleyeceğini zannetmiyorum” demiştir. *Oyuncu*, “mesleğimi elimden alması gibi bir tedirginliğim yok. Alabileceğini düşünmüyorum. Çünkü ekran oyunculuğu adına belki biraz etkisi olabilir ama günün sonunda yaratıcılık yine bireyde kalacaktır” söyleminde bulunmuştur. *Ses teknisyeni*, “benim tedirginliğim yok. Nitelikli insanların her zaman bir şekilde tercih sebebi olduğu ve de işlerinde iyi olan insanların her zaman üretkenliğinin devam edeceğini düşünüyorum” şeklinde bir tavır ortaya koymuştur. *Kurgucu* “yapay zekâda bir kere bizim kendi düşüncelerimizi yansıtıyoruz. O yüzden yapay zekâyla ilgili benim gelecekte herhangi kaygım yok. Ben bir dünya düşünüyorum yapay zekâ bana onu hemen veriyor. Sadece düşünmeyle alakalı. İleri dönük bir endişem yok” sözlerini sarfetmiştir.

Genel bir perspektiften bakıldığında; yapay zekânın dizi-film sektörünün ekonomik yapısına, sektör çalışanlarının üretkenliğine ve yaratıcılığına, ortaya koyulan medya ürünlerinin niteliğine, bu ürünleri tüketen izleyicilerin manipüle edilebilmesine olan etkisine ve oluşturduğu gelecek kaygısına yönelik katılımcıların genel algılarına yönelik bir “kelime bulutu” oluşturulmuş ve *Şekil 5* ile gösterilmiştir. Şekle bağlı olarak yapay zekâ teknolojilerinin dizi-film sektöründe kullanımına yönelik katılımcıların genel

algısına bakıldığında; “iş kaybına neden olur”, “üretkenliğe olumlu etkisi bulunuyor”, “seyirci manipüle olabilir”, “gelecekte kendi adıma kaygı taşıyorum” ve “bir şekilde tekelleşmeye sebep olacaktır” düşünceleri etrafında yoğunlaştığı gözlemlenebilir. Bu genel düşüncelere karşın, oluşturulan ve Şekil 5 ile gösterilen kelime bulutu, yapay zekânın dizi-film sektöründe kullanımına yönelik katılımcılar arasında “yaratıcılığa etkisi olduğunu düşünmüyorum”, “mesleğimi elimden alabilir”, “maaliyetleri yükseltir”, “nitelik kaybı olabilir” ve “tekelleşme olacağını düşünmüyorum” şeklindeki görüşlerin daha seyrek olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların düşüncelerini sayısal olarak da vermek gerekirse katılımcıların sekizi (oyuncu ve sanat yönetmeni dışında) yapay zekânın ekonomik anlamda sektörde daralmaya ve iş kaybına neden olacağını düşünmektedir. Yine katılımcıların dokuzu (yapımcı hariç) yapay zekânın üretkenliğe olumlu etkisinin bulunduğunu dile getirmiştir. Katılımcıların tamamı yapay zekâ ile seyircinin manipüle edileceğini düşünmektedir. Yapay zekânın tekelleşmeye neden olacağı konusunda görüşlere bakıldığında yönetmen dışında diğer bütün katılımcıların bu düşünce etrafında birleştiği görülmektedir. Yapay zekânın yaratıcılığa etkisi ve gelecekte mesleklerini elinde alması konusunda katılımcıların görüşlerine bakıldığında, insan faktörünün her zaman önemli olacağı noktasında birleştikleri göze çarpmaktadır.

Şekil 5: Dizi-Film Sektöründe Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Sektör Temsilcilerinin Genel Algısı

4. Sonuç

Teknoloji, insan hayatına olumlu veya olumsuz etkilerde bulunabilmektedir. Özellikle son yıllarda iyiden iyiye tanık olunan, avantajlarından faydalanılan ve olumlu ya da olumsuz yönleriyle tartışılan teknolojilerin başında yapay zekânın geldiği söylenebilir. Bu teknoloji sağlık, ekonomi, eğitim, güvenlik gibi çeşitli alanları etkilediği gibi medya, iletişim ve sanat gibi alanları da yakından ilgilendirmektedir. Özellikle bu çalışmanın dayanağını oluşturan dizi-film sektöründe yapay zekâ, içerik üretiminin pek çok kısmında kullanılabilir. Ancak bu yönüyle avantajlı gibi görünen yapay zekâ kullanımının dizi-film sektörüne olumsuz etkilerini de düşünmek, tartışabilmek gerekmektedir. Dahası, özellikle sektör çalışanlarının yapay zekâ teknolojilerinin sektörde kullanımını nasıl algıladıklarını ortaya çıkarmak önemli olabilir. Nitekim Türkiye’de her ne kadar yapay zekâ teknolojilerinin medya ve iletişim sektöründe kullanımına yönelik sektör temsilcilerinin/çalışanlarının algısını ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar gerçekleştirilse de medya, iletişim ve sanatın çeşitli yönlerini bünyesinde barındırabilen dizi-film sektöründeki çalışanların algısını ölçen bir çalışma gözlemlenmemiştir. Böylesi bir eksikliği gidermek amacıyla hareket eden bu çalışmada, dizi-film sektöründe aktif olarak yer alan 10 sektör temsilcisiyle mülakat gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler MAXODA programı yardımıyla 4 temel kodlama (ekonomik etki algısı, üretkenlik ve yaratıcılığa etki algısı, nitelik ve manipülasyon etkisi algısı ve gelecek kaygısı) üzerinden analiz edilmiş ve örnekleme dahil edilen 10 katılımcının dizi-film sektöründe yapay zekâ kullanımına yönelik algıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başında verilen araştırma sorularından “Yapay zekânın dizi/film sektörü üzerindeki ekonomik etkisine yönelik sektör temsilcilerinin algısı nedir” sorusuna verilen cevaplar sonucunda elde edilen veriler

ışığında katılımcıların ekonomik açıdan, yapay zekâ kullanımının dizi-film sektöründe özellikle iş kaybına neden olacağını vurguladıkları görülmüştür. Bu noktada sektör temsilcileri asistanların, ses teknisyenlerinin, çevirmenlerin, grafikerlerin, müzisyenlerin, oyuncuların, kurgucuların ve kameramanların özellikle daha büyük risk altında olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle, yaratıcı ekipten ziyade teknik ekipte iş kaybının beklendiği gözlemlenmiştir. Yine tekelleşme olacağına yönelik düşünceler de ikinci derece ekonomik etki olarak algılanmaktadır. Burada dikkat çeken durum ise yapay zekânın sektörde iş kaybına neden olsa da bazı fırsatlar sunabileceğinin düşünülmesidir.

Araştırma sorularından “Sektör temsilcileri, yapay zekânın dizi/film sektöründeki yaratıcılığa veya üretkenliğe etkisini nasıl değerlendirmektedir?” sorusuna araştırmanın örnekleme dahil edilen sektör temsilcileri, yapay zekâ teknolojilerinin üretkenliğe ve yaratıcılığa olumlu etkisi olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Böylece, katılımcıların yapay zekânın üretkenlik ve yaratıcılık üzerindeki etkisine ılımlı ve olumlu yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, katılımcılar özellikle insan faktörünün önemine vurgu yapmışlar ve insan olmadan üretkenlik ve yaratıcılıkla ilgili yapay zekânın etkisiz olacağı düşüncesini benimsemişlerdir.

Araştırma sorularından biri de “sektör temsilcileri yapay zekânın izleyici üzerinde manipülatif etkisi olup olmadığını nasıl yorumlamaktadır?” sorusudur. Üretkenlik ve yaratıcılık noktasında insanı güçlü ve yapay zekâya yön verici bir varlık olarak önemseyen katılımcıların, yapay zekânın manipülasyon gücü karşısında ise insanın aciz kalacağı düşüncesi etrafında kümelenmişlerdir. Nitekim katılımcılar, yoğun şekilde, yapay zekâ desteğiyle veya aracılığıyla oluşturulan içerikler karşısında izleyicinin manipüle olabileceğini aktarmıştır. “Dizi/film sektöründe yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin niteliğine yönelik algı nedir?” araştırma sorusu karşılığında yoğun bir fikir paylaşımı gerçekleş(e)memiş; seyrek şekilde, nitelik ile ilgili bazı değişiklikler olabileceğine/olduğuna, daha iyi ürünler oluşturulabildiğine ve nitelik kaybı ortaya çıkabileceğine yönelik bazı görüşler ortaya koyulmuştur.

Son olarak “Sektör temsilcileri yapay zekânın gelecekte dizi/film sektörüne ne gibi etkileri olacağından kaygılanmaktadır?” araştırma sorusu karşısında katılımcıların yapay zekânın dizi-film sektöründe iş kaybına neden olacağı düşüncesi etrafında toplandıkları, beklenmedik şekilde genel olarak kendilerinin iş kaybı yaşama ihtimali olduğunu düşünmedikleri veya gelecekte böyle bir şey yaşamaktan tedirgin olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu noktada gelecek kaygısının çok daha fazla etik sıkıntılara, daha farklı tehlikelere ve yine başka insanların işlerini kaybetmelerine yönelik olduğu görülmüştür.

Dizi-film sektöründe aktif şekilde yer alan ve bu çalışmanın örnekleme dahil edilen katılımcılar, yapay zekânın sektörde kullanımına yönelik tek taraflı bir bakış açısına sahip olmamışlardır. Onlara göre, yapay zekâ kullanımının sektör üzerindeki dezavantajları; iş kaybı, tekelleşme ve izleyicinin manipüle edilebilmesiyle (-ki bazı katılımcılar izleyiciyi manipüle edebilme yeteneğini olumlu bir özellik olarak görmektedir); avantajları ise üretkenliği ve yaratıcılığı geliştirmesi ile bazı yeni iş kolları ve fırsatlar oluşturmalarıdır.

Sonuç olarak, yapay zekânın sektörde kullanımı noktasında doğru yönlendirildiğinde sektöre olumlu anlamda bir etkisi olacağı düşünülmektedir. Özellikle dil çevirileri, storyboard oluştururken zamandan tasarruf sağlaması, kurgu kısmında kozmetik makyajın dışında makyaj sanatçılarının işini kolaylaştırması, kurgudaki hazır efektler ile projenin bitiş süresini hızlandırması ve bu anlamda maliyetleri düşürmesi gibi yapay zekânın dizi/film sektöründe pek çok olumlu etkisi bulunmaktadır. Ancak dizi/film yapım ekibinin bu teknolojiye ayak uydurup kendini geliştirmesi gerektiği de düşünülmektedir. Yapay zekânın film/dizi sektöründe kullanılması kaçınılmazdır. Özellikle teknik ekip bağlamında değerlendirildiğinde (kurgu, ışık, kamera, ses gibi) bu ekipte çalışanların yapay zekâ teknolojilerine hakim olması, sektörde aranan isim olmaları ve herhangi bir ekonomik daralma söz konusu olduğunda bu olumsuz durumdan etkilenmemelerini sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, film/dizi ekibinin yönetmen, senarist, sanat yönetmeni olarak çalışanlarının bu sektörde önemini koruyacağı; çünkü duygunun film veya dizi ile seyirciye geçirilmesi bağlamında insan faktörünün her zaman önemli olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada dizi/film yapım ekibinin sektördeki yapay zekâ kullanımına yönelik algıları mülakat/görüşme tekniği kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Sektör temsilcilerinin düşüncelerinin ölçülmesi literatüre pratik ve teorik anlamda katkı sağlamaktadır. Bu çalışma dizi/film yapım ekibindeki temel çalışanların her biriyle yapılmış olduğundan gelecek çalışmalarda meslek örgütleri ve çalışanlarıyla da görüşmeler önerilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adaş, E., & Erbay, B. (2022). Yapay Zekâ Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), s.326–337. <https://doi.org/10.21547/jss.991383>
- Adwan, M. N. A., Hajji, M. E., & Fayez, H. (2024). Future Anxiety Among Media Professionals And Its Relationship To Utilizing Artificial Intelligence Techniques: The Case of Egypt, France, and Uae. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 14(2), E202425. <https://doi.org/10.30935/Ojcm/14426>
- Anadolu, B. (2019). Dijital Hikaye Anlatıcılığı Bağlamında Yapay Zekânın Sinemaya Etkisi: Sunspring ve It's No Game Filmlerinin Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), s.39–56. <https://doi.org/10.17680/Erciyesiletisim.483510>
- Andrejevic, M. (2014). The Big Data Divide. *International Journal of Communication*, 8, s.1673–1689.
- Artut, S. (2019). Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları. *İnsan ve İnsan*, 6(22), s.767–783.
- Ballı, Ö. (2020). Yapay Zekâ ve Sanat Uygulamaları Üzerine Güncel Bir Değerlendirme. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), s.277–306.
- Bilgici, C. (2023). Yapay Zekâ ve Algoritmik Kültür Bağlamında Sosyal Medya Deneyiminin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(3), s.216–237.
- Boden, M. A. (1998). Creativity and Artificial Intelligence. *Artificial Intelligence*, 103(1), s.347–356. [https://doi.org/10.1016/S0004-3702\(98\)00055-1](https://doi.org/10.1016/S0004-3702(98)00055-1)
- Books, M. (1997). *In-Depth Interviewing As Qualitative Investigation*. Retrieved From <https://eric.ed.gov/?id=Ed415702>
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, And Prosperity In A Time Of Brilliant Technologies* (P. 306). New York, Ny, Us: W W Norton & Co.

- Buchanan, B. G. (2005). A (Very) Brief History of Artificial Intelligence. *AI Magazine*, 26(4), s.53–60. <https://doi.org/10.1609/Aimag.V26i4.1848>
- Carlson, M. (2015). The Robotic Reporter: Automated Journalism and The Redefinition of Labor, Compositional Forms, and Journalistic Authority. *Digital Journalism*, 3(3), s.416-431. doi:10.1080/21670811.2014.976412
- Çelebi, E., & Gültekin, A. (2020). Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zekâ, Mit ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, 6(1), s.40–46. <https://doi.org/10.22252/İjca.744186>
- Cetinic, E., & She, J. (2022). Understanding and Creating Art With AI: Review And Outlook. *Acm Trans. Multimedia Comput. Commun. Appl.*, 18(2), 66, s.1-22. <https://doi.org/10.1145/3475799>
- Chauhan, M., & Perera, I. M. (2024). *Artificial Intelligence: Promises, Perils and Political Economy*. Retrieved From <https://sciencespo.hal.science/hal-04453447>
- Coeckelbergh, M. (2017). Can Machines Create Art? *Philosophy & Technology*, 30(3), s.285–303. <https://doi.org/10.1007/S13347-016-0231-5>
- Coşkun, A. (2023). Sinemanın Denetimsiz Teknolojiyle Sınavı: Yapay Zekâ'nın Film Endüstrisine Etkisi. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s.32–47. <https://doi.org/10.59280/Film.1284277>
- Deveci, M. (2022). Yapay Zekâ Uygulamalarının Sanat ve Tasarım Alanlarına Yansımaları. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), s.118–140. <https://doi.org/10.55089/Yyuvasad.1115961>
- Elgammal, A., Liu, B., Elhoseiny, M., & Mazzone, M. (2017). *Can: Creative Adversarial Networks, Generating "Art" By Learning About Styles And Deviating From Style Norms*. <https://doi.org/10.48550/Arxiv.1706.07068>
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs To Computerisation? *Technological Forecasting And Social Change*, 114, s.254–280. <https://doi.org/10.1016/J.Techfore.2016.08.019>
- Gombrich, E. H. (2015). *Sanat ve Yanılsama* (A. Cemal, Trans.). Remzi Kitabevi.
- Gültekin, A. (2021). Yapay Zekânın Luditleri Kimler Olacak? *Opus International Journal of Society Researches*, 18(44), s.8432–8454. <https://doi.org/10.26466/Opus.944914>
- Hopfield, J. J. (1982). Neural Networks and Physical Systems with Emergent Collective Computational Abilities. *Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America*, 79(8), s.2554–2558. <https://www.independent.co.uk/sport/general/chess-garry-kasparov-deep-blue-ibm-supercomputer-artificial-intelligence-a9461401.html> Erişim: 22.09.2024
- Jamil, S. (2020). Artificial Intelligence and Journalistic Practice: The Crossroads of Obstacles and Opportunities for the Pakistani Journalists. *Journalism Practice*, s.1-23. doi:10.1080/17512786.2020.1788412
- Lecun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep Learning. *Nature*, 521(7553), s.436–444. <https://doi.org/10.1038/Nature14539>
- Lee, K.-F. (2018). *AI Superpowers: China, Silicon Valley, And The New World Order*. New York, Ny, Us: Harper Business.
- Mccarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A Proposal For The Dartmouth Summer Research Project On Artificial Intelligence, August 31, 1955. *AI Magazine*, 27(4), s.12–14. <https://doi.org/10.1609/Aimag.V27i4.1904>

- Mccorduck, P. (2004). *Machines Who Think: A Personal Inquiry Into The History and Prospects of Artificial Intelligence* (2nd Edition). Boca Raton London New York: A K Peters/Crc Press.
- Milena, Z. R., Dainora, G., & Alin, S. (2008). Qualitative Research Methods: A Comparison Between Focus-Group And In-Depth Interview. *Annals of Faculty of Economics*, 4(1), s.1279–1283.
- Nabiyev, V. V. (2016). *Yapay Zekâ İnsan – Bilgisayar Etkileşimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri (1-2 Takım)* (E. Akkaş, Ed.; Ö. Akkaya, Trans.). Siyasal Kitabevi.
- Newquist, H. P. (1994). *The Brain Makers* (First Edition). Indianapolis, Ind: Sams.
- Nosova, S. S., Norkina, A. N., & Morozov, N. V. (2023). Artificial Intelligence and The Future of The Modern Economy. *Инновации И Инвестиции*, (1), s.240–245.
- Öz, S., & Pehlivan, B. M. (2024). Yaratıcı Endüstriler Bağlamında Dizi Sektöründe Senaryo ve Senaristlerin Güncel Durumu ve Geleceği. *Kültür ve İletişim*, 27(54), s.287–324. <https://doi.org/10.18691/Kulturveiletisim.1491953>
- Öztemel, E. (2020). Yapay Zekâ Ve İnsanlığın Geleceği. In M. Şeker, Y. Bulduklu, C. Korkut, & M. Doğrul (Eds.), *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği* (Pp.95–112). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Rouvroy, A., Berns, T., & Carey-Libbrecht, L. (2013). Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation: Disparateness As A Precondition For Individuation Through Relationships? *Réseaux*, 177(1), s.163–196.
- Say, C. (2022). *50 Soruda Yapay Zekâ*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity: What Everyone Needs To Know*. Oxford University Press.
- Soldan, T. N. K. (2022). Halkla İlişkilerde Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Nitel Bir Araştırma. *The Journal of International Scientific Researches*, 7(2), s.191–206. <https://doi.org/10.23834/İsrjournal.1113438>
- Sucu, İ., & Ataman, E. (2020). Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zekâ ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1), s.40–52.
- Tekin, H. H. & Tekin, H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), s.101-116.
- Toprak, A. (2020). Yapay Zekâ Algoritmalarının Dijital Enstalasyona Dönüşmesi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (14), s.47–59.
- Toptaş, S. (2024). Yapay Zekâ ve Radyo: Yeni Medya Dönüşümüyle Radyo Yayıncılığında Yapay Zekâ Kullanımı D. Yengin ve T. Bayrak (Ed.), *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zekâ – I İçinde*. Ankara: İksad.
- Turan, T., Turan, G., & Küçüksille, E. (2022). Yapay Zekâ Etiği: Toplum Üzerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13(2), s.292–299. <https://doi.org/10.29048/Makufebd.1058538>
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery And Intelligence. *Mind, New Series*, 59(236), s.433–460.
- Zengin, F. (2020). Akıllı Makine Çağı Sinemasına Giriş: Sinema Sanatında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(2), s.151–177.
- Zorluel, M. (2019). Yapay Zekâ ve Telif Hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (142), s.305–356.
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı*. Okuyan Us Yayın.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 150-172, doi: 10.11616/asbi.1585774

Kamuda Kriz Yönetimi ve İşbirlikçi Yönetişim Anlayışı: Bir Model Önerisi

Crisis Management and Collaborative Governance Approach in Public Sector: A Model Proposal

Ömer ÇAMUR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 05.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Kamu yönetimi, vatandaşların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla faaliyet göstermektedir. Kamu yönetiminin sunmuş olduğu hizmetler vatandaşlar açısından vazgeçilemez niteliktedir. Kamu yönetiminde zaman zaman farklı kriz durumları ortaya çıkabilmekte ve kamu yönetiminin kendisinden beklenen hizmetleri üretmesini engelleyebilmektedir. Kamu yönetiminin yaşadığı krizleri atlatmasına yönelik geleneksel yöntemler günümüzde yetersiz kalmaktadır. İşbirlikçi yönetişim, farklı paydaşlarla yönetim faaliyetinin gerçekleştirilmesi temelinde yükselen bir yönetim anlayışı olarak, kriz yönetimi açısından başarılı sonuçlar doğuracağı düşünülen anlayışlardan biridir. Zira işbirlikçi yönetişim anlayışı, kamu yönetiminin yaşadığı krizlerin giderilmesine yönelik farklı paydaşların birlikte durum değerlendirmesi yapmalarını ve özgün çözüm önerileri geliştirmelerini önermektedir. Bu çalışmada, literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler yorumlanmış ve kamuda kriz yönetimi, işbirlikçi yönetişim anlayışı doğrultusunda yeniden ele alınmıştır. Bu doğrultuda, kamuda başarılı bir kriz yönetimi konusunda işbirlikçi yönetişim anlayışının sunduğu fırsatlar ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmada, kriz yönetimi özelinde işbirlikçi yönetişimin uygulanmasına yönelik bir model önerisi geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, Kamu Yönetimi, İşbirliği, İşbirlikçi Yönetişim.

&

Abstract: Public administration operates to meet the needs of citizens. The services provided by public administration are indispensable for citizens. Different crisis situations may arise from time to time in public administration and prevent the public administration from producing the services expected from it. Traditional methods for public administration to overcome crises are currently inadequate. As a management approach based on the realization of management activities with different stakeholders, collaborative governance is one of the approaches considered to produce successful results in terms of crisis management. This is because collaborative governance approach suggests that different stakeholders should make a shared assessment of the situation and develop unique solution proposals to resolve the crises experienced by public administration. In the light of this information, the information obtained as a result of the literature review is interpreted and crisis management in the public sector is reconsidered in line with the collaborative governance approach. In this respect, the opportunities offered by the collaborative governance approach for successful crisis management in public sector have been presented. The study also proposes a model for the implementation of collaborative governance approach in crisis management.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Public Administration, Cooperation, Collaborative Governance.

Atıf/Cite as: Çamur, Ö., (2025). Kamuda Kriz Yönetimi ve İşbirlikçi Yönetişim Anlayışı: Bir Model Önerisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 150-172. doi: 10.11616/asbi.1585774

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ömer Çamur, Bingöl Üniversitesi, ocamur@bingol.edu.tr.

1. Giriş

Kriz, genellikle ani ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve amaçlara ulaşmayı engelleyen tüm durumları anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Geniş bir nitelik sergileyen kriz olgusu, bireysel yaşamdan kurumsal yaşama ve nihayetinde devlet yaşamına kadar farklı alanlarda ortaya çıkabilmektedir. Etkileri itibariyle ciddi olumsuz sonuçlara neden olabilen kriz, günümüzde insanlığın çok sık karşılaştığı problemlerden biridir. Gelineen seviyede krizlerle mücadele etmek, temel bir gereklilik halini almıştır. Bu durum kriz yönetiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

En genel haliyle krizlerle mücadele etme sürecini ifade eden kriz yönetimi, krizlerin engellenmesi, ortaya çıkan krizlerin aşılması ve kriz sonrası gerekli iyileştirme çalışmalarının yapılması amacıyla gerçekleştirilen tüm faaliyetleri içermektedir. Kriz yönetiminde gösterilen başarı, krizlerin olası zararlarının azaltılabilmesinde doğrudan etkilidir. Başarılı bir kriz yönetimi için tarihsel süreç içerisinde farklı kriz yönetimi anlayışları geliştirilmiştir. Geleneksel anlamda kriz yönetimi, krizler ortaya çıktıktan sonra gerçekleştirilen mücadeleyi ifade etmektedir. Günümüzde ise kriz yönetimindeki temel anlayış, henüz krizler ortaya çıkmadan engellenebileceği üzerinde yükselmektedir. Bu durum henüz krizler ortaya çıkmadan önce girilen çabaları da dahil eden geniş kapsamlı bir kriz yönetimi sürecini ifade etmektedir.

Krizler, yaşamın tüm alanlarında ortaya çıkabilmektedir. Krizlerin ortaya çıktığı alanlardan biri de kamu yönetimidir. Kamu yönetimi, zaman zaman farklı kriz türleri ile karşı karşıya kalmaktadır ve bu duruma bağlı olarak faaliyetleri aksayabilmektedir veya tamamen durmaktadır. Kamu yönetimi, vatandaşların ortak ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla faaliyet gösteren oldukça önemli bir yönetsel alandır. Devletin vatandaşlar ile ilgili sorumluluklarını gerçekleştirme görevini yürüten kamu yönetimi alanında yaşanan herhangi bir krizin etkileri ciddi sonuçlara neden olabilmektedir. Zira kamu yönetimi başta eğitim, sağlık, güvenlik olmak üzere hayati derecede önemli birçok hizmetin üretilmesinden sorumludur. Dolayısıyla kamu yönetimi alanında kriz yönetimi oldukça önemlidir ve başarılı bir şekilde yürütülmek zorundadır.

Günümüzde kamu yönetiminde yaşanan krizlerle mücadelede etkili olabileceği düşünülen yaklaşımların başında işbirlikçi yönetim anlayışı gelmektedir. İşbirlikçi yönetim, yönetim faaliyetinin farklı paydaşlarla birlikte gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinde yükselmektedir. Son yıllarda sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelen işbirlikçi yönetim, kamu yönetiminde politika oluşturma, karar alma ve uygulama aşamalarının tümüne farklı paydaşların dahil edilmesini ifade etmektedir. İşbirlikçi yönetim anlayışının temel değerlerinin kamu yönetiminde yaşanan krizlerle mücadelede etkili olabileceği düşünülmektedir. Çünkü birden çok paydaşın kararlara dahil edilmesi ile krizler farklı bakış açıları doğrultusunda değerlendirilebilecek ve özgün çözüm önerileri geliştirilebilecektir. İşbirlikçi yönetim anlayışına göre etkili bir kriz yönetimi, paydaşların kriz yönetimindeki faaliyetlerine bağlıdır. Dolayısıyla kriz yönetiminin tüm aşamalarında paydaşlarla işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve kriz yönetimine dair uygulamaların birlikte gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada, öncelikle kriz, kriz yönetimi ve işbirlikçi yönetim kavramlarının neyi ifade ettiği açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ise kamu yönetiminde kriz yönetimi ve işbirlikçi yönetim anlayışının kamu yönetimindeki krizler üzerindeki olumlu etkileri, kriz yönetiminde işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanmasını zorlaştıran faktörler ve işbirlikçi yönetimin dezavantajlarının neler olduğu açıklanacaktır. Ayrıca çalışmada, kriz yönetiminin işbirlikçi yönetim anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilebilmesi için bir model önerisi geliştirilmeye çalışılacaktır.

2. Kriz ve Kriz Yönetimi

Kriz, günümüzde insanların hayatlarının bir parçası haline gelen, sınırları tam olarak çizilemeyen, küreselleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak içerik itibariyle sürekli bir değişim yaşayan oldukça önemli bir durumdur. Uygarlığın gelişmesi ve sivil bilinç düzeyinin artmasıyla birlikte toplumsal ihtiyaçların ve bu ihtiyaçlara yönelik taleplerin artması farklı krizlerin yaşama sirayet etmesine neden olmuştur (Boin ve Lagadec, 2000: 185; Khedmati, 2016: 701). Gelineen seviyede her yerde ve tüm zaman dilimlerinde karşılaşılabilecek durumlardan biri haline gelen kriz, günlük yaşamda oldukça sık bir şekilde kullanılan bir kavram ve yaşanan bir durum halini almıştır. Kriz, insanın günlük aktivitelerinden

çalışma yaşamına kadar tüm alanlarda ortaya çıkabilen ve hayatın olağan akışını olumsuz etkileyen durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Farklı anlamlara gelebilen kriz kavramı, genel anlamda olumsuz durumları tanımlamak amacıyla kullanılan üst bir kavramdır.

Kriz, sözcük anlamı itibariyle “bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem; bunalım, buhran” gibi anlamlara gelmektedir (sozuk.gov.tr). Etimolojik olarak Yunancada ayrılmak anlamına gelen ve krizis kavramının karşılığı olan kriz (Özarslan ve Diker, 2020: 655), farklı disiplinler tarafından incelenmiş ve tanımlanmaya çalışılmış bir kavramdır. Bu durum krizin anlam olarak farklılaşmasını ve geniş bir içerik ihtiva etmesini beraberinde getirmiştir.

Kriz, zor bir problemin varlığına, normal olmayan bir dönemden geçildiğine veya kritik bir aşamaya gelindiğine işaret etmektedir. Kelime olarak genellikle gerilimin ve güvensizliğin hakim olduğu, insanı, aileyi, toplumu, kurumları, devleti veya uluslararası çevreyi ilgilendirebilen belirsizlik durumlarını ifade etmek amacıyla kullanılan kriz sözcüğü, karşılaşılmak istenilmeyen, kaçınılan, istenmeyen tüm durumları kapsamaktadır (Nteka, 2021: 64; Canyon, 2020: 4; Boin vd., 2005: 2). Kriz, kavram olarak her ne kadar kişisel veya öznel durumları kavramsallaştırmak amacıyla kullanılıyor olsa da içerik olarak toplum ya da sistemler açısından olumsuz sonuçlara neden olabilecek potansiyel durumları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Milašinoviæ ve Kešetoviæ, 2008: 168).

İstikrarsız ve olağan dışı olan durumları anlatan kriz, herhangi bir olayın normal görünümü dışında olan, müdahale gerektiren ve düzeltmeleri elzem kılan durumları ifade etmektedir (Parlak ve Eflaneli, 2023: 443). Kriz, “zaman baskısı ve son derece belirsiz koşullar nedeniyle kritik kararlar almayı gerektiren, bir sosyal sistemin temel yapılarına veya temel değerlerine ve normlarına yönelik ciddi bir tehdit” olarak tanımlanmaktadır (Rosenthal vd., 1989:10). Diğer bir tanıma göre kriz, beklenmedik bir anda meydana gelen, öngörülemeyen ve hızlı bir şekilde cevap verilmesi gereken bir olgudur (Dinçer, 2007: 407).

Kriz kavramı içerik olarak üç temel unsur üzerinde yükselmektedir. Bunlar geçicilik, orantısızlık ve ölçektir. İlk olarak kriz, nispeten kısa süreli olan fakat sonuçları itibariyle uzun süreli etkileri bulunan bir olaydır. İkinci olarak kriz, gerçekleşen olay ile olayın sonuçları arasındaki orantısızlıkla kendisini göstermektedir. Yaşanan olay ile gerçekleşen sonuçlara bakıldığında sonuçların yaşanan olaya göre oldukça büyük olduğu görülür. Üçüncü olarak kriz kavramından bahsedebilmek için krizin kapsam açısından uygun bir ölçekte veya büyüklükte olması gerekmektedir (Walby, 2022: 2). İlgili özelliklere sahip bulunan her olay kriz olarak nitelendirilebilir.

Krizler özelliklerine ve doğasına göre farklı türlerde ortaya çıkmaktadır. Krizlerin nedenleriyle ilgili farklı sınıflandırmalar bulunmakla birlikte krizler, doğal veya insan faaliyetleri sonucu olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır (Nteka, 2021: 65; Petrova, 2023: 170). Bu doğrultuda kriz, yangın, deprem, sel vb. doğal afeteler ile tehlikeli durumları anlatmak için kullanılmakla birlikte aşırı yönetsel, sosyal ve ekonomik bozukluklar gibi bir ülkenin ya da toplumun stratejik hedeflerini ve menfaatlerini olumsuz yönde etkileyecek, tehlikeye ve zarara sokacak nitelikte beklenmedik olayların ortaya çıkardığı tüm durumlar için de kullanılmaktadır (Aydın, 2015: 202).

2.1. Kriz Yönetimi

Modern yaşamda toplumların derinliklerine nüfuz etmiş bulunan ve insan yaşamının bir parçası haline gelen krizler, dünyada son yıllarda önemli sosyal, siyasi, ekonomik, coğrafi ve beşeri olaylar ile daha da artmıştır. Ayrıca yaşanan doğal afetlerle birlikte insanlar farklı ve yıkıcı sonuçları bulunan krizlere maruz kalmaktadır. Dünya çapında yaşanan irili ufaklı birçok krize medya aracılığıyla şahit olunmaktadır. İnsanlığın karşılaştığı krizler toplumları ve örgütleri her geçen gün daha da fazla tehdit etmektedir (Khedmati, 2016: 702). Gelineen seviyede krizlerden kurtulmak veya yaşanan krizlerin etkilerini gidermek amacıyla başvurulan temel yöntem kriz yönetimidir.

Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan bireylerin karşılaştığı geleneksel veya modern krizlere tepki olarak ortaya çıkan kriz yönetimi, genel bir ifade ile krizin yol açtığı sorunları gidermek için alınan özel önlemleri ifade etmektedir (Petrova, 2023: 176; Devlin, 2007: 1). Kriz yönetimi, krizin neden olduğu yıkıcı etkileri en

aza indirecek koşulların hazırlanmasıdır. Daha geniş bir ifade ile kriz yönetimi, yaşanan krizle mücadele etmek, krizin olumsuz etkilerini ve sonuçlarını kontrol altına almak ve kriz öncesi normal döneme geçmek için atılan adımların tümüdür (Khedmati, 2016: 701-704).

Yaşanan olumsuz durumların giderilmesi için verilen mücadeleyi anlatan kriz yönetimi, kurumsal açıdan oldukça önemli anlamlar içermektedir. Örgütsel yaşam açısından kriz, kurumun varlığını tehdit eden, düşük olasılıklı fakat ciddi etkilere sahip, neden, sonuç ve çözüm açısından belirsizlik içeren ancak hızlı bir şekilde cevap vermeyi gerektiren tüm durumları ifade etmektedir (Pearson ve Clair, 1998: 61). Bu doğrultuda örgütsel kriz, “paydaşların önemli beklentilerini tehdit eden, kuruluşun performansını ciddi şekilde etkileyebilecek ve olumsuz sonuçlar doğurabilecek öngörülemeyen bir olayın algılanması” olarak tanımlanmaktadır (Coombs, 2007a: 2-3; Shrivastava, 1987: 194). Diğer bir tanıma göre örgütsel kriz, kurumun imajına zarar veren ve hedef kitlesi ile olan güvenini zedeleyen tüm durumları ifade etmektedir (Reid, 2000: 17).

Örgütsel krizler, örgüt tarafından beklenmeyen veya öngörülemeyen, örgütün öncelikli değerlerini ve hedeflerini tehdit eden, karşılık verme konusunda kısa bir zaman dilimine sahip bulunan durumlardır. Kriz yönetimi, bu durumların aşılması amacıyla yapılır. Diğer bir ifadeyle kriz yönetiminin temel amacı, kurum için gerekli olan kaynakların korunması suretiyle anormal durumun düzeltilmesi için makul çözümlerin üretilmesidir (Hermann, 1963: 65; Mehr ve Jahanian, 2016: 145). Bu doğrultuda kriz yönetimi, olası kriz durumlarının tanımlanması, incelenmesi, tahmin edilmesi, krizden kaçınma yöntemlerinin belirlenmesi, olası krizlerle başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesi, krizin en az hasar ile atlatılması için gerekli olan planın oluşturulması ve uygulanması amaçlarını taşımaktadır (Milašinoviæ ve Kešetoviæ, 2008: 181; Booth, 1990: 381).

Kurumları kaosa iten ve bazen de kurumların yıkılmalarına neden olan beklenmedik ve istisnai olaylar olan krizler, kurumun fiziksel, finansal ve duygusal yapıları üzerinde ciddi baskılar oluştururlar (Victor vd., 2005: 1; Mitroff, 1993: 49). Bu olumsuz durumların giderilebilmesi etkili bir kriz yönetimini gerektirmektedir. Çünkü etkili bir kriz yönetimi, kurumların krizlere hazırlıklı olmalarını sağlamaktadır. Bu doğrultuda etkili bir kriz yönetimi, krizlerin meydana gelmesini önlemeye yönelik sistematik girişimleri içermelidir (Güdek, 2023: 230; Smith, 2005: 312). Diğer bir ifadeyle etkili kriz yönetimi, henüz tetikleyici bir unsur bulunmadan önce potansiyel risklerin en aza indirilmesini içermektedir. Tetikleyici bir olay sonrasında ise kriz yönetimi, temel olguların bireysel ve kurumsal açıdan yeniden düzenlenmesini ve krizin etkilerinin iyileştirilmesini sağlamaktadır (Pearson ve Clair, 1998: 68).

Kriz, özel bir karar anını değil bir süreci ifade etmektedir. Bu durum kriz yönetiminin belirli adımların takip edilmesiyle gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Kriz yönetim süreci konusunda farklı aşamalardan oluşan çeşitli yaklaşımlar ortaya konmuştur. Mitroff (1993: 53), kriz yönetimi sürecinin beş farklı aşamada gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Bu aşamalardan ilki, kriz sinyallerinin saptanması aşamasıdır. Her kurumda kriz henüz baş göstermeden önce çeşitli emareler gösterir. Eğer kurumda bu sinyaller algılanabilirse kriz henüz başlamadan müdahale edilebilir. İkinci aşama, krize hazırlıklı olma/krizi önleme aşamasıdır. Bu aşama kriz sinyalleri algılandıktan hemen sonra krizin önlenmesi amacıyla atılması gereken adımları kapsamaktadır. Burada amaç kriz henüz gerçekleşmeden kurumu krize götüren unsurlar üzerindeki kontrolün artırılmasıdır. Üçüncü aşama, krizin neden olduğu zararın önlenmesi aşamasıdır. Bu aşama krizin neden olabileceği zararların en aza indirilmesi ile ilgilidir. Bu aşamada amaç, krizin daha fazla büyümemesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması ve krizin yıkıcı etkilerinin sınırlandırılmaya çalışılmasıdır. Dördüncü aşama, iyileştirme aşamasıdır. İyileştirme aşaması, kriz öncesi döneme dönmek için hızlı bir şekilde hareket etmeyi içermektedir. Bu aşamada temel amaç, krizin neden olduğu olumsuzlukların giderilmesidir. Beşinci ve son aşama ise, öğrenme ve değerlendirme aşamasıdır. Bu aşamada kriz dönemi değerlendirilmekte ve gelecekte ortaya çıkabilecek krizlerle nasıl mücadele edilebileceği öğrenilmektedir. Bu aşamanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi sonucu kurum gelecekteki krizleri daha etkili bir şekilde yönetebilecektir. Literatürde Mitroff'un ortaya koyduğu sınıflandırmadan farklı kriz yönetim süreci modelleri bulunmaktadır. Bu modellere Coombs ve Fink modelleri örnek gösterilebilir. Coombs'a (2007b: 166) göre kriz yönetim süreci; kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası yapılacaklar şeklinde üç aşamayı içermektedir. Fink (1986: 21) modelinde ise kriz yönetim

süreci; öncü işaret, akut kriz, kronik kriz ve çözüm olmak üzere 4 farklı aşamadan oluşmaktadır. Özcan'a (2021: 50) göre, bu modellerde her ne kadar kriz yönetim süreci farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da aralarında büyük farklılıklar bulunmamaktadır.

Kriz yönetimi, beklenmeyeni beklemekle başlamaktadır. Ancak beklenmeyeni öngörebilmek ve ona karşı hazırlıklı olmak kolay bir iş değildir (Eren, 2022: 1). Bu durum kriz yönetiminin nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda çok az fikir birlikteliği sağlanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kriz yönetimine dair test edilmiş genel bir kriz yönetim modeli mevcut değildir (Jaques, 2007: 148; Christensen vd., 2014: 7). Lakin kriz yönetim süreci konusunda ortaya konan farklı yaklaşımlardan hareketle kriz yönetim sürecinin temelde üç farklı aşamadan oluştuğu ifade edilebilir. Bu aşamaları krize hazırlık, krizi yönetme ve kriz sonucunun değerlendirilmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Krize hazırlık aşaması genellikle planlama, krizden sakınma, krizi tanıma ve eğitim aşamalarını içermektedir. Krizi yönetme aşaması krizi sınırlandırma, kritik müdahalelerde bulunma, zarar azaltma, seçeneklere karar verme, seçenekleri uygulama, etkili iletişim gerçekleştirme ve iyileştirme yöntemleri gibi aşamaları içermektedir. Kriz sonucunun değerlendirmesi aşaması ise eski rutin yaşama dönme ile başlayan ve hesap verme süreci ile devam eden aşamadır. Son aşama gelecekteki krizlere iyi bir şekilde hazırlanma yollarını araştıran önemli bir aşamadır (Özcan, 2021: 51-52).

Krizler her kurumun karşılaşılabileceği önemli durumlardır. Bu durum kamusal hizmetlerin üretilmesi amacıyla faaliyet gösteren kamu yönetimi için de geçerlidir. Dolayısıyla çalışmanın devamında kriz ve kriz yönetiminin kamu yönetimi açısından neyi ifade ettiği açıklanacaktır.

3. Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi

Kriz, bireysel, sosyal ve politik seviyede tüm faaliyetleri ve ilişkileri kapsayan geniş bir kavramdır. Toplumdaki tüm sektörleri, sivil toplum kuruluşlarını, işletmeleri ve hükümetleri etkileyebilen kriz, güvenlik, ekonomi, toplumsal yaşam, siyaset ve hukuk gibi farklı disiplinlerle olan yakın ilişkisinden dolayı kamu yönetiminin temel çalışma alanlarından bir haline gelmiştir (Lemonakis ve Zairis, 2020: 1; Turgut ve Çelikyay, 2021: 41). Diğer sektörlerden farklı bir öneme sahip bulunan kamu yönetimi alanında ortaya çıkabilecek bir kriz, sahip olduğu içerik, taşıdığı özellik ve sonuçları itibarıyla ayrı bir anlam ve önem taşımaktadır. Bu durum kamu yönetiminde krizin göz ardı edilemeyecek ayrı bir alan olarak ortaya çıkmasını ve farklı yönlerden incelenerek değerlendirilmesini gerektirmektedir (Akdağ ve Arklan, 2013: 34).

Kamu yönetimi alanında yapılan çalışmalar genellikle kurumsal yapı, kurumun işleyişi, işbirliği ve koordinasyon gibi alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Kriz yönetimi konusuna ise daha az değinilmiştir. Oysa kamu yönetimi açısından kriz yönetimi oldukça önemlidir. Çünkü kamu yönetimi alanında ortaya çıkabilecek bir kriz başta vatandaşlar olmak üzere tüm özel sektörü de etkilediği için büyük bir kitle açısından sorun teşkil etmektedir (Bsoul-Kopowska vd., 2022: 107; Lemonakis ve Zairis, 2020: 3; Bozgeyik, 2004: 40).

Kamu yönetimi açısından kriz, kurumların işleyişini etkileyen bir tehdit veya aksaklık sonucu ortaya çıkan ve sosyal bağları kesintiye uğratan ya da önemli ölçüde bozan durumların tümünü kapsamaktadır (Kos ve Hromadskyi, 2017: 41; Fener ve Çevik, 2015: 700). Krizler bir yandan kamu sektöründeki bozulmaları ifade ederken diğer yandan, kamu yönetiminin kurumsal bütünlüğünün tehlikede olduğu anlamına gelmektedir. Bir kamu kurumu, kurumsal yapısına meydan okunduğu kadar temel yapıları, değerleri ve ilkeleri tehdit edildiğinde de krizde demektir. Farklı nedenlerden kaynaklanan krizler, kamu yönetiminin hizmet sunduğu nüfusun bir bölümünü veya tamamını olumsuz etkileyen olayları ifade etmektedir (Boin ve 'tHart, 2000: 12; Rosenthal vd., 1991: 211; Lemonakis ve Zairis, 2020: 2; Subh ve Aljuhmani, 2023: 1857).

Kamu yönetiminde kriz yönetimi, bir kamu kurumunun kendisine zarar verebilecek olayları önlemek ve krizlerin etkilerini hafifletmek amacıyla gerçekleştirdiği tüm çalışmaları ifade etmektedir (Turpin, 2016: 4742). Kriz yönetimi, "örgütlerin varlıklarını koruyabilmek, karşılaştıkları değişmelerin üstesinden gelebilmek için plan ve programlara uygun olarak geliştirdikleri bir çözüm sürecidir" (Genç, 2017: 224).

Diğer bir tanıma göre kriz yönetimi, ortaya çıkabilecek krizlere hazırlanma, krizin etkilerini hafifletme, krizlere müdahale etme ve öğrenme sürecini kapsayan tüm işlemlerdir. Risk değerlendirmeye proaktif bir bakış açısı katan ve acil durumlarda ihtiyaç duyulan stratejiler geliştirmeye çalışan kriz yönetimi (Shaw ve Fudge, 2018: 4403), kamu yönetimi alanında ortaya çıkan ve kurumun amaçlarına ulaşmayı engelleyen tüm durumlara mücadele etmeyi kapsamaktadır.

Kriz yönetiminin kamu yönetiminde kriz yönetimi açısından oldukça önemli amaçları bulunmaktadır. Kriz yönetimi; krize ve kriz algısına yönelik doğru ön kabullerin geliştirilmesi, kurumu krize itebilecek tehditlerin belirlenmesi, kriz henüz ortaya çıkmadan önce fark edip olası krizlerin önlenmesi, kriz türlerinin ayrıştırılabilmesi, kriz döneminde krizin başarılı bir şekilde atlatılması için gerekli faaliyetlerin yürütülmesi, kriz devam ederken kamu kurumlarının üstlenmiş olduğu görevlerin yerine getirilmesinin sağlanması, kriz döneminde vatandaşların hayatlarını sağlıklı bir ortamda sürdürmesi için gerekli yaşam koşullarının oluşturulması, kamu kurumlarının kriz sonrası hızlı bir şekilde toparlanması ve aldığı yaraların iyileştirilmesi amaçlarını taşımaktadır (Akdağ ve Arklan, 2013: 34; Pearson ve Mitroff, 1993: 49; Kos ve Hromadskyi, 2017: 41; Petrova, 2023: 176; Filiz, 2006: 54).

Krizler her ne kadar öngörülme de beklenmedik şeylerdir (Lemonakis ve Zairis, 2020: 2). Bu durum kamu yönetimi açısından krizlerin ortaya çıkmasında belirli işaretlerin var olduğu anlamına gelmektedir. Geleneksel görüş krizleri enteresan olaylar olarak tasvir etmekte ve aniden, habersiz bir şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir. Geleneksel görüşe göre krizler benzersiz olmasalar da karakteristik olmayan istisnalardır. Elbette her krizin bazı fiziksel özellikleri ve her kurumsal çöküşün kendisine has bir senaryosu bulunmaktadır. Ancak yer, zaman, ölçek ve yöntem kriterlerinin ötesine geçildiğinde ya da krizlerin politika yapıcılar ve vatandaşlar için oluşturduğu zorluklara bakıldığında krizlerin benzerlik hissini yitirdiği görülmektedir. Dolayısıyla krizler, geleneksel görüşün aksine kamu sektöründeki temel kurumsal kırılmalıkların bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kriz öncesi dönemde kamu kurumlarındaki yapı ve işleyiş kamu yönetiminde yaşanan krizlerin temel nedenlerinden biridir (Boin ve 'tHart, 2000: 11; Brändström vd, 2004: 191).

Kamu yönetimini krize iten oldukça fazla ve farklı neden bulunmaktadır. Krize neden olan durumların tespit edilebilmesi çok önemlidir. Çünkü krizin neden ortaya çıktığının bilinmesi, onu kontrol altında tutmanın ilk adımıdır (Gundel, 2005: 106). Kamu yönetiminde krizleri tetikleyen unsurların tespit edilmesi kolay değildir. Özellikle günümüz modern dünyasında sistemlerin sahip olduğu karmaşık ilişkiler ve yönetsel durumlar kriz nedenlerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Buna rağmen kamu yönetimini krize iten nedenleri içsel ve dışsal nedenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İçsel nedenler; politik, yasal, sosyal veya kültürel değişimleri takip edememe, kamu yönetimindeki kurumsal hantallık ve kırtasiyecilik, maliyetleri düşürememe, kriz sinyallerinin anlaşılabilmesi, kamu yönetiminin esnek olmaması, kamu yönetiminin büyümesi, kamu kurumlarının birbirlerine ve dış çevreye artan bağımlılığı, kriz ekibinin bulunmaması, krizlere dair yetersiz bilgi, beceri ve anlayış, yetersiz yönetim, yöneticinin iktidarı kaybetme korkusu, personelin yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaması, personel yönetimi ile ilgili sorunlar, kurum içi anlaşmazlıklar, kötü planlama, dürüst veya etik olmayan davranışlar, hizmet sunmak için gerekli olan kaynakların yetersizliği, tepkisiz bir kurumsal kültür, yönetici veya liderlik başarısızlığı, kamu yönetiminin iç çevresi ile yaşadığı uyum problemi ve yaygın iş huzursuzluğu şeklinde sıralanabilir. Dışsal nedenler ise; ülkedeki ekonomik belirsizlik veya dalgalanmalar, siyasal istikrarsızlık, hızlı çevresel değişim, teknolojik gelişmelere ayak uyduramama, faaliyet gösterilen sektördeki dalgalanmalar, toplumun bir kısmını veya tamamını etkileyen afetler, devletleri etkileyen salgın hastalıklar, iç veya dış güvenliği etkileyen olaylar, terör saldırıları, uluslararası çatışmalar, kentsel düzensizlik, büyük ölçekli kazalar ve küreselleşme olarak belirtilebilir (Özcan, 2021: 19; Eren, 2022: 25; Tekin, 2014: 164; 't Hart vd., 1993: 13; Genç, 2009: 10; Boin ve 'tHart, 2000: 12; Jaques, 2007: 151; Boin ve Lagadec, 2000: 186; Yordanova, 2020: 239; Maghdid vd., 2022: 68-69).

Her krizin kendine özgü nedenleri bulunmakla birlikte kurumların kriz türlerine karşı hazırlıklı olmalarını sağlayacak bazı ortak unsurlar bulunmaktadır. Her örgüt yaşanabilecek potansiyel kriz türlerine karşı hazırlıklı olmalıdır. Kurumlar için, akla gelebilecek tüm kriz türleri hususunda hazırlıklı olmak mümkün olmasa da en az bir kriz türüne karşı hazırlıklı olmalıdırlar. Potansiyel krizlerin benzer olması krizlere

yönelik yapılan hazırlıkların başarısını artıracaktır. Önemli olan kriz yönetiminde düşünülme-yeni düşünülmemektedir. Düşünülme-yeni düşünülmemek, büyük krizlerin oluşturacağı travmaları en aza indirerek harekete geçmeyi kolaylaştırmaktadır (Mitroff, 1994: 105). Dolayısıyla karar vericilerin krizlerle başa çıkma konusunda optimum başarıyı sağlayabilmeleri için öz farkındalığa yatırım yapmaları gerekmektedir. Çünkü krizleri önlemeye yönelik geliştirilen modeller karar vericilerin kriz ile başa çıkma yeteneklerini geliştirmelerine bağlıdır (Schomaker ve Bauer, 2020: 845; Smart ve Vertinsky, 1977: 640).

Günümüz modern dünyasında krizler, birbirini tetikleyen birçok faktörün sonucudur ve birbirleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmek zorundadır (Boin ve Lagadec, 2000: 186; Brändström vd, 2004: 191; Liptáková ve Koper: 2023: 25). Krizler ani bir şekilde ortaya çıkabilirler ama aslında birer sürpriz değildirlir. Bu durum kamu yönetiminde ortaya çıkan krizlerin beklenmedik olmadığı anlamına gelmektedir. Bir yandan kurumun yapısı ve performansı, diğer yandan kamu kurumlarına yönelik talep ve beklentiler arasında ortaya çıkan ve giderek genişleyen uçurumun neden olduğu bir kuluçka dönemi bulunmaktadır (Eren, 2022: 7; Boin ve 't Hart, 2000: 28). Dolayısıyla kamu yönetiminde yaşanabilecek bir kriz, farklı emareler ile kendisini göstermektedir. Kriz sinyallerinin ivedi bir şekilde tahmin edilmesi veya belirlenmesi yaşanabilecek krizlerin önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir kurum, kendisine yönelik herhangi bir tehdidi ne kadar erken fark edebilirse o tehdit ile başa çıkması da o derece kolay olacaktır (Khedmati, 2016: 703; Goodman, 2001: 117).

Bürokrasilerin hatasız olması beklenemez. İnsan hata yapabilir veya bir makine bozulabilir. Hiçbir insan mükemmel olamadığı gibi herhangi bir sistemin de hatasız olması muhtemel değildir. İdari anlayışa göre hata yapmak bürokratik bir durumdur. Ancak bazı kurumların gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ve yaptıkları iş çok önemlidir ve başarısızlık sonuçları yıkıcı olabilir (LaPorte ve Consolini, 1991: 19). Kamu yönetimi, faaliyet alanı itibarıyla vatandaşları doğrudan ilgilendiren hizmetlerin üretilmesinden sorumludur. Bu sorumluluğun herhangi bir krizden dolayı yerine getirilememesi insan yaşamının doğrudan ve ciddi bir şekilde etkilenmesine neden olabilir. Kriz sonuçlarının belirsizliği nedeniyle kamu yönetiminde yaşanabilecek bir krizin etkilerini tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak kamu yönetiminde yaşanan krizlerin sonuçlarına dair bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Öncelikle ifade etmek gerekir ki bir kurum, kriz döneminde hem kendisi hem de çevresi için geniş kapsamlı sonuçlara neden olabilir (Hermann, 1963: 62). Bu doğrultuda krizin kamu yönetimi açısından sonuçlarını istikrarsızlık, koordinasyonun bozulması, kurumun fiziksel, mali ve duygusal yapısının bozulması, hukuka aykırı davranışların ortaya çıkması, kurumsal hedeflere ulaşamama, kurumsal iletişimin gayri resmi yollarla gerçekleşmesi, kamu güvenliğinin zarar görmesi, klasik sigorta giderlerini aşan yüksek ekonomik maliyetler, yaşamsal kaynakları etkileyen birleşik sorunlar, kararlara yönelik yanlış tepkiler, aşırı belirsizlik, kamusal hizmetlerin aksaması, vatandaş ihtiyaçlarının karşılanamaması, dış çevre ile uyumun bozulması, kurumun itibarının ve imajının zarar görmesi ve vatandaş güveninin kaybedilmesi olarak sıralamak mümkündür (Shaw ve Fudge, 2018: 4403; Tokasis vd., 2019: 37; Boin ve Lagadec, 2000: 186; Akdağ ve Arklan, 2013: 34; Pearson ve Mitroff, 1993: 49):

Kamu yönetiminde yaşanabilecek herhangi bir krizin sonuçlarını artırmak mümkündür. Bahsedilen her olumsuz durum kamu yönetiminin varlık nedeninin, iş görme usullerinin ve yönetim anlayışının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu durum kamu yönetimi alanında kriz yönetiminin önemine vurgu yapmaktadır.

Kamu yönetimindeki kriz durumu, kamu yönetiminin mevcut yapısı, konumu ve misyonu itibarıyla daha ilgi çekici, daha büyük etkilere neden olma potansiyeline sahip farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Önceden tanımlanmış kriz yönetim usulleri günümüz modern dünyasında kamu yönetiminin yaşadığı krizleri çözmede yetersiz kalmaktadır (Akdağ ve Arklan, 2013: 35; Boin ve Lagadec, 2000: 186). Bu durum farklı yönetsel yaklaşımların ve yönetim tekniklerinin kamu yönetiminde yaşanabilecek krizlerin çözümü açısından değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. İşbirlikçi yönetim, kamuda kriz yönetimi açısından olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülen yaklaşımlardan biridir. Çalışmanın devamında işbirlikçi yönetim yaklaşımı ve kamu yönetiminde kriz yönetimine olası katkıları üzerinde durulacaktır.

4. İşbirlikçi Yönetişim Anlayışı

Yaşadığımız yüzyılın başlarından itibaren kamu sektöründe kamusal hizmetlerin üretilmesine yönelik daha yüksek seviyede işbirliği ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hükümetler piyasada hizmet üretmek yerine değer zinciri oluşturan ve piyasalarla birlikte çalışan bir anlayış ile kendilerini yeniden tanımlamaya başlamışlardır. Çünkü etkili sonuçlar elde etmek farklı aktörlere bağımlı ve birlikte hareket etmeyi gerektirmektedir. Süreç içerisinde işbirliği, kamusal yaşamda ve kamu politikalarının oluşturulmasında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler özellikle yönetim süreçlerinde kamu hizmetleri açısından oldukça etkili olan yeni ve heyecan verici değişimleri beraberinde getirmiştir (Wanna, 2008: 6; Cynthia, 2017: 1; Shergold, 2008: 13).

Son yıllarda yönetim temelinde farklı alanların ortaya çıktığı görülmektedir. Geleneksel yönetim anlayışında üretilen hizmetler rol, alan ve sorumluluk itibarıyla bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmektedir. Yerelden bölgeye, bölgeden de ulusala farklı yönetim kademeleri bulunmaktadır. Her yönetim düzeyinin kendi yetki ve sorumlulukları bulunmakta ve aralarındaki ilişki hiyerarşi, komuta ve kontrol odaklı bir şekilde uygulanmaktadır. Ancak günümüzde bu yönetsel kademeler dışında var olan farklı unsurlarla işbirliğini içeren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Booher, 2004: 33). Bu yaklaşımlardan biri de işbirlikçi yönetim yaklaşımıdır.

Kamu yönetimi literatüründe yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan işbirlikçi yönetim, tanım olarak henüz belirsiz ve üzerinde uzlaşa sağlanmamış kavramlardan biridir. Esasen işbirlikçi yönetime ilişkin önemli bir literatür oluşmasına rağmen bu alandaki bilgi ve uygulamalara dair olgunlaşma süreci önemli bir hızla devam etmektedir. Bu durum kavram olarak işbirlikçi yönetimin tam olarak neyi ifade ettiğinin ortaya konmasını zorlaştırmaktadır (Emerson vd., 2012: 2; Bianchi, vd., 2021: 1582). Buna rağmen var olan literatür doğrultusunda işbirlikçi yönetimin neyi ifade ettiğine yönelik bazı tanımlarda bulunmak mümkündür. İşbirlikçi yönetim, bir veya daha fazla kamu kurumunun fikir birliğine ve müzakereye dayalı kamu politikası oluşturmayı ve uygulamayı veya kamu programlarını ve varlıklarını yönetmeyi amaçlayan kolektif karar verme sürecine devlet dışı paydaşların doğrudan dahil edildiği yönetim düzenlemesidir (Ansell ve Gash, 2008: 544). Kamusal problemlerin aşılmasında kilit bir yaklaşım olarak ortaya çıkan işbirlikçi yönetim, yönetimde var olan sorunlara yönelik ortak çözümlerin geliştirilmesi ve uygulanması amacıyla yönetimin geleneksel rollerden farklı olarak aktörler arasında orkestrasyon rolünü icra etmesi ve süreci yönlendirmesidir (Jung vd., 2009: 8; Janssen ve Estevez, 2013: 1). Diğer bir tanıma göre işbirlikçi yönetim, kamu yönetimi tarafından kolay bir şekilde çözülemeyen sorunları çözmek için farklı kurumlarla işbirliği yapma ve birlikte faaliyette bulunma sürecidir (Agranoff ve McGuire 2003: 4).

Temelinde yönetim bulunan işbirlikçi yönetim, yönetimin ötesinde bir anlama sahiptir. Yönetişim, politika ve programların oluşturulmasında ve değerlendirilmesinde devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle yönetim, kamu yönetiminin karar ve uygulamalarında diğer sektörler ile olan ilişkisini yönlendirme aracı olarak tanımlanmaktadır (Saleh vd., 2021: 656; O'Leary vd., 2006: 7). İşbirlikçi yönetim ise, kamu yönetimine geleneksel olarak odaklanmanın ötesine geçen kurumsal yönetim biçimlerini içermektedir. Yönetişim gerek kamu gerekse özel sektör açısından yönetme eylemini ifade ederken (Emerson, 2018: 2; Emerson vd., 2012: 2) işbirlikçi yönetim, paydaşların karar alma süreçlerine doğrudan dahil edilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda işbirlikçi yönetim, bilgi ve kaynak paylaşımı ile fikir birliğine dayalı kolektif karar alma ile ilgilidir (Ansell ve Gash, 2008: 547; Kapucu vd., 2009: 47) ve geleneksel yönetim modelinden daha özel bir içerik ihtiva etmektedir.

İşbirlikçi yönetim, üç temel unsur üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki, işbirlikçi yönetim için gerekli adımların atılması rolünün hükümet/kamu yönetiminde olmasıdır. Dolayısıyla işbirlikçi yönetim anlayışında kamu kurumlarının belirgin bir liderlik rolü bulunmaktadır. İkincisi, işbirlikçi yönetim anlayışının bir müzakere sürecinden oluşmasıdır. İşbirlikçi yönetimde kurumlar ve paydaşlar bir araya gelmekte ve sürecin fiili birer aktörü olarak faaliyet göstermektedirler. Müzakere süreci karşılıklı bir şekilde fikir alışverişinde bulunulmasını gerekli kılmaktadır. Üçüncüsü ise işbirlikçi yönetimin çok aktörlü hibrit düzenlemeleri içermesidir (Ansell ve Gash, 2008: 546; Sun, 2017: 51). İşbirlikçi yönetim

yaklaşımında yönetim faaliyetinin farklı aktörlerin katılımı ile gerçekleşmesi süreç içerisinde karar almaya dönük işlemlerin hibrit bir yapı sergilemesini beraberinde getirmektedir.

İşbirlikçi yönetim, kendi içerisinde farklı amaçları barındıran önemli bir yönetsel yaklaşımdır. İşbirlikçi yönetim, kamu yönetimindeki uygulamaların başarısızlıklarına, maliyetlerin yüksekliğine ve bürokrasinin siyasallaşmasına cevap vermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu genel amaçlar üzerinde yükselen ve değer yönelimli olan işbirlikçi yönetişimin, ortak çıkarlara birlikte ulaşılması, kamusal çıkarların daha iyi elde edilmesi ve korunması, verimliliğin, alınan kararlarda rasyonelliğin ve adaletin sağlanması gibi farklı amaçları bulunmaktadır (Ansell ve Gash, 2008: 544; Sun, 2017: 51). İlgili amaçlar kamu yönetiminin varlık nedeni ile doğrudan ilişkili olan oldukça önemli amaçlardır.

Bahsedilen amaçlar ile gelişim gösteren işbirlikçi yönetişimin ortaya çıkmasının ve yaygınlık kazanmasının temelinde farklı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, günümüzde vatandaşların kamu yönetiminin işleyişine dair bir belirsizlik duygusu yaşamalarıdır. Belirsizlik durumu işbirliğine yönelik uygulamaları teşvik etmektedir ve belirsizliğin işbirliği ile aşılabacağı düşünülmektedir. İkincisi, toplumun kültürel olarak farklılaşması ve bu farklılaşmanın temsil sorununa neden olmasıdır. Kamu yönetiminin karar alma sırasında tüm kültürel değerleri dikkate alamaması farklı kültürlerin temsili hususunda işbirliğini gerekli kılmaktadır. Üçüncüsü, kamusal politikaların oluşturulması ve kararların alınmasında karşılıklı bağımlılığa ilişkin farkındalığın artmasıdır. Karşılıklı bağımlılık, zorlukların üstesinden 'birlikte' gelme ihtiyacını doğurmakta ve işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Dördüncüsü, vatandaşlar ile kamu yönetimi arasında yaşanan güven problemidir. Vatandaşlar ile kamu yönetimi arasında güvenin tesis edilmesi sorunların işbirliği temelinde çözülmesi ile yakından ilişkilidir. Beşincisi, kamu yönetimindeki bilgi ve kurumsal kapasitenin büyümesi, bilginin farklı kurumlarla paylaşılması sonucu kurumsal altyapıların daha karmaşık ve birbirine bağlı hale gelmesidir. Kamu kurumlarının böylesi geniş bir ağ içerisinde faaliyet göstermesi işbirliğine dayalı ilişkiler kurma talebini artırmaktadır. Altıncısı, kamu yönetimi ile vatandaşlar arasında giderek büyüyen uçurumun kapatılması isteğidir. İşbirlikçi yönetişimin son yıllarda vatandaşlar ile kamu yönetimini ortak bir paydada buluşturacağı düşünülmektedir. Yedincisi, toplumların giderek daha fazla demokratikleşmesidir. Politika ve kararlara geniş katılım bağımsız demokratik bir değere sahiptir ve işbirlikçi yönetim sayesinde gerçekleştirilebilir. Sekizincisi ise, kamu sektörünün sahip olduğu kapasite sorunlarıdır. Değişen toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmek hususunda kısıtlı bir kapasiteye sahip olan kamu yönetimi, farklı paydaşlarla işbirliği yapmak durumunda kalmaktadır (Booher, 2004: 33-34; Batory ve Svensson, 2019: 28; Freeman, 1997: 11; Wanna, 2008: 8).

Farklı sektörlerden ve hiyerarşilerden insanların tek başlarına ulaşamayacakları bir kamu hedefine ulaşmak için birlikte çalışmalarını kapsayan işbirlikçi yönetim, karar alma hususunda kurumsal sınırların ötesinde farklı organizasyonlar ile koordinasyona dayalı bir yapının oluşmasını sağlamaktadır (Emerson vd., 2012: 2; Pardo vd., 2008: 138). Hiyerarşik ve bürokratik bir sistem olmayan işbirlikçi yönetim anlayışında paydaşlar eşitlik ilkesi doğrultusunda işbirliğine katılmaktadırlar. İşbirlikçi yönetişimin ana gövdesini oluşturan paydaşlar genellikle farklı alanlardan bilgi ve deneyimlere sahiptirler. Aktörlerin sahip olduğu bu farklılık, işbirliği sürecinde bir avantaj olarak değerlendirilmelidir (Sun, 2017: 51). Çünkü yaratıcı çözümlerin geliştirilmesi paydaşların çeşitliliğine bağlı olarak artabilmektedir.

Kamu yönetiminin hizmet sunma anlayışını işbirliği temelinde gerçekleştirmeyi amaçlayan işbirlikçi yönetişimin kamu yönetiminde ortaya çıkan krizlerin çözümüne de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın devamında kamu yönetiminde kriz yönetimi ile işbirlikçi yönetim anlayışı ortak bir temelde değerlendirilecektir ve işbirlikçi yönetişimin kamu yönetiminde yaşanabilecek krizler üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

5. Kriz Yönetimi ve İşbirlikçi Yönetişim

Kamu yönetimi, devletin yürütme aracı olarak geniş bir çevrede faaliyet göstermektedir. Açık bir sistem olan kamu yönetimi, çevresini etkilediği kadar çevreden de etkilenmektedir. Vatandaşların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla faaliyet gösteren kamu yönetimi, vatandaş talepleri ve beklentileri doğrultusunda

hizmet üretmek durumunda kalmakta ve farklı dış çevrelerin etkisiyle sürekli bir dönüşüm yaşamaktadır. Ayrıca Arı'ya göre uzun yıllar geleneksel yönetim anlayışıyla yönetilen kamu yönetimi, yönetsel alanda bazı sorunları çözmede yetersiz kaldığından belirli noktalarda geçerliliğini yitirmiş ve farklı anlayışların gelişmesini beraberinde getirmiştir (2018: 11). Bu nedenlerden dolayı kamu yönetimi alanında Yeni Kamu Yönetimi, Yeni Kamu İşletmeciliği, Yönetişim vb. farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimi teorileri olarak da ifade edilen bu yaklaşımların iki temel amacı bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar bir yandan kamu yönetiminin daha başarılı bir şekilde hizmet sunmasını amaçlarken diğer yandan, kamu yönetimi alanında ortaya çıkan krizlerin giderilmesini hedeflemektedir. Kamu yönetiminin kendisinden beklenen hizmetleri başarılı bir şekilde sunmada ve kamu yönetimi alanında yaşanan krizlere yönelik çözümler üretebilmede etkili olduğu düşünülen yaklaşımlardan biri de işbirlikçi yönetim anlayışıdır.

Batı demokrasilerinde kamu yönetiminin yaşamış olduğu normatif sorunları azaltmada etkili olduğu ifade edilen işbirlikçi yönetim (Batory ve Svensson, 2019: 28), kamu yönetiminin iç ve dış nedenlerle yaşamış olduğu krizlerin giderilmesinde de etkilidir. İşbirlikçi yönetim anlayışının üzerinde yükseldiği temel unsurlar kamu yönetimine farklı bir perspektif sunmaktadır. İşbirlikçi yönetimin özellikle politika oluşturma ve karar alma ile ilgili söylemleri kamusal hizmetlerin farklı paydaşlarla birlikte yürütülmesini sağlamak ve kurumsal yaşamın dinamik yapısı üzerinde etkili olmaktadır.

Kamu yönetimindeki krizler doğal veya insan kaynaklı olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Kriz denince sadece doğal afetler akla gelmemelidir. Krizler doğal olayların oluşturduğu afetlerden farklıdır ve insan faktörüyle oluşmaktadır. Ancak doğal afetler de sonuçları itibariyle kamu yönetiminde krizlerin yaşanmasına neden olabilir (Övgün ve Gül, 2019: 173; Eren, 2022: 7). İnsan kaynaklı krizler günümüz dünyasında oldukça sık karşılaşılan ve gündelik hayatta kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Büyük ölçekli etkilere sahip insan kaynaklı felaketler yaşadığımız çağın dokusuna yerleşmiş durumdadır. Vatandaşlar insan kaynaklı krizlere doğal afetlerden kaynaklı krizlere oranla daha olumsuz bir tepki vermektedirler. Çünkü kurumların doğal afetler üzerinde çok az kontrole sahip olduklarını kabul etmektedirler. Dolayısıyla insan kaynaklı krizler, bir kurumun uzun süredir var olan itibarını ciddi bir oranda zedelemektedir (Pearson ve Mitroff, 1993: 48-49). Bu durum kamu yönetiminin özellikle kendi içsel nedenlerden dolayı yaşadığı krizlerin giderilmesi gerekliliği açısından oldukça önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

İşbirlikçi yönetim ve değişen politika anlayışları geleneksel yönetim türlerini ve kamu politikalarını formüle etmenin yerini almıştır (Özer, 2023: 257). Kriz yönetimine ilişkin geleneksel yaklaşım, kriz yönetiminin *yangını söndürmek* olduğuna inanmaktadır. Böyle bir yaklaşım krizin neden olduğu bozulma ve yıkım sonrası zararın giderilmesini içermektedir. Ancak son zamanlarda bu yaklaşıma yönelik tutumlar değişmiştir. Krizler, kamu yönetiminde geleneksel iş görme süreçlerinin artık uygulanabilir olmadığı anlamına gelmektedir (Mehri ve Jahanian, 2016: 143; Boin ve 'tHart, 2000: 12). İşbirliği, geleneksel politika yapma yöntemlerine ve geleneksel bürokratik anlayışa karşı büyük bir meydan okuma oluşturmaktadır. Zira yönetim teorileri, farklı paydaşlarla ilişkiler ve ortaklıklar içermektedir ve problemleri geniş bir yelpazede çözmeyi önermesi nedeniyle kriz yönetimiyle yakından ilişkilidir (Wanna, 2008: 9-10; Kapucu vd., 2009: 52; Bache ve Flinders, 2004: 7).

Günümüzde krizler konusunda hem krize dirence hem de öngörüye dayalı stratejilerin oluşturulması gerekmektedir. Önceden tanımlanmış, istikrarlı sistem parametreleriyle farklı süreç sonuçları arasındaki boşluğu doldurmak krizlerin aşılması için yeterli değildir. Krizler, yerleşik ve standartlaşmış prosedürlerin yeniden ele alınmasını ve yeni araçlarla/yöntemlerle bunların uygulanmasını sağlayacak bir yapının inşa edilmesini gerektirmektedir (Boin ve Lagadec, 2000: 186-188; Dynes ve Aguirre, 1979: 71). Bu anlayış farklı yaklaşımların kriz yönetimi alanına aktarılmasını gerekli kılmaktadır.

Etkili bir kriz yönetimi, karar vericilerin ve paydaşların kriz yönetimini oluşturan aşamalara dair faaliyetlere katkıda bulunma kapasitesine bağlıdır (Persson vd., 2017: 99). En iyi karar, karmaşık toplumsal sorunların çözümünde tarafsızlığı sağlayan ve ortak alınan karardır. Bu anlayış, kamu kurumları, kamu dışı kurumları ve kar amacı gütmeyen kuruluşları olumlu, uzun vadeli ve objektif çözümlere ulaştırmak için bir araya getiren işbirliğine dayalı yönetim sürecidir (Kapucu vd., 2009: 53).

Kamu yönetiminde ortaya çıkabilecek herhangi bir kriz, öneminden ötürü kamu yönetiminin meşruluğunun sorgulanmasını ve hatta büyük oranda yitirilmesini beraberinde getirebilmektedir (Akdağ ve Arklan, 2013: 41). Diğer bir açıdan, herhangi bir kurumun meşruiyetinde güçlü bir düşüşün olması, çoğunlukla ilgili kurumun krizde olduğu anlamına gelmektedir. Bir kurumun meşruiyeti siyasi, yasal ve toplumsal kabulün uzun vadeli sonucudur. Meşruiyet algısında yaşanan keskin düşüşler kurumsal krizlerin işaretidir. İşbirlikçi yönetim, kriz yönetimi konusunda farklı paydaşlar arasında bilginin paylaşılması ve faaliyetlerin kontrol edilmesiyle kurumsal kapasitenin artmasına olanak tanımaktadır. Birden fazla paydaşın karar alma süreçlerine aktif katılımı meşruiyeti artırmaktadır. Dolayısıyla işbirlikçi yönetim, çıktılarının meşruiyetini tesis etmede oldukça önemli bir yaklaşımdır (Boin ve 'tHart, 2000: 13; Wang, 2023: 76).

İşbirlikçi yönetim, kriz yönetimi konusunda başarılı sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Lakin kamu yönetiminde yaşanabilecek krizlerin yönetilmesinde işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanmasını engelleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda bu faktörlerin ortaya konması gerekmektedir.

5.1. Kriz Yönetiminde İşbirlikçi Yönetişim Anlayışının Uygulanmasını Zorlaştıran Faktörler

Kamu yönetiminde yaşanan krizlerle ilgilenmek hükümetlerin, politika yapıcılarının, memurların ve kamu kurumlarında görevli bulunan tüm yönetici personelin temel sorumluluklarından biridir. Ancak kriz yönetimi kolay bir iş değildir (Christensen vd., 2014: 5-6). Kamu yönetiminde krizlerle başa çıkmak ve kriz sürecini etkili bir şekilde yönetmek diğer sektörler nazaran daha zordur. Bu durum kriz yönetiminin işbirlikçi yönetim anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilmesi konusunda da geçerlidir. Aslında işbirlikçi yönetimin bürokratik rutin süreçlere ve uygulamalara uyarlanması, uygulamada karşılaşılabilecek pratik zorlukları ortaya çıkarmaktadır (Subh ve Aljuhmani, 2023: 1854; Cynthia, 2017: 16). Bu doğrultuda işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanmasını zorlaştıran faktörlerin neler olduğunun açıklanması önem arz etmektedir. Çünkü uygulamaya yönelik engellerin belirlenmesi, çözüme dair politikaların geliştirilmesinin ilk adımıdır.

Kriz yönetiminde işbirlikçi yönetimin uygulanmasını zorlaştıran farklı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazıları kamu yönetiminin yapısına, bazıları kamu yönetiminin işleyişine ve diğer bazıları ise krizin niteliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Uygulamayı zorlayıcı faktörleri; işbirliğine önem vermeme, kamu yönetiminde esneklik problemi, mevzuata bağlılık, koordinasyon ve iletişim eksikliği, liderlik sorunu, merkezîyetçilik, değişime ayak uyduramama, kriz yönetimine dair yetersiz bilgi ve krizlerin neden olduğu belirsizlik ortamı şeklinde sıralamak mümkündür.

İşbirliğine önem vermeme: Krizler karmaşık ve acil durumları içermektedir. Kurumlar genellikle karmaşık sorunlara ve yaygın felakete karşı tek başlarına yeterli bir yanıt veremezler (Petrova, 2023: 170; Bynander ve Nohrstedt, 2020: 1; Subh ve Aljuhmani, 2023: 1867). Bu mantıkta "en güçlü kamu kurumları, şirketler veya bireyler bile tek başına çalışarak istedikleri sonuçları üretilmezler" (Innes ve Boohe 2003: 35). Çünkü karmaşık sorunlar bütüncül çözümler gerektirir. Kriz yönetimi sürecinde çok aktörlü bir yapının başarı sağlama imkanı daha fazladır. Dolayısıyla en etkili yöntem, sorunun tüm yönleri için kamu kurumları, kar amacı gütmeyen kurumlar, işletmeler ve vatandaşlar gibi farklı aktörleri içeren sektörler arası bir yaklaşım ile hareket etmektir (Belli, 2022: 93; Prysmakova-Rivera ve Pysmenna: 2021: 92). İşbirlikçi yönetim, karmaşık sorunların çözümüne yardımcı olmakta ve pek çok açıdan sorunları ele almada sağduyulu bir yaklaşım sunmaktadır. İşbirlikçi yönetim ile kamuda kriz yönetimi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda işbirlikçi yönetim anlayışının sorun çözme ve gücü artırma hususlarında ideal olduğuna dair bir tablo çizilmiştir (Sun, 2017: 52; Gash, 2022: 507; Batory ve Svensson, 2019: 30). Bu durum kamu yönetimindeki krizlerin yönetimine dair işbirlikçi yönetim anlayışı ile hareket etmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla işbirliğinin önemsenmediği veya göz ardı edildiği kriz yönetimleri gerekli başarıyı sağlamada eksik kalacaklardır.

Esneklik Problemi: İşbirlikçi yönetişimin kamu yönetiminde uygulanabilmesini zorlaştıran ve kriz yönetiminin başarılı bir şekilde atlatılmasının önündeki temel engellerden biri olan esnek olmama, farklı paydaşların kararlara katılımını ve işbirliğine dayalı stratejilerin geliştirilmesini engellemektedir (Aykaç, 2001: 127, Kos ve Hromadskyi, 2017: 46; Freeman, 1997: 3; Rosenthal ve Kouzmin, 1997: 277-279). Çünkü işbirlikçi yönetişim, farklı paydaşların kararlara aktif katılımını, kollektif geliştirilen fikir ve önerilerin dikkate alınmasını ve uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bunun sağlanabilmesi işbirlikçi yönetişim anlayışına uygun bir esnekliğe sahip kurumlar gerektirmektedir.

Mevzuata Bağlılık: Kamu yönetiminin eylem ve işlemleri ayrıntılı olarak hazırlanmış mevzuat ile sınırlandırılmıştır. Kamu yöneticileri faaliyetlerini ilgili mevzuat doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Mevzuata bağlı kalmak bir yandan kurumun esnekliğini etkilerken diğer yandan hantallaşmaya neden olmaktadır (Aykaç, 2001: 127). İşbirlikçi yönetişim anlayışı, farklı paydaşlarla ortak bir şekilde alınan kararlara uygun davranmayı gerektirmektedir. Kamu yönetimindeki faaliyetlerin mevzuat sınırları çerçevesinde gerçekleştirilmesi, kriz dönemlerinde farklı paydaşların katılımı ile gerçekleştirilecek bir yönetimin uygulamasına engel teşkil etmektedir. Esasen mevzuatta işbirlikçi yönetişim yaklaşımını destekleyici düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bang ve Kim'e (2016: 214) göre, işbirliği konusundaki yasal düzenlemeler kurumların faaliyetlerini resmileştirmektedir. Yasal düzenlemelerin varlığı, işbirliği temelinde gerçekleştirilen tüm süreçlerin ve kriz sonuçlarının resmi ve meşru bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır ve işbirliğini teşvik edici bir etki göstermektedir.

Koordinasyon ve İletişim Eksikliği: Günümüzde krizlerin başarılı bir şekilde atlatılabilmesinin önündeki en büyük engellerden birisi koordinasyon ve krize uygun iletişim kanallarının oluşturulamamasıdır. Koordinasyon ve iletişim, kriz yönetimi aşamalarında farklı paydaşlar ile olan ilişkilerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinin temel unsurudur (Pearson ve Clair, 1998: 75; Khedmati, 2016: 711; Mitroff, 1994: 108; Valackiene, 2011: 78; Peters vd., 2011: 20). İşbirlikçi yönetişim, kriz yönetimine birçok aktörün katılımını gerektirmektedir. Etkili bir müdahale için tüm paydaşların çabaları koordine edilmelidir (Baubion, 2013: 4; Ansell vd., 2010: 197). Koordinasyon ve iletişim süreçlerinde ortaya çıkabilecek problemler, paydaşlar ile olan ilişkileri zedelediği için kriz yönetiminde başarı sağlanamamaktadır. Bu durum işbirlikçi yönetişim anlayışına zarar veren temel bir sorundur.

Liderlik Sorunu: Kamu yönetiminin kriz dönemlerinde sahip olduğu liderlik anlayışı veya lider olabilme durumu kriz yönetimi açısından çok önemlidir. Genç, kriz yönetiminin her aşamasında farklı rolleri bulunan liderliğin özellikle krize müdahale sürecinde oldukça etkili bir unsur olduğunu ifade etmektedir (2022: 66). Oysa kamu yönetiminin karşılaştığı kriz kategorileri incelendiğinde bunlardan birisinin liderlik krizleri olduğu görülmektedir (Subh ve Aljuhmani, 2023: 1854; Sun, 2017: 51; Saleh vd., 2021: 655; Fener ve Çevik, 2015: 700; Erol, 2022: 360). Vatandaşların gözünde hükümetler sağlam bir liderlik anlayışına sahip olmalıdırlar. Bu anlayış işbirlikçi yönetişim yapısına da uygundur. İşbirlikçi yönetişim anlayışında kamu yöneticilerinin sadece istidam edilen personele veya kuruma liderlik etmeleri değil, farklı paydaşlardan oluşan bir ağ içerisinde çalışmalarını ve bu ağı yönetmeleri gerekmektedir. Kriz yönetimine ilişkin paydaş yaklaşımında liderlik kilit bir role sahiptir (Baubion, 2013: 5; Silvia, 2011: 66; Rasli vd., 2017: 58). Dolayısıyla kriz yönetiminde işbirlikçi yönetişim anlayışının uygulanabilmesi için kamu yönetimindeki liderlik sorununun giderilmesi gerekmektedir.

Merkeziyetçilik: Kamu yönetiminin krizde olduğu dönemlerde otorite daralması, karar verme yetkisinin yüksek seviyedeki bireylere kayması ve karar sürecine katılan bireylerin sayısında azalmanın görülmesi muhtemeldir (Smart ve Vertinsky, 1977: 643). Bu durum karar alma süreçlerinin merkezileşmesini beraberinde getirmektedir. Kriz dönemlerinde merkezileşme üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, gücün sınırlı sayıda yöneticinin elinde bulunmasıdır. İkincisi, karar alma yetkisinin merkezi hükümetin elinde olmasıdır. Üçüncüsü ise, kriz koşulları altında güçlü liderlik anlayışı sonucu gelişen merkezileşmedir. Kriz dönemlerinde merkezileşmenin temel nedeni hükümetlerin veya kurumların en kalıcı fikirlerinden birisinin karar alma mekanizmasının merkezi hale gelmesi ile ilgili beklentileridir. Bu beklenti aslında kriz yönetimi teorilerinin ve idari çevrelerin temel taşı haline gelmiştir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar, merkezi kriz yönetimi anlayışının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Yönetişim süreci, merkezi kontrole dayalı geleneksel anlayışları reddetmektedir ve

hedeflere ulaşma hususunda baskı yerine yardım gerektiren işbirlikçi çabaları vurgulamaktadır ('t Hart vd., 1993: 14; Kapucu vd., 2009: 52). İşbirlikçi yönetim anlayışı, krizin tüm süreçlerine farklı paydaşların fiili katılımını öngörmektedir. Merkezileşme eğiliminin yüksek olduğu kamu yönetimlerinde işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanması zorlaşmaktadır.

Değişime Ayak Uyduramama: Kamu yönetimi, yeni gelişmeleri izleme ve uygulama konusunda oldukça ağır işlemektedir. Çünkü kamu yönetimindeki genel anlayış statükonun korunması ve değişime karşı dirençtir. Hemen hemen tüm ülkelerde geçerli olan bu anlayış, kriz dönemlerinde alışılmışın dışında farklı kriz yöntemlerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Aykaç, 2001: 123-127). İşbirlikçi yönetim anlayışı kriz yönetimine ilişkin farklı bir uygulama olarak kamu yönetimindeki değişim süreci ile yakından ilişkilidir.

Kriz Yönetimine Dair Yetersiz Bilgi: Kamu yönetiminin günümüz ihtiyaçları sonucunda giderek karmaşıklaşan yapısı ve sıklıkla karşılaştığı farklı krizlerden dolayı, kriz yönetimi uygulamasının kamu sektörü için bir uzmanlık alanı olması gerektirmektedir (Bozkurt ve Akdeniz, 2014: 95). Çünkü kriz dönemlerinde rutin beceriler ve yönetim teknikleri krizin aşılması konusunda olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Günümüz modern dünyasında ortaya çıkan krizlerin klasik araçlarla aşılabilmesi krize hazırlıklı olmak açısından yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla çağın şartlarına uygun krizlerin yönetilmesi konusunda belirli bir uzmanlık bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Uzmanlaşma, kriz dönemlerinde kamu politikalarının sahaya ulaştırılmasında oldukça etkili olmakta ve belirli bir eğitim sürecinden sonra kazanılmaktadır. Kriz benzeri kritik olaylara müdahale etmeden önce gerekli eğitimlerin alınmış olması oldukça önemlidir (Boin ve Lagadec, 2000: 185; Wanna, 2008: 9; Welch, 2023: 18). Yöneticilere kamuda işbirlikçi uygulamalarda kullanabilecekleri yöntemlerin kazandırılması için eğitim fırsatı sunulmalıdır. Bu doğrultuda işbirlikçi yönetim, kamu yönetimindeki eğitim ve destek programları doğrultusunda gerçekleştirilen planlama ve uygulama alanlarına daha geniş bir katılımı sağlayabilir (Booher, 2004: 44; Emerson, 2018: 2).

Krizlerin Neden Olduğu Belirsizlik Ortamı: Krizlerin temel özelliklerinden birisi belirsizliktir. Krize neden olan faktörler, krizin doğurduğu sonuçlar ve krize müdahalenin başarı düzeyindeki belirsizlikler kriz dönemlerinde yaygın bir şekilde görülmektedir ('t Hart vd., 1993: 13; Khedmati, 2016: 703). Zira krizler tipik olarak belirsiz bilgi, hedef ve öncelikleri içerirler. Bu durum çok aktörlü ve düzeyli ilişkiler yerine kamu yönetiminin merkezileşme eğilimi göstermesine neden olabilmektedir (Christensen vd., 2014: 15; Booher, 2004: 33). Dolayısıyla krizlerin neden olduğu belirsizlik ortamı işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanmasını zorlaştıran engellerden biridir.

5.2. Kriz Yönetimi Açısından İşbirlikçi Yönetişimin Dezavantajları

İşbirlikçi yönetim tatlı bir ödül vadetmekle birlikte (Ansell ve Gash, 2008: 561), her derde deva değildir. Merkezi ve hiyerarşiye dayalı sistemler, kurumlar arasındaki güç dengesizlikleri, işlem maliyetleri, hesap verebilirlik alanındaki boşluklar ve koordinasyon zorlukları işbirliği temelinde karmaşık problemlerin yönetiminde farklı sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir (Wang, 2023: 75). Bahsedilen özelliklere sahip bir kurum, özellikleri ve uygulama yöntemleri itibarıyla işbirlikçi yönetişimin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür kurumlarda işbirliğine dair atılan bir adım kuruma faydalı olmaktan ziyade belirsizlik, karmaşıklık ve başarısızlık getirecektir.

İşbirliğine dayalı bir kriz yönetiminde işbirliği, zaman alıcı bir süreçtir. İşbirliği karar alma süreçlerini hızlandırmak yerine hayal kırıklığına neden olabilir. Bu nedenle işbirliğine dayalı yönetim, kurumların hızlı bir şekilde karar alması ve uygulaması gereken durumlar için muhtemel iyi bir strateji değildir (Ansell ve Gash, 2008: 562; Wanna, 2008: 9-10). Krizler çoğunlukla acil müdahale gerektirmektedir. Bu durum tüm olası çözüm süreçlerinin mutlak bir surette uygulanmasını engelleyebilmektedir. Genellikle bir kriz durumunda yaşanan zaman baskısı bir kurumun paydaşları ile erişimini azaltabilmektedir. Müdahale ihtiyacının aciliyeti, kurumun paydaşlara erişme yeteneğini engellemektedir. Ayrıca seçilen kilit paydaşların krize verecekleri tepki, kriz yönetimine yardımcı olmak amacıyla hangi kaynaklara ve bilgiye sahip oldukları ve krizin paydaşları nasıl etkileyebileceği kriz yönetiminde olumsuz etkilere neden olabilir (Christensen vd., 2014: 11; Pearson ve Clair, 1998: 75; 't Hart vd., 1993: 13).

İşbirlikçi yönetim anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilen bir kriz yönetiminde ortaya çıkabilecek bir diğer önem sorun, ortak karar alamama durumudur. Bynander ve Nohrstedt'e (2020: 2) göre, daha fazla insanın bir araya gelmesi daha fazla görüşün ortaya çıkmasına ve görüşlerin birbirine ters düşmesine neden olabilir. Böyle bir ortam başarılı bir şekilde yönetilemezse kriz yönetiminde başarı sağlanamayabilir.

İşbirlikçi yönetimin kriz yönetimi ile ilgili neden olabileceği olumsuz durumlar en iyi tasarlanmış kriz yönetim sistemlerinde dahi görülebilir. Diğer bir ifadeyle işbirlikçi yönetim anlayışının mutlak olumlu sonuçlar doğurabileceğini ifade etmek yanlıştır. Lakin işbirlikçi yönetim anlayışının neden olabileceği olumsuzlukları en aza indirebilmek mümkündür. Bunu sağlayabilmenin en önemli yolu, işbirlikçi yönetim anlayışının bir yönetim stratejisi olarak henüz ortada bir kriz yokken benimsenmesi ve bütün kriz hazırlıklarının işbirliği temelinde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Zira Rosenthal ve 't Hurt'a göre, herhangi bir kriz ortaya çıkmadan önce tüm süreçlerin paydaşlar üzerinden inşa edilmesi gerekmektedir (1991: 369). Bu anlayış ile gerçekleştirilecek bir kriz yönetiminde işbirliğine dair muhtemel olumsuz durumların en aza indirilmesi mümkündür. Bu doğrultuda işbirlikçi yönetimin yüksek riskli ve yüksek ödüllü bir politika çabası olduğunu ifade etmek gerekir. Paydaşlar arasında fikir birliğinin bir kez sağlanması, işbirlikçi yönetim anlayışının başarılı bir şekilde devam ettirilmesi için yeterlidir. Zor bir durumun birlikte aşılması karar vericilerin işbirliğine sıcak bakmasını sağlayacaktır (Gash, 2022: 507; Ansell ve Gash, 2008: 562).

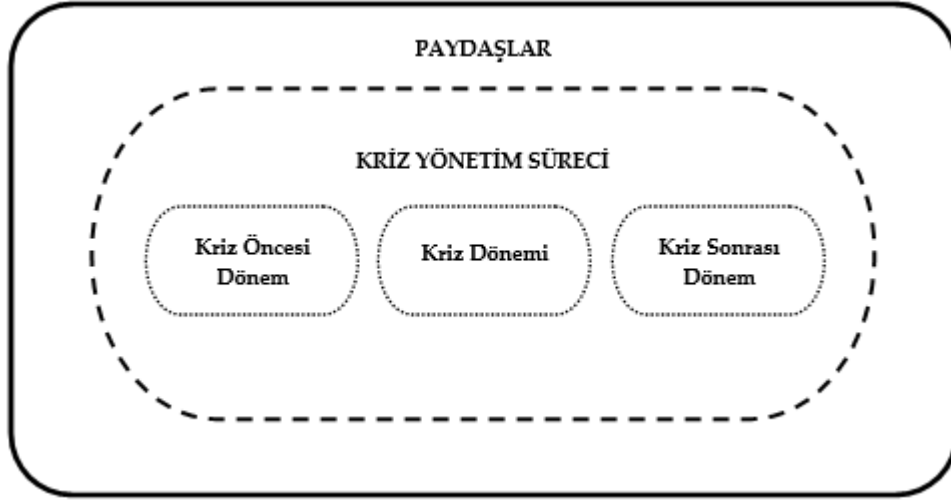
5.3. Kriz Yönetiminde İşbirlikçi Yönetişim Anlayışını Uygulamaya Yönelik Bir Model Önerisi

İşbirlikçi yönetim anlayışı kriz yönetimi için önemli bir yönetim düşüncesidir. Kriz yönetimi açısından, katılımcılık temelinde özgün fikirlerin geliştirilmesi ve farklı düşüncelerle şekillenmiş yönetsel uygulamaların hayata geçirilebilmesi avantajlarıyla kendisini gösteren işbirlikçi yönetim, uygulanabilme durumuna göre fayda sağlamaktadır. Pardo vd.'lerine göre, işbirlikçi yönetimin başarılı sonuçlar doğurabilmesi, onun kurumsallaştırılmasına ve bir yönetim stratejisi olarak uygulanmasına bağlıdır (2008: 140). Dolayısıyla kamu yönetiminde yapılacak düzenlemelerle işbirliğini kolaylaştırıcı mimariler veya teknik sistemler oluşturulmalıdır (Lele, 2023: 7).

İşbirlikçi yönetim anlayışının kamu yönetiminde kriz yönetimi konusunda başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, onun bir model olarak uygulanabilir kılınması ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla işbirlikçi yönetim anlayışının nasıl uygulanabileceğine dair bir modelin oluşturulması gerekmektedir. Çünkü modelleme, fikirlerin somutlaştırılmasıdır. Zihinsel süreçlerle oluşturulmuş soyut düşüncelerin uygulanabilmesi, onların bir model doğrultusunda şematize edilmesine bağlıdır.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, kamuda kriz yönetimi konusunda işbirliğine dayalı genel geçer ve tüm krizleri kapsayıcı tek bir kriz yönetim modeli geliştirmek mümkün değildir. Zira Larsson'a göre, her yeni kriz, farklı işbirliği modelleri geliştirir (2019: 2). Fakat kriz yönetiminde işbirlikçi yönetim anlayışının dikkate alınmasına dair asgari gereklilikleri içeren bir model geliştirmek mümkündür. Gash, işbirliğine dayalı yönetimde paydaşların hedef belirlemeden sonuç değerlendirmesine kadar karar alma ve uygulama aşamalarının tümünde yer almaları gerektiğini ifade etmiştir (2022: 498). Şekil 1'de görüldüğü üzere kriz yönetiminin aşamaları olan kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası aşamalarında işbirlikçi yönetim anlayışı doğrultusunda hareket edilmelidir. Kriz yönetiminde paydaşlar her sürece odaklanmalı ve süreçlere dahil olmalıdır. Dolayısıyla krizin tüm aşamalarında aktif bir şekilde rol alması gereken paydaşların kriz yönetimini kapsayıcı bir anlayış ile faaliyet göstermeleri gerekmektedir.

Şekil 1. Kriz Yönetiminde İşbirlikçi Yönetişim Anlayışının Uygulanması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kriz Öncesi Dönem ve İşbirlikçi Yönetişim: Kriz yönetimi açısından kriz öncesi dönem, kamu yönetiminin henüz bir kriz ile karşılaşmadığı ve herhangi bir krize yakalanmaması için gerekli çalışmaların yapıldığı dönemdir. Bu dönemde yapılacak hazırlıkların temelinde, kamu yönetiminin karşılaşılabileceği kriz türlerinin tespit edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması işlemleri bulunmaktadır. Krize hazırlık aşaması olarak da ifade edilen bu aşama, kriz yönetimi için temel bir nitelik teşkil etmektedir. Boin ve Lagadec'e göre, krizlere yönelik herhangi bir hazırlığın bulunmadığı durumlarda krize karşı amatörce davranışlar ortaya çıkmakta ve bu durum krizin olası zararlarını artırmaktadır. Bu süreçte özellikle dış paydaşlara yönelik yetersiz hazırlık, krizin engellenmesi açısından çoğu zaman başarısızlıklar doğurmaktadır (2000: 187). Çünkü paydaşlarla gerçekleştirilen etkili bir işbirliği, yıkıcı krizlere karşı hazırlanma kapasitesinin artırılmasında önemli bir bileşendir. Paydaşlar sadece kişiler değildir. Paydaşlar, projelerin hazırlanmasına ve uygulanmasına aktif bir şekilde katılan topluluklar, kurumlar ve kuruluşlardır (Nohrstedt vd., 2018: 257; Kunikowski ve Kisilowski, 2022: 229; Mitroff, 1994: 108). Kriz öncesinde kilit paydaşlarla bağlantı kurulmalıdır. Kriz öncesinde dış paydaşlarla gerekli bilgiyi paylaşan ve ittifak kuran, paydaşlarla koordinasyon sağlayan kurumların, kriz yönetiminde diğer kurumlara oranla daha büyük başarı sonuçları elde ettiği görülmektedir. Çünkü işbirlikçi yönetim kolektif aklın kullanılmasını ve sorunların yeni bir vizyon ve bakış açısıyla değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir (Pearson ve Clair, 2008: 76; Schomaker ve Bauer, 2020: 845; Sun, 2017: 52; Wanna, 2008: 9). Dolayısıyla işbirliği temelinde farklı paydaşların katılımı ile gerçekleştirilen hazırlık aşaması, kurumun krize hazırlanma stratejilerinin farklı bakış açılarıyla oluşturulmasını ve daha başarılı bir yol haritasının çizilmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda işbirliği temelinde bir hazırlık aşaması aşağıdaki işlemlerden oluşmalıdır:

- Olası kriz türlerinin belirlenmesi
- Kriz türlerine yönelik işbirliği gerçekleştirilecek paydaşların belirlenmesi
- Kriz durumunda paydaşlar ile iletişime geçilecek kanalların belirlenmesi
- Paydaşlar arasındaki görev dağılımının gerçekleştirilmesi
- Paydaşlarla gerçekleştirilecek kriz yönetiminin test edilmesi

Kriz Dönemi ve İşbirlikçi Yönetişim: Kriz yönetiminin ikinci aşaması olan kriz dönemi, kamu yönetiminin krizde olduğu dönemdir. Krize müdahale aşaması olarak da ifade edilen bu dönem, krizin giderilmesine yönelik fiili faaliyetlerin gerçekleştirildiği aşamadır. Christensen vd.'lerine (2014: 5-6) göre krizler, yerleşik örgütsel yapılara uymadıkları için kurumlar ve yönetim biçimi modellerine meydan okurlar. Dolayısıyla mevcut kurumsal sınırların ötesinde çalışmak ve çok düzeyli ilişkiler vasıtasıyla işbirliği ihtiyacını dikkate almak çok önemlidir. Bu bakış açısı ile krize müdahale aşaması çok boyutlu ve farklı işbirliği süreçlerini

gerektirmektedir. Esasen kriz yönetimi, meydana gelen krizleri yönetmek için organizasyon üyelerinin dış paydaşlarla birlikte gerçekleştirdiği sistematik bir girişimdir. Bu durum işbirlikçi yönetim anlayışının dikkate alınmasını gerektirmektedir. İşbirlikçi yönetim, fikir birliğine dayalı karar alma sürecine katılmak için paydaşları kamu kurumları ile ortak bir paydada bir araya getirmektedir (Pearson ve Clair, 1998: 61; Ansell ve Gash, 2008: 543). İşbirlikçi yönetim temelinde gerçekleştirilen kriz yönetiminde, alınan kararlar farklı bakış açılarıyla oluşturulan özgün çözüm önerilerinden oluşmaktadır. Bu nedenle kararların paydaşlarla birlikte alınması, alınan kararların başarı derecesini artıracaktır. Kriz döneminde paydaşlarla gerçekleştirilen işbirliği aşağıdaki uygulamaları kapsamalıdır:

- İşbirliği iletişimine dair önceden belirlenmiş kanalların devreye alınması
- Paydaşların kriz durumundan haberdar edilmesi
- Paydaşlarla gerekli bilgilerin paylaşılması
- Kriz durumunun paydaşlar ile istişare edilmesi ve gerekli fikir alışverişinin sağlanması
- Krizin aşılmasına dair atılacak adımların paydaşlarla birlikte belirlenmesi ve karara bağlanması
- Alınan kararların uygulanması

Kriz Sonrası Dönem ve İşbirlikçi Yönetişim: Kriz yönetiminin üçüncü aşaması olan kriz sonrası dönem, krizin sona erdiği aşamadır. İyileştirme aşaması olarak da ifade edilen bu aşama, krizin olumsuz etkilerinin giderilmesi için gereken çalışmaların yapıldığı dönemdir. Waryas'a göre, kriz öncesi ve dönemi aşamalarına katkıları bulunan paydaşların krizin olumsuz sonuçlarının giderilmesine yönelik de sorumlulukları bulunmaktadır (1999: 5). Krizin sonuçlarını iyileştirilmesi konusunda işbirlikçi yönetim anlayışı oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Smart ve Vertinsky'ye göre yaratıcı kararlar, karar sürecine farklı bireylerden gelen fikirlerin girdisine bağlıdır (1977: 643). İşbirlikçi yönetimin beraberinde getirdiği yönetsel anlayış, görünüşte işin içinden çıkılmaz muammaları çözebilmektedir. İşbirlikçi yönetim, başarılı politikaların üretilmesini sağlayabilir ve uygulamada yenilikçi değişimler oluşturabilir (Booher, 2004: 43). Dolayısıyla işbirlikçi yönetim anlayışının kamu yönetimindeki krizlerin sonuçlarına dair önemli çözüm önerileri geliştirebilmesi hususunda etkili olacağı ifade edilebilir. Kriz sonrası aşama ile ilgili işbirliği temelinde atılması gereken adımlar aşağıdaki uygulamaları kapsamaktadır:

- Kriz sonucunun paydaşlarla birlikte değerlendirilmesi
- Krizin olumsuz sonuçlarının giderilmesine yönelik gerçekleştirilecek faaliyetler konusunda paydaşlarla gerekli görüşmelerin yapılması
- Kriz sonucunda atılması gereken adımların paydaşlarla karara bağlanması
- İlgili kararların uygulanması
- Uygulama sonuçlarının işbirliği çerçevesinde değerlendirilmesi

Stratejik açıdan kriz yönetimi sadece krizler ortaya çıktığında verilen taktiksel reaktif bir süreç değildir. Kriz yönetimi, krizleri önleme ve krizlere hazırlıklı olma, krizlere müdahale ve krizlerden kurtulmaya kadar birbiriyle ilişkili farklı süreçleri kapsayan proaktif bir disiplindir. Dolayısıyla kriz yönetimi, farklı uygulamaları içeren kompleks bir süreçtir. Bu süreçte önemli olan bir dizi plan üretmek değildir. Önemli olan kriz yönetimi konusunda mümkün olan en iyi kararların alınabilmesi için kurumu düşünülmecek şeyler hakkında yaratıcı bir düşünceye sevk edebilmektedir. Tüm krizler için sabit bir süreç veya plan mantıklı değildir. Ancak sistematik ve bütüncül bir kriz yönetimiyle hedeflere ulaşılabilir (Jaques, 2007: 148; Pearson ve Mitroff, 1993: 59). İşbirlikçi yönetim, kriz yönetiminin tüm aşamalarında farklı paydaşların fiili bir şekilde rol almasını gerçekleştirebilecek bir yönetim düşüncesidir. İşbirlikçi yönetimin kriz yönetiminin tüm süreçlerine etkili bir şekilde uyarlanabilmesi önemli başarıların elde edilmesini sağlayacaktır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kamu yönetimi, en genel haliyle vatandaşların müşterek ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla faaliyet göstermektedir. Kamu yönetiminin kendisinden beklenen hizmetleri gerçekleştirebilmesi onun sorunsuz bir şekilde faaliyet göstermesiyle yakından ilişkilidir. Lakin kamu yönetimi zaman zaman iç ve dış nedenlerden kaynaklanan olumsuz durumlardan dolayı krizler yaşayabilmektedir. Yaşanan her kriz, kamu yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde faaliyet göstermesini engellemekte ve vatandaşlar tarafından

sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum bir yandan kamu yönetiminin meşruiyet algısının zedelenmesini beraberinde getirirken diğer yandan, vatandaşlar ile olan ilişkisinde ciddi güven ve prestij kayıplarının yaşanmasına neden olmaktadır.

Kamu yönetiminde yaşanan krizlerin giderilebilmesi, etkin bir kriz yönetimi ile ilişkilidir. İşbirlikçi yönetim, sahip olduğu yönetsel söylemlerinden dolayı kamu yönetimindeki krizlerin giderilmesinde etkili olmaktadır. İşbirlikçi yönetim, kriz yönetimine farklı paydaşların fiili olarak dahil edilmesini gerektirmektedir. Bu durum krizlerin farklı bakış açıları ile değerlendirilmesini ve özgün çözüm önerileri ile sürecin başarılı bir şekilde tamamlanmasını sağlamaktadır. İşbirlikçi yönetim anlayışının kamu yönetiminde uygulanabilmesi için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar özetle şöyle ifade edilebilir:

- İşbirlikçi yönetimin kriz yönetiminde başarı sağlayabilmesi için öncelikle işbirlikçi stratejilerin uygulanması zorlaştırıcı faktörlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü kamu yönetimi alanında işbirlikçi yönetim anlayışına aykırı her durum, kriz dönemlerinde etkili bir işbirliğinin gerçekleştirilmesini engelleyecektir.
- İşbirlikçi yönetim anlayışının kamuda yaşanan krizlerde etkili olabilmesi, ortada henüz bir kriz yokken işbirliğine önem verilmesi ile ilgilidir. Krizler ortaya çıktıktan sonra girilen işbirliği süreçlerinin başarı sağlama ihtimali düşüktür. Dolayısıyla işbirlikçi yönetim anlayışının bir yönetim stratejisi olarak kamu yönetiminde benimsenmesi gerekmektedir.
- Kamu yönetimindeki olası kriz türleri belirlenmelidir. Bu, kriz dönemlerinde kimlerin paydaş olarak seçilmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü her kriz farklı özellikleriyle kendisini gösterir ve farklı paydaşlar gerektirir.
- İşbirlikçi yönetim anlayışı kriz yönetiminin aşamaları olan kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası tüm aşamalarda uygulanmalıdır. Kriz yönetiminin herhangi bir aşamasında ortaya çıkacak bir işbirliği sorunu, sürecin başarısız olmasına neden olabilir. Çünkü işbirlikçi yönetim bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.
- İşbirlikçi yönetim temelinde gerçekleştirilen bir kriz yönetiminde paydaşların kriz yönetimine dair fikirlerini ifade edebilmeleri gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için her fikrin özgürce ifade edilebildiği bir işbirliği ortamı oluşturulmalıdır.
- İşbirlikçi yönetim etkili bir koordinasyon, başarılı bir iletişim ve güçlü bir liderlik gerektirmektedir. Kamu yönetiminin kriz dönemlerinde güçlü bir liderlik ile tüm paydaşlar arasında etkili bir koordinasyon ortaya koyması, işbirlikçi yönetim anlayışının uygulanma başarısını artıracaktır. Bu doğrultuda resmi iç ve dış iletişim kanallarının işbirliği doğrultusunda yeniden tasarlanması ve kamu yönetiminde liderlik becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.
- İşbirlikçi yönetimin kriz yönetiminde etkili olabilmesi için gerekli yönetsel tasarımların oluşturulması gerekmektedir. Profesyonelce düşünülmemiş ve oluşturulmamış işbirliği modellerinin uzun vadeli başarı sağlaması mümkün değildir.

Krizler, çoğunlukla beklenmedik bir anda ve ani bir şekilde gelişirler. Bu durum krizin yaşandığı kurumda ciddi olumsuz sonuçlara neden olur. Hatta bazı durumlarda ortaya çıkan krizlerin kurumun tüm faaliyetlerini durdurması mümkündür. Böylesi bir etki kamu yönetimi açısından ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilir ve vatandaşların yaşamları üzerinde doğrudan etkili olabilir. İşbirlikçi yönetim anlayışı, kamuda kriz yönetimi için oldukça önemli fırsatlar sunan bir yaklaşımdır. Krizlerin engellenebilmesi, var olan krizlerin etkili bir şekilde yönetilmesi ve krizlerin fırsatlara dönüştürülmesi işbirlikçi yönetim anlayışının başarılı bir şekilde uygulanmasına bağlıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- 't Hart, P., Rosenthal U. ve Kouzmin, A. (1993), Crisis Decision Making: The Centralization Thesis Revisited, *Administration and Society*, 25(1), s.12-44.
- Agranoff, R. Ve McGuire, M. (2003), *Collaborative Public Management: New Strategies for Local Governments*. Washington, DC: Georgetown Univ. Press.
- Akdağ, M. ve Arklan, Ü. (2013), Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, *International Journal of Social Science*, 6(4), s.33-55.
- Ansell, C. ve Gash, A. (2008), Collaborative Governance in Theory and Practice, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), s.543-571.
- Ansell, C. Boin, A. ve Keller, A. (2010), Managing Transboundary Crises: Identifying the Building Blocks of an Effective Response System, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 18(4), s.195-207.
- Arı, F. (2018), Yönetişim Yaklaşımı ve Yönetişimin Türkiye'deki Yansımaları Bağlamında Yasal Düzenlemelerin İncelenmesi, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 1(1), s.1-13.
- Aydın, A. H. (2015), *Yönetim Bilimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aykaç, B. (2001), Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, (2), s.123-132.
- Bache, I. ve Flinders, M. (2004), *Multi-Level Governance*, New York: Oxford University Press Inc.
- Bang, M. S. ve Kim, Y. (2016), Collaborative Governance Difficulty and Policy Implication: Case Study of the Sewol Disaster in South Korea, *Disaster Prevention and Management*, 25(2), s.212-226.
- Batory, A. ve Svensson S. (2019), The Fuzzy Concept of Collaborative Governance: A Systematic Review of the State of the Art, *Central European Journal of Public Policy*, 13(2), s.28-39.
- Baubion, C. (2013), *OECD Risk Management: Strategic Crisis Management*, OECD Working Papers on Public Governance, No. 23.
- Belli, A. (2022), Kriz Yönetiminde Aktörler ve Yönetişim, (Ed.: V. Eren), *Kamu Sektöründe Kriz Yönetimi: Kavram Kuram ve Uygulamalar*, s.93-109, Ankara: Nobel Yayınları.
- Bianchi, C., Nasi, G. ve Rivenbark, W. C. (2021), Implementing Collaborative Governance: Models, Experiences, and Challenges, *Public Management Review*, 23(11), s.1581-1589.
- Boin, A. ve 't Hart, P. (2000), Institutional Crises in Policy Sectors: An Exploration of Characteristics, Conditions and Consequences, (Ed.: H. Wagenaar), *Government Institutions: Effects, Changes and Normative Foundations*, s.9-31, Dordrecht: Kluwer Press..
- Boin, A. ve Lagadec, P. (2000), Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management, *Journal of Contingencies and Crisis management*, 8(4), s.85-191.
- Boin, A., 't Hart, P., Stern, E. ve Sundelius, B. (2005), *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure*, New York: Cambridge University Press.
- Booher, D. E. (2004), Collaborative Governance Practices and Democracy, *National Civic Review*, 93(4), s.32-46.

- Booth, S. (1990), Interactive Simulation and Crisis Management Training, *Contemporary Crises*, (14), s.381-394.
- Bozgeyik, A. (2004), *Krizleri Fırsata Dönüştürmek*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Bozkurt, Y. ve Akdeniz, B. (2014), Bir Kamu Yönetimi Sorunsalı Olarak Çevresel Kriz Yönetimi: ABD-Türkiye Karşılaştırması, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), s.95-114.
- Brändström, A., Bynander, F. ve 't Hart, P. (2004), Governing by Looking Back: Historical Analogies and Crisis Management, *Public Administration*, 82(1), s.191-210.
- Bsoul-Kopowska M., Skrabacz, A. ve Rodzik J. (2022), The Crucial Role of Crisis Management Teams in Public Administration in the Context of COVID-19, *Polish Journal of Management Studies*, 25(1), s.107-131.
- Bynander F. ve Nohrstedt, D. (2020), Collaborative Crisis Management: Inter-Organizational Approaches to Extreme Events, (Ed.: F. Bynander ve D. Nohrstedt), *Collaborative Crisis Management: Inter-Organizational Approaches to Extreme Events*, s.1-12, New York: Routledge.
- Canyon, D. (2020), Definitions in Crisis Management and Crisis Leadership, *Security Nexus Research*, 21, s.1-9.
- Christensen, T., Lægveid, P. ve Rykkja, L. H. (2014), *Crisis Management Organization: Building Governance Capacity and Legitimacy*, Bergen: Stein Rokkan Centre For Social Studies, Uni Research.
- Coombs, W. T. (2007a), *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing and Responding*, Los Angeles: Sage Publications.
- Coombs, W. T. (2007b), Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory, *Corporate Reputations Review*, 10(3), s.163-176.
- Cynthia. M. L. (2017), *Collaborative Governance Beyond Mere Participation*, Paper presented at: Third International Public Policy Conference, Center for Research and Teaching in Economics Mexico City, 28-30 Haziran, Singapore.
- Devlin, E. S. (2007), *Crisis Management Planning and Execution*, New York: Auerbach Publications.
- Dinçer, Ö. (2007), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dynes, R. R. ve Aguirres, B. E. (1979), Organizational Adaptation to Crises: Mechanisms of Coordination and Structural Change, *Disasters*, 3(1), s.71-74.
- Emerson, K. (2018), Collaborative Governance of Public Health in Low-and Middle-Income Countries: Lessons from Research in Public Administration, *BMJ Global Health*, 3(4), s.1-9.
- Emerson, K., Nabatchi, T. ve Bologh, S. (2012), An Integrative Framework for Collaborative Governance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 22(1), s.1-29.
- Eren, V. (2022), Kriz yönetimi Kavramı ve Kriz Yaratan Durumlar, (Ed.: V. Eren), *Kamu Sektöründe Kriz Yönetimi: Kavram Kuram ve Uygulamalar*, s.1-29, Ankara: Nobel Yayınları.
- Erol, V. (2022), Kamu Yönetimi Alanında Kriz Yönetiminde Lider Yöneticinin Rolü, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), s.344-366.
- Fener, T. ve Çevik, T. (2015), Leadership in Crisis Management: Separation of Leadership and Executive Concepts, *Procedia Economics and Finance*, (26), s.695-701.
- Filiz, E. (2006), *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Fink, S. (1986), *Crisis Management: Planning for the Inevitable*, New York: American Management Association.

- Freeman, J. (1997), Collaborative Governance in the Administrative State, *UCLA Law Review*, 45(1), s.1-77.
- Gash, A. (2022), Collaborative Governance, (Ed.: C. Ansell ve J.Torfin), *Handbook on Theories of Governance*, s.497-509, USA: Edward Elgar Publishing.
- Genç, F. N. (2009), Kriz Yönetimi ve Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği, *Verimlilik Dergisi*, (4), s.7-22.
- Genç, F. N. (2017), Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Kriz Yönetimi, *Turkish Studies*, 12(16), s.219-240.
- Genç, F. N. (2022), Kriz Yönetimi Süreci: Anlama, Müdahale ve Çözüm, (Ed.: V. Eren), *Kamu Sektöründe Kriz Yönetimi: Kavram Kuram ve Uygulamalar*, s.53-73, Ankara: Nobel Yayınları.
- Goodman, M. B. (2001), Current Trends in Corporate Communication, *Corporate Communications*, 6(3), s.117-123.
- Gundel, S. (2005), Towards a New Typology of Crises, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 13(3), s.106-115.
- Güdek, E. (2023), Kurumsal İtibar ve Kriz Yönetimi: Kodak Company Krizi Üzerinden Bir Değerlendirme, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(2), s.226-241.
- Hermann, C. F. (1963), Some Consequences of Crisis Which Limit the Viability of Organizations, *Administrative Science Quarterly*, (8), s.61-82.
- Innes, J. ve Booher, D. (2003), Collaborative Policymaking: Governance Through Dialogue, (Ed.: M. Hajer ve H. Wagenaar), *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*, s.33-59, Cambridge: Cambridge University Press.
- Janssen, M., ve Estevez, E. (2013), Lean Government and Platform-Based Governance-Doing More with Less, *Government Information Quarterly*, 30(1), s.1-8.
- Jaques, T. (2007), Issue Management and Crisis Management: An İntegrated, Non-Linear, Relational Construct, *Public Relations Review*, 33, s.147-157
- Jung, Y. D., Mazmanian, D. ve Tang, S. Y. (2009), Collaborative Governance in the United States and Korea: Cases in Negotiated Policymaking and Service Delivery, *International Review of Public Administration*, 13, s.1-11.
- Kapucu N., Yuldashev, F. ve Bakiev, E. (2009), Collaborative Public Management and Collaborative Governance: Conceptual Similarities and Differences, *European Journal of Economic and Political Studies*, 2(1), s.39-60.
- Khedmati, A. (2016), Identifying and Ranking the Indicators of Crisis Management with Using VIKOR Method, *Management Science Letters*, 6, s.701-712.
- Kos, A. ve Hromadskyi, A. (2017), Crisis Management in Case of Functioning of Public Administration Units, *Globalization, the State and the Individual*, 1(13), s.39-47.
- Kunikowski, G. ve Kisilowski, M. (2022), Changes in the Crisis Management Policy-a Case Study of Poland, *Public Policy and Administration*, 21(3), s.226-235.
- LaPorte, T. R. ve Consolini, P. M. (1991), Working in Practice but Not in Theory: Theoretical Challenges of “High-Reliability Organizations”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 1(1), s.19-47.
- Larsson, O. (2019), Overcoming Collective-Action Problems in Collaborative Crisis Management: Meta-Governance and Security Communications Systems, (Ed.: B. Fredrik ve D. Nohrstedt), *Collaborative Crisis Management: Interorganizational Approaches to Extreme Events*, s.57-69, London: Routledge, 57-69.
- Lele, G. (2023), Revisiting Crisis Governance: Toward Collaborative Crisis Management, IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.106129.

- Lemonakis, C. ve Zairis, A. (2020) Crisis Management and the Public Sector: Key Trends and Perspectives, IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.90855.
- Liptáková, K. ve Koper, J. (2023), *Crisis as an Attribute of Modernity: Causes, Signs, Solutions*, Praha: Leges.
- Maghdid, R. S., Othman, B. A. ve Omer, A. K. (2022), From Crisis to Crisis Management; Causes and Impacts of Crises in the Public Sector, *Polytechnic Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(1), s.65-74.
- Mehr, M. K. ve Jahanian, R. (2016), Crisis Management and Its Process in Organization, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(5), s.143-148.
- Milašinoviæ, S. ve Kešetoviæ, Ž. (2008), Crises and Crises Management- A Contribution to a Conceptual & Terminological Delimitation, *Megatrend Review*, 5(1), s.167-186.
- Mitroff, I. (1993), From Crisis Prone to Crisis Prepared a Framework for Crisis Management, *The Academy of Management Executive*, 7(1), s.48-59.
- Mitroff, I. (1994), Crisis Management and Environmentalism: A Natural Fit, *California Management Review*, 36(2), s.101-113.
- Nohrstedt, D., Bynander, F., Parker, C. ve 't Hart P. (2018), Managing Crises Collaboratively: Prospects and Problems-A Systematic Literature Review, *Perspectives on Public Management and Governance*, 1(4), s.257-271.
- Nteka, N. (2021), Crises Analysis And Management, *Entrepreneurship*, 9(1), s.64-77.
- O'Leary, R., Bingham, L. B. ve Gerard, C. (2006), Special Issue on Collaborative Public Management, *Public Administration Review*, 66, s.1-170.
- Övgün, B. ve Gül, H. (2019), Kriz Yönetiminde Reform, *Dirençlilik Dergisi*, 3(2), s.173-181.
- Özarlan, C. ve Diker, E. (2020), Kamu Kurumlarının Kriz Yönetimi Becerileri: Samsun Büyükşehir Belediyesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(1), s.653-678.
- Özcan, Ş. (2021), *Etkili Kriz Yönetimi*, Ankara: İKSAD Yayınları.
- Özer, M. A. (2023), Risk Yönetişimi: Riskin ve Krizin Yönetiminde Etkinlik Arayışları, *Türk İdare Dergisi*, (95), s.245-276.
- Pardo, T. A., Gil-Garcia, J. R. ve Luna-Reyes, L. F. (2008), Collaborative Governance and Cross-Boundary Information Sharing: Envisioning a Networked and IT-Enabled Public Administration, (Ed.: R. O'Leary, D. M. V. Slyke ve S. Kim), *The Future of Public Administration around the World: The Minnowbrook Perspective*, s.129-140. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Parlak, B. ve Eflanili, B. (2023), Kriz Yönetimi ve Yönetişim Çerçevesinde Yerel Yönetimlerin Kentsel Sorunları Çözme Rollerini: Kastamonu Örneği, *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(2-1), s.442-454.
- Pearson, C. M. ve Mitroff, I. I. (1993), From Crisis Prone to Crisis Prepared: A Framework for Crisis Management, *Academy of Management Executive*, 7(1), s.48-59.
- Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (1998), Reframing Crisis Management, *Academy of Management Review*, 23(1), s.59-76.
- Persson, T., Parker, C. F. ve Widmalm, S. (2017), Social Trust, Impartial Administration and Public Confidence in EU Crisis Management Institutions, *Public Administration*, 95(1), s.97-114.
- Peters, G. B., Pierre, J. ve Randma-Liiv, T. (2011), Global Financial Crisis, Public Administration and Governance: Do New Problems Require New Solutions?, *Public Organization Review*, 11(1), s.13-27

- Petrova, E. (2023), From Traditional to Modern Forms of Crises-A Brief Analysis of Human Crises, *Annals of Spiru Haret University Economic Series*, 23(2), s.167-178.
- Prysmakova-Rivera, S. ve Pysmenna, O. (2021), Collaborative Governance: Processes, Benefits and Outcomes, (Ed.: T. A. Bryer), *Handbook of Theories of Public Administration and Management*, s.80-96, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
- Rasli, A., Haider, M., Goh, C. F. ve Tan, O. K. (2017), Keeping the Lights on: A Conceptual Framework for Understanding Crisis Management Capability in the Public Sector, *Global Business and Organizational Excellence*, 36(6), s.54-61.
- Reid, J. (2000), *Crisis Management: Planning and Media Relations for the Design and Construction Industry*, New York: Wiley.
- Rosenthal, U. ve Kouzmin, A. (1997), Crises and Crisis Management; Toward Comprehensive Government Decision Making, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 7(2), s.277-304.
- Rosenthal, U., Charles, M. T. ve 't Hart, P. (1989), The World of Crises and Crisis Management, (Ed.: U. Rosenthal, M. T. Charles, and P. 't Hart), *Coping with Crises: The Management of Disasters, Riots, and Terrorism*, s.3-33. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Rosenthal, U., 't Hart, P. ve Kouzmin, A. (1991), The Bureau-Politics of Crisis Management, *Public Administration*, (69), s.211-233.
- Saleh, C., Hendrik, E., Zauhar, S. ve Nuh, M. (2021), Collaborative Governance in Public Administration Perspective, *Journal of Southwest Jiaotong University*, 56(6), s.655-665.
- Schomaker, R. M. ve Bauer, M. W. (2020), What Drives Successful Administrative Performance during Crises? Lessons from Refugee Migration and the Covid-19 Pandemic, *Public Administration Review*, 80(5), s.845-850.
- Shaw, M. ve Fudge, S. (2018), Organizational Structure and Crisis Management, (Ed.: A. Farazmand, F. Edwards, D. Goodrich, S. Koven ve M. H. Ruther), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, s.1-7, New York: Springe.
- Shergold, P. (2008), Governing Through Collaboration, (Ed.: J. O'Flynn ve J. Wanna), *Collaborative Governance A New Era of Public Policy in Australia?*, s.13-22, Australia: The Australian National University Press.
- Shrivastava, P. (1987), *Strategic Management: Concepts and Practices*, Cincinnati: South Western.
- Silvia, C. (2011), Collaborative Governance Concepts for Successful Network Leadership, *State and Local Revenues*, 43(1), s.66-71.
- Smart, C. ve Vertinsky, I. (1977), Designs for Crisis Decision Units, *Administrative Science Quarterly*, (22), s.640-657.
- Smith, D. (2005), Business (not) as Usual: Crisis Management, Service Recovery and the Vulnerability of Organizations, *Journal of Services Marketing*, 19(5), s.309-320.
- Subh, J. ve Aljuhmani, H. (2023), The Role of Public Management in Dealing with Crises in the Public Sector in Israel, *Global Scientific Journal*, 11(8), s.1853-1871.
- Sun, X. (2017), Research and Prospect of Collaborative Governance Theory, *Public Policy and Administration Research*, 7(7), s.50-53.
- Tekin, Ö. F. (2014), Importance of Crisis Management For Public Administration: The Practice in Turkish Public Administration, *The 2014 WEI (West East Institute) International Academic Conference Proceedings*, Budapest, Hungary, 163-171.
- Tokasis, V., Polychronioua, P. ve Boustras, G. (2019), Crisis Management in Public Administration: The Three Phases Model for Safety Incidents, *Safety Science*, (113), s.37-43.

- Turgut, S. R. ve Çelikyay, H. H. (2021), Türk Kamu Yönetimi Sisteminde Kriz Yönetimi Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme, *International Conference On Globalization and International Relations*, 4, s.40-51.
- Turpin, N. (2016), Politics and Crisis Management, (Ed.: A. Farazmand, F. Edwards, D. Goodrich, S. Koven ve M. H. Ruther), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, s.4741-4746, New York: Springe,
- Valackienė, A. ve Virbickaitė, R. (2011), Conceptualization of Crisis Situation in a Company, *Journal of Business Economics and Management*, 12(2), s.317-331.
- Victor B., Cooper, J., Klingele, M., Powell, J. P. ve Robbins, M. G. (2005), *Crisis-A Leadership Opportunity*, Harward University, J.F.Kennedy School of Government.
- Walby, S. (2022), Crisis and Society: Developing the Theory of Crisis in the Context of COVID-19, *Global Discourse*, 20(20) s.1-19.
- Wang, Q. (2023), Comparative Insights into Collaborative and StateCentric Governance: Evaluating Capacity and Legitimacy in Complex Environments, *Proceedings of the 2023 5th International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2023)*, s.72-76.
- Wanna, J. (2008), Collaborative Government: Meanings, Dimensions, Drivers and Outcomes, (Ed.: J. O'Flynn, J. ve J. Wanna), *Collaborative Governance a New Era of Public Policy in Australia?*, s.3-12, Australia: The Australian National University Press.
- Waryjas, M. (1999), *Effective Crisis Management: Grace Under Pressure*, KMZ Rosenman Katten Muchin Zavis Rosenman.
- Welch, J. P. (2023), The Challenges of Public Service Organizations in Emergency, *Crisis, and Disaster Management*, IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.108408
- Yordanova, D. (2020), Study of the Factors, Symptoms and Causes of Crisis in Certain Business Organizations in Veliko Tarnovo, *Trakia Journal of Sciences*, (3), s.238-243.
- <https://sozluk.gov.tr/>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 173-187, doi: 10.11616/asbi.1585775

Yöneticilerin Sessiz İşten Çıkarma Kavramının Sebepleri ve Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Mobbing Bağlamında Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektörü Örneği

Evaluation of Managers' Views on the Causes and Effects of the Concept of Quiet Firing in the Context of Mobbing: The Case of the Banking Sector

Mustafa ATSAN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 12.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Çalışmanın amacı bankacılık sektöründe yer alan yöneticilerin sessiz işten çıkarma kavramının sebepleri ve etkilerine yönelik görüşlerini akademik literatürde yer alan mobbing bağlamında ortaya koymaktır. Bununla birlikte, kavramın akademik literatürde yer alan mobbing kavramı ile benzerlik gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup desen olarak olgubilim desen tercih edilmiştir. Çalışmanın örneklemini farklı bankalarda görev yapan ve kavram hakkında bilgi sahibi olan 20 banka müdürü oluşturmaktadır. Katılımcılara e-posta gönderilerek onayları alınmıştır. Ardından sorular Google form aracılığıyla gönderilerek veriler elde edilmiştir. Toplanan veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Yöneltilen sorulara katılımcıların vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda, sessiz işten çıkarmanın bir mobbing türü olduğu ve sessiz işten çıkarma olgusuna sebep olan etkenler ile sessiz işten çıkarmanın etkilerinin mobbing ile benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz işten çıkarma, Sessiz İstifa, Mobbing, İşten çıkarma

&

Abstract: The aim of the study is to reveal the views of managers in the banking sector on the causes and effects of the concept of silent dismissal in the context of mobbing in the academic literature. However, it is aimed to determine whether the concept is similar to the concept of mobbing in the academic literature. Qualitative research method was used in the study and phenomenological design was preferred as the design. The sample of the study consists of 20 bank managers who work in different banks and have knowledge about the concept. An e-mail was sent to the participants and their consent was obtained. Then, the questions were sent via the Google form and the data were obtained. The collected data were analyzed by descriptive analysis method. In line with the answers given by the participants to the questions posed, it was concluded that quiet firing is a type of mobbing and the factors that cause the phenomenon of quiet firing and the effects of quiet firing are similar to mobbing.

Keywords: Quiet Firing, Quiet Quitting, Mobbing, Dismissal

Atıf/Cite as: Atsan, M., (2025). Yöneticilerin Sessiz İşten Çıkarma Kavramının Sebepleri ve Etkilerine Yönelik Görüşlerinin Mobbing Bağlamında Değerlendirilmesi: Bankacılık Sektörü Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 173-187. doi: 10.11616/asbi.1585775

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Atsan, Mersin Üniversitesi, mustafaatsan@mersin.edu.tr.

1. Giriş

Hayatımıza giren yeni kavramlardan birisi sessiz işten çıkarma kavramı olmuştur. Sessiz işten çıkarmanın, özellikle pandemiyle birlikte karşımıza çıkan sessiz istifa kavramının devam niteliğinde olduğu düşünülmektedir. İlk olarak bir tiktok kullanıcısının videosu ile duyulan bu kavram, daha sonra bir işe alım yöneticisinin LinkedIn üzerinden sessiz işten çıkarma kavramıyla ilgili açıklama yapması ile daha fazla yayılmaya başladığı ifade edilmiştir (<https://www.gidaperakendecileri.org/?p=5521>, 2022). Alan yazında yer alan sınırlı çalışmalar incelendiğinde, sessiz işten çıkarma kavramının sessiz istifa olgusunun tam tersi olduğu, sessiz işten çıkarmada işverenin çalışanına düşük ücret vererek, sosyal haklardan mahrum bırakarak vb. zorluklar yaşatarak işi bırakmasının amaçlandığı belirtilmektedir (Yıkılmaz, 2022). Bu noktadan hareketle sessiz işten çıkarma kavramını, yöneticilerin gözden çıkardığı çalışanlarına uyguladıkları negatif davranışlar şeklinde belirtmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı bankacılık sektöründe yer alan yöneticilerin sessiz işten çıkarma kavramına yönelik algıları, sebepleri ve etkileri konusunda görüşlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda literatürde henüz bu konu ile çalışmaların yapılmamış olmasından dolayı, bu çalışma ile birlikte ele alınan kavramın sebepleri ve etkilerine yönelik ortaya çıkacak bulguların alana katkı yapacağı düşünüldüğünden çalışmanın yapılma gerekliliğinin önemi ortaya çıkmıştır.

2. Sessiz İşten Çıkarma

Sessiz işten çıkarma kavramı son yılların çok konuşulan kavramları arasında yer almaktadır. Özellikle pandemi dönemi itibarıyla bu duyguyu yaşayan bireylerin artış gösterdiği bilinmektedir. Sessiz işten çıkarma kavramı, işverenin çalışma ortamını çalışan bireye karşı zor hale getirerek çalışanın işten ayrılmasını sağlamaya çalışmak şeklinde ifade edilmektedir (Anand, Dol ve Ray, 2024). Diğer bir ifadeyle işverenin çalışandan memnun olmaması fakat kendisi işten çıkardığı takdirde ortaya çıkacak yaptırımlardan dolayı çalışanı istifaya zorlaması şeklinde belirtilebilir. Başka bir tanımda ise, yöneticinin işgörene çözümler sunmak yerine istifaya zorlayacak şekilde çalışma alanını çalışan bireye zehir etmesi şeklinde belirtilmektedir (Hetler, 2022). Şen vd., (2024) ise sessiz işten çıkarma kavramını, bireyin işinden resmi olarak ayrılmaması fakat davranış ve algılardan dolayı bireylerin işten çıkarılıyormuş düşüncesine kapılması şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere sessiz işten çıkarma kavramının odak noktasının yöneticiler olduğu ve gözden çıkardıkları veya iş performansından memnun kalmadıkları çalışanlarını dışlaması şeklinde belirtmek mümkündür. Sessiz işten çıkarma kavramından önce hayatımıza giren sessiz istifa olgusunun da yöneticilerin sessiz işten çıkarma davranışında bulunmasına sebebiyet verdiği belirtilmektedir (Çimen ve Yılmaz, 2023). Hatta literatürde işveren ve işgörenin arasındaki iletişim eksikliğinden ve mesafelerden dolayı sessiz işten çıkarma ve sessiz istifanın birbirine benzediği vurgulanmaktadır (Sürücü vd., 2024). Yapılan bir araştırmanın sonucuna göre her üç kişiden birinin sessiz istifa olgusunu yaşayan çalışanlara gerçekte istifa etmelerini sağlamak adına davranışlarda buldukları ifade edilmektedir (Resumebuilder.com, 2022). Bu bağlamda, yöneticilerin bu şekilde davranmasının altında yatan nedenleri aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür (<https://weoll.com.tr/is-dunyasinda-yeni-bir-kavram-sessiz-isten-cikarma/>, 2023);

- Çalışanın potansiyeli konusunda şüpheli olunması,
- Çalışanla kurulacak olan iletişimin doğuracağı negatif durumdan kaçınmak,
- Yöneticilerin yönetim becerisi konusunda eksiklikleri,
- İşgörenleri işten çıkararak fazla giderin önüne geçmek.

Bahsedilen nedenler ışığında bu durumun yaşanmasının sadece çalışanlarla alakalı olduğu düşünülmemelidir. Yöneticilerin yönetim becerilerinin eksiklikleri, çalışanla iletişim kuramamaları, vb. yönetsel sorunların da çalışanların sessiz işten çıkarma olgusunu yaşamalarına sebep olduğu

görülmektedir. Yöneticilerin çalışanlarına sessiz işten çıkarma duygusunu yaşatırken göstermiş olduğu davranışlar ise şu şekilde belirtilebilir (Hetler, 2022);

- İşgörenlerinin kariyerlerine engel olmak,
- Çalışanlarına fazla mesaide fazla ücret vermemek,
- Alınacak kararlara gözden çıkarılan çalışanları dahil etmemek,
- Başarısız olması için zor sorumluluklar vermek,
- Yöneticilerin çalışanlarına aşırı tepkiler vermesi.

Bu davranışlar dışında Smith (2023) farklı davranışların olabileceğini de belirtmektedir. Bu davranışlar ise şu şekildedir;

- İş saatlerine çalışana uygun olmayacak şekilde değiştirmek,
- İşyerinde araç gereç bakımında gerekli desteği vermemek,
- Yapılacak işin miktarını artırmak veya azaltmak.

Tüm bu davranışların hem kurum atmosferine hem de bu duyguyu yaşayan çalışanlara yönelik etkileri olabilmektedir. Sessiz işten çıkarma olgusunun kurum iklimine ve çalışanlarına yönelik etkileri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Teambuilding, 2024);

- İşe alımlarda çalışanların tercih sebebi olunmaması,
- Diğer çalışanları işte tutundurmanın zorlaşması,
- Potansiyellerin boşa harcanması,
- Ciroların düşük olması,
- Takım çalışma ruhunun azalması,
- Çalışanların motivasyon ve aidiyetlerinin azalması.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde sessiz işten çıkarma kavramı ile ilgili sınırlı çalışmaların olduğu ve bu çalışmaların daha çok kavramsal olduğu görülmektedir. Fakat sessiz işten çıkarma kavramı son yıllarda ortaya çıkmış olsa da çalışanlar bu olguyu yıllardır yaşamaktadır. Yöneticilerin çalışanlara uyguladıkları baskı, yıldırma politikaları farklı şekilde adlandırılmaktaydı. Örneğin, alan yazında yer alan yapıcı işten çıkarma ile benzerlik gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Poulston (2005), yapıcı işten çıkarmayı, yöneticinin çalışanın işine son vermek yerine zorbalık yaparak, hak ettiği ücreti vermeyerek vb. olumsuz davranışlarda bulunarak çalışanın işten ayrılmasını sağlamak şeklinde tanımlamaktadır. Diğer yandan örgütsel dışlanma kavramıyla da benzerlik göstermekte olup örgütsel dışlanmada daha çok çalışanların birbirine uyguladıkları bezdirme politikalarının olduğu görülmektedir. Ferris vd (2008) örgütsel dışlanmayı, bireyin kurumda diğer bireyler tarafından görmezden gelinmesi şeklinde açıklamaktadır. Bu doğrultuda sessiz işten çıkarma ile yapıcı işten çıkarma kavramlarının yönetici bağlamında uygulanan davranışlar olarak benzer yanlarının olduğu görülmektedir. Sessiz işten çıkarma ile ilgili uluslararası yazında yapılan çalışmalara ve araştırma raporlarına bakıldığında sessiz işten çıkarma olgusunun çalışanların üretme motivasyonlarının azalmasına, güvenlerinin kaybolmasına ve tükenmişlik hissi yaşamalarına sebep olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Anand vd, 2024). Diğer yandan Gallup (2023), açıklamış olduğu raporunda sessiz işten çıkarma duygusunun çalışanlarda yeni iş bulma konusunda motivasyonlarını artırdığı ve istifalara yol açtığını belirtmektedir. LinkedIn tarafından 20000 kişiye yönelik gerçekleştirilen başka bir araştırmada, araştırmaya dahil edilen bireylerin %35'inin sessiz işten çıkarma durumunu yaşadıkları ve %48'inin ise bu durumu daha önce çalıştıkları işyerlerinde gördüklerini belirttikleri ifade edilmiştir. (Forbes.com, 2022)

3. Mobbing

İş dünyasında 1980'li yıllardan beri kullanılan ancak yapılan çalışmalarda çok daha eskiye dayandığı belirtilen mobbing iş dünyasının kanayan yaralarından biridir. (Karaca, 2023). Baillien vd (2017), mobbing kavramını bireyler arasında oluşan çekişmelerden ziyade düzenli olarak yıldırma politikası uygulayarak çalışan bireylerde olumsuz etkiler oluşturup işten ayrılmaya teşebbüs etmelerini sağlamak şeklinde belirtmektedir. Diğer bir tanımda ise, işgörenlerin eleştirilmesi, hor görülmesi, başarılarının engellenmesi gibi olumsuz durumlar içeren davranışlar ile birlikte bireyde hem mental hem de fiziksel problemlere yol

açan bunun akabinde işten ayrılmalarına sebebiyet veren bir olgu şeklinde ifade edilmektedir (Karcioğlu ve Çelik, 2012). Tanımlardan anlaşılacağı üzere mobbingin amacının çalışanları işten soğutarak kariyerlerine engel olmak ve çalıştıkları kurumdan ayrılmalarını sağlamak şeklinde olduğunu belirtmek mümkündür. Georgakopoulos ve Kelly, (2017), mobbing uygulanması ile çalışanların streslerinin artmasına, düşük iş performansına, işten ayrılmalara ve işe alımlarda zorluklara neden olabildiğini ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar göz önüne alındığında mobbing uygulamasının daha çok üst düzey yöneticiler tarafından uygulandığı belirtilmektedir (Çobanoğlu, 2005). Fakat bazı çalışmalarda ise yıldırma politikasının sadece üst düzey yöneticiler tarafından yapılmadığı ifade edilmektedir. Kurumlarda her pozisyondaki işgörenin mobbinge uğrayabileceği belirtilmektedir (Glambek vd, 2020). Bu doğrultuda bireylerin mobbing uygulamalarının sadece pozisyonları ile alakası olmadığı kişilik özelliklerinden kaynaklandığını belirtmek mümkündür. Bu bağlamda mobbing uygulayan kişilerin genel özellikleri şu şekilde belirtilebilir (Birknerová vd., 2021);

- Öfkeli,
- Aşırı kendine güvenen,
- Profesyonel gözükmeyen çocuksu davranan,
- Yapılana karşı cevap verme eğiliminde olan kişiler.

Literatür incelendiğinde mobbing uygulamanın birçok sebebi olduğu görülmektedir. Bu nedenler kişisel ve örgütsel açıdan ele alınmaktadır. Kişisel nedenler; mobbing uygulayan ve mağdurun psikolojik yapıları, örgütsel nedenler ise; yönetm bozukluğu, stres, monotonluk, kurumsal olamama, empati ve iletişim eksikliği şeklinde vurgulanmaktadır (Tunay ve Kamilov, 2021). Bununla birlikte Davenport vd., (2003) işletmelerin küçülmeye gitmesi, yeniden yapılanmaya karar vermesinin de mobbingin nedenleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Kurumlarda uygulanan yıldırma politikalarının kurumda çalışan bireylere ve o kurumun iklimine olumsuz etkileri olmaktadır. Tınaz (2006a), mobbing uygulanmasının kurumlara etkilerini şu şekilde ifade etmiştir;

- Başarısızlık artar,
- Çalışma ortamı ve iş verimliliği azalır,
- Güven ve saygı ortamı kaybolur,
- Kurumdan ayrılmalar artar,
- Şikayet ortamı oluşur.

Diğer yandan mobbing uygulanmasının kurum ve çalışanlara olan etkileri şu şekilde ifade edilmektedir (Tamer, Bubolar, Şen ve Çekinmez, 2022) ;

- Çalışma ortamındaki mutsuzluk,
- İletişim sorunları,
- Çalışanların performanslarının düşmesi,
- Çalışan motivasyonunun azalması.

4. Literatür İncelemesi

Literatürde mobbing ile ilgili birçok çalışma mevcuttur fakat yeni bir kavram olan sessiz işten çıkarma ile ilgili birkaç ölçek uyarlama çalışması dışında kavramsal olarak çalışmalar yer almaktadır. Bu doğrultuda mobbing ve sessiz işten çıkarma kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekilde belirtilebilir;

Tekçe (2010)'dan akt; Nas ve Ateş (2020), bankacılık sektöründe mobbing ile kişilik arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, motivasyonun az ve kaygıların çok olduğu işgörenlerin mobbinge dayanamayıp işlerinden ayrıldıkları bulgusuna ulaşıldığını belirtmiştir.

Ayaydın (2012) örgütlerde uygulanan mobbingin iş tatmini, işe uzaklaşma ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisini incelediği çalışmasının bulgularında iş yerinde mobbinge uğrayan bireylerin iş tatminlerinin az olduğu ve mobbingin işe yabancılaşma ve işten ayrılmalara neden olduğu sonucuna varmıştır.

Birimoğlu (2014) bankacılık sektörüne yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmasının sonucunda bankacıların işleri yetiştirme konusunda mobbinge uğradığı bulgusuna ulaşmıştır.

Kim vd., (2018) kütüphanecilere yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında eğitim düzeyi ile mobbing arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Da Silva ve Portelado (2019)'da Portekiz'de hemşirelere yönelik gerçekleştirmiş oldukları çalışmada hemşirelerin en çok karşılaştığı mobbing türlerinin iletişimlerini engelleme ve kurumda itibarsızlaştırma olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte ankete dahil olan katılımcıların büyük çoğunluğunun mobbinge maruz kaldığı ve sonucunda sağlık sorunları yaşadıkları belirtilmiştir.

Akbaşlı, Diş ve Durnalı (2020) 673 öğretmene yönelik gerçekleştirmiş oldukları çalışmada mobbing davranışları ile motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin karşılaştıkları mobbing davranışları ile motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Rasool, Wang, Zhang ve Samma (2020) mobbing uygulanmasının işyerinde stres ve iş performansı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmanın bulgularında işyerinde uygulanan mobbingin iş performansını azalttığı, moral ve motivasyonu düşürdüğu sonucuna varmıştır.

Kahrıman, Avcı ve Aladağ (2021) çalışanların örgütsel adalet algılarının ve uğradıkları mobbingin işten ayrılmalarna etkisini araştırdığı çalışmasında örgütsel adalet ile mobbing arasında negatif açıdan ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu noktadan hareketle uygulanan mobbingin kurumlardaki adalet algısını olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir.

Wigert (2022) araştırmasında işverenlerin çalışanlara işten ayrılmalarnı sağlamak için sessiz işten çıkarma olgusu dolđrultusunda sistematik olarak sorunlar çıkardığını belirtmektedir.

Galvin (2022) araştırmasında pandemiden sonra artan sessiz işten çıkarma olgusunun uzaktan çalışma sistemini yaygınlaştırdığını ifade etmektedir..

Wells (2022) araştırmasında ekonominin kötüleşmesiyle birlikte çalışanların sayısını azaltmak, işsizlik ödenekleri temin etmek ve tazminattan kurtulmak gibi nedenlerden dolayı sessiz işten çıkarma olgusunun kullanıldıldığını ifade etmektedir.

Jackson (2022) yaklaşık bin kişiye anket uyguladığı çalışmasında çalışanların %48'inin sessiz işten çıkarma duygusunu yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Robinson (2022) araştırmasında ulaşmış olduğu bulguların sonucunda sessiz işten çıkarma olgusunun sebepleri arasında kariyere engel olma, iş yükünü artırma, çalışma koşullarını zorlaştırma, destek olmama gibi durumların olduğunu ifade belirtmektedir.

Karadaş ve Çevik (2024), çalışmasında sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizinin yapılmasını amaçlamıştır. Elde edilen sonuçlara göre sessiz işten çıkarma ölçeğinin bağlılık, iş tatmini ve duygusal örgütsel bağlılık ile negatif korelasyonlara sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tüm bu yapılan çalışmalar ışığında mobbingin iş hayatında sıklıkla karşılaşılan bir durum olduğu görülmektedir. Aynı zamanda çalışmalar, çalışanların hem psikolojik hem de fiziksel açıdan olumsuz şekilde etkiliendiğini vurgulamaktadır.

5. Yöntem

5.1.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada, bankacılık sektöründe yer alan yöneticilerin yeni bir kavram olan sessiz işten çıkarma olgusunun sebepleri ve etkilerinin neler olduğu konusunda görüşlerini ortaya koymak aynı zamanda yeni bir kavram olmasından ötürü akademik literatürde yer alan mobbing kavramı ile benzerlik gösterip

göstermediğini belirlemek amaçlanmaktadır. Alan yazında sessiz işten çıkarma ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamasından dolayı kavramın sebepleri ve etkilerine yönelik ortaya çıkacak bulguların alanda yer alan boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

5.1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Deseni

Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma verilerin sözcükler vasıtasıyla kullanıldığı araştırmalar şeklinde ifade edilmektedir (Clarke ve Braun, 2013). Desen olarak ise, olgubilim desen tercih edilmiştir. Olgu bilim çalışmasının temel hedefi araştırmaya dahil edilen katılımcıların olguları deneyimledikleri ve bu deneyim doğrultusunda bilinçlerinde oluşturdukları olguları yorumlayarak aktarmaları şeklinde ifade edilmektedir (Patton, 2018). Buna ilaveten, Creswell (2018) olgubilim deseninde araştırılan olgu ile ilgili bilgi seviyesinin öneminden bahsetmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmaya dahil edilen katılımcıların araştırılan olgu ile ilgili bilgi sahibi olmalarından ve bazılarının bu duyguyu iş yaşamlarında hissettiklerini belirtmelerinden ötürü olgu bilim desen tercih edilmiştir.

5.1.3. Veri Toplama Aracı ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmaya dahil edilen katılımcıların belirli olay veya olgularla ilgili fikirleri arasındaki ortak ve farklı noktaları belirleme imkânı sağlamaktadır (Creswell, 2018). Katılımcıların farklı şehirlerde olmasından ötürü araştırmada e-görüşme tekniği uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu e-görüşme yöntemi kullanılarak Google form aracılığıyla hazırlanıp kendilerine ulaştırılmıştır. E- görüşmeler araştırmacı ve katılımcıların aynı yerde olmalarının gerekmediği bilgisayar yoluyla iletişimin gerçekleştiği iletişim şeklinde ifade edilmektedir (Linabary ve Hamel, 2017). Görüşme soruları için Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 31.12.2023 tarih ve 321 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Görüşme soruları hazırlandıktan sonra sektörden bir kişi ve iki akademisyenin görüşleri alınmıştır. Araştırma dahilinde katılımcılara sorulan sorular şu şekildedir;

- Sessiz işten çıkarma kavramı hakkında ne düşünümüyorsunuz?
- Yöneticileri sessiz işten çıkarmaya iten faktörler nelerdir?
- Sessiz işten çıkarmanın kurum iklimine etkilerini değerlendirir misiniz?
- Sessiz işten çıkarma kavramının çalışanlar üzerinde etkileri nelerdir?

Elde edilen veriler, betimsel analiz ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz görüşmelerden elde edilen bilgilerin belirli bir çerçevede tema ve kategoriler oluşturularak, verilerin bir araya getirilmesi ve bulguların yorumlanması şeklinde olduğu belirtilmektedir (Karadağ ve Kılıç, 2019).

5.1.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Literatürde geçerlilik ve güvenilirlikle ilgili olgu bilim araştırmalarda, araştırılan fenomen ile ilgili deneyimli katılımcıların olması gerektiği ifade edilmektedir (Creswell, 2013). Bu bağlamda araştırılan fenomen ile ilgili katılımcıların bilgisi olup olmadığı araştırma öncesinde tespit edilerek geçerlilik ve güvenilirlik sağlanmıştır. Aynı zamanda iç geçerliliğin sağlanması açısından sorular hazırlanırken alanında uzman akademisyen ve sektörden kişilerle bilgi paylaşımında bulunulmuştur. Diğer yandan inandırıcılık konusunda Kozak (2014), araştırmaya dahil edilen katılımcıların gönüllü olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda araştırmaya başlamadan önce katılımcılardan gönüllü olup olmadıklarına dair onay alınmıştır. Bununla birlikte güvenilirlik ve inandırıcılığı sağlamak için katılımcılara araştırmanın ne amaçla yapıldığı, verilerin nasıl kullanılacağı hususunda net bilgiler verilmesi gerektiği ifade

edilmektedir (Li, 2004). Katılımcıların gönüllü oldukları onayı alındıktan sonra araştırmanın neden yapıldığı, amacı ve çıktılarının neler olacağı ile ilgili açık ve şeffaf şekilde bilgilendirme yapılmıştır.

5.1.5.Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü konusunda farklı görüş ayrılıkları yer almakta ve tartışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Alan yazın incelendiğinde olgu bilim deseninde yapılan görüşmelerde 6-30 arası katılımcının yeterli olduğu ifade edilmektedir (Gentles vd, 2015). Özbay (2021) ise araştırmasında katılımcıların 5-25 arasında olmasının yeterli olduğunu ifade etmektedir. Örneklem oluşturulurken bazı hususlara dikkat edilmiştir. Öncelikle katılımcıların araştırılan fenomen ile ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları öğrenilmiş ve örneklem buna göre belirlenmiştir. Hatta ulaşılan bazı katılımcılar araştırılacak fenomen konusunda bilgileri olmadığını ifade etmiş olup araştırmanın güvenilirliğinin azalmaması açısından bilgi sahibi olmayan katılımcılar araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca çalışmanın etik kurul onayı için doldurulan formlar arasında gönüllü olur formu doldurtulmuş olup etik kurul belgeleri arasında o formda gönderilmiştir.

Bu doğrultuda araştırmanın olgusu ile ilgili deneyimli olan 20 banka yöneticisi ile görüşme yapılmıştır.

Tablo 1: Demografik Veriler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Banka Türü
K1	E	52	Lisans	Kamu
K2	E	52	Lisans	Özel
K3	E	40	Lisans	Özel
K4	K	42	Y. Lisans	Özel
K5	E	48	Lisans	Kamu
K6	E	49	Lisans	Kamu
K7	K	54	Lisans	Kamu
K8	E	44	Lisans	Özel
K9	E	46	Y. Lisans	Özel
K10	E	48	Lisans	Özel
K11	E	41	Y. Lisans	Kamu
K12	K	42	Lisans	Kamu
K13	E	49	Lisans	Özel
K14	E	45	Lisans	Özel
K15	K	58	Y. Lisans	Özel
K16	K	58	Lisans	Özel
K17	E	60	Y. Lisans	Özel
K18	K	42	Y.Lisans	Kamu
K19	E	42	Lisans	Kamu
K20	E	45	Lisans	Kamu

Tablo 1’de yer verilen demografik bilgilere göre araştırmanın grubu 6 kadın, 14 erkek oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcılar için (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8...) kısaltmaları tercih edilmiştir. Katılımcıların eğitim düzeylerinin ise 14 lisans ve 6 yüksek lisans olduğu görülmektedir. Yaş aralığı ise çoğunlukla 40-60 arasındadır.

6. Bulgular

Araştırma soruları kapsamında üç tema ve dört kategori belirlenmiştir. Belirlenen temalar, kavramın tanımı, belirtileri ve etkileri şeklindedir. Belirlenen kategoriler ise; kavram hakkında düşünce, nedenleri, kurum açısından etkileri ve çalışanlar açısından etkileri olarak belirlenmiştir. Bu kategorilerin detayları ve kategoriler altında katılımcıların ifadelerinden oluşan kodlar aşağıda yer verilerek tartışılacaktır.

Kavram Hakkında Düşünce

Katılımcılara yönelik "Sessiz işten çıkarma kavramı hakkında ne düşünümüyorsunuz?" sorusuna farklı cevaplar verildiği görülmektedir. İlk soruya altı katılımcı sessiz işten çıkarmanın mobbing olduğu cevabını vermiştir. Diğer katılımcılar ise, iletişim bozukluğu, ilgisizlik, iş ortamından dışlamak vb. şeklinde görüş belirtmişlerdir. Bu doğrultuda katılımcıların verdiği bazı cevaplar aşağıda belirtilmiştir;

- K1 vermiş olduğu cevapta "Çok yaygın kullanılan ilişki yönetimi dışında vasfı olmayan liderlerin ülkemizde özel sektör ve kamuda hakim durumda olması kaynaklı bir mobbing uygulamasıdır. Çoğunlukla farkında olmadan yaparlar" şeklinde ifade etmiştir
- K3 ise, "Sistemli bir mobbing yöntemi olduğunu düşünmekteyim" şeklinde cevap vermiştir
- K11 yöneltilen soruya "Sessiz mobbing" şeklinde görüş belirtmiştir
- K12 "Psikolojik şiddet" şeklinde ifade etmiştir.
- K15 kavram ile ilgili "Mobbing" cevabını vermiştir
- K4 "Uygulayan bankalar olabilir. İletişim becerileri gelişmemiş yöneticiler sessiz işten çıkarmaya yönelebilir." cevabını vermiştir.
- K7 ise "İş hukukuna aykırı olduğunu düşünüyorum, iletişim ve yönetim bozukluğundan kaynaklı ancak bunun da bilinmesini istenmediği sorunun tamamen çalışana yüklendiği bir durum yaratılacak çözüm odaklı olmayan bir sonuca yönelme." olarak düşüncelerini dile getirmiştir.
- K9 ilgili soruya "Yavaş yavaş çalışana iş ortamında dışlamak, iş vermemek, iş yapma şeklini beğenmeme durumu." şeklinde ifade etmiştir.
- K2 ise ilgili soruya "Sessiz işten çıkarma, çalışanın resmi olarak işten ayrılmadan önce yaşadığı motivasyon kaybı, ilgisizlik, tatminsizlik." cevabını vermiştir.

Sessiz İşten Çıkarma Nedenleri

İkinci soruda belirtilen "Yöneticileri sessiz işten çıkarmaya iten faktörler nelerdir?" sorusuna beş katılımcı tazminattan kurtulmak yönünde cevap vermişlerdir. Diğer katılımcılardan bazıları ise, iletişimsizlik, maliyeti azaltmak şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte dört katılımcı ise çalışanlardan dolayı yöneticilerin sessiz işten çıkarma davranışında bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu cevaplar ışığında sessiz işten çıkarma olgusunun sadece yöneticilerden kaynaklı olmadığı, çalışanlardan dolayı da sessiz işten çıkarmanın uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir;

- K3 ilgili soruya "Ülkemizde işverenlerin çalışanlara yönelik parasal haklar konusunda yeterli bütçe ayırmamaları nedeniyle işten çıkarmaya yönelik tazminat v.b. hakların ödenmemesini amaçlamalarıdır." şeklinde görüş belirtmiştir.
- K6 "Tazminat ödemekten kurtulmak." şeklinde ifade etmiştir.
- K16 vermiş olduğu cevapta "Personel azaltma politikası, sendikalaşma, kıdem tazminatının yük olarak algılanması, neoliberal politikalar." gibi durumlardan bahsetmiştir.
- K18 ise "Tazminat ödemesinden sakınma." diye görüş belirtmiştir.
- K19 vermiş olduğu cevapta "Yöneticinin bir çalışanın işten çıkarma kararı verdiğinde kendisi ile birebir muhatap olup, olası çatışmalardan kaçınmak istemesi olabilir. Ayrıca yöneticiler sessiz işten çıkarma süreci boyunca çalışanın kendi istifasını istemesini zorlayarak, tazminat vb ödeneklerden tasarruf sağlamayı amaçlayabilirler." şeklinde belirtmiştir.
- K9. "Verimsiz çalışma, işe zamanında gelmeme, verilen görevi ifa edememe." cevabını vermiştir.

- K13 yöneltilen soruda “*Hem çalışan odaklı hem de yöneticiden kaynaklı sebepler olabilir. çalışanın olumsuz performansı, yöneticinin iletişimsizliği, yöneticilerin kompleksleri, maliyeti azaltmak istemek.*” gibi etkenlere vurgu yapmıştır.
- K15. “*Yetersizlik.*” cevabını vermiştir.
- K4 ise “*Açık iletişim sergilememe, kurumsal kültürün yerleşmemiş olması.*” gibi faktörlerden bahsetmiştir.
- K16, “*Personel azaltma politikası, sendikalaşma, kıdem tazminatının yük olarak algılanması, neoliberal politikalar.*” gibi faktörleri dile getirmiştir.

Kurum İklimine Etkileri

Üçüncü olarak “*Sessiz işten çıkarmanın kurum iklimine olan etkilerinin değerlendirildiği?*” sorusuna katılımcıların negatif cevaplar verdiği görülmektedir. Sekiz katılımcı çalışma ortamına olumsuz etkileri olacağını ifade etmişlerdir. Beş katılımcı ise, işgörenlerin kuruma karşı güvenlerinin azalacağı ve aidiyetlerini olumsuz şekilde etkileyeceğini belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise kurumun başarısız olacağından ve kuruma maliyet getireceğinden söz etmişlerdir. Verilen bazı cevapları aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür;

- K3. “*İşyerinde bulunan çalışanlar üzerinde olumsuz etki oluşturarak çalışma ortamını olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum.*” cevabını vermiştir.
- K4 vermiş olduğu cevapta “*Kurum iklimine olumsuz etkisi olur, kişilerin motivasyonu düşer, kuruma duyulan güven zedelenir, aidiyet duygusu azalır.*” şeklinde görüş belirtmiştir.
- K7. “*Huzursuz çalışma ortamı, mobbing, verimin kalitesinin düşmesine etki eder.*” şeklinde ifade etmiştir.
- K5 “*Kurum çalışanlarını tedirgin eder, kendisini güvende hissetmez, kuruma bağlılığını sorgular.*” şeklinde ifade etmiştir.
- K13 ise vermiş olduğu cevapta “*Bir çalışana yapılan sessiz işten çıkarma eylemi diğer çalışanlar tarafından duyulursa kurum iklimini olumsuz etkiler, güvensizlikler artar.*” şeklinde ifade etmiştir.
- K1 ilgili soruya “*Kurum başarı ve karşılığı ikinci plana düşer, başarısız olması için yetkin kişileri pasifize ettiğinden orta uzun vadede verimlilik ve kar düşer, hedefler düşürülmez ise yakalanamaz bir hal alır.*” şeklinde görüşünü belirtmiştir.
- K19 “*Kurum içindeki aidiyet duygusunu zedeleyebilir. Ayrıca çalışanlar üzerinde ciddi motivasyon kaybına neden olarak çalışan verimliliğinin azalmasına neden olabilir.*” cevabını vermiştir.

Çalışanlara Etkileri

Dördüncü ve son soru olan “*Sessiz işten çıkarma kavramının çalışanlar üzerinde etkileri nelerdir?*” sorusuna üç katılımcı motivasyon kaybına sebep olacağını, üç katılımcı ise işten ayrılmalara sebep olacağını belirtmiştir. Diğer iki katılımcı dışlanmışlık hissi oluşturacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Diğer cevaplar ise, verimsizlik, adaletsizlik hissi, travma şeklinde olmuştur. Katılımcıların diğer cevapları şu şekildedir;

- K2 “*Motivasyon kaybı, iş yapma isteğinin kaybına sebep olur.*” şeklinde ifade etmiştir.
- K13 yöneltilen soruya “*Aidiyet, güven, motivasyon, performans gibi konularda azalmalar olur.*” şeklinde görüş belirtmiştir.
- K18 ise “*Verimsizlik, özgüven kaybı, mobing etkilerinin yarattığı dönülmez yetkinlik ve motivasyon kaybı olur.*” cevabını vermiştir
- K1. “*Çalışanı işten ve sosyal çevresinden koparıp yalnızlaşmasına neden olur. Çalışanı kariyer yolu anlamında engellediğinden çalışan başka kurumlara ve işlere kayacaktır.*” şeklinde cevabını dile getirmiştir.
- K5. “*Sürekli yeni iş arayışları olur.*” cevabına vurgu yapmıştır.
- K10 ise “*İşten uzaklaşma, aidiyet duygusunu kaybetmeye sebep olur.*” şeklinde görüşünü dile getirmiştir
- K6 sorulan soruya “*Çalışanların aidiyet duygusu azalır ve kendilerini dışlanmış hissederek.*” cevabını vermiştir.

- K4 ise sorulan soruya "Mobbinge ve haksızlığa uğramışlık hissi, adaletsizlik yaşanır." şeklinde cevap etmiştir.
- K19 ilgili soruya "Yöneticiler sessiz işten çıkarmada uyguladıkları yöntemlere bağlı olarak çalışanlar üzerinde ciddi psikolojik baskıya ve travmalara neden olabilir." cevabını vermiştir.

Katılımcıların görüşleri betimsel analiz sonucunda belirlenen kategoriler altında değerlendirilmiştir. Araştırma sorularına verilen yanıtlar sonuç ve tartışma bölümünde detaylı olarak tartışılacaktır.

7. Sonuç ve Tartışma

Yeni bir kavram olan sessiz işten çıkarma ile ilgili alan yazında henüz bir çalışma olmamasından dolayı bu çalışma önem teşkil etmektedir. Kavramın akademik literatürde yer alan mobbing kavramı ile benzerlik gösterip göstermediğini belirlemek ayrıca sebepleri ve etkilerinin neler olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu noktadan hareketle, katılımcıların sessiz işten çıkarma kavramı hakkındaki düşüncelerinin çoğunluğunun akademik literatürde mobbing kavramı ile benzerlik gösterdiğini belirtmek mümkündür. Arasındaki tek farkın mobbing her pozisyonda olan bireyler tarafından yapılabilirken sessiz işten çıkarma işten çıkarmayı gerektirdiği için sadece yöneticiler tarafından yapılabilmesidir. Alan yazın incelendiğinde mobbingin yatay çeşidinin olduğu da görülmektedir. Diğer bir ifadeyle eşit statüde olanların hatta astların birbirine mobbing uyguladığını söylemek mümkündür (Şimşek, 2013).

Kavram hakkında ne düşünmekteyiz sorusuna, altı katılımcı sessiz işten çıkarmanın mobbing olduğunu ifade etmişlerdir. Sınırlı sayıda yapılan çalışmalarda sessiz işten çıkarma, çalışan bireyler için çalışma koşullarının çalışılmaz hale getirilmesi, zorlaştırılması şeklinde ifade edilmektedir (Gilbert (2022). Buna benzer olarak, mobbingin gerçek amacının bireyi işten uzaklaştırmak adına çeşitli adaletsizlikler, zorlaştırmalar, dengesiz dağılımlar ve çatışmalara sebebiyet vermek olduğu belirtilmektedir (Yılmaz ve Kaymaz, 2014). Diğer katılımcılar sessiz işten çıkarma ile ilgili geleneksel işten çıkarma yöntemlerine alternatif, iletişim ve yönetim bozukluğu, emeğe saygısızlık, etik dışı davranışlar şeklinde görüş belirtmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar sessiz işten çıkarmayı iş ortamında dışlamak, inisiyatif vermemek şeklinde belirtmişlerdir. Ruvio ve Morgeson (2022) çalışmasında, yöneticilerin mobbing amacıyla çalışanların iş sorumluluklarında değişiklik yaptığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda mobbing kavramı ile sessiz işten çıkarmanın benzerlik gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Yöneticileri sessiz işten çıkarmaya iten faktörlere verilen cevaplara istinaden beş katılımcı sessiz işten çıkarmanın sebeplerine tazminat ödemekten kaçınma olarak görüş belirtmişlerdir. Alan yazında yöneticilerin işten ayrılmasını istedikleri çalışanlara tazminat ödememek için mobbing uyguladığı ifade edilmektedir (Cerev ve Gürsul, 2021). Bu yüzden mobbing uygulaması çalışanların işten ayrılmasını sağlamak için bir yol olarak görüldüğü belirtilmektedir (Günel, 2010). Katılımcıların sessiz işten çıkarmaya sebep olarak maliyetleri azaltmak cevabını verdikleri de görülmektedir. Tınaz (2006a) çalışmasında, kurumların küçülme stratejileri bağlamında maliyetleri azaltmak adına çalışanların işten ayrılmaları için strateji olarak mobbing uyguladığını belirtmektedir. Diğer sebepler arasında iletişimsizlik, maliyetleri azaltmak, yönetici kompleksleri, yönetim bozukluğu gibi görüşler belirtilmiştir. Şimşir (2023) çalışmasında yönetimin iyi olmaması, iletişimin zayıf olması vb durumların mobbinge sebep olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda beş katılımcı sessiz işten çıkarmanın çalışanlardan dolayı olduğunu, belirtmiştir. Bu bağlamda sessiz işten çıkarmanın sadece yöneticilerden kaynaklandığını belirtmek yanlış olacaktır. Çalışanların görevlerini yerine getirememesi, ifa edememeleri de yöneticileri sessiz işten çıkarmaya iten faktörler arasında belirtilebilir. Bu durumda sessiz işten çıkarmanın sebeplerinin mobbing sebepleri ile benzerlik gösterdiğini belirtmek mümkün olacaktır.

Araştırmanın bulgularında sessiz işten çıkarma olgusunun kurum iklimine etkisi ile ilgili olan soruya sekiz katılımcı çalışma ortamına olumsuz etkileri olduğunu ifade etmiştir. Alan yazında mobbingin kurumlara olan etkilerinin incelendiği çalışmalarda mobbing olan bir ortamda kurum ikliminin olumsuz şekilde etkileneceği ifade edilmektedir (Sayan ve Varış, 2023). Bununla birlikte beş katılımcı kurumda güvensizlik

ve aidiyet sorunları oluşacağını belirtmişlerdir. Güven ve aidiyet sorunlarının oluşması ise çalışanların işten ayrılma oranlarını artıracakı belirtilebilir. Yapılan bir çalışmada mobbing ile kurumsal güven arasında negatif yönde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Kaygın ve Atay, 2014). Bu bağlamda yıldırma politikalarının olduğu kurumlarda çalışanların kuruma olan bağlılıklarının az olacağı görülmektedir. Cevaplardan ortaya çıkan kodlardan birisi de maliyet olmuştur. Bir katılımcı, sessiz işten çıkarmanın kuruma olan maliyetine olumsuz etkileri olacağını ifade etmiştir. Yapılan araştırmalarda yeni gelecek personelin işe alıncaya kadar geçen süreçte fazlaca maliyetli olacağı ifade edilmektedir (Kaya, 2015). Katılımcıların cevapları ışığında sessiz işten çıkarmanın kuruma olan etkileri ile mobbingin kuruma olan etkilerinin birbirleriyle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir

Sessiz işten çıkarmanın çalışanlara olan etkilerine yönelik verilen cevapların en çok işten ayrılma, motivasyon kaybı, dışlanmışlık olduğu görülmektedir. Katılımcılar, yöneticilerin sessiz işten çıkarma olgusunu yaşadığı çalışanların işten ayrılmalara sebebiyet vereceği konusunda görüş belirtmişlerdir. Bunu destekler nitelikte olarak yapılan bir çalışmada mobbing durumunun çalışan birçok kişinin işten ayrılmalarna neden olduğu ifade edilmektedir (Batsi ve Karamanis, 2019). Katılımcılar ayrıca çalışanların motivasyon ve performansına olumsuz etkileri olacağını belirtmişlerdir. Çalışmalar incelendiğinde mobbing türlerinden herhangi birine maruz kalan çalışanların motivasyonlarında düşüşler olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Okçu vd. (2018) öğretmenlere yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmasının sonucunda, okul yönetiminin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin motivasyonlarını düşürdüğü bulgusuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda kurumlarda yapılan kayırmacılığında mobbingin çeşitlerine girdiği için mobbingin motivasyona olumsuz etkileri olduğunu ifade etmek mümkündür. Katılımcılar ayrıca çalışanlarda dışlanmışlık hissi oluşturacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Verilen bu cevabın mobbingin çalışanlar üzerindeki etkileri ile benzerlik gösterdiğini kanıtlayan bir çalışmada, işyerinde mobbing davranışına maruz kalan bireylerin işyerinde dışlanma hissi yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Tınaz, 2005'den akt; Alkayış, 2015). Bununla birlikte Cornoiu ve Gyorgy, (2013), araştırmasında mobbinge uğrayan çalışanların, arkadaşları tarafından dışlandığını ve bunun çalışanlara yönelik etkisinin sosyal sonuçlar altında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu cevaplar ışığında mobbingin etkileri ile sessiz işten çıkarmanın çalışanlar üzerinde olan etkilerinin benzer olduğunu ve iki kavramın ilişkilendirilebileceğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak bu araştırmada sessiz işten çıkarma kavramının sebepleri ve etkilerinin incelenmesi bağlamında bu kavramın yöneticiler tarafından uygulanan bir mobbing türü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda sessiz işten çıkarmanın nedenleri ve etkilerinin mobbing ile benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı evren ve farklı yöntem belirlenerek, sessiz işten çıkarmanın farklı sebep ve etkilerinin araştırılması önerilmektedir.

Bu sonuçlar ışığında sessiz işten çıkarmanın önüne geçilmesi adına sektör yöneticilerine yönelik bazı öneriler sunmak mümkündür;

- Yöneticilerin çalışanlar ile şeffaf ve net iletişim kurması önem teşkil etmektedir.
- Çalışanlar yöneticiler tarafından değerlendirilirken adaletin sağlanması önerilir.
- Çalışma ortamının pozitif ve kurum ikliminin olumlu olması önem arz etmektedir.
- Yöneticiler çalışanların haklarına saygı duymaları gerekir.
- Çalışanların rahatsızlıklarını dile getirebilmeleri adına şikayet mekanizmaları oluşturmak gerekir.
- Çalışanların eğitim ve gelişimleri yöneticiler tarafından önemsenmeli gerekir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akbaşlı, S., Diş, O. ve Durnalı, M. (2020). İlkokul Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Yıldırma Davranışları İle Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, s. 564-581. Doi: 10.9779/Pauefd.596426
- Alkayış, L. (2015). *Mobbing ve Örgütsel Sessizliğin Çalışanların Motivasyonu Üzerine Etkisi* (Master's Thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Anand, A., Doll, J. ve Ray, P. (2024). Drowning In Silence: A Scale Development And Validation Of Quiet Quitting And Quiet Firing. *International Journal Of Organizational Analysis*, 32(4), s. 721-743.
- Ayaydın, Ç. İ. (2012). İşyerinde Psikolojik Şiddetin İş Tatmini, İşe Yabancılaşma ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), s. 143-176.
- Baillien, E., Escartín, J., Gross, C. ve Zapf, D. (2017). Towards A Conceptual And Empirical Differentiation Between Workplace Bullying And Interpersonal Conflict", *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, 26(6), s. 870-881.
- Batsi, C. ve Karamanis, K. (2019). Mobbing At Work: Experiences In The Greek Public Sector. *Management Research & Practice*, 11(4).
- Birimoğlu, Y. (2014). Bankacılıkta Performans Değerlendirme Sistemi Uygulamaları ve Mobbing (Master's Thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi).
- Birknerová, Z., Zbihlejová, L. ve Droppa, M. (2021). "Assessment Of Abusive Supervision – BOSS Methodology", *Journal Of Business Economics And Management*, 22(1), s. 197- 216.
- Cerev, G., ve Gürsul, A. (2021). İşyerinde Teknolojik Taciz: Dijital Mobing Üzerine Bir Araştırma. *Pearson Journal*, 6(12), s. 117-132.
- Clarke, V. ve Braun, V. (2013). *Successful Qualitative Research: A Practical Guide For Beginners*.
- Cornoiu, T. S. ve Gyorgy, M. (2013). Mobbing İn Organizations. Benefits Of Identifying The Phenomenon. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 78, s. 708-712.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri- Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Çimen, A., İ. ve Yılmaz, T. (2023). Sessiz İstifa Ne Kadar Sessiz. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(1), s. 27-33.
- Çobanoğlu, S. (2005). *Mobbing: İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Da Silva João., A. L. ve Saldanha Portelada, A. F. (2019). Mobbing And Its Impact On Interpersonal Relationships At The Workplace. *Journal Of Interpersonal Violence*, 34(13), s. 2797-2812.
- Davenport, N., Schwartz, R. D., Elliott, G. P. ve ÖnerToy, O. C. (2003). *Mobbing: İş Yerinde Duygusal*. Sistem Yayincilik.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W. ve Lian, H. (2008), The Development And Validation Of The Workplace Ostracism Scale, *Journal Of Applied Psychology*, 93, s. 1348-1366.
- Gallup. (2023). *State Of The Global Workplace: 2023 Report*. Gallup. <https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx>
- Galvin, J. (2022), "What Is Quiet Firing And How Can Companies Fix It?", Available At: www.weforum.org/agenda/2022/11/quiet-firing-how-can-companies-fix-it-leaders-work/ (accessed December 2022)
- Gentles, S. J., Charles., C., Ploeg, J. ve Mckibbon, K. A. (2015). Sampling In Qualitative Research: Insights From An Overview Of The Methods Literature. *The Qualitative Report*, 20(11), s. 1772-1789.
- Georgakopoulos, A., ve Kelly, M. P. (2017). Tackling Workplace Bullying: A Scholarship Of Engagement Study Of Workplace Wellness As A System. *International Journal Of Workplace Health Management*, 10(6), s. 450-474.
- Gilbert, S. (2022), "Quiet Firing: A Leadership Faux-Pas", Available At: www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2022/11/30/quiet-firing-a-leadership-faux-pas/?sh=3622cf2688fb (Accessed December 2022).
- Glabek, M., Einarsen, S. V. ve Notelaers, G. (2020). "Workplace Bullying As Predicted By Non-Prototypicality, Group Identification And Norms: A Self-Categorisation Perspective", *Work And Stress*, 34(3), s. 279-299.
- Günel, Ö. D. (2010). İşletmelerde Yıldıрма Olgusu ve Yıldıрма Mağdurlarının Kişilik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (3), s. 37-65.
- Hetler, A. (2022). Quiet Quitting Explained: Everything You Need To Know. *Techtarget*, Erişim Adresi: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/quiet-quitting-explained-everything-you-need-to-know> Erişim Tarihi, 11, 2022.
- <https://teambuilding.com/blog/quiet-firing>
- <https://weoll.com.tr/is-dunyasinda-yeni-bir-kavram-sessiz-isten-cikarma/>
- <https://www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2022/11/30/quiet-firing-a-leadership-faux-pas/?sh=6b5bbbc988fb>
- <https://www.gidaperakendecileri.org/?p=5521>
- Jackson, A. (2022), "83% of workers have seen or experienced quiet firing – 7 signs to look for", available at: www.cnbc.com/2022/09/30/7-signs-of-quiet-firing-to-look-for-at-work.html (accessed December 2022).
- Kahrıman, M., Avcı, S. ve Aladağ, Z. (2021). Örgütsel Adalet Algısı ve Mobbingin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinin İncelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), s. 162-171.
- Karaca, G. (2023). *Mobbing Algısının Bağlamsal Performansa Etkisi: Kamu Kurumu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma* (Master's Thesis, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Karadağ, E. ve Kılıç, B. (2019). Öğretmen Görüşlerine Göre Öğrencilerdeki Teknoloji Bağımlılığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11, s. 101-117.

- Karadaş, A. ve Çevik, C. (2024). Psychometric Analysis Of The Quiet Quitting And Quiet Firing Scale Among Turkish Healthcare Professionals. *Journal Of Evaluation In Clinical Practice*.
- Karcioğlu, F. ve Çelik, Ü.H. (2012). Mobbing Yıldırma ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), s. 59-75.
- Kaya, M. (2015). Mobbingin Kurumsal Etkileri ve Maliyeti. *Sayıştay Dergisi*, (97), s. 77-88.
- Kaygın, E. ve Atay, M. (2014). Mobbingin Örgütsel Güven ve Örgütsel Sessizliğe Etkisi-Kamu Kurumunda Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), s. 95-113.
- Kim, H. J., Geary, C. A. ve Bielefield, A. (2018). Bullying İn The Library Workplace. *Library Leadership & Management*, 32(2).
- Kozak, M. (2014). Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Li, D. (2004). Trustworthiness Of Think-Aloud Protocols In The Study Of Translation Processes. *International Journal Of Applied Linguistics*, 14(3), 301-313.
- Linabary, J. R. ve Hamel, S. A. (2017). Feminist Online Interviewing: Engaging Issues Of Power, Resistance And Reflexivity In Practice. *Feminist Review*, 115(1), s. 97-113.
- Nas, Z. ve Ateş, M. (2020). Mobbing'in Banka Çalışanlarının Performansı Üzerine Etkisi: Kayseri İli Örneği. *Pearson Journal*, 5(9), s. 363-390.
- Okçu, V., Adıgüzel, Z. ve Gök, M. İ. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin okul yönetiminde kayırmacılıkla ilgili algılarının öğretmenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi (Batman ili örneği). *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 368-385.
- Özbay, Ö. (2021). Nitel Araştırma Sözlüğü. *Türk Eğitim Yayınları Ders Kitabı. Talebe Ders Kitapları Yayınları Serisi (E-Kitap)*.
- Patton, M. Q. (2018). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri,(Çeviri Ed: Bütün, M. & Demir, SB). 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Poulston, J. (2005), "Constructive Dismissals İn Hospitality: Perceived İncidence And Acceptance", *International Journal Of Hospitality And Tourism Administration*, Vol. 6 No. 1, s. 11-26.
- Rasool, S. F., Wang, M., Zhang, Y. ve Samma, M. (2020). Sustainable Work Performance: The Roles Of Workplace Violence And Occupational Stress. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 17(3), s. 912.
- Resumebuilder (2022). 1 İn 3 Managers Have Responded To 'Quiet Quitting' With 'Quiet Firing', Resumebuilder.Com, Erişim Adresi: <https://Www.Resumebuilder.Com/1-İn-3-Managers-Respond-To-Quiet-Quitting-With-Quiet-Firing/> Erişim Tarihi: 26.01.2023
- Robinson, B. (2022), "6 Signs that 'quiet firing' could be trending in your workplace", available at: www.forbes.com/sites/bryanrobinson/2022/10/01/6-signs-that-quiet-firing-could-be-trending-in-your-workplace/?sh=f4e022140633 (accessed December 2022)
- Ruvio, A. ve Morgeson, F.V. (2022), "Are You Being Quiet Fired?", *Harvard Business Review*, Available At: <https://Hbr.Org/2022/11/Are-You-Being-Quiet-Fired> (Accessed December 2022).
- Sayan, İ. ve Varış, F. (2023). İşyerinde Mobbing.

- Smith, E. (2023), "3 Signs Your Boss Is 'Quiet Firing' You – And The 2 Steps You Should Take Immediately", Available At: [www.Businessinsider.Com/Signs-Quiet-Firing-Boss-Manager-What-To-Do-2022-11?R=US&IR=T](http://www.businessinsider.com/signs-quiet-firing-boss-manager-what-to-do-2022-11?R=US&IR=T) (Accessed December 2022).
- Sürücü, L., Güleriyüz, İ. ve Maşlakçı, A. (2024). Sessiz İstifa Ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçekleri: Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 570-591.
- Şen, H. T., Yurtsever, D. ve Polat, Ş. (2024). Sessiz İstifa ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçeklerinin Türkçede Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma.
- Şimşek, A. S. (2013). Mobbing Kaderimiz midir?. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), s. 36-45.
- Şimşir, E. (2023). İş Yerinde Psikolojik Tacizin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi.
- Tamer, M., Bubolar, Y., Şen, S. ve Çekinmez, T. (2022). Mobbing, Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 14(56), s. 336-347.
- Tınaz, P. (2006a). Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz. *Çalışma ve Toplum*, 4, 13- 28. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/2576414>
- Tınaz, P. (2006b). Çalışma Yaşamında Psikolojik Bir Dram: Mobbing. *Toprak İşveren Dergisi*, s. 1-13.
- Tunay, M. ve Kamilov, R. (2021). Çalışanların Liderlik, Mobbing ve İş Tutumu Arasındaki İlişkilerinin İncelenmesi: Nahçıvan Öğretmenler Enstitüsü. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), s. 473-485.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. ve Kaymaz, A. (2014). Kurumsal Bir Risk Unsuru: Mobbing (İş Yerinde Psikolojik Taciz). *Denetim*, (14), s. 73-81.
- Yıkılmaz, İ. (2022). Quiet Quitting: A Conceptual Investigation. In *Anadolu 10th International Conference On Social Science*,. s. 581-591)
- Wells, V. (2022), "The quiet quitters are getting quiet fired: the silent war playing out in offices", available at: <https://financialpost.com/fp-work/quiet-quitters-quiet-fired> (accessed December 2022).
- Wigert, B. (2022), "Quiet firing: what it is and how to stop doing it", available at: www.gallup.com/workplace/404996/quiet-firing-stop-doing.aspx

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 188-200, doi: 10.11616/asbi.1585781

Geçinme Endeksi'yle Kişi Başına Ortalama Bireysel Kredi Kartı Riski Arasındaki Nedenselliğin Analizi

Analysis of Causality Between the Cost of Living Index and Average Individual Credit Card Risk Per Capita

Ömer KESKİN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 04.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmanın amacı, İstanbul'da enflasyonla hanehalkının kredi kartı kullanımı arasındaki nedenselliği incelemektir. Gösterge mahiyetindeki değişkenlere ilişkin veri setleri, 2016 Kasım-2024 Temmuz dönemini kapsamaktadır. Analiz aşamasında Granger nedensellik testi ve Frekans Alanda Nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi, Ücretliler Geçinme Endeksi ve kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı Frekans Alanda Nedensellik testinde ise Ücretliler Geçinme Endeksi değişkeninden kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski değişkenine doğru uzun ve orta dönemli Granger nedenselliği, kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski değişkeninden Ücretliler Geçinme Endeksi değişkenine doğru ise kısa dönemli Granger nedenselliği saptanmıştır. Çalışmanın bulguları doğrultusunda bilinçli kredi kartı kullanımı ve borç yönetimi konusunda ticari bankalar tarafından gerekli yönlendirmelerin yapılması ve politika yapımcıların denetleyici ve düzenleyici önlemler alması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanehalkı, Ücretliler Geçinme Endeksi, Kredi Kartı Kullanımı, Nedensellik.

&

Abstract: This study aims to investigate the causality between inflation and household credit card usage in İstanbul. The data sets for indicator variables cover the period from November 2016 to July 2024. The Granger causality test and the Frequency-Domain Causality test were employed in the analysis stage. The Granger causality test revealed a bidirectional causal relationship between the Cost of Living Index for Wage Earners and the average individual credit card risk per capita. The Frequency-Domain Causality test found evidence of long and medium-run Granger causality from the Cost of Living Index for Wage Earners to the average individual credit card risk per capita and short-run Granger causality from the average individual credit card risk per capita to the Cost of Living Index for Wage Earners. Based on the study's findings, it is recommended that commercial banks provide necessary guidance on responsible credit card usage and debt management while policymakers implement regulatory and supervisory measures.

Keywords: Household, Cost of Living Index for Wage Earners, Credit Card Usage, Causality.

Atıf/Cite as: Keskin, Ö., (2025). Geçinme Endeksi'yle Kişi Başına Ortalama Bireysel Kredi Kartı Riski Arasındaki Nedenselliğin Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 188-200. doi: 10.11616/asbi.1585781

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., Ömer Keskin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, omerkeskin@yyu.edu.tr.

1. Giriş

Türkiye’de enflasyon, 2017’den itibaren yükselmeye başlayarak çift haneli rakamlara ulaşmış ve 2023’te son 22 yılın en yüksek seviyesi olarak %64,77 hesaplanmıştır (TÜİK, 2024b). Enflasyondaki yükselişi düşük faiz ve genişlemeci para politikasının uygulanışı, kur şoklarının yaşanışı, TL’nin ciddi değer kaybı yaşamasıyla birlikte ithalatın daha da maliyetli hale gelişi ve beklentilerdeki bozulmanın enflasyonu yerleşik hale getirişi gibi çeşitli nedenler tetiklemiştir (Tunay, 2022: 881). Vatandaşlar üzerindeki etkisini ciddi bir şekilde hissettiren enflasyonist ortam öyle bir hal almıştır ki nihayet 2019’da devletin piyasaya müdahale etmek amacıyla uzun yıllardan sonra tanzim satış noktaları kurmaya başlamasını beraberinde getirmiş ve böylelikle İstanbul başta olmak üzere birçok ilde vatandaşların en temel ihtiyaçları ürünlerin maliyet fiyatlarından karşılanmak istenmiştir (Alkin, 2019: 89). Ancak bu uygulama, hem sürdürülebilir hem tek başına bir çözüm olmadığı için 2019’un Mart ayındaki yerel seçimlerin ardından sonlandırılmıştır (Polat, 2020).

Türkiye’de enflasyon, sıkı para politikası uygulanmasının, maliye politikalarındaki sıkılaştırmanın, döviz kurundaki dalgalanmanın giderek azalmasının ve küresel emtia fiyatlarında gerileme yaşanmasının etkisiyle 2024’ün Eylül ayında yaklaşık %50 seviyesine kadar düşmüş olsa da (TÜİK, 2024b) hala yüksek seyretmektedir. Dolayısıyla yüksek enflasyonla mücadele ve enflasyonu yeniden tek haneli rakamlara düşürme noktasında mevcut sıkı para politikası uygulamasını ve maliye politikalarındaki sıkılaştırmayı uzun vadeli olarak titizlikle sürdürmek ve döviz kurundaki istikrarın korunabilmesi amacıyla dış borç yönetimini etkinleştirmek ve uluslararası alanda yatırımcı güvenini elde etmek gerekmektedir.

TÜİK tarafından yayınlanan enflasyon verileri Türkiye’de tüketici fiyatlarında yaşanan değişimin temel bir göstergesi olsa da bunun dışında bağımsız birçok araştırma kuruluşu ve ticaret odası tarafından da bu veri farklı isimlerle yayınlanmaktadır. Bunlardan biri, İstanbul ili özelinde İstanbul Ticaret Odası (İTO) tarafından 2015 başında yayınlanmaya başlanan İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi’dir. Söz konusu veri, İstanbul’daki perakende fiyatlarda yaşanan değişimleri yansıtmaktadır. Endeks değeri, 2015’in Ocak ayında 12.938, 2024’ün Eylül ayında ise 163.921 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2024’ün Eylül ayında bir önceki yılın aynı ayına göre yaşanan değişim %59,18 olarak hesaplanmıştır (İTO, 2024).

Enflasyonun yüksek seyretmesi, vatandaşların satın alım güçlerini azaltmaktadır. Çünkü yüksek enflasyonun yaşandığı bir piyasa ortamında mal ve hizmet fiyatları hızla güncellenirken maaşlar ve ücretler aynı hızda güncellenmemektedir. Bu durum, enflasyonun yükseliş göstermeye devam edeceği beklentisinin oluşması nedeniyle, vatandaşları harcamalarını erteleyip tasarruf etmek yerine geleceğe dair planlı, hatta planlı olmayan harcamalarını bugünden yapmaya itmektedir. Ancak hanehalkının büyük kısmını oluşturan dar ve orta gelirli kesimlerin gelirleri harcamalarını karşıla(ya)madığı için ticari bankalara borçlanma yoluna gidilmektedir. Özellikle son zamanlarda bireysel kredi kartlarıyla yapılan alışveriş ve nakit avans çekim işlemlerinin tutarlarındaki hızlı artış bunun açık bir kanıtıdır (İstikbal, 2023; Tunay, 2023: 107).

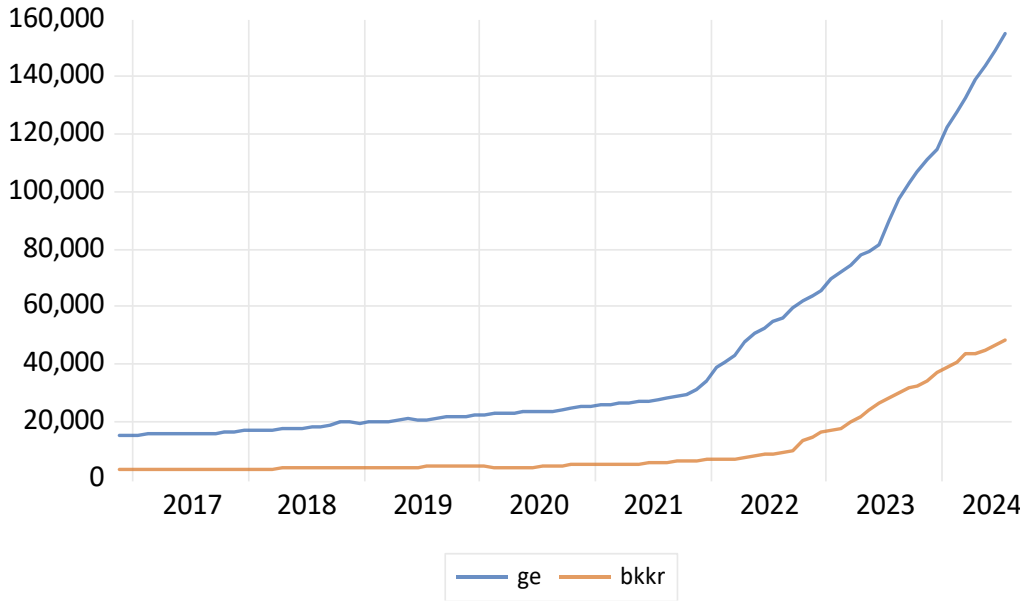
Türkiye’de bireysel kredi kartlarının kullanımındaki hızlı artış, enflasyonist ortam nedeniyle dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim, 2015’te yaklaşık 393 milyar TL olan alışveriş işlem tutarı ve yaklaşık 52 milyar TL olan nakit avans çekim işlem tutarı, 2019’da sırasıyla 634.2 milyar TL ve 74.1 milyar TL, 2023’te ise sırasıyla 4 trilyon 729 milyar TL ve 778.5 milyar TL hesaplanmıştır (BKM, 2024). Her ne kadar enflasyon nedeniyle bireysel kredi kartı kullanımı artıyor olsa da bu durumun enflasyonu daha da şiddetlendirmesi veya şiddetindeki azalışı engellemesi beklenmektedir. Çünkü bireysel kredi kartları, hanehalkının mal ve hizmet talebini artırdığı için piyasadaki arz-talep dengesini bozucu etki yaratabilmektedir (Yilmazkuday, 2011: 201; Korkmaz, 2019: 102; Kayahan, 2022: 1295). Bu bağlamda literatürde konu ile ilgili çalışmalardan enflasyonun ve hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımının birbirini etkilediği/beslediği yönünde bir görüşün var olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan bireysel kredi kartı kullanımındaki artışa paralel olarak kart borcunu ödemiş gerçek kişi sayısı ve dolayısıyla Türk bankacılık sektöründeki risk artmaktadır. Bu sayı, Türkiye geneli için 2023’ün Ocak ayında 75 bin, Aralık ayında 121 bin, 2024’ün Ağustos ayında ise 159 bin kişi olarak hesaplanmıştır (TBB, 2024).

Bu çalışmada yaşanan enflasyonun bir göstergesi olan Geçinme Endeksi'yle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasındaki ilişki İstanbul örnekleminde analiz edilmektedir. Örneklem olarak İstanbul'un seçilmesinin temel nedenleri, Türkiye'nin toplam nüfusundan %18,34 pay alması ve dolayısıyla tüketimin büyük bir bölümünü oluşturması (TÜİK, 2024a), işgücünün %20'sini barındırması (Ayar ve Haznedar, 2024: 2) ve kişi başına bireysel kredi kartı kullanım tutarı açısından 81 il arasında ilk sırada bulunmasıdır (TBB, 2024).

Türkiye'de yaşanan enflasyonla bireysel kredi kartı kullanımı arasında karşılıklı bir ilişki olabileceği ve bu durumun hem vatandaşlar hem Türk bankacılık sektörü üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabileceği düşüncesi bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın konusu, özellikle son yıllarda kamuoyu gündemini sıklıkla meşgul ettiği için önemli ve güncel bir konu niteliği taşımaktadır.

Grafik 1: Geçinme Endeksi (ge) ve Kişi Başına Ortalama Bireysel Kredi Kartı Riski (bkk) Değişkenlerinin Seyri

Kaynak: Çalışmanın veri setleri kullanılarak EViews programında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 1'de değişkenler yıllar itibarıyla benzer bir hareket sergilemiş gibi görünse de aralarındaki etkileşimin nasıl olduğunu daha net bir şekilde belirleyebilmek için detaylı bir analizin yürütülmesi gerekmektedir.

Geçinme Endeksi'yle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasındaki etkileşimi dönemler (uzun, orta ve kısa) itibarıyla tespit etmeyi sağlayan ve böylelikle tüm analiz dönemi için tek nedensellik sonucu veren nedensellik testlerinden farklılaşan bir nedensellik testini kullanması yönüyle bu çalışmanın ilgili literatürdeki boşluğun dolmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Diğer taraftan bu çalışma, bulgularla bağlantılı olarak geliştirilmiş özgün politika önerileri içermesi yönüyle de önem arz etmektedir.

2. Literatür

Türkiye ve yabancı ülke örneklerinde enflasyonla kredi kartı kullanımı arasındaki etkileşimi araştırmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan seçili olanlar, literatürün özeti olarak Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Literatürün Özeti

Yazar(lar)	İncelenen Dönem ve Ülke	Uygulanan Yöntem	Bulgu
Uzgören vd. (2007)	1994-2004, Türkiye	Çoklu regresyon analizi	Enflasyon, kredi kartı kullanım tutarını artırmaktadır.
Geanakoplos ve Dubey (2010)	-	Teoremler ve ispat analizleri	Kredi kartı kullanımının artması, harcama talebini artırdığı için enflasyona neden olmaktadır.
Raj (2010)	-	Örnek sayısal araştırma (durum çalışması)	Kredi kartı kullanımı, enflasyonu yaratan başlıca nedenlerden biridir.
Yılmazkuday (2011)	2002 Şubat-2009 Aralık, Türkiye	VAR analizi	Kredi kartı kullanımı, zaman içinde enflasyonu artırmaktadır.
Kabaklarlı (2015)	2005 Ocak-2014 Haziran, Türkiye	VAR analizi	Kredi kartı kullanımı, enflasyondaki bir şoka üç döneme kadar istatistiksel olarak anlamsız bir negatif tepki göstermektedir.
Karakaya ve Diler (2017)	2009-2015, Türkiye	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	Enflasyonla kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir eşbütünlüşme ilişkisi varken nedensellik ilişkisi yoktur.
Sönmezler vd. (2019)	2012 Şubat-2018 Şubat, Türkiye	ARDL sınır testi	Enflasyonun bir göstergesi olarak Geçinme Endeksi, uzun dönemde kredi kartı kullanımını olumlu etkilemektedir.
Göv ve Salihoğlu (2020)	2005 Ocak-2019 Ağustos, Türkiye	Granger nedensellik testi	Enflasyondan kredi kartı kullanımına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Wong ve Tang (2020)	2007 Ocak-2017 Aralık, Malezya	ARDL sınır testi	Kredi kartı kullanımı, uzun dönemde enflasyonu yükseltmektedir.
Yıldırım ve Demir (2021)	2014 Ocak-2020 Ekim, Türkiye	ARDL sınır testi	Enflasyonla kredi kartı kullanımı arasında uzun ve kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.
Göksu (2022)	2014 1. Çeyrek-2021 4. Çeyrek, Türkiye	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	Kredi kartı kullanımından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Galashin vd. (2022)	2019 Nisan-Temmuz, Malezya	Anket	Enflasyon beklentisi, kredi kartı kullanımında bir miktar artışa neden olmaktadır.

Kayahan (2022)	2014 Nisan-2022 Mayıs, Türkiye	Granger nedensellik testi	Kredi kartı kullanımıyla enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Aprilianto ve Muslikhati (2022)	2009 Ocak-2020 Aralık, Endonezya	Çoklu doğrusal regresyon analizi	Kredi kartı kullanımı, önemsiz düzeyde de olsa enflasyon üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
Vergili (2023)	2014 Mart-2022 Kasım, Türkiye	ARDL sınır testi	Enflasyonla kredi kartı kullanımı arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
Tunay (2023)	2005 2. Çeyrek-2022 2. Çeyrek, 2005 Aralık-2022 Kasım, Türkiye	Durum-uzay modelleri, çok değişkenli regresyon modeli, ardışık bağlantımlı modeller	Kredi kartı kullanımı, enflasyon beklentilerinden olumlu etkilenmektedir.
Evangelist ve Higgins (2024)	2022 Eylül-2024 Mayıs, Amerika Birleşik Devletleri	Anket	Enflasyon, özellikle Z ve milenyum kuşaklarının kredi kartı kullanımını artırmaktadır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1'de yer alan literatür özetinde görüldüğü üzere enflasyonla kredi kartı kullanımı arasında tek veya çift yönlü nedensellik ilişkileri olduğu, Raj (2010: 57), Kayahan (2022: 1291), Göv ve Salihoğlu (2020: 50) ve Göksu (2022: 847) tarafından yapılmış çalışmalarda saptanmıştır. Söz konusu dört çalışma ve literatürdeki diğer birçok çalışma, genellikle ARDL sınır testini, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerini ve regresyon analizini yöntem olarak uygulamıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmalarda uygulanan yöntemlerin birbirine benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu çalışmada ise enflasyonla kredi kartı kullanımı arasındaki nedensellik ilişkisi, sadece tüm analiz dönemi temelinde değil, aynı zamanda dönemler (uzun, orta, kısa) temelinde incelenmektedir. Böylelikle değişkenler arasındaki nedensel bağlantıların hangi dönem(ler)de var olup olmadığını belirlemek ve buna göre politika önerileri geliştirmek hedeflenmiştir.

İlgili çalışmalardan sadece Sönmezler vd. (2019: 17) tarafından yapılan çalışma, bu çalışmanın konusunu doğrudan ele almış olan benzer nitelikteki tek çalışmadır. Ancak söz konusu çalışmada da literatürdeki diğer çalışmalarla benzer şekilde ARDL sınır testi yöntemi uygulanmış ve sadece Geçinme Endeksi'nin kredi kartı kullanımı üzerindeki (tek yönlü) etkisi uzun dönem temelinde araştırılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Geçinme Endeksi'yle kredi kartı kullanımı arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklanmanın yanı sıra bunu uzun, orta ve kısa dönem temelinde araştırması yönüyle söz konusu çalışmadan farklılaşmaktadır. Çalışmanın bir diğer farkı, kredi kartı kullanımını risk unsuruyla bağlantılı olarak dikkate almasıdır.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada İTO tarafından aylık olarak yayınlanan Ücretliler Geçinme Endeksi ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından aylık olarak yayınlanan kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski ile ilgili veri setleri kullanılmıştır. Veri setleri, 2016 Kasım-2024 Temmuz dönemini kapsamakta olup 93 gözlemden oluşmaktadır. Veri dönemi başlangıcının 2016 Kasım olması, kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski ile ilgili verinin bu tarih itibarıyla yayınlanmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. İTO Ücretliler Geçinme Endeksi 1995=100 olarak yayınlanırken, kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski değerleri (kredi kartı tutarı/kredi kartı tekil kişi sayısı) ise TL cinsinden yayınlanmaktadır.

Çalışmanın temel test yöntemi, geleneksel Granger (1969: 424) nedenselliğini frekans alanında incelemek için Breitung ve Candelon (2006: 363) tarafından geliştirilmiş olan Frekans Alanda Nedensellik testidir. Granger (1969: 424) nedensellik testi incelenen tüm analiz dönemi boyunca tek tahmin, Breitung ve Candelon (2006: 363) nedensellik testi ise kısa, orta ve uzun dönem için ayrı ayrı tahmin yapmaktadır. Dolayısıyla değişkenler arasındaki olası nedensellikler ayrıştırılıp daha detaylı ortaya konulabilmektedir.

Frekans Alanda Nedensellik testi, Granger ve Toda-Yamamoto gibi nedensellik testleriyle kıyaslandığında zaman boyutunda daha detaylı bir değerlendirme yapabilmeyi sağladığı için çalışmalarda tercih edilmeye başlanmıştır (Eren vd., 2018: 12; Kirca vd., 2020: 5; Karagöl, 2021: 352; Çınar, 2023: 37).

Frekans Alanda Nedensellik test yöntemi, şu aşamalar etrafında şekillenmektedir (Breitung ve Candelon, 2006: 366-369);

- 1- VAR Modeli Oluşturma: İki zaman serisi (X_t, Y_t) arasındaki nedenselliği analiz etmek için klasik bir VAR modeli oluşturulur. Bu noktada önce seriler durağan hale getirilir ve daha sonra VAR modeli tahmin edilir. Model, genel formu itibarıyla şöyledir:

$$X_t = \alpha_1 + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=1}^p \chi_{1j} Y_{t-j} + \lambda_{1t} \quad (1)$$

$$Y_t = \alpha_2 + \sum_{j=1}^p \beta_{2j} Y_{t-j} + \sum_{j=1}^p \chi_{2j} X_{t-j} + \lambda_{2t} \quad (2)$$

p uygun gecikme uzunluğunu ifade etmekte olup her iki serinin de buna göre modellenmesi gerekmektedir.

- 2- Hipotezleri Belirleme: Nedenselliğin frekans alanda incelenmesi, belirli bir frekansta (ω) Y 'nin X 'e nedensel olup olmadığının test edilmesidir. Dolayısıyla hipotezler şöyledir:

H_0 : Y , belirli bir frekansta X 'in Granger nedeni değildir.

H_1 : Y , belirli bir frekansta X 'in Granger nedenidir.

Bu hipotez, 3. aşamadaki dönüşüm uygulanarak sınanmaktadır.

- 3- Dönüşümün Uygulanması ve Frekans Spektrumu: Belirli bir frekansta (ω) nedensellik analizi için model katsayılarına dayalı bir dönüşüm uygulanır. Bu noktada şu lineer kısıtlamalar kullanılır:

$$H_0: R(\omega) \begin{pmatrix} \lambda_{11} \\ \lambda_{12} \\ \lambda_{13} \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \lambda_{1p} \end{pmatrix} = 0 \quad (3)$$

Burada $R(\omega)$ şeklindeki matris, frekans değerine bağlı olarak belirlenir ve şu şekilde yazılabilir:

$$R(\omega) = (\cos(\omega), \cos(2\omega), \dots, \cos(p \cdot \omega)) \quad (4)$$

Böylelikle nedensellik analizi, frekans alanda uygulanabilir hale gelir.

- 4- Wald Testini Uygulama: H_0 hipotezinin geçerliliğini sınamak için Wald test istatistiği şöyle hesaplanır:

$$W = (R(\omega)\hat{\chi})' [R(\omega)\hat{\Sigma}_\chi(\omega)']^{-1} (R(\omega)\hat{\chi}) \quad (5)$$

$\hat{\chi}$ tahmin edilen regresyon katsayılarını, $\hat{\Sigma}_\chi$ ise katsayıların kovaryans matrislerini ifade etmektedir.

Wald test istatistiği, asimptotik dağılıma sahip olup anlamlılık düzeyleriyle karşılaştırmada kullanılır.

- 5- Sonuçları Yorumlama: Test sonucunda elde edilen p olasılık değeri, temel hipotezin reddedilip edilmeyeceğine karar vermek için kullanılır. Belirli bir frekanstaki olasılık değeri belirli bir anlamlılık düzeyinin altında kalıyorsa bu frekansta Y 'nin X 'in Granger nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayede nedensellik ilişkisinin sadece varlığı değil, aynı zamanda hangi frekanslarda var olduğu da ortaya konulmaktadır.

Frekans Alanda Nedensellik testi VAR modeline dayandığı için değişkenlerin durağan olmaları gerektiği daha önce ifade edilmiştir. Ancak Breitung ve Candelon (2006: 368), durağan olmayan değişken(ler)in varlığında Toda ve Yamamoto (1995: 225) tarafından geliştirilen yaklaşımı kullanarak değişkenlerin maksimum eşbütünleşme dereceleri kadar gecikme eklenebileceğini ve böylelikle değişken(ler)in

farklarının alınmayabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim, fark almak, bilgi kaybını beraberinde getirmektedir (Yılancı vd., 2021: 11).

Frekans değerleri olarak; 0,5 uzun dönemli, 1,5 orta dönemli ve 2,5 kısa dönemli nedenselliğe karşılık gelmektedir (Karagöl, 2021: 353). Ayrıca nedenselliğin dönem olarak ne kadar sürdüğü $2\pi/\omega$ formülü kullanılarak hesaplanabilmektedir. Bu hesaplama, ω 'nın anlamlı olduğu son frekans değeri kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Taştan, 2015: 1161).

Bu çalışmada sınanan hipotez; "Geçinme Endeksi'yle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasında belirli bir frekansta çift yönlü Granger nedenselliği vardır." şeklindedir.

4. Bulgular

Değerleri birbirine yaklaştırmak, değişen varyans sorununun oluşumunu önlemek ve serileri doğrusallaştırmak amacıyla değişkenlere doğal logaritmik (log) dönüşüm uygulanmış ve analiz bu dönüşüm değerleri üzerinden yapılmıştır.

Tablo 2'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere değişkenler, normal bir dağılım sergilememektedir. Ayrıca "ge" değerinde yaşanan oynaklık, "bkkr" değerinde yaşanan oynaklıktan daha fazladır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	logge	logbkkr
Ortalama	10,385	8,842
Medyan	10,083	8,448
Maksimum	11,951	10,781
Minimum	9,609	8,095
Standart sapma	0,703	0,847
Çarpıklık	0,855	1,151
Basıklık	2,364	2,839
Jarque-Bera	12,911 (p=0,001)	20,642 (p=0,000)

Frekans Alanda Nedensellik testi VAR modeline dayandığı için değişkenlerin durağan olup olmadığının ve durağan değilse durağanlık düzeylerinin kaç olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için literatürde genellikle uygulanan ADF birim kök testi uygulanmış olup test sonucu Tablo 3'te sunulmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere her iki değişken de birinci farkları alındığında trend ve sabit modelde durağanlık özelliği sergilemektedir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonucu

Değişkenler	Sabit-t istatistik	p	Trend ve sabit-t istatistik	p	Sabitsiz ve trendsiz-t istatistik	p
logge	2,710	1,000	-0,464	0,983	2,003	0,988
logge(1)	-2,227	0,198	-5,317*	0,002	-1,193	0,211
logbkkr	2,816	1,000	-0,365	0,987	2,542	0,997
logbkkr(1)	-3,701	0,005*	-7,004*	0,000	-2,789*	0,005

*%1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

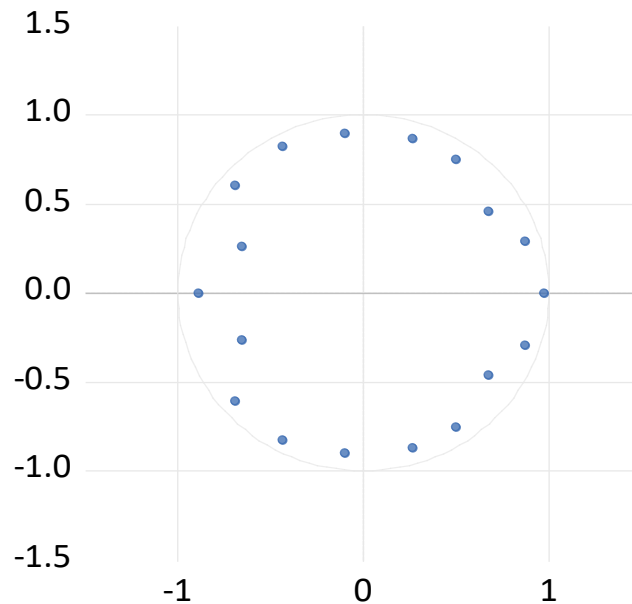
Not: Bir değişkene durağan diyebilmek için her üç modelde de durağan olması şart değildir. Önemli olan, üç modelin en az birindeki t istatistik değerinin anlamlılık sergilemesidir. Yani bir modeldeki parametreye ilişkin (trend ve sabit modelde @trend gibi) t istatistik değerinin koşullu hipotez testindeki tablo kritik değerinden büyük çıkması yeterlidir (Keskin, 2024: 237).

VAR modelini kurmak için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerektiğinden önce "ge" ve "bkkr" değişkenlerinin birinci farkları endojen değişkenler olarak atanmıştır. Daha sonra gecikme uzunluğu kriteri "10" alınmış ve sınamalarda uygun gecikme uzunluğu 9 olarak saptanmıştır (bkz. Tablo 4).

Tablo 4: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Sonucu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	325,495	NA	1,28e-06	-7,890	-7,831	-7,866
1	363,558	73,341	5,59e-07	-8,720	-8,544*	-8,650*
2	365,342	3,350	5,90e-07	-8,666	-8,373	-8,549
3	374,796	17,293	5,17e-07	-8,799	-8,389	-8,634
4	375,895	1,957	5,56e-07	-8,729	-8,200	-8,517
5	382,034	10,629	5,28e-07	-8,781	-8,135	-8,522
6	385,287	5,474	5,39e-07	-8,763	-7,999	-8,456
7	388,325	4,964	5,53e-07	-8,739	-7,859	-8,386
8	389,171	1,342	6,00e-07	-8,662	-7,664	-8,262
9	401,077	18,294*	4,97e-07*	-8,855*	-7,740	-8,407
10	402,717	2,440	5,30e-07	-8,797	-7,565	-8,303

Uygun VAR (9) modelinde durağanlık açısından bir sorun olup olmadığını ortaya koymak için karakteristik köklerin birim çember içindeki yeri incelenmiş ve modelin kararlı olduğu sonucu elde edilmiştir (bkz. Grafik 2). Ayrıca VAR (9) modelinde otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşılma olup kalıntıların normal dağıldığı belirlenmiştir.

Grafik 2: Karakteristik Köklerin Birim Çemberdeki Yerleri

Değişkenler arasında incelenen tüm analiz dönemi boyunca bir nedensellik olup olmadığını tahmin etmek için VAR (9) modeli kullanılarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testine göre "ge" ve "bkk" değişkenleri arasında çift yönlü Granger nedenselliği vardır (bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonucu

Nedensellik	Ki-kare	p olasılık değeri
dlogge → dlogbkk	28,531	0,000*
dlogbkk → dlogge	21,246	0,011**

* ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki Granger nedenselliğinin frekans alanda (dönemden döneme) değişip değişmediğini ortaya koymak için Frekans Alanda Nedensellik testi uygulanmıştır. Uzun dönemli nedenselliği tahmin için 0,5, orta dönemli nedenselliği tahmin için 1,5 ve kısa dönemli nedenselliği tahmin için 2,5 frekans değerleri kullanılmıştır. Değişkenlerin maksimum eşbütünleşme dereceleri 1 olduğu için VAR (9) modeline 1 gecikme eklenmiş ve böylelikle değişkenlerin farkları alınmamıştır. Tablo 6'da görüldüğü üzere "ge" değişkeninden "bkk" değişkenine doğru hem uzun hem orta dönemli Granger nedenselliği, "bkk" değişkeninden "ge" değişkenine doğru ise kısa dönemli Granger nedenselliği vardır.

Yani İstanbul'da enflasyonda yaşanan değişim hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımını ve dolayısıyla kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riskini uzun ve orta dönemli, hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımı ise enflasyonda yaşanan değişimi kısa dönemli olarak şekillendirmektedir. Test bulguları, birbirini destekler niteliktedir.

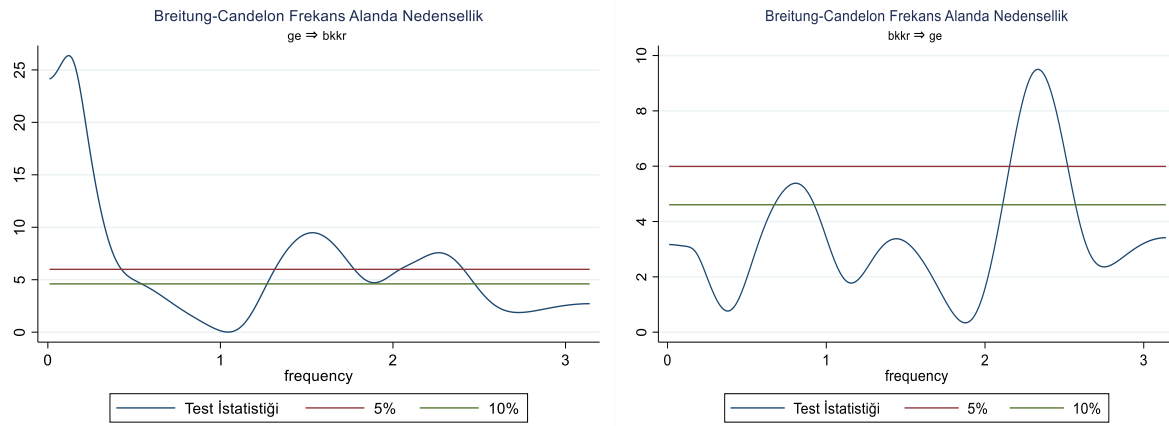
Tablo 6: Frekans Alanda Nedensellik Testi Sonucu

Nedensellik	Uzun dönem ($\omega = 0,5$)	Orta dönem ($\omega = 1,5$)	Kısa dönem ($\omega = 2,5$)
	Wald test istatistiği ve olasılık değeri		
logge → logbkkkr	4,971 (p=0,083)**	9,393 (p=0,009)*	4,041 (p=0,132)
logbkkkr → logge	1,966 (p=0,374)	3,264 (p=0,195)	6,610 (p=0,036)**

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Frekans Alanda Nedensellik testi sonucu, grafiksel olarak Grafik 3'te gösterildiği gibidir.

Grafik 3: Frekans Alanda Nedensellik (ge>bkkkr, bkkkr>ge)

Frekans değeri (ω) 0,05 alındığında Wald test istatistiğinin F tablo kritik değerinden büyük çıkması, uzun dönemli Granger nedenselliğinin kalıcı olduğu anlamına gelmektedir (Kırca vd., 2020: 5-6). Bu çalışmada 0,05 değerinde Wald test istatistiği 24,785 (p=0,000) olarak hesaplandığı için enflasyon değişkeninden kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski değişkenine doğru uzun dönem nedenselliğinin kalıcı olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca nedenselliğin dönem olarak ne kadar sürdüğünü belirleyebilmek için $2\pi/\omega$ formülü kullanılmıştır. ω 'nın anlamlı olduğu son frekans değeri 2,47 seviyesindedir. Yani enflasyonda oluşan bir şok, hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımını yaklaşık 2,5 ay ($2 \times 3,14 / 2,47$) etkilemektedir.

Yapılan analiz sonucunda çalışmada ileri sürülen hipotez doğrulanmıştır.

5. Sonuç

Türkiye'de hanehalkının kredi kartı kullanımı, hem işlem sayısı hem tutar bazında hızla artmaktadır. Bu artış, özellikle 2017'den itibaren başlayan yüksek enflasyon nedeniyle daha da hızlanmıştır. Çünkü enflasyondaki yükselişler, vatandaşların satın alım güçlerini azaltıp borçlanmalarını beraberinde getirmektedir. Özellikle dar gelirli vatandaşlar nezdinde borçlanma şiddetlidir. Diğer taraftan yüksek enflasyon ortamında artan kredi kartı kullanımı, mal ve hizmet talebini uyararak enflasyon sürecini daha da şiddetlendirebilmektedir. Böylelikle içinden çıkılması güç bir döngünün içine girilebilmektedir. Üstelik uzun vadede kredi kartının asgari ödeme döngüsüne giren vatandaşlar faiz yükü nedeniyle borçlarını ödemekte güçlük çekebilir ve böylelikle borç yükleri zamanla artabilir. Ticari bankaların enflasyon nedeniyle kredi kartı faiz oranlarını yükseltmesi de borçların geri ödenmesini güçleştirerek gecikme ve temerrüt riskini artırabilir.

Bu çalışma, İstanbul'da yaşanan enflasyonla hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımı arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını analiz etmiştir. Enflasyonun göstergesi olarak Geçinme Endeksi,

hanehalkının bireysel kredi kartı kullanımının göstergesi olarak ise kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski kullanılmıştır. Analiz aşamasında Granger nedensellik testi ve buna dayalı olarak geliştirilmiş olan Frekans Alanda Nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi, Geçinme Endeksi'yle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Frekans Alanda Nedensellik testinde ise Geçinme Endeksi'nden kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riskine doğru uzun ve orta dönemli nedensellik tespit edilmişken kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riskinden Geçinme Endeksi'ne doğru ise kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Yapılan analizle çalışmanın "Geçinme Endeksi'yle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasında belirli bir frekansta çift yönlü Granger nedenselliği vardır." şeklinde belirlenmiş olan temel hipotezi doğrulanmıştır. Bu çalışma, bulguları itibarıyla Kayahan (2022: 1295), Sönmezler vd. (2019: 27), Yilmazkuday (2011: 208-209) ve Uzgören vd. (2007: 254) tarafından yapılmış çalışmaların bulgularını desteklemektedir.

Çalışmada tespit edilen nedensellik ilişkisi, yüksek enflasyonun bireyleri kredi kartı aracılığıyla daha fazla borçlanmaya itebileceğini ve artan borçlanmanın da mevcut enflasyonu talep yoluyla besleyebileceğini gösterir niteliktedir. Özellikle İstanbul gibi büyük ve yüksek harcama potansiyelinin bulunduğu büyükşehirlerde bu döngü daha belirgin hale gelmektedir. Bu ilişkiyi kırabilmek için;

1. Gelir dağılımı politikalarını iyileştirme (asgari ücret ve maaş düzenlemeleri gibi),
2. Finansal okuryazarlığı artırma (bireylerin borçlanma bilincinin geliştirilmesi) ve
3. Kredi kartı faiz oranlarını makroekonomik dengeleri gözetererek belirleme gibi adımlar atılabilir.

Enflasyonist ortam nedeniyle hanehalkının geçim şartlarının bozulması ve borçlanma eğiliminin artması Türk bankacılık sektörü ve vatandaşlar açısından finansal istikrarı tehdit eden yeni sorunlar yaratma potansiyelini taşıdığı için gelirlerinden daha fazla borçlanan ve tüketim alışkanlıklarını değiştirme noktasında güçlük çeken vatandaşlara yönelik yeni sınırlama(lar) ve düzenleme(ler) gündeme getirilmelidir. Yani hanehalkı gelirinden daha fazla harcama yapmaya imkan sağlayan bireysel kredi kartları gibi finansal araçlara erişim yeniden düzenlenmeli ve gelire göre finansal imkan sağlama politikası titizlikle yürütülmelidir.

Türkiye'de hanehalkının gelecekteki piyasa ortamına yönelik beklentileri olumsuz oldukça kredi kartlarıyla yapılan harcamaların artmaya devam edeceği ve bu durumun da kredi kartlarında limit artışlarını beraberinde getireceği düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de para otoritesi olarak Merkez Bankası, hanehalkı kredi kartı harcamalarına yön vermeye çalışırken politika faizi kadar geleceğe dair bu beklentileri de özellikle dikkate almalıdır. Bu doğrultuda Merkez Bankası'nın bağımsızlığını sağlamak önemlidir. Böylelikle para otoritesinin politikaları hanehalkının güvenini kazanabilecek ve piyasaya iyimserlik hakim olabilecektir. Aksi halde kredi kartı borcunu öde(ye)meyen gerçek kişi sayısı giderek artmaya devam edecektir.

Ticari bankalar tarafından özellikle henüz hiç kredi kartı kullan(a)mamış olan vatandaşlara bilinçsiz kredi kartı kullanımı ile ilgili riskler ve borç yönetimi konusunda bilinç kazandırmak için eğitim ve reklam faaliyetleri yürütülebilir. Ayrıca mevcutta kredi kartı kullanan vatandaşlara gönderilen kredi kartı ekstrelerinde asgari ödeme(ler) yapılması durumunda toplam kart borcunun ne kadar sürede kapatılabileceğine dair bilgilendirme yapılabilir. Bu noktada ticari bankaların üniversitelerdeki ilgili bölümlerle proje geliştirip birlikte hareket etmeleri ve görsellerle desteklenmiş basit ve anlaşılır bilgiyi şeffaf bir şekilde paylaşmaya özen göstermeleri önemlidir.

Gelecekteki bir çalışmada enflasyon değişkeniyle ilk defa kredi kartı kullanan gerçek kişi sayısı değişkeni arasındaki eşbütünlük ve nedensellik ilişkisi birlikte incelenebilir. Ayrıca Grafik 1'de değişkenlerin izlediği seyir, 2021'in ortasından sonra hızla yükselmeye başlamıştır. Bu, değişkenler arasındaki nedenselliği etkilemiş olabilir. Yani geçinme endeksiyle kişi başına ortalama bireysel kredi kartı riski arasındaki nedenselliğin 2021'den sonra değişiklik göstermiş olması olasıdır. Dolayısıyla başka bir çalışma, bu durumun varlığını zamanla değişen nedensellik perspektifinden inceleyebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alkin, K. (2019). Tanzim Satışlar Piyasayı Rahatlatı. *Kriter*, 3(33), s. 88-90.
- Aprilianto, F. ve Muslikhati. (2022). The Impact of A Cashless Payment System on Inflation. *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 20(2), s. 124-136.
- Ayar, U. ve Haznedar, A. (2024). *İşgücü Piyasası Araştırması İstanbul İli 2023 Yılı Sonuç Raporu*. <https://media.iskur.gov.tr/88117/istanbul.pdf>, (Erişim Tarihi: 16/10/2024).
- BKM. (2024). *Yerli Kredi Kartlarının Yurt İçi ve Yurtdışı Bireysel/Ticari Kullanımı*. <https://bkm.com.tr/yerli-kartlarin-yurt-ici-ve-yurt-disi-bireyselticari-kullanimi/>, (Erişim Tarihi: 15/10/2024).
- Breitung, J. ve Candelon, B. (2006). Testing for Short- and Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), s. 363-378. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2005.02.004>
- Çınar, M. (2023). Yenilenebilir ve Yenilenemez Enerji Kaynakları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Araştırılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), s. 24-56. <https://doi.org/10.18074/ckuibfd.1146332>
- Eren, M. V., Ünal, A. E. ve Aydın, H. İ. (2018). Türkiye'de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 19(1), s. 1-18.
- Evangelist, M. ve Higgins, A. (2024). *Household Perceptions of Price Changes and Coping Strategies Key Findings*. <https://fred.stlouisfed.org/series/UMCSENT,,> (Erişim Tarihi: 16/10/2024).
- Galashin, M., Kanz, M. ve Perez-Truglia, R. (2022). *Macroeconomic Expectations and Credit Card Spending*, Nber Working Paper Series, No: 28281. <https://doi.org/10.3386/w28281>
- Geanakoplos, J. ve Dubey, P. (2010). Credit Cards and Inflation. *Games and Economic Behavior*, 70(2), s. 325-353. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2010.02.004>
- Göksu, S. (2022). Plastik Kart Harcamaları Hanehalkı Özel Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili mi? ARDL Yönteminden Ampirik Kanıtlar. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), s. 847-875. <https://doi.org/10.26650/istjecon2022-1106208>
- Göv, A. ve Salihoğlu, E. (2020). Türkiye'de Ekonomik Göstergeler ve Para Arzının Bireysel Kredi Kartı Kullanımına Etkileri. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(1), s. 50-63.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), s. 424-438.
- İstikbal, D. (2023). *Kredi Kartları, Kredi ve Faizler*. <https://www.setav.org/yorum/kredi-kartlari-kredi-ve-faizler>, (Erişim Tarihi: 15/10/2024).
- İTO. (2024). *İTO Ücretliler Geçinme İndeksi 1995 = 100 / Genel İndeks Değerleri*. <https://bilgibankasi.ito.org.tr/istatistik-verileri/istanbul-ucretler-gecinme/genel?year=95>, (Erişim Tarihi: 09/10/2024).

- Kabaklarlı, E. (2015). Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımının, Para Politikasındaki Rolü ve Etkileri. *Sosyoekonomi*, 23(26), s. 119-138. <https://doi.org/10.17233/se.90476>
- Karagöl, V. (2021). Küresel Finansal Çevrimler Türkiye’de İş Çevrimlerine Neden Olur mu? Bir Frekans Alanı Analizi. *Maliye Dergisi*, 180, s. 345-362.
- Karakaya, Ö. U. ve Diler, H. G. (2017). İşlem Tutarı Bazında Kredi Kart Kullanımının Enflasyon ve Para Arzu İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. İçinde Y. Bayar ve G. Zarotiadis (Eds.), 2nd International Conference on Scientific Cooperation for the Future Thessaloniki in Economics and Administrative Sciences (ss. 142-150). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Kayahan, G. (2022). Kredi Kartı, Banka Kartı ile Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 9(85), s. 1291-1296. <https://doi.org/10.26450/jshsr.3118>
- Keskin, Ö. (2024). Kesirli-Frekanslı Fourier Yöntemlerle Tarımsal İstihdamın Mekanizasyon ve Krediyile İlişkisi Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. *KSÜ Tarım ve Doğa Derg*, 27(Ek Sayı 1), s. 231-242. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.1438420>
- Kırca, M., Canbay, Ş. ve Piralı, K. (2020). Is the Relationship between Oil-Gas Prices Index and Economic Growth in Turkey Permanent? *Resources Policy*, 69, s. 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101838>
- Korkmaz, Ö. (2019). Kredi Kullanım Oranları ile Enflasyon Oranları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Maliye Dergisi*, 176, s. 98-127.
- Polat, H. (2020). *Belediyelerin Tanzim Satış-Kooperatif İkilemi*. <https://sosyalekonomi.org/belediyelerin-tanzim-satis-kooperatif-ikilemi/>, (Erişim Tarihi: 09/10/2024).
- Raj, M. (2010). The Credit Card Fraud: Inflation, Culture of Borrowing and Rising Economic Inequality. *Romanian Economic and Business Review*, 5(3), s. 56-62.
- Sönmezler, G., Gündüz, İ. O. ve Torun, M. (2019). Türkiye’de Kredi Kartı Harcamaları ile Tüketici Güven Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), s. 17-29.
- Taştan, H. (2015). Testing for Spectral Granger Causality. *The Stata Journal*, 15(4), s. 1157-1166.
- TBB. (2024). *Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı (Bin Kişi)*. https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4469/RM_Aylik_Bulten_-_Agustos_2024.pdf, (Erişim Tarihi: 15/10/2024).
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, s. 225-250.
- TÜİK. (2024a). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>, (Erişim Tarihi: 16/10/2024).
- TÜİK. (2024b). *Tüketici Fiyat Endeksi, Eylül 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Eylul-2024-53618>, (Erişim Tarihi: 09/10/2024).
- Tunay, K. B. (2022). Türkiye’de Para İkamesi Süreci ve Hiperenflasyonist Dinamikler: Ekonometrik Bir Analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(4), s. 861-883. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1038597>
- Tunay, K. B. (2023). Türkiye’de Kredi Kartı Harcamalarının Belirleyicileri ve Enflasyon Beklentilerinin Bu Harcamalar Üzerindeki Etkileri. *Journal of Banking and Financial Research*, 10(2), s. 100-122. <https://doi.org/10.55026/jobaf.1223212>

- Uzgören, N., Ceylan, G. ve Uzgören, E. (2007). Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), s. 247-256.
- Vergili, G. (2023). Tüketici Güven ve Fiyat Endeksleri Banka ve Kredi Kartı Harcamalarında Etkili Mi? *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(1), s. 19-28.
- Wong, Z. J. R. ve Tang, T. C. (2020). Credit Card Usage and Inflation: A Case Study of A Small Open Economy. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 54(1), s. 19-32. <https://doi.org/10.17576/JEM-2020-5401-2>
- Yilmazkuday, H. (2011). Monetary Policy and Credit Cards: Evidence from A Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28, s. 201-210. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.09.010>
- Yılanıcı, V., Özgür, Ö. ve Görüş, M. Ş. (2021). Stock Prices and Economic Activity Nexus in OECD Countries: New Evidence from An Asymmetric Panel Granger Causality Test in the Frequency Domain. *Financial Innovation*, 7(1), s. 1-22. <https://doi.org/10.1186/s40854-020-00221-1>
- Yıldırım, M. ve Demir, H. U. (2021). Kredi Kartı Harcamalarını Etkileyen Makroekonomik Faktörler ve COVID-19 Pandemi Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 159-180. <https://doi.org/10.30784/epfad.830559>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 201-220, doi: 10.11616/asbi.1585782

Dijital Çağda Türk Film Eleştirisi: Yeni Kültürel Araçlar Olarak YouTube Türkiye Sinema Kanalları Örneği

Turkish Film Criticism in the Digital Age: The Case of YouTube Türkiye Cinema Channels as New Cultural Intermediaries

Murat ŞAHİN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 03.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmada, dijital çağda Türk film eleştirisinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. YouTube Türkiye’de yayın yapan sinema kanallarının evren olarak belirlendiği çalışmada en çok aboneye sahip olan on sinema kanalı örneklem olarak seçilmiştir. Karma yöntemin kullanıldığı çalışmada sinema kanallarının en çok izlenen iki videosu analiz edilmiştir. Video içerikleri dört eleştiri türü olan tanıtım, klasik, derinlemesine ve bilimsel eleştiri etrafında MAXQDA yazılımı kullanılarak kodlanmış, analiz edilmiş ve görseller oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre örneklem olarak belirlenen videolarda tanıtım içeriklerinin en çok yer alan eleştiri türü olduğu görülmüştür. Klasik ve derinlemesine eleştiri türünün sınırlı bir içeriğe sahip olduğu, bilimsel eleştiri türünün ise en az kodlanan kategori olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak dijital platformların eleştiriyi demokratikleştirdiği ancak eleştirinin sanatsal ve akademik yönünü zayıflattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital Çağ, Film Eleştirisi, Yeni Kültürel Araçlar, YouTube, Sinema Kanalları.

&

Abstract: This study aims to reveal how Turkish film criticism has transformed in the digital age. In the study where the cinema channels broadcasting on YouTube Türkiye were determined as the population, the ten cinema channels with the highest number of subscribers were selected as the sample. In the mixed method study, the two most watched videos of the cinema channels were analyzed. Video contents were coded, analyzed and visuals were created using MAXQDA software around four types of criticism: promotional, classical, in-depth and scientific criticism. According to the results obtained, it was seen that promotional content was the most common type of criticism in the videos selected as a sample. Classical and in-depth criticism had limited content, while scientific criticism was the least coded category. As a result, it has been seen that digital platforms add a democratizing function to criticism, but weaken the artistic and academic aspect of criticism.

Keywords: Digital Age, Film Criticism, New Cultural Intermediaries, YouTube, Cinema Channels.

Atf/Cite as: Şahin, M., (2025). Dijital Çağda Türk Film Eleştirisi: Yeni Kültürel Araçlar Olarak YouTube Türkiye Sinema Kanalları Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 201-220. doi: 10.11616/asbi.1585782

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Murat Şahin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, murat.sahin2@omu.edu.tr.

1. Giriş

Teknolojik gelişmelerin ve yeni medyanın yaygınlaşması, birçok alanı etkilediği gibi sinemayı da etkilemiştir. Sinema alanında bu gelişmelerin izleri, film yapım sürecinden film izleme deneyimine kadar geniş bir alanda varlığını göstermektedir. Bu dönüşümün yaşandığı alanlardan birisi de film eleştirisidir. Geleneksel film eleştirisi yanında yeni medyada yeni bir film eleştirisi kültürü ortaya çıkmıştır.

Literatürde film eleştirisi üzerine yapılan çalışmalardan bazılarının film eleştirisi tarihi (Haberski, 2001; Roberts, 2010; Belton, 2013) ve yeni medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte film eleştirisinde yaşanan dönüşüm (Frey, 2015a; McWhirter, 2016) üzerine yapıldığı görülmektedir. Yine literatürde yeni medyanın yaygınlaşmasının film eleştirisini olumlu ve olumsuz yönde etkilediğine ilişkin görüşler de bulunmaktadır. Olumlu yaklaşanların savunduğu görüşe göre artık herkesin birer eleştirmen haline geldiği ve böylece eleştirinin demokratikleştiği. Eleştirinin sürekli bir kriz halinde olmasından dolayı yeni medyanın, film eleştirisini olumlu yönde etkileyebileceği (Frey, 2015a) ve yeni iletişim araçlarıyla eleştirinin demokratikleştiği (McWhirter, 2016) görüşü de ileri sürülen görüşlerdendir. Olumsuz bakanların ortaya attığı ilk iddia ise yeni medyanın film eleştiri kültürünü ve eleştirmen otoritesini ortadan kaldırdığı ve ticari kaygılardan dolayı zayıflattığıdır. Film eleştirisinin varlığını son dönemde kaybettiğini düşünenlerin hareket noktasını, eleştirinin ve eleştirmenin önemini zayıflattığı görüşleri (McDonald; 2007; Kallay, 2015) oluşturmaktadır. Yeni medyanın yaygınlaşmasının film eleştirisini olumsuz olarak etkilediğini düşünenlerin (Shepherd, 2009; Kallay, 2015) görüşlerinin merkezinde geleneksel eleştirmenin otoritesinin sarsıldığı görüşü bulunmaktadır. Shepherd (2009), yakınsama çağında film eleştirisinin ayrıcalığının ve kültürel sermayesinin bir kısmını kaybettiğini belirtmektedir. Kallay (2015: 215) ise film eleştirmenlerinin etkisinin azalmakta olduğunu ve büyük stüdyoların tanıtım saldırısı karşısında güçsüz kaldıklarını belirtmektedir.

Yeni medyayla birlikte film eleştiri siteleri, film derecelendirme siteleri ve sosyal medya platformları gibi yeni ortamlarda film eleştirileri yapılmaya başlanmıştır. Bu ortamlarda film eleştirisinin nasıl yapıldığına ilişkin yapılan çalışmalarda; film derecelendirme siteleri olan Imdb (Sotoudeh, 2021), Rotten Tomatoes (Shepherd, 2009) ve sosyal medya platformlarından Tiktok (Penn, 2024), Twitter (Szabó, 2021), YouTube (Manzoli ve Noto, 2015) ele alınmıştır. Frey ise çalışmasında (2015b) sosyal medya platformları ve film derecelendirme sitelerini film eleştirisi kaynağı olarak genel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Alanyazın tarandığında yabancı literatürde, film eleştirisi üzerine, yeni medya öncesi ve sonrasına dair çok sayıda çalışma bulunmaktayken Türk film eleştirisi üzerine az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların ise Türk film eleştirisi tarihine odaklanan yeni medya öncesi dönemi ele alan kitaplar (Atay, 1991; Ormanlı, 2005; Biryıldız, 2013) ve tez çalışması (Çamuroğlu, 2006) olduğu görülmektedir. Yeni medyayla birlikte Türk film eleştirisinin yeni ortamlarla birlikte nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Türk film eleştirisi kültüründe de yeni medyayla birlikte geleneksel film eleştiri ortamlarının yanında her birinin kendi içinde alt gruplara ayrılan film eleştiri siteleri (sinematek.tv, cinerituel.com, dialmformovie.net, bagimsizsinema.com), online sinema dergileri (Altyazı, FilmArası, Sekans), film derecelendirme siteleri (sinemalar.com, sinefil.com), film blog sayfaları (sinemam.net, ötekisinema, sadibey) ve sosyal medya platformlarındaki (YouTube, X platformu, Instagram) kanallar gibi yeni ortamlar ortaya çıkmıştır. İnternetin ve beraberinde platformların yaygınlaşmasıyla film eleştirmenleri bu ortamları kullanmaya başlamışlardır. Bu yayın organlarının her birinin sahiplik, editoryal kontrol, içerik formatı, analiz derinliği ve erişilebilirlik konusundaki kendine ait özellikleri bulunmaktadır.

Film eleştirisi yapanlar Pierre Bourdieu'nun ifade ettiği "kültürel araçlar" (2021) tanımını yansıtmaktadırlar. Geleneksel film eleştirisi, Bourdieu'nun "kültürel araçlar" olarak ifade ettiği ve belirli bir merkezin denetimi veya eşik bekçiliği sonucunda yapılmaktayken yeni tarz film eleştirisinde ise bu merkez veya eşik bekçilerini ortadan kalktığı ve yerini "yeni kültürel araçların" aldığı söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, internetin Türk film eleştirisi kültürünü nasıl etkilediğidir. Özel olarak ise sosyal medya platformlarından olan YouTube Türkiye'deki sinema kanallarının Bourdieu'nun ifade ettiği "kültürel

aracılar” kavramına ne şekilde karşılık geldiği ve bu kanalların özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymaktır. Böylece yeni medyadaki Türk film eleştirisine ilişkin bir çerçeve çizilmiş olacaktır.

2. Yeni Kültürel Aracılar

Pierre Bourdieu (2021: 392) kültürel araçları, kültürel ürünlerin üretimi ve tüketimi arasında eşik bekçiliği yapan kişiler olarak tanımlamaktadır. Kültürel araçlar, buldukları alanda kendilerini otorite olarak yansıtan, sahip oldukları sosyal ve kültürel birikimlerinden hareketle edindikleri ince beğenilerini takipçilerine meşru beğeni olarak sunan kişilerdir. Kültürel araçlar arasında turizm, medya, gazetecilik, sinema, moda ve reklam gibi alanlarda çalışan kişiler bulunmaktadır (2021: 376). Kültürel araçlar, bireyleri bir ürün ya da hizmeti satın almak için zorlamamakta daha ziyade tüketicilerin mallara yönelik beğenilerini tanımlamaları için gerekli koşulları yaratmaktadırlar (Maguire ve Matthews 2014: 22). Beğenileri şekillendirmek ve nesnelere insanlarla eşleştirmek, kültürel araçların belirli pratikleri ve ürünleri iddia ettikleri değere layık olarak çerçevelenmelerini ve onları kültürel meşruiyet repertuarlarının inşasına dahil etmelerini gerektirir. Sonuç olarak, kültürel araçlar sadece beğeni üreticileri değildir; onlar profesyonel beğeni üreticileri ve “meşrulaştırma otoriteleridirler” (Bourdieu, 1990: 96).

Dijital çağda internetin yaygınlaşmasıyla birlikte kültürel aracılık kavramının da yeni bir şekiller aldığı söylenebilir. Yeni mecraların ortaya çıkmasıyla birlikte “yeni kültürel araçlar” kavramı ön plana çıkmıştır (Wright, 2015). Yeni medyanın ve beraberinde platformların yaygınlaşması hemen her konuda kültürel aracılık rollerini üstlenen kişilerin ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Bu artışı değerlendiren Maguire ve Matthews (2012: 551), “Artık hepimiz kültürel aracı mıyız?” sorusunu sormaktadırlar. Soruya hayır cevabını veren bu isimler, kültürel aracılık rolünün, aktarılan içeriğe bir anlam katmayı içerdiğini, bir kişi kültürel bir nesneyi yalnızca aktarıyor ya da iletiyorsa ve ona yeni bir anlam katmıyorsa, o kişinin kültürel aracı olamayacağını eklemektedirler. Maguire ve Matthews’a (2012: 552) göre, “Kültürel araçlar başkalarının kültürel ürünlerle nasıl ilişki kuracağını çerçevelenerek, başkalarının bu mallara yönelik yönelimlerini meşru olarak etkileyerek değer inşa ettiklerini” ifade etmektedirler.

Yeni kültürel nesnelere kamusal alanda gözden geçirilmesi kültürel alanın ayrılmaz bir parçasıdır. Bir kültürel ürün kamuya sunulduktan sonra, iyi ya da kötü olduğuna karar vermek amacıyla yeniden incelenmesi ya da eleştirilmesi, insanların beğenilerinin ve yaşam tarzlarının oluşumunda merkezi bir unsurdur (Wright, 2015). Yeni kültürel ürünlerin dijital mecralarda ele alınmasını “post-endüstriyel eleştiri” olarak ifade eden Kammer (2015), medya ekonomisi ve kültürdeki bu yeniden yapılanmaların, eskiden kamu olarak bilinen insanların kültürel ürünler hakkında görüş ve değerlendirmeler üretebildiğini ve bunları kamuya açık hale getirebildiği bir durum olduğunu eklemektedir.

2005 yılında kurulduğundan bu yana YouTube, sıradan kullanıcılara ve içerik oluşturuculara kanallar aracılığıyla video yüklemelerini sağlayarak video kültürü için ana platform haline gelmiştir. YouTube, kullanıcıların tercihlerine ve amaçlarına göre içerik yayınlama eylemine odaklanan bir video paylaşım platformu, içeriğin geniş kitlelere yayılmasını vurgulayan bir yayın ortamı, izleyicilerin katılımını sağlama potansiyelini vurgulayan katılımcı bir ortam veya kendine özgü bir kültür ve ekolojiyi teşvik eden bütün bir medya ekonomisi olarak görülebilir (Burgess ve Green, 2009). Kültürel nesnelere hakkında yorum yapan YouTuber’lar, malların maddi ve sembolik dolaşımına dâhil olmaktadır. Örgütsüz kapitalizmde tüketim, üretim, estetik ve ekonomik süreçlerin giderek daha fazla iç içe geçtiği ya da sosyal aktörlerin ifade gücünün ekonomik faaliyetle iç içe geçtiği bir durum olan refleksif birikim olarak tanımlanmıştır (Lash ve Urry, 1994).

Bir sosyal medya platformu olarak YouTube’daki içerik üretimi, yeni beğeni araçlarının, özellikle de sosyal medya alanlarında hem beğeni hem de pazar araçları olarak faaliyet gösterenlerin ortaya çıkmasına elverişli olduğu söylenebilir (Hutchinson, 2017: 5-6). Dijital platformları (örneğin YouTube) kullanan bazı dijital içerik yaratıcıları, izleyici kitlesi açısından geleneksel basılı haber ve yayın kuruluşlarını geride bırakmıştır. Aynı zamanda, içerik ve uzmanlığa odaklanmanın yerini, dikkat çekme ve kendini sunma gibi, geleneksel uzmanlığın küçümsenmesi veya sorgulanması şeklinde tezahür eden başka idealler almıştır (Keen, 2007; McDonald, 2007).

Eleştirmenlerin bir film için işlevi, izleyicinin bir filmi alımlamasını şekillendirmek veya daha sonra izlenmesi için izleyicide fikir uyandırmaktır (Frey, 2015a: 3). Web 2.0'ın interaktif teknolojileri ve demokratik hareketleri, eleştirmenin otoriter konumuna, eşik bekçiliği gücüne ve değerlendirmelerinin sosyal bir fayda olarak değerine meydan okuyor. İzleyiciler artık kurumsal eşik bekçilerine ve uzmanlara daha az, diğer kullanıcılara daha çok güvenerek katılımcı uygulamalara ve kültürel fikir oluşturmaya katılmakta, bu da kültürel araçların otoritesini zayıflatmakta ve kültürel eserlerin toplumdaki değer ve meşruiyet sistemini aşındırmaktadır (Janssen ve Verboord, 2015: 445). Yeni kültürel araçları olarak YouTube'daki sinema kanalları da çağdaş eleştirmen olarak gözüktüğü söylenebilir.

3. Dijital Çağda Film Eleştirisi

Literatürde film eleştirisi üzerine yapılan çalışmalardan bazılarının film eleştirisi tarihi (Haberski, 2001; Roberts, 2010; Belton, 2013) ve yeni medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte film eleştirisinde yaşanan dönüşüm (Frey, 2015a; McWhirter, 2016) üzerine yapıldığı görülmektedir.

Film eleştirisinin dijital ortamlarda yaygınlaşmasına olumlu ve olumsuz bakan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Olumlu bakan araştırmacılar, dijital ortamda eleştirinin, film eleştirmenleri ve izleyiciler arasındaki iletişimi doğrudan hale getirdiğini, geleneksel eşik bekçilerini atlayarak daha dinamik ve kapsayıcı bir diyalogu teşvik ettiğini savunmaktadırlar (Frey, 2015a; McWhirter, 2016). Geleneksel film eleştirisinin olduğu dönemlerde günümüzde olduğu gibi filmler üzerine tartışmaların yapılması mümkün değildir. İnternetin ve beraberinde platformların yaygınlaşmasıyla birlikte bu durum değişmiş, film eleştirisi daha demokratik hale gelmiş, otorite konumundaki eleştirmenin hâkimiyeti zayıflamıştır (Frey 2015b: 91). Dijital dönüşümle birlikte platform merkezli hale gelen film eleştirisi, sadece geleneksel mecralar olan gazeteler ve dergilerden değil aynı zamanda internet siteleri, sosyal medya ve bloglar aracılığıyla da yapılabilir hale gelmiştir. Film eleştirisinin yapımında yaşanan bu ortam değişikliği, sunum biçiminin yanında eleştirmenler ve takipçiler arasındaki etkileşimi de dönüştürmüştür. Bu etkileşim geleneksel eleştiri kültüründeki eleştirmenin otoritesini sarsmış ve daha demokratik bir katılım fırsatı sağlamıştır. Bu bakımdan dijital dönüşümün film eleştirisi pratiğini azaltmadığını sadece dönüştürdüğünü söylemek mümkündür (Frey 2015b: 83-84). Yeni medyayla birlikte film eleştirisi platform temelli hale gelmiş böylece çağdaş film eleştirisi, izleyicilerle etkileşim kurmak, görüşlerini paylaşmak ve sinemayla ilgili daha geniş tartışmalara katkıda bulunmak için zengin bir ortam haline gelmiştir.

Yeni medyanın yaygınlaşmasının film eleştirisi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşünenler de vardır. Olumsuz etkilerden ilki olarak gazeteler ve dergiler gibi köklü medya kuruluşlarının genellikle deneyimli film eleştirmenleri istihdam ederek ve titiz editoryal standartlara bağlı kalarak geleneksel olarak önemli bir otorite ve güvenilirliğe sahip olmuştur. Buna karşılık, bloglar ve sosyal medya gibi çevrimiçi platformların yükselişi, alanı demokratikleştiren ancak aynı zamanda film eleştirisinin kalitesi ve güvenilirliği konusunda endişeleri artıran bir ses çeşitliliği getirmiştir (McDonald; 2007; Shepherd, 2009; Kallay, 2015). Olumsuz etkilerden bir diğeri ise; film eleştirisinde yaşanan kaliteli değerlendirmelerin zayıflaması olmuştur. Haber sitelerinin sinema haberleri sunmaktan daha çok sansasyonel bir tabloid tarzı benimsemeye geçişi ile film eleştirisinin güvenilirliğini ve kalitesini tehlikeye atmasıdır. Bu durum ise sinema üzerine yaşanan çeşitli tartışmalardan doğmuştur (Szabó, 2024: 56). Teknolojik gelişmelerle birlikte sinemanın ve eleştirmenin ölümünün gerçekleştiğine dair görüşler de (Ebert, 2008; Sontag, 1996) ileri sürülmüştür. Susan Sontag, sinemaya olan ilginin azalmasının, yaratıcı süreci ideal olarak yönlendirmesi gereken sinemaya olan gerçek tutkudan ziyade, film yapımında piyasa odaklı ilkelerin baskınlığına bağlanabileceğini savunmaktadır (Sontag, 1996). Sinemanın çöküşü, geçerliliği konusunda çeşitli tartışmalara yol açsa da, Sontag'ın birçok eleştirmeni onun görüşünü paylaşarak bunu film eleştirminin ölümüyle birleştirmiştir. Eleştirminin ölümünün gerçekleştiğini ileri süren kişilerden birisi de Roger Ebert'tir. İnternette birlikte film eleştirisinin demokratikleştiği, alanda çeşitli bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi ifadelerde bulunan Ebert, aynı gelişmelerin eleştirel söylemin parçalanmasına da yol açtığını ve güvenilir bilgi ve analiz kaynakları arayan kitleler için bir zorluk oluşturduğunu eklemektedir (Ebert, 2008). Film eleştirisi ve eleştirminin önemini azaltan etkenlerden bir diğeri ise film eleştiri alanındaki ticari kaygıdır. Günümüzde birçok eleştirmen film stüdyolarını

memnun etme eğilimindedir. Film eleştirmeni kamuya hizmet ile yapımcıya hizmet arasındaki gerilimde kalmaktadır. Film stüdyoları yapımlarının ticari başarısına katkıda bulunabilecekleri için olumlu eleştiriler ve eleştirel beğeniler beklemektedir (Elsaesser, 2015: 201).

Szabo (2024: 7) film eleştirisinde yaşanan ticarileşmeyi inceleme yazıları ve eleştirel yazılar ayırımından hareketle izah etmektedir. İncelemeler tüketici odaklıdır ve izleyicilere bir filmin eğlence değeri ve uygunluğu hakkında bilgi vermek için değerlendirmeler sunar. Buna karşılık, eleştiri bir filmin yaratıcı, kültürel ve tematik yönlerini daha derinlemesine inceler ve daha geniş felsefi bağlamlar içinde nüanslı yorumlar sağlar. İncelemeler konuyu erişilebilir kılmaya odaklanırken, eleştiri entelektüel katılımı teşvik ederek sinema hakkında daha geniş kültürel tartışmalara katkıda bulunur. Her birinin kendine özgü özellikleri olmasına rağmen, ikisi de izleyicileri etkilemeye ve sinemaya dair anlamlı içgörüler sunmaya çalıştıkça aralarındaki çizgiler giderek belirsizleşmiştir. Çağdaş film eleştirisinde, bu iki biçim sıklıkla kesişerek bir sinerji yaratır. Sonuç olarak, aralarındaki farklar daha az belirgin hale gelmekte ve bir zamanlar olduğu kadar kolay ayırt edilememektedir.

Mattias Frey, çevrimiçi film eleştirisini, kullanılan eleştiri türüne göre dört ayrı kategoriye ayırmıştır: Birincisi, geleneksel basılı haber medyasının bu bir gazete ya da sinema dergisi olabilir, yalnızca web üzerinden yayınlanan film incelemeleri. İkincisi, öncelikle filmler hakkında bilgi iletmek için tasarlanmış olsa da, kullanıcıların filmler hakkında yorum yapabilecekleri forumlar da sağlayan siteler. Üçüncüsü, filmlerin değerlendirildiği sosyal medya platformları. Son olarak eleştirmenlerin görüşlerinin geniş bir yelpazesini bir araya getiren ve bir filmin tek bir derecelendirmesini sağlamak için bir algoritma kullanan sözde toplu siteler (2015b: 84). Eleştirinin özgürleştiği ve platform merkezli hale geldiği bir dönemde amatör ve profesyonel film eleştirisi arasındaki ayırım da bulanıklaşmıştır. Her iki kesimden gelen eleştiri akışkan hale gelmiş ve diğerinin sınırına geçmiştir. Bununla birlikte, tabandan gelen eleştirinin kayda değer bir toplumsal kesim olarak ortaya çıkışını söylemek mümkündür. Sosyal medya platformlarında daha önce herhangi bir profesyonel deneyimi olmadan film eleştirisi içeriği yazan ve paylaşan bireylerin sayısı giderek artmaktadır (Szabó, 2024: 59). Brett Juilly (2017) kitabında film eleştirmeni olacak kişilere YouTube’da etkin videonun nasıl oluşturulabileceği konusunda fikirler vermektedir. Christopher Null (2012) da aynı şekilde film meraklılarının eleştirilerini yaymak için İnternet’i nasıl kullanabileceklerine ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır. Her iki isim de sinema alanında herhangi bir eğitimi ve kültürel birikimi olmayan kişilerin de YouTube’da film eleştirmeni olabileceğini savunmaktadırlar.

4. Gelenekselden Dijitale Türk Film Eleştirisi

Yerli literatürde film eleştirisi üzerine yapılmış olan çalışmalar arasında Simber Atay’ın (1991) *Film Eleştirisine Dair*, Okan Ormanlı’nın (2005) *Türk Sinemasında Eleştiri*, Esra Biryıldız’ın (2013) *Örneklerle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)* ve Zafer Özden’in (2020) *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi* adlı çalışması bulunmaktadır.

Yukarıdaki kaynaklarda da ifade edildiği gibi Türkiye’de film eleştirisi ile ilgili olarak kaynak oldukça azdır. Ana kaynak olarak ise Nijat Özön’ün (1962) *Türk Sinema Tarihi* bulunmaktadır. Özön’e göre, Türk sinemasında doğrudan doğruya film alanında olduğu gibi sinema yazarlığı alanında da önemli çalışmalara 1950 sonrası dönemde rastlanılmaktadır. Özön, 1950’li yıllara kadar dergi ve gazetelerdeki sinema yazılarının çoğu zaman magazin yazısı niteliğinde olduğunu eklemektedir (2013: 252-253).

Atay (1991) çalışmasında film eleştirisinin dünya sinemasındaki tarihsel gelişimine ve film eleştirisi türlerine değindikten sonra Türk sinemasındaki film eleştirisinin gelişimini 1950 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde ele almaktadır. Ormanlı (2005) çalışmasında, sinemada eleştiriye açıkladıktan sonra Türk sineması üzerine yapılmış olan eleştiri yazılarını onar yıllık dönemler halinde incelemektedir. Biryıldız ise çalışmasında (2013) Türkiye’de film eleştirisinin ortaya çıkışı, gündelik ve diğer süreli yayınlardaki yerleşmesi, çeşitli dönemlerde Türk basınında film eleştirisinin durumu, film eleştirisinde kullanılan yöntemler ve film eleştirisinin Türkiye’de sinemayla olan ilişkilerini incelemektedir. Biryıldız (2013) Türk sinemasında eleştiriye, 1950’li yıllara kadar bir başlık altında ve 1950 sonrasındaki dönemi ise onar yıllık dönemler halinde 2002 yılına kadar incelemektedir. Biryıldız araştırmasında gazeteler ve dergilerdeki sinema makalelerini “tanıtma yazıları, klasik eleştiri, derinlemesine eleştiri ve bilimsel eleştiri” başlıkları

altında değerlendirmektedir. Bu üç çalışma da gazete ve dergilerdeki eleştiri yazılarını ele almışlardır. Zafer Özden (2020) ise çalışmasında sinemada eleştiri türlerini açıklamış ancak Türk sinemasına odaklanmamıştır.

Biryıldız çalışmasında dünya sinema eleştirisi ve Türk film eleştirisi üzerine yazılan kaynakları araştırmış ve kendi çalışmasında da kullandığı dört eleştiri türü belirlemiştir. Bu eleştiri türleri diğer araştırmacıların belirlediği eleştiri kategorilerini de kapsayan bir niteliğe sahiptir. Biryıldız bu eleştiri türlerini şu şekilde açıklamaktadır; tanıtma yazıları, filmin kısa filmografisini ve konusunu içerir, değer yargısı ve yorum yoktur, izlenimci bir eleştiridir; klasik eleştiri, filmin kısa filmografisini ve konusunu yer alır, detaya inmeden filmin görüntü, ses, renk, senaryo hakkında ifadeler, yönetmenin öteki filmlerinden bahis; derinlemesine eleştiri, filmin toplumsal, ideolojik, psikolojik, semiyolojik, teknik, estetik gibi ya da birkaç yönden ele alınması; filmin toplumsal, siyasal, psikolojik, etik, teknik, anlambilim, estetik açılardan incelenmesi, nedenlerinin araştırılması, bu araştırmaların bilimsel verilere dayandırarak nesnel bir biçimde incelenmesi, öznellikten kaçınılır, konuyla ilgili başka kaynaklardan bahsedilir (2013: 36-38).

Türk film eleştirisi üzerine yapılmış olan çalışmalar geleneksel medya olarak ifade edilebilecek gazete ve dergi içerikleri üzerinedir. Ancak yeni medyayla birlikte Türk film eleştirisi de birçok platformda ve farklı formatta içerikler üretmeye başlamıştır. Bu platformlar arasında online sinema dergileri, bloglar, video paylaşım siteleri, sosyal medya platformları ve film derecelendirme siteleri bulunmaktadır. Bu ortamların hepsinin kendine özgü sahiplik yapısı, editoryal işleyişi ve eleştiriye bakışı bulunmaktadır.

Bu platformlar arasında bulunan online film dergileri ve gazeteler daha çok üyelik temelli hizmet vermekte ve kültürel sermayesi yüksek takipçilere seslenmektedir. Bu kaynaklar filmlere daha akademik, estetik ve entelektüel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Daha önceleri basılı olarak yayınlanan Altyazı, FilmArası ve Sekans gibi sinema dergileri bu dijitalleşme sürecinde yayınlarına online olarak devam etmektedirler. Online gazeteler ise film eleştirisinin yanında sinemaya dair haberler de yayınlamaktadırlar. Bir diğer online film eleştiri platformları ise film bloglarıdır. Film blogları daha çok bağımsız yazarlar olan sinefiller tarafından yürütülen, filmleri teknik, estetik ve sanatsal bakımdan ele alan kaynaklardır. Türk film eleştirisi kültürü içerisinde Öteki Sinema, Sinemam.net ve Cinerituel gibi bloglar bu alanda örnek gösterilebilecek birkaç sayfadandır. Film derecelendirme siteleri ise izleyicilerin filmleri değerlendirdikleri, yorumladıkları ve oyladıkları etkileşimli bir ortamdır.

Sonuç olarak Türk film eleştirisi, gazeteler ve sinema dergileri gibi geleneksel medya ortamlarında yapılan eleştirinin ardından günümüzde online dergileri online gazeteler, bloglar ve derecelendirme siteleri gibi yeni medya platformlarında da yapılar hale gelmiştir. Bu platformlar kendi aralarında birbirine entegre şekilde oluşturulduğundan bir platformdaki bir içerik diğer platformlarda rahatlıkla takip edilebilmektedir. Eleştirinin yeni medya olanaklarının kullanılarak yapılması, herkesin eleştiri yapmasına yani demokratikleşmeye ancak diğer taraftan eleştirinin sanatsal ve estetik olarak değerine ilişkin tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

5. Yöntem

Bu çalışma, nitel ve nicel araştırma yöntemleri göz önünde bulundurularak karma bir bakış açısıyla tasarlanmıştır. Karma yöntem, çalışma problemi doğrultusunda hazırlanan araştırma sorularının derinlemesine bir şekilde soruşturulması için nitel ve nicel verilerin bir arada kullanılmasıdır. Her iki yöntem de verilerin analizi esnasında aynı anda kullanılır ve veriler, toplandıktan sonra bir arada yorumlanır (Creswell, 2014: 43-44). Çalışmanın evrenini YouTube Türkiye’de yayın yapan sinema kanalları oluşturmaktadır. Örneklem ise amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş olan YouTube Türkiye’deki en çok aboneye sahip 10 sinema kanaludur. Amaçlı örneklem “önceden tanımlanarak belirlenmiş amaca uygun birimlerin inceleme için seçilmesidir” (Neuman, 2014a: 322).

Örnekleme hangi YouTube sinema kanallarının dâhil edileceği, şu sınırlılıklar etrafında belirlenmiştir. İlk sınırlılık, kanalın sadece sinema ile ilgili içerikler barındırmasıdır. Örneğin, TRT2’nin YouTube kanalı, 373 bin aboneye sahip olmasına rağmen sinema dışında birçok içeriğe sahip olduğundan örnekleme dâhil

edilmemiştir. Örneklem belirlenirken göz önünde bulundurulacak ikinci sınırlılık ise, kanallarda film eleştirisine olanak tanıyan içeriklerin yer almasıdır. Örneğin, *Türk Filmleri TV* adlı sinema kanalı, 120 bin aboneye sahip olmasına rağmen bu kanalda sadece Türk filmlerine yer verildiğinden ve film eleştirisine ilişkin içerik üretilmediğinden örneklem dışında tutulmuştur. Sonuç olarak Tablo 1’de yer alan YouTube Türkiye’de yayın yapan sinema kanallarında, hem sadece sinema ile ilgili içerikler üretildiğinden hem de film eleştirisine olanak tanıyan içeriklere yer verildiğinden bu kanallar, çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: YouTube Türkiye’deki En Çok Aboneye Sahip 10 Sinema Kanalı ve Erişim Adresleri

	Kanal Adı	Abone Sayısı	YouTube Erişim Adresi
1	Altyazı Sinema Dergisi	22,4 Bin	https://www.youtube.com/@altyazsinemadergisi2491
2	Bobin Kafa	51,4 Bin	https://www.youtube.com/@BobinKafa
3	Feza Gezginleri	22,5 Bin	https://www.youtube.com/@FezaGezginleri
4	Filme Gitmeden Önce	1,11 Milyon	https://www.youtube.com/@filmegitmedenonce
5	Filmloverss	20,7 Bin	https://www.youtube.com/@Filmloverss
6	Kafeinsiz	151 Bin	https://www.youtube.com/@KafeinSinema
7	Kutsal Motor	214 Bin	https://www.youtube.com/@KutsalMotor
8	Movirunner	96,2 Bin	https://www.youtube.com/@MoviRunner
9	Orkan Varan	114 Bin	https://www.youtube.com/@orkanvaran
10	Sinefil Kafası	16,9 Bin	https://www.youtube.com/@sinefilkafas807

Not: Tablodaki sinema kanalları alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmada analiz edilen videolar ise 10 sinema kanalında en çok izlenen ilk iki video olarak belirlenmiştir. Toplam 20 video analiz edilmiştir. Örnekleme dâhil edilen videolar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Örnekleme Dâhil Edilen En Çok İzlenen Videolar

	Videonun Adı	Kanalın Adı	Görüntülenme Sayısı	Videonun Süresi
1	Altyazı Tartışıyor Kuru Otlar Üstüne	Altyazı Sinema Dergisi	29 Bin	01:10:00
2	Altyazı'nun Sevdiği Filmler Kaçık Porno Neoliberalizmin Müstehcenliği	Altyazı Sinema Dergisi	22,4 Bin	00:55:46
3	DC mi döver Marvel mı	Bobin Kafa	108 Bin	00:09:27
4	The Godfather Filmindeki 10 Muhteşem Detay	Bobin Kafa	102 Bin	00:14:30
5	Thor'un Çekici Mjölfnir Gerçek Olsaydı Ağırlığı Ne Kadar Olurdu	Feza Gezginleri	288 Bin	00:02:55
6	Uzay Yolculuğunu Konu Alan En Gerçekçi 7 Bilimkurgu ve Uzay Filmi	Feza Gezginleri	86 Bin	00:10:07
7	Arif v 216 Fragmanı Beyninizi Böyle Yıkıyor	Filme Gitmeden Önce	3,6 Milyon	00:03:15
8	Harry Potter'a Bakış Açınızı Değiştiren Silinmiş Sahneler!	Filme Gitmeden Önce	4,7 Milyon	00:06:29
9	Albert Camus'nün Kaleminden Beyazperdeye Uyarlanan 6 Etkileyici Film	Filmloverss	6,7 Milyon	00:03:19
10	Brezilya Sinemasından Mutlaka İzlenmesi Gereken 10 Film	Filmloverss	4,8 Milyon	00:07:29
11	2. Dünya Savaşı'nı Konu Alan En İyi 10 Film!	Kafeinsiz	244 Bin	00:05:30
12	Gelmiş Geçmiş En İyi 10 Fantastik Film En İyi Filmler	Kafeinsiz	533 Bin	00:08:25

13	Fallout, Shōgun, Civil War, Wong Kar-wai, Orwell vs. Huxley Kutlukhan Kutlu Soru Cevap #2	Kutsal Motor	12 Bin	00:20:25
14	Kuru Otlar Üstüne İnceleme Altın Motor - Adana Günlükleri	Kutsal Motor	96 Bin	00:41:10
15	2. Dünya Savaşı Konulu En İyi Filmler!	Movirunner	494 Bin	00:08:27
16	Mutlaka İzlenmesi Gereken 10 Film	Movirunner	485 Bin	00:04:50
17	Rocky Sinema tarihinin en iyi kaybedeni!	Orkan Varan	9 Bin	00:12:17
18	Sadece 6 Filmle Sinema Tarihine Geçti Sergio Leone (Part2)	Orkan Varan	9,8 Bin	00:18:10
19	Hayatımın Filmi1 – The Fountain	Sinefil Kafası	37 Bin	00:05:19
20	Yönetmen Dosyası1 – Gaspar Noe	Sinefil Kafası	30 Bin	00:34:23

Not: Tablo sinema kanallarının adına göre alfabetik olarak oluşturulmuştur.

Örnekleme dâhil edilen YouTube sinema kanallarında hangi içeriklerin analiz edileceği belirlenirken ise şu sınırlılıklar göz önünde bulundurulmuştur. İçeriklerin sinemayla ilgili olması ilk sınırlılık olarak belirlenmiştir. Örneklemedeki sinema kanallarında kimi zaman dizilerle ilgili de içerikler üretildiğinden bu içerikler analiz edilen videolar dışında tutulmuştur. Diğer bir sınırlılık ise fragmanların ve oyuncularla yapılan röportajların dışarıda tutulmasıdır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmıştır. Veri analiz yöntemi olarak ise nitel içerik analizinden yararlanılmıştır. Nitel içerik analizi, “metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir”. İçerik iletilen sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler, temalar veya herhangi bir iletiye gönderme yapar. *Metin*, bir iletişim ortamı görevi gören her türden yazılı, görsel ya da sözlü öğedir. Kitapları, gazete veya dergi makalelerini, reklamları, söylevleri ve filmleri kapsar (Neuman, 2014b: 466).

Verilerin işlenmesi ve analiz edilmesinde MAXQDA programı kullanılmıştır. Verilerin işlenmesi ve analiz edilmesi sürecinde ilk olarak, örnekleme dâhil edilen videoların konuşma dökümleri YouTube’den indirilmiştir. YouTube’da konuşma dökümü olmayan videolar deşifre edilerek word belgesine aktarılıp kod cetveli (Tablo 1) ile birlikte MAXQDA’ya yüklenmiştir. Kod cetveli, Biryıldız’ın (2013) *Örneklerle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)* adlı çalışmasında belirlemiş olduğu dört film eleştirisi türünden hareketle oluşturulmuştur. Biryıldız, gazete ve sinema dergilerinde film eleştirisi üzerine yaptığı çalışmasında “tanıtım yazıları, klasik eleştiri, derinlemesine eleştiri ve bilimsel eleştiri” (2013) olmak üzere dört eleştiri türünden hareket etmiştir. MAXQDA programına aktarılan video içerikleri okunarak kodlama cetvelindeki ilgili kod alanına işaretlenmiştir.

Çalışmada YouTube’un çalışma evreni olarak seçilmesinin nedenin; YouTube’un video paylaşım imkanı olması ve katılımcıların etkileşim içerisinde bulunmasıdır. X, Instagram veya TikTok sosyal medya ortamlarında da film eleştiri yapılmasına rağmen YouTube yapısı itibarıyla içerik üreticilerine daha uzun ve etkili film analizi fırsatı sunmaktadır. Yine YouTube takipçilerine filmlerden alınan görsel ve işitsel içerikler sağlamaktadır.

Tablo 3: Kodlama Cetveli

Tema	Kategori	Kod	Alt Kodlar
Film Eleştirisi	Tanıtma Yazıları (Videoları)	Filmler İlgili Bilgiler	Film Adı, Film Türü, Yönetmen Adı, Yapım Yılı, Oyuncu Adı, Senarist Adı, Aldığı Ödül, Uyarlama
		Konunun Özeti	Filmin Olay Örgüsü
	Klasik Eleştiri	Filmin Üstünlükleri	
		Filmin Eksiklikleri	
		Seri Filmler/Üçlemeler	
		Yönetmenin Filmografisi	
		Tekniğe İlişkin Yorumlar	Kamera, Kurgu, Oyuncu Yönetimi, Ses, Çekim, Renk, Senaryo, Aydınlatma/Işık, Kostüm, Dekor
	İçeriğe İlişkin Yorumlar	Filmin Teması	
	Derinlemesine Eleştiri	İdeolojik İnceleme	
		Toplumsal İnceleme	
		Estetik İnceleme	
		Teknik İnceleme	
	Bilimsel Eleştiri	Farklı Kaynaklara Yapılan Gönderme	Film Festivalleri, Başka Filmler, Başka Yönetmenler, Sinema Akımları, Sanat Akımları, Sanat Eserleri, Yazılı Eserler
		Toplumsal/İdeolojik İnceleme (Bilimsel Verilere Dayalı)	

Not: Kodlama cetveli Biryıldız'ın (2013) çalışmasından hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- YouTube Türkiye'de yayın yapan sinema kanalları film eleştirisi için bir ortam/kaynak halini almış mıdır?
- YouTube Türkiye'de yayın yapan kanalların içerikleri ve örnekleme dâhil edilen videolar film eleştirisi türlerinden hangisi kapsamına girmektedir?
- YouTube Türkiye'de yayın yapan ve en çok aboneye sahip olarak bu çalışmanın evrenine dâhil edilen sinema kanalları film eleştirisi türlerinden hangisine daha yakındır?

6. Bulgular ve Yorum

6.1. Tanıtım Yazılarına (Videoları) İlişkin Bulgular ve Bu Bulguların Analizi

Çalışmada tanıtım yazıları (videoları) kategorisi altında filmlerle ilgili bilgiler ve filmin konusu adlı iki kod sistemi ve alt kodlar bulunmaktadır. Grafik 1'de örnekleme dâhil edilen video içeriklerinin kaç tanesinde tanıtım yazıları (videolar) kategorisiyle ilgili kodlamanın yapıldığı verilmiştir.

Grafik 1: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Tanıtım Yazıları (Videoları) Konusundaki Belge Temelli Frekans Grafiği

	Belgeler
Filmle İlgili Bilgiler	12
Filmin Konusu	11
Kodlanmış Belge	13
Kodlanmamış Belgeler	7
Analiz Edilen Belgeler	20

Grafik 1’de görüldüğü üzere tüm belgelerin (20) yarısından fazlasında filmlerle ilgili bilgiler (12) ve filmin konusuna (11) ilişkin kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Film eleştiri türlerinden olan tanıtma yazılarının örneklemedeki kanalların büyük bölümünde etkin olarak yer aldığı belirlenmiştir.

Grafik 2: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Tanıtma Yazıları (Videolarının) Konusundaki Kodlu Bölüm Temelli Frekans Grafiği

	Kodlama
Filmle İlgili Bilgiler	278
Filmin Konusu	72
Toplam	350

Grafik 2’de örnekleme dâhil olan tüm belgeler içerisinde tanıtma videolar kategorisinin kodları olan filmlerle ilgili bilgiler ve filmin konusuna ilişkin kaç kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Filmlerle ilgili bilgiler kod sisteminin altında alt kod olarak filmin adı, filmin türü, oyuncuların adı, yönetmenin adı, senaristin adı, yapım yılı, aldığı ödüller ve uyarlama olup olmadığı yer almaktadır. Bu kodların filmi tanıtıcı işlevinin olduğu söylenebilir. Filmle ilgili bilgiler kod sisteminde 278 içerik kodlanırken filmin konusu kod sisteminde ise 72 içerik kodlanmıştır.

Biryıldız (2013) tanıtım yazılarını, filmler hakkında yüzeysel bilgilerin verildiği eleştiri türü olarak açıklamaktadır. Bu eleştiri türünde, filmin olay örgüsü, yönetmen adı, oyuncular ve film türü gibi tanıtıcı bilgiler verilmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre YouTube Türkiye sinema kanallarında en yüksek kodlama tanıtım videoları kategorisi altında yapılmıştır. Bu durum, YouTube Türkiye sinema kanallarının genel olarak izleyiciyi bilgilendirme ve filmleri tanıtma yönünde içerik hazırladıklarına işaret etmektedir.

Şekil 1’de ise tanıtım videoları kategorisinin kod ve alt-kod bölüm modeli sunulmuştur. Toplam 350 kodlamanın yapıldığı bu kategori altında filmin adı (69), yapım yılı (65), yönetmenin adı (56), oyuncuların adı (34), uyarlama (24), filmin türü (20), ödüller (6), senaristin adı (4) ve filmin konusu (72) alt kodları kodlanmıştır. Filmloverss, Bobin Kafa, Movirunner, Kafeinsiz, Feza Gezginleri ve Sinefil Kafası olmak üzere toplam örneklem sinema kanallarından (10), altı (6) tanesinin içeriği bu kategori altında kodlanmıştır. Bu sinema kanallarının ortak özelliğinin popüler gişe filmlerine ilişkin içerikler üretiyor olmaları söylenebilir. Bu içeriklerin daha çok filmleri tanıtan içerikler oldukları gözlenmiştir. Bu durum günümüzde eleştirinin ekonomik temelli olduğu ve tanıtım amaçlı yapıldığı görüşünü desteklemektedir (Kallay, 2015). Örneğin Bobin Kafa kanalı Paribu Cineverse ile Derin Analiz adlı bölümünde sponsor olan şirketin filmlerini tanıtmaktadır. Bu kanallar arasında bulunan 2022 yılına kadar internet sitesi ve YouTube kanalı etkin bir şekilde kullanılan Filmloverss, yayınlarını editör süzgecinden geçirmektedir.

Grafik 3: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Klasik Eleştiri Konusundaki Belge Temelli Frekans Grafiği

	Belgeler
İçeriğe İlişkin Yorumlar	15
Tekniğe İlişkin Yorumlar	11
Filmin Üstünlükleri	10
Filmin Eksiklikleri	6
Seri Filmler/Üçlemeler	6
Yönetmenin Filmografisi	3
Kodlanmış Belgeler	16
Kodlanmamış Belgeler	4
Analiz Edilen Belgeler	20

Grafik 3'te görüldüğü üzere tüm belgelerin (20) sadece dört (4) tanesinde klasik eleştiri kategorisine ilişkin kodlama yapılmamış olup klasik eleştirinin örneklemedeki sinema kanallarının büyük bir bölümünde yapıldığı söylenebilir. Bu kategori altında tüm belgeler içerisinde en çok kodlamanın içeriğe ilişkin kodlama (15) sisteminde yapıldığı görülmektedir. Yine tekniğe ilişkin yorumlar (11) ve filmin üstünlükleri (10) tüm belgeler içerisinde sıkça kodlandığı söylenebilir.

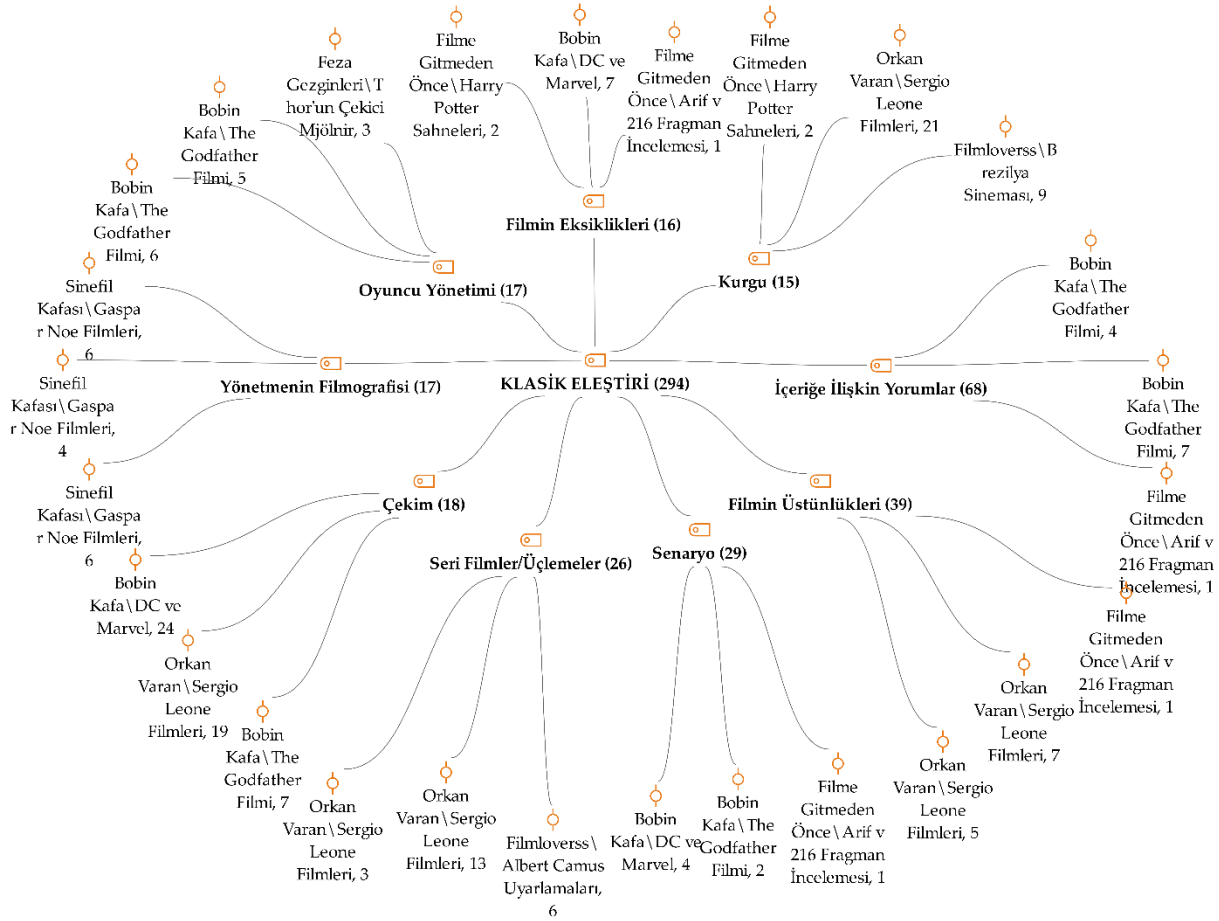
Grafik 4: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Klasik Eleştiri Konusundaki Kodlu Bölüm Temelli Frekans Grafiği

	Kodlama
Tekniğe İlişkin Yorumlar	128
İçeriğe İlişkin Yorumlar	68
Filmin Üstünlükleri	39
Seri Filmler/Üçlemeler	26
Yönetmenin Filmografisi	17
Filmin Eksiklikleri	16
Toplam	294

Grafik 4'te ise tüm belgeler içerisinde klasik eleştiri kategorisinin kod sistemlerinin kaç defa kodlandığı görülmektedir. Bu kategori altında tüm belgeler içerisinde içeriğe ilişkin yorumlardan (15) sonra ikinci sırada yer alan tekniğe ilişkin yorumlar (11) en çok kodlanan (128) başlık olmuştur. Tekniğe ilişkin yorumlar kod sisteminin altında; kamera, kurgu, oyuncu yönetimi, senaryo, renk, ses, çekim, aydınlatma/ışık, kostüm ve dekor alt-kodları bulunmaktadır. Ulaşılan bu bulgudan içeriklerde filmlerin tekniğine ilişkin de yorumların yapıldığı söylenebilir. Diğer bir kod sistemleri ve kodlama sayıları ise şunlardır; içeriğe ilişkin yorumlar (68), filmin üstünlükleri (39), seri filmler/üçlemeler (26), yönetmenin filmografisi (17) ve filmin eksiklikleridir (16). Klasik eleştiri filmin içeriğine ve tekniğine ilişkin yorumların yapıldığı, filmin üstün ve eksik yönlerine değinen bir eleştiri türüdür (Biryıldız, 2013). Bulgulardan çıkan sonuçlara göre klasik eleştiri tanıtım yazılarına kıyasla daha az kodlanmıştır.

Şekil 2'de klasik eleştiri kategorisinin kod ve alt-kod bölüm modeli sunulmuştur. Toplam 294 kodlamanın yapıldığı bu kategori altında; senaryo (29), çekim (18), oyuncu yönetimi (17), kurgu (15) alt-kodlarından oluşan tekniğe ilişkin yorumlar kod sistemi 128 defa kodlanmıştır. İçeriğe ilişkin yorumlar ise 68 kez kodlanmıştır. Bu kategori altında içeriği kodlanan sinema kanalları arasında Sinefil Kafası, Bobin Kafa, Orkan Varan, Filmloverrs, Filme Gitmeden Önce ve Feza Gezginleri bulunmaktadır.

Şekil 2: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Klasik Eleştirisi Konusundaki Kod ve Alt Kod Bölüm Modeli

Klasik eleştirinin otoritesinin kaybolduğu (McDonald, 2007) ve herkesin eleştirilen olabildiği post endüstriyel eleştiri (Hutchinson, 2017: 5-6) çağında, YouTube videolarındaki eleştirinin hızlı tüketilebilir ve bilgi verici olması beklenmektedir. Bu bakımdan bulgulardan elde edilen sonuçlara göre tanıtım videolarına nazaran klasik eleştiriye dair içeriklerin daha az kodlandığı söylenebilir.

Yeni medyadaki film eleştirisine olumsuz bakan Shepherd (2009), yakınsama çağında film eleştirisinin ayrıcalığının ve kültürel sermayesinin bir kısmını kaybettiğini belirtmektedir. Çalışmada da klasik eleştiri altında yapılan değerlendirmelerin filmlerin teknik ve içerikleri üzerine yüzeysel bir yorum barındırdığı görülmüştür. Kutsal Motor ve Orkan Varan gibi kanalların filmler üzerine teknik ve sanatsal değerlendirmeler yaptıkları görülse de tüm belgeler düşünüldüğünde az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu kanalların yanında Kafeinsiz ve Filmloverss gibi kanallar ise filmlerin teknik ve estetik taraflarına ilişkin daha kapsamlı içerikler ürettikleri görülmüştür.

6.3. Derinlemesine Eleştiriye İlişkin Bulgular ve Bu Bulguların Analizi

Çalışmada derinlemesine eleştiri kategorisi altında ideolojik inceleme, toplumsal inceleme, teknik inceleme ve estetik inceleme kod sistemleri bulunmaktadır. Grafik 5'te örnekleme dâhil edilen video içeriklerinin kaç tanesinde derinlemesine eleştiri kategorisiyle ilgili kodlamanın yapıldığı verilmiştir.

Grafik 5: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Derinlemesine Eleştiri Konusundaki Belge Temelli Frekans Grafiği

	Belgeler
Toplumsal İnceleme	6
Teknik İnceleme	5
Estetik İnceleme	5
İdeolojik İnceleme	3
Kodlanmış Belgeler	7
Kodlanmamış Belgeler	13
Analiz Edilen Belgeler	20

Grafik 5'te görüldüğü üzere tüm belgelerin (20) yarısından fazlasında (13) derinlemesine eleştiri ile ilgili kodlama yapılmamıştır. Bu kategori altında toplumsal inceleme 6, ideolojik inceleme 3, teknik inceleme 5 ve estetik inceleme 5 belgede kodlanmıştır.

Grafik 6: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Derinlemesine Eleştiri Konusundaki Kodlu Bölüm Temelli Frekans Grafiği

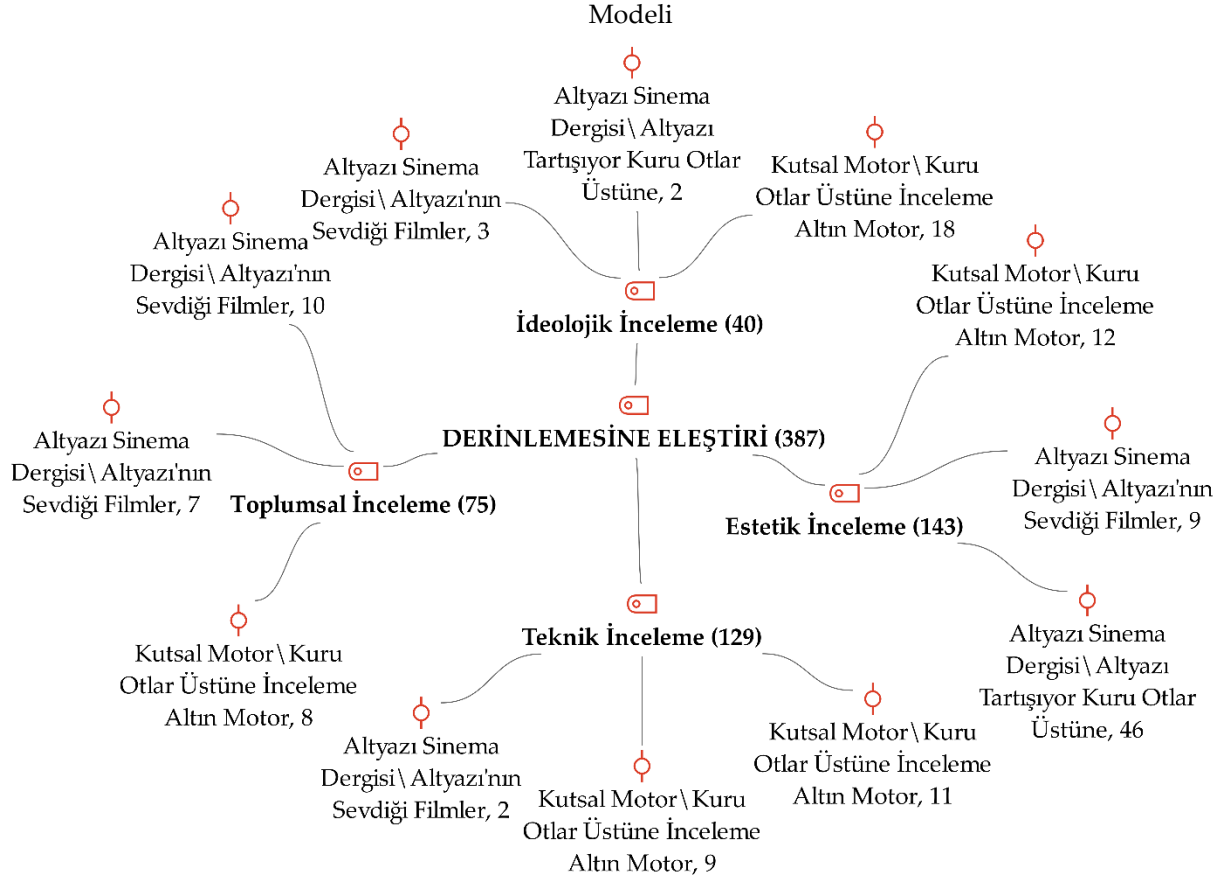
	Kodlama
Estetik İnceleme	143
Teknik İnceleme	129
Toplumsal İnceleme	75
İdeolojik İnceleme	40
Toplam	387

Grafik 6'da örnekleme dâhil olan tüm belgeler içerisinde derinlemesine inceleme kategorisinin kodları olan estetik inceleme (143), teknik inceleme (129), toplumsal inceleme (75) ve ideolojik incelemeye (40) ilişkin kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Derinlemesine eleştiri, filmlerin ideolojik, toplumsal, teknik ve estetik yönlerden değerlendirildiği eleştiri türüdür. Bu tür eleştiride içerikler toplumsal bağlamı içinde değerlendirilir (Biryıldız, 2013). Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre derinlemesine eleştirinin örnekleme dâhil olan YouTube içeriklerinde düşün frekansta olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonucun dijital platformlarda filmlerin derinlemesine eleştirisinin izleyicinin dikkatini çekmediği yönündedir. Kodlama sonucunda derinlemesine eleştiri türü altında içeriği kodlanan videoların ortak özellikleri arasında; katılımcıların sinema alanından olmaları, videoların uzun olması, yayının online görüşme platformlarından yapılması ve sadece konuşmaya dayalı olması filmlerden içerikler gösterilmemesi gibi özellikler bulunmaktadır. Örneğin *Altyazı Tartışıyor Kuru Otlar Üstüne* 70 dakika, *Altyazı'nın Sevdiği Filmler Kaçık Porno Neoliberalizmin Müstehcenliği* 55 dakika ve *Kuru Otlar Üstüne İnceleme Altın Motor* 41 dakikadır. Örneklem incelendiğinde bu kategori altında kodlanan içeriklerin örneklemedeki en uzun videolar olduğu görülmektedir.

Şekil 3'te derinlemesine eleştiri kategorisinin kod ve alt-kod bölüm modeli sunulmuştur. Toplam 387 kodlamanın yapıldığı bu kategori altında kodlamaların estetik ve teknik inceleme altında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kategori altında içeriği kodlanan sinema kanalları *Altyazı Sinema Dergisi* ve *Kutsal Motor*'dur. Bu iki kanalın derinlemesine eleştiri kategorisi altında ön plana çıkma nedeni olarak; ele aldıkları konuların ve yayına katılanların özelliklerinin belirleyici olduğu söylenebilir. *Altyazı Sinema Dergisi*'nde *Altyazı'nın Sevdiği Filmler: Kaçık Porno Neoliberalizmin Müstehcenliği* ve *Altyazı Tartışıyor Kuru Otlar Üstüne* adlı konular ele alınmaktadır. Birinci konu üzerine konuşan kişiler; sinema televizyon sektöründen isimler olan kurgucu Çiçek Kahraman, görüntü yönetmeni ve kurgucu Fırat Yücel ve yayının

da moderatörlüğünü yapan Altyazı Sinema Dergisi yardımcı editörü Aslı Ildır'dır. Her üç isim de alanında uzman kişiler olduğundan film eleştirisinin seyri derinlemesine eleştiri yönünde ilerlemiştir. İkinci konu ise Nuri Bilge Ceylan'ın son filmi olan *Kuru Otlar Üstüne* (2023) ilişkindir. Bu videoda sinema yazarı Ali Deniz Şensöz, Altyazı Sinema Dergisi yardımcı editörü Aslı Ildır, görüntü yönetmeni ve kurgucu Fırat Yücel, sinema yazarı Enis Köstepen ve Altyazı Sinema Dergisi'nde editör olan Övgü Gökçe film üzerine yorumlar yapmaktadır. Uzun yıllar basılı olarak yayınlanan Altyazı Sinema Dergisi 2020 yılından itibaren dijital olarak yayınlanmaktadır. Alanındaki uzman kişilerin yazılarının yer aldığı derginin YouTube kanalı da aynı şekilde nitelikli yayınlar yapmaktadır.

Şekil 3: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Derinlemesine Eleştiri Konusundaki Kod ve Alt Kod Bölüm Modeli

Derinlemesine eleştiri kategorisinde kodlanan bir diğer belge ise *Kuru Otlar Üstüne İnceleme: Altın Motor - Adana Günlükleri* adlı içeriktir. Kutsal Motor sinema kanalında yayınlanan videoda sinema yazarı olan aynı zamanda programın moderatörlüğünü yapan Hasan Cömert ve Altyazı Sinema Dergisi'nde editör ve yazar olan Ekrem Buğra Büte film üzerine konuşmaktadırlar. Uzman isimlerin değerlendirmeleri yeni kültürel ürünlerin dijital mecralarda ele alınmasına (Kammer, 2015) örnek gösterilebilir.

Derinlemesine eleştiri içeriklerinin az olması video izlemenin hızlı tüketim mantığıyla açıklanabilir. Video izleyicileri eğlence temelli içeriklere daha yakinken derinlemesine eleştiri içeriklerine mesafeli durmaktadır.

6.4. Bilimsel Eleştiriye İlişkin Bulgular ve Bu Bulguların Analizi

Çalışmada bilimsel eleştiri kategorisi altında başka kaynaklara yapılan gönderme ve bilimsel açıdan toplumsal/ideolojik inceleme adlı iki kod sistemi bulunmaktadır. Grafik 7'de örnekleme dâhil edilen video içeriklerinin kaç tanesinde bilimsel eleştiri kategorisiyle ilgili kodlamanın yapıldığı verilmiştir.

Grafik 7: Örneklemeye Dâhil Edilen Videoların Bilimsel Eleştiri Konusundaki Belge Temelli Frekans Grafiği

	Belgeler
Başka Kaynaklara Gönderme	9
Toplumsal/ İdeolojik İnceleme (Bilimsel)	2
Kodlanmış Belgeler	9
Kodlanmamış Belgeler	11
Analiz Edilen Belgeler	20

Başka kaynaklara gönderme kod sisteminin altında bulunan alt kodlar şunlardan oluşmaktadır; film festivalleri, sanat akımları, başka filmler, sinema akımları, başka yönetmenler, sanat eseri ve yazılı eserler. Grafik 7’de görüldüğü üzere tüm belgelerin (20) sadece 9 tanesinde başka kaynaklara gönderme kod sistemine ilişkin içerik kodlanmıştır. Bu kategori altında diğer kod sistemi ise bilimsel kaynaklara atıfta bulunup açıklama yapılan toplumsal/ideolojik inceleme bulunmaktadır. Bu kod sisteminde ise tüm yine bu videolardaki içerikler belgelerden sadece 2 tanesinde içerik kodlanmıştır.

Grafik 8: Örneklemeye Dâhil Edilen Videoların Bilimsel Eleştiri Konusundaki Kodlu Bölüm Temelli Frekans Grafiği

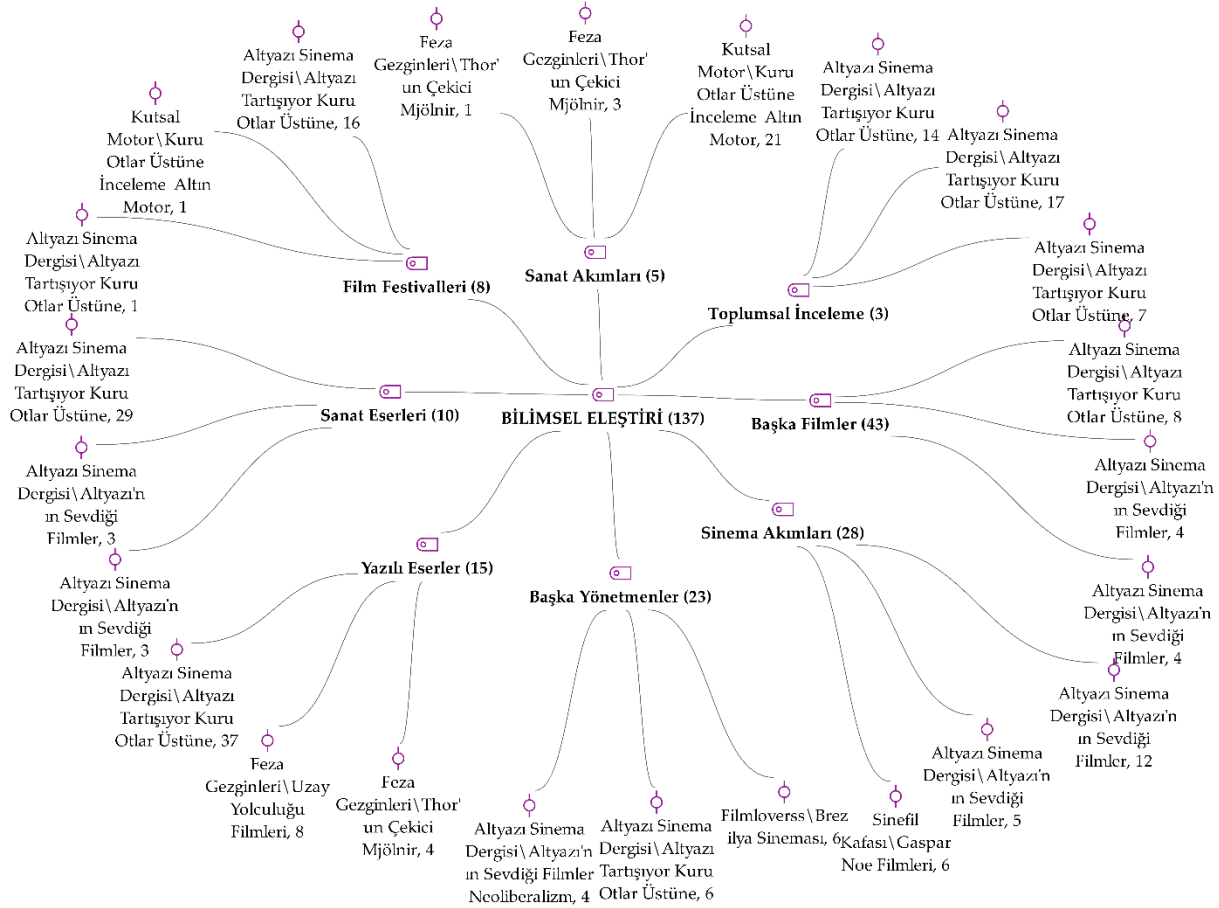
	Bölümler
Başka Kaynaklara Gönderme	132
Toplumsal/ İdeolojik İnceleme (Bilimsel)	5
Toplam	137

Grafik 8’de örneklemeye dâhil olan tüm belgeler içerisinde bilimsel eleştiri kategorisinin kodları olan başka kaynaklara gönderme ve toplumsal/ideolojik inceleme ilişkin kaç kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Başka kaynaklara gönderme kod sisteminde toplam 132 kodlama yapılmıştır. Bu kategori altındaki diğer kod sistemi olan toplumsal/ideolojik inceleme ilişkin ise sadece 5 kodlama yapılmıştır. Tüm çalışma boyunca en düşük kodlama toplumsal/ideolojik incelemeye aittir.

Akademik ve bilimsel kaynaklara dayanılarak yapılan eleştiri türü olan bilimsel eleştiride (Biryıldız, 2013) film festivallerine, sanat akımlarına ve sinemayla ilgili diğer kaynaklara göndermede bulunmaktadır. Çalışmada incelenen videolarda bilimsel eleştirinin alt kodlarının en düşük frekanssa sahip olduğu tespit edilmiştir. YouTube Türkiye sinema kanallarında bilimsel eleştirinin bu seviyede düşük olması, izleyicinin sanatsal, estetik ya da akademik içerikten çok eğlenceli, kısa ve hızlı olan içeriklere daha yakın olmasıyla açıklanabilir.

Bilimsel eleştiri kategorisindeki kod ve alt-kodlarda içeriklerin az kodlanmasının nedeni olarak, YouTube sinema kanallarında içerik üretenlerin daha çok maddi kaygılar beslemelerinden kaynakladığı söylenebilir. Çünkü takipçiler YouTube platformunda daha çok kısa, eğlenceli ve popüler içeriklere ilgi göstermektedirler. Bilimsel eleştiriye ilişkin kodlamanın yapıldığı içeriklere bakıldığında bu videoların uzun videolar olduğu ve katılımcıların ise sinema alanından uzmanlar olduğu görülmektedir. Bu şekilde uzun ve entelektüel seviyesi içerikler kullanıcıların ilgisini çekmediği söylenebilir.

Şekil 4: Örnekleme Dâhil Edilen Videoların Bilimsel Eleştiri Konusundaki Kod Alt Kod Bölüm Modeli

Diğer taraftan Altyazı, Kutsal Motor ve Filmloverss gibi sinema kanalları ise uzun süreye sahip içerikler üretmektedirler. Bu videolarda sinema alanından uzmanlara yer vermektedirler. Yine bu videolardaki içerikler bilimsel eleştiri kategorisinin kod ve alt-kodları olan film festivalleri veya sanat ya da sinema akımları gibi konularda kodlandıkları görülmüştür. Ancak bu videolar örneklemedeki videolarda oldukça azdır.

7. Sonuç

Bu çalışmada, Türk film eleştirisinin yeni medyayla birlikte nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve eleştirinin yapıldığı bu platformların Pierre Bourdieu'nun (2021) ifade ettiği "kültürel araçlar" rolüyle olan ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma neticesinde elde edilen bulgulara göre; dijital eleştiri platformlarının film eleştirisini demokratikleştirdiği ancak geleneksel eleştirideki sanatsal, entelektüel ve estetik derinliği zayıflattığı görülmüştür. Çalışmada, Esra Biryıldız'ın (2013) çalışmasında yer verdiği dört eleştiri türünden yararlanılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucunda en çok kodlanan eleştiri türünün tanıtım yazıları (videoları) olduğu görülmüştür. Diğer taraftan klasik eleştiri, derinlemesine eleştiri ve bilimsel eleştiri daha dar bir kodlama aralığında bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle bilimsel eleştiri en az kodlanan eleştiri türü olarak göze çarpmaktadır. Bu durum YouTube sinema kanalı takipçilerinin eğlenceli ve hızlı bilgi sunan video içeriklerine daha çok ilgi gösterdiği aynı zamanda popüler içerikleri tercih ettikleri görülmüştür. İçerik üreticilerinin de bu doğrultuda içerikler ürettikleri söylenebilir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre örnekleme dâhil olan videoların içeriklerinde en çok tanıtım yazılarına dair içerikler bulunmaktadır. Bu bulgu, örneklemedeki videolarda bulunan eleştiri anlayışının daha çok filmler hakkında bilgi içerdikleri ve yüzeysel yorumlardan oluştuğu şeklinde olmuştur. Kısaca, videolarda filmler hakkında tanıtıcı bilgilerin baskın olduğu görülmüştür. Tanıtım yazılarına ilişkin içerikler platformda geniş kitlelere kolayca ulaşabilmekte ve eleştirinin demokratikleşmesini sağlamaktadır. Klasik eleştiri, filmler hakkında teknik ve estetik unsurların değerlendirildiği bir eleştiri

türü olarak çalışmada sınırlı seviyede bulunduğu görülmüştür. Dijital platform çağında eleştirinin yüzeyselleşip klasik otorite kontrolünden uzaklaşarak daha popüler bir hale geldiği söylenebilir.

Derinlemesine eleştiri ise filmin sanatsal, toplumsal, teknik ve ideolojik açılardan derinlemesine ele alınmasını içermektedir. Çalışmada örneklem videolarda derinlemesine eleştiriye ilişkin içerikler oldukça sınırlı kalmıştır. Derinlemesine eleştiri kategorisi altında içeriği kodlanan videolara bakıldığında bu videolarda sinema yazarı, editör ya da teknik bir uzman gibi konukların yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu videolar oldukça uzun süreyi kapsamaktadır. İçerik üreticilerinin bu tür uzun videolardan kaçındıkları söylenebilir. Aynı şekilde bilimsel eleştiri türüne ilişkin içerikler de düşük frekansta kodlanmıştır. Videonun konusu uygun olan içeriklerde bilimsel eleştiri türüne dair kodlamaların yapıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak, YouTube Türkiye’de yayın yapan sinema kanallarının, film eleştirisi için bir kaynak/ortam haline geldiği söylenebilir. Ayrıca YouTube sinema kanallarında yapılan film eleştirisinin daha çok eğlence ve hızlı tüketime dayalı tanıtım odaklı içerikler olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun da geleneksel eleştiri kültürünün sahip olduğu sanatsal, estetik ve entelektüel derinliğin yeni medyada ortaya çıkan eleştiri kültürüyle yüzeyselleştiği söylenebilir. Az da olsa derinlemesine ve bilimsel eleştirinin yapıldığı ileri sürülebilir. Özetle YouTube sinema kanallarındaki içeriklerin tamamının kültürel aracı işlevi görmese de az da olsa kimi içeriklerin bu rolü üstlendikleri görülmüştür.

Bu çalışmada, teknolojik gelişmelerin ve yeni medyanın yaygınlaşmasının film eleştirisi üzerinde nasıl bir dönüşüme sebep olduğu, YouTube Türkiye’de yayın yapan sinema kanalları incelenerek yanıtlar aranmaya çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamı dışında kalan X platformu, Instagram, bloglar ve internet siteleri gibi yeni medya ortamlarındaki film eleştirisinin nasıl yapıldığı, araştırılabilecek diğer konular arasında sıralanabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Atay, S. (1991), *Film Eleştirisine Dair*, İstanbul: İdeart Yayınları.

Belton, J. (2013), *American Cinema/ American Culture*, New York: McGraw Hill.

Biryıldız, E. (2013), *Örneklerle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Bourdieu, P. (1990), *Photography: A Middle-Brow Art*, Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (2021), *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, (Çev.: D. Fırat), Ankara: Nika Yayınları.

Burgess, J. and Green, J. (2009), *YouTube: Online Video And Participatory Culture*, Cambridge: Polity Press.

Creswell, J. W. (2014), *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Sage Publications, Inc.

Çamuroğlu, E. (2006), Türk Film Eleştirisinin Gelişimi (Gazete ve Dergiler Açısından), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ebert, R. (2008), *Death to Film Critics! Hail to the CelebCult!*, <https://www.rogerebert.com/roger-ebert/death-to-film-critics-hail-to-the-celebcult>, (Erişim Tarihi: 03.10.2024).

- Elsaesser, T. (2015), *The Social Function of Criticism; or, Why Does the Cinema Have (to Have) a Soul?*, (Eds.: M. Frey and C. Sayad), *Film criticism in the Digital Age*, s.195-211, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Frey, M. (2015a), *The Permanent Crisis of Film Criticism: The Anxiety of Authority*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Frey, M. (2015b), *The New Democracy? Rotten Tomatoes, Metacritic, Twitter, and IMDb*. (Eds.: M. Frey and C. Sayad), *Film Criticism in the Digital Age*, s.81-98, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Haberski, R. J. (2001), *It's Only a Movie! Film and Critics in American Culture*, Lexington: University Press of Kentucky.
- Hutchinson, J. (2017), *Cultural Intermediaries: Audience Participation In Media Organisations*, Berlin: Springer.
- Janssen, S. ve Verboord, M. (2015), *Cultural Mediators and Gatekeepers*, In *International Encyclopedia of the Social Sciences and Behavioral Sciences*, s. 440–446.
- Juilly, B. (2017), *Make Your Own Amazing YouTube Videos: Learn How to Film, Edit, and Upload Quality Videos to YouTube*, New York: Racehorse for Young Readers.
- Kallay, J. (2015), *The Critic is Dead...*, (Eds.: M. Frey and C. Sayad), *Film Criticism in the Digital Age*, s.211-217, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Kammer, A. (2015), *Post-Industrial Cultural Criticism, The Everyday Amateur Expert and The Online Cultural Public Sphere*, *Journalism Practice*, 9(6), s.872-889.
- Keen, A. (2007), *The Cult Of The Amateur: How Blogs, MySpace, YouTube And The Rest Of Today's User Generated Media Are Killing Our Culture And Economy*, New York: Doubleday.
- Lash, S. M. and Urry, J. (1994), *Economies of Signs And Space*, London: Sage.
- Maguire, J. S. ve Matthews, J. (2012), *Are We All Cultural Intermediaries Now? An Introduction To Cultural Intermediaries In Context*, *European Journal of Cultural Studies*, 15, s.551–562.
- Maguire, J. S. ve Matthews, J. (2014), *Bourdieu on cultural intermediaries*, (Eds.: J. S. Maguire ve J. Matthews), *The Cultural Intermediaries Reader*, s.15-24, Londra: Sage.
- Manzoli, G. ve Noto, P. (2015), *The Price of Conservation. Online Video Criticism of Film in Italy*. (Eds.: M. Frey and C. Sayad), *Film criticism in the Digital Age*, s.99-116, New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- McDonald, R. (2007), *The Death of the Critic*, New York: Bloomsbury Academic.
- Mcwhirter, A. (2016), *Film Criticism and Digital Cultures: Journalism, Social Media and The Democratization of Opinion*, London: Bloomsbury Publishing.
- Neuman, W. L. (2014a), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1: Nitel ve nicel yaklaşımlar*, (Çev.: S. Özge), Ankara: Yayın Odası.
- Neuman, W. L. (2014b), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2: Nitel ve nicel yaklaşımlar*, (Çev.: S. Özge), Ankara: Yayın Odası.
- Null, C. (2012), *Five Stars! How to Become a Film Critic, the World's Greatest Job*, California: Smashwords.
- Ormanlı, O. (2005), *Türk Sinemasında Eleştiri*, Ankara: Bileşim Yayınları.
- Özden, Z. (2020), *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özön, N. (1962), *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul: Artist Yayınları

- Penn, M. (2024), *The Next Death of Film Criticism?: The Role of TikTok and Participatory Culture for Film Criticism and Film Festivals*, (Master's Thesis), Swedish: Malmö University.
- Roberts, J. (2010), *The Complete History of American Film Criticism*, Santa Monica: Santa Monica Press LLC.
- Shepherd, M. (2009), Rotten Tomatoes In The Field Of Popular Cultural Production, *Canadian Journal of Film Studies*, 18(2), s.26-44.
- Sontag, S. (1996), The Decay of Cinema, <https://www.nytimes.com/1996/02/25/magazine/the-decay-of-cinema.html>, (Erişim Tarihi: 03.10.2024).
- Sotoudeh, N. (2021), *Cinema Lives: Film Criticism In The Digital Age*, (Doctoral Thesis, University of Sydney), Sydney eScholarship Repository.
- Szabó, H. (2021), American Film Criticism In The 21st Century: Everyone Is A Critic (?), *Cultural Perspectives-Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania*, 26, s.207-230.
- Szabó, H. (2024), *American Film Criticism In The Age of the World Wide Web*, (Doctoral Dissertation), Hungary: University of Szeged.
- Wright, D. (2015), *Understanding Cultural Taste: Sensation, Skill And Sensibility*, London: Palgrave Mac Millan.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 221-242, doi: 10.11616/asbi.1585783

Sosyal Uyum Sürecinde Sporun Rolü: Mülteci Olimpiyat Takımı Örneği

The Role of Sport in Social Cohesion: The Case of The Refugee Olympic Team

Furkan ARI¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 26.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Spor, mültecilerin uyum sorunlarını daha kolay atlatmalarına yardımcı olarak sığınan ülkede ekonomik, politik, sosyokültürel ve psikolojik uyum süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Araştırmanın amacı ise mülteciler, sığınmacılar ve göçmenlerle sosyal hizmet uygulamaları yapan meslek elemanlarının dezavantajlı durumda olan bu kesimin uyum sorunlarının üstesinden gelebilmesi için sporu etkili bir araç olarak kullanmalarının teşvik edilmesi konusunda farkındalık oluşturmaktır. Bu çalışmada Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC)'nin destekleriyle kurulan Mülteci Olimpiyat Takımı'nda mücadele etmeye hak kazanan ve 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'na katılan 36 mülteci sporcunun Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin internet sitesine vermiş olduğu röportajlar incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmada doküman analizi ile bulgular elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular mülteci sporcuların sığındıkları ülkelerde ekonomik, politik, sosyokültürel ve psikolojik uyum süreçlerini kolay bir şekilde tamamladıklarını göstermektedir. Spor, sosyal uyum sürecinde mülteci, sığınmacı ve göçmenler için önemli bir kolaylaştırıcı olarak öne çıkmaktadır. Göç alanında çalışan kurumlar ve sosyal hizmet uzmanları uyum sürecinde sporun değişim gücünü dikkate alarak sosyal hizmet müdahale yöntemlerinde sporu etkin bir araç olarak kullanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Spor, Sosyal Uyum, Mülteci

&

Abstract: Sport helps refugees to overcome adaptation problems and facilitates economic, political, socio-cultural and psychological adaptation processes in the country of asylum. The aim of the research is to raise awareness in order to encourage professionals involved in social work with refugees, asylum seekers and immigrants to use sport as an effective tool to overcome the adaptation problems of this disadvantaged group. This study analysed the interviews given on the International Olympic Committee website by 36 refugee athletes who qualified for the Refugee Olympic Team, which was created with the support of the International Olympic Committee (IOC) and will take part in the Paris 2024 Olympic Games. The study was conducted using qualitative research methods and findings were obtained through document analysis. The results of the study show that refugee athletes easily complete their economic, political, socio-cultural and psychological adaptation processes in the countries in which they seek asylum. Sport stands out as an important facilitator for refugees, asylum seekers and migrants in the process of social cohesion. Institutions and social workers working in the field of migration should use sport as an effective tool in social service intervention methods, taking into account the transformative power of sport in the adaptation process.

Keywords: Migration, Sport, Social Cohesion, Refugees

Atıf/Cite as: Ari, F., (2025). Sosyal Uyum Sürecinde Sporun Rolü: Mülteci Olimpiyat Takımı Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 221-242. doi: 10.11616/asbi.1585783

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Furkan Ari, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, furkanari@cumhuriyet.edu.tr.

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca devam eden göçler, her dönemde farklı sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Göçler, bazen zorunlu bazen gönüllü meydana gelmektedir. Zorunlu göçlerin oluşma nedenleri ise daha çok insanların yaşadıkları yerlerde meydana gelen afetler ve savaşların yanında ortaya çıkan açlıktır. Bazı durumlarda da insanlar ekonomik kaygılar dolayısıyla ve yaşam standartlarını yükseltme motivasyonu ile göç etmektedir (Aktel ve Kaygısız,2018:581). Göç, bireylerin veya grupların zaman ve mekâna bağlı olarak kısa veya uzun süreli olacak şekilde yeni bir ülke, bölge veya şehre yerleşme sürecidir (Sağlam, 2006,34; Türkyılmaz vd., 1998:25). Göç toplumsal bir değişime yol açarak bireylerin hayatlarını köklü bir şekilde değiştiren ve hedef ülkenin toplumuna uyum sağlama ile biten bir süreçtir (Akıncı vd., 2015:67).

Bireyler kendi isteklerinin yanında itici faktörlerden dolayı da iradeleri dışında göç ederek mülteci konumuna düşebilmektedir (Esentaş vd.,2020:36). Mülteciler, vatandaşı olduğu ülkede farklılıklarından dolayı (ırk, din, siyasi görüş, cinsel yönelim vs.) hayati tehlikesi bulunan veya zulme uğrayacağı korkusundan dolayı göç etmek durumunda kalan ve göç ettiği ülkenin korumasından faydalanmak isteyen kişiler olarak tanımlanmaktadır (Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme,1951). Mülteciler zorunlu göç ettiklerinden dolayı psikolojik ve ekonomik sorunlar başta olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır (Erdem, 2017: 27; Orhan ve Gündoğar,2015:25). Mülteci konumuna düşen bireyler en fazla uyum sorunu yaşayan kesimdir. Çünkü göç ile alışkın ve tanıdık olduğu bir yeri bırakarak yeni bir yere gitmek bireylerde yalnızlık ve yabancılaşma oluşturarak öz değer kaybına da neden olmaktadır. Her ne kadar yeni imkanlar için çekici faktörlerle yola çıkılsa bile mülteciler çoğu zaman hayal kırıklığı yaşayarak yeni toplumda uyum sorunları ile de karşılaşmaktadır (Gülmez ve Öztürk,2018:460).

Göç, bireylerin alışkanlıklarının ve rutinlerinin değişimine neden olan bir travma durumudur. Bu travmaya uyum sağlayabilme sürecinde göçmenlerin kişisel özelliklerinin yanında göçe neden olan durumlar ve göç edilen ülkenin toplumunun göçmenlere yönelik tutumları da belirleyicidir. Sosyal uyum çift yönlü bir süreçtir. Uyum sürecinde hem göç eden bireylerin hem de ev sahibi bireylerin aktif rol alması gerekmektedir. Göç bağlamında sosyal uyum, mültecilerin grup ve kişi olarak göç edilen ülkenin toplumu tarafından kabul edilme süreci olarak tanımlanmaktadır (Beşer, 2012: IOM Glosarry,2011:106). Bir başka tanımda ise sosyal uyum, mültecilerin göç ettikleri ülkede kabul görebilmeleri için yerel toplumun kültürü ve geleneklerine göre davranış değişikliğine gitme sürecidir (Murphy-Lejeune, 2011:206). Berry (1997) ve Sam (2006)'a göre sosyal uyum, mültecilerin göç ettikleri ülkenin beklentilerine göre hayatlarını düzenleyerek daha iyi olanaklara sahip bir hayat kurmalarına yönelik gösterdikleri çabalar ile mültecilerin hedef ülkedeki duygusal refah ve tatminlerinin yüksek olmasıdır.

Sosyal uyumun başarılı olabilmesi için üç farklı alanda ve iki düzeyde sınıflandırma yapılmaktadır. Sosyal uyumun faaliyet alanları ekonomik, politik ve sosyokültürel olarak sınıflandırılırken içerme, meşruluk, kabul etme gibi kavramlar da resmi düzeyde sosyal uyumun gerçekleşmesinde önemli göstergelerdir. Sosyal uyumda eşitlik, katılım, aidiyet gibi kavramlar ise güçlendirici düzey olarak kabul edilerek bireylerin sosyal uyum sürecini kolaylaştırmaktadır (Bernard,1999:20).

Mültecilerinin göç edilen ülkeye uyum sağlayabilmeleri için işgücü piyasasına erişim, göç edilen ülkenin dili ve tarihi başta olmak üzere kurumları, eğitim sistemi, mal ve hizmetlere kolay erişim ve her türlü ayrımcılığa uğramamak gibi temel şartların sağlanması gerekmektedir (EU,2003). Ekonomik uyum sürecinin en önemli göstergelerinin başında istihdam gelmektedir. Mülteciler, hedef ülkede maaşlı bir işe sahip olarak hayat maliyetlerini kendileri karşılayabilecek duruma gelirse ekonomik uyum süreçleri kolaylaşır (EC,2007:50, Karasu,2017:638). Ev sahibi ülkenin siyasal sistemini kabul ederek vatandaşlığa geçmek politik uyum olarak tanımlanmaktadır Göçmenlerin politik uyum süreçlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için önemli olan bazı politik uyum göstergeleri vardır. Oturma izni, çalışma izni, vatandaşlığa sahip olma, sosyal hizmetlere erişim, sosyal güvenlik hakkı, sendikal örgütlenmeler, seçme ve seçilme hakkı gibi uygulamalar politik uyum göstergelerinden bazılarıdır (Castles vd., 2002:132; Karasu, 2017:638).

Mültecilerin ve ev sahibi toplumun sosyokültürel uyumlarının gerçekleşmesi için hem toplumsal hem de bireysel sosyokültürel uyum göstergeleri bulunmaktadır. Toplumsal uyum göstergeleri; ev sahibi toplumun dilini ve kültürünü öğrenmek, ev sahibi topluma aidiyet duymak, ev sahibi toplum ile gerçekleşen evliliklerin oranları, sosyal etkileşim, akademik ve mesleki eğitim oranları, suç oranları, mekânsal farklılaşmalar, akademik ve mesleki belgelerin denk sayılma oranları (Castles vd., 2002:131-132) olarak kabul edilmektedir. Sosyokültürel uyumun bireysel göstergesi olarak ise psikolojik uyum öne çıkmaktadır. Psikolojik uyum ise bireylerin ev sahibi toplumda kurmuş olduğu sosyal ilişkiler ve iletişim sonucunda öz benlik saygısını kazanarak psikolojik iyi oluş halini ifade etmektedir (Saygın ve Hasta,2018:323; Şeker, 2015:18).

Mültecilerin yeni bir kültüre ve topluma uyum sağlamaları zorlaşabilmektedir. Sosyal uyum sürecinde mültecilerin aktif görev almaları gerekmektedir. Mültecilerin de sosyal uyum sürecinin kolaylaştırılması için birçok ulusal ve uluslararası organizasyonlar tarafından dil eğitimleri başta olmak üzere spor odaklı programlar gerçekleştirilmektedir (Demir ve İmamoğlu, 2023:4; Yıldırım alp vd., 2017:108).

Spor, bireylerin ve grupların toplumsal değişimler (göçler vs.) sonucunda yaşadıkları sosyal sorunların çözülmesinde etkili bir uygulama aracıdır. Göçmenlerin uyum sürecinin kolaylaştırılması için ilk olarak spor etkinlikleri modern sosyal hizmet disiplininin kuruluş aşamasında aktif rol alan Jane Adams tarafından ABD’de uygulanmıştır. Jane Adams, sporu göçmenlerin dezavantajlılıklarında koruyucu ve önleyici tedbir olarak değerlendirmiştir (Azzarito vd.,2004:378; Mayda, 2020:1279). Spor, toplumun tüm kesimini kucaklayarak sosyal ilişkilere yön veren sosyal diyalogun gelişmesini ve toplumsal becerilerin kazanılmasını sağlayan dinamik bir olgudur (Yıldız,2019:26).

Mültecilerin topluma uyum sağlamasında sporun zorluklarla başa çıkma konusunda çözüm üreten bir yapısı vardır. Toplumsal bilincin geliştirilmesine katkı sağladığı için spor, mültecilerin sosyal uyum düzeylerinin artmasına da etki eder (Mata-Codesal vd.,2015:3; Tozlu,2019:76). İnsani krizler ve savaş gibi silahlı çatışmalar sonucu mülteci durumuna düşen bireylerin biyopsikososyal yönden iyilik hallerinin sağlanması ve günlük rutinlerinin kaliteli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için sporun değişim gücünden yararlanılmaktadır (USAID, 2023:6). Mültecilere yönelik gerçekleştirilen spor programları mültecilerin kendi kendilerine yetebilecek konuma gelerek yeni geldikleri ülkelerde tekrardan yaşam becerileri kazanmalarını sağlamaktadır. Özellikle göç etmek zorunda kaldığı ülkesinde sporcu bir geçmişi olan mültecilerin uluslararası spor organizasyonlarına dahil edilmesi özgüven kazanmalarına da yardımcı olmaktadır (Devecioğlu,2017:417). Spor, mültecilerin ve göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde uyum konusunda kolaylaştırıcı role sahiptir. Sporun, göçmenlerle sosyal hizmet uygulamalarında uyum sürecinde kolaylaştırıcı ve dönüştürücü rolünün kullanılarak yeni bir müdahale yöntemi olarak benimsenmesi sosyal hizmet literatürü için önem arz etmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmanın amacı, 2024 Paris Olimpiyat Oyunları’na katılan Mülteci Olimpiyat Takımı sporcularının röportajlarını inceleyerek sporun mültecilerin sosyal uyum süreçleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde göçmenlerin ve mültecilerin sosyal uyum sürecinde sporun rolünün önemini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu kısımda çalışmanın amacına uygun olarak literatürde sporun göçmenlerle ve mültecilerle uyum sürecinde rolünü ele alan çalışmalar incelenmiştir.

Sporun sosyal değişim, sosyal uyum ve ekonomik yeterlilik konularında olumlu etkilerinin olduğu literatürdeki çalışmalarla ortaya konulmuştur (Bailey,2005; Block ve Gibbs,2017; Coalter,2005; Park ve Ok,2017; Reynolds 2017).

D’Angelo (2019), Gasparini ve Russo (2012) yaptıkları çalışmalarda mültecilerin, spor geçmişleri ve potansiyelleri sayesinde sığındıkları ülkenin vatandaşlığını daha kolay alabildiğini ve sığınılan ülkenin yasalarına uygun bir şekilde spor yapmalarına olanak verilerek politik uyum süreçlerinde o ülkenin resmi makamlarının da gerekli kolaylıkları sağladıklarını ortaya koymuştur. Giffin vd. (2023)’nin 14 elit mülteci sporcu ile Kanada spor sistemine geçiş süreçlerini incelemek üzere yapmış olduğu nitel çalışmada mülteci sporcuların spor sayesinde Kanada’nın politik sistemine daha kolay uyum sağladıkları sonucu ortaya çıkmış olup sporun sosyal uyum sürecindeki önemli etkisi tespit edilmiştir.

Barrett (2019), Güney Asyalı göçmen grupları ile ABD'de gerçekleştirmiş olduğu çalışmada sporun göçmenler üzerinde aidiyet duygusunun gelişmesini teşvik ettiğini kanıtlamaktadır. Mohammadi (2019) ise Almanya'ya sığınan yaşları 20 ila 45 arasında değişen 7 kadın mülteci ile gerçekleştirmiş olduğu nitel araştırmada sporun toplumsal hareketliliğe imkân vererek göçmen gruplarının sosyal sermayelerini güçlendirmelerine yardımcı olduğunu ve bu durumun da sosyal uyumu kolaylaştırdığını kanıtlamıştır.

Sezgin ve Yolcu (2016)'nın Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi'nde öğrenimlerini sürdüren 11 Suriyeli öğrenci ile yapmış oldukları odak grup çalışmasında spor aktivitelerinin mülteciler ile yerel halk arasında sosyal etkileşimi kolaylaştırdığı ve bu durumunda sosyokültürel uyum sürecinde mültecilerin istekli davranmalarına neden olduğu saptanmıştır. Krüger (2018), Almanya'da bulunan 61 genç mülteci üzerinde yapmış olduğu araştırmada beden eğitimi ve spor aktivitelerinin mültecilerin Almanca öğrenmesini kolaylaştırdığını ortaya koymuştur.

Kaya vd. (2021), ABD'de yaşayan 15 genç erkek mülteci ile yapmış oldukları nitel çalışmada mültecilerin spor geçmişleri sayesinde ABD'deki akademik eğitime daha kolay eriştiklerini bulgulamıştır. Benzer bir şekilde Micheline (2020)'de farklı ülkelerde bulunan 7 mülteci sporcu ile yapmış olduğu nitel araştırmanın sonucunda sportif başarılarından dolayı sığındıkları ülkede mülteci sporcuların akademik eğitime erişimlerinin daha kolay olduğunu doğrulamıştır.

Zerengök vd. (2018), Manisa'da eğitim gören 23 uluslararası öğrenci ile gerçekleştirmiş oldukları nitel araştırmada sporun uluslararası öğrencilerin kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayarak psikolojik uyum süreçlerine olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşmıştır.

Tozlu (2019)'un Samsun ilinde yaşayan ve yaşları 12 ila 25 arasında değişen 248 mülteci ile gerçekleştirmiş olduğu nicel araştırmada sportif aktivitelere katılımın mültecilerin uyum sürecine etkisinde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yine Demir ve İmamoğlu (2023), Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından Türkiye'de bulunan göçmenlere yönelik yapılan spor odaklı projeleri inceledikleri nitel araştırmada sürdürülebilir spor odaklı uygulamaların mültecilerin sosyal uyum süreci için çok önemli olduğunu ortaya koymuştur.

3. Yöntem

Mülteci sporcuların sosyal uyum süreçlerinde sporun rolünün önemine odaklanılan bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada amaç, araştırılacak olan konunun netleştirilmesi için örnekler, eylemler veya olaylar üzerinden verilerin toplanmasıdır (Neuman, 2014:232). Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin desenlerinden biri olan fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, birden fazla kişinin bir olay ile ilgili tecrübelerinden elde edilen veriler sonucunda ortak bir anlam oluşturan bir desendir. Fenomenoloji desenin amacı, herhangi bir olay veya olgu (fenomeni) yaşamış kişilerin deneyimlerinin detaylı bir şekilde irdelenmesidir. Bu desende araştırılacak olan bir fenomene vurgu yapılmaktadır. Bu fenomenler, sosyal uyum, göç, suç, istismar, yaşlılık, işsizlik gibi toplumsal konular olabilir (Creswell, 2013:77; Yalçın, 2022: 217).

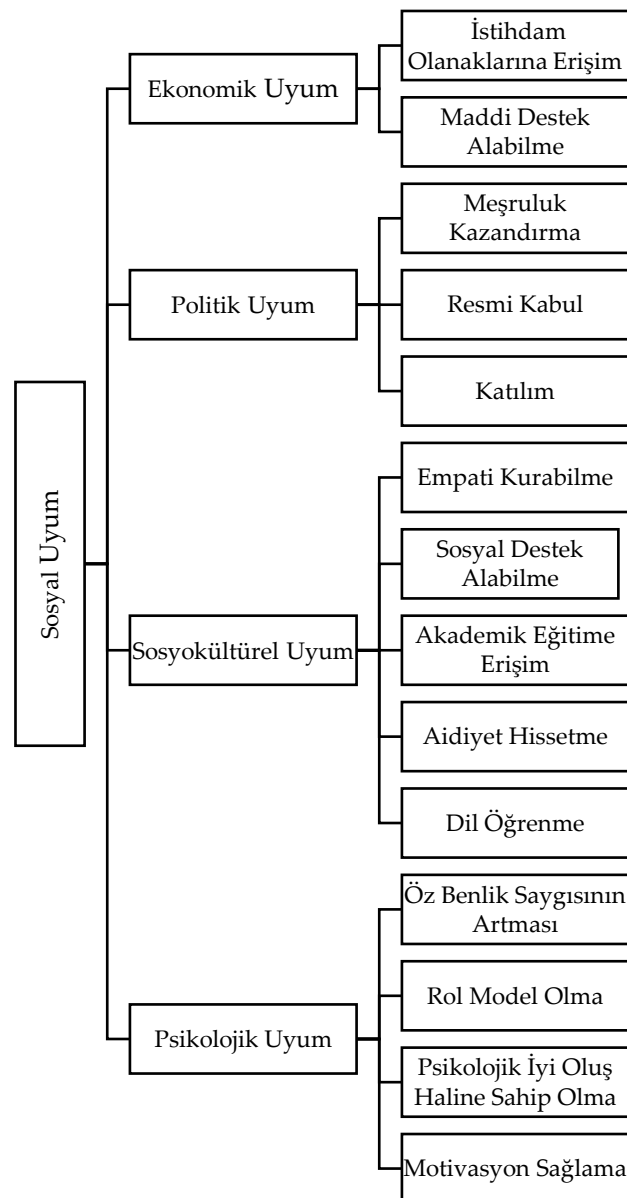
Mülteci konumuna düşen sporcuların yaşadıkları deneyimler üzerinden sporun sosyal uyum sürecindeki kolaylaştırıcı rolünün irdelendiği çalışma nitel veri toplama tekniklerinden biri olan doküman analizi ile gerçekleştirilmiştir. Mülteci sporcuların farklı ülkelerde yaşıyor olmaları ve dil çeşitliliğinin olmasından dolayı araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi tercih edilmiştir. Araştırmacının çalışmış olduğu konuyla ilgili olan kurum ve kişilere doğrudan ulaşmasının mümkün olmadığı durumlarda doküman analizi önemli bir veri toplama tekniği (Yıldırım ve Şimşek,2011:190) olarak kullanılabilir. Doküman analizi, belirlenen amaçlar doğrultusunda elde edilen kaynaklar üzerinden sistematik bir şekilde okuma, değerlendirme ve analiz işlemine dayalı olarak gerçekleştirilen bir nitel araştırma yöntemidir (Karasar, 2012:183; Wach,2013:1). 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'nda Mülteci Olimpiyat Takımı adına çeşitli branşlarda yarışan 36 mülteci sporcunun 2020-2024 yılları arasında vermiş oldukları röportajlar Ağustos- Eylül 2024 tarihlerinde bir aylık süre zarfında incelenmiş olup verilere Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) internet sitesi üzerinden ulaşılmıştır. 2016 Rio Olimpiyat Oyunları'nda ilk olarak

Mülteci Olimpiyat Takımı olimpiyatlara katılmış olup daha güncel veriler elde edebilmek için bu çalışma, 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'na katılan 36 mülteci sporcunun röportajları ile sınırlandırılmıştır.

4. Bulgular

Mülteci sporcuların deneyimlerinden sporun, sosyal uyum sürecindeki kolaylaştırıcı rolü ekonomik, politik, sosyokültürel ve psikolojik uyum ana temaları üzerinden incelenmiştir. Belirlenen ana temalar literatürdeki sosyal uyum çalışmalarını desteklemektedir. Araştırmada elde edilen bulgular ise istihdam olanaklarına erişim, maddi destek alabilme ekonomik uyum; meşruluk kazandırma, resmi kabul, katılım politik uyum; empati kurabilme, sosyal destek alabilme, akademik eğitime erişim, aidiyet hissetme, dil öğrenme; sosyokültürel uyum ve öz benlik saygısının artması, rol model olma, psikolojik iyi oluş haline sahip olma, motivasyon sağlama ise psikolojik uyum ana temalarının kodlarını oluşturmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Ana Temaları ve Kodları

4.1. Ekonomik Uyum

Mültecilerin yeni ülkeye daha kolay uyum sağlamalarında ekonomik uyum çok önemlidir. Sporcu mülteciler, spor geçmişlerinden dolayı iş piyasasına erişim ve burs gibi maddi desteklere daha kolay ulaşabilmektedir. Profesyonel sporcu olan mülteciler daha nitelikli oldukları için kendi potansiyellerini kullanarak ekonomik fırsatlar elde edebilmektedir. Diğer yandan ise sığınma talebinde buldukları ülkelerin hükümetleri ve yerel toplumu da profesyonel mülteci sporcuların ekonomik uyum sağlamalarına yönelik daha istekli adımlar atmaktadır.

4.1.1. İstihdam Olanaklarına Erişim

Mülteciler, sığınma talep ettikleri ülkelerde öncelikli olarak maddi kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu maddi kaynakların başında ise mültecilerin ekonomik olarak kendilerini geçindirebilecekleri bir iş gelmektedir. İstihdam olanaklarına erişim sağlayan mülteci sporcuların da kendi kendilerine yetebildikleri görülmekte olup uyum sorunlarını daha az yaşadıkları görülmektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeye yer verilmiştir.

“Birleşmiş Milletler’ in mültecileri onurlandırmak için böyle günler ilan etmesi büyük bir dayanışma göstergesi, çünkü modern toplumlarda mülteciler yeni toplulukların büyük bir parçası. Örneğin Almanya’da hastanelerdeki pek çok doktor Suriyeli. Ukrayna’dan kaçıp Alman üniversitelerinde çalışmaya başlayan bilim insanları var ve bu tür örnekler bize mültecilerin çok hızlı bir şekilde entegre olabileceklerini ve şansları varsa yeni bir hayata başlayabileceklerini gösteriyor. Elbette pek çok küçük engel var ama bunlar asla toplumdan kaynaklanmıyor. Bu her zaman kişi ile kendisi arasındadır. Şanslarını kullanmak isteyip istemedikleri meselesidir. Ama neyse ki pek çok insan şansını çok iyi kullandı ve batı ülkelerinde çok iyi yeni bir hayata başladılar. Bu yüzden hayata başlama şansına sahip olan herkes için çok mutluyum. Ve denedikleri için de herkes adına mutluyum (Maso,2022)”.

4.1.2. Maddi Destek Alabilme

Mülteciler için maddi kaynaklara ulaşabilmek oldukça hayati bir durumdur. Özellikle sporcu bir geçmişi olan mülteci bir bireyin antrenmanlarına odaklanabilmesi için ekonomik olarak kendisini güvende hissetmesi gerekmektedir. Mülteci sporcular, Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından verilen bursu aldıklarında sadece antrenmanlarına odaklanarak yaşadıkları travmalarını atlatabilmektedirler. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Sonunda IOC Mülteci Bursunu aldığım, hayallerimin gerçek olduğuna inanmamı sağladı. Bisiklete geri dönmem, geçmişte yaşadığım sıkıntılı dönemleri atlattırma yardımcı oldu (Gebri, 2024)”.

“Antrenmanlara başladığımda COVID çıktı. Antrenmanları bıraktık ama ben durmadım. O sırada ne yaptım? Evin etrafında sadece 4 km koştum, durmadım. Antrenörüm çok nazik. Aslında benim hissettiklerimi o da hissediyor. Dedim ki: Gerard, Fransızca’yı iyi konuşamıyorum, e-posta yoluyla insanlara ulaşamıyorum, nasıl sorabilirim? Bana dedi ki: Sana yardım edeceğim, her şeyi yapacağım, sadece bana e-postayı ver, mülteciler takımındaki insanlarla iletişime geçeceğim. Bir akşam antrenmana gittiğimde bana evet, kabul ettiler dedi! Bursun var falan. Şimdi antrenmanlarına devam edebilirsin ve hatta belki olimpiyatlara katılabilirsin. Aslında bunun mümkün olduğuna inanmıyordum. Desteğim var, yardım alıyorum. Önceleri, işimi kaybedebileceğimden, ödemem gereken kira yüzünden korkuyordum. Antrenman sırasında bile, kafamın içinde işimi kaybetmekten korkuyordum (Abaroge, 2024)”.

Ekonomik kaygılar mültecilerin sığınma talebinde buldukları ülkelere uyum sürecini geciktirebilmektedir. Mülteci sporcular da ekonomik kaygılarından dolayı profesyonel oldukları spor branşlarını bırakmayı dahi düşünebilmektedir. Burs gibi maddi destekler sağlanan sporcular kendilerini ekonomik olarak daha tatmin olmuş hissettiklerinde bireysel güvenleri artmaktadır. Bu durumda da spor faaliyetlerine odaklanarak yeni bir toplumda kendilerine yer edinebilmektedirler. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“İran Milli Takımı’na birkaç kez davet edildim, ancak ülkem için hiç yarışmadım. Sonra 2019’da IOC’den Mülteci Sporcu Bursu sahibi olarak fon aldığım, ilk turnuam Manchester’daki 2019 Dünya Şampiyonası oldu. Çok uzun bir süreç olduğunu hatırlıyorum. Tokyo’ya katılmaya hak kazanamadım. Ondan sonra kariyerimi durdurmak istedim. Ama sonra hayallerimin peşinden gitmeye karar verdim... Bunu çok zor yaptım. O yıllarda tekwando için kendimi feda ettim (Mehdipournejad, 2024)”.

“Mülteci ekibine verdiğiniz destek için teşekkür ederim. Hayatımda bunun için çok mutluyum. Her şey iyi. Bugünkü video, hediyeler, tüm insanlar çok nazik, bilirsiniz, çok arkadaş canlısı. Bu benim için çok iyi. Benimle aynı süreçte olan çok fazla insan

görmedim. Sürecin nasıl olduğundan, nerede yarıştıklarından, (eğitimlerinin) ne olduğundan, hangi sporu yaptıklarından bahsediyoruz ve bu iyi, iyi. Bursu verdikten 20 dakika sonra kız kardeşimi aradım ve çok mutluydu (Mora, 2024)“.

“Kasım ayında Olimpiyat Mülteci Takımı’na kabul edildim. Ve bu yeni bir aileye gelmek gibiydi. Ve bu takımın bir parçası olmaktan çok gurur duyuyorum. Beni gerçekten motive ediyorlar. Ve bu rüyayı tekrar görmeme, olimpiyatlara gitmeme yardımcı oldular, bunun gerçekleşebileceğini hissediyorum ve bunun için savaşılabirim. Bir kadın olarak içinde bu kadın gücü var. Ve bunu tüm dünyaya göstermek istiyorum. Tüm kadınlara, tüm mültecilere, zor zamanlar geçiren, zor bir hayat yaşayan, çöküntü yaşayan tüm insanlara hayatın devam ettiğini ve tekrar ayağa kalkıp hayalleriniz için tekrar savaşılabileceğinizi söylemek istiyorum. Bir IOC bursu sahibi ve olimpiyatlara katılma şansı olan biri olarak. Ben bir sembolüm, temelde ve bir rol modelim. Birine yardım edebilirim, birini motive edebilirim, birileri için ilham kaynağı olabilirsem çok mutlu oluyorum. Ve bunun hayatımdaki en büyük hedeflerimden biri olduğunu düşünüyorum (Soltani,2024)“.

4.2. Politik Uyum

Mültecilerin sığınma talep ettikleri ülkede resmi bir şekilde kabul edilerek mülteciler için belirlenmiş olan statülere sahip olabilmeleri yeni topluma ve ülkeye uyum süreçlerini hızlandırarak uyum sorunlarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Mülteciler için sığınılan ülkenin korunmasına girebilmek ve sınır dışı edilmemek hayati öneme sahiptir. Özellikle spor, mültecilerin bu haklara ve statülere sahip olarak meşruluk kazanmalarında kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

4.2.1. Meşruluk Kazandırma

Mülteciler, kendi ülkelerinde yaşam hakları tehdit edildiğinden dolayı bir başka ülkeye sığınma talebinde bulunmaktadır. Dünya üzerindeki tüm bireyler gibi çeşitli sebeplerden dolayı mülteci konumuna düşen kişilerin de yaşama hakkına sahip olduğu unutulmamalı ve bu hakkında güvence altına alınması gerekmektedir. Sporcu mülteciler de daha güvenli bir ülkede spor faaliyetlerini gerçekleştirme amacıyla sığınma talebinde bulunmaktadır. Sığınma talebi kabul edilen mülteciler resmi olarak mülteci statüsüne sahip olarak o ülkenin politik süreçlerinde meşruluk kazanmaktadır. Bu durumda o bireylerin sosyal haklara daha kolay ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Paris’te en iyi performansımı sergilemek istiyorum. Ama benim için bu sadece bir başlangıç. IOC, önümüzdeki dört yıl içinde LA 2028’e kadar beni desteklemeye devam edecekleri konusunda bana güvence verdi. Bakalım sporumu dört yıl boyunca aralıksız yapma olanağına sahip olduğumda kendimi nasıl geliştirebileceğim (Hassanjani, 2024)“.

“Hayatımın en büyük mücadelesi olan Birleşik Krallık’ta yaşama hakkı için tam zamanında eldivenlerimi giyebilmem ve ringe çıkabilmem iki yıldan fazla sürdü. Evrak durumum yüzünden neredeyse sınır dışı ediliyordum. Bir keresinde ben ve kardeşim toplama kampına gönderildik. Mülteci olmamın nedeni cinsel kimliğim. O zamanlar antrenörüm bile kadın boksuna inanmıyordu. Neredeyse üç yıl boyunca tek yaptığım arka arkaya sekmek, şınav çekmek ve squat yapmaktı... ama şimdi bana bakın, başardım diyebilirim.” Ringe çıktığım an ‘işte bu!’ dedim. İşte uğruna çok çalıştığım şey buydu... Benim için bu sadece bir güzellikti... güzel bir spor.” “Kazanmaya devam ettim ve o zaman fark ettim ki, çok fazla beklentim vardı. Bana bir yetenek bahşedilmişti. Bunu biraz daha ileri götüreceğim ve ne kadar ileri gidebileceğimi göreceğim. Kendime meydan okumak, kendimi zorlamak ve kendim için belirlediğim hedeflere ulaşmak benim için bir onurdu. Boksı ilk başladığımda kendime meydan okumaya başladım ve zirveye kadar ilerlemiş olmak benim için düşünce yapımı değiştirmiyor. Bunu kendim için yapıyorum çünkü bunun için ne kadar çok çalıştığımı biliyorum ve bu hedefi belirlediğimde ona ulaşacağım. Kamerun’a döndüğümde, eğer geri gönderilirim tehlikede olabirdim. Bu yüzden güvende olmak ve korunmak için bana mülteci statüsü verildi. Bir Mülteci Bursu sahibi olarak mutluyum ve birçok şeyi başarabilirim ve umarım olimpiyatlara katılmaya hak kazanır ve Mülteci Takımı’nda yer alırım (Ngamba,2024)“.

Spor, mültecilerin politik uyum sürecine yardımcı olarak resmi süreçlerinin hızlanmasına (oturum izni, mülteci statüsü) ve güvenli bir yaşam hakkı kazanmalarında potansiyel bir itici güç oluşturmaktadır. Mülteci sporcular da yaşadıkları deneyimlerden sporun politik uyum sürecinde önemli bir potansiyel olduğunu doğrulamaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Etiyopya’nın Tigray bölgesinde savaş patlak verdiğinde dünyam tersine döndü. Bisiklet antrenmanlarımı yapamadım. Bir rahatlama ve soluklanma kaynağı haline gelen bisiklete binmek benim için çok uzak bir anı gibi görünüyordu. İki yıldan fazla bir süre bisiklete binmeyi bıraktım. Her şey yolunda değildi ama düşünmek ve hayal kurmak zor zamanların üstesinden gelmek için en büyük gücümdü ve benim terapim gibiydi. Bisikletten uzak kaldığım o uzun süreye rağmen, anneme yardım etmek için biraz para kazanmak gibi bir ihtiyaçtan doğan bisiklet kariyerimi bırakmayı hiç düşünmedim. Ama sonunda hayatımı değiştiren bu spor oldu. Ülkemi terk ederek, Fransa’ya sığınma başvurusunda bulunmam ve bir Fransız Profesyonel Kadın Takımı ile anlaşmadan önce mülteci statüsü almama bisiklet sporcusu olmam yardımcı oldu (Gebru,2024)“.

“Türkiye’ye geldikten sonra da işler benim için hiç kolay olmadı. Grekoromen güreşte eski gençler şampiyonu olan bir sporcu olarak çok az bir ücret karşılığında günde 16 saat çalışarak sömürüldüğümü hissettim ama durumumu iyileştirmeye kararlıyım. Altı ay süren bu ağır çalışmanın ardından, kışın ortasında Akdeniz’i tekneyle geçmek üzere yola çıktım. Tehlikeli yolculuk sırasında içinde bulunduğum tekne su almaya başlayınca, diğer yolculara yardım etmek için tekneden indim ve kalan birkaç yüz metreyi yüzerek geçtim. Böyle bir çileyi atlattıktan sonra, artık rahat yüzü göremeyecektim. 2016’da beş parasız Fransa’ya ulaştım ve birkaç ay sonra mülteci statüsü için başvurduğum (Valizadeh, 2024)”.

“Şu anda, özellikle Mülteci Olimpiyat Takımı ile dört yıl çalıştıktan sonra, artık herkese judo ve Mülteci Olimpiyat Takımı ile ilgili hikayemi anlatacak kadar kendime güveniyorum. Aynı anda hem olimpiyatçı hem de mülteci olmak çok özel bir şey. Hepimiz aynı hikâyeyi ve belki de aynı acıyı, aynı umutları, aynı hedefleri paylaşıyoruz. Bu yüzden bu takımda olmak beni çok güçlü kılıyor. Dünya çapındaki mültecilere mesajım: Lütfen pes etmeyin ve savaşmaya devam edin çünkü siz insansınız. Herkesin hayal kurma hakkı var, yaşama hakkı var. Hayat bu. Yaşamak zorundasınız (Dahouk, 2024)”.

4.2.2. Resmi Kabul

Zorunlu göçe maruz kalan mülteciler için resmi makamlar tarafından kabul edilmek önemli bir durumdur. Resmi makamlar tarafından destek alabilen mültecilerin uyum süreci daha da kolaylaşmaktadır. Mültecilerin vermiş olduğu röportajda da görüldüğü gibi etkin bir sporcu olmaktan dolayı resmi makamların mültecileri ülkelerinde kabul ederek hizmet sunmalarına yönelik tutumları da olumlu yönde olmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeye yer verilmiştir.

“Ben ailesinden uzakta, ülkesinden ayrılmış biriyim ve bugün kendimi yalnız buluyorum, ama yaşadığım her şeyden sonra pes etmeyeceğim. Benim için koşmak tarifi edilmesi zor bir şey... Benim adım Farida Abaroge, 30 yaşındayım. Etiyopya’da doğdum ve Fransa’da yaşıyorum. 2017’nin sonlarında Fransa’ya döndüm ve Fransa’ya döndüğümde doğruca Thal-Marmoutier adlı bir köye taşındım. Orada belediye bana ne yapmak istediğimi sordu. Koşmak, çok küçük yaşlarımdan beri hayalimdi. Bu yüzden koşmak istediğimi söyledim. Belediye başkanı beni kıyafet almak için mağazaya götürdü ve bana ayakkabı, atlet vb. aldı (Abaroge, 2024)”.

4.2.3. Katılım

Resmi kabulün ardından mültecilerin de toplumda var olduklarını gösterecek şekilde katılım sağlamalarına yönelik teşvik edilmeleri gerekmektedir. Katılım, politik uyum sürecinin daha da kolaylaşmasını sağlamaktadır. Sosyal katılım gösteren mültecilerin görünürlüğü artacak olup toplumsal önyargıların yıkılması da kolaylaşacaktır. Spor, mültecilerin olimpiyatlar gibi önemli organizasyonlarda temsil edilmelerini sağlayarak toplumsal ve politik kabulün önünü açmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeye yer verilmiştir.

“Olimpiyat ateşini taşımak üzere seçilmek benim için büyük bir onur. Çok mutluyum ve kendimle gurur duyuyorum (Gebru, 2024)”.

4.3. Sosyokültürel Uyum

Mülteciler, birçok zorlukla baş ederek göç etmek zorunda kalmaktadır. Göç öncesi, sırası ve sonrasında yaşadıkları olumsuzluklardan dolayı ciddi travmalar yaşayabilmektedirler. Bu travma sürecinin uzaması da mültecilerin yeni topluma uyum sürecini uzatarak uyum sorunları yaşamalarına neden olmaktadır. Bu uyum sorunlarının kısa sürede üstesinden gelinebilmesi için mültecilerin sosyokültürel uyumlarının gerçekleşmesi gerekmektedir. Sosyokültürel uyum tek taraflı bir süreç değildir. Hem mültecilerin hem de yerel halkın uyum sürecinde aktif olarak rol alması gerekmektedir. Mültecilerin uyum süreçlerinin kolaylaşması için sosyal destek mekanizmalarının yanında dil öğrenme, eğitim sistemine dahil olabilme, yeni kültürü öğrenerek bulunduğu ülke ve topluma aidiyet geliştirme, empati kurabilme gibi önemli faaliyetlerin olması gerekmektedir. Spor da bu faaliyetlerinin oluşmasında kolaylaştırıcı bir zemin hazırlayarak mültecilerin sosyal iyilik halini arttırmaktadır.

4.3.1. Empati Kurabilme

Sosyokültürel uyum sürecinde yerel halkın empati kurabilmesi önemlidir. Spor ile mülteciler hedeflerini gerçekleştirirken yerel halkında kendilerine yönelik empati kurmalarını beklemektedir. Sporun birleştirici gücü karşılıklı empati sağlayarak sosyal uzaklığın kırılmasına ve sosyokültürel uyumun kolaylaşmasına yardımcı olmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

"Yeni gelen mültecilerin savaşın acılarından kurtulmalarına ve yeni bir topluma entegre olmalarına yardımcı olmaya çalışmak çok önemli. Paris 2024 Olimpiyat Oyunları'nda yarışabilmek. Olimpiyatlara seçilmek hayatımdaki en iyi ve en güzel anlardan biriydi. Bunu asla unutmuyacağım (Khankan, 2024)".

"Mülteci sporcular için hayat kolay değil, hepsi gerçekten mücadele ediyor, ama hepimiz tek bir takımdayız ve birlikte yarışıyoruz, birbirimizi destekliyoruz. Hepimiz farklı ülkelerden olsak da bir araya geliyoruz ve dünyaya mülteci sporcuların gücümüzü bildiğini gösteriyoruz. Umarım kendim ve beni gerçekten destekleyen herkes için iyi bir başarı elde ederim: Olimpiyat altın madalyası. Evet, bu benim en büyük hayalim. Kolay olmayacak ama imkânsız da değil. Bunun için hazırım (Mansouri,2024)".

Spor yoluyla bir arada olan mültecilerin başarıları yeni toplumun empati becerilerini geliştirmelerini kolaylaştırarak mültecilerin sığındıkları ülkeye ve toplumuna karşı yabancılaşmalarını da önlemektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeye yer verilmiştir.

"Takımımızda ne kadar çok genç mülteci olduğunu görmek beni mutlu ediyor. Hepimiz bir insanız, sadece normal bir insanız. Ve hepimiz aynıyız. Ve örneğin takımımız, Mülteci Takımı, politikacılar, sporcular ve herkes için farklı diller, farklı ten renkleri, dinler olsa da birlikte bunu başarabileceğimize dair iyi bir örnek ve elimizden gelenin en iyisini yaptık ve birlikte başarabiliriz. Ve takımımızdan gelen mesaj buydu. Bunu yaparsak, bunu başarabilirsiniz ve bence bu en iyi mesaj. Her sporcu bunu hedefliyor, kariyerini Olimpiyat Oyunları'nda en üst seviyede bitirmek istiyor (Fazloulou,2024)".

4.3.2. Sosyal Destek Alabilme

Mülteciler, zorlu süreçlerinden sonra yeni topluma uyum sağlayabilmeleri için sosyal destek mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadır. Spor ise mültecilerin ihtiyaç duydukları sosyal destek ağlarına ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Spor sayesinde mülteciler yerel halkın desteğini kazanabilmektedir. Sporcu mültecilerin deneyimlediği sosyal destekler ise takdir görme, kendini değerli hissetme, ücretsiz spor malzemeleri, spor tesislerini kullanabilme gibi spor faaliyetlerine devam edebilmelerine olanak veren imkanlardır. Bu sosyal destekler ise sporcu mültecilerin yerel halk ile etkileşimlerini arttırarak sosyokültürel uyum süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

"Korkunç savaş başladığında her şeyi geride bıraktım. Hayatımı, ailemi ve Fransa'ya geldim. Başlangıçta burası da zordu ama insanlar hikayemi duyduklarında nazik ve anlayışlı davrandılar ve bir mülteci olarak normal hayatımı yaşamama ve spora geri dönmeme yardımcı oldular." "Bu umut sadece spora geri dönmeme değil, özel hayatıma da yardımcı oldu. Beni daha da güçlendirdi ve olaylara farklı bakabilmemi sağladı (Abaroge,2024)".

"Her zaman olumlu ilgi görüyoruz. Ama bunun nedeni yetenekli ya da güçlü olmamız değil. Çünkü biz mülteciyiz ve zor bir hayat yaşadık ve onlar sadece bizi desteklediklerini göstermek istiyorlar (Mehdipournejad,2024)".

Yerel toplum tarafından sosyal destek alan sporcu mültecilerin uyum sorunlarının azaldığı ve sportif faaliyetlerinde daha başarılı konumlara geldikleri de görülmektedir. Sosyal destekler, mültecilerin biyopsikososyal iyilik halini arttırarak sosyokültürel uyumu daha istekli ve motive bir şekilde gerçekleştirme eğiliminde olduklarını da göstermektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

"Arkadaşım bana diyordu ki; Küba'da çok iyi bir atlettin, çok iyiydin. Ve ona diyorum ki, "bak, sirkte çalışmakta çok iyiyim, aileme yardım edebilirim ama belki gelecek hafta denerim." Ve bir hafta sonra spor salonuna gidiyorum ve koparmada 140'ı deniyorum ve "Vay canına!" diyoruz! Tekrar antrenmana gidiyorum ve ilk ayakkabılarımı alıyorum. Zor çünkü antrenmana başladığımda hiçbir şeyim yoktu. Bazen aileni özölüyorsun, sadece tavana bakıp ağlıyorsun. Başka seçenek yok. Burada, ülkede pek çok arkadaşım yoktu. Ve dostum, çok zor. Bu süreç zor ama disiplinli olduğunda istediğini yapabilirsin. Birçok kez, birçok insan bana yardım etti. Ben de başladığımda aynıydı. Birisi spor salonunda ücretsiz antrenman yapmama izin verdi. Burada ücretsiz antrenman yapabileceğimi söyledi. Ama tek şart, kulübümü İngiltere Şampiyonası'nda, Britanya Şampiyonası'nda veya herhangi bir yerde temsil etmen. Atletini giyeceksin. Ve ben de evet, yaparız dedim. Ve ona İngiltere'yi, Britanya'yı kazanacağıma ve İngiltere'nin en iyisi olacağıma söz verdim. Ve evet, şimdi, belki en iyisi değilim ama çok iyiyim (Mora,2024)".

"Hayatımda bana yardım eden en önemli insanlardan birinin Uwe, Uwe Schlokot olduğunu düşünüyorum. Onunla İran'dayken tanıştım ve oğluyla birlikte Tahran'ı ve İran'ı ziyaret ediyordu. Avusturya'ya vardığımda bana gerçekten çok, çok yardım etti. Benim için bir baba gibi. Avusturyalı babam. Aslında tekrar eğitime başlamamın sebebi oydu ve buradaki arkadaşlarımdı. Ve para biriktirdi ve bana tekrar kano yapmaya başlamam için bir kürek ve bir saat aldı. Bazen hayatta her şeyin bittiğini düşünürsünüz. Ve hayatı bitirirsiniz, ama bu çok şaşırtıcıdır çünkü tam da öne çıkmanız ve devam etmeniz gereken andır (Soltani,2024)".

"Spor tüm mültecilere yardımcı olabilir ve eminim ki her biri zor zamanlar ve tatsız deneyimler yaşadı. Yani spor zihninizi temizleyebilir ve kendinizi cesaretlendirmenize yardımcı olabilir ve biraz özgür olmanızı, kendi başınıza olmanızı sağlar. Spor

mültecilere yardımcı olabilir mi? Yani evet. Öncelikle onlara duygusal olarak yardımcı olabilir. Sosyal ve duygusal olarak. Mülteciler kendi başlarına, ebeveynleri veya aileleri olmadan, dünyanın her yerindedirler. Bu yüzden yeni insanlarla tanışmak bir öz tedavidir. Ve spor tüm mültecilere yardımcı olabilir. Bence bu özgürlüktür (Gabriyos, 2020)''.

4.3.3. Akademik Eğitime Erişim

En temel insani haklardan biri eğitimidir. Mültecilerde eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, mültecilerin sosyokültürel uyum sürecine yardımcı olmaktadır. Spor geçmişi olan mültecilerin eğitim hizmetlerine erişimi daha da kolaylaşmaktadır. Üniversitelerde akademik eğitim süreçlerine dahil olan mülteciler kendilerini daha da geliştirerek buldukları ülkenin sistemine uyum sağlamaya daha istekli olmaktadır. Eğitim ayrıca mültecilerin toplum içerisinde daha iyi bir konuma ulaşmalarını sağlayarak dikey hareketlilik imkânı sunmaktadır. Spor, mültecilerin kendini kanıtlayarak eğitim imkanına sahip olmalarında köprü görevi de görmektedir. Mülteci sporcularda spor sonrasında hayatlarını aldıkları eğitimler sayesinde daha kolay planlayabilmektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

''İtalya'nın en iyi üniversitelerinden biri olan İtalya'nın başkenti Roma'daki Tor Vergata Üniversitesi'ne gidebilmek için öğrenci vizesine başvurduğum. Paris 2024 için antrenman yapmanın yanı sıra, oyunların sonunda tamamlayacağım bir yüksek lisans derecesi için çalışıyorum. Altın madalya kazanmak isterdim ama bir gün spor kariyerimin sona ereceğini ve gelecek planları yapmam gerektiğini biliyorum. Eğitimime doktora derecesiyle devam etmek, bir doktor ya da üniversite profesörü olmak ve tüm deneyim ve bilgilerimi tüm öğrencilerle paylaşmak istiyorum (Tiranvalipour,2024)''.

''Bugün, bilgisayar bilimlerinde yüksek lisans derecesi çalışmalarının yanı sıra haftada 13 seansa kadar Fransız Milli Takımı ile sıkı bir şekilde antrenman yapıyorum. Diğer tüm güreşçiler son on yıldır antrenman yaptığı için kaybettiğim zamanı telafi etmeye çalışıyorum (Valizadeh, 2024)''.

4.3.4. Aidiyet Hissetme

Yeni topluma aidiyet hissetmek sosyokültürel uyum sürecinin hızlanmasına yardımcı olmaktadır. Spor, mültecilere yeni insanlar ve topluluklar tanıyarak kendilerini ifade etme imkânı vermektedir. Mülteciler, sporcu potansiyellerini kullanarak yeni bir ülkede spor yapacakları bir topluluk veya takım bulduklarında o ülkeye aidiyetleri gelişmektedir. Bir parçası oldukları spor kulüpleri için ellerinden gelenin en iyisini yapma çabası içerisinde giren mültecilerin bu gayretleri yerel halk tarafından da desteklenmektedir. Yerel halkın desteğini arkasına alan mültecilerin o ülkeye sempati besleyerek aidiyet duygularını geliştirdikleri görülmektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

''Bisiklete binmek, topluma entegre olmanın bir kapısı olabilir. Başka insanları tanımak, dilinizi değiştirmek, yeni bir dil öğreniyorsunuz. Ve önemli olan kısım, başka bir şeye odaklandığımız için mutlu hissetmenizdir. Bisiklete binmeyi veya başka bir sporu seviyorsanız, bu iki ülkeyi birbirine bağlayan bir köprü gibi olabilir. Farklı bir kültürden geliyorsunuz ve burada diğer yeni kültürle karşı karşıyasınız. Örneğin, bisiklet topluluğu diğer kültürlerden yeni arkadaşlar edinmenize, onları öğrenmenize ve zihinsel olarak daha iyi, daha taze ve daha güçlü olmanıza yardımcı olabilir. Stockholm Bisiklet Kulübü, benim ikinci ailem oldu. Ve her üye bana yardım etmeye çalıştı. Her üye, hikayemi duyduğunda, biri yarışma için bisikletini ödünç verdi. Biri sadece ilk yarışı yapmak için biraz kıyafet, kask, gözlük... ayakkabı getirdi (Ansari, 2024)''.

''Almanya'da bana yardım eden insanların mutlu olmasını istiyorum, özellikle de Augsburg'daki kano kulübünün, onlar benim ailem gibi. Beni destekledikleri için buna değdiğini hissetmeliler (Hassanjani,2024)''.

''Çok küçüktüm, benim için bir gün mümkündü, olimpiyatlara gidecektim. Ama ne zaman olacağını bilmiyordum! Tüm sporculara diyorum ki, sorunları olsa bile, vazgeçmeyin, çünkü her şey mümkün. Hayallerinizi finanse etmek ve gerçekten biri olmak da dahil. Özgürlüğü bulmak, vb. Evet, şimdi çok fazla özgürlüğüm olduğunu görüyorum. Eğer bugün buradaysam, bunun nedeni aslında hayalimi finanse eden Fransa'dır. Benim için Mülteci Olimpiyat Takımı benim için bir aile gibidir. Fransa'da olduğum için özgürlüğümü buldum. Sonunda buradayım (Abaroge, 2024)''.

Spor sayesinde yeni bir topluma kendini ait hisseden mültecilerin diğer insanlarla etkileşime girmeye daha istekli oldukları da görülmektedir. Aidiyet duygusu yüksek olan mültecilerin sosyal becerilerini geliştirerek yeni insanlar tanınması ve yeni kültürde kendine yer edinme çabası sosyokültürel uyum sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştiğini de göstermektedir. Spor, mültecilerin yeni bir topluma karşı anomi geliştirmesini engelleyerek yaşam becerileri kazanmalarına ve sığındıkları ülkenin kültürünü benimsemelerine büyük katkı sağlamaktadır. Mülteci sporcuların yaşadığı deneyimler göz önünde

bulundurulduğunda sporun, sosyokültürel uyum sürecinde uyum sorunlarını iyileştirici bir özelliği olduğu da görülmektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Dil ve kültür nedeniyle biraz karmaşıktı, benim için farklı. En başta Fransızca konuşmuyordum, işim yoktu vb. Vazgeçmedim, bugün buradayım, bunun üstesinden gelmeyi başardım. Ülkemdeki bütün sorunları geride bırakıp buraya geldim, yolculuğum karmaşıktı. Bütün bunlara rağmen hayalim sayesinde vazgeçmedim, devam ettim, devam ettim, devam ettim. Fransızca öğrenmeye başladım, Fransız arkadaşlarımla dışarı çıktım, kültürlerini veya bilmediğim şeyleri öğrendim... Sorular sormaya başladım (Abaroge, 2024)”.

“İran’daki hayatıma kıyasla her şey tamamen farklıydı: Kültür, hava durumu. Ama benim büyük bir gücüm var: İnsanlarla etkileşime girmeyi seviyorum. Bu bana çok yardımcı oldu ve şimdi her şey yolunda (Yharfi, 2024)”.

“Savaşın ve kötü koşullardan gelen mültecilerin çoğu. Ve tabii ki, bu onları zihinsel ve fiziksel olarak etkiliyor. Ben savaştan geldim. Orada birçok insanımızı kaybettik. Babam vefat etti, evet, dokuz yıl önce Suriye’de. Judo ile yolculuğum altı yaşındayken babamla başladı. Babam koçumdu. Ve savaş nedeniyle 10 veya 9 yıl boyunca antrenmanlara ara vermek zorunda kaldık. Ama judo aklımda, kalbimde kaldı. Hollanda’ya geldiğimde, bazı insanlar beni uzun zamandır tanıyordu. Bana tekrar judo yapmayı yapamayacağımı sordular. Böylece, bu şekilde Mülteci Olimpiyat Takımı ile tekrar judo yapmaya başladım. Sporun, bana buradaymış gibi hissettirdi. Evimdeyim. Ve aslında sporum sayesinde, judo sayesinde burada birçok arkadaşlık kurdum. Ve hatta sadece Hollanda’da değil, farklı milletlerden birçok arkadaşlık bile kurdum. Şimdi dünyanın her yerinde arkadaşlarım var (Dahouk,2024)”.

“Maceram Kongo’da sorunlar olduğunda başladı, birçok insan güvenlik ve rahatlık bulmak için ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Atletizm hayatımı değiştirdi, çünkü Portekiz’e geldiğimde kolay değildi. Dil... Atletizm sayesinde topluma uyum sağlayabildim, toplumun bir parçası olabildim. Spor mültecilerin hayatını gerçekten değiştiriyor çünkü mültecilere dair başka bir imaj veriyor. Hayatında bir hayali olan herkes başarılı olabilir. Haftada altı kez antrenman yapıyorum. Haftada en az altı kez, günde dört saat, pazartesi cumartesiye. Her antrenman seansı zor. Bazı günler yorgun oluyorsunuz ama umduğunuz sonuçlara ulaşmak için elinizden gelenin en iyisini yapmalısınız (Keletela, 2021)”.

4.3.5. Dil Öğrenme

Dil, mültecilerin yeni ülkelerinde hayata tutunabilmeleri için en önemli araçlardan biridir. Yeni geldikleri ülkenin dilini konuşabiliyor olmak mültecilerin uyum sorununu azaltarak hayatın içinde var olabilmelerine imkân vermektedir. Mülteci sporcuların sığındıkları ülkelerdeki deneyimleri de spor sayesinde dili daha kolay öğrendiklerini göstermektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Kendimi ancak koşarak buldum. Spor zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı oluyor. Bu sayede daha kolay entegre olabiliyor, Almanca öğrenebiliyor ve insanlarla tanışabiliyorum (Suliman,2024)”.

“Spor, Almanca’yı hızla öğrenmeye ve entegre olmama yardımcı oldu. Ve evet, birkaç arkadaş edindim. Benim için ev Almanya’da, ama kesinlikle ailem İran’da yaşıyor ve bunu düşündüğümde benim için çok zor. Elimizden gelenin en iyisini yapıyoruz ve her gün Facetime veya WhatsApp ve görüntülü görüşme yoluyla iletişim kuruyoruz (Fazloulou, 2024)”.

Dili öğrenmeyi başaran mülteciler spor potansiyellerini kullanarak yeni fırsatlar elde edebilmektedir. Bu durum da mültecilerin sığındıkları ülkede sosyokültürel uyum sürecini daha kolay tamamladıklarını göstermektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Judo benim hayatım; şimdi judoya başladım ve sonsuza dek yapmak istiyorum. Hayalim dünyanın kahramanlarına meydan okumak ve turnuvalarda şampiyonlara karşı dövüşmek. Hedefim bir kahraman olmak. Onlara benim gibi güçlü olmalarını söyledim. Her zaman güçlü olun ve bir kahraman olmak için hedeflerinizin peşinden gidin. Olimpiyatlardan sonra judoya devam edeceğim çünkü bu benim hayatım. Almanca ya da İngilizce öğrenmek için dil kurslarına başlamak istiyorum bu benim için çok önemli (Sibghatullah, 2024)”.

“Ocak 2023’te, Fransa’da yeni bir hayat kurarken spordan sekiz yıl uzak kaldıktan sonra, spora tekrar başlamaya karar verdim. Bu karar hayatımı değiştirdi. Fransa’ya geldiğimde Fransızca konuşmuyordum ve kimseyi tanımıyordum. Bir güreş kulübü bulmaya karar verdim ve bu Fransızca öğrenmeye ve normal hayatıma dönmeye yardımcı oldu (Valizadeh,2024)”.

“Ben Mohammad, aslen İranlıyım ama Hollanda’da yaşıyorum. Ülkemi 2017’de terk ettim. O zamanlar yaklaşık iki yıl boyunca antrenman yapamadım çünkü o zamanlar İngilizce ve Felemenkçe konuşmuyordum. Arkadaşım, ailem, hiçbir şeyim yoktu. Bazen ağlıyordum ve kendi kendime, Neden? Neden yapamıyorum diyordum. Ama iki yıl sonra dili öğrendiğimde ve arkadaşlar edindiğimde, bir judo kulübü buldum ve sonra, “Tamam, evet. Yol artık açık” dedim (Rashnonezhad, 2024)”.

4.4. Psikolojik Uyum

Mültecilerin toplumsal uyumu kadar bireysel uyumları da önemlidir. Bireysel uyumun ise en önemli göstergesini psikolojik uyum oluşturmaktadır. Mülteci olduğu için hayata sıfırdan başlamak birçok bireyi zihinsel olarak yormaktadır. Özellikle terk ettikleri ülkelerindeki imkanlar, sosyal statüler ve yakınlarının sosyal desteğinden mahrum kalmak mülteciler üzerinde psikolojik iyi oluş halini olumsuz etkileyerek özgüvenlerini kaybetmelerine neden olmaktadır. Mültecilerin deneyimlerinden de görüldüğü gibi yeni bir ülkede yeniden bir hayat inşa edebilmek sporla mümkün olmaktadır. Spor, mültecilerin düşük özgüvenlerini ve benlik saygılarını güçlendirerek yeniden varoluşlarını sağlamaktadır.

4.4.1. Öz Benlik Saygısının Artması

Mülteciler yalnızca mülteci olmalarından dolayı dezavantajlı duruma düşmemektedir. Sığınılan ülkenin mültecilere bakışı, cinsiyet, medeni durum gibi birçok dezavantaj oluşturan değişkeninin bir araya gelmesiyle kesişimselliği deneyimleyen mülteciler psikolojik uyum sürecini daha zor atlatabilmektedir. Spor ise dezavantajlı konumdaki mültecilerin potansiyellerini açığa çıkararak kendilerini gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Dezavantajlılıktan dolayı özgüvenini yitiren ve kendini bir işe yaramaz hisseden mültecilerin spor geçmişlerini kullanarak öz benlik saygılarında olumlu yönde bir değişim yaşandığı görülmektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Mülteci olmak benim için hayatımı değiştiren bir fırsat anlamına geliyor. Dünyanın dört bir yanındaki pek çok mültecinin pek çok potansiyeli var ama henüz kapılar onlara açılmadı. Dünyanın her yerinde büyük bir aile var. Kendimi bir rol model olarak görmüyorum. Kendimi hayatta bir hedefi ya da amaçları olan herhangi bir insan gibi görüyorum. Ve ben de herkes gibi bunun peşinden gitmeye çalışıyorum. Bir kadın, siyah bir kadın, bir Afrikalı ve bir mülteci olarak boksta olmam, tüm bu unsurları bir araya getiriyor (Ngamba, 2024)”.

“2024 Paris Olimpiyat Oyunları’na katılma fırsatına sahip olabileceğime inanmıyordum. Ve antrenörüm bana “Eğer haber buysa, elinden gelenin en iyisini yapmalısın.” dedi. Şimdi çabanı ikiye katlamalısın.” Ben de “Tamam, o zaman yapalım!” dedim. Başka birine verebileceğim tavsiye, hayalinin peşinden gidersen... Nerede olduğu önemli değil, gerçekten sevdiğin şeyi yapmak istiyorsan, bunu her yerde yaparsın (Enriquez, 2024)”.

“Ülkemi terk ettim çünkü orada özgürlük yoktu, çalışma ve para kazanma hakkı yoktu ve tüm bunlar. Zaten bu yüzden ülkemi terk ettim. Çok çok zordu, yaklaşık iki hafta Sudan’ı geçtik. Yürüyerek. Sonra otobüsle Sudan’ın büyük şehrine kadar devam ettik. Adı Hartum’du. Orada da 5-6 ay kaldım. Sonra çöl ve denizden geçerek Libya’yı geçmeye başladık. İtalya’dan İsviçre’ye doğru karanlık bir yolculuğa başladık. İsviçre’ye böyle ulaştım. Sürekli ağlıyordum, sürekli. Ağlamayı kesemiyordum, yiyemiyor veya içemiyordum. Benim gibi göçmenlere yardım etmenizi istiyorum, ayrıca insanların özellikle atıcılık sporlarında daha cesur olmalarına yardımcı olmak istiyorum. Büyük hayal kırıklıkları ve üzüntülerle dolu bir kadındım. Ama Nicoola Campriani ile atıcılığa başladığımda, daha önce hiç yapmadığım şekilde insanların yüzüne bakmaya başladım. Mülteci olduğum için aşağı bakıyordum. Şimdi atıcılık sporu sayesinde ben de herkes gibi bir insanım. Benim de diğer insanlardan farklı hiçbir şeyim yok. Bana özgüven verdi. Evet, özellikle özgüven. Tokyo’daki hedefim iyi performans göstermek ve mülteciler ve benim gibi göçmenler için iyi şeyler yapmak (Solomon, 2024)”.

“Her şeyimi vermek istiyorum. Bir şeyi kanıtlamak istiyorum: Bekar bir anne ve bir mülteci olsanız bile, hedefinize ve en büyük hayalinize ulaşabilirsiniz. Kızım için örnek alınacak bir kişi olmak istiyorum (Yharfi, 2024)”.

4.4.2. Rol Model Olma

Psikolojik uyum sürecini sporun güçlendirici yönüyle daha kolay bir şekilde atlatabilen mültecilerin öz güvenlerinin artmasıyla birçok başarıya ulaşabileceklerine olan inançları da artmaktadır. Özellikle mülteci konumundayken Olimpiyat Oyunları’nda sahada olmaları her türlü zorluğa rağmen bir mültecinin neler başarabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Olimpiyat Oyunları gibi dünyadaki en önemli spor organizasyonunda kendi ülkeleri adına yarışmasalar bile Mülteci Olimpiyat Takımı adına orada yer almaları diğer mülteci sporculara rol model olarak psikolojik tatmin sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Bu benim için gerçekten harika bir an çünkü Avrupa elemelerinden sonra Olimpiyat listesine girmek gibi bir beklentim yoktu. Günde üç kez antrenman yapmak ve kilo vermek gibi pek çok fedakârlık yapmak zorunda kaldım. Olimpiyatlarda sadece bir katılımcı olarak değil, bir dövüşçü olarak da yer almak istiyorum. Son saniyeye kadar dövüşürüm. Mülteci bir sporcu normal bir sporcuya hiç benzemiyor. Gerçekten zor bir hayatları var ve biz de ailemizden uzaktayız. Olimpiyatlarda 120 milyon insanı temsil etmek istiyorum. Mülteciler ve yerinden edilmiş insanlar için hayatın çok zor olduğunu biliyorum, bu yüzden iyi bir örnek olmak”.

istiyorum. Bir bayrağımız yok ama arkamızda 120 milyon insan var, bu yüzden hepsini temsil etmeliyiz. Eğer bir hayaliniz varsa, devam etmek zorundasınız. Bunu onlara anlatmak bizim sorumluluğumuz (Tiranvalipour, 2024)''.

''Antrenmanlarda Mülteci Olimpiyat Takımı tişörtünü giyiyorum ve herkese milyonlarca mülteciyi temsil ettiğimi gururla söylüyorum. Olimpiyat Oyunları'ndaki herkesin bir amacı var ve bu amaç uğruna mücadele etmek istiyorlar. Olimpiyatlara gitmek her sporunun hayalidir ve sonunda hak kazandığım için mutluyum. Çok fazla zorluk ve stres vardı ama artık bunları unuttum ve şimdi tamamen antrenmana odaklandım. Sadece kendi hayalimi değil, bu fırsatla kendi hayallerini gerçekleştirebilecek tüm mültecilerin hayalini gerçekleştiriyorum ve umarım bir rol model olabilir ve onlara da istediklerini başarabilecekleri umudunu verebilirim (Mahdavi, 2024)''.

''Hayatımı finanse etmek ve kendimi desteklemek için gerçekten çok çalışmak zorundaydım. IOC desteği sayesinde artık daha çok antrenmanlara ve Paris'e hazırlanmaya odaklanabiliyorum. Bu onun için büyük bir değişim olsa da, her derde deva değil. Beni motive eden şeylerden biri de bu. Size karşı dürüst olacağım. Hala her gün bir mülteci olduğumu hissediyorum ve bunu kabul etmek zor ama kabul etmek zorundayım. Spor yapmak bana çok yardımcı oluyor. Dikkatimi dağıtıyor, bana farklı bir bakış açısı kazandırıyor ve Suriye'de yaşadıklarımın kıyasla kafamda yeni resimler yaratıyor. O da dünyaya bir mültecinin neye benzediğine dair yeni resimler oluşturuyor. Bu, Paris'teki hedef listesinin başında yer alıyor. Bir de uzun atlamada finale kalmak. Olimpiyatlar çok büyük. Her sporunun hayalidir. Bu anı unutmayaçağımı şimdiden söyleyebilirim. Orada 8 metre bariyerini aşmayı ve Olimpiyat finaline ulaşmayı umuyorum. Mülteci sporcuların neler yapabileceğini göstermek istiyorum (Amin Alsalamı, 2023)''.

Mülteci Olimpiyat Takımı'nda yer alan mülteci sporcular Olimpiyat Oyunları'nda tüm mültecileri temsil ederek dünyadaki mülteci sorununa da dikkat çekmektedir. Diğer yandan kendileri gibi birçok mülteci sporcuya rol model olarak umudun her zaman var olduğunu ve hayallerinin peşinden gitmelerinin gerektiğini göstererek sporun gücü sayesinde birçok mülteciye ilham kaynağı olarak onların da yaşamış oldukları travmalarına odaklanmaları yerine psikolojik uyumlarını gerçekleştirmeleri gerektiğine yönelik bir örnekte teşkil etmektedirler. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

''Koşudan kahramanlarım... ABD'den Lopez Lomong. O da benim gibi bir mülteciydi. Ve şimdi dünyanın en iyi sporcularından biri oldu. Ve kendime inanıyorum. Bir gün ben de onun gibi olacağım. Bu yüzden o benim kahramanımdır. Diğer mülteci sporculara mesajım, pes etmemeleri, kendilerine inanmaları. Ve daha iyi sporcular olmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmaları. Ve tüm mülteci sporculara inanıyorum, çok daha iyisini yapabiliriz. Umarım bir gün bir mülteci sporunun koçu olurum. Bu benim hayalim (Abdelmajı,2024)''.

''Bildiğiniz gibi, dünya çapında birçok mültecimiz var, birçoğunun suya veya tıbbi tesislere erişimi yok, konaklama imkânları yok. Bunlar Avrupa, Afrika, Yemen, Suriye, Ürdün ve Ukrayna'dan dünyanın dört bir yanından geliyorlar. Ancak mülteci topluluğu için bir rol model olduğum için kendimle gurur duyuyorum, böylece onlara asla pes etmemeleri ve hayallerinin peşinden gitmeleri için umut verebilirim. Olimpiyatlara gideceğimizde, tüm gözlerin üzerimizde olacağını ve dünyanın dört bir yanındaki tüm insanların bizi destekleyeceğini biliyorum. Çünkü biz bir umut sembolüyük. Tüm bunlar bir güçlendirici gibi. Mülteci ulusu ve topluluğum için iyi bir atlet veya iyi bir rol model olma motivasyonumu artırıyor (Mehdipournejad, 2024)''.

''Ülkemizi terk ettiğimizde umudumuzu kaybediyoruz. Zorluklar yaşadığımızda asla hayatımızın bittiğini düşünmemeliyiz. Ülkelerini terk eden herkes için amaçlarımız ve hedeflerimiz için mücadele etmeliyiz. Mültecilere mesajım, hayalleriniz için mücadele edin ve umarım bu fırsat onlara kendi hayallerini gerçekleştirme umudu verir. Buraya sadece madalya almak için değil, tüm mültecileri temsil etmek ve hedeflerime ulaşmamda bana yardımcı olacak desteklerini hissetmek için geldim. Her zaman sakin kalarak ve çözümünü bularak dağım zirvesine ulaşmak istiyorum, çünkü her zaman bir çözüm vardır (Mahdavi, 2024)''.

''Sadece şunu söyleyebilirim, IOC'ye çok teşekkür ederim. Ve bu benim ve diğer mülteci atletler için büyük bir fırsat. Ülkemizi terk ettiğimizde, her şey bizim için yeniydi. Ve bu çok zordu. Ama şimdi olimpiyatlara gittiğimizde ve IOC bizi dünyaya tanıtmak istediğinde, bunun diğer insanlar için iyi bir motivasyon olduğunu düşünüyorum. Şunu söylemek istiyorum, kendinize güvenmelisiniz. Yapabileceğinizi düşündüğünüzde sadece yapmalısınız. Vazgeçmeyin. Kendinize inanmalısınız. Her şey yoluna girecek. 15 yaşından beri kendi kendime dedim ki, olimpiyatlara gitmelisin. Kendi kendime düşündüğümde, şimdi Paris'teki olimpiyatlarda minderdeyim. Harika. Bu benim hayalim (Rashnonezhad, 2024)''.

4.4.3. Psikolojik İyi Oluş Haline Sahip Olma

Mültecilerin psikolojik uyum süreçlerini sorunsuz bir şekilde sağlayabilmeleri için psikolojik olarak kendilerini tamamlanmış hissetmeleri gerekmektedir. Yaşadıkları travmalardan dolayı psikolojik sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalan mültecilerin bu süreçteki en büyük destekçisi spor olmaktadır. Spor, bireylerin biopsikososyal yönden tamamlanmalarına yardımcı olarak psikolojik tatmine ulaştırmaktadır. Psikolojik olarak kendini yeterli hisseden mültecilerin de yeni buldukları ülkede hem toplumsal hem de bireysel uyumları daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Mülteci sporcular da

yaşadıkları travmaların üstesinden gelebilmek ve psikolojik iyi oluş düzeylerini arttırmak için sporun iyileştirici gücüne başvurmuştur. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Ne zaman badminton oynasam, kendimi çok rahatlamış hissedirdim ve tüm stres kafamdan uçup giderdi. Ve ne zaman rahatlamak istesem, sadece badminton oynardım veya biraz badminton antrenmanı yapmak için spor salonuna giderdim (Yavarivafa, 2024)”.

“Sezonu bitirdiğim 2020’de sezon dışı için evime gittim ama ülkemde savaş başladı. Korkunçtu. Birçok insanı kaybettik. Aile üyelerimi ve arkadaşlarımı kaybettim. Hiç iyi anım yok ve bunu düşünmek beni çok duygulandırıyor. Annemden ve ailemden farklı bir şehirdeyim ve onları görmeye gidemedim çünkü her şey engellenmişti (internet, telefonlar) gerçekten çok zordu. Bisiklet evdeki kötü haberlerden uzaklaşmama yardımcı oldu. Bir şeylerin değişeceğine ve bisiklet sürmeye geri döneceğime inanmaya ve umut etmeye devam ettim (Gebru, 2024)”.

“Buraya geldiğimde kimseyi tanıımıyordum ve kendime ‘Sadece bir arkadaşım var. Tekvando senin arkadaşım’ dedim. Tekvando benim için sadece bir spor değil. Tekvando benim hayatım ve bana her şeyi verdi (Tiranoalipour, 2024)”.

“Spor benim için her şeyden önce geliyor. Spor özgürlüktür. Yaşadığım yer burası. Bana çok fazla enerji veriyor. Sonrasında devam etmem için bana çok fazla motivasyon veriyor, biliyorsunuz, kolay bir zaman değildi. Ve spor hayatımın merkezi ve yapmayı sevdiğim şey bu. Bu beni sakinleştiren bir şey. Kendimi iyi hissettiriyor. Sadece iki cümleyle tanımlayabileceğim bir şey. Koşmak benim için her şeyden önce geliyor ve özgürlüktür (Gabriyesos, 2020)”.

4.4.4. Motivasyon Sağlama

Psikolojik uyumun en önemli göstergelerinden biri de mültecilerin hayalleri ve gerçekleştirmek istedikleri hedeflerdir. Mülteciler, bu hayallerini ve hedeflerini gerçekleştirmek için kendi ülkelerini terk ederek bir başka ülkeye sığınmaktadır. Eğer bir mülteci hayallere ve hedeflere sahip değilse kendini gerçekleştirme motivasyonundan da yoksun olmaktadır. Spor, mülteci sporcuların yarım kalan hayallerini ve hedeflerini sığındıkları ülkelerde Mülteci Olimpiyat Takımı’nın da desteğiyle gerçekleştirmelerine yönelik motivasyon kaynağı olmaktadır. Birçok sporcu mülteci yaşadığı travmaları ve zorlukları geride bırakarak spor ile geleceğe daha sağlıklı bakabilmektedir. Mülteci sporcularda, spor ile kendilerini motive ederek Olimpiyat Oyunları’nda hayallerine ulaşmak için çaba göstermektedirler. Spor ile sağlanan bu motivasyon mültecilerin sığındıkları ülkelere olan uyum sürecini de hızlandırmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

“Çok sıkı antrenman yapıyorum, günde iki kez antrenman yapıyorum, sabah iki saat ve akşam iki saat. Çaba, özveri, aşırı sıkı çalışma, zihinselden çok fiziksel. Spor sorunlarımızı unutturur, sizi güçlendirir. Hem zihinsel hem de fiziksel sağlığınıza iyi bakar. Umarım hedeflerine ulaşmak ve başarılı olmak için diğer mülteci sporcular da motive olurlar (Langeroudi, 2024)”.

“16 yaşında olduğunuzda ve zor zamanlar geçirdiğinizde bunu asla unutamazsınız. Hayatınızda ne olursa olsun. 16 yaşında, ülkeye geliyorsunuz, dili bilmiyorsunuz ve orada kimseyi tanıımıyorsunuz. Çok şey yaşadım. Ancak zorluklara rağmen asla pes etmedim ve bu dayanıklılık beni spor hayatına yönlendirdi (Abdelmaji, 2024)”.

“Tekvando olmasaydı, mülteci olarak yeni hayatımda o anların üstesinden gelemezdim. Hayatımda çok büyük bir destek oldu çünkü bir yandan da başka pek çok şey geliştirebiliyordum. Haftalarca minderde kalıp özenle antrenman yapmak, zorluklar karşısında dayanıklılığımı güçlendirmeme yardımcı oldu. Öğrendim ki, yapmamız gereken tek şey hayallerimizin peşinden gitmek. Çünkü hayallerimiz bize yol gösterecektir (Mehdipournejad, 2024)”.

“Onlara söyleyebileceğim tek şey, yaşadıkları tüm acıları, ilerlemek için bir motivasyon olarak kullanmaları. Bu yüzden ne zaman yorgun hissedersen ne zaman bunu yapmak istemediklerini hissedersen, son birkaç yılda başlarına gelenleri düşünmelerini istiyorum. Bunu her zaman bir motivasyon olarak, beni ileriye iten bir şey olarak kullanırım (Balsini, 2024)”.

“800 metrede en iyilerden bazılarıyla koşmak muhteşemdi. Onlar olimpiyat ve dünya şampiyonu ve birçok madalyaları var. Ve ben daha yeni başlıyorum, ancak onlarla aynı etabı paylaşıyorum. Bu, yaptığım şeyi yapmaya, daha sıkı çalışmaya ve gelişmeye devam etmem için bana ilham verdi (Lokure Nakang, 2024)”.

“Korktuğun hareketi yap. Tüm hayatım bu cümle gibiydi. Korktuğumda bunu düşünüyordum ve kendime Almanya’ya gideceğimi söylüyordum. Ailemi terk etmekten korkuyordum ama yaptım. Onlar olmadan hiçbir şeyim, spor için Almanya’ya geldim, bu yüzden her gün kalkmam gerekiyor. Ailemin mutlu olmasını istiyorum. Sadece bir hedefim yok, birçok hedefim var (Galeh, 2024)”.

“Suya girersem, sorunları kapatabilirim. Su üzerinde meditasyon yapabilirim ve neyin olduğunu, ne olduğunu ve neyin geleceğini unutabilirim. Mülteci kampındaydım, botum yoktu, suyum yoktu, kulübüm yoktu, sporum yoktu. Geriye dönüp gözlerimi kapattığımda, bunu düşündüğümde motivasyonum artıyor. Aksiliklerimden asla vazgeçmemeyi öğrendim. Arkamda kolay bir

kariyer yoktu. Kariyerime bakarsanız, asla vazgeçmediğimi görürsünüz. Bugün sahip olduğum her şey spordan geliyor. Kulübümün, koçumun ve arkadaşlarımın desteği olmasaydı. Olimpiyat Oyunları'na, Dünya Kupaları'na ve Dünya Şampiyonaları'na katılamazdım (Fazloul, 2024)".

Mülteciler spor sayesinde birçok zorluğun üstesinden gelmektedir. Çevrelerindeki insanlar onlara inanmasa bile spor ile hayallerine ulaşmak için daha da motive olarak başarma duygusunu tatmaktadırlar. Her şeyini kaybeden veya geride bırakan bir mülteci için hayalini kurduğu şeyleri başarmak çok önemlidir. Motive olan bir mülteci sporcunun hayattan beklentisi çok fazla olduğu için psikolojik uyumunu gerçekleştirmesi de gerekmektedir. Mülteci sporcuların da yaşadıkları deneyimler spor sayesinde artan motivasyonlarının psikolojik uyum süreçlerini kısalttığını göstermektedir. Aşağıda konu ile ilgili örnek ifadeler yer verilmiştir.

"Mülteci Takımı geldi ve bize bir yol gösterdi. Kim 'Yapılamaz' derse yalan söylüyordur. Yapılabilir. Sadece istemeniz gerekir. Almanya'ya geldim. Herkes bana 'Yapılamaz. Yaşlısın, 30 yaşındasın. Seni tanımaları yıllar alacak,' dedi. Ama hayır, ben istedim. Onlar da istemeli. İsterlerse olur. Ama istemezlerse ve evde yatarlarsa olmaz. Karantinada bile antrenman yapardım. Bana deli dediler ve güldüler. Ama sonuçları gördüm. Mülteci Takımı'ndan çok memnunum. Bize bir yol gösterdiler. Bana hayallerimi verdiler. Bunun için onlara teşekkür ediyorum (Ahmadisafa, 2024)".

"Mültecilerin de normal sporcular gibi olduğunu ve harika performanslar sergileyebileceğimizi göstermek istiyorum. Bu da beni dünya çapında bir atlet olma yolunda motive ediyor (Amin Alsalami, 2023)".

"Amacım burada bitmiyor, çok daha ilerisi. Amacım sadece olimpiyatlarda değil, tüm şampiyonalarda sonuç almak, çünkü bir kez sonuç aldığında, bunca yıldır üzerinde çalıştığım şeyin ne olduğunu gösteriyor. Olimpiyatlardan sonra, olimpiyatlarda inanılmaz, benzersiz bir deneyim yaşamış olan süper profesyonel bir Yahya daha olacağım. Günlük mizah anlayışımın ve duygularımın değişmesini bekliyorum ve bu da birçok açık kapıya yol açacak (Al Ghotany, 2024)".

5. Sonuç

Zorunlu göçler günümüzde dünyadaki en önemli sosyal sorunların başında gelmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan silahlı çatışmalar, siyasi krizler ve küresel kuraklık nedeniyle her geçen gün milyonlarca insan yerinden olarak mülteci konumuna düşmektedir. Mülteciler yaşadıkları ülkeleri bırakmak zorunda kalarak daha iyi bir yaşam olanağına sahip ülkelere sığınmak durumunda kalmaktadır. Bu zorunlu göçlerde mülteci konumundaki bireylerde travmalara neden olarak sığındıkları ülkelerde sosyal uyum sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. Yeni ülkelerinde sosyal uyum süreci uzayan mülteciler ise yalnızlaşarak yeni topluma karşı yabancılaşma geliştirmektedir. Mültecilerin bu yabancılaşma süreci içerisine girmesi de yerel toplum tarafından mülteci gruplarına karşı önyargı oluşturarak sosyal kabulü de zorlaştırmaktadır. Mültecilerin yeni bir ülkede ve sosyal çevrede var olarak hayata devam etmeleri gerekmektedir. Spor ise mültecilerin yeni ülke ve çevreye daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olarak yabancı oldukları toplum içerisinde yer edinebilmelerine imkân tanımaktadır.

Mülteci sporcularının deneyimlerinin incelendiği bu çalışmada spor sayesinde bu bireylerin birçok avantaj elde ederek sosyal uyum süreçlerinde yaşadıkları zorlukları daha kolay aştıkları görülmektedir. Çalışmada mülteci bireylerin spor geçmişlerini ve potansiyellerini kullanarak ekonomik uyum sürecinde istihdam olanaklarına erişerek veya çeşitli kurumlardan burs alabilme gibi maddi desteklere sahip olarak yeni ülkelerinde ekonomik olarak kendi kendilerine yetebilecek konuma geldikleri saptanmıştır. Ekonomik yeterlilik ise mülteciler için çok önemli bir avantaj olarak ekonomik anlamda uyum süreçlerini tamamlamalarına yardımcı olmuştur.

Sporun etkili olduğu bir diğer sosyal uyum göstergesi ise politik uyumdur. Mülteciler, spor sayesinde sığındıkları ülkede meşruluk kazanarak mülteci statüsünü daha kolay bir şekilde elde edebilmektedir. Ayrıca bu çalışmada mültecilerin kaliteli birer sporcu olmalarından dolayı resmi makamlar tarafından kabul edilerek spor çalışmalarını için desteklendikleri sonucuna da ulaşılmıştır. Yine mültecilerin spor sayesinde sosyal görünürlüklerinin artmasından dolayı sığındıkları ülkelerin uluslararası organizasyonlara katılım süreçlerinde mültecileri desteklemelerinde daha istekli oldukları da görülmektedir.

Sosyokültürel uyum süreci de mültecilerin sığındıkları ülkede var olabilmeleri için en önemli sosyal uyum göstergelerinden biridir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre sporun potansiyelini kullanan mülteciler, sosyokültürel uyum sürecini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Spor sayesinde mültecilerin

sosyal destek mekanizmalarına ulaştıkları, dil öğrenebildikleri, akademik eğitime kabul aldıkları ve yerel toplum ile sosyal ilişkiler geliştirerek kendilerini sığındıkları ülkeye ait hissettikleri görülmüştür. Mülteci sporcular için sığındıkları ülkenin dilini konuşabilmek sosyokültürel uyum sürecinin en önemli faaliyetlerinden biridir. Sığınılan ülkenin dilini öğrenen mültecilerin yerel toplumla daha kolay etkileşime geçtiği görülmektedir.

Yerel halk tarafından kabul görerek sosyal destek alabilmek mülteciler için çok önemlidir. Sosyal destek alan mültecilerin sosyokültürel uyum süreçleri de hızlanmaktadır. Diğer yandan akademik eğitime erişim de mültecilerin uyum sorunlarını azaltmaktadır. Sığınılan ülkenin eğitim sistemine dahil olmak mültecilerin aidiyet duygusunu da geliştirmektedir.

Mültecilerin ekonomik, politik ve sosyokültürel uyum süreçlerinin yanında bireysel olarak ise sığındıkları ülkede psikolojik uyumlarını gerçekleştirmeleri de gerekmektedir. Psikolojik uyumunu kolay bir şekilde gerçekleştiren mülteciler uyum sorunu yaşamadan sağlıklı bir şekilde sosyal uyum sürecini tamamlamaktadır. Bu çalışmada ise mülteci sporcuların, spor sayesinde öz benlik saygısı artırma, rol model olma, psikolojik iyi oluş hali ve motive olma gibi psikolojik uyum göstergelerine sahip oldukları görülmektedir. Mülteciler sığındıkları ülkede sporun iyileştirici gücünü kullanarak göç öncesi, sırası ve sonrası yaşadıkları travmaları atlatmaya çalışmaktadır. Mültecilerin yeni ülkelerinde hayata bağlanmalarına ve motive olarak hedeflerine ulaşmalarında spor en büyük destekçileridir. Spor sayesinde hedeflerine ulaşan mülteci sporcular psikolojik olarak kendilerini tamamlanmış hissetmektedirler.

Spor, sosyal uyum sürecinde önemli bir kolaylaştırıcı olarak öne çıkmaktadır. Sporun sosyal değişim gücünün mültecilerle, göçmenlerle ve sığınmacılarla etkili bir sosyal hizmet uygulamasının gerçekleştirilmesi için kullanılması elzemdir. Mülteci, göçmen ve sığınmacılara yönelik uyum çalışmaları yapan kurumlar da ajandalarına spor faaliyetlerini eklemelidir. Özellikle göç alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları uyum sürecinde sporun değişim gücünü hafife almadan sosyal hizmet müdahale yöntemlerinde sporu yoğun bir şekilde kullanmalıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abaroge, F. (2024), *Thanks to My Dream, I Never Gave Up* [Video lu Röportaj]. Refugee Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/refugee-runner-farida-abaroge-dream-never-gave-up-interview> , (Erişim Tarihi: 25.08.2024).

Abdelmaji, J. (2024, Temmuz), *Refugee Runner Jamal Abdelmaji: Going The Distance Is What I Do* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-distance-runner-jamal-abdelmaji-paris-2024> , (Erişim Tarihi: 25.08.2024).

Ahmadisafa, O. (2024, Haziran), *Omid Ahmadisafa: The Kickboxing World Champion Representing The Refugee Olympic Team in Boxing at Paris 2024* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/omid-ahmadisafa-kickboxer-refugee-olympic-team-boxing-paris-2024> , (Erişim Tarihi: 25.08.2024).

- Akıncı, B. Nergiz, A. ve Gedik, E. (2015), Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 58-83.
- Aktel, M. ve Kaygısız, Ü. (2018), Türkiye’de Göç Yönetimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), s. 579-604.
- Al Ghotany, Y. (2024, Ağustos), *Paris 2024 Taekwondo: IOC Refugee Olympic Team Flagbearer Yahya Al Ghotany Out in First Bout* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/paris-2024-taekwondo-refugee-flagbearer-yahya-al-ghotany-out>, (Erişim Tarihi: 25.08.2024).
- Amin Alsalamı, M. (2023, Ekim), *Mohammad Alsalamı: ‘I Want to Show That Refugees Can Also Deliver Great Performances’* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-scholarship-ioc-mohammad-alsalamı-athletics-long-jump-great-performances>, (Erişim Tarihi: 25.08.2024).
- Ansari, A. (2024), *Cycling Can Be A Way to Integrate into Society* [Videolu Röportaj]. Refugee Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/refugee-amir-ansari-cycling-integrate-society-interview-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 25.08.2024).
- Azzarito, L., Munro, P. ve Solmon, M. A. (2004), Unsettling The Body: The Institutionalization of Physical Activity At The Turn Of The 20 Th Century, *Quest*, 56(4), s. 377-396.
- Bailey, R. (2005), Evaluating The Relationship Between Physical Education, Sport And Social Inclusion, *Educational Review*, 57(1), s.71-90.
- Balsini, M. (2024), *Refugee Team Swimmer Matin Balsini: Why I Love The Stress Of Competition* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/paris-2024-swimming-olympic-refugee-team-matin-balsini-results>, (Erişim Tarihi: 25.08.2024).
- Barrett, M. (2019), The Potential of Community Sport for Social Inclusion, (Ed.;;H. Schailée, R. Haudenhuyse & L. Bradt), *If You Build It, They Will Stay: The Development of Public Cricket Provision As A Construction of Social Citizenship*, s. (1062-1081), New York: Routledge.
- Bernard, P. (1999), *Social Cohesion: A Critique*. Ottawa: Canadian Policy Research Networks.
- Berry, J. W. (1997), Immigration, Acculturation and Adaptation. *Appl Psychol*, 46(1), s. 5-34.
- Beşer, A. (2012), Kültürlerarası Hemşirelik, (Ed.;;Ü. Seviş ve G. Tanrıverdi), *Kültür, Sağlık ve Göç*, s.(51-67), İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi.
- Block, K., ve Gibbs, L. (2017), Promoting Social Inclusion through Sport for Refugee-Background Youth in Australia: Analysing Different Participation Models, *Social Inclusion*, 5(2), s.91-100.
- Castles, S., M. Korac, E. Vasta ve S. Vertovec. (2002), *Integration: Mapping the Field*, Report of A Project Carried Out By The University of Oxford Centre For Migration and Policy Research and Refugee Studies Centre Contracted By The Home Office Immigration Research And Statistics Service, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr2803.doc>, (Erişim Tarihi: 01.09.2024).
- Coalter, F. (2005), *The Social Benefits of Sport: An Overview to Inform the Community Planning Process*. Sportscotland Research Report no. 98

-
- <https://sportsotland.org.uk/documents/resources/thesocialbenefitsofsport.pdf> , (Erişim Tarihi: 28.10.2024).
- Creswell, J. W. (2013), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, (Çev.: M. Bütün ve S.B. Demir), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- D'Angelo, G. (2019), Spor and Integration of Migrants: Some Considerations, *Journal of Mediterranean Knowledge-JMK*, 4(1), s. 3-15.
- Dahouk, M. (2024), *Everyone Has A Right to Dream* [Videolu röportaj]. Refugee Olympic team interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/refugee-judoka-muna-dahouk-everyone-has-right-to-dream> , (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Demir, İ. G. ve İmamoğlu, A. E. (2023), Social Integration of Immigrants Through Sports: Evaluation of the Activities of Turkish Ministry of Youth and Sport. *International Journal of Physical Education Sport and Technologies*, 4(1), s.1-31.
- Devocioğlu, S. (2017), *Spor Yönetiminde Mülteci Sporcular Problemi*, Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elâzığ
- Enriquez, F. J. (2024), *You Can Pursue What You Truly Love Anywhere* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/fernando-dayan-jorge-pursue-truly-love-anywhere-refugee>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Erdem, C. (2017), Sınıfında Mülteci Öğrenci Bulunan Sınıf Öğretmenlerinin Yaşadıkları Öğretimsel Sorunlar ve Çözüme Dair Önerileri, *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 26-42.
- Esentaş, M., Güven, R.G. ve Güzel, P. (2020), Kadın Mülteciler Sosyal Uyumu Rekreasyonla Aşıyor, *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 35-43.
- EU. (2003), *Communication From The Commission to The Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions on Immigration, Integration and Employment*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0336>, (Erişim Tarihi: 10.09.2024).
- European Commission Directorate General for Justice, Freedom and Security. (2007), *Handbook on Integration for Policy-Makers and Practitioners*, Office for Official Publications of the European Communities, https://migrantintegration.ec.europa.eu/sites/default/files/200808/doc1_1214_3710210_31.pdf, (Erişim Tarihi: 10.09.2024).
- Fazloulou, S. (2024), *When I'm on The Water, My Problems Disappear* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/saeid-fazloulou-refugee-camp-family-motivation> , (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Gabriyesos, T. M. (2020), *Tachlowini Melake Gabriyesos Joins the IOC Refugee Olympic Team* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/video/tachlowini-melake-gabriyesos-joins-the-ioc-refugee-olympic-team>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Galeh, Y. J. (2024, Temmuz), *Refugee Olympic Athlete Yekta Jamali Galeh on Inspiring Female Weightlifters: Every Woman Is Strong, You Just Have to Keep Going* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews,

- <https://olympics.com/en/news/refugee-olympic-athlete-yekta-jamali-galeh-interview-inspiring-female-weightlifters>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Gasparini, W. ve Russo, G. (2021). Integration by Sport and Physical Activities in Europe: An Introduction. *Culture e Studi del Sociale*, 6(2), s. 229-244.
- Gebru, E. (2024), *Cycling Is My Therapy- IOC Refugee Olympic Team's Eyeru Gebru on How Riding Powered Her Through Dark Periods* [Videolu Röportaj]. Refugee Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/cycling-is-my-therapy-ioc-refugee-olympic-team-athlete-eyeru-gebru>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Giffin, C. E., Schinke, R. J., Larivière, M., Coholic, D., ve Li, Y. (2023), Migration and Meaning: An Exploration of Elite Refugee Athletes' Transitions Into The Canadian Sports System, *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 22(6), s. 1460-1479.
- Gülmez, S. C., ve Öztürk, A. (2018), Göç Yaşantısı Çerçevesinde Çocukta Psiko-Sosyal Uyum Süreci Üzerine Bir İnceleme, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18 (40/2), s. 449-481.
- Hassanjani, A.R. (2024, Temmuz), *Refugee Canoeist Amir Rezanejad Hassanjani on Paris 2024: I Want to Make My Family Proud* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-canoeist-amir-rezanejad-hassanjani-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- IOM Glossary. (2011), Glossary on Migration, IOM: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_3_glossary.pdf, (Erişim Tarihi: 05.10.2024).
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 23.Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karasu, M. A. (2017), *Göç ve Uyum Sorunu*, Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elâziğ.
- Kaya, A., Faulkner, P. E., Baber, C.R. ve Rotich, J.P. (2021), Insights from Immigrant and Refugee Youth on Resilience through Sport Participation during Adaption to a New Country, *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, s. 1-34.
- Keletela, D. (2021), *Athletics Changed My Life- Congo-Born Refugee Athlete Dorian Keletela on His Olympic Selection* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/dorian-keletela-olympic-100m-sprint-hopeful-refugee> (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Khankan, A. (2024, Temmuz), *Refugee Judoka Adnan Khankan on Competing At Paris 2024: I'm Already A Winner* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-judoka-adnan-khankan-paris-2024-interview>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Krüger, M. (2018), Second Language Acquisition Effects of A Primary Physical Education Intervention: A Pilot Study with Young Refugees. *PLoS ONE* e0203664., 13(9), s. 1-13.
- Langeroudi, D. P. (2024), *Dina Pouryounes Langeroudi joins the IOC Refugee Olympic Team* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/video/dina-pouryounes-langeroudi-joins-the-ioc-refugee-olympic-team>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Lokure Nakang, P. (2024, Ağustos), *Paris 2024 Olympics Athletics: Refugee Middle-Distance Runner Perina Lokure Nakang Clocks 800m PB on Games Debut* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews,

- <https://olympics.com/en/news/paris-2024-olympics-athletics-refugee-middle-distance-runner-perina-lokure-nakang-clocks-800m-pb-on-games-debut>, (Erişim Tarihi: 26.08.2024).
- Mahdavi, I. (2024, Ağustos), *Paris 2024 Olympics: Iman Mahdavi Aims to Follow in Wrestling Father's Footsteps And Inspire 100 Million Refugees* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/iman-mahdavi-exclusive-emulating-wrestling-father-creating-legacy-100-million-refugees>, (Erişim Tarihi: 27.08.2024).
- Mansouri, F. (2024, Ağustos), *Second Olympics, But First As A Refugee: Farzad Mansouri on Lessons Learned Ahead of Paris 2024* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-athlete-farzad-mansouri-learnings-pressure-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 27.08.2024).
- Maso, A. (2022), *If You Have A Dream, Just Work For It* [Videolu röportaj]. Refugee Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-swimmer-alaa-maso-refugee-day-interview>, (Erişim Tarihi: 27.08.2024).
- Mata-Codesal, D., Peperkamp, E., ve Tiesler, N. C. (2015), Migration, Migrants and Leisure: Meaningful Leisure?, *Leisure Studies*, 34(1), s. 1-4.
- Mayda, F.A. (2020), Jane Addams'ın Unutulan Mirasını Hatırlamak: Sosyal Hizmet Uygulaması Bağlamında Sporun Gücü ve Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), s. 1278-1306.
- Mehdipournejad, K. (2024, Temmuz), *Athlete Kasra Mehdipournejad Looks to Paris 2024 to Cast Beyond Status and Spotlight Team's Strength and Talent* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-olympic-taekwondo-athlete-kasra-mehdipournejad-exclusive-paris-olympics-journey-dreams>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Michelini, E. (2020), Coping with Sport Ambitions After Forced Migration: Strategies of Refugee Athletes, *European Journal for Sport and Society*, 17 (4), s.357-373.
- Mohammadi, S. (2019), Social Inclusion of Newly Arrived Female Asylum Seekers and Refugees Through A Community Sport Initiative: The Case of Bike Bridge, *Sport in Society*, s,1-25.
- Mora, R. (2024, Ağustos), *I Had to Restart from Zero, But Now I'm Happy* [Videolu Röportaj]. Refugee Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-athlete-ramiro-mora-finishes-seventh-mens-102-kg-weightlifting-paris-2024-olympics>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Murphy-Lejeune, E. (2001), *Student Mobility & Narrative In Europe: The New Strangers*, Florence: Routledge.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme. (1951), <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/multec%c4%b1ler%c4%b1nhukuk%c4%b1statusune%c4%b1%b1sk%c4%b1nsozlesme.pdf>, (Erişim tarihi: 20.10.2024).
- Neuman, L. (2014), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar-I*, 7.Baskı, Ankara: Yayınodası.
- Ngamba, C. (2024, Mart), *Punching Towards A Dream: Refugee Boxer Cindy Ngamba and Her Fight For Awareness, Inclusion and Freedom* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-boxer-cindy-ngamba-fight-awareness-inclusion-freedom>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).

- Orhan, O. ve Gündoğar, S. S. (2015), *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf, (Erişim Tarihi: 07.10.2024).
- Park, K. ve Ok, G. (2017), Social Integration of North Korean Refugees through Sport in South Korea, *The International Journal of the History of Sport*, 34(12), s. 1294–1305.
- Rashnonezhad, M. (2024), *Refugees Can Inspire Others to Believe in Themselves* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/judo-mohammadrashnonezhad-refugees-inspire-others-believe-themselves-exclusive>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Reynolds, J. F. (2017), Jane Addams' Forgotten Legacy: Recreation and Sport, *Journal of Issues in Intercollegiate Athletics*, 10 (2), s. 11-18.
- Sağlam, S. (2006), Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme, *Türkiyat Araştırmaları*, 5, s. 33-44.
- Sam D. L. (2006), Acculturation: Conceptual Backround and Core Components, (Ed.: D.L. Sam ve J.W. Berry), *In The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*, s. 11-26, Cambridge: Cambridge University Press.
- Saygın, S. ve Hasta, D. (2018), Göç, Kültürleşme ve Uyum, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10 (3), s.302-323.
- Sezgin, A. A. ve Yolcu, T. (2016). Göç ile Gelen Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum ve Toplumsal Kabul Süreci, *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), s. 419-438.
- Sibghatullah, A. (2024, Temmuz), *Paris 2024 Olympics: Refugee Judoka Arab Sibghatullah Wants to 'Become A Hero'* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-judo-arab-sibghatullah-hero-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Solomon, L. (2024), *Luna Solomon's Epic Journey from Eritrean Refugee to Olympic Shooter* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/eritrean-refugee-athletes-luna-solomon-habtom-amaniel>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Soltani, S. (2024, Ağustos), *Refugee Kayaker Saman Soltani Bows Out in Single 500m Quarter-Finals At Paris 2024 Olympics* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/refugee-kayaker-saman-soltani-family-guru-proud-single-500m-paris-2024-olympics>, (Erişim Tarihi: 28.08.2024).
- Suliman, M. (2024, Ağustos), *Paris 2024 Athletics: Refugee Runner Musa Suliman Ends His Olympic Experience in Men's 800m Repechage* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/paris-2024-athletics-refugee-musa-suliman-ends-olympic-experience>, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
- Şeker, B. D. (2015). Göç ve Uyum Süreci Psikolojik Bir Değerlendirme, (Ed.: B. D. Şeker, İ. Sirkeci ve M. M. Yüceşahin), *Göç ve Uyum*, s. 9-21, London: Transnational Press.
- Tiranvalipour, H. (2024, Temmuz), *Inspired By Olympic Champion Teammate, Refugee Athlete Hadi Tiranvalipour Wants to Write His Own History At Paris 2024* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/hadi-tiranvalipour-refugee-athlete-writing-history-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).

- Tozlu, B. (2019), *Zorunlu Göçmen Grupların Toplumsal ve Spor Aktivitelerinde Sosyal Uyum ve Çok Kültürlülük Algısı: Samsun İli Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Türkyılmaz, A., Çay, A., Avşar, Z. B., Aksoy, M., Pehlivanlı, H. ve Kökrek, Z. (1998), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, <https://ekutuphane.aile.gov.tr/media/r03ftzec/do%C4%9Fu-ve-g%C3%BCneydo%C4%9Fudan-ter%C3%B6r-nedeniyle-g%C3%B6ç-eden-ailelerin-sorunlar%C4%B1.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.10.2024).
- USAID (2023). The Role of Sports As A Development Tool, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADE352.pdf, (Erişim Tarihi: 15.10.2024).
- Valizadeh, J. (2024, Temmuz), *Once A Fighter, Always A Fighter: Refugee Wrestler Jamal Valizadeh's Inspiring Journey to The Olympic Games* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/jamal-valizadeh-refugee-team-olympics-wrestling-medal-interview>, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
- Wach, E. (2013). Learning About Qualitative Document Analysis. IDS Practice Paper In Brief(13), 1-10. <https://www.ids.ac.uk/publications/learning-about-qualitative-document-analysis>, (Erişim Tarihi:21.12.2024).
- Yalçın, H. (2022), Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), s. 213-232.
- Yavarivafa, D. (2024), *Refugee Badminton Player Dorsa Yavarivafa: Inspired By Carolina Marin* [Videolu Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/paris-2024/videos/refugee-badminton-player-dorsa-yavarivafa-inspired-carolina-marin>, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
- Yharfi, M. B. (2024, Ağustos), *Mother and Refugee Mahboubeh Barbari Zharfi Makes Successful Olympic Debut At Paris 2024* [Yazılı Röportaj]. Olympic Team Interviews, <https://olympics.com/en/news/mother-refugee-mahboubeh-barbari-zharfi-olympic-debut-judo-paris-2024>, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C. (2017), Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s.107-126.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E. (2019), *Takım Sporları Yapan ve Spor Yapmayan 10-12 Yaş Çocukların Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Zerengök, D., Güzel, P. ve Özbey, S. (2018), The Impact of Leisure Participation on Social Adaptation of International Students. *Journal of Education and Training Studies*, 6(2), s.1-9.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 243-260, doi: 10.11616/asbi.1585784

Türkiye’de Genç Yetişkinler Arasında Mutluluk Eşitsizliği

Happiness Inequality Among Young Adults in Türkiye

Semra UZ¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 09.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışma, genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin çalışma hayatına girme, ekonomik bağımsızlığını kazanma, ebeveynlerin evinden ayrılma, evlenme gibi döneme özgü görevleri üstlenme durumlarıyla mutlulukları arasındaki ilişkiyi betimlemeyi amaçlamaktadır. Genç yetişkinlerde mutluluk eşitsizliğine odaklanmaktadır. Bu durum çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. İkincil veri analizi araştırması olarak tasarlanan çalışmada, Dünya Değerler Araştırması'nın 7. dalgası kapsamında 20-40 yaş arası 1304 kişiden elde edilen anket verisi analiz edilmiştir. Türkiye örneğinde yapılan çalışma, döneme özgü görevleri üstlenmiş genç yetişkinlerin daha mutlu, bu görevleri edinmede ve aileden bağımsız hale gelmede sorun yaşayanlarınsa daha mutsuz olduğunu, dolayısıyla mutluluğun genç yetişkinler arasında eşitsiz dağıldığını ortaya koymuştur. Genç yetişkinler içerisinde çalışan, saygın mesleği olan, birikim yapan, yaşam standardından memnun olan, ebeveynlerinden ayrı yaşayan, hayatının kontrolünü elinde tutanların daha mutlu; iş arayan, beden gücüne dayalı işlerde çalışan, borçlanarak geçinen, yaşam standardından hoşnut olmayan, ebeveynleriyle yaşayan, hayatı üzerinde kontrolü bulunmayanlarınsa mutsuz olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Yaşam memnuniyeti, Eşitsizlik, Mutluluk eşitsizliği, Genç yetişkinlik.

&

Abstract: This study aims to describe the relationship between the happiness of young adults and their undertaking of period-specific tasks such as entering the working life, gaining economic independence, leaving the parental home, and getting married. It focuses on happiness inequality in young adults. This is the unique aspect of the study. In the study designed as a secondary data analysis research, survey data obtained from 1,304 people between the ages of 20 and 40 within the scope of the 7th wave of the World Values Survey were analyzed. The study revealed that young adults undertaking period-specific tasks were happier, while those who had problems undertaking these tasks and gaining independence from the family were less happy, thus showing that happiness was unequally distributed among young adults. Those who were employed, had a respected occupation, saved money, were satisfied with their standard of living, lived independently from their parents, and had control of their lives were found to be happier. In contrast, those who were unemployed, worked in manual labor jobs, lived in debt, were dissatisfied with their standard of living, lived with their parents, and lacked control over their lives were identified as unhappy.

Keywords: Happiness, Life satisfaction, Inequality, Happiness inequality, Young adulthood.

Atıf/Cite as: Uz, S., (2025). Türkiye’de Genç Yetişkinler Arasında Mutluluk Eşitsizliği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 243-260. doi: 10.11616/asbi.1585784

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Semra Uz, Karabük Üniversitesi, semrayilmaz@karabuk.edu.tr.

1. Giriş

Günümüz dünyasında mutluluk hem ülkeler arasında hem de ülkelerdeki farklı sosyal gruplar arasında eşitsiz bir dağılım göstermektedir. 143 ülkenin yer aldığı Dünya Mutluluk Raporu’na (2024) göre, sosyal desteğin, özgürlüğün, cömertliğin hâkim olduğu Finlandiya, dünyanın en mutlu ülkesini oluşturmaktadır. Onu, Danimarka, İzlanda, İsveç, Norveç gibi ülkeler takip etmektedir. Buna karşın yoksulluğun, yolsuzluğun ve yetersiz sağlık imkânlarının hüküm sürdüğü Afganistan, Lübnan, Lesotho, Sierra Leone ve Kongo, dünyanın en mutsuz ülkeleridir. Dünyanın en mutlu ülkesi olan Finlandiya (7.741) ile en mutsuz ülkesi Afganistan (1.721) arasında altı puanlık (0’dan 10’a kadar olan ölçekte) büyük bir fark bulunmaktadır. Türkiye ise dünya mutluluk sıralamasında 4.975 puan ile 98. sırada yer almaktadır (Helliwell vd., 2024: 15-18). Bu durum, ülkenin mutluluk düzeyinin pekte iç açıcı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte mutluluğun ülke insanları arasındaki dağılımı da eşitsizdir. Türkiye, World Database of Happiness’ın 157 ülkeyi değerlendirmeye aldığı Ülkelerdeki Mutluluk Eşitsizliği Sıralaması Raporunda (2010-2019) 63. sırada bulunmaktadır (Veenhoven, t.y.). Dolayısıyla mutluluk, ülkemizdeki insanlar arasında dünyadaki 62 ülkede olduğundan daha eşitsiz dağılmaktadır.

Mutluluğun dağılımı, çeşitli gruplar arasında da farklılık göstermektedir. Dünyanın farklı ülkelerinde genellikle kadınlar erkeklerden, evliler bekârlardan, yüksek gelirli daha düşük gelirli, sağlıklı olanlar hastalıklı olanlardan daha mutludur (Blanchflower ve Oswald, 2004: 1381; Peiro, 2006: 348). İşsizlik, insanların mutluluğunu düşürmektedir. Çalışanlar, düşük gelirli olsalar dahi, işsizlerden daha mutludur (Veenhoven, 2015a: 1054; Blanchflower ve Oswald, 2004: 1381). Çalışan insanlar arasındaysa mutluluk, tam zamanlı çalışanlarda yarı zamanlı çalışanlara, kamu sektöründe çalışanlarda özel sektörde çalışanlara, yöneticiler ve profesyoneller gibi iyi ücretli ve saygın pozisyonları dolduranlarda diğer meslek gruplarının mensuplarına göre daha yüksektir (Veenhoven, 2015a: 1054). Türkiye’de mutluluğun gruplar arasındaki dağılımı, dünyanın diğer ülkeleriyle benzerdir. TÜİK’ in Yaşam Memnuniyeti Araştırmasına (2023) göre kadınlar erkeklerden ve evli olanlar olmayanlardan daha mutludur. İnsanların gelir düzeyi arttıkça mutluluğu da artmaktadır. Sağlıklı olmak, mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir (Akin ve Şentürk, 2012: 188; Bozkuş vd., 2006: 101). İşsizliğin mutluluk üzerindeki etkisiyse olumsuzdur. İşsizler, kendisini çalışanlara göre daha az mutlu hissetmektedir (Kanlıoğlu ve Dumludağ, 2022: 15). Bu bağlamda mutluluğun insanlar ve gruplar arasındaki eşitsiz dağılımı, toplumların önemli bir sorununu oluşturmakta ve farklı kesimler arasında mutluluk dağılımının tespiti önemli hale gelmektedir.

Çalışmada genç yetişkinlerin mutluluk eşitsizliğine odaklanılmaktadır. Genç yetişkinlik, bireyin daha bağımsız ve sorumlu hale geldiği yetişkin yaşamına geçiş dönemini ifade etmektedir (Levinson, 1986: 5). Bu dönem, gençlerin ebeveynlerinin evinden ayrıldığı, kariyer yapmaya başladığı, evlendiği, çocuk sahibi olduğu ve topluma katkıda bulunmaya başladığı aşamadır (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2007: 360; Levinson, 1978: 22). Bu sayılanlar Havighurts’e göre, genç yetişkinliğe özgü gelişim görevleridir. Bunlarda başarılı olmak, bireyde mutluluğa başarısız olmaksızın mutluluğa yol açmaktadır (Havighurts’ten akt. Gander ve Gardiner, 2004: 249). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda; çalışma hayatına girme, ekonomik bağımsızlığını kazanma, evden ayrılma, hayatının kontrol ve sorumluluğunu alma gibi insan yaşamındaki elzem görevlerin üstlenildiği genç yetişkinlik döneminin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin dönemin görevlerini üstlenebilme, aileden ekonomik ve sosyal açıdan daha bağımsızlaştıkları bir hayat kurabilme durumlarıyla mutlulukları arasındaki ilişkiyi betimlemek amaçlanmaktadır. Genç yetişkinlerde mutluluğun ekonomik ve sosyal yaşam özelliklerine göre nasıl bir dağılım gösterdiği sorusunun yanıtı aranmaktadır. Genç yetişkinlerin mutluluğu üzerine yapılan mevcut çalışmalar, iyimserliğin (Gülcan ve Nedim Bal, 2014), kanaat ve maneviyatın (Aydın, 2019), internet bağımlılığının (Uygur ve Dilmaç, 2021) ve evlilik kaygısının (Payat ve Öksüz, 2022) mutlulukla ilişkisini incelemektedir. Mutluluk eşitsizliği çalışmalarıysa genç yetişkinleri ele almamaktadır. Bu nedenle çalışmanın genç yetişkinlerdeki mutluluk eşitsizliğini büyük bir örneklemde elde edilen veri üzerinden inceleyerek alandaki bu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

1.1. Tarihsel Süreçte Mutluluk

Mutluluk, tarihsel süreç boyunca düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Antik Çağ'dan günümüze kadar pek çok düşünür, mutluluğun ne olduğu ve ona nasıl ulaşılabileceğini tartışmıştır. Her çağın ve o çağın düşünürlerinin mutluluk anlayışı, çağın koşul, imkân ve öğretilerinden etkilenmiştir. Bu nedenle mutluluğa yüklenen anlam, zaman içerisinde çağdan çağa farklılık göstermiştir. Antik Çağ'da mutluluk, iyi yaşam ve erdemle ilişkilendirilmiştir (Yalvaç Arıcı, 2020: 218). Antik Yunan felsefesinde mutluluk tartışmaları, büyük ölçüde iyi yaşam anlamına gelen "eudaimonia" kavramına odaklanmıştır (Veenhoven, 1984: 15). Platon mutluluğu, akıl, fiziksel arzular ve ruhsal gereksinimler arasındaki uyumlu birlikteliğin bir sonucu olarak görmüştür (Marar, 2004: 17). Bedensel ve ruhsal açıdan erdemli, ölçülü ve orta yollu olmayı mutluluk için gereklilik saymıştır (Birlik, 2013: 36). Aristoteles ise mutluluğu, "*ruhun erdeme uygun bir eylemidir*" (Aristoteles, 2014: 33) şeklinde tanımlamıştır. Erdeme ve kusursuz bir karaktere ulaşmayı, mutluluğun ölçütleri olarak öne sürmüştür. Mutluluğu, kişinin hayatını soylu bir şekilde sürdürmesinin bir sonucu olarak görmüştür (Marar, 2004: 18). İslam filozofu Farabi de insan yaşamının temel amacı saydığı mutluluğa erdemli bir yaşamla ulaşılabileceğini savunmuştur. Mutluluğu, peşinden koşulan en üstün iyi olarak değerlendirmiştir (Arslan, 2018: xiii).

Orta Çağ döneminde mutluluğa yönelik bu yaklaşım terk edilmiştir. Orta Çağ Avrupası'nda Hristiyanlığın yayılmasıyla iyi yaşam kriteri, erdemli yaşamdan Tanrı'nın onayladığı yaşama yönelmiştir. O andan itibaren mutluluk, yeryüzünden ölüm sonrası dünyaya aktarılmıştır. İçinde bulunduğumuz dünya mücadelenin verildiği ve acının çekildiği bir yer olarak görülmüştür. İnsanın mutluluğa, ancak hak ettiği takdirde, öldükten sonra cennette erişebileceğine inanılmıştır (Marar, 2004: 20). Dini inanca dayanan bu mutluluk anlayışı, 18. yy Aydınlanma Çağına kadar etkisini sürdürmüştür. Aydınlanma Çağında mutluluk anlayışı kökten değişmiş ve mutluluk, bu hayatta arzulanabilecek ve yaşarken ulaşılabilecek bir şey olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan mutluluğunu geliştirmenin ahlaki bir sorumluluk olduğu fikri benimsenmiştir (Veenhoven, 2015a: 1036). Çağın düşünürleri, inançlarda, yönetim biçimlerinde, yaşam koşullarında ve geleneklerde yapılacak değişikliklerle insanların mutluluğunun sağlanmasının mümkün olduğunu savunmuştur (McMahon, 2006: 13).

Modern toplumlarda, rasyonel düşüncenin hâkim hale gelmesi ve politik kuralların demokratik bir yapıya bürünmesiyle, mutluluğun kesin tanımı, mutluluğa erişmenin yolları ve vatandaşların mutluluğunun sağlanmasında devletin sorumlulukları tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle refah devleti uygulamalarının hayata geçirilmeye başlandığı 20. yüzyılın ikinci yarısında, insanların yaşam standardında kayda değer bir artış olmuş ve mutluluk ideali ön plana çıkmıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2017: 227). 1960'ların sonu itibarıyla ülke kalkınmasının ve sosyal refahın, sadece ekonomik göstergeler üzerinden tanımlanması eleştirilmiştir. Ekonomik büyümenin tek başına kaliteli yaşamın göstergesi olamayacağı dile getirilmiştir. 2000'li yıllarda ülkelerin yaşam kalitesini ölçmek için öznel refah göstergelerine yer vermeye başlanmıştır. Devletin halkın mutluluğunu sağlama gerektığı ilkesi uluslararası boyutta benimsenmiştir (Arslan, 2020: 116-118). Sosyal refahın ve ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul edilmesiyle gerek uluslararası gerekse ulusal kuruluşlar ve araştırmacılar, anket yoluyla mutluluk verisi toplamaya başlamıştır. Bu da mutluluğa olan bilimsel ilgiyi artırmıştır (Veenhoven, 2015b: 207).

1.2. Sosyal Bilimlerde Mutluluk ve Mutluluk Eşitsizliği

Sosyal bilimlerde mutluluk kelimesi, etik anlamda erdem veya metafizik bir yaşam amacı ile ilişkilendirilmemektedir. Çalışmalarda kavram genelde bir bütün olarak yaşamdan duyulan memnuniyetle bağlantılı zevkli bir durumu ifade etmektedir (Veenhoven, 1984: 17). Hollandalı sosyolog Veenhoven mutluluğu, "*kişinin bir bütün olarak yaşamından aldığı öznel keyif diğer bir deyişle bireyin yaşadığı hayattan ne kadar hoşlandığı*" (2015a: 1037) olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda mutluluk, kişinin kendi hayatının öznel bir değerlendirmesine dayanmaktadır. Kişinin deneyimlediği yaşam koşullarını bütün olarak değerlendirmesi neticesinde hayatına karşı bir tutumu şeklinde ortaya çıkmaktadır (Veenhoven, 1984: 23-24). Sosyal bilimlerde araştırmacılar, öncelikle mutluluğu ve yaşam memnuniyetini etkileyen etmenlerin tespitine yönelik çalışmalar yapmıştır. Ardından mutluluk eşitsizliğine yönelmiştir (Limanlı, 2021: 457). Mutluluk eşitsizliği, genel anlamda, mutluluğun ülkeler, sosyal gruplar ve bireyler arasındaki eşitsiz dağılımını ifade etmektedir. Delhey ve Kohler kavramı, "*bir ulus içindeki bir bütün olarak yaşam değerlendirmelerinin heterojenliği*" (2011: 743) olarak tanımlamaktadır. Kalmijn ve Veenhoven kavramla "*bir*

ülkedeki vatandaşların yaşamlarından aldıkları keyif açısından ne ölçüde farklılık gösterdiklerini” (2005: 358) ifade etmektedir. Choi kavramı, “mutluluk algılarının ve deneyimlerinin insanlar veya sosyal gruplar arasında eşit olarak dağılmadığı bir durum” (2018: 4) şeklinde kullanmaktadır.

Mutluluk eşitsizliği, eşitsizliğin öznel bir göstergesini oluşturmaktadır. Gelir dağılımı gibi nesnel göstergelerle ölçülen sosyal eşitsizlik anlayışına katkıda bulunacak yeni bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2017: 91). Helliwell ve diğerleri (2016: 41), Dünya Mutluluk Raporunda mutluluk eşitsizliğinin bireyler arasındaki refah dağılımının daha kapsamlı ve anlamlı bir ölçüsünü sağladığını savunmaktadır. Veenhoven da mutluluğun, “*karşılaştırmalı eşitsizlik araştırmalarının merkezinde yer alan gelir eşitsizliklerinden daha iyi bir gösterge olduğunu*” (2005a: 352) belirtmektedir. Ona göre, genel eşitsizliği yansıtır olması, ülkeler arasında makul ölçüde karşılaştırılabilmesi, dikkati potansiyel yaşam kalitesindeki farklılıklardan gerçekleşen yaşam kalitesindeki farklılıklara kaydırması; mutluluk eşitsizliğinin sosyal eşitsizliğin alternatif bir ölçütü olarak düşünülmesine imkân vermektedir (Veenhoven, 1990: 12). Mutluluk eşitsizliği, dikkati yaşam şansı farklılıklarından deneyimlenen yaşam sonuçları farklılıklarına kaydırmaktadır. İnsanların bir bütün olarak yaşam koşullarını ve kalitesini değerlendirmesine dayanan yaşam memnuniyeti, yaşam sonuçlarındaki eşitsizliği ölçen iyi bir göstergedir (Veenhoven, 2005b: 463-464; Delhey ve Kohler, 2011: 743). Bu gösterge, araştırmacıların bir bütün olarak yaşam eşitsizliğinin özet bir ölçüsüne sahip olmasını sağlamaktadır (Delhey ve Kohler, 2011: 743). Tüm bunlar, küresel ve yerel boyutuyla mutluluk eşitsizliğine olan ilgiyi artırmaktadır.

2. Yöntem

Çalışma, nicel ikincil veri analizi araştırmasıdır. Nicel ikincil veri analizi, daha önce başkaları tarafından toplanıp kaydedilen verilerin istatistikî analizini içeren bir araştırma türüdür. Bu araştırma türü, ulusal ya da uluslararası kurum ve kuruluşların topladığı verinin zaman içerisinde daha erişilebilir hale gelmesiyle yaygınlık kazanmıştır (Neuman, 2020: 609). İkincil veri analizinin bazı güçlü yönleri bulunmaktadır. İlk olarak ikincil veri setleri, genellikle büyük örneklem gruplarından toplanan verileri içermektedir. Bu da bulguların genellenebilirliğini artırmaktadır. İkinci olarak değişkenlerin, değişkenler arasındaki ilişkilerin ve örneklem içindeki alt grupların incelenmesine olanak tanımaktadır. Üçüncü olarak araştırmacılara tek başlarına toplamaları mümkün olmayan zenginlikte veri setleri sunmaktadır (Dunn vd., 2015: 3). Çalışmada World Values Studies’in (Dünya Değerler Araştırması) 7. Dalga (2018 yılı) Türkiye verileri² (Haerpfer vd., 2022) kullanılmıştır. Dünya Değerler Araştırmasında veri, katılımcıların aile, din, cinsiyet, sağlık, ekonomi, güvenlik, yoksulluk, yolsuzluk, göç ile ilgili kültürel değer ve tutumlarını ölçen sorulardan oluşan bir anket formuyla toplanmaktadır (WVS, Wave 7 Questionnaire).

2.1. Evren ve Örneklem

Dünya Değerler Araştırmasının hedef kitlesi, 18 yaş ve üzeri nüfustan oluşmaktadır. Türkiye’de örneklemin tasarlanmasında, küme örnekleme kullanılmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsünün son nüfus sayımına dayanarak belirlediği 180 kümenin her birinin içerisindeki 100 haneden rastgele seçilen 12’şer hane örnekleme dâhil edilmiştir. Hane içerisinde görüşme yapılacak uygun birey Kish yöntemiyle belirlenmiştir. Böylece nüfusun tüm kesimlerinin (büyük şehirler, kasabalar, kırsal alanlar) büyüklükleriyle orantılı olarak temsil edilmesi garanti altına alınmıştır. Örneklem büyüklüğü, 2415 kişiden oluşmaktadır (WVS, Sample Design Turkey, 2018).

Genç yetişkinlerin mutluluk eşitsizliğini betimlemeyi amaçlayan bu çalışmanın evrenini, Türkiye’deki 20-40 yaş arası nüfus oluşturmaktadır. Genç yetişkinlik döneminin yaş aralığı konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Dönem Havighurst’e göre 18-35, Erikson’a göre 20-40, Bühler’e göre 25-45 (Onur, 2011: 102) ve Levinson’a göre 22-40 yaşları arasını kapsamaktadır (1978: 20). Çalışmada 20-40 yaş arası, genç yetişkinlik dönemi olarak alınmıştır. Bu nedenle veriyi analize uygun hale getirmek için 20 yaş altı ve 40 yaş üstü katılımcılar analiz dışı bırakılmıştır. Mutluluğu ve yaşam memnuniyetini ölçen sorulara “cevap yok” ya da “fikri yok” yanıtını veren katılımcılar analiz dışında tutulmuştur. Ayrıca eğitimi tamamlamış

² Veri, 20.06.2023 tarihinde <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> adresinden temin edilmiştir.

olmanın yetişkinliğe geçişin belirleyicilerinden olması nedeniyle eğitim durumuna lisede veya üniversitede öğrenci yanıtını veren katılımcılar analizden çıkarılmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü 1304 kişiden oluşmaktadır. Örneklemin %47'si kadın, %53'ü erkektir. Verinin toplandığı yılda katılımcıların %22,8'i "20-24", %44,2'si "25-34", %33'ü "35-40" yaş aralığındadır. Onların %47,8'i "düşük", %30,3'ü "orta", %21,6'sı "yüksek" eğitim düzeyine sahiptir.

2.2. Verinin Toplanması

Bu çalışmada, anket formundaki sosyoekonomik özellikleri ölçen 6 soru ile mutluluk ve refahı ölçen 4 sorudan elde edilen veri üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri, mutluluk ve yaşam memnuniyetidir. Ankette mutluluk, "Bugünlerde, genel olarak mutlu olup olmadığınızı söyley misiniz? Mesela şu okuyacağım şıklardan hangisi, bugünlerdeki genel mutluluk durumunuzu en iyi tarif ediyor? Çok mutluyum... Biraz mutluyum... Pek mutlu değilim... ya da Hiç mutlu değilim." şeklinde sıralı ölçüm düzeyinde bir soru ile ölçülmüştür. Hiç mutlu değilim yanıtını sadece 26 katılımcı verdiği için bu seçenek "Pek mutlu değilim" seçeneğiyle birleştirilmiştir. Analiz "çok mutlu", "biraz mutlu" ve "pek mutlu değil" olmak üzere 3 seçenek üzerinden yapılmıştır. Araştırmada yaşam memnuniyetini ölçmek içinse katılımcılara "Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?" şeklinde soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan 1'in "Hiç memnun değilim" e ve 10'un "Son derece memnunuz" a karşılık geldiği bir cetvel üzerinden puanlama yapması istenmiştir. Yaşam memnuniyeti değişkeninin ölçüm düzeyi, eşit aralıklı ölçümdür.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri, ekonomik özellik ve bağımsızlığı ölçen ve sosyal özellik ve bağımsızlığı ölçen değişkenler şekilde iki gruba ayrılmaktadır. Ekonomik özellikleri ölçen değişkenler; çalışma durumu, meslek, son yıl içindeki maddi durum ve algılanan gelir grubudur. Sosyal özellikleri ölçen değişkenler; medeni durum, ebeveynlerine göre hayat standardı, ebeveynlerle yaşama durumu ve hayatını kontrol etme durumudur. Bağımsız değişkenlere ait kodlar, yeniden kodlama işlemiyle dönüştürülmüştür. Değişkenlere ait mevcut ve yeni kodlar, Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Bağımsız değişkenlere ait mevcut ve yeni kodlar

Değişkenler	Kodlar
Ekonomik Özellikleri Ölçen Değişkenler	Çalışma Durumu Çalışma durumu değişkeni, "1- Ücretli ve tam zamanlı", "2- Ücretli ve yarı zamanlı", "3- Kendi işimin sahibiyim", "4- Emekli", "5- Ev kadını", "6- Öğrenci", "7- İş arıyor", "8- Diğer" şeklinde kodlanmıştır. Bu çalışma için 1, 2 ve 3 seçenekleri, "1- Çalışıyor"; 5, "2- Ev kadını"; 6, "3- Öğrenci"; 7, "4- İş arıyor" olarak yeniden kodlanmıştır. "Emekli" yanıtını veren 1 katılımcı çıkarılmıştır.
	Meslek Meslek değişkeni, "0- Hayatında hiç işi olmamış", "1- Profesyonel", "2- Yönetici", "3- Memur", "4- Satış elemanı", "5- Hizmet çalışanı", "6- Vasıflı işçi", "7- Yarı vasıflı işçi", "8- Vasıfsız işçi", "9- Tarım işçisi", "10- Çiftçi, kendi toprağı var" şeklinde kodlanmıştır. Bu çalışma için 0 seçeneği, "1- Hayatında hiç çalışmamış"; 1 ve 2, "2- Profesyonel- yönetici"; 3, 4 ve 5, "3- Memur"; 6, "4- Vasıflı işçi"; 7, 8, 9 ve 10, "5- Yarı vasıflı/vasıfsız işçi- tarım çalışanı" olarak yeniden kodlanmıştır.
	Son yıl içindeki maddi durum Maddi durum değişkeni, "1- Para biriktirdi", "2- Ancak geçinebildi", "3- Birikimlerini harcadı", "4- Borçlandı" şekilde kodlanmıştır. Çalışmada bu değişkene ait mevcut kodlar aynen kullanılmıştır.
	Algılanan gelir grubu Kişinin Türkiye'de yaşayan insanlar içerisinde kendisini yerleştiği gelir grubu değişkeni, "1- Alt gelir grubu", "2- Orta gelir grubu", "3- Üst gelir grubu" şekilde kodlanmıştır. Çalışmada bu değişkene ait mevcut kodlar aynen kullanılmıştır.
Sosyal Özellikleri Ölçen	Medeni Durum Medeni durum değişkeni, "1- Evli", "2- Birlikte yaşama", "3- Boşanmış", "4- Ayrılmış", "5- Dul", "6- Bekâr" şeklinde kodlanmıştır. Bu çalışma için 1 seçeneği, "1- Evli"; 2, 3, 4 ve 5, "2- Boşanmış- dul"; 6 "3- Bekâr" olarak yeniden kodlanmıştır.
	Ebeveynlerine göre hayat standardı Kişinin hayat standardının ebeveynlerinin kendi yaşındaykenki hayat standardına göre durumu değişkeni, "1- Kendi yaşamı daha iyi", "2- Ailesinin yaşamı iyiydi", "3- Yaklaşık aynı" şeklinde kodlanmıştır. Çalışmada bu değişkene ait mevcut kodlar aynen kullanılmıştır.
	Ebeveynlerle yaşama durumu Ebeveynlerle yaşama durumu değişkeni, "1- Hayır", "2- Evet, kendi anne babası", "3- Evet, kayınvalide-kayınbabası", "4- Evet, hem kendi annesi-babası hem de kayınvalide-kayınbabası" şeklinde kodlanmıştır.

Türkiye’de Genç Yetişkinler Arasında Mutluluk Eşitsizliği
Happiness Inequality Among Young Adults in Türkiye

	Bu çalışma için 1 seçeneği, “1- Ebeveynlerle yaşamıyor”; 2, 3 ve 4, “2- Ebeveynlerle yaşıyor” olarak yeniden kodlanmıştır.
<i>Hayatını kontrol etme durumu</i>	Katılımcıların hayatını kontrol etme ve seçimlerinde özgür olma değişkeni, “1- Hayatını kendi kontrol edemez”, “10- Hayatını kontrolde tamamen özgürdür” e karşılık gelen 1’ den 10’a sayılar şeklinde kodlanmıştır.
	Bu çalışma için 1, 2 ve 3 seçenekleri, “1- Kontrol edemez”; 4, 5, 6 ve 7, “2- Kısmen kontrol eder”; 8, 9 ve 10, “3- Kontrolde özgürdür” şeklinde yeniden kodlanmıştır.

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

2.3. Verinin Analizi

Veri, bilgisayar ortamında sosyal bilim araştırmalarına uygun olarak hazırlanan SPSS 22 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada grupların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla sıralı ölçüm düzeyinde olan mutluluk değişkeninin analizi için istatistiki işlemlerden çapraz tablo ve ki-kare (χ^2) testleri kullanılmıştır. Eşit aralıklı ölçüm düzeyinde olan yaşam memnuniyeti değişkeni verisinin analizinde ise parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için değişkenlere normallik testi uygulanmıştır. Yaşam memnuniyeti değişkeninin çarpıklık ve basıklık kat sayıları sırasıyla $-.416$, $.167$ ’dir. Grupların yaşam memnuniyeti skorlarının normallik dağılımları Tablo 2’de verilmiştir. George ve Mallery’e göre (2020, 114-115), çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,0$ arasında olması mükemmel kabul edilir, ancak uygulamaya bağlı olarak $\pm 2,0$ arasında bir değer de çoğu durumda kabul edilebilir. Bu açıklamaya göre yaşam memnuniyeti, bağımsız değişkenlerin tüm gruplarında normal dağılıma sahiptir.

Tablo 2: Grupların Yaşam Memnuniyeti Skorlarının Normallik Dağılımları

		Çarpıklık	Basıklık
Çalışma Durumu	Çalışıyor	-,482	,341
	Ev kadını	-,310	-,079
	Öğrenci	-,082	-,457
	İş arıyor	-,237	-,058
Meslek	Hiç çalışmamış	-,266	-,214
	Profesyonel- yönetici	-,634	,547
	Memur	-,677	,792
	Vasıflı işçi	-,281	,131
	Yarı vasıflı/vasıfsız işçi-tarım çalışanı	-,454	,106
Son yıl içindeki maddi durum	Para biriktirdi	-,532	,490
	Ancak geçinebildi	-,390	,141
	Birikimlerini harcadı	-,437	,584
	Borçlandı	-,371	-,267
Algılanan gelir grubu	Alt gelir grubu	-,116	-,201
	Orta gelir grubu	-,430	,406
	Üst gelir grubu	-,806	,529
Medeni durum	Evli	-,518	,324
	Boşanmış- dul	-,807	,172
	Bekar	-,295	,069
Ebeveynlerle yaşama durumu	Ebeveynlerle yaşamıyor	-,455	,275
	Ebeveynlerle yaşıyor	-,338	-,007
Ebeveynlerine göre hayat standardı	Kendi yaşamı iyi	-,528	,358
	Ailesinin yaşamı daha iyiydi	-,247	-,022
	Yaklaşık aynı	-,563	,577
Hayatını kontrol etme durumu	Kontrol edemez	-,147	-,337
	Kısmen Kontrol eder	-,333	,220
	Kontrolde özgürdür	-,830	1,312

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Parametrik testlerde aranan bir diğer şart olan varyans homojenliği varsayımının incelenmesinde Levene testi kullanılmıştır ve sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Varyansların homojenliği testi (Levene testi)

	İstatistik	df1	df2	P
Çalışma durumu	,850	3	1281	,466
Meslek	1,771	3	1249	,132
Son yıl içindeki maddi durum	2,875	3	1253	,035
Algılanan gelir grubu	3,127	2	1263	,044
Medeni durum	,593	2	1299	,553
Ebeveynlerle yaşama durumu	8,636	1	1297	,003
Ebeveynlerine göre hayat standardı	,081	2	1276	,923
Hayatını kontrol etme durumu	6,382	2	1296	,002

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 3'e göre çalışma durumu, meslek, medeni durum ve ebeveynlerine göre hayat standardı değişkenleri için ölçüm yapılan grupların varyansları homojendir ($p > 0.05$). Normallik ve homojenlik varsayımlarını karşılayan bu değişkenlere parametrik testlerden One Way ANOVA uygulanmıştır. Son yıl içindeki maddi durum, algılanan gelir grubu, ebeveynlerle yaşama durumu ve hayatını kontrol etme durumu değişkenleri için ölçüm yapılan grupların varyansları homojen değildir ($p < 0.05$). Homojenlik varsayımını karşılamayan bu değişkenlere parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis uygulanmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bulguları, "ekonomik özelliklere göre mutluluk" ve "sosyal özelliklere göre mutluluk" olmak üzere iki alt başlık altında incelenmektedir.

3.1. Ekonomik Özelliklere Göre Mutluluk

Bu başlıkta genç yetişkinlerin çalışma durumu, mesleği, son yıl içindeki maddi durumu ve algılanan gelir grubuna göre mutluluğu ve yaşam memnuniyeti karşılaştırılmaktadır.

Tablo 4: Mutluluğun Çalışma Durumuna ve Mesleğe Göre Karşılaştırması

	Çok mutlu	Oldukça mutlu	Pek mutlu değil	ki kare testi	
Çalışma durumu	Çalışıyor	200 23,5%	533 62,7%	117 13,8%	[$\chi^2_{(6)} = 4,897, p > .05$]
	Ev kadını	56 22,4%	155 62,0%	39 15,6%	
	Öğrenci ³	18 29,0%	35 56,5%	9 14,5%	
	İş arıyor	22 17,9%	78 63,4%	23 18,7%	
Meslek	Hiç çalışmamış	78 26,0%	172 57,3%	50 16,7%	[$\chi^2_{(8)} = 23,364, p < .05$]
	Profesyonel-yönetici	61 29,5%	115 55,6%	31 15,0%	
	Memur	45 30,4%	85 57,4%	18 12,2%	
	Vasıflı işçi	87 20,2%	281 65,3%	62 14,4%	
	Yarı vasıflı/vasıfsız işçi-tarım çalışanı	23 13,6%	120 71,0%	26 15,4%	

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 4'e göre, genç yetişkinlerin çalışma durumu ile mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır [$\chi^2_{(6)} = 4,897, p > .05$]. Çalışma durumu açısından farklılaşan genç yetişkinler, mutluluk düzeyleri açısından benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte yüzdelik dağılıma bakıldığında, öğrenci

³ Eğitim düzeyi sorusuna lise ya da üniversitede okuyorum yanıtını veren katılımcılar, analizden çıkarılmıştır. Buradaki öğrenci seçeneği, ortaokul ya da lise mezunu olan, hiçbir işte çalışmamış, iş aramayan, kendilerini öğrenci olarak tanımlayan bir grubu ifade etmektedir.

olduklarını belirten genç yetişkinlerin %29’nun kendisini “çok mutlu” olarak tanımladığı görülmektedir. Bu oranla onlar, gruplar içerisindeki en mutlu kesimi oluşturmaktadır. Kendisini öğrenci olarak konumlandıran genç yetişkinleri, çok mutlu olma oranları açısından sırasıyla “çalışanlar” ve “ev kadınları” takip etmektedir. Çalışanların yaklaşık %24’ü ve ev kadınlarının %22’si içinde bulunduğu günler için kendisini “çok mutlu” olarak tarif etmektedir. P değerine göre anlamlı bir farklılaşmayı ifade etmiyor olsa da “iş arıyor” olan genç yetişkinlerde mutluluk, beklenildiği üzere düşmektedir. İş arayan genç yetişkinlerin yaklaşık %18’i “çok mutlu” olduğunu ifade etmektedir. Bu oran, gruplar içerisindeki en düşük değerdir. Ayrıca gruplar içerisinde en yüksek “pek mutlu olmama” oranı da (%18,7) onlardadır.

İş arayan genç yetişkinlerin mutsuzluğu yaşla birlikte artış göstermektedir (bkz. Ek- Tablo 4.1). İşsiz genç yetişkinlerin yaşı ilerledikçe “çok mutlu olma” oranları düşmektedir. Nitekim “20-24” yaş arası genç yetişkinlerin yaklaşık %29’u çok mutlu olduğunu belirtirken, buna yönelik oran “25-34” yaş arasındaki genç yetişkinlerde %10’a ve “35-40” yaş arası genç yetişkinlerde %9’a düşmektedir. Ayrıca “35-40” yaş aralığındaki iş arayan genç yetişkinlerin %26,1’i kendisini pek mutlu hissetmemektedir. Bu oran, “pek mutlu değil” yanıtını verenler içerisindeki en yüksek orana karşılık gelmektedir. Diğer bir ifadeyle yaşı 35 ila 40 arasında olan işsiz genç yetişkinler, ilgili gruplar arasındaki en mutsuzları oluşturmaktadır. Buna göre, iş arayan genç yetişkinlerin yaşı ilerledikçe çalışmamanın, iş bulamamanın veya işsiz olmanın baskısını daha fazla hissettiği ve bunun da onların mutsuzluğunu artırdığı söylenebilir.

Genç yetişkinlerin mesleği ile mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2_{(8)}= 23,364$, $p<.05$]. Çalışan genç yetişkinlerin mutluluk düzeyleri, icra ettikleri mesleğe göre farklılaşmaktadır. Gruplar içerisinde doktor, mühendis, mimar, öğretmen gibi “profesyoneller” veya bankacı, üst düzey memur gibi yüksek yönetim pozisyonlarında çalışan “yöneticiler” ile büro işlerinde çalışan “memurlar” en mutlu kesimleri oluşturmaktadır. Nitekim profesyonel ve yöneticiler (%29,5) ile memurlar (%30,4) arasında kayda değer bir kesim, içerisinde bulunduğu günler için kendini “çok mutlu” olarak tanımlamaktadır. Buna karşın “çok mutlu” olanların oranı, vasıflı işçilerde yaklaşık %20’ye, yarı vasıflı/vasıfsız işçi ve tarım çalışanlarında %14’e düşmektedir.

Tablo 5: Mutluluğun Maddi Duruma ve Algılanan Gelir Grubuna Göre Karşılaştırması

		Çok mutlu	Oldukça mutlu	Pek mutlu değil	ki kare testi
Son yıl içindeki maddi durum	Para biriktirdi	77 34,8%	121 54,8%	23 10,4%	$[\chi^2_{(6)}= 28,162$, $p<.05$]
	Ancak geçinebildi	156 20,4%	499 65,2%	110 14,4%	
	Birikimlerini harcadı	31 20,0%	101 65,2%	23 14,8%	
	Borçlandı	23 19,8%	67 57,8%	26 22,4%	
Algılanan gelir grubu	Alt gelir grubu	17 9,7%	112 64,0%	46 26,3%	$[\chi^2_{(4)}= 34,150$, $p<.05$]
	Orta gelir grubu	237 25,2%	578 61,4%	127 13,5%	
	Üst gelir grubu	35 23,5%	98 65,8%	16 10,7%	

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 5’e göre, genç yetişkinlerin son yıl içindeki maddi durumu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2_{(6)}= 28,162$, $p<.05$]. Gruplar arasında yıl içerisinde “para biriktiren” genç yetişkinler, en mutlu kesimi oluşturmaktadır. Bu grubun kayda değer bir kısmı (yaklaşık %35), kendisini içerisinde bulunduğu günler için “çok mutlu” olarak tanımlamaktadır. Buna karşın “çok mutlu” olma oranı, son yılında ancak geçinebilmiş, birikimlerini harcamış ve borçlanmış genç yetişkinlerde %20’ye düşmektedir. “Pek mutlu değil” yanıtını veren katılımcıların değerleri incelendiğindeyse oranların, yıl içerisinde birikim yapanlardan borçlanarlara doğru gidildikçe arttığı görülmektedir. Nitekim birikim yapan katılımcılarda yaklaşık olarak %10 olan pek mutlu olmama oranı, borçlanmak durumunda kalanlara gelindiğinde %22’ye

çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle pek mutlu olmama oranı, son yıl içerisinde borçlanan genç yetişkinlerde birikim yapanlara göre 2 katın üzerinde artış göstermektedir. Ancak geçinebilen veya birimlerini harcayan genç yetişkinlerinse yaklaşık %15'inin pek mutlu olmadığı görülmektedir.

Genç yetişkinlerin kendisini yerleştirdiği gelir grubu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2(4)= 34,150$, $p<.05$]. Türkiye'de yaşayan insanlar içerisinde kendisini alt gelir grubuna yerleştiren genç yetişkinlerin mutluluk düzeyi, kendisini orta ya da üst gelir grubuna yerleştirenlere göre hayli azalmaktadır. Nitekim kendisini orta gelir grubuna yerleştiren genç yetişkinlerin yaklaşık %25'i, üst gelir grubuna yerleştirenlerin %24'ü "çok mutlu" olduğunu belirtirken, kendisini alt gelir grubuna yerleştirenlerde oran %10'a düşmektedir. "Pek mutlu değil" yanıtını verenlerin oranıysa üst gelirli olduğunu düşünenlerden, alt gelirli olduğunu düşünenlere doğru gidildikçe artmaktadır. Kendisini alt gelir grubunda gören genç yetişkinler arasında pek mutlu olmayanların oranı (%26,3), orta gelir grubundakilerin (%13,5) iki katına, üst gelir grubundakilerin (%10,7) iki buçuk katına çıkmaktadır.

Tablo 6: Yaşam Memnuniyetinin Çalışma Durumuna ve Mesleğe Göre (ANOVA) Karşılaştırması

Yaşam Memnuniyeti	N	X̄	Std. Sapma	F	P	Fark
1- Çalışıyor	850	6,60	1,90	1,756	,15	
Çalışma Durumu	2- Ev kadını	250	6,41	1,91		
	3- Öğrenci	62	6,81	1,69		
	4- İş arıyor	123	6,29	1,99		
	1- Hiç çalışmamış	300	6,41	1,93	3,028	,01*
Meslek	2- Profesyonel-yönetici	207	6,94	1,81		
	3- Memur	148	6,58	2,01		
	4- Vasıflı işçi	430	6,50	1,80		
	5- Yarı vasıflı/vasıfsız işçi-tarım çalışanı	169	6,36	2,08		

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 6'ya göre genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti çalışma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$F= 1.756$; $p>.05$]. Grupların ortalamaları incelendiğinde de birbirlerine yakın değerlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendisini "öğrenci" olarak konumlandıran genç yetişkinler ($X=6,81$), genel olarak içinde bulunduğu günlerde hayatından en fazla memnun olanları oluşturmaktadır. Onları "çalışan" ($X=6,60$) ve "ev kadını" olan ($X=6,41$) genç yetişkinler takip etmektedir. İş arayan genç yetişkinlerin hayatından duyduğu memnuniyet ortalaması ($X=6,29$) ise gruplar içerisinde en düşük düzeyde kalmaktadır. Buna göre, kendisini öğrenci olarak konumlandıran ve bir işte çalışan genç yetişkinlerin, iş arayan diğer bir ifadeyle işsiz genç yetişkinlere göre hayatından daha memnun oldukları söylenebilir.

Genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti mesleğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$F= 3,028$; $p<.05$]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Gabriel testi uygulanmıştır. Teste göre profesyonel ve yöneticilerin yaşam memnuniyeti hem yarı vasıflı/ vasıfsız işçilerden hem de hayatında hiç çalışmamış olanlardan farklılaşmaktadır. Profesyonel ve yöneticilerin ortalaması ($X=6,94$) yarı vasıflı/vasıfsız işçilerin ($X=6,36$) ve hiç çalışmamış olanların ($X=6,41$) ortalamasından daha yüksektir. Gruplar içerisinde profesyonel ve yöneticiler en yüksek yaşam memnuniyeti ortalamasına; yarı vasıflı/vasıfsız işçi ve tarım çalışanları ise en düşük yaşam memnuniyeti ortalamasına sahip bulunanlardır. Buna göre, mensuplarına daha fazla gelir, statü ve saygınlık sağlayan kafa gücüyle icra edilen mesleklere sahip genç yetişkinlerin, beden gücüne dayanan işlerde çalışanlara göre hayatından daha memnun olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Yaşam Memnuniyetinin Maddi Duruma ve Algılanan Gelir Grubuna Göre (Kruskal- Wallis) Karşılaştırması

	N	X̄	df	χ ²	P	Fark	
Maddi Durum	1- Para biriktirdi	221	7,18	3	36,569	,00*	(4-1, 3-1, 2-1)
	2- Ancak geçinebildi	765	6,44				
	3- Birikimlerini harcadı	155	6,34				
	4- Borçlandı	116	6,01				
Algılanan gelir grubu	1- Alt gelir grubu	175	5,74	2	50,821	,00*	(3-2, 3-1, 2-1)
	2- Orta gelir grubu	942	6,54				
	3- Üst gelir grubu	149	7,19				

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 7’ye göre, genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti son bir yılındaki maddi durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$\chi^2= 36,569$; $p<.05$]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Games-Howell testi uygulanmıştır. Teste göre, son bir yılda borçlananların, birikimlerini harcayanların ve ancak geçinenlerin yaşam memnuniyeti para biriktirenlerden farklılaşmaktadır. Borçlanan ($X=6,01$), birikimlerini harcayan ($X=6,34$) ve ancak geçinen ($X=6,44$) genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti ortalaması para biriktirenlere ($X=7,18$) göre düşüktür. Gruplar içerisinde geleceğinin güvencesi olarak kenara para ayırabilen genç yetişkinler, hayatından en memnun olanlardır. Bu grubun yaşamından duyduğu memnuniyet, diğer üç gruptan anlamlı bir şekilde farklılaşmasını sağlayacak şekilde yüksek seyretmektedir. Kazancı ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı için eksiye girerek yaşamını idame ettirmeye çalışırlarsa en düşük yaşam memnuniyeti bulunanları oluşturmaktadır.

Genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti algılanan gelir grubuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$\chi^2= 50,821$; $p<.05$]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Games-Howell testi uygulanmıştır. Teste göre, mevcut üç grubun her biri yaşam memnuniyeti açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Üst gelir grubunda yer aldığını düşünenlerin ortalaması ($X=7,19$), diğer iki grubun ortalamasına göre daha yüksekken; orta gelir grubunda olduğunu düşünenlerin ortalaması ($X= 6,54$) da alt gelir grubunda olduğunu düşünenlerinkinden ($X=5,74$) daha yüksek seyretmektedir. Yaşam memnuniyeti, kendisini alt gelir grubuna yerleştiren genç yetişkinlerden üst gelir grubuna yerleştirenlere doğru gidildikçe artmaktadır. Kendisini alt gelirli gören genç yetişkinlerle, kendisini orta gelirli görenler arasında 0,8, kendisini üst gelirli görenler arasında 1,45 puanlık fark bulunmaktadır. Dolayısıyla genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti, ülkedeki insanlarla kendisini kıyasladığında, gelirini referans gruptan daha düşük görürse azalmakta; daha yüksek görürse artmaktadır. Diğer bir ifadeyle, genç yetişkinlerin gelirine yönelik öznel algısı olumsuzsa yaşam memnuniyeti azalmakta, olumluysa artmaktadır.

3.2. Sosyal Özelliklere Göre Mutluluk

Bu başlıkta genç yetişkinlerin medeni durumu, ebeveynlerine göre hayat standardı, ebeveynlerle yaşama durumu ve hayatını kontrol etme durumuna göre mutluluğu ve yaşam memnuniyeti karşılaştırılmaktadır.

Tablo 8: Mutluluğun Medeni Duruma ve Ebeveynlerine Göre Hayat Standardına Göre Karşılaştırması

	Çok mutlu	Oldukça mutlu	Pek mutlu değil	ki kare testi	
Medeni durum	Evli	155 25,0%	383 61,9%	81 13,1%	$[x^2_{(4)}= 12,405, p<.05]$
	Boşanmış- dul	4 10,3%	23 59,0%	12 30,8%	
	Bekar	141 21,9%	406 63,0%	97 15,1%	
Ebeveynlerine göre hayat standardı	Kendi yaşamı iyi	173 30,0%	351 60,9%	52 9,0%	$[x^2_{(4)}= 56,471, p<.05]$
	Ailesinin yaşamı iyiydi	40 11,9%	222 66,3%	73 21,8%	

Yaklaşık aynı	81	227	60
	22,0%	61,7%	16,3%

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 8'e görüldüğü üzere, genç yetişkinlerin medeni durumu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2(4) = 12,405$, $p < .05$]. Gruplar içerisinde evli genç yetişkinler, en mutlu olanlardır. Onları, bekarlar takip etmektedir. "Dul veya boşanmış" genç yetişkinlerse mutluluğun dağılımı açısından en son sırada yer almaktadır. Nitekim katılımcılar içerisinde "evli" olanların %25'i, bekar olanların %21,9'u, "dul ve boşanmış" olanların %10,3'ü içerisinde bulunduğu günler için "çok mutlu" hissetmektedir. Dul ve boşanmış genç yetişkinlerde çok mutlu olma oranı, bekarlardan iki kat, evlilerden iki buçuk kat daha düşük seyretmektedir. Buna karşın pek mutlu olmama oranı ise dul veya boşanmış olanlarda en yükseğe çıkmaktadır. Boşanmış ve dul genç yetişkinlerin %31 gibi kayda değer bir kısmı, kendisini pek mutlu hissetmemektedir. Buna yönelik oran, evlilerde yaklaşık olarak %13'e ve bekarlarda %15'e düşmektedir.

Genç yetişkinlerin hayat standardının ebeveynlerinkinden farklılaşma durumu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2(4) = 56,471$, $p < .05$]. Ebeveynlerinin kendi yaşındayken sahip olduğundan daha iyi yaşama sahip genç yetişkinler, gruplar içerisinde en mutlu olanlardır. Yaşamı daha kötü olanlardaysa mutluluk, hayli düşmektedir. Nitekim yaşamı ebeveynlerinkinden daha iyi olan genç yetişkinlerin kayda değer bir kısmı (%30), kendini "çok mutlu" hissetmektedir. Yaşamı ebeveynleriyle aynı olanların %22'si bu hissi paylaşmaktadır. Yaşamı ailesi kadar iyi olmayan genç yetişkinlerdeyse çok mutlu olma oranı (%11,9), yaşamı ailesiyle aynı olanların yarısına ve yaşamı ailesinden daha iyi olanların üçte birine kadar düşmektedir. Buna karşın pek mutlu olmama oranı; ailesinin yaşamı daha iyi olanlarda yaklaşık %22, yaşamı ailesiyle aynı olanlarda %16, kendi yaşamı daha iyi olanlarda %9'dur.

Tablo 9: Mutluluğun Ebeveynlerle Yaşama ve Hayatını Kontrol Etme Durumuna Göre Karşılaştırması

		Çok mutlu	Oldukça mutlu	Pek mutlu değil	ki kare testi
Ebeveynlerle yaşama durumu	Ebeveynlerle yaşamıyor	192 25,5%	470 62,4%	91 12,1%	[$\chi^2(2) = 13,148$, $p < .05$]
	Ebeveynlerle yaşıyor	107 19,6%	339 62,1%	100 18,3%	
Hayatını kontrol etme durumu	Kontrol edemez	13 13,4%	56 57,7%	28 28,9%	[$\chi^2(4) = 47,189$, $p < .05$]
	Kısmen kontrol eder	132 18,7%	461 65,2%	114 16,1%	
	Kontrolde özgürdür	153 30,9%	293 59,2%	49 9,9%	

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 9'a göre, genç yetişkinlerin ebeveynleriyle yaşama durumu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2(2) = 13,148$, $p < .05$]. Ebeveynlerinden ayrı yaşayan genç yetişkinlerin mutlu olma oranı, ebeveynleriyle birlikte yaşayanları geçmektedir. Ebeveynlerinden ayrı yaşayan katılımcıların yaklaşık %26'sı içinde bulunduğu günler için kendisini "çok mutlu" hissetmektedir. Buna yönelik oran, ebeveynleriyle birlikte yaşayanlarda %20'dir. Bununla birlikte katılımcılar içerisinde "pek mutlu değil" yanıtını verenlerin oranıysa, ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerde daha yüksek seyretmektedir. Ebeveynlerinden ayrı yaşayanların yaklaşık %12'si içinde bulunduğu günler için pek mutlu olmadığı hissine sahipken, ebeveynleriyle yaşayanların %18'i bu hissi paylaşmaktadır.

Ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerin mutsuzluğu, yaşla birlikte artış göstermektedir (bkz. Ek- Tablo 9.1). Ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerin yaşı ilerledikçe "çok mutlu" olma oranı düşmektedir. Nitekim "20-24" yaş arası genç yetişkinlerin yaklaşık %25'i çok mutlu olduğunu belirtirken, buna yönelik oran "25-34" yaş arasındaki genç yetişkinlerde %17'ye ve "35-40" yaş arası genç yetişkinlerde %11'e düşmektedir. Aksine ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerin pek mutlu olmama oranı ise yaş ilerledikçe artmaktadır. "20-24" yaş arasındaki genç yetişkinlerin yaklaşık %17'si, "25-34" yaş arasındakilerin %18'i, "35-40" yaş arasındakilerin %24'ü içinde bulunduğu günler için pek mutlu değildir. Buna göre, genç

yetişkinlerin yaşı ilerledikçe ebeveynleriyle yaşamak durumunda kalmanın baskısını daha fazla hissettiği ve bunun da onların mutsuzluğunu artırdığı söylenebilir.

Genç yetişkinlerin hayatını kontrol etme durumu ile mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır [$\chi^2(4) = 47,189$, $p < .05$]. Genç yetişkinlerin hayatını kontrol etme düzeyi arttıkça mutluluğu da artmaktadır. Nitekim hayatını “kontrol edemeyen” katılımcıların yaklaşık %13’ü “çok mutlu” olduğunu belirtirken; buna yönelik oran “kısmen kontrol eder” yanıtını verenlerde %19’a ve “kontrolde özgür” olduğunu belirtenlerde %31’e çıkmaktadır. Ayrıca hayatını kontrol etmekte özgür olanlardan olmayanlara doğru gidildikçe “pek mutlu değilim” yanıtını verenlerin oranında kayda değer bir artış olmaktadır. Hayatını kontrolde özgür olanların yaklaşık %10’u içinde bulunduğu günlerde pek mutlu değilken, hayatını kontrol edemeyenlerde oran %29’a çıkmaktadır. Hayatını kontrol edemeyen dolayısıyla hayatlarıyla ilgili karar alamayan genç yetişkinler içerisinde pek mutlu olmayanların oranı, hayatını kontrolde özgür olanların üç katına çıkmaktadır.

Tablo 10: Yaşam Memnuniyetinin Medeni Duruma ve Ebeveynlerine Göre Hayat Standardına Göre (ANOVA) Karşılaştırması

Yaşam Memnuniyeti	N	X̄	Std. Sapma	F	P	Fark
Medeni Durum	1- Evli	619	6,69	1,87	4,722	,02*
	2- Dul- boşanmış	39	5,97	2,07		
	3- Bekar	644	6,43	1,93		
Ebeveynlerine göre hayat Standardı	1- Kendi yaşamı daha iyi	576	6,90	1,89	36,377	,00* (3-2, 2-1)
	2- Ailesinin yaşamı daha iyiydi	335	5,82	1,78		
	3- Yaklaşık aynı	368	6,65	1,87		

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 10’a göre, genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$F = 4,722$; $p < .05$]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Gabriel testi uygulanmıştır. Teste göre, farklılığın yönü tespit edilememektedir. Bununla birlikte ortalama değerler incelendiğinde, evli genç yetişkinler ($\bar{X}=6,69$), hayatından genel olarak en fazla memnun olanları oluşturmaktadır. Onları bekar olanlar ($\bar{X}=6,46$) takip etmektedir. Dul veya boşanmış olanların hayatından duyduğu memnuniyet ortalaması ($\bar{X}=5,97$) ise gruplar içerisinde en düşük düzeyde kalmaktadır. Yaşamdan duyulan memnuniyet açısından dul veya boşanmış genç yetişkinlerle bekar olanlar arasında 0,49, evli olanlar arasında 0,72 puanlık fark bulunmaktadır. Diğer iki gruba kıyasla, dul ve boşanmış genç yetişkinlerde yaşam memnuniyeti azalmaktadır. Bu açıdan en şanslı grubuysa evliler oluşturmaktadır. Bu grup diğer iki gruptan daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip bulunmaktadır.

Genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti hayat standardının ebeveynlerinkinden farklılaşma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$F = 36,377$; $p < .05$]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Gabriel testi uygulanmıştır. Teste göre, ailesinin yaşamı daha iyi olan genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti diğer iki gruptan farklılaşmaktadır. Yaşamı ailesinden daha iyi olan genç yetişkinlerin ortalaması ($\bar{X}=6,90$), yaşamı ailesininkiyle yaklaşık aynı olanların ($\bar{X}=6,65$) ve ailesinin yaşamı daha iyi olanların ($\bar{X}=5,82$) ortalamasından daha yüksektir. Görüldüğü üzere yaşam standardı açısından ailesine göre bulunduğu yer, genç yetişkinlerin yaşamından duyduğu memnuniyeti etkilemektedir. Nitekim genç yetişkinler, ailesinin kendi yaşındaykenki yaşam standardını referans aldığı anda, kendi yaşamı daha iyiyse en yüksek yaşam memnuniyetine sahip olmaktadır. Yaşam standardı ailesine göre düştükçe, yaşamından duyduğu memnuniyet düşmektedir. İçinde bulunan vaziyetin aileye göre olumsuz olması genç yetişkinlerde memnuniyetsizliği artırmaktadır.

Tablo 11: Yaşam Memnuniyetinin Ebeveynlerle Yaşama ve Hayatını Kontrol Etme Durumuna (Mann Whitney U/ Kruskal- Wallis) Karşılaştırması

		N	X̄	df	χ ²	P	Fark
Ebeveynleriyle yaşama	1- Ebeveynlerle yaşamıyor	753	6,62		192732,50	,05*	
	2- Ebeveynlerle yaşıyor	546	6,41				
Hayatını Kontrol Durumu	1- Kontrol edemez	97	5,49	2	185,771	,00*	(3-2, 3-1, 2-1)
	2- Kısmen kontrol eder	707	6,08				
	3- Kontrolde özgürdür	495	7,40				

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 11'e göre, genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti ebeveynleriyle yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [U=192732,50; p=.05]. Görüldüğü üzere ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerle ebeveynlerinden ayrı yaşayanlar arasında sınırda bir p değeriyle yaşam memnuniyeti açısından farklılık bulunmaktadır. Nitekim yaşam memnuniyeti ortalamalarına bakıldığında da aralarında küçük bir farkın bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerinden ayrı yaşayan genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti ortalaması (X̄=6,62), ebeveynleriyle yaşayanların ortalamasından (X̄=6,41) daha yüksektir. Buna göre, ebeveynlerinden ayrı yaşayan genç yetişkinlerin ebeveynleriyle birlikte yaşayanlara göre hayatından daha memnun oldukları söylenebilir.

Genç yetişkinlerin yaşam memnuniyeti hayatını kontrol etme durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [χ²= 185,771; p<.05]. Farklılığın kaynağını belirlemek için Games-Howell testi uygulanmıştır. Teste göre, mevcut üç grubun her biri yaşam memnuniyeti açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Hayatıyla ilgili özgürce karar alabilen genç yetişkinlerin ortalaması (X̄=7,40), diğer iki grubun ortalamasına göre yüksekken; hayatını kısmen kontrol edebilen genç yetişkinlerin ortalaması (X̄=6,08) da hayatının kontrolüne sahip olmadığını belirtenlerin (X̄=5,49) ortalamasına göre daha yüksek seyretmektedir. Genç yetişkinlerin hayatını kontrol düzeyi düştükçe, hayatından duyduğu memnuniyet de düşmektedir. Öyle ki hayatını kontrol edebilenlerle edemeyenlerin arasında 1,19 puanlık bir yaşam memnuniyeti farkı bulunmaktadır. Buna göre hayatının kontrolünü almış, hayatıyla ilgili özgürce karar alabilen genç yetişkinlerin, bunu yapamayanlara göre hayatından daha memnun oldukları söylenebilir.

4. Sonuç

Genç yetişkinlik, bireylerin çocukluktan yetişkinliğe geçiş yaptığı bir evredir. Bu evrede insanlar, ekonomik ve sosyal açıdan daha bağımsız hale gelerek hayatının kontrol ve sorumluluğunu almaktadır. Çalışma hayatına girme, düzenli bir gelire sahip olma, ebeveynlerin evinden ayrılma, evlenme gibi görevleri üstlenmektedir. Bu husustaki başarı ya da başarısızlık, onların mutluluğunu etkilemektedir. Türkiye örneğinde yapılan bu çalışma, döneme özgü görevleri üstlenmiş genç yetişkinlerin daha mutlu, bu görevleri edinmede ve aileden bağımsız hale gelmede sorun yaşayanlarınsa daha mutsuz olduğunu ortaya koymuştur. Mutluluğun genç yetişkinler arasında eşitsiz dağıldığını göstermiştir.

İş arayan genç yetişkinlerde mutluluk, gelir getiren bir işte çalışan genç yetişkinlere göre daha düşüktür. İş arayan genç yetişkinler, çalışma durumuna göre farklılaşan gruplar içerisinde, en mutsuz ve yaşam memnuniyeti en düşük olanlardır. İlerleyen yaşına rağmen iş arayan diğer bir ifadeyle işsizliği uzayan genç yetişkinlerde mutluluk daha da düşmektedir. İşsiz genç yetişkinlerin mutluluğunda gözlenen düşüş, beklenen bir sonuçtur. Çünkü gelir getirici bir işte çalışma, genç yetişkinin ekonomik bağımsızlığını kazanması ve ailesinden ayrı bir hayat kurması açısından önem taşımaktadır. Bu dönemde üstlenilmesi beklenen elzem bir görevi oluşturmaktadır. Çeşitli çalışmalar da işsizliğin insanların mutluluğunu ve yaşam memnuniyetini azalttığını ortaya koymaktadır (Aysan ve Aysan, 2017: 335; Frey ve Stutzer, 2002, 419; Clark ve Oswald, 1994: 655). Çalışan genç yetişkinlerin mutluluğu, sahip olunan mesleğe göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Meslek grupları içerisinde profesyonel ve yönetici pozisyonlarda çalışan genç yetişkinler, en mutlu ve yaşamından en memnun olanlardır. Yarı vasıflı/ vasıfsız işçilerse bu grubun tam karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla genç yetişkinlerin icra ettiği meslek, mutluluktan aldığı payı etkilemektedir. İyi gelirli ve saygın bir mesleğe sahip olanlar mutluluktan daha fazla pay alırken, beden gücüne dayalı işlerde çalışanlara mutluluğun da daha azı düşmektedir.

Genç yetişkinlerin mutluluğu, maddi duruma göre farklılaşmaktadır. Son bir yılda birikim yapan genç yetişkinler, ancak geçinebilen, birikimlerini harcayan ve borçlanan yaşlılarından daha mutludur. Onların yaşamdan duyduğu memnuniyet, diğer üç gruptan farklılaşmasını sağlayacak kadar yüksek seyretmektedir. Grubun en mutsuzlarını ise yıl içerisinde borçlanmak durumunda kalan genç yetişkinler oluşturmaktadır. Bu sonuç, diğer çalışmaların birikimi olan insanlar arasında mutluluğun borcu olanlara göre daha yüksek olduğu sonucuyla benzerlik göstermektedir (Veenhoven, 2015a: 1054). Dolayısıyla geleceğini güvenceye almasını sağlayan tasarruflar yapabilen genç yetişkinler, oldukça mutlu bir şekilde, zevk aldığı bir yaşam sürerken; geçim sıkıntısı çeken, borçlanan genç yetişkinler, kendilerine pek memnuniyet ve mutluluk vermeyen bir yaşama katlanmak durumunda kalmaktadır. Genç yetişkinlerin gelirlerine yönelik öznel algıları da bu durumu desteklemektedir. Nitekim ülkedeki insanlar arasında kendisini üst gelir grubuna yerleştiren genç yetişkinlerden alt gelir grubuna yerleştirenlere doğru gidildikçe mutluluk ve yaşamdan duyulan memnuniyet azalmaktadır. Yaşam memnuniyeti, algılanan gelir düzeyine göre ayrılan grupların her birinde farklılaşmaktadır. Bu bağlamda bireylerin toplumdaki görece konumları, yaşam memnuniyetleri için önem taşımaktadır (Ferrer-i-Carbonell, 2005: 999). Toplumda yüksek gelirli olduğunu düşünen genç yetişkinler en mutluları, orta gelirli olduğunu düşünenler mutluları, düşük gelirli olduğunu düşünenler en az mutluları oluşturmaktadır.

Ebeveynlerinden bağımsızlaşarak kendi hayatını kuran genç yetişkinler, bunu yapamayanlara göre daha mutludur. Evlenmek veya ebeveynlerinin evinden ayrılmak, diğer bir ifadeyle ebeveynlerinden bağımsız bir hayat kurarak kendi evinin ve ailesinin sorumluluğunu üstlenmek, yetişkin bireyin görevleri arasında yer almaktadır. Bu görevlerde başarılı olmak, genç yetişkinlerin mutlu olmasını sağlarken, aksi mutsuzluğa yol açmaktadır. Nitekim evli genç yetişkinler, bekar ve boşanmış olanlara göre daha mutludur. Onlar, yaşamlarından daha fazla memnuniyet duymaktadır. Buna karşın boşanmış veya dul olanların neredeyse üçte biri kendisini mutsuz hissetmektedir. Onların yaşam memnuniyeti, diğer iki gruba göre düşmektedir. Bu sonuç Peiro’nun (2006: 362) evli insanların genellikle dul ve ayrı yaşayanlara göre daha mutlu ve hayatından memnun olduğu, Lim ve diğerlerinin (2020: 409) ile Ayvaz ve diğerlerinin (2020: 86) evli olmanın mutluluğu artırdığı, Sezgin Kiroğlu ve Yıldırım’ın (2022: 66) evli olmanın mutluluğa, boşanmış olmanın mutsuzluğa neden olduğu sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ebeveynlerinin evinden ayrılmış olup olmaması da genç yetişkinlerin mutluluğunu etkilemektedir. Ebeveynlerinden ayrı yaşayan genç yetişkinler, ebeveynleriyle yaşayanlara göre daha mutludur ve yaşamından daha memnundur. Ebeveynleriyle yaşayanlar içerisinde mutlu olanlar azalmaktadır. Mutluluk ve yaşam memnuniyeti düşüş göstermektedir. İlerleyen yaşına rağmen ebeveynleriyle yaşamak durumunda kalan genç yetişkinlerde mutluluk daha da düşmektedir.

Genç yetişkinlerin mutluluğu, yaşam standartlarına ve hayatları üzerindeki kontrollerine göre farklılaşmaktadır. Yaşam standardını ailesinin kendi yaşındayken sahip olduğuyla kıyasladığında, sonuç olumluysa genç yetişkinlerin mutluluğu artmaktadır. Ailesinden daha düşük bir yaşam standardına sahip olanlardaysa mutsuzluk artış göstermektedir. Nitekim kendi yaşamı daha iyi olan genç yetişkinlerin üçte biri, içinde bulunduğu günlerde çok mutludur. Onların yaşam memnuniyeti, diğer iki gruptan farklılaşmasını sağlayacak kadar yüksektir. Buna karşın, ailesinin hayatı daha iyi olan genç yetişkinlerin beşte biri, mutsuzdur. Yaşam memnuniyeti, diğer iki gruba göre düşüktür. Dolayısıyla en azından ailesinin kendi yaşındayken sahip olduğu standartta bir yaşama dahi erişmekten mahrum genç yetişkinlerin payına mutsuzluk düşmektedir. Sezgin Kiroğlu ve Yıldırım’ın (2022: 66) da ortaya koyduğu üzere, geçmişine göre daha iyi bir konuma geldiğini düşünmek insanlar için bir mutluluk vesilesi olurken, daha kötü durumda olduğunu düşünmek mutsuzluğa neden olmaktadır. Genç yetişkinler, hayatları üzerindeki kontrolü kaybettikçe de mutsuzlaşmaktadır. Yaşamlarından duydukları memnuniyet, hayatı üzerinde tam bir kontrole sahip olanlardan hiç kontrolü olmayanlara doğru gidildikçe azalmaktadır. Yaşam memnuniyeti, hayat kontrol düzeyine göre ayrılan grupların her birinde farklılaşmaktadır. Hayatıyla ilgili kararlarını özgürce alabilen genç yetişkinler en mutluları, kısmen alabilenler mutluları, hiç alamayanlar en az mutluları oluşturmaktadır.

Sonuç olarak genç yetişkinler içerisinde çalışan, saygın mesleği olan, birikim yapan, gelirinden ve yaşam standardından memnun olan, ebeveynlerinden ayrı yaşayan, hayatının kontrolünü elinde tutanlar daha mutluken; iş arayan, beden gücüne dayalı işlerde çalışan, borçlanarak geçinen, gelirinden ve yaşam standardından hoşnut olmayan, ebeveynleriyle yaşayan, hayatı üzerinde kontrolü bulunmayanlar mutsuzları oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dönemin görevlerini üstlenerek ekonomik ve sosyal açıdan bağımsızlığını kazanmış genç yetişkinler daha mutluken, bundan mahrum olanlar mutsuzlaşmaktadır. Görüldüğü üzere genç yetişkinlerin mutluluk farkları, işsizlik, istihdam koşulları, yaşam şartları gibi insan eliyle düzeltilebilecek sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu alanlarda mutluluk farklarını azaltmayı amaçlayan politikaların hayata geçirilmesi, sorunun çözümüne katkı sunacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akın, H. B. ve Şentürk, E. (2012), Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi, *Öneri*, 10(37), s. 183-193.
- Aristoteles (2014), *Nikomakhos'a Etik*, (Çev.: F. Akderin), İstanbul: Say Yayınları.
- Arslan, A. (2018), Giriş, Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, s. V-XXVII, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, H. (2017), *(Un)happiness During Transition: Levels, Distribution and Determinants of Subjective Well-Being in Post-Socialist Countries*, (PhD Thesis), <https://opus.constructor.university/frontdoor/index/index/docId/919> (Erişim Tarihi: 17.04.2024).
- Arslan, H. (2020), Mutluluk ve Mutluluk Eşitsizliği, (Ed.: S. Ayata), *Türkiye'de Yoksulluk ve Eşitsizlik Nedenler, Süreçler, Çözümler*, s. 115- 125, Ankara: Sosyal Denge ve Demokrasi Araştırma Merkezi.
- Aydın, M. (2019), Genç Yetişkinlerde Mutluluk, Maneviyat ve Kanaat, *The Journal of Social Science*, 3(6), s. 439-448.
- Aysan, M. F. ve Aysan, Ü. (2017), The Effect of Employment Status on Life Satisfaction in Europe, (Eds.: M. H. Bilgin, H. Danış, E. Demir ve U. Can), *Empirical Studies on Economics of Innovation, Public Economics and Management, Eurasian Studies in Business and Economics*, s. 335-347, Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-50164-2_21.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. ve Öndeş, H. (2020), 2009-2019 Döneminde Türkiye'de Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin İncelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4), s. 73-90.
- Birlik, V. (2013), *Platon ve Aristoteles'in Erdem Anlayışının Akıl, Bilgi ve Mutluluk ile Olan İlişisini Karşılaştırılması*, (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Blanchflower, D. G. ve Oswald A. J. (2004), Well-Being Over Time in Britain and the USA, *Journal of Public Economics*, 88(7-8), s. 1359-1386. doi:10.1016/S0047-2727(02)00168-8.
- Bozkuş, S., Çevik, E. İ. ve Üçdoğruk, Ş. (2006), Subjektif Refah ve Mutluluk Düzeyine Etki Eden Faktörlerin Sıralı Lojit ile Modellenmesi: Türkiye Örneği, *15. İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 93-116, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

- Choi, Y. (2018), *Happiness Inequality: A Comparative Study on 15 OECD Countries*. https://www.researchgate.net/publication/348845063Happiness_Inequality. (Erişim Tarihi: 19.04.2024).
- Clark, A. E. ve Oswald A. J. (1994), Unhappiness and Unemployment, *The Economic Journal*, 104, s. 648-659.
- Delhey, J. ve Kohler, U. (2011), Is Happiness Inequality Immune to Income Inequality? New Evidence Through Instrument-Effect-Corrected Standard Deviations, *Social Science Research* 40, s. 742-756. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.12.004.
- Dunn, S. L., Arslanian-Engoren, C., DeKoekkoek, T., Jadack, R. ve Scott, L. D. (2015), Secondary Data Analysis as an Efficient and Effective Approach to Nursing Research, *Western Journal of Nursing Research*, 37 (10), s.1-13. doi: 10.1177/0193945915570042.
- Ferrer-i-Carbonell, A. (2005), Income and Well-Being an Empirical Analysis of the Comparison Income Effect, *Journal of Public Economics*, 89(5-6), s. 997-1019. doi: 10.1016/j.jpubeco.2004.06.003.
- Frey, B. S. ve Stutzer, A. (2002), What Can Economists Learn from Happiness Research?, *Journal of Economic Literature*, 40(2), s.402-435.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (2004), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Çev.: A. Dönmez ve H. N. Çelen), Ankara: İmge Kitabevi.
- George, D. ve Mallery, P. (2020), *IBM SPSS Statistics 26 Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Sixteenth Edition, New York and London: Routledge Taylor & Francis.
- Gülcan, A. ve Nedim Bal, P. (2014), Genç Yetişkinlerde İyimserliğin Mutluluk ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Asya Öğretim Dergisi*, 2(Özel), s. 41-52.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin ve B. Puranen (Eds.) (2022), *World Values Survey: Round Seven- Country-Pooled Datafile (Version 5.0) [Dataset]*, JD Systems Institute ve WVSA Secretariat. doi: 10.14281/18241.20.
- Helliwell, J. F., Huang, H. ve Wang, S. (2016), The Distribution of World Happiness, (Eds.: J. Helliwell, R. Layard ve J. Sachs), *World Happiness Report 2016 update (Vol. I)*, s. 8- 49, New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell J. F., Huang H., Shiplett, H. ve Wang, S. (2024), Happiness of the Younger, the Older, and Those in Between, (Eds.: J. F. Helliwell, R. Layard, J. D. Sachs, J.-E. De Neve, L. B. Akinin, ve S. Wang), *World Happiness Report 2024*, s. 9-60, University of Oxford: Wellbeing Research Centre. doi: 10.18724/whr-f1p2-qj33
- Kalmijn, W. ve Veenhoven, R. (2005), Measuring Inequality of Happiness in Nations- In Search For Proper Statistics, *Journal of Happiness Studies*, Special Issue on ‘Inequality of Happiness in nations’, 6, s. 357-396.
- Kanlıoğlu, M. B. ve Dumludağ, D. (2022), The Relationship Between Unemployment, Employment Expectations and Happiness in Turkey for the Years: 2003-2018, *Journal of Research in Economics*, 6(1), s. 1-19. doi: [10.29228/JORE.11](https://doi.org/10.29228/JORE.11).
- Sezgin Kiroğlu, B., ve Yıldırım, K. (2022), Mutluluk ve Belirleyicileri: Türkiye için Bir Analiz, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 50-70.
- Levinson, D. J. (1978), *The Seasons of a Man’s Life*, NewYork: Ballantine Books.
- Levinson, D. J. (1986), A Conception of Adult Development, *American Psychologist*, 41(1), s. 3-13. doi: [10.1037/0003-066X.41.1.3](https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.1.3)
- Lim, H.-E., Shaw, D., Liao, P.-S. ve Duan, H. (2020), The Effects of Income on Happiness in East and South Asia: Societal Values Matter?, *Journal of Happiness Studies*, 21(2), s. 391-415.

- Limanlı, Ö. (2021), Yaşam Memnuniyeti ve Mutluluk Eşitsizliği: Türkiye'den Bulgular, *Journal of Yasar University*, 16(61), s. 455-477.
- Marar, Z. (2004), *Mutluluk Paradoksu Özgürlük ve Onaylanma*, (Çev.: S. Çağlayan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- McMahon, D. M. (2006), *Happiness: A History*, New York: Atlantic Monthly Press.
- Neuman, W. L. (2020), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri- Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (Vol 2)*, (Çev.: Ö. Akkaya), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Onur, B. (2011), *Gelişim Psikolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Payat, Ş. ve Öksüz, Y. (2022), Genç Yetişkinlik Çağındaki Bireylerin Evlilik Kaygısı ile Mutluluk Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), s. 621-642.
- Peiro, A. (2006), Happiness, Satisfaction and Socio-Economic Conditions: Some International Evidence, *The Journal of Economics*, 35, s. 348-365. doi:10.1016/j.socec.2005.11.042.
- TÜİK (2023), *Türkiye Yaşam Memnuniyeti Araştırması- 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2023-49692>. (Erişim Tarihi: 13.04.2024).
- Uygur, Y. ve Dilmaç, B. (2021), Genç Yetişkin Bireylerde İnternet Bağlılığı Sosyal Uyum ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1706-1714.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2017), İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz?, (Eds.: D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse ve E. Ruben), *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*, s. 223-251. Ankara: İmge Kitabevi.
- Veenhoven, R. (1984), *Conditions of Happiness*, Dordrecht, Boston, Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
- Veenhoven, R. (1990), Inequality in Happiness, Inequality in Countries Compared Between Countries, *12th Work Congress of Sociology*, Madrid, Spain.
- Veenhoven, R. (2005a), Inequality of Happiness in Nations. *Journal of Happiness Studies*, 6(4), s. 351-355. doi: 10.1007/s10902-005-0003-x.
- Veenhoven, R. (2005b), Return of Inequality in Modern Society? Test by Dispersion of Life-Satisfaction Across Time and Nations, *Journal of Happiness Studies*, 6, s. 457-487. doi: 10.1007/s10902-005-8858-4.
- Veenhoven, R. (2015a), Informed Pursuit of Happiness: What We Should Know, Do Know and Can Get to Know, *Journal of Happiness Studies*, 16, s. 1035-1071. doi: 10.1007/s10902-014-9560-1.
- Veenhoven, R. (2015b), The Overall Satisfaction with Life: Subjective Approaches, (Eds.: W. Glatzer, L. Camfield, V. Møller ve M. Rojas), *Global Handbook of Quality of Life, International Handbooks of Quality-of-Life*, s. 207-238, Dordrecht: Springer. doi: 10.1007/978-94-017-9178-6_9.
- Veenhoven, R. (t.y.), *Rank Report Inequality of Happiness in Nations 2010-2019*, World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam, The Netherlands. worlddatabaseofhappiness.eur.nl (Erişim Tarihi: 17.04.2024).
- World Values Study (2017-2022), *World Values Survey Wave 7 questionnaire*. <https://www.worldvaluesurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>. (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- World Values Study (2018), *World Values Survey Wave 7 in Turkey: Sample Design*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>. (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Yalvaç Arıcı, H. (2020), Mutluluk Tarihi, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, s. 217-243.
- Zastrow, C. ve Kirst-Ashman, K. K. (2007), *Understanding Human Behavior and the Social Environment*, USA, CA: Thomson Brooks/Cole.

Ek

Tablo 4.1: İş arayan genç yetişkinlerin yaşına göre mutluluğu

Yaş	20-24	25-34	35-40	Toplam	
Mutluluk	Çok mutlu	5	2	22	
		29,4%	10,2%	8,7%	17,9%
	Oldukça Mutlu	27	36	15	78
		52,9%	73,5%	65,2%	63,4%
Pek mutlu değil	9	8	6	23	
		17,6%	16,3%	26,1%	18,7%
Toplam	51	49	23	123	
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Tablo 9.1: Ebeveynleriyle yaşayan genç yetişkinlerin yaşına göre mutluluğu

Yaş	20-24	25-34	35-40	Toplam	
Mutluluk	Çok mutlu	41	7	107	
		25,2%	16,7%	10,6%	19,6%
	Oldukça Mutlu	135	161	43	339
		57,7%	65,4%	65,2%	62,1%
Pek mutlu değil	40	44	16	100	
		17,1%	17,9%	24,2%	18,3%
Toplam	234	246	66	546	
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması, 2018

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 261-275, doi: 10.11616/asbi.1585785

Klasik Türk Şiiri Meydan Savaşında Sevgili-Âşık-Rakip

Understanding the Struggle between Lover-Lover-Rival through the Concept of War

Emre VURAL¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 26.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Mücadeleci ve savaşçı bir yapıya sahip olan Türk milletinin gerçek hayatta savaş meydanında göstermiş olduğu kahramanlıklar, savaş sırasında kullanmış olduğu silahlar ve uygulamış olduğu teknikler yazılı ve sözlü edebiyatımızda varlığını sürdürmektedir. Yaşanılan dönemin sosyal hayatı hakkında bilgiler veren ve tarihe bir anlamda ışık tutan klasik Türk edebiyatında da savaşa ait pek çok bilgi barınmaktadır. Oluşturdukları hayalî ortamda savaşa ait olan pek çok kavramı edebî bir şekilde kullanan divan şairlerinin özellikle cenk kavramını farklı bir şekilde kullandıkları görülür. Şairlerin cenk tasvirlerinde klasik edebiyatın temel tipleri olan âşık, sevgili ve rakip gerçek hayattaki cengin bir yansıması olarak birbirleriyle mücadele ederler. Tiplere ait özelliklerin birer savaş silahına dönüştüğü ortamda her bir tipin tek gayesi cengi kazanmaktır. Çalışmamızdaki asıl amaç, divan şairleri tarafından anlatılan aşk mücadelesinin cenk kavramı etrafında nasıl kurgulandığını ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Cenk, Sevgili, Âşık, Rakip.

&

Abstract: The heroism shown by the Turkish nation, which has a combative and warrior nature, on the battlefield in real life, the weapons it used during the war and the techniques it applied continue to exist in our written and oral literature. There is also a lot of information about war in classical Turkish literature, which provides information about the social life of the period and sheds light on history in a sense. It is seen that the divan poets, who used many concepts related to war in a literary way in the imaginary environment they created, used the concept of war in a different way. In the poets' war descriptions, the basic types of classical literature, the lover, the beloved and the rival, struggle with each other as a reflection of the war in real life. In the environment where the characteristics of the types turn into weapons of war, the only aim of each type is to win the war. The main purpose of our study will be to reveal how the love struggle described by the divan poets is structured around the concept of war.

Keywords: Classical Turkish literature, Epic war, Beloved, Lover, Rival.

Atf/Cite as: Vural, E., (2025). Klasik Türk Şiiri Meydan Savaşında Sevgili-Âşık-Rakip. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 261-275. doi: 10.11616/asbi.1585785

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Emre Vural, Amasya Üniversitesi, emre.vural@amasya.edu.tr.

1. Giriş

İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan savaş kavramı, insanın olduğu her yerde ve her zamanda kendisine bir şekilde yer edinmeyi başarmış bir olgudur. İnsanlar, savaş sonucunda başta malları ve canları olmak üzere büyük kayıplar yaşasa da asla mücadele etmekten geri kalmamıştır çünkü savaş, insanların anlaşmazlıklarını çözen ve onların var olmalarını sağlayan ana unsur olma özelliğini tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar korumayı başarmıştır. Gücü ve iktidarı elde tutmanın en etkili yöntemi olan bu unsur sayesinde uygarlıklar hem kendi içlerinde hem de dışarıya karşı varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Uygarlıklara yön veren, onların kültürel yapılarını inşa eden inanç sitemlerine bakıldığında, bütün dinlerin savaş hakkında insanlığa söylediği sözler bulunmaktadır. Eski ahit metinlerinde savaşla ilgili geçen bazı kavramlar, İslâm dininde bulunan cihat anlayışı ve Hristiyanlıkta geçen 'kılıç ile yaşayan kılıç ile ölecektir' anlayışı dinlerin savaşa ne derece ehemmiyet verdiğini gösterir. Her din sahip olduğu ideolojiyi önce korumak sonrasında ise genişletmek ve yaymak amacıyla savaşı bir anlamda aracı olarak kullanır (Çetiner, 2003: 7-8).

Dinlerin savaşa dair görüşleri ve yaptırımları ise birbirlerinden oldukça farklıdır. İnsana özgü bir kavram olan savaşta bazı insanî hassasiyetlere dikkat etmek gerekir. Bu noktada İslâm dini, diğer dinlerin emir ve yasaklarından ayrı olarak savaşa farklı bir noktadan yaklaşır. İslâm dininde savaşın hedefinin ve mahiyetinin farklı olması hasebiyle İslâm hukukçuları savaş ifadesi yerine cihâd terimini kullanmışlar; müslümanların vermiş olduğu savaşları diğer savaşlarda görülen istilâ, sömürü, baskı ve zulüm gibi unsurlardan ayırt etmek için de 'Allah yolunda ve uğrunda' (fi sebîlillah) nitelemesiyle ifade etmişlerdir (Yaman, 2009:190).

Büyük oranda dinî anlayış etrafında oluşan savaş olgusu, toplumların geçmişten itibaren sahip olduğu kültürel kazanımlar sayesinde oluşmuş ve gelişmiştir. Bütün toplumlar, sahip oldukları kültürel unsurlar vasıtasıyla askerî-savaş kültürlerini oluştururlar. Türklerin askerî kültürüne bakıldığında ise çok eski zamanlardan itibaren bütün Türk devlet, beylik ve hanlıklarında bir sisteme ait askerî teşkilatın bulunduğu göze çarpmaktadır. Belirli bir savaş ahlakına sahip olan Türkler, tarihin bütün devirlerinde insana saygı duyan ve barışı ön plana çıkaran bir savaş anlayışına sahip olmuştur. Türklerin sonradan kabul edeceği İslâm dininin de ahlakî bir savaş hukukuna dayanması, Türklerin İslamiyet'e geçişini de kolaylaştırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in savaşa ilgili ayetleri ve Hz. Peygamber'in cihâd üzerine söylediği sözlerin Türklerin savaşçılık özellikleriyle uyumlu olması bu geçişi kolaylaştırmıştır (İlhan, 1999:27-39).

Dinî anlayışlarını ve kültürlerini tarihî süreç içinde millî benlikleriyle birleştiren Türkler, savaş anlayışlarını da bu doğrultuda oluşturmuşlardır. Kendi millî ahlâklarını ve ananelerini Hun imparatorluğu döneminden itibaren diğer uluslardan üstün gören Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren belirli bir dünya anlayışına sahip olmuşlar ve bu amaç doğrultusunda mücadele etmişlerdir. Tarihî süreçte Türklerin millî benliklerine, savaş gayeleriyle örtüşen ve İslâm diniyle birlikte gelen cihâd anlayışı da eklenince ortaya bir cihan hakimiyeti mefkûresi çıkmıştır (Turan, 2003:105-121). Türklerin dünya görüşlerini, inançlarını, örflerini yansıtan savaş ve ona ait olan çeşitli unsurlar zamanla İslamiyet'in de etkisiyle yeni kültürel unsurların oluşumuna neden olmuştur. Bu kültürel unsurların izlerini ise sözlü ve yazılı edebiyat kaynaklarında sürmek mümkündür.

Bir devrin sosyal ve siyasi hayatı hakkındaki bilgeleri okuyuculara estetik bir zeminde sunan klasik Türk edebiyatı, yeri geldiğinde hiçbir tarihî vesikada bulunmayan kültür tarihi açısından değerlendirilmesi gereken bilgeleri de okuyucusuna sunar. Böyle bir durum söz konusu olunca edebiyatın diğer bilimlerle olan ilişkisi üzerinde de durmak gerekir. Esasen her bilim dalının diğer bilimlerle az veya çok münasebeti vardır. Tarih, sanat tarihi, coğrafya, sosyoloji ve antropoloji edebiyatın en yakın olduğu bilim dalları arasındadır. Bunlar içinde edebiyatın en çok ilişkili olduğu ve ondan faydalandığı bilim alanı tarihtir. Bu iki bilim, karşılıklı etkileşime geçerek elde edilen bulguları aydınlatma noktasında birbirlerine yardım ederler (Kurtoğlu, 2009:64). Edebiyatın tarihle etkileşime girdiği alanda kültür tarihine konu olacak pek çok bilgiye klasik Türk edebiyatında rastlayabiliriz.

Tarih ve sosyal hayat gibi kaynaklara sahip olan klasik Türk edebiyatı, kültürümüzün ve değerler sistemimizin divan şairlerince estetik bir planda oluşturulan yansımalarından müteşekkildir. Derin ve köklü bir geçmişe sahip olan Türk kültürüne ait bütün renkliliği, canlılığı ve birikimi ise tarihle sıkı bir bağ kurmuş klasik Türk edebiyatı metinlerinde görmek mümkündür. Divan şairleri, dış dünyadan edinmiş oldukları deneyimleri ve gözlemleri iç âlemlerinde dönüştürerek edebî eserlerini meydana getirirler. Bu durum ise divan şairlerinin oluşturduğu edebî mahsullerin gerçek hayatla olan bağının ne derecede önemli olduğunu gösteren bir durumdur (Doğan, 2002:52). İnsan hayatının vazgeçilmez bir parçası olan savaşların edebî eserlerde divan şairlerince ele alınmasını da bu minvalde değerlendirmek gerekir. Tarihî olayları ve sosyal hayatı edebî eserlere aktarma konusunda mahir olan divan şairleri, yeri geldiğinde savaşa ait bütün unsurları da bütün ayrıntılarıyla şiirlerinde dile getirmişlerdir. Savaşçı bir yapıya sahip olan Türk toplumunun hayatı söz konusu olunca da eski metinlerin içinde savaşa dair oldukça zengin bir kaynak bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatına genel olarak bakıldığında bu edebiyatta bezm (eğlence) ve rezm (savaş) konularının şairlerce sıklıkla işlendiği görülür. Klasik edebiyatta oluşturulan anlatı geleneğinde divan şairi, hâmîsi olan hükümdarın veya devlet adamının savaşçılık özelliklerini ön plana çıkararak manzûm metinlerde onları övmeye çalışır. Edebiyatın çok daha önceki dönemlerinde ortaya çıkan kahramanlık mitosunun bir anlamda devamı niteliğinde olan bu anlatıda, savaşçı özelliklere sahip olan hâmînin etrafında bir kahramanlık edebiyatı oluşturulmuş olur. Bu edebiyatta şairler, bugünden farklı olarak yüzlerce yıl boyunca kahramanların rakiplerine karşı sergiledikleri olağanüstü yeteneklerini, cesaretini ve zaferlerini anlatmışlardır. İslam dünyasında ise zamanla peygamber ve dört halifenin gaza anlatıları üzerinden Doğu'ya özgü bir dinî cenk anlatısının oluştuğu söylenebilir. Bu anlatıya manevî değerlerle birlikte Türklerin mitsel boyut da taşıyan savaşçılığı eşlik ettiğinde, ortaya şairlerce oluşturulan çok renkli tasvirler çıkmıştır.

Fuad Köprülü'ye göre XIII. yüzyıldan itibaren Klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği ortamlarda Türk toplumunun hayatındaki cenklerden tasvirler sunan Dede Korkut Hikayeleri, Battâl Gâzi ve Dânişmend Gâzi hikayelerini anlatan halk ozanları bulunmaktaydı. Bu ozanların anlattığı hikayelerde geçen kahramanlık ise Ebû Müslim, Hamza ve Ali'nin şahsiyetleri etrafında oluşturuluyordu. Halk tarafından oldukça beğenilen bu hikayeler, sonraki devirlerde divan şairlerini bu minvalde eserler vermeye sevk etmiştir. Türk edebiyatındaki Battâlnâmeleri, Gazavâtnâmeleri ve Hz. Ali Cenknâmeleri'ni bu açıdan değerlendirmek gerekir (Köprülü, 1980:252-253). Türk edebiyatında bu türler dışında da başta Saltuk-nâme olmak üzere Hamza-nâme, Ebû Müslim-nâme gibi eserlerde de savaşa ait pek çok unsur bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında savaşla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmacıların savaş konusunu birçok farklı bakış açısıyla değerlendirdikleri görülür. Konuyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan biri Fatih Sona'ya aittir. Yazar, *Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Fetihler-Zaferler (18.yy.)* adlı kitabında 18. yüzyıl divanlarında geçen fetihnâmeler ve zafernâmeler üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, divan şairlerinin savaşa bakışları hakkında araştırmacılara pek çok bilgi sunmaktadır (Sona, 2019). Bahir Selçuk'un "Nef'î'de Söz ve Savaş" (Selçuk, 2006:233-246), Muhammet Kuzubaş'ın "XVII. Yüzyıl Şairi Mezâkî'ye Göre Lehistan Savaşı" (Kuzubaş, 2006:236-248), Erdem Sarıkaya'nın "Bağdatlı Rûhî Divanında Osmanlı Savaş Kültürüne Ait Kavramlar" (Sarıkaya, 2017:121-146), Hanife Dilek Batislam'ın "Divan Şiirinde Düşman ve Düşman Gazelleri" (Batislam, 2016:133-156) ve "Divan Şiirinde Savaş ve Fehîm-i Kadîm'in Savaş Gazelleri" (Batislam, 2020:318-327) adlı çalışmaları konumuz dahilinde olan klasik Türk edebiyatındaki savaş kültürüyle ilgili yapılmış olan diğer çalışmalardan bazılarıdır.

Savaş anlamına gelen "oğraş, tekâbül, dögüş, sefer, harb, cenk, gazâ, gavgâ, rezm, peykâr, cihâd, cidâl, sitîz, kârzâr" (Tulum, 2011:1554) kelimelerinin hepsi klasik Türk edebiyatında şairler tarafından kullanılmıştır ancak bu kelimelerin anlam çerçevelerine ayrıntılı olarak bakıldığında cenk kelimesinin divan şairlerince aşk için verilen mücadeleyi anlatmak açısından savaş anlamına gelen diğer kelimelerden daha ziyade anlamlar içerdiği görülür. İdeal güzeli bulmak ve ona kavuşmak arzusu içinde olan divan şairleri, aşk uğruna vermiş oldukları mücadelede çekmiş oldukları sıkıntıları anlatırken cenk kelimesini sıklıkla kullanırlar. Cenk, divan şairlerince sevgiliye ve rakiplere karşı verilen mücadelenin diğer adı olarak karşımıza çıkar. Oldukça kısıtlı bir teçhizatla kahramanlığın timsali şeklinde cenk meydanına çıkan divan

şairinin karşısında etkili ve güçlü silahlara sahip olan sevgili ve rakip bulunmaktadır. Gerçek hayatta savaş meydanlarında kullanılan bütün silahların ve savaş tekniklerinin edebî bir şekilde anlatıldığı tasvirlerde divan şairi, okuyucusuna alegorik bir cenk tasviri sunar.

Divan şairlerinin kendine has üsluplarıyla oluşturdukları şiirlerde doğrudan veya dolaylı olarak âşık, mâşuk ve rakip arasında oluşan mücadelenin izlerini görmek mümkündür. Gücün ve iktidarın en büyük temsilcisi konumunda bulunan sevgili, mezkûr şiirlerde cenk meydanında sahip olduğu ordusuyla birlikte güçlü ve kan dökücü bir kişi olarak tasvir edilir. Sevgilinin etrafında sürekli bulunan ve sevgiliye ulaşma konusunda âşığa sürekli zorluklar çıkaran rakip ise cenk meydanındaki ikincil güce sahip kişidir. Sevgilisi ve aşkı uğruna mücadele eden âşıkta bu meydanındaki en güçsüz kişi olarak karşımıza çıkar. Çalışmamızdaki asıl amaç; divan şairlerince kurgulanan cenk ortamında âşık, sevgili ve rakip tiplerinin kendi aralarında vermiş oldukları mücadeleyi ortaya koymak olacaktır. Bu amaçla XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar geçen dönemde muhtelif şairlerin divanlarında bulunan ve savaş anlamlarına gelen cenk, gazâ, harb, rezm, cihâd, gavgâ, peykâr, cidâl, sitiz ve kârzâr kelimeleri taranmıştır. Taraması yapılan bu kelimelerden özellikle 'cenk' ifadesinin yukarıda anlattığımız üzere şairler tarafından sevgili, âşık ve rakip arasındaki mücadeleyi anlattığı görülmüştür. Biz de bu bağlamda şairlerin 'cenk' ifadesi etrafında nasıl kurgular oluşturduklarını tespit etmeye çalıştık.

2. Cenk Meydanında Âşık

Divan şairlerince cenk tasvirlerinin işlendiği beyitlerde en kısıtlı imkânlarla sahip olan ve cenk meydanında en korumasız halde bulunan kişi âşıktır. Aşkı elde etmek amacıyla rakip ve sevgiliyle mücadele etmek zorunda olan âşığın savaş teçhizatları, diğer iki tiple (sevgili ve rakip) kıyaslandığında oldukça yetersizdir. Bütün eksikliklerine rağmen âşığın sahip olduğu en önemli özellikler aşka olan bağlılığı ve kendi öz varlığıdır. Sevgilinin rızasını kazanmayı amaçlayan âşık, sevgili için hangi mücadeleyi verirse versin her zaman için sevgilinin incinmemesini ve zarar görmemesini önemser. Cenk tasvirleri içinde aşkı için mücadele eden âşığa bakıldığında da bu durum söz konusudur. Âşık; cesareti, yiğitliği ve özverisiyle cenk meydanına kazanmak için çıkar ancak söz konusu sevgili olduğunda yaralanmayı hatta ölmeyi bile kolay bir şekilde kabul eder:

“Nişâne itdi cânımı gözün gamzen hadengine

Bu bî-çâre neçün düşdi 'aceb bu fitne cengine” (Akdoğan, ?:555)

Klasik Türk edebiyatında şairlerin kendilerini meşhur âşıklarla kıyaslamaları oldukça yaygın bir gelenektir. Cenk meydanındaki temel gayesi sevgilinin uğruna aşk mücadelesi vermek olan âşık, bu konuda kendinden önceki diğer meşhur âşıklara da meydan okur. Söz konusu âşığın cesaretini ve kararlılığını göstermek olduğunda Kays ve Ferhat gibi ünlü âşıklar bile meydanı âşığa bırakmaktadır:

“Mahabbet 'arsasında Kays u Ferhâd ile ceng itdüm

Çekildi gitdi anlar bende kaldı 'âkıbet meydân” (Kaya, 2017:452)

Cenk, kalabalık gruplar halde toplu olarak gerçekleştirilse de âşık, cenk meydanında her zaman için tek başına mücadele etmek zorundadır. Zorlukların üstesinden tek başına gelmeye çalışan âşığı, kendi vücudunu temsil eden gönlü ve canı dahi onu bu yolculukta yalnız bırakmaktadır. Âşık, her koşulda cenk meydanındaki mücadelesini tek başına, kimseden yardım almadan gerçekleştirmek zorundadır. Âşığı, gerçek anlamda âşık yapan da tam olarak bu özelliğidir:

“Ceng-i hicrânda dil ü cândan meded umdum velî

Biri gördüm yaralu düşmiş birisi ceng ile” (Ersoy, 2017:342)

2.1. Âşığın Cenk Meydanında Sahip Olduğu Silahlar

Cenk meydanında kendine has bir duruş gösteren âşığın sahip olduğu en önemli ve etkili silahı 'âh'tır. Kendisine karşı yapılan bütün haksızlıkları âh vasıtasıyla Allah'a ulaştıran âşık, yaratanın yardımıyla haksızlık edenler karşısında zafer elde etmektedir. Böyle bir durumun anlatıldığı aşağıdaki şiirde âşık, âh oku ve gam askerleriyle mücadeleye çıkmaktadır. Sahip olduğu okuyla ve gam askerleriyle kendisini aşk şâhı olarak gören Fehmî (ö.?), cesaretiyle rakiplerine meydan okumaktadır:

"Şâh-i 'ışkam Fehmiyâ ağıâr ile ceng itmege

Tîr-i âhumdur silâhum gam sipâhumdur benüm" (Gıynaş, 2017:1780)

Âşığın âh silahı, her ortamda aynı şekilde ve aynı özelliklerde var olan bir unsur değildir. Yukarıdaki beyitte ok olan âh, aşağıdaki şiirde ise bir kılıç olarak karşımıza çıkar. Divan şiirinde doğruluğun ve dürüstlüğün temsilcisi konumunda bulunan âşığın vücudundan çıkan âhu da tıpkı bir kılıç gibi doğru ve düz bir yapıya sahip olduğundan dolayı şair, âhını kılıca benzetmektedir. Şaire göre bu âh kılıcı tek başına düşmanları yenmek için yeterli değildir. Mutlak bir zafere ulaşmak isteyen âşığın başarılı olabilmesi için talihe de ihtiyacı vardır. Âh kılıcı gibi etkili bir silaha sahipken bile âşığın talihe ihtiyaç duyması, cenk meydanında zafer için şansın da ne kadar önemli bir etken olduğunun göstergesidir:

"Şemşîr-i âhum eyler idi düşmeni zebûn

El degmiş olsa baht ile ceng ü cidâlden" (Kaya, 2017:462)

Cenk sırasında bütün savaşçılar, kesici âletler dışında düşmandan gelebilecek hamleleri önlemek ve kendilerini korumak amacıyla bir ellerinde de kalkan bulundururlardı. Cesareti ile cenk meydanının emsalsiz savaşçısı konumunda bulunan âşık ise kendisini savunmak için kalkan yerine göğsünü siper etmektedir. Sevgilisine seslenerek onu cenk meydanına çağıran âşık, sevgilisinin kirpik oklarına karşı kendi göğsünü siper olarak kullanmaktadır. Âşığı böyle bir davranışa iten sebep ise kuşkusuz sevgiliden gelen her şeye razı olma anlayışıdır:

"Tîrüne karşı senün sîne siper eylemişem

Berü gel ceng edelüm sîne benüm tîr senün" (Kaçalın, ? : 26)

Âşık, sevgiliden gelen her türlü zorluğu, belayı, elemi ve kederi koşulsuz olarak kabul eder ve kendisine gelen bu unsurların tamamını bir ihsan olarak görür. Âşık hiçbir zaman da bu durumdan dolayı en ufak bir şikâyet de bulunmaz. Aşağıdaki şiirde de böyle bir durum söz konusudur. Cenk meydanında mücadele ederken sevgilisinden gelen oklara maruz kalan âşık, bu okları göğsünden çıkarma hevesi içinde değildir. Ona göre sevgiliden gelen bu kirpik okları, başka cenklerde onu bir cevşen gibi koruyacaktır:

"Leşker-i hicrân ile şeb-tâ-seher ceng itmege

Takmuşam peykânlarını sîneme cevşen gibi" (Aksoyak, 2018:1157)

Sevgilisi uğrunda her türlü eziyete ve sıkıntıya katlanan âşık, bazen bu uğurda kendisine bile çeşitli eziyetler uygulamaktadır. Özellikle kendisini kalenderî zümrelerindeki abdallar ile sık sık eşdeğer olarak gören âşık, bir bıçak veya kızgın bir demirle vücudunun çeşitli yerlerini yakarak dağlar. Kökeninde Hint mistisizmi olan bu uygulamayla âşık, bedenine eziyet ederek ruhunu yüceltmeyi amaçlar (Şentürk, 2015:166). Vücuduna bu anlayışla yaralar 'dâğ' açan ve kendisini bir kalenderî âşık olarak okuyucuya sunan şair, kalenderîlerin elif çekme ve na'l kesme âdetlerini de şiirinde kullanmıştır. Vücudundaki yaraları kalkan, çizdiği elifleri ok, kestiği na'l da kemân olarak tarif eden âşık; sahip olduğu silahlarla artık aşk meydanında sevgilisi için cenk etmeye hazırdır:

"Sihhatümle 'ışk meydânında cânâ ceng için

Tâze dâğum bir siper tîrüm elif na'lüm kemân" (Köksal, 2017:1135)

2.2. Felekle Cenk Tutan Âşık

Her zaman için 'baht'ının (talih, şans) karalığından ve yokluğundan dem vuran divan şairleri, bu durumu şiirlerinde sık sık vurgularlar. Sevgiliye ulaşamamanın ve başlarına gelen kötü durumların müsebbibi

olarak görülen baht, aynı zamanda divan şairlerinin mücadele etmesi gereken de bir unsurdur. Sabrın, azmin ve gayretin temsilcisi olan âşık, talihini değiştirmek için baht ile cenk etmek mecburiyetindedir. Âşığın bu cenkteki en etkili silahı ise derinden çekilen bir âh kıvılcımıdır:

“Kevkeb-i bahtumla her şeb subha dek ceng itmege

Şu ‘le-i âh-i derûnum döstlar hançer yiter” (Gıynaş, 2017:600)

Eski zamanlarda güneş battıktan sonraki gece hayatı oldukça durağan bir yapıya sahipti. Eğer yaşanan mekân taşra olursa o zaman akşam vaktinde yapılacak faaliyetler daha da az olmaktadır. Böyle bir akşam vaktinde düşüncelere dalan âşık, sevgilisine kavuşma hayalleri kurarken bir anlamda da gamıyla cenk etmektedir. Yalnızlığın ve karanlığın baskın olduğu bu ortamda âşık, felekle makus talihini değiştirmek için mücadele vermektedir:

“Gice gamla cengi derken üstüme döndi felek

Pür şerâr âhum geyürdi bir duhânî zer benek” (Saraç, 2002:349)

Cenk meydanında kısıtlı teçhizata sahip olan âşığın silah yoksunluğu, onun felekle olan mücadelesinde de göze çarpmaktadır. Her koşulda kendi öz varlığıyla mücadele eden âşığın burada da ‘tîr-i âh’ (âh okları) ve ‘nâleden sipâh’ (iniltiden oluşan askerler)i ona yardım etmeye çalışmaktadır:

“Ceng itmege sitârem ile çarha gâh gâh

Dil tîr-i âh atar çeküben nâleden sipâh” (Erünsal, 2018:458)

Felek, âşığın talihi üzerinde her ne kadar etkili olsa da onun bile çekinmesi gereken bir ‘âh’ unsurunun varlığını da belirtmek gerekir. Divan şiirindeki diğer silahlarla mukayese edildiğinde oldukça basit görünen ‘âh’, işlev bakımından belki de en etkili silahtır. Âşık; yıkılmayan, yok edilmeyen nice unsuru bir ‘âh’ı ile ortadan kaldırmaktadır. Şiirinde bu anlayışa yer veren şair, feleğe seslenerek bir anlamda dikkatli olmasını ona öğütlemektedir. Çünkü canına kasteden feleğe karşı âşık, âh kılıcını çekmiştir:

“Katlüme kasd itdün ammâ ey sipihr-i ceng-cû

Tiğ-i âhumdan benüm sen kanda baş kurtarasin” (Aydemir, 2018:336)

Feleğin âşığın ‘âh’ına karşı olan çaresizliğinin işlendiği bir başka beyitte ise şair, feleğin âh oklarından korunmak için cevşen giydiğinden bahsetmektedir. Şairin ifadesine göre gece vakti âşıkla cenk meydanında karşılaşan felek, gökyüzündeki yıldızlardan kinaye olan bir cevşeni korunmak için giyinmiştir:

“Âhum okından iy melek sehm eyleyüb zâl-i felek

Cevşen geyer pul pul benek her şeb benümle ceng için” (Üst, 2018:2614)

3. Cenk Meydanında Sevgili

Divan şiirinin merkezinde bulunan sevgilinin en önemli özellikleri arasında âşığa acı ve ızdırıp verici olması gelir. Cevr oku atarak, cana kastederek, zulm ve eziyetler yaparak çevresindeki âşıkların ona karşı olan bağlılıklarını ve sadakatlerini sınar. Bu yaptıklarından dolayı da ona kimse hesap soramaz. Sahip olduğu imkanlarla ve takındığı tavırlarla sevgili, âdeta divan şiirinin sultanı konumundadır (Pala, 2007:402). Sevgiliyle âşık arasındaki münasebeti en iyi açıklayan imaj, sultan-kul etrafında oluşturulan edebî kurgudur. Sahip olduğu özelliklerle sultan olarak görülen sevgilinin karşısında onun her türlü eziyetine katlanan ve onun için mücadele eden âşık bulunmaktadır (Gönel, 2010:219). Divan şiirinde sevgili, eziyet ederek âşığın canına kasteder. Onu böyle bir eyleme yöneltten ise âşığın ona karşı olan sevgisinde samimi olup olmadığını öğrenmektir. Sevgili, âşığın canına kastederken ona güzellik unsurlarından göz ve ben yardımcı olur. Son derece etkili silahlara dönüşen bu güzellik unsurlarıyla sevgili, her ne kadar âşığı öldürmek istese de aslında âşığın yaşamasını ister. Âşığın ölümle yaşam arasında bir çizgide tutan sevgilinin asıl amacı, âşığın sabrını ölçmektir (Batislam, 2003:190).

Âşığın sevgiliye kendisini ispat etmek için veya onu elde edebilmek için vermiş olduğu mücadele divan şairleri tarafından farklı teşbih ve metaforlarla sıklıkla işlenir. Bu mücadelenin işlendiği edebî tasvirlerden birisi de savaş meydanıdır. Bu tasvirlerde sultan olarak görülen sevgilinin sahip olduğu her bir güzellik unsuru, sıklıkla bir savaş âletine veya savaş meydanındaki bir askerî birliğe teşbih edilir. Cenk unsurlarıyla donatılan sevgilinin şairler tarafından bu şekilde teşbih edilmesinin altında yatan en önemli sebep, kuşkusuz sevgilinin bir hükümdar ve sultan olarak görülmesidir. Ancak özellikle divan edebiyatının oluşturulduğu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu uzun ve sayıca fazla savaşlar düşünüldüğünde bu durum, bir anlamda sosyal hayatın da divan edebiyatına yansımasıdır. Aksi takdirde savaş meydanlarında kullanılan silahların bu denli fazla ve ayrıntılı bir şekilde sevgili tipinin etrafında hayali olarak bulundurulması tek başına anlamsız olarak kalır.

Âşığa eziyet ederek onu sınamak amacıyla olan sevgili, bunu gerçekleştirmek için sahip olduğu ordularını etkin bir şekilde kullanır. Çünkü o, divan şiirinde sultan konumundadır ve bir sultan olarak kendisi cenk etmek yerine cenk meydanına ordu sevk etmeyi tercih eder. Aşk için vermiş olduğu mücadeleyle kendisini kanıtlamak isteyen âşık ise cenk meydanında sevgilinin güzellik unsurlarıyla donatılmış ordusunu yenmek zorundadır. Âşık ile sevgili arasındaki bu çatışma ortamı, sevgilinin sahip olduğu özelliklerle birleşince ortaya şairlerce kurgulanan savaş tasvirleri çıkmıştır. Öyle ki aşağıdaki şiirde olduğu gibi âşıkları birbirine düşürme niyetinde olan sevgilinin bu amacını gerçekleştirmesi için savaş bahanesini çıkarması yeterlidir. Bir bahane ile savaş çıkaran sevgili, savaş sırasında âşıkların kendisi için mücadele etmesini izleyecek ve bu durumdan keyif alacaktır:

“Cânâ bahâne ister imiş cenge kaşların

‘Âşıklarun görünce hemân def’i çatdılar” (Gıynaş, 2017:936)

Bir tür zırh, savaş elbisesi anlamına gelen ve Farsça bir kelime olan cevşen, Ehl-i beyt tarikiyle Hz. Peygamber’e ait olduğu kabul edilen Cevşen-i Kebîr ve Cevşen-i Sagîr adlı iki duanın ortak adıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber’in katıldığı savaşların birinde üzerindeki zırhın kendisini sıkarak rahatsız ettiği bir anda Hz. Peygamber dua ederek Allah’tan yardım istemiştir. O sırada Cebrail, Hz. Peygamber’e gelerek ondan hem kendini hem de ümmetini zırhtan daha iyi koruyacak olan cevşen duasını okumasını istemiştir (Toprak, 1993:462). Cenk sırasında cevşen kullanılmasına dikkat çeken Karamanlı Nizâmî (1469/73?), sevgiliden kendisine doğru gelen kirpik oklarını engelleyen unsurun cevşen olduğunu belirtmektedir. Şaire göre, cenk meydanında savaşan bir âşığın sevgilinin silahlarından korunması için cevşen kullanması gerekmektedir:

“Çün hadengine anun mâni’ olan cevşen imiş

Bârî çün ceng iderüz cevşen ile ceng idelüm” (İpekten, 2020:180)

Eski zamanlarda şehir kuşatmaları ve deniz savaşları hariç tutulursa, savaş denildiğinde akla ilk gelen mekân, meydan muharebelerdir. Düşman ordusunu uzaktan yok etmenin mümkün olmadığı bu ortamda ordular, sefer hazırlıklarını yapıp düşmanla karşılaşmak için sefere çıkardı. Bu seferin sevgili üzerinden anlatıldığı şiirde ise, sevgilinin yanağında çıkan ayva tüyleri ‘hat’, Habeş Sultanı’na benzetilmiştir. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Habeş Sultanı, beyaz tenli olmasıyla dikkat çeken ve divan şiirinin asıl sultanı olan Rûm Sultanı’na sefer düzenlemektedir:

“Dirler yüzinde câ-be-câ hattı belürdi dil-berün

Didüm ki sultân-i Habeş Rûm’a gelüpdür ceng için” (Gıynaş, 2017:1988)

Sevgilinin güzellik unsurları olan hat (ayva tüyü) ve ruh (yanak) vasıtasıyla cenk hayali oluşturulan bir başka beyitte ise Muhyî (ö.1548), sınır boylarında iki devlet arasında yapılan mücadelenin sıklığından bahsetmektedir. Şaire göre sevgilinin bu iki güzellik unsuru, birbirlerini üstünlük sağlamak için sürekli mücadele içindedir. Şair aslında bir cenk tasviri içinde Osmanlı Devleti döneminde özellikle Balkan bölgesinde akın gerçekleştiren Rûmeli akıncılarından bahsetmektedir.

“Ruhlarında ‘asker-i hüsnün ile hat ceng üzredür

Rûm ilinün evlerinde çok olur uğraşlar” (Arslan, 2020:225)

Düşmana üstünlük sağlamak, toprak kazanmak, nâm ve şöhret elde etmek gibi pek çok sebeple yapılan cengin divan şiirindeki yapılaş amacı sevgili içindir. Söz konusu sevgili olunca divan şairleri, bazen tabiattaki tasvirleri de şiirlerine dahil ederek duygu ve düşüncelerini açıklamaya çalışır. Mesîhî (ö.1512), bağ içinde kırılmış halde gördüğü servilerden ve ağaçlardan bahsederek sevgili için yapılan cenk sırasında tabiatın bile zarar gördüğünü dile getirmektedir. Ağaçların başlarının kesik hâlde bulunmasının sebebi ise, ağaçların sevgilinin boyuyla yarışmalarıdır:

“Kâmetçün cengler kopmuşdur ey cân şöyle kim

Bâğ içinde şikeste-ser durur herbir şecer” (Mengi, 2020:173)

Bazen doğrudan sevgilinin kendisi için değil onun güzellik unsurlarının biri veya birkaçı için de âşıkların cenk mücadelesi verildiği görülür. Aşağıdaki şiirde, kırmızı rengi dolayısıyla ön plana çıkan sevgilinin dudağı için yapılan cenk mücadelesinde her taraf kana bulanmıştır. Buna sebep olan ise sevgilinin hançere veya kılıca benzetilen gamzesinin bu mücadeleye dahil olmasıdır:

“Dil lebünçün ceng idüp gamzenle kan itse n’ola

Ser-hôşun kan itdügi her dem şerâb üstindedür” (Köksal, 2017:456)

3.1. Sevgilinin Cenk Meydanında Sahip Olduğu Silahlar

Divan şairleri tarafından sevgilinin güzellik unsurlarının anlatıldığı betimlemelerde, sevgilinin kan dökücü bir savaşçı olarak gösterilmesinde tarihî bir arka plan bulunmaktadır. Orta Asya’ya doğru fetih hareketinde bulunan Abbasîler, fizikî güzellikleri ve sağlam karakterleriyle dikkat çeken Türk gulâmlarıyla karşılaşmıştır. Bu gulâmlar, silahlı olmaları ve mücadelecî yapılarıyla divan şiirindeki sevgilinin prototipini oluşturmuştur. Savaşçı özelliklere sahip olan sevgilinin gözü, bakışları, kirpikleri ve kaşları her biri cenkte kullanılan bir silah olan kılıca, hançere ve oka benzetilir (Akün, 1994:416). Güçlü fiziksel yapılarına çeşitli savaş âletlerini enstüman olarak ekleyip bir savaşçı tipi oluşturan Türkler, bu özelliklerini estetik açıdan da dile getirmişlerdir. Bu durum da divan şiirinde sevgili tipinin betimlenebilmesi amacıyla bir söylem kaynağı oluşturmuştur (Çelik, 2019:344-345).

Âşığın gönül ülkesinin hükümdarı konumunda bulunan sevgili, bir hükümdara yakışacak şekilde etkili ve donanımlı bir orduya sahiptir. Onun sahip olduğu ordunun bütün fertleriyle sevgilinin güzellik unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bahsedilen güzellik unsurlarıysa şairler tarafından disiplinli bir orduda bulunan askerî birliklere benzetilir. Bâkî (ö.1600) tarafından sevgilinin kirpiklerinin atlı süvarilere benzetildiği beyitte de böyle bir durum söz konusudur. Ellerindeki mızraklarla düzenli bir şekilde sıralanan bu atlı askerleri âşığın aşması ve sevgilisine ulaşması ise oldukça müşkül bir durumdur:

“Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf

Gûyiyâ cenge turur nîze-güzârân saf saf” (Küçük, 2011:241)

Cenk meydanının en etkili askerî birliklerinden olan atlı askerlere karşı başarılı olabilmek için birlik ve beraberlik içinde olan başka bir askerî birlikle mücadele etmek gerekir. Toplu halde ve süratli bir şekilde hareket kabiliyetine sahip olan atlı askerlere karşı yapılacak ferdî mücadele, savaş alanında galibiyet için yetersiz kalacaktır. Sevgilinin kirpiklerinden oluşan askerî birlikle karşılaşan âşık, tek başına mücadele edemeyeceğinin farkına vardığı için diğer âşıklara seslenmekte ve onları birlikte mücadele etmeye çağırmaktadır:

“Bugün meydân-ı ceng içre yine saf bağladı müjgân

Kanı yoldaşlar gelsün kim uş yoldaşlık çağı” (Işınsoy Durmuş ve Canım, 2018:323)

Savaşlarda düşmanı hızlı ve etkili bir şekilde yok etmek için uygulanan yöntemlerden birisi de ilk hücumu atlı birliklerle yapmaktır. Türk savaş kültüründe ‘Turan taktiği’ veya ‘Kurt oyunu’ olarak adlandırılan bu savaş tekniğinde büyük çoğunluğu okçu süvarilerden oluşan birlik, ağır hareketli ve sıkı saflar halinde mücadele eden düşman birliklerine karşı süratleri sayesinde üstünlük sağlamaktaydılar. Düşmanın

beklemediği bir anda gerçekleşen bu baskında, birkaç saat içinde savaş son bulurdu (Kafesoğlu, 1997:286). Sevgilinin kirpiklerini sözü edilen şekilde hızlı ve etkili bir şekilde sonuca ulaşmak isteyen atlı birliklere benzeten şairin bu durum karşısında çaresizce beklemekten ve savaşı kaybetmekten başka bir seçeneği bulunmamaktadır. Zira etkili bir atlı askeri birliğine sahip olan sevgili, âşığa göz açtırmamaktadır:

“Çeşm-i mestün gerçi kim cenge göz açdurmaz şehâ

Kalbe evvel kend’özin uran müjen âlâyıdır” (Kaçalın, ?:12)

Cenk meydanında kullanılan askerî birliklerden biri de okçulardır. Uzak mesafeden düşmanları hedef almakta oldukça mahir olan okçular, cenk meydanının vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Divan şiirinde âşığın gönlünü avlamak amacıyla olan sevgilinin kaş ve kirpiği de bu yönüyle şairler tarafından sıklıkla oka ve kemana benzetilir:

“Cânâ ne bî-dîndür gözün kim hışm ile cân kasdına

Tîr ü kemân almış ele sahn-i haremde ceng için” (Gıynaş, 2017:1986)

Sevgilinin süzgülü veya mânâlı yan bakışı anlamına gelen gamze; şairler tarafından daha çok oka ve kılıca benzetilir. Gamze oka benzetildiğinde delmek, öldürmek ve avlamak gibi işlevleri üstlenir. Kılıca benzetildiğindeyse kan dökmeyi ve öldürücülüğü esas alır (Pala, 2007:162). Gamze vasıtasıyla âşığın kendisine olan aşkını sınamak niyetinde olan sevgili, âşıkla bir nevi cenk içerisinde. Âşığın kanını dökerek ve ona zarar vererek onu sınavan sevgili, aynı zamanda cenk meydanlarında düşmandan korunmak için giyilen zırhı kuşanmıştır. Bu zırh ise sevgilinin bir başka güzellik unsuru olan halka şeklindeki ‘zül’dür:

“Zülfini halka halka idüp giderür zirih

İtdükce gamzesi dil ü cân ile kasd-ı ceng” (Kaya, 2017:396)

Âşıklar, son derece keskin olan gamze kılıcına sahip olan sevgiliyle karşılaştıklarında ondan kaçınırlar. Kaçak bir şekilde mücadele eden âşıkları bu cenk mücadelesinde sevgilinin gamzesinden koruyan ise âşığın vücudundaki yaralardan oluşan kalkandır. Sevgili karşısında çaresiz olan âşığın elinde gerçek anlamda bir kalkanın olmaması da onun sevgili karşısında bulunduğu durumu da bir anlamda özetlemektedir:

“Tığ-i gamzenden kaçır çeşmünle ceng itmez kişi

Gerçi dâğ-ı fûrkatün sînemde kalkandır henüz” (Bayram, 2018:69)

Divan şiirindeki sevgilinin özelliklerinden birisi de sevgilinin yaptığı eylemlerde tutarsızlıkların bulunmasıdır. Bazen âşığa lütuflarda bulunan sevgili bazense hemen lütfunun ardından âşığa cefâ ve eziyet edebilmektedir. Amacı âşığı sınamak olan sevgili, bu eylemleriyle âşığın kendine olan bağlılığını ölçmeye çalışır. Aşağıdaki şiirde de böyle bir durum söz konusudur. ‘Ârız (yanak) vasıtasıyla âşıklara ihsanda bulunan sevgili, sonrasında yanağına saçlarından oluşan cevşen zırhını giydirerek âşığı mücadele etmeye çağırılmaktadır. Sevgili, bunu yaparken bir anlamda âşığa seslenmekte ve yanağa ulaşmak istiyorsa saçlarından oluşan zırhı geçmelisin diye seslenmektedir:

“Geh ‘ârızı ‘âşıklara lutf-ı safâsın ‘arz ider

Gâhî zırhı gevşen giyer müşkîn saçından ceng için” (İpekten, 2020:194)

Kaş anlamına gelen ebrû, sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarındandır. Göz ile bir araya gelen kaş, onunla ortak hareket ederek âşığa karşı sürekli fitne çıkarır. Sevgilinin eylemleri de şekil itibarıyla eğri olan kaşa benzetilir. Çünkü sevgilinin eylemleri doğruluktan uzaktır. Savaş âleti olarak kaş en çok keman (yay) ve hançer olarak şairler tarafından betimlenir (Pala, 2007:130-131). Mehmed Sıdkı (ö.?) ise aşağıdaki şiirinde sevgilinin kaşlarını âşıkları katletmeye hazır olan iki kılıca benzetmiştir. Âşığı gamzesiyle azarlayan sevgili, âşığın canını almak için bu sefer farklı bir güzellik unsuru olan kaş olayın içine dahil etmektedir. Gamzesi ve kaşlarıyla âşığa karşı cenk eden sevgili ise şiirin bütününde çeşitli silahları donanmış bir savaşçı olarak karşımıza çıkar:

“İki şemşîr çekilmiş ebruvânı katl-i ‘uşşâka

‘Îtâb-ı gamzeden peydâ olan ceng ü cidâl âfet” (Eren, 2017:39)

Türlü savaş aletlerini kuşanmış bir şekilde âşıkların karşısında bulunan sevgiliyle mücadele etmek Mesîhî (ö.1512)’ye göre gereksiz bir uğraştan başka bir şey değildir. Şaire göre çarhı (feleği) kalkan, hilâli de kılıcının kabzası olarak kullanan sevgiliye karşı hiçbir âşık başarılı olamayacaktır:

“Ceng itmesün gönüller o günyüzlü yâr ile

Kim çarh bir siperdür ana kabzadır hilâl” (Mengi, 2020:207)

4. Cenk Meydanında Rakip

Temel konusu aşk olan klasik Türk edebiyatındaki aşk üzerine kurulan hayali ortamlarda olaylar sevgili, âşık ve rakip arasında gerçekleşir (Çavuşoğlu, 2006:68). Merkezde sevgilinin olduğu ortamda âşık ve rakip arasında sürekli olarak sevgiliye ulaşma konusunda bir rekabet söz konusudur. Rekabetin olduğu ortamda genellikle sözlü olarak karşılıklı atışmalar şeklinde görülen bu durum, zaman zaman fiili mücadeleye kadar gidebilmektedir. Bunun altında yatan en büyük sebeplerden birisi de kuşkusuz ki rakip kelimesinin Türkçe ve Farsça lügatlerde geçen ve başkasıyla aynı şeyi isteyen, rekabet eden anlamlarının şairler tarafından beyitlerde sıklıkla işlenmesidir (Şentürk, 1995:3). Arzu edilenin sevgili olduğu ve sonunda da bir kişinin galip geleceği cenk meydanında, bu sebeple âşık ile rakip arasında sürekli bir gerilim oluşmaktadır. Bu gerilime sevgilinin âşığı sınamak için onu kıskandırması, ona yüz vermeyerek rakiple vakit geçirmesi gibi durumlar eklendiğinde âşığın rakip ile olan mücadelesi çatışmalara yol açabilecek bir hüviyete bürünmektedir.

Rakibin âşiğa karşı göstermiş olduğu savaş, namertçedir. Rakip, aşk kahramanının karşısına çıkıp inandığını ve istediğini almak üzere kendisini ortaya koyabilen bir anlatı kahramanı olarak karşımıza çıkar. Rakip, kurnazca sinsilikler yapan ve gücü mertçe meydan kavgalarına yetmeyen silik bir kahramandır. Âşık, aşka ve sevgiye olan kutsal adanmışlığı nedeniyle her tehlikeyi göze alan ve hayatı pahasına savaşan bir kahraman iken rakip; kavgada ve savaşta âşıkla karşı karşıya gelmekten kaçınır. Âşığın rakiple olan cengi kıskançlık duygusu üzerinden yürütülür.

Âşık tarafından türlü hakaretlere uğrayan, aşağılanan, hor görülen rakip; yeri ve zamanı geldiğinde cenk edilecek bir düşman olarak görülmektedir. Bu cenk ortamında rakip, sevgiliyle âşık arasında bulunan en büyük engellerden biri olarak bulunmaktadır. Âşıkta sevgiliye giden yolda sürekli karşılaştığı ve mücadele ettiği rakip ile yaptığı cenkten mutluluk duymaktadır:

“Ağyâr-ı hırs-meşreb ile hep cedeldeyiz

Küffâr-ı bed-nihâd ile biz cengi sevmişiz” (Demir, 2017:341)

Ortak hedef olan sevgiliye ulaşma konusunda cenk eden âşık ve rakip arasındaki temel farklardan bir tanesi de cenk sırasında kullanılan yöntemdir. Cenk sırasında temel amaç düşmanı yenmek olsa da bu uğurda yapılan her türlü eylem mübah olarak görülmez çünkü savaşın bile kendine ait bir ahlakî kuralları ve yöntemleri vardır. Şiirinde bu duruma vurgu yapan şair, karşıdaki her türlü hileye ve ahlaksızlığa başvuran rakip bile olsa ona karşı ‘merdâne’ mert ve yiğit bir şekilde mücadele etmek gerektiğini salık verir. Şiiri yazan Avnî mahlasıyla şiirler yazan ve cenk meydanında onlarca zaferler kazanan Fatih Sultan Mehmet (ö.1481) olunca cenk meydanındaki yiğitliğin önemi bir kat daha artmaktadır:

“Yâr için ağyâr ile merdâne ceng itsem gerek

İt gibi murdâr rakîb ölmezse yâr elden gider” (Doğan, 2016:218)

Cenk meydanında yiğitçe savaşmak gerektiğine değinilen bir başka şiirde Emrî (ö.1575), rakibe seslenmekte ve ona yiğit bir şekilde savaşması gerektiğini telkin etmektedir. Ancak rakip, sahip olduğu özellikleri dolayısıyla bu sıfattan oldukça uzak görünmekte ve kaçarak savaşmayı tercih etmektedir.

Yiğitliğin, mertliğin ve doğruluğun âşık tipiyle özleştirildiği şiirde, rakip her türlü hileye başvuran, yeri geldiğinde de korkarak savaş meydanını terk eden bir kişi olarak nitelenmiştir:

“Kaçma ‘avrat gibi ortaya gel ey kelb rakîb

Er isen ceng idelüm gel berü meydâna yine” (Saraç, 2002:265)

Daha önceki beyitlerde olduğu gibi cenk meydanında cesaretini ve yiğitliğini göstermeye çalışan âşık, sevgilinin kirpiğe benzeyen oklarına talip olduğunu belirterek cenk meydanında nasıl yürekli olduğunu rakiplere göstermektedir. Bunu yaparken de âşık bir anlamda sevgiliye ben senden gelen her şeye razıyım ve seni asıl hak eden kişi benim diye seslenmektedir:

“Ceng-i ağıâr içre ‘arz eyler bu dil peykânunu

Rûz-i meydân bellü olur kimde var ise yürek” (Gıynaş, 2017:1601)

Yeri geldiğinde aşkı inkâr eden, onun kıymetini ve değerini anlamayan rakip; âşık ile girdiği mücadelede âşığa insafsızca yaptığı zulümler dolayısıyla kâfire teşbih edilmektedir (Aydın, 2018:104). Rakibin aşağılanarak kafirle eşdeğer tutulduğu bu anlayışta âşıkta kutsal için mücadele eden ve hak anlayışına sahip olan Müslüman olarak görülmektedir. Bu mücadelenin cenk meydanına yansımada ise âşık hakkı temsil ederken, rakipse batılı temsil etmektedir:

“Yâr için ağıâr ile ‘âşık kaçan ceng eylese

Dîn için kâfir müselmân sanasın eyler savaş” (Köksal, 2017:712)

İslam’ı tebliğ etmek, hem nefisle hem de Müslüman olmayanlarla savaşmak anlamında kullanılan cihâd kelimesi, Kur’ân’da çeşitli âyetlerde geçmekte ve doğrudan savaş anlamıyla kullanılmaktadır (Özel, 1993:527). Hak yolu inkâr eden ve kâfir olarak nitelendirilen rakibe karşı âşık tarafından cenk edilmesi de bu bağlamda cihad olarak düşünülmüştür. Cenk meydanında ok atılarak etkisiz hale getirilmek istenen rakibe karşı verilen bu mücadele ise âşığa yaraşır bir şekilde ‘gazâ’ olarak nitelendirilmiştir:

“Oh at rakîbe ister isen k’idesin cihâd

Kâfir yüzünde şübhesüz atmak gazâdur oh” (Mermer, 2020:332)

Âşığın gazi, rakibin kâfir olarak görüldüğü bir başa şiirde ise şair, yukarıdaki beyitte olduğu gibi olayı hakla batıl arasındaki mücadeleden okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Kendisini din için mücadele eden gaziyle özdeşleştiren âşığın karşısında onun sevgiliye ulaşmasını engelleyen kafir bir rakip portresi bulunmaktadır. Beytin arka planında ise şair aslında, sonu sevgiliye ulaşmakla sonuçlanan bir yolculukta yapılması gereken ilk şeyi ifade etmektedir. Şaire göre sevgiliye ulaşmak için yapılacak ilk şey küfrü inkâr etmektir, zira doğru yola ulaşmak için önce batıl olandan vazgeçmeli ve doğru yola yönelmelidir:

“Senün-çün itse ağıâr-ıla ‘âşık çünkü âgâzı

İder san dîn için küffâr birle ceng bir gâzî” (Üst, 2018:3275)

Savaş meydanında karşılaşan iki ordunun tek bir nihai hedefi vardır, ne olursa olsun karşıdaki düşmanı yenmek. Düşman yenildiği vakit, muzaffer olan ordu amacına ulaşmış olur. Muvakkitzâde (ö.1807/8?), bu anlayışı cenk meydanında karşılaşan iki orduya benzettiği rakip ve âşık tipleri üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Savaşlarda kullanılan ateşli silah olan toplarsa şair tarafından bu iki tipin silahları olarak düşünülmüş, atılan toplarla kalenin burçları ve bedenleri yerle bir olmuştur. Âşık ile rakip arasındaki mücadelenin cenk meydanında tasvir edildiği beyitte şairin asıl anlatmak istediği rakibin yapmış olduğu her eylemin, söylemiş olduğu her sözün aslında âşığı ne derece incittiğidir. Rakip, cenk meydanındaki toplarla eş değer olarak görülen eylemleriyle bir gönle benzeyen âşığın gönlünü yerle bir etmiştir:

“Tôp olup başladı cenge rukebâ vü ‘uşşâk

Gülle-i burc u beden düşdi gönülden gönüle” (Bektaş, 2017:307)

Mahalle, köy, yurt, sokak anlamına gelen Farsça ‘kûy’ kelimesi, divan şiirinde daha çok sevgilinin oturduğu yer olarak anılır. Sevgilinin bulunduğu mekânda ise köpekler bulunur ve bu köpekler

mahallenin bekçisidirler. Şairlere göreyse bu köpekler rakibin bizzat kendisidir. Âşık ile sevgili arasında bir engel olarak duran ve köpeğe benzetilen rakip için bazen şairler daha da ileriye giderek kaba bir tabir olan 'it' ifadesini de kullanırlar (Pala, 2007:280). Bu anlayışla it olarak gördüğü rakiplerden bahseden Mesîhî (ö.1512)'ye göre, sevgilinin mahallesinde âşığı gören köpekler, âşığın sevgiliye ulaşmaması için ona karşı saldırıya geçmişlerdir. Bir cenk ortamının oluşturulduğu beyitte köpekler, âşığın kemiklerini elde edebilmek için birbiriyle kıyasa bir rekabete girişmektedir. Sevgilisine duyduğu özlem dolayısıyla yemeden içmeden kesilerek zayıflayan ve bu nedenle vücudundaki kemiklerin görünebilir bir hâle dönüştüğü ortamda âşık, sevgilisi için bilerek ve isteyerek kendisini bu köpeklere teslim etmektedir:

“Gördükçe beni cenge düşer kûyun itleri

Ortalarında ben kaluram üstühân gibi” (Mengi, 2020:188)

Divan şiirinde âşık, bulduğu her fırsatta sevgiliye karşı kendini ispat etmek için rakibi aşağılayarak onun gerçek bir âşık olmadığını göstermeye çalışır. Sevgilinin mahallesinde dolaşmasına rağmen sevgilinin değerini bilmeyen ve köpeğe benzetilen bu rakipler, sevgili uğruna cenk etmek yerine âşığın vücudundaki kemikler için mücadele etmektedir. Köpeklerin yaptığı cengin sevgili için değil de âşığın kemikleri için olması da oldukça manidardır. Zira rakipler kendi aralarında maddi olan kemik için mücadele ederken mutluluğun asıl kaynağı olan sevgiliyi göz ardı etmektedir:

“Seg-i kûyun ne ceng eyler bu cism-i nâ-tüvân için

Ne lâzım bunca gavğâlar eki üstühân için” (Kaçalın, ? :42)

Vücudunda çeşitli yaralar açan ve açmış olduğu bu yaraları cenk sırasında savaşçıyı korumak amacıyla giyilen zırhlara benzeten âşık, rakiplerden oluşan askerlere karşı savaşa hazır olduğunu bildirmektedir. Cenk meydanında asaleti, mertliği ve yürekliliği ile kendini her fırsatta göstermeye çalışan âşığın yaralardan oluşan zırhıyla cenk meydanına gelmesi, onun aşk için verilecek savaşta ne denli yüce bir savaşçı olduğunu da bir anlamda ifade etmektedir:

“Leşker-i ağıâr ile ceng itmege ‘âşıklarun

Halka halka dâğlar birle zirih-pûş oldılar” (Gıynaş, 2017:735)

Sevgili için sürekli olarak mücadele veren (cenk eden) âşık ve sevgili arasındaki savaşı bitirmenin tek bir koşulu vardır. O da sevgilinin âşık ile sevgili arasında bir tercihte bulunmasıdır. Paylaşılmayan bu sevgili kararını verip seçimini açıklarsa âşıkla rakip arasındaki cenk de doğal olarak ortadan kalkacaktır. Aksi takdirde bu mücadele sürekli olarak devam edecektir:

“Çün rakîb-i rû-siyehle eksük olmaz cengümüz

Lutf idüp bi'llâh yâhod anı redd it yâ beni” (Gıynaş, 2017:735)

Yukarıdaki beyitle yine aynı bağlamda düşünülebilecek bir başka şiirde ise şair, âşıkla sevgili arasındaki cengi bitirecek olan tek koşul olarak kafir olarak nitelendirilen rakibin öldürülmesi olduğunu belirtmektedir. Şaire göre çıkardığı fitnelerle sevgilinin diyarında türlü kavgalara sebebiyet veren, huzursuzluk çıkararak ve bu diyarın sakinlerine rahat vermeyen rakibin bizzat kendisidir:

“Ser-i kuyunda ger gavgâ-yı ‘uşşâk olmasun dirsən

Rakîb-i kâfiri öldür ne ceng ü ne cidâl olsun” (Küçük, 2011:330)

5.Sonuç

Savaş, insanlıkla ortaya çıkan ve insanlık var olduğu sürece de devam edecek olan bir olgudur. Sorunlarını ve anlaşmazlıklarını savaş yoluyla çözmeye çalışan insanoğlunun cenk meydanlarında vermiş olduğu mücadele, okuyucusuna gerçek hayattan kesitler sunan edebiyatın da konusu olmuştur. İslamiyet'ten önceki destan geleneğinde bir kahramanın etrafında teşekkül eden cenk mücadelesinin izleri, Türk edebiyatının sonraki dönemlerinde de sürülebilir. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra gaza ve cihâd

anlayışının toplum tarafından benimsenmesiyle birlikte bu minvalde mensur ve müstakil eserler şairler tarafından verilmeye başlanmıştır. Cenk-nâme, Battâl-nâme ve gazavât-nâme türündeki eserleri de bu açıdan değerlendirebiliriz. Klasik Türk edebiyatında cenk konusunda yazılan müstakil şiirler de bir anlamda bu geleneğin devamı niteliğindedir.

Yaşadığı dönemde karşılaştığı veya duymuş olduğu savaş deneyimlerini okuyucuna aktaran divan şairi, klasik edebiyatın estetik zemininde bazı değişiklikler yapar. Gerçek bir savaş alanında edinmiş olduğu bilgi ve birikimi hayalleriyle birleştirerek bambaşka bir yapıya dönüştürür. Bu hayalî yapıda savaş alanında mücadele eden orduların yerini âşık, sevgili ve rakip alır. Cenk meydanındaki her türlü teçhizatı hayali ortama aktaran divan şairi, bu meydanda verilen mücadeleyi bütün ayrıntılarıyla okuyucusuna aktarmaya çalışır. Şairler bunu gerçekleştirirken de klasik Türk edebiyatının estetik söyleminden taviz vermeyecek bir şekilde hayal ürünlerini zengin bir şekilde işleyerek ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bağlamda âşık, cenk meydanında yiğit bir savaşçı olsa da sevgilisine karşı yine son derece duyarlıdır. Sevgili, mezkûr metinlerde bir komutan veya hükümdar olarak algılansa da ona ait olan bütün güzellik unsurları yine en ince ayrıntısına kadar şairlerce işlenmiştir. Rakip ise yine klasik Türk edebiyatının genel çerçevesinde algılandığı üzere âşık ile sevgilinin arasına giren bir şahsiyet olarak görülmüş ve divanlarda onun hakkında kullanılan bütün olumsuz sıfatlar şairler tarafından bizzat ona karşı kullanılmıştır.

Sıklıkla hükümdar olarak anılan, elde edilmesi güç olan sevgili, divan şairinin kurguladığı yapıda en etkili ve en güçlü orduya sahip kişi olarak karşımıza çıkar. Bakışları, hareketleri ve uzuvlarının her birinin bir silaha teşbih edildiği sevgili, zalimliği ve acımasızlığıyla baş edilemeyen bir ordunun sahibi olarak görülür. Sevgilinin karşısında ise ona ulaşma amacıyla olan âşık bulunmaktadır. Sevgilisinin yolunda aşk mücadelesi veren âşık, böyle bir ortamda savaş alanında oldukça kısıtlı imkanlara sahiptir. 'Âh'tan oluşan bir mızrakla bu ortamda mücadele vermeye çalışan âşığın sevgiliye karşı zafer elde etmesi oldukça müşkül bir durumdur. Ancak aşk uğruna her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olan âşık, gerektiği durumlarda kendi varlığını bile sevgilinin yoluna feda ederek savaşmaya devam eder.

Yiğitliğin ve kahramanlığın aşk mücadelesi etrafında oluşturulmuş bir simgesi durumunda olan âşık, göstermiş olduğu çabalarla cenk meydanının en namlı savaşçısı durumundadır. Âşık, yeri geldiğinde makus talihini değiştirmek için felekle cenk tutacak bir cesarete de sahiptir. Yaptığı faaliyetlerle âşık ile sevgili arasına girerek onların kavuşmasını engelleyen rakipse divan şairleri tarafından mezkûr beyitlerde sıklıkla küffar ordusunun bir ferdi olarak algılanmıştır. Hak yolunun temsilcisi konumunda olan âşık için cenk meydanında rakiple savaşmaksa şairlerce cihat olarak algılanmıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Akdoğan, Y. (?), *Ahmedî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591_ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0, Erişim tarihi: 08.05.2024

Aksoyak, İ.H. (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024

Akün, Ö.F. (1994), *Divan Edebiyatı. İslam Ansiklopedisi içinde (C.9 s.389-427)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Arslan, M. (2020), *Muhyî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Aydemir, Y. (2018), *Ramazan Behiştî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Aydın, A. (2018), *Divan Şiirinde Rakip Portresi*, İstanbul: Kitabevi.
- Batıslam, H.D. (2003), *Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm*. *Folklor/Edebiyat*, IX, (XXXIV), s.186-199.
- Batıslam, H.D. (2016), *Divan Şiirinde Düşman ve Düşman Gazelleri*, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 3, s. 133-156.
- Batıslam, H.D. (2020), *Divan Şiirinde Savaş ve Fehîm-i Kadîm'in Savaş Gazelleri*, *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), s. 318-327.
- Bayram, Y. (2018), *Adlî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59923,adli-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Bektaş, E. (2017), *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Çavuşoğlu, M. (2006), *Divanlar Arasında*, İstanbul: Kitabevi.
- Çelik, M.F. (2019), *Klasik Türk Şiirinde Tipler*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetiner, A. (2003), *21.Yüzyılda Savaş Stratejileri*, İstanbul: Selis Kitaplar
- Demir, H. (2017), *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı* (inceleme-metin), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Doğan, M.N. (2002), *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul: Ötüken.
- Doğan, M.N. (2016), *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*, İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Eren, A. (2017), *Mehmed Sıdkî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Ersoy, E. (2017), *Münirî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Erünsal, İ.E. (2018), *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Gıynaş, K.A (2017), *Pervâne Bey Mecmuası*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Gönel, H. (2010), *Divan Şiirinde Sevgiliye Dair*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), s.208-222.
- Işınsoy Durmuş, T. ve Canım, R. (2018), *Şevkî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59035,sevki-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- İlhan, S. (1999), *Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi "Kutsal Ocak"*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İpekten, H. (2020), *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Kaçalın, M.S. (?), *Âhî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Kafesoğlu, İ. (1997), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.

- Kaya, B.A. (2017), *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Köksal, M.F. (2017), *Mecma'u'n-nezâ'ir*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Köprülü, M.F. (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken.
- Kurtoğlu, O. (2009), Divan Şairinin Yerel Tarihe Katkısı Bağlamında Diyarbakırlı Lebib'in Tarihleri, *Gazi Türkiyat* (4), s.63-82.
- Kuzubaş, M. (2006), XVII. Yüzyıl Şairi Mezâkî'ye Göre Lehistan Savaşı, *Turkish Studies*, 1(2), 236-248.
- Küçük, S. (2011), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mengi, M. (2020), *Mesîhî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesih-i-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Mermer, A. (2020), *Karmanlı Aynî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Özel, A. (1993), Cihad, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C.7 s.527-531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (2007), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Saraç, M.A.Y. (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sarıkaya, E. (2017), Bağdatlı Rûhî Divanında Osmanlı Savaş Kültürüne Ait Kavramlar, *Akademik Hassasiyetler*, 4(7), s.121-146.
- Selçuk, B. (2006), Nef'î de Söz ve Savaş İlgisi, *Ekev Akademi Dergisi*, 10/(28), s.233-246.
- Sona, F. (2019), *Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Fetihler-Zaferler (18.yy)*, İstanbul: Kitabevi.
- Şentürk, A. A. (1995), *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2015), Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili, *Turkish Studies*, 10/(8), s.141-220.
- Toprak, M. (1993), Cevşen, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C.7 s.462-464). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tulum, M. (2011), *17.yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2003), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi – Türk Dünya Nizâmının Millî, İslamî ve İnsanî Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Üst, S. (2018), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>, Erişim tarihi: 08.05.2024
- Yaman, A. (2009), Savaş, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C.36 s.189-194). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 276-293, doi: 10.11616/asbi.1585788

Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023

Afrika Birliği Ülkeleri İçin Okun Kanununun Geçerliliği: 1991-2023 Dönemi Panel Veri Analizi

İdris YAĞMUR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 15.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: The main objective of the study is to analyze the validity of Okun's law for 48 African Union countries using annual growth and unemployment rate data covering the period 1991-2023. For this purpose, cross-sectional dependence, homogeneity and Panel Fourier Lagrange Multiplier (LM) unit root tests are used in the analysis part of the study. Then, the relationship between the variables is analyzed using the Panel Fourier cointegration test. Finally, for the long-run cointegration coefficient estimates between the variables, the Common Correlated Effects Mean Group estimator, or (CCE-MG) estimator as it is called in the literature, was used. According to the results of the analysis, unemployment has a negative impact on economic growth. Therefore, Okun's law is found to be valid for the African Union countries. In addition, according to the CCE-MG estimator used in the study, it is concluded that there is an econometrically significant and negative relationship between economic growth and unemployment within the panel. The effect of unemployment variable on economic growth is calculated as -1.9. As a result of this calculation, it is concluded that for every 1% increase in unemployment, economic growth will be negatively affected by 1.9%.

Keywords: Economic Growth, Unemployment, Okun's Law, Panel Data Analysis.

&

Öz: Çalışmanın temel amacı, 1991-2023 dönemini kapsayan yıllık büyüme ve işsizlik oranı verilerini kullanarak 48 Afrika Birliği ülkesi için Okun kanununun geçerliliğini analiz etmektir. Bu amaçla çalışmanın analiz kısmında, kesit bağımlılık, homojenlik ve Panel Fourier LM birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişki, Panel Fourier eşbütünlüşme testi ile gerçekleştirilmiştir. Son olarak, değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünlüşme katsayı tahminleri için Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup tahmincisi yani literatürdeki adıyla (CCE-MG) tahmincisi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, işsizlik ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Dolayısıyla Afrika Birliği ülkeleri için Okun kanununun geçerli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan CCE-MG tahmincisine göre, panel içerisinde ekonomik büyüme ile işsizlik arasında ekonometrik olarak anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşsizlik değişkeninin ekonomik büyümeye etkisi -1.9 olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama neticesinde işsizlik her %1 artışında ekonomik büyümenin %1.9 oranında negatif etkileneceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Okun Kanunu, Panel Veri Analizi.

Atıf/Cite as: Yağmur, İ., (2025). Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 276-293. doi: 10.11616/asbi.1585788

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., İdris Yağmur, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, idris.yagmur@cbu.edu.tr.

1. Introduction

Reducing unemployment rates and achieving a high growth rate are among the main macroeconomic objectives of all countries. Therefore, one of the main objectives of policy makers is to increase the quantity of goods and services in order to increase the welfare level of the country and to try to reduce unemployment rates by creating new employment opportunities. Therefore, when the realized growth is transformed into an employment-friendly growth, in other words, unemployment rates are expected to decrease by establishing new production facilities and expanding employment areas thanks to the success in growth (Öztürk and Sezen, 2018: 2).

This expectation between growth and unemployment was addressed by Arthur M. Okun (1962) and became one of the most important studies in the economic literature. Okun argued that an increase in unemployment rates would reduce the Gross Domestic Product (GDP). This inverse relationship between unemployment and growth has been referred to as "Okun's law" (Yılmaz and Akcan, 2022: 216).

Okun's law expressed the effect on the unemployment rate in the event that the actual output deviates from the potential output with the following formulation (Özçelik and Erdem, 2020: 329):

$$U = U^* - \beta \left(\frac{Y - Y^*}{Y^*} \right) \text{ or } U - U^* = -\beta \left(\frac{Y - Y^*}{Y^*} \right) \quad (1)$$

In Equation 1, U represents the unemployment rate, U^* the natural rate of unemployment, β the Okun coefficient, Y the actual GDP, and Y^* the potential GDP. β has a negative value. This value means that there is an inverse relationship between growth and unemployment (Tumanoska, 2019: 162-163). In addition, Okun calculated this coefficient as 0.3 in his study published in 1962. According to this result, a 1% increase in unemployment rates leads to a 0.3% increase in the GDP deficit, in other words, a 1% increase in realized output leads to a 0.3% decrease in the unemployment rate (Sarıca et al., 2022: 277).

The results of recent studies show that, contrary to expectations, the relationship between unemployment and economic growth has weakened in some developed and developing countries. In other words, increases in growth do not have a positive impact on unemployment rates. Therefore, the degree of the relationship between growth and unemployment is a very important issue for policy makers. Therefore, policymakers should take measures to increase economic growth and reduce unemployment rates with the employment areas they will create (Yalçınkaya et al., 2018: 9).

From this point of view, the main objective of the study is to analyze the validity of Okun's law for the African Union countries using annual data covering the period 1991-2023 by using growth rate and unemployment rate data. For this purpose, in the analysis part of the study, cross-sectional dependence and homogeneity tests were first applied for unemployment and growth variables. The unit root of the variables is tested with the Panel Fourier LM unit root test developed by Nazlıoğlu and Karul (2017). This method eliminates the problem of determining the date, number and type of break in panel unit root tests where structural breaks are handled with dummy variables. The cointegration relationship between growth and unemployment variables is analyzed with the Panel Fourier cointegration test developed by Olayeni et al. (2021). This method takes into account cross-section dependence and smooth transitions. Finally, the CCE-MG estimator is used for the long-run cointegration coefficient estimates between the variables.

To the best of our knowledge, there is no comprehensive study that includes 48 African Union countries in the analysis using these analysis methods. Therefore, it is believed that the unit root test used in this study eliminates the problem of determining the date, number and type of break, and the new generation cointegration test takes into account cross-sectional dependence and smooth transitions, and contributes to the literature thanks to the country group included in the analysis and up-to-date data.

This study consists of five (5) main sections. After the introduction, there is a literature review on the validity of Okun's law, followed by a section explaining the dataset and methodology, then the findings from the econometric analyses applied, and finally a section that presents the conclusion of the study and includes policy recommendations.

2. Literature Review

In the literature, a decrease in unemployment rates is expected in case of economic growth. It is also observed that results contrary to this expectation emerge. In this framework, in this section of the study, recent, national and international empirical studies on the validity of Okun's law are presented chronologically.

Table 1: Summary of the Empirical Literature on Okun's Law

Author(s)	Year of Publication	Target Country(s)	Data Set	Analysis Method	Conclusion
Abdioğlu and Albayrak	2018	Türkiye	1988-2015	ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) bound test approach	Okun's law is valid.
Eğri	2018	Egypt	1970-2016	Granger causality test	Okun's law is not valid.
Güçlü	2018	G7	1980-2016	Least Squares (LS) method	Okun's law is valid.
Pata et al.	2018	Türkiye	2006:Q2-2014:Q4	Unrestricted VAR and Hsiao (1981) Granger causality test	Okun's law is valid.
Soylu et al.	2018	9 Eastern European country	1992-2014	Pooled Panel OLS method and Pedroni cointegration test	Okun's law is valid.
Üzar and Akyazı	2018	34 OECD countries	2000-2011	Dumitrescu-Hurlin (2012) causality test	Okun's law is valid.
Abubakar and Nurudeen	2019	India	1991-2017	LS method	Okun's law is valid.
Altunöz	2019	Euro area	2000-2012	Panel cointegration test and Vector Error Correction model	Okun's law is valid.
Astari et al.	2019	Indonesia	1991-2016	ARDL	Okun's law is valid.
Bhat et al.	2019	India	1983-2013	Granger causality test	Okun's law is valid.
Oruç	2019	Fragile Five	1990-2017	LS method	Okun's law is valid.
Tumanoska	2019	North Macedonia	1991-2017	ARDL	Okun's law is valid.
Al-Sawaie	2020	Jordan	1976-2018	ARDL	Okun's law is valid.
Boğa	2020	Türkiye	2000-2019	Johansen cointegration test	Okun's law is valid.
Öztürk	2020	Türkiye	1988-2018	Hatemi-J-Roca (2014) causality test	Okun's law is valid.
Yayar and Öztaş	2020	D-8	1998-2017	Kónya (2006) causality test	Okun's law is valid.
Ak	2021	Türkiye	2005:1-2020:9	ARDL	Okun's law is valid.
Çevik and Sungur	2021	Türkiye	2000-2018	Markov Regime Change Model	Okun's law is valid.

Hashmi et al.	2021	BRICS	1991-2008 and 2009-2018	Fixed coefficient, fixed effects and pooled mean group methods	Okun's law is valid.
Mete	2021	35 OECD countries	2005-2018	Generalized Method of Moments	Okun's law is valid.
Feto and Jayamohan	2021	Ethiopia	1991-2016	ARDL	Okun's law is valid.
Sarıca et al.	2022	Türkiye	2005-2020	NARDL (The Nonlinear Autoregressive Distributed Lag) method	Okun's law is valid.
Şenol and Onaran	2022	Türkiye	1990-2020	Johansen cointegration and Granger causality tests	Okun's law is valid.
Yılmaz and Akcan	2022	Türkiye	2014:Q1-2021:Q3	ARDL	Okun's law is valid.
Amor	2023	Tunisia	1980-2020	ARDL	Okun's law is valid.
Bakkal	2023	Türkiye	2006:Q1-2022:Q1	ARDL	Okun's law is not valid.
Konya et al.	2023	Turkic Republics	1991-2019	Westerlund cointegration test, Extended mean group estimator and Dumitrescu-Hurlin (2012) causality test	Okun's law is valid.
Turna	2023	Türkiye	2005:Q1-2022:Q2	ARDL	Okun's law is valid.
Yıldırım and Vıçıl	2023	Türkiye	2001-2023	Granger causality test and self-excited threshold autoregressive (SETAR) model	Okun's law is valid.
Şit	2024	Brazil, India, Russia, South Africa and Türkiye	1990-2017	LS method	Okun's law is valid.

When the empirical studies are analyzed, it is seen that the countries, country groups, periods, and methods used in the analysis are different. Despite this, Okun's law is found to be valid in most of the literature studies included in the analysis.

3. Data and Methodology

The study utilizes economic growth and unemployment data to test whether Okun's law is valid in African countries. The data were obtained from the World Bank database. The economic growth and unemployment variables to be analyzed were selected annually with a total number of 33 observations and were determined to cover the period 1991-2023. Since the economic growth and unemployment data of the African Union member countries can be compiled between 1991 and 2023 in the widest scope, 48 African Union countries whose data are available are included in the analysis. In order to test the validity of Okun's law, firstly, cross-section dependence test, homogeneity test and Panel Fourier LM unit root test were applied to determine the stationarity test with econometric analysis programs. Then, the Panel Fourier cointegration test developed by Olayeni et al. (2021), a new generation method, was used to examine the cointegration relationship between economic growth and unemployment variables. Finally, the CCE-MG

estimator developed by Pesaran (2006) is used to estimate the long-run cointegration coefficients between the variables.

In the model established to test the validity of Okun's law; GDP rates representing economic growth were used as the dependent variable and unemployment rates were used as the independent variable. The panel model in which all variables included in the analysis are defined is constructed as in Equation 1:

$$GDP = \alpha_i + \beta_1 UNEMP + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

In the model, α_i represents country-specific fixed effects, β is the slope coefficient, ε_{it} is the error term, $t=1991, \dots, 2023$ is the time period, $i=1, 2, 3, \dots, 48$ is the number of countries, GDP is economic growth and $UNEMP$ is the unemployment variable.

3.1. Cross-Section Dependence and Homogeneity Test

The LM test developed by Breusch and Pagan (1980) for the existence of cross-section dependence in the panel data analysis method is given in the following formulation:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3)$$

Here $\hat{\rho}_{ij}^2$, denotes the sample estimate of the pairwise correlations between variables in the panel data. The LM test statistics developed by Breusch and Pagan (1980) follow an asymptotic distribution under the null hypothesis. Pesaran (2004) introduced another test that can be used for large values of N and T :

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1), N(0,1) \quad (4)$$

In Equation 4, N denotes the number of cross-sectional units and T denotes the time dimension of the panel data. Pesaran (2004) test statistics, called CD_{LM2} , are expressed as a scaled version of CD_{LM1} test statistics (Pesaran, 2004: 5):

Pesaran et al. (2008) formulated cross-sectional dependence with the LM_{adj} test and corrected the bias in the LM test by using the exact mean and variance of the LM test.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}}}, N(0,1) \quad (5)$$

Here k denotes the number of regressors, μ_{Tij} mean and v_{Tij} variance (Atılđan and İspir, 2022: 17). The null hypothesis and alternative hypothesis for cross-section dependence are as follows:

H_0 : There is no cross-section dependence.

H_1 : There is cross-section dependence.

When the probability values of the test statistics are higher than the significance levels, the null hypothesis of no cross-section dependence cannot be rejected. When the probability values are lower than the significance levels, it is understood that the series contain cross-section dependence and the null hypothesis is rejected (Yayar and Öztaş, 2020: 194).

After analyzing the cross-section dependence, the formulation proposed by Pesaran and Yamagata (2008) in equations 6 and 7 below is used to investigate whether the structure between the series is homogeneous:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (6)$$

$$\bar{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \bar{S} - E(\bar{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\bar{z}_{iT})}} \right) \quad (7)$$

Where N is the number of cross-sections, k is the number of explanatory variables, \bar{S} and \bar{z}_{iT} are the adjusted Swamy test statistics and independent random variables with bounded mean and variance, respectively (Yıldırım and Şahin, 2018: 78).

Ho: $\beta_i = \beta, \forall i$ Slope coefficients are homogeneous.

Hi: $\beta_i \neq \beta_j$ Slope coefficients are not homogeneous.

When the probability values of the test statistics obtained from the equations above are greater than the critical values, it is concluded that the slope coefficients are homogeneous and the null hypothesis cannot be rejected. When the probability values obtained are smaller than the critical values, it is understood that they do not have a homogeneous structure and the alternative hypothesis is valid by rejecting the null hypothesis (Öncel et al., 2017: 409-410).

3.2. Panel Fourier LM Unit Root Test

This test method was developed by Nazhoğlu and Karul (2017). The Panel Fourier LM method tests whether a time series is stationary or not. In this framework, the Panel Fourier LM unit root test tests the null hypothesis that the coefficients on the lagged dependent variable are equal to zero after estimating a regression model (Nazhoğlu and Karul, 2017: 5). Since the Fourier approach eliminates the problem of determining the date, number and type of break in panel unit root tests where structural breaks are handled with dummy variables, the Panel Fourier LM method is preferred in this study. The formulation in equation 8 is used for the stationarity analysis of the variables:

$$\Delta y_{it} = \delta_{0i} + \delta_{1i} \Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_{2i} \Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

P_{LM} and Z_{LM} values are calculated by the formulas in equations 9 and 10. The panel statistic P_{LM} is obtained by averaging the individual statistics in equation 9.

$$P_{LM}(k) = N^{-1} \sum_{i=1}^N \tilde{\tau}_i(k) \quad (9)$$

$$Z_{LM}(k) = \frac{\sqrt{N}(P_{LM}(k) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (10)$$

The asymptotic distribution of $\tilde{\tau}_i(k)$ depends on $\xi(k)$ and $P_{LM}(k)$ tends to a standard normal distribution with mean and variance $\xi(k)$ and $\zeta^2(k)$ respectively. It is also necessary to know the numerical values of the mean $\xi(k)$ and variance $\zeta^2(k)$ to calculate the test statistic. These values are obtained from the Monte Carlo simulation of the limiting distribution of the test statistic in the absence of a closed-form expression (Nazhoğlu and Karul, 2017: 5-6).

3.3. Panel Fourier Cointegration Test

The panel Fourier cointegration test was developed and introduced to the literature by Olayeni et al. (2021). This test is robust to nonlinearity, cross-sectional dependence and unknown number and forms of structural breaks. In other words, the Panel Fourier cointegration method takes into account both cross-sectional dependence and smooth transitions. Therefore, it is preferred in this study since it has superiority over other test methods. The relationship between $X_{i,t}$ and $Z_{i,t}$ is given as follows:

$$X_{i,t} = \beta_{0,i} + \beta_{1,i} Z_{i,t} + v_{i,t} \quad \text{and} \quad (11)$$

$$v_{i,t} = \rho_i v_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (12)$$

To implement the resampling routine, Olayeni et al. (2021) follow the following steps: Equation 11 is estimated by OLS to obtain the residuals $\hat{v}_{i,t}$. Using the residuals in equation 11, equation 12 is estimated

by OLS. With $\hat{\rho}_i$, we obtain the estimated residuals $\hat{\phi}_{i,t}$ given by $\hat{\phi}_{i,t} = \hat{v}_{i,t} - \hat{\rho}_i \hat{v}_{i,t-1}$. Residual-based stationarity is bootstrapped from $\{\hat{\phi}_{i,t}\}$ with replacement and pseudo residuals $\{\check{\phi}_{i,t}\}$ are calculated. Under the assumption of no cointegration relationship, we calculate the pseudo residual $\check{v}_{i,t}$ by summing $\check{\phi}_{i,t}$. $\check{X}_{i,t} = \hat{\beta}_{0,i} + \hat{\beta}_{1,i} \check{Z}_{i,t} + \check{v}_{i,t}$ to obtain the pseudo series on $\check{X}_{i,t}$. Here $\hat{\beta}_{0,i}$ and $\hat{\beta}_{1,i}$ denote the parameter estimates in equation 11. Equation 11 is estimated using $\{\check{X}_{i,t}, Z_{i,t}\}$ data. Using equation 12 and $\{v_{i,t}\}$, $\check{\rho}_i$ is estimated. This is repeated 3-7 B times. It is recommended to set B to 399 or 999. In the presence of nonlinearity and structural breaks, equation 12 is modified to the formulation in equation 13. To deal with structural breaks, residuals are first calculated. Thus, soft shifts in the data are partially separated.

$$\check{v}_{i,t} = \hat{v}_{i,t} - \hat{\alpha}_i - \hat{X}_i \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - \hat{\phi}_i \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (13)$$

In Equation 13, k is the approximation frequency and \hat{X} and $\hat{\phi}_i$ are the amplitude and displacement parameters. The null hypothesis states that there is no cointegration relationship between the variables (Olayeni et al., 2021: 482-483).

After determining the cointegration relationship between variables in panel countries, the CCE-MG estimator developed by Pesaran (2006) was used for long-run cointegration coefficient estimates.

4. Empirical Findings

In this section of the study, after presenting the descriptive statistics of the variables, the results of cross-sectional dependence and homogeneity tests for growth and unemployment variables are presented. Then, the results of the Panel Fourier LM unit root test for the determination of the unit root status of the variables and the results of the Panel Fourier cointegration test for the cointegration relationship between the variables are presented. Finally, CCE-MG estimation results are presented for the long-run cointegration coefficient estimates between the variables.

Table 2: Descriptive Statistics for Variables

GDP						
Country	Angola	Benin	Botswana	Burkina Faso	Burundi	Cabo Verde
Mean	3.7738	4.6792	3.9200	5.4139	1.2130	6.3577
Median	3.0546	4.8112	4.5566	5.8892	1.8490	6.9125
Maximum	15.0300	7.1914	11.9206	11.0147	5.4138	19.1826
Minimum	-23.9834	1.7132	-14.1442	0.2327	-8.0000	-20.8053
Std. Dev.	7.6222	1.6444	5.3170	2.4514	3.7928	7.1932
Skewness	-1.1870	-0.2964	-1.5035	-0.1251	-1.0155	-1.3352
Kurtosis	6.5389	1.9752	6.0180	2.6758	3.2128	7.3807
Jarque-Bera	24.9687	1.9273	24.9563	0.2306	5.7338	36.1922
Probability	0.0000	0.3815	0.0000	0.8911	0.0569	0.0000
Sum	124.5364	154.4138	129.3613	178.6596	40.0294	209.8052
Sum Sq. Dev.	1859.1280	86.5246	904.6453	192.2985	460.3243	1655.7310
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Algeria	Chad	Equatorial Guinea	Ethiopia	Morocco	Gabon
Mean	2.6515	4.8757	15.6899	6.8552	3.5766	2.1410
Median	3.1000	3.2715	8.3129	8.3641	3.4996	2.6762
Maximum	6.5000	33.6294	149.9730	13.5726	12.3729	7.0918
Minimum	-5.0000	-15.7098	-9.1100	-8.6725	-7.1782	-8.9326
Std. Dev.	2.3560	8.1538	30.4841	5.5796	4.0383	3.5232
Skewness	-1.2790	0.9503	2.8706	-1.2885	-0.4924	-1.0171
Kurtosis	4.9842	6.7904	12.6869	4.1137	3.8710	4.1953
Jarque-Bera	14.4100	24.7226	174.3477	10.8360	2.3764	7.6539
Probability	0.0007	0.0000	0.0000	0.0044	0.3048	0.0218

Sum	87.5000	160.8978	517.7673	226.2228	118.0268	70.6531
Sum Sq. Dev.	177.6224	2127.5210	29737.0500	996.2375	521.8417	397.2180
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Gambia	Ghana	Guinea	Guinea-Bissau	South Africa	Cameroon
Mean	3.2549	5.2441	4.4552	3.4725	2.0877	3.1153
Median	4.0581	4.7004	4.1330	4.2000	2.4855	3.8324
Maximum	7.2349	14.0471	10.8206	16.8150	5.6038	7.0489
Minimum	-8.1304	0.5139	-1.1226	-22.4457	-5.9634	-7.9321
Std. Dev.	3.4776	2.4807	2.2923	5.7609	2.3974	2.9436
Skewness	-1.3404	1.3981	0.6086	-2.4117	-1.1934	-2.2474
Kurtosis	4.7708	6.2565	4.8432	14.3123	5.1969	8.2248
Jarque-Bera	14.1927	25.3314	6.7087	207.9469	14.4700	65.3145
Probability	0.0008	0.0000	0.0349	0.0000	0.0007	0.0000
Sum	107.4122	173.0560	147.0222	114.5917	68.8933	102.8065
Sum Sq. Dev.	386.9980	196.9261	168.1522	1062.0320	183.9168	277.2641
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Kenya	Comoros	Congo Dem. Rep.	Congo Rep.	Lesotho	Libya
Mean	3.6945	2.4786	2.2005	1.9929	2.5934	5.4342
Median	4.1468	2.6470	4.3845	2.2059	3.4661	0.7497
Maximum	8.0585	10.8479	9.4703	11.6373	6.9666	153.4926
Minimum	-0.7995	-5.3956	-13.4691	-8.6852	-7.4587	-58.3182
Std. Dev.	2.3326	2.9449	6.0879	5.0718	3.0955	34.8525
Skewness	-0.2695	-0.2491	-0.9680	-0.1963	-1.1328	2.4969
Kurtosis	2.2560	6.0082	2.9443	2.5076	4.7047	12.0608
Jarque-Bera	1.1606	12.7843	5.1574	0.5454	11.0532	147.1732
Probability	0.5597	0.0017	0.0759	0.7613	0.0040	0.0000
Sum	121.9184	81.7942	72.6157	65.7657	85.5818	179.3300
Sum Sq. Dev.	174.1155	277.5127	1186.0030	823.1479	306.6303	38870.1800
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Liberia	Madagascar	Malawi	Mali	Mauritius	Egypt
Mean	4.4817	2.4437	3.8935	4.5260	3.9734	4.3712
Median	4.7110	3.6935	4.0000	4.7562	4.1361	4.3720
Maximum	106.2798	9.7849	16.7288	15.3762	8.8799	7.1563
Minimum	-35.0857	-12.4080	-10.2402	-3.2187	-14.5465	1.1254
Std. Dev.	23.4096	4.3255	4.9119	3.5591	3.6956	1.5679
Skewness	2.2498	-1.7327	-0.5900	0.5811	-3.8400	-0.0309
Kurtosis	12.3112	6.3126	5.1470	4.7156	20.5218	2.3314
Jarque-Bera	147.0496	31.6010	8.2529	5.9044	503.2461	0.6199
Probability	0.0000	0.0000	0.0161	0.0522	0.0000	0.7335
Sum	147.8947	80.6411	128.4849	149.3589	131.1218	144.2491
Sum Sq. Dev.	17536.3700	598.7273	772.0476	405.3439	437.0491	78.6695
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Mozambique	Mauritania	Namibia	Nigeria	Niger	Central African Rep.
Mean	6.1839	3.2789	3.4476	4.0175	4.1895	1.3183
Median	6.6797	3.3836	3.8990	4.1959	3.5506	3.6165
Maximum	12.8517	18.3332	12.2696	15.3292	11.9000	8.5873
Minimum	-7.5766	-4.0447	-8.1014	-2.0351	-1.2085	-36.3920
Std. Dev.	4.1778	4.3322	3.5210	3.7288	3.4092	7.5911
Skewness	-1.0366	1.0150	-0.7079	0.5185	0.4259	-3.8744
Kurtosis	4.8937	5.7808	5.5676	3.9007	2.3355	19.7511
Jarque-Bera	10.8409	16.2988	11.8212	2.5944	1.6048	468.3838
Probability	0.0044	0.0003	0.0027	0.2733	0.4482	0.0000
Sum	204.0683	108.2042	113.7701	132.5787	138.2547	43.5038

Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023
Afrika Birliği Ülkeleri İçin Okun Kanununun Geçerliliği: 1991-2023 Dönemi Panel Veri Analizi

Sum Sq. Dev.	558.5272	600.5648	396.7216	444.9219	371.9248	1843.9770
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Rwanda	Sao Tome and Principe	Senegal	Sierra Leone	Somalia	Sudan
Mean	6.0240	3.0245	3.8231	3.0106	4.2934	2.4109
Median	8.1577	2.5000	3.8219	3.7538	6.6944	3.8582
Maximum	35.2241	8.8661	7.4075	26.5241	9.9468	18.3127
Minimum	-50.2481	-0.4744	-0.0475	-20.4911	-17.8470	-17.0047
Std. Dev.	12.1254	2.2250	2.0012	8.9753	5.4922	6.1479
Skewness	-2.7767	0.9176	-0.1073	-0.2438	-2.4778	-0.8857
Kurtosis	16.1274	3.4549	2.0926	5.0071	9.7269	5.8027
Jarque-Bera	279.3568	4.9155	1.1956	5.8660	95.9882	15.1148
Probability	0.0000	0.0856	0.5500	0.0532	0.0000	0.0005
Sum	198.7915	99.8069	126.1621	99.3493	141.6808	79.5584
Sum Sq. Dev.	4704.7990	158.4160	128.1490	2577.8080	965.2613	1209.4980
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Togo	Tanzania	Tunisia	Uganda	Zambia	Zimbabwe
Mean	3.4955	5.1025	3.1692	6.1650	4.4002	1.3512
Median	4.7951	5.4681	3.1784	5.6376	5.0575	1.4845
Maximum	14.9824	7.6722	7.8057	11.5232	10.2982	21.4521
Minimum	-15.0958	0.5843	-8.5918	2.9513	-8.6254	-17.6690
Std. Dev.	5.4777	1.9435	2.9657	2.2585	3.8060	8.6787
Skewness	-0.9141	-0.7685	-1.8541	0.5546	-1.4158	-0.0460
Kurtosis	5.8273	2.6586	8.7848	2.5713	5.5998	3.1162
Jarque-Bera	15.5870	3.4087	64.9189	1.9446	20.3180	0.0302
Probability	0.0004	0.1819	0.0000	0.3782	0.0000	0.9850
Sum	115.3508	168.3841	104.5821	203.4464	145.2078	44.5880
Sum Sq. Dev.	960.1556	120.8740	281.4603	163.2317	463.5385	2410.2130
Observations	33	33	33	33	33	33
UNEMP						
Country	Angola	Benin	Botswana	Burkina Faso	Burundi	Cabo Verde
Mean	16.3302	1.3541	19.4250	3.5954	2.2493	12.7839
Median	16.4680	1.4020	19.3430	3.6700	2.4000	13.1160
Maximum	17.1050	2.6470	23.8000	5.3480	3.1910	14.6600
Minimum	14.6200	0.6900	13.8200	2.4140	0.9190	10.6700
Std. Dev.	0.5167	0.4938	2.4275	0.9758	0.9226	0.9296
Skewness	-1.9482	0.7065	-0.0569	0.2630	-0.1391	-0.5843
Kurtosis	7.5213	2.9886	2.5185	1.7293	1.2134	2.6903
Jarque-Bera	48.9842	2.7457	0.3366	2.6008	4.4952	2.0093
Probability	0.0000	0.2534	0.8451	0.2724	0.1057	0.3662
Sum	538.8960	44.6840	641.0260	118.6490	74.2280	421.8700
Sum Sq. Dev.	8.5438	7.8028	188.5742	30.4706	27.2360	27.6520
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Algeria	Chad	Equatorial Guinea	Ethiopia	Morocco	Gabon
Mean	17.8107	0.8924	8.1332	2.9333	11.0995	18.8167
Median	13.7900	0.8290	8.1160	3.0020	10.5390	18.2580
Maximum	31.8400	1.6930	9.1940	4.0240	14.0890	21.2730
Minimum	9.8200	0.6600	7.2850	2.2510	8.9100	16.9100
Std. Dev.	7.6163	0.2357	0.3881	0.5268	2.0086	1.4515
Skewness	0.4696	1.7188	0.6926	0.2680	0.4110	0.1687
Kurtosis	1.5287	6.1201	4.3835	1.9942	1.4724	1.4053
Jarque-Bera	4.1894	29.6341	5.2701	1.7859	4.1376	3.6532

Probability	0.1231	0.0000	0.0717	0.4094	0.1263	0.1610
Sum	587.7530	29.4480	268.3950	96.8000	366.2840	620.9500
Sum Sq. Dev.	1856.2700	1.7784	4.8193	8.8822	129.1038	67.4221
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Gambia	Ghana	Guinea	Guinea-Bissau	South Africa	Cameroon
Mean	8.7093	5.5242	4.8637	3.2458	21.7663	5.4225
Median	9.6810	5.2370	4.8340	3.2040	20.2950	3.9890
Maximum	10.3830	10.4560	5.9930	3.6280	28.8380	9.1180
Minimum	4.1270	2.1730	4.4230	3.0300	19.3900	3.0630
Std. Dev.	1.9217	2.2214	0.3776	0.1491	2.8071	2.1731
Skewness	-1.1505	0.6183	1.1098	1.4336	1.2938	0.5703
Kurtosis	2.7761	2.5072	4.1760	4.3636	3.6600	1.5954
Jarque-Bera	7.3486	2.4363	8.6758	13.8601	9.8049	4.5014
Probability	0.0254	0.2958	0.0131	0.0010	0.0074	0.1053
Sum	287.4080	182.2980	160.5020	107.1120	718.2890	178.9430
Sum Sq. Dev.	118.1730	157.9032	4.5637	0.7110	252.1493	151.1149
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Kenya	Comoros	Congo Dem. Rep.	Congo Rep.	Lesotho	Libya
Mean	3.2912	4.8457	3.8281	20.1241	16.1564	19.1539
Median	2.8410	4.7090	3.4010	19.8990	16.0450	19.1860
Maximum	5.8050	5.8840	5.3690	22.3730	18.3510	19.6490
Minimum	2.6500	4.3690	2.9480	19.3790	15.4050	18.6130
Std. Dev.	1.0235	0.4202	0.7323	0.6446	0.6317	0.2837
Skewness	1.7452	1.5312	0.4694	2.2100	2.1779	-0.2051
Kurtosis	4.3115	4.3918	1.8321	7.7897	8.0366	2.0693
Jarque-Bera	19.1174	15.5580	3.0872	58.4063	60.9681	1.4224
Probability	0.0001	0.0004	0.2136	0.0000	0.0000	0.4911
Sum	108.6100	159.9070	126.3270	664.0940	533.1620	632.0800
Sum Sq. Dev.	33.5195	5.6512	17.1600	13.2960	12.7704	2.5754
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Liberia	Madagascar	Malawi	Mali	Mauritius	Egypt
Mean	2.5432	3.9274	5.0094	1.6067	8.1666	9.8929
Median	2.4030	3.4280	4.9660	1.3940	8.3140	9.3800
Maximum	4.0920	6.3000	5.6810	3.5280	9.5900	13.1540
Minimum	2.0210	0.5990	4.6900	1.2060	6.0570	7.3060
Std. Dev.	0.4995	1.7774	0.2084	0.5756	1.1593	1.7974
Skewness	1.3723	-0.0749	1.6161	2.2469	-0.2388	0.3624
Kurtosis	4.6621	1.6978	5.9848	6.7812	1.6807	1.9907
Jarque-Bera	14.1556	2.3625	26.6153	47.4256	2.7069	2.1232
Probability	0.0008	0.3069	0.0000	0.0000	0.2583	0.3459
Sum	83.9260	129.6040	165.3110	53.0210	269.4990	326.4650
Sum Sq. Dev.	7.9845	101.0958	1.3898	10.6020	43.0091	103.3781
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Mozambique	Mauritania	Namibia	Nigeria	Niger	Central African Rep.
Mean	3.1551	10.0155	20.9045	4.0212	1.3303	5.7426
Median	3.0650	9.9310	20.9860	3.8270	1.4260	5.6310
Maximum	3.9840	11.0680	24.4500	5.7120	3.1000	6.6760
Minimum	2.6460	9.2870	16.7710	3.0740	0.3170	5.3720
Std. Dev.	0.3627	0.3987	1.6463	0.5775	0.7094	0.3146
Skewness	0.5068	0.8887	-0.2274	1.5592	0.5527	1.5844
Kurtosis	2.2766	3.7753	2.7968	4.7321	2.7593	4.8408
Jarque-Bera	2.1324	5.1700	0.3413	17.4969	1.7600	18.4668
Probability	0.3443	0.0754	0.8431	0.0002	0.4148	0.0001

Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023
Afrika Birliği Ülkeleri İçin Okun Kanununun Geçerliliği: 1991-2023 Dönemi Panel Veri Analizi

Sum	104.1190	330.5110	689.8480	132.7000	43.9010	189.5070
Sum Sq. Dev.	4.2094	5.0865	86.7329	10.6727	16.1061	3.1671
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Rwanda	Sao Tome and Principe	Senegal	Sierra Leone	Somalia	Sudan
Mean	12.0732	14.7656	3.2643	4.0221	18.9895	14.2429
Median	11.8020	14.4000	2.8530	4.1590	18.9470	14.7830
Maximum	15.7930	17.6300	6.7570	4.6780	19.6860	17.4400
Minimum	10.7590	13.5900	2.6480	3.1740	18.3720	7.5300
Std. Dev.	1.0735	1.0342	0.9616	0.4398	0.2852	1.8193
Skewness	2.5086	1.0138	2.3139	-0.6330	0.3459	-1.5755
Kurtosis	8.3686	3.1981	7.7513	2.4161	3.5212	7.0461
Jarque-Bera	74.2428	5.7067	60.4866	2.6725	1.0318	36.1612
Probability	0.0000	0.0577	0.0000	0.2628	0.5970	0.0000
Sum	398.4160	487.2640	107.7210	132.7280	626.6540	470.0160
Sum Sq. Dev.	36.8754	34.2249	29.5924	6.1903	2.6028	105.9118
Observations	33	33	33	33	33	33
Country	Togo	Tanzania	Tunisia	Uganda	Zambia	Zimbabwe
Mean	3.2593	3.0082	15.1869	3.1786	11.5796	5.9237
Median	3.6360	3.0290	15.3300	3.4180	12.0000	5.3830
Maximum	4.4700	3.8810	18.3340	3.9140	19.7000	10.0870
Minimum	1.9820	2.1250	12.3650	1.9000	5.0310	4.3900
Std. Dev.	0.8880	0.4819	1.5052	0.4980	4.4604	1.4524
Skewness	-0.3161	-0.1052	-0.1841	-1.1867	0.2190	1.5327
Kurtosis	1.4038	2.2224	2.6687	3.6719	1.9673	4.4658
Jarque-Bera	4.0527	0.8923	0.3375	8.3659	1.7302	15.8757
Probability	0.1318	0.6401	0.8447	0.0153	0.4210	0.0004
Sum	107.5560	99.2690	501.1680	104.8930	382.1280	195.4830
Sum Sq. Dev.	25.2322	7.4326	72.4968	7.9365	636.6472	67.5033
Observations	33	33	33	33	33	33

Descriptive statistics on economic growth and unemployment data for the 48 countries of the African Union are given in Table 2. According to the data in the table, on average, the highest growth rate was calculated in Equatorial Guinea with 15.6% and the lowest growth rate was calculated in Burundi with 1.2%. When unemployment rates are analyzed, it is found that the highest unemployment rate was realized in South Africa with 21.7% and the lowest unemployment rate was realized in Chad with 0.89%.

Table 3: Cross-Sectional Dependence Test Results

Test	Cross-Sectional Dependence LM 1		Cross-Sectional Dependence LM 2		Cross-Sectional Dependence LM 3		Cross-Sectional Dependence LM Adjusted	
	Test Statistics	Prob. Value	Test Statistics	Prob. Value	Test Statistics	Prob. Value	Test Statistics	Prob. Value
GDP	3296.3030***	0.0000	45.6510***	0.0000	-0.7990	0.2120	6.3420***	0.0000
UNEMP	11474.3920***	0.0000	217.8310***	0.0000	-2.7610***	0.0030	78.5680***	0.0000

Note: *, ** and *** Critical values indicate 10%, 5% and 1% significance level, respectively.

When the results of the cross-section dependence analysis applied to the economic growth and unemployment series are analyzed, it is concluded that the probability value is significant at the 1% level in 3 of the 4 tests applied for the economic growth variable. In all 4 tests applied for the unemployment variable, the probability value was found to be significant at the 1% level. Therefore, the fact that it was significant at the 1% level led to the conclusion that the constructed series contain cross-section dependence.

Table 4: Slope Homogeneity Test Results

Slope Homogeneity Test	Test Statistics	Probability Value
Delta Tilde	-1.577	0.943
Delta Tilde Adjusted	-1.629	0.948

When the homogeneity test results are analyzed, it is observed that the probability values of both test statistics are insignificant. Therefore, this non-significance leads to the conclusion that the slope coefficients of the series are homogeneous.

Table 5: Panel Fourier LM Unit Root Test Results

k	Fouriertau LM k=1		Fouriertau LM k=2		Fouriertau LM k=3	
	GDP	UNEMP	GDP	UNEMP	GDP	UNEMP
Angola	-1.2508	-6.6887	-1.7356	-4.4496	-2.5667	-2.6758
Benin	-0.7374	-6.3155	-1.3160	-4.0932	-1.3364	-2.5117
Botswana	-3.2693	-6.6817	-3.6584	-4.3247	-2.7109	-2.5777
Burkina Faso	-1.0062	-5.7075	-1.2758	-4.5699	-1.3646	-3.2500
Burundi	-1.5177	-5.6130	-1.7525	-4.3618	-1.8275	-2.9540
Cabo Verde	-1.6567	-5.2967	-1.4509	-3.8857	-0.9504	-2.4891
Algeria	-1.7483	-4.1822	-1.8486	-2.9801	-2.6447	-1.9226
Chad	-3.7734	-4.4567	-4.0922	-3.2466	-5.7927	-2.1358
Equatorial Guinea	-4.9554	-4.6427	-4.8214	-3.4425	-4.7310	-2.3244
Ethiopia	-1.7325	-4.6908	-2.0268	-3.6154	-2.9102	-2.2180
Morocco	-0.6530	-4.6350	-0.8049	-3.6634	-1.2305	-2.3073
Gabon	-2.7980	-4.5362	-3.1456	-3.6039	-3.7632	-2.2959
Gambia	-4.5164	-3.2227	-4.5678	-3.1945	-4.9118	-2.7866
Ghana	-4.2880	-3.2504	-3.9035	-3.1911	-3.7515	-2.6253
Guinea	-1.2637	-3.3443	-1.7260	-3.2771	-2.9623	-2.6440
Guinea-Bissau	-4.5932	-3.4106	-4.8779	-3.4219	-6.4648	-2.8799
South Africa	-5.6993	-3.2375	-2.8942	-3.2555	-1.8075	-2.8230
Cameroon	-4.9009	-3.3122	-4.7518	-3.3485	-5.3168	-3.0262
Kenya	-1.9213	-1.8180	-2.0993	-2.0022	-2.8274	-1.3039
Comoros	-2.6092	-1.3104	-2.7237	-1.4918	-3.2707	-0.8048
Congo Dem. Rep.	-4.0628	-1.2828	-3.6846	-1.4487	-4.0854	-0.6434
Congo Rep.	-4.6299	-1.8376	-4.8774	-2.1472	-5.1100	-1.7790
Lesotho	-4.0929	-1.7376	-3.5750	-2.0262	-4.5754	-1.6571
Libya	-1.4696	-1.9159	-1.7554	-2.1676	-2.8119	-1.8284
Liberia	-2.9684	-0.9513	-2.7543	-0.6388	-3.8222	-0.2784
Madagascar	-6.3723	-0.8831	-6.3118	-0.6266	-5.6944	-0.3291
Malawi	-3.7429	-0.9914	-4.1375	-0.6741	-5.0511	-0.3339
Mali	-4.8690	-1.2227	-5.0852	-0.7966	-4.9667	-0.3444
Mauritius	-3.7372	-1.3058	-4.1930	-0.9407	-5.5853	-0.5495
Egypt Arab Rep.	-3.0026	-1.4094	-3.1461	-1.0370	-3.1270	-0.6967
Mozambique	-2.0118	-2.6401	-1.9559	-2.3949	-2.0661	-2.0016
Mauritania	-3.6718	-2.7264	-3.6160	-2.5163	-4.3317	-2.0483
Namibia	-2.6964	-1.9657	-2.5220	-1.7197	-2.5147	-1.3115
Nigeria	-4.3753	-4.1021	-4.5903	-3.9276	-4.2309	-2.9961
Niger	-2.8786	-3.9810	-2.3214	-3.8839	-2.1224	-2.9212
Central African Rep.	-1.0826	-3.9220	-2.1081	-3.8709	-6.1069	-2.9525

Validity of Okun's Law for African Union Countries: Panel Data Analysis for the Period 1991-2023
Afrika Birliği Ülkeleri İçin Okun Kanununun Geçerliliği: 1991-2023 Dönemi Panel Veri Analizi

Rwanda	-5.8977	-3.3474	-5.5944	-3.0998	-5.0911	-2.1121
Sao Tome and Principe	-2.9833	-3.2174	-3.2433	-2.9648	-2.8865	-1.9666
Senegal	-3.3169	-3.1425	-3.5104	-2.8557	-3.4276	-1.8215
Sierra Leone	-5.9639	-3.5952	-5.8490	-3.3084	-6.3224	-2.0387
Somalia	-4.0826	-3.5007	-4.6746	-3.2894	-4.8285	-2.0083
Sudan	-0.5974	-3.6006	-1.4193	-3.4580	-3.2995	-2.1710
Togo	-7.7473	-3.1468	-7.3093	-2.9223	-6.7327	-1.5839
Tanzania	-5.4213	-3.2186	-5.2284	-3.0498	-4.2880	-1.7120
Tunisia	-4.3062	-3.3744	-5.3591	-3.2358	-4.1036	-1.8515
Uganda	-4.6214	-4.3376	-5.4752	-4.2327	-5.7325	-2.6112
Zambia	-3.1192	-4.2245	-4.1016	-4.1937	-3.8105	-2.6710
Zimbabwe	-1.6545	-4.4344	-1.8624	-4.3637	-3.3301	-2.7932
PLM	-3.3389***	-3.3827***	-3.4528***	-2.9419***	-3.8166***	-2.0118
ZLM	-4.3598	-4.8530	-11.8147	-6.9342	-18.4324	0.6357
Prob. Value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.7375

Note: *, ** and *** Critical values indicate 10%, 5% and 1% significance level, respectively.

For the economic growth and unemployment series of 48 countries, panel unit root test was applied in 3 Fouriertau LM waves. When the k values of the economic growth variable in Table 5 are analyzed, it is concluded that it does not contain a unit root in all 3 Fouriertau LM waves, while the unemployment variable does not contain a unit root in 1 and 2 Fouriertau LM waves, but contains a unit root in 3 Fouriertau LM waves. Since it is concluded that the unemployment variable does not contain a unit root in 2 Fouriertau LM waves, the unemployment series is interpreted as not containing a unit root and the analysis is continued with the Panel Fourier cointegration test.

Table 6: Panel Fourier Cointegration Test Results (GDP and UNEMP)

	GLS					PP				
	Test Statistics	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value	k	Test Statistics	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value	k
Angola	-1.493*	-2.634	-1.742	-0.759	1	-8.282***	-3.072	-2.212	-0.894	1
Benin	-5.295***	-2.713	-1.665	0.097	1.5	-5.527***	-3.282	-2.073	0.334	1.5
Botswana	-5.860***	-2.542	-1.617	0.211	0.8	-11.265***	-3.115	-1.960	0.589	0.8
Burkina Faso	-5.598***	-2.977	-2.037	-0.793	0.1	-6.578***	-3.156	-2.393	-1.031	0.1
Burundi	-4.303***	-3.116	-1.898	-0.471	1.3	-5.046***	-2.943	-2.095	-0.358	1.3
Cabo Verde	-4.903***	-2.549	-1.728	0.405	0.5	-10.305***	-3.015	-1.996	0.003	0.5
Algeria	-4.621***	-2.799	-1.869	0.049	1.1	-6.137***	-3.105	-2.152	0.096	1.1
Chad	-3.342***	-2.916	-2.021	1.072	1.5	-6.937***	-3.201	-2.411	-0.748	1.5
Equatorial Guinea	-1.957**	-3.002	-1.917	-0.872	1.7	-5.265***	-3.008	-2.122	-0.987	1.7
Ethiopia	-6.568***	-2.994	-1.585	0.642	0.1	-8.874***	-3.030	-1.860	2.804	0.1
Morocco	-1.463*	-3.663	-2.125	-0.340	1	-14.385***	-4.102	-2.485	-0.042	1
Gabon	-5.540***	-3.036	-1.993	-0.624	1.9	-6.819***	-3.134	-2.275	-0.672	1.9
Gambia	-5.450***	-3.464	-1.940	-0.350	1.4	-12.603***	-3.622	-2.342	-0.846	1.4
Ghana	-5.299***	-2.836	-1.894	-0.021	1.3	-6.366***	-3.429	-2.365	-0.944	1.3
Guinea	-5.615***	-3.124	-2.354	-1.116	1.5	-10.913***	-3.294	-2.498	-1.230	1.5
Guinea-Bissau	-5.854***	-2.550	-1.373	1.023	0.8	-11.689***	-2.774	-1.554	1.545	0.8
South Africa	-5.690***	-3.094	-2.181	-1.056	0.8	-12.657***	-3.542	-2.472	-1.324	0.8
Cameroon	-1.025*	-3.122	-2.019	-0.213	0.1	-7.023***	-3.201	-2.127	-0.161	0.1
Kenya	-5.113***	-3.121	-1.810	-1.088	1	-10.003***	-3.875	-2.180	-1.269	1
Comoros	-5.259***	-3.060	-1.979	-0.683	0.1	-6.469***	-3.636	-2.417	-1.396	0.1
Congo Dem. Rep.	-3.564***	-3.293	-2.054	-0.491	1.5	-6.299***	-3.344	-2.458	-0.644	1.5

Congo Rep.	-5.073***	-2.513	-1.668	-0.521	1.6	-6.688***	-2.890	-1.972	-0.815	1.6
Lesotho	-5.457***	-2.908	-1.971	-0.710	1.9	-12.127***	-3.245	-2.106	-0.762	1.9
Libya	-5.124***	-2.751	-1.697	0.757	1.9	-11.313***	-3.721	-2.108	2.599	1.9
Liberia	-3.251***	-2.561	-1.520	0.098	1.7	-5.298***	-2.904	-2.021	-0.630	1.7
Madagascar	-5.665***	-3.216	-2.026	-0.319	1.2	-8.542***	-3.313	-2.197	-0.460	1.2
Malawi	-6.386***	-2.603	-1.411	0.710	1.9	-5.887***	-2.919	-1.750	0.649	1.9
Mali	-5.538***	-3.205	-1.968	-0.983	1.9	-6.313***	-3.540	-2.342	-1.321	1.9
Mauritius	-5.387***	-3.182	-2.331	-0.401	1.9	-9.975***	-3.560	-2.474	-1.063	1.9
Egypt Arab Rep.	-4.457***	-2.426	-1.296	0.332	0.1	-4.969***	-2.952	-1.754	0.049	0.1
Mozambique	-5.787***	-3.432	-2.143	-0.775	0.8	-9.551***	-3.415	-2.275	-0.689	0.8
Mauritania	-5.842***	-3.058	-1.927	-0.907	1.8	-5.930***	-3.253	-2.174	-1.440	1.8
Namibia	-4.621***	-2.411	-1.492	0.107	1.1	-6.448***	-2.864	-1.961	0.006	1.1
Nigeria	-4.313***	-2.473	-1.454	1.200	0.1	-4.736***	-2.559	-1.596	5.088	0.1
Niger	-5.986***	-3.038	-2.047	-0.623	0.4	-12.188***	-3.570	-2.364	-0.415	0.4
Central African Rep.	-5.385***	-2.611	-1.649	-0.696	1.2	-6.086***	-3.281	-2.219	-0.579	1.2
Rwanda	-6.348***	-2.614	-1.762	-0.745	0.1	-6.496***	-3.328	-2.032	-1.228	0.1
Sao Tome and Principe	-4.633***	-2.307	-1.311	0.286	1.2	-4.732***	-2.937	-1.706	0.367	1.2
Senegal	-5.175***	-2.392	-1.523	0.468	1.8	-10.014***	-2.720	-1.723	0.779	1.8
Sierra Leone	-4.936***	-2.564	-1.584	-0.131	1.1	-6.439***	-2.820	-1.966	-0.715	1.1
Somalia	-5.744***	-2.493	-1.398	0.439	1.3	-6.317***	-2.790	-1.723	1.409	1.3
Sudan	-4.591***	-2.821	-1.796	-0.800	1.1	-4.474***	-3.220	-2.265	-1.038	1.1
Togo	-1.408*	-3.232	-2.234	-0.400	1.9	-9.098***	-3.472	-2.315	-1.009	1.9
Tanzania	-5.059***	-3.264	-2.187	-0.654	1	-8.547***	-2.759	-2.081	-0.663	1
Tunisia	-4.711***	-2.675	-1.601	1.038	0.4	-9.472***	-3.192	-2.018	1.584	0.4
Uganda	-4.902***	-2.235	-1.227	0.553	0.1	-4.950***	-2.556	-1.495	1.174	0.1
Zambia	-4.367***	-3.244	-2.115	-0.905	1.4	-8.511***	-3.380	-2.357	-0.594	1.4
Zimbabwe	-5.252***	-2.779	-1.699	-0.862	1.9	-5.362***	-3.095	-2.084	-1.145	1.9
Group Statistics					Group Statistics					
Mean	-4.775***	Prob.	0.002		Mean	-7.915***	Prob.	0.001		
Max	-6.568***	Prob.	0.000		Max	-14.385***	Prob.	0.000		
Median	-5.175***	Prob.	0.001		Median	-6.819***	Prob.	0.001		

Note: *, ** and *** Critical values indicate 10%, 5% and 1% significance level, respectively.

When the results of the Panel Fourier cointegration test in Table 6 are analyzed, it is found that Angola, Morocco, Cameroon and Togo are significant at 10%, Equatorial Guinea is significant at 5% and all other countries are significant at 1% level according to GLS test statistic values, while all countries are significant at 1% level according to PP test statistic values. Therefore, according to GLS or PP values, significant cointegration probability values have been reached across countries. In this case, it is determined that there is a cointegration relationship between the economic growth and unemployment variables of the 48 African Union countries selected in the panel data analysis.

Table 7: The Panel Coefficient Estimates Results

Variable	Coefficient	Standard Error	Probability Value
UNEMP	-1.905466***	0.5627541	0.001
Constant	12.20592	7.470478	0.102

Note: *, ** and *** Critical values indicate 10%, 5% and 1% significance level, respectively.

After determining the cointegration relationship between the variables, CCE-MG estimator was used for long-run cointegration coefficient estimates. According to the CCE-MG estimator, there is an econometrically significant and negative relationship between economic growth and unemployment within the panel. The effect of unemployment variable on economic growth is calculated as -1.9. Therefore, it is found that for every 1% increase in unemployment in the African Union countries, economic growth will decline by 1.9%.

5. Conclusion and Policy Recommendations

The relationship between unemployment and growth was first introduced to the literature by Arthur M. Okun (1962) with the so-called Okun's law. In this study, it was found that unemployment negatively affects GDP, in other words, economic growth. In this study, the relationship between economic growth and unemployment was investigated using data from 48 African Union countries. As a result of this research, it was concluded that unemployment negatively affects economic growth. Therefore, it is concluded that Okun's law is valid for the African Union countries. The results of the analysis support all other studies except the studies of Eğri (2018) and Bakkal (2023).

The validity of Okun's law leads to the conclusion that unemployment directly affects economic growth. This is an expected result throughout the literature, but the other important factor when Okun's law is valid is how large the Okun coefficient is. In the study, Okun coefficient was calculated as -1.9. As a result of this calculation, it is concluded that for every 1% increase in unemployment, economic growth will be negatively affected by 1.9%. In other words, an increase in the unemployment rate leads to a decrease in economic growth more than unemployment. In such cases, policies to be implemented towards unemployment will directly affect economic growth. In the 48 African Union countries used in the panel data analysis, on average, an increase in unemployment will affect economic growth more than unemployment. It is among the results of the study that the policies implemented to reduce the unemployment rate or to increase employment will have a direct and higher impact on economic growth. Therefore, the African Union countries should give importance to policies aimed at reducing unemployment rather than economic growth policies, and the implementation of policies that will reduce unemployment in accordance with the dynamics of the country will contribute to the formation of a positive atmosphere throughout the economy.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Abdioğlu, Z. ve Albayrak, N. (2018), Genç İşsizlik, Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(13), p.8-20.
- Abubakar, J. and Nurudeen, I. (2019), Economic Growth in India, Is It a Jobless Growth? An Empirical Examination Using Okun's Law, *The Indian Journal of Labour Economics*, 62, p.307-317. <https://doi.org/10.1007/s41027-019-00165-w>
- Ak, Ö. K. (2021), Türkiye'deki Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi, *Pearson Journal*, 6(15), p.299-312. <https://doi.org/10.46872/pj.367>
- Al-Sawaie, K. M. (2020), The Relationship between Unemployment and Economic Growth in Jordan: An Empirical Study using the ARDL Approach, *International Journal of Innovation*, 14(2), p.1068-1083.
- Altunöz, U. (2019), The Relationship between Real Output (Real GDP) and Unemployment Rate: An Analysis of Okun's Law for Eurozone, *Sosyoekonomi*, 27(40), p.197-210. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.02.12>

- Amor, M. B. (2023), Economic Growth and Unemployment Relationship in Tunisia: An Empirical Evidence from ARDL Bound Test Approach, *Montenegrin Journal of Economics*, 19(2), p.73-84. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2023.19-2.6>
- Astari, M., Hamzah, L. M. and Ratih, A. (2019), Hukum OKUN: Pertumbuhan Ekonomi dan Tingkat Pengangguran di Indonesia, *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 8(1), p.37-44. <https://doi.org/10.23960/jep.v8i1.32>
- Atılğan, D. ve İspir, T. (2022), Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: D-8 Ülkeleri Örneği, *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15), p.14-22. <https://doi.org/10.58202/joecopol.1162399>
- Bakkal, H. (2023), Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İşsizlik Arasındaki İlişkide Covid-19 Pandemisinin Etkisi, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), p.737-752. <https://doi.org/10.11616/asbi.1205692>
- Bhat, T. A., Lone, T. A. and Mohiuddin, T. (2019), The Validity of Okun’s Law: Evidences from Indian Economy, *Theoretical and Applied Economics*, 4(621), p.273-278.
- Boğa, S. (2020), Investigating the Asymmetry between Economic Growth and Unemployment in Turkey: A Hidden Cointegration Approach, *Pressacademia*, 7(1), p.22-33. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1178>
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980), The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47(1), p.239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Çevik, E. İ. ve Sungur, M. (2021), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2), p.308-320. <https://doi.org/10.32331/sgd.1049031>
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C. (2012), Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels, *Economic Modelling*, 29(4), p.1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Eğri, T. (2018), İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır İçin Okun Yasası Analizi, *Journal of Yaşar University*, 13(49), p.68-78. <https://doi.org/10.19168/jyasar.342728>
- Feto, A. and Jayamohan, M. K. (2021), Nexus between Economic Growth, Unemployment and Inflation in Ethiopia, *Ethiopian Journal of Economics*, 30(2), p.1-28.
- Güçlü, M. (2018), Okun Kanununda Yaş ve Cinsiyet Etkisi: G7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), p.123-140. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.505925>
- Hashmi, S. M., Khushik, A. G., Gilal, M. A. and Yongliang, Z. (2021), The Impact of GDP and Its Expenditure Components on Unemployment within BRICS Countries: Evidence of Okun’s Law from Aggregate and Disaggregated Approaches, *SAGE Open*, 11(2), p.1-11. <https://doi.org/10.1177/21582440211023423>
- Hatemi-J, A. and Roca, E. (2014), BRICs and PIGs in the Presence of Uncle Sam and Big Brothers: Who Drive Who? Evidence based on Asymmetric Causality Tests, Dr. Alexandr Akimov (Ed.) *Griffith Business School Discussion Papers Finance*, p.1-19.
- Hsiao, C. (1981), Autoregressive Modelling and Money-Income Causality Detection, *Journal of Monetary Economics*, 7(1), p.85-106. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(81\)90053-2](https://doi.org/10.1016/0304-3932(81)90053-2)
- Kónya, L. (2006), Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach, *Economic Modelling*, 23(6), p.978-992. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>
- Konya, S., Küçüksucu, M. ve Kabaloğlu, G. (2023), Türk Cumhuriyetlerinde Okun Yasası’nın Sınanması: 1991-2019 Dönemine Ait Ampirik Bir Analiz, *Turkish Studies - Economics Finance Politics*, 18(3), p.985-1008. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.70452>

- Mete, E. (2021), Ekonomik Küreselleşme ve İşgücü Özgürlüğü Kapsamında Genç İşsizliği: Dinamik Panel Veri Analizi, *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), p.1012-1020. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i3.1868>
- Nazlıoğlu, Ş. ve Karul, Ç. (2017), Panel LM Unit Root Test with Gradual Structural Shifts, *40th International Panel Data Conference*, 7(8), p.1-26.
- Okun, A. M. (1962), Potential GNP: Its Measurement and Significance, *American Statistical Association Proceedings of the Business and Economic Statistics Section*, p.98-104.
- Olayeni, R. O., Tiwari, A. K. and Wohar, M. E. (2021), Fractional Frequency Flexible Fourier Form (FFFFF) for Panel Cointegration Test, *Applied Economics Letters*, 28(6), p.482-486. <https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1761526>
- Oruç, E. (2019), Testing Validity of Okun's Law for Five Fragile Economies, *A New Perspective in Social Sciences*, p.60-79, Frontpage Publications Limited: London.
- Öncel, A., Kırca, M. ve İnal, V. (2017), Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine Yönelik Zamanla Değişen Panel Nedensellik Analizi, *Maliye Dergisi*, 173, p.398-420.
- Özçelik, Ö. ve Erdem, C. (2020), İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Türkiye İçin Okun Yasası ile İncelenmesi, *Econder International Academic Journal*, 4(2), p.326-341. <https://doi.org/10.35342/econder.739598>
- Öztürk, M. (2020), Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Büyümenin İşsizlik Türleri Üzerindeki Etkisi, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), p.45-68.
- Öztürk, S. ve Sezen, S. (2018), Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), p.1-14.
- Pata, U. K., Yurtkuran, S. ve Kalça, A. (2018), A Revisited Causality Analysis of Okun's Law: The Case of Turkey, *Theoretical and Applied Economics*, 25(4), p.121-134.
- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *CESifo*, Working Paper Series No. 1229; IZA Discussion Paper No. 1240, p.1-41. <https://www.ssrn.com/abstract=572504>
- Pesaran, M. H. (2006), Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74(4), p.967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008), Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), p.50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008), A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), p.105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Sarıca, Ö., Avcı, M. A. ve Ceylan, R. (2022), İşsizlik Oranı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, p.275-289. <https://doi.org/10.30794/pausbed.953979>
- Soylu, Ö. B., Çakmak, İ. ve Okur, F. (2018), Economic Growth and Unemployment Issue: Panel Data Analysis in Eastern European Countries, *Journal of International Studies*, 11(1), p.93-107. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2018/11-1/7>
- Şenol, N. ve Onaran, S. (2022), The Relationship between Economic Growth and Health, R&D Expenditures and Unemployment in Turkey, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 6(1), p.141-155. <https://doi.org/10.29216/ueip.1086577>

- Şit, M. (2024), The Relationship between Unemployment and Economic Growth in Selected Large Emerging Countries: A Revisit Using Threshold Regression Analysis, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 11(1), p.76-85. <https://doi.org/10.26650/JEPR1232910>
- Tumanoska, D. (2019), The Validity of Okun's Law in North Macedonia, *Business and Economic Research*, 9(2), p.160-168. <https://doi.org/10.5296/ber.v9i2.14659>
- Turna, Y. (2023), Türkiye'de Okun Yasasının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Analiz: Augmented ARDL Yaklaşımı, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), p.252-264. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1265888>
- Üzar, U. ve Akyazı, H. (2018), Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin OECD Ülkeleri Düzeyinde Ekonometrik Bir Analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), p.463-479.
- World Bank (2024). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Yalçınkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2018), Okun Yasası Bağlamında Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar (2000:Q1-2017:Q4), *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), p.8-27.
- Yayar, R. ve Öztaş, B. (2020), D-8 Ülkelerinde İşsizlik ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2). p.188-200. <https://doi.org/10.29106/fesa.696808>
- Yıldırım, B. I. ve Şahin, D. (2018), Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), p.73-83.
- Yıldırım, Y. ve Vıçıl, E. (2023), Does Economic Growth Have a Nonlinear Relationship with Unemployment in Türkiye? Evidence from Self-Exciting Threshold Autoregressive Model, *Ekonomik Yaklaşım*, 34(128), p.299-316. <https://doi.org/10.5455/ey.28003>
- Yılmaz, M. ve Akcan, A. T. (2022), Validity of Okun Law in Agricultural Sector in Turkey: ARDL Bounds Test Approach, *Sosyoekonomi*, 30(54), p.215-223. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.1058093>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 294-305, doi: 10.11616/asbi.1585791

Taraftarların Dijital Geri Bildirimleri Yoluyla Kurumsal İtibar: Antalyaspor Üzerine Bir İnceleme

Corporate Reputation through Fans' Digital Feedback: A Study on Antalyaspor

Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 04.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmada, Antalyaspor'un kurumsal itibarı, sosyal medya platformu X'de (Twitter) taraftarlar tarafından yapılan yorumlar üzerinden yapay zekâ teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı, futbol kulüplerinin itibarının taraftar geri bildirimleri ile nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Veri seti, 2024 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Antalyaspor'a yönelik 500 tweetten oluşmaktadır. Bu tweetler, Python programlama dilinde TextBlob kütüphanesi kullanılarak duygu analizine tabi tutulmuştur. Duygular pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırılmış, ayrıca metin madenciliği yöntemi ile en sık kullanılan kelimeler tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, taraftarların genel olarak kulüp yönetimine duyduğu güveni ve spor başarılarına yönelik olumlu algıyı yansıtmaktadır. Ancak, belirli yönetim kararlarına dair eleştiriler ve transfer politikalarına yönelik memnuniyetsizlikler de bulunmaktadır. Çalışma, sosyal medya geri bildirimlerinin futbol kulüplerinin itibar yönetiminde önemli bir araç olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar, Sosyal Medya, Antalyaspor, Duygu Analizi, Metin Madenciliği

&

Abstract: In this study, the corporate reputation of Antalyaspor is analysed by using artificial intelligence techniques through the comments made by fans on the social media platform X (Twitter). The aim of the study is to reveal how the reputation of football clubs is shaped by fan feedback. The data set consists of 500 tweets about Antalyaspor in June, July, and August 2024. These tweets were subjected to sentiment analysis using the TextBlob library in the Python programming language. Emotions were categorised as positive, negative, and neutral, and the most frequently used words were determined by the text mining method. The findings reflect the fans' general trust in the club management and positive perception of sporting achievements. However, there are also criticisms of certain management decisions and dissatisfaction with transfer policies. The study shows that social media feedback can be an important tool in the reputation management of football clubs.

Keywords: Corporate Reputation, Social Media, Antalyaspor, Sentiment Analysis, Text Mining

Atıf/Cite as: Yiğit Açıkgöz, F., (2025). Taraftarların Dijital Geri Bildirimleri Yoluyla Kurumsal İtibar: Antalyaspor Üzerine Bir İnceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 294-305. doi: 10.11616/asbi.1585791

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Fatma Yiğit Açıkgöz, Akdeniz Üniversitesi, fatmayigit@akdeniz.edu.tr.

1. Giriş

Kurumsal itibar, bir organizasyonun paydaşları tarafından nasıl algılandığını tanımlar. İtibar, yalnızca bir şirketin finansal performansı değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk, çalışan ilişkileri, liderlik ve ürün/hizmet kalitesi gibi faktörlere dayalıdır (Fombrun ve Van Riel, 2004). İyi bir kurumsal itibar, müşteri güveni ve sadakatini artırabilir, rekabet avantajı sağlayabilir ve kriz zamanlarında koruyucu bir etki yaratabilir (Davies, 2003).

Bu bağlamda ele alındığında, kurumların kurumsal itibarlarını güçlendirmek için oluşturdukları imaj çalışmaları ve bu çalışmaların bileşenleri büyük önem taşımaktadır. İmaj çalışmaları, paydaş algısını olumlu yönde etkileyen sistematik ve stratejik bir süreç olarak görülmektedir. Kurumsal itibarın sağlanabilirliği, doğru bir imaj yönetimi ile desteklenen etik iş uygulamaları, sürdürülebilirlik projeleri ve etkili iletişim stratejilerinin bir araya getirilmesiyle mümkündür. Bu nedenle, çalışmanın temel konusu, kurumların imaj çalışmalarını nasıl yapılandırabilecekleri ve bu çalışmaların itibar üzerindeki etkileri üzerinde durmaktır.

Bu bakış açısıyla, bir futbol kulübü örneğini ele alarak düşünüldüğünde, özellikle futbol takımları için itibar hem taraftar bağlılığı hem de sponsorluk anlaşmaları açısından büyük bir öneme sahiptir (Walters ve Tacon, 2010). Taraftarların bağlılığı, bir kulübün sürdürülebilirliği açısından kritik bir faktördür. Aynı zamanda, güçlü bir kurumsal itibar, kulübün sponsorlar ve yatırımcılar nezdindeki cazibesini artırabilir ve gelirlerini çeşitlendirmesine olanak tanyabilir.

Kurumsal itibar yönetimi, stratejik bir süreç olarak kabul edilir ve çeşitli araçlar kullanılarak yönetilir. Bunlar arasında kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) projeleri, medya ilişkileri, kriz yönetimi, sponsorluk anlaşmaları ve müşteri geri bildirimlerinin değerlendirilmesi gibi unsurlar yer alır (Coombs ve Holladay, 2015). Dijital medya ve sosyal medya da kurumsal itibar yönetiminde giderek daha fazla kullanılan araçlar haline gelmiştir (Doorley ve Garcia, 2020).

Özellikle futbol takımları, itibarlarını taraftarlar nezdinde güçlendirmek ve marka bağlılığını artırmak için sosyal medya araçlarını kullanmaktadır. Takımların sosyal medyada olumlu etkileşimler sergilemesi, taraftarlarla duygusal bağ kurmalarına ve itibarlarını artırmalarına katkıda bulunur (Chadwick, 2017).

Bir iletişim aracı olarak sosyal medya, günümüz dünyasında kurumsal itibar yönetiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şirketler ve organizasyonlar, sosyal medya platformları aracılığıyla halkla ilişkiler stratejilerini yönlendirmekte ve paydaşlarıyla doğrudan iletişim kurmaktadır (Aula, 2010). Tüm sektörlerde olduğu gibi sosyal medya, futbol takımları için de hayran kitleleriyle etkileşime geçmenin ve itibarlarını yönetmenin en etkili yollarından biri haline gelmiştir (Parganas vd., 2015).

Özellikle futbol takımlarının itibar yönetiminde sosyal medya, taraftarlarla olan bağları güçlendirme, kriz yönetimi ve halkla ilişkiler açısından kritik bir rol oynamaktadır (Yıldırım, 2018). Örneğin, bir futbol takımının X (Twitter) hesabında yapılan yorumlar, taraftarların duygusal tepkilerini doğrudan yansıtmakta ve bu yorumlar üzerinden yapılan duygu analizi ile takımın itibar yönetimi konusunda önemli içgörüler elde edilmektedir (Thompson vd., 2014).

Nitekim, futbol takımları için kurumsal itibar, sadece spor sahasındaki performanslarıyla değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk projeleri, medya yönetimi ve taraftar etkileşimleri ile de şekillenir. Futbol takımları, iyi bir itibar geliştirdiğinde, taraftarların sadakatini kazanmakta, sponsorluk anlaşmaları yaparak ekonomik kazanç sağlamaktadır (Walters ve Tacon, 2010). Ayrıca, futbol kulüplerinin itibar yönetimi, olası kriz durumlarında takımların daha hızlı toparlanmasına da yardımcı olmaktadır (Deloitte, 2017).

Örneğin, Manchester United gibi dünya çapında tanınan futbol kulüpleri, itibarlarını sadece saha içi başarılarına değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk projelerine ve taraftar etkileşimlerine dayandırmaktadır (Chadwick ve Hamil, 2010). Bu etkileşimler, sosyal medyada gerçekleştirilen içerik yönetimi ve stratejik iletişim çalışmaları aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. Bu da futbol takımlarının yalnızca spor performanslarıyla değil, sosyal ve dijital medyada sergiledikleri içerik yönetimi stratejileriyle de itibarlarını güçlendirdiklerini göstermektedir.

Bu bağlamda, futbol kulüpleri gibi geniş bir taraftar kitlesine sahip organizasyonların, sosyal medyada etkin bir varlık göstererek itibarlarını koruma ve geliştirme yolunda önemli adımlar atabileceği söylenebilir.

Nitekim kurumsal itibar, tüm paydaşların kurum hakkında oluşturdukları algılara dayanır ve bu algılar, yürütülen faaliyetlerin çevre tarafından gözlemlenmesi sonucu şekillenir (Christensen vd., 2008). Kurum ile toplum arasındaki ilişkinin kalitesi, itibarın yönetimini doğrudan etkiler ve bu yönetim, stratejik bir öncelik haline getirilmelidir. Paydaşlarla sürekli iletişim kurmak, geri bildirimleri etkin bir şekilde değerlendirmek ve kurumun davranışlarını buna göre şekillendirmek, olumlu bir kurumsal itibar oluşturmanın temel unsurları arasında yer alır (Coombs, 2007). Bu doğrultuda, paydaşların duygu ve düşüncelerini analiz etmek, kurumun hangi alanlarda başarılı olduğunu ve hangi konularda iyileştirmeler yapılması gerektiğini belirlemeye yardımcı olur (Pang ve Lee, 2008).

Duygu analizi, paydaşların olumlu ya da olumsuz eğilimlerini tespit etmek amacıyla kullanılan önemli bir yöntemdir. Sosyal medya gibi dijital platformlar aracılığıyla elde edilen geri bildirimler, kurumların itibarını daha gerçek zamanlı ve etkili bir şekilde ölçmesine olanak tanır. Futbol takımları taraftar memnuniyetini anlık olarak değerlendirebilmek için bu yöntemi kullanarak hizmetlerini iyileştirebilir ve daha iyi politikalar geliştirebilirler. Vatandaşların tepkilerini izlemek, itibar risklerinin erken aşamada fark edilmesini sağlar ve kurumların proaktif önlemler almasına yardımcı olur (Thelwall vd., 2011).

Bu yöntemlerin faydaları göz önünde bulundurulduğunda, futbol takımlarının kurumsal itibarını ölçmede duygu analizinin sunduğu olanaklar oldukça dikkat çekicidir. Duygu analizi ile elde edilen veriler, kurumların paydaşlarla daha etkili bir iletişim kurmasına ve stratejik kararlarını şekillendirmesine önemli katkılar sunar (Cambria vd., 2013). Antalyaspor özelinde yapılan bu çalışmanın amacı, futbol kulüplerinin kurumsal itibarını güçlendirmek için sosyal medya ve dijital geri bildirimlerin nasıl stratejik bir araç olarak kullanılabileceğini incelemektir. Özellikle, futbol takımlarının taraftarlarla olan etkileşimlerinin, kurumsal itibarın şekillenmesindeki rolünü anlamak ve bu süreci iyileştirmeye yönelik stratejiler geliştirmek hedeflenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın önemi, sosyal medyanın ve dijital platformların kurumsal itibar yönetiminde nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceğini göstererek, futbol kulüpleri ve diğer organizasyonlar için değerli bir rehber sunmaktadır. Ayrıca, duygu analizi gibi yöntemlerle, futbol kulüplerinin paydaşlarıyla olan ilişkilerini güçlendirerek, daha proaktif ve stratejik bir itibar yönetimi yaklaşımı geliştirmelerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Kurumsal İtibarın Ölçülmesi

Kurumsal itibar, bir kuruluşun paydaşlar nezdindeki genel algısını ve itibarını ifade eder. Bu algı, şirketin faaliyetleri, ürün veya hizmet kalitesi, etik değerlere uyumu, toplumsal sorumlulukları ve yönetim anlayışı gibi unsurlara dayanarak şekillenir (Kayakuş vd., 2024). Kurumsal itibar, bir kuruluşun hem iç hem de dış paydaşlar tarafından nasıl algılandığını belirler ve kurumun güvenilirlik, saygınlık ve sürdürülebilirlik düzeyi hakkında kritik bilgiler sunar. İyi bir kurumsal itibar, kuruluşun marka değerini artırmakla kalmaz, aynı zamanda müşteri sadakati, yatırımcı ilgisi ve çalışan bağlılığı gibi unsurlar üzerinde de olumlu etkiler yaratır (Yiğit Açıkgöz ve Karakaya, 2017). Özellikle dijital çağda, sosyal medya ve kullanıcı yorumları gibi unsurlar, kurumsal itibarın anlık olarak şekillenmesine önemli katkı sağlar. Nitekim kurumlar için kritik öneme sahip kurumsal itibarın sürdürülebilir olabilmesi için kurumun iç ve dış paydaş gruplarının düşüncelerinin düzenli olarak ölçülmesi ve paydaş beklentileri doğrultusunda stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Kurumsal itibarın ölçülmesi, bir kurumun çeşitli paydaşlar gözünde nasıl algılandığını anlamak, kurumsal kimliği güçlendirmek ve sürdürülebilir başarı elde etmek için kritik öneme sahiptir. İyi bir itibar, müşteri sadakatini artırır, çalışanların motivasyonunu güçlendirir ve yatırımcı güvenini pekiştirir (Fombrun ve Van Riel, 1997). Aynı zamanda, kriz durumlarında itibar koruyucu bir kalkan görevi görerek kurumların daha dirençli olmasına katkıda bulunur (Schwaiger, 2004). Özellikle finansal performans, sosyal sorumluluk ve ürün kalitesi gibi unsurları izleyen itibar ölçüm araçları, kurumların stratejik kararlar almasını ve paydaş ilişkilerini etkin bir şekilde yönetmesini sağlar (Berens ve Van Riel, 2004; Ponzi vd.,

2011; Baruah ve Panda, 2020). Dolayısıyla, kurumsal itibarın düzenli olarak ölçülmesi, kurumların uzun vadeli başarısı için vazgeçilmez bir unsurdur. Kurumsal itibarın ölçülmesi, çeşitli yöntemler ve göstergeler aracılığıyla yapılır. Bu yöntemler arasında anketler, paydaş analizleri, medya içerik analizleri ve sosyal medya geri bildirimlerinin incelenmesi gibi yaklaşımlar yer alır. Özellikle, kullanıcı yorumları, medya raporları ve finansal performans göstergeleri kurumsal itibarın ölçülmesinde önemli birer kaynaktır. Dijital çağda, metin madenciliği ve duygu analizi gibi yapay zekâ tabanlı yöntemler, kurumsal itibarın sosyal medya verileri üzerinden daha dinamik ve anlık olarak ölçülmesine olanak tanımaktadır.

Kurumsal itibarın ölçümü üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, bu kavramın farklı paydaş grupları ve değerlendirme ölçütleri temelinde ele alınması gerektiğini öne sürmektedir (Gümüş ve Öksüz, 2010). Kurumsal itibarın tanımlanması ve ölçülmesi süreçlerinde yaygın olarak kullanılan araçlar, özellikle finansal performans, kurum kimliği, etkileşim ve güven gibi başlıklar etrafında yoğunlaşmaktadır (Fombrun ve Van Riel, 1997; Lewellyn, 2002; Schwaiger, 2004; Wartick, 2002). Rose Chun'un çalışmaları ise bu alandaki ölçüm araçlarını üç temel akıma ayırmaktadır: Değerlemece, etkileşimci (izlenimsel) ve ilişkisel. Chun'a göre, değerlendirme ölçüm araçları finansal performansını merkeze alırken, etkileşimci bakış açısı kurumsal itibarın çeşitli paydaşlarla olan etkileşimlerine odaklanmaktadır. İlişkisel yaklaşım ise, kurumun iç ve dış paydaşlarının ayrı ayrı ele alınmasını önermektedir (Chun, 2005).

Kurumsal itibarın ölçümüne dair bir diğer sınıflandırma, Berens ve Van Riel tarafından ortaya konulmuş olup sosyal beklentiler, kurum kimliği ve kurumsal güven gibi üç temel kategoriye ayrılmıştır. Bu sınıflama, itibarın farklı boyutlar üzerinden değerlendirilmesine olanak tanır (Berens ve Van Riel, 2004). Ölçüm araçlarından biri olarak Harris ve Fombrun tarafından geliştirilen Reputation Quotient (RQ) modeli öne çıkmaktadır. Bu model, itibarın altı ana boyut çerçevesinde incelenmesini önermektedir: duygusal çekicilik, ürün ve hizmet kalitesi, vizyon ve liderlik, finansal performans, çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk (Fombrun ve Gardberg, 2000; Ponzi vd., 2011).

Diğer yandan futbol takımlarının itibarını ölçen araştırmalar incelendiğinde genellikle taraftar memnuniyeti, kulüp performansı, sosyal sorumluluk faaliyetleri ve medya görünürlüğü gibi unsurları ele alarak markalaşma ve taraftar sadakati gibi konulara odaklanıldığı görülmektedir (Bee ve Havitz, 2010; Parganas, vd., 2017; Ross, 2008; Tainsky ve Winfree, 2010; Woratschek, vd., 2007). Bu çalışmada da Antalyaspor'un kurumsal itibarı, sosyal medya platformu X'de (Twitter) taraftarlar tarafından yapılan yorumlar üzerinden yapay zekâ teknikleri kullanılarak incelenmiştir.

3. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, bir paydaş olarak ele alınan taraftarların X'deki dijital geri bildirimlerinin Antalyaspor'un kurumsal itibarı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla metin madenciliği ve duygu analizi yöntemleri kullanılmıştır. Veri seti, 2024 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında atılan 500 tweetten oluşmaktadır. Duygu analizi, kural tabanlı bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş olup, Python programlama dilinde kullanılan TextBlob kütüphanesi aracılığıyla tweetler pozitif, negatif ve nötr olarak sınıflandırılmıştır. Metin madenciliği yöntemi ile ise, taraftarların duygu durumlarına göre en sık kullanılan kelimeler tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Antalyaspor'un kurumsal itibarı açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan veri seti, Antalyaspor'a yönelik kurumsal itibar değerlendirmesine katkı sağlayabilecek nitelikte olan geri bildirimler arasında seçilmiştir. Verilerin toplanmasında, X'deki halka açık API'si kullanılarak rastgele bir örneklem oluşturulmuş ve yalnızca Antalyaspor ile doğrudan ilişkilendirilen tweetler dahil edilmiştir. Veri toplama sürecinde anonimlik ve gizlilik ilkelerine uyulmuştur. Katılımcıların kimlik bilgileri veya kişisel verileri kesinlikle toplanmamış, yalnızca tweet içerikleri analiz edilmiştir. Veriler, etik kurallar çerçevesinde toplanmış ve çalışmada kullanılan ham veriler, araştırmanın tamamlanmasından sonra 6 ay süreyle şifrelenmiş bir biçimde saklanacak ve yalnızca araştırma ekibi tarafından erişilebilir olacaktır. Çalışma sonrasında tüm veriler güvenli bir şekilde imha edilecektir. Bu düzenlemeler, veri koruma yasalarına ve etik ilkelere uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Tweetlerin seçimi sırasında, bot hesaplardan gelen yorumlar ve tekrarlanan tweetler gibi verilerin kalitesini düşürebilecek unsurlar filtrelenmiştir. Ayrıca, çalışmanın amacına uygun olarak Türkçe dilinde

atılan tweetler tercih edilmiş, başka dillerdeki tweetler analiz dışında bırakılmıştır. Veri seti, her bir tweetin içerdiği metin, tarih, yazar bilgisi ve potansiyel etkileşimler (beğeni ve re tweet sayıları) gibi özellikleri içerecek şekilde düzenlenmiştir.

Bu yapılandırma hem metin madenciliği hem de duygu analizi için uygun bir analiz ortamı sağlamıştır. Özellikle metin tabanlı analizlerde, tweet içerikleri tokenizasyon ve durak kelime (stopwords) temizleme işlemlerine tabi tutularak analiz edilmiştir. Veri seti, Antalyaspor'un kurumsal itibarını analiz etmek amacıyla fanların gerçek zamanlı geri bildirimlerini içermesi açısından zengin bir kaynak sunmaktadır.

Tablo 1. Örnek Veri Seti

Tweet	Duygu durumu
Yönetim ile taraftar el ele adım adım liderliğe... #AntalyaSpor	Pozitif
Transfer için çok geç kaldı yönetim ama görüşmelere hız kesmeden başladık. Umarız takıma nokta atışı maliyetsiz transferler yapabiliriz. #Antalyaspor	Nötr
Yeni yönetim hayırlı olsun. Kalıcı ve istikrarın olduğu bir yönetim olması dileğiyle	Pozitif
Her hafta hakem skandalı, bunun neresi penaltı. #antalyaspor #hakem	Negatif
Antalyaspor depremden sonra ilk tepki veren kulüp ve STK dır.	Pozitif

3.1. Metin Madenciliği

Metin madenciliği, büyük metin yığınlarından anlamlı ve yararlı bilgileri otomatik olarak çıkaran bir süreçtir. Doğal dil işleme (Natural Language Processing- NLP), veri madenciliği ve makine öğrenimi tekniklerini bir araya getirerek, metinlerin analiz edilmesi ve yapılandırılmamış verilerden bilgi edinilmesi için kullanılır (Kayakuş ve Yiğit Açıkgöz, 2022). Günümüzde, metin madenciliği çeşitli alanlarda geniş bir uygulama yelpazesine sahiptir; örneğin, pazarlama, finans, sağlık, sosyal medya analizleri ve akademik araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu süreç, metinlerdeki örüntüleri ve eğilimleri belirleyerek, kullanıcıların veri ile ilgili stratejik kararlar almalarına yardımcı olur.

Metin madenciliği, metin verilerinin anlamlandırılması ve bilgiye dönüştürülmesi amacıyla çeşitli yöntemler kullanır. En temel yöntemlerden biri "tokenizasyon" olup, metni kelime veya cümle gibi daha küçük parçalara ayırır. "N-gram" analizi ise, ardışık kelime gruplarını inceler ve bu grupların sıklığını analiz eder. Bu, özellikle dil modellerinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. "Duygu analizi" ise metinlerdeki duygusal tonları (pozitif, negatif, nötr) tespit etmeyi amaçlar. TF-IDF (Term Frequency-Inverse Document Frequency) gibi yöntemler, bir terimin metin içindeki önemini belirlemek için sıkça kullanılır (Schonlau vd., 2017).

Ayrıca, "kümeleme" ve "sınıflandırma" gibi makine öğrenimi yöntemleri, benzer metinleri gruplandırmak veya metinleri belirli kategorilere ayırmak için kullanılabilir. Metin madenciliği, yapılandırılmamış veri setlerinden bilgi çıkarma yeteneği sayesinde, veri bilimi ve yapay zekâ çalışmalarında kilit bir rol oynamaktadır.

3.2. Duygu Analizi

Duygu analizi, metin verilerindeki duygusal eğilimleri tespit etmeye yönelik bir doğal dil işleme (NLP) tekniğidir. Genellikle sosyal medya gönderileri, ürün incelemeleri, müşteri geri bildirimleri ve benzeri yapılandırılmamış verilerdeki duygusal içerikleri sınıflandırmak için kullanılır. Duygu analizi, metinlerdeki ifadelerin pozitif, negatif ya da nötr olup olmadığını belirler ve işletmelerin, araştırmacıların ya da kurumların hedef kitlelerinin duygusal tepkilerini anlamalarına yardımcı olur. Örneğin, bir marka, müşterilerinin ürünlerine dair olumlu ya da olumsuz yorumlarını analiz ederek hizmet kalitesini geliştirebilir ya da kriz yönetimi stratejilerini iyileştirebilir (Peng vd., 2022).

Duygu analizi yöntemleri üç temel kategoriye ayrılır: kural tabanlı yöntemler, makine öğrenimi tabanlı yöntemler ve hibrit yöntemler. Kural tabanlı yöntemler, belirli dilbilgisel kurallar, kelime listeleri

(sözlükler) ve belirli yapılar üzerinden metindeki duygusal içeriği analiz eder. Bu yöntem, her kelimenin önceden belirlenmiş bir duygu puanına sahip olduğu ve metnin genel duygu eğilimini bu puanlara göre hesaplayan bir sistem üzerine kuruludur. Bu analiz türü, özellikle küçük ve iyi tanımlanmış veri setlerinde kullanışlıdır, ancak dildeki bağlam ve çok anlamlılık gibi karmaşık dilbilimsel özelliklere duyarlılığı düşüktür (Nandwani ve Verma, 2021).

Makine öğrenimi tabanlı yöntemler ise, metinleri etiketlenmiş veri setlerine dayalı olarak sınıflandırmak için denetimli ya da denetimsiz öğrenme algoritmaları kullanır. Bu yöntemler, eğitim verilerini kullanarak model oluşturur ve yeni veriler üzerinde duygu tahmini yapar. Daha gelişmiş modeller arasında destek vektör makineleri (SVM), rastgele orman ve derin öğrenme modelleri yer alır (Zhang vd., 2020).

Kural tabanlı duygu analizi, metinlerde geçen kelimelerin bir duygu sözlüğünde yer alan pozitif ya da negatif değerlerine dayalı olarak gerçekleştirilir. Bu yöntemde, her bir kelimenin belirli bir duygu değeri vardır ve metindeki kelimelerin toplam duygu değeri, metnin genel duygusal eğilimini belirler. Duygu sözlükleri, genellikle kelimelerin duygusal tonlarına göre hazırlanmış olup, TextBlob ve VADER gibi kütüphaneler bu yöntemin yaygın araçlarıdır. Kural tabanlı analiz basit ve hızlı olmasına rağmen, dilin karmaşık yapısına ve bağlamsal farklılıklara yeterince duyarlı olmadığı için zaman zaman yanlış sonuçlar verebilir (Berka, 2020).

3.3. Bulgular

Çalışmanın bulgular bölümünde, metin madenciliği ve duygu analizi sürecine ilişkin aşamalar detaylandırılmaktadır. İlk aşama, metin ön işleme sürecidir. Bu süreç, ham metin verilerinin analiz edilebilir hale getirilmesi amacıyla uygulanır ve verinin temizlenmesi, yapılandırılması gibi adımları içerir. Özellikle sosyal medya verileri gibi yapılandırılmamış verilerde, gereksiz ya da anlamlı olmayan unsurların (örneğin, semboller, emojiler, URL'ler) ortadan kaldırılması, analiz sonuçlarının doğruluğu açısından kritiktir (Haddi vd., 2013).

Gürültü giderme (noise removal) aşamasında, veri setindeki yazım hataları, durak kelimeler (örneğin, "ve", "ama", "ise" gibi anlamsal olarak analize katkı sunmayan kelimeler) ve özel karakterler çıkarılır. Bu adım, metin verisinin daha net bir şekilde analiz edilmesini sağlar ve yanlış sonuçlar elde edilme ihtimalini azaltır (Mao vd., 2022).

Ardından, tokenizasyon adı verilen işlem uygulanır. Tokenizasyon, metni kelime veya cümle gibi daha küçük parçalara ayırma sürecidir. Bu adım, metnin kelimeler ya da cümleler bazında analiz edilmesine olanak tanır ve n-gram gibi tekniklerin uygulanabilmesi için temel sağlar (Kadhim, 2018).

Kök ayırma (stemming) ve gövdeleme (lemmatization) süreçleri, metinlerin standart hale getirilmesinde kritik rol oynar. Kök ayırma, kelimeleri kök formuna indirgeyerek benzer kelimelerin analizini kolaylaştırır. Örneğin, "koşuyor", "koşacak", "koştun" gibi kelimeler aynı kök olan "koş-" şeklinde analiz edilir. Gövdeleme ise, kelimenin anlamını koruyarak kök haline indirgemeyi amaçlar ve doğal dil işleme açısından daha doğru sonuçlar verir (Chai, 2023).

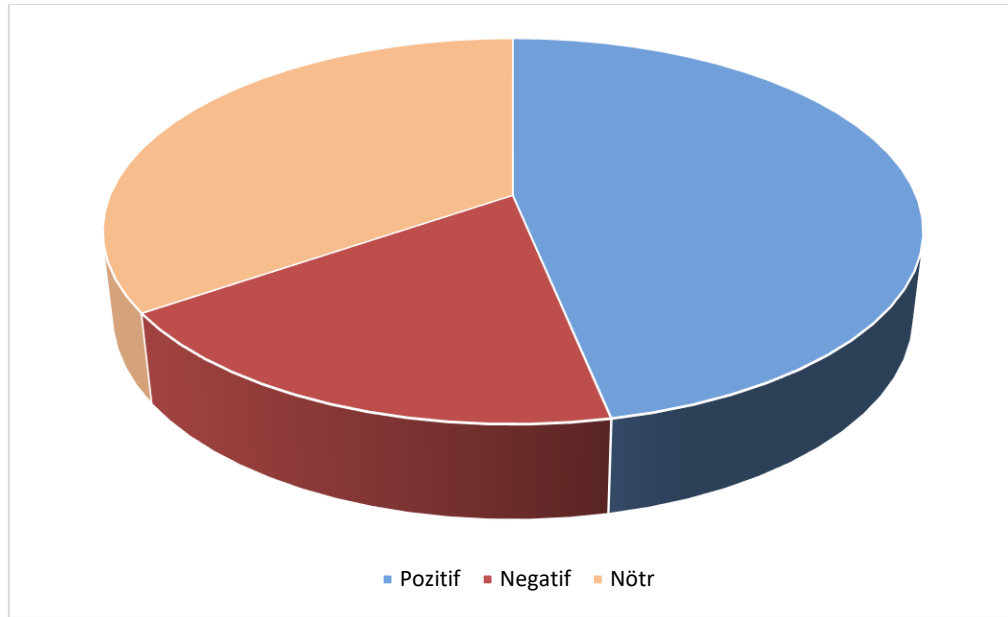
Son olarak, TextBlob kütüphanesi kullanılarak duygu analizi yapılır. TextBlob, Python tabanlı bir kütüphane olup, metindeki kelimelerin pozitif, negatif veya nötr duygu durumunu tespit etmeye yarayan basit ve etkili bir araçtır. Bu kütüphane, kelimelerin önceden belirlenmiş duygu puanlarına göre metindeki genel duygu eğilimini hesaplar ve metinlerin duygusal yönelimini sınıflandırır. TextBlob, metin madenciliği ve duygu analizi süreçlerinin hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanıyan bir yöntem (Chandrasekaran ve Hemanth, 2022) olarak bu çalışmada önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 2. Duygu Durumu İstatistikleri

Duygu Durumu	Yorum Sayısı
Pozitif	234
Negatif	93
Nötr	173

Yapılan duygu analizi sonuçlarına göre, Antalyaspor'un kurumsal itibarı üzerine sosyal medya platformu X'de yazılan paydaş yorumlarının büyük çoğunluğunun (%46,8) pozitif olduğu görülmektedir. 234 yorum ile en yüksek oranı oluşturan bu pozitif geri bildirimler, kulübün taraftarları nezdinde genel anlamda olumlu bir algıya sahip olduğunu ve sosyal medyada desteklendiğini göstermektedir. Bu pozitif yorumlar arasında "Antalyaspor'un genç yeteneklere verdiği önem", "son maçlardaki başarı" ve "sosyal medya hesaplarındaki etkili iletişim" gibi anlamlı kelime grupları dikkat çekmektedir. Negatif yorumlar ise 93 adetle %18,6 oranında olup, taraftarlar arasında belirli memnuniyetsizliklerin de mevcut olduğunu işaret etmektedir. Bu yorumlar arasında "transfer politikalarındaki eksiklikler" ve "tribün organizasyonlarına yönelik eleştiriler" gibi anlamlı ifadeler öne çıkmaktadır. Nötr yorumlar ise 173 adet (%34,6) ile önemli bir paya sahip olup, paydaşların kulübe yönelik duygusal bir reaksiyon belirtmediği, daha çok objektif ya da tarafsız değerlendirmeler içerdiğini göstermektedir. Bu yorumlarda ise "oyuncu performanslarının genel değerlendirmesi" ve "lig sıralamasına ilişkin yorumlar" gibi ifadeler ön plandadır. Bu bulgular, Antalyaspor'un genel itibarıyla sosyal medyada olumlu bir algıya sahip olduğunu, ancak bazı eleştiri veya tarafsız yaklaşımların da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Kullanıcı Yorumlarının Grafikselleştirilmesi

Şekil 1'de yer alan pasta grafiği, Antalyaspor'un X platformu üzerinden alınan paydaş yorumlarının duygu durumu dağılımını göstermektedir. Grafikte, mavi renk pozitif, turuncu renk negatif ve yeşil renk nötr yorumları temsil etmektedir. Pozitif yorumlar (mavi) grafikte en büyük dilimi oluşturmakta olup, Antalyaspor hakkında genel olarak olumlu bir algının hâkim olduğunu göstermektedir. Nötr yorumlar (yeşil) ikinci büyük dilimi oluştururken, negatif yorumlar (turuncu) ise en küçük dilimi temsil etmektedir. Bu durum, taraftarların çoğunlukla olumlu veya tarafsız bir yaklaşıma sahip olduğunu, ancak az da olsa eleştiriler bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Kelime Frekans Listesi

Pozitif	Negatif	Nötr
Yönetim (200)	İstifa (68)	Takım (125)
Antalyaspor (179)	Transfer (51)	Futbolcu (104)
Başkan (130)	Hakem (44)	Antalya (87)
Teknik direktör (115)	Seçim (41)	Taraftar (73)
Başarılar (108)	TFF (25)	Tebrik (42)

Yapılan duygu analizi sonucunda, pozitif duygu durumuna ait yorumlarda en sık kullanılan kelimelerin "Yönetim" (200), "Antalyaspor" (179), "Başkan" (130), "Teknik direktör" (115) ve "Başarılar" (108) olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler, taraftarların ve paydaşların kulübün yönetimine ve üst kademelerine duyduğu güveni ve desteği ifade etmektedir. Özellikle "Yönetim" ve "Başkan" kelimelerinin yüksek frekansta kullanılması, kulübün liderlik yapısına karşı olumlu bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Ayrıca, "Başarılar" kelimesinin sıklıkla geçmesi, taraftarların elde edilen sportif başarılar üzerinden pozitif geri bildirim verdiğini ve bu başarıların kulübün genel algısını güçlendirdiğini ifade etmektedir.

Negatif duygu durumuna dair yapılan incelemelerde, "İstifa" (68), "Transfer" (51), "Hakem" (44), "Seçim" (41) ve "TFF" (25) kelimelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, özellikle yönetim ve transfer süreçlerine dair memnuniyetsizliklerin bulunduğunu, taraftarların bazı liderlerin veya yöneticilerin istifasını talep ettiğini ve transfer politikalarının eleştirildiğini ortaya koymaktadır. "Hakem" ve "TFF" kelimeleri ise, taraftarların hakem kararları ve Türkiye Futbol Federasyonu'na yönelik eleştirilerinin dikkate değer olduğunu göstermektedir. Bu olumsuz yorumlar, kulübün dış faktörler ve yönetim süreçlerine yönelik zayıf algılarının varlığını işaret etmektedir.

Nötr yorumlar açısından ise, "Takım" (125), "Futbolcu" (104), "Antalya" (87), "Taraftar" (73) ve "Tebrik" (42) kelimeleri en çok kullanılan terimlerdir. Bu kelimeler, belirgin bir olumlu ya da olumsuz duygu yükü taşımadan, genellikle bilgi verme, genel değerlendirme ya da nesnel ifadeler içeren yorumlarda kullanılmıştır. Örneğin, "Takım" ve "Futbolcu" kelimeleri oyuncuların performansları ya da maç analizi gibi spesifik bir duygusal bağlam içermeyen değerlendirmelerde öne çıkmaktadır. "Antalya" kelimesi ise genellikle coğrafi bir referans olarak, kulübün temsil ettiği şehir bağlamında kullanılmıştır ve bu nedenle duygusal bir reaksiyon yansıtmamaktadır. "Taraftar" kelimesi, çoğunlukla genel taraftar davranışları ya da topluluğa yönelik gözlemleri ifade etmek için kullanılırken, "Tebrik" kelimesi de bazen olumlu bir bağlama sahip gibi görünse de çoğu durumda tarafsız bir tonla dile getirilmiştir (örneğin, bir başarıyı kutlama yerine bir girişimin nötr bir takdiri olarak). Dolayısıyla, bu kelimeler, duygusal bir uç barındırmadıkları ve yorumların tarafsız bir tonda yapıldığı durumları temsil ettikleri için nötr olarak sınıflandırılmıştır.

Söz konusu bu yorumlar, taraftarların kulüp, takım ve oyuncular hakkında daha nesnel ve tarafsız değerlendirmeler yaptığını, belirli bir olumlu ya da olumsuz duygu ifade etmediğini göstermektedir. Özellikle "Taraftar" ve "Tebrik" gibi kelimelerin nötr yorumlarda yer alması, sosyal medya etkileşimlerinin bazen tarafsız bir tonla yapıldığını ve herhangi bir duygusal uç barındırmadığını ortaya koymaktadır.

Duygu analizi sonuçlarına göre, taraftarların büyük bir kısmı kulübe olumlu bakmakta, ancak belirli eleştiriler de mevcuttur. Antalyaspor özelinde yapılan bu inceleme, sosyal medya yorumlarının futbol kulüplerinin yönetim süreçlerine dair değerli geri bildirimler sağlayabileceğini göstermektedir. Pozitif yorumlarda en sık kullanılan kelimeler yönetim ve sportif başarılarla ilgiliyken, negatif yorumlar özellikle transfer politikaları ve hakem kararlarına yönelik eleştirileri yansıtmaktadır.

Bu bulgular, çift yönlü simetrik modelin kurumsal itibar yönetimi açısından önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu model, hem kulüp yönetimi hem de taraftarlar arasında karşılıklı etkileşim ve geri bildirim sürecini teşvik ederek, sosyal medya üzerinden yapılan yorumların itibar yönetiminde daha etkin bir araç olmasına olanak tanımaktadır. Sosyal medyanın ve dijital araçların, etkileşimli iletişim süreçleri ile kulüplerin itibarını şekillendirmedeki rolü vurgulanarak, taraftarların geri bildirimlerinin stratejik bir değer taşıdığı ortaya konulmuştur.

Modelin başka futbol takımlarına uygulanabilirliği oldukça yüksektir. Bu çalışma, yalnızca Antalyaspor için değil, tüm spor kulüpleri için taraftar yorumlarının sistematik bir şekilde analiz edilmesiyle itibar yönetimine katkı sağlayabilecek bir model sunmaktadır. Çift yönlü simetrik modelin benimsenmesi, her kulübün kendine özgü dinamiklerine uygun veri toplama ve duygu analiz yöntemlerinin optimize edilmesini gerektirebilir. Böylece, kulüpler, taraftar geri bildirimlerini daha etkin bir şekilde analiz edebilir ve stratejik kararlar alabilirler. Özellikle yüksek sosyal medya etkileşimine sahip büyük futbol kulüpleri için bu tür çalışmalar, taraftar memnuniyetini ölçmek ve itibar yönetiminde daha bilinçli ve stratejik adımlar atmak açısından faydalı olacaktır.

Literatüre katkı olarak, bu çalışma sosyal medya verilerinin futbol kulüplerinin kurumsal itibarını analiz etmek için kullanılabilirliğini göstermektedir. Çift yönlü simetrik modelin sosyal medya platformlarıyla birleştirilmesi, kulüplerin taraftarlarıyla olan ilişkilerini daha derinlemesine incelemelerine yardımcı olabilir. Bu bağlamda, dijital geri bildirimlerin ve etkileşimli iletişim süreçlerinin futbol kulüpleri ve spor yöneticileri için ne kadar kritik bir rol oynadığını vurgulayan bu çalışma, dijital stratejilerin önemini ortaya koymaktadır.

Gelecek çalışmalar açısından, daha geniş veri setleri ve farklı algoritmalar kullanılarak futbol takımlarının itibarının daha derinlemesine analiz edilmesi mümkündür. Çift yönlü simetrik modelin, taraftar yorumlarının zaman içerisindeki değişimlerini analiz etmek için güçlü bir yöntem sunduğu da göz önünde bulundurulduğunda, futbol kulüpleri bu verilerden daha proaktif stratejiler geliştirmek için faydalanabilirler. Gelecekteki araştırmalar, farklı sosyal medya platformlarından elde edilen verileri kullanarak çok yönlü bir analiz sunabilir ve futbol kulüplerinin itibarını daha geniş bir perspektiften değerlendirebilir. Bu bağlamda, çift yönlü simetrik model, futbol kulüplerinin itibar yönetiminde stratejik kararlar almak için önemli bir araç olarak yerini alacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aula, P. (2010). Social Media, Reputation Risk and Ambient Publicity Management. *Strategy & Leadership*, 38(6), s. 43-49.

Baruah, L., Panda, N. M. (2020). Measuring Corporate Reputation: A Comprehensive Model with Enhanced Objectivity. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 12(2), s. 139-161.

- Bee, C. C., Havitz, M. E. (2010). Exploring the Relationship between Involvement, Fan Attraction, Psychological Commitment, and Behavioral Loyalty among Football Fans. *Journal of Sport Management*, 24(1), s. 1-15.
- Berens, G., Van Riel, C. B. (2004). Corporate associations in the academic literature: Three main streams of thought in the reputation measurement literature. *Corporate reputation review*, 7, s. 161-178.
- Berka, P. (2020). Sentiment Analysis Using Rule-Based and Case-Based Reasoning. *Journal of Intelligent Information Systems*, 55(1), s. 51-66.
- Cambria, E., Schuller, B., Xia, Y., Havasi, C. (2013). New Avenues in Opinion Mining and Sentiment Analysis. *IEEE Intelligent Systems*, 28(2), s. 15-21.
- Chadwick, S. (2017). *The Business of Sport Management*. Financial Times/Prentice Hall.
- Chai, C. P. (2023). Comparison of Text Preprocessing Methods. *Natural Language Engineering*, 29(3), s. 509-553.
- Chandrasekaran, G., Hemanth, J. (2022). Deep Learning and TextBlob Based Sentiment Analysis for Coronavirus (Covid-19) Using Twitter Data. *International Journal on Artificial Intelligence Tools*, 31(01), 2250011.
- Christensen, L. T., Morsing, M., Thyssen, O. (2008). The Polyphony of Corporate Social Responsibility: Deconstructing Accountability and Transparency in The Context of Identity and Hypocrisy. *Corporate Communications: An International Journal*, 13(3), s. 279-293.
- Chun, R. (2005). Corporate reputation: Meaning and measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7(2), s. 91-109.
- Coombs, W. T. (2007). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. Sage Publications.
- Coombs, W. T., Holladay, S. J. (2015). *The Handbook of Communication and Corporate Reputation*. Wiley-Blackwell.
- Davies, G. (2003). Corporate Reputation: Understanding Threats and Opportunities. *Journal of General Management*, 29(2), s. 1-12.
- Deloitte. (2017). *Ahead of the Curve: Annual Review of Football Finance*. Sport Business, Deloitte Sport Business Group.
- Doorley, J., Garcia, H. F. (2020). *Reputation Management: The Key to Successful Public Relations and Corporate Communication*. Routledge.
- Fombrun, C., Gardberg, N. (2000). Who's Tops in Corporate Reputation? *Corporate Reputation Review*, 3(1), s. 13-17.
- Fombrun, C., Van Riel, C. B. M. (1997). *The Reputational Landscape*. *Corporate Reputation Review*, 1(1), s. 5-13.
- Fombrun, C. J., Van Riel, C. B. (2004). *Fame & Fortune: How Successful Companies Build Winning Reputations*. Pearson Education.
- Haddi, E., Liu, X., Shi, Y. (2013). The Role of Text Pre-Processing in Sentiment Analysis. *Procedia computer science*, 17, s. 26-32.
- Gümüş, M., Öksüz, B. (2010). İtibarın Temel Taşı Olarak Kurumsal İletişim: Kurumsal İtibar Sürecinde İletişimin Rolü ve Önemi. *Marmara İletişim Dergisi*, 16, s. 111-124.
- Kadhim, A. I. (2018). An Evaluation of Preprocessing Techniques for Text Classification. *International Journal of Computer Science and Information Security (IJCSIS)*, 16(6), s. 22-32.
- Kayakuş, M., Yiğit Açıkgöz, F. (2022). Classification of News Texts by Categories Using Machine Learning Methods. *Alphanumeric Journal*, 10(2), s. 155-166.

- Kayakuş, M., Yiğit Açıkgöz, F., Dinca, M. N., Kabas, O. (2024). Sustainable Brand Reputation: Evaluation of iPhone Customer Reviews with Machine Learning and Sentiment Analysis. *Sustainability*, 16(14), 6121.
- Lewellyn, P. G. (2002). Corporate reputation: Focusing the Zeitgeist. *Business & Society*, 41(4), s. 446-455.
- Mao, R., Li, X., Ge, M., Cambria, E. (2022). MetaPro: A Computational Metaphor Processing Model for Text Pre-Processing. *Information Fusion*, 86, s. 30-43.
- Nandwani, P., Verma, R. (2021). A Review on Sentiment Analysis and Emotion Detection from Text. *Social network analysis and mining*, 11(1), s. 81.
- Pang, B., Lee, L. (2008). Opinion Mining and Sentiment Analysis. *Foundations and Trends® in Information Retrieval*, 2(1-2), s. 1-135.
- Parganas, P., Anagnostopoulos, C., Chadwick, S. (2015). 'You'll Never Walk Alone': Brand Associations in The Context of Football Teams' Corporate Social Responsibility. *Journal of Brand Management*, 22(7), s. 551-568.
- Peng, S., Cao, L., Zhou, Y., Ouyang, Z., Yang, A., Li, X., Yu, S. (2022). A Survey on Deep Learning for Textual Emotion Analysis in Social Networks. *Digital Communications and Networks*, 8(5), s. 745-762.
- Ponzi, L. J., Fombrun, C. J., Gardberg, N. A. (2011). RepTrak™ Pulse: Conceptualizing and validating a short form measure of corporate reputation. *Corporate Reputation Review*, 14(1), s. 15-35.
- Ross, S. D. (2008). Assessing the Use of Brand Associations and Fan Identification to Measure Brand Equity in Sports Teams. *International Journal of Sport Management and Marketing*, 3(1-2), s. 23-38.
- Schonlau, M., Guenther, N., Sucholutsky, I. (2017). Text Mining With N-Gram Variables. *The Stata Journal*, 17(4), s. 866-881.
- Schwaiger, M. (2004). Components and parameters of corporate reputation: An empirical study. *Schmalenbach Business Review*, 56, s. 46-71.
- Tainsky, S., Winfree, J. A. (2010). Building Fan Loyalty through Team Reputation: A Study of the Effect of Winning on Team Popularity. *Journal of Sports Economics*, 11(5), s. 488-505.
- Thelwall, M., Buckley, K., Paltoglou, G. (2011). Sentiment in Twitter Events. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(2), s. 406-418.
- Thompson, A. J., Martin, A. J., Gee, S., Eagleman, A. N. (2014). Examining the Development of a Social Media Strategy for a National Sport Organization: A Case Study of Tennis New Zealand. *Journal of Applied Sport Management*, 6(2), s. 14-34.
- Walters, G., Tacon, R. (2010). Corporate Social Responsibility in Sport: Stakeholder Management in The UK Football Industry. *Journal of Management & Organization*, 16(4), s. 566-586.
- Wartick, S. L. (2002). Measuring corporate reputation: Definition and data. *Business & Society*, 41(4), s. 371-392.
- Woratschek, H., Schafmeister, G., & Schierl, T. (2007). The Influence of Team Identification and Perceived Team Reputation on the Success of Football Clubs. *Sport Marketing Quarterly*, 16(2), s. 29-34.
- Yıldırım, A. (2018). *Sporla Halkla İlişkiler: Futbol Kulüplerinde Kriz Yönetimi*. Ali Yıldırım.
- Yiğit Açıkgöz, F., Karakaya, Ç. (2018). Akademik Örgütlerde İtibar Algısı: Akdeniz Üniversite'sinin İç ve Dış Paydaşları Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, s. 191-217.
- Zhang, J., Yin, Z., Chen, P., Nichele, S. (2020). Emotion Recognition Using Multi-Modal Data and Machine Learning Techniques: A Tutorial and Review. *Information Fusion*, 59, s. 103-126.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 306-333, doi: 10.11616/asbi.1585792

Sustainable 3PL Service Provider Selection in the Pharmaceutical Industry Using Fuzzy-Based SWARA and MAIRCA Methods

Bulanık Tabanlı SWARA ve MAIRCA Yöntemlerini Kullanarak İlaç Endüstrisinde Sürdürülebilir 3PL Hizmet Sağlayıcı Seçimi

Sinan ÇIKMAK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 08.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: This study aims to develop a framework for the selection of sustainable third-party logistics service providers (3PLSPs) for the pharmaceutical industry by developing an integrated decision-making framework based on fuzzy SWARA and fuzzy MAIRCA methods. To achieve this goal, 21 selection criteria were determined within the scope of economic, infrastructure, environmental, and social basic dimensions through literature review and expert opinions. Then, the weights of these criteria were calculated using the fuzzy SWARA method. Finally, alternative sustainable 3PLSPs were ranked using the fuzzy MAIRCA method. The findings indicate that the most crucial criteria for selecting sustainable 3PLSPs are financial stability, industry-specific knowledge and experience, environmental protection, and worker health and safety, corresponding to economic, infrastructure, environmental, and social dimensions, respectively.

Keywords: 3PL service providers, Sustainability, Pharmaceutical industry, Fuzzy SWARA, Fuzzy MAIRCA

&

Öz: Bu çalışmanın amacı, bulanık SWARA ve bulanık MAIRCA yöntemlerine dayalı bütünlük bir karar alma çerçevesi geliştirerek ilaç endüstrisi için sürdürülebilir üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimi için bir çerçeve oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşmak için literatür taraması ve uzman görüşleri yoluyla ekonomik, altyapı, çevresel ve sosyal temel boyutlar kapsamında 21 seçim kriteri belirlenmiştir. Daha sonra bulanık SWARA yöntemi kullanılarak bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Son olarak bulanık MAIRCA yöntemi kullanılarak alternatif sürdürülebilir üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcıları sıralanmıştır. Bulgular, sürdürülebilir üçüncü taraf lojistik hizmet sağlayıcılarının seçilmesi için en önemli kriterlerin sırasıyla ekonomik, altyapı, çevresel ve sosyal boyutlara karşılık gelen finansal istikrar, sektöre özgü bilgi ve deneyim, çevre koruma ve işçi sağlığı ve güvenliği olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: 3PL hizmet sağlayıcıları, Sürdürülebilirlik, İlaç endüstrisi, Bulanık SWARA, Bulanık MAIRCA

Atıf/Cite as: Çıkmak, S., (2025). Sustainable 3PL Service Provider Selection in the Pharmaceutical Industry Using Fuzzy-Based SWARA and MAIRCA Methods. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 306-333. doi: 10.11616/asbi.1585792

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Öğr. Gör. Dr., Sinan Çıkmak, Düzce Üniversitesi, sinancikmak@duzce.edu.tr.

1. Introduction

Companies are increasingly turning to outsourcing at various stages of their supply chain processes to gain a competitive advantage by focusing on their core competencies. Outsourcing is when a company delegates specific tasks to external firms to improve supply chain performance, allowing the organization to focus on key strategic decisions related to its core strengths (Wu, 2005:2513). Logistics is a key activity that companies often choose to outsource (Aguezzoul, 2014:69). A logistics provider works with multiple companies at the same time, allowing them to benefit from economies of scale, which can lead to cost reductions for the firm (Govindan et al., 2019:610). On the other hand, cost reduction is not the only goal when making outsourcing decisions. Opportunities to improve services, increase performance satisfaction, enhance information security, and gain flexibility are also crucial (Yang, 2007:3769).

Logistics is a critical process for success in business ventures, as it helps firms improve their competitiveness and responsiveness in customer service (Mageto, 2022:3). Accurate logistics management can have a positive impact on the supply chain by reducing inventory, increasing productivity, improving agility, meeting short deadlines, monitoring events and flows, and enhancing customer service (Dadashpour and Bozorgi-Amiri, 2020:2234). Logistics outsourcing has become vital globally. One effective initiative that has enabled firms to concentrate on their core competencies is the outsourcing of logistics services to third-party logistics service providers (3PLSPs) (Liu and Lyons, 2011). Delegating logistics operations to external service providers has become a highly favorable choice. These 3PLSPs assume the essential risks associated with services and delivery, enabling companies to dedicate their efforts to their primary business functions (Gardas et al., 2019:959).

The logistics sector has made significant contributions to both society and the economy; however, it is essential to consider the impact on the environment (Froio and Bezerra, 2021). The logistics industry is the largest source of CO₂ emissions (Jayarathna et al., 2023:705). About 24% of the world's carbon emissions are caused by transportation and logistics activities. After the energy sector, this is the primary source of greenhouse gas emissions. Most of these emissions are produced by shipping, aviation, and road transport (Carboncare, 2023; Raut et al., 2018:77). The European Environment Agency anticipates that by 2050, without the implementation of effective measures, global logistics will be responsible for 40% of the world's carbon emissions (Carboncare, 2023). Hence, it is essential to integrate sustainable practices such as reducing carbon emissions, minimizing waste, and optimizing energy usage into every aspect of logistics operation, from sourcing to distribution.

Sustainability involves conserving natural resources and using them judiciously for long-term business continuity. With ongoing environmental degradation and resource scarcity, sustainability has become a critical concern for all organizations, including logistics service providers (Gupta and Singh, 2020:1629; Raut et al., 2018:77). This issue holds particular importance in the pharmaceutical industry, where sustainable practices directly impact public health and environmental safety due to the sensitive nature of pharmaceutical products and their supply chains. Selection of a suitable third-party logistics service provider (3PLSP) to adapt to sustainability is essential for improving business performance, reducing carbon tax, and contributing to society (Roy et al., 2020:670). 3PLSPs, as external stakeholders, play a pivotal role in aligning supply chain operations with sustainability goals by adopting green warehousing, efficient transportation, and waste minimization practices. Ultimately, the sustainability impacts of 3PLSPs depend on their practices. 3PLSPs can have a positive or negative effect on sustainability, and it is important for companies to select 3PLSPs that are adapted to sustainability.

In today's world, the demand for sustainable 3PLSPs is becoming an increasingly critical issue for industries aiming to achieve improved customer service, cost reduction, as well as sustainability goals. One such industry is the pharmaceutical sector. The medicines must be delivered under cost-effective and special transportation-protection conditions from the producer to the final consumer (Kahraman et al., 2022:362; Aytekin et al., 2023:5562). The effective management of the acquisition, storage, and dispersal of pharmaceutical supplies is of paramount importance for hospitals and pharmaceutical companies from both economic and organizational standpoints (Uthayakumar and Priyan, 2013:52). This is because it

ensures the availability of vital medications and medical supplies, maintains cost-effectiveness, and supports the seamless functioning of healthcare facilities and the pharmaceutical industry.

It is important to identify and assess the criteria for selecting sustainable 3PLSPs for the pharmaceutical sector. Choosing a sustainable 3PLSP can improve the overall performance and competitiveness of the supply chain (Roy et al., 2020:669). Govindan et al. (2019:609) noted that while there are numerous studies on the selection of 3PLSPs, few of them take into account environmental and social sustainability factors alongside financial and technical aspects when evaluating third-party providers. Ali et al. (2021:4) emphasizes that the number of studies on sustainability in logistics and supply chain services is insufficient, especially in the 3PLSP scope. In addition, choosing a 3PLSP is a complex decision for decision-makers in the pharmaceutical industry due to industrial dynamics (Çelik Teker, 2017:114).

In their research, Gardas et al. (2019:960) highlight the lack of comprehensive studies focusing on selecting 3PLSPs in the pharmaceutical industry. They emphasize the need to expand the number of case studies conducted within this particular domain to provide a more thorough understanding of the criteria involved in the selection process. Accordingly, in this study, a novel integrated multi-criteria decision-making (MCDM) model based on fuzzy sets is presented for the selection of sustainable 3PLSPs in the context of the Turkish pharmaceutical manufacturing industry. The proposed model based on fuzzy sets can also help address uncertainties in evaluation processes (Mavi et al, 2017:2415; Prakash et al, 2016:69; Wang and Liao, 2023:15). Therefore, the study utilized the fuzzy Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) method to determine the importance of weights of sustainable 3PLSP selection criteria. Subsequently, the fuzzy Multi Attributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA) method was employed to select the appropriate sustainable logistics company. This study contributes to the growing body of research on sustainable 3PLSP selection and offers valuable insights for both decision-makers and logistics providers looking to align their strategies with the evolving demands of the marketplace.

The remainder of the paper is organized as follows: Section 2 comprises the literature review on sustainable 3PLSPs and selection criteria. methodology of the study is explained in Section 3. The methods used are explained in detail in this section. Section 4 includes the implementation of the study. The results are discussed in Section 5. Finally, the conclusion and recommendations are included in Section 6.

2. Literature Review

2.1. Sustainable 3PLSPs

Logistics is a management term that deals with the overall movement of resources and goods. This concept applies to both service and product-based industries. Logistics encompasses the entire supply chain, including procurement, storage, and transportation to the designated destination (Choudhury et al., 2018:427; (Roy et al., 2020:671). Logistics plays a crucial role in the success of a business venture by facilitating the efficient management of the flow of goods and services (Dadashpour and Bozorgi-Amiri, 2020:2233). This includes coordinating procurement, production, distribution, and delivery processes. By optimizing these processes, firms can enhance their competitiveness and responsiveness in customer service, ultimately leading to improved overall performance and success in the market.

The competitiveness of modern business is significantly influenced by the effectiveness of logistics operations. Therefore, many companies choose 3PLSPs to outsource their logistics activities as the best option (Çelik Teker, 2017:109). Outsourcing refers to a situation where one company hires another organization to handle a part of its internal operations, with the goal of enhancing its overall performance (McCarthy and Anagnostou, 2004:61). Logistics is a primary activity that companies often outsource. A logistics provider works with multiple companies simultaneously, gaining economies of scale, which can lead to cost reductions for the firm (Ali et al., 2021:3). In the current business landscape, companies increasingly outsource a wide range of logistics activities, including transportation, warehousing, and distribution, to specialized 3PLSPs. This strategic decision allows businesses to focus on their core

competencies while leveraging the expertise and resources of external partners to streamline their supply chain operations and enhance overall efficiency (Nila and Roy, 2023:1; Barker et al., 2021:2).

3PLSPs play a crucial role by assuming the risks associated with services and delivery logistics. This strategic partnership allows organizations to direct their attention to their core business activities, such as product development, marketing, and customer relations, while entrusting their logistical needs to experienced and specialized 3PLSPs (Lieb and Lieb, 2010:525).

In today's global context, there is a growing recognition of the need to align economic operations with environmental preservation and social welfare standards (Nila and Roy, 2023:1). This involves ensuring that economic activities not only drive financial growth but also contribute to the protection of the environment and the well-being of society. Many governments worldwide are enacting laws requiring businesses to become carbon-neutral. As a result, companies will need their logistics service providers to support the circular economy agenda by offering sufficient and efficient sustainable logistics (Mageto, 2022:5). Improving sustainability in logistics entails implementing strategies and practices that aim to optimize economic and social advantages, while concurrently minimizing negative environmental effects (Wang et al., 2017:3).

Manufacturing companies should work with a logistics service provider that complies with sustainable development standards when outsourcing their logistics operations (Roy et al., 2020:670). Another dimension of sustainability is that corporations have social responsibility. Acting responsibly involves improving inter-firm relationships in the supply chain by sharing information and increasing visibility to eliminate human rights violations and corruption. Businesses will select logistics service providers with governance structures to enhance security and visibility (Mageto, 2022:5).

Logistics service providers, as part of the supply chain, need to prioritize sustainability practices to offer more environmentally friendly services (Ali et al., 2021:12). Implementing sustainability measures is prompting 3PLSPs to rethink their current operations. These providers must prioritize the transition to a low-carbon economy, with their value proposition incorporating green supply chain initiatives, CO₂ reduction, and cost savings (Gardas et al., 2019:961). A sustainable 3PLSP is a logistics company that integrates environmentally friendly, socially responsible, and economically viable practices into its operations. The goal is to reduce negative impacts on the environment while enhancing supply chain efficiency. Sustainable logistics service providers manage various components, including transportation, warehousing, packaging, distribution processing, information management, and waste management to connect production and consumption links in supply chains physically and virtually (Tochtrop et al., 2022:4; Su et al., 2022:2). A sustainable 3PLSP incorporates eco-friendly strategies into its core operations, balancing economic efficiency with environmental and social responsibility.

In today's rapidly changing business environment, where there is a growing emphasis on green and sustainable supply chain management, the fulfillment of cost, time, and quality criteria is no longer sufficient as a basis for decision-making (Raut et al., 2018:78). The current trend in sustainability and logistics outsourcing requires the selection of logistics service providers that can assist companies in meeting environmental sustainability objectives (Mageto, 2022:5).

2.2. Sustainable 3PLSP selection criteria

In today's competitive marketplace, selecting a 3PLSP has become a critical decision for many organizations. The right 3PLSP partner not only ensures efficiency but must also align with the company's long-term goals and specific needs. However, the decision-making process is becoming increasingly complex, especially as sustainability becomes a key criterion (Akhtar, 2023:108). The growing focus on sustainable business practices, driven by governments and organizations alike, underscores the importance of integrating environmental and social responsibility into business decisions (Dadashpour and Bozorgi-Amiri, 2020:2234).

Over the past decade, the logistics industry has faced growing pressure to incorporate sustainability into its operations. This shift reflects the broader move toward sustainable business development, which has

received heightened attention from both profit and non-profit sectors. As a result, companies are increasingly expected to consider environmental, social, and economic dimensions when selecting logistics partners (Qian et al., 2021:358). The logistics sector plays a significant role in supply chains, and its environmental impact is undeniable (Lin and Ho, 2011). Given this, the selection of appropriate 3PLSPs can greatly influence the overall sustainability of a supply chain. Providers that fail to adopt sustainable practices risk damaging not only the environment but also the reputation and profitability of the companies they serve (Jovčić and Průša, 2021:15). Furthermore, customers now expect their logistics providers to deliver services that are both efficient and sustainable, making the incorporation of sustainability into 3PLSP selection frameworks essential (Qian et al., 2021:358).

Despite its importance, selecting a sustainable 3PLSP is far from straightforward. The process often involves a large pool of potential providers, each with different capabilities and varying levels of commitment to sustainability. This makes decision-making both time-consuming and complex. Additionally, many companies still base their logistics decisions primarily on economic factors, neglecting critical aspects like environmental impact (Mavi et al., 2017:2405). The integration of sustainability into logistics provider selection requires the use of MCDM approaches, which can account for the wide range of factors at play. These include not only traditional economic considerations but also sustainability components, such as environmental performance and social responsibility (Mavi et al., 2017:2403). However, decision-makers often face challenges, including conflicting priorities, lack of clear data, and the inherent uncertainty of human judgment (Mishra et al., 2022:295).

A comprehensive and sustainable selection process involves evaluating logistics providers based on environmental, social, and economic performance. Outsourcing logistics can help organizations achieve their sustainability objectives only if the 3PLSP aligns with these principles (Dadashpour and Bozorgi-Amiri, 2020:2234). By incorporating sustainability attributes alongside traditional service criteria, companies can better ensure long-term supply chain success (Chen et al., 2022:965). Moreover, the selection of a 3PLSP directly influences the environmental performance of the supply chain. For instance, logistics activities such as transportation and warehousing can have a significant environmental footprint. Therefore, choosing providers that prioritize green logistics practices is critical in minimizing this impact (Lin and Ho, 2011). This shift towards sustainability in logistics is further reinforced by customers' growing demand for responsible practices and the increasing recognition of sustainability as a key driver of competitive advantage (Gupta et al., 2022:1618).

The selection of a sustainable 3PLSP has emerged as a vital concern for global organizations aiming to improve their supply chain performance while reducing their environmental impact. This decision requires careful consideration of not only economic factors but also environmental and social attributes. By adopting sustainable practices, logistics providers can enhance their service quality, meet customer expectations, and secure long-term business partnerships. As previous research indicates, focusing solely on economic criteria is no longer sufficient; sustainability must be integrated into all stages of the decision-making process (Mavi et al., 2017:2405). Many articles have been written about choosing the best 3PLSP. However, more research is needed to prioritize expertise, different industries, and knowledge levels in logistics while also considering social, environmental, and economic factors (Mishra et al., 2022:296).

Pharmaceutical supply chain aims to transport and store drugs at the right time, place, and quantity, at an acceptable quality and optimum cost, at all stages from the manufacturers to the final consumer (Kahraman et al., 2022:362). The potential errors that may occur in the pharmaceutical industry are highly critical as they directly impact people's health (Kahraman et al., 2022:362). The pharmaceutical supply chain is crucial for human life due to the sensitive nature of drugs, their distinct tracking, storage, and transportation requirements, and the necessity of timely delivery to the point of need (Türk and Güner, 2021: 177). As a result, it's essential to set the pharmaceutical industry apart from other industries. The current study identified 21 criteria under 4 main dimensions for selecting a sustainable 3PLSP in the pharmaceutical industry through a comprehensive literature review and expert opinions. Table 1 displays the established criteria and descriptions for selecting a sustainable 3PLSP.

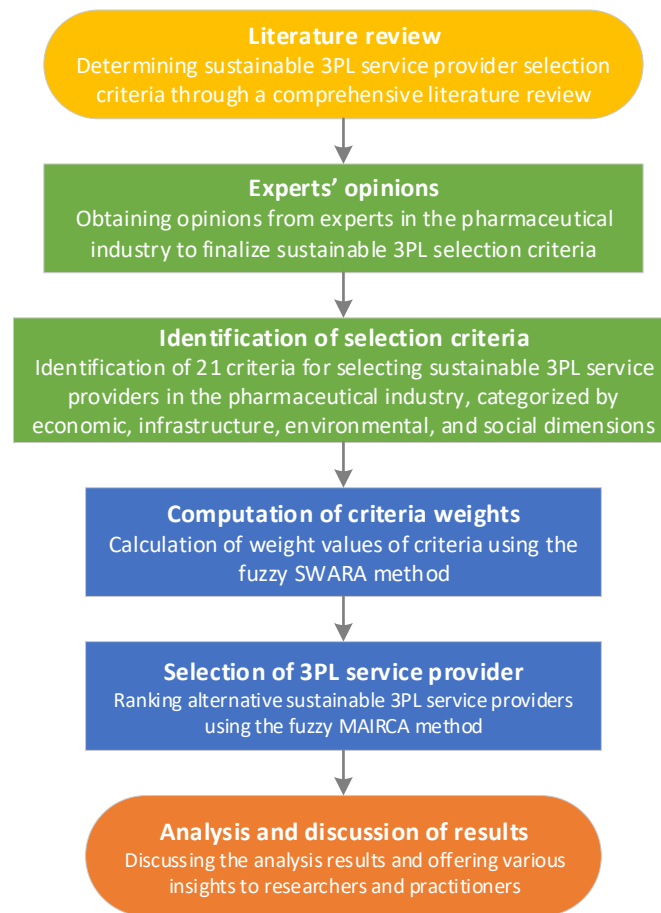
Table 1: Selection Criteria for Sustainable 3PLSPs in the Pharmaceutical Industry

Dimension	Criteria	Goal	Description	References
Economic	Logistics costs (ECO1)	Min	It is important to keep the cost of the provided logistics services low (storage per pallet, transportation cost, handling cost per box, etc.)	Mavi et al. (2017), Wang et al. (2021), Ahtar (2023)
	Financial Situation and Stability (ECO2)	Max	The company's stable financial situation indicates that the logistics service provider continues to offer quality services. The company's financial situation can be measured using liquidity, profitability, and leverage ratios.	Gardas et al. (2019), Govindan et al. (2019), Wang et al. (2021), Ahtar (2023)
	Service quality (ECO3)	Max	It covers issues such as accuracy in order fulfillment, frequency of loss and damage, prompt handling of customer complaints, etc. Good service quality helps develop long-term relationships and reduces waste.	Gardas et al. (2019), Wang et al. (2021), Mishra and Pandey (2022)
	Delivery reliability (ECO4)	Max	Delivery reliability refers to timely delivery as per agreed conditions, including executing documentation and transportation processes reliably.	Govindan et al. (2019), Ahtar (2023), Ulutaş and Topal (2022)
	Flexibility and responsiveness (ECO5)	Max	The logistics service provider's flexibility in providing vehicles and transporting products to various regions enhances industry responsiveness and service quality, consequently improving the pharmaceutical industry's business performance.	Raut et al. (2018), Gardas et al. (2019), Mishra and Pandey (2022)
Infrastructure	Physical resources and infrastructure (INF1)	Max	Adequacy of infrastructure and physical resources, including transportation vehicles, material handling equipment, warehouses, and packaging operations, are evaluated under this criterion, taking into account the number of vehicles owned by the company, warehouse capacity, and the workforce employed.	Govindan et al. (2019), Ahtar (2023)
	Industry-specific knowledge and experience (INF2)	Max	Having knowledge and experience in the pharmaceutical industry	Govindan et al. (2019), Ahtar (2023)
	Geographic coverage/Distribution network capacity (INF3)	Max	It is related to the distribution coverage, market coverage, shipment destinations and the distance between the warehouse and the production unit of the logistics service provider.	Govindan et al. (2019), Ahtar (2023)
	Range of services offered (INF4)	Max	The variety and scope of services proposed by the logistics service provider (warehousing, transportation, order fulfillment)	Gardas et al. (2019), Ahtar (2023)
	Establishing partnerships and long-term relationships (INF5)	Max	The logistics service company's readiness for a long-term contract and business partnership.	Qian et al. (2021), Ahtar (2023)
	Reputation and trust (INF6)	Max	It is a criterion regarding the logistics service provider's reputation and reliability for its services.	Govindan et al. (2019), Ahtar (2023), Wang et al. (2021)
	Ability to adapt to technology and IT systems integration (INF7)	Max	It is the ability of the logistics service provider to adapt to technological developments and integrate IT systems. It includes information security, tracking, and monitoring capabilities.	Ulutaş and Topal (2022), Wang et al. (2021), Mishra and Pandey (2022)
Environmental	Environmental protection (ENV1)	Max	It involves the implementation of eco-friendly and low-pollution logistics and transportation operations. Transport vehicles and equipment must not harm the environment.	Ahtar (2023), Govindan et al. (2019), Qian et al. (2021)

	Green warehousing (ENV2)	Max	Energy-efficient warehouse design and operations	Ahtar (2023), Mishra and Pandey (2022)
	Recycling packaging materials (ENV3)	Max	Recycling packaging materials and minimizing waste	Ahtar (2023), Gardas et al. (2019), Wang et al. (2021)
	Environmental management certificate (ENV4)	Max	It is related to the logistics service provider having environmental management system certificates.	Gardas et al. (2019), Zarbakhshnia et al. (2018)
Social	Employee health and safety (SOC1)	Max	Having occupational health and safety policies for employees	Mishra and Pandey (2022), Wang et al. (2021)
	Employee satisfaction (SOC2)	Max	Ensuring employee satisfaction. Satisfied employees enhance the performance of the entire supply chain, as each employee is a vital part of the company.	Gardas et al. (2019)
	Workforce equality (SOC3)	Max	Having transparent policies for workforce equality	Govindan et al. (2019)
	Voice of customer (SOC4)	Max	Receiving customer feedback about the quality of products and services	Zarbakhshnia et al. (2018), Wang et al. (2021)
	Social responsibility (SOC5)	Max	To reduce transportation accidents and minimize their negative impact on human health.	Qian et al. (2021), Mishra and Pandey (2022)

3. Research Methodology

Multiple quantitative and qualitative criteria, as well as multiple decision-makers, are involved in evaluating and selecting 3PLSPs. Therefore, the selection of a logistics services provider is considered a multi-criteria group decision-making problem (Akhtar, 2023:111). The most popular methods for selecting 3PLSPs are MCDM methods. These methods can quickly and effectively address complex evaluation issues that are poorly structured and involve multiple incompatible objectives or criteria (Nila and Roy, 2023:2).

Figure 1. Flowchart of the Research Methodology

This paper presents a novel model for evaluating sustainable 3PLSP selection criteria by employing an integrated fuzzy MCDM approach in the context of the Türkiye pharmaceutical industry. In this presented model, the SWARA and MAIRCA methods, which are current MCDM methods, were used in an integrated manner. Fuzzy sets were also used to address the uncertainty and ambiguity in decision-making processes. Figure 1 displays the framework of the research methodology. The research methodology is discussed in three sub-sections. First, there is an overview of fuzzy set theory. Then, the steps of the fuzzy SWARA and fuzzy MAIRCA methods are explained in detail, respectively.

3.1. Fuzzy set theory

This study employs widely used triangular fuzzy numbers. Therefore, this section provides explanations and operations for an overview of the notations of fuzzy sets. The fuzzy set theory was initially introduced by Zadeh (1965) and has been widely used to deal with judgments derived from real-world issues that involve ambiguity and vagueness (García Mestanza and Bakhat, 2021:10). Fuzzy sets are particularly useful for transforming human judgments expressed in language and for representing the uncertainty and ambiguity present in real-world decision-making processes. As a result, fuzzy sets have been used in solving many problems (Gul and Ak, 2020:1235). There are different types of fuzzy numbers used in place of linguistic variables to calculate in fuzzy sets. Two common sets of numbers are triangular fuzzy numbers and trapezoidal fuzzy numbers. (Mohammadi et al., 2024:5124). Triangular fuzzy numbers consist of three numbers that define the upper, middle, and lower limits of the set (Gul and Ak, 2020:1235).

A triangular fuzzy number, symbolized by $\tilde{A} = (l, m, u)$ where l, m and u which is crisp and real numbers ($x \leq y \leq z$). The membership function of a triangular fuzzy number is defined by Eq. 1 as follows:

$$\mu_{\tilde{A}} = \begin{cases} 0 & x < l \\ \frac{x-l}{m-l}, & l \\ \frac{u-x}{u-m}, & m \leq x \leq u \\ 0 & x \geq u \end{cases} \quad (1)$$

Basic arithmetic operations on two triangular fuzzy numbers $\tilde{A}_1 = (l_1, m_1, u_1)$, and $\tilde{A}_2 = (l_2, m_2, u_2)$, where $l_1 \leq m_1 \leq u_1$ and $l_2 \leq m_2 \leq u_2$ are elucidated as follows (Boral et al., 2020:5):

$$\tilde{A}_1 \oplus \tilde{A}_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (2)$$

$$\tilde{A}_1 \ominus \tilde{A}_2 = (l_1 - u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \quad (3)$$

$$\tilde{A}_1 \otimes \tilde{A}_2 = (l_1 \times l_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2) \quad (4)$$

$$\tilde{A}_1 \oslash \tilde{A}_2 = \left[\frac{l_1}{u_2}, \frac{m_1}{m_2}, \frac{u_1}{l_2} \right], \text{ if } l_1 \geq 0 \text{ and } l_2 > 0 \quad (5)$$

$$k \otimes \tilde{A}_1 = (k \times l_1, k \times m_1, k \times u_1), \text{ if } k > 0 \quad (6)$$

$$k \otimes \tilde{A}_1 = (k \times u_1, k \times m_1, k \times l_1), \text{ if } k < 0 \quad (7)$$

3.2. Fuzzy SWARA

The Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA) is a MCDM method used to determine the subjective weights of the criteria, which was first proposed by Kersuliene et al., (2010). SWARA is an effective method that helps decision-makers and managers prioritize criteria by considering sustainability and environmental challenges in a specific supply chain (Zarbakhshnia et al., 2018:308). One of key benefits of the SWARA method is its ability to assess decision-makers' ideas and estimate the relative importance ratio of each criterion (Zolfani and Sapauskas, 2013).

The incorporation of fuzzy set theory into decision-making processes can enhance their comprehensiveness and reasonableness (Agarwal et al, 2020:2; Mavi et al, 2017:2405) through the introduction of a framework that allows for the representation of partial truths and uncertainties, providing a more nuanced and realistic model of complex real-world scenarios. Therefore, the SWARA method based on fuzzy sets is used instead of the classical SWARA method due to the effectiveness of fuzzy sets in dealing with vagueness and uncertainties in this study. Furthermore, Fuzzy SWARA is easier to understand and requires fewer pairwise comparisons compared to other MCDM methods, such as fuzzy AHP and ANP (Mardani et al., 2017:266). These user-friendly features facilitate obtaining more reliable information from decision-makers.

The following steps explain the process of using the fuzzy SWARA method to calculate weights for selection criteria (Agarwal et al, 2020:8; Mavi et al, 2017:2405):

Step 1. Sorting the criteria according to their level of importance. Criteria are ranked based on expert opinions, from most to least important.

Step 2. Determining the relative importance ratio for criteria. In this process, experts use linguistic terms specified in Table 2 to indicate the relative importance level with respect to the $(j - 1)$ criterion, which holds a higher importance level than the j criterion itself. This process is then applied to each criterion. After collecting relative importance values from all experts, the aggregate judgment is obtained by calculating the geometric mean of the corresponding values. This ratio denotes the comparative importance of the average \tilde{s}_j value.

Table 2. Scale for the Fuzzy SWARA Evaluations

Linguistic terms	Code	Triangular fuzzy scale
Equally important	EI	(1.000,1.000,1.000)
Moderately less important	MI	(0.667,1.000,1.500)
Less important	LI	(0.400,0.500,0.667)
Very less important	VLI	(0.286,0.333,0.400)
Much less important	MLI	(0.222,0.250,0.286)

Source: Chang, (1996)

Step 3. Calculating \tilde{k}_j , the fuzzy coefficient for each criterion. The \tilde{k}_j value of the most important criterion is assigned 1. The coefficient is calculated using Eq. 8

$$\tilde{k}_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \tilde{s}_j + 1, & j > 1 \end{cases} \quad (8)$$

Step 4. Calculating the fuzzy weight \tilde{q}_j of each criterion using Eq. 9

$$\tilde{q}_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \frac{\tilde{q}_{j-1}}{\tilde{k}_j} + 1, & j > 1 \end{cases} \quad (9)$$

Step 5. Computing the relative fuzzy weights \tilde{w}_j of each criterion using Eq. 10

$$\tilde{w}_j = \frac{\tilde{q}_j}{\sum_{k=1}^n \tilde{q}_k} \quad (10)$$

where \tilde{w}_j , represents the relative fuzzy weight of criterion j , and n is the number of evaluation criteria.

Step 6. Converting the fuzzy relative importance weights \tilde{w}_j to a crisp value w_j based on the Center of Area (COA) method using Eq. 11

$$w_j(\text{crisp}) = \frac{1}{3}\tilde{w}_j = \frac{1}{3}(\tilde{w}_{jl} + \tilde{w}_{jm} + \tilde{w}_{ju}) \quad (11)$$

3.3. Fuzzy MAIRCA

The Multi-Attribute Ideal-Actual Comparative Analysis (MAIRCA) was first proposed by Pamucar et al. (2014). The method is based on the difference between the ideal weight and the experimental weight. It operates similarly to the TOPSIS approach and selects the most suitable alternative. In this method, the preferred alternative is one that is closest to the ideal weight, which forms the basis for its selection (Mohammadi et al., 2024:5125). This method is more stable than other popular MCDM methods, such as TOPSIS or ELECTRE. It utilizes a simple mathematical algorithm, and the potential to combine it with other methods makes it a feasible option for further exploration and advancement (Boral et al., 2020:4). Like the TOPSIS method, MAIRCA is based on the concept of ideal and anti-ideal solutions. However, its main advantage over previous methods is that each alternative is given equal preference. In other words, decision-makers are unbiased when choosing an alternative (Boral et al., 2020:4). As with other MCDM approaches, the MAIRCA method can be used by integrating fuzzy sets to resolve uncertainty and ambiguity in fuzzy environments (Mohammadi et al., 2024:5125). Furthermore, the aggregated performance of multiple decision-makers can be calculated using the fuzzy MAIRCA method without relying on crisp values (García Mestanza and Bakhat, 2021:13). Therefore, this study employs the MAIRCA method based on triangular fuzzy numbers to evaluate the alternatives

The implementation steps of the fuzzy MAIRCA method are as follows (Gul and Ak, 2020:1237):

Step 1. Building the fuzzy decision matrix. In the first step, the fuzzy decision matrix is constructed using the linguistic variables defined in Table 3, as in Eq. 12:

$$\tilde{D}^k = \begin{pmatrix} \tilde{A}_{11}^{(k)} & \cdots & \tilde{A}_{1n}^{(k)} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{A}_{m1}^{(k)} & \cdots & \tilde{A}_{mn}^{(k)} \end{pmatrix} \quad (12)$$

Here, the m -th alternative is evaluated linguistically with respect to the n -th criterion by the k -th decision maker, denoted as $\tilde{A}_{11}^{(k)}$.

Table 3. Scale for the Fuzzy MAIRCA Evaluations

Linguistic terms	Code	Triangular fuzzy scale
Very poor	VP	(0, 0.5, 0.15)
Poor	P	(0.1, 0.2, 0.3)
Medium poor	MP	(0.2, 0.35, 0.5)
Fair	F	(0.3, 0.5, 0.7)
Medium good	MG	(0.5, 0.65, 0.8)
Good	G	(0.7, 0.8, 0.9)
Very good	VG	(0.85, 0.95, 1)

Source: Mohammadi et al., (2024)

Step 2. Constructing the fuzzy aggregated decision matrix. The fuzzy aggregated decision matrix is created using the arithmetic operator as represented in Eq. 13:

$$\tilde{D} = \begin{pmatrix} \tilde{A}_{11} & \cdots & \tilde{A}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{A}_{m1} & \cdots & \tilde{A}_{mn} \end{pmatrix} \text{ where } \tilde{A}_{11} = \frac{\tilde{A}_{11}^{(1)} + \tilde{A}_{11}^{(2)} + \cdots + \tilde{A}_{11}^{(k)}}{k} \quad (13)$$

Step 3. Determining the preferences of alternatives. In this step, the preferences are determined according to the selection of alternatives P_{A_i} . The decision maker is not biased against the selection of an alternative. As there is an equal probability between alternatives, the preferences for each of the alternatives are computed by Eq. 14 as follows:

$$P_{A_i} = \frac{1}{m}; \sum_{i=1}^m P_{A_i} = 1 \quad (14)$$

In Eq. 4, m represents the total number of alternatives, where all possible choices P_{A_i} are equal.

Step 4. Calculating the matrix of fuzzy theoretical ponder. The fuzzy theoretical ponder matrix \tilde{T}_{P_A} is calculated by multiplying the preferences according to alternatives, and fuzzy criteria weights. The \tilde{T}_{P_A} is shown by Eq. 15 as follows:

$$\tilde{T}_{P_A} = \begin{pmatrix} \tilde{t}_{P_{11}} & \cdots & \tilde{t}_{P_{1n}} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{t}_{P_{m1}} & \cdots & \tilde{t}_{P_{mn}} \end{pmatrix} \quad (15)$$

Step 5. Calculating normalized initial fuzzy aggregated decision matrix. In this step, the initial fuzzy aggregate decision matrix \tilde{N} is obtained by normalizing the fuzzy aggregate decision matrix determined in Step 2. In this study, the normalization technique proposed by Borel et al. (2020:8) is utilized. This technique simplifies complex calculations and improves the accuracy of the results. Additionally, it

relieves the decision-maker from concerns about the nature of the criteria, whether they are benefit or cost criteria. The normalization process is computed as follows by Eq.16

$$n_{ij}^l = \frac{a_{ij}^l}{\sqrt{\sum_{i=1}^m [(a_{ij}^l)^2 + (a_{ij}^m)^2 + (a_{ij}^u)^2]}} \quad n_{ij}^m = \frac{a_{ij}^m}{\sqrt{\sum_{i=1}^m [(a_{ij}^l)^2 + (a_{ij}^m)^2 + (a_{ij}^u)^2]}} \quad n_{ij}^u = \frac{a_{ij}^u}{\sqrt{\sum_{i=1}^m [(a_{ij}^l)^2 + (a_{ij}^m)^2 + (a_{ij}^u)^2]}} \quad (16)$$

Step 6. Calculating the matrix of fuzzy actual ponder. The fuzzy actual ponder matrix \tilde{T}_{RA} is determined by multiplying the normalized decision matrix \tilde{N} and the fuzzy theoretical ponder matrix \tilde{T}_{PA} . The \tilde{T}_{RA} is shown by Eq. 17 as follows:

$$\tilde{T}_{RA} = \begin{pmatrix} \tilde{t}_{R_{11}} & \cdots & \tilde{t}_{R_{1n}} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{t}_{R_{m1}} & \cdots & \tilde{t}_{R_{mn}} \end{pmatrix} \quad (17)$$

Step 7. Calculating the Euclidean distance between the fuzzy theoretical ponder matrix and the fuzzy actual ponder matrix. To compute the total gap matrix \tilde{G} , it is advised to employ the fuzzy Euclidean distance for each alternative under each criterion, based on the comparison between the theoretical and actual ponder matrices (García Mestanzaand Bakhat, 2021:15). The total gap matrix \tilde{G} is calculated by using Eq. 18 as follows:

$$g_{ij} = \sqrt{\frac{1}{3} \left[(t_{P_{ij}^l} - t_{R_{ij}^l})^2 + (t_{P_{ij}^m} - t_{R_{ij}^m})^2 + (t_{P_{ij}^u} - t_{R_{ij}^u})^2 \right]} \quad (18)$$

Step 8. Summing the gap values. In the last step, the sum of the gap values for each alternative with respect to each criterion determines the final value of the criteria functions by using Eq. 19. Then, the final values are ranked in ascending order. The alternative with the lowest gap value is the best alternative.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij}, i = 1, 2, \dots, m \quad (19)$$

4. Case Study in the Pharmaceutical Manufacturing Industry

The pharmaceutical industry is recognized as a high-value sector that plays a crucial role in health care and economic development. Globally, the pharmaceutical sector is categorized as the "third sector" alongside agriculture and manufacturing. In Türkiye, this industry has deep historical roots, being one of the earliest established sectors that contribute significantly to the country's economy. Over the years, it has evolved to meet the needs of the population, adapting to advancements in technology and shifting health care demands (Ak, 2024:2).

In 2023, the global pharmaceutical market reached an impressive valuation of \$1.6 trillion, reflecting the industry's rapid growth and continuous innovation. Within this global landscape, Türkiye ranked 19th, underscoring its rising importance as a critical player in the sector (IEIS, 2024). Türkiye's pharmaceutical market was valued at 109.8 billion TL in 2022, driven by strong demand and a diverse range of available medications. That year, total unit sales reached 2.55 billion (IEIS, 2024). By 2023, the sector witnessed significant expansion, with the market value surging to 211 billion TL (IEIS, 2024). This growth was fueled by advancements in research and development, increased healthcare investments, and an expanding presence in both domestic and international markets (Ak, 2024:2). As of the end of 2023, the Turkish pharmaceutical industry encompassed 870 organizations, including 109 pharmaceutical and radiopharmaceutical production facilities that meet international standards, four specialized medical diet food facilities, and 13 raw material production facilities. Additionally, the sector exports to 185 countries, offering approximately 15,000 health products, supported by a highly skilled workforce of over 47,500 professionals (IEIS, 2024)

In this research, an international pharmaceutical company located in Türkiye was chosen as a case study for selecting a sustainable 3PLSP. This pharmaceutical company was founded in 1954. Today, it operates five production facilities: three in Türkiye and two abroad, in Kazakhstan and Uzbekistan. With a workforce of approximately 4,000 professionals, the company exports high-quality pharmaceutical products to 50 countries, adhering to international standards. The company is committed to enhancing the quality of life by producing effective, high-quality products. It has established promotional and sales operations in 20 countries, including Germany, Albania, Azerbaijan, and Russia.

In its efforts to align with global sustainability trends, the company places great emphasis on integrating sustainable practices into its logistics operations. Recognizing the environmental impact of its extensive supply chain, it aims to work with 3PLSPs that prioritize sustainable solutions. For this reason, the company attaches significant importance to selecting the right logistics partners, ensuring they meet its stringent sustainability, reliability, and efficiency criteria. In this context, a working team was formed under the coordination of the logistics manager responsible for the logistics operations of the company. This team consists of experts who have undertaken various logistics activities in the company. The titles and experience information of the experts are shown in Table 4.

Table 4. Information about Experts

Experts	Title	Experience in the pharmaceutical industry	Total experience
Expert 1	Logistics Manager	11 years	24 years
Expert 2	Logistics Specialist	4 years	6 years
Expert 3	Logistics Executive	9 years	19 years
Expert 4	Logistics Executive	17 years	17 years

In the first stage of the research, a thorough literature review was conducted to identify the selection criteria for sustainable logistics service providers. The databases used for this review were SCOPUS and Dergipark. SCOPUS is a comprehensive global academic database (Baas et al., 2020). The literature search in SCOPUS was conducted using the keywords "third-party logistics" OR "3PL service provider*" AND "sustainability" AND "select*" AND "criteria." After completing the literature review, an expert team was formed under the coordination of the logistics manager responsible for the company's logistics operations. This team included four experts with extensive experience in the pharmaceutical sector and logistics operations, as detailed in Table 4 of the manuscript. The experts' diverse experience ensured that the criteria were rigorously evaluated and tailored specifically to the needs of the pharmaceutical sector. The team validated and refined the criteria through iterative discussions to align with sustainability, reliability, and efficiency goals. The final version of these criteria is presented in Table 1. A total of 21 criteria were established across economic, infrastructure, environmental, and social dimensions for the selection of sustainable 3PLSPs in the pharmaceutical production sector. Subsequently, the fuzzy SWARA method was applied through expert evaluations to determine the importance weights of the identified criteria.

4.1. Calculating the weights of the criteria using Fuzzy SWARA

In the fuzzy SWARA method, the weights of four dimensions and 21 criteria, along with the criteria rankings generated based on these weights, were obtained through a questionnaire form applied by four logistics experts. This section presents the results of the fuzzy SWARA calculation in detail.

In the first step of the Fuzzy SWARA application process, each expert was asked to rank the dimensions and the criteria under these dimensions according to their level of importance. Then, experts were asked to determine the relative importance of each criterion in relation to the previous criterion using the linguistic expressions in Table 2. These linguistic evaluations were transformed into triangular fuzzy numbers based on the scale shown in Table 2. Thus, the \tilde{s}_j value for each expert was determined. Following this, the fuzzy coefficient \tilde{k}_j values for each dimension and criterion were calculated using Eq. 8.

The fuzzy weight \tilde{q}_j and the relative fuzzy weight \tilde{w}_j for selecting sustainable 3PLSP criteria were then calculated using Eq. 9 and Eq. 10, respectively. To obtain the final fuzzy criterion weights, the weighted values of the criteria were multiplied by the weight values of their associated dimensions. Table 5 and Table 6 present the fuzzy SWARA results from Expert 1 as an example.

Table 5. Fuzzy SWARA Results from Expert 1 For the Dimensions of Sustainable 3PLSP Selection

Dimension	Linguistic terms	Comparative importance of value \tilde{s}_j	Fuzzy coefficient \tilde{k}_j	Fuzzy weight \tilde{q}_j	Relative fuzzy weights \tilde{w}_j
Economic			(1; 1; 1)	(1; 1; 1)	(0.438; 0.462; 0.495)
Social	LI	(0.400; 0.500; 0.667)	(1.400; 1.500; 1.667)	(0.600; 0.667; 0.714)	(0.262; 0.308; 0.354)
Infrastructure	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.300; 0.333; 0.357)	(0.131; 0.154; 0.177)
Environmental	MI	(0.667; 1.000; 1.500)	(1.667; 2.000; 2.500)	(0.120; 0.167; 0.214)	(0.052; 0.077; 0.106)

Table 6. Fuzzy SWARA Results from Expert 1 for the Criteria of Sustainable 3PLSP Selection

Criteria	L Terms	Comparative importance of value \tilde{s}_j	Fuzzy coefficient \tilde{k}_j	Fuzzy weight \tilde{q}_j	Relative fuzzy weights \tilde{w}_j	Weighted \tilde{w}_j
ECO2			(1; 1; 1)	(1; 1; 1)	(0.498; 0.511; 0.524)	(0.218; 0.236; 0.259)
ECO4	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.500; 0.500; 0.500)	(0.249; 0.255; 0.262)	(0.109; 0.118; 0.130)
ECO1	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.250; 0.250; 0.250)	(0.125; 0.128; 0.131)	(0.054; 0.059; 0.065)
ECO3	MI	(0.667; 1.000; 1.500)	(1.667; 2.000; 2.500)	(0.100; 0.125; 0.150)	(0.050; 0.064; 0.079)	(0.022; 0.029; 0.039)
ECO5	LI	(0.400; 0.500; 0.667)	(1.400; 1.500; 1.667)	(0.060; 0.083; 0.107)	(0.030; 0.043; 0.056)	(0.013; 0.020; 0.028)
INF6			(1; 1; 1)	(1; 1; 1)	(0.376; 0.398; 0.425)	(0.049; 0.061; 0.075)
INF2	VLI	(0.286; 0.333; 0.400)	(1.286; 1.333; 1.400)	(0.714; 0.750; 0.778)	(0.269; 0.299; 0.330)	(0.035; 0.046; 0.058)
INF1	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.357; 0.375; 0.389)	(0.134; 0.149; 0.165)	(0.018; 0.023; 0.029)
INF5	MI	(0.667; 1.000; 1.500)	(1.667; 2.000; 2.500)	(0.143; 0.188; 0.233)	(0.054; 0.075; 0.099)	(0.007; 0.011; 0.018)
INF7	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.071; 0.094; 0.117)	(0.027; 0.037; 0.050)	(0.004; 0.006; 0.009)
INF3	LI	(0.400; 0.500; 0.667)	(1.400; 1.500; 1.667)	(0.043; 0.063; 0.083)	(0.016; 0.025; 0.035)	(0.002; 0.004; 0.006)
INF4	LI	(0.400; 0.500; 0.667)	(1.400; 1.500; 1.667)	(0.026; 0.042; 0.059)	(0.010; 0.017; 0.025)	(0.001; 0.003; 0.004)
ENV1			(1; 1; 1)	(1; 1; 1)	(0.491; 0.500; 0.513)	(0.026; 0.038; 0.054)
ENV4	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.500; 0.500; 0.500)	(0.246; 0.250; 0.256)	(0.013; 0.019; 0.027)
ENV2	LI	(0.400; 0.500; 0.667)	(1.400; 1.500; 1.667)	(0.300; 0.333; 0.357)	(0.147; 0.167; 0.183)	(0.008; 0.013; 0.019)
ENV3	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.150; 0.167; 0.179)	(0.074; 0.083; 0.092)	(0.004; 0.006; 0.010)
SOC1			(1; 1; 1)	(1; 1; 1)	(0.397; 0.416; 0.438)	(0.104; 0.128; 0.155)
SOC5	VLI	(0.286; 0.333; 0.400)	(1.286; 1.333; 1.400)	(0.714; 0.750; 0.778)	(0.284; 0.312; 0.340)	(0.075; 0.096; 0.120)
SOC4	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.357; 0.375; 0.389)	(0.142; 0.156; 0.170)	(0.037; 0.048; 0.060)
SOC2	MI	(0.667; 1.000; 1.500)	(1.667; 2.000; 2.500)	(0.143; 0.188; 0.233)	(0.057; 0.078; 0.102)	(0.015; 0.024; 0.036)
SOC3	EI	(1.000; 1.000; 1.000)	(2.000; 2.000; 2.000)	(0.071; 0.094; 0.117)	(0.028; 0.039; 0.051)	(0.007; 0.012; 0.018)

Finally, the final fuzzy criterion weights were calculated using the arithmetic average of the fuzzy criterion weights provided by each expert evaluation, as seen Table 7 and Table 8. The fuzzy weight values were defuzzified using Eq. 11.

Table 7. Final Fuzzy Weight Values for The Dimension

Dimension	Expert 1	Expert 2	Expert 3	Expert 4	Final Weights
Economic	(0.438; 0.462; 0.495)	(0.467; 0.533; 0.61)	(0.468; 0.48; 0.496)	(0.438; 0.462; 0.495)	(0.453; 0.484; 0.524)
Infrastructure	(0.131; 0.154; 0.177)	(0.075; 0.133; 0.219)	(0.14; 0.16; 0.177)	(0.131; 0.154; 0.177)	(0.119; 0.15; 0.188)
Environmental	(0.052; 0.077; 0.106)	(0.187; 0.267; 0.366)	(0.234; 0.24; 0.248)	(0.052; 0.077; 0.106)	(0.132; 0.165; 0.207)
Social	(0.262; 0.308; 0.354)	(0.037; 0.067; 0.11)	(0.1; 0.12; 0.138)	(0.262; 0.308; 0.354)	(0.166; 0.201; 0.239)

Table 8. Final Fuzzy Weight Values for the Criteria

Criteria Code	Expert 1	Expert 2	Expert 3	Expert 4	Average Weights	Final Weights
ECO1	(0.125; 0.128; 0.131)	(0.461; 0.516; 0.581)	(0.233; 0.25; 0.268)	(0.091; 0.128; 0.174)	(0.227; 0.255; 0.288)	(0.103; 0.124; 0.151)
ECO2	(0.498; 0.511; 0.524)	(0.018; 0.032; 0.052)	(0.093; 0.125; 0.161)	(0.453; 0.511; 0.579)	(0.266; 0.295; 0.329)	(0.12; 0.143; 0.172)
ECO3	(0.05; 0.064; 0.079)	(0.092; 0.129; 0.174)	(0.467; 0.5; 0.535)	(0.036; 0.064; 0.104)	(0.161; 0.189; 0.223)	(0.073; 0.092; 0.117)
ECO4	(0.249; 0.255; 0.262)	(0.184; 0.258; 0.349)	(0.056; 0.083; 0.115)	(0.181; 0.255; 0.347)	(0.168; 0.213; 0.268)	(0.076; 0.103; 0.141)
ECO5	(0.03; 0.043; 0.056)	(0.037; 0.065; 0.105)	(0.022; 0.042; 0.069)	(0.022; 0.043; 0.074)	(0.028; 0.048; 0.076)	(0.013; 0.023; 0.04)
INF1	(0.134; 0.149; 0.165)	(0.046; 0.074; 0.112)	(0.407; 0.435; 0.47)	(0.085; 0.121; 0.167)	(0.168; 0.195; 0.229)	(0.02; 0.029; 0.043)
INF2	(0.269; 0.299; 0.33)	(0.385; 0.444; 0.521)	(0.203; 0.218; 0.235)	(0.169; 0.242; 0.334)	(0.256; 0.301; 0.355)	(0.031; 0.045; 0.067)
INF3	(0.016; 0.025; 0.035)	(0.154; 0.222; 0.313)	(0.073; 0.097; 0.12)	(0.008; 0.02; 0.043)	(0.063; 0.091; 0.128)	(0.008; 0.014; 0.024)
INF4	(0.01; 0.017; 0.025)	(0.033; 0.056; 0.087)	(0.013; 0.024; 0.04)	(0.003; 0.01; 0.026)	(0.015; 0.027; 0.044)	(0.002; 0.004; 0.008)
INF5	(0.054; 0.075; 0.099)	(0.02; 0.037; 0.062)	(0.122; 0.145; 0.168)	(0.051; 0.081; 0.119)	(0.062; 0.084; 0.112)	(0.007; 0.013; 0.021)
INF6	(0.376; 0.398; 0.425)	(0.092; 0.148; 0.223)	(0.018; 0.032; 0.051)	(0.423; 0.485; 0.557)	(0.227; 0.266; 0.314)	(0.027; 0.04; 0.059)
INF7	(0.027; 0.037; 0.05)	(0.008; 0.019; 0.037)	(0.029; 0.048; 0.072)	(0.02; 0.04; 0.072)	(0.021; 0.036; 0.058)	(0.003; 0.005; 0.011)
ENV1	(0.491; 0.5; 0.513)	(0.37; 0.393; 0.428)	(0.248; 0.261; 0.275)	(0.48; 0.485; 0.491)	(0.397; 0.41; 0.427)	(0.052; 0.068; 0.088)
ENV2	(0.147; 0.167; 0.183)	(0.159; 0.197; 0.238)	(0.496; 0.522; 0.549)	(0.171; 0.182; 0.191)	(0.243; 0.267; 0.29)	(0.032; 0.044; 0.06)
ENV3	(0.074; 0.083; 0.092)	(0.222; 0.262; 0.306)	(0.06; 0.087; 0.118)	(0.086; 0.091; 0.095)	(0.11; 0.131; 0.153)	(0.015; 0.022; 0.032)
ENV4	(0.246; 0.25; 0.256)	(0.113; 0.148; 0.185)	(0.099; 0.13; 0.165)	(0.24; 0.242; 0.246)	(0.175; 0.193; 0.213)	(0.023; 0.032; 0.044)
SOC1	(0.397; 0.416; 0.438)	(0.364; 0.387; 0.422)	(0.157; 0.229; 0.321)	(0.353; 0.385; 0.422)	(0.318; 0.354; 0.401)	(0.053; 0.071; 0.096)
SOC2	(0.057; 0.078; 0.102)	(0.156; 0.194; 0.234)	(0.027; 0.057; 0.107)	(0.066; 0.103; 0.148)	(0.076; 0.108; 0.148)	(0.013; 0.022; 0.035)
SOC3	(0.028; 0.039; 0.051)	(0.078; 0.097; 0.117)	(0.045; 0.086; 0.15)	(0.033; 0.051; 0.074)	(0.046; 0.068; 0.098)	(0.008; 0.014; 0.023)
SOC4	(0.142; 0.156; 0.17)	(0.218; 0.258; 0.301)	(0.393; 0.457; 0.535)	(0.11; 0.154; 0.207)	(0.216; 0.256; 0.303)	(0.036; 0.051; 0.072)
SOC5	(0.284; 0.312; 0.34)	(0.047; 0.065; 0.084)	(0.112; 0.171; 0.25)	(0.274; 0.308; 0.346)	(0.179; 0.214; 0.255)	(0.03; 0.043; 0.061)

Table 9 shows the crisp weights and importance rankings of the criteria were determined. Table 7 shows that the most important dimension in selecting sustainable logistics service providers in the pharmaceutical industry is the Economy dimension, which has a weight value of 0.4944. This indicates that economic factors play a significant role in decision-making processes, highlighting the importance of cost-effectiveness and financial viability in logistics operations.

The environmental dimension ranked second, with a weight value of 0.1975. This rank suggests that environmental factors play a crucial role in the decision-making process, highlighting the need to prioritize sustainability and ecological considerations. As concerns about environmental sustainability continue to

grow, these issues have become crucial criteria in the selection process for logistics service providers. However, despite the rising importance of sustainability, economic factors such as cost, service quality, flexibility, and responsiveness remain vital considerations (Ali et al, 2021:3).

Social dimension and infrastructure have similar weight values, ranked third and fourth, respectively. The social dimension refers to social responsibility, workforce equity, employee health, safety, and the voice of the customer, while infrastructure encompasses the physical systems and facilities that support logistic activities. Their close ranking underscores the need to consider both aspects when evaluating effectiveness.

Table 9. Rankings and Importance Weights for Criteria in Selecting Sustainable 3PLSPs

Dimension	Dimension weight	Dimension rank	Criteria	Criteria Code	Criteria local weight	Local rank	Criteria global weight	Global rank
Economic	0.4944	1	Logistics costs	ECO1	0.257	2	0.127	2
			Financial Situation and Stability	ECO2	0.296	1	0.147	1
			Service quality	ECO3	0.191	4	0.095	4
			Delivery reliability	ECO4	0.216	3	0.107	3
			Flexibility and responsiveness	ECO5	0.051	5	0.025	15
Infrastructure	0.1519	4	Physical resources and infrastructure	INF1	0.197	3	0.030	13
			Industry-specific knowledge and experience	INF2	0.304	1	0.046	8
			Geographic coverage/Distribution network capacity	INF3	0.094	4	0.014	17
			Range of services offered	INF4	0.029	7	0.004	21
			Establishing partnerships and long-term relationships	INF5	0.086	5	0.013	18
			Reputation and trust	INF6	0.269	2	0.041	10
			Ability to adapt to technology and IT systems integration	INF7	0.038	6	0.006	20
Environmental	0.1975	2	Environmental protection	ENV1	0.411	1	0.081	5
			Green warehousing	ENV2	0.267	2	0.053	7
			Recycling packaging materials and minimizing waste	ENV3	0.131	4	0.026	14
			Environmental management certificate	ENV4	0.193	3	0.038	11
Social	0.1662	3	Employee health and safety	SOC1	0.357	1	0.059	6
			Employee satisfaction	SOC2	0.111	4	0.018	16
			Workforce equality	SOC3	0.071	5	0.012	19
			Voice of customer	SOC4	0.258	2	0.043	9
			Social responsibility	SOC5	0.216	3	0.036	12

4.2. Evaluating Alternative Sustainable 3PLSPs Using the Fuzzy MAIRCA

In this section, alternatives for sustainable 3PLSPs are ranked using the fuzzy MAIRCA method, with criterion weights obtained through the fuzzy SWARA method as input. Following a brainstorming session and a review of past research, experts identified four sustainable 3PLSPs for evaluation in the pharmaceutical sector. These providers were selected based on their proven commitment to environmentally friendly practices, innovative supply chain solutions, and their ability to meet the specific

needs of the pharmaceutical industry. To maintain confidentiality, the four logistics companies involved in the study were referred to as S3PL-1, S3PL-2, SPL-3, and SPL-4.

At the beginning of the fuzzy MAIRCA process, a second questionnaire was provided to the same four logistics experts in the pharmaceutical manufacturing company. Through this questionnaire, experts were asked to evaluate four sustainable logistics service providers according to the 21 criteria defined previously, using the linguistic terms in Table 3. The linguistic evaluations of the experts are shown in Table 10.

Table 10. Linguistic Evaluations of Sustainable 3PLSPs Based on Selection Criteria

Criteria	Sustainable 3PLSPs			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	(P,P,MP,MP)	(P,P,P,F)	(F,F,G,F)	(G,G,VG,MP)
ECO2	(G,MP,G,MP)	(MG,MP,MG,MP)	(MP,F,MG,F)	(F,P,MG,MP)
ECO3	(G,G,MG,G)	(G,MG,F,MG)	(MG,MG,MG,F)	(MG,MP,MP,P)
ECO4	(MG,MG,MG,MG)	(MG,F,MG,F)	(F,F,F,F)	(MP,MP,MP,P)
ECO5	(G,G,G,MG)	(MG,MG,MG,MG)	(MP,MP,F,MP)	(MP,MP,P,P)
INF1	(MG,MG,MG,MG)	(MG,MG,MG,MP)	(F,F,F,MP)	(P,P,MP,P)
INF2	(MG,MG,MG,MG)	(MG,MG,MG,MP)	(F,F,F,MP)	(P,P,MP,P)
INF3	(MG,G,MG,MG)	(MG,F,VG,G)	(MG,F,F,G)	(MG,P,MG,F)
INF4	(G,VG,VG,G)	(G,G,MG,MG)	(F,MG,MG,MG)	(F,F,F,F)
INF5	(F,G,G,MG)	(F,F,VG,MG)	(MG,MG,F,MG)	(MP,MP,MP,VP)
INF6	(G,MG,MG,G)	(G,MG,MG,MG)	(G,F,G,MG)	(F,F,F,MP)
INF7	(VG,VG,MG,G)	(G,VG,G,G)	(MG,MG,G,MG)	(MP,MP,MP,F)
ENV1	(MG,G,G,MG)	(VG,G,VG,MG)	(F,F,F,MG)	(MP,MP,P,MG)
ENV2	(G,VG,MG,MG)	(G,G,F,MG)	(MG,MG,MG,MP)	(F,VP,MP,MP)
ENV3	(F,MG,MG,F)	(F,MG,G,MG)	(MG,F,F,G)	(MP,P,P,MP)
ENV4	(G,MG,G,G)	(G,MG,VG,MG)	(G,MG,G,MG)	(F,F,MP,F)
SOC1	(G,VG,MG,MG)	(G,G,VG,MP)	(MG,F,MG,MP)	(P,P,VP,MP)
SOC2	(MG,G,MG,MG)	(G,G,MG,MG)	(F,MG,F,MP)	(MP,MP,MP,P)
SOC3	(MG,VG,G,G)	(MG,G,G,MG)	(F,MG,F,F)	(F,F,F,MP)
SOC4	(G,VG,MG,G)	(G,VG,MG,G)	(MG,MG,F,G)	(MP,MG,MP,F)
SOC5	(G,VG,MG,G)	(G,G,G,MG)	(F,MG,F,MG)	(MP,MP,MP,MP)

After the linguistic expressions of the expert evaluations were converted into corresponding triangular fuzzy numbers, the fuzzy aggregated decision matrix was constructed using the arithmetic operator in Eq. 13. The resulting fuzzy aggregated decision matrix is presented in Table 11. Following this, the P_{A_i} value, indicating that each alternative can be chosen with equal probability, was calculated as 0.25 using Eq. 14.

Table 11. The Fuzzy Aggregated Decision Matrix

Criteria	Sustainable 3PLSPs			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	(0.15,0.275,0.4)	(0.15,0.275,0.4)	(0.4,0.575,0.75)	(0.688,0.8,0.675)
ECO2	(0.525,0.65,0.775)	(0.425,0.575,0.725)	(0.325,0.5,0.675)	(0.275,0.425,0.575)
ECO3	(0.65,0.7625,0.875)	(0.5,0.65,0.8)	(0.45,0.6125,0.55)	(0.25,0.388,0.4)
ECO4	(0.5,0.65,0.8)	(0.4,0.575,0.75)	(0.3,0.5,0.7)	(0.175,0.313,0.45)
ECO5	(0.65,0.763,0.875)	(0.5,0.65,0.8)	(0.225,0.388,0.55)	(0.15,0.275,0.4)
INF1	(0.5,0.65,0.8)	(0.425,0.575,0.725)	(0.275,0.463,0.65)	(0.125,0.238,0.35)
INF2	(0.5,0.65,0.8)	(0.375,0.538,0.7)	(0.45,0.613,0.775)	(0.3,0.463,0.625)
INF3	(0.55,0.688,0.825)	(0.588,0.725,0.625)	(0.45,0.613,0.775)	(0.35,0.5,0.65)
INF4	(0.775,0.875,0.5)	(0.6,0.725,0.85)	(0.45,0.613,0.775)	(0.3,0.5,0.7)
INF5	(0.55,0.688,0.825)	(0.488,0.65,0.575)	(0.45,0.613,0.775)	(0.15,0.275,0.413)
INF6	(0.6,0.725,0.85)	(0.55,0.688,0.825)	(0.55,0.688,0.825)	(0.275,0.463,0.65)
INF7	(0.725,0.838,0.475)	(0.738,0.838,0.7)	(0.55,0.688,0.825)	(0.225,0.388,0.55)
ENV1	(0.6,0.725,0.85)	(0.725,0.838,0.475)	(0.35,0.538,0.725)	(0.25,0.388,0.525)
ENV2	(0.638,0.763,0.65)	(0.55,0.688,0.825)	(0.425,0.575,0.725)	(0.175,0.313,0.463)
ENV3	(0.4,0.575,0.75)	(0.5,0.65,0.8)	(0.45,0.613,0.775)	(0.15,0.275,0.4)
ENV4	(0.65,0.763,0.875)	(0.638,0.763,0.65)	(0.6,0.725,0.85)	(0.275,0.463,0.65)
SOC1	(0.638,0.763,0.65)	(0.6125,0.725,0.6)	(0.375,0.538,0.7)	(0.1,0.2,0.313)
SOC2	(0.55,0.688,0.825)	(0.6,0.725,0.85)	(0.325,0.5,0.675)	(0.175,0.313,0.45)
SOC3	(0.688,0.8,0.675)	(0.6,0.725,0.85)	(0.35,0.538,0.725)	(0.275,0.463,0.65)
SOC4	(0.688,0.8,0.675)	(0.688,0.8,0.675)	(0.5,0.65,0.8)	(0.3,0.463,0.625)
SOC5	(0.688,0.8,0.675)	(0.65,0.763,0.875)	(0.4,0.575,0.75)	(0.2,0.35,0.5)

Subsequently, the fuzzy theoretical ponder matrix displayed in Table 12 was obtained by multiplying this value with the fuzzy criterion weights obtained through fuzzy SWARA.

Table 12. The Fuzzy Theoretical Ponder Matrix

Criteria	Sustainable 3PL service providers			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	(0.026,0.031,0.038)	(0.026,0.031,0.038)	(0.026,0.031,0.038)	(0.026,0.031,0.038)
ECO2	(0.03,0.036,0.043)	(0.03,0.036,0.043)	(0.03,0.036,0.043)	(0.03,0.036,0.043)
ECO3	(0.018,0.023,0.029)	(0.018,0.023,0.029)	(0.018,0.023,0.029)	(0.018,0.023,0.029)
ECO4	(0.019,0.026,0.035)	(0.019,0.026,0.035)	(0.019,0.026,0.035)	(0.019,0.026,0.035)
ECO5	(0.003,0.006,0.01)	(0.003,0.006,0.01)	(0.003,0.006,0.01)	(0.003,0.006,0.01)
INF1	(0.005,0.007,0.011)	(0.005,0.007,0.011)	(0.005,0.007,0.011)	(0.005,0.007,0.011)
INF2	(0.008,0.011,0.017)	(0.008,0.011,0.017)	(0.008,0.011,0.017)	(0.008,0.011,0.017)
INF3	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)
INF4	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)
INF5	(0.002,0.003,0.005)	(0.002,0.003,0.005)	(0.002,0.003,0.005)	(0.002,0.003,0.005)
INF6	(0.007,0.01,0.015)	(0.007,0.01,0.015)	(0.007,0.01,0.015)	(0.007,0.01,0.015)
INF7	(0.001,0.001,0.003)	(0.001,0.001,0.003)	(0.001,0.001,0.003)	(0.001,0.001,0.003)
ENV1	(0.013,0.017,0.022)	(0.013,0.017,0.022)	(0.013,0.017,0.022)	(0.013,0.017,0.022)
ENV2	(0.008,0.011,0.015)	(0.008,0.011,0.015)	(0.008,0.011,0.015)	(0.008,0.011,0.015)
ENV3	(0.004,0.005,0.008)	(0.004,0.005,0.008)	(0.004,0.005,0.008)	(0.004,0.005,0.008)
ENV4	(0.006,0.008,0.011)	(0.006,0.008,0.011)	(0.006,0.008,0.011)	(0.006,0.008,0.011)
SOC1	(0.013,0.018,0.024)	(0.013,0.018,0.024)	(0.013,0.018,0.024)	(0.013,0.018,0.024)
SOC2	(0.003,0.005,0.009)	(0.003,0.005,0.009)	(0.003,0.005,0.009)	(0.003,0.005,0.009)
SOC3	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)
SOC4	(0.009,0.013,0.018)	(0.009,0.013,0.018)	(0.009,0.013,0.018)	(0.009,0.013,0.018)
SOC5	(0.007,0.011,0.015)	(0.007,0.011,0.015)	(0.007,0.011,0.015)	(0.007,0.011,0.015)

Next, the fuzzy normalized decision matrix was derived using Eq. 16, as shown in Table 13.

Table 13. The Fuzzy Normalized Decision Matrix

Criteria	Sustainable 3PLSPs			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	(0.085,0.155,0.226)	(0.085,0.155,0.226)	(0.226,0.325,0.423)	(0.388,0.452,0.381)
ECO2	(0.272,0.336,0.401)	(0.22,0.298,0.375)	(0.168,0.259,0.349)	(0.142,0.22,0.298)
ECO3	(0.312,0.366,0.42)	(0.24,0.312,0.384)	(0.216,0.294,0.264)	(0.12,0.186,0.192)
ECO4	(0.266,0.346,0.426)	(0.213,0.306,0.399)	(0.16,0.266,0.373)	(0.093,0.166,0.24)
ECO5	(0.332,0.389,0.446)	(0.255,0.332,0.408)	(0.115,0.198,0.281)	(0.077,0.14,0.204)
INF1	(0.277,0.36,0.443)	(0.236,0.319,0.402)	(0.222,0.302,0.383)	(0.148,0.228,0.308)
INF2	(0.247,0.321,0.395)	(0.185,0.265,0.346)	(0.222,0.302,0.383)	(0.148,0.228,0.308)
INF3	(0.254,0.317,0.381)	(0.271,0.335,0.289)	(0.208,0.283,0.358)	(0.162,0.231,0.3)
INF4	(0.339,0.383,0.219)	(0.262,0.317,0.372)	(0.197,0.268,0.339)	(0.131,0.219,0.306)
INF5	(0.279,0.348,0.418)	(0.247,0.329,0.291)	(0.228,0.31,0.393)	(0.076,0.139,0.209)
INF6	(0.262,0.317,0.372)	(0.24,0.301,0.361)	(0.24,0.301,0.361)	(0.12,0.202,0.284)
INF7	(0.32,0.369,0.209)	(0.325,0.369,0.309)	(0.242,0.303,0.364)	(0.099,0.171,0.242)
ENV1	(0.283,0.342,0.401)	(0.342,0.395,0.224)	(0.165,0.254,0.342)	(0.118,0.183,0.248)
ENV2	(0.309,0.37,0.315)	(0.267,0.334,0.4)	(0.206,0.279,0.352)	(0.085,0.152,0.224)
ENV3	(0.205,0.295,0.385)	(0.256,0.333,0.41)	(0.231,0.314,0.397)	(0.077,0.141,0.205)
ENV4	(0.277,0.325,0.373)	(0.272,0.325,0.277)	(0.256,0.309,0.362)	(0.117,0.197,0.277)
SOC1	(0.33,0.394,0.336)	(0.317,0.375,0.31)	(0.194,0.278,0.362)	(0.052,0.103,0.162)
SOC2	(0.268,0.335,0.402)	(0.293,0.354,0.414)	(0.158,0.244,0.329)	(0.085,0.152,0.219)
SOC3	(0.313,0.364,0.307)	(0.273,0.33,0.387)	(0.159,0.245,0.33)	(0.125,0.211,0.296)
SOC4	(0.303,0.353,0.298)	(0.303,0.353,0.298)	(0.22,0.287,0.353)	(0.132,0.204,0.276)
SOC5	(0.314,0.365,0.308)	(0.297,0.348,0.399)	(0.183,0.262,0.342)	(0.091,0.16,0.228)

The fuzzy actual ponder matrix in Table 14 was obtained by multiplying the normalized decision matrix with the fuzzy theoretical ponder matrix.

Table 14. The Fuzzy Actual Ponder Matrix

Criteria	Sustainable 3PLSPs			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	(0.002,0.005,0.009)	(0.002,0.005,0.009)	(0.006,0.01,0.016)	(0.01,0.014,0.014)
ECO2	(0.008,0.012,0.017)	(0.007,0.011,0.016)	(0.005,0.009,0.015)	(0.004,0.008,0.013)
ECO3	(0.006,0.008,0.012)	(0.004,0.007,0.011)	(0.004,0.007,0.008)	(0.002,0.004,0.006)
ECO4	(0.005,0.009,0.015)	(0.004,0.008,0.014)	(0.003,0.007,0.013)	(0.002,0.004,0.008)
ECO5	(0.001,0.002,0.004)	(0.001,0.002,0.004)	(0,0.001,0.003)	(0,0.001,0.002)
INF1	(0.001,0.003,0.005)	(0.001,0.002,0.004)	(0.002,0.003,0.006)	(0.001,0.003,0.005)
INF2	(0.002,0.004,0.007)	(0.001,0.003,0.006)	(0.002,0.003,0.006)	(0.001,0.003,0.005)
INF3	(0,0.001,0.002)	(0.001,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)
INF4	(0,0,0)	(0,0,0.001)	(0,0,0.001)	(0,0,0.001)
INF5	(0.001,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0,0.001)
INF6	(0.002,0.003,0.005)	(0.002,0.003,0.005)	(0.002,0.003,0.005)	(0.001,0.002,0.004)
INF7	(0,0.001,0.001)	(0,0.001,0.001)	(0,0,0.001)	(0,0,0.001)
ENV1	(0.004,0.006,0.009)	(0.004,0.007,0.005)	(0.002,0.004,0.008)	(0.002,0.003,0.005)
ENV2	(0.002,0.004,0.005)	(0.002,0.004,0.006)	(0.002,0.003,0.005)	(0.001,0.002,0.003)
ENV3	(0.001,0.002,0.003)	(0.001,0.002,0.003)	(0.001,0.002,0.003)	(0,0.001,0.002)
ENV4	(0.002,0.003,0.004)	(0.002,0.003,0.003)	(0.001,0.002,0.004)	(0.001,0.002,0.003)
SOC1	(0.004,0.007,0.008)	(0.004,0.007,0.007)	(0.003,0.005,0.009)	(0.001,0.002,0.004)
SOC2	(0.001,0.002,0.004)	(0.001,0.002,0.004)	(0.001,0.001,0.003)	(0,0.001,0.002)
SOC3	(0.001,0.001,0.002)	(0.001,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)	(0,0.001,0.002)
SOC4	(0.003,0.005,0.005)	(0.003,0.005,0.005)	(0.002,0.004,0.006)	(0.001,0.003,0.005)
SOC5	(0.002,0.004,0.005)	(0.002,0.004,0.006)	(0.001,0.003,0.005)	(0.001,0.002,0.003)

After calculating the total gap matrix using Eq. 18, the total gap values for each alternative were determined as shown in Table 15. Finally, all alternatives were ranked in ascending order based on these gap values. As shown in Table 15, the optimal choice is S3PL-1. The alternatives are ranked in descending order as S3PL-1 > S3PL-2 > S3PL-3 > S3PL-4.

Table 15. Total Gap Matrix and The Sum of The Gap Values for Each Alternative

Criteria	Sustainable 3PLSPs			
	S3PL-1	S3PL-2	S3PL-3	S3PL-4
ECO1	0.026	0.026	0.021	0.019
ECO2	0.024	0.025	0.027	0.028
ECO3	0.015	0.016	0.018	0.020
ECO4	0.017	0.018	0.019	0.022
ECO5	0.004	0.004	0.005	0.006
INF1	0.005	0.005	0.006	0.007
INF2	0.008	0.009	0.008	0.009
INF3	0.003	0.003	0.003	0.003
INF4	0.001	0.001	0.001	0.001
INF5	0.002	0.003	0.002	0.003
INF6	0.007	0.007	0.007	0.008
INF7	0.001	0.001	0.001	0.001
ENV1	0.011	0.013	0.013	0.014
ENV2	0.008	0.008	0.008	0.010
ENV3	0.004	0.004	0.004	0.005
ENV4	0.006	0.006	0.006	0.007
SOC1	0.012	0.013	0.013	0.016
SOC2	0.004	0.004	0.004	0.005
SOC3	0.003	0.003	0.003	0.003
SOC4	0.009	0.009	0.009	0.011
SOC5	0.008	0.007	0.008	0.009
Q_i	0.1784	0.1844	0.1862	0.2068
Rank	1	2	3	4

5. Results Discussion

In order to organize their supply chain sustainability, organizations must fully comprehend the role of 3PLSPs. Consequently, selecting the right 3PLSP is crucial to establishing a sustainable supply chain. Due to the subjective characteristics of service provider performance and inherent ambiguity, selecting the most suitable 3PLSP is complicated (Roy et al., 2020:669). Selecting a proficient and compatible 3PLSP involves considering numerous criteria and methods. The complexity of this decision and the multitude of criteria involved make MCDM approaches an appealing method for solving this problem (Raut et al., 2018:78).

The pharmaceutical supply chain involves a series of stages that contribute to the production, distribution, and accessibility of pharmaceutical products. After production, it depends on the success of the distribution channels to ensure the quality of the drug until it reaches the point of consumption. Therefore, selecting the right 3PLSP company is a critical step in the success of the pharmaceutical supply chain. The pharmaceutical industry has an immense need to determine and evaluate selection criteria for a sustainable 3PLSP. Selecting the ideal sustainable 3PLSP improves the overall supply chain's effectiveness and competitiveness (Qian et al., 2021:359). The current study addresses this critical need by presenting a robust decision-making framework tailored to the pharmaceutical industry's unique requirements.

This study presents a new MCDM framework based on fuzzy sets for selecting a sustainable third-party logistics company in the pharmaceutical industry. The proposed approach has been implemented in a pharmaceutical manufacturing facility in Türkiye. The fuzzy SWARA method was employed to determine the priority weights of main dimensions and their sub-criteria, while the fuzzy MAIRCA method was utilized to rank sustainable 3PLSPs.

In this study, 21 criteria for selecting sustainable logistics service providers were identified within four main dimensions in the context of the pharmaceutical industry based on literature review and expert opinions. Subsequently, the weights and importance rankings of these criteria were calculated using the fuzzy SWARA method, as presented in Table 9. According to the results of the fuzzy SWARA analysis, the sustainable 3PLSP selection dimensions are ranked as economic, environmental, social, and infrastructure, respectively, according to their importance weights. This ranking reflects the industry's emphasis on cost-effectiveness and operational continuity, which are critical for maintaining competitiveness in a regulated and resource-intensive sector.

Upon examining the global weight values of the criteria, "Financial situation and stability (ECO2)" was ranked first, with a weight value of 0.147. Financial stability is crucial for 3PLSPs, as it allows them to maintain operational continuity and invest in sustainable practices (Baah et al., 2021:47). A financially stable 3PLSP can ensure consistent service delivery, which is vital for businesses that depend on timely and efficient logistics operations. Financial stability not only supports operational reliability but also enables 3PLSPs to implement innovative and sustainable logistics practices. In addition, financial stability enables logistics providers to meet environmental regulations and social standards. According to Pagell and Wu (2009), financially secure firms are more inclined to adopt policies that promote fair labor practices, minimize waste, and encourage community involvement. The prioritization of financial stability also reflects its pivotal role in facilitating long-term partnerships between pharmaceutical companies and logistics providers, fostering mutual growth and resilience.

"Logistics costs (ECO1)" were ranked as the second-highest criterion, with a global weight of 0.127. Similarly, in the study by Khan et al. (2022:1814), cost reduction was the second most important outsourcing factor. Wang et al., (2021:14) in their research using the fuzzy AHP method, determined logistics costs as the third most impactful factor in selecting providers within the Vietnam 3PLSP market. Logistics costs are a primary consideration for companies when selecting a 3PLSP. Reducing these costs is often cited as the most important reason for outsourcing logistics functions (Ali et al, 2023:1; Khan et al., 2022:1514). Gupta et al. (2018b:130) note that organizations typically outsource logistics activities to focus on their core competencies, lower costs, and enhance overall deliverables. Although cost reduction continues to be a key reason for outsourcing, businesses should also take sustainability into account when making their selection. By adopting a comprehensive approach that balances both cost and sustainability, companies can improve their supply chain efficiency while also addressing the increasing expectations of stakeholders for environmentally responsible practices. This highlights the dual challenge for decision-makers: achieving cost efficiency without compromising sustainability.

"Delivery reliability (ECO4)" was ranked third, achieving a global weight value of 0.216. Delivery reliability is an essential criterion when selecting a sustainable logistics service provider. Gupta et al. (2018a:295) highlight that service quality and reliability are crucial factors that influence the selection of logistics service providers, ranking third in importance with a strong correlation to sustainability. Wang et al. (2021:14) stated reliability and delivery time as the most influential factor in logistics outsourcing in their study. Similarly, Rosano et al. (2022:4) highlighted that on-time delivery is one of the parameters frequently adopted to evaluate 3PLSP performance. Delivery reliability is crucial for selecting a sustainable 3PLSP. It impacts customer satisfaction, supply chain efficiency, and sustainability goals. By focusing on reliable delivery, businesses can enhance customer loyalty and reduce waste, aligning their logistics with sustainability objectives. In the pharmaceutical sector, where precision and timeliness are critical, delivery reliability directly impacts patient safety and regulatory compliance.

"Service quality (ECO3)" was designated as the fourth highest criterion, with a global weight of 0.095. Service quality is a crucial factor that significantly influences the overall performance of a business (Gupta, 2018a:296). In their study analyzing the selection criteria of third-party logistics in the pharmaceutical supply chain, Gardas et al. (2019:970) emphasized that service quality is one of the most crucial factors with a significant driving power. Many authors in the literature established the relationship between service quality and factors such as cost reduction, increased profitability, customer satisfaction, and enhanced

customer loyalty (Gupta, 2018a:296). Furthermore, Ozbekler and Ozturkoglu (2020:1504) suggested that focusing on sustainability-oriented service quality can give logistics service providers a competitive edge. 3PLSP companies can improve their reputation and attract environmentally conscious clients by investing in sustainable practices while maintaining high service quality. This connection between service quality and sustainability benefits the providers and supports the overarching goals of sustainable supply chain management.

"Environmental protection (ENV1)" criterion, with a global weight value of 0.081, was ranked fifth. The logistics industry significantly contributes to air pollution, greenhouse gas emissions, and resource depletion, highlighting the need for a transition to eco-friendly practices (Zhang et al., 2020:2). Moreover, stakeholders cooperating with logistics companies are increasingly focused on the damage caused by activities of 3PLSPs such as transport, storage, and transloading (Lun et al., 2015:50). Hence, in the pharmaceutical industry, selecting logistics providers with robust environmental policies can help minimize emissions, manage waste efficiently, and reduce the industry's overall carbon footprint. The prioritization of environmental protection reflects an increasing recognition of the need for sustainable practices to combat climate change and adhere to international environmental standards.

In the social dimension, "Employee health and safety (SOC1)" emerged as the sixth most important criterion, with a global weight value of 0.059. According to Gardas et al. (2019:973), health and safety measures are among the essential criteria in selecting a 3PLSP. In a different study, health and safety practices were identified as the most crucial evaluation criterion in the selection of 3PLSPs (Roy et al., 2020, p.688). Furthermore, Mavi et al. (2017:2401) also highlighted the importance of health and safety, asserting that these aspects play a vital role in determining the suitability of a 3PLSP. This focus is essential for ensuring a safe working environment and promoting overall employee welfare. Also, implementing effective health and safety practices reduces the risks of accidents and damage in logistics operations. This helps protect workers while preventing financial losses and reputational harm to the logistics provider and the pharmaceutical company.

"Green warehousing (ENV2)" was ranked seventh with a global weight value of 0.053. Green warehousing practices are important for reducing the environmental impact of logistics operations. Warehousing activities significantly contribute to greenhouse gas emissions, representing a part of the overall carbon footprint in supply chains (Aldakhil et al., 2018:861). Logistics providers can significantly reduce emissions from warehousing operations by implementing energy-efficient technologies, optimizing space utilization, and using sustainable materials (Agyabeng-Mensah et al., 2020:549). A particularly impactful example of green warehousing is the implementation of renewable energy sources. By installing solar panels on warehouse rooftops, companies can generate their own electricity, significantly decreasing their reliance on fossil fuels. This switch not only contributes to lower greenhouse gas emissions but also results in reduced long-term operational costs, as highlighted by Boztepe and Çetin (2020:97). The global weight values of other sustainable criteria evaluated in the pharmaceutical sector, along with the importance rankings created based on these values, are presented in Table 9.

The fuzzy weights for the criteria for selecting sustainable 3PLSPs were established using the Fuzzy SWARA method. These weights were then utilized as inputs for the fuzzy MIRCA method, which was employed to determine the final rankings of four alternative sustainable 3PLSPs based on evaluation from the same experts. As a result of the fuzzy MAIRCA analysis, the alternative service providers were ranked in decreasing order as S3PL-1> S3PL-2> SPL-3>SPL-4. The S3PL-1 alternative received the highest ranking because of its remarkable flexibility in incorporating sustainable innovations. This adaptability allows it to respond effectively to changing market demands and environmental challenges. Additionally, it offers cost-effective solutions that not only meet economic objectives but also align with broader environmental goals. By balancing financial efficiency with sustainability, the S3PL-1 alternative stands out as a suitable choice for organizations in the pharmaceutical industry seeking to enhance their environmental performance while considering cost constraints.

6. Conclusion

Outsourcing logistics has become a crucial strategic choice for companies aiming to improve their operations in today's competitive environment. By collaborating with specialized logistics providers, businesses can notably reduce distribution and logistics costs, enabling them to allocate resources more effectively. On the other hand, the implementation of sustainable practices in the field of logistics outsourcing is of paramount importance, as it has a significant impact on the environmental, social, and economic outcomes of the supply chain. Given that activities such as transportation and warehousing contribute considerably to carbon emissions and resource utilization, the adoption of sustainable methodologies is imperative. Consequently, collaborating with 3PLSPs that prioritize sustainability will greatly assist businesses in achieving economic, social, and environmental sustainability objectives.

Selecting the sustainable 3PLSP in the pharmaceutical industry is crucial because of the sector's stringent regulatory requirements and the high standards for quality and reliability. Pharmaceuticals must be transported, stored, and distributed precisely to maintain product integrity and ensure patient safety. Additionally, as sustainability becomes more important across all industries, pharmaceutical companies must increasingly turn to 3PLSPs that align with their environmental goals. Therefore, decision-makers in the pharmaceutical industry should critically evaluate the resources, capabilities, financial status, environmental practices, and social initiatives of outsourcing partners when selecting a 3PLSP partner. However, there is a lack of adequate studies on the criteria and selection methods for determining sustainable 3PLSPs that fulfill the specific needs of this sector.

To address this gap, the current study presents a comprehensive framework for the selection of sustainable 3PLSPs using fuzzy SWARA and MAIRCA methods in an integrated manner to meet the unique demands of the pharmaceutical industry. By applying a novel MCDM approach grounded in fuzzy sets, this research contributes theoretically and practically to the complex problem of sustainable 3PLSP selection in the pharmaceutical industry in Türkiye. Initially, 21 criteria were determined under the economic, infrastructure, environmental, and social dimensions through a literature review and expert opinions regarding the selection criteria of sustainable 3PLSPs in the pharmaceutical sector. Next, the weight of each criterion was calculated using the fuzzy SWARA method. Then, using the criterion weight values as input, four alternatives sustainable 3PLSPs were ranked through the fuzzy MAIRCA method.

The results reveal that the economic dimension, represented by factors like "Financial situation and stability" and "Logistics cost," is prioritized, as it not only ensures operational continuity but also supports the adoption of sustainable practices. Additionally, "Delivery reliability" and "Service quality" emerged as crucial for maintaining supply chain effectiveness and customer satisfaction, underscoring the need for a balanced approach that addresses both service excellence and environmental responsibility. The "Environmental protection" criterion under the environmental dimension and the "Employee health and safety" under the social dimension have emerged as important factors that underline a holistic sustainability focus in the selection of logistics service providers.

The ranking computed by the fuzzy MAIRCA method reveals that the most appropriate sustainable 3PLSP, S3PL-1, not only demonstrates financial and operational competence but also has the ability to incorporate sustainable innovations. This adaptability positions S3PL-1 as a valuable partner for pharmaceutical companies aiming to achieve both economic and environmental goals in the face of evolving market and regulatory demands.

The primary contribution of this study is the development of an innovative decision-making framework designed to help organizations in the pharmaceutical industry select the most suitable logistics service provider with an emphasis on sustainability. This framework takes into account various factors related to environmental impact, social responsibility, infrastructure requirements, and economic viability, enabling companies to make informed choices that align with their sustainability goals. In the current global landscape, the significance of sustainability is rapidly increasing, with its scope expanding continually. The

proposed framework tailored for the pharmaceutical sector is anticipated to serve as a valuable guide for other organizations within the industry.

In future research, studies focusing on the differences between countries can be conducted. Additionally, incorporating various MCDM methods with more advanced fuzzy sets, such as spherical fuzzy sets, picture fuzzy sets, and intuitionistic fuzzy sets, will help enhance the existing literature in this field.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Agarwal, S., Kant, R., and Shankar, R. (2020). Evaluating Solutions to Overcome Humanitarian Supply Chain Management Barriers: A Hybrid Fuzzy SWARA–Fuzzy WASPAS Approach. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101838.
- Aguezoul, A. (2014). Third-Party Logistics Selection Problem: A Literature Review on Criteria and Methods. *Omega*, 49, p.69-78.
- Agyabeng-Mensah, Y., Ahenkorah, E., Afum, E., Dacosta, E., and Tian, Z. (2020). Green Warehousing, Logistics Optimization, Social Values and Ethics and Economic Performance: The Role of Supply Chain Sustainability. *The International Journal of Logistics Management*, 31(3), p.549-574.
- Ak, S. (2024). Türk İlaç Politikalarına Dair Bir Araştırma. *Turkish Journal of Healthy Aging Medicine*, 1(2), p.1-23.
- Akhtar, M. (2023). Decision Model for Prioritizing Logistics Service Provider Selection Criteria with Sustainability Consideration in The Manufacturing Industry. *International Journal of Integrated Supply Management*, 16(2), p.107-130.
- Aldakhil, A. M., Nassani, A. A., Awan, U., Abro, M. M. Q., and Zaman, K. (2018). Determinants of Green Logistics in BRICS Countries: An Integrated Supply Chain Model for Green Business. *Journal of Cleaner Production*, 195, p.861-868.
- Ali, A. H., Melkonyan, A., Noche, B., and Gruchmann, T. (2021). Developing A Sustainable Logistics Service Quality Scale for Logistics Service Providers in Egypt. *Logistics*, 5(2), 21.
- Aytekin, A., Görçün, Ö. F., Ecer, F., Pamucar, D., and Karamaşa, Ç. (2023). Evaluation of The Pharmaceutical Distribution and Warehousing Companies Through an Integrated Fermatean Fuzzy Entropy-WASPAS Approach. *Kybernetes*, 52(11), p.5561-5592.
- Baah, C., Amponsah, K. T., Issau, K., Ofori, D., Acquah, I. S. K., and Agyeman, D. O. (2021). Examining the Interconnections Between Sustainable Logistics Practices, Environmental Reputation and Financial Performance: A Mediation Approach. *Vision*, 25(1), p.47-64.
- Baas, J., Schotten, M., Plume, A., Côté, G., and Karimi, R. (2020). Scopus As A Curated, High-Quality Bibliometric Data Source for Academic Research in Quantitative Science Studies. *Quantitative Science Studies*, 1(1), p.377-386.
- Barker, J. M., Gibson, A. R., Hofer, A. R., Hofer, C., Moussaoui, I., and Scott, M. A. (2021). A Competitive Dynamics Perspective on The Diversification of Third-Party Logistics Providers' Service Portfolios. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 146, 102219.

- Boral, S., Howard, I., Chaturvedi, S. K., McKee, K., and Naikan, V. N. A. (2020). An Integrated Approach for Fuzzy Failure Modes and Effects Analysis Using Fuzzy AHP And Fuzzy MAIRCA. *Engineering Failure Analysis*, 108, 104195.
- Boztepe, R., and Çetin, O. (2020). Sustainable Warehousing: Selecting the Best Warehouse for Solar Transformation. *Alphanumeric Journal*, 8(1), p.97-110.
- Carboncare. (2023). *Climate Change: Responsibility of Transport and Logistics*. <https://www.carboncare.org/en/climate-change#:~:text=The%20Responsibility%20of%20Transport%20and,24%25%20of%20global%20CO2%20emissions>. (Accessed 11.10. 2024).
- Çelik Teker, S. (2017). The Implementation of Analytic Hierarchy Process in Pharmaceutical Industry for Selection Process of 3rd Party Logistics Service Provider. *Öneri Dergisi*, 12(48), p.107-124.
- Chang, D. Y. (1996). Applications of The Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*, 95(3), p.649-655.
- Chen, L., Duan, D., Mishra, A. R., & Alrasheedi, M. (2022). Sustainable Third-Party Reverse Logistics Provider Selection to Promote Circular Economy Using New Uncertain Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy-Projection Model. *Journal of Enterprise Information Management*, 35(4/5), p.955-987.
- Choudhury, N., Raut, R. D., Gardas, B. B., Kharat, M. G., and Ichake, S. (2018). Evaluation and Selection of Third-Party Logistics Services Providers Using Data Envelopment Analysis: A Sustainable Approach. *International Journal of Business Excellence*, 14(4), p.427-453.
- Dadashpour, I., and Bozorgi-Amiri, A. (2020). Evaluation and Ranking of Sustainable Third-Party Logistics Providers Using The D-Analytic Hierarchy Process. *International Journal of Engineering*, 33(11), p.2233-2244.
- Froio, P. J., and Bezerra, B. S. (2021). Environmental Sustainability Initiatives Adopted by Logistics Service Providers in A Developing Country–An Overview in The Brazilian Context. *Journal of Cleaner Production*, 304, 126989.
- García Mestanza, J., and Bakhat, R. (2021). A fuzzy AHP-MAIRCA Model for Overtourism Assessment: The case of Malaga Province. *Sustainability*, 13(11), 6394.
- Gardas, B. B., Raut, R. D., and Narkhede, B. E. (2019). Analysing the 3PL Service Provider's Evaluation Criteria Through A Sustainable Approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 68(5), p.958-980.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., and Antucheviciene, J. (2018). A New Hybrid Fuzzy MCDM Approach for Evaluation of Construction Equipment with Sustainability Considerations. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 18, p.32-49.
- Govindan, K., Agarwal, V., Darbari, J. D., and Jha, P. C. (2019). An Integrated Decision-Making Model for The Selection of Sustainable Forward and Reverse Logistic Providers. *Annals of Operations Research*, 273, p.607-650.
- Gul, M., and Ak, M. F. (2020). Assessment of Occupational Risks from Human Health and Environmental Perspectives: A New Integrated Approach and Its Application Using Fuzzy BWM And Fuzzy MAIRCA. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 34(8), p.1231-1262.
- Gupta, A., and Singh, R. K. (2020). Developing A Framework for Evaluating Sustainability Index for Logistics Service Providers: Graph Theory Matrix Approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 69(8), p.1627-1646.

- Gupta, A., Singh, R. K., and Suri, P. K. (2018a). Prioritizing Critical Success Factors for Sustainable Service Quality Management by Logistics Service Providers. *Vision*, 22(3), p.295-305.
- Gupta, A., Singh, R. K., and Suri, P. K. (2018b). Sustainable Service Quality Management by Logistics Service Providers: An Indian Perspective. *Global Business Review*, 19(3_suppl), p.130-150.
- Gupta, A., Singh, R. K., and Mangla, S. K. (2022). Evaluation of Logistics Providers for Sustainable Service Quality: Analytics Based Decision Making Framework. *Annals of Operations Research*, 315(2), p.1617-1664.
- IEIS (İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası). (2024). 2023 Türkiye İlaç Sektörü. https://www.ieis.org.tr/static/shared/publications/pdf/26624aGVi_tr_ilac_sektoru_raporu_2023.pdf (Accessed 18.10.2024)
- Jayarathna, C. P., Agdas, D., & Dawes, L. (2023). Exploring Sustainable Logistics Practices Toward A Circular Economy: A Value Creation Perspective. *Business Strategy and the Environment*, 32(1), p.704-720.
- Jovčić, S., and Průša, P. (2021). A Hybrid MCDM Approach in Third-Party Logistics (3PL) Provider Selection. *Mathematics*, 9(21), 2729.
- Kahraman, C., Cebi, S., Onar, S. C., and Öztayşi, B. (2022). *Pharmaceutical 3PL Supplier Selection Using Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy TOPSIS*. Proceedings of the 25th Jubilee Edition, 28(3), p.361-374.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., and Turskis, Z. (2010). Selection of Rational Dispute Resolution Method by Applying New Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), p.243-258.
- Khan, S. A., Alkhatib, S., Ammar, Z., Moktadir, M. A., and Kumar, A. (2022). Benchmarking the Outsourcing Factors of Third-Party Logistics Services Selection: Analysing Influential Strength and Building A Sustainable Decision Model. *Benchmarking: An International Journal*, 29(6), p.1797-1825.
- Lieb, K. J., and Lieb, R. C. (2010). Environmental Sustainability in The Third-Party Logistics (3PL) Industry. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 40(7), p.524-533.
- Lin, C. Y., and Ho, Y. H. (2011). Determinants of Green Practice Adoption for Logistics Companies in China. *Journal of Business Ethics*, 98, p.67-83.
- Liu, C. L., and Lyons, A. C. (2011). An Analysis of Third-Party Logistics Performance and Service Provision. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 47(4), p.547-570.
- Lun, Y. V., Lai, K. H., Wong, C. W., and Cheng, T. C. E. (2015). Greening Propensity and Performance Implications for Logistics Service Providers. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 74, p.50-62.
- Mageto, J. (2022). Current and Future Trends of Information Technology and Sustainability in Logistics Outsourcing. *Sustainability*, 14(13), 7641.
- Mardani, A., Nilashi, M., Zakuan, N., Loganathan, N., Soheilrad, S., Saman, M. Z. M., and Ibrahim, O. (2017). A Systematic Review and Meta-Analysis of SWARA and WASPAS Methods: Theory and Applications with Recent Fuzzy Developments. *Applied Soft Computing*, 57, p.265-292.
- Mavi, R. K., Goh, M., and Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable Third-Party Reverse Logistic Provider Selection with Fuzzy SWARA and Fuzzy MOORA in Plastic Industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91, p.2401-2418.
- McCarthy, I., and Anagnostou, A. (2004). The Impact of Outsourcing on The Transaction Costs and Boundaries of Manufacturing. *International Journal of Production Economics*, 88(1), p.61-71.

- Mishra, A. R., Rani, P., and Pandey, K. (2022). Fermatean Fuzzy CRITIC-EDAS Approach for The Selection of Sustainable Third-Party Reverse Logistics Providers Using Improved Generalized Score Function. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 13, p.295–311.
- Mohammadi, M., Mehranzadeh, A., and Chekin, M. (2024). F-EVM: Improving Routing in Internet of Things Using Fuzzy MAIRCA Approach and Fuzzy Eigenvector Method. *Cluster Computing*, p.1-21.
- Nilal, B., and Roy, J. (2023). A New Hybrid MCDM Framework for Third-Party Logistic Provider Selection Under Sustainability Perspectives. *Expert Systems with Applications*, 121009.
- Ozbekler, T. M., and Ozturkoglu, Y. (2020). Analysing The Importance of Sustainability-Oriented Service Quality in Competition Environment. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), p.1504-1516.
- Pagell, M., and Wu, Z. (2009). Building A More Complete Theory of Sustainable Supply Chain Management Using Case Studies of 10 Exemplars. *Journal of Supply Chain Management*, 45(2), p.37-56.
- Pamučar, D., Vasin, L., and Lukovac, L. (2014). *Selection of Railway Level Crossings for Investing in Security Equipment Using Hybrid DEMATEL-MARICA Model*. In XVI international scientific-expert conference on railway, railcon, pp. 89-92.
- Prakash, C., and Barua, M. K. (2016). A Combined MCDM Approach for Evaluation and Selection of Third-Party Reverse Logistics Partner for Indian Electronics Industry. *Sustainable Production and Consumption*, 7, p.66-78.
- Qian, X., Fang, S. C., Yin, M., Huang, M., and Li, X. (2021). Selecting Green Third-Party Logistics Providers for A Loss-Averse Fourth Party Logistics Provider in A Multiattribute Reverse Auction. *Information Sciences*, 548, p.357-377.
- Raut, R., Kharat, M., Kamble, S., and Kumar, C. S. (2018). Sustainable Evaluation and Selection of Potential Third-Party Logistics (3PL) Providers: An Integrated MCDM Approach. *Benchmarking: An International Journal*, 25(1), p.76-97.
- Rosano, M., Cagliano, A. C., and Mangano, G. (2022). Investigating the Environmental Awareness of Logistics Service Providers. The Case of Italy. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 5, 100083.
- Roy, J., Pamučar, D., and Kar, S. (2020). Evaluation and Selection of Third-Party Logistics Provider Under Sustainability Perspectives: An Interval Valued Fuzzy-Rough Approach. *Annals of Operations Research*, 293, p.669-714.
- Su, M., Fang, M., Pang, Q., and Park, K. S. (2022). Exploring the Role of Sustainable Logistics Service Providers in Multinational Supply Chain Cooperation: An Integrated Theory-Based Perspective. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 976211.
- Tochtrop, C., Bickel, M. W., Hennes, L., Speck, M., and Liedtke, C. (2022). Principles and Design Scenarios for Sustainable Urban Food Logistics. *Frontiers in Sustainable Cities*, 4, 896313.
- Turk, H., and Guner, S. (2021). A Field Study on The Pharmaceutical Supply Chain Structure and Practices in Turkey. *Journal of Transportation and Logistics*, 6(2), p.177-196.
- Ulutaş, A., and Topal, A. (2022). A New Hybrid Model Based on Rough Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis for Third-Party Logistics Selection. *Soft Computing*, 26(4), p.2021-2032.
- Uthayakumar, R., and Priyan, S. (2013). Pharmaceutical Supply Chain and Inventory Management Strategies: Optimization for A Pharmaceutical Company and A Hospital. *Operations Research for Health Care*, 2(3), p.52-64.
- Wang, C. N., Ho, H. X. T., Luo, S. H., and Lin, T. F. (2017). An Integrated Approach to Evaluating and Selecting Green Logistics Providers for Sustainable Development. *Sustainability*, 9(2), 218.

-
- Wang, C. N., Nguyen, N. A. T., Dang, T. T., and Lu, C. M. (2021). A Compromised Decision-Making Approach to Third-Party Logistics Selection in Sustainable Supply Chain Using Fuzzy AHP And Fuzzy VIKOR Methods. *Mathematics*, 9(8), 886.
- Wang, Y. L., and Liao, C. N. (2023). Assessment of Sustainable Reverse Logistic Provider Using the Fuzzy TOPSIS And MSGP Framework in Food Industry. *Sustainability*, 15(5), 4305.
- Wu, F., Li, H. Z., Chu, L. K., and Sculli, D. (2005). An Outsourcing Decision Model for Sustaining Long-Term Performance. *International Journal of Production Research*, 43(12), p.2513-2535.
- Yang, D. H., Kim, S., Nam, C., and Min, J. W. (2007). Developing A Decision Model for Business Process Outsourcing. *Computers and Operations Research*, 34(12), p.3769-3778.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8(3), p.338-353.
- Zarbakshnia, N., Soleimani, H., and Ghaderi, H. (2018). Sustainable Third-Party Reverse Logistics Provider Evaluation and Selection Using Fuzzy SWARA And Developed Fuzzy COPRAS in the Presence of Risk Criteria. *Applied Soft Computing*, 65, p.307-319.
- Zhang, W., Zhang, M., Zhang, W., Zhou, Q., and Zhang, X. (2020). What Influences the Effectiveness of Green Logistics Policies? A Grounded Theory Analysis. *Science of the Total Environment*, 714, 136731.
- Zolfani, S. H., and Saparauskas, J. (2013). New Application of SWARA Method in Prioritizing Sustainability Assessment Indicators of Energy System. *Engineering Economics*, 24(5), p.408-414.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 334-346, doi: 10.11616/asbi.1585793

Religious Beliefs as a Mediator Between Conspiracy Beliefs and Health Behaviors

Dini İnançların Komplo İnançları ve Sağlık Davranışları Arasındaki Aracılık Rolü

Ahmet Yasin ŞENYURT¹

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 17.03.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: Religious beliefs play a significant role in shaping health-related behaviors and conspiracy theories. Typically, religious beliefs exhibit a favorable association with both health behavior and conspiracy theories, in contrast to the unfavorable relationship between health practices and conspiracy theories. This study investigated the mediating role of religious beliefs in the relationship between conspiracy theories and health-related behaviors. The study included 231 participants. The Health Protection Behavior Scale, Religious Lifestyle Scale, and General Belief in Conspiracy Theories Scale were administered. Positive correlations were observed between the behavioral subdimension of the health-protective behavior scale and the belief, morality, and worship subdimensions of the religious commitment scale. Trust in health services was also associated with worship and morality. The findings were discussed within social context.

Keywords: Religious beliefs, Conspiracy theories, Health protection behaviors, Belief systems.

&

Öz: Dini inançlar, sağlıkla ilgili davranışların ve komplo teorilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genellikle dini inançlar, sağlık davranışları ve komplo teorileriyle pozitif yönlü bir ilişki gösterirken, sağlık uygulamaları ile komplo teorileri arasında negative yönlü bir ilişki gözlemlenmektedir. Bu çalışma, dini inançların komplo teorileri ve sağlıkla ilgili davranışlar arasındaki ilişkide aracı rolünü araştırmıştır. Çalışmaya yaş ortalaması 22.7 olan 231 katılımcı dahil edilmiştir. Sağlık Koruma Davranış Ölçeği, Dini Yaşam Tarzı Ölçeği ve Genel Komplo Teorilerine İnanç Ölçeği uygulanmıştır. Sağlık koruma davranış ölçeğinin davranış alt boyutu ile dini bağlılık ölçeğinin inanç, ahlak ve ibadet alt boyutları arasında pozitif korelasyonlar gözlemlenmiştir. Sağlık hizmetlerine güven, ibadet ve ahlak ile ilişkilendirilmiştir. Bulgular, sosyal bağlam içerisinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini inançlar, Komplo teorileri, Sağlık koruma davranışları, İnanç sistemleri.

Atıf/Cite as: Şenyurt, A. Y., (2025). Religious Beliefs as a Mediator Between Conspiracy Beliefs and Health Behaviors. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 334-346. doi: 10.11616/asbi.1585793

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet Yasin Şenyurt, Balıkesir Üniversitesi, yasinsenyurt@balikesir.edu.tr.

1. Introduction

Research on the relationship between conspiracy theories and health behavior has become increasingly important, in recent years especially after the COVID-19 pandemic, although the association between conspiracy ideas and attitudes has been investigated for many years. Religious beliefs are a significant factor in both health-related activities and conspiracy theories. Religious beliefs typically exhibit a positive connection with both variables, in contrast to the negative relationship between health practices and conspiracy theories. This study investigated the mediating role of religious beliefs in the relationship between conspiracy theories and health-related behaviors.

1.1. Conspiracy beliefs

Researchers contend that four key principles underpin conspiracy beliefs: consequential, universal, emotional, and social. First, because of their persuasive power and subjective nature, conspiracy beliefs significantly impact critical aspects of life, such as relationships and health, making them consequential. Second, these ideas demonstrate universal appeal across historical periods and cultural contexts, indicating a fundamental human tendency to embrace conspiratorial thinking, particularly in times of intergroup conflict and reproductive challenges. Third, education often moderates beliefs by promoting analytical reasoning. However, conspiracy theories are typically aligned with intuitive thinking, highlighting their emotional nature. Finally, conspiracy theories arise in response to perceived threats from hostile outgroups, bolstering ingroup identity and fostering distrust toward powerful or stereotyped individuals, underscoring their social dimension (van Prooijen & Douglas, 2018: 902).

Building on the understanding that beliefs in conspiracies revolve around four core principles, it is crucial to consider their broader societal implications. These include serious negative impacts such as eroding public confidence and exacerbating societal division. Conspiracy theories pose a challenge to democratic regimes because they can erode public confidence and exacerbate societal division (Sternisko et al., 2020: 5). Conspiracy theories can also undermine confidence in professional judgment and scientific understanding, making it harder to implement successful solutions in public health emergencies (Allington et al., 2021; Romer & Jameison, 2020).

1.2. Conspiracy beliefs, health behaviors and religious beliefs

Research conducted during the COVID-19 pandemic has revealed a connection between the degree of belief in conspiracy theories and antivaccine sentiments, poor vaccination rates, and support for alternative treatments (Bertin et al., 2020; Bierwiazzonek, et al., 2022). Importantly, According to Romer and Jamieson (2020) conspiracy beliefs are directly linked to a reduced willingness to engage in vital health-protective behaviors, such as vaccination and mask usage during pandemics.

In their 2022 study, Sobol and colleagues identified a significant link between conspiracy theories and higher levels of fundamentalism and delusions, along with reduced compliance with public health measures. They found a positive relationship not only between conspiracy theories and delusions but also between delusions and religious fanaticism. Notably, religious fundamentalism had a strong direct effect on conspiracy views even after delusions were accounted for, with delusions serving as partial mediators. Additionally, researchers reported a negative correlation between religious conspiracy beliefs and adherence to COVID-19 public health standards, suggesting that individuals who strongly identify as religious fundamentalists have a higher tendency to accept conspiracy theories, especially those concerning spiritual or mystical topics.

Religious faith has been extensively investigated in relation to conspiracy theories. Studies, such as those conducted by Kim and Kim (2020), have examined the ways in which religiosity, along with other factors, contributes to the formation of conspiracy beliefs. The integrated model proposed by these researchers considers political, psychological, and structural factors, as well as variables such as anxiety and perceived danger, and finds that increased religiosity is a strong predictor of conspiracy theories about COVID-19. Similarly, Maciuszek et al. (2023) reported that individuals who were hesitant about vaccination tended to have higher levels of religiosity than those who were eager to be vaccinated, suggesting a connection between vaccine hesitancy and religious commitment.

Building on the connection between moral foundations and conspiracy perspectives, Nejat et al. (2023) reported that moral values, particularly those connected to authority and sanctity, were more accurate predictors of COVID-19 conspiracy beliefs than personality factors were. This conclusion aligns with other studies (Łowicki et al., 2022; Sobol et al., 2022), which have consistently demonstrated that during the pandemic, religious fundamentalism, rather than general religiosity, was strongly associated with endorsing conspiracy theories and engaging in socially problematic behaviors.

Despite these studies, the connection between religion and conspiracy theories is nevertheless murky and occasionally conflicting. Although the direction and severity of these effects can vary, Magarini et al. (2021) reported that a range of factors, including religious views and conspiracy theories, could influence irrational ideas regarding COVID-19. Jabkowski et al. (2023) further emphasized that although there is a positive correlation between increased religiosity and support for conspiracy theories, political orientation and scientific credibility both play a significant role in forming these ideas. Similar positive connections between religiosity and believing in conspiracy theories were found in studies from Turkey (Alper et al., 2021).

Furthermore, conspiracy theories have been linked to greater degrees of fundamentalism and delusions, as well as reduced compliance with public health standards (Sobol, et al., 2022). Their research revealed a strong correlation between religious fanaticism and delusions, which were connected to conspiracy theories.

1.3. Religious beliefs and health behavior

Although religious beliefs are positively connected with conspiracy theories, research has shown that they are also strongly correlated with health behaviors. Numerous aspects of the relationships between religious practices, beliefs, and mental and physical health have been studied. Rew and Wong (2006) conducted a comprehensive examination of 43 studies on the relationship between religiosity and health attitudes among adolescents. Despite methodological criticism, the majority of studies reported a positive relationship between health attitudes and religious beliefs.

Additional data emphasize the intricate and context-dependent relationships. Stroope and Baker (2018) reported that community religious settings had a major effect on the relationship between an individual's religiosity and health outcomes. According to their research, less religious people often have worse health outcomes, especially in highly religious populations. This finding shows that health differences between more- and less-religious people may be exacerbated by community-level religiosity.

Another area of academic emphasis is the relationship between religious engagement and mortality. Frequent attendance at religious services was linked to a 30–35% reduction in the risk of mortality during a 7.5-year follow-up period (Musick et al., 2004). This protective effect highlights the possible long-term advantages of religious group activities.

Johnstone et al. (2012: 1039) conducted a cross-sectional investigation including people from five different religious traditions. Their results revealed that spirituality and religiosity were substantially correlated with better mental health, an increase in good personality traits, a decrease in negative personality traits, and no significant group differences (between religions) in health status. Interestingly, psychological characteristics were shown to predict health outcomes more accurately than were spiritual factors, indicating that personality may operate as a mediator in the association between health and religion.

Koenig and Al Shohaib (2024) investigated the relationship between psychological health and religious participation and found a weak but statistically significant positive correlation between general religious involvement and aspects such as optimism, happiness, and life satisfaction. Interestingly, their findings suggested potential gender variations in the impact of religion on well-being, as these positive correlations were stronger in men than in women. Similarly, Krause et al. (1998) explored the effects of church-based emotional support on the psychological well-being of presbyterians. Their research indicated that while

emotional support from the Church had some positive effects, these effects were relatively modest, underscoring the critical role of social support within places of worship in enhancing psychological health.

Expanding on the influence of religious practices, faith appears to significantly impact coping strategies within communities of individuals with chronic diseases (Kretzler et al., 2022; Rippentrop et al., 2005: 315; Schreiber & Brockopp, 2012). For example, a detailed examination of the studies related to connection between religious attributes and cancer prevention was performed by Kretzler et al. (2022). Although the findings regarding religious denomination and religiosity were somewhat conflicting, they discovered a generally positive association between attending religious services and the utilization of cancer screening. This suggests that while religion may promote certain preventive health behaviors, the overall picture remains complex and context dependent. Further illustrating this complexity, Schreiber and Brockopp (2012) reviewed the relationships among spirituality, religion, and psychological well-being in breast cancer survivors and concluded that while the relationships were few, they were nonetheless significant, indicating that belief systems could impact psychological health as the illness progresses.

In their 2005 study of people with chronic pain, Rippentrop et al. reported a strong positive correlation between several religious and spiritual practices and mental health. They explained these contradictory results, as those who were suffering from lower physical health were more likely to engage in private religious activities such as prayer and meditation, which may be a coping mechanism. Furthermore, there was a strong correlation between mental health status and variables such as forgiveness, negative religious coping, and religious support.

It is necessary to explain the paradox that conspiracy theories have a negative correlation with health attitudes and behaviors but a positive correlation with religious beliefs. The goal of this study was to investigate the mediating function of various religious attitudes in the connection between conspiracy theories and health attitudes.

In this context, this study's hypotheses are as follows:

H₁: A person's adherence to health-related behaviors tends to decrease as their acceptance of conspiracy theories increases.

H₂: Religious attitudes and health behaviors are positively related.

H₃: Religious attitudes mediate the relationship between beliefs in conspiracy theories and health behaviors.

2. Method

2.1. Participants

G*Power 3.1 (Faul et al., 2009) was used to determine the required number of participants for this research. The *F* test type was selected, and multiple regression was used as the statistical test. The analysis parameters were set as follows: effect size = .15, alpha error = .05, power = .95, and number of predictors = 10. Based on these parameters, the minimum required number of participants was 172.

Table 1: Participants' Demographic Characteristics (N = 231)

	Mean (SD) or n (%)
Age	22.7 (5.72)
Gender	
Male	69 (30%)
Female	161 (70%)
Education	
University students or graduates	213 (92.21%)
Resides in	
Village	18 (7.79%)
Town	41 (17.75%)
City	42 (18.18%)
Metropolitan city	128 (55.41%)
Other/not reported	2 (0.87%)
Religious affiliation	
Islam	217 (93.94%)
Other	14 (6.06%)

The study included 231 participants: 161 women (70%), 69 men (30%) and one participant preferred not to report (Table 1). The average age of the participants was 22.7 years ($SD = 5.72$). Among them, 213 (92.21%) were university students or graduates. The participants' living environments were categorized as follows: 18 from villages (8.1%), 41 from towns (18.5%), 42 from cities (18.9%), and 128 from metropolitan areas (57.7%). With respect to religious affiliation, 14 participants (6.07%) identified religions other than Islam, whereas the remaining 217 participants (93.94%) were Muslims. The average level of religiosity, measured on a 1--10 Likert scale, was 5.74 ($SD = 2.13$).

2.2. Measurements

Religious Lifestyle Scale

The Religious Lifestyle Scale developed by Kayıklık and Kalgı (2017) is a measurement tool with three dimensions: belief, morality, and worship. The seven-point Likert scale includes 36 items. In the belief dimension, items include statements such as "God knows everything we do." and "On Judgment Day, everyone will be held accountable for their actions." In the morality dimension, items include "I strive not to deceive anyone because it goes against my religious beliefs." In the worship dimension, the items include "I perform my prayers." The validity ($RMSEA < .08$, $NFI > .90$, $CFI = .95$) and reliability (Cronbach's $\alpha = .93$) values from the scale development study indicate that it is a valid and reliable tool for measuring religious lifestyles.

General Belief in Conspiracy Theories Scale

The General Belief in Conspiracy Theories Scale was developed by Brotherton et al. (2013). Tam (2023) translated and adapted the scale into Turkish. The scale comprises 23 items distributed across four factors: hidden power, widespread conspiracies, extraterrestrial beings, and government abuse. The hidden power dimension includes items such as "A small group of people who control the world are reducing the population through plans such as pandemics and drugs to better control the world population." "There is no such thing as global warming" exemplifies an item for widespread conspiracies. The extraterrestrial beliefs dimension encompasses items such as "Evidence of alien contact being hidden from the public."

The government abuse dimension includes items such as "Governments allow preventable terrorist activities for strategic reasons."

The validity (RMSEA = .08, CFI = .93, GFI = .93) and reliability (Cronbach's alpha = .96) results from the adaptation study (Tam, 2023) indicate that the scale is a valid and reliable tool for measuring beliefs in conspiracy theories.

Health Protection Behavior Scale

The Health Protection Behavior Scale (HPBS) was developed by Ping et al. (2018). It was translated and adapted into Turkish as part of Ay's (2022) doctoral thesis under the supervision of Çevik. This Likert-type scale consists of five subdimensions: general behavior, interpersonal relationships, health services, eating habits, and self-knowledge. The validity (RMSEA = .08, NFI = .90, CFI = .92, TLI = .91) and reliability (Cronbach's alpha = .85) results from the adaptation study suggest that the scale is a robust and dependable instrument for assessing health-protective behaviors.

Demographic Information Form

The demographic information form asked participants about their age, gender, education level, and where they lived in. Additionally, specific to this study, questions on religion and religious beliefs were included.

2.3. Procedure

Ethical approval was obtained from the XXX University Social and Human Sciences Ethics Committee under reference number "2024/8".

The scales were administered to the participants both face-to-face and online via a convenience sampling method. To control for order effects, scales were presented in three different sequences. Completing the scale took approximately 25 minutes.

2.4. Analysis

All analyses were conducted via Jamovi software (the Jamovi Project, 2024). The relationships between the scales were examined via Pearson's correlation coefficient analysis. Regression analysis was used to identify variables related to health protective behaviors. For each dependent variable, subscales of religious lifestyle scale factors were added in Step 1, and religious lifestyle scale factors were added in Step 2.

Five separate mediation models were tested to examine the mediator role of religious attitudes, with each subdimension of the HPBS (general behavior, interpersonal relationships, health services, eating habits, and self-knowledge) serving as the outcome variable. In these models, the subdimensions of the General Belief in Conspiracy Theories Scale were included as predictor variables, while the subdimensions of the Religious Lifestyle Scale were tested as mediators.

3. Results

Correlation analysis revealed significant associations: positive correlations existed between the health-protective behavior scale's behavioral subdimension and the belief ($r(225) = .16, p = .014$), morality ($r(227) = .23, p < .001$), and worship ($r(223) = .35, p < .001$) subdimensions of the religious commitment scale. Health services were associated with worship ($r(224) = .14, p = .039$) and morality ($r(220) = .16, p = .015$). General beliefs in conspiracies were negatively correlated with attitudes toward health services ($r(224) = -.15, p < .027$). Beliefs in government conspiracies were negatively correlated with the morality ($r(227) = -.22, p < .001$) and worship ($r(223) = -.30, p < .01$) dimensions of religious commitment. Widespread conspiracy beliefs were positively correlated with worship, $r(223) = .21, p = .002$, Table 2.

A regression analysis using the enter method was conducted with the general behavior subdimension of the Health Protective Behavior Scale as the dependent variable and the subdimensions of the General Belief in Conspiracy Theories Scale and Religious Lifestyle Scale as the predictor variables. In the model where the behavior subdimension is the dependent variable, the hidden power, widespread conspiracies, extraterrestrial beings, and government abuse subdimensions of the Conspiracy Theories Scale were

entered in the first step, and the belief, morality, and worship subdimensions of the Religious Lifestyle Scale were added in the second step. When the necessary assumptions for regression analysis were checked, the Durbin–Watson statistic of 1.92 ($p = .016$) suggested no autocorrelation, and the Shapiro–Wilk test confirmed the normality of the residuals, $W = .99, p = .64$. The first-step model was not significant ($R^2 = .03, F(4, 213) = 1.49, p = .205$). However, the second model was significant ($R^2 = .15, F(7,210) = 5.40, p < .001$). In the second model, the worship subdimension significantly predicted health behavior ($\beta = .46$ [95% CI = .24, .68], $t = 4.19, p < .001$).

A regression analysis using the enter method was conducted with the Health Services subdimension of the Health Protective Behavior Scale as the dependent variable and the subdimensions of the General Belief in Conspiracy Theories Scale and the Religious Lifestyle Scale as the predictor variables. In the first step, the hidden power, widespread conspiracies, extraterrestrial beings, and government abuse subdimensions of the Conspiracy Theories Scale were entered, and the belief, morality, and worship subdimensions of the Religious Lifestyle Scale were added in the second step. When the necessary assumptions for regression analysis were checked, the Durbin–Watson statistic of 1.83 ($p = .204$) suggested no autocorrelation, and the Shapiro–Wilk test confirmed the normality of the residuals, $W = .95, p = .18$. The first-step model was not significant ($R^2 = .04, F(4,210) = 1.98, p = .098$). However, the second model was significant, $R^2 = .09, F(7,207) = 2.95, p = .006$. In the second model, the worship ($\beta = .28$ [95% CI = .06, .50], $t = 2.51, p = .013$) and widespread conspiracies dimensions ($\beta = -.29$ [95% CI = -.46, -.12], $t = -3.35, p < .001$) significantly predicted health behavior.

Table 2: Correlational Analysis

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1) RLS Belief	—										
2) RLS Morality	.86***	—									
3) RLS Worship	.70***	0.78***	—								
4) Conspiracy Hidden Powers	.11	.10	.06	—							
5) Conspiracy Widespread	.09	.09	.21**	.38***	—						
6) Conspiracy Extraterrestrial	.03	.0	-0.01	.55***	.59***	—					
7) Conspiracy Government	-.14	.22***	-.30***	.49***	.19**	.35***	—				
8) HPBS Self-Knowledge	.07	.09	.12	-.01	-.01	.0	-.06	—			
9) HPBS Behavior	.16*	.23***	.35***	.02	.06	.03	-.12	.38***	—		
10) HPBS Interpersonal Relationship	.10	.093	.13	-.03	-.10	-.05	-.01	.28***	.37***	—	
11) HPBS HealthServices	.12	.14*	.16*	.02	-.15**	-.06	.04	.36***	.48***	.51***	—
12) HPBS Eating habits	.06	.11	.16*	.09	.12	.10	.08	.39***	.58***	.33***	.55***

Note: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

In the regression models in which the dependent variables were the self-knowledge, interpersonal relationships, and eating habits subdimensions of the Health Protective Behavior Scale, no significant

associations were found between the predictor variables (the subdimensions of the General Belief in Conspiracy Theories Scale and Religious Lifestyle Scale) and any dependent variable.

To examine the mediating role of religious attitudes, five separate mediation models were tested, with each subdimension of the HPBS (general behavior, interpersonal relationships, health services, eating habits, and self-knowledge) serving as the dependent variable. The indirect effects of conspiracy beliefs on self-knowledge and interpersonal relationships were not significant.

The indirect effect of hidden power conspiracies on eating habits through religious beliefs was marginally significant (Effect = -0.05, 95% CI = -0.10, 0.00, $z = -1.89$, $p = .059$). This result suggests that religious beliefs mediate this relationship. Similarly, the indirect effect of belief in government conspiracies on health services through worship beliefs approached significance (Effect = -0.03, 95% CI = -0.07, 0.00, $z = -1.67$, $p = .096$). This finding points to worship beliefs as a mediator in this relationship.

The indirect effect of hidden power conspiracies on general health behavior through religious beliefs was significant (Effect = -0.07, 95% CI = -0.15, 0.00, $z = -1.93$, $p = .054$). This result indicates that religious beliefs mediate this relationship. Furthermore, the indirect effect of hidden power conspiracies on general health behavior through worship was also significant (Effect = 0.10, 95% CI = 0.02, 0.19, $z = 2.46$, $p = .014$). This supports the role of worship as a mediator. The indirect effect of widespread conspiracies on general health behavior through worship was significant as well (Effect = 0.17, 95% CI = 0.02, 0.31, $z = 2.23$, $p = .025$). This finding provides evidence that worship mediate this relationship. Lastly, the indirect effect of belief in government conspiracies on general health behavior through worship was significant (Effect = -0.10, 95% CI = -0.17, -0.03, $z = -2.80$, $p = .005$). This highlights worship as a mediator in this relationship.

4. Discussion

The correlational analysis partially supports H1 (there is a negative relationship between beliefs in conspiracy theories and health behaviors). by showing that beliefs in general conspiracy theories are negatively associated with attitudes toward health services. They also support H2 (there is a positive relationship between religious attitudes and health behaviors) by demonstrating positive associations between religious attitudes (morality and worship dimensions) and health-protective behaviors, as well as attitudes toward health services. These findings highlight the complex interplay between belief systems (conspiracy beliefs and religious attitudes) and health behaviors, indicating potential avenues for further research on understanding and promoting health behaviors in different belief contexts.

The results of the regression analysis are consistent with the extant literature examining the influence of religious beliefs on the relationship between conspiracy theory beliefs and health behaviors. The findings indicate that dimensions of worship significantly predict health behaviors. Belief in widespread conspiracy theories demonstrates a negative impact on health behaviors. Furthermore, worship partially mediates the relationship between beliefs in conspiracy theories and utilization of health services.

The impact of religious beliefs and worship on health behaviors has frequently been highlighted in the literature. For example, Page et al. (2009: 630) noted that people with higher religious values have healthier behavior patterns. Similarly, this study revealed that the dimensions of worship positively affect health behaviors. The positive effect of worship on health behaviors can be explained by the fact that religious practices encourage disciplined and healthy lifestyles.

The negative impact of believing in conspiracy theories on health behaviors is consistent with the current literature. Romer and Jamieson (2020) reported that individuals who believe in conspiracy theories are less likely to engage in protective health behaviors, such as wearing masks and vaccination. This study also revealed that belief in widespread conspiracy theories negatively affects health behaviors. Sobol et al. (2022) reported that beliefs in conspiracy theories are associated with religious fanaticism and delusions, which reduce compliance with health measures. However, in our study, religious beliefs and religiosity had positive effects on health behaviors.

The relationship between religious beliefs and beliefs in conspiracy theories is complex. Kim and Kim (2020) indicated that increased religiosity heightens the tendency to believe in COVID-19-related conspiracy theories. This study also found that worship and morality have different effects on beliefs in conspiracy theories. On the other hand religious morals and values can encourage healthy lifestyles and careful health-related decisions (Page et al. 2009). The significant prediction of health behaviors by morality supports this theory.

The negative correlation observed between beliefs in government conspiracies and the morality and worship dimensions of religious commitment in this study seems contradictory to the general trend in the literature, where there is often a positive relationship between religiosity and beliefs in conspiracies. One possible explanation for this could be the context of the study being conducted in Turkey, a predominantly conservative Islamic society in which the government is led by a conservative Islamist party. In a study conducted in Turkey, Nefes (2014) stated that political party representatives' attitudes toward conspiracy theories were in line with justifying their political views. In this context, our findings appear to be at least culturally consistent. In this context, conservative individuals may have higher levels of trust in the government due to ideological alignment or religious beliefs, which could lead them to be less inclined to believe in government-related conspiracy theories. Therefore, the negative relationship between religious commitment (specifically in its morality and worship dimensions) and beliefs in government conspiracies could be explained by the trust that conservative individuals place in their government.

The findings presented in this study provide intriguing insights into the mediating role of religious attitudes in the relationship between conspiracy beliefs and health-related behaviors. The evidence suggests nuanced pathways through which these psychological and behavioral constructs are interconnected.

Firstly, the marginally significant indirect effect of hidden power conspiracies on eating habits through religious beliefs indicates a potential pathway where adherence to religious beliefs might influence dietary choices among those who harbor such conspiracy beliefs. Although the effect was not robustly significant, the near-threshold p-value suggests that religious beliefs could act as a subtle yet meaningful mediator in this domain. This finding aligns with prior research indicating that religiosity often shapes health behaviors, including dietary habits, possibly through moral or doctrinal influences (Schreiber & Brockopp, 2012; Rew & Wong, 2006).

Similarly, the indirect effect of belief in government conspiracies on health services through worship beliefs approached significance. This result highlights the potential of worship beliefs to mediate this relationship, albeit with less certainty. It is plausible that individuals with strong worship-oriented religious practices might approach health services differently, influenced by a sense of divine intervention or mistrust toward secular systems, particularly in the context of conspiracy beliefs.

In contrast, the indirect effect of hidden power conspiracies on general health behavior through religious beliefs was significant. This robust finding underscores the mediating role of religious beliefs in shaping broader health behaviors, such as physical activity or preventive care practices, among those endorsing conspiracy theories. Religious beliefs may serve as a framework that either amplifies or mitigates the behavioral consequences of such conspiratorial thinking.

Moreover, the significant indirect effect of hidden power conspiracies on general health behavior through worship adds another layer of complexity. Worship, which often reflects the ritualistic and communal aspects of religiosity, appears to play a pivotal role in influencing health behaviors. This finding suggests that participation in religious rituals or practices might either buffer or exacerbate the health-related implications of conspiracy beliefs.

The significant indirect effect of widespread conspiracies on general health behavior through worship further strengthens the argument for the mediating influence of worship. This relationship underscores the importance of considering how collective or societal conspiracy beliefs might interact with communal religious practices to shape health-related outcomes.

Lastly, the significant indirect effect of belief in government conspiracies on general health behavior through worship ($\beta = -0.10$, 95% CI = -0.17, -0.03, $p = 0.005$) provides compelling evidence for the mediating role of worship in this context. These results suggest that individuals who perceive governmental conspiracies might engage in health behaviors differently based on the degree to which their worship practices influence their worldview.

Overall, these findings highlight the intricate ways in which religious beliefs and worship mediate the relationship between conspiracy beliefs and various health-related behaviors. They suggest that interventions targeting conspiracy beliefs might benefit from incorporating an understanding of individuals' religious and worship practices to effectively address the health-related consequences of such beliefs. Future research should further explore these mediational pathways, with particular attention to cultural and demographic differences, to develop tailored public health strategies.

5. Limitations

This study had several limitations. First, the sample was limited to a specific country and religious context (Muslims), which restricted the generalizability of our findings. Future studies in different cultural and geographic contexts are essential to enhance the generalizability of the results. Second, the data collection method relied on self-reports, which can introduce biases such as social desirability bias. Participants may not have provided honest answers to sensitive topics, such as religious beliefs and beliefs in conspiracy theories. Therefore, future research should consider employing alternative data collection methods to mitigate this limitation.

Another limitation of this study is the role of conspiracy beliefs as predictors and religious lifestyle as a mediator variable. These relationships could be explored in reverse in other studies, with religious lifestyle functioning as a predictor and conspiracy beliefs as a mediator. Such an approach would provide a more comprehensive understanding of the dynamic between these variables. Moreover, while this research focused on religious lifestyle as a mediator, future studies should also test these variables as moderators. Investigating the moderating roles of conspiracy beliefs and religious lifestyle could offer valuable insights into how the strength or direction of these relationships may vary depending on different contextual factors.

Finally, the measurement tools used in this study had some limitations. Although the scales' validity and reliability were assessed, it would be beneficial to re-evaluate their performance on different samples. Additionally, expanding the range of scales used to measure health behaviors could allow for a more comprehensive examination of various health behaviors.

6. Conclusion

While this study offers preliminary insights into the complex interactions among religious beliefs, worship practices, and health behaviors, it is important to consider these findings within the limitations of the study's design and context. Further research is needed to explore these relationships in diverse populations and settings.

The positive impact of religious practices and beliefs on health behaviors is a factor to be considered in public health strategies. Educational and awareness-raising efforts against conspiracy theories, especially among religious groups, could improve health behaviors. Future research should further explore the

relationships among different religious groups and belief systems to develop strategies for improving public health.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Ay, G. (2022). Validity And Reliability Of The Turkish Version Of The Health Protection Behavior Scale. Unpublished Master's thesis. Institute of Health and Science, Balıkesir University, Balıkesir.
- Allington, D., Duffy, B., Wessely, S., Dhavan, N., & Rubin, J. (2021). Health-Protective Behavior, Social Media Usage, And Conspiracy Belief During The COVID-19 Public Health Emergency. *Psychological Medicine*, 51(10), p.1763–1769. <https://doi.org/10.1017/S003329172000224X>
- Alper, S., Bayrak, F. & Yilmaz, O. (2021). Psychological Correlates Of COVID-19 Conspiracy Beliefs And Preventive Measures: Evidence From Turkey. *Current Psychology*, 40, p.5708–5717 (2021). <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0>
- Bertin, P., Nera, K., & Delouvé, S. (2020). Conspiracy Beliefs, Rejection Of Vaccination, And Support For Hydroxychloroquine: A Conceptual Replication Extension In The COVID-19 Pandemic Context. *Frontiers in Psychology*, 11, p.565128. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565128>
- Bierwiazzonek, K., Gundersen, A. B., & Kunst, J. R. (2022). The Role Of Conspiracy Beliefs For COVID-19 Health Responses: A Meta-Analysis. *Current Opinion in Psychology*, 46, p.101346. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101346>
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring Belief In Conspiracy Theories: The Generic Conspiracist Beliefs Scale. *Frontiers in Psychology*, 4, p.1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279>
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical Power Analyses Using G*Power 3.1: Tests For Correlation And Regression Analyses. *Behavior Research Methods*, 41, p.1149-1160. <https://doi.org/10.3758/BRM.41.4.1149>
- Jabkowski, P., Domaradzki, J., & Baranowski, M. (2023). Exploring COVID-19 Conspiracy Theories: Education, Religiosity, Trust In Scientists, And Political Orientation In 26 European Countries. *Scientific Reports*, 13(1), p.18116. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-44752-w>
- Johnstone, B., Yoon, D. P., Cohen, D., Schopp, L. H., McCormack, G., Campbell, J., & Smith, M. (2012). Relationships Among Spirituality, Religious Practices, Personality Factors, And Health For Five Different Faith Traditions. *Journal of Religion and Health*, 51(4), p.1017–1041. <https://doi.org/10.1007/s10943-012-9615-8>
- Kayıklık, H. & Kalgı, M. E. (2017). Dinsel Yaşış Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması [Religious Life Scale: Validity and Reliability Study]. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), p.1-19. <https://doi.org/10.30627/cuilah.325986>
- Kim, S., & Kim, S. (2020). Searching For General Model Of Conspiracy Theories And Its' Implication For Public Health Policy: Analysis Of The Impacts Of Political, Psychological, Structural Sactors On

- Conspiracy Beliefs About The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1), p.266. <https://doi.org/10.3390/ijerph18010266>
- Koenig, H. G., & Al Shohaib, S. (2024). Religious Involvement And Psychological Well-Being In The Middle East. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 59(3), p.341–359. <https://doi.org/10.1177/00912174231197548>
- Krause, N., Ellison, C. G., & Wulff, K. M. (1998). Church-Based Emotional Support, Negative Interaction, And Psychological Well-Being: Findings From A National Sample Of Presbyterians. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), p.725–741. <https://doi.org/10.2307/138815>
- Kretzler, B., König, H. H., Brandt, L., Weiss, H. R., & Hajek, A. (2022). Religious Denomination, Religiosity, Religious Attendance, And Cancer Prevention. A Systematic Review. *Risk Management and Healthcare Policy*, 15, p.45–58. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S341085>
- Łowicki, P., Marchlewska, M., Molenda, Z., Karakula, A., & Szczepańska, D. (2022). Does Religion Predict Coronavirus Conspiracy Beliefs? Centrality Of Religiosity, Religious Fundamentalism, And COVID-19 Conspiracy Beliefs. *Personality and Individual Differences*, 187, p.111413. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111413>
- Maciuszek, J., Polak, M., Stasiuk, K., & Rosiński, J. (2023). Declared Intention To Vaccinate Against COVID-19 And Actual Vaccination-The Role Of Trust In Science, Conspiratorial Thinking And Religiosity. *Vaccines*, 11(2), p.262. <https://doi.org/10.3390/vaccines11020262>
- Magarini, F. M., Pinelli, M., Sinisi, A., Ferrari, S., De Fazio, G. L., & Galeazzi, G. M. (2021). Irrational Beliefs About COVID-19: A Scoping Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), p.9839. <https://doi.org/10.3390/ijerph18199839>
- Musick, M. A., House, J. S., & Williams, D. R. (2004). Attendance At Religious Services And Mortality In A National Sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(2), p.198–213. <https://doi.org/10.1177/002214650404500206>
- Nefes, T. S. (2014) 'The function of secrecy in anti-Semitic conspiracy theories: the case of Dönmes in Turkey', in M. Reinkowski and M. Butter (eds.) *Conspiracy Theories in the United States and the Middle East: A Comparative Approach*, Berlin: De Gruyter: p.139-156.
- Nejat, P., Heirani-Tabas, A., & Nazarpour, M. M. (2023). Moral Foundations Are Better Predictors Of Belief In COVID-19 Conspiracy Theories Than The Big Five Personality Traits. *Frontiers in Psychology*, 14, p.1201695. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1201695>
- Page, R. L., Ellison, C. G., & Lee, J. (2009). Does Religiosity Affect Health Risk Behaviors In Pregnant And Postpartum Women? *Maternal and Child Health Journal*, 13(5), p.621–632. <https://doi.org/10.1007/s10995-008-0394-5>
- Ping W, Cao W, Tan H, Guo C, Dou Z, et al. (2018) Health Protective Behavior Scale: Development And Psychometric Evaluation. *PLOS ONE*, 13(1), p.e0190390. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190390>
- Rew, L. & Wong. Y. J. (2006). A Systematic Review Of Associations Among Religiosity/Spirituality And Adolescent Health Attitudes And Behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 38, p.433–442. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.02.004>
- Rippentrop, E. A., Altmaier, E. M., Chen, J. J., Found, E. M., & Keffala, V. J. (2005). The Relationship Between Religion/Spirituality And Physical Health, Mental Health, And Pain In A Chronic Pain Population. *Pain*, 116(3), p.311–321. <https://doi.org/10.1016/j.pain.2005.05.008>
- Romer, D., & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy Theories As Barriers To Controlling The Spread Of COVID-19 In The U.S. *Social Science & Medicine*, 263, p.113356. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>

- Schreiber, J. A., & Brockopp, D. Y. (2012). Twenty-Five Years Later--What Do We Know About Religion/Spirituality And Psychological Well-Being Among Breast Cancer Survivors? A Systematic Review. *Journal of Cancer Survivorship: Research and Practice*, 6(1), p.82–94. <https://doi.org/10.1007/s11764-011-0193-7>
- Sobol, M., Zajenkowski, M., & Jankowski, K. S. (2022). Religious Fundamentalism, Delusions, And Conspiracy Beliefs Related To The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(15), p.9597. <https://doi.org/10.3390/ijerph19159597>
- Sternisko, A., Cichočka, A. & van Bavel, J. J. (2020). The Dark Side Of Social Movements: Social Identity, Nonconformity, And The Lure Of Conspiracy Theories. *Current Opinion in Psychology*, 35, p.1-6, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.02.007>
- Stroope, S., & Baker, J. O. (2018). Whose moral community? Religiosity, secularity, and self-rated health across communal religious contexts. *Journal of Health and Social Behavior*, 59(2), p.185-199. <https://doi.org/10.1177/0022146518755698>
- Tam, M., S. (2023). Genel Komplo Teorilerine İnanma Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması [Adaptation of the Belief in General Conspiracy Theories Scale into Turkish]. *İNİF E- Dergi*, 8(2), p.76-90.
- The Jamovi Project (2024). *Jamovi*. (Version 2.5) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.
- Van Prooijen, J. W. & Douglas, K. M. (2018). Belief In Conspiracy Theories: Basic Principles Of An Emerging Research Domain. *European Journal of Social Psychology*, 48, p.897–908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 347-364, doi: 10.11616/asbi.1585796

Decoding the Green Narrative: Exploring the Interplay between Media Literacy and Consumer Perceptions of Greenwashing

Yeşil Anlatıyı Çözmek: Medya Okuryazarlığı ile Tüketicinin Yeşil Aklama Algısı Arasındaki Etkileşimi Keşfetmek

Meltem ÖZEL¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 08.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: People who consume resources without considering the future exist on the one hand, and people who have never had access to certain resources on the other. Although many businesses simply seem to adhere to sustainability, those who uphold this concept are concerned about safeguarding resources for future generations. How well-informed are customers, and what impact does media literacy have? The goal of this study is to improve comprehension of viewpoints of consumers on greenwashing and media literacy and discover whether there is a meaningful relationship between the two. This study also investigates the function of green literacy in promoting environmentally friendly behavior and sustainable consumption. A three-stage survey on greenwashing, media literacy, and demographic information was administered to 256 undergraduate students in Istanbul between October 10 and December 14, 2023. According to the study's findings, consumers' capacity to evaluate the veracity of environmental claims and greenwashing techniques is improved by greater media literacy; nevertheless, their opinions are not much effected by taking media literacy classes or events.

Keywords: corporate social responsibility, ecomedia literacy, green literacy, greenwashing, sustainability

&

Öz: Bir yanda kaynakları geleceği düşünmeden tüketen insanlar varken, diğer yanda ise belirli kaynaklara hiç ulaşamamış olan insanlar bulunmaktadır. Her ne kadar pek çok işletme sürdürülebilirlik kavramına bağlı gibi görünse de sürdürülebilirlik ilkesini savunanlar, gelecek nesiller için kaynakların korunması konusunda endişe duymaktadır. Peki müşteriler bu konuda ne kadar bilgili ve medya okuryazarlığının bu alanda nasıl bir etkisi var? Bu çalışma, yeşil okuryazarlığın çevre dostu davranışı ve sürdürülebilir tüketimi teşvik etmedeki işlevini araştırırken, tüketicilerin yeşil aklama ve medya okuryazarlığı algılarının anlaşılmasını geliştirmeyi ve ikisi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. 10 Ekim - 14 Aralık 2023 tarihleri arasında İstanbul'da 256 lisans öğrencisine yeşil aklama, medya okuryazarlığı ve demografik bilgilerle ilgili üç aşamalı bir anket uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tüketicilerin çevresel iddiaların ve yeşil aklama tekniklerinin doğruluğunu değerlendirme kapasiteleri daha fazla medya okuryazarlığı ile iyileşmekte; ancak medya okuryazarlığı derslerine veya etkinliklerine katılarak görüşleri çok fazla etkilenmemektedir.

Anahtar Kelimeler: kurumsal sosyal sorumluluk, eko-medya okuryazarlığı, yeşil okuryazarlık, yeşil aklama, sürdürülebilirlik

Atıf/Cite as: Özel, M., (2025). Decoding the Green Narrative: Exploring the Interplay between Media Literacy and Consumer Perceptions of Greenwashing *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 347-364. doi: 10.11616/asbi.1585796

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Meltem Özel, Adıyaman Üniversitesi, meltemozel@adiyaman.edu.tr.

1. Introduction

Consumers are eager to purchase sustainably produced goods, but they require media literacy skills to ensure that the products in issue are actually sustainable. Although consumers are increasingly choosing sustainably produced goods, it takes strong media literacy skills to be able to identify really sustainable products.

Green and sustainable consumption has emerged as a key component of contemporary consumer behavior, representing a group effort to lessen environmental problems and advance sustainable growth. Green marketing claims have been made by brands in response to consumers' growing desire for eco-friendly products. But not all of these assertions are accurate. Greenwashing, the practice of businesses misrepresenting their goods as ecologically friendly, has become a major obstacle that undermines confidence, breeds misunderstanding, and obstructs the development of real sustainability. In this regard, the idea of "green literacy" has become more significant as a vital consumer tool. Green literacy is based on media literacy concepts and enables people to assess environmental claims critically, spot dishonest techniques like greenwashing, and make decisions based on values. Customers are better able to critique businesses for their environmental commitments and comprehend the nuances of sustainable consumption when they possess green literacy.

Several studies have looked at how green marketing influences customer choices (Krstić et al., 2021) and how greenwashing affects green brand equity (Chen, 2013; Chen et al., 2014; Chen et al., 2016). Some research shows that age disparities affect the kinds of green products that people buy (Squires, 2019) and that greenwashing undermines consumer pleasure, trust, and perceived product quality (Yıldız and Kırmızıbiber, 2019). Marinier et al. (2023) on Thai youth emphasize the significance of media literacy in identifying greenwashing and making informed environmental decisions, while interventions like literacy programs that incorporate textual and visual elements show promising results in countering deceptive green advertising (Fernandes et al., 2020; Eng et al., 2021).

The concept of "green literacy" is increasingly essential as a consumer tool. Green literacy builds on media literacy concepts, allowing individuals to critically analyze environmental claims, recognize dishonest practices like greenwashing, and make judgments based on values. Consumers that are green literate are more equipped to critique corporations for their environmental commitments and comprehend the subtleties of sustainable consumption. In order to counter deceptive marketing tactics and promote genuine environmental action, this article explores the relationship among sustainable and green consumption, greenwashing, and green literacy. It emphasizes the crucial need for education and critical thinking.

2. Literature

2.1. Sustainable And Green Consumption

Sustainable consumption and green consumption, which are among the basic components of environmental sustainability, encourage ethical and environmentally friendly purchasing behaviors to lessen the damaging effects that human activities on the environment.

Krstić et al. (2021) researched how green marketing influences green consumer decisions. According to Squires's (2019) research, there was no statistically significant variation in the number of green items purchased between generations; however, there were disparities in the categories of green products purchased by each generation. In Jones et al.'s (2010) study, sustainable consumption is defined as meeting today's needs at a level that does not compromise our children's ability to meet their own demands. This type of consumption includes all three aspects of sustainability: social, economic, and environmental. To give a few examples, consuming less overall, recycling materials, reusing products, promoting fair trade, and supporting producers who adopt ethical production methods can be some ways to contribute to sustainable consumption practices. These approaches aim to maintain a sustainable balance that both

protects the environment and meets human needs. Jackson (2005) shows that encouraging sustainable consumption is very important because consumers' behavior greatly influences the adoption of sustainability principles. This highlights the need for laws and initiatives that motivate people to make decisions that protect the environment. In their comprehensive analysis of the literature on sustainable consumption, Reisch and Thøgersen (2015) emphasize the value of theoretical frameworks and empirical research in guiding policy initiatives.

According to Jones et al. (2010), green spending is the conscious practice of choosing goods and services that have the least harmful impact on the environment when making purchases. Green consumers aggressively promote environmentally friendly businesses, work to increase consumer desire for sustainable products, and work to create a more sustainable economy and society. In his research on green marketing strategies, Ottman (2011) emphasizes the value of truly sustainable branding in building consumer trust and encouraging environmentally friendly product purchases. Peattie (2010) also emphasizes how marketing strategies can integrate green consumption trends and corporate responsibility in his studies of sustainable marketing tactics. Thøgersen and Schrader (2012) emphasize the effects of consumer attitudes on green purchasing practices and the development of effective marketing tactics.

Although consumers are prepared to purchase things made in a sustainable manner, greenwashing obscures the sustainability of these commodities. Although brands may advertise that their operations are sustainable or environmentally friendly, they might not actually live up to these ideals.

2.1.1. Greenwashing

The United Nations defines greenwashing as one major barrier to combating climate change. Greenwashing encourages phony responses to the climate crisis that divert attention from and postpone tangible, verifiable action by deceiving the public into thinking that a business or other organization is doing more to safeguard the environment than it is. According to Corcione (2020), greenwashing is a misleading advertising strategy used to humorously trick people into supporting companies that care about the environment by purchasing goods and services. Greenwashing occurs when an organization or group spends more time and budget on promoting its ecologically benign nature rather than reducing its negative impact on the environment.

Companies are expected to act with Corporate Social Responsibility (CSR) awareness and fulfill their social and environmental obligations. Ottman (2011) argues that greenwashing is ubiquitous in corporate sustainability efforts. According to Zhang (2018: 740), growing consumer demand "pushes businesses to create green marketing strategies to demonstrate to consumers their social responsibility and positive corporate image." Fombrun and Shanley (1990) define greenwashing as a type of reputation management approach in which companies present themselves as environmentally responsible to improve their market position and brand image, regardless of their actual environmental performance. Carroll (1991) defines greenwashing as companies engaging in deceptive environmental commitments to improve their reputations.

Baum (2012: 424) defines "greenwashing" as the act of misleading customers about a company's environmental policy or the environmental benefits of a good or service. Delmas and Burbano (2011) define greenwashing as the intersection of positive communication about environmental performance and poor environmental performance. They argue that competitive forces, regulatory environments, and customer expectations are important factors in shaping firms' misleading environmental behavior. According to Becker-Olsen and Potucek (2013), greenwashing is the act of misrepresenting a company's environmental initiatives or spending more money to make the organization look green than to adopt ecologically responsible practices.

Several studies have examined the impact of greenwashing on green brand equity (Chen, 2013; Chen et al., 2014; Chen et al., 2016). Yıldız and Kırmızıbiber (2019) demonstrated a beneficial relationship between green word-of-mouth and green brand equity, and consumers who are exposed to brands that engage in

greenwashing report lower levels of trust, contentment, and perceived quality. Excessive product packaging has been shown in studies to have a negative impact on green brand equity but a good impact on greenwashing and green confusion. According to these studies, the negative association between greenwashing and green brand equity is moderated by brand credibility, which lessens the negative effects of greenwashing (Qayyum et al. 2023). Fernandes et al. (2020) indicate one of the most effective strategies to stop misleading green ads is through the intervention of a literacy program that incorporates both textual and visual elements to differentiate genuine from deceptive green advertising. The simplest form of greenwashing was determined to be the most efficient at reducing consumption. The work of Eng et al. (2021) aimed to test how literacy interventions can help consumers identify greenwashing and make informed environmental decisions using examples such as quotes and visuals. They investigated the effects of these interventions on perceived vividness, cognitive load, and usability estimation, providing insights for designing effective educational tools on social media. Marinier et al. (2023) examined Thai youth's ability to detect greenwashing and other misleading advertising using media literacy principles.

2.2. Literacy

“Literacy” refers to the ability to read and write. “Media and information literacy” (MIL) is the capacity to use various forms of media safely, wisely, and responsibly. MIL is a set of skills that allows a person to access media, analyze media content, generate new media messages, reflect on existing media content, and act on media. Media and information literacy enhances comprehension of complex communications across various media platforms, including newspapers, books, radio, television, billboards, websites, and social media. They can identify deception, authenticate facts, and create media messages themselves (Braesel and Karg, 2021: 9).

Information literacy emphasizes the importance of acquiring information, as well as analyzing and applying it ethically. Media literacy, on the other hand, emphasizes the ability to understand media functions, evaluate how they are performed, and use media for self-expression in a responsible manner. Media and Information Literacy (MIL) refers to a variety of related literacies, including “media literacy, information literacy, freedom of expression and information literacy, library literacy, news literacy, computer literacy, internet literacy, digital literacy, film literacy, games literacy, television literacy, advertising literacy” (Wilson et al., 2011: 19) and other types of literacy. López (2015) explores methods and approaches that can facilitate the integration of sustainability into MIL and offers a proposal that aims to combine the objectives of MIL with sustainability education (López, 2014) such as green literacy, eco-media literacy, and environmental literacy.

2.2.1. Green Literacy

Green literacy promotes sustainable consumerism and exposes dishonest corporate green initiatives. To encourage sustainable activities, ecologically conscious behavior, and a critical comprehension of environmental messaging in the media, green literacy is essential. Green literacy can be defined as the ability to be aware of, critically analyze, and evaluate how a company's environmental image affects the audience's perspective on the environment and environmental decision-making process. Green literacy skills encourage the development of critical thinking abilities by enabling the distinction between verifiable records, misleading environmental claims, and “greenwashing”. Green literacy includes understanding the relationships between ecosystems, environmental problems, environmental deterioration, and human activity. Numerous studies have shown how critical green literacy the importance of green literacy in raising environmental consciousness and promoting. Understanding environmental issues, sustainable behaviors, and their impacts on the environment are key components of green literacy. Ecomedia literacy, also known as environmental literacy, is sometimes used interchangeably with green literacy, and it focuses on raising environmental awareness, educating about sustainability, and assisting individuals in making informed decisions regarding ecological issues. The common focus of both types of literacy is sustainability. Incorporating ecomedia and green literacy into educational curricula can improve students' understanding

of environmental issues, the representation of sustainability in the media, and the connection between media messages and personal behaviors, and promote a comprehensive approach to environmental education and learning. The goal of ecomedia literacy and green literacy is to teach individuals how our daily media use impacts our capacity to live sustainably within the planet's ecological boundaries, both now and in the future. (Jones, Selby, & Sterling, 2010; Sterling, 2001; Rickinson & Lundholm, 2008; Hungerford & Volk, 1990; López, 2015).

3. Methodology

This study investigates the function of green literacy in promoting environmentally friendly behavior and sustainable consumption, aims to identify consumers' perceptions of greenwashing and media literacy, and determine whether there is a significant relationship between the two.

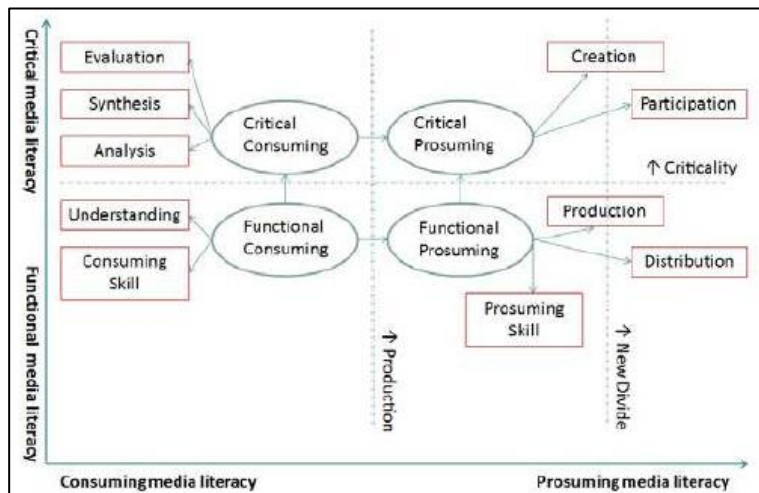
The universe of the research consists of university students and the sample consists of university students in Istanbul, a multicultural city with a large and diverse population and high consumption levels. Within the random sampling technique, the sample was established. It is recommended that the sample size in the study be between five and ten times the number of items in the scale (Akgül, 2005). The survey consists of 47 items, and it is aimed to reach at least 235 people, which is equal to 47 times 5.

The data gathering form has three stages. The first stage comprised Andreoli et al.'s (2022) "the Consumer Judgment on the Practice of Greenwashing" scale for greenwashing. The second stage uses the "New Media Literacy Scale" created by Lin et al. (2013) for media literacy which inspired by Chen et al.'s (2011) framework and developed by Koç and Barut (2016) for university students. In the third stage of the investigation, questions were developed to gather demographic information from the participants. The following study questions, which mirror the survey's primary goal, look at the connection between students' media literacy and students' understanding of greenwashing:

- 1) What is the relationship between university students' media literacy and their perspectives on greenwashing?
- 2) What are university students' views on the accuracy of green labels, the accuracy of environmental statements, and environmental claims?
- 3) Are university students critical of greenwashing methods, and if so, is this related to their media literacy?
- 4) What effects do media literacy skills have on students' evaluation of environmental claims and decision-making in purchasing processes?

The NML consists of four types of literacy: functional consumption (FC), critical consumption (CC), functional prosumption (FP) and critical prosumption (CP). NML scale is defined by these four dimensions and ten indicators: functional consuming (skill and understanding), critical consuming (analysis, synthesis, and evaluation), functional prosuming (skill, distribution, and production), and critical prosuming (participation and creation) (Figure 1).

Figure 1: A refined framework of new media literacy

Source: Lin et al. (2013)

To perform FC, people need to have access to media information and realize its textual sense. On the other hand, CC includes the ability to contextualize the accessed media information specifically in domains of politics, economy, society, and culture. While FP focuses on experiences to share in the creation of media content, CP emphasizes individuals' contextual understanding of media messages during participation conditioning (Lin et al., 2013: 162). Andreoli et al. (2022) developed one scale including 13 items called Consumer Judgment on the Practice of Greenwashing to test the consumer judgment of greenwashing experiences. The greenwashing consumer judgment scale's factor structure was determined using the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient and Bartlett's sphericity test. The factor structure of the greenwashing consumer judgment scale was determined using the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) coefficient and Bartlett's test of sphericity. Exploratory factor analysis was conducted to determine the construct validity and factors of the greenwashing consumer judgment scale. Both the Principal Components Method and the Varimax Transformation Method were used in the factorization methodology. Item factor loadings were determined as .30 and above. After the factor structure of the greenwashing consumer judgment scale was established, Cronbach's alpha internal consistency and reliability were tested. The items on the scale are "1. It was assessed on a 5-point Likert scale as "Strongly Disagree, 2. Disagree, 3. Undecided, 4. Agree, and 5. Strongly Agree."

Table 1: Consumers' Judgment About the Practice of Greenwashing

- P1 It is fairly easy for consumers to correctly interpret the environmental appeals used by organizations.
- P2 The information conveyed by organizations about their green practice clearly demonstrate their environmental impact.
- P3 The information conveyed by organizations about their green practice is always easily understood by consumers.
- P4 The environmental appeals ensure that the products contribute positively to the preservation of the environment, regardless of the impacts generated in their process.
- P5 The environmental benefits are completely assured when the product has a green seal.
- P6 Organizations never intend to confuse consumers with irrelevant information.

P7 Organizations always make proof of environmental claims available to consumers.

P8 Consumers are always able to understand the truth about the information contained in environmental claims.

P9 The labels, seals and green figures adopted in the products are the guarantee that the organization is concerned about the environment.

P10 The arguments highlighted in the environmental appeals used by the organizations are true.

P11 Practically no organization conveys untruthful information about its environmental practices.

P12 There is no reason for consumers to doubt the environmental appeals made by organizations.

P13 Any and all green appeals used by organizations are truthful.

Source: Andreoli et al. (2022)

4. Findings

The findings of the study consisted of an online survey conducted with 256 undergraduate students in Istanbul from October 10, 2023, and December 14, 2023.

4.1. Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale Exploratory Factor Analysis

The consumer judgment scale on greenwashing was factor structured using Exploratory Factor Analysis (EFA). Factor loadings of at least 0.30 were considered adequate. Tests for sampling adequacy and Bartlett Sphericity were run to show that the sample was appropriate for factor analysis. The sample appropriateness coefficient for Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) is 0.933, and the data set exhibits significant results from the Bartlett Sphericity Test. ($p < 0.001$) These findings demonstrate that factor analysis can be performed on the data. The Principal Components Method, Varimax Transformation, And Exploratory Factor Analysis produced a two-factor structure with an eigenvalue greater than 1 that accounted for 64.114% of the variation in total. "Environmental Claims Assurance" and "Environmental Awareness" are the names of these components. The Environmental Claim Assurance concerns customers' opinions of the authenticity and trustworthiness of firms' environmental claims. It contains statements implying that consumers trust organizations to be honest and truthful in their environmental communications, as well as that products labeled as environmentally friendly contribute to environmental protection. Consumers believe that organizations provide proof to back up their environmental claims, and that the use of green labels and emblems demonstrates real environmental concern. Environmental awareness relates to the level of customer understanding and perception about the environmental information delivered by companies. It encompasses customers' ease of perceiving and comprehending environmental appeals, as well as their belief that companies efficiently relay their environmental consequences. Consumers are confident in their capacity to assess the veracity of environmental statements and grasp the implications of firms' green initiatives. This element measures customers' awareness and grasp of environmental issues given by organizations. The Environmental Claims Assurance sub-dimension, which accounts for 38.695% of the total variance, has factor loadings ranging from 0.822 to 0.607. These loadings are the outcome of EFA. The Environmental Awareness sub-dimension accounts for 25.872% of the total variation, with factor loadings ranging from 0.876 to 0.684. 70.420% of the total variance is explained by the two factors that were found. Table 2 below provides the item means, standard deviations, item-test correlation coefficients, and results of the exploratory factor analysis.

Table 2: The Findings of The Exploratory Component Analysis for The Greenwashing Consumer Judgment Scale, Item-Test Correlation Coefficients, Item Means, And Standard Deviations

Factor 1: Environmental Claims Assurance (Explained Variance:38,695)	Average	Standard Deviation	Item Test Correlation	Factor Loading
P13	2,90	1,21	,740**	,822
P12	2,83	1,23	,689**	,762
P6	2,82	1,25	,710**	,755
P5	3,06	1,18	,720**	,745
P11	3,12	1,23	,713**	,719
P10	3,17	1,03	,773**	,695
P7	2,96	1,14	,746**	,694
P9	3,16	1,21	,768**	,660
P4	3,35	1,07	,706**	,607
Factor 2: Environmental Awareness (Explained Variance:25,420)				
P3	3,54	1,12	,582**	,876
P1	3,39	1,12	,574**	,834
P8	3,26	1,09	,666**	,705
P2	3,27	1,11	,684**	,684

**KMO:0,933, Total Variance =64,114

At the 0.01 significance level, the correlations between the items on the sub-dimensions of the scale were determined to be low, medium, and high. The correlation values among the elements in the scale's final version and the overall score are displayed in Table 1. At a significance level of 0.01 Table 1 demonstrates that all items on the scale are associated with the scale total score in a moderate to strong way. The scale's item test correlations varied from 0.773 to 0.574. The correlation scores for item validity and scale homogeneity indicate that the scale items are valid and assess the same structure. When both item-by-item and item-test correlation values are studied, it is clear that the scale's items have a high level of validity.

4.2. Reliability Analysis of New Media Literacy and Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale

Table 3: Reliability Analysis of New Media Literacy and Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scales

	Cr α
Functional Consumption	0,949
Critical Consumption	0,955
Functional Prosumption	0,927
Critical Prosumption	0,928
New Media Literacy Scale	0,979
Environmental Claims Assurance	0,916
Environmental Awareness	0,848
Consumer Judgment on the Practice of Greenwashing Scale	0,926

Reliability coefficient: $0.60\alpha \leq 0.80$ indicates a reliable scale, whereas $0.80\alpha \leq 1.00$ indicates a highly reliable scale. The obtained Cr α Coefficients show that the new media literacy and Consumer judgment on the practice of greenwashing scales used are quite reliable.

4.3. Features Of the Participants

Table 4: Features of the Participants

		N	%
Gender	Woman	180	70,3
	Man	76	29,7
Age	18-20	130	50,8
	21-25	102	39,8
	26-30	10	3,9
	31-35	4	1,6
	36 and above	10	3,9
Family Total Income	Minimum wage and below	43	16,8
	11.402-20.000 TL	85	33,2
	20.001 TL and above	128	50,0
Status of Taking Media Literacy Course	Yes	41	16,0
	No	183	71,5
	I don't remember	32	12,5
Attending Any Seminar or Event Related to Media Literacy	Yes	40	15,6
	No	174	68,0
	I don't remember	42	16,4

The research included 256 participants, 70.3% of whom were women and 29.7% were men. 50.8% of the participants are between the ages of 18-20, 39.8% are between the ages of 21-25, 3.9% are between the ages of 26-30, 1.6% are between the ages of 31-35, 3.9% of them are aged 36 and over. 16.8% of the participants have a total family income of minimum wage or below, 33.2% have a family income of 11,402-20,000 TL, and 50% have a family income of 20,001 TL and above. 16% of the participants took a media literacy course, 71.5% did not take it, and 12.5% did not remember whether they took it. 15.6% of the participants attended a seminar on media literacy, 68% did not attend, and 16.4% do not remember whether they attended or not.

4.4. Participants' Consumer Judgment Levels Regarding Greenwashing and New Media Literacy

Table 5: Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels

	N	Median	Min	Max
Functional Consumption	256	29,00	7,00	35,00
Critical Consumption	256	44,00	11,00	55,00
Functional Prosumption	256	28,00	7,00	35,00
Critical Prosumption	256	38,00	10,00	50,00
New Media Literacy Scale	256	137,50	35,00	175,00
Environmental Claims Assurance	256	27,00	9,00	45,00
Environmental Awareness	256	14,00	4,00	20,00
Consumer Judgment on the Practice of Greenwashing Scale	256	41,00	13,00	65,00

Functional consumption levels of the participants included in the research are 29 (7-35), critical consumption levels are 44 (11-55), functional prosumption levels are 28 (7-35), critical prosumption levels are 38 (10-50), new media literacy levels are 137.5(35-175), environmental claims assurance levels are 27(9-45), environmental awareness levels are 14(4-20), greenwashing consumer judgment levels are 41(13-65).

4.5. The Relationship Between Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels

Table 6: Examining The Relationship Between Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels

		Environmental Claims Assurance	Environmental Awareness	Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale
Functional Consumption	r	0,281**	0,572**	0,393**
	p	<0,001	<0,001	<0,001
Critical Consumption	r	0,308**	0,605**	0,426**
	p	<0,001	<0,001	<0,001
Functional Prosumption	r	0,277**	0,559**	0,386**
	p	<0,001	<0,001	<0,001
Critical Prosumption	r	0,434**	0,600**	0,521**
	p	<0,001	<0,001	<0,001
New Media Literacy Scale	r	0,354**	0,633**	0,471**
	p	<0,001	<0,001	<0,001

**Significance at 0.01 level, Spearman Correlation Analysis

There is a positive linear relationship between the participants' functional consumption (FC), critical consumption (CC), functional prosumption (FP), critical prosumption (CP) and new media literacy levels and their environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels. ($p < 0.05$) As the participants' FC, CC, FP, CP and new media literacy levels increase, their environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels also increase.

4.6. Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels According to Various Variables

Table 7: Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels by Gender

	Gender	N	Median	Min	Max	Z	p value
Functional Consumption	Woman	180	28	7	35	-0,613	0,540
	Man	76	29,5	7	35		
Critical Consumption	Woman	180	44	11	55	-0,229	0,819
	Man	76	44	12	55		
Functional Prosumption	Woman	180	28	7	35	-0,696	0,486
	Man	76	27	7	35		
Critical Prosumption	Woman	180	38	10	50	-0,569	0,569
	Man	76	36	11	50		
New Media Literacy Scale	Woman	180	139,5	35	175	-0,418	0,676
	Man	76	137	45	175		
Environmental Claims Assurance	Woman	180	27,5	9	45	-0,901	0,368
	Man	76	26,5	9	45		
Environmental Awareness	Woman	180	14	4	20	-0,085	0,933
	Man	76	14	4	20		
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	Woman	180	41	13	65	-0,913	0,361
	Man	76	39,5	13	65		

$p < 0,05$, Mann Whitney U Test

The FC, CC, FP, CP, new media literacy, environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels of the participants in the research exhibit no discernible gender difference in a statistically meaningful way. ($p > 0.05$)

Table 8: Examination Of Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels by Age

	Age	N	Median	Min	Max	K-square	p value	Difference
Functional Consumption	18-20	130	29,00	8,00	35,00	1,953	0,744	
	21-25	102	28,00	7,00	35,00			
	26-30	10	29,50	11,00	35,00			
	31-35	4	32,00	28,00	35,00			
	36 and above	10	28,00	9,00	35,00			
Critical Consumption	18-20	130	43,50	11,00	55,00	1,203	0,878	
	21-25	102	44,00	11,00	55,00			
	26-30	10	46,00	16,00	55,00			
	31-35	4	45,00	42,00	54,00			
	36 and above	10	44,00	11,00	55,00			
Functional Prosumption	18-20	130	28,00	7,00	35,00	2,711	0,607	
	21-25	102	27,00	7,00	35,00			
	26-30	10	28,00	7,00	35,00			
	31-35	4	31,50	27,00	35,00			
	36 and above	10	27,00	9,00	35,00			
Critical Prosumption	18-20	130	38,00	15,00	50,00	2,913	0,572	
	21-25	102	36,00	10,00	50,00			
	26-30	10	39,50	11,00	48,00			
	31-35	4	42,50	39,00	47,00			
	36 and above	10	38,50	17,00	50,00			
New Media Literacy Scale	18-20	130	138,50	43,00	175,00	2,313	0,678	
	21-25	102	136,00	35,00	175,00			
	26-30	10	145,50	45,00	171,00			
	31-35	4	151,50	138,00	168,00			
	36 and above	10	134,50	46,00	175,00			
Environmental Claims Assurance	18-20	130	28,50	9,00	45,00	11,432	0,022	1>3
	21-25	102	27,00	9,00	45,00			
	26-30	10	19,00	16,00	29,00			
	31-35	4	20,00	19,00	31,00			
	36 and above	10	23,50	11,00	43,00			
Environmental Awareness	18-20	130	14,00	4,00	20,00	3,507	0,477	
	21-25	102	14,00	4,00	20,00			
	26-30	10	13,00	6,00	18,00			
	31-35	4	13,00	10,00	15,00			
	36 and above	10	13,00	4,00	20,00			
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	18-20	130	42,00	13,00	65,00	10,390	0,051	
	21-25	102	40,00	13,00	65,00			
	26-30	10	31,50	22,00	44,00			
	31-35	4	35,00	30,00	41,00			
	36 and above	10	36,00	15,00	63,00			

$p < 0,05$, Kruskal Wallis H Test

Environmental claims assurance levels of the participants in the study show statistically considerable differences according to age. ($p < 0.05$) Environmental claims assurance levels of participants aged 18-20 are higher than participants aged 26-30. Other scale scores do not show statistically meaningful differences according to age. ($p > 0.05$)

Table 9: Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels According to Family Total Income

	Family Total Income	N	Median	Min	Max	K-square	p value
Functional Consumption	Minimum wage and below	43	28,00	11,00	35,00	4,305	0,166
	11.402-20.000 TL	85	29,00	7,00	35,00		
	20.001 TL and above	128	29,50	7,00	35,00		
Critical Consumption	Minimum wage and below	43	41,00	16,00	55,00	3,236	0,198
	11.402-20.000 TL	85	44,00	17,00	55,00		
	20.001 TL and above	128	44,00	11,00	55,00		
Functional Prosumption	Minimum wage and below	43	26,00	7,00	35,00	4,787	0,091
	11.402-20.000 TL	85	27,00	12,00	35,00		
	20.001 TL and above	128	28,00	7,00	35,00		
Critical Prosumption	Minimum wage and below	43	36,00	11,00	50,00	1,520	0,468
	11.402-20.000 TL	85	38,00	17,00	50,00		
	20.001 TL and above	128	38,50	10,00	50,00		
New Media Literacy Scale	Minimum wage and below	43	134,00	45,00	175,00	3,096	0,213
	11.402-20.000 TL	85	137,00	59,00	175,00		
	20.001 TL and above	128	139,50	35,00	175,00		
Environmental Claims Assurance	Minimum wage and below	43	27,00	9,00	45,00	0,106	0,949
	11.402-20.000 TL	85	27,00	13,00	45,00		
	20.001 TL and above	128	27,50	9,00	45,00		
Environmental Awareness	Minimum wage and below	43	12,00	4,00	20,00	5,233	0,073
	11.402-20.000 TL	85	14,00	5,00	20,00		
	20.001 TL and above	128	14,00	4,00	20,00		
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	Minimum wage and below	43	39,00	13,00	65,00	0,833	0,659
	11.402-20.000 TL	85	41,00	24,00	65,00		
	20.001 TL and above	128	41,00	13,00	65,00		

p<0,05, Kruskal Wallis H Test

FC, CC, FP, CP, new media literacy, environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels of the participants in the research do not show a statistically meaningful variation according to family income status. ($p>0.05$)

Table 10: Examination Of Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels According to The Status of Taking Media Literacy Courses

	Status of Taking Media Literacy Course	N	Median	Min	Max	K-square	p value
Functional Consumption	Yes	41	28,00	7,00	35,00	0,388	0,824
	No	183	29,00	7,00	35,00		
	Don't remember	32	28,00	7,00	35,00		
Critical Consumption	Yes	41	44,00	11,00	55,00	0,268	0,874
	No	183	44,00	11,00	55,00		
	Don't remember	32	44,00	11,00	55,00		
Functional Prosumption	Yes	41	28,00	7,00	35,00	0,929	0,628
	No	183	28,00	7,00	35,00		
	Don't remember	32	27,00	7,00	35,00		
Critical Prosumption	Yes	41	40,00	10,00	50,00	2,931	0,231
	No	183	36,00	10,00	50,00		
	Don't remember	32	38,00	10,00	50,00		
New Media Literacy Scale	Yes	41	140,00	35,00	175,00	0,426	0,808
	No	183	137,00	35,00	175,00		
	Don't remember	32	138,50	35,00	175,00		
Environmental Claims Assurance	Yes	41	27,00	9,00	45,00	0,389	0,823
	No	183	27,00	9,00	45,00		
	Don't remember	32	27,00	9,00	45,00		
Environmental Awareness	Yes	41	14,00	4,00	20,00	0,194	0,908
	No	183	14,00	4,00	20,00		
	Don't remember	32	13,50	4,00	20,00		
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	Yes	41	40,00	13,00	65,00	0,206	0,902
	No	183	41,00	13,00	65,00		
	Don't remember	32	41,00	13,00	65,00		

$p < 0,05$, Kruskal Wallis H Test

FC, CC, FP, CP, new media literacy, environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels of the participants in the research do not show a difference that is statistically important depending on whether they take a media literacy course. ($p > 0.05$)

Table 11: Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels According to Their Participation in A Seminar or Event on Media Literacy

	Attending a Seminar or Event Related to Media Literacy	N	Median	Min	Max	K-square	p value
Functional Consumption	Yes	40	30,50	7,00	35,00	1,053	0,591
	No	174	29,00	7,00	35,00		
	Don't remember	42	28,00	14,00	35,00		
Critical Consumption	Yes	40	46,00	11,00	55,00	3,965	0,138
	No	174	44,00	11,00	55,00		
	Don't remember	42	44,00	22,00	55,00		
Functional Prosumption	Yes	40	29,50	7,00	35,00	3,288	0,193
	No	174	27,00	7,00	35,00		
	Don't remember	42	28,00	10,00	35,00		
Critical Prosumption	Yes	40	39,00	10,00	50,00	3,592	0,166
	No	174	36,00	10,00	50,00		
	Don't remember	42	39,00	20,00	50,00		

Decoding the Green Narrative: Exploring the Interplay between Media Literacy and Consumer Perceptions of Greenwashing
Yeşil Anlatıyı Çözmek: Medya Okuryazarlığı ile Tüketicinin Yeşil Aklama Algısı Arasındaki Etkileşimi Keşfetmek

New Media Literacy Scale	Yes	40	145,50	35,00	175,00	3,197	0,202
	No	174	137,00	35,00	175,00		
	Don't remember	42	138,50	70,00	175,00		
Environmental Claims Assurance	Yes	40	25,50	10,00	45,00	2,596	0,273
	No	174	27,00	9,00	45,00		
	Don't remember	42	27,00	9,00	45,00		
Environmental Awareness	Yes	40	14,00	4,00	20,00	0,174	0,917
	No	174	14,00	4,00	20,00		
	Don't remember	42	14,00	4,00	20,00		
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	Yes	40	39,00	14,00	65,00	1,363	0,506
	No	174	41,00	13,00	65,00		
	Don't remember	42	39,50	13,00	65,00		

$p < 0,05$, Kruskal Wallis H Test

FC, CC, FP, CP, new media literacy, environmental claims assurance, environmental awareness and greenwashing consumer judgment levels of the participants in the research do not show a statistically meaningful variation depending on whether they attend a seminar or event on media literacy. ($p > 0,05$)

Table 12: Examining Participants' New Media Literacy and Greenwashing Consumer Judgment Levels According to The Undergraduate Department

	Department	N	Median	Min	Max	K-square	p value	Difference
Functional Consumption	Faculty of Literature	38	28,50	14,00	35,00	11,052	0,011	3>4
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	29,00	7,00	35,00			
	Faculty of Management	42	31,50	8,00	35,00			
	Faculty of Health	66	28,00	7,00	35,00			
Critical Consumption	Faculty of Literature	38	43,00	22,00	55,00	10,924	0,012	3>4
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	44,00	11,00	55,00			
	Faculty of Management	42	47,50	12,00	55,00			
	Faculty of Health	66	43,00	11,00	55,00			
Functional Prosumption	Faculty of Literature	38	27,00	14,00	35,00	14,309	0,003	3>4
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	28,00	7,00	35,00			
	Faculty of Management	42	30,00	9,00	35,00			
	Faculty of Health	66	26,00	7,00	35,00			
Critical Prosumption	Faculty of Literature	38	36,00	20,00	50,00	12,423	0,006	3>1,2,4
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	37,00	10,00	50,00			
	Faculty of Management	42	41,00	15,00	50,00			
	Faculty of Health	66	36,00	10,00	50,00			
New Media Literacy Scale	Faculty of Literature	38	134,00	70,00	175,00	14,365	0,002	3>1,4
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	139,00	35,00	175,00			
	Faculty of Management	42	151,50	46,00	175,00			
Environmental Claims Assurance	Faculty of Health	66	131,50	35,00	175,00	4,469	0,215	
	Faculty of Literature	38	26,50	13,00	45,00			
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	27,00	9,00	45,00			
	Faculty of Management	42	29,00	11,00	45,00			

Environmental Awareness	Faculty of Health	66	26,50	9,00	45,00	8,755	0,033	3>4
	Faculty of Literature	38	14,00	8,00	20,00			
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	14,00	4,00	20,00			
	Faculty of Management	42	14,50	4,00	20,00			
Consumer Judgment on The Practice of Greenwashing Scale	Faculty of Health	66	13,00	4,00	20,00	5,393	0,145	
	Faculty of Literature	38	39,50	24,00	65,00			
	Communication / Faculty of Fine Arts	110	41,00	13,00	65,00			
	Faculty of Management	42	42,00	24,00	65,00			
	Faculty of Health	66	39,00	13,00	65,00			

p<0,05, Kruskal Wallis H Test

Participants were evaluated in 4 different faculty groups according to the departments they studied. The functional consumption, critical consumption, functional prosumption, critical prosumption, new media literacy and environmental awareness levels of the participants in the research show statistically meaningful differences according to their departments. ($p<0.05$) FC, CC, FP, CP and environmental awareness levels of the participants from the management faculty are higher than the participants from the health faculty. The critical prosumption levels of participants from business faculties are higher than those from literature, communication, fine arts or health faculties. New media literacy levels of participants from management faculties are higher than participants from literature or health faculties. Other scale scores do not show statistically important differences depending on the section read. ($p>0.05$)

5. Conclusion

The purpose of this research is to better comprehend consumers' perceptions of greenwashing and media literacy, also to find out whether there is a prominent connection between the two, while also looking into the role of green literacy in promoting environmentally friendly behavior and sustainable consumption.

As a result of the factor analyses, it was determined that the scale showed high validity and reliability, a two-factor structure was obtained and named as Environmental Claims Assurance and Environmental Awareness. In addition, significant relationships were found between media literacy and greenwashing consumer judgment, and it was shown that the level of media literacy increases the capacity of consumers to evaluate greenwashing claims from a critical perspective.

The participants' levels of environmental claims assurance, environmental awareness, and greenwashing consumer judgment rise in tandem with their increases in functional consumption, critical consumption, functional prosumption, critical prosumption, and new media literacy. As consumers' level of access to created media content and understanding of the literary meaning of the content increases, their capacity to analyze and interpret the socio-cultural, financial and political suggestions of media content increases, their ability to participate in the production of new media content on various media platforms increases, their capacity to convey their own beliefs and negotiate with the ideas of others increases, the honesty of organizations, their natural disclosures, the authenticity of their natural communications and the emergence of their green activities can be better evaluated by consumers.

The degree of functional consumption, critical consumption, functional prosumption, critical prosumption, new media literacy, environmental claims assurance, environmental awareness, and greenwashing consumer judgment do not seem to be statistically impacted by research participants' attendance at seminars and events on the topic or their completion of a media literacy course. A significant number of participants, however, reported that they had never taken media literacy classes or attended workshops or lectures on the topic. Some participants were also uncertain if they had participated in such activities. Considering these results, a focus group study measuring consumer perceptions of greenwashing before and after a media literacy session may offer more profound understanding of the practice's possible effects. Future studies could focus on media literacy training that place greater emphasis on critical analysis, particularly in relation to corporate marketing claims and green coding methods. Conducting a focus group

study in which judgments of greenwashing practices are measured before and after a media literacy seminar could provide deeper insights into its potential impact.

Furthermore, it is advised that future studies apply it to customers from different cities and/or educational backgrounds, to identify the commonalities and distinctions among distinct groups. Further understanding of how media literacy can successfully combat greenwashing methods and encourage sustainable consumption behavior can be obtained by examining these distinctions. In the end, this study emphasizes the necessity of focused media literacy initiatives to help customers understand the intricacies of greenwashing and make better, more sustainable purchasing decisions.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Akgül, A. (2005), *Tıbbi araştırmalarda istatistiksel analiz teknikleri SPSS uygulamaları*, Emek Ofset, Ankara.
- Andreoli, T. P., Costa, E. D. S. and Prearo, L. C. (2022), Consumer Judgment on the Practice of Greenwashing: Scale Development and Validation. *BBR. Brazilian Business Review*, 19, p.508-524.
- Becker-Olsen, K. and Potucek, S. (2013), Greenwashing. (Ed.: Idowu, S.O., Capaldi, N., Zu, L., Gupta, A.D.) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_104
- Braesel, S., & Karg, T. (2021). Media and information literacy A practical guidebook for trainers. DW Akademie.
- Carroll, A. B. (1991), The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), p.39-48.
- Chen, Y Tien, W., Lee, Y. and Tsai, M. (2016), *Greenwash and Green Brand Equity*. Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET), p.1797-1803.
- Chen, Y., Lin, C. and Chang, C. (2014), The Influence of Greenwash on Green Word-Of-Mouth (Green WOM): The Mediation Effects Of Green Perceived Quality And Green Satisfaction. *Quality & Quantity*, 48, p.2411-2425.
- Chen, Y. and Chang, C. (2013), Greenwash and Green Trust: The Mediation Effects of Green Consumer Confusion and Green Perceived Risk. *Journal Of Business Ethics*, 114, p.489-500.
- Chen, D.-T., Wu, J., & Wang, Y.-M. (2011). Unpacking new media literacy. *Journal on Systemics, Cybernetics and Informatics*, 9(2), 84-88.
- Corcione, A. (2020), *What is Greenwashing?* *Business News Daily*. <https://www.businessnewsdaily.com/10946-greenwashing.html>
- Delmas, M. A. and Burbano, V. C. (2011), The drivers of greenwashing. *California Management Review*, 54(1), p.64-87.

- Eng, N., DiRusso, C., Troy, C. L., Freeman, J. R., Liao, M. Q. and Sun, Y. (2021), 'I had no idea that greenwashing was even a thing': identifying the cognitive mechanisms of exemplars in greenwashing literacy interventions. *Environmental Education Research*, 27(11), p.1599-1617.
- Fernandes, J., Segev, S. and Leopold, J. K. (2020), When consumers learn to spot deception in advertising: testing a literacy intervention to combat greenwashing, *International Journal of Advertising*, 39(7), p.1115-1149, DOI: 10.1080/02650487.2020.1765656
- Fombrun, C. J., and Shanley, M. (1990), What's in a name? Reputation building and corporate strategy. *Academy of Management Journal*, 33(2), p.233-258.
- Hungerford, H. R., and Volk, T. L. (1990), Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.
- Jackson, T. (2005), Motivating sustainable consumption: A review of evidence on consumer behaviour and behavioural change, 15, *Sustainable Development Research Network*.
- Jones, R., Selby, D., and Sterling, S. (2010), Introduction 1 and More Than the Sum of Their Parts? Interdisciplinarity and Sustainability. (Ed.: S. Sterling). *Sustainability education: Perspectives and practice across higher education*, Taylor & Francis.
- Koc, M., and Barut, E. (2016), Development and validation of New Media Literacy Scale (NMLS) for university students. *Computers in human behavior*, 63, p.834-843.
- Krstić, J., Kostić-Stanković, M. and Cvijović, J. (2021), Green advertising and its impact on environmentally friendly consumption choices-A review. *Industrija*, 49(1), p.93-110.
- Lauren M. Baum (2012), It's Not Easy Being Green ... Or Is It? A Content Analysis of Environmental Claims in Magazine Advertisements from the United States and United Kingdom, *Environmental Communication*, 6 (4), p.423-440, DOI: 10.1080/17524032.2012.724022
- Lin, T. B., Li, J. Y., Deng, F., and Lee, L. (2013), Understanding new media literacy: An explorative theoretical framework. *Journal of Educational Technology & Society*, 16(4), p.160-170.
- López, A. (2015), Ecomedia Literacy for Environmental Sustainability. (Ed.: Singh, J., Grizzle, A., Yee, S. J., & Culver, S. H.) *Media and Information Literacy for the Sustainable Development Goals*, MILID Yearbook 2015.
- López, A. (2014), *Greening media education: Bridging media literacy with green cultural citizenship*. New York: Peter Lang.
- Marinier, P., Choklapsiri, C., Pikultong, T., Jarusombut, Y. and Aphinantham, P. (2023), The Effect of The Level of Media Literacy Among Thai Youth on Their Ability To Detect Greenwashing. *Proceedings of the International Conference on Education*, 9(1), p. 236–247. <https://doi.org/10.17501.24246700.2023.9117>
- Ottman, J. (2011), *The new rules of green marketing: Strategies, tools, and inspiration for sustainable branding*. Berrett-Koehler Publishers.
- Peattie, K. (2010), Sustainability marketing – An innovative conception of marketing. *Marketing Review St. Gallen*, 27(5), p.8-15.
- Qayyum, A., Jamil, R.A. and Sehar, A. (2023), Impact of green marketing, greenwashing and green confusion on green brand equity, *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 27 (3) p. 286-305. <https://doi.org/10.1108/SJME-03-2022-0032>
- Reisch, L. and Thøgersen, J. (2015), Research on sustainable consumption: introduction and overview. (Ed.: L. Reisch and J. Thøgersen), *Handbook of research on sustainable consumption*, p. 1-18, Edward Elgar Publishing.

- Rickinson, M. and Lundholm, C. (2008), Exploring students' learning challenges in environmental education. *Cambridge Journal of Education*, 28 (3), Routledge, <https://doi.org/10.1080/03057640802299627>
- Squires, S. (2019), Do generations differ when it comes to green values and products? *Electronic Green Journal*, 1(42).
- Sterling, S. (2001), *Sustainable education: Re-visioning learning and change*. Green Books
- Thøgersen, J. and Schrader, U. (2012), From Knowledge to Action—New Paths Towards Sustainable Consumption. *J Consum Policy*, 35, p.1–5. <https://doi.org/10.1007/s10603-012-9188-7>
- United Nations. Greenwashing – the deceptive tactics behind environmental claims. <https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/greenwashing>
- Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K. and Cheung, C. K. (2011), *Media and information literacy curriculum for teachers*. UNESCO Publishing.
- Yıldız, E., and Kırmızıbiber, A. (2019), Yeşil Aklamanın Yeşil Marka Değeri Üzerindeki Etkileri: Otomobil Markaları Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), p.566-584.
- Zhang L., Li D., Cao C. and Huang S. (2018), The influence of greenwashing perception on green purchasing intentions: the mediating role of green word-of-mouth and moderating role of green concern. *J Clean Prod*, 187, p.740–750. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.201>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 365-389, doi: 10.11616/asbi.1585798

A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services

E-Perakendecilikte Yapay Zeka Uygulamalarındaki Yeni Eğilimler Üzerine Bir Literatür İncelemesi:
Journal of Retailing and Consumer Services'ten İlgörüler

Özge HABİBOĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 29.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: The use of artificial intelligence (AI) in the retail sector is steadily increasing. This study aims to analyze how the use of artificial intelligence in retail has been addressed academically over the years and to explore the key research focuses in this area. For this purpose, 137 studies published in the *Journal of Retailing and Consumer Services*² were analyzed according to SPAR-4-SLR protocol. The reviewed studies were analyzed across four domains: publication year, consumer approach, AI technology applied, and theoretical framework. Findings indicate that most studies were published in 2024, primarily focusing on consumer purchasing behavior, extensive use of chatbots, and frequent application of the Technology Acceptance Model (TAM) in theoretical grounding. The study's exclusive focus on the retail sector, combined with its approach of examining as many studies as possible with minimal restrictions, contributes to the literature by systematically presenting the current state of research and aims to give researchers a structured understanding of the field's development and key trends.

Keywords: AI, Artificial Intelligence, Retailing, Consumer Behaviour

&

Öz: Perakende sektöründe yapay zeka (YZ) kullanımı giderek artmaktadır. Bu çalışma, perakendecilikte yapay zekanın kullanımının yıllar içinde akademik alanda nasıl ele alındığını ve bu alandaki temel araştırma odaklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, Journal of Retailing and Consumer Services dergisinde yayımlanan 137 çalışma, SPAR-4-SLR protokolüne göre analiz edilmiştir. İncelenen çalışmalar dört alanda analiz edilmiştir: yayın yılı, tüketici yaklaşımı, uygulanan YZ teknolojisi ve teorik çerçeve. Bulgular, çoğu çalışmanın 2024 yılında yayımlandığını, tüketici satın alma davranışına odaklandığını, chatbotların yoğun kullanıldığını ve teorik dayanak olarak sıklıkla Teknoloji Kabul Modeli'nin (TAM) uygulandığını göstermektedir. Çalışmanın yalnızca perakendecilik alanına odaklanması ve az kısıtlama ile mümkün olduğunca çok sayıda çalışmayı incelemesi, araştırmacılara mevcut durumun sistematik bir şekilde tespitini sunarak alanyazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: YZ, Yapay Zeka, Perakendecilik, Tüketici Davranışı

Atıf/Cite as: Habiboğlu, Ö., (2025). A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 365-389. doi: 10.11616/asbi.1585798

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Öğr. Gör. Dr., Özge Habiboğlu, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ohabiboglu@nku.edu.tr.

²Journal of Retailing and Consumer Services (CiteScore: 20.4) This journal seeks research contributing to the frontiers of retailing and consumer services, based on generalizable empirical results from representative samples. It serves as an international, interdisciplinary forum for research and debate in the rapidly evolving and converging fields of retail and service studies. The focus is on consumer behavior, policy, and managerial decisions, encouraging contributions from diverse academic disciplines. Its scope particularly covers the retailing and selling of goods.

1. Introduction

The retail industry's digital transformation catalyzes a significant shift toward adopting artificial intelligence (AI) to optimize automation within retail environments. Globally, online and offline retailers are integrating AI technologies to enhance customer service, streamline operational efficiency, and improve customer interactions. Cloud infrastructure increasingly supports this technology adoption, enabling seamless and scalable solutions designed to enrich customer experiences. The global AI in the retail market, valued at USD 7.14 billion in 2023, it was estimated at USD 11.61 billion in 2024 and is expected to reach USD 14.49 billion in 2025 (Grand View Research, 2024), reaching an estimated USD 85.07 billion by 2032. Factors driving this growth include the rising application of AI-powered voice and visual search functionalities, which enhance the shopping experience (Fortune, 2024).

Artificial intelligence supports essential value-adding functions in retail by enhancing processes such as inventory and order management, customer service, logistics, distribution, product availability, and financial accounting. Through AI, retailers can optimize stock levels, streamline order placements, personalize customer interactions, improve transportation and delivery systems, ensure timely product availability, and efficiently manage financial transactions, ultimately enhancing operational efficiency and customer satisfaction across the retail ecosystem (Weber & Schütte, 2019). As the number of studies focusing on AI in retail continues to grow, synthesizing this research is essential to identify patterns, gaps, and emerging trends. A systematic literature analysis offers valuable insights into how AI is transforming the retail sector, providing a comprehensive view of its diverse applications and their implications for both businesses and consumers.

This study conducted a systematic literature review to analyze the development of AI applications in the retail sector. Using the SPAR-4-SLR protocol developed by Paul et al. (2021), this review evaluates previous research in terms of publication year, consumer-focused approaches, types of AI applications, and theoretical frameworks employed. The analysis addresses key research questions designed to highlight trends in AI use within retail, providing insights that are particularly valuable given the relatively recent and rapidly evolving nature of this field

- RQ1: What is the yearly distribution of academic studies in this field?
- RQ2: Since retailing is a service sector focused on the end consumer, how do current studies focus on consumer?
- RQ3: Although many products and applications are supported by artificial intelligence, which product stands out in the retail sector?
- RQ4: From a theoretical standpoint, which theories have researchers preferred to use in their studies?

A primary contribution of this study is its response to the limited presence of comprehensive systematic reviews on AI applications within retail. Addressing this gap offers significant value by clarifying AI's transformative role in both retail practices and theoretical advancements. By synthesizing findings in this emerging field, the study not only establishes a foundation for further research but also promotes a nuanced understanding of AI's impact, providing scholars and practitioners with insights for future innovations and investigations.

2. Artificial intelligence's importance in retailing

AI is a system's capacity to accurately interpret external data, learn from it, and apply those insights to accomplish specific goals and tasks through adaptive flexibility (Kaplan & Haenlein, 2019: 17). AI originated from the idea of determining the extent to which machines could partially or fully replicate human capabilities in performing various tasks (Weber & Schütte, 2019: 266).

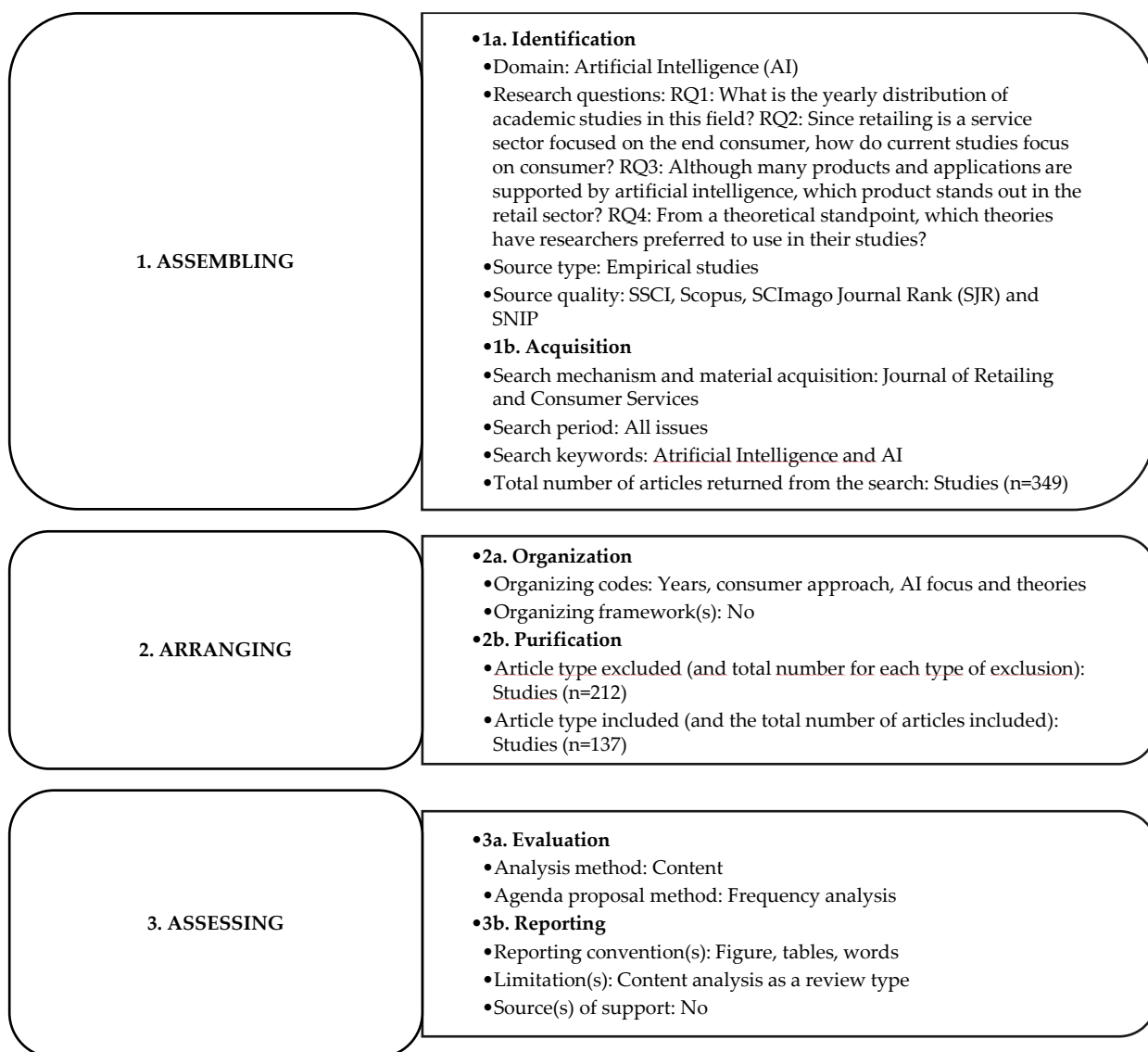
For retailers, AI is highly recommended to enhance understanding of consumer behavior and boost satisfaction levels, as consumers' expectations continue to rise—largely driven by the flexibility and convenience of online shopping, which enables product access anytime, anywhere (Heins, 2023: 264). Gülşen (2019), stated the benefits of AI in retailing; automation in retail processes can enhance efficiency, reduce costs, and increase sales, providing a competitive advantage. It improves customer satisfaction, loyalty, and the shopping experience. Optimized supply chains and logistics, along with advanced sales and inventory management, are achievable through automated solutions. Extensive data analysis allows for faster, more informed decisions while optimizing digital marketing, enabling a seamless omnichannel experience. Technologies like facial recognition and mobile apps can identify customers in physical stores, allowing personalized marketing across physical and online channels, reducing wait times, and enhancing workforce allocation for greater efficiency. In their interviews with retail managers, Guha et al. (2021) underscored the critical role of AI in enhancing consumer interactions across physical and online retail spaces. Their findings highlight AI's importance in improving customer engagement and streamlining personalized experiences, which are increasingly valued in modern retail environments.

Heins (2023), presented a systematic literature review of 118 articles between 2005 and 2021 based on conceptual and theoretical characterization, research topic, AI methods, and techniques in retailing. Haque et al. (2024), conducted bibliometric and content analysis of AI applications in retail marketing data gathered from 50 articles between 2000 and 2023. They focused on six areas: sustainability, consumer behavior, AI in retail marketing, supply chain management, firm performance, and trusts. Sarnıç and Acar (2024) analyzed AI usage across 20 companies, including those in the retail sector, to assess the current state of AI applications and identify their potential for future development. Their study provides insights into how these companies adopt AI, highlights the existing applications in use, and evaluates the opportunities for growth and advancement in AI technology within the field. Studies analyzing the use of AI by retailers through literature reviews are relatively scarce. This study, however, contributes to the literature by examining a broader range of works with fewer constraints, aiming to identify trends in academic research over the years. It adopts an approach focused on the types of AI employed, the consumer-oriented studies conducted, and the theoretical frameworks utilized.

3. Methodology

To ensure rigor, reliability, transparency, and objectivity, the SPAR-4-SLR protocol was implemented in the systematic review process, *as seen in Figure 1*. Specific research questions were formulated, and efforts were made to address these questions through a systematic analysis with SPAR-4_SLR protocol. The protocol is a structured methodology designed to standardize systematic literature reviews, ensuring transparency and consistency. It guides researchers in defining research questions, extracting data, and analyzing findings. However, its effectiveness is influenced by factors such as keyword selection, which may exclude relevant studies due to terminological differences, and access to high-quality academic databases, limiting the review's comprehensiveness. Despite these challenges, SPAR-4-SLR remains a valuable tool for conducting rigorous and thorough reviews across disciplines. *Initially created to aid scholars in consumer studies, the SPAR-4-SLR protocol offers detailed justifications for critical choices within the literature review process and includes practical examples to highlight its application. Paul et al., (2021) states that this framework enables researchers to develop systematic literature reviews (SLRs) that are transparent and reproducible, making it especially beneficial in disciplines requiring rigorous and high-quality reviews, such as business, social sciences, and applied sciences .*

Figure 1: SPAR-4-SLR Protocol Of The Study

Source: Paul et al., 2021:6

The importance of artificial intelligence has been demonstrated by academic research and industry reports. This study aims to answer several questions related to this development (RQ1-2-3-4). Since it is not feasible to examine all studies related to artificial intelligence, the scope of the research was narrowed. This study focuses on AI in the retail sector, so the top journal relevant to this field was used. The Journal of Retailing and Consumer Services was selected, and at the time of the research, the journal's database contained 3,998³ studies. 349 articles from the journal were identified using only the keywords "AI" and "Artificial Intelligence." Only two keywords, "AI" and "Artificial Intelligence," were selected to focus on the study's central theme and ensure the search captured articles specifically related to the subject matter. This approach minimizes the inclusion of irrelevant results while maintaining a broad scope within the topic of artificial intelligence. These keywords are commonly used by researchers, making them practical for identifying relevant literature in the context of AI applications. Such a streamlined strategy also helps manage and analyze the data efficiently, especially in large-scale reviews. No restrictions were applied regarding publication year or other criteria. In the initial stage, 349 articles accessed through keywords

³ The total number of studies completed by October 2024.

were evaluated regarding AI usage. During this process, studies not directly related to AI or whose examined technology was not AI-based were excluded from the selection. Consequently, only 137 relevant articles were retained for analysis.

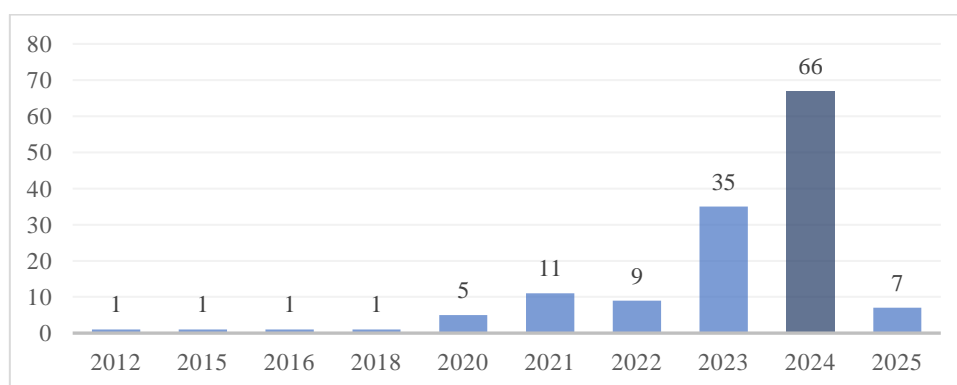
The study data were categorized based on specific features before analysis, including the year, author details, consumer focus, artificial intelligence focus, and applied theories. An academic expert verified these classifications, and the data were finalized through collaborative decision-making. Following this, a frequency analysis was conducted using the SPSS software.

4. Findings and Discussion

4.1 Yearly distribution of academic studies (RQ1)

According to Figure 2, artificial intelligence is a young field of study in retailing, and the studies will accelerate after 2020.

Figure 2: Distribution Of Studies By Year

RQ1 explores the timeline of conducted studies. Analysis results indicate that before 2020, studies on AI were relatively limited; however, they have since progressed with growing momentum, reaching a peak in 2024⁴. Based on these findings, research on AI in the retail sector is anticipated to continue to grow in the coming years.

4.2 Consumer focus of academic studies (RQ2)

The grouping in this table is based on the studies' consumer-oriented approaches, focusing exclusively on the consumer aspects of each study. Although the studies' purposes may vary, most analyzed studies explore a relationship between AI and consumers. Studies in italics within the table are related to AI but do not primarily focus on consumers. According to Table 1, the majority of consumer-focused studies on AI center on purchasing behavior.

Table 1: Frequencies Of Research Consumer Approach

Research consumer approach	Counts	%	Author(s)
Consumer buying behaviour	19	13.9 %	Mohamed Jasim (2024); Sestino (2024); Gallin and Portes (2024); Dabiran et al (2024); Yao et al (2024); Zhang et al (2024); Wang and Qiu (2024); Kim et al (2024); Jiang et al (2024); Bilal et al (2024); Pham et al. (2024); Mkedder et al. (2024); Hu and Ma (2023); Peng et al. (2023); El Hedhli (2023); Li et al. (2023); Guo and Luo (2023); Gao et al. (2023); Lunardo et al (2016)

⁴ The data was taken in October 2024.

A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services

E-Perakendecilikte Yapay Zeka Uygulamalarındaki Yeni Eğilimler Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Journal of Retailing and Consumer Services'ten İlgörüler

Consumer satisfaction	18	12.4 %	Yi et al. (2025); Chakraborty et al. (2024); Zhou and Chang (2024); Kumar et al. (2024); Xie et al. (2024); Huang et al. (2024); Kim and Park (2024); Niu and Mvondo (2024); Söderlund (2024); Choi et al. (2024); Poushneh et al. (2024); Xu et al. (2023); Le et al. (2023); Song et al. (2023); Oliveira et al. (2023); Hsu and Lin (2023); Ruan and Mezei (2022); Ben Mimoun and Poncin (2015)
Consumer adoption	16	11.7 %	Vinoi et al. (2025); Gao et al. (2025); Shehawy et al. (2025); Wang et al. (2024); Gupta and Rathore (2024); Koh and Yuen (2024); Behera et al. (2024); Park et al. (2024); Schultz and Kumar (2024); Chang and Park (2024); Kmoonpuri and Sengar (2023); Foroughi et al. (2023); Song et al. (2022); Park et al. (2021); Rese et al. (2020); Adapa et al. (2020)
Consumer attitude	13	9.5 %	Li et al. (2024); Molinillo et al. (2024); Deng et al. (2024); Shahzad et al. (2024); Li et al. (2023); Maduku et al. (2023); Li et al. (2023); Huang and Dootson (2022); Yuan et al. (2022); Song and Kim (2021); Chuah and Yu (2021); Silva and Bonetti (2021); Poushneh (2021)
Consumer experience	11	8.0 %	Kervenoael (2024); Aslam and Davis (2024); Wang et al. (2024); Markovitch et al. (2024); Xu et al. (2024); Aslam (2023); Wang et al. (2023); Rahman et al. (2023); Moore et al. (2022); Hsu et al. (2021); Prentice and Nguyen (2020)
<i>Service employees*</i>	7	5.1 %	Njoku et al. (2024); Zhou et al. (2024); Huang and Gursoy (2024); Zhao et al. (2023); Prentice et al. (2023); Kang et al. (2023); Ben Mimoun et al. (2012)
Consumer engagement	5	3.6 %	Yu et al. (2024); Mehmood et al. (2024); Rohit et al. (2024); Akhtar et al. (2024); Recalde et al. (2024)
Consumer behaviour	5	3.6 %	Kayeser Fatima et al. (2024); Zhang and Wang (2023); Huang (2023); Fan et al. (2022); Chinchanchokchai et al. (2021)
Consumer interaction	5	3.6 %	Zhou et al. (2024); Cheng et al. (2024); Park et al. (2023); Soderlund et al. (2021); Poushneh (2021)
Consumer usage intention	5	3.6 %	Xu et al. (2024); Yang et al. (2024); Jan et al. (2023); Li and Wang (2023); Subero-Navarro et al. (2022)
Consumer perception	3	2.2 %	Lee and Kim (2024); Kang and Shao (2023); Söderlund (2022)
Consumer brand perception	2	1.5 %	Brüns and Meissner (2024); Patrizi et al. (2024)
Comprehending consumer opinions	2	1.5 %	Mustak et al. (2024); Praveen et al. (2024)
Consumer choice	2	1.5 %	Kim et al. (2023); Klaus and Zaichkowsky (2022)
Consumer motivation	2	1.5 %	Caboni et al. (2024); Chang and Chen (2021)
Consumer preferences	2	1.5 %	Nam et al. (2025); Park and Ahn (2024)
Consumer switching behaviour	2	1.5 %	Shao (2024); Li and Zhang (2023)
Consumers preferences	2	1.5 %	Wang et al. (2024); Zheng et al. (2024)
Consumer anxiety	1	0.7 %	Deng and Jiang (2023)
Consumer brand loyalty	1	0.7 %	Lee and Li (2023)
Consumer evaluation	1	0.7 %	Zhang and Song (2024)
Consumer expectations	1	0.7 %	Tran et al. (2021)
Consumer intention	1	0.7 %	Pillai et al. (2020)
Consumer resilience	1	0.7 %	Hu and Pan (2023)

Consumer segmentation	1	0.7 %	Li et al. (2025)
Consumer stickiness	1	0.7 %	Pang et al. (2024)
Consumer trust	1	0.7 %	Alboqami (2023)
Consumer's attribution	1	0.7 %	Liu and Lee (2024)
Retailer location*	1	0.7 %	Lu et al. (2024)
AI interaction*	1	0.7 %	Guo et al. (2025)
Service provider agent type*	1	0.7 %	Arikan et al. (2023)
Technological evolution in the e-commerce*	1	0.7 %	Singh and Vijay (2024)
(*) These studies are not directly consumer-oriented; however, they have been included in the analysis as they are still relevant to retailers' use of AI.			

The retail sector primarily serves end consumers, and thus, RQ2 investigates studies that focus on consumer-related topics. While consumer approaches within these studies were analyzed through various variables, the primary consumer-oriented intent of each study was identified. Findings indicate that buying behaviour is a predominant focus in the existing literature. A closer examination of Table 1 suggests that buying behaviour is a significant area within the context of AI. The research has analyzed the impact of technologies such as AI algorithms, virtual influencers, voice assistants, and VR on consumers' purchase intentions. For instance, Gallin and Portes (2024) highlighted the role of trust, while Pham et al. (2024) emphasized the importance of anthropomorphism in influencing consumer behavior. These studies often employ theoretical frameworks such as TAM, SOR, SCM, and CASA. These frameworks provide a foundation for understanding consumers' perceptions, satisfaction, and purchase intentions. For example, the SOR framework analyzes consumers' internal cognitive responses, while SCM examines the influence of social stereotypes on consumer behavior. The studies have identified that personalization and trust significantly enhance purchase intentions (Li et al., 2023; Pham et al., 2024). Additionally, characteristics such as the linguistic style of virtual broadcasters (Yao et al., 2024) or their emotional expressions (Dabiran et al., 2024) were found to affect consumers' purchasing decisions. Especially, AI and VR technologies have demonstrated their ability to shape consumer behavior through factors like perceived benefits, trust, and user satisfaction. Notably, only some studies specifically address brand-related topics, suggesting a potentially valuable area for exploration in future research.

4.3 Frequencies of AI Focus (RQ3)

Table 2 presents the AI and AI-based products examined within the studies. The analysis reveals that a wide range of AI products are discussed across the literature. Notably, "Chatbots" emerge as the most frequently utilized AI product in these studies.

Table 2: Frequencies Of AI Focus

AI Focus	Counts	%	Author(s)
Chatbots	20	13.7 %	Zhou and Chang (2024); Xie et al. (2024); Huang et al. (2024); Markovitch et al (2024); Shahzad et al (2024); Kayeser Fatima et al (2024); Lee and Li (2023); Xu et al. (2023); Aslam (2023); Wang et al. (2023); Song et al. (2023); Li and Zhang (2023); Li and Wang (2023); Ruan and Mezei (2022); Huang and Dootson (2022); Fan et al (2022); Song et al. (2022); Tran et al. (2021); Rese et al. (2020); Pantano and Pizzi (2020);
Virtual influencer	14	9.6 %	Zhou et al. (2024); Kim and Park (2024); Yu et al. (2024); Deng et al (2024); Dabiran et al (2024); Yang et al (2024); Shao (2024); Akhtar et al (2024); Jiang et al (2024); Liu and Lee (2024); El Hedhli (2023); Li et al. (2023); Alboqami (2023); Deng and Jiang (2023)

A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services

E-Perakendecilikte Yapay Zeka Uygulamalarındaki Yeni Eğilimler Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Journal of Retailing and Consumer Services'ten İlgörütler

AI general	13	9 %	Singh and Vijay (2024); Chakraborty et al. (2024); Brüns and Meissner (2024); Zhou et al (2024); Wang and Qiu (2024); Pang et al (2024); Kim et al (2024); Bilal et al (2024); Huang and Gursoy (2024); Peng et al. (2023); Hu and Pan (2023); Chinchanchokchai et al. (2021); Prentice and Nguyen (2020)
Service robots	10	6.8 %	Vinoi et al (2025); Shehawy et al. (2025); Kervenoael (2024); Söderlund (2024); Mehmood et al (2024); Zhang and Song (2024); Park et al (2023); Arıkan et al. (2023); Söderlund (2022); Prentice and Nguyen (2021)
Voice assistant	8	5.5%	Kumar et al. (2024); Sestino (2024); Rohit et al. (2024); Oliveira et al. (2023); Kang and Shao (2023); Klaus and Zaichkowsky (2022); Poushneh (2021a); Poushneh (2021b)
Augmented reality (AR)	7	4.8 %	Chakraborty et al. (2024); Aslam and Davis (2024); Caboni et al. (2024); Schultz and Kumar (2024); Recalde et al. (2024); Xu et al (2024); Hsu et al. (2021)
ChatGPT	6	4.1 %	Li et al. (2025); Niu and Mvondo (2024); Park and Ahn (2024); Pham et al (2024); Chang and Park (2024); Kim et al. (2023)
AI algorithms	4	2.7 %	Li et al. (2025); Gallin and Portes (2024); Njoku et al. (2024)
AI-enabled products	3	2.1 %	Wang et al. (2024); Lee and Kim (2024); Zhang and Wang (2023)
AI enabled voice	3	2.1 %	Wang et al. (2024); Poushneh et al. (2024); Patrizi et al. (2024)
Autonomous vehicles	3	2.1 %	Molinillo et al. (2024); Foroughi et al. (2023); Park et al. (2021)
Virtual agent	3	2.1 %	Soderlund et al. (2021); Lunardo et al. (2016); Ben Mimoun et al. (2012)
Virtual streamers	3	2.1 %	Yao et al. (2024); Hu and Ma (2023); Gao et al. (2023)
AI agent	2	1.4 %	Guo et al. (2025); Choi et al. (2024)
Large language models	2	1.4 %	Li et al. (2025); Praveen et al. (2024)
Machine learning	2	1.4 %	Mustak et al. (2024); Lu et al. (2024)
Smart retail technology	2	1.4 %	Adapa et al. (2020); Bassano et al. (2018)
Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA)	2	1.4 %	Zhao et al. (2023); Kang et al. (2023)
Virtual assistant	2	1.4 %	Le et al. (2023); Kamoopuri and Sengar (2023)
Virtual reality (VR)	2	1.4 %	Zhang et al (2024); Chakraborty et al. (2024)
AI adoption	1	0.7 %	Gupta and Rathore (2024)
AI assistants	1	0.7 %	Yuan et al. (2022)

AI avatar services	1	0.7 %	Park et al. (2024)
AI digital humans	1	0.7 %	Moore et al. (2022)
AI-enabled conversational agents	1	0.7 %	Jan et al. (2023)
AI identity	1	0.7 %	Li et al. (2024)
AI-powered automated retail stores	1	0.7 %	Pillai et al. (2020)
AI-powered digital assistance	1	0.7 %	Rahman et al. (2023)
AI powered tools	1	0.7 %	Prentice et al. (2023)
AI telesellers	1	0.7 %	Li et al. (2023)
Anthropomorphic delivery robots	1	0.7 %	Xu et al. (2024)
Computational intelligence (CI)	1	0.7 %	Behera et al. (2024)
Conversational agents	1	0.7 %	Ben Mimoun and Poncin (2015)
Customer service chatbots	1	0.7 %	Hsu and Lin (2023)
Dall-e	1	0.7 %	Park and Ahn (2024)
Digital assistant	1	0.7 %	Maduku et al. (2023)
Digital human avatar	1	0.7 %	Li et al. (2023)
Digital humans	1	0.7 %	Silva and Bonetti (2021)
Facial recognition payment technology (FRPT)	1	0.7 %	Wang et al. (2024)
Fashion sales robot	1	0.7 %	Song and Kim (2021)
Human-robots	1	0.7 %	Chuah and Yu (2021)
Intelligent customer service agents (ICSAS)	1	0.7 %	Cheng et al. (2024)
Intelligent personal assistant	1	0.7 %	Guo and Luo (2023)
Mobile trading services	1	0.7 %	Yi et al. (2025)

Natural language processing (NLP)	1	0.7 %	Mustak et al. (2024)
Robotics in the catering industry	1	0.7 %	Zheng et al. (2024)
Self-driving delivery robots	1	0.7 %	Koh and Yuen (2024)
Smart mirror	1	0.7 %	Sestino (2024)
Smart shop	1	0.7 %	Chang and Chen (2021)
Smart shopping carts	1	0.7 %	Mohamed Jasim (2024)
Social home robots	1	0.7 %	Gao et al. (2025)
Social robots	1	0.7 %	Subero-Navarro et al. (2022)
Unmanned store	1	0.7 %	Nam et al. (2025)
Virtual reality (VR) tourism	1	0.7 %	Huang (2023)
Virtual reality stores	1	0.7 %	Mkedder et al. (2024)

Research indicates that numerous AI-based products are implemented within the retail sector. RQ3 explores which AI software is most frequently utilized. As shown in Table 2, a range of AI products are in use, with Chatbots emerging as the most studied. Chatbots used to enhance consumer satisfaction have been widely studied (e.g., by Zhou and Chang, 2024; Huang et al., 2024; Xie et al., 2024). These works examine chatbot strategies, including humour, politeness, and recovery mechanisms and their effects on trust and satisfaction. Studies like Lee and Li (2023) and Shahzad et al. (2024) investigated how chatbot affordances and service quality impact brand loyalty, particularly in the luxury and e-commerce sectors. These works underline the role of emotional engagement and consumer-brand interactions mediated by chatbots. By SOR theory, how chatbots influence emotions and behaviours (Shahzad et al., 2024; Fatima et al., 2024). Chatbots are mainly used to enhance consumer satisfaction, adoption, and brand loyalty. Their role in personalized communication, service recovery, and emotional support is a recurring theme. A review of studies on chatbots indicates that consumer satisfaction is a primary focus in this area of research. Theoretically, the SOR model is predominantly employed to analyze consumer responses within these studies. The relatively limited research on other AI products points to notable gaps in the literature. The reasons for the scarcity or absence of studies in these areas may represent an independent avenue for future investigation.

4.4 Theoretical Bases of Studies (RQ4)

Table 3 presents the theories underpinning the studies, highlighting the variety of theoretical frameworks researchers use to explain new technologies. The analysis indicates that the TAM is the most commonly applied theory. Additionally, it was noted that 56 studies did not reference any specific theoretical framework.

Table 3: Frequencies Of Theoretical Bases Of Studies

Theories	Counts	%	Author(s)
Technology Acceptance Model (TAM)	9	5.8 %	Shehawy et al. (2025); Mohamed Jasim (2024); Niu and Mvondo (2024); Park et al (2024); Schultz and Kumar (2024); Recalde et al (2024); Park et al (2021); Rese at al. (2020); Adapa et al (2020)
Stimulus-Organism-Response (SOR)	8	5.2 %	Shahzad et al (2024); Pham et al (2024); Xu et al (2024); Gao et al. (2023); Rahman et al (2023); Maduku et al (2023); Fan et al (2022); Hsu et al. (2021)
Theory of Computers As Social Actors (CASA)	6	3.9 %	Cheng et al. (2024); Kervenoael (2024); Yu et al. (2024); Mehmood et al (2024); Guo and Luo (2023); Song et al. (2022);
Mind Perception Theory	4	2.6 %	Xie et al. (2024); Yang et al. (2024); Liu and Lee (2024); Li et al. (2023)
Stereotype Content Model (SCM)	4	2.6 %	Cheng et al. (2024); Yao et al. (2024); El Hedhli et al. (2023); Xu et al. (2023)
Theory of Mind	3	2%	Söderlund (2024); Wang and Qui (2024); Söderlund (2022)
Unified Theory of Acceptance And Use of Technology (UTAUT)	3	2%	Foroughi et al (2023); Huang (2023); Adapa et al (2020)
Anthropomorphism Theory	2	1.3 %	Le et al. (2023); Arıkan et al.
Politeness Theory	2	1.3 %	Zhang and Song (2024); Song et al. (2024)
Social Support Theory	2	1.3 %	Bilal et al. (2024)
Theory of Planned Behaviour (TPB)	2	1.3 %	Huang (2023); Adapa et al. (2020)
Affordance Actualization Theory	1	0.7 %	Lee and Li (2023)
Affordance Theory	1	0.7 %	Chakraborty et al. (2024)
Attribution Theory	1	0.7 %	Arıkan et al. (2023)
Basic Psychological Needs Theory	1	0.7 %	Wang et al. (2024)
Behavioral Reasoning Theory	1	0.7 %	Koh and Yuen (2024)
Cognitive Appraisal Theory	1	0.7 %	Wang et al. (2023)
Cognitive Appraisal Theory of Stress	1	0.7 %	Zhao et al. (2023)
Cognitive Dissonance Theory	1	0.7 %	Mohamed Jasim (2024)
Cognitive Load Theory	1	0.7 %	Wang et al. (2024)
Cognitive-Affective-Normative (CAN) Model	1	0.7 %	Subero-Navarro et al. (2022)
Communication Accommodation Theory	1	0.7 %	Park et al. (2023)
Complexity Theory	1	0.7 %	Alboqami (2023)
Consumption Value Theory	1	0.7 %	Schultz and Kumar (2024)
Coolness Theory	1	0.7 %	Niu and Mvondo
Cue Consistency Theory	1	0.7 %	Li et al. (2023)
Diffusion of Innovations Theory	1	0.7 %	Kamoonpuri and Sengar (2023)
Dual-Process Theory	1	0.7 %	Yuan et al. (2022)
Emotional Intelligence Theory	1	0.7 %	Le et al. (2023)
Endorsement Theory	1	0.7 %	Li et al. (2023)
Extended Behavioral Reasoning Theory (BRT)	1	0.7 %	Jan et al. (2023)
Flow Theory	1	0.7 %	Poushneh (2021b)
Hedonic Information Systems Acceptance Model	1	0.7 %	Chang and Chen (2021)

A Literature Review on the Emerging Trends of AI Applications in E-Retailing: Insights from the Journal of Retailing and Consumer Services

E-Perakendecilikte Yapay Zeka Uygulamalarındaki Yeni Eğilimler Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Journal of Retailing and Consumer Services'ten İlgörütler

Information Sharing Theory	1	0.7 %	Song and Kim (2021)
Innovation Resistance Theory.	1	0.7 %	Koh and Yuen (2024)
Intelligence (AI) Device Use Acceptance	1	0.7 %	Koh and Yuen (2024)
Language Expectancy Theory	1	0.7 %	Hu and Ma (2023)
Means-End Chain Theory	1	0.7 %	Kang and Shao (2023)
Media Affinity Theory	1	0.7 %	Niu and Mvondo (2024)
Multi-Attribute Utility Theory	1	0.7 %	Kumar et al. (2024)
Parasocial Relationship Theory	1	0.7 %	Zhou et al. (2024)
Perception-Action Model (PAM) of Empathy	1	0.7 %	Poushneh et al. (2024)
Persuasion Knowledge Theory	1	0.7 %	Gallin and Portes (2024)
Protection Motivation Theory (PMT)	1	0.7 %	Park et al. (2024)
Push-Pull Mooring Framework	1	0.7 %	Li and Zhang et al. (2023)
Rational Choice Theory	1	0.7 %	Fan et al. (2022)
Reciprocal Determinism Theory	1	0.7 %	Hu and Pan (2023)
Schema Theory	1	0.7 %	Lee and Kim (2024)
Self-Determination Theory	1	0.7 %	Caboni et al. (2024)
Self-Verification Theory	1	0.7 %	Park and Ahn (2024)
Service Quality (Servqual) Theory	1	0.7 %	Yi et al. (2025)
Service Quality Hierarchy	1	0.7 %	Xu et al. (2024)
Social Cognition Theory	1	0.7 %	Poushneh (2021a)
Social Exchange Theory	1	0.7 %	Kayeser Fatima et al. (2024)
Social Influence Theory	1	0.7 %	Akhtar et al. (2024)
Social Practice Theory (SPT)	1	0.7 %	Aslam (2023)
Social Response Theory	1	0.7 %	Oliveira et al. (2023)
Stressor-Emotion Model	1	0.7 %	Zhou et al. (2024)
System Usage Theory	1	0.7 %	Guo et al. (2025)
Task-Technology Fit	1	0.7 %	Xu et al. (2024)
Theory of Consumption Value	1	0.7 %	Mohamed Jasim (2024)
Theory of Reasoned Action (TRA)	1	0.7 %	Adapa et al. (2020)
Transactional Theory of Stres	1	0.7 %	Huang and Gursoy (2024)
Uses And Gratifications (UG) Theory	1	0.7 %	Rese et al. (2020)
Value-Attitude-Behavior Theory	1	0.7 %	Kim et al. (2024)
Non	56	36.13 %	

The final research question examines the theoretical foundations utilized in AI studies to identify the predominant theories in this emerging field. Table 3 reveals that researchers have employed a range of theoretical frameworks to explain AI-related topics and derive specific insights. However, the TAM appears as the most frequently applied theory. An examination of studies utilizing the TAM reveals a primary focus on consumer adoption behaviours, particularly on AR applications. Shehawy et al. (2025) examined the adoption of robots in retail services using the TAM to identify user criteria for technology adoption. Their study highlights how perceived usefulness (improvement in service quality) and ease of use (accessibility of robots) influence user intentions. Similarly, Rese et al. (2020) compared TAM with the U&G theory to explore chatbot adoption. Their research evaluated the core components of TAM (ease of use and usefulness) in the context of chatbot adoption. Niu and Mvondo (2024) applied TAM to understand

user loyalty and satisfaction with ChatGPT. They emphasized the impact of perceived reliability and ease of use on user loyalty while introducing a new dimension, such as ethical concerns. Park et al. (2024) provided an approach to assess how chatbots contribute to service satisfaction within the TAM framework. Recalde et al. (2024), in the context of AR, incorporated mediating variables like self-efficacy and customer engagement into TAM. This demonstrated TAM's adaptability to emerging technologies. Park et al. (2021) applied TAM in the context of autonomous vehicles, examining the moderating effects of demographic variables (e.g., age, gender, income) on the relationship between perceived usefulness and intention to use. These studies reveal that TAM can be adapted to various technology types (e.g., chatbots, AR, AV) and is valuable for understanding consumer behavior in different technological contexts. TAM has proven to be an effective tool for analyzing the adoption and usage of emerging technologies like AR. The studies mainly focus on perceived usefulness, ease of use, and user trust. Furthermore, they illustrate TAM's utility in explaining broader impacts, such as user satisfaction, loyalty, and ethical concerns, beyond technology adoption. This table is intended to guide future researchers by highlighting theories that may be well-suited to advancing studies in this area.

5. Conclusion

This study aims to elucidate the current landscape of AI-focused research in the retail sector. A comprehensive literature review examined 137 studies of the SPAR-4_SLR protocol. These studies were analyzed based on publication year, retail-consumer relations, types of artificial intelligence utilized, and underlying theoretical frameworks.

This study evaluates the literature within the context of consumer focus, the AI tools utilized, and the theoretical frameworks applied, aiming to provide a comprehensive status assessment of this area. The findings indicate that consumer behaviour is the most extensively studied domain. At the heart of marketing strategies is the identification of target markets and predicting their behaviour. In this respect, AI tools provide significant advantages to businesses, offering new perspectives for understanding consumer needs, addressing challenges, and seizing opportunities. This trend suggests that future studies will increasingly focus on consumer behaviour and AI.

Another noteworthy finding is that chatbots are the most commonly researched AI tools. Chatbots, particularly in e-commerce, are widely used to enhance customer experiences and improve satisfaction. The studies analyzed reveal that chatbots are predominantly associated with customer satisfaction. Considering the importance of customer satisfaction in fostering repeat purchases, this finding underscores the critical role chatbots play in creating customer value.

The study also highlights the prevalence of the TAM as the most frequently employed theoretical framework. This demonstrates that researchers aim to understand how consumers adopt relatively new AI technologies. This insight provides a solid foundation for future research. Delving deeper into the factors influencing consumers' acceptance of new technologies offers significant implications for academics and businesses. Understanding these factors can guide businesses in refining their marketing strategies and delivering superior customer service.

Enriching the studies in the following areas will contribute to the literature; While most studies emphasize AI's impact on purchasing behaviour, future research may delve deeper into its role in post-purchase experiences, such as customer support or loyalty program engagement, facilitated by AI tools like chatbots. As chatbots were the most used technology in the analyzed studies, research may explore comparative performance evaluations between chatbots and other AI applications like recommendation engines, virtual assistants, or AI-driven personalization platforms. Investigating how AI usage differs across various retail sectors (e.g., fashion, electronics, groceries) may reveal unique trends and tailored strategies for enhancing customer experience. Exploring how cultural differences influence consumer responses to AI in retail environments may enrich the global applicability of the findings and offer localized insights. Future research may further investigate how AI optimizes consumer experiences across platforms, which, in turn, may drive purchasing behaviour and strengthen customer loyalty. Another noteworthy point for future

studies is existing research's limited emphasis on brand management. Brand perception, a critical element in shaping consumer experience, presents a valuable avenue for exploration through artificial intelligence. Investigating how AI can analyze and influence brand perception offers significant potential to advance our understanding of consumer behaviour and engagement, making it a rich area for future research. And last, when considering employees, one of the most critical factors in businesses' competitive edge, it is observed that there are relatively few studies on the impact of AI technologies on employees' work processes. Studies in this area will provide particularly valuable contributions to the retail sector.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Adapa, S., Fazal-e-Hasan, S. M., Makam, S. B., Azeem, M. M., and Mortimer, G. (2020), Examining The Antecedents And Consequences Of Perceived Shopping Value Through Smart Retail Technology. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 101901. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101901
- Akhtar, N., Hameed, Z., Islam, T., Pant, M. K., Sharma, A., Rather, R. A., and Kuzior, A. (2024), Avatars Of Influence: Understanding How Virtual Influencers Trigger Consumer Engagement On Online Booking Platforms. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103742. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103742
- Alboqami, H. (2023), Trust Me, I'm An Influencer! - Causal Recipes For Customer Trust In Artificial Intelligence Influencers In The Retail Industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 72, 103242. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103242
- Arikan, E., Altinigne, N., Kuzgun, E., and Okan, M. (2023), May Robots Be Held Responsible For Service Failure And Recovery? The Role Of Robot Service Provider Agents' Human-Likeness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103175. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103175
- Aslam, U. (2023), Understanding The Usability Of Retail Fashion Brand Chatbots: Evidence From Customer Expectations And Experiences. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74, 103377. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103377
- Aslam, U., and Davis, L. (2024), Analyzing Consumer Expectations And Experiences Of Augmented Reality (AR) Apps In The Fashion Retail Sector. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103577. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103577
- Bassano, C., Piciocchi, P., Spohrer, J. C., and Pietronudo, M. C. (2018), Managing Value Co-Creation In Consumer Service Systems Within Smart Retail Settings. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 45, p. 190-197. doi:https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.09.008

- Behera, R. K., Bala, P. K., and Rana, N. P. (2024), Assessing The Intention To Adopt Computational Intelligence In Interactive Marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103765. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103765>
- Ben Mimoun, M. S., and Poncin, I. (2015), A valued agent: How Ecas Affect Website Customers' Satisfaction And Behaviors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 26, p.70-82. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.05.008>
- Ben Mimoun, M. S., Poncin, I., and Garnier, M. (2012), Case Study—Embodied Virtual Agents: An Analysis On Reasons For Failure. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(6), p.605-612. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2012.07.006>
- Bilal, M., Zhang, Y., Cai, S., Akram, U., and Halibas, A. (2024), Artificial Intelligence Is The Magic Wand Making Customer-Centric A Reality! An Investigation Into The Relationship Between Consumer Purchase Intention And Consumer Engagement Through Affective Attachment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, p. 1-11. 103674. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103674>
- Brüns, J. D., and Meißner, M. (2024), Do You Create Your Content Yourself? Using Generative Artificial Intelligence For Social Media Content Creation Diminishes Perceived Brand Authenticity. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103790. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103790>
- Caboni, F., Basile, V., Kumar, H., and Agarwal, D. (2024), A Holistic Framework For Consumer Usage Modes Of Augmented Reality Marketing In Retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 80, 103924. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103924>
- Chakraborty, D., Polisetty, A., G, S., Rana, N. P., and Khorana, S. (2024), Unlocking The Potential Of AI: Enhancing Consumer Engagement In The Beauty And Cosmetic Product Purchases. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103842. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103842>
- Chang, W., and Park, J. (2024), A Comparative Study On The Effect Of Chatgpt Recommendation And AI Recommender Systems On The Formation Of A Consideration Set. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103743. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103743>
- Chang, Y.-W., and Chen, J. (2021), What Motivates Customers To Shop In Smart Shops? The Impacts Of Smart Technology And Technology Readiness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102325. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102325>
- Cheng, Z., Fan, W., Shao, B., Jia, W., and Zhang, Y. (2024), The Impact Of Intelligent Customer Service Agents' Initial Response On Consumers' Continuous Interaction Intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103585. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103585>
- Chinchanachokchai, S., Thontirawong, P., and Chinchanachokchai, P. (2021), A Tale Of Two Recommender Systems: The Moderating Role Of Consumer Expertise On Artificial Intelligence Based Product Recommendations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102528. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102528>
- Choi, S., Yi, Y., and Zhao, X. (2024), The Human Touch Vs. AI Efficiency: How Perceived Status, Effort, And Loyalty Shape Consumer Satisfaction With Preferential Treatment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103969. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103969>
- Chuah, S. H.-W., and Yu, J. (2021), The Future Of Service: The Power Of Emotion In Human-Robot Interaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102551. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102551>

-
- Dabiran, E., Farivar, S., Wang, F., and Grant, G. (2024), Virtually Human: Anthropomorphism In Virtual Influencer Marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103797. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103797>
- Kervenoael, R., Schwob, A., Hasan, R., and Psylla, E. (2024), Siot Robots And Consumer Experiences In Retail: Unpacking Repeat Purchase Intention Drivers Leveraging Computers Are Social Actors (CASA) Paradigm. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103589. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103589>
- Deng, F., and Jiang, X. (2023), Effects Of Human Versus Virtual Human Influencers On The Appearance Anxiety Of Social Media Users. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103233. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103233>
- Deng, F., Tuo, M., Chen, S., and Zhang, Z. (2024), Born For Marketing? The Effects Of Virtual Versus Human Influencers On Brand Endorsement Effectiveness: The Role Of Advertising Recognition. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 80, 103904. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103904>
- El Hedhli, K., Zourrig, H., Al Khateeb, A., and Alnawas, I. (2023), Stereotyping Human-Like Virtual Influencers In Retailing: Does Warmth Prevail Over Competence? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103459. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103459>
- Fan, H., Han, B., and Gao, W. (2022), (Im)Balanced Customer-Oriented Behaviors And AI Chatbots' Efficiency-Flexibility Performance: The Moderating Role Of Customers' Rational Choices. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 66, 102937. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.102937>
- Foroughi, B., Nhan, P. V., Iranmanesh, M., Ghobakhloo, M., Nilashi, M., and Yadegaridehkordi, E. (2023), Determinants Of Intention To Use Autonomous Vehicles: Findings From PLS-SEM And ANFIS. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103158. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103158>
- Gallin, S., and Portes, A. (2024), Online Shopping: How Can Algorithm Performance Expectancy Enhance Impulse Buying? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103988. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103988>
- Gao, W., Jiang, N., and Guo, Q. (2023), How Do Virtual Streamers Affect Purchase Intention In The Live Streaming Context? A Presence Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103356. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103356>
- Gao, Y., Chang, Y., Yang, T., and Yu, Z. (2025), Consumer Acceptance Of Social Robots In Domestic Settings: A Human-Robot Interaction Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104075. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104075>
- Guha, A., Grewal, D., Kopalle, P. K., Haenlein, M., Schneider, M. J., Jung, H., ... and Hawkins, G. (2021), How Artificial Intelligence Will Affect The Future Of Retailing. *Journal of Retailing*, 97(1), 28-41.
- Guo, W., and Luo, Q. (2023), Investigating The Impact Of Intelligent Personal Assistants On The Purchase Intentions Of Generation Z Consumers: The Moderating Role Of Brand Credibility. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103353. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103353>

- Guo, Y., Xu, L., and Wang, C. (2025), Exploring The Effect Of Empathic Response And Its Boundaries In Artificial Intelligence Service Recovery. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104065. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104065>
- Gupta, R., and Rathore, B. (2024), Exploring The Generative AI Adoption In Service Industry: A Mixed-Method Analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103997. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103997>
- Gülşen, İ. (2019), İşletmelerde Yapay Zeka Uygulamaları ve Faydaları: Perakende Sektöründe Bir Derleme, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), s. 407-436
- Haque, A., Akther, N., Khan, I., Agarwal, K., and Uddin, N. (2024, October), Artificial Intelligence in Retail Marketing: Research Agenda Based on Bibliometric Reflection and Content Analysis (2000–2023), In *Informatics* 11(74), p 1-30
- Heins, C. (2023), Artificial Intelligence in Retail – A Systematic Literature Review, *Foresight*, 25(2) p. 264-286. <https://doi.org/10.1108/FS-10-2021-0210>
- Hsu, C.-L., and Lin, J. C.-C. (2023), Understanding The User Satisfaction And Loyalty Of Customer Service Chatbots. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103211. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103211>
- Hsu, S. H.-Y., Tsou, H.-T., and Chen, J.-S. (2021), Yes, We Do. Why Not Use Augmented Reality? Customer Responses To Experiential Presentations Of AR-Based Applications. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102649. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102649>
- Hu, H.-h., and Ma, F. (2023), Human-Like Bots Are Not Humans: The Weakness Of Sensory Language For Virtual Streamers In Livestream Commerce. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103541. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103541>
- Hu, Q., and Pan, Z. (2023), Can AI Benefit Individual Resilience? The Mediation Roles Of AI Routinization And Infusion. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103339. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103339>
- Huang, D., Markovitch, D. G., and Stough, R. A. (2024), Can Chatbot Customer Service Match Human Service Agents On Customer Satisfaction? An Investigation In The Role Of Trust. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103600. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103600>
- Huang, Y.-C. (2023), Integrated Concepts Of The UTAUT And TPB In Virtual Reality Behavioral Intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, p. 1-10 103127. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103127>
- Huang, Y.-S., and Dootson, P. (2022), Chatbots And Service Failure: When Does It Lead To Customer Aggression. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 68, 103044. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103044>
- Huang, Y., and Gursoy, D. (2024), How Does AI Technology Integration Affect Employees' Proactive Service Behaviors? A Transactional Theory Of Stress Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103700. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103700>
- Jan, I. U., Ji, S., and Kim, C. (2023), What (De) Motivates Customers To Use AI-Powered Conversational Agents For Shopping? The Extended Behavioral Reasoning Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103440. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103440>

-
- Jiang, K., Zheng, J., and Luo, S. (2024), Green Power Of Virtual Influencer: The Role Of Virtual Influencer Image, Emotional Appeal, And Product Involvement. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103660. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103660>
- Kamoonpuri, S. Z., and Sengar, A. (2023), Hi, May AI Help You? An Analysis Of The Barriers Impeding The Implementation And Use Of Artificial Intelligence-Enabled Virtual Assistants In Retail. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 72, 103258. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103258>
- Kang, D. Y., Hur, W.-M., and Shin, Y. (2023), Smart Technology And Service Employees' Job Crafting: Relationship Between STARA Awareness, Performance Pressure, Receiving And Giving Help, And Job Crafting. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103282. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103282>
- Kang, W., and Shao, B. (2023), The Impact Of Voice Assistants' Intelligent Attributes On Consumer Well-Being: Findings From PLS-SEM And Fsqca. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103130. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103130>
- Kaplan, A., and Haenlein, M. (2019), Siri, Siri, In My Hand: Who's The Fairest In The Land? On The Interpretations, Illustrations, And Implications Of Artificial Intelligence. *Business Horizons*, 62(1), p. 15-25. doi:<https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>
- Kayeser Fatima, J., Khan, M. I., Bahmannia, S., Chatrath, S. K., Dale, N. F., and Johns, R. (2024), Rapport With A Chatbot? The Underlying Role Of Anthropomorphism In Socio-Cognitive Perceptions Of Rapport And E-Word Of Mouth. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103666. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103666>
- Kim, H., and Park, M. (2024), When Digital Celebrity Talks To You: How Human-Like Virtual Influencers Satisfy Consumer's Experience Through Social Presence On Social Media Endorsements. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103581. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103581>
- Kim, J., Kim, J. H., Kim, C., and Park, J. (2023), Decisions With Chatgpt: Reexamining Choice Overload In Chatgpt Recommendations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103494. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103494>
- Kim, M. J., Hall, C. M., Kwon, O., and Sohn, K. (2024), Space Tourism: Value-Attitude-Behavior Theory, Artificial Intelligence, And Sustainability. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103654. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103654>
- Klaus, P., and Zaichkowsky, J. L. (2022), The Convenience Of Shopping Via Voice AI: Introducing AIDM. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 102490. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102490>
- Koh, L. Y., and Yuen, K. F. (2024), The Role Of Motivators, Barriers, Attractiveness, And Positive Emotions On Consumers' Intention To Adopt And Resist Self-Driving Delivery Robots. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103998. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103998>
- Kumar, A., Bala, P. K., Chakraborty, S., and Behera, R. K. (2024), Exploring Antecedents Impacting User Satisfaction With Voice Assistant App: A Text Mining-Based Analysis On Alexa Services. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103586. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103586>

- Le, H. T. P. M., Park, J., and Lee, S. (2023), Emotion And Trust In Virtual Service Assistant Design For Effective Service Recovery. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74, 103368. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103368>
- Lee, G., and Kim, H.-Y. (2024), Human Vs. AI: The Battle For Authenticity In Fashion Design And Consumer Response. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103690. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103690>
- Lee, K.-W., and Li, C.-Y. (2023), It Is Not Merely A Chat: Transforming Chatbot Affordances Into Dual Identification And Loyalty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74, 103447. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103447>
- Li, C.-Y., and Zhang, J.-T. (2023), Chatbots Or Me? Consumers' Switching Between Human Agents And Conversational Agents. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 72, 103264. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103264>
- Li, H., Lei, Y., Zhou, Q., and Yuan, H. (2023), Can You Sense Without Being Human? Comparing Virtual And Human Influencers Endorsement Effectiveness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103456. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103456>
- Li, J., Huang, J., and Li, Y. (2023), Examining The Effects Of Authenticity Fit And Association Fit: A Digital Human Avatar Endorsement Model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103230. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103230>
- Li, M., and Wang, R. (2023), Chatbots In E-Commerce: The Effect Of Chatbot Language Style On Customers' Continuance Usage Intention And Attitude Toward Brand. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103209. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103209>
- Li, S., Peluso, A. M., and Duan, J. (2023), Why Do We Prefer Humans To Artificial Intelligence In Telemarketing? A Mind Perception Explanation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103139. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103139>
- Li, T.G., Zhang, C.-B., Chang, Y., and Zheng, W. (2024), The Impact Of AI Identity Disclosure On Consumer Unethical Behavior: A Social Judgment Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103606. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103606>
- Li, Y., Liu, Y., and Yu, M. (2025), Consumer Segmentation With Large Language Models. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104078. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104078>
- Liu, F., and Lee, Y.-H. (2024), Virtually Responsible? Attribution Of Responsibility Toward Human Vs. Virtual Influencers And The Mediating Role Of Mind Perception. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103685. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103685>
- Lu, J., Zheng, X., Nervino, E., Li, Y., Xu, Z., and Xu, Y. (2024), Retail Store Location Screening: A Machine Learning-Based Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103620. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103620>
- Lunardo, R., Bressolles, G., and Durrieu, F. (2016), The Interacting Effect Of Virtual Agents' Gender And Dressing Style On Attractiveness And Subsequent Consumer Online Behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 30, 59-66. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.01.006>
- Maduku, D. K., Mpiganjira, M., Rana, N. P., Thusi, P., Ledikwe, A., and Mkhize, N. H.-b. (2023), Assessing Customer Passion, Commitment, And Word-Of-Mouth Intentions In Digital Assistant Usage: The

- Moderating Role Of Technology Anxiety. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103208. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103208>
- Markovitch, D. G., Stough, R. A., and Huang, D. (2024), Consumer Reactions To Chatbot Versus Human Service: An Investigation In The Role Of Outcome Valence And Perceived Empathy. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103847. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103847>
- Mehmood, K., Kautish, P., and Shah, T. R. (2024), Embracing Digital Companions: Unveiling Customer Engagement With Anthropomorphic AI Service Robots In Cross-Cultural Context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103825. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103825>
- Mkedder, N., Jain, V., and Salunke, P. (2024), Determinants Of Virtual Reality Stores Influencing Purchase Intention: An Interpretive Structural Modeling Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103757. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103757>
- Mohamed Jasim, K. (2024), Determinants Of The Continuance Use Of Smart Shopping Carts: Findings From PLS-SEM and NCA. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104038. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104038>
- Molinillo, S., Caballero-Galeote, L., Liébana-Cabanillas, F., and Ruiz-Montañez, M. (2024), Understanding Users' Willingness To Travel On Autonomous Buses: The Moderating Effect Of Experience. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103931. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103931>
- Moore, S., Bulmer, S., and Elms, J. (2022), The Social Significance Of AI In Retail On Customer Experience And Shopping Practices. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102755. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102755>
- Mustak, M., Hallikainen, H., Laukkanen, T., Plé, L., Hollebeek, L. D., and Aleem, M. (2024), Using Machine Learning To Develop Customer Insights From User-Generated Content. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104034. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104034>
- Nam, Y., Lee, S., and Lee, H. (2025), Consumer Preferences For Unmanned Stores: A Choice Experiment Study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104061. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104061>
- Niu, B., and Mvondo, G. F. N. (2024), I Am Chatgpt, The Ultimate AI Chatbot! Investigating The Determinants Of Users' Loyalty And Ethical Usage Concerns Of Chatgpt. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103562. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103562>
- Njoku, J. N., Nwakanma, C. I., Lee, J.-M., and Kim, D.-S. (2024), Evaluating Regression Techniques For Service Advisor Performance Analysis In Automotive Dealerships. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 80, 103933. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103933>
- Oliveira, G. G. d., Lizarelli, F. L., Teixeira, J. G., and Mendes, G. H. d. S. (2023), Curb Your Enthusiasm: Examining The Customer Experience With Alexa And Its Marketing Outcomes. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103220. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103220>
- Pang, H., Ruan, Y., and Zhang, K. (2024), Deciphering Technological Contributions Of Visibility And Interactivity To Website Atmospheric And Customer Stickiness In AI-Driven Websites: The Pivotal Function Of Online Flow State. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103795. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103795>

- Pantano, E., and Pizzi, G. (2020), Forecasting Artificial Intelligence On Online Customer Assistance: Evidence From Chatbot Patents Analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, 102096. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102096>
- Park, J., and Ahn, S. (2024), Traditional Vs. AI-Generated Brand Personalities: Impact On Brand Preference And Purchase Intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104009. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104009>
- Park, J., Hong, E., and Le, H. T. P. M. (2021), Adopting Autonomous Vehicles: The Moderating Effects Of Demographic Variables. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63, 102687. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102687>
- Park, J., Yoo, J. W., Cho, Y., and Park, H. (2023), Examining The Impact Of Service Robot Communication Styles On Customer Intimacy Following Service Failure. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103511. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103511>
- Park, J., Yun, J., and Chang, W. (2024), Intention To Adopt Services By AI Avatar: A Protection Motivation Theory Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 80, 103929. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103929>
- Patrizi, M., Šerić, M., and Vernuccio, M. (2024), Hey Google, I Trust You! The Consequences Of Brand Anthropomorphism In Voice-Based Artificial Intelligence Contexts. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103659. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103659>
- Paul, J., Lim, W. M., O’Cass, A., Hao, A. W., and Bresciani, S. (2021), Scientific Procedures And Rationales For Systematic Literature Reviews (SPAR-4-SLR), *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), O1-O16.
- Peng, L., Luo, M., and Guo, Y. (2023), Deposit AI As The “Invisible Hand” To Make The Resale Easier: A Moderated Mediation Model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103480. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103480>
- Pham, H. C., Duong, C. D., and Nguyen, G. K. H. (2024), What Drives Tourists’ Continuance Intention To Use Chatgpt For Travel Services? A Stimulus-Organism-Response Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103758. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103758>
- Pillai, R., Sivathanu, B., and Dwivedi, Y. K. (2020), Shopping Intention At AI-Powered Automated Retail Stores (AIPARS), *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57, 102207. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102207>
- Poushneh, A. (2021a), Humanizing Voice Assistant: The Impact Of Voice Assistant Personality On Consumers’ Attitudes And Behaviors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102283. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102283>
- Poushneh, A. (2021b), Impact Of Auditory Sense On Trust And Brand Affect Through Auditory Social Interaction And Control. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102281. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102281>
- Poushneh, A., Vasquez-Parraga, A., and Gearhart, R. S. (2024), The Effect Of Empathetic Response And Consumers’ Narcissism In Voice-Based Artificial Intelligence. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103871. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103871>

- Praveen, S. V., Gajjar, P., Ray, R. K., and Dutt, A. (2024), Crafting Clarity: Leveraging Large Language Models To Decode Consumer Reviews. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103975. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103975>
- Prentice, C., and Nguyen, M. (2020), Engaging And Retaining Customers With AI And Employee Service. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 56, 102186. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102186>
- Prentice, C., and Nguyen, M. (2021), Robotic Service Quality – Scale Development And Validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102661. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102661>
- Prentice, C., Wong, I. A., and Lin, Z. (2023), Artificial Intelligence As A Boundary-Crossing Object For Employee Engagement And Performance. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103376. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103376>
- Rahman, M. S., Bag, S., Hossain, M. A., Abdel Fattah, F. A. M., Gani, M. O., and Rana, N. P. (2023), The New Wave Of AI-Powered Luxury Brands Online Shopping Experience: The Role Of Digital Multisensory Cues And Customers' Engagement. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 72, 103273. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103273>
- Recalde, D., Jai, T. C., and Jones, R. P. (2024), I Can Find The Right Product With AR! The Mediation Effects Of Shopper Engagement On Intent To Purchase Beauty Products. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103764. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103764>
- Rese, A., Ganster, L., and Baier, D. (2020), Chatbots In Retailers' Customer Communication: How To Measure Their Acceptance? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 56, 102176. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102176>
- Rohit, K., Shankar, A., Katiyar, G., Mehrotra, A., and Alzeiby, E. A. (2024), Consumer Engagement In Chatbots And Voicebots. A Multiple-Experiment Approach In Online Retailing Context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103728. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103728>
- Ruan, Y., and Mezei, J. (2022), When Do AI Chatbots Lead To Higher Customer Satisfaction Than Human Frontline Employees In Online Shopping Assistance? Considering Product Attribute Type. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 68, 103059. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103059>
- Sarıç, A. ve Acar, S. (2024), Dördüncü Endüstri Devrinde İşletmelerde Yapay Zekâ Uygulamaları Örnekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma, *İşletme*, 5(2), p. 155-181.
- Schultz, C. D., and Kumar, H. (2024), Arvolution: Decoding Consumer Motivation And Value Dimensions In Augmented Reality. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103701. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103701>
- Sestino, A. (2024), The Challenge Of Integrating "Intelligent" Technologies In Luxury Shopping Contexts: The Role Of Brand Personality Appeal And Consumers' Status Consumption Orientation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103488. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103488>
- Shahzad, M. F., Xu, S., An, X., and Javed, I. (2024), Assessing The Impact Of AI-Chatbot Service Quality On User E-Brand Loyalty Through Chatbot User Trust, Experience And Electronic Word Of Mouth. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103867. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103867>

- Shao, Z. (2024), From Human To Virtual: Unmasking Consumer Switching Intentions To Virtual Influencers By An Integrated Fsqca And NCA Method. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103715. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103715>
- Shehawy, Y. M., Faisal Ali Khan, S. M., Ali M Khalufi, N., and Abdullah, R. S. (2025), Customer Adoption Of Robot: Synergizing Customer Acceptance Of Robot-Assisted Retail Technologies. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104062. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104062>
- Silva, E. S., and Bonetti, F. (2021), Digital Humans In Fashion: Will Consumers Interact? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 60, 102430. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102430>
- Singh, S., and Sai Vijay, T. (2024), Technology Roadmapping For The E-Commerce Sector: A Text-Mining Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103977. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103977>
- Soderlund, M., Oikarinen, E.-L., and Tan, T. M. (2021), The Happy Virtual Agent And Its Impact On The Human Customer In The Service Encounter. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102401. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102401>
- Song, C. S., and Kim, Y.-K. (2021), Predictors Of Consumers' Willingness To Share Personal Information With Fashion Sales Robots. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63, 102727. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102727>
- Song, M., Xing, X., Duan, Y., Cohen, J., and Mou, J. (2022), Will Artificial Intelligence Replace Human Customer Service? The Impact Of Communication Quality And Privacy Risks On Adoption Intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 66, 102900. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102900>
- Song, M., Zhang, H., Xing, X., and Duan, Y. (2023), Appreciation Vs. Apology: Research On The Influence Mechanism Of Chatbot Service Recovery Based On Politeness Theory. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103323. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103323>
- Söderlund, M. (2022), Service Robots With (Perceived) Theory Of Mind: An Examination Of Humans' Reactions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 67, 102999. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.102999>
- Söderlund, M. (2024), Human Employees And Service Robots In The Service Encounter And The Role Of Attribution Of Theory Of Mind. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103964. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103964>
- Subero-Navarro, Á., Pelegrín-Borondo, J., Reinares-Lara, E., and Olarte-Pascual, C. (2022), Proposal For Modeling Social Robot Acceptance By Retail Customers: CAN Model + Technophobia. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102813. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102813>
- Tran, A. D., Pallant, J. I., and Johnson, L. W. (2021), Exploring The Impact Of Chatbots On Consumer Sentiment And Expectations In Retail. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 63, 102718. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102718>
- Vinoi, N., Shankar, A., Agarwal, R., and Alghafes, R. (2025), Revolutionizing Retail: The Transformative Power Of Service Robots On Shopping Dynamics. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104085. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104085>
- Wang, C., Li, Y., Fu, W., and Jin, J. (2023), Whether To Trust Chatbots: Applying The Event-Related Approach To Understand Consumers' Emotional Experiences In Interactions With Chatbots In E-

-
- Commerce. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103325. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103325>
- Wang, P., Li, K., Du, Q., and Wang, J. (2024), Customer Experience In AI-Enabled Products: Scale Development And Validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103578. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103578>
- Wang, S., Mortimer, G., Sajtos, L., and Keating, B. (2024), Exploring Consumers' Competence, Autonomy And Relatedness Needs In The Adoption Of Facial Recognition Payment Technology. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104044. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104044>
- Wang, X., and Qiu, X. (2024), The Positive Effect Of Artificial Intelligence Technology Transparency On Digital Endorsers: Based On The Theory Of Mind Perception. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103777. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103777>
- Wang, X., Zhang, Z., and Jiang, Q. (2024), The Effectiveness Of Human Vs. AI Voice-Over In Short Video Advertisements: A Cognitive Load Theory Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104005. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104005>
- Weber, F. D., and Schütte, R. (2019), State-Of-The-Art And Adoption Of Artificial Intelligence In Retailing. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 21(3), p. 264-279. doi:10.1108/DPRG-09-2018-0050
- Xie, Y., Liang, C., Zhou, P., and Jiang, L. (2024), Exploring the influence mechanism of chatbot-expressed humor on service satisfaction in online customer service. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103599. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103599>
- Xu, S., Zhang, X., Kim, R., and Su, M. (2024), Anthropomorphic last-mile robots and consumer intention: An empirical test under a theoretical framework. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 104028. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104028>
- Xu, X.-Y., Jia, Q.-D., and Tayyab, S. M. U. (2024), Exploring The Stimulating Role Of Augmented Reality Features In E-Commerce: A Three-Stage Hybrid Approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 77, 103682. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103682>
- Xu, Y., Niu, N., and Zhao, Z. (2023), Dissecting The Mixed Effects Of Human-Customer Service Chatbot Interaction On Customer Satisfaction: An Explanation From Temporal And Conversational Cues. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74, 103417. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103417>
- Yang, D., Zhang, J., Sun, Y., and Huang, Z. (2024), Showing Usage Behavior Or Not? The Effect Of Virtual Influencers' Product Usage Behavior On Consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103859. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103859>
- Yao, R., Qi, G., Wu, Z., Sun, H., and Sheng, D. (2024), Digital Human Calls You Dear: How Do Customers Respond To Virtual Streamers' Social-Oriented Language In E-Commerce Livestreaming? A Stereotyping Perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103872. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103872>
- Yi, J., Oh, Y. K., and Kim, J.-M. (2025), Unveiling The Drivers Of Satisfaction In Mobile Trading: Contextual Mining Of Retail Investor Experience Through Bertopic And Generative AI. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 82, 104066. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.104066>
-

- Yu, J., Dickinger, A., So, K. K. F., and Egger, R. (2024), Artificial Intelligence-Generated Virtual Influencer: Examining The Effects Of Emotional Display On User Engagement. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103560. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103560>
- Yuan, C., Zhang, C., and Wang, S. (2022), Social Anxiety As A Moderator In Consumer Willingness To Accept AI Assistants Based On Utilitarian And Hedonic Values. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 102878. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102878>
- Zhang, H., and Song, M. (2024), Optimizing Service Encounters Through Mascot-Like Robot With A Politeness Strategy. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103864. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103864>
- Zhang, Y., Shao, W., Quach, S., Thaichon, P., and Li, Q. (2024), Examining The Moderating Effects Of Shopping Orientation, Product Knowledge And Involvement On The Effectiveness Of Virtual Reality (VR) Retail Environment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103713. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103713>
- Zhang, Y., and Wang, S. (2023), The Influence Of Anthropomorphic Appearance Of Artificial Intelligence Products On Consumer Behavior And Brand Evaluation Under Different Product Types. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74, 103432. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103432>
- Zhao, J., Hu, E., Han, M., Jiang, K., and Shan, H. (2023), That Honey, My Arsenic: The Influence Of Advanced Technologies On Service Employees' Organizational Deviance. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 75, 103490. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103490>
- Zheng, C., Zhang, L., and Bian, X. (2024), A Showdown In The Kitchen: Exploring Consumers' Preferences For Robot-Made Versus Human-Made Foods At Different Stages Of Dietary Restraint. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 81, 103934. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103934>
- Zhou, C., and Chang, Q. (2024), Informational Or Emotional? Exploring The Relative Effects Of Chatbots' Self-Recovery Strategies On Consumer Satisfaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103779. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103779>
- Zhou, Q., Li, B., Li, H., and Lei, Y. (2024), Mere Copycat? The Effects Of Human Versus Human-Like Virtual Influencers On Brand Endorsement Effectiveness: A Moderated Serial-Mediation Model. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103610. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103610>
- Zhou, S., Yi, N., Rasiah, R., Zhao, H., and Mo, Z. (2024), An Empirical Study On The Dark Side Of Service Employees' AI Awareness: Behavioral Responses, Emotional Mechanisms, And Mitigating Factors. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 79, 103869. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103869>

<https://www.fortunebusinessinsights.com/artificial-intelligence-ai-in-retail-market-101968> 04.11.2024

<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/ai-retail-market-report> 04.11.2024

https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/artificial-intelligence-ai-retail-market-36255973.html?srsId=AfmBOorco17zDD22Ymlp_G9Y6o2kzVhpbwqxfuRXb4ex4sRdSEdB7MH1R
04.11.2024

Örgütsel İnsandışlaştırma Ölçeği: Türkçeye Uyarlama Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Organizational Dehumanization Scale: The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability

Ahmet Tuncay ERDEM¹ , Ethem MERDAN²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 23.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Araştırmanın amacı, Bell ve Khoury (2011) tarafından geliştirilmiş olan Örgütsel İnsandışlaştırma Ölçeğini Türkçeye uyarlamak, geçerlik ve güvenirlik analizlerini yapmaktır. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlanması ile ulusal literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma sorusu "Örgütsel insandışlaştırma ölçeği Türkçeye uyarlanabilir mi?" şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın evren ve örneklemini, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademik ve idari personeli oluşturmaktadır. Örneklem kapsamında 441 akademik ve idari personelden veri elde edilmiştir. Veriler online anket ile toplanmıştır. Elde edilen araştırma verilerine SPSS 25 ve AMOS 26 programları kullanılarak; açıklayıcı faktör analizi, güvenirlik analizi ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz kapsamında test tekrar test analizi yapılarak ölçeğin zamanla değişmezliği belirlenmiş akabinde "İşe Yabancılaşma Ölçeği" ile ilişki testi yapılarak benzer ölçek geçerliliğinin olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda tek boyut ve 8 ifadeden oluşan Örgütsel İnsandışlaştırma Ölçeğinin Türkçeye uyarlama işlemi yapılmıştır. Bu araştırma ile ilgili ölçeğin Türk örneklemindeki ilk psikometrik özellikleri oluşturularak, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmış ve araştırma sürecinde Türkçe Örgütsel İnsandışlaştırma Ölçeğinin tutarlı ve güvenilir olduğu gözlenerek ulusal literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsandışlaştırma, Örgütsel İnsandışlaştırma, Geçerlik, Güvenirlik.

&

Abstract: The study aims to adapt the Organizational Dehumanization Scale developed by Bell and Khoury (2011) to Turkish and to conduct validity and reliability analyses. It is aimed to contribute to the national literature by adapting this scale to Turkish. In line with this purpose, the research question was determined as "Can the organizational dehumanization scale be adapted to Turkish??" The universe and sample of the study consist of the academic and administrative staff at Kırşehir Ahi Evran University. Data were obtained from 441 academic and administrative staff within the scope of the sample. Data were collected via an online survey. Exploratory, reliability and confirmatory factor analyses were applied to the obtained research data using SPSS 25 and AMOS 26 programs. Within the scope of the analysis, the scale's stability of the scale over time was determined by conducting a test-retest analysis, and then a relationship test was performed with the "Work Alienation Scale" to determine that the scale had similar validity. As a result of the analysis, the Organizational Dehumanization Scale, which consists of a single dimension and 8 statements, was adapted to Turkish. In this research, the first psychometric properties of the scale in the Turkish sample were established, validity and reliability studies were conducted, and during the research process, the Turkish Organizational Dehumanization Scale was observed to be consistent and reliable. With this study, we contributed to the national literature.

Keywords: Dehumanization, Organizational Dehumanization, Validity, Reliability.

Atıf/Cite as: Erdem, A. T., Merdan, E. (2025). Örgütsel İnsandışlaştırma Ölçeği: Türkçeye Uyarlama Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 390-403. doi: 10.11616/asbi.1585799

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Ahmet Tuncay Erdem, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ahmeterdem@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Ethem Merdan, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ethem.merdan@ahievran.edu.tr.

1. Giriş

Örgüt çalışanlardan beklentileri bulunmakla birlikte çalışanların da örgütlerden beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentiler örgüt tarafından karşılandığında çalışanların motivasyonu ve işe olan ilgileri, örgüte olan bağlılıkları, iş tatminleri artmaktadır. Bu durum beraberinde çalışanların iş süreçlerinde daha etkili ve verimli olmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla bunun farkında olan örgüt ve yöneticilerinin çalışanlarına gerekli ilgiyi göstermeleri ve çalışanlarının beklentilerini karşılamaları onlara değerli olduklarını hissettirmeleri açısından önemlidir. Aksi halde çalışanlara gereken değeri vermemek, onların isteklerini yerine getirmemek, onları sürekli olarak çalıştırmak ve bir insandan ziyade örgütün bir eşyası ya da bir araç gibi davranmak onların olumsuz davranış geliştirmelerine neden olur ve bu durum iş süreçlerine yansiyıp örgütün hem maddi hem de manevi zarar görmesine yol açabilir.

Örgütlerdeki iş süreçlerinde çalışanların kazandıkları tecrübeler ve yaşadıkları her olay onların fiziksel ve psikolojik sağlıklarını etkileyebilmektedir (Erdem, 2021). Öyle ki örgütün temel unsuru olan insan, bir örgütün amaçlarına ulaşmasında, varlığını sürdürmesinde ve rekabet avantajlarından yararlanabilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Örgütsel ve kişisel çıkarlar, örgütteki aşırı iş yükü, yaşam kalitesindeki düşüş vb. durumlar negatif örgütsel davranışın oluşmasına yol açmakta ve insan unsurunun değerini kaybetmesine yol açabilmektedir. Bu yüzden sosyal bir varlık olan insana sadece örgütte çalışan ve çalışması gereken bir varlık olarak bakmak, onu değersizleştirmek, ikinci plana itmek, ötekileştirmek pek doğru bir düşünce değildir (Altıntaş, 2024: 255). Örgütsel insandışılaştırma olarak ifade edilen bu değersizleştirme durumu, çalışanların örgütler tarafından kötü muamele gördüklerini veya kendilerine robot gibi davranıldığını hissetmeleri anlamına gelmektedir (Zeid vd., 2024: 2). Başka bir ifadeyle insandışılaştırma ya da insanlıktan çıkarma, insanlar arası bağların zayıflaması, kopması veya insanların birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olan ve insanların zarar görmelerine yol açan bir durumdur (Açıkgöz, 2024: 965). Öyle ki örgütsel insandışılaştırma örgütte güvensizliğe, etik dışı davranışlara, çalışanların davranışlarında bozulmalara, çalışanların birbirlerinden hoşlanmamalarına ve üretim seviyesinde düşüşe yol açabilmektedir (Richmond vd., 2005: 61). Örgütlerde bu gibi olumsuzluklar çalışanlarda performans düşüklüğüne neden olarak örgütsel bağlılık, iş motivasyonu ve örgütsel vatandaşlık gibi olumlu duyguları azaltacak diğer yandan işten soğuma, örgüte karşı nefret, örgüte yabancılaşma ve nihayetinde işten ayrılma veya işe yönelik sabotaj faaliyetleriyle sonuçlanabilecektir. Kendini robot gibi gören ve örgüte kattığı faydaları önemsiz gören çalışanlarda zamanla nefret hisleri artabilecek ve bu olumsuz durumlar göz ününe alındığında örgütsel insandışılaştırmaya yönelik araştırmaların yapılması da önem arz etmektedir. Diğer yandan ilgili ölçeğin farklı kültür ve diller ile doğu ve batı kültürlerinde yaşayan çalışanlarla benzer psikometrik özellikler gösterdiği düşünüldüğünde bu araştırma kapsamında ilgili ölçek Türkçeye uyarlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında, çalışanlara değer verilmemesi olarak da yorumlanan ve birçok olumsuz sebepten kaynaklanan örgütsel insandışılaştırma davranışı incelenmektedir. Araştırmanın amacı, Bell ve Khoury (2011) tarafından geliştirilmiş olan Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak, ölçeğin psikometrik özelliklerini (iç tutarlılık ve geçerlik) belirlemek, bu ölçeği kullanarak örgütsel insandışılaştırmanın mevcut üniversitedeki düzeyini belirlemek, örgütsel insandışılaştırmanın nedenlerini belirlemek ve buna yönelik öneriler sunmaktır. Literatür incelendiğinde Bell ve Khoury'nin geliştirdikleri ölçekten başka Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğine rastlanılmamış olup, bu ölçeğin ulusal literatüre kazandırılması düşünülmüştür. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu; "örgütsel insandışılaştırmanın ölçeği Türkçeye uyarlanabilir mi?" şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sorusunun cevaplanabilmesi için Bell ve Khoury (2011) tarafından geliştirilen Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin İngilizce formu alanında uzmanlar tarafından Türkçe diline çevrilmiştir ve sonrasında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi akademik ve idari personeli örnekleminde uygulama yapılmıştır. Araştırma kapsamında üniversitedeki akademik ve idari personelin seçilmesinin temel nedeni, bu çalışanların akademik olarak yoğun çalışmaları, üniversitenin gelişmesinden şehrin sorunlarına kadar birçok konuda yoğun şekilde çaba göstermeleridir. Diğer yandan idari personelin kurumda yoğun ve belirli kurallara uygun hareket etmeleri nedeniyle hem akademik personelin hem de idari personellerin daha fazla insandışılaşma eğiliminde olmaları düşünülmektedir. Araştırmada ulusal literatürde de ele alınmayan bir konu olan, ancak tüm hizmet

sektöründeki örgütleri ilgilendiren örgütsel insandışılaştırma kavramının ele alınması, bu kavramın Türkçeye uyarlanarak gelecekteki araştırmacılara farklı bir araştırma konusu sunması açısından özgün ve önemli olduğu düşünölmektedir.

2. Literatür

İngilizce karşılığı dehumanization olan insandışılaştırma kavramı, Türkçede insansızılaştırma, canavarılaştırma, insan olarak görmeme ve insanlıktan uzakılaştırma gibi anlamlara gelmektedir (Coşkun, 2014: 10). İnsandışılaştırma, bir insanın diğer insanları kendilerinden küçük veya psikolojik anlamda daha farklı görmeleridir (Väyrynen ve Laari-Salmela, 2015: 2). İnsandışılaştırma, bireyin belirgin ya da ayırt edici özelliklerinin eksikliğini hissettirmek olup, insanı azaltma sürecidir. Ayrıca insanı makine, hayvan veya insandan aşağı bir varlık gibi görme ve ona göre muamele etme olarak da ifade edilebilir (Bashir vd., 2022: 1396). Örgütsel insandışılaştırma ise, çalışanın kişisel öznelliğinin reddedilerek örgütü tarafından nesnel hale getirildiği, örgütün amaçlarına yönelik kullanılan bir araç-gereç veya aletmiş gibi kullanıldığına dair hissettirildiği bir tecrübedir (Bell ve Khoury, 2011: 168). Başka bir ifadeyle örgütsel insandışılaştırma, bireyin iş ortamında aşağılanması, küçük görülmesi, sürekli çalıştırılması, değerersiz hissettirilmesi ve ötekileştirilmesi, onun bir insandan ziyade örgütün önemsiz bir parçası veya aracı gibi muamele edilmesidir.

Bir eylem ya da davranış, bireyin insani açıdan önemsizlik hissi yaşamasına veya manevi olarak incinmesine neden oluyorsa bu durum insandışılaştırma olarak kabul edilir (Mikkola, 2016: 145). İnsandışılaştırma, bireylerin bazı kişi veya grupların insanlık niteliğini reddetmeleri, başkalarının kendilerinden daha az niteliklere sahip olduğunu düşünmeleri ve onların insan kategorisinden dışlanmaları, bireyleri hayvan türleriyle ilişkilendirilmeleri, nesne ve robotlarla özdeşleştirilmeleri gibi durumlarla ortaya çıkabilir (Demoulin, 2021: 196).

İnsanlara insanlık seviyesinin altında muamele etme veya onları insan olarak değerlendirmeme süreci olarak ifade edilen insandışılaştırma, sadece savaş ve soykırım zamanlarında değil, günlük iş yaşamında da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. İnsandışılaştırma düzeyi ve yoğunluğu olayların boyutuna ve sürece göre değeriklik gösterebilir (Bashir vd., 2022: 1396). Ayrıca birey ya da gruba yönelik insandışılaştırma eylemine başvuranlar, kurbanları kendilerinden farklı ve zayıf görmekte, onların insani kimliklerini yadsımakta, merhamet duygularını azaltmakta ve daha fazla şiddet eğilimi göstermektedirler (Coşkun, 2014: 10).

İnsandışılaştırmaya maruz kalan bireyin, yapılan haksız ve merhametsiz muamele nedeniyle şiddet eğilimi giderek artmaktadır (Açıkgöz, 2024: 965). İnsandışılaştırmanın gruplarda da saldırganlığı artırdığı ve ahlaki dışlamayı tetiklediği söylenebilir. Yine birey, diğerlerini insandışılaştırdığında suçluluk hissetmeden başka bireylere karşi kötü davranışlar sergileyebilmektedir (Delgado vd., 2009: 699). Bu yüzden hem birey hem de örgüt açısından insandışılaştırmanın önüne geçebilmek için değerersizlik, yok sayma ve ötekileştirme gibi durumların ortadan kaldırılması önemlidir.

İnsandışılaştırma kavramının; insandışılaştıran ve insandışılaştırılan şeklinde iki tarafı, insandışılaştırma tutumu ve insandışılaştırılma algısı şeklinde iki yönü bulunmaktadır. Bu noktada yöneticinin insandışılaştıran, çalışanın ise insandışılaştırılan olduğu söylenebilir. Tutum olarak insandışılaştırma, farkında olsun ya da olmasın yöneticinin çalışana yönelik tutumunu, algı olarak insandışılaştırma ise çalışanın böyle bir tutum olsun veya olmasın yönetici tarafından kendisine yönelik böyle bir tutumun olduğunu hissetmesidir (Coşkun, 2014: 10). İnsandışılaştırma tutumu da animalistik (hayvansal) ve mekanistik şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Animalistik insandışılaştırma, insanı hayvanlardan ayıran yüksek bilişsel kapasite, nezaket, medeniyet, zekâ ve ahlaki hassasiyet gibi özelliklerin inkâr edilmesini; mekanistik insandışılaştırma ise, insanı robot gibi cansız varlıklardan ayırt eden soğukluk, durgun olma, katılık, değerisebilirlik gibi niteliklerin ve duygusallığın eksikliğini ifade etmektedir (Haslam, 2006: 258; Bruneau vd., 2021: 907). Animalistik insandışılaştırma, insanları hayvanlardan ayıran mantıksal olguların reddedilmesidir. Bu insandışılaştırma genellikle savaş ve göç durumlarında karşılaşılan bir durumdur. Mekanik insandışılaştırma ise, insanları nesnelere ayıran niteliklerin, bireyler arası sıcaklık ve duygusal

tepkilerin reddedilmesidir. Bu tür insandışılaştırma ise teknoloji ve tıp gibi alanlarda yer bulmaktadır (Nguyen vd., 2021: 44). Ayrıca insandışılaştırmanın, dikey ve yatay olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Dikey boyut, insandışılaştırma gerçekleştiren muhatap ile insandışılaştırılan muhatap arasında yakınlığın olduğu durumdur. Yatay boyutta ise bu iki taraf arasında mesafenin yani uzaklığın olduğu, ilişkinin bulunmadığı soylenebilir. Yatay boyutta statü ve egemenlikten ziyade mesafe ve kopukluk söz konusudur. Dikey boyutta ise, insanların hiyerarşik olarak sınıflandırıldığı ancak üstlerin aslıardan her anlamda üstün ve en alttakilerin insandışılaştırma konusunda savunmasız oldukları ifade edilir (Haslam ve Loughnan, 2014: 409-410).

İnsandışılaştırmanın nedenleri sektörel (yoğun teknoloji kullanımı, ileri düzeyde işbölümü ve uzmanlaşma, altyapı sorunları), örgütsel (kullanılan dil, fiziksel öğeler, gözlemlenen davranışlar, paylaşılan değerler ve hedefler, temel varsayım ve inançlar, performans yönetimi) ve ilişkisel (güç mesafesi, yüksek statü, cinsiyet, etnisite, dini inanç ve kültürel farklılıkları, grup-içi ilişkiler, iletişim tarzı, ahlaki sıkıntı, empati düşüklüğü) olmak üzere üç kategoride incelenebilir (Coşkun, 2014: 12-21).

Örgütsel insandışılaştırma sonucunda çalışanlar örgütlerine karşı olumsuz tutum geliştirmektedir (Caesens vd., 2017: 527). İnsandışılaştırma, çalışanın örgütteki önemini azaltmakta, kendisini küümsemniş hissetmesine neden olmakta ve örgütten ayrılmak istemesine yol açmaktadır (Bell ve Houry, 2011: 184). Ayrıca insandışılaştırma, bireylerin kendisine özgü varlıklarını ve yaşam kalitesini tehdit edebilmektedir (Keenan, 1990: 28). İnsandışılaştırma sonucunda birey aşağılanma, moral bozukluğu, motivasyon kaybı ve değerersizlik duygusu yaşamakta (Ahmed ve Khan, 2016: 115), kendisini haksızlığa uğramış hissetmekte, adaletsizlik algısı oluşmakta ve etik dışı uygulamalara maruz kalmaktadır (Bell ve Houry, 2011: 168). Diğer taraftan insandışılaştırma, çalışanların motivasyonunda, örgüte bağlılıklarında, üretkenliklerinde azalmaya, kendilerini değerersiz hissetmelerinde, tükenmişlik sendromu yaşamalarında ve işten ayrılma niyetlerinde, işletme giderlerinde artışa, örgütün verimliliğinde kayba ve maliyetlerde yükselmeye yol açabilmektedir (Zeid vd., 2024: 2).

Örgütsel insandışılaştırma her ne kadar olumsuz algılansa da olumlu yönlerinin olduğu soylenebilir. Kişisel ve örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde kabul edilebilir ve gerekli bir stratejidir (Christoff, 2014: 1). Zor kararların kolaylaştırılmasını ve mesleki tükenmişlikten korunmayı, ahlaki sıkıntılarının, saldırgan nitelikteki davranışlarının azalmasını sağlamaktadır (Coşkun, 2014: 21-23). Ayrıca olumlu insandışılaştırma ile çalışanlar küçümsemek yerine övülmekte (Örnek: Aslan gibi sporcu) ve böylece motivasyonun artması sağlanmaktadır. İdari anlamda otoritenin sağlanması ve verilen görevlerin eksiksiz yerine getirilmesinde de faydalı olabilmektedir (Utych ve Fowler, 2021: 190-191).

3. Yöntem

3.1. Veri Toplama Araçları ve Analiz Yöntemleri

Araştırmada verilerin toplanmasını sağlamak için online soru formu (anket) uygulanmıştır. Soru formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yaş, cinsiyet, medeni durum ve işyerinde çalışma süresine ilişkin demografik özellikleri içeren dört soruya yer verilmiştir. İkinci bölümde örgütsel insandışılaştırmayı ölçmek için Bell ve Houry (2011) tarafından geliştirilen tek boyutlu Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği kullanılmış olup bu ölçek tek boyuttan ve 8 ifadeden oluşmaktadır. İlgili yazarlar, örgütsel insandışılaştırmanın örgütlerdeki olumsuz sonuçlara neden olmasındaki temel durumların, sosyal takas kuramı (social exchange theory), sosyal kimlik kuramı (social identity theory) ve öz belirleme kuramı (self-determination theory) olduğunu belirterek bu kuramlar neticesinde örgütlerde insandışılaştırmanın meydana geldiğini açıklamışlardır (Brison vd., 2022). Katılımcıların bu ölçeklerdeki her bir maddeye vereceği cevap için 5'li Likert ölçeği kullanılmış olup puanlamalar 1= "Kesinlikle Katılmıyorum", 2= "Katılmıyorum", 3= "Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", 4= "Katılıyorum", 5= "Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir. Anket uygulaması hem yüz yüze hem de çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin orijinal hali olan İngilizce formu, Türkçeye çevrilmiş ve alanında uzman olan İngilizce dil bilimci akademisyenler tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Başka bir İngilizce dil uzmanı akademisyen tarafından tekrar Türkçeye çevrilen ölçek formu dikkate alınarak geri çeviri sonrasında elde edilen Türkçe

ölçek formunun İngilizce forma yakın olduğu belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen ölçeğin Türkçe formu alanında uzman, doktora mezunu 6 akademisyene gönderilerek uygunluğu noktasında uzman görüşü alınmıştır. Daha sonra araştırma ölçek formuna son hali verilmiştir.

Araştırma kapsamında önce demografik bulgulara, daha sonra ilgili ölçeğe ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bulgularına yer verilmiştir.

Araştırmada iki farklı örneklemden yararlanılarak analizler yürütülmüştür. Ölçek uyarlama çalışmasına yönelik öznel değerlendirmeleri kapsamına alan orijinal dilden ana dile çeviri, anadilden orijinal dile geri çeviri ve ön test aşamalarına ilaveten, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve ikinci örneklem üzerinden Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yöntemleri kullanılarak uyarlama çalışması neticesinde ulaşılabilecek bulguların geçerlilik ve güvenilirlikleri yorumlanacaktır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademik ve idari personeller oluşturmaktadır. Evreni oluşturan herkese ulaşma imkânının olmaması sebebiyle örnekleme yoluna gidilmiştir ve zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolaylık sağlayan "kolayda örnekleme yöntemi" kullanılmıştır (Tutar ve Erdem, 2022a). Araştırmanın örneklemi ise Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'ndeki 441 akademik ve idari personel olarak belirlenmiştir. Evren sayısının belli olmadığı durumlarda 384 örneklem sayısı kullanılması uygundur (Cohen vd., 2000: 95; Tutar ve Erdem, 2022a). Elde edilen verilerin evreni yeterince temsil ettiği kabul edilmiştir.

Araştırma verilerinin toplanmasından önce Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 03.09.2024 tarih ve 2024/08/16 karar numarasıyla Etik Kurul izni alınmıştır.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında önce demografik bulgulara, daha sonra ilgili ölçeğe ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Verilerden elde edilen demografik bulgular Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1: Demografik bulgular

Cinsiyet	F (Sıklık)	Yüzde (%)	Medeni Durum	F (Sıklık)	Yüzde (%)
Kadın	233	52,8	Bekâr	154	34,9
Erkek	208	47,2	Evli	287	65,1
Toplam	441	100,0	Toplam	441	100,0
Yaş	F (Sıklık)	Yüzde (%)	Eğitim Düzeyi	F (Sıklık)	Yüzde (%)
18-25	100	22,6	Lise	15	3,4
26-35	125	28,4	Önlisans	81	18,3
36-45	101	22,9	Lisans	132	29,9
46-55	92	20,9	Yüksek Lisans	112	25,5
56-üstü	23	5,2	Doktora	101	22,9
Toplam	441	100,0	Toplam	441	100,0

Tablo 1'de belirtildiği üzere anketi yanıtlayan bireylerin %52,8'si kadınlardan oluşurken, %47,2'si ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaş değişkeni dikkate alındığında katılımcıların %22,6'sı 18-25, %28,4'ü 26-35, %22,9'u 36-45, %20,9'u 46-55 ve son olarak %5,2'si ise 56 yaş ve üzeri olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin bulgulara göre %34,9'u bekâr bireylerden oluşurken, %65,1'i ise evli bireylerden oluşmaktadır. Son olarak eğitim durumlarına göre katılımcıların %3,4'ü lise, %18,3'ü önlisans, %29,9'u lisans, %25,5'i yüksek lisans ve %22,9'u ise doktora düzeyine sahip bireylerden oluşmaktadır (Tablo 1).

4.2. Güvenirlik Analizi Bulguları

Türkçeye uyarlanan ölçeğin iç tutarlılığını tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha (α) güvenirlik katsayısı değerlendirilmiştir. Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğinin Cronbach Alfa katsayıları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Örgütsel insandışılaştırma ölçeği madde miktarı, cronbach alfa katsayıları

Ölçek	Orijinal Ölçek (α)	Uyarlanan Ölçek (α)	Madde Sayısı	n
Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği	0,86	0,96	8	441

Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğinin alfa katsayısı 0,96 olarak bulunmuştur. Orijinal ölçekte ilgili yazarlar alfa katsayısını 0,86 olarak belirlemişlerdir. Likert tipi kurgulanan ölçeğe yönelik α katsayı değerlerinin 0,96 olarak belirlenmesiyle araştırma ölçeklerinin “iyi düzeyde” güvenilir olduğu söylenebilir (Özcan ve Balyer, 2013: 144; Tutar ve Erdem, 2022a: 484). Bu çerçevede Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği’nin içsel tutarlılık ve güvenirlik değerlerinin uygun olduğu (0,96) görülmekte ve ölçüm aracının iç tutarlılığını sağladığı söylenebilir.

Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği test-tekrar test güvenirliliği belirlenmeye çalışılmış ve bu doğrultuda ilk ölçüm için Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi’nde görev yapmakta olan 219 akademisyen ve idari personel aracılığıyla veri toplanmış akabinde yaklaşık 2 ay sonra 222 kişiden daha veri toplanarak birinci ölçüm ile ikinci ölçümden elde edilen verilerin ortalamaları alınmıştır. Bu ortalamalara korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda ölçek maddelerinin birinci uygulamaları ile ikinci uygulama arasında anlamlı, yüksek değerde pozitif yönlü bir ilişkinin ($r=0,69$, $p<0,01$) olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre araştırma modelinin test-tekrar test güvenirliliğini sağladığı belirlenmiştir.

4.3. Geçerlik Analizi Bulguları

Araştırma sürecinde ölçek ifadelerinin ölçüm geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla toplanan verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Tablo 3’te Kaizer Mayer Olkin Bartlett Testi değerleri belirtilmektedir.

Tablo 3: Faktör analizi uyum değerleri

Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) Örneklem Ölçüm Değer Yeterliliği		0,771
Bartlett testi	Ki-Kare değeri	4822,506
	Sd	28
	p	0,000

Tablo 3’te görüleceği üzere açıklayıcı faktör analizi KMO Bartlett Testi analizindeki KMO değeri 0,771 olarak belirlenmiştir. Bu değer araştırmanın örneklem büyüklüğünün açıklayıcı faktör analizinin yapılabilir olduğunu göstermektedir. Bartlett’s Test Sphericity sonucuna göre Ki-kare değeri 4822,506 olarak belirlenmiştir ($p<0,000$). Bu değere göre örneklem hacminin yeterli olduğu görülmüş ve araştırma verilerine faktör analizi yapılabileceğini göstermiştir. Araştırma ölçeğinin faktör sayısı ile ölçek ifadelerinin açıkladıkları varyans oranları Tablo 4’te belirtilmektedir.

Tablo 4: Faktörlerin varyans oranları

Faktörler	Toplam	Başlangıç Özdeğerleri		Karesel Yüklemelerin Dönme Toplamları		
		% Varyans	Kümülatif %	Toplam	% Varyans	Kümülatif %
Örgütsel İnsandışılaştırma	6,309	78,864	78,864	6,309	78,864	78,864

Tablo 4’te görüleceği üzere analiz sonucunda toplam varyansın %78,864’ünü açıklayan, öz değeri 1’den yüksek olan tek faktörlü bir yapının olduğu görülmektedir. Örgütsel İnsandışılaştırma ölçek ifadeleri toplam varyansın %78,864’ü açıklanmaktadır. Bu oranın yüksek olması, araştırma ölçeğinin ölçülmek istenen konuyu yeterli düzeyde ölçtüğünü göstermektedir (Geçkil ve Tikici, 2015; (Tutar ve Erdem, 2022b). Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği faktör miktarını belirlemek amacıyla öz değeri (Eigenvalues) 1 ve 1’den

yüksek faktörler değerlendirmeye alınmış, açıklanan varyans değerinin 78,86 değerinde olduğu belirlenerek yüksek bir değer belirlenmiştir. Tablo 5'te açıklayıcı faktör analizine ilişkin faktör yükleri belirtilmektedir.

Tablo 5: AFA faktör yapısı faktör yükleri

Ölçek Maddeleri	Faktör Yüğü
Öİ4	,825
Öİ3	,824
Öİ5	,790
Öİ2	,771
Öİ6	,709
Öİ1	,686
Öİ7	,641
Öİ8	,617

Tablo 5'te Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin tek faktörlü yapısı 8 maddeden oluşmakta olup ölçek ifadelerinin faktör yüklerinin 0,61 ile 0,82 arasında değiştiği gözlemlenmiştir.

Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği ifadelerine öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve faktör yükleri bulunmuştur. Bu işlemde sonra toplanan verilere geçerlilik analizi yapılması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Hair vd. (2012)'ne göre bilimsel bir ölçek aracılığıyla toplanan verilere doğrulayıcı faktör analizi uygulanması gerekmektedir. Bu uygulamanın temel nedeni, ölçek yapıları içerisinde var olan ve karşılıklı etkileşim halinde bulunan değişkenlerin analiz edilmesidir. Belirlenen ölçek modeli içerisindeki keşfedilmemiş gizil değer ve değişkenlerin keşfedilebilmesi bu yolla sağlanır. Doğrulayıcı faktör analizi sürecinde Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin maddelerine yönelik hata oranları ve model uyum indisleri Tablo 6'da belirtilmektedir.

Tablo 6: Örgütsel insandışılaştırma ölçeği doğrulayıcı faktör analizi değerleri

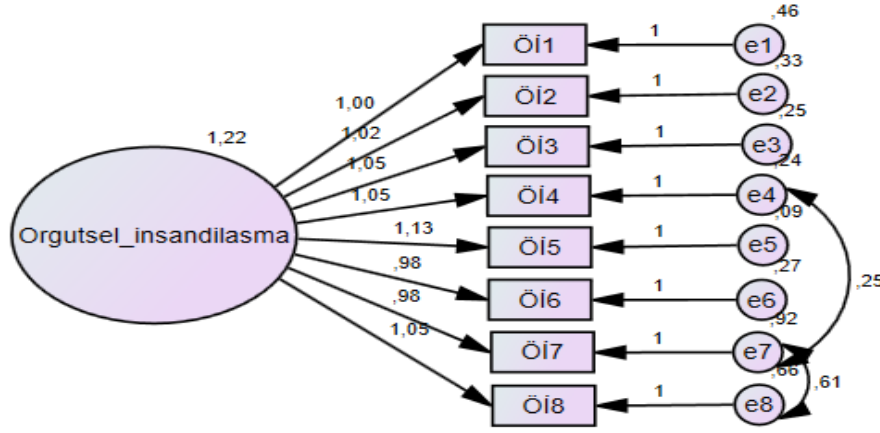
Uyum Ölçütleri	Elde Edilen Değerler
X ² /df	725,72/283=2,564**
RMSEA	0,054**
GFI	0,891**
NFI	0,905***
CFI	0,907***
TLI	0,907***
IFI	0,910***
PGFI	0,604*
AGFI	0,745*

*** Mükemmel Uyum ** İyi Uyum * Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 6'da görüleceği gibi X² değeri 925,72 (Serbestlik derecesi-df=257) olarak bulunmuştur (p<0,05). Bir araştırmada araştırma modelinin yeterli düzeyde uyumda olabilmesi için X²/df değerinin 0-2 arasında bir değer alması durumunda araştırma modelinin mükemmel uyum sağladığı belirtilirken, bu değer 2-3 arasında değişmesi durumunda araştırma modelinin iyi uyum sağladığı söylenmektedir (Hair vd., 2012; Çokluk vd., 2012: 254; Kline, 2011: 307). Ayrıca X²/df=2,56 rakamı elde edilmiş, bu değere göre araştırmada iyi uyumun elde edildiği belirlenmiştir (Erkorkmaz vd., 2013; Merdan ve Erdem, 2024). Diğer yandan bir araştırmada RMSEA değerinin 0,05-0,08 arasında değişmesi ile yine araştırma modelinin iyi uyum sağladığı söylenebilir (Kline, 2014; Hair vd., 2006; MacKenzie ve Podsakoff, 2012; (Tutar ve Erdem, 2022b). Yine Tablo 6'ya göre RMSEA=0,054 olarak bulunmuştur. Bunlara ek olarak GFI=0,891, NFI=0,905, TLI=0,907, CFI=0,907 ve IFI=0,910 değerleri bulunmuştur. Bu değerlerin 1'e yakın olması ile araştırmanın iyi uyum sağladığı belirlenmiştir (Hair vd., 2006; Fornell ve Larcker, 1981). Araştırma ölçeğinde PGFI=0,604 ve AGFI=0,745 olarak belirlenmiştir. PGFI ve AGFI değerlerinin de 1'e yakın olarak belirlenmesiyle araştırma modelinin uyumlu olduğu söylenebilir (Joreskog ve Sorbom, 1993; Hair vd., 2006; Fornell ve Larcker, 1981). Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi bulguları sonucunda iyi

uyumlu olduğu belirlenmiştir. Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği doğrulatoryıcı faktör analizi sonucunda elde edilen yol şeması Şekil 1’de belirtilmektedir. Yol diyagramında, standartlaştırılmış parametre bulguları tablo 6’da gösterilmektedir.

Şekil 1: Örgütsel insandılaşırma tek boyutlu ölçek modeli

Şekil 1 ve Tablo 6’da Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği alt boyutlarındaki varyanslara göre Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği’nin 0,62-0,90 arasında değerlere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu değerlerin 0,5’in üzerinde olması nedeniyle analiz kapsamındaki tüm ifadelerin kabul edilebilir ölçümde olduğu söylenebilir (Özcan ve Balyer, 2013: 144; Erdem ve Alav, 2023).

Tablo 7: Örgütsel insandılaşırma ölçeği doğrulatoryıcı faktör analizi değerleri

Ölçek Kodu	Ölçek İfadeleri	Standardize Edilmiş Faktör Yükleri	t değeri
Öİ4	Çalıřtđđım kurum, benim deneyimlerim, arzularım, planlarım ve hislerimle ilgilenmiyor ve beni kendi amaçları için kullanabileceği bir araç olarak görüyor.	,934	14,525
Öİ5	Çalıřtđđım kurum beni performansıma göre değerlendirerek önemsiyor.	,934	13,087
Öİ3	Çalıřtđđım kurumda çalışanlar, kendilerini küçümsenmiş ve saygısızlığa uğramış olarak hissediyorlar.	,939	14,595
Öİ2	Çalıřtđđım kurumda yöneticiler, yaptığım işleri rolüm ve görevim olarak görüyor.	,908	12,658
Öİ6	Çalıřtđđım kurumda önemli konularda karar vermekte özgür değilim ve her şey birçok resmi kural ve bürokrasi ile kontrol edilmektedir.	,905	11,731
Öİ1	Çalıřtđđım kurum, bana bir makinenin parçası gibi davranıyor.	,881	12,635
Öİ7	Çalıřtđđım kurumda bireysel katkı ve yaratıcılık teşvik edilmektedir.	,821	10,406
Öİ8	Çalıřtđđım kurumda çalışanların endişelerine yanıt verilmemekte, çalışanlar robot olarak görülerek çalışanlara sayı gibi davranılmakta ve verimliliğe odaklanılmaktadır.	,822	10,130

* Örgütsel insandılaşırma ölçeği 7. ifade ters kodlanmıştır.

Tablo 7’de Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği tek boyutlu bir ölçek olup bu ölçeğe ilişkin analizde ölçek modeli gizil değişkenlerde gözlenen faktörlere yönelik t değerlerinin 10,406 ile 14,595 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Buna ek olarak ölçek maddelerinin tümü anlamlı ($p < 0,01$) t değerine sahiptir. Bu bulgular ışığında Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği’nin iyi bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir (Albright ve Park, 2009). Orijinal ölçekte ters kodlanmış ifadenin olmamasına rağmen Örgütsel İnsandılaşırma Ölçeği’nin Türkçeye uyarlanması işleminde 7. ifade ters olarak kodlanmıştır. İlgili 7. sorunun pozitif bir duyguyu sorguladığı görülmele birlikte ölçek sorularının tümü negatif özelliktedir. Bu nedenle ilgili soru anketin ortalama değeri ile faktör değerlerini değiştirdiği için bu sorunun ters kodlanması gerektiği

düşünülmüştür. Diğer yandan araştırma sürecinde ölçüt bağımlılığı geçerliliğinin yapılabilmesi için Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği ile aynı soru formunda katılımcılara Hirschfeld vd. (2000)'nin geliştirdiği "İşe Yabancılaşma Ölçeği" yöneltilmiştir. Bu ölçeğe yönelik ifadeler Tablo 8'de belirtilmektedir.

Tablo 8: İşe yabancılaşma ölçeği doğrulayıcı faktör analizi değerleri

Ölçek Kodu	Ölçek İfadeleri	Standardize Edilmiş Faktör Yükleri	t değeri
İY3	İş hayatının çoğu anlamsız faaliyetlerle boşa harcanıyor.	,911	11,652
İY2	Neden çalıştığımı merak ediyorum.	,872	12,167
İY6	İnsanların işlerinde sıkı çalışıp çalışmamaları önemli değil; sadece birkaç "üst düzey" gerçekten kazanç sağlıyor.	,835	11,502
İY1	Geçimini çalışarak sağlayanlar, işleri yürütenler tarafından manipüle edilir.	,784	10,483
İY10	Yaptıkları işin toplum için değerli olduğunu gerçekten hisseden insanlara inanmakta zorlanıyorum.	,717	11,294
İY4	Ne kadar çok çalışırsanız çalışın, hedeflerinize asla ulaşamıyorsunuz.	,663	10,481
İY9	İşten zevk almıyorum; sadece para kazanmak için zaman harcıyorum.	,627	12,178
İY8	İşimde elimden gelenin en iyisini yapmaya pek gerek duymuyorum çünkü zaten hiçbir fark yaratmıyorum.	,531	10,692
İY5	İşle ilgili coşkuyu hayal etmekte zorlanıyorum.	,529	10,188
İY7	Sıradan işler yapmaya değmeyecek kadar sıkıcı.	,505	10,051

Ölçüt Bağımlılığı Geçerliği: Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğinin benzer ölçek geçerliliğinin belirlenmesi için Hirschfeld vd. (2000)'nin geliştirdiği "İşe Yabancılaşma Ölçeği" ile karşılaştırması yapılmıştır. Tablo 8'de ölçüt bağımlılığı geçerliliği için korelasyon analizi sonuçları belirtilmektedir.

Tablo 8: Örgütsel insandışılaştırma ile işe yabancılaşma ölçeği korelasyon değerleri

Ölçekler	Sayı (n)	r	p
Örgütsel İnsandışılaştırma	441	0,726	0,000
İşe Yabancılaşma			

Tablo 8'de görüleceği üzere İşe Yabancılaşma Ölçeği ile Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği arasında pozitif yönlü 0,726 düzeyinde anlamlı ilişki belirlenmiştir. Ayırt edici geçerlik kapsamında ele alındığında iki ölçek arasındaki korelasyonun 0.80 değerinden düşük olması iraksama ve ayırt edici geçerliliğinin kanıtı olarak ifade edilmektedir (Kline, 2011). Bu doğrultuda iraksak geçerlilik sağlanmıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında Bell ve Khoury'nin (2011) geliştirdiği katılımcıların Örgütsel İnsandışılaştırma algılarının ölçülmesi amacıyla ulusal literatürde uyarlanmamış Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama işlemi yapılmıştır. Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin psikometrik özelliklerinin belirlenmesiyle ulusal literatüre yeni bir kavramın kazandırılması amacıyla yapılan araştırmada ilgili ölçeğin Türkçe dilsel eşdeğerlik özellikleri belirlenmiş, orijinal hali 8 maddeden oluşan İngilizce ölçek maddelerinin Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Araştırma örneklemini Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademisyen ve idari personellerden oluşmaktadır.

Bell ve Khoury (2011)'un geliştirmiş olduğu Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin Türkçe diline uyarlanmasının yapıldığı bu araştırmada açıklanan toplam varyans oranı %78 olarak belirlenmiştir. Ölçek ifadelerinin faktör yükleri 0,61 ile 0,82 arasında olduğu görülmekle birlikte bu bulgulara göre ilgili ölçeğin İngilizce formuna göre anlamlı olarak yüksek düzeyde bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$).

Orijinal hali İngilizce dilinde olan ilgili ölçeğin, Türkçeye uyarlanmasının yapıldığı bu çalışmada da görüldüğü üzere tek faktöre sahip bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmanın sonuçlarının orijinal ölçeğe yönelik daha yüksek güvenilirlik ve geçerlilik sonuçlarına sahip olduğu görülmüş ve katılımcıların Örgütsel İnsandışılaştırma durumlarının artarak devam ettiği gözlemlenmiştir.

Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeğine yönelik güvenilirlik analizi yapmak amacıyla Cronbach Alpha katsayı analizi uygulanmıştır. Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği orijinal İngilizce formundaki Alpha katsayı çeşitli katılımcıların kategorileştirilmesi sonucunda elde edilen verilere göre analiz yapılmış ve 0,84 ile 0,94 arasında değerler bulunmuştur. Türkçeleştirilmenin yapıldığı bu çalışmada ise herhangi bir kategorileştirme yapılmadan katılımcılardan doğrudan toplanan verilere analiz yapılarak 0,96 sonucu bulunmuştur. Bu değer 0,70'ten fazla olması ölçeğin fazlasıyla güvenilir olduğunu ve orijinal ölçekten daha yüksek bir sonucun bulunduğu görülmektedir. Test-tekrar test uygulaması ile Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin ilk uygulama süreci ile ikinci uygulama sürecinin yapılmasından sonra bu iki süreçlerin karşılaştırılmasında korelasyon analizi uygulanmış ve yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki ($r=0,69$, $p<0,01$) belirlenmiştir. Bu bulguya göre yine ilgili ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın analiz sürecinde Türkçeye uyarlanan ölçek ifadelerine doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak ki-kare analizi serbestlik derecesine bakılmış ve bu değer (648,19/221=2,93) 5'in altında olduğu belirlenmiştir. RMSEA= 0,051, NFI= 0,905, GFI= 0,891, TLI= 0,907, IFI=0,910 ve CFI= 0,907 olarak bulunmuştur. Bu bulgulara göre araştırma ölçeğinin yeterli düzeyde ve iyi uyuma sahip, ölçmek istenen konuyu iyi ölçen bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Türkçeleştirilen ölçeğin benzer bağımsız başka bir ölçekle uyumuna ilişkin analizde İşe Yabancılaşma Ölçeği'nden yararlanılmış ve yine aynı örneklemeden ilgili ölçek kullanılarak veriler toplanmıştır. Toplanan veriler ile Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği ile elde edilen verilerin ilişkilerine bakılmış ve her iki ölçek arasında olumlu, anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Bu bulguya göre Türkçeye uyarlanan Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin başka bir ölçekle karşılaştırılabilir bir ölçek olduğunu belirlenmiştir. Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin standardize edilmiş faktör yükleri ile t değerlerinin anlamlı olduğu belirlenmiş ($p<0,01$), ölçek maddelerinin geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular sonucunda Bell ve Khoury (2011)'nin orijinal dili olan İngilizce halinde geliştirdikleri ölçek ile bu çalışma sürecinde Türkçeleştirilmesi hedeflenen Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği sonuçları karşılıklı olarak desteklenerek örtüşmektedir.

Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapıldığı bu çalışmada gelecekte konu hakkında çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermek amaçlanmıştır. Araştırma çerçevesinde verilerin Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nden elde edilmesi, yalnızca akademisyen ve idari personellerden veri toplanması ve araştırmanın nicel araştırma yöntemine göre kurgulanması durumları araştırmanın sınırlılıkları arasında belirtilebilir. Ulusal literatürde ilgili ölçeğe Örgütsel İnsandışılaştırma başlığını veren bir çalışma bulunmaktadır. Bilginoğlu ve Yozgat (2022) yaptıkları çalışmada ulusal literatürde ilk defa "örgütsel insandışılaştırma" kavramını ulusal literatürde ilk defa terim olarak kullanılmış olup ilgili makalede İstanbul ilinde mavi yaka çalışanları örnekleminde yaptıkları çalışmada örgütsel insandışılaştırmanın işgörenlerin iş tatminleri ve angaje olmalarını olumsuz etkilediğini, işten ayrılma niyetlerini ise güçlendirdiğini belirlerken, örgütsel insandışılaştırma ve çalışanların işten ayrılma niyetleri üzerindeki ilişkide çalışanların işe angaje olmaları ve iş tatminlerinin aracı rol üstlendiğini belirlemiştir. Ancak ilgili yazarlar bu çalışmalarında ilgili ölçeğin Türkçeye uyarlama işlemi kapsamında ölçek ifadelerini çalışmalarında yer vermemişlerdir. Diğer yandan uluslararası literatüre bakıldığında Caesens vd. (2017) algılanan örgütsel destek ve çalışanların refahı ilişkisinde örgütsel insandışılaşmanın aracılık rolü üstlendiğini belirleyerek örgütsel insandışılaştırmanın bu iki değişkeni zayıflatan ve örgütleri olumsuz yönde etkileyen bir davranış türü olduğunu belirlemişlerdir. Lagios vd. (2024) mavi yaka çalışanları örnekleminde yaptığı çalışmada örgütlerdeki insandışılaştırma eyleminin örgütleri olumsuz yönde etkilediği gibi aile üyeleri arasındaki ilişkilerde de gerginliği artırarak nihayetinde ilişki memnuniyetlerinde bir düşüşe yol açtığını belirlemiştir. Lagios vd. (2022) iki ay arayla veri topladığı örgüt çalışanlarının örgütsel insandışılaştırma algılarının çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını engellediğini ve

bunun da refahı azalttığını belirleyerek psikolojik zorluklar, devamsızlık ve iş tatmini azalması gibi durumlar ile olumsuz tutumları (işten ayrılma niyetleri ve duygusal bağlılık) etkilediğini belirlemiştir.

Literatürdeki ilgili araştırmalar da dikkate alındığında insandışılaştırma eyleminin hem örgütleri hem de bireyleri olumsuz yönde etkilediğine yönelik genel bir görüşün olduğu görölmektedir. Bu araştırmada da insandışılaştırma eyleminin örgütlerde olumsuz durumlara sebep olması Örgütsel İnsandışılaştırmanın örgüt çalışanları ve örgütü olumsuz etkilemesi nedeniyle literatürdeki yayınlar ile bu araştırma bulguları örtüşmektedir.

Araştırma sürecinde teorik önerilere yer vermek gerekirse bu öneriler; gelecekte örgütsel insandışılaştırma konusuyla ilgili araştırma yapacak bireylerin bu çalışmada belirtilen Türkçe ölçek ifadelerini kullanmaları tavsiye edilir. Ayrıca bu ölçek ifadeleri kullanılarak farklı evren ve örnekleme, farklı çalışan gruplarından veri toplanması önerilebilir. Ayrıca Örgütsel İnsandışılaştırma konusuna yönelik nicel araştırma uygulanmasının yanı sıra konunun öncül ve ardıllarının keşfedilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinin de uygulanması tavsiye edilir. Araştırma bulguları ışığında alana yönelik pratik öneriler olarak Örgütsel İnsandışılaştırma Ölçeği kullanılarak verilerin toplanmasıyla örgütteki çalışanların insandışılaştırma algıları ortaya çıkarılabilecektir. Ayrıca ilgili ölçek ile örgütsel davranışın olumsuz konuları olan örgütsel sessizlik, örgütsel sapma, işten ayrılma niyeti, tükenmişlik, kariyerizm, örgütsel yalnızlık, örgütsel sinizm, örgütsel sapma ve benzeri konular ile pozitif etkileşimi olacağı gibi, örgütsel davranışın olumlu konuları olan örgütsel seslilik, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık, örgütsel erdemlilik gibi konularla da negatif etkileşimi olabilecektir. Bu konuların etkileşimleri gelecekte araştırmacılar tarafından incelenebilir. Elde edilecek bulgular ile işletmelerin, devlet kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşları ile diğer üçüncü şahısların konunun önemi hakkında paneller, toplantılar, eğitimler vermeleri suretiyle hem örgütlerin hem de toplumların olumsuz etkilenmelerinin önüne geçilebilecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Açıkğöz, B. (2024), İnsanın İnsana ettiği: İnsandışılaştırma. *Çalışma ve Toplum*, 3(82), s. 963-992.
- Ahmed, I. ve Khan, M. K. (2016), Organizational Justice, Counterproductive Work Behavior and Turnover Intentions Relation: Mediation by Dehumanization and Moderation by Gender. *Paradigms: A Research Journal of Commerce, Economics, and Social Sciences*, 10(2), s. 111-123.
- Albright, J. J., ve Park, H. M. (2009), *Confirmatory Factor Analysis Using Amos, Lisrel, Mplus, and Sas/Stat Calis*. Working Paper. The University Information Technology Services (UITS) Center for Statistical and

- Mathematical Computing, Indiana University.
<http://www.indiana.edu/~statmath/stat/all/cfa/index.html>
- Altıntaş, M. (2024), Çalışma Yaşamındaki Negatif Dinamiklerin Çalışan Davranışlarına Etkisi: Sessiz İstifanın Aracılık Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), s. 255-274.
- Bashir, T., Ashraf, S. ve Bushra Akram, B. (2022), Genealogy of Dehumanization and Ethnocentricity in Muhammad Hanif's Our Lady of Alice Bhatti. *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology*, 19(4), 1393-1405.
- Bell, C. M. ve Khoury, C. (2011), *Organizational De/Humanization, Deindividuation, Anomie, and In/Justice*. S. W. Gilliland, D. D. Steiner ve D. P. Skarlicki (Ed.) Research in Social Issues in Management. Emerging Perspectives on Organizational Justice and Ethics içinde (s. 167-197). Charlotte, NC, US: IAP Information Age Publishing.
- Bilginöglü, E. ve Yozgat, U. (2022), Örgütsel insandışılaştırma ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide, İşe Angaje Olma ve İş Tatmininin Aracı Rolü. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), s. 1-18. <https://doi.org/10.11611/yead.898416>
- Brison, N., Stinglhamber, F., & Caesens, G. (2022). Organizational dehumanization. In *Oxford research encyclopedia of psychology*. <https://oxfordre.com/psychology/display/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-902> Erişim Tarihi: 06.01.2025
- Bruneau, E., Hameiri, B., Moore-Berg, S. L. ve Kteily, N. (2021), Intergroup Contact Reduces Dehumanization and Meta-Dehumanization: Cross-Sectional, Longitudinal, and Quasi-Experimental Evidence from 16 Samples in Five Countries. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 47(6), s. 906-920.
- Caesens, G., Stinglhamber, F., Demoulin, S. ve De Wilde, M. (2017), Perceived Organizational Support and Employees' Well-Being: The Mediating Role of Organizational Dehumanization. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(4), s. 527-540.
- Christoff, K. (2014), Dehumanization in Organizational Settings: Some Scientific and Ethical Considerations. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, s. 1-5.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2000), *Research Methods in Education*. (5th ed). Routledge Falmer, Taylor&Francis Group.
- Coşkun, A. (2014), Sağlık Hizmetleri Sektöründe Ahlaki Bir Sorun Olarak İnsandışılaştırma. *İş Ahlakı Dergisi*, 7(2), s. 9-51.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012), *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Delgado, N., Rodríguez-Pérez, A., Vaes, J., Leyens, J. P. ve Betancor, V. (2009), Priming Effects of Violence on Infrahumanization. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(6), 699-714.
- Demoulin, S., Nguyen, N., Chevallereau, T., Fontesse, S., Bastart, J., Stinglhamber, F. ve Maurage, P. (2021), Examining the Role of Fundamental Psychological Needs in the Development of Metadehumanization: A Multi-Population Approach. *British Journal of Social Psychology*, 60, 196-221.
- Erdem, A. T. (2021). Yıkıcı liderliğin örgütsel sapmaya etkisinde örgütsel sinizmin rolü: Konya ili gıda sektöründe bir uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Toplum & Siyaset), 159-172.
- Erdem, A. T., & Alav, O. (2023). İletişim İsteksizliği Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1387-1404.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, S. Y. (2013), Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), s. 210-223.

- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981), Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), s. 39-50.
- Geçkil, T. ve Tikici, M. (2015), Örgütsel Demokrasi Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4), s. 41-78.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. (2006), *Multivariate Data Analysis*. Uppersaddle River. In: NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Mena, J. A. (2012), An Assessment of the Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research. *Journal of the Academy of Marketing science*, 40(3), s. 414-433.
- Haslam, N. (2006), Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), s. 252-264.
- Haslam, N. ve Loughnan, S. (2014), Dehumanization and Infrahumanization. *Annual Review of Psychology*, 65, s. 399-423.
- Hirschfeld, R. R., Feild, H. S. ve Bedeian, A. G. (2000), Work Alienation as an Individual - Difference Construct for Predicting Workplace Adjustment: A Test in Two Samples. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(9), s. 1880-1902.
- Joreskog, K. ve Sorbom, D. (1993), *Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit*. NY: University Press of America.
- Keenahan, D. (1990), *Dehumanization: Understanding the Paradox of Human Interaction*. Doctor of Philosophy Thesis. Department of Psychology. University of Wollongong.
- Kline, P. (2014), *An Easy Guide to Factor Analysis*. Routledge.
- Kline, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (3. Baskı). New York, NY: Guilford.
- Lagios, C., Caesens, G., Nguyen, N. ve Stinglhamber, F. (2022), Explaining the Negative Consequences of Organizational Dehumanization. *Journal of Personnel Psychology*, 21(2), s. 86-93. <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000286>
- Lagios, C., Stinglhamber, F., Restubog, S. L. D., Lagios, N., Brison, N. ve Caesens, G. (2024), When Organizational Dehumanization Hits Home: Short - Scale Validation and Test of a Spillover-Crossover Model. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 97(3), s. 1037-1075. <https://doi.org/10.1111/joop.12493>
- MacKenzie, S. B., ve Podsakoff, P. M. (2012), Common Method Bias in Marketing: Causes, Mechanisms, and Procedural Remedies. *Journal of Retailing*, 88(4), s. 542-555.
- Merdan, E., & Erdem, A. T. (2024). Hizmet sabotajı ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik analizi. *Denetim*, (31), 75-85.
- Mikkola, M. (2016), *The Wrong of Injustice: Dehumanization and its Role in Feminist Philosophy*. New York, NY: Oxford University Press.
- Nguyen, N., Dao, Q. A., Nhan, T. L. A. ve Stinglhamber, F. (2021), Organizational Dehumanization and Emotional Labor: A Cross-Cultural Comparison Between Vietnam and the United Kingdom. *J. Cross Cult. Psychol.*, 52, s. 43-60
- Özcan, K. ve Balyer, A. (2013), Liderlik Oryantasyon Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 136-150.
- Richmond, V.P., McCroskey, J. C. ve McCroskey, L. L. (2005), *Organizational Communication for Survival: Making Work, Work*. USA: Pearson Education.

-
- Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2022a), *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları (2. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tutar, H., ve Erdem, A. T. (2022b). İşgören yıpranması ölçeği (İYÖ): Ölçek geliştirme çalışması. *Journal of Economics*, 7(18), 316-336.
- Utych, S. ve Fowler, L. (2021), More Human than Human: The Consequences of Positive Dehumanization. *Administrative Theory & Praxis*, 43(2), s. 190-208.
- Väyrynen, T. ve Laari-Salmela, S. (2015), Men, Mammals, or Machines? Dehumanization Embedded in Organizational Practices. *Journal of Business Ethics*, 147, s. 95–113.
- Zeid, M. A. G. A., Khedr, M. A., Rayan, H. N., Mostafa, B ve El-Ashry, A. M. (2024), The Relationship Between Organizational Dehumanization and Work Engagement: The Mediating Effect of Nurses' Work Stress. *BMC Nursing*, 23(193), s. 1-11.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 404-423, doi: 10.11616/asbi.1585804

Global Travel Health Risks and Safety Measures: A Comprehensive Review

Küresel Seyahat Sağlığı Riskleri ve Güvenlik Önlemleri: Kapsamlı Bir İnceleme

Mahmut BALTACI¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 23.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: This literature review examines the primary health risks associated with international travel, including infectious diseases, environmental hazards, and chronic health condition management, as well as basic travel safety measures, and explores the psychological impact of travel, highlighting challenges such as culture shock, travel fatigue, and increased mental health concerns in the wake of the COVID-19 pandemic. Technological innovations such as mobile health applications and telemedicine have become effective in mitigating these risks, supporting the health and safety of tourists worldwide. This narrative literature review addresses the lasting changes brought about by the pandemic, particularly in terms of enhanced health protocols and the integration of digital health certificates, and highlights the importance of safety, sustainability, and mental health for tourists, health organizations, and the travel industry in the evolving landscape of international travel.

Keywords: Global Travel, Health Risks, Safety, Sustainability, Tourist.

&

Öz: Bu literatür incelemesi, bulaşıcı hastalıklar, çevresel tehlikeler ve kronik sağlık durumu yönetimi ile temel seyahat güvenliği önlemleri dahil olmak üzere uluslararası seyahatle ilişkili birincil sağlık risklerini incelemekte ve COVID-19 salgınının ardından kültür şoku, seyahat yorgunluğu ve artan ruh sağlığı endişeleri gibi zorlukları vurgulayarak seyahatin psikolojik etkisini araştırmaktadır. Mobil sağlık uygulamaları, tele tıp gibi teknolojik yenilikler, bu riskleri azaltmada etkili hale gelerek gezginlerin dünya çapında sağlık ve güvenliğini desteklemektedir. Bu anlatı literatür incelemesi özellikle geliştirilmiş sağlık protokolleri ve dijital sağlık sertifikalarının entegrasyonu açısından pandeminin getirdiği kalıcı değişiklikleri ele almakta ve uluslararası seyahatin değişen ortamında turistler, sağlık kuruluşları ve seyahat endüstrisi için emniyet, sürdürülebilirlik ve ruh sağlığının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Seyahat, Sağlık Riskleri, Emniyet, Sürdürülebilirlik, Turist.

Atıf/Cite as: Baltacı, M., (2025). Global Travel Health Risks and Safety Measures: A Comprehensive Review. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 404-423. doi: 10.11616/asbi.1585804

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Mahmut Baltacı, Selçuk Üniversitesi, mbaltaci@selcuk.edu.tr.

1. Introduction

International travel has significantly increased over the past few decades due to the acceleration of globalization. With the growing economic, cultural, and social integration worldwide, individuals are traveling more frequently for purposes such as business, education, tourism, and healthcare. Before 2020, around 1,4 billion people traveled internationally each year, and these numbers were projected to rise continuously (UNWTO, 2019). However, international travel not only offers opportunities for cultural exchange and economic growth but also presents substantial health and safety risks. The COVID-19 pandemic, in particular, has highlighted the inherent dangers associated with global travel.

Tourists are exposed to various factors depending on the destination, such as different climate conditions, infectious diseases, hygiene standards, and local security threats. Given these challenges, international tourists must be well-informed about health measures such as vaccination requirements, epidemic prevention, travel insurance, and the environmental hazards they may encounter. Furthermore, political instability and local security issues can pose additional risks for tourists. The literature addressing how tourists can safeguard their health and safety under such conditions requires thorough review and analysis.

This paper aims to provide a comprehensive review of the literature on health and safety risks associated with international travel. Drawing from existing research, it will examine the health risks, security threats, and preventive measures necessary to mitigate these risks for tourists. Additionally, the paper will evaluate the impact of the COVID-19 pandemic on global travel and explore how future health and safety policies may evolve to accommodate new challenges. In this regard, the primary objective of the paper is to assess current knowledge in the literature regarding health and safety risks in international travel and provide recommendations for effectively managing these risks.

In terms of scope, the paper will focus on four key areas: (1) infectious diseases and vaccination requirements, (2) environmental and social risks encountered during travel, (3) the relationship between mental health and travel, and (4) the impact of the COVID-19 pandemic on travel safety. Within these categories, potential risks for international tourists will be analyzed through case studies and examples from the literature.

Ultimately, this review seeks to raise awareness of the health and safety risks involved in international travel and to provide useful strategies for tourists to protect themselves. By synthesizing current findings from the literature, the study will offer a comprehensive analysis of the risks associated with global travel and the necessary precautions tourists should take.

2. Methodology

This study adopted a narrative literature review approach to evaluate the existing literature on global travel health risks and safety measures. A narrative literature review allows for a non-systematic analysis of literature on a broad topic, thus establishing meaningful connections between related topics and providing an in-depth analysis of existing knowledge. This type of review is particularly valuable for synthesizing diverse studies, identifying research gaps, and drawing interpretative conclusions within a broader context. Unlike systematic reviews, narrative reviews are more flexible and interpretive but are also more susceptible to bias due to their lack of methodological standardization (Baumeister & Leary, 1997).

Under this method, the literature was comprehensively reviewed and specifically organized around the following four main themes:

- Infectious diseases and vaccination requirements.
- Environmental and social risks encountered during travel.
- The relationship between travel and mental health.

-The impact of the COVID-19 pandemic on travel safety.

The data were obtained from reliable sources such as academic journals, reports, and publications from international organizations. During the review process, key themes were identified, existing knowledge around each theme was systematically organized, and comparisons were made between the findings. This approach aimed to provide a basis for expanding the understanding of global travel health risks and making sense of related measures.

3. Literature Review

3.1. Global Health Risks and Travel

International travel exposes individuals to various health risks, depending on the destination, duration, and activities involved. From infectious diseases to chronic health conditions, tourists must be prepared to mitigate potential health concerns that could arise during their journey. This section explores the primary global health risks, including infectious diseases, vaccination and prophylaxis², and the challenges posed by chronic conditions.

3.1.1. Infectious Diseases

International travel has become increasingly prevalent, with an estimated 1.3 billion international tourist arrivals recorded in 2017, a figure projected to rise to 1.8 billion by 2030 (Frost et al., 2019; Pennino, 2023). One of the most significant health risks associated with international travel is exposure to infectious diseases. Many regions of the world are endemic to diseases that are not commonly found in tourists' home countries. These diseases include malaria, dengue fever, Zika virus, yellow fever, SARS, swine flu (H1N1), and MERS, among others. For instance, sub-Saharan Africa and Southeast Asia are hotspots for malaria, with hundreds of thousands of cases reported each year (World Health Organization, 2020). This surge in travel, while fostering cultural exchange and economic growth, also heightens the risk of exposure to infectious diseases. Tourists are often at risk of contracting illnesses that are endemic to their destinations, particularly in tropical and subtropical regions where diseases such as malaria, dengue fever, and schistosomiasis are prevalent (Leal et al., 2012; Adou et al., 2019; Nadal et al., 2017). The dynamics of travel-related infectious diseases are complex and influenced by various factors, including the geographic region, local health infrastructure, and the travel behaviors of individuals (Kalanlar et al., 2018; Kumar et al., 2022).

The epidemiology of infectious diseases among tourists is shaped by their behaviors and knowledge regarding health risks. Studies have shown that many tourists lack adequate awareness of the health risks associated with their destinations, with significant gaps in knowledge regarding necessary vaccinations and preventive measures (Kalanlar et al., 2018; Polla et al., 2020). For instance, a study indicated that less than a quarter of community pharmacists in Italy were knowledgeable about common travel-related infectious diseases, highlighting a broader issue of insufficient health education among tourists (Polla et al., 2020). Furthermore, tourists often engage in riskier behaviors, such as consuming unsafe food and water or neglecting to seek pre-travel health consultations, which can exacerbate their vulnerability to infectious diseases (Adou et al., 2019; Chien et al., 2017).

The role of travel medicine has become increasingly important in addressing these risks. Travel medicine encompasses a multidisciplinary approach that includes pre-travel consultations, vaccinations, and health education tailored to the specific needs of tourists (Anari et al., 2015; Leder et al., 2013). Pre-travel advice is crucial in mitigating the risks of infectious diseases, as it equips tourists with the knowledge necessary

² Refers to actions or treatments taken to prevent a disease or condition before it occurs. It comes from the Greek words "pro" (before) and "phylaxis" (guarding or protecting).

to protect themselves against potential health threats (Odolini et al., 2012). Additionally, the emergence of antimicrobial resistance poses a significant challenge, as tourists may inadvertently contribute to the spread of resistant infections through self-treatment practices or exposure to resistant strains in different regions (Frost et al., 2019; Watanebe et al., 2018).

Travel medicine plays a vital role in managing pandemics by preventing the spreading of infectious diseases across borders. Lessons from outbreaks like COVID-19, SARS, and Ebola emphasize the importance of pre-travel education, vaccination, and adherence to health protocols. Real-time surveillance at airports, digital tools for contact tracing, and international collaboration are critical for early detection and response. Post-travel monitoring and effective quarantine measures also help contain infections. Strengthening global health systems and integrating travel medicine into pandemic preparedness can minimize future risks while ensuring safe international travel (Enitan et al., 2024).

In conclusion, the intersection of international travel and infectious diseases necessitates a proactive approach to health education and preventive measures. As travel continues to increase, so too does the importance of understanding the health risks associated with travel and the need for comprehensive travel medicine practices to safeguard the health of tourists worldwide.

3.1.2. Vaccination and Prophylaxis

Vaccination is one of the most effective ways to protect tourists from infectious diseases. The Centers for Disease Control and Prevention (CDC, 2020) and the World Health Organization (WHO) both provide guidelines on the necessary vaccinations for different regions. For example, yellow fever vaccination is mandatory for tourists to certain African and South American countries, where the disease is endemic. Similarly, vaccination against hepatitis A and B, typhoid, and rabies may be recommended depending on the destination and the length of stay.

Vaccination and prophylaxis are critical components of health risk management for international tourists, particularly as global travel increases and the risk of exposure to infectious diseases rises. Vaccination not only protects individual tourists but also plays a vital role in public health by preventing the spread of vaccine-preventable diseases across borders. The World Health Organization (WHO) recommends various vaccinations based on the traveler's destination, duration of stay, and specific activities planned during travel (Pavli & Maltezou, 2017).

One of the most significant challenges in ensuring adequate vaccination coverage among tourists is the low uptake of recommended vaccines. Studies indicate that a substantial proportion of tourists do not receive the necessary vaccinations or prophylactic medications before embarking on their journeys. For example, a study found that only 20-40% of tourists in certain countries sought pre-travel consultations that included vaccinations and anti-malarial chemoprophylaxis (Yoshimura et al., 2017). Additionally, more than a quarter of tourists who sought pre-travel health advice refused at least one recommended vaccine, reflecting a concerning trend in vaccine hesitancy (Lammert et al., 2016). This reluctance can be attributed to various factors, including a lack of awareness about the risks associated with travel-related diseases and misconceptions about the effectiveness of vaccines (Adou et al., 2019).

Malaria remains a significant concern for tourists to endemic regions, and chemoprophylaxis has evolved to include several effective options, such as mefloquine, doxycycline, and atovaquone-proguanil (Angelo et al., 2017). Despite the availability of these preventive measures, many tourists remain unaware of the necessity for malaria prophylaxis, particularly in regions where the disease is endemic. For instance, tourists to The Gambia often overlook the need for malaria prophylaxis, which increases their risk of contracting the disease (Genderen et al., 2012). This highlights the importance of pre-travel consultations, which can provide tourists with tailored advice on vaccinations and prophylactic measures based on their specific travel plans (Heywood et al., 2012).

The role of travel clinics is paramount in promoting vaccination and prophylaxis among tourists. These clinics offer pre-travel consultations that include risk assessments, vaccination recommendations, and advice on preventive measures tailored to individual travel itineraries (Pavli & Maltezos, 2017). Research has shown that tourists who seek pre-travel health advice are more likely to engage in risk-reducing behaviors, such as obtaining vaccinations and adhering to prophylactic regimens (Heywood et al., 2012). Furthermore, the implementation of policies that require proof of vaccination for certain diseases, such as yellow fever, can enhance compliance and protect both tourists and the communities they visit (Brent et al., 2018).

In conclusion, vaccination and prophylaxis are essential for safeguarding the health of international tourists. Increasing awareness and access to pre-travel health services, addressing vaccine hesitancy, and promoting adherence to recommended vaccinations and prophylactic measures are critical steps in reducing the incidence of travel-related infectious diseases.

3.1.3. Chronic Health Conditions

Traveling internationally with chronic health conditions requires meticulous planning to ensure safety and minimize health risks. Individuals with conditions such as diabetes, cardiovascular disease, asthma, or chronic kidney disease need to take additional precautions to adapt to the challenges of travel, such as time zone changes, medication access, and environmental risks. Pre-travel consultations with healthcare providers are essential to assess travel fitness, adjust medications, and discuss preventive measures. For instance, diabetic travelers may need to plan insulin management across time zones, while individuals with asthma should prepare for exposure to potential triggers such as pollution or allergens (Alghnam et al., 2021; Sanford & Jong, 2016).

Medication management is a critical aspect of traveling with chronic conditions. Tourists should carry a sufficient supply of medications in their original, labeled packaging and pack them in their carry-on luggage to avoid loss or damage during transit. Additionally, understanding the legal regulations regarding medications in the destination country is vital, as some drugs may be restricted or require specific documentation (Keystone et al., 2018). Vaccinations are another crucial consideration, particularly for individuals with immunocompromised conditions, as they may require special protocols or need to avoid live vaccines (Kotton, 2008).

Environmental factors pose unique challenges for tourists with chronic health conditions. Changes in altitude, climate, or air quality can exacerbate respiratory or cardiovascular issues. For example, individuals with chronic obstructive pulmonary disease (COPD) should avoid high-altitude destinations unless proper oxygen therapy is arranged (Wilson & Chen, 2020). Tourists must also be vigilant about maintaining hydration, avoiding high-risk foods, and managing physical exertion to prevent complications like dehydration or exacerbation of symptoms (Driggin et al., 2020).

Emergency preparedness is crucial for tourists with chronic conditions. Carrying a written summary of their medical history, a list of current medications, and a medical alert ID can be lifesaving in urgent situations. Travel insurance that covers pre-existing conditions and medical evacuation is highly recommended. Additionally, identifying nearby medical facilities at the destination can provide peace of mind and quicker access to care if needed (Baumeister & Leary, 1997). With careful preparation and risk management, individuals with chronic health conditions can enjoy international travel safely and confidently.

4. Travel Safety and Risk Factors

In addition to health risks, tourists face various safety threats during international journeys. These risks can arise from environmental factors, transportation conditions, and sociopolitical instability in destination countries. Tourists must be aware of these dangers and take preventive measures to ensure their safety. This section examines the major travel safety risks, including environmental hazards, transportation and traffic safety, and social and political instability.

4.1. Environmental Hazards

Tourists are often exposed to different environmental conditions that can pose significant risks to their health and well-being. Climate, natural disasters, air pollution, and food and water safety are among the primary environmental hazards that tourists may encounter. Climate-related risks vary depending on the destination. Extreme heat, cold, or humidity can affect tourists who are not acclimated to these conditions. For example, tourists from temperate climates may be unprepared for the heat and humidity of tropical destinations, leading to dehydration, heatstroke, or other heat-related illnesses (Mills et al., 2017). Cold climates, especially in high-altitude regions, pose risks such as hypothermia, frostbite, and altitude sickness. Altitude sickness, in particular, can affect tourists visiting mountainous regions, such as the Andes or the Himalayas, where oxygen levels are lower, making breathing difficult for those unaccustomed to high altitudes (Beall, 2014).

Natural disasters are another environmental risk that tourists should be mindful of. Earthquakes, hurricanes, tsunamis, and volcanic eruptions are unpredictable events that can pose life-threatening dangers to tourists. For instance, Japan, Indonesia, and the Pacific islands are prone to seismic activity and tsunamis, while the Caribbean and parts of the United States experience frequent hurricanes. Tourists visiting regions with a history of natural disasters should familiarize themselves with local emergency procedures and have contingency plans in place in case of an emergency (Smith & Petley, 2019).

Air quality and pollution are significant concerns, particularly in urban areas of developing countries. Poor air quality, caused by vehicle emissions, industrial activity, and deforestation, can exacerbate respiratory conditions like asthma or chronic bronchitis. For instance, major cities in China, India, and Mexico are known for their high levels of air pollution, which can impact tourists' health (Gupta et al., 2020). Tourists with pre-existing respiratory conditions should consider these environmental factors when planning their trips and take necessary precautions, such as wearing masks or avoiding outdoor activities during peak pollution periods.

Finally, food and water safety are major concerns in regions where sanitation and hygiene practices may not meet the standards tourists are used to. Consuming contaminated food or water can lead to gastrointestinal illnesses such as tourist's diarrhea, cholera, or hepatitis A. To mitigate these risks, tourists are advised to drink bottled or purified water, avoid raw or undercooked foods, and be cautious when consuming street food or dining in unsanitary conditions (Tate et al., 2021).

4.2. Transportation and Traffic Safety

Transportation-related accidents are one of the leading causes of injury and death among international tourists. Traffic accidents, unsafe public transportation systems, and unfamiliar driving conditions can significantly increase the risks faced by tourists.

In many developing countries, road traffic safety is often inadequate due to poor infrastructure, lack of traffic regulations, and the presence of unlicensed drivers. For example, countries in Southeast Asia, Africa, and Latin America frequently report high rates of traffic-related accidents involving tourists. In Thailand, one of the most popular destinations, traffic fatalities are among the highest globally, with motorcycles being a common source of accidents for tourists (World Health Organization, 2021). Tourists unfamiliar

with local traffic rules, driving on the opposite side of the road, or using unreliable rental vehicles can increase their risk of accidents.

Additionally, tourists may face challenges with public transportation systems in some countries. Buses, taxis, and trains may not adhere to safety standards commonly expected in more developed regions. Overcrowded buses, unsafe ferries, and poorly maintained trains can increase the likelihood of accidents or injuries. For instance, ferry accidents in Southeast Asia are common, particularly during peak tourist seasons when safety regulations may be relaxed to accommodate more passengers (Parnell, 2019).

Air travel, while generally safer than road travel, is not without its risks. Aviation safety can vary significantly between countries, with some airlines lacking adequate maintenance or safety protocols. Tourists should consult the safety ratings of airlines and be mindful of the conditions at airports in more remote or underdeveloped regions.

4.3. Sociopolitical Risks

Sociopolitical instability is another significant risk that can affect the safety of international tourists. Political unrest, crime, and terrorism can all have a direct impact on tourists, particularly in regions with fragile governments or high levels of violence.

Political instability can lead to protests, strikes, or even violent conflict, which may disrupt travel plans or endanger tourists. Countries experiencing civil unrest, such as those in parts of the Middle East, Africa, and Latin America, pose heightened risks for tourists. For instance, the Arab Spring protests in the early 2010s caught many tourists off guard, leaving them stranded in conflict zones (Volpi, 2013). Tourists should stay informed about the political situation in their destination and register with their embassy for updates on potential risks.

Crime rates in some countries can also present serious threats to tourists. Petty theft, armed robbery, and even kidnapping are common risks in certain regions. Latin American countries, including Brazil, Mexico, and Venezuela, are known for their high crime rates, particularly in urban areas (UNODC, 2020). Tourists should exercise caution, avoid displaying valuables, and be aware of their surroundings at all times to minimize the risk of becoming a victim of crime.

Lastly, terrorism remains a concern in many parts of the world, although the likelihood of being affected by a terrorist attack is relatively low. Nevertheless, high-profile attacks in cities such as Paris, London, and Istanbul have highlighted the need for tourists to remain vigilant. Governments often issue travel advisories warning citizens of heightened risks of terrorism in certain regions, and tourists should consult these advisories before making travel plans (Drake, 2020).

In summary, travel safety is influenced by a combination of environmental, transportation, and sociopolitical factors. Tourists must be aware of the unique risks associated with their destinations and take proactive measures to mitigate these dangers. By understanding these risks, tourists can make informed decisions and ensure their journeys are as safe as possible.

5. Psychological Health and Travel

International travel can be a rewarding experience, offering opportunities for cultural enrichment, professional growth, and personal development. However, alongside these positive aspects, travel can also present significant challenges to mental health. The psychological impact of traveling is often overlooked, yet many tourists experience stress, anxiety, and fatigue. This section will explore the psychological risks associated with travel, focusing on cultural adaptation, travel fatigue, and the impact of prolonged travel on mental well-being.

5.1. Cultural Adaptation and Psychological Stress

One of the most significant psychological challenges international tourists face is adapting to unfamiliar cultural environments. Cultural differences can manifest in language barriers, social norms, behaviors, and even food customs. This phenomenon, commonly referred to as culture shock, can lead to feelings of anxiety, confusion, and frustration.

Culture shock occurs in stages, often starting with the honeymoon phase, where tourists are excited and fascinated by the new environment. However, as the novelty wears off, tourists may experience a period of crisis, where the differences between their home culture and the host culture become more apparent. This can result in homesickness, irritability, and emotional exhaustion. For some, culture shock can develop into acculturation stress, where the process of adapting to new customs and routines becomes overwhelming (Ward et al., 2001). For instance, individuals traveling to countries with vastly different social norms or strict religious practices may find it difficult to reconcile these differences with their own beliefs and values.

In addition to cultural differences, language barriers can exacerbate psychological stress. Communication difficulties may lead to feelings of isolation or helplessness, especially in situations where the tourist is unable to effectively navigate their environment. Research shows that language barriers can also contribute to anxiety, as tourists may feel misunderstood or struggle to convey their basic needs (Gudykunst, 2005).

To mitigate the psychological impact of cultural adaptation, tourists are advised to prepare by learning about the customs, language, and societal norms of their destination before departure. Engaging with locals and finding support networks within the host country can also help ease the transition and reduce feelings of isolation. Additionally, adopting a flexible mindset and practicing cultural empathy can improve one's ability to adapt to new environments.

5.2. Travel Fatigue and Jet Lag

Another common psychological health issue related to international travel is travel fatigue and jet lag, particularly for those crossing multiple time zones. Jet lag is a temporary sleep disorder that occurs when a tourist's internal body clock, or circadian rhythm, is misaligned with the time zone of their destination. Symptoms of jet lag include difficulty sleeping, irritability, disorientation, and cognitive impairment (Samuels, 2012).

Travel fatigue can compound these symptoms, especially for individuals on long-haul flights or those frequently switching between different time zones. The disruption of normal sleep patterns can lead to chronic fatigue, impairing cognitive function, decision-making ability, and overall mental clarity. Business tourists, in particular, often face high levels of stress due to tight schedules, meetings in different time zones, and the pressure to perform at their best despite travel-related fatigue (Waterhouse et al., 2007).

The severity of jet lag varies depending on factors such as the number of time zones crossed, the direction of travel (eastward flights tend to produce worse symptoms), and the tourist's general health and age. Younger tourists may be more resilient to jet lag, whereas older individuals may take longer to recover. Moreover, frequent flyers such as business tourists or flight crews may experience cumulative fatigue, where the effects of multiple flights add up over time, leading to long-term health consequences such as sleep disorders or increased risk of cardiovascular issues (Patterson & Pegg, 2009).

There are several strategies to combat jet lag and travel fatigue. Tourists are often advised to gradually adjust their sleep schedules to match the destination's time zone before departure. Upon arrival, exposure to natural light and staying hydrated can help reset the body's internal clock. In some cases, the use of melatonin supplements or sleep aids may be recommended under medical supervision to help regulate sleep patterns (Sack et al., 2007).

5.3. Long-Term Psychological Effects of Travel

For some tourists, especially those engaged in long-term travel, such as expatriates, students studying abroad, or long-term business assignments, the psychological effects of prolonged travel can be significant. While travel can offer growth opportunities, it can also lead to expatriate depression, burnout, or chronic stress, particularly when individuals are unable to establish a stable routine or social support system in their host country.

The stress of maintaining relationships from afar, managing work or academic responsibilities, and navigating cultural differences can take a toll on mental health over time. Long-term tourists may experience identity confusion, where they feel torn between their home culture and the culture of their host country. This is particularly true for expatriates who may feel disconnected from both their host and home countries, leading to a sense of rootlessness or alienation (Adler, 1975).

Moreover, reverse culture shock can occur when tourists return home after an extended period abroad. Upon re-entry, they may find that they have changed, but their home environment has remained the same, leading to a feeling of disconnection from friends, family, or societal norms (Gaw, 2000). The re-adjustment process can be challenging, particularly for individuals who have developed a strong sense of attachment to their host country's culture.

To mitigate the long-term psychological effects of travel, tourists should prioritize building strong social networks, both in their host country and at home. Regular communication with family and friends can provide emotional support while finding local communities or expatriate groups in the host country can help alleviate feelings of isolation. In cases of chronic stress or burnout, seeking professional counseling or therapy may be necessary to address mental health concerns.

In summary, international travel presents several psychological challenges that tourists must be prepared to manage. Culture shock, language barriers, travel fatigue, and the long-term effects of prolonged travel can all impact mental health. However, with proper planning and awareness, tourists can take steps to reduce these risks and maintain their psychological well-being throughout their journeys.

6. Technological Solutions for Health and Safety

As the world becomes increasingly interconnected, technology plays a critical role in supporting the health and safety of international tourists. From mobile health applications to emergency response systems, modern innovations have transformed the way tourists access healthcare, manage risks, and stay informed during their journeys. This section examines the key technological solutions that enhance health and safety in international travel, focusing on mobile applications, telemedicine, and emergency response innovations.

6.1. Mobile Health Applications

Mobile health (mHealth) applications have emerged as pivotal tools in enhancing health management, particularly for international travelers. These applications facilitate the monitoring of health conditions, provide real-time health information, and support preventive measures, thereby addressing the unique health challenges faced during travel. One significant advantage of mHealth applications is their ability to collect and analyze health data in real-time, which is crucial for managing communicable diseases. For instance, Lai et al., highlight that mobile phone data can effectively measure mobility and disease connectivity, which is essential for understanding the environmental drivers of infectious diseases during travel (Lai et al., 2019). This capability allows for timely interventions and better health outcomes for travelers. Furthermore, Machoko emphasizes that mobile applications can provide vital information

regarding immunization requirements and foreign drug equivalents, which are critical for travelers to make informed health decisions (Machoko, 2023). The integration of GPS technology in these applications also enhances their functionality by enabling location tracking, which can be particularly useful in monitoring health trends and outbreaks in specific regions (Clouse et al., 2023). Moreover, the feasibility of using mHealth applications in travel medicine has been demonstrated in various studies. For example, Farnham et al. found that smartphone applications for health data collection during travel were not only technically feasible but also well-accepted by users, significantly improving the quality and quantity of health data collected (Farnham et al., 2016). This is particularly important in minimizing recall bias, which can often lead to inaccuracies in health reporting among travelers. Additionally, the study by Clouse et al. illustrates the successful implementation of a GPS-based app aimed at improving engagement in health care, showcasing the potential of such technologies in enhancing health service delivery (Clouse et al., 2023). The role of mHealth applications extends beyond mere data collection; they also serve as platforms for health education and behavior change. Sullivan et al. discuss how apps that incorporate gamification and social sharing features can enhance user engagement and promote healthier behaviors among travelers (Sullivan et al., 2016). This is particularly relevant in the context of preventive health measures, where user engagement is critical for the adoption of health-promoting behaviors. However, the implementation of mHealth applications is not without challenges. Issues such as limited internet connectivity, especially in rural or underserved areas, and varying levels of digital literacy can hinder the widespread adoption of these technologies (Maha, 2024). Moreover, the effectiveness of these applications can be influenced by the users' attitudes and practices regarding their use, as highlighted by Machoko (Machoko, 2023). Therefore, addressing these barriers is essential for maximizing the potential of mHealth applications in international travel health. In conclusion, mHealth applications represent a transformative approach to managing health during international travel. They offer real-time data collection, enhance health education, and promote preventive measures, thereby improving health outcomes for travelers. However, to fully realize their potential, it is crucial to address the challenges associated with their implementation and ensure equitable access to these digital health tools.

6.2. Telemedicine and Remote Health Services

Telemedicine has revolutionized the way tourists access healthcare, particularly in remote or underserved areas where in-person medical services may be limited. Through telemedicine platforms, tourists can consult with healthcare providers from anywhere in the world via video calls, phone consultations, or chat services. This technology offers an effective solution for addressing non-urgent medical concerns, managing chronic conditions, or seeking professional advice on travel-related health issues.

For example, services like Teladoc Health and Doctor On Demand enable tourists to receive consultations, diagnoses, and even prescriptions remotely, without needing to visit a local clinic or hospital. These platforms are particularly valuable for tourists who may face language barriers, unfamiliar healthcare systems, or limited access to medical facilities in their destination. Telemedicine also reduces the burden on local healthcare infrastructures in regions with high tourist populations, helping to distribute medical care more efficiently (Wootton, 2012).

Telemedicine services have been especially vital during the COVID-19 pandemic, where in-person medical visits were often restricted due to lockdowns or safety concerns. In many cases, tourists were able to access virtual COVID-19 consultations, receive testing guidance, and get advice on quarantine protocols, helping them navigate the complexities of pandemic-era travel. The integration of telemedicine into mainstream healthcare has accelerated, and these services will likely remain a key component of international travel health in the future (Gajarawala & Pelkowski, 2021).

6.3. Emergency Response Technologies

In the context of safety, technological innovations have improved the ability of tourists to respond to emergencies quickly and effectively. Location-based emergency services and real-time monitoring have become essential tools for ensuring tourist safety in high-risk or unfamiliar environments.

One such innovation is GPS-enabled emergency apps that provide instant access to local emergency numbers, embassy contact details, and geo-located alerts about nearby incidents. Apps like bSafe and GeoSure allow users to send distress signals to pre-selected contacts or emergency services in case of danger, providing real-time updates on their location. Additionally, some apps offer safety ratings for neighborhoods and regions based on factors such as crime rates, political stability, and environmental risks. These tools allow tourists to stay informed about their surroundings and avoid high-risk areas (Goldsmith, 2020).

Beyond personal safety, travel insurance and emergency medical evacuation services have integrated technological features to offer more efficient support in case of accidents or health emergencies. Many travel insurance companies now provide mobile platforms where tourists can submit claims, receive instant medical advice, or request emergency assistance. Companies like Allianz Global Assistance and World Nomads offer apps that enable users to access their insurance policy details, get help locating nearby medical facilities, or arrange for medical evacuation in life-threatening situations (Allianz, 2020).

In addition, wearable technology is emerging as another important tool for travel safety. Devices such as smartwatches and fitness trackers can monitor tourists' health metrics, such as heart rate, oxygen levels, and physical activity, offering early detection of potential health issues. These wearables can also be programmed to alert users of dehydration, fatigue, or high-stress levels, allowing tourists to take preventative action before a minor issue becomes a serious health concern. This technology is particularly beneficial for older tourists or those with chronic health conditions who require continuous monitoring (Mehta et al., 2021).

6.4. Future Innovations in Travel Health Technology

Looking ahead, the future of health and safety technology in international travel is likely to see further advancements in artificial intelligence (AI), blockchain, and biometric solutions. AI-powered health platforms could provide personalized travel health advice based on the tourist's health profile and destination-specific risks, while blockchain technology may offer secure, tamper-proof digital health records for use during travel.

Biometric scanning, which is already used in airport security, may also be integrated into health screening processes, allowing for contactless temperature checks, COVID-19 status verification, and other health assessments. These technologies, combined with the widespread use of mobile health apps and telemedicine, will likely continue to enhance tourist safety and streamline the health management process for international journeys (World Economic Forum, 2021).

In summary, technological solutions are playing an increasingly important role in addressing the health and safety challenges of international travel. From mobile health applications and telemedicine to emergency response tools, these innovations are helping tourists manage risks more effectively and stay healthy while abroad. As technology continues to evolve, the integration of AI, blockchain, and biometric systems promises to further enhance the safety and convenience of international travel in the years to come.

7. The Post-COVID-19 World of Travel

The COVID-19 pandemic has dramatically altered the landscape of international travel, introducing new health and safety protocols, reshaping tourist behaviors, and triggering long-lasting changes in the global tourism industry. The impact of the pandemic has not only affected the operational aspects of travel, such

as airport security and health screenings but also influenced tourists' perceptions of safety and their willingness to venture abroad. This section examines the key transformations in travel since the onset of the pandemic, focusing on enhanced safety measures, the role of vaccination and health certificates, and the psychological effects of pandemic-related travel anxieties.

7.1. Enhanced Health and Safety Protocols

The COVID-19 pandemic necessitated the rapid development and implementation of stringent health and safety measures across all aspects of international travel. Governments, airlines, hotels, and travel agencies introduced a variety of protocols aimed at minimizing the spread of the virus, protecting tourists, and ensuring safe travel environments.

One of the most visible changes has been the adoption of enhanced hygiene protocols in airports, airplanes, and other transportation hubs. Airports worldwide have introduced regular disinfection routines, the installation of hand sanitizing stations, and social distancing measures to reduce the risk of infection. For instance, many airports now require passengers to wear face masks, undergo temperature checks, and maintain physical distancing while navigating terminals and waiting in boarding areas (IATA, 2020).

Airlines have also implemented new safety measures, such as enhanced cleaning procedures, the use of HEPA filters to ensure air quality, and changes to in-flight services to reduce physical contact between passengers and staff. Some airlines introduced contactless check-ins and digital boarding passes to minimize physical interactions at the airport. The widespread adoption of touchless technology has reduced the need for paper documents and manual processing, which has proven essential for maintaining hygienic conditions (ICAO, 2020).

Additionally, many hotels and accommodation providers have revamped their health and safety protocols to reassure guests. Enhanced cleaning procedures, contactless check-in/out, and room disinfection technologies are now standard practices in many hospitality businesses. Tourists are also more likely to choose accommodations that follow recognized safety standards, such as those certified by the World Travel & Tourism Council's Safe Travels Protocols (WTTC, 2020).

7.2. Vaccination and Health Certification

Vaccination has played a central role in the resumption of international travel in the post-COVID-19 era. Many countries have established entry requirements based on tourists' vaccination status, with fully vaccinated individuals often subject to fewer restrictions, such as mandatory quarantines or testing requirements. The development and global rollout of COVID-19 vaccines have been critical in reducing the severity of the disease and enabling governments to reopen borders safely.

One of the most significant innovations in this area has been the introduction of digital health certificates and vaccine passports, which allow tourists to provide proof of vaccination, negative test results, or recovery from COVID-19. The European Union Digital COVID Certificate (EUDCC) is a notable example, allowing tourists to move freely within the EU by presenting digital documentation of their vaccination status. Similarly, countries like Australia, Singapore, and Japan have introduced their versions of health certificates to streamline travel procedures (OECD, 2021).

In addition to vaccines, COVID-19 testing has become a standard part of the international travel process. Many countries now require negative PCR or antigen test results before entry, even for vaccinated tourists. Testing facilities have been established in airports, making it easier for tourists to meet testing requirements before departure. In some cases, on-arrival testing or random testing at the destination remains in place to ensure ongoing monitoring of the virus's spread (Gates et al., 2021).

Despite these advancements, the implementation of vaccination passports has raised concerns about equity and privacy. Unequal access to vaccines, particularly in low-income countries, has created disparities in

who can travel freely, exacerbating the digital divide. Moreover, the collection and storage of personal health data through digital health certificates have sparked debates about data privacy and the need for robust security measures to protect sensitive information (Phelan, 2021).

7.3. Psychological Effects of Pandemic-Related Travel Anxiety

The pandemic has significantly impacted tourists' psychological well-being, with many individuals experiencing increased anxiety and fear related to travel. Concerns about contracting the virus, uncertainty around travel restrictions, and the possibility of being stranded abroad have contributed to heightened travel anxiety. Even as vaccination rates increase and restrictions ease, many tourists remain cautious and hesitant to resume international travel.

One of the key psychological effects observed during the pandemic is "coronaphobia," a term used to describe the excessive fear of contracting COVID-19. This fear has led some tourists to avoid public spaces, postpone or cancel trips, and experience heightened stress when traveling, particularly in crowded environments such as airports and airplanes (Asmundson & Taylor, 2020). Studies have shown that travel-related anxiety can manifest in physical symptoms such as nausea, sweating, and panic attacks, which can be exacerbated by the uncertainty and fluidity of travel regulations during the pandemic (Kim et al., 2020).

In response to these concerns, airlines, hotels, and travel agencies have implemented flexible booking policies to reassure tourists. Many companies now offer free cancellations, rebooking options, and full refunds in the event of unexpected travel disruptions. Additionally, governments have launched mental health initiatives to support individuals dealing with travel anxiety, providing resources and counseling services for those struggling with the psychological impact of the pandemic (WHO, 2021).

However, not all tourists are affected equally. Business tourists and frequent flyers may experience less travel-related anxiety due to familiarity with travel procedures, while leisure tourists and first-time international tourists may be more vulnerable to heightened anxiety levels. Addressing these psychological effects is crucial for ensuring a smooth transition back to regular travel patterns, as unresolved anxiety can hinder the recovery of the tourism industry.

7.4. Lasting Changes in the Travel Industry

The COVID-19 pandemic has profoundly altered the travel industry, leading to significant and lasting changes in consumer behavior, operational practices, and market dynamics. The immediate impact of the pandemic was catastrophic, with travel restrictions and lockdowns resulting in unprecedented declines in both international and domestic tourism. For instance, the United Nations World Tourism Organization reported that the pandemic could jeopardize up to 120 million direct travel-related jobs, with an estimated loss of \$1.2 trillion in income for the global travel industry (Kapure, 2022). This crisis has not only caused immediate economic distress but has also triggered a reevaluation of travel intentions and behaviors among consumers. Research indicates that the perception of risk associated with travel has dramatically increased due to COVID-19. Tourists have exhibited heightened anxiety regarding health risks, which has led to a significant reduction in international travel and a shift towards domestic tourism (Bratić et al., 2021; Neuburger & Egger, 2020). The psychological impacts of the pandemic have been profound, with many travelers expressing reluctance to engage in travel activities that were once considered routine (David et al., 2023). This shift in behavior is evidenced by a decrease in the length and frequency of vacations, as well as a preference for local destinations over international ones (Bratić et al., 2021; Aziz & Long, 2021). The pandemic has thus catalyzed a transformation in travel preferences, with an increased focus on safety and hygiene measures becoming paramount in travelers' decision-making processes (Yoo et al., 2022; Yue et al., 2021). As the industry begins to recover, it is essential to understand the long-term implications of these

changes. The pandemic has prompted a reevaluation of tourism practices, leading to a potential restructuring of the industry. For example, the rise in vaccination rates is expected to correlate with an increase in travel demand, but this resurgence will likely be accompanied by new expectations regarding health and safety protocols (Yoo et al., 2022; Truong & Nguyen, 2023). Moreover, the pandemic has highlighted the need for the tourism sector to adapt to changing consumer preferences, with a growing interest in sustainable and eco-friendly travel options, such as glamping and other forms of nature-based tourism (Craig & Karabas, 2021; Ioannides & Gyimóthy, 2020). Furthermore, the pandemic has accelerated the adoption of digital technologies within the travel industry, enhancing operational efficiencies and improving customer experiences. Innovations such as contactless check-ins, enhanced online booking systems, and the use of data analytics to understand consumer behavior are becoming more prevalent (Poulaki et al., 2021). These technological advancements are not only responses to the immediate challenges posed by the pandemic but are also likely to shape the future landscape of the travel industry.

In conclusion, the COVID-19 pandemic has instigated profound changes in the travel industry, affecting consumer behavior, operational practices, and market dynamics. The long-term effects of these changes are still unfolding, but it is clear that the industry must adapt to a new reality characterized by heightened risk perception, evolving consumer preferences, and an increased reliance on technology. The resilience of the tourism sector will depend on its ability to navigate these challenges and leverage the lessons learned during this unprecedented crisis.

8. Conclusion

This study has explored the significant health risks associated with international travel, emphasizing the prevalence and challenges of infectious diseases. Key findings indicate that diseases such as malaria, dengue fever, Zika virus, yellow fever, SARS, swine flu (H1N1), MERS, and COVID-19 represent critical threats to tourists, especially in regions with high endemicity. The analysis has demonstrated that factors such as destination, season, travel activities, and environmental exposure significantly influence the risk of infection. Additionally, respiratory illnesses and vector-borne diseases remain major concerns due to their rapid transmission and global reach, as evidenced by past pandemics like SARS, MERS, and the ongoing COVID-19 crisis. From a broader perspective, this study highlights the critical need for health preparedness, robust disease surveillance, and global cooperation to mitigate risks. Tourists engaging in high-risk activities, such as hiking, camping, or visiting rural areas, face heightened exposure to diseases like Lyme disease and chikungunya, underscoring the importance of targeted interventions and personalized health advice. Furthermore, the pandemic has revealed vulnerabilities in international travel protocols, making it clear that improved strategies for health monitoring, vaccination campaigns, and border regulations are essential for reducing the spread of infectious diseases.

In conclusion, the findings from the analysis of international travel trends and associated health and safety risks underscore the complexities of global mobility in the context of increasing globalization. The data indicates that before the COVID-19 pandemic, international travel was on an upward trajectory, with approximately 1.4 billion individuals traveling across borders annually, a figure projected to rise as global integration deepens. This surge in travel not only facilitates cultural exchange and economic growth but also exposes tourists to a myriad of health and safety challenges, which have become increasingly pertinent in light of recent global events. The COVID-19 pandemic has served as a stark reminder of the vulnerabilities inherent in international travel. It has brought to the forefront the necessity for tourists to be acutely aware of health measures, including vaccination requirements and epidemic prevention strategies, as well as the importance of travel insurance to mitigate potential health risks. Furthermore, tourists must navigate varying climate conditions, infectious diseases, and local security threats that can

significantly impact their well-being during their journeys. The literature suggests a pressing need for comprehensive guidelines that inform tourists about these risks and the necessary precautions to take, thus enhancing their ability to safeguard their health and safety while abroad.

Recommendations for future travel practices include the development of standardized health protocols that can be universally applied across different regions, ensuring that tourists have access to reliable information regarding health risks and preventive measures. Additionally, travel agencies and governments should collaborate to create educational resources that inform tourists about the specific health and safety challenges they may face in various destinations. This could include information on local healthcare facilities, vaccination availability, and emergency contact numbers, which would empower tourists to make informed decisions. Looking ahead, the application of technology in travel planning and health monitoring presents exciting opportunities. Mobile applications that provide real-time updates on health advisories, local outbreaks, and safety alerts could significantly enhance tourist preparedness. Moreover, the integration of health data into travel itineraries could allow for personalized recommendations based on individual health profiles and travel destinations, thereby minimizing risks associated with international travel.

In summary, while international travel continues to be a vital component of global interaction and economic activity, tourists must be equipped with the knowledge and resources necessary to navigate the associated health and safety risks. By fostering a culture of informed travel and leveraging technology, we can enhance the safety and well-being of tourists in an increasingly interconnected world.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Adler, P. S. (1975). The transitional experience: An alternative view of culture shock. *Journal of humanistic psychology*.
- Adou, A., Napolitano, F., Vastola, A., & Angelillo, I. (2019). Travelers' knowledge, attitudes, and behavior related to infectious diseases in Italy. *Plos One*, 14(4), e0215252. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215252>
- Alghnam, S., Alessy, S. A., Bosaad, M., Alzahrani, S., Al Alwan, I. I., Alqarni, A., ... & Alfadhel, M. (2021). The association between obesity and chronic conditions: results from a large electronic health records system in Saudi Arabia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(23), 12361.
- Allianz Global Assistance. (2020) Allyz® TravelSmart. Allianz Travel Insurance. Retrieved February 5, 2025, from <https://www.allianztravelinsurance.com/travelsmart.htm>

- Anari, P., Vaghefi, M., Sepehri, M., Tehrani, D., & Habibi, M. (2015). Travel medicine: a systematic review. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, 3(3), 109-111. <https://doi.org/10.20286/ijtmgh-0303109>
- Angelo, K., Kozarsky, P., Ryan, E., Chen, L., & Sotir, M. (2017). What proportion of international travellers acquires a travel-related illness? A review of the literature. *Journal of Travel Medicine*, 24(5). <https://doi.org/10.1093/jtm/tax046>
- Asmundson, G. J. G., & Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak. *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>
- Aziz, N., & Long, F. (2021). To travel, or not to travel? the impacts of travel constraints and perceived travel risk on travel intention among Malaysian tourists amid the COVID-19. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(2), 352-362. <https://doi.org/10.1002/cb.2008>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1997). Writing narrative literature reviews. *Review of General Psychology*, 1(3), 311-320. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.1.3.311>
- Beall, C. M. (2014). Adaptation to high altitude: Phenotypes and genotypes. *Annual Review of Anthropology*, 43, p.251-272. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-030000>
- Bratić, M., Radivojević, A., Stojiljković, N., Simović, O., Juvan, E., Lesjak, M., ... & Podovšovnik, E. (2021). Should I stay or should I go? tourists' COVID-19 risk perception and vacation behavior shift. *Sustainability*, 13(6), 3573. <https://doi.org/10.3390/su13063573>
- Brent, S., Watts, A., Cetron, M., German, M., Kraemer, M., Bogoch, I., ... & Khan, K. (2018). International travel between global urban centres is vulnerable to yellow fever transmission. *Bulletin of the World Health Organization*, 96(5), 343-354B. <https://doi.org/10.2471/blt.17.205658>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2020). Malaria: Tourists' health. <https://www.cdc.gov/malaria/tourists/index.html>
- Chien, P. M., Sharifpour, M., Ritchie, B. W., & Watson, B. (2017). Travelers' health risk perceptions and protective behavior: A psychological approach. *Journal of Travel Research*, 56(6), 744-759.f
- Clouse, K., Noholoza, S., Madwayi, S., Mrubata, M., Camlin, C., Myer, L., ... & Phillips, T. (2023). The implementation of a GPS-based location-tracking smartphone app in South Africa to improve engagement in HIV care: randomized controlled trial. *Jmir Mhealth and Uhealth*, 11, e44945. <https://doi.org/10.2196/44945>
- Craig, C., & Karabas, I. (2021). Glamping after the coronavirus pandemic. *Tourism and Hospitality Research*, 21(2), 251-256. <https://doi.org/10.1177/1467358421993864>
- David, M., Tangit, T., & Mogindol, S. (2023). A review of the psychological impacts of COVID-19 towards travellers. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(5). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v13-i5/17066>
- Drake, R. E. (2020). Special issue: international implementation of individual placement and support. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 43(1), p.1-82.
- Driggin, E., Madhavan, M. V., Bikdeli, B., Chuich, T., Laracy, J., Biondi-Zoccai, G., ... & Parikh, S. A. (2020). Cardiovascular considerations for patients, health care workers, and health systems during the COVID-19 pandemic. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(18), 2352-2371.

- Enitan, S. S, Unata, I. Michael, Akele, R. Yomi, Edafetanure-Ibeh, O. Marcel, Dada, M. Olugbamila, Ogbonna, N. Idume, Itodo, G. Elejo, Olawuyi, K. Abraham, Akinpelu, R. Temilola and Okuneye, A. Oluwatobiloba (2024). The Role of Travel Medicine in Managing Future Pandemics: Lessons Learned from Global Infectious Disease Outbreaks. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, 12(1), -. doi: 10.30491/ijtmgh.2023.420952.1385
- Farnham, A., Blanke, U., Stone, E., Puhan, M., & Hatz, C. (2016). Travel medicine and mhealth technology: a study using smartphones to collect health data during travel. *Journal of Travel Medicine*, 23(6), taw056. <https://doi.org/10.1093/jtm/taw056>
- Frost, I., Boeckel, T., Pires, J., Craig, J., & Laxminarayan, R. (2019). Global geographic trends in antimicrobial resistance: the role of international travel. *Journal of Travel Medicine*, 26(8). <https://doi.org/10.1093/jtm/taz036>
- Gajarawala, S. N., & Pelkowski, J. N. (2021). Telehealth benefits and barriers. *The Journal for Nurse Practitioners*, 17(2), p.218–221. <https://doi.org/10.1016/j.nurpra.2020.09.013>
- Gates, B., Finkbeiner, S., & Mahajan, V. (2021). Global COVID-19 testing: Diagnostic strategies and implications for travel. *Journal of Clinical Investigation*, 131(1), e142992. <https://doi.org/10.1172/JCI142992>
- Gaw, K. F. (2000). Reverse culture shock in students returning from overseas. *International journal of intercultural relations*, 24(1), p.83-104.
- Genderen, P., Thiel, P., Mulder, P., & Overbosch, D. (2012). Trends in the knowledge, attitudes, and practices of travel risk groups towards prevention of malaria: results from the Dutch Schiphol airport survey 2002 to 2009. *Malaria Journal*, 11(1). <https://doi.org/10.1186/1475-2875-11-179>
- Goldsmith, J. (2020). Personal safety apps for travelers: A review. *Journal of Travel Safety*, 7(3), p.45–56. <https://doi.org/10.1080/jts.2020.1045678>
- Gudykunst, W. B. (2005). *Theorizing about intercultural communication*. Sage.
- Gupta, R., Choudhary, R., & Krishnan, P. (2020). The impact of air pollution on respiratory health in major cities of India: A systematic review. *The Lancet Respiratory Medicine*, 8(3), p.225–236. [https://doi.org/10.1016/S2213-2600\(19\)30449-8](https://doi.org/10.1016/S2213-2600(19)30449-8)
- Heywood, A., Watkins, R., Iamsirithaworn, S., Nilvarangkul, K., & MacIntyre, C. (2012). A cross-sectional study of pre-travel health-seeking practices among travelers departing Sydney and Bangkok airports. *BMC Public Health*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-321>
- International Air Transport Association (IATA). (2020). IATA travel and health: Enhanced airport protocols. <https://www.iata.org/health>
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2020). COVID-19 aviation safety and health measures. <https://www.icao.int/covid>
- Ioannides, D., & Gyimóthy, S. (2020). The covid-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, 22(3), 624-632. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763445>
- Kalanlar, B., Şenel, M., Gürsel, E., Gönül, N., Bilgiç, B., Aydoğan, F., ... & Kan, O. (2018). International Travelers' Behaviors and Knowledge of Travel Health, Travel-Related Diseases, and Vaccinations:

-
- A Cross-Sectional Study *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, 6(4), 168-173. <https://doi.org/10.15171/ijtmgh.2018.30>
- Kapure, S. (2022). Covid-19 pollution and tourist behaviour. *Pollution Research*, 538-543. <https://doi.org/10.53550/pr.2022.v4i102.021>
- Keystone, J. S., Kozarsky, P. E., Connor, B. A., Nothdurft, H. D., Mendelson, M., & Leder, K. (2018). *Travel Medicine E-Book*. Elsevier Health Sciences.
- Kim, D. I., Lee, J., Park, H., & Jeon, J. Y. (2020). The relationship between physical activity levels and mental health in individuals with spinal cord injury in South Korea. *International journal of environmental research and public health*, 17(12), 4423.
- Kotton, C. N. (2008). Vaccination and immunization against travel-related diseases in immunocompromised hosts. *Expert review of vaccines*, 7(5), 663-672.
- Kumar, A., Anand, R., Usman, M., Ahuja, J., Samad, S., Mittal, A., ... & Wig, N. (2022). Development and validation of a questionnaire to evaluate the knowledge, attitude, and practices regarding travel medicine amongst physicians in an apex tertiary hospital in northern India. *Tropical Diseases Travel Medicine and Vaccines*, 8(1). <https://doi.org/10.1186/s40794-022-00170-w>
- Lai, S., Farnham, A., Ruktanonchai, N., & Tatem, A. (2019). Measuring mobility, disease connectivity and individual risk: a review of using mobile phone data and mhealth for travel medicine. *Journal of Travel Medicine*, 26(3). <https://doi.org/10.1093/jtm/taz019>
- Lammert, S., Rao, S., Jentes, E., Fairley, J., Erskine, S., Walker, A., ... & LaRocque, R. (2016). Refusal of recommended travel-related vaccines among U.S. international travelers in global traveling. *Journal of Travel Medicine*, 24(1), taw075. <https://doi.org/10.1093/jtm/taw075>
- Leal, D., Franco, R., Neves, M., Simões, L., Allegretti, S., Zanotti-Magalhães, E., ... & Magalhães, L. (2012). Acute schistosomiasis in Brazilian traveler: the importance of tourism in the epidemiology of neglected parasitic diseases. *Case Reports in Infectious Diseases*, 2012, 1-3. <https://doi.org/10.1155/2012/650929>
- Leder, K., Torresi, J., Brownstein, J., Wilson, M., Keystone, J., Barnett, E., ... & Cheng, A. (2013). Travel-associated illness trends and clusters, 2000–2010. *Emerging Infectious Diseases*, 19(7), 1049-1073. <https://doi.org/10.3201/eid1907.121573>
- Machoko, M. (2023). Knowledge, attitudes and practices regarding the use of mobile travel health apps. *Journal of Travel Medicine*, 31(1). <https://doi.org/10.1093/jtm/taad089>
- Maha, C. (2024). Revolutionizing community health literacy: the power of digital health tools in rural areas of the us and africa. *GSC Advanced Research and Reviews*, 19(2), 286-296. <https://doi.org/10.30574/gscarr.2024.19.2.0189>
- Mehta, N., Torous, J., & Nebeker, C. (2021). Acceptability and effectiveness of artificial intelligence therapy for anxiety and depression: Pilot study. *Journal of Medical Internet Research*, 23(6), e26771. <https://doi.org/10.2196/26771>
- Mills, P. J., Kania-Korwel, I., Fagan, J., McEvoy, L. K., Laughlin, G. A., & Barrett-Connor, E. (2017). Excretion of the herbicide glyphosate in older adults between 1993 and 2016. *Jama*, 318(16), p.1610-1611.
- Nadal, J., Santana-Gallego, M., & Awan, A. (2017). Infectious disease risk and international tourism demand. *Health Policy and Planning*, 32(4), 538-548. <https://doi.org/10.1093/heapol/czw177>
-

- Neuburger, L., & Egger, R. (2020). Travel risk perception and travel behaviour during the covid-19 pandemic 2020: a case study of the dach region. *Current Issues in Tourism*, 24(7), 1003-1016. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1803807>
- Odolini, S., Parola, P., Gkrania-Klotsas, E., Caumes, É., Schlagenhaut, P., López-Vélez, R., ... & Castelli, F. (2012). Travel-related imported infections in Europe, eurotravnet 2009. *Clinical Microbiology and Infection*, 18(5), 468-474. <https://doi.org/10.1111/j.1469-0691.2011.03596.x>
- Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). Digital COVID certificates and international mobility. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/digital-covid-certificates-2021/>
- Parnell, K. (2019). Ferry safety in Southeast Asia: An analysis. *Journal of Maritime Studies*, 12(2), p.98-112. <https://doi.org/10.1016/j.marstud.2019.07.003>
- Patterson, I., & Pegg, S. (2009). Serious leisure and people with intellectual disabilities: Benefits and opportunities. *Leisure Studies*, 28(4), p.387-402.
- Pavli, A. and Maltezou, H. (2017). Pre-travel vaccinations and malaria prophylaxis for international travelers. *Public Health- Open Journal*, 2(1), 21-25. <https://doi.org/10.17140/phoj-2-116>
- Pennino, F. (2023). Investigating awareness regarding travel-related infectious disease prevention in a metropolitan area. *Tropical Medicine and Infectious Disease*, 8(10), 476. <https://doi.org/10.3390/tropicalmed8100476>
- Phelan, A. L. (2021). COVID-19 immunity passports and vaccine certificates: Scientific, equitable, and legal challenges. *The Lancet*, 395(10237), p.1595-1598. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31034-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31034-5)
- Polla, G., Pelullo, C., Napolitano, F., Lambiase, C., Simone, C., & Angelillo, I. (2020). Knowledge, attitudes, and practices towards infectious diseases related to travel of community pharmacists in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2147. <https://doi.org/10.3390/ijerph17062147>
- Poulaki, I., Paraschi, E., Marinakos, K., Avramopoulos, A., & Makrygianni, S. (2021). Digital technologies and innovation in airport services: a benefit model approach. *Journal of Air Transport Studies*, 12(2), 41-63. <https://doi.org/10.38008/jats.v12i2.171>
- Sack, R. L., Auckley, D., Auger, R. R., Carskadon, M. A., Wright Jr, K. P., Vitiello, M. V., & Zhdanova, I. V. (2007). Circadian rhythm sleep disorders: part I, basic principles, shift work, and jet lag disorders. *Sleep*, 30(11), p.1460-1483.
- Samuels, C. H. (2012). Jet lag and travel fatigue: a comprehensive management plan for sport medicine physicians and high-performance support teams. *Clinical Journal of Sports Medicine*, 22(3), 268-273.
- Sanford, C. A., Jong, E. C., & Pottinger, P. S. (2016). The travel and tropical medicine manual. *Elsevier Health Sciences*.
- Smith, K., & Petley, D. (2019). *Environmental hazards: Assessing risk and reducing disaster* (6th ed.). Routledge.
- Sullivan, R., Marsh, S., Halvarsson, J., Holdsworth, M., Waterlander, W., Poelman, M., ... & Maddison, R. (2016). Smartphone apps for measuring human health and climate change co-benefits: a

- comparison and quality rating of available apps. *Jmir Mhealth and Uhealth*, 4(4), e135. <https://doi.org/10.2196/mhealth.5931>
- Tate, J. E., Panozzo, C. A., & Parashar, U. D. (2021). Foodborne illnesses in international travel: Prevalence, impact, and prevention. *Journal of Global Health*, 11, 08003. <https://doi.org/10.7189/jogh.11.08003>
- Truong, T., & Nguyen, L. (2023). Glamping in vietnam: assessing tourists' post-pandemic travel intentions and the role of motivations, risks, and destination attractiveness. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 4(6), 2748-2752. <https://doi.org/10.55248/gengpi.4.623.46182>
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2020). Global study on homicide 2020. United Nations. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/global-study-on-homicide.html>
- UNWTO. (2019). International tourism highlights, 2019 edition. World Tourism Organization. <https://doi.org/10.18111/9789284421152>
- Volpi, F. (2013). Algeria versus the Arab Spring. *Journal of Democracy*, 24(3), p.104-115.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203992258>
- Watanabe, H., Mizuno, Y., Kikuchi, H., Miyagi, K., Takada, K., Mishima, N., ... & Okoshi, H. (2018). An attempt to support the japanese society of travel and health in increasing travel clinics. *Journal of Infection and Chemotherapy*, 24(12), 1024-1025. <https://doi.org/10.1016/j.jiac.2018.06.015>
- Waterhouse, J., Reilly, T., Atkinson, G., & Edwards, B. (2007). Jet lag: trends and coping strategies. *The Lancet*, 369(9567), p.1117-1129.
- Wilson, M. E., & Chen, L. H. (2020). Travelers give wings to novel coronavirus (2019-nCoV). *Journal of travel medicine*, 27(2), taaa015.
- Wootton, R. (2012). Telemedicine in the developing world: Progress and challenges. *Telemedicine and e-Health*, 18(1), p.25-30. <https://doi.org/10.1089/tmj.2011.0145>
- World Health Organization (WHO). (2020). World Malaria Report 2020. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240015791>
- World Health Organization. (2021). Mental health and COVID-19: Support for travel anxiety. https://www.who.int/mental_health/covid19-support
- World Travel and Tourism Council. (WTTTC). (2020). Safe travel protocols: Global health and safety for the travel sector. <https://wttc.org/SafeTravels>
- Yoo, J., Park, J., Lee, J., & Park, H. (2022). Recovering from the covid-19 shock: the role of risk perception and perceived effectiveness of protective measures on travel intention during the pandemic. *Service Business*, 16(3), 557-580. <https://doi.org/10.1007/s11628-021-00476-3>
- Yoshimura, Y., Miyata, N., Miyajima, M., Sakamoto, Y., Amano, Y., & Tachikawa, N. (2017). Diseases affecting patients returning from abroad: experience of a travel clinic in Japan from 2004 to 2014. *Journal of Infection and Chemotherapy*, 23(1), 35-39. <https://doi.org/10.1016/j.jiac.2016.09.005>
- Yue, M., Khan, A., Bibi, S., Wu, H., Lee, Y., & Chen, W. (2021). The effects of covid-19 risk perception on travel intention: evidence from chinese travelers. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.655860>

İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi

The Issue of German Citizens in Iran During World War II

Kamuran KARABALIK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 05.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce İran'da, Alman mühendis, teknisyen, tüccar, öğretmen ve teknik personel bulunuyordu. Sovyet Rusya'ya göre, İran'da bulunan Almanlar, İran vasıtasıyla Rusya'nın Kafkasya'da bulunan petrol alanlarını ele geçirebilirlerdi. Ayrıca Rusların sıcak denizlere inme planlarını sekteye uğratabilirlerdi. İngilizlere göre ise İran'da bulunan Almanlar, Hindistan sömürgelerine ve Güneybatı Anglo-İran Petrol Şirketi'nin çıkarlarına zarar verebilirlerdi. Bu sebeple savaş başladıktan sonra bu iki devlet, Almanların İran'dan çıkarılmasını istediler. Ancak İran hükümeti önce bu talebi red etse de 25 Ağustos 1941'de toprakları Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilince Almanları ülkeden çıkarmak zorunda kaldı.

Bu çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'da bulunan Almanların ülkeden çıkarılmalarını talep eden Sovyet Rusya ve İngiltere'nin İran hükümeti üzerindeki baskılarını telif-tetkik eserler ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İran, Sovyet Rusya, İngiltere, Almanya

&

Abstract: Before the start of World War II, there were German engineers, technicians, merchants, teachers and technical personnel in Iran. According to Soviet Russia, the Germans in Iran could capture Russia's oil fields in the Caucasus through Iran. They could also disrupt the Russians' plans to reach the warm seas. According to the British, the Germans in Iran could harm the Indian colonies and the interests of the Southwest Anglo-Iranian Oil Company. For this reason, after the war began, these two states wanted the Germans to be expelled from Iran. However, although the Iranian government initially rejected this request, it was forced to expel the Germans from the country when its territory was invaded by Soviet Russia and England on August 25, 1941.

The aim of this study is to analyze the pressure exerted by Soviet Russia and England on the Iranian government, who demanded the expulsion of the Germans from Iran during World War II, in the light of copyrighted works.

Keywords: World War II, Iran, Soviet Russia, England, Germany

Atıf/Cite as: Karabalık, K., (2025). İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 424-436. doi: 10.11616/asbi.1585805

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Arş. Gör. Dr., Kamuran Karabalık, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, kamuran.karabalik@beun.edu.tr.

1. Giriş

XX. yüzyıl, İran'da Rus ve İngiliz baskısının yoğun olduğu bir dönemdir. İran Şah'ı Nasıreddin (1848-1896), bu iki devletin baskısını azaltmak amacıyla Almanya ile siyasi ilişki kurmak istedi. Almanya ise İran'ı Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak gördüğünden çok geçmeden bu durum iki devleti birbirine yaklaştırdı. İki devlet başkentlerinde karşılıklı elçiliklerin açılmasına paralel olarak ticari ilişkiler de başladı. Nitekim İran, ilk olarak hem Almanya'dan gemi satın aldı hem de birkaç gemi siparişini Alman Bremen Tersanesi'ne verdi. Daha sonra Almanlar, İran'ın kuzeyindeki demiryolu hattının inşası imtiyazını elde ettiler. XX. Yüzyılın başında Wonckhaus adlı Alman şirket de bölgede gemi taşımacılığı yapmaya başladı. Ancak Almanlara verilen bu imtiyazlar, İngiltere ve Rusya'nın tepkisine sebep oldu. Nitekim İran'daki ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen bu iki devlet, İran'ı iki nüfuz bölgesine ayıran 1907 Antlaşmasını² imzaladılar. İran'ı üç parçaya bölen bu Antlaşma ile ülkedeki Alman faaliyetleri pasif bir hal almaya başladı. Çünkü ülkenin kuzeyi Rusların, güneyi ise İngilizlerin denetimi altındaydı. Buna rağmen Almanya, İran ticaretinde yedinci sırada yer almaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da İran-Almanya ilişkileri devam etti. İran, savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Rus ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edilince İranlılar, Almanya'yı kurtarıcı bir güç olarak gördüler. İranlılara göre, ülke ancak Almanya'nın yardımıyla bu devletlerin işgalinden kurtulabilirdi. Buna karşılık Almanlar da İran'da Rus ve İngilizlere darbe vurmak amacıyla İran'a yanaştılar. Bu durum iki devlet arasında uzun süre devam edecek olan ilişkilerin başlamasına zemin hazırladı. Bu sebeple savaş sona erdikten ve Rıza Şah (1878-1944), İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra iki devlet ilişkileri yeni bir döneme girdi. Almanya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Şah'ın amacı, bu devletten siyasi ve iktisadi yardım almaktı. Bu sebeple 1926 yılında Saray Bakanı Timurtaş Berlin'i ziyaret etti ve iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Alman mallarının İran'a ihraç edilmesini içeriyordu. Bunun dışında yeni demiryollarının inşası için Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi alındı. Bundan sonra İran'da, Alman mühendis ve teknisyenlerin sayısı arttığı gibi tüccar, öğretmen ve teknik personel sayısında da ciddi bir artış oldu. Hatta öyle ki İran'ın mali, askeri ve eğitim kurumlarında dahi Almanlar söz sahibi olmaya başladılar.

Hitlerin Almanya'da iktidarı ele geçirmesinden sonra İran'daki Almanların sayısı ve etkisi daha da arttı. Bu süreçte Orta Doğu'ya nüfuz etmenin önemini farkında olan Hitler, İran ile ilişkilerini geliştirmek istedi. Buna bağlı olarak çok geçmeden iki devlet arasındaki ticaret hacmi de arttı. Almanya, demiryolu işlerinin yönetimi konusunda Alman uzmanları İran'a gönderdi. Yine İran havayolları ve limanlarında da Alman etkisi arttı. Ayrıca Almanlar, İran'daki silah fabrikalarının inşasında rol aldılar. Böylece Almanlar, İran'ın kritik noktalarına sızarak ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmak için uzman olarak görev aldılar.

Almanların İran'daki bu faaliyetleri, Sovyet Rusya ve İngiltere'yi rahatsız ediyordu. İkinci Dünya savaşı başladıktan sonra önce İngiltere sonra Sovyet Rusya İran'da bulunan Almanların ülkeden çıkarılmalarını istediler. Sovyet Rusya'ya göre Almanya, İran ile iş birliği yaparak Kafkasya'ya yerleşip kendi nüfuz alanında bulunan petrol kaynaklarını kontrol edebilirdi. Ayrıca Sovyet Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının İran topraklarındaki kısmını sekteye uğratabilirdi. İngiltere için ise Almanlar, Hindistan sömürgelerine tehdit teşkil ediyordu. Ayrıca buradaki Almanlar, İngiliz ordusunun Orta Doğu'daki hayat kaynağı olan İran petrollerine de zarar verebilirlerdi. Bu sebeple bu iki devlet, Almanların ülkeden çıkarılmaları için İran üzerinde baskı kurmaya başladılar. Ancak Rıza Şah, iki devletin taleplerini her seferinde geri çevirdi ve ülkede bulunan Almanların çalışmak için burada olduklarını savundu. Fakat Almanların savaşta Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine Basra Körfezi Müttefik devletler için önemli olunca Sovyet Rusya ve İngiltere, yeniden ülkedeki Almanların çıkarılmalarını istediler. Bu arada İran'ın işgal edilmesi üzerine de planlar yaptılar. Çok geçmeden 25 Ağustos 1941'de Sovyet Rusya kuzeyden, İngiltere de güneyden İran topraklarını işgal ettiler. Bu ülkeler İran'ı işgal ettikten sonra burada bulunan Almanların kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Bunun üzerine İran'da bulunan Almanların bir kısmı Sovyet

² Bu antlaşmaya göre, İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi de İngiltere'nin kontrolünde olacaktı. Bunun dışında kalan bölgede de tarafsız bölge ilan edilerek İran'ın kontrolüne bırakıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mazendarani, 1328: 17-19).

Rusya'ya bir kısmı da İngiltere'ye teslim edildi. Almanların bir kısmı da Türkiye üzerinden trenlerle ülkelerine gönderildiler.

Bu çalışma iki bölüm halinde incelenmeye çalışıldı. Birinci bölümde, Almanya-İran ilişkilerinin başlaması ve Almanların İran'daki faaliyetleri irdelendi. İkinci başlıkta ise İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İran'daki Almanların faaliyetleri ve Sovyet Rusya ve İngiltere'nin ülkede bulunan Almanların çıkarılması meselesi üzerine durulmaya çalışıldı.

2. Savaş Öncesi Dönemde Almanya-İran İlişkileri

Almanya-İran ilişkileri XIX. yüzyılda başladı. Rusya ve İngiltere'nin İran'a sürekli müdahaleleri karşısında aciz kalan İran Şah'ı Nasıreddin, Almanları İran'a çekerek bu devletlere karşı bir denge unsuru oluşturmak istiyordu. Bu sebeple Nasıreddin Şah, Alman İmparatoru I. Wilhelm ve Başbakan Bismark ile görüşerek yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile siyasi ilişkileri başlatmak istedi. Orta Doğu'da destek bulmak isteyen Bismark, Nasıreddin Şah'ın bu isteğini karşılıksız bırakmadı (Mehdevi, 1387: 301-302). Siyasi ilişkiler başladıktan sonra 1885 yılında iki ülke arasında karşılıklı elçilikler tesis edildi (Karadeniz, 2006: 236-237).

İki ülke arasında siyasi ilişkilerin başlamasına paralel olarak ticari ilişkiler de yavaş yavaş başladı. Nitekim aynı tarihlerde İran, hem Almanlardan gemi satın aldı hem de birkaç gemi siparişini de Alman Bremen Tersanesi'ne verdi. Bunlar dışında yapılan görüşmeler neticesinde İran'ın kuzey demiryolu hattını Almanların inşa etmesi üzerine anlaşma sağlandı. İkili ilişkilerin ivme kazanması üzerine Tahran'da bir Alman okulu ile Darülfünun'da Alman dili bölümü açıldı (Karadeniz, 2006: 236-237). Ancak Almanlardan gemi satın alınmasına İngilizler, kuzeydeki demiryolu hattı inşasının Almanlara verilmesine ise Ruslar tepki gösterdi (Mehdevi, 1387: 301-302). Bu tepkilere rağmen Almanlar, Lenge Limanı'nda inci ve sedef aramak için Wonckhaus adlı Alman şirketini kurdular. 1901'de bu şirket Bahreyn, Basra ve Benderabbas şehirlerinde şubeler açtı ve Hamburg-Basra arasında gemi taşımacılığı yaptı (Karadeniz, 2006: 256-257).

1902 yılında Almanlar, Hamburg ile Basra Körfezi arasındaki ilk nakliye hattını açtılar. 1904 yılında ise Alman mühendisler, İran'da ilk şeker fabrikasını kurdular. Almanların, İran'da giderek artan nüfuzu ve onlara ayrıcalık tanınması Rusya ve İngiltere'yi birbirine yaklaştırdı. Nitekim iki devlet görüş ayrılıklarını bir kenara bırakıp İran'ı iki nüfuz alanına ayıran 1907 Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşma neticesinde Almanlar, kaçınılmaz olarak İran'dan geri püskürtüldüler ve 1912-1914 yılları arasında Almanya'nın İran'daki faaliyetleri pasif bir hal aldı (Rafi ve Marzbalı, 1397: 116-117). Buna rağmen XX. Yüzyılın başlarında İran'a ürün ihraç eden ülkeler arasında Almanya yedinci sırada yer almaya başladı (Şehitoğlu ve Doğanay, 2018: 450).

Ruslar ve İngilizler, İran'daki faaliyetlerine devam ederken Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran'ı, işgal ettiler. Almanya'yı büyük bir güç olarak gören İran, Rus ve İngiliz işgalinden ancak Almanya'nın yardımıyla kurtarabileceğini düşünüyordu. Buna karşılık bölgedeki Rus ve İngilizlere darbe vurmak isteyen Almanlar da İran'da Rusya ve İngiltere'ye karşı propaganda faaliyetleri neticesinde ülkenin güneyindeki göçebe ve kabileleri kışkırtmaya ve donatmaya başladılar (Rafi ve Marzbalı, 1397: 116-117). Bu sırada Alman ve İran tebaası arasındaki yakın iş birliği, Almanlara sempatinin artmasını sağladı. Bu durum savaştan sonra İran kamuoyunda güçlü bir şekilde inşa edilmiş Alman etkisine zemin hazırladı. Ancak bu yıllarda Almanya kendi iç ve dış meseleleriyle meşgul olduğundan İran ile fazla ilgilenemedi. Bu durum Almanya'nın iç ve dış sorunlarını çözüp Doğu ve Orta Doğu'ya yönelene kadar devam etti (Pira, 1379: 241). İran'da Rıza Şah iktidarının başlamasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi.

Rıza Şah'ın İran'da iktidara gelmesi ve üçüncü güç politikasına bağlı kalmasıyla birlikte Almanya ile ilişkiler yeniden başladı. Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkilerini geliştirmek istemesinin amacı, iktisadi bağımsızlığa ulaşmak için bu ülkeden siyasi ve iktisadi yardım almaktı. Bunun dışında İranlılar arasında yüksek popülerlik ve sömürge geçmişinin olmayışı nedeniyle Almanya diğer ülkelere göre daha uygun koşullara sahip bir devlet olarak görülüyordu. Nitekim İran açısından Almanya, bilim ve teknoloji alanında gelişmiş ülkelerden biriydi. Bu sebeple Almanya; sermayesini, teknik danışmanlarını, sanayi birimlerini ve makinelerini kullanarak İran'a yardım edebilirdi (Zovki, 1367: 18). Rıza Şah hükümeti de

genel olarak kalkınma ve modernleşme açısından Alman kalkınma modelinden etkilenmiş ve bu modeli ekonomik refah, güvenlik ve siyasi istikrarın sağlanması ve uluslararası geçerlilik kazanması için uygun bir kriter olarak değerlendirdiyordu (Eslami, 1394: 144-145).

Rıza Şah, Almanya ile ilişkileri geliştirmek amacıyla 1926'da Saray Bakanı Timurtaş'ı, Berlin'e gönderdi. Berlin'de gerçekleştirdiği görüşmeler neticesinde Timurtaş, Almanya ile bir ticaret anlaşması (1926) imzaladı. Bu antlaşma, Alman mallarının demiryolu ile İran'a ihraç edilmesini içeriyordu (Rafi ve Marzbali, 1397: 120). Böylece Almanya, mallarını serbestçe İran pazarına sokacak bir imtiyazı elde etmiş oldu. Alman mallarının İran'a taşınması ve buradan pazarlanmasına karşılık İran'da yeni demir yollarının inşa edilmesi gerekiyordu. Demiryollarının inşa edilmesi için de İran, Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi aldı. (Türkay ve Açıkse, 2021: 313).

Almanlar, İran'da faaliyete başladıktan sonra ülkedeki Alman mühendis ve teknisyenlerin sayısı da artmaya başladı. 1920'li yıllarda tüccar, öğretmen ve teknik personel olmak üzere İran'da, 453 Alman çalışıyordu. 1927'de ise İran'da bulunan Amerikalı mali danışmanların yerine Alman uzman ve danışmanlar çalışmaya başladılar. Hatta ülkenin mali ve ekonomik durumu hakkında danışmanlık yapması için üst düzey Alman uzmanların istihdam edilmesine yönelik bir kanun onaylandı. Bu uzmanlar sadece danışmanlık yapacaklardı. 1928 yılında ise hesap işleri genel müdürlüğü ve mali işler müdürlüğünde Alman vatandaşları görev aldılar. Bu durum hem İran Milli Bankası'nın (Bank-i Milli-i İran) hem de ülkenin iç ve dış işlemlerinin Almanların denetimi altına girmesine sebep oldu. Bunlar dışında askeri, sanayi ve Tahran Teknik Okulu'nun idaresinde de Alman uzmanlar görev almaya başladılar (Şehitoğlu ve Doğanay, 2018: 452).

Almanlar, İran'da neredeyse her alanda söz sahibi olmaya başladılar. İran hükümeti, Temmuz 1925'te Alman Junkers havayoluna 5 yıllık süre ile İran'ın iç hat havayollarının imtiyazını verdi. Almanlara bu imtiyazın verilmesi Sovyet Rusya'yı harekete geçirdi. Nitekim aynı dönemde Moskova ile Tahran arasında bir hava hattı kurulmasına dair bir antlaşma yapıldı. Junkers'ten sonra Alman havayolu şirketi Lufthansa, İran ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma neticesinde Almanya, İran'ın havayolu olarak Avrupa'ya açılan kapısı durumuna geldi (Rafi ve Marzbali, 1397: 119). Hava yolu imtiyazı dışında 1928 yılında kuzey demiryolu inşaatının bir kısmı Alman yüklenicilere verildi (Elahi, 1377: 172-175). Şubat 1929 yılında Almanya ve İran arasında yapılan bir antlaşma; Alman sanayi, ticaret ve teknolojisinde etkin rol oynayan Alman teknik uzmanlarının İran'ın kalkınma programında görev almalarını içeriyordu. Bu antlaşma İran-Almanya ilişkilerini bir adım daha ileri taşıdı ve söz konusu ilişkiler Alman teknik uzmanları vasıtasıyla iş birliğine dönüştü (Türkay ve Açıkse, 2021: 313).

Hitlerin iktidara geldiği 1933'te İran'daki Alman etkisi daha da arttı. Hitler, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya'nın, Orta Doğu'da, İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığı zaman, ekonomik ve politik nüfuz açısından oldukça geride kaldığının farkındaydı. Petrol, maden, pamuk gibi barış ekonomisinde olduğu kadar savaş ekonomisi için de yüksek öneme sahip olduğunun farkında olan Hitler, Fransa ve İngiltere'ye karşı üstünlük sağlamak için Orta Doğu'ya nüfuz etmenin önemini biliyordu. Bu nedenle Alman jeologlar, Orta Doğu'daki petrol rezervleri hakkında araştırmalar yaparak bunları Hitler ile paylaştılar. Ayrıca bu dönem Nazi Almanya'sındaki bazı politikacıların, bilim ve kültür insanlarının Almanya, Orta Doğu ve Hindistan'ın zenginliğini ele geçirirse dünya egemenliğini de elde edecektir şeklindeki görüşleri de Almanya'nın Orta Doğu'ya yönelmesinde etkili oldu (Kodal, 2024: 635).

Hitler ile Rıza Şah arasında bu sebeplerden dolayı yakınlaşma başladı. Hitler, Almanya'da yürütülen bütün Komünist grupların varlığına son vererek onların Rıza Şah aleyhinde yürüttüğü faaliyetleri durdurdu. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağladı (Pira, 1379:228). Ayrıca Hitler ve Rıza Şah'ın Nasyonalizm'den beslenen milliyetçilik anlayışları, güçlü, milliyetçi ve disiplinli esaslara dayalı ordu kurma fikirleri, benzer özellikler taşımaktaydı. Benzer fikirler, Rıza Şah'ın Hitler'e olan sempatisini arttırdı (Beygedli, 1386:368).

Hitler döneminde iki ülke arasındaki ticaret hacmi de arttı. Nitekim İran hükümeti, ihtiyaç duyduğu lokomotiflerin çoğunu Almanya'dan ithal etti ve ayrıca her yıl Almanya'ya demiryolu işlerinin yönetimi konusunda eğitim ve uzmanlaşma için bazı kişileri İran'a gönderdi. Deniz taşımacılığı konusunda da

Almanlar boş durmadılar. Basra Körfezi'ndeki İran limanları ile Alman limanları arasında kalıcı bir bağlantı kuruldu. Bunlar dışında İran'daki hava taşımacılığında da Alman etkisi yeniden kendini gösterdi. Nitekim Berlin'i, Bağdat'a ve Tahran'a bağlayan havayolu açıldı. Almanların amacı bu yolla Basra'ya ve hatta Orta Doğu'ya nüfuz etmektir. Bunlar dışında Almanlar, silah fabrikaları inşasında önemli rol oynadılar. Bu fabrikalara malzeme ve ekipmanlar da Almanya'dan getirildi. Çok geçmeden 9 ay içinde Almanya ile İran arasındaki ticaret şaşırtıcı şekilde arttı. Nitekim Sovyet Rusya'dan sonra Almanya, İran ticaretinde ikinci sırada yer almaya başladı. Almanların İran'daki bu faaliyetleri Almanya'ya karşı güçlü bir sempatiyi ortaya çıkardı. Bunların sonucu olarak birçok Alman, İran'ın kritik noktalarına sızarak ekonomik ve siyasi hâkimiyet kazanmak için uzman olarak ülkeye girdiler (Emini, 1382: 275-276).

3. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi

1 Eylül 1939 günü Alman ordularının Polonya'ya girmesiyle İkinci Dünya Savaşı başladı. Buna karşılık 3 Eylül'de İngiltere, Polonya'ya verilen garanti yükümlülüğünden dolayı Almanya'ya savaş ilan etti. İngilizleri, Fransızlar takip etti (Hart, 2016: 21). Şüphesiz bu savaştan etkilenen devletlerden biri de İran oldu. Savaş başladıktan sonra Rıza Şah, Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında İran hükümetinin amacının tüm ülkelerle dostane ilişkiler kurmak olduğunu açıkladı. 3 Eylül 1939'da da İran Başbakanı Mahmud Cem savaşta tarafsız kalacaklarına dair bir bildiri yayınladı. Bu konuda Cem, savaşan devletlerin temsilcilerine İran'ın tarafsızlığına saygı duymalarını istedi (Ahamadi ve Sadeghi, 92: 3). Fakat İran'ın tarafsızlığını ilan etmesi, müttefik devletleri rahatsız etti. Çünkü Basra Körfezi, Müttefik kuvvetlerin Sovyet Rusya'ya, Almanlar ile mücadele için silah ve mühimmat, İngilizlere de petrol sevkiyatının yapılması için en uygun ve güvenli yoldu.³ Bunun dışında İran petroleri, Orta Doğu'daki İngiliz ordusu için hayati öneme sahipti (Abrahamian, 2019: 129). Sovyet Rusya ise hem Güney Azerbaycan'a hâkim olmak hem de Sovyet Azerbaycan'ı ile Güney Azerbaycan'ı birleştirmek istiyordu (Hasanlı, 2005: 105).

İngiltere ve Sovyet Rusya için İran bu sebeplerden dolayı önemliken iki devleti rahatsız eden önemli bir husus daha vardı: Bu da İran'ın Almanya ile olan ilişkileri ve burada bulunan Almanlardı. İngiltere, iki devletin ilişkilerine zarar vermek amacıyla Alman mallarının deniz yoluyla İran'a ulaşmasını engellemeye çalışıyordu (Zovki, 1368: 24). Buna rağmen İran-Almanya ilişkileri güçlenerek devam etti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran üzerinden Kafkasya'daki nüfuzunu artırmaya çalışan Almanya, savaşın kapıda olduğu dönemde de İran ile ticaretini dokuz kat arttırdı (Görgeç, 2021: 41-42) ve İran ticaretinde % 41'lik bir pay sahibi oldu (Kara, 2010: 231).

Ticari ve siyasi ilişkiler, İran'daki Almanların sayısını da artırdı. Nitekim Alman danışmanlar hem İran devlet aygıtında hem de İran ordusunda söz sahibi olmaya başladılar. Ayrıca Almanlar, İran silahlı kuvvetleri üzerinde de büyük bir etki yaratmış (Rezun, 1981: 333-334) ve gün geçtikçe İran'da Alman askeri ve politik etkisi ülkeye egemen olmuştu. İranlı milliyetçilere göre de Almanya, "Büyük İran" hayallerini gerçekleştirecek bir ülke olarak görülüyordu (Gürakar, 2012: 250). Ancak bu sırada iki ülke arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler sıkıntılarla karşılaştı. Çünkü hem savaş halinden dolayı hem de yolların kapatılması Almanya'nın gerekli siparişleri hazırlayıp İran'a gönderememesine sebep oldu (Emini, 1382: 276). Buna rağmen İran, Almanya ile ilişkilerini kesmek yerine 29 Kasım 1940 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması imzaladı. Bu antlaşma, ticaret yollarının İngilizler tarafından kapatılması riskine karşılık Sovyet Rusya ve Almanya arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli saldırmazlık antlaşması gereğince sevkiyatın

³ Aslında bu yol dışında başka 4 yol daha vardı. Bunlar; Murmansk ve Arkhangelsk, Vladivostok, Karadeniz üzerinden ve Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı ve Hint-Afganistan yoluydu. Ancak müttefikler, bahsedilen yolları analiz ettikten sonra Sovyet Rusya'ya yardım etmek için en uygun yolun İran rotası olduğuna karar verdiler. Sebebi ise bu rotanın diğer tüm iletişim hatlarından daha güvenli olmasıydı. Ayrıca İngiltere'nin kullandığı insan gücü ve malların ana kaynağı olan Hindistan'ın İran ile olan kara sınırından dolayı bunların taşınması daha kolay olacaktı. Dahası İran'ı köprü olarak kullanarak müttefik devletlerin hava kuvvetleri buradan savaş bölgesine daha hızlı gönderilecekti. Yine savaş için gerekli mallar, Basra Körfezi'ni, Sovyet Rusya sınırlarına bağlayan ulusal demiryolu ve otoyolun düşman güçleri tarafından tahrip edilme riski olmadan Sovyet Rusya'ya güvenli bir şekilde gönderilecekti. İngiltere Başbakanı Winston Churchill de İran rotasının güvenilirliği hakkında, Arkhangelsk yolu üzerinden Sovyet Rusya'ya her türlü mal ve askeri malzemenin ulaştırılmasının büyük zorluklarla karşılaşacağını bu yüzden İran rotasının daha güvenli olduğunu söylüyordu (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 3).

Rusya'dan geçmesini kapsıyordu (Beset,1388:30). Nitekim bu antlaşmadan sonra Almanya'dan İran'a gönderilen mallar Sovyet Rusya üzerinden gönderilmeye başlandı. Bu yol üzerinden ticaret, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırdığı 22 Haziran 1941'e kadar devam etti (Zovki,1368:29). Ancak Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırınca İran, savaşın kendi topraklarına sıçrayacağı endişesiyle Sovyet Rusya'ya bir nota vererek Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmasının İran ile herhangi bir bağlantısının olmadığını ve İran'ın tarafsız kalacağını bildirdi (Abadiyan,1347:8).

Sovyet Rusya ve İngiltere, Almanya ile ilişkilerinden dolayı İran üzerinde baskı kurarken İran, Almanya'ya yaklaşmaya devam etti (Zibakelam, 1398: 290-291). Bu yakınlaşma ile savaş sırasında önemli sayıda Alman uzman ve mühendis ve subay kademeli olarak İran'a getirildi (Zarinkub, 1378: 78). Bu arada Almanların, Ruslara savaş ilan etmesi neticesinde Rusya'ya savaş için gerekli teçhizatın ulaştırılması gündeme geldi. Müttefik devletler tarafından Rusya'ya yapılacak olan yardımın Basra Körfezi üzerinden İran ve ardından Kafkaslar yolu ile yapılmasına karar verildi. Rusya'ya yardım planları yapılırken İngiltere, İran'daki Alman mühendis ve uzmanların bir an önce ülkeden çıkarılmalarını İran hükümetinden talep etti (Ferdost, 1369: 86).

Almanların, İran'daki bu etkinlikleri Sovyet Rusya ve İngiltere'yi rahatsız ettiğinden ülkede bulunan Alman uzmanlar konusu bu iki ülke tarafından sürekli gündeme getirildi. Sovyet Rusya'ya göre, Almanya, İran ile iş birliği vasıtasıyla Kafkasya'ya yerleşip kendi nüfuz alanı içerisinde bulunan petrol kaynaklarını kontrol edebirdi. Ayrıca Sovyet Rusya, "Sıcak Denizlere İnme" politikasının İran güzergâhına Almanya'nın yerleşmesinin Rusya'nın söz konusu politikasının İran topraklarındaki kısmının sekteye uğratabileceği kaygısını taşıyordu (Türkay, 2021: 1316-1317). İngilizler ise İran'da bulunan Alman teknisyenlerin, Güneybatı Anglo-İran Petrol Şirketi'nin çıkarlarına zarar verebilirlerdi (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 359). Bunun dışında İngilizlere göre Almanlar; İran üzerinden Hindistan'a saldırabilirlerdi (Şehitoğlu, 2019: 66-67). Bu sebeple İngilizlere göre İran'ı, Almanların varlığından temizlemek Hindistan'ı savunmak için bir gereklilikti ve İran'da harekete geçmek için de Ruslarla iş birliği yapmak gerekiyordu. Hatta İngilizler, eğer İran'ın mevcut hükümeti bu işin sağlanması için gerekli yardımı sağlamaya hazır değilse, yerine bunu yapmaya hazır başka bir hükümet getirilmeliydi diyorlardı (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 32). Bu sebeple Temmuz 1941'den itibaren önce Sovyet Rusya, İran'a Almanlar konusunda baskı yapmaya başladı. 3 Ağustos 1941'de de İngiltere, Almanların ülkeden çıkartılması için İran'a nota verdi (Benhür, 205: 75).

Sovyet Rusya ve İngiltere'nin İran'da bulunan Almanlar hakkındaki çekinceleri yersiz değildi. Çünkü 7 Eylül 1939 tarihinde Türkiye'nin Tebriz Baş Konsolosu, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda Almanların İran'daki faaliyetleri hakkında bilgi veriyordu. Konsolos, son 10 sene zarfında İran'a çok fazla Alman'ın geldiğini, bunların çoğunun eğitilmiş olduklarını, İran fabrika ve müesseselerinde hizmet ettiklerini, bir kısmının da Tahran, İsfahan ve Tebriz gibi merkezlerde ticaret yaptıklarını, Tahran'da 500, Tebriz'de ise 60'tan fazla Alman bulunduğunu bildiriyordu. Konsolos ayrıca daha önce İran ile Almanya arasında iktisat ve ticaret alanında antlaşma yapılması üzerine İran'daki Alman ticaretinin günden güne arttığını bunun sonucunda siyasi nüfuzunu da kullandığını söylüyordu. Hatta Konsolos'un bildirdiğine göre Almanlar, milli mefkurelerini burada dahi güderek Tahran'da "Brunaws Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Bu cemiyet, İngilizler ve Ruslar aleyhine faaliyette bulunuyordu. Tahran dışında Tebriz'de de böyle bir cemiyet kurulduğunu aktaran konsolos, cemiyetin reisinin dış hekimi Aynlos adında biri olduğunu, başlıca üyelerinin de tüccar Brüno, Şimit, Stelton, Kraemer ve Volfinger'di. İngiliz konsolosu J. Jitroy Baillie Tebriz'de bu cemiyetin İngilizler aleyhine propaganda yaptığını öğrenince Tebriz valisi ile görüşmüş ve İran devletinin tarafsızlık kaidelerine riayetle dost İngiltere aleyhine propaganda yapılmasının önlenmesini istemişti. Tebriz Ermenilerinin de savaşın başında Rusya'nın, Almanya ile yakınlaşmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirten konsolos, bunların İngilizler aleyhine bu cemiyetin hazırladığı propagandaları etrafa yaydıklarını bildiriyordu (BOA, TDA, 31455/124448/1).

Sovyet Rusya ve İngiltere'nin baskıları üzerine Rıza Şah, Alman propaganda yayınlarının İran'a girmesini yasakladı ve bazı Almanların ülkedeki faaliyetlerini sıkı denetim altına aldı. Buna rağmen bu devletlerin İran üzerindeki baskısı devam etti (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 3). Nitekim Sovyet Rusya hükümeti İran'daki Alman casusların faaliyetlerini tehlike olarak gördüğünü bildirdi. Bunun üzerine Rıza Şah, Sovyet Rusya

elçisiyle görüşmesinde İran'ın kuzey komşusuna karşı hiçbir ön yargısı olmadığını ve savaşta tarafsızlık politikasını sürdüreceği güvencesini verdi. Buna rağmen Sovyet Rusya Büyükelçisi Smirnov ve İngiliz Büyükelçisi Sir Reader Bullard, kendi hükümetlerinin Almanların faaliyetleriyle ilgili endişelerini dile getiren ilk ortak muhtıralarını İran hükümetine sundular. Bu notada İran hükümetine, İran'da yaşayan Alman uzmanların kimler olduğu soruldu ve casus olarak nitelendirilen Almanların İran'dan sınır dışı edilmesi istendi (Toloui, 1388: 249).

İran Dışişleri Bakanlığı, İngiliz ve Sovyet Rusya notasına cevap vermeden önce ülkedeki yabancı uyruklu kişilerin sayısına ilişkin istatistikleri yayınladı. Bu istatistiğe göre İran'da; 2590 İngiliz, 690 Alman, 390 Rus, 310 İtalyan, 260 Yunan, 180 Çek ve Slovak vardı. Bu bilgi bölgede birkaç bin Alman'ın varlığına ilişkin içeriklere yanıt olarak verildi. Daha sonra İran hükümeti, Sovyet Rusya ve İngiltere ortak notasına yanıt verdi. İran hükümeti, yabancı uyrukluların faaliyetlerinin İran'da kontrol altında olduğunu ve bu sebeple endişelenecek bir neden olmadığını iki devlete bildirdi. İran Başbakanı da ayrıca Sovyet Rusya ve İngiltere elçileriyle görüşerek İran hükümetinin Alman çalışan sayısını kademeli olarak azaltacağı sözünü verdi (Toloui, 1388: 251). Ancak Reuters ajansının haberine göre, Tahran'daki Alman elçisi de İran Başbakanına bir nota vermişti. Bu notaya göre Alman elçi, İran'da bulunan 2500 Alman tebaanın İran haricine çıkarılmaları halinde Almanya'nın İran ile diplomatik münasebetlerini keseceğini bildiriyordu. İran hükümeti bu notaya cevap olarak: *"diplomasi tarikiyle Tahran'a gelen ve mutlak surette itimada şayan haberlere göre Sovyet sefiri ile hemfikir olarak hareket eden İngiliz sefiri İran hükümeti İngiltere hükümetinin Almanya'nın teşebbüsüne rağmen Almanların İran'dan çıkarılmaları için ısrar etmek hususunda kendisini mecbur telaki etmekte olduğunu"* bildirdi (İkdam, 9 Ağustos 1941, s. 1,3)

İran hükümetinin ülkedeki Alman varlığına ilişkin Rus ve İngilizlere verdiği cevap tatmin edici değildi. Nitekim 10 Ağustos 1941'de yabancı haber ajansları İngiliz kaynaklarının İran'daki Alman Beşinci Kolun, İran ve Kafkasya'daki Sovyet petrol tesislerine kapsamlı sabotaj faaliyeti hazırladıkları yönünde haberler aktardılar (Toloui, 1388: 250). Hindistan'ın kuzey batısında yayın yapan ve Hint Müslümanlarının en eski gazetelerinden biri olan Daily Sarhad da İran hükümeti için takip edilecek en uygun yolun Alman tebaalarının İran'dan çıkarılması olduğunu yazıyor ve böyle yapılmadığı takdirde İran'ın birçok sorunla karşılaşacağını altını çiziyordu. Bu gazeteğe göre, Almanların İran'a gönderilme sebebi açıktı. Bunlar İran'da Beşinci Kol'un öncüleriydiler. Gazete, henüz vakit varken bu tehlikeyi bertaraf etmek İran'ın menfaatinedir diyordu. Buna karşı Tahran'da yayın yapan Ettelaat Gazetesi, İran'da halihazırda güya büyük miktarda yabancı bulunduğunu söyleyenlerin gerçekleri bilerek tahrif ettiğini, zira İran'da ikamet eden bütün yabancıların belirli bir işleri olduğunu yazıyordu. Devamında bugünkü İran'ı tanıyanlar İran'ın artık bu gibi entrikalara müsait bir yer olmadığını bildiklerini bu sebeple bir senedir İran, memleketin emniyetini muhafaza etmek ve boşa gitmeyecek hadiselerin vukuuna mâni olmak için herhangi bir tedbiri ittihaz etmekten çekinmeyecektir (İkdam, 12 Ağustos 1941: 1) diyordu.

Sovyet Rusya hükümeti de tekrar İran'a Alman tebaasını azaltmanın kendi menfaatlerine olduğunu bildirdi. Bununla birlikte Stalin, İran şahına 1921 tarihli Antlaşmanın Sovyet Rusya ordusuna bazı durumlarda İran hududunu geçmek müsaadesini verdiğini hatırlattı. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden de 15 Ağustos 1941'de İngiliz parlamentosunda yaptığı konuşmada Alman casusluk ağının İran'daki ciddi tehlikesinden bahsetti. 16 Ağustos'ta da İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Başkanı Roosevelt, İran'ı görüştüler. Bu görüşmede İran'a saldırı planı üzerinde duruldu. Aynı gün Almanların İran'dan bir an önce çıkarılması gerektiğine dair ikinci İngiliz-Sovyet ortak muhtırası İran hükümetine sunuldu (Toloui, 1388: 250). Bu durum Sovyet Rusya ile İngiliz hükümetinin İran'ın verdiği cevaplara ikna olmadıklarını ve Alman vatandaşlarının İran'da casusluk faaliyetlerine tekrar devam ettiklerini ve onların düşüncelerine göre İran, Almanların Orta Doğu'daki faaliyetlerinin merkeziydi. Bu sebeple İran, Almanların bu faaliyetlerine son vermeliydi (Mehdevi, 1387: 82-85). Bu arada Daily Telegraph Gazetesi, İran hakkında yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu:

"Vakit kalmamıştır. Teşebbüslerimize memnuniyet verici bir cevabın verilmesi için ısrar etmemiz lazım gelir. Gerek İran'ın menfaati gerek kendi menfaatimiz bakımından harekete geçmek zaruridir. Halihazırda İran'da vuku bulan hadise Bulgaristan, Romanya, Norveç, Hollanda ve Danimarka'da şahit olduğumuz hadiselerin bir tekerrürüdür.

Suriye ve Irak'ta karşılaştığımız kargaşalıkların İran'da tekerrürüne müsaade edemeyiz. İran istiklaline tevcih edilen tehdidin ortadan kalkması lüzumu hususunda ısrar edebilmemiz için yakın şarktaki vaziyetimiz kâfi derecede kuvvetlidir. Tahran'ın cevabı derhal gelmediği veya bu cevap memnuiyet verici addedilmediği takdirde İngiliz hükümeti vaziyeti aydınlatmak üzere lazım gelen tedbirleri almalıdır. Sabrımızın sonuna gelmiş bulunuyoruz." (İkdam 22 Ağustos 1941: 1; Yeni Sabah, 22 Ağustos 1941: 3).

Sovyet Rusya ve İngiltere notasına cevap olarak İran, ülkedeki yabancı uyrukluların sayısını azaltmaya yönelik programın başladığını ve bunun devam edeceğini belirtti. Ancak aynı zamanda İran'ın tarafsızlık ilkesine ve ülkenin egemenliğine aykırı hiçbir şekilde hiçbir teklifin kabul edilmeyeceği de eklendi. Bu notaya eş zamanlı olarak Sovyet Rusya ve İngiltere büyükelçilerine ilk Alman uyruklu grubun İran'dan ayrıldığı bilgisi verildi (Toloui, 1388: 251). Bunun üzerine Hitler, gönderdiği bir mesajda İran'ın müttefiklere karşı direnişinden ve tarafsızlık politikasını kurnazca izlemekten kendi memnuniyetini dile getirdi. Hitlerin görüşüne göre bu tehditler ve baskılar uzun süreli olmayacaktı. Çünkü Alman güçleri Ukrayna topraklarında ilerlemeye devam ediyor, Kırım adasının kuzey bölgelerine ulaştıklarını ve Sonbahara doğru Rus topraklarının diğer bölgelerini ele geçirip Rusların son direnişlerini kıracaklarını bildiriyordu. Kısacası, kısa süre içinde İran hükümetinin tüm gücüyle müttefiklerin baskılarına karşı dayanıp pes etmemesi Alman hükümetini sevindiriyordu (Mehdevi, 1388: 82-85).

İran üzerinde baskılar devam ederken Sovyet Rusya ve İngiltere İran'ı işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Nitekim İran ve Irak sınırlarından askeri güçlerin İran'ın güneybatısındaki bazı sınır noktalarına doğru itildiğine dair raporlar gelmekteydi. İngiltere Büyükelçiliğine bu eylem ve hareketlerin nedeni ve niteliği sorulduğunda bu güçlerin savaş cephelerine hazırlanmak için tatbikat yaptıklarını söyledi. Aynı şekilde Sovyet Rusya, Azerbaycan'ın sınır bölgesindeki hareketliliğin eğitim ve iç askeri hareketlilikle ilgili olduğunu açıkladı. Bu cevaplara rağmen İran hükümeti endişeleniyordu (Mekki, 1380: 119). Nitekim bu gelişmeler üzerine Rıza Şah kendini tehdit altında hissetti ve birliklerin İran ve Sovyet Rusya sınırına yakın yerlere gönderilmesini ve güneyde savaş hazırlıklarının yapılmasını emretti. 19 Ağustos 1941'de Rıza Şah, subay okulunun mezuniyet törenine katıldı. Mezun olan subaylara yönelik yaptığı konuşmada meydana gelen olağanüstü durum nedeniyle olağan bir aylık izin kaldırıldığını, vatanseverlik ve fedakârlık duygusunun bu sebeple canlanacağını söyledi. Çok geçmeden 22 Ağustos'ta İngiltere ve Sovyet Rusya, İran'a haber vermeden hareketin başlamasına karar verdiler (Toloui, 1388: 251).

25 Ağustos 1941 tarihinde, Atlantik Antlaşması'nın yayınlanmasından sadece on bir gün sonra, Churchill ve Roosevelt tüm dünya ulusları için özgürlük ve kendi kaderini tayin hakkı olduğuna dair bir bildiri yayımladılar. Ancak bu bildiriye rağmen tarafsız bir ülke olan İran'ın kuzeyi ve güneyi Rus ve İngiliz saldırısına uğradı. Kuzeyden İki tugay piyade ve motorlu teçhizattan oluşan Sovyet Rusya Birliği kuvvetleri General Novikov komutası altında üç askeri bölük halinde İran topraklarına girdi. Sovyet uçakları Tebriz, Reş, Qazvin'i bombaladılar ve bir sonraki gün Tahran dışına saldırıp Başkent'te Şah ve Almanlara karşı propaganda bildirileri attılar (Mehdevi, 1387: 85-88). İngilizler de güneyden İran topraklarına girdiler. Bu esnada, beş Alman ve üç İtalyan ticaret gemisi Humeyni Limanı'na (eski Şapur Limanı) yüklerini boşaltmaktaydı. Bu gemiler İngiliz donanmasının gemilerinin saldırısına uğradı. Alman gemilerinin biri kendini batırdı ama diğerleri İngilizlerin eline geçti. İngilizlerin amacı, Alman güçlerinin gemilerini hedef alıp batırmak ve Şattül-Arap'ı ele geçirerek petrol sevkiyatını emniyetli şekilde sağlamaktır (Barijough, 2015: 49).

İran, Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edildiği zaman Smirnov ve Bullard, İran Başbakanı Mensur'u saldırıdan haberdar ettiler. Sovyet Dışişleri Büyükelçisi Komiseri Molotov, Moskova'daki İran elçisine bir not gönderip, 1921 Dostluk Anlaşması'nın 5. ve 6. maddelerine dayanarak ve Almanların İran'daki etkinliğinin Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit ettiği için İran'ı işgal ettiklerini bildirdi (Barijough, 2015: 59). İki devletin ani saldırısına karşı, Rıza Şah hemen Moskova, Londra ve Washington'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla derhal bu devletlerden askeri operasyonları durdurmalarını ve müzakere yapılmasını talep etti. Müttefikler bu talebe cevap vermedi ve üstü kapalı olarak Şah'a çok geç olduğunu bildirdiler. Rıza Şah, müttefiklerin Başbakan Mensur ile müzakere etmeyeceklerini tahmin ettiğinden 27 Ağustos tarihinde onu görevden aldı ve İngilizlerin daha çok benimsedikleri, Muhammed Ali Foroughi'ye yeni kabineyi kurma görevini verdi. Foroughi'nin bu hareketinden sonra, Sovyetler Birliği

ve İngiltere temsilcileri ile görüşmeler yapıldı ve onların talepleri öğrenildi. 30 Ağustos'ta bu devletlerin temsilcileri taleplerini İran hükümetine şöyle bildirdiler: Direnişin terk edilmesi ve müttefiklerin işgal ettiği tüm bölgeleri İran ordusunun boşaltması, Alman Büyükelçiliği üyelerinin ve birkaç uzman dışında tüm Alman vatandaşların sınır dışı edilmesi, Rusya'ya İran'dan silah ve mühimmat taşımanın kolaylaştırılması taahhüdünün verilmesi, İngilizlere İran'ın güney petrollerinden pay vermenin devam ettirilmesi idi. Buna karşılık Sovyet Rusya balıkçılıkta İran'a pay verilmesi ve askeri müdahale bittiğinde hükümetlerin güçlerini İran'dan çekecekleri taahhüdünü verdi (Mehdevi, 1387: 408).

İran hükümeti henüz bu taleplere cevap vermeden, müttefiklerin iki büyükelçisi Alman uyrukluları sınır dışı yerine onları kendi güçlerine teslim edilmesini talep ettiler. Rıza Şah bu hareketi Almanya'ya düşmanca nitelendirdiğinden müttefiklerin bu talebini reddetti ve müzakereler uzadı (Mehdevi, 1387: 408). İran'da bulunan Almanlar da panik halinde Alman elçilik binasına iltica etmeye başladılar. Bu sırada elçilik binasının bacasından büyük bir duman çıktığı görüldü. Bu dumanın elçilikteki evrakların alelacele yakıldığını gösterdiğine dair yorumlar yapıldı (İkdam, 30 Ağustos 1941: 1,4). Alman Bakan temsilcisi Erwin Ethel de İran hükümetinden müttefiklerin bu teklifini ve Almanların teslimini reddetmesini talep etti (Mehdevi, 1387: 408). Bunun dışında Tahran'daki Alman elçisi, Amerikan elçisini ziyaret ederek burada bulunan 700 Alman tebaanın müttefikler tarafından himaye edilmesini talep etti. Amerikan elçisi kendisine bu talebi ilgili makamlara bildireceğini söyledi (İkdam, 2 Eylül 1941: 4).

Times Gazetesi'nin haberine göre İngilizler, İran'a yeni bir nota verdiler. Times'a göre İran'daki Almanlar, eskisi gibi normal hayatlarına devam ediyorlar, büyük otomobillerle dolaşıyorlar, gamalı haçlı bayrakları çekiyorlar, sokakta rast geldikleri İngilizleri tahkir ediyorlar ve müttefikler aleyhine şayialar çıkarmaya devam ediyorlardı. Ayrıca İran'da bulunan Beşinci Kol'a mensup Almanlarla sair kimseler hakkında İngiliz ve Sovyet Rusya mümessilleri tarafından İran hükümeti nezdinde yeniden teşebbüslerde bulunuldu (Akşam, 9 Eylül 1941: 1). Times'ın bu haberinden sonra General Vivel'in kendisi Tahran'a geldi ve Sovyet Rusya ve İngiltere büyükelçileriyle ve Müttefik askeri komutanlarla toplantı yaptı. Toplantıdan sonra 10 Eylül 1941'de Müttefikler, İran hükümetine bir ultimatoma verdiler. Bu ultimatoma göre, eğer 48 saat içinde Alman vatandaşları, kendi kolluk güçlerine teslim edilmezse ve Almanya, İtalya, Romanya ve Macaristan elçilikleri kapatılmazsa Tahran işgal edilecekti (Mehdevi, 1387: 409). Reuters Ajansına göre İran Başbakanı, Alman, İtalyan elçilikleri ile Mihvere mütemayil memleket elçilerinin kapatılacağını ve İran hükümetinin kabul ettiği İngiliz ve Sovyet Rusya talepleri mucibince bütün Alman tebaanın teslim edileceği bildirildi (Akşam, 10 Eylül 1941: 1). Bunun dışında İran orduları Selmaşah'tan Benderşah'a kadar geri çekilecek, diplomatlardan başka bütün Almanlar İran'dan çıkarılacaktı. İran'a hariçten başka Alman tebaasının girmesini menetmek için tedbirler alınacak, İngiliz-Rus menfaatlerine dokunacak her şey bertaraf edilecek, petrol mıntıkasında işe devam olunacaktı. Alman, İtalyan, Macar elçilikleri kapatılıncaya kadar telsiz ve sair vasıtalarla muhaberede bulunmaları engellenecekti (Anadolu, 11 Eylül 1941: 1-2). BBC ise İran'daki İngiliz ve Sovyet orduları delegeleri ile İran murahhaslarının bir toplantı düzenlediklerini ve bu toplantıda İran'daki Almanlara karşı yapılacak muamele görüşülmüştü. Toplantıda tanınmış Nazi casuslarından 275 Alman'ın hemen hapsedilmek üzere müttefiklere teslim edilmesi kararlaştırıldı. Bunlardan 225'i İngilizlere, 50'si ise Ruslara teslim edilecekti. Ruslara teslim edilenler Kazvin'e nakledilecekti (Anadolu, 11 Eylül 1941: 1). Reurters'e göre avam kamarasında Eden, İran ile yapılan İngiliz-Rus Antlaşması'nın tatbikinde hiçbir taahhüde müsamaha edemeyeceğini açıkça söyledi. Sorulan bir soruya verdiği cevapta: İran hükümeti tarafından kabul edilen İngiliz-Sovyet Rusya şartları Alman elçisi ile memurlarının İran'ı derhal terk etmelerini ve Alman elçiliğinin kapatılmasını istemişlerdi. Bu hüküm İtalyan, Macar ve Rumen elçilikleri hakkında da tatbik edilecekti. İran hükümeti dört elçiliğin de bu emre derhal uymalarını kendilerinden rica etti. Bunun dışında İran hükümeti, Alman cemaatini İngiltere-Sovyet Rusya hükümetlerine teslim etmek üzere tedbirler almaktaydı. İran hükümeti, "Almanları memleketten ihraca pek mütemayil görülmemiş ihtimaline karşı tedbir alınıp alınmadığı sorusuna şu cevabı verdi: bu tedbirler alınmadığı takdirde bunları kendimiz ittihaz etmek lüzumunu teemmül ettik bu uslu ben şahsen iyi karşılıyorum fakat tedbirin süratle tatbiki için İran hükümeti nezdinde ısrarda bulundu" (Akşam, 11 Eylül 1941: 1, 3) dedi.

Sovyet Rusya, İngiltere ve İran hükümeti arasında yapılan antlaşma gereğince İran'daki Almanlar, teslim edilmeye başlandı. Buna göre teslim edilmesi gereken 250 Alman'ın ilk grubu 13 Eylül 1941'de muhafaza altında trenle Tahran'dan hareket ettiler. Bu 250 Alman, Güney İran'daki Ahvaz şehrindeki kamplara yerleştirilecekti. Sovyet Rusya denetimi altındaki 50 Alman da Kazvin'e doğru yola çıkarılacaktı. Bu gruplar Ahvaz'dan sonra Hindistan'a sevk edileceklerdi. Diplomatik imtiyazlı Almanlar ise kadın ve çocuklar hariç bunlar 14 kişilerdi. Alman, Macar, İtalyan, Danimarka elçileri ile resmi memurları da Irak hududundan Bağdat'a geçecek ve Türkiye yoluyla trenle memleketlerine döneceklerdi. Sovyet Rusya-İngiltere ve İran arasında yapılan toplantıda bu meseleler hakkında kararlar alındı. Her vagona silahlı İran polisleri bulunacaktı. Ayrıca hat üzerinde de her istasyonda silahlı bir İran polis müfrezesi görev yapacaktı. Almanlar, Ahvaz ve Kazvin'de müttefiklere teslim edildikten sonra İranlılar artık bunlarla meşgul olmayacaklardı (Anadolu, 13 Eylül 1941: 1, 4).

Almanlar, İran'dan gönderildiklerinde 1000 kadar kamyon Tahran'daki Alman elçiliği önünde toplandı. Elçilik binasının üzerinde de İsveç bayrağı dalgalanıyordu. Bu kamyonlara elçilik çalışanları ve Alman kadın-çocuklar biniyorlardı. Bunlar ilk olarak Tebriz'e gidiyorlardı. Daha önce gönderilen ilk kafile kamplara gönderilen 450 kişi Bendershahpur'a varmıştı. Bunlar Hindistan'a sevk edilmek üzere vapura binmişlerdi. Bu sırada kafileden kaçanlar da oluyordu. Nitekim bu sırada kaçan 2 Alman İngiliz polisi tarafından aranılıyordu. Bu sırada Macar elçiliği mensupları da Tahran'dan ayrılmaya başladılar. Bunların hukuku da İsveç elçiliği tarafından muhafaza edilecekti (Anadolu 19 Eylül 1941: 1,4).

21 Eylül tarihli bir habere göre o zamana kadar İngilizlere 400, Sovyet Rusya'ya ise 60 civarında Alman teslim edilmişti. 150 Alman'a ise henüz ulaşılmamıştı (Akşam, 21 Eylül 1941: 1). 27 Eylül tarihli bir haberde de Tahran'daki Alman sefiri 474 kişilik bir Alman grubu ile 26 Eylül'de geç vakitte Erzurum'a gelmişler ve trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi (Akşam, 27 Eylül 1941: 1).

Bundan sonra İran'daki Almanların ihracı hızlı bir şekilde devam etti. Almanlar bilhassa Türkiye üzerinden ülkelerine gidiyorlardı (Akşam, 19 Eylül 1941: 2).

27 Eylül tarihinde de Bulgaristan'ın Tahran maslahatgüzarı Dimitri Dofinof, ailesiyle birlikte Tahran'dan İstanbul'a geldi ve Bulgaristan'a hareket etmek üzere trenle yoluna devam etti. Bu arada Mihver devletlere ait tebaayı götüren 4. tren Ahvaz'a hareket etti. Bunlar arasında 50 Alman, İran limanlarından yakalanan İtalyan gemilerine ait 80 bahriyeli, Reşid Ali İsyanı'na iştirak eden 40 Iraklı ile 16 kadın ve çocuk, Polonya ve Hollandalı birer kişi vardı. Bunlar dışında büyük bir otomobil kafilesi de 6 günlük seyahat sonrası Türkiye hududuna vardılar. Bu kafilede de Alman, Rumen ve Macar elçilik memur ve aileleri vardı. Bu arada İran polisi henüz müttefik devlet emrine girmeyen Alman tebaasına hemen teslim olmamaları halinde yakalandıkları vakit İran mahkemelerine sevk edilecekleri duyurusunu yaptı (Cumhuriyet, 27 Eylül 1941: 1, 3). Daha sonra İstanbul'a ulaşan kafile istasyonda Alman konsolos erkânı ve Alman konsolosu tarafından karşılandılar. Yorucu bir seyahat yapan kafilede gelen kadın ve çocukların oturması için Transilvanya adlı bir Rumen vapuru kiralandı. Gelenler birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra Bulgaristan üzerinden Almanya'ya gideceklerdi. Bu sırada yine İtalyan'ın Tahran elçisi ile 470 kişilik bir kafile de trenle Erzurum'a geldiler oradan da İstanbul'a doğru yola çıktılar (Akşam, 29 Eylül 1941: 1).

4. Sonuç

Sonuç olarak; Rus ve İngilizlerin 19. Yüzyılda İran'da faaliyete başlamaları Almanya'yı İran coğrafyasına çeken önemli sebeplerden biriydi. Çünkü Nasıreddin Şah, bu iki devletin baskısından dolayı Almanya'ya yanaşırken, Almanya da İran'ı Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak gördüğü için İran ile ilişki kurmak istedi. Nitekim ilk etapta siyasi olarak başlayan ilişkiler daha sonra ticari ilişkiler ile devam etti ve çok geçmeden Almanya, İran'da söz sahibi olmayı başladı. Ancak Almanya'nın İran'daki faaliyetleri İran açısından kötü bir sona sebep oldu. Çünkü Rusya ve İngiltere, İran'daki çıkarlarının tehlikede olduğunu biliyorlardı ve bu sebeple Almanya'yı İran'dan uzaklaştırmak için ülkeyi ikiye bölen 1907 Antlaşmasını imzaladılar. Bu Antlaşma, Almanya'yı İran'da pasifize etse de ileriki süreçte İran'ın işgal edilmesinin yolunu da açtı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da Rusya ve İngiltere İran'daki faaliyetlerini arttırmann yanı sıra ülkeyi işgal ederek buradaki varlıklarını kalıcı hale getirmek istediler. İranlılar ise bu devletlerin işgalinden kurtulmak için Almanya'yı kurtarıcı olarak gördüler. İranlıların bu dönem Almanlara yanaşmaları sonraki dönemde Almanlarla ilişkilerin güçlenmesinin yolunu açtı. Nitekim savaş sona

erdikten ve Rıza Şah iktidarı başladıktan sonra ülkenin modernleşmesi için Almanya güçlü bir ülke olarak görüldü. Böylece Almanya'nın bilim ve teknolojisi İran'ı Almanya'ya yaklaştıran önemli unsur oldu. Ancak İran, her ne kadar bu sebeplerden dolayı Almanya'ya yaklaşırsa da asıl sebep yine ülke üzerindeki Rus ve İngiliz baskısıydı.

Rıza Şah'ın Almanya'ya yavaşması ülkedeki Alman mühendis, teknisyen ve öğretmen sayısının artmasına sebep oldu. Bu durum yine Rus ve İngilizlerin istemediği bir durumdu. Çünkü her iki devlet de İran'da bulunan Almanların kendi çıkarlarına zarar verecekleri endişesini taşıyorlardı. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra aslında bu iki devlet, Almanları büyük bir tehdit olarak gördükleri için İran'ı işgal ettiler. Yani İran'da bulunan Almanlar, İran'ın işgal edilmesine büyük bir bahane oldu. İran işgal edilince Almanların ülkeden çıkarılmaları Sovyet Rusya ve İngiltere'nin ilk taleplerinden oldu. Çok geçmeden de İran bu devletlerin taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Bu durum İran-Almanya ilişkilerinin kesilmesine sebep olduğu gibi Sovyet Rusya ve İngiltere'nin yeniden İran üzerindeki baskısının artmasına sebep oldu.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

31455/124448/1, Tarih: 07.09.1939

Gazeteler

Akşam: 9 Eylül 1941, 10 Eylül 1941, 11 Eylül 1941, 19 Eylül 1941, 21 Eylül 1941, 27 Eylül 1941

Anadolu: 11 Eylül 1941, 13 Eylül 1941, 19 Eylül 1941,

Cumhuriyet: 27 Eylül 1941, s. 1,3

İkdam: 9 Ağustos 1941, 22 Ağustos 1941, 30 Ağustos 1941, 2 Eylül 1941

Yeni Sabah: 22 Ağustos 1941

Telif-Tetkik Eserler

Abadiyan, H. (1347), Amerika ve Ehemmiyet-i Nizami-yi İran Der Ceng-i Cehani-yi Dovvom, *Fasılname-yi Tarihi Revabıt-ı Harici*, Sal Devazdehom, Şomare Çehel-i Heft, s. 1-30.

Abrahamian, E. (2019), *Modern İran Tarihi*, (Çev.: D. Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ahmadi N. ve Sadeghi, Y. (92), Ceng-i Cehani Devvom Huzur-ı Müttefikin der İran (ba Takid ber Nekşi İngiliz), *Pojoheşname-i Tarihi*, Şomare 8/32, s. 1-21.

Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001), Ortadoğu'yla İlişkiler, (Editör.: B. Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, s. 357-370, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Benhür, Ç. (2015), İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941), *Turkish Studies*, Sayı 10/9, s. 75-104.
- Beset, A. (1388), *Der Tarih-i Revabıt-ı İran ve Alman*, Tehran: Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir.
- Beygedli, A. (1386), Revabıt-ı Diktatori Şarki ba Cumhuri Vaymar ve Naziha, *Meccele-i Zamane*, Şomar 60, s. 113-148.
- Elahi H. (1377), *Ahamiyate Tarihi-yi İran der Ceng-i Cehani-yi Dovvom*, Tehran: Payame Noor.
- Emini, A. (1382), *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, Tehran.
- Eslami, R. (1394), *Erzeyabi Alguha-yı Siyaset-i Harici Beyni Do Enkelab*, 1, Tehran: İdare-i Neşr-i Vezaret-i Umur-ı Harici.
- Ferdost, H. (1369), *Zuhur ve Sukût-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Tehran.
- Görgeç, İ. (2021), *Rus Kaynaklarına Göre Kafkaslarda Rus-Alman Nüfuz Mücadelesi (1933-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Gürakar, T. (2012), *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hart, B. L. (2016), *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Çev.: K. Bağrıaçık), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hasanlı, C. (2005), *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kara, P. (2010), *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Karadeniz, Y. (2006), *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, (1795-1925)*, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Kodal, T. (2024), Bilim İnsanlarının Raporlarına Göre Hitler Almanya'sının Orta Doğu'ya Yönelik Nüfuz ve Kültür Politikası, XIX. Türk Tarih Kongresi, (3-7 Ekim 2022), Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mazendarani, V. (1328), *1907 –Rus ve İngiliz Raci ba İran*, Tehran: Kitabhane-i Sograt.
- Mehdevi, A. H. (1387), *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran*, Tehran: Emir Kebir.
- Mehdevi, A. H. (1388), *Siyaset-i Harici İran der Devarn-i Pehlevi*, Tehran: Neşr-i Peygan.
- Mekki, H. (1380), *Tarih-i Bist Sale-i İran*, Cilt 7, Tehran: İntişarat-ı İlmi.
- Pira, F. (1379), *Revabıt-ı Siyasi- İktisadi-yi İran ve Alman Beyn-i Do Ceng-i Cehani*, Tehran: İntişarat-ı Merkez-i İsnad Cumhuri-yi İslami.
- Rafi, H. ve Marzbali, M. A. (1397), Berersi Revabıt-ı İran ve Alman der Asrı Pehlevi, *Feslname-i Mutalaat-ı Siyasi*, Sal 11, Şomar 42, s. 113-148.
- Rezun, M. (1981), *The Soviet Union And Iran Soviet Policy in Iran from the Beginings of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941*, Geneve: Sijthoff & Noordhoff International Publishers.
- Barijough, S. M. (2015), *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921–1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi.
- Şehitoğlu, M. (2019), *İkinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında İran 1938-1953*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Şehitoğlu, M. ve Doğanay, R. (2019), İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1, s. 449-465
- Toloui, M. (1388), *Ez Tezar ta Şah-Zendegname ve Hatırat Sepehbed Amanullah Cihanbani*, Tehran: Neşr-i Ali.

- Türkay, N. ve Açıkse, E. (2021), İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31/3, s. 1311-1320.
- Zarinkob, A. (1378), *Ruzagaran-Tarih-i İran ez Ağaz ta Sukut-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Tehran: Sokhone.
- Zibakelam, S. (1398), *Reza Şah*, Tehran: Rozene.
- Zovki, İ. (1368), *İran ve Kudretha-yı Bozorg der Ceng-i Cehani-yi Dovvom*, Tehran: Neşr-ı Pajeng.

Dissecting Turkey's Tourism Development Model: A Political Economy Approach

Türkiye'nin Turizm Kalkınma Modelinin İncelenmesi: Politik Ekonomi Yaklaşımı

Ali YÜCE¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 23.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: Since the 1980s, tourism has been employed as a means of economic growth rather than as an end, compromising essential resources and disregarding sustainability principles concerning sociocultural values and environmental assets. Many countries have significantly benefited economically from tourism activities due to the ideologically driven paradigm shift, particularly with the adoption of neoliberal policies. However, there is conflicting evidence and assertions in the literature about the success story of tourism-based development strategies. Despite the diversity of discussions, there is limited understanding of the fundamental variables affecting Turkish tourism development plans. Hence, this study systematically and critically analyzes existing literature to enhance the scope, content, and understanding of the theoretical foundations of the tourism development process. This study also provides suggestions and identifies limitations for further research in the domain of tourism.

Keywords: Tourism Development, Third Way, Development First Approach, Tourism First Approach.

&

Öz: 1980'lerden bu yana turizm, en temel kaynakları tehlikeye atarak ve sosyokültürel değerler ve çevresel varlıklarla ilgili sürdürülebilirlik ilkelerini göz ardı ederek, bir amaç olmaktan ziyade ekonomik büyümenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Birçok ülke, ideolojik temelli paradigma değişikliğinin uygulanmasından bu yana, özellikle neoliberal politikaların uygulanmasının ardından ekonomik açıdan turistik faaliyetlerden faydalanmıştır. Bununla birlikte, literatürde turizm temelli kalkınma stratejilerinin başarı öyküsü hakkında birbirleriyle çelişen kanıtlar ve iddialar bulunmaktadır. Tartışmaların çeşitliliğine rağmen, Türkiye'de turizm kalkınma planlarının altında yatan değişkenlere yönelik mevcut literatürde ciddi anlamda bir boşluk olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, turizm gelişim sürecinin teorik temellerinin kapsamı, içeriği ve anlayışını geliştirmeyi amaçlayarak mevcut literatürün sistematik ve eleştirel bir incelemesini sunmaktadır. Ayrıca, bu alanda gelecekte yapılacak araştırmalar için öneriler geliştirmiş ve araştırmanın sınırlılıkları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Kalkınması, Üçüncü Yol, Kalkınma Öncelikli Yaklaşım, Turizm Öncelikli Yaklaşım.

Atıf/Cite as: Yüce, A., (2025). Dissecting Turkey's Tourism Development Model: A Political Economy Approach. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 437-451. doi: 10.11616/asbi.1585806

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees, and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ali Yüce, Kapadokya Üniversitesi, ali.yuce@kapadokya.edu.tr.

1. Introduction

Giddens (2003) asserted that we are residing in a world that is rapidly changing. Archbishop Wulfstan, who lived approximately a thousand years ago, was cited by Giddens (2003), who asserted that everything is changing so quickly because "the world lives in a rush and is getting close to its end". Planning has been an important concept for all involved in the development processes and in every aspect of our lives including the tourism industry. Tourism planning is a mechanism that indicates the direction of development without rushing and going out of control in the future (Tribe, 2009). The tourism industry has undergone rapid transformation, requiring the need for large institutions and nations to devise solutions to address the issues they have created. Tourism is among one of the fastest growing and competitive industries that has numerous economic impacts. According to the Statista, tourism related economic activities produce directly significant amount of -approximately 9.9 trillion dollars which equals to 9.1 percent- the total global Gross Domestic Product (GDP) (Department, 2024). Despite the numerous benefits in addition to the GDP, destinations have received, the majority of these areas remains undeveloped and are grappling with diverse challenges such as poverty and environmental disasters (Alipour, 1996; Nohutçu, 2002; Tribe, 2009). Hence it is crucial for the governments to develop the tourism development policy to ensure that local and national economic goals are achieved proportionately within the region without undermining sociocultural and environmental values.

Researchers define tourism planning in a myriad of ways. But for this study, tourism planning is defined as developing applicable, eco-friendly, transformable, and innovative strategies aim at minimizing negative impacts and maximizing long-term benefits for all stakeholders involved in the habitat. Ecofriendly tourism planning ensures overall growth from infrastructure to the superstructure; action is taken for a specific destination to achieve sustainable tourism destinations. To create strong economic benefits, a holistic process involves everyone who has a stake in the matter. For both society and visitors, maintaining the environment and interacting with other cultures are important. Moreover, each destination has a unique characteristic. Thus, tourism planners should assess the needs and expectations of the destination and formulate a plan based on each destination's unique social, cultural, natural, and economic characteristics. Hence it is critical for the local, regional, and government organizations to bring the different actors of the destinations together in order to avoid the negative impact of tourism development efforts, which is evident.

There are numerous tourism planning approaches in the literature. But which approach is the most applicable and functional in the long term? Developing a tourism strategy, encompassing master plans for destinations, requires the involvement of all stakeholders, ranging from multidisciplinary professionals to local representatives in the creation process. This is to suggest more sophisticated and integrated development strategies that will maximize overall benefits while ensuring the safety of all living things involved. Therefore, it's crucial to investigate and implement a planning approach that compromises social, cultural, environmental, and economic assets. In this context, this critical paper will first discuss the three major development approaches, and then it will analyze the Turkish tourism development policies that have been implemented since the 1980s, starting with the neoliberal paradigm.

In general, while positive sciences, including math and statistics, affirm that the tourism industry adds significant economic outcomes, some social science literature asserts that tourism-based development plans fail since they cause dramatic sociocultural and environmental harm. Despite Turkey's substantial influx of international tourists, the overall income from travel and tourism do not proportionately benefit the nation or its citizens. Moreover, multiple studies reveal that wealth generated from tourism, regardless of its origin, is not equitably dispersed among stakeholders around the globe (Bianchi, 2018; Nguyen, Schinckus, Su, & Chong, 2021; Scheyvens, 2007).

Turkey is not exempt from this dilemma. Several factors contribute to the unequal distribution of generated tourism profits. Some of them are related to the characteristics and profile of the visitors, fierce competition both internally and nationally, and lack of generating high value of local products, tourism goods, and tourist services.

Furthermore, even though tourism contributes to more than 10% of employment, the industry struggles to find qualified individuals for every branch and industry that is closely related to tourism. From the perspective of the employee, one of the primary causes is the issue of seasonality in tourism (Zvaigzne, Litavniece, & Dembovska, 2022). Therefore, because of concerns like unpredictability and seasonality, tourism is not a livelihood they can pursue throughout their lives. Lastly, tourism planning and management is administered by centralization approaching neglecting or excluding local public involvement and decision process, causing conflicts among organizations and institutions, delaying to produce efficient and timely decisions and overlooks the facts of the sites, local destinations (Tosun & Jenkins, 1996).

One of the common regional issues and challenges of tourism development is how to meet with the infrastructure needs; avoid or impede the potential environmental, ecological degeneration at the destinations areas/sites as visitor numbers constantly growing at a fast pace (Zhang & Zhang, 2022). The local, regional and national plans and authorities have great responsibilities to present effective approaches and make long term regulations to preserve the authenticity of the local culture and to protect bio-ecological environment, improve the living standards, and more.

This study contends that the neoliberal shift in tourism development plans prioritizes financial capital while neglecting the significance of natural and human capital, irrespective of the level of development of a country. In Laissez-faire ideology, capital advocates heavily focus on quantitative based outcomes of tourism activities, they did not only underestimate having alternative economic sources such as agriculture, industrialization and digitalization, but surely disregard the vitality of natural, cultural and historical capital of a country. Despite the diversity of discussions, there remains a lack of interest in examining the primary causes of Turkish tourism development plans from ideological perspectives. Hence, this study systematically and critically reviews the relevant literature to enrich the scope and content of the theoretical foundation of the tourism development process, besides providing suggestions for future studies.

2. Conceptual and Theoretical Background

Since the 1980s, neoliberal policies have significantly altered the economic models of developing countries, such as Turkey (Akkemik, 2012: 3; Alipour, 1996: 2). Neoliberalism derives its ideological foundation from the 18th century, particularly from the French physiocrats who advocated for a laissez-faire capitalist model designed to foster free market competition among enterprises without government intervention (Vardi, 2012: 15). As many countries around the world adapted to laissez-faire model which is also adapted by Turkey in 1980s as panacea. As a result of transition to the neoliberalism policies, Turkey changed its state based economic model to free market model that focusing on privatization in every layer of the economy. From the local tourist perspective, traditional performance metrics and standard economic indicators reveal that tourism significantly boosts national GDP, generates employment opportunities, and stabilizes import-export trade (Dwyer, 2023: 2). Yet, from a broader dimension, international tourism became an essential source for global economies in the case of Turkey only after the minimum government intervention, privatization, and promotion the free economy (Alipour, 1996; Tosun & Jenkins, 1996).

The tourism industry is influenced by three distinct ideological approaches. Firstly, 'tourism as business', which is also called The Tourism-First Approach (P. Burns, 1999), prioritizes the benefits of the companies. Secondly, "tourism as development," also called The Development-First Approach (P. Burns, 1999), suggests that tourism is the primary means to the end of the development process. Lastly, The Third Way proposes that the tourism development process should go beyond these two ideological approaches, taking into account all the aspects of the places where all living things reside. Indeed, neoliberal perspectives (the tourism-first approach) and the second one, which can be called the state-centric approach (the development-first approach) disregarded the alternative tourism development approaches. While the first approach, known as the Tourism-First Approach, prioritized liberating the tourism market, the other approach aimed at government intervention. While the liberalist approach emphasized the importance of individualist benefits, the state-centric approach focused on society. Nonetheless, the third option, referred to as the "Third Way" (Giddens, 2003), offers a prospect for formulating an economic model that promotes

capital investment in economic advancement, conserves natural resources, and strategizes urban, local, and regional development through sustainable practices.

On the other hand, the Turkish government's intervention in the early 1970s led to the development of traditional Turkish tourism. Since the early 1970s, Turkey, as a developing nation, has concentrated on income derived from tourism and commenced attracting international tourism demand in the 1980s (Akkemik, 2012, pp. 2-3). Turkey is one of the developing countries that place tourism as an important economic means in terms of improved GDP, lowering unemployment and generating foreign exchange earnings as well as contribution to regional development. The shift from long-rooted traditional economic activities to the market based economic transformation needed financial and technical support for the creation of tourism, in particular, on the coastal area of Antalya. Neoliberalism had also plan to finance from the global institutions such as the International Monetary Fund and World Bank. Shifting the traditional economic development model to the neoliberal policies, Turkish tourism became not only one of the major economic sources of the country and became one of the most preferred important destinations in the Europe.

Tourism development has not been achieved without cost. Tourism industry became a major problem for many countries around world including Turkey. First of all, country's long rooted agrarian-based production and development was declined significantly (Hatipoglu, Alvarez, & Ertuna, 2016). Currently, four decades after the early 1980s, tourism faces numerous substantial environmental obstacles, such as overcapacity, pollution, land and water degradation, escalating living costs, loss of agricultural land, waste management difficulties, and deforestation. Furthermore, it also faces social and cultural challenges, including the erosion of cultural authenticity and an increase in stereotyping towards tourists.

Moreover, tourism directly influences the lives of local communities (Nugroho & Numata, 2022). A variety of studies indicate a parallel relationship between the development of tourism and the increasing concerns of communities regarding their living standards, environment, and sociocultural values. Therefore, it is essential to engage the local community in the development of tourism plans. Particularly in developing countries, public involvement tourism development process is crucial to achieve the proactive management plan implementation successfully. Management or leadership strategy of tourism development is another critical dimension that requires commitment, fair, effective, flexible and strong resilience in order to produce solutions and achieve balance among diverse groups of stakeholders in the this very complex process of tourism development and operation of tourism industry both at public level and private entrepreneurship (Hoang, Wilson-Evered, Lockstone-Binney, & Luu, 2021; Larson & Poudyal, 2012).

Studies assert that the adoption of a neoliberal tourism development approach solely focuses on financial capital, which leads to numerous and severe environmental, social, and economic problems caused by unsustainable tourism activities and practices (Kosmas & Vatikioti, 2024; Olssen, 2020). This perspective implies that a free-market economy is accompanied by irreplaceable costs. Despite receiving millions of visitors and billions of tourist dollars, the natural resources, cultural assets, and social values around the touristic destinations are gradually and dramatically deteriorating.

However, the effort should not solely concentrate on the quantitative or digital values found in statistical databases, which are linked to indicators such as maximizing economic growth, increasing foreign exchange volume, or improving the employment rate. However, the study argues that the plan should encompass qualitative values such as sociocultural assets; equitable income distribution, enhanced life standards, and recognition of resources utilized in tourism that still contribute to national identity. In other words, long-term sustainable tourism development should aim for both maximization of tourism benefits and minimizing the negative impact of development.

Master planning for tourism coined by Gunn (1988) who alerted the negative impact of tourism if it is not carefully planned. Hence, numerous studies state that effective planning and management are essential elements for mitigating the adverse effects of unsustainable human practices and optimizing the advantages of sustainable tourism criteria for all shareholders of the habitat (Dwyer, 2023; Inskeep, 1988; Tosun & Timothy, 2001; Wu, Wu, Liu, & Hsueh, 2018). A strong correlation exists between proposed

tourism development strategies and the outcomes of tourism activities (Alipour, 1996). Most destinations' primary goal is promoting their unique natural, historical, cultural resources using highly state-of-the-art tourism development approaches to increase their incoming visitor arrivals and multiply their tourism related incomes (P. Burns, 1999). As P. Burns (1999) argues that development in tourism goals so-called "master planning" approaches, can be achieved at the cost of failure to deliver development to civil society. P. Burns (1999) continuously stated that it is even more crucial for the destinations where there are lack of sufficient financial resources and particularly disadvantaged areas. In the light of this given information, this section aims to discuss briefly the diverse tourism development plans, the role government and community involvement, awareness and participation of the community in "master planning" by focusing on the decades' Turkish tourism development efforts.

The plans are "Tourism First Approach," "Development First Approach," and "Third Way." In addition to discussing the fundamentals of tourism development approaches, this paper will also delve into the role of the government and its interventions that shape tourism development projects.

2.1. Two Major Tourism Development Pathways: Neoliberal and Political Economy Approach

There is a close relationship between chosen tourism development plans and the consequences of the touristic activities. Hence, planning and management are crucial steps in reducing the negative impacts of unsustainable human activities and maximizing the benefits of tourism activities for all members of society. This section will delve into various approaches to tourism development, highlighting their significance for tourism destinations.

The Tourism First Approach, a sophisticated and integrated tourism development strategy, arises from a Keynesian multiplier mechanism which primarily concerns about the economic outcomes (P. Burns, 1999; P. M. Burns, 2004). The Tourism First Approach derives from the supply-driven approach of tourism development promoted by the World Bank and its affiliated consultants or planners (P. Burns, 1999). As its name suggests, the 'tourism development first approach' contributes to overall economic growth by generating economic outcomes that align with the production of services and goods. Generally, national planners chose tourism development due to its ease of implementation, lower cost compared to other industries, and greater focus on achieving earlier goals. Paradoxically, the plan fails to specify the beneficiaries and the extent of their benefits to society. The plan primarily targets global market players who will invest their capital for development with the intention of multiplying the capital they invest. Additionally, local, regional, or national authorities try to appeal to investors with incentives such as tax deductions and free land use. All these dimensions of the development plan influence either significantly in a positive or dramatically negative direction for the future of a destination area's economic, sociocultural, and environmental assets in the long run.

Turkey possesses greater potential than its competitors, including other Mediterranean countries and many other global destinations, as it offers more than just sea, sand, and sun, so-called 3Ss. As previously mentioned, Turkey possesses numerous unexplored cultural, natural, and historical assets within its authentic environment. However, to meet the demands of growing tourism activities, Turkey also needed hotels, roads, telecommunications, and trained individuals. Therefore, beginning with the neoliberal policies, Turkey adopted a tourism-first approach, and international institutions provided financial support to ensure that the infrastructure and superstructure met the needs and demands of tourists. Authors such as Nohutçu (2002); Tosun and Jenkins (1996) draw attention to the Tourism Encouragement Law, which passed in 1982 and made significant changes and improvements in economic growth along with the physical infrastructure improvements.

Adopting a newer development master plan has led to a paradigm shift in tourism development, resulting in increased accommodation, increased visitor numbers, increased tourist revenue, and the creation of employment opportunities for citizens. However, it is concrete and observable that the geographical structure of the coastal areas has drastically changed, leading to a deterioration in natural, historical, and cultural resources. Furthermore, with a Tourism First Approach, the function of tourism is solely to

facilitate business growth without governmental interference. This approach excludes quality of life standards, social identity, cultural values, equitable economic distribution, and sustainable development within a safe and healthy environment. Therefore, the primary goal of tourism development plans should be to develop and implement a holistic approach that considers all aspects of the ecosystem rather than focusing on an eco-centric, in other words, an economy-centric approach.

2.2. Tourism Development: Neoliberal Approach

The Development First Approach places tourism as an only means of a country's development progress. The fundamental difference between development first and Tourism First Approach is, while the first one sees the 'tourism as business' the second one sees the 'tourism as impact' it generates for development of a country (P. Burns, 1999). Another significant difference is that Development First Approach, however, suggest to eliminate the overall poverty, rural development and support women's rights (P. Burns, 1999).

On the other hand, the Development First Approach is a leftist ideology that focuses on resolving the dualism issue, specifically social inequality between developed and undeveloped locations. The Development First Approach also aimed to avoid the dependency issue. World organizations also offered The Development First Approach, which aimed to address issues of dualism, dependency, and underdevelopment (P. Burns, 2004; Hughes & Scheyvens, 2016). Dualism is the difference between two geographic areas of the same country, like Antalya and Hatay. The Mediterranean surrounds both of these locations, yet they exhibit significant socioeconomic differences.

The lack of resources in the planned area also raised concerns about dependency. Underdevelopment of the location to achieve the planning goals, consideration of cultural identities, and the creation of alternative economic powers were major factors that made the "development-first" approach a more favorable and usable option. Adopting or applying tourism as a system to close socioeconomic inequalities while accounting for sociocultural and geographical discrepancies also provides a strong foundation for the successful implementation of the plan and achieving positive outcomes. Finally, a development package for economic growth cannot solely include tourism. It has its own dynamics, needs, requirements, and restrictions within its territory.

As a result, the Development First Approach is more likely to enhance living conditions and contribute to the overall improvement of the Turkish economy than the Tourism First Approach. Yet, this approach lacks the fundamental dimensions of an effective development approach, such as accepting an entire country as a homogeneous place as if one model can fit all strategy. Since each destination has its own uniqueness, implementing The Development First Approach in tourism may exaggerate or worsen the inequality of the destinations. Therefore, The Development First Approach, which solely focuses on tourism, cannot provide an equitable and fair development plan for the entire country.

2.3. Tourism Development: Political Economy Approach

Despite the great attention that most planning efforts receive, eliminating flaws and contradictions in tourism planning is almost inevitable (P. M. Burns, 2004). In the quest for the optimal development tool, 'The Third Way' method merits consideration as a leading option relative to the previously described perspectives. Many authors have defined the Third Way as a multidisciplinary approach. Some argue that the Third Way is about social democracy. However, Giddens (1998: 26) asserts that the forces of globalization and new hegemonies are influencing social democracy, making it an illusion. So that, for Giddens (1998), cited from P. M. Burns (2004), the Third Way is as follows:

[A] "third way" refers to a framework of thinking and policymaking that seeks to adapt social democracy to a world which has changed fundamentally over the past two or three decades. It is a third way in the sense that it is an attempt to transcend both old-style social democracy and neoliberalism (1998:26).

In contrast to the other two developing economies identified by P. M. Burns (2004) as rightist and leftist, leftist perspectives emphasize social development as a priority, whereas rightist viewpoints concentrate on

industrial growth and its financial implications. Consequently, a tourism-first approach is adopted as the principal purpose of achieving their goals.

Conversely, the Third Way provides a more advantageous solution compared to other development methodologies due to its adaptability and availability. The third approach posits that every destination possesses unique qualities, implying a transition from coastal-based mass tourism to diverse tourist activities like diving, cultural and religious tours, winter vacations and skiing, health tourism, congress tourism, and various other tours, thereby transforming tourism into a year-round industry across various regions of the nation (P. Burns, 1999; P. M. Burns, 2004). On the other hand, tourism planning requires multidisciplinary coordination due to its multidimensional impacts on “social, economic, political, psychological, anthropological, and technological factors” (Alipour, 1996). Third Way offers collaboration between each of the stakeholders in order to produce a coherent, workable, and sustainable plan. Therefore, planning efforts in Turkey as a whole should consider this method instead of centralized approaches, which often lead to conflicts among stakeholders. Some of these conflicts occur between national and local authorities, such as between the Ministry of Tourism in Turkey and the municipality of Bodrum (Alipour, 1996).

A third-way approach emerged to offer more sophisticated solutions, aiming to bridge the gap between the other two approaches, which were characterized by unrealistic and improper methods. Whether the development process prioritizes tourism or development, these approaches often ignore intangible values. Focusing solely on economic growth failed to ensure equitable income distribution and enhance the living standards of the communities where development occurred. Moreover, the classical centralized approaches failed to sustain natural resources, minimize the negative impacts of tourism on sociocultural values, and close the disparate development gaps across the country's regions. A Third Way guarantees the achievement of local participation and the establishment of institutions for the design and implementation of a sustainable development plan. A Third Way proposes and strives to comprehensively identify the resources and issues within the local society, involving a diverse range of local individuals. The process then necessitates a decision-making process once the political vision has been established, and the proposed plan's recommendations have been clarified. Subsequently, the plan undergoes implementation and monitoring mechanisms to ensure its updating in response to potential challenges.

2.4. Examining Tourism Development in Turkey

Sustainability has been a panacea in all disciplines in the current literature including tourism studies. Sustainable tourism development requires a comprehensive physical assessment of the destination in terms of its capacity, fragility of the natural sources and sensitivity of the historical and cultural values (Hajian & Kashani, 2021). Sustainability has many different definitions in literature. United Nations' World Commission on Environment and Development defined it as “sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own need” (WCED, 1987). As the definition suggests, sustainable development regardless of the field aims to develop policies and plans not only for the today's needs to be satisfied, but also the need of future generations by conserving the resources. According to the World Travel and Tourism Council (WTTC), tourism industry employs worldwide one out of ten products and services, within Gross Domestic Product (GDP), and one out of 10 jobs in 2017. An important indicator that shows the impact and success of tourism is the volume of foreign visitor expenditures and foreign investments, rather foreign tourism related economic activities in country. Turkey is one of the ten top destinations for both as tourist arrivals and tourist generated foreign exchange receipts (Akkemik, 2012). Based on the latest data that is of WTTC, Turkey ranks on the 7th place in both indicators impressively comparing to among the well-established and/or emerging 30 country destinations between 2011 and 2017.

Turkey's climate and geographical location offer all types of tourism activities throughout the year. Turkey adapted its policies in the 1980s to ensure the country would achieve economic growth with the tourism industry and its industry along with industrial-based production (Yolal, 2016). Hence, the governments planned and promoted mass tourism as the catalyst for the development process. The new type of tourism would achieve the national objectives in terms of generating foreign exchange, reducing unemployment,

and decrease the deficit in the country's budget, enhance the overall country's image (Tosun, 1998; Yolal, 2016). It was predicted that international tourism as an alternative development tool would initiate favorable impressions and create positive destination images on foreign tourists, in particularly, Europeans. Besides coastal tourism, there are other types of travel activities such as winter tourism, and historical destination such as Gallipoli, ecotourism, and cruises, are a few to mention to offer for foreign visitors.

2.5. The Economic, Social and Environmental Impact of Turkish Tourism

There is a consensus that tourism has positive impact on economic development (Wu et al., 2018). As it was abovementioned, the constant and continuous development of tourism has the major source of the economic growth of many countries at any development scale. The swift evolution of tourism has profoundly impacted the economic growth of underdeveloped countries, particularly due to deficiencies in resources such as adequate financing, efficient planning systems, and the effects of centralized governmental strategies. Turkey as one of these developing countries also implemented development plans based on the terms of 5 and 10 years plans to reduce the deficit, improving the living standards, creating the employment opportunities, closing the gap between the regional inequalities, and creating better country image on the eyes of the foreigners by stimulating entrepreneurship in tourism industry (Akkemik, 2012; Tosun & Jenkins, 1996). The Turkish government offered number of incentive for the adaptation of development shift approach (Akkemik, 2012; Tosun, 1998; Tosun & Jenkins, 1996). Bahar (2006) points that tourism created number of benefits on Turkish economy and prosperity; based on empirical study yet ignored the qualitative dimension of tourism development process.

Turkey benefited greatly from tourism development in quantitative terms (Okuyucu, 2013). However, the negative impacts in terms of ecological, environmental and sociocultural aspects were not measured qualitatively approaches. It is also argued that coastal tourism development plans significantly damage the environment leading the public authorities to adopt changes tourism activity types.

The negative impact of tourism development is revealed and discussed by many prominent authors such as Bianchi (2018), P. Burns (1999), Inskeep (1988), and Tosun (2002). Majority of the cited authors state that tourism has been under the influence of the neoliberal policies which only focus on the short-term economic benefits instead of creating sustainable tourism development that benefit overall the Turkish society. Turkey promoted international tourism as a panacea that would cure economic problems as private organizations with or without liability and capital benefited from the incentives that national government provided. The financial capital approach ignored the potential threats of uncontrolled and favorite tourism in the realm of natural, cultural, social, historical and ecological capitals. Lastly, this approach proved that land-use planning is essential for the long-term sustainability of the resources. It is clear that uncontrolled, quantity oriented approach won't hesitate to exploit even the most valuable 'the riches of the virgin lands' (Alipour, 1996) as already occurred at many destinations throughout Turkey.

Comer (2014) argues that tourism operates as a laissez-faire industry, indicating that free market ideology is the predominant ideological framework worldwide. Certain political ideologies, like neoliberalism and globalization, influence the success or failure of development plans in general (Song, Li, & Cao, 2017). Therefore, a well-prepared tourism development plan should be implemented by considering the characteristics of each destination such as its sociocultural values, economic resources, tourism perceptions of local people and potential risks of the archeological, ecological and historical assets and physical capital of the destinations. As Nohutçu (2002) argues that the planners should create "coherent, feasible, and proactive policies" in order to achieve the desired goals and objectives of tourism development plan. This may not reverse the environmental deteriorations that took place in the past in the short term, but it may, at least, preserve the present assets and values in the country.

On the other hand, studies in tourism literature overemphasize sustainability in a way as if; it is a magic word that maximizes the outcome of tourism for all involved (Elmo, Arcese, Valeri, Poconi, & Pacchera, 2020; Uralovich et al., 2023). The assumption proposes that once tourism activities begin, all the challenges, difficulties that a community faces will be resolved smoothly whilst the quality of life is to be improved

and the cost of living decreases (Song et al., 2017; Wu et al., 2018). Although that theoretical approach sounds impressive the number of academic studies indicating that this type of development has many failures is not negligible (Katircioglu, 2009, 2010; Pratt, 2015).

2.6. Creation of Special Tourism Infrastructure on Coastal Turkey (Coastal Development)

The Turkish government issued the Tourism Encouragement Law in 1982 to initiate an effective tourism development, primarily benefiting investors with incentives on coastal destinations (Bahar, 2006; Nohutçu, 2002). The endorsement of financial incentives improved the economic and physical superstructure at national and regional levels. The government selected the 'priority tourism zones' on the Mediterranean, placing Antalya at the center of development (Nohutçu, 2002). The World Bank allocated key funds (US\$26 million) to meet the cost of creating special tourism infrastructure for the region. The World Bank allocated this fund to finance communication, facilities, electricity, power, sewage systems, and the construction of a hotel for employee training and education at Kemer (Nohutçu, 2002).

Special tourism infrastructure primarily takes the form of physical structures and is confined to land. The superstructure of tourism includes training and educating guides, creating information centers, operating hotels, and travel firms for both international and domestic travelers. Tourism significantly contributes to the improvement of infrastructure in line with economic prosperity. The local and national authorities have a responsibility to ensure innovative and sophisticated tourist facilities at destinations. As more visitors arrive and bigger airports and roads are built, public transportation is improved (Pratt, 2015). Governments are responsible for ensuring the provision of quality telecommunication and electricity services. To be more prosperous and increase welfare, a destination should offer modern facilities for both local people and visitors; this can be done by changing the structure of the local economic system. Hotels and restaurants alone cannot meet the needs of tourists. The needs of tourists cannot be met solely by hotels and restaurants. Tourism planners, investors, and authorities should collaborate to provide additional amenities such as gas stations, banks, airstrips, information centers, proper sidewalks, public transportation, and other relevant physical infrastructure and superstructure facilities. A destination with all the facilities will attract foreigners and boost the local economic growth in a span of time.

2.7. Locals and the Need for Local Business Opportunities

The tourism industry utilizes the community as a resource to produce goods and services, and in exchange, tourism-related economic activities are anticipated to enhance the welfare of the local populace. The nature of seasonal employment, as previously discussed, creates numerous obstacles for the tourism industry. However, Seckelmann (2002) claims that tourism allowed the local people to have a supplementary income source without shifting their traditional economic activity, which is generally agriculture-based production. In other words, many local people at touristic destinations opened markets, local restaurants, coffee shops, and souvenir stores for tourists, which resulted in economic growth local communities. On the other hand, Pratt (2015) asserts that the constraints on local natural and financial resources lead to increased resource leakages, resulting in significant losses for both local communities and governments. Hence, in order to raise the living standards of poor communities, involvement of the more vulnerable groups should be involved in tourism businesses as an employee or local business owner (Alam & Paramati, 2016).

2.8. Effects of Tourism on Socio-cultural Resources

The social values, cultural legacy, and assets of a local community provide the primary resource for the tourism business. Tourism exerts a reciprocal influence on societal values nationwide. Interactions between residents and tourists generate substantial outcomes and attitudes that shape the trajectory of tourism growth (Akova & Atsiz, 2019). Consequently, it is essential to ascertain the elements that influence the negative or positive attitudes and perceptions of the sociocultural values of host communities and visitors (Su, Huang, & Huang, 2018). Inhabitants who have been in their towns, villages, and cities for generations encountered strangers with diverse cultures, beliefs, and lifestyles, seeking an improved quality of life without compromising their sociocultural values, both tangible and intangible.

Tourism, reliant on human connection, inevitably results in problems stemming from development. Although the majority of existing literature suggests that tourism adversely affects sociocultural values (Akova & Atsiz, 2019), there are other studies acknowledging the beneficial impact of tourist development on these values (Moyle, Weiler, & Croy, 2013; Su, Huang, & Huang, 2018).

2.9. Impact of Tourism on Quality of Life

Studies indicate that measuring improvements in a country's quality of life through tourism is a challenging task (Andereck & Nyaupane, 2011; Pearce, 2011). Quantitative measurements, such as the amount of foreign visitor expenditures, the number of visitors, and the accommodation capacity, can be misleading when used as indicators of a country's improved quality of life. For Turkey, in addition to generating foreign exchange earnings and establishing a favorable destination image in foreign countries, the government has been promoting the tourism industry for decades with the goal of achieving a better quality of life. Therefore, the planners positioned the development of tourism at the core of their overall development strategies.

However, several critical challenges arose during the development plan and implementation phases, which were intended to enhance the quality of life. As a matter of fact, the following issues are observed in many tourism planning approaches: First, in many tourism development strategies, the plan was designed by the central governmental organizations. To achieve the planning objectives, the central governmental organizations took mainly a one-fits-all (P. Burns, 2004) and top-to-down approach (Ghaderi, Fakhari, Shekari, & Saberi, 2024). Secondly, the lack of awareness of socioeconomic, cultural, and environmental resources, which would be vulnerable if not preserved through controlled planning efforts, led to the neglect of local community participation. Thirdly, the relationships between power and status holders posed serious challenges in achieving sustainable goals for all parties involved in the tourism development process.

Overall prosperity and welfare of a community are profound life indicators of living in a quality social environment. As people's lives improve by being involved in tourism activities, then one can expect them to be more motivated and encouraged to sustain higher life standards. Tourism necessitates the presence of staff who possess pleasant, kind, and positive attitudes. These attitudes not only enhance customer satisfaction and organizational productivity, but also foster a sense of attachment and destination loyalty among visitors (Stylos & Bellou).

2.10. The Effects of Tourism on Inequality in Social Class Groups

The economic policies of the 1980s not only sought to address the country's poverty but also aimed to enhance the welfare and prosperity of the nation, thereby fostering a robust economic development that would benefit every citizen. However, the development's primary focus on economic growth and infrastructure led to the neglect of natural and sociocultural resources (Yolal, 2016).

The fulfillment of justice and equality standards creates a sense of control, predictability, satisfaction, and trust in the complexity of social interaction; hence, it enhances mental and physical well-being (Costa-Lopes, Dovidio, Pereira, & Jost, 2013). The aforementioned statement holds true and valid across all sectors of tourism, adding an additional dimension. Social equality is also crucial for the entire community's welfare, prosperity, and productivity. Ensuring fair treatment and equitable benefits from economic growth is crucial. If the industry fails to achieve fairness, the entire society does not reap the benefits.

One of the biggest paradoxes of tourism development is the creation of social inequality, despite the fact that tourism promotes and offers certain opportunities to all the shareholders in the community (P. Burns, 1999). Some ideological approaches, such as neoliberal policy-oriented free market philosophy and so-called globalization, play a significant role in this major challenge that many destinations face (P. Burns, 1999; Rosenmann, Reese, & Cameron, 2016). Therefore, tourism planners involved all stakeholders in the redesign of tourism plans to ensure that the entire society can reap the benefits of tourism development without restricting the benefits to those who invest significant amounts of capital.

2.11. Social Identity

An individual inherits their social identity from generation to generation and must preserve it to distinguish it from other societies. When scholars highlight the importance of social values, they also view identity as a crucial value in answering the question, "Who am I?" (P. M. Burns & Novelli, 2006). Even though tourism development plans prioritize economic growth over social values, the constant interaction with foreigners from different cultures, societies, and nations does not lead to people, whether local or seasonal, losing their identity. However, one cannot ignore the fact that the foreign lifestyle did not impact on the local people at the destination.

Lastly, interactions with others shape an individual's social identity. Since tourism heavily relies on human interaction, its influence on social identity is greater than that of many other industries. Members of a particular society share numerous commonalities, including their faith, traditions, rituals, and homeland. In order to maintain self-esteem, members must fulfill their physical, mental, and spiritual needs through active and direct communication and affiliations within their society (Costa-Lopes et al., 2013). This interaction strengthens their connections with each other. As they interact with foreigners, this tie may weaken. Therefore, it will be worthwhile investigating this relationship and/or its impact in greater detail.

2.12. Evaluation of the Characteristics of Employment in Tourism

Tourism creates employment opportunities for people with or without sufficient skills. As tourism reports indicate, the tourism industry helps Turkish people obtain jobs, in particular during the peak tourist seasons. But the majority of these employees do not have any previous tourism-related job experience. Therefore, training the young people for the tourism industry is crucial for the industry. However, despite all the state policies and training efforts, there were serious shortages of qualified workers during the 1980s and 1990s.

Due to seasonality, tourism employees have to ensure that they survive financially throughout the year. Furthermore, they frequently fail to register with the social security system. Hence, they lack health insurance and/or any other income to cope with their daily lives (Çalışkan & Özkoç, 2020). Therefore, the government policies should also provide some incentives for the seasonal employees to keep motivated and trained so that the industry will have qualified and efficient employees for the upcoming years/seasons. This is a highly efficient solution that one can anticipate from the public authorities.

Human capital refers to qualified employees who possess knowledge, sufficient awareness, and ethical values, which enhance internal business operations and increase the productivity of organizations (Kasa, Kho, Yong, Hussain, & Lau, 2020). Hence, retention of human capital as the core pillar of the organization is one of the most challenging duties of the tourism industry. There are numerous benefits to having qualified human capital, such as cost savings due to reduced employment turnover and achieving sustainability goals for the organization. Tourism relies on the human capital, primarily employment opportunities created by the tourism industry. The creation of employment opportunities has a significant economic impact on both the supply and demand sides of tourism activities (Balaguer & Cantavella-Jorda, 2002). Local, regional, and national tourism planners should evaluate all these opportunities to better plan and implement policies, minimizing the negative impacts of tourism and maximizing the benefits of qualified employees.

2.13. Generation of Tourist Foreign Exchange

Foreign exchange revenues are a primary motivator for the development policies of Turkish tourism. The nation urgently need foreign exchange for international trade, servicing loans from global institutions, addressing unemployment, enhancing infrastructure, and resolving the macroeconomic issues of the 1970s and 1980s (Nohutçu, 2002). The issue was acquiring foreign cash from overseas entities and allocating it according to relationships among political factions and capital proprietors. A tourism development plan necessitates a cost-benefit analysis to guarantee substantial profitability from the investment (Nohutçu, 2002; Tosun & Jenkins, 1996). The neoliberal strategy, which prioritized financial outcomes in development, resulted in significant impediments, including environmental degradation and the exacerbation of social class disparities.

2.14. From the Environmental Perspective

Sustainable tourism development requires all tourism shareholders to ensure that they are concerned about the vitality of the finite natural resources and balance of the ecosystem. However, even the largest international institutions and national governments, who play major roles in the tourism industry, struggle to determine how to measure the detrimental effects of tourism activities. As previously mentioned, most of them are primarily focused on gathering numerical data for their economic barometer. However, none of them have developed a scale to measure the extent to which a destination or facility produces greenhouse gas emissions that harm the atmosphere and threaten the lives of all living things, including the loss of rivers, lands, forests, biodiversity, and more (Asmelash & Kumar, 2019). Whether through leftist or rightist approaches, current strategies, including Turkish tourism development plans, have irreparably and irreversibly damaged the environment. Therefore, it would be prudent to consider creating new tourism development plans that prioritize environmental sustainability.

3. Conclusion and Recommendations

Despite the sophisticated ideologies, novel ideas, and state-of-the-art digital age we live in, along with extensive experiences from history, it appears that humans continue to “saw off the branch on which they are sitting.” A development plan, whether it is tourism-related or not, should compromise not only the current generations' needs and expectations but also the generations to come. Regardless of the management of the tourism development process, certain essential issues and fundamental objectives remain paramount in the tourism development approach. A primary objective of tourism is to establish a sustainable and amicable socio-economic enterprise that aligns with the environmental, social, and cultural values of the local population. The influx of international visitors to destinations creates numerous opportunities for local populations. Local communities have new sources of income, either through the production of goods or the provision of labor resulting from tourism activities. Increased local involvement correlates with heightened income in their hometown. Each destination has its own unique characteristics—natural, cultural, historical, and ecological values—that cannot be replaced or traded off with any quantitative value, such as the high number of visitors or maximized tourism receipts.

As previously discussed, the implementation of laissez-faire-oriented, so-called neoliberalism-based tourism approaches has dramatically failed. This approach prioritized tourism organizations and international corporations in development plans, disregarding the needs of residents and the significance of maintaining ecosystem balance. On the other hand, the second approach highlighted the needs of society and aimed at improving the life standards of the citizens in certain territories. From the perspective of tourism development in Turkey, the country has implemented both top-down approaches. However, these approaches have failed to foster sustainable tourism, achieve universal values, or generate balanced and significant economic growth equally across the country. Hence, the country must convene stakeholders, including experts from each region, to formulate destination-oriented development plans aimed at achieving objectives and resolving the issue of income inequality among the regions.

Therefore, this review paper suggests that it is the responsibility of planners, investors, and public authorities to consider the most crucial aspects of the tourism development process to achieve the goals and objectives of sustainable tourism development at all levels. People with poor quality of life may not exhibit positive attitudes during social interactions with visitors, whether foreign or domestic, due to unequal income levels, unfair life opportunities, and environmental degradation. Therefore, influential parties such as policymakers, developers, and authorities, in alignment with social scientists, should consider the prosperity and welfare of society with utmost attention. This review paper recommends the scholars investigate the major development ideologies with concrete evidence. We also recommend using comparison analyses to better understand each ideological perspective from various angles.

3.1 Limitation of Research

Every study may possess certain limitations. This study has limitations, including the absence of quantitative data from primary sources due to reliance on the theoretical framework of existing studies.

The absence of primary data constrains the generalizability of the findings of this significant work. It is therefore advisable for future studies to undertake quantitative research to mitigate such difficulties.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Akkemik, K. A. (2012). Assessing The Importance Of International Tourism For The Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis. *Tourism management*, 33(4), pp. 790-801.
- Akova, O., & Atsız, O. (2019). Sociocultural Impacts Of Tourism Development On Heritage Sites. In *The Routledge handbook of tourism impacts* (pp. 252-264): Routledge.
- Alam, M. S., & Paramati, S. R. (2016). The impact Of Tourism On Income Inequality In Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist? *Annals of Tourism Research*, 61, pp. 111-126.
- Alipour, H. (1996). Tourism Development Within Planning Paradigms: The Case Of Turkey. *Tourism management*, 17(5), pp. 367-377.
- Andereck, K. L., & Nyaupane, G. P. (2011). Exploring The Nature Of Tourism And Quality Of Life Perceptions Among Residents. *Journal of Travel Research*, 50(3), pp. 248-260.
- Asmelash, A. G., & Kumar, S. (2019). Assessing Progress Of Tourism Sustainability: Developing And Validating Sustainability Indicators. *Tourism management*, 71, pp. 67-83.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: Var Analizi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), pp. 137-150.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied economics*, 34(7), pp. 877-884.
- Bianchi, R. (2018). The Political Economy Of Tourism Development: A Critical Review. *Annals of Tourism Research*, 70, pp. 88-102.
- Burns, P. (1999). Paradoxes In Planning Tourism Elitism Or Brutalism? *Annals of Tourism Research*, 26(2), pp. 329-348.
- Burns, P. M. (2004). Tourism Planning: A Third Way? *Annals of Tourism Research*, 31(1), pp. 24-43.
- Burns, P. M., & Novelli, M. (2006). *Tourism and social identities*: Routledge.
- Comer, D. C. (2014). Threats To The Archaeological Heritage In The Laissez-Faire World Of Tourism: The Need For Global Standards As A Global Public Good. *Public Archaeology*, 13(1-3), pp. 123-134.
- Costa-Lopes, R., Dovidio, J. F., Pereira, C. R., & Jost, J. T. (2013). Social Psychological Perspectives On The Legitimation Of Social Inequality: Past, Present And Future. *European Journal of Social Psychology*, 43(4), pp. 229-237.
- Çalışkan, N., & Özkoç, A. G. (2020). Turizm Sektöründe Algılanan İş Güvencesizliği Ve İstihdam Edilebilirlik: Konaklama İşletmeleri Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), pp. 683-711.
- Dwyer, L. (2023). Tourism Development And Sustainable Well-Being: A Beyond GDP Perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(10), pp. 2399-2416.

- Elmo, G. C., Arcese, G., Valeri, M., Poponi, S., & Pacchera, F. (2020). Sustainability In Tourism As An Innovation Driver: An Analysis Of Family Business Reality. *Sustainability*, 12(15), p. 6149.
- Ghaderi, Z., Fakhari, S., Shekari, F., & Saberi, M. (2024). Community Capacity Building And Indigenous Tourism In Iran. *Anatolia*, pp. 1-16.
- Giddens, A. (2003). *Runaway World: How Globalization Is Reshaping Our Lives*: Taylor & Francis.
- Gunn, C. A. (1988). *Tourism Planning*. (No. Ed. 2, p. 357).
- Hajian, M., & Kashani, S. J. (2021). Evolution of the Concept of Sustainability. From Brundtland Report to Sustainable Development Goals. In *Sustainable resource management* (pp. 1-24): Elsevier.
- Hughes, E., & Scheyvens, R. (2016). Corporate Social Responsibility In Tourism Post-2015: A Development First Approach. *Tourism Geographies*, 18(5), pp. 469-482.
- Inskip, E. (1988). Tourism Planning: An Emerging Specialization. *Journal of the American Planning Association*, 54(3), pp. 360-372.
- Kasa, M., Kho, J., Yong, D., Hussain, K., & Lau, P. (2020). Competently Skilled Human Capital Through Education For The Hospitality And Tourism Industry. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(2), pp. 175-184.
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis For Turkey Using The Bounds Test And Johansen Approach For Cointegration. *Tourism Management*, 30(1), pp. 17-20.
- Katircioglu, S. T. (2010). International Tourism, Higher Education And Economic Growth: The Case Of North Cyprus. *The World Economy*, 33(12), pp. 1955-1972.
- Kosmas, P., & Vatikioti, A. (2024). Beyond Neoliberal Tourism: A Critical Review. *Managing Natural and Cultural Heritage for a Durable Tourism*, pp. 85-97.
- Moyle, B. D., Weiler, B., & Croy, G. (2013). Visitors' Perceptions Of Tourism Impacts: Bruny And Magnetic Islands, Australia. *Journal of Travel Research*, 52(3), pp. 392-406.
- Nguyen, C. P., Schinckus, C., Su, T. D., & Chong, F. H. L. (2021). The Influence Of Tourism On Income Inequality. *Journal of Travel Research*, 60(7), pp. 1426-1444.
- Nohutçu, A. (2002). Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, pp. 1-25.
- Okuyucu, A. (2013). Tourism Development In Turkey: Development Process, Challenges, And Patterns. *International Journal of Social Science*, 6(7), pp. 815-827.
- Olssen, M. (2020). Globalisation, Neoliberalism And Laissez-Faire: The Retreat From Naturalism. *Globalisation, Ideology and Neo-Liberal Higher Education Reforms*, pp. 121-140.
- Pearce, P. L. (2011). Relationships And The Tourism Experience: Challenges For Quality-Of-Life Assessments. *Handbook of tourism and quality-of-life research: Enhancing the lives of tourists and residents of host communities*, pp. 9-29.
- Pratt, S. (2015). The Economic Impact Of Tourism In SIDS. *Annals of Tourism Research*, 52, pp. 148-160.
- Rosenmann, A., Reese, G., & Cameron, J. E. (2016). Social Identities In A Globalized World: Challenges And Opportunities For Collective Action. *Perspectives on Psychological Science*, 11(2), pp. 202-221.
- Scheyvens, R. (2007). Exploring The Tourism-Poverty Nexus. *Current issues in tourism*, 10(2-3), pp. 231-254.
- Seckelmann, A. (2002). Domestic Tourism—A Chance For Regional Development In Turkey? *Tourism Management*, 23(1), pp. 85-92.

- Song, H., Li, G., & Cao, Z. (2017). Tourism And Economic Globalization: An Emerging Research Agenda. *Journal of Travel Research*, 0047287517734943.
- Stylos, N., & Bellou, V. (2019). Investigating Tourists' Revisit Proxies: The Key Role Of Destination Loyalty And Its Dimensions. *Journal of Travel Research*, 58(7), pp.1123-1145.
- Su, L., Huang, S., & Huang, J. (2018). Effects Of Destination Social Responsibility And Tourism Impacts On Residents' Support For Tourism And Perceived Quality Of Life. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(7), pp.1039-1057.
- Tosun, C. (1998). Roots Of Unsustainable Tourism Development At The Local Level: The Case Of Urgup In Turkey. *Tourism Management*, 19(6), pp. 595-610.
- Tosun, C. (2002). Host Perceptions Of Impacts: A Comparative Tourism Study. *Annals of Tourism Research*, 29(1), pp. 231-253.
- Tosun, C., & Jenkins, C. L. (1996). Regional Planning Approaches To Tourism Development: The Case Of Turkey. *Tourism Management*, 17(7), pp. 519-531.
- Tosun, C., & Timothy, D. J. (2001). Shortcomings In Planning Approaches To Tourism Development In Developing Countries: The Case Of Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(7), pp. 352-359.
- Tribe, J. (2009). *Philosophical Issues In Tourism* (Vol. 37): Channel view publications Bristol.
- Uralovich, K. S., Toshmamatovich, T. U., Kubayevich, K. F., Sapaev, I., Saylaubaevna, S. S., Beknazarova, Z., & Khurramov, A. (2023). A Primary Factor In Sustainable Development And Environmental Sustainability Is Environmental Education. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 21(4), pp. 965-975.
- Wced, U. (1987). *Our Common Future*. In: Oxford University Press Oxford.
- Wu, T.-P., Wu, H.-C., Liu, S.-B., & Hsueh, S.-J. (2018). The Relationship Between International Tourism Activities And Economic Growth: Evidence From China's Economy. *Tourism Planning & Development*, 15(4), p. 365-381.
- Yolal, M. (2016). History Of Tourism Development In Turkey. In *Alternative Tourism in Turkey* (pp. 23-33): Springer.
- Zhang, J., & Zhang, Y. (2022). Tourism, Transport Infrastructure And Income Inequality: A Panel Data Analysis Of China. *Current issues in tourism*, 25(10), pp. 1607-1626.
- Zvaigzne, A., Litavniece, L., & Dembovska, I. (2022). Tourism Seasonality: The Causes And Effects. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 14(5), pp. 421-430.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 452-469, doi: 10.11616/asbi.1585808

Education Profile of Akademik Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye

Türkiye’ de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili

Sibel ÖZDEMİR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 13.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: The principal objective of the study is to conduct a comprehensive analysis of the educational profiles of academic staff engaged in the delivery of undergraduate programmes in tourism management at public and foundation universities in Türkiye. In the process of data collection, the descriptive survey method, which is one of the qualitative research methods, was employed. The data for this study were obtained from the academic website of the Council of Higher Education (YÖK) and the official web pages of the relevant universities. The analysis of the collected data revealed that there are a total of 555 academic staff members employed at 72 universities with tourism management departments across Türkiye. The study findings indicated that the majority of these academic staff members received their education in the field of tourism. The remaining academic staff members have backgrounds in diverse fields, including business administration, economics, sociology, psychology, environmental sciences, gastronomy and culinary arts.

Keywords: Education Profile, Academic Staff, Tourism Education, Tourism Management, Türkiye

&

Öz: Çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki devlet ve vakıf üniversitelerinde turizm işletmeciliği lisans programlarında görev yapan akademik personelin eğitim profillerini detaylı bir şekilde analiz etmektir. Veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Akademik web sitesi ile ilgili üniversitelerin resmi internet sayfalarından elde edilmiştir. Toplanan verilerin analizi sonucunda, Türkiye genelinde turizm işletmeciliği bölümü bulunan 72 üniversitede görev yapmakta olan toplam 555 akademisyenin olduğu belirlenmiştir. Çalışmada akademik personelin büyük çoğunluğunun turizm alanında eğitim aldığı belirlenmiştir. Diğer akademik personelin eğitim alanları ise işletme, iktisat, sosyoloji, psikoloji ve çevre bilimleri, gastronomi ve mutfak sanatları gibi farklı bölümlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Profili, Akademik Personel Turizm Eğitimi, Turizm İşletmeciliği

Atıf/Cite as: Özdemir, S., (2025). Education Profile of Akademik Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye Türkiye’ de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 452-469. doi: 10.11616/asbi.1585808

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Öğr. Gör. Dr., Sibel Özdemir, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, sibel.ozdemir@beun.edu.tr.

1. Introduction

In today's world, rapid change and development in global dynamics lead to significant transformations in the tourism sector (Wolf, 2004; Buhalis and Costa, 2005; Jones, 2005). The most obvious reflections of these changes are observed in employment and income levels. Especially in recent years, there has been a serious contraction in the sector due to the Covid-19 pandemic, but a partial recovery process has been observed as of 2021. The World Travel and Tourism Council (WTTC) produces reports on the economic and employment impact of travel and tourism for 185 countries/economies and 25 geographical or economic regions around the world. According to the World Travel and Tourism Council's (WTTC) latest annual survey, the contribution of the travel and tourism sector to global Gross Domestic Product (GDP) in 2023 increased by 23.2% to \$9.9 trillion, accounting for 9.1% of global GDP. This figure was only 4.1 per cent below the 2019 level. In terms of employment, the sector created 27 million new jobs in 2023, totalling around 330 million people. This represents an increase of 9.1 per cent from 2022 and is only 1.4 per cent below the 2019 level. According to WTTC's 2024 Economic Impact Study, the global economic contribution of the travel and tourism sector is expected to reach an all-time high of \$11.1 trillion in 2024. This means that the sector will generate one in every 10 dollars worldwide. In addition, international visitor spending is projected to reach \$1.89 trillion in 2024, and domestic tourist spending is expected to reach record highs of \$5.4 trillion. Projections for the next 10 years show that the sector will contribute \$16 trillion to the global economy by 2034, accounting for 11.4 percent of the total economic landscape and employing 449 million people worldwide (www.wttc.org, 2024). In order for this increase to continue and for the tourism sector to continue its development, infrastructure, superstructure and then complementary touristic investments are also required. These investments alone are not sufficient to fully increase the quality of the service sector. Therefore, investments should also be made in human resources. Because tourism sector is an abstract concept. For this reason, the training to be provided for the service to be provided should be given and taught by qualified and qualified people. Personnel working in the tourism sector should receive a good vocational training (Qoura and Khalifa, 2016). Every product produced in the tourism sector should be presented to the consumption of guests with the lowest margin of error. For this reason, every training and information given is a return. Educators who will train the personnel who will serve the tourism sector should be well trained in their professional groups. It is inevitable that the primary task to be done in order to increase the contribution of the tourism sector to the economy is to train qualified personnel. The comments and ratings developed with the aim of increasing the preferability of the guests with the competition in the tourism sector include the issues of cleanliness, food and beverage in the establishments and the fact that the personnel are trained and friendly. As a result of the comments made, the desire to be selected and purchased in the potential market increases. The biggest efforts to support this situation are to have conscious and trained personnel in the businesses. Courses and trainings are given in certain institutions and organisations in order to train trained personnel. The aim of these trainings is to provide basic tourism education to the personnel who will work in the sector, to instil tourism awareness in employees, to ensure the development of the sector with trained personnel and to bring qualified personnel to the sector in line with the needs of the tourism sector (Özgit and Çağlar, 2015). In this context, the main purpose of tourism management departments is to provide the sector with qualified managers and employee candidates. Qualified education has an important effect on ensuring quality standards in the sector and achieving success of enterprises (Özgit and Çağlar, 2015). The quality and content of education directly affect the competitiveness of the tourism sector and its contribution to economic growth. Qualified tourism education provided at the undergraduate level enables the training of more efficient managers and employees in the sector, and contributes to the development of the tourism sector by positively affecting individuals' interest in professional knowledge and attitude towards orientation programmes with the increase in the level of education (Boylu and Arslan, 2014; Baltacı and Üngüren, 2010). These education programmes meet the qualified human resources required in the sector by training individuals specialised in areas such as tourism management, hotel management, accommodation, travel and food and beverage management. In this context, the responsibility of scientific research and high level of education and training imposed on faculties by the Higher Education Law No. 2547 is also compatible with the goal of providing qualified personnel to the sector (Ivana and Laškarin, 2023.).

It can therefore be said that the investments made in tourism education, the academics trained and employed, and the efforts made have not yielded the expected returns. Considering that the tourism system is based on three components: 1-the sector, 2-the ministry in charge of tourism representing the state, and 3-the educational institutions, it is important that tourism graduates participate in these three basic components and especially in the decision-making mechanisms

. Among these 3 main components

- It has been stated above based on the literature that the proportion of tourism graduates among those working in the tourism sector is quite low and the sector is dominated by people who have not received tourism education(Temizkan and Behremen 2017).
- The proportion of tourism graduates employed in the central and provincial organisations of the Ministry of Culture and Tourism, which is responsible for tourism, is also very low(Temizkan and Behremen 2017).
- The tourism teaching component at higher education level also has some problems. One of the main problems is that a significant portion of the academics and administrators working in tourism higher education institutions do not have a tourism diploma. In the recruitment of academic staff to tourism education institutions, it can be said that the recruitment of those with diplomas from other fields instead of those with tourism diplomas causes serious negativities and low performance in the quality of the institutions. In addition, the fact that the tourism diploma is not taken seriously and the occupation of the field may cause students to make inquiries that will reduce their commitment to their field (Airey and Tribe, 2000; Morrison and O'Mahony, 2003).

This study, which analyses the current situation of academic staff working in tourism management departments at undergraduate level in Türkiye, aims to shed light on various controversial issues in the sector. It aims to provide a comprehensive review that will guide decision-making institutions such as the Higher Education Council (YÖK) for more effective planning and development of tourism education at higher education level in Türkiye. The study examined the bachelor's, master's and doctoral levels of academic staff working in higher education institutions in the field of tourism management. It will show how many of the academics come from the field of tourism and how many of them are graduates from a field other than tourism. In addition, it will be determined in which non-tourism fields academics work in tourism departments. The results of this study can be used as an important reference for strategic decisions regarding tourism education in Türkiye.

2. Literature

A review of the literature reveals no studies that examine the profiles of academics working in the tourism management department in Türkiye. However, studies conducted to determine the profiles of academics who provide tourism education in Türkiye are included in the literature. This study encompasses academics working in tourism management departments in Türkiye, and thus, prominent studies on tourism education in Türkiye are also included in the literature.

The most pertinent study to this one is that conducted by Tuna et al. The study determined that 60.5% of the academic staff whose graduation information was accessed completed their bachelor's degree, 58.8% completed a master's degree, and 58.2% completed a doctorate degree in the field of tourism. The data was obtained from the website of the Higher Education Council (YÖK). Conversely, it was established that 33.6% of the academic staff had not received any education in the field of tourism, while 36.2% had completed their bachelor's, master's, and doctorate degrees in this area. It was indicated that academics who had graduated from the fields of business administration and food engineering/food department were employed in institutions of tourism education after having pursued careers in these other disciplines. Similar to Demirtaş's (2022) study, these results are intended to provide a profiling of the fields of education of academic staff working in the relevant field. In Demirtaş's study, 660 female academics were examined

and it was determined that 46% of the academic works were published by academics with the titles of 'Professor Dr.' and 'Associate Professor Dr.'.

In terms of academic profiles, Can and Ceylan (2022) examined the educational profiles of academicians working as managers in undergraduate tourism departments. The data in the study were obtained from YÖK Academic website and the websites of the relevant universities. According to the results, 31.2% of the bachelor's degrees, 34% of the master's degrees and 27.6% of the doctoral degrees of deans and directors are directly related to the field of tourism science. In terms of assistant deans and deputy directors, these rates are as follows: 65.6% bachelor's degree, 53.9% master's degree and 56.8% doctorate. Finally, the distribution of department heads directly related to the field of tourism is 71.1% for bachelor's degree, 66.4% for master's degrees, and 62% for doctorate. Another study conducted in the field of tourism is Temizkan and Behremen (2017), which aims to reveal the profiles of tourism academics, examined the situation of academics working in schools providing higher tourism education and emphasised that there are obstacles for academics who graduated from the field of tourism to become administrators and that the number of academics and associate professors who have completed their doctorate in the field of tourism should increase. Arslan et al. (2021) investigated the perceptions of academics towards tourism education and revealed that academics working in the field of tourism see the potential of tourism education to create employment and awareness as low.

Other studies on the profiles of academics working in sub-disciplines such as tourism guidance, gastronomy and culinary arts, and food and beverage management also reveal the development and diversity of the field. Baytok et al. (2019) included 196 academic staff in tourism guidance departments in 32 faculties and colleges in Türkiye and 75 in tourist guidance programmes in 28 vocational colleges, a total of 271 academic staff in their study. It was revealed that assistant professor stand out with 34.7% as academic title. In the study, firstly, ÖSYM's 2018 preference guide was examined and the faculties, colleges and vocational schools that currently accept students for the departments and programs within the scope of the study in the 2018-2019 academic year and the universities to which they belong were determined. Secondly, the websites of the universities, academic information or data management systems and YÖK Academic database were scanned. For academic staff whose information could not be reached, the student affairs or administrative secretaries of the relevant institutions were interviewed. Arslantürk et al. (2016) examined the tourist guiding programmes and their quotas in Türkiye between 2007 and 2016 and determined that 112 academic staff were working in 21 tourist guiding programmes as of 2016. Doğançılı and Karaçar (2018) examined the YÖK profiles of academics working in tourism guidance departments as of January 2018 and examined 118 academic staff in terms of various parameters. Aylan and Başoda (2018) conducted a two-dimensional evaluation, structural and geographical, of the academic staff working in 41 of the 48 tourist guidance undergraduate programs in Türkiye as of March 2018 and found that there are 201 academicians in 46 universities in 39 provinces in Türkiye. Similarly, Demirbulat et al. (2018) examined the CVs of academics working in tourism guidance departments at the undergraduate level in Türkiye and stated that there were 137 academic staff in 24 faculties/schools as of March 2018. As a common point in these studies, it was concluded that the majority of academic staff did not graduate from tourism/tourist guiding departments; in other words, they did not receive education in the field they were trained in. Finally, Ceylan and Padır (2022) found that 61 (24%) of the academicians working in tourist guidance departments had bachelor's and associate's degrees in travel management and tourism guidance, travel management and tourism guidance teaching, and tourist guidance and tourism guidance. In addition, it was determined that 138 (55%) of them had undergraduate education related to the field of tourism.

In the studies conducted on the academicians of the department of gastronomy and culinary arts, Deveci et al. (2020) stated that 58.43% of the academicians received their bachelor's, 55.55% master's and 45.67% doctorate degrees in the field of tourism. In addition, it was determined that 39.50% of these academics completed their bachelor's, master's and doctorate degrees in the field of tourism. It was determined that the most common educational background other than this field was food engineering with 15%. Semint and Özbay's (2021) study also supports these results and shows that 33% of 406 academics have a degree in tourism, 24% in food engineering and 14% in gastronomy. In their study, Bişiren and Gençer (2023) examined the education programmes of the academicians in the executive staff of the colleges and faculties

to which gastronomy and culinary arts programmes in state and foundation universities are affiliated. As a result of the research, it was seen that the gastronomy and culinary arts department is located in the colleges/faculties of art and design, fine arts, tourism and applied sciences, and that 24.18% of the heads and vice heads of the department are mostly managers with tourism, food engineering and business administration education, and 24.18% of them have doctorate degrees from different departments. While this situation is 18,06% in the postgraduate education of academicians, food engineering, tourism management, and hotel management, accommodation management departments are in the first place in undergraduate education. The rate of managers who have undergraduate education in different departments is 26.04%.

In studies on the profiles of academics working in food and beverage departments, Temizkan et al. (2018) found that 5.4% of the 369 academics examined in the study conducted by Temizkan et al. (2018) received bachelor's degrees from departments such as gastronomy, food and beverage management, and culinary education; 20.9% graduated from tourism-related programmes; 3.5% received a master's degree in food and beverage, 17.3% in tourism; 1.1% in food and beverage, and 12.2% in tourism. These studies provide important data on the profile of academic staff working in the sub-disciplines of tourism education in Türkiye and reveal the educational diversity of the field.

These studies in the literature have focused on examining the profiles of academics working in certain departments in tourism. As emphasised by Baytok et al. (2019), the increase in the number of tourism education programmes brings with it the need for qualified human resources to be recruited to academic positions and to make a career in this field. Accordingly, examining the educational and professional profiles of academic staff at regular intervals allows for a comprehensive analysis of the current situation and is critical for monitoring the changes and developments that determine the direction of the field (Tuna et al., 2024). In this study, it is aimed to determine the educational profiles of academic staff working in tourism management departments in public and foundation universities in Türkiye. This analysis aims to contribute to the evaluation of structural problems related to qualified human resources in the field of tourism education and future development goals.

3. Method

The aim of this study is to examine the academic backgrounds of academicians working in tourism management departments in higher education institutions at the undergraduate level in Türkiye. In line with this purpose, it is aimed to determine the professional formation, education, and training backgrounds of academicians teaching in the field of tourism management related to the departments in which they work and teach. This research is field research and designed with the survey model. Only academics working in the undergraduate tourism management departments of universities were included in the study.

Firstly, the 2024 YKS (Higher Education Institutions Examination) Higher Education Programmes and Quotas Guide' was examined, and the list of faculties and colleges that accept students to the tourism management department in the 2023-2024 academic year was prepared. According to this list, the names of the academicians were reached by scanning the websites of the relevant faculties and colleges. The YÖK Academic system was used to access the CVs of the academicians. The YÖK Academic system provides electronic access to personal academic information and scientific/academic activities of academics working in Turkish higher education institutions. The data collection process was carried out between 10 September and 30 September 2024. The data obtained were analysed by percentage and frequency analyses. As of the specified date, the population of this study consists of academics of tourism management departments in 72 faculties/schools in Türkiye. However, one of the most important limitations of the study is that the academic CVs of some academics could not be accessed through both YÖK Academic and the websites of the institutions they work for.

4. Finding

As a result of the literature review, no study was found in which the educational status of the academic staff teaching in the department of tourism management at the undergraduate level was examined. With this study, the current information on tourism management and academic staff has been examined in detail, compared with the past period and suggestions for the future have been presented. It is thought that the study will contribute to the relevant literature with the results obtained and the suggestions presented.

In state and foundation universities in Türkiye, tourism education at undergraduate level is provided in gastronomy and culinary arts, recreation management, travel management/travel management and tourism guidance, tourism management, tourism guidance, food and beverage management and hotel management departments, and tourism education at associate degree level is provided in cookery, catering services, tourism animation, tourist guidance, tourism and hotel management, tourism and travel services, health tourism management, cultural heritage and tourism, pastry and bakery programmes (Tuna et al., 2024).

According to the information in the Higher Education Programmes and Quotas Guide for 2024 published by ÖSYM (Student Selection and Placement Centre for Higher Education), there are a total of 72 universities in Türkiye offering undergraduate tourism management education. 64 of these universities are state universities and 8 are foundation universities. There are 49 Faculties of Tourism, 5 Faculties of Applied Sciences, 7 Faculties of Economics and Administrative Sciences, 6 Faculties of Business Administration and 2 Faculties of Commercial Sciences, 1 School of Tourism Management and Hotel Management, 1 Faculty of Management Sciences and 1 School of Applied Technology and Business Administration (YÖK, 2024).

Table 1: Distribution of Academic Staff in the Department of Tourism Management in Türkiye by Title and Gender

University Name	Faculty/Co Name	Professor			Associate Professor			Doctor Faculty Member			Lecturer			Research Assistant			General Total		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Adana Alparslan Türkeş Science And Technology University	Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences	-	-	-	3	-	3	2	1	3	-	-	-	1	-	1	6	1	7
Adiyaman University	Faculty of Tourism	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	-	2	3	2	5
Afyon Kocatepe University	Faculty of Tourism	2	-	2	1	1	2	1	-	1	-	-	-	-	1	1	4	2	6
Akdeniz University	Manavgat Tourism Faculty	1	-	1	1	1	2	1	-	1	-	-	-	-	1	1	3	2	5
Akdeniz University	Serik Faculty of Business	-	-	-	2	2	4	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2	3	5
Akdeniz University	Faculty of Tourism	6	2	8	-	1	1	1	2	3	1	1	2	1	3	4	9	9	18
Aksaray University	Faculty of Tourism	-	-	-	1	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	2
Alanya Alaaddin Keykubat University	Faculty of Tourism	2	-	2	3	1	4	1	3	4	-	-	-	1	-	1	7	4	11
Alanya University (FOUNDATION)	Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences	-	-	-	-	-	-	1	3	4	-	-	-	1	-	1	2	3	5
Anadolu University	Faculty of Business	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Anadolu University	Faculty of Tourism	3	3	6	2	2	4	1	4	5	3	-	3	1	1	2	1	1	2-
Ankara Hacı Bayram Veli University	Faculty of Tourism	5	3	8	1	1	2	-	2	2	-	-	-	2	1	3	8	7	15
Antalya Bilim University(FOUNDATION)	Faculty of Tourism	-	-	-	1	-	1	2	3	5	-	-	-	1	1	2	4	4	8
Ataturk University	Faculty of Tourism	1	-	1	-	1	1	2	1	3	-	-	-	-	2	2	3	4	7
Atilim University(FOUNDATION)	Faculty of Business	1	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	2	4	1	5
Aydin Adnan Menderes University	Faculty of Tourism	2	1	3	1	2	3	-	1	1	-	1	1	2	-	2	5	5	1-

Education Profile of Akademik Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye
Türkiye’ de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili

Balikesir University	Burhaniye Faculty of Applied Sciences	-	1	1	2	2	4	-	-	-	-	-	-	1	-	1	3	3	6
Balikesir University	Faculty of Tourism	5	1	6	1	-	1	1	2	3	-	-	-	-	1	1	7	4	11
Bartın University	Faculty of Economics and Administrative Sciences	-	-	-	1	-	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	2	1	3
Başkent University(FOUNDATI ON)	Faculty of Commercial Sciences	-	1	1	-	1	1	-	2	2	-	-	-	-	2	2	-	6	6
Batman University	Faculty of Tourism	1	-	1	1	1	2	1	-	2	-	-	-	-	1	1	3	2	5
Bilecik Şeyh Edebali University	Faculty of Applied Sciences	-	-	-	-	1	1	1	2	3	-	-	-	1	-	1	2	3	5
Bitlis Eren University	Kanik School of Applied Sciences	-	-	-	-	-	-	2	1	3	-	-	-	1	2	3	3	3	6
Bosphorus University	Faculty of Management Sciences	-	2	2	1	2	3	-	2	2	2	-	2	1	2	3	4	8	12
Bolu Abant İzzet Baysal University	Faculty of Tourism	1	1	2	2	-	2	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3	2	5
Burdur Mehmet Akif Ersoy University	Faculty of Tourism	1	-	1	3	-	3	-	1	1	-	-	-	-	1	1	4	2	6
Çanakkale Onsekiz Mart University	Gökçeada School of Applied Sciences	-	-	-	-	-	-	2	2	4	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Çanakkale Onsekiz Mart University	Faculty of Tourism	3	1	4	1	1	2	1	1	2	1	-	1	-	2	2	6	5	11
Cankiri Karatekin University	Faculty of Tourism	-	-	-	2	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-	3
Cukurova University	Kozan School of Business	1	-	1	-	-	-	-	2	2	1	1	2	-	-	-	2	3	5
Dokuz Eylül University	Faculty of Business	1	5	6	1	1	2	-	1	1	-	-	-	2	-	2	4	7	11
Dokuz Eylül University	Faculty of Tourism	2	1	3	1	-	1	2	2	4	-	-	-	-	1	1	5	4	9
Dokuz Eylül University	School of Applied Sciences	-	-	-	1	3	4	-	1	1	1	-	1	-	-	-	2	4	6
Duzce University	Akçakoca School of Tourism And Hotel Management School	1	-	1	2	-	2	5	2	7	-	-	-	1	1	2	9	3	12
Ege University	Cesme Tourism Faculty	1	1	2	-	1	1	1	1	2	2	-	2	1	-	1	5	3	8
Erciyes University	Faculty of Tourism	2	-	2	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2	1	3	5	1	6
Eskisehir Osmangazi University	Faculty of Tourism	3	-	3	1	1	2	4	2	6	1	-	1	1	1	2	1	4	14
Gaziantep University	Faculty of Tourism	1	-	1	1	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3	1	4
Giresun University	Bulancak Kadir Karabaş School of Applied Sciences	-	-	-	2	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-	3
Gumushane University	Faculty of Tourism	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1
Harran University	Faculty of Tourism	-	-	-	1	-	1	3	1	4	1	-	1	-	-	-	5	1	6
Hasan Kalyoncu University	Faculty of Tourism	-	-	-	-	1	1	1	1	2	-	-	-	-	1	1	1	3	4
Hitit University	Faculty of Tourism	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Iğdır University	Faculty of Tourism	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Isparta University of Applied Sciences	Faculty of Tourism	2	-	2	-	1	1	1	1	2	-	-	-	-	1	1	3	3	6
Iskenderun Technical University	Faculty of Tourism	-	-	-	2	-	2	1	1	2	3	2	5	-	1	1	6	4	1-
Istanbul Beykent University(FOUNDATI ON)	Faculty of Economics and Administrative Sciences	-	-	-	-	1	1	1	2	3	-	-	-	-	2	2	1	5	6
Istanbul Bilgi University(FOUNDATI ON)	Faculty of Applied Sciences	1	-	1	-	-	-	-	2	2	-	-	-	1	1	2	2	3	5
Istanbul Medeniyet University	Faculty of Tourism	1	1	2	2	-	2	1	-	1	-	-	-	-	2	2	4	3	7
Istanbul Nişantaşı University(FOUNDATI ON)	Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2	-	2
Istanbul University	Faculty of Economics	4	1	5	1	-	1	1	3	4	-	-	-	3	-	3	9	4	13
Izmir Katip Çelebi University	Faculty of Tourism	2	-	2	1	2	3	-	1	1	-	-	-	2	-	2	5	3	8
Karabuk University	Safranbolu Tourism Faculty	2	-	2	1	1	2	-	2	2	-	-	-	1	-	1	4	3	7

Kastamonu University	Faculty of Tourism	1	-	1	1	1	2	4	-	4	-	-	-	1	1	2	7	2	9
Kirklareli University	Faculty of Tourism	1	-	1	2	1	3	-	-	-	-	-	-	1	1	2	4	2	6
Kocaeli University	Faculty of Tourism	1	-	1	-	-	-	2	3	5	-	-	-	2	-	2	5	3	8
Kütahya Dumlupınar University	Tavsanlı Faculty of Applied Sciences	-	-	-	1	-	1	3	1	4	-	-	-	-	-	-	4	1	5
Malatya Turgut Ozal University	Faculty of Social Sciences and Humanities	-	-	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-	-	1	1	1	2	3
Mardin Artuklu University	Faculty of Tourism	-	-	-	1	1	2	-	1	1	-	-	-	-	1	1	1	3	4
Mersin University	Anamur School of Applied Technology and Business Administration	1	-	1	-	-	-	2	1	3	-	-	-	-	-	-	3	1	4
Mersin University	Faculty of Tourism	3	1	4	-	2	2	-	-	-	-	-	-	1	2	3	4	5	9
Muğla Sıtkı Koçman University	Fethiye Faculty of Business	-	-	-	-	2	2	2	1	3	-	-	-	2	-	2	4	3	7
Muğla Sıtkı Koçman University	Faculty of Tourism	3	-	3	4	1	5	-	2	2	-	-	-	2	1	3	9	4	13
Necmettin Erbakan University	Faculty of Tourism	4	-	4	2	1	3	1	2	3	1	-	1	1	-	1	9	3	12
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University	Faculty of Tourism	-	1	1	1	5	6	-	3	3	1	1	2	1	2	3	3	1	15
Ondokuz Mayıs University	Faculty of Tourism	1	-	1	-	3	3	-	1	1	-	-	-	3	3	6	4	7	11
Pamukkale University	Faculty of Tourism	1	-	1	1	-	1	2	3	5	-	-	-	-	-	-	4	3	7
Recep Tayyip Erdoğan University	Ardeşen Tourism Faculty	-	-	-	2	1	3	1	2	3	-	-	-	1	1	2	4	4	8
Sakarya University of Applied Sciences	Faculty of Tourism	2	-	2	3	-	3	4	-	4	-	-	-	1	-	1	-	-	1-
Selçuk University	Beyşehir Ali Akkanat Tourism Faculty	1	-	1	-	1	1	1	-	1	-	-	1	-	-	-	3	1	4
Selçuk University	Faculty of Tourism	2	-	2	1	1	2	-	2	2	1	-	1	-	-	-	3	4	7
Sivas Cumhuriyet University	Faculty of Tourism	2	-	2	1	2	3	-	1	1	-	-	-	1	-	1	4	3	7
Süleyman Demirel University	Faculty of Economics and Administrative Sciences	1	1	2	1	2	3	-	1	1	-	-	-	2	-	2	4	4	8
Sirnak University	School of Tourism and Hotel Management	-	-	-	2	-	2	-	1	1	-	-	-	1	-	1	3	1	4
Trakya University	Faculty of Applied Sciences	-	3	3	-	2	2	-	-	-	1	1	2	-	1	1	1	7	8
Van Yüzüncü Yıl University	Faculty of Tourism	-	-	-	-	1	1	1	2	3	-	-	-	2	-	2	3	3	6
Yeditepe University(FOUNDATION)	Faculty of Economics and Administrative Sciences	-	2	2	1	1	2	1	-	1	1	-	1	1	2	3	4	5	9
Zonguldak Bülent Ecevit University	Karadeniz Ereğli Tourism Faculty	-	-	-	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	2	4
Total		8	3	1	7	6	1	73	9	16	2	8	3	5	5	1	3	2	55
		3	6	1	4	2	3	6	0	3	3	3	1	6	0	0	0	4	5
				9										6	9	6			

Source: Prepared by the authors from. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Table 1 shows the distribution of academic staff in tourism management departments of universities in Türkiye. This distribution includes the number of professors, associate professors, assistant professors, lecturers, and research assistants. In total there are 555 academic staff with different academic titles. The first striking element in the table is the number of professors and associate professors. Although the numbers of professors and associate professors are generally lower, in some universities these numbers are higher. For example, there are 6 professors at Akdeniz University and more associate professors in different faculties of the same university. This reflects the academic strength and specialisation of the university in the field of tourism. There is also diversity in the distribution on the basis of universities and faculties. While tourism departments in some universities have a larger staff, this number is more limited in some other universities. For example, while Akdeniz University has a total of 18 academic staff, this number varies between 3-5 in other universities. In addition, in some universities, this department is distributed in different faculties. For example, faculties such as 'Faculty of Economics and Administrative Sciences' and 'Faculty of Tourism' provide education in this field. The gender distribution of the academic staff in the

tourism management department is given in Table 2. This information was obtained by the authors from the Higher Education Council (YÖK) website (<https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>).

Table 2: Gender Distribution of Academic Staff

Gender	Number	Percentage (%)
Male	309	55,68
Woman	246	44,32
Total	555	100

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

When the gender distribution of the academic staff is analysed in Table 2, it is seen that 55,68% of them are male and 44,32% are female. According to this table, 309 of the total 555 academic staff are male and 246 are female. Table 3 shows the distribution of academic staff according to the type of university they work at.

Table 3: Distribution of Academic Staff by Type of University

University Type	Number	Percentage (%)
State	484	87,21
Foundation	71	12,79
Total	555	100

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

According to Table 3, 87,21% of the academic staff work at state universities and 12,79% work at foundation universities, 484 of the total 555 academic staff work at state universities and 71 of them work at foundation universities. This distribution shows that the majority of academic staff work at state universities. Table 4 shows the gender distribution of academic staff according to the type of university they work in.

Table 4: Gender Distribution of Academic Staff by Type of University

University Type	Male	Woman	Total	Male Percentage (%)	Female Percentage (%)	Total Percentage (%)
State	268	216	484	55,37	44,63	87,21
Foundation	41	30	71	57,75	42,25	12,79
Total	309	246	555	100	100	100

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

According to Table 4, 55,37% of the academic staff working in state universities are male and 44,63% are female, while in foundation universities this ratio is 57,75% for males and 42,25% for females, there are 268 male and 216 female academic staff in state universities and 41 male and 30 female academic staff in foundation universities, in general, the gender distribution is more balanced in state universities and the ratio of male academic staff is higher in foundation universities, Table 5 shows the title distribution of academic staff.

Table 5: Title Distribution of Academic Staff

Title	Number	Percentage (%)
Professor	119	21,44
Associate Professor	136	24,50
Assistant Professor	163	29,37
Lecturer	31	5,59
Research Assistant	106	19,10
Total	555	100

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

According to Table 5, the highest rate in the distribution of academic titles belongs to assistant professor with 29.37%, while the lowest rate is 5.59% for lecturers. Among the 555 academic staff, there are 119 professors, 136 associate professors, 163 assistant professors, 31 lecturers and 106 research assistants. This table shows that assistant professor and associate professor positions are more common in tourism departments. Table 6 shows the gender distribution of academic staff according to their titles.

Table 6: Gender Distribution of Academic Staff by Title

Title	Male	Woman	Total	Male Percentage (%)	Female Percentage (%)	Total Percentage (%)
Professor	83	36	119	69,75	30,25	21,44
Associate Professor	74	62	136	54,41	45,59	24,50
Assistant Professor	73	90	163	44,79	55,21	29,37
Lecturer	23	8	31	74,19	25,81	5,59
Research Assistant	56	50	106	52,83	47,17	19,10
Total	309	246	555	100	100	100

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

According to Table 6, the proportion of men in the professorial staff is 69.75%, while the proportion of women is 30.25%; this shows that men have a higher proportion in the professorial staff. The proportion of women is 55.21%, which is higher than that of men, and the proportion of men is 74.19% in lecturer positions. In research assistants, there is a balanced distribution with 52.83% male and 47.17% female. As the title increases, the proportion of male academic staff increases in general, while the proportion of women is higher in the position of assistant professor. Table 6 shows the distribution of academic staff in terms of their titles according to university types. Table 7 shows the distribution of academic staff according to university types in terms of their titles.

Table 7: Distribution of Academic Staff by Type of University in Terms of Their Titles

Education Profile of Akademik Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye
Türkiye’ de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili

Title	State	Foundation	Total	State Percentage (%)	Foundation Percentage (%)
Professor	103	16	119	86.55	13.45
Associate Professor	115	21	136	84.56	15.44
Assistant Professor	147	16	163	90.18	9.82
Lecturer	30	1	31	96.77	3.23
Research Assistant	91	15	106	85.85	14.15
Toplam	486	69	555	87.56	12.44

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

According to Table 7, state universities constitute the majority of the academic staff in tourism departments. In the title of Professor, state universities are at the forefront with a rate of 86.55%, while this rate is only 13.45% in foundation universities. There is a similar distribution in the associate professor and assistant professor categories, reaching 84.56% and 90.18% respectively in public universities, while these rates are 15.44% and 9.82% in foundation universities. In the lecturer title, the rate is 96.77% in public universities, while this rate decreases to 3.23% in foundation universities. In the position of research assistant, state universities have a clear superiority with 85.85%. In general, a total of 486 academic staff are employed in public universities, while this number is 69 in foundation universities, indicating that public universities are more dominant in terms of academic staff. Table 8 shows the undergraduate graduation fields of academic staff.

Table 8: Undergraduate Graduation Areas of Academic Staff (September, 2024)

Programme	Prof. Dr.	Assoc. Prof.	Assistant Prof.	Research Assistant	Lecturer
Tourism/Tourism Management/Tourism Management Education	14	29	35	46	3
Tourism Management and Hotel Management	29	26	17	7	4
Tourism and Hotel Management	4	14	9	7	-
Hospitality Management/Hospitality Management Education	2	10	18	7	2
Business Administration/Business Administration/Business Education/Business Management	14	26	17	5	4
Economics	5	4	3	1	3
Travel Management	2	2	7	2	-
Tourism/Tourist Guidance	-	3	6	3	-
Foreign Languages Education	3	1	2	-	-
Tourism Management and Hotel Management Teacher Training	5	-	-	-	-
Business-Accounting and Trade Education	4	-	1	-	-
Labour Economics And Industrial Relations	-	2	2	1	-
Travel Management and Tourism Guidance	-	-	2	3	-
Trade Training	4	-	-	-	-
Western Languages and Literatures	1	1	1	-	-
Turkish and Social Sciences Education	1	-	2	-	-
Geography	2	-	-	-	-
Gastronomy and Culinary Arts Department	-	-	-	2	1
Statistics/Statistics and Computer Science	-	-	-	-	2
Political Science And Public Administration	-	1	-	-	1
Sociology	-	1	1	-	-
Econometrics	-	-	2	-	-
Department of American Culture and Literature	-	-	2	-	-

Archaeology and Art History	-	-	1	-	-
Computer Science	-	-	1	-	-
Computer Engineering	-	-	-	-	1
Office Management	1	-	-	-	-
Electronics and Computer Education	-	-	1	-	-
Industrial Engineering	-	-	2	-	-
Home Economics	-	1	-	-	-
Finance and Banking Department	-	1	-	-	-
Civil Engineering	-	-	-	-	1
Gerontology	-	-	-	1	-
Food Engineering	-	-	1	-	-
Deck	-	1	-	-	-
Public Relations and Publicity	-	1	-	-	-
Law	-	-	-	1	-
English Language Bvlimi	-	-	1	-	-
English Language and Literature	-	-	1	-	-
Business Management and Organisation	1	-	-	-	-
Public Administration	1	-	1	-	-
Land Warfare Department	1	-	-	-	-
Chemistry/Chemical Engineering	-	-	-	-	-
Finance	1	-	-	-	-
Translation and Interpreting	-	-	1	-	-
Radio And Television	-	1	-	-	-
Art History	-	-	1	-	-
Travel-Tourism and Entertainment Services	-	-	1	-	-
Civil Air Transport Management	-	1	-	-	-
Aquaculture Engineering	-	-	-	-	1
City And Regional Planning	-	1	-	-	-
Agricultural Mechanisation	-	1	-	-	-
Tobacco Technology Engineering	1	-	-	-	-
Turkish Language and Literature	-	-	1	-	-
Production Management and Marketing	-	1	-	-	-
Travel Management and Tourism Guidance	-	-	-	1	-
Food and Beverage Management	-	-	-	-	1
Management and Organisation	-	1	-	-	-
Total (491)	96	130	140	101	24

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

Table 8 shows the distribution of academic staff in universities in Türkiye according to their undergraduate graduation fields. The highest number of academic staff is in the department of tourism/tourism management education, with a total of 127 academic staff in this field. The Department of Tourism Management and Hotel Management ranks second with 82 academic staff, while the Department of Business Administration/Business Education has 62 academic staff. However, it is noteworthy that some departments are filled with academic staff from fields not directly related to tourism. For example, the presence of academic staff from fields such as economics, sociology, gastronomy, and culinary arts, which require more technical knowledge and are not directly related to tourism, weakens the academic structure of these departments and creates incompatibility with the sector. In addition, the limited number of academic staff even in fields such as travel management and tourism guidance suggests that these fields may have been unnecessarily expanded and that more attention should be paid to fields that require specific expertise. This situation reveals that tourism education should be more academic and industry-oriented. *The undergraduate graduation information of 23 professors, 6 associate professors, 23 assistant professors, 34 research assistants, and 70 lecturers in the table could not be found on the YÖK academic website.* Table 9 shows the master's degree graduation fields of academic staff.

Table 9: Areas of Graduate Studies of Academic Staff (September, 2024)

Programme	Prof. Dr.	Assoc. Prof.	Assistant Prof.	Research Assistant	Lecturer
Tourism/Tourism Management/Tourism Management Education	41	52	70	72	8
Tourism Management And Hotel Management/Tourism Management And Hotel Management Education	11	18	22	7	-
Business / Business Management / Business Management And Organisation	17	20	22	3	7
Economics	5	4	2	-	1
Accounting-Finance	2	4	1	-	-
Tourism and Hotel Management	2	5	4	2	-
Production Management and Marketing/Production Management	2	5	1	1	-
Management-Organisation	2	5	1	1	-
Marketing	2	2	-	-	-
Tourism Management Expertise	2	3	-	-	-
European Union/European Union Law	-	2	1	-	-
Geography / Geography Education	2	-	1	-	-
Statistics	2	-	-	-	1
Public Administration	1	-	2	-	-
Office Management /Office Management Training	2	-	-	-	-
Econometrics	-	-	2	-	-
Gastronomy and Culinary Arts Department	-	-	-	2	1
Public Relations	-	2	-	-	-
English Language Education	-	1	1	-	-
Organisation and Business Policy	2	-	-	-	-
German Language and Literature	-	1	-	-	-
Archaeology and Art History	-	-	1	-	-
European Studies	-	2	-	-	-
Computer Engineering	-	-	-	-	1
Regional and Strategic Studies	-	1	-	-	-
Labour Economics And Industrial Relations	-	-	1	-	-
Maritime Business Management	-	1	-	-	-
History of Religions	-	-	1	-	-
Education Programmes and Instruction	-	1	-	-	-
Home Economics	-	1	-	-	-
Physical Geography	1	-	-	-	-
General Economics	-	-	1	-	-
Food Engineering	-	-	1	-	-
Education Programmes and Instruction	-	-	-	-	1
Istanbul Studies	-	1	-	-	-
Civil Engineering	-	-	-	-	1
Gerontology	-	-	-	1	-
Public Relations and Publicity	-	1	-	-	-
Quality Management	-	-	1	-	-
History of Architecture	-	1	-	-	-
Recreation Management	-	-	1	-	-
Travel Industry Management	1	-	-	-	-
Art History	-	-	1	-	-
Travel Management	-	1	-	-	-
Sociology	-	1	-	-	-
Sustainable Tourism Management	-	-	-	-	1
Tourist Guidance	-	-	-	-	1
Archaeology of the Turkish World and Medieval Cultures	-	-	1	-	-
Turkish and Social Sciences Education	-	-	1	-	-
International Relations and Public Administration	-	-	1	-	-
International Trade And Marketing	-	-	-	1	-
International Tourism and Hotel Management	-	-	2	-	-
Management Sciences	1	-	-	-	-
Finance	-	1	-	-	1
Aquaculture	-	-	-	-	1
Total (494)	98	136	143	92	25

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

Table 9 shows the distribution of academic staff according to their master's degree graduation fields. Tourism/Tourism Management/Tourism Management Education programme has the highest number of academic staff, with a total of 41 professors, 52 associate professors, 70 assistant professors, 72 research assistants and 8 lecturers and 243 academic staff. In Tourism Management and Hotel Management/Tourism Management and Hotel Management Education programme, there are 11 professors, 18 associate professors, 22 assistant professor and 58 academic staff in total. Business Administration/Business Management/Business Management and Organisation also has a significant number of staff with 17 professors, 20 associate professors and 22 assistant professors. However, in some more niche areas, such as Economics, Gastronomy and Culinary Arts, Public Relations, the number of academic staff is more limited. For example, the Economics programme has only 5 professors, 4 associate professors and 2 assistant professors, while the Gastronomy and Culinary Arts department has only 2 research assistants. There are also fewer academic staff in fields such as Travel Management, Social Sciences, Recreation Management. This situation shows that there are insufficient qualified academic staff in some fields that are not directly related to tourism and specific to the sector and that the specialisation requirements in this field should be taken into consideration more. In general, there are more academic staff with master's degrees in the fields of tourism and business administration, whereas the number of staff in non-industry-specific fields is limited. *The master's degree graduation information of 21 professors, 20 assistant professors, 11 research assistants and 6 lecturers in the table could not be found on the YÖK academic website. In addition, it was determined that 3 research assistants are still continuing their master's degree.* Table 10 shows the doctoral graduation fields of academic staff.

Table 10: Doctoral Graduation Areas of Academic Staff (September, 2024)

Programme	Prof. Dr.	Assoc. Prof.	Assistant Prof.	Research Assistant	Lecturer
Tourism /Tourism Management/Tourism Management Education	42	56	76	65	5
Tourism Management and Hotel Management	5	11	18	6	1
Business	24	27	20	6	6
Economics	4	5	1	-	1
Marketing	4	3	2	-	-
Management and Organisation	4	6	2	1	-
Accounting/Accounting and Finance	1	3	1	-	-
Production Management and Marketing	1	2	1	-	-
Geography / Geography Education	2	-	1	-	-
Public Relations / Public Relations And Publicity	-	2	1	-	-
Econometrics	-	-	1	1	-
Finance and Banking	-	1	1	-	-
History of Economics	2	-	-	-	-
Public Administration	-	-	2	-	-
Organisation and Business Policy	2	-	-	-	-
Agricultural Economics	1	-	1	-	-
Recreation	-	2	-	-	-
German Language And Literature	-	1	--	-	-
Ataturk's Principles and Revolution History	-	-	1	-	-
European Studies	-	1	--	-	-
Regional Geography	1	-	-	-	-
Labour Economics And Industrial Relations	-	1	1	-	-
Marine Transport Engineering			-	-	1
Education Programmes and Instruction		1	-	-	-
Gastronomy and Culinary Arts Department			-	-	1
Journalism and Public Relations	1		-	-	-
Maritime Business Management		1	-	-	-
English Language and Literature			1	-	-
Economic Development and International Economics			1	-	-
Civil Engineering			-	-	1
Entrepreneurship with Public Local Government Administration			1	-	-
Chemical Engineering			1	-	-
Cultural Heritage Management and Development		1	-	-	-
Local Administrations and Decentralisation		1	-	-	-
Hotel Management	1		-	-	-

Education Profile of Akademik Staff Teaching in The Department of Tourism Management in Türkiye
Türkiye’ de Turizm İşletmeciliği Bölümünde Eğitim Veren Akademik Personelin Eğitim Profili

Art History			1	-	-
Civil Aviation Management		1	-	-	-
Social Environmental Sciences		1	-	-	-
Social Policy			1	-	-
Sociology		1	-	-	-
Consumer Education and Protection		1	-	-	-
International Business	1		-	-	-
International Culture and Cultural Heritage			1	-	-
Production Management and Marketing	1		-	-	-
Total (438)	77	129	137	79	16

Source: Prepared by the authors from <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>.

Table 10 shows the distribution of academic staff according to their doctoral graduation fields. Tourism/Tourism Management/Tourism Management Education programme has the highest number of academic staff with 42 professors, 56 associate professors, 76 assistant professors, 65 research assistants and 5 lecturers. Since this field has a structure that meets the requirements of high academic competence and expertise in tourism education, it employs a large academic staff. The Business Administration programme also has a significant academic staff with 24 professors, 27 associate professors and 20 assistant professors, while the Tourism Management and Hotel Management department has 5 professors, 11 associate professors and 18 assistant professors. However, it is seen that the number of academic staff in some fields remains low and the number of qualified academics with PhDs specific to the sector is insufficient. For example, the number of academic staff in fields such as Economics and Marketing is more limited, which shows that these fields should be supported by departments that require more specialisation in tourism. ablo 4 shows that the doctoral graduation fields in the table 4, like the bachelor's and master's graduation fields, consist of fields that cannot be directly related to tourism education. This shows that the academic backgrounds of the academic staff in tourism departments at master's and doctoral level *are diversified with academics* from fields that are not compatible with the sector and tourism education. *The doctoral graduation information of 42 professors, 7 associate professors, 26 assistant professors, 19 research assistants and 11 lecturers in the table could not be found on the YÖK academic website. In addition, it was concluded that 8 research assistants are still continuing their doctorate or have not started their doctorate and 4 lecturers do not have a doctorate degree.*

5. Conclusions and Recommendations

The aim of this study is to analyse the academic staff working in tourism management departments of universities in Türkiye in terms of gender, title, undergraduate and graduate education status, and fields. The data obtained show that most of the academic staff in tourism management departments in Türkiye have high academic titles, and the academic capacity in the sector is strengthening. Among 555 academic staff, 29.37% have the title of assistant professors, followed by associate professors with 24.50% and professors with 21.44%. Research assistants constitute 19.10% of the total academic staff, while lecturers represent the lowest rate with 5.59%.

In terms of gender distribution, 55.68% of the total academic staff are male and 44.32% are female. This ratio shows that men are more common among the academic staff, but women academics have started to take more place, especially in higher-titled positions. While the proportion of women in the position of doctoral faculty member has increased to 55.21%, the proportion of men is higher in the highest titles, such as professorship. This shows that female academics have started to take part in more senior positions, but there are still more men in the highest titles, such as professorship. Similar findings were found in the studies of Demirtaş (2022) and Tuna et al.(2024) These studies reveal that female academics find more opportunities in their academic careers, but men are still in the majority in top positions such as professorship.

In the analyses conducted in terms of educational background, 56.25% of the professors have a bachelor's degree in tourism. 60.77% of associate professors, 56.43% of assistant professors, and 66.34% of research assistants have undergraduate tourism education. This rate was calculated as 37.5% for lecturers. This distribution shows that the proportion of academics with undergraduate tourism education is generally high, and this rate is higher, especially in research assistants. This situation indicates that the fact that young

academic staff have a bachelor's degree in tourism may offer an advantage in providing expertise in the sector. The rate of professors with a master's degree in tourism is 55.1%. While this rate is 55.15% among associate professors, it reaches 67.13% among assistant professors. Among research assistants, 88.04% of them have a master's degree in tourism. This rate was calculated as 32% among lecturers. This distribution at the master's level indicates a higher level of expertise in tourism, especially among research assistants and assistant professors. This shows that tourism education is more preferred at the master's level and that the academic staff that will contribute to sectoral knowledge is concentrated at this level. At the doctoral level, the proportion of professors with a specialisation in tourism is 61.04%. 51.94% of associate professors and 68.61% of assistant professors have received education in the field of tourism at the doctoral level. Among research assistants, this rate reaches a very high level of 89.87%. Among lecturers, the rate of those who have a doctorate in tourism is 37.5%. These results show that having a PhD in tourism is decisive in terms of specialisation, especially in higher academic positions such as professors and assistant professors. The fact that a high proportion of research assistants have a PhD in tourism indicates that there are young academics who will provide more expertise in the sector in the future. The results of this study are in line with the results of Tuna et al. (2024). In addition, while this department has a strong academic infrastructure with staff directly contributing to the sector, fields such as business administration, business management, business education, tourism management, and hotel management also have a large number of academic staff. However, another noteworthy point is the high proportion of academic staff from fields not directly related to tourism, such as economics, sociology, gastronomy and culinary arts, econometrics, and geography. This shows that more specialised staff should be recruited for the sector, and the academic structures of these fields should be made more suitable for the sector. However, the low number of academic staff in more niche fields, especially in fields that are not directly related to the sector, such as economics, gastronomy, and culinary arts, shows that these departments have a structure that is incompatible with the sector. This situation points to the need for more sector-specific postgraduate academic staff. In terms of doctoral graduation fields, tourism/tourism management education is again the field with the highest number of academic staff, but it is noteworthy that some departments are still filled with academics from different disciplines that are not specific to the sector. In particular, academic staff in fields such as economics, marketing, and geography do not fully serve the needs of tourism education. This situation reveals that academic staff with PhDs should be more specialised in order to contribute to the sector-specific educational infrastructure. When the results of the current study are compared with the results of the study conducted by Temizkan & Behremen (2017), the number of academic staff receiving tourism education has also increased in parallel with the increase in the number of academic staff over the past seven years. In addition, the results obtained from the current study are similar to the results of research on academics in different departments of tourism (such as tourism management, tourism/tourist guidance, gastronomy and culinary arts, and food and beverage management) (Demirbulat et al., 2018; Doğancılı & Karaçar, 2018; Baytok et al., 2019; Ceylan & Padır, 2022; Devenci et al., 2020; Semint & Özbay, 2021; Temizkan et al., 2018).

In conclusion, this study analyses the educational profiles of academics working in the field of tourism education in Türkiye and reveals the quality and diversity requirements of academic staff in line with the needs of the sector. The findings of the study emphasise the importance of appointing academic staff trained in the field of tourism in order to improve the quality of tourism education and to provide the sector with better trained professionals. In this context, in order to increase the competitiveness of the sector, it is necessary to develop a sector-oriented approach in education, to increase the specialisation of academic staff in the field of tourism, and to strengthen interdisciplinary cooperation.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Airey, D., and Tribe, J. (2000). Education for hospitality. *Tourism Management*, 21(2), 163–170.
- Baum, T. (2007). Human resources in tourism: Still waiting for change. *Tourism Management*, 28(6), 1383–1399.
- Arslantürk, Y., Küçükergin, F. N., ve Apalı, Z. (2016). Turist Rehberliği Eğitiminde Güncel Durum ve Kavram Karmaşası. 17. Ulusal Turizm Kongresi, 20-23 Ekim, Muğla-Bodrum, p.915-922.
- Aylan, S., ve Başoda, A. (2018). Türkiye'de Turist Rehberliği Lisans Programlarındaki Akademik Personel İstihdamının Değerlendirilmesi. N. Hacıoğlu, C. Avcıkurt, A. Kılıç, ve H. Ulusoy Yıldırım (Eds.), *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar* (p. 132-154). Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C., Alper, B., ve Geyik, S. (2009). Education and Training of Tourist Guides in Türkiye. Management and Education *Academic Journal*, 5, p.57-63.
- Baltacı, F., ve Üngören, E. (2010). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. 11. Ulusal Turizm Kongresi, p.312-324.
- Baytok, A., Boyraz, M., ve Kabakulak, A. (2019). Turizm/Turist Rehberliği Bölümü Akademisyenlerinin Profili: Türkiye Üniversiteleri Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), p.1038-1049. <https://doi.org/10.17719/jjsr.2019.3210>
- Bişiren, A., ve Gençer, K. (2023). Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Bölümlerinin ve Bünyesinde Bulunduğu Birimlerin Yöneticiliğini Yapan Akademisyenlerin Eğitim Profili. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(4), p.505-516.
- Boylu, Y., ve Arslan, E. (2014). Türkiye'deki Turizm Eğitiminin Rakamsal Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, p.79-97.
- Buhalis, D., Costa, C. (2005). *Tourism Business Frontiers*. Butterworth Heinemann, NewYork
- Can, C. E., ve Ceylan, U. (2022). Turizm Bölümlerinde Yöneticilik Yapan Akademisyenlerin Eğitim Profili. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), p.1765-1776.
- Ceylan, U., ve Padır, H. (2022). Turist Rehberliği Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7), p.842-857.
- Demirbulat, Ö. G., Aymanıuy, Y., Karagöz, İ. C., ve Aymanıuy, Ş. (2018). Türkiye'de Lisans Düzeyindeki Turizm Rehberliği Bölümlerinde Görev Yapan Akademisyenlerin Akademik Özgeçmişlerinin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(70), p.355-367.
- Deveci, B., Deveci, B., Aymanıuy, Y., ve Aymanıuy, Ş. (2020). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2506-2526. <https://doi.org/10.21325/jtr.2020.045>
- Demirtaş, M. (2022). Kadın Akademisyenlerin Yükselme Süreçleri ve Karşılaştıkları Engeller: Türkiye'deki Turizm Bölümleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism Studies*, 8(1), p.40-56.
- Jones, G. (2005). *Multinationals and Global Capitalism*. Oxford University Press.
- Ivana, I., & Laškarin Ažić, M. (2023). The role of education in the hospitality industry – Literature review. In *Tourism and hospitality industry* (Conference paper). <https://doi.org/10.20867/thi.26.15>
- Morrison, A., & O'Mahony, G. B. (2003). The liberation of hospitality management education. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(1), 38–44.

- Ozgit, H., & Caglar, M. (2015). The effectiveness of the tourism and hospitality management programmes in the professional careers of their graduates in North Cyprus. *Anthropologist*, 22(2), 397-404.
- Qoura, O. ve Khalifa, G.S.A. (2016). The Impact of Reputation Management on Hotel Image among Internal Customers: The Case of Egyptian Hotels. *International Journal of Heritage, Tourism, and Hospitality*, 7(2), pp 261-274.
- Semint, S. ve Özbay, G. (2021). Gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminde istihdam yapısına ilişkin bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), p.2060-2075.
- Solmaz, S. A., ve Erdoğan, Ç. (2013). Turizm Eğitimi Alan Lisans ve Ön Lisans Öğrencilerinin Turizm Endüstrisine Bağlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. 14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, p.557-573.
- Temizkan, R., ve Behremen, C. (2017). Turizm Yükseköğretimi Veren Kurumlarda Görevli Akademisyenlerin Profili. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), p.1-12.
- Temizkan, R., Cankül, D., ve Kızıldaş, M. Ç. (2018). Food and Beverage Education and Scholars' İn Türkiye. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 1(2), p.18-25.
- Tuna, M., Tamer, E. T., & Akça, İ. (2024). Türkiye'deki Üniversitelerin Turizm Bölümlerinde Görevli Akademisyenlerin Eğitim Profili. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), p.234-258. <https://doi.org/10.32572/guntad.1397292>
- Sezen Doğanlı, O., ve Karaçar, E. (2018). Turizm Rehberliği Bölümünde Bulunan Akademisyenlerin YÖK Akademik Profillerinin İncelenmesi. Y. Çobanoğlu (Ed.), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar (Cilt I) (p. 83-94). Gece Kitaplığı.
- Wolf, M. (2004). *Why Globalization Works*. Yale University Press.
- YÖK. (2024). Akademik Arama. <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> Erişim Tarihi: 24.09.2024.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 470-477, doi: 10.11616/asbi.1585813

Mikhael Psellos'un Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a Gönderdiği Mektup

The Letter of Michael Psellos to the Great Seljuk Sultan Malik-Shah

Engin ÖZTÜRK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 18.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: XI. yüzyıl Bizans tarihi açısından imparatorluğun en ilginç yüzyılıdır. Zira bu yüzyıl içinde devlet en güçlü zamanını yaşarken, aynı yüzyıl içinde büyük bir çöküş de yaşamıştır. Batıdan Normanların gelmesi, doğudan Selçuklu Türklerinin gelmesi imparatorluğu iki büyük güç arasında bırakmıştır. Malazgirt bozgunundan sonra Bizans güçsüzlüğünün farkına varmış ve çevresindeki güçlü devletler ile ittifak kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde devlet içerisinde önemli bir konumda olan büyük alim Psellos da vazifesi gereği devletine ittifaklar bulmakta yardımcı olmuştur. Bu ittifakı bulmaya çalışırken de kendi toplumunun ve dininin özelliklerini karşı tarafa tanıtmak istemiştir. Burada çevirisini sunduğumuz Psellos'un bu mektubu, doğudaki bir sultana yazılmıştır. Biz çeviri metni sunarken ayrıca bu mektubun hangi devlete, hangi sultana ve hangi tarihte yazıldığına dair kendi görüşlerimizi sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Selçuklu, Psellos, Norman, Malazgirt

&

Abstract: The XIth century is the most interesting century of the empire in terms of Byzantine history. For, while the state was at its strongest in this century, it also experienced a great collapse in the same century. The arrival of the Normans from the west and the Seljuk Turks from the east left the empire between two great powers. After the defeat of Malazgirt, Byzantium realised its weakness and tried to establish alliances with the powerful states around it. The great scholar Psellos, who was in an important position within the state during this period, helped the state to find alliances as part of his duty. While trying to find this alliance, he wanted to introduce the characteristics of his own society and religion to the other side. This letter of Psellos, which we present here in translation, was written to a sultan in the east. While presenting the translation, we will also present our own views on which state, to which sultan and on which date this letter was written.

Keywords: Byzantine, Seljuk, Psellos, Norman, Malazgirt

Atf/Cite as: Öztürk, E., (2025). Mikhael Psellos'un Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a Gönderdiği Mektup. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 470-477. doi: 10.11616/asbi.1585813

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr., Engin Öztürk, Dokuz Eylül Üniversitesi, engoztk@gmail.com.

1. Giriş

Bizans ve Hristiyan literatüründe teolojik mektuplar önemli bir yer ihtiva eder. Kaynaklar çoğu zaman, III. Leon ve II. Ömer arasında olduğu gibi (Jeffery, 1944; 269-332), âlimlerin veya hükümdarların birbirlerine yolladıkları, kendi dinlerini hak din olarak gösteren mektuplar barındırır². Bu tarz mektuplar biz tarihçiler için dönemin atmosferini anlamamız açısından çok önemlidir. XI. yüzyılın meşhur âlimlerinden ve devlet adamlarından olan Psellos da Bizans literatürü için bu türden önemli eserler bırakmıştır. Aşağıda çevirisini sunduğumuz Psellos'un bu mektubu meşhur Fransız âlim Paul Gautier'in "Lettre au sultan Malik-shah rédigée par Michel Psellos" adlı makalesinden Yunanca-Fransızca metnin karşılaştırmalı çevirisiyle yapılmıştır (Gautier, 1977:73-97).

2. Mikhael Psellos'un Hayatına Dair

Psellos'un kişiliğine bakmamız hem tarih açısından hem de makale açısından önemli olacaktır. Mikhael Psellos [Μιχαήλ Ψελλός]³ 1017-8 yıllarında soylu/aristokrat olmayan bir aile mensup olarak dünyaya geldi (Kaldellis, 2006:3). Psellos'un yaşamına dair temel bilgileri kendi otobiyografik pasajlarına borçluyuz. Psellos muhtemelen başkent İstanbul'da doğmuştu. Soyu Nikomedia'ya dayanıyordu ve kendi anlatımına göre ataları konsüllük ve patricilik mevkilerinde bulunmuşlardı. Babası mütevazı bir devlet memuruydu. Yazılarından anladığımız kadarıyla hayatının tayinini annesinin kendisine sağladığı eğitime borçludur, ki Psellos, annesinin cenaze töreninde yaptığı konuşmada, onun kendisine dair eğitim çalışmalarını övmektedir (Kaldellis, 2006: 3).

Psellos vaftiz adının Konstantinos olduğunu söylemektedir. Ayrıca hayatının bir döneminde manastırda eğitim aldı ve muhtemelen konuşma bozukluğu olduğundan kendisine "kekeme" anlamına gelecek Psellos lakabını verdiler. Psellos eğitimini İstanbul'da aldı, lakin kız kardeşinin drahomasını tamamlaması için İstanbul'dan ayrıldı ve bir taşrada yargıç kâtabi olarak çalıştı. Kız kardeşi erken yaşta terki diyar eylediğinde taşradaki görevinden ayrıldı ve yarım bıraktığı eğitimini tamamlamak üzere başkent İstanbul'a döndü. Burada İoannes Mauropous⁴, III. Konstantinos Leiksoudes⁵, VIII. İoannes Ksiphilinos⁶ ve X. Konstantinos Doukas⁷ ile tanışarak geniş bir çevre edindi. Psellos bir süre daha taşrada çalışarak yargıçlık mevkiine yükseldi (Herbermann, 1907:545). Daha sonra İstanbul'a geri döndü ve burada *hypogrammateus* (ὑπογραμματεὺς) mevkiine yani imparatorluk katipliğinde küçük bir mevkiye gelerek saraydaki yükselişine başladı. İmparator IX. Konstantinos Monomakhos'un erki devrinde faal bir siyasi danışman oldu ve asıl etkisini İstanbul Üniversitesi'ndeki görevi sırasında gösterdi. Burada *hypatos tōn philosophōn* (ὑπατος τῶν φιλοσόφων) yani "Filozofların Üstadı" orununu aldı (Kaldellis, 2006: 5). İmparator Monomakhos'un erkinin sonlarına doğru Psellos siyasi baskılardan dolayı saraydan ve İstanbul'dan uzaklaşarak 1054 yılında Bitinya'daki Olympos Dağı'nda bulunan Olympos manastırına keşiş olarak girdi (Neville, 2021: 160). İmparator Monomakhos'un ölümünün ardından Theodora erki ele alınca Psellos tekrar saraya geri çağrıldı. Müteakip yıllar boyunca siyasetin içinde aktif bir rol aldı ve başa geçen imparatorların siyasi danışmanı olarak hizmette bulundu. Psellos'un devlet içinde duraksadığı bir dönem varsa o da İmparator Romanos Diogenes dönemidir. Psellos'un *Khronographia*'sından da anlaşılacağı üzere

² Bu tarz mektuplar Hristiyanların kendi içlerinde de mezheplerine yönelik şekilde yazılmıştır. Örnek olarak Ermeniler ile bu tarz mektuplaşmalar fazlasıyla görülür. Bu mektuplar için bkz. (Öztürk, 2022: 102-107).

³ Makalemizde ve çeviride yer alan Yunanca adları Antik Yunanca yazım biçiminde vermeyi uygun bulduk. Modern Yunancada Mikhail şeklinde yazıldığı için bu ad bazı kaynaklarda bu biçimde de görülmektedir.

⁴ XI. yüzyılda yaşamış Bizanslı şair, ilahi ve söylev yazarıdır.

⁵ 1059'dan ölümü olan 1063 yılına kadar İstanbul Ekümenik Patrikliği'ni yapmıştır.

⁶ 1064'den 1075'e kadar İstanbul Ekümenik Patrik'i idi.

⁷ 1059-1067 yılları arasında Bizans İmparatorluğu yönetmiş olan imparatorudur.

⁸ Hypatos kelimesi "konsül" şeklinde de çevrilir. Ancak burada "üstat" kelimesini kullanmayı uygun bulduk. Bu ünvanla ilgi detaylı bilgi için bkz. (Kazhdan, 1991: 964).

imparatorundan pek haz etmiyordu (Psellus, 1953: 268-281). Bunun nedeni, X. Doukas döneminde Psellos, gelecekte imparator olacak olan Mikhael Doukas'ın öğretmenlik görevini icra ediyordu ve bu dönemde sarayda faal bir gücü vardı. Ancak X. Doukas ölünce oğlu yaşça küçük olduğundan dolayı eşi Romanos Diogenes ile evlendi ve bu durumun Psellos'un saraydaki etkinliğini kısıtladı. Zira 1070'lerin ortalarından sonra Psellos'un saraydaki etkinliğine dair fazla bir bilgi yoktur. Psellos üzerine çalışan bazı araştırmacıların onun 1070'lerde tekrardan manastır hayatına çekildiğini söylemektedir (Joannou, 1951: 283-290).

1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Diogenes'in tahttan indirilmesiyle Psellos tekrardan saraydaki gücünü geri kazandı. Psellos VII. Mikhael erki boyunca şüphesiz imparatorluk içinde en güçlü dönemini yaşadı. Aşağıdaki çevirisini sunduğumuz mektubu dahi bu güçlü dönemde kaleme aldı ve imparatorluğun ve Hristiyanlığın geleceği adına üzerine düşen vazifesini yaptı. Psellos çoğu tarihçiye göre VII. Mikhael'in düşüşüne müteakip ölmüştür (Polemis, 1965: 73-76.)

3. Çeviri Metin

Kyrios filozoflarından Onurlu ve Konsül Mikhael Psellos'un, Basileios Adına Sultana Gönderilen Farklı Metinlerin Yardımıyla Efendimizin Enkarnasyonunun Göstergesi⁹

1. [Sultana Övgü] Diğer pek çok durumda, çok görkemli bir dostum, yüce gönüllülüğü ve dostluğa olan büyük saygını fark ettim, lakin en büyük hayranlığımı uyandıran şey, din konusunda bizden farklı olmana rağmen sıradan insanlar gibi tepki vermiyorsun ve inancımızı küçümsemiyorsun. Bilakis, yazılarında sık sık Mesih'i yücelten ve onu üstün bir varlık olarak telakki eden liderinizin yolunu takip ederek, sen de onun hakkında yüksek bir anlayışa sahipsindir ve akıllıca bir yol izledin. Meşhur elçimizin raporu ve cihanşümul şöhretin ruhunun asaletini göstermektedir, zira devletinde Tanrı'ya olan bağlılığımızı kökünden sökmeyi uygun görmedin. Aksine, gelişmesini teşvik etmeye karar verdin. Öyleyse, bu adımı ilahi gücün yardımı olmadan attığına inanma. İlahiyatçılarımızdan birinin dediği gibi, ilahi ruh herkesin içinde yaşar.

2. [Sultan'ın Ortodoks İnancına Saygısı] İnancımıza yabancı olan, Enkarnasyonun izah edilemez gizemini anlayan çoğu insan, onlara Tanrı'nın Tanrı olmayı bırakmadan insan olduğunu söylediğimizde büyük kahkahalara boğuldu. Ama sen böyle yapmadın. Tıpkı askeri güçle onlara üstün geldiğin gibi, tanrısallığa olan saygıyla da onlara üstün geliyorsun. Atalarından aldığın inancı dokunulmaz bir miras olarak muhafaza ediyorsun ve inancımızın o izah edilemez gizemine hayranlık duyuyorsun ve Tanrı'nın insanlara olan iyiliğini anlıyorsun. İnancımız hakkında tam bir bilgiye sahip değilsen, şaşırman için hiçbir neden yok. Fakat şaşkınlık yaratan şey, inancımıza yabancı olanlar din değiştirmediklerinde, gözlerini bize çevirmen ve yurdundaki kiliseleri yıkmamış olmandır. Ne dedim? Elçimizle âlimlerin arasında bir müzakere düzenledin ve dinimize saygı duyarak, dinimizin devletinde özgürce faaliyette bulunmasını sağladın. Bu, içten gelerek onurlandırdığın, Tanrı'ya doğru çok güzel bir adımdır.

3. [Enkarnasyonu Bildirme] Aynı dostluk ve ittifak ruhuyla canlandırılan ilahi bir ateşle sana doğru tutuşuyorum. Mümkün olsaydı, dinimizin gizli yönünü sana izah etmek isterim, zira inancımızın içeriği

⁹ Psellos'un bu mektubu eserlerinin bir derlemesi olan *Parisinus Graecus 1182*'in içinde bulunmaktadır. Eserin ihtiva ettiği önem için Paul Gautier'in "Deux Manuscrits Pselliens: Le Parisinus Graecus 1182 et le Laurentianus Graecus 57-40" adlı eserine bakılabilir. Biz metin çevirisinde yine Paul Gautier'in kısaltılmış metnini kullandık. Yunanca orijinal metinde kutsal kitaptan fazlaca alıntı olduğu için bu kısımların çevirisi gerek görülmemiştir. [ç.n]

büyüktür ve kolay erişilebilir değildir. Elimden geldiğince, sana verebileceğim en iyi hediyeyi sunmayı öneriyorum. Peki nedir o? Ben peygamberlerin kitaplarından ve Davut'un ilahilerinden Lafsız Enkarnasyonunu ve O'nun doğumundan göğe yükselişine, kavgasına ve şeytana karşı kazandığı zafere kadar dünyevî yaşamının bölümlerini anlatan her şeyi seçtim, zira bizi köleliğimizden kurtardı ve bizi ilkinden daha üstün bir haysiyetle yeniden yarattı. Gerçekten de, yaratıcımızın bizim lehimize savaşa girmesi gerekiyordu.

4. [**Enkarnasyonun Gizemi**] Çok şanlı dostum, bunu aşırı nezaketten dolayı büyük bir zayıflık olarak telakki etme ve bu konuda yargıda bulunarak bir hata yapma. Şüphesiz ki, uçsuz bucaksız ve ruhsuz güneş bir elin avucunda tutulamaz. Ancak tüm canlıların üstünde olan Tanrı, ruhlarımızda yaşama gücüne maliktir. İçimizdeki varlığı azalır, haklı olarak korkarsın. Ancak, her yerde olduğuna ve onun dışında hiçbir şey olmadığına göre, neden bir bedene sahip olduğunu görmekten korkuyorsun? Babayla bir aradayken mükemmel bir insan oldu ve hep aynıydı.

5. [**Hristiyanlık Dininin İki Yönü**] Bu, amacımızın ötesine geçecek uzun bir açıklamanın konusu olabilir; lakin bizim gayemiz, Enkarnasyon çok eski olmasa da, Baba'nın bu konudaki iradesinin ebedi olduğunu sana göstermektir. Dinimiz, biri çoğundan gizli, diğeri herkes tarafından görülebilen iki yönü vardır. İlki, arınmış ruhlar için hemen parlar ve hatta bazı insanlar kendinden geçerek cennete götürülmüş ve orada İsa'nın beden aldığı ruhun gözleriyle görmüşlerdir. İşte bu sana açıklanamayan gizli yönüdür. Diğer yönü, gücünü peygamberlerden ve Musa'dan alır ve en şaşırtıcı olanı, bazı Yunan filozoflarının, Tanrı'nın peygamberlik ruhuyla dolu olduğunu ve Yunan kahinlerinin Tanrı'yı Enkarne Lafsı olarak adlandırdığını önceden bilmeleri ve Lafsın gelişini tahmin etmeleridir. Sana iyilik olsun diye bunlardan bazılarını peygamberlerin metinlerine ekledim, lakin daha da büyük olanı atlayacağım, yani Mesih'in şehitlerinin bedenleri tarafından gerçekleştirilen ve böylece, bilhassa çarınca gerildiği zaman, iki tabiatının birliğini ortaya koyan ilahi Lafs tarafından gerçekleştirilen mucizeleri kastediyorum.

6. [**Tanıklar: Davut ve Diğer Peygamberler**] Ancak şimdi peygamberlik şahitlerinin açıklamasına başlayalım. Mezmurlar ve özdeyişler adını verdiği peygamberlik metinlerini ayetlere koyan peygamber ve kral Davut, mezmurlarından birinde Tanrı'nın Oğulunun insan olacağını ve bir komplonun kurbanı olacağını bildirir. Oğul'a her kim hakaret ederse, Baba'ya hakaret ettiğini söyler. Ayrıca İsa'nın insani doğumunu da beyan eder. Oğul'un bir rahimden olduğu gibi Ebedi Baba'dan çıktığına inanmayın: nesil terimi mecazi anlamda kabul edilmelidir ve Baba ile Oğul arasındaki yaş farkını düşünmemeliyiz, zira onlar birlikte ve ebedidirler. Mezmur 131'deki aynı kral-peygamber hâlâ Mesih'i Tanrı'nın oğlu olarak adlandırıyor ve hatta doğacağı yerin adını bile veriyor: Ephrath, yani Beytullahim.

Peygamber Amos, Mesih'i enkarne Tanrı olarak adlandırır ve peygamber Abbakum, Baba ve Oğul'un insanların kurtuluşuna katılmasını sağlar. Peygamber Yeremya ve Kralların ilk kitabı da Mesih'in gelişini duyurur. Kral Davut'a gelince, o hâlâ Baba'nın sevdiği kişinin ilahiliğinde ve Mesih'in meshedilmesinin çok özel yapısında ısrar eder.

7. [**Teslisi Bildirme**] Yüce dostum, Kutsal Teslis'imizin uzun zaman önce ilan edildiğini anlamak için hâlâ ilahi Ruh hakkında bilgi sahibi olmak istiyor musun? Peygamber Yeşeya'ya, kral Davut'a, halefi olarak Musa'ya, adını İsa olarak değiştirdiği Nus'a, Kurtarıcımızın sureti olan Başrahip İsa'dan söz eden peygamber Zekeriya'ya ve Oğul'u Tanrı'nın bilgeliği ve gücü olarak adlandıran bilge Süleyman'a kulak ver.

8. [Üç Kişide Tek Bir Tanrı] Sana peygamberlerin sıklıkla bir Tanrı'dan değil, iki veya üç Tanrı'dan bahsettiklerini göstereceğim. Örneğin, Davud Mezmur 109'a şöyle başlar: Rab, Rabbime dedi. Ama şirke girdiğimize inanma, zira biz üç kişide tek bir Tanrı'ya tapıyoruz. Üstelik farklı tanrılara inanmakla suçlanmaktan korkan basit ve eğitimsiz beyinleri rahatsız eden bir iddia. Sana *monad*¹⁰, *triad*¹¹ ve *dyade*¹² den bahsederek bu konuda uzun uzadıya konuşabilirim. Bu aynı zamanda, yaratıcısının suretinde olan ve *bizi*, *logos* ve *pneuma*'yı içeren ruhumuzun durumu ve doğası gereği bir olan, ancak üç özelliğe sahip olan güneş durumu için de geçerlidir. Bu üçlünün birliği, üç kişi arasındaki mükemmel uyumda yatar.

9. [Kutsal Kitaplardan Tanıklar] Ne büyük bir mucizeyi küçümsüyorsun, yüce dostum. Pek çok kişi imanımızı bilgili insanlarla yapılan görüşmelerin sonucu olarak bilmez: Hristiyanların bir Baba, bir Oğul ve bir Ruh ilan ettiklerini duyunca bize müşrik muamelesi yapıyorlar. Şimdi üç kişide tek bir Tanrı öğretiyoruz. Kutsal metinlerdeki tanıklıklara geri dönelim. Yeşaya peygamber, Tanrı'nın Tanrı'da olduğunu bilir ve peygamber Davut, evreni yaratan Tanrı Lafsı'ndan söz eder. Yeşaya çok açık bir şekilde iki Rab'bi itiraf ediyor. Musa, Baba'yı melek olmayan başka bir ilahi kişiyle sohbet ettirir ve yine İbrahim'in üç konuk aldığını ancak yalnızca birini selamladığını gösterir. Hoşea, Amos, Abdiou ve Zekeriya de bize Tanrı'nın Oğlu'nun eylemlerinden bahsediyor. . .

4. Psellos'un Mektubu'nun Değerlendirilmesi

Psellos tarafından yazılan bu dini mektubun doğuda hangi lidere yazıldığını anlamak biraz zordur, zira müellif hem kendi imparatorunu hem de karşı tarafın sultanını yazmayı ihmal etmiştir. Dönemin güçlerini düşünürsek karşımıza üç ihtimal çıkabilir: bunlar ilk olarak Fâtîmîlerin lideri El-Müntensir Billâh, Abbâsîlerin Halifesi Kâim Bi-Emrillah veya Muktağî ve Selçukluların sultanları Tuğrul Bey, Alp Arslan veya Melikşah olabilir. Psellos'un devlet içinde etkin olduğu dönemi ve coğrafi yakınlığı düşünürsek burada odaklanacağımız devlet Büyük Selçuklular olması gerekir. Zira Abbasiler etkinlik olarak 1055'ten itibaren Selçukluların koruması altındaydı. Fâtîmîler ise Bizans coğrafyasına diğerlerine nazaran daha uzak olduğu için metinde geçen Hristiyan halka karşı ihsanları sağlayacak bir konumda değildi.

Bu açıdan bakarsak mektubun Büyük Selçuklulara gönderildiği akla daha yatkın görünmektedir. Diğer bir soruysa mektubun hangi Büyük Selçuklu hükümdarına gönderildiğidir. Sultan ünvanını Büyük Selçuklularda ilk olarak Tuğrul Bey kullanmıştır (Turan, 2011: 135). Ancak Tuğrul Bey'in Anadolu'daki hareketleri ve Psellos'un devlet içindeki konumu mektubun ona yazılma ihtimalini zayıf kılmaktadır. Keza aynı durum Tuğrul Bey'in halefi Alpaslan'da da görülür. Zira Alpaslan ile dönemdaş olan Romanos Diogenes döneminde Psellos pek gözde bir adam değildi ve mektubu bu dönemde de yazması pek olası gözükmemektedir. Alpaslan'ın Anadolu'daki faaliyetleri ne yazık ki kısa sürmüştür, çünkü 1071 Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ölmüştü. Psellos'un metinde tarif ettiği kişiye en uygun mizaçlı kişi Sultan Melikşah'tır. Zira Psellos'un sultanı tasvirindeki Hristiyan dinine karşı nezaketi, merakı ve hoşgörüsü Melikşah'a uymaktadır. Melikşah ile ilgili bilgi veren kaynaklara, özellikle Hristiyan/Ermeni kaynaklarına,

¹⁰ Monad terimi antik Yunanca *μονάς* (monas) 'birlik' ve *μόνος* (monos) 'tek başına' anlamına gelen, kozmik felsefelerde ve kozmogonide en temel veya esas bir töze atıfta bulunmak için kullanılan bir tabirdir. Bu açıdan monad Yüce Varlık, Tanrısallık ya da her şeyin bütünlüğüdür.

¹¹ Dini bağlamda triad, genellikle önem ve benzer rollere göre üç tanrının sınıflandırılması anlamına gelir. Tanrının bu üç biçimi genellikle aynı varlık veya Teslis veyahut Üç Tanrı olduğu gibi tek bir tanrının farklı yönleri olarak kabul edilmez.

¹² Dyade terimi antik Yunanca *δυάς* (duás) yani 'çift' anlamına gelen, felsefede iki unsurdan oluşan varlıktır. Bu kavram ötekilik ilkesini ima ettiği için monad teriminin karşıtıdır.

baktığımızda da bu nezaket ve hoşgörüyü görürüz. İlk olarak Urfalı Mateos'a bakacak olursak Melikşah hakkında verdiği bilgiler çok dikkate değerdir. "Aynı yılda İranlıların cihangir sultanı Melikşah, Askanaz milletinden müteşekkil büyük bir orduyla beraber Roma memleketini zapt etmek üzere Garba doğru yürüdü. *Sultanın yüreği, Hristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve şehirlere hâkim oldu... Aynı yıl herkesin babası ve bütün inşalara karşı merhametli ve hüsniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O, Bağdat şehri içinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhterem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı. Melikşah'ın ölümü, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü"* (Mateos, 2000: 171-178).

Mateos'un kroniğinin bir özeti olan Başkumandan Simbat'ta ise Melikşah şu şekilde anılmaktadır: "Melikşah iyi bir adamdı ve *Hristiyanlara karşı hoşgörülüydü. Ata tahtına [oturmaya] geldi ve Ermeni ülkesiyle barış yaptı... Ermeni takviminin 535. [1086] yılında, dinsiz Philaretos cihan fatihi Sultan Melikşah'a, Hristiyan müminlere karşı iyi davranılmasını istemek için egemenliğini kabul etmeye gitti. [Philaretos], kendi yerine prensi Parakamos'u bıraktı. Sonra Philaretos'un Barsama adlı prenslerinden biri dostlarıyla kötü bir tasarımı gizlice hazırlamışlardı: Pazar günü Urfa kalesine geldiler, Parakamos'u kilisede dua ederken buldular ve orada öldürdüler. Ahali, Parakamos'un katli nedeniyle şehrin dükü Barsama'yı öldürdüler. Sultan Melikşah bu olayları işitince, Philaretos'u orunundan azletti. [Philaretos], büsbütün bir çaresizlik içinde yalandan bağlı olduğu [Hristiyanlık] inancının, sultan tarafından yüceltildiğini düşünerek mürtet oldu. Fakat hiçbir şey onu kurtaramadı. Bilakis hem Tanrı'dan hem de insandan nefret ediyordu. Aynı yıl cihan fatihi Melikşah sayısız birlikleriyle batıya doğru harekete geçti. İlk önce Ermeni topraklarını erki altına aldı. Sonra giderek Halep, Antakya ve tüm kıyı bölgelerine hâkim oldu. *Müşfik ve merhametli bir kalbi vardı ve herkesi severdi"* (Başkumandan Simbat, 2024: 105-118).*

Başka bir Ermeni kronikçisi olan Genceli Kiragos ise Melikşah hakkında şunları söylemektedir: "Alp Arslan'dan sonra, Melikşah adlı talihli oğlu erki ele aldı. Babasının kötü uygulamalarını takip etmedi, bilakis *iyi şeyler düşünerek, tüm tebaası için, bilhassa da Ermeniler için iyi şeyler yaptı. Zeki olduğu için, babasının, yaşayan insanların barışına düşmanca olan anlayışlarını kınadı, [babasını bir insan olarak kabul ederek] kan dökme ve yağmacılıkla çılına döndü. Fakat oğlu her şeyi akıllıca ve iyi niyetli bir politika ile düzene koydu. Bunları yaptı ve birçok kraldan daha ihtiyatlıydı, herkesi önemsiyordu, [insanların] birbirlerine adil davranmasını, kimsenin tecavüz edilmekten endişe etmemesini ve kimsenin gururla övünmemesini önemsiyordu. Cömert ve geniş görüşlüydü ve fiziksel olarak krallığa layıktı. Kısa sürede tüm dünyayı savaşla veya zorbalıkla değil, barış ve sevgiyle boyunduruk altına aldı. Böylece iyi bir üne sahip olarak yirmi yıl hüküm sürdü, karısının zehirlemesiyle öldü"* (Kiragos Gandzaketsi, 1986: 36).

Bir başka önemli Ermeni kronikçisi olan Stephanos Orbelian ise Melikşah hakkında şöyle demektedir: "Bu dönemde Taciklerin [Selçuklular] hükümdarlığı büyümüş, güçlenmiş ve tüm topraklar fethedilmiş ve onlara vergi olarak verilmişti. Bu nedenle, Sisakan topraklarımızdaki birçok bölge yerli yöneticilerinin elinden alınmıştı. Sultanlık tahtında oturan, Senekerim'i krallık onuruna yücelten, *hayırsever ve barışsever bir adam olan Melikşah'tı. [Senekerim], Baghk' Hanedanı içinde kral olarak ve tüm sınırlarını genişleterek dikkate değer bir ihtişamla hüküm sürdü. Uzun yıllar krallığı yönetti ve Sultan Melikşah'ın Ermeni Takvimi'ne göre 541'de (MS. 1092) ölümüne kadar ılımlı ve barışçıl bir hayat sürdü. Sonra bu barış bozulmaya başladı ve topraklarımızın tüm yapısı bozuldu..."* (Step'annos Orbelean, 2015: 167).

Mektubun Selçuklu Sultanı Melikşah'a yazıldığı tahminimiz Ermeni kaynaklarınca da desteklendikten sonra, tek bir sorun kalmaktadır: mektup hangi tarih aralığında yazılmış olabilir? Burada önemli birkaç nokta üzerinde durmalıyız. Öncelikle yukarıda da belirttiğimiz gibi Psellos'un devlet içinde etkin olduğu dönemi göz önünde bulundurmalıyız. Bu tarih aralığını 1071 ila 1078 yıllarında aramalıyız, zira bu tarih

aralığında Mikhael Doukas'ın devletin başındaydı. Paul Gautier, kendi çalışmasında Psellos'un mektubu Mikhael Doukas erkinin ilk zamanlarında gönderdiğini belirtir ve bu konuda bazı argümanlar öne sürer (Gautier, 1977: 75). Mikhael Doukas döneminde Roussel de Bailleul Anadolu'da kendi yönetimini ilan etmiş ve Bizans erkini tanımamıştır. Aleksios Komnenos Bailleul ile başa çıkmak için Büyük Selçuklu komutanlarından olan Tutuş ile iletişime geçmiştir. Aleksios'un Tutuş'u ikna etmesindeki en önemli faktörü ise Anna Komnene bize şu şekilde açıklar: "Senin Sultan'ın ve benim Basileios'um birbirinin iki dostudur" [φίλοι μὲν ἄμφω ἀλλήλοις ὁ τε σὸς σουλτάνος καὶ ἐμὸς βασιλεύς.] (Anne Comnène, 1937: 11-12). Aynı bilgiyi önemli Bizans kaynaklarından olan Bryennos da tekrarlar: "Dostum, Romalıların Basileios'u ve Sultan dosttur, Oursel [Roussel de Bailleul] ise her ikisinin de hasmıdır, zira hem Roma topraklarını talan eder, hem de Türklere saldırır..." [Φίλοι μὲν, λέγων, ὦ τάν, ὁ τε βασιλεύς Ῥωμαίων καὶ ὁ σουλτάνος, ὁ δὲ Οὐρσέλιος ἀμφοῖν ὑπάρχει ἐχθρός· σίνεται μὲν γὰρ τὰ Ῥωμαίων, ἐπιτίθεται δὲ καὶ τοῖς Τούρκοις...] (Nicéphore Bryennio, 1975: 187). Bu bilgilere bakıldığı zaman Bizans sarayı ile Selçuklu sarayı arasında sıkı bir iletişim olduğu anlaşılabilir. Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklular ile iyi ilişkiler kurmanın Bizans siyaseti için iyi olacağı Bizans tarafından da anlaşılmıştır. Bizans'ın bu dönemde Norman lideri Robert Guiscard ile de ittifak arayışı Malazgirt Savaşı'ndan sonraki devlet psikolojisini bize net bir şekilde göstermektedir. İmparatorluğun zayıflığı Bizans'ın kendisini güçlü müttefikler edinmeye yöneltti. Bu olayların yaşandığı dönem genel olarak 1073-74 yılları arasında olduğu için Psellos'un bu mektubunun da bu tarihler arasında gönderilmesi muhtemeldir.

5. Sonuç

Psellos XI. yüzyıl Bizans dünyası için hem siyasi hem de ilmi yönden en önemli insanlardan birisidir. Bu yüzyıl içinde imparatorluk tarihinin en büyük değişimini yaşadı. Türkler Roma'nın ana yurdunu ele geçirdiği gibi bu diyar üzerindeki Hristiyan ahalinin de koruyucusu oldu ve Hristiyanlık Türkler karşısında yeniden konumlanmak zorunda kaldı. Psellos da bu durum karşısında hem devleti hem de dini adına bir şeyler yapma zorunluluğu hissederek Doğu'nun en kudretli lideri olan Melikşah'a bu mektubu gönderdi. Mektup Hristiyanlığın tanımını ve tasvirini yaparken aynı zamanda imparatora dininin hakikatini kanıtlamaya çalışır, zira İslam inancına göre Hristiyanlığın Tanrı anlayışı ve İncil'deki bilgiler yanlış ve tahrif edilmiştir. Psellos ise İslam'daki bu kesin reddin Sultan Melikşah'ta olmadığını, onun diğer dinlere karşı saygılı olduğunu ve bundan dolayı sultanın mensup olduğu kültür dairesindeki kişilerden daha üstün olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Psellos mektubunda sultanın Bizanslı elçileri kabul ederek kendi meclislerinde konuştuklarını da mektubunda bize bildirir. Ancak karşılıklı olarak bu görüşmelere dair ne bir mektup ne de başka türlü bir belge elimizde mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında Psellos'un bu mektubu büyük bir önem arz etmektedir.

Nihai olarak bu mektubun sonucuna baktığımızda şu neticeye varılabiliriz: Psellos devletin doğudaki güvenliği için Hristiyanlara karşı hoşgörülü olan bir lider olan Sultan Melikşah'a Hristiyanlık dini üzerinden bir methiye ve bir dini tanıtım metni yapmıştır ve bu sayede sultanın desteğini kazanmak istemiştir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Anne Comnène, *Alexiade*, c.I, çev: Bernard Leib, Paris: Les Belles Lettres, 1937.
- Başkumandan Simbat, *Bir Ermeni Komutanın Kaleminden Ermeniler*, çev: Engin Öztürk, İstanbul: Sarmal, 2024.
- Gautier Paul, *Lettre au sultan Malik-shah rédigée par Michel Psellos*, *Revue des études byzantines*, S. 35, 1977.
- Gautier Paul, "Deux Manuscrits Pselliens: Le Parisinus Graecus 1182 et le Laurentianus Graecus 57-40", *Revue des études byzantines*, 1986, 44.
- Herbermann Charles George, *The Catholic encyclopedia*, c.12, New York: The Encyclopedia Press, 1907.
- Kaldellis Anthony, *Mother and Sons, Fathers and Daughters: The Byzantine Family of Michael Psellos*, Indiana: University of Notre Dame Press, 2006.
- Kazhdan Alexander, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.I, Oxford University Press, 1991.
- Kirakos Gandzakets'i's *History of the Armenians*, çev: Robert Bedrosian, New York, 1986.
- Jeffery Arthur, "Ghevond's Text of the Correspondence between 'Umar II and Leo III", *The Harvard Theological Review*, vol.37, No.4 (Ekim, 1944).
- Joannou Perikles, "Psellos et le monastère 'Tà Nαρσοῦ'", *Byzantinische Zeitschrift*, 1951, 44.
- Neville Leonora, *Bizans Tarhiçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, çev: Süha Konuk, İstanbul: Selenge, 2021.
- Nicéphore Bryennio, *Histoire*, çev: Paul Gautier, Bruxelles: Byzantion, 1975.
- Öztürk Engin, *Bizans-Ermeni İlişkileri (VII-XIII. Yüzyıllar)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, 2022.
- Polemis İoannes, "When did Psellos die?" *Byzantinische Zeitschrift*, 1965, 58.
- Step'annos Orbelean's *History of the State of Sisakan*, çev: Robert Bedrosian, Long Branch, 2015.
- The Chronographia of Michael Psellus*, çev: E.R.A. Sewter, London, 1953.
- Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, b.14, İstanbul: Ötüken, 2011.
- Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK, 2000.

Türkiye'nin Coğrafi İşaret Tescilli Ekşi Mayalı Ekmekleri Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of Turkey's Geographically Indicated Sourdough Breads

Abdullah BADEM¹ , Ergin FİDAN²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 03.03.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu çalışmada, Türkiye'de üretilen, coğrafi işaret tescilli almış 17 adet ekşi mayalı ekmeğin özellikleri incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Türkiye'de yaygın olarak geleneksel yöntemlerle üretilen ekmekler dış görünüşüne göre yassı ve yüksek hacimli ekmekler olmak üzere iki grup şeklinde oluşturulmuştur. Bu gruplar; tandır, bazlama (mayalı), lavaş, yufka, pide ve taş fırın ekmekleri olmak üzere altı alt grup yapılmıştır. Türk ekmeklerinin pişirildiği fırın-ocak tipine göre taş (ve tuğla) fırın, tandır, sac, kuzine (odun) sobası, küçük ocak ve pileki kullanılarak pişirilen ekmekler olarak altı alt grup şeklinde gruplandırma yapılmıştır. Ayrıca, incelenen ekmeklerin çoğunun kalın kabuk ve sert tabanlı taş fırın ekmeği, diğerlerinin lavaş ve bazlama tipi olduğu tespit edilmiştir. Bu ekmek çeşitlerinin yüksek enerji veren odunlarla ısıtılan taş fırınlarda, nispeten yüksek hacimli, uzun süreli mayalanan, asidik, zengin aromalı, uzun raf ömrüne sahip olarak üretildikleri belirlenmiştir. Ekmeklerin çoğunluğunun ana malzemesi buğday unu iken, patates, mısır unu, buğday kepeği gibi farklı malzemelerin kullanıldığı da saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekşi Maya, Ekmek Çeşitleri, Coğrafi İşaret, Mutfak Kültürü.

&

Abstract: In this study, the characteristics of 17 sourdough breads made in Turkey and registered with geographical indications were examined and classified. Breads commonly produced using traditional methods in Turkey are formed into two groups according to their external appearance: flat and high volume breads. These groups are divided into six subgroups: tandır-tandoori, bazlama-mayalı (leavened), lavaş-lavash, yufka-phylllo, pide-pita and stone oven breads. According to the oven-stove type in which Turkish breads are baked, six classes were formed as stone (and brick) oven, tandoori, sheet, kuzine (wood) stove, small oven and breads baked using pileki. Also, it was determined that most of the examined breads were thick crusted and hard-based stone oven breads, while the others were lavash and bazlama types. It was determined that these bread varieties were produced in stone ovens heated with high energy woods, relatively high volume, long fermentation, acidic, rich aroma and long shelf life. While the main ingredient of the majority of the breads was wheat flour, it was also determined that different ingredients were used such as potato, corn flour and wheat bran.

Keywords: Sourdough, Bread Types, Geographical Indication, Culinary Culture.

Atıf/Cite as: Badem, A., Fidan, E. (2025). Türkiye'nin Coğrafi İşaret Tescilli Ekşi Mayalı Ekmekleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 478-503. doi: 10.11616/asbi.1585814

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Çalışmanın özeti, 1. INTERNATIONAL BUSINESS AND SOCIETY CONFERENCE (IBSCO), 3-4 MAY 2024 KYRENIA-CYPRUS Kongresinde sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Badem, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, abadem@kmu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ergin Fidan, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, erginfidan@gmail.com.

1. Giriş

Kültür, asırlar boyunca toplumların biriktirdiği yaşanmışlıkların tamamıdır. Toplumun yaşam biçimi; her türlü maddi manevi üründür (Çınar, 2021). İnsanlar yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmek için beslenme ihtiyacı duymuşlardır. Özellikle bir arada yaşayan insanlar benzer şekillerde beslenmişler ve birbirlerini etkilemişlerdir. Böylece insanoğlu belirli bir kültürel örüntü ile öğrenip öğreterek yeme-içme kültürünü ortaya çıkarmıştır. Kültürel farklılaşmalar ile birlikte her toplumun beslenmede kullandığı hammaddelerin çeşitliliği ile ortaya çıkan ürünler de çeşitlenmiştir. Bunların başında tahıl ürünlerinden elde edilen ekme ve çeşitleri gelmektedir (Özbek, 2020: 31; Beşirli, 2012).

Ekme, tüm dünyada insanların beslenmesi için temel gıdalardan birisidir. Günümüzde insanların farklı damak tatları araması, yaşam standartlarının yükselmesi ve daha çok geleneksel olanı tercih etmeleri ile geleneksel olan ekme çeşitlerine olan ilgi artış göstermiştir. Bu ilgi sonucu ekşi maya kullanılarak yapılan ekmeğe tüketiciler tarafından eğilim artmıştır (Gül vd., 2021: 34–45). Ekşi mayalı ekmeğin tüketiminin insan sağlığına olumlu katkısı bulunmaktadır, ayrıca bu ekmeğin uzun süreli raf ömrüne sahip olup israfın azaltılmasına katkı sağlayabilir. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de günde 123 milyon, yılda 44 milyar 895 milyon adet ekme üretilmektedir. Ayrıca, her gün 6,14 milyon, yılda yaklaşık 2 milyar 200 milyon adet ekme israf edilmektedir. İsrif edilen ekmeğin oranı %4,99 olarak hesaplanmıştır (TMO, 2022: 8). Ekşi mayalı ekmeğin sağlıklı olması ve daha uzun raf ömrüne sahip olması gibi artıları öne çıkarılarak tüketiminin artırılması ile israfın önlenmesine olumlu katkı sağlanabilir.

Coğrafi işaret “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak tescil edilir. Bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere menşe adı denir. Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere mahreç işareti” olarak tanımlanmaktadır (Coğrafi İşaretler Portalı, 2024).

“Ekşi maya” ve “sourdough” anahtar kelimeleri ile literatür taraması yapıldığında, özellikle son beş yılda yapılan çalışmaların birçoğunun yeni ürün geliştirmeye yönelik olması (Acar, 2022; Çağlar, 2020; Demirbaş, 2023; Emirli, 2021; Karapınar Keserli, 2022; Özdemir, 2023; Yıldırım, 2023; Yıldız, 2020; Yıldız vd., 2021; Yılmaz, 2020), teknolojik etkileşim (Gül vd., 2021; Kotancılar vd., 2022; Öney vd., 2020; Örü ve Ertop, 2021; Örü ve Ertop, 2023; Yurttaş vd., 2023) ya da ekşi mayanın mikrobiyolojik yapısı ve sağlık etkisinin tespiti (Babaoğlu vd., 2022; Çağındı vd., 2021; Demir, 2021; Özer S., 2023; Özer Y., 2022; Pörent, 2019; Söyler, 2023; Şenol vd., 2019; Üçgül, 2022; Yılmaz ve Yüksel, 2023) üzerine olup gastronomi ve yiyecek kültürü açısından değerlendirmelerin (Alkan, 2019; Badem, 2023; Şahin, 2022; Şavlı, 2019; Şen, 2023) oldukça az olması bu çalışmanın ve tasnifin planlanmasını gerektirmiştir. Gastronomi alanında, Türkiye’de ürün bazlı olarak coğrafi işaret tescilli alan yiyeceklerin sınıflandırılmasına yönelik güncel çalışmalar da bulunmaktadır (Denk, 2023a, Denk 2023b; Çolak ve Alagöz, 2022; Ercelep ve Akdemir, 2022; Güleç, Şimşek ve Solmaz, 2022; Çakmakçı ve Salık, 2021; Özbey ve Köşker, 2021; Saygılı vd., 2020). Ekşi mayalı ekmeğin sistematik bir sınıflandırılmasına ilişkin bir veriye rastlanmamıştır. Ekşi mayalı ekmeğinin kapsamının çok geniş olması çalışmada konunun belirli yönlerine odaklanılmasını zorunlu kılmıştır. Çalışma, Türk Patent ve Marka Kurumu internet sitesi üzerinden elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiş olup web sitesi en son 01.05.2024 tarihinde kontrol edilerek mahreç işareti almış olan 17 adet ekşi mayalı ekmeğin tespit edilerek incelenmiştir (TPE, 2024a). Bu çalışma ile Türkiye genelinde geleneksel yöntemlerle ekşi maya kullanılarak üretimi yapılan, coğrafi işaret tescilli almış yöresel ekmeğin özellikleri ve yapımlarını farklılıklarını irdelemek amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye’de yapılan ekşi mayalı ekmeğin birbirleri ile ilgili benzerlik ve farklılıkları üzerinde de durulmuştur. Ekmeğin kapsamının sadece (şu an) coğrafi işaretli olanlar ile sınırlı olmadığı bilinci ile ileride yapılacak araştırmalara da yön verebilecek bir tasnif oluşturulması amaçlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Ekmeğin Kısa Tarihi

Tahıla dayalı ürünlerin sofralarda eski çağlardan bu yana yer aldığı bilinmektedir. Nitekim dünyanın farklı bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda da ekmeğin üretiminin milattan önce ve sonraki dönemlerde yer aldığı ortaya çıkmıştır (Clarke ve Arendt, 2005). Tarih boyunca insanlığın en önemli besin kaynağı olan ekmeğin tarihçesi Neolitik Çağa kadar dayanmaktadır. Ekmeğin yapımının ilk defa Ürdün'de 14400 yıl öncesinde yapılmış olup tahılların ezilerek suyla pişirilmesi şeklinde olduğu ifade edilmiştir (Arranz-Otaegui vd., 2018). Mayalı ekmeğin ise ilk defa Mısırlı bir kadın tarafından yapıldığı; MÖ 6000 yıllarına dayandığı düşünülmektedir (Özkaya, 2019: 503).

Asya'dan Anadolu'ya, Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya kadar yaşamış olan medeniyetlerde kendilerine has pişirme yöntemleriyle ekmeğin yapılmaktadır (Kuter, 2013: 41). Anadolu'da eski çağlarda hüküm sürmüş olan Hititler'in ürünlerine tarımsal üretimde çokça yer verdiği ortaya çıkmıştır (Çetinkaya, 2020b: 109). Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'da tahıl olarak en çok buğdayı tercih ettikleri (Çetinkaya, 2020a: 128), Anadolu'ya ayak bastıktan sonra da buğdaydan yaygın olarak ekmeğin yapımına başladığı bilinmektedir (Çetinkaya vd., 2019: 85). Geçmişten günümüze ekmeğin, birçok medeniyetin sofralarında yer almış, yeme-içme ürünlerine eşlik etmiş olup vazgeçilmez bir yere sahiptir. Türkler de Anadolu coğrafyasının sunduğu zengin bitkisel ve hayvansal yiyecekleri kullanarak geçmişten gelen zengin kültürle birlikte mutfak kültürü geliştirmiştir; böylece oldukça çeşitli ekmeğin ve unlu mamulleri günümüze kadar çeşitlendirmeyi ve üretmeyi başarmıştır (Solmaz ve Altner, 2018).

2.2. Ekşi Hamur ve Ekşi Mayalı Ekmekler

Tarihte ilk defa un-su karışımının unutulması ya da bilinçli olarak bir yerde bekletilmesi sonucu hamurun kendi kendine fermente olması ile ekşi mayalı hamur ortaya çıkmıştır. Günümüzde kullanılan fermantasyon yöntemi de kendiliğinden olan fermente çeşididir. Bu yöntemde kültür mayasının yanı sıra kullanılan hamur bileşenlerinden gelen tabii mikroorganizmaların asetik, laktik ve sitrik asit bakterilerinin faaliyet göstermesi ile hamur mayalanmaktadır (Mondal ve Datta, 2008; Elgün ve Ertugay, 1997). Ekşi hamur yöntemi, ilk çağlardan bu yana ekmeğin mayalamak için kullanılan en eski fermantasyon şeklidir (Behera ve Ray, 2015: 53). Ekşi maya, ekmeğin hamurunu mayalayan, lezzet, tat ve kokusunu değiştiren yabani mayalar ve bakterilerin yer aldığı un ve su karışımı olarak bilinmektedir. Karışımda yer alan un laktik asit bakterileri ihtiva etmektedir (Kelly vd., 2014). Ekşi hamur ekmeği; "tahıl unlarına su, tuz, maya, geleneksel veya endüstriyel yöntemlerle elde edilen ekşi veya ekşi hamur ilavesiyle hazırlanan hamurun tekniğine uygun olarak yoğrulması, şekillendirilmesi, fermantasyona bırakılması ve pişirilmesi ile üretilen ekmeğin ve ekmeğin çeşitleri" olarak tanımlanmaktadır (Türk Gıda Kodeksi Ekmeğin Ve Ekmeğin Çeşitleri Tebliği, 2012). Ekşi mayalı hamur çoğaltma yönteminde en çok kullanılan yöntem, bir gün önceden yoğurulmuş olan hamurdan bir parça ayrılarak ertesi gün hazırlanacak olan hamurda kullanılması ve bu işlemin sürekli tekrar edilmesi tekniğidir. Ekşi hamur ekmeği yapımında bakteriler ve mayalar birlikte çalıştığından dolayı ekmeğin daha hacimli ve uzun raf ömürlü olabilmektedir (Akgün, 2007: 33).

Türkiye'de olduğu gibi birçok ülkede ekşi maya ile üretilen hamurdan elde edilen ekmeğin tercih edilme nedenleri oldukça çeşitlidir. Bunlar; ekşi mayanın ekmeğin raf ömrünü uzatması, bayatlamasının gecikmesi, mikrobiyolojik açıdan olumsuz değişimlerin azalması, hacim artışı sağlaması, tat ve kokunun değişimi, teknolojik anlamda hamurun gelişmesi ve ayrıca besin değeri açısından zenginleşmesi gibi pek çok özelliğinin olduğu bilinmektedir (Rehman vd., 2006: 557-560).

Türkler tarih boyunca tükettikleri geleneksel ekmeğin buğday, arpa ve darı unundan yapmıştır. Son zamanlarda darı ununun kullanımı terk edilmiş olup yaygın yapılan ekmeğin hammaddesini ağırlıklı olarak buğday unu oluşturmuştur. Buğday unu ile yapılan ekmeğin pişirme açısından ele alınınca ise tandırda, küldede, sacda ve fırında pişirilen ekmeğin olarak gruplandırılmaktadır (Ögel, 1991). Türkiye'nin farklı yörelerinde üretimi yapılan birçok çeşit ekmeğin bulunmaktadır (Köten ve Ünsal, 2004). Ekmeğin yapıldığı hammadde (özellikle un), pişirildiği fırın ya da ocak, maya kullanım durumu, kullanılan maya

türü ve yapıldığı yer gibi birçok kritere göre değişik gruplara ayrılabilir. Bu bağlamda, yaygın üretilen geleneksel ekmecekler; yassı ekmecekler (tandır, bazlama - mayalı, lavaş, yufka, pide) ve yüksek hacimli ekmecekler (taş fırın ekmecekleri) olarak iki ana gruba ve altı alt gruba ayrılabilir. Türkiye'deki ekmeceklerin hacim yönünden sınıflandırması Tablo 1'de verilmiştir. Bu gruplamaya göre, Türkiye'de yaygın yapılan geleneksel ekşi mayalı ekmecekler ekmeğin dış görünüşü göz önüne alınarak Tablo 2'deki gibi gruplandırılması yapılmıştır. Tablo 2'de verilen geleneksel ekmeceklerin tamamı fırıncı (ticari) mayası piyasaya çıkıncaya kadar ekşi maya ile mayalanarak üretilmiştir. Günümüzde bazı ekmeceklerin üretimine ekşi mayalı hamur yöntemi ile devam edilse de önemli bir grup ekmeğin üretimi fırıncı mayası ile gerçekleştirilmektedir. Türk ekmeceklerinin çok çeşitli olması nedeniyle Tablo 2'de yapılan sınıflandırmadan başka ekmeceklerin pişirildiği fırın ve ocaklar ile yakacaklar göz önüne alınarak da sınıflandırma yapılabilir. Geleneksel Türk ekmecekleri pişirildiği fırın-ocak tipine göre taş (ve tuğla) fırın, tandır, sac, kuzine (odun) sobası, küçük ocak ve pileki ekmeği olarak altı grupta toplanabilir. Ayrıca, ekmecek pişirmede yaygın kullanılan yakacaklar meşe, köknar, gürgen, ardıç, zeytin ağacı odunları olup yanınca zengin enerji vermektedirler. Bunun yanında, kavak, söğüt, elma gibi meyve ağaçları odunları ile sap, saman, hayvansal artıklar ve çalılar da zayıf enerji veren yakacaklar olarak ekmecek üretiminde tercih edilmektedir (Anadolu Ajansı, 2024ç; TPE, 2024a; Badem, 2023).

Tablo 1: Türkiye'de Yaygın Olarak Geleneksel Yöntemlerle Üretilen Ekmeceklerin Hacim Yönünden Sınıflandırması

Yassı (Düşük Hacimli) Ekmecekler
<ul style="list-style-type: none"> • Tandır • Bazlama (Mayalı) • Lavaş • Yufka • Pide
Yüksek Hacimli Ekmecekler
<ul style="list-style-type: none"> • Taş Fırın Ekmeği

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2: Türkiye'de Geleneksel Yöntemlerle Üretilen Ekşi Mayalı Ekmeceklerin Dış Görünüşüne Göre Sınıflandırılması

Benzediği Yaygın Ekmecek Tipi	Örnek Bazı Ekmecekler
Yassı Ekmecekler	
Tandır	Midyat Tandır Ekmeği Konya Tandır Ekmeği Elmadağ Tandır Ekmeği
Bazlama (Mayalı)	Kızılcahamam Bazlaması Şabanözü Bazlaması
Lavaş	Malatya Tandır Ekmeği Hasankale Lavaşı Diyarbakır Paşa Lavaşı Erzurum Acem Ekmeği Şanlıurfa Açık Ekmeği
Yufka	Malatya Yufka Ekmeği Kuru Yufka
Pide	Ramazan Pidesi Afyonkarahisar Tırnak Pidesi Gaziantep (Tırnaklı) Pidesi Malatya pidesi
Yüksek Hacimli Ekmecekler	
Taş Fırın Ekmeği	Vakfıkebir Ekmeği Giresun Çavuşlu Ekmeği Isparta Ekmeği

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Coğrafi işaret, bir yiyeceğin artık belirli şartlarda, belirli malzemeleri kullanarak o yöreye özgü üretildiği; o bölgede yapıldığı anlamını taşımaktadır. Türk mutfağında oldukça fazla miktarda yiyeceğin, yemeğin coğrafi işaret tescilli bulunmaktadır. Türk Patent ve Marka Kurumu 2023 verilerine göre, toplam 1600 tescil bulunmaktadır. Bunların 326 tanesi fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar ürün grubunda olup oransal olarak toplamın %20,38'ini oluşturmaktadır. Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar başlığında sıralanan yiyecekler içerisinde, “ekmek” ve “ekmeği” kelimesi içeren, 43 adet tescilli ekmek belirlenmiş olup bunlardan 17 adedi ekşi mayalı ekmek statüsünde ekmeklerdir (Coğrafi İşaretler Portalı, 2024). Coğrafi işaret tesciline sahip yiyecek ve içecekler destinasyon tanıtımı ve gastronomi turizmi açısından olumlu etki göstermektedir (Coşkun vd, 2024; Çekiç vd. 2023). Bu nedenle, coğrafi işaret tescilli ürünlerin sayısının artırılması kültüre sahip çıktığı gibi gastronomi turizminin açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de ekşi maya kullanılarak üretimi yapılan, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş 17 adet yöresel ekşi mayalı ekmek çeşidi bulunmaktadır. Türkiye’de tescilli olan coğrafi işaretli ekmeklere ait bazı bilgiler Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Coğrafi İşaret Tescilli Ekşi Mayalı Ekmekler

Ekmek Adı	Yöre	Bölge	Tescil Ettiren Kurum	Tescil Tarihi ve Numarası	Yaygın Ekmek Sınıfı*
Mamak Düğün Ekşi Maya Ekmeği	Kutlu Ankara	İç Anadolu	Mamak Belediyesi	06/08/2021 - 827	Taş fırın
Kürtün Ekmeği	Araköy Gümüşhane	Karadeniz	Gümüşhane T.S.O.	04/09/2019 - 449	Taş fırın
Kalecik Ekmeği	Ankara	İç Anadolu	Kalecik Belediyesi	06/10/82020 - 559	Taş fırın
Gümüşhane Ekmeği	Gümüşhane	Karadeniz	Gümüşhane İl Özel İdaresi	27/10/2017 - 221	Taş fırın
Tokat Ekmeği	Tokat	Karadeniz	Tokat ESOB	17/09/2021 - 896	Taş fırın
Vakfikebir Ekmeği	Trabzon	Karadeniz	Vakfikebir Belediyesi	03/08/2008 - 372	Taş fırın
Çavuşlu Ekmeği	Giresun	Karadeniz	Görece Belediyesi	09/12/2020 - 623	Taş fırın
Bolu Patates Ekmeği	Bolu	Karadeniz	Bolu Ticaret ve Sanayi Odası	22/09/2020 - 544	Taş fırın
Çöven Ekmeği	Bartın	Karadeniz	Bartın Belediyesi	10/03/2022 - 1045	Taş fırın
Afyonkarahisar Patates Ekmeği	Afyon	Ege	Afyonkarahisar Belediyesi	08/03/2021 - 371	Taş fırın
Alaşehir Ekmeği	Alaşehir / Manisa	Ege	Alaşehir T.S.O.	23/05/2022 -1119	Taş fırın
Cihanbeyli Ekmeği	Gömeç Cihanbeyli / Konya	İç Anadolu	Cihanbeyli Kaymakamlığı	17/10/2022 - 1241	Taş fırın
Gelveri Ekmeği	Güzelyurt / Aksaray	İç Anadolu	Güzelyurt Kaymakamlığı	07/03/2022 - 1040	Tandır / Taş fırın
Malatya Ekmeği	Bilik Bilik / Malatya	Doğu Anadolu	Yeşilyurt Kaymakamlığı	27/05/2022 - 1127	Tandır
Malatya Ekmeği	Ekşili Malatya	Doğu Anadolu	Yeşilyurt Belediyesi	09/01/2023 - 1308	Bazlama
Erzurum Lavaşı	Hasankale Pasinler / Erzurum	Doğu Anadolu	Pasinler Ticaret ve Sanayi Odası	04.02.2022 - 1020	Lavaş
Erzurum Ekmeği	Acem Erzurum	Doğu Anadolu	Erzurum Ticaret Borsası	25.05.2023 - 1365	Lavaş

Kaynak: TPE, 2024a. *Ekmeklere ait bu sınıflandırma Tablo 2’deki tasnife göre yapılmıştır.

Türkiye’de yaygın olarak geleneksel yöntemlerle üretilen ekmecek çeşitleri tandır, bazlama, yufka, pide, lavaş ve taş fırın ekmeği olarak sıralanmış olup bu ekmeceklerin genel özellikleri aşağıda verilmiştir. Yaygın üretilen bu ekmeceklerin geçmişten günümüze halen ekşi maya kullanılarak yapılan çeşitleri olduğu gibi ya kısmen ticari maya ve ekşi maya karıştırılarak ya da sadece ticari maya ile yapılan çeşitleri de bulunmaktadır (Köksel ve Şanlıer, 2021; Ünsal, 2021).

2.2.1. Tandır Ekmeği

Tandır, ana malzeme olarak kilden çamurla yapılmış, 3–6 cm kalınlığa sahip, 15-20 cm çapında olan, iki tarafı açık silindirik şeklinde hazırlanıp geniş tabanı yere konularak gömülen bir ocak türü olarak tanımlanmaktadır (Köşklü ve Tali, 2010). Yere kazılarak yapılan bu fırınların ebatı değişmekle birlikte yaygın olarak 130–150 cm derinliğinde, 50–60 cm çapında geniş olanları tercih edilmektedir. Tandır ekmeği yapımında un, su, tuz ve maya kullanılmaktadır. Tandır Farsça kökenli bir kelime olup “tennur, tenure” sözcüklerinden geldiği bilinmektedir. Bu kelime Türkçe “tandır ve ekmecek ocağı” anlamına gelmekte olan “tamdır” kelimesi olarak bilinmesi ile birlikte tandırın eski Türkçe bir kelime olma olasılığını da artırdığı iddia edilmektedir (Meral vd. 2023; Ögel, 1991). Tandır ekmecekleri buldukları yöreye göre başka isimlerle de anılmakta olup örneğin Erzurum’da tandır ekmeğine açık ekmecek de denilmektedir (Köşklü ve Özgül Fındık, 2021). Malatya Tandır Ekmeği, Elmadağ Tandır Ekmeği, Mıdyat Tandır Ekmeği ve Konya Tandır Ekmeği Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş; mahreç işareti belgesi almış tandır ekmeği çeşitlerindedir (TPE, 2024b, 2024c, 2024ç, 2024d), (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1: Malatya Tandır Ekmeği

Kaynak: a; TPE, 2024ç; b; <https://www.aa.com.tr/tr/turkiyenin-ekmek-kulturu/malatyanin-tandir-ekmeği-asirlardir-ayni-tatla-sofralarda-yer-alıyor/2569133>

Şekil 2: Elmadağ Tandır Ekmeği

Kaynak: a; TPE, 2024ç; b; <https://www.anadolugazete.com.tr/ankara/ankaranin-en-iliginc-yiyecegi-sizi-bekliyor-elmadagina-ozgu-tavsan-olduren-124930h.htm>

2.2.2. Lavaş Ekmeği

Lavaş ekmeği, geleneksel yöntemlerle ekşi mayalı olarak hazırlanan hamurun tandırda veya evlerde tavada pişirilmesiyle yapılan ortalama 0,5–2 cm kalınlığında yassı ekmecek türüdür. Türkiye’de genel olarak lavaş ekmeği mayalı, yufka ekmeği ise mayasız yapılmaktadır. Lavaş yapımında un, su, tuz ve maya kullanılmaktadır. Lavaş ekmeği genellikle “tandır” adı verilen kilden ve çamurdan yapılan silindirik şeklindeki ekmecek ocağında ya da taş fırınlarda, yufka ise daha uzun dayanması amacıyla odun ateşinin

üzerine konulan "sac" üzerinde pişirilmektedir. Halen Orta Asya'da yaşayan bazı insanlar açılan ince ekmeği köz ateşinde de pişirmektedirler (Kültür Portalı, 2024a). Lavaş kelimesinin Farsça olduğu, Azerbaycan Türkçesinde "ince ekme, yufka ekme" anlamında kullanılması ve Türk Dil Kurumu sözlüğünde "1. mayalı hamurdan tandırda pişirilerek yapılan ve yapıldığı yere göre büyüklüğü değişen ince ekme türü, 2. yufka inceliğinde açılmış uzun sade pide" anlamı verilmesi gibi nedenlerle yufka ve lavaş ekmeklerinin birbirine geçtiği görülmektedir (TDK, 2024; Bayoğlu, 2014). Türkiye'de Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş, mahreç işareti almış Erzurum Acem ekmeği gibi lavaş ekmeği örnekleri bulunmaktadır.

2.2.3. Bazlama (Mayalı)

Türkiye'de yaygın olarak yapılan ve tüketilen bazlama genellikle alttan ısıtılmış sac üzerinde pişirilen, yörelere göre farklı üretim şekilleri olan, yufkadan farklı mayalı ve daha küçük boyutlarda ve kalın olan bir ekme çeşididir (Bulutdağ, 2021; Başman ve Köksel, 1999). Bazlama yapımında un, su, tuz ve maya kullanılmaktadır (Köksel vd., 2024). Sacda pişirilen bir ekme türü olan bazlama, genellikle yağlanarak servis edilmekte ve kimi zaman ayran ile birlikte tüketilmektedir (Karhan, 2024; Özgüdenli ve Uzunağaç, 2014, s. 44). Bazlama yapıldığı yöreye göre bazlamaç, bezdirme, bazdırma, mayalı ve fetil gibi farklı isimler de almaktadır (Badem, 2023). Coğrafi işaretli bazlamalardan birisi olan Kızılcahamam Bazlaması, Kızılcahamam Belediyesi tarafından 14.12.2018 tarihinde tescil ettirilerek koruma altına alınmıştır. (TPE, 2024e). Ayrıca Kızılcahamam haricinde Karaman Mayalı ve Çankırı'nın Şabanözü Bazlaması da tescillenerek mahreç işareti almıştır (TPE, 2024f), (Şekil 3 ve Şekil 4).

Şekil 3: Kızılcahamam Bazlaması

Kaynak: TPE, 2024e.

Şekil 4: Karaman Mayalı ve Şabanözü Bazlaması

(a) (b)

Kaynak: a; Karaman Mayalı, b; Şabanözü Bazlaması, TPE, 2024f.

2.2.4. Yufka

Yufka, Türkiye'de geniş bir coğrafyada; birçok bölgede yapılan, oklava ya da merdane ile 60–80 cm çap büyüklüğüne kadar açıldıktan sonra sac üzerinde pişirilen bir ekme türüdür. Genellikle un, su ve tuz ile mayasız olarak yapılmaktadır. Türkiye'de bazı bölgelerde yapılan yufka ekmekleri; önce ince sac üzerinde pişirilip ardından kızarması için köz üzerinde biraz daha pişirilmektedir. Yöreye göre ismi değişen yufka;

açık ekmekek, kirde, girde ve şepit (şipit) gibi adlarla anılmaktadır (Karhan, 2024; Korkut, 2021: 190, Alyakut ve Küçükkömürler, 2018; Demirgöl, 2018: 105).

Şebinkarahisar'da "lavaş" yufka ekmeği, Payas'ta lavaş yufka denildiğine değinilmiştir. Lavaş, Azerbaycan Türkçesinde "yufka ekmekek" ve "ince ekmekek" anlamlarına gelmektedir (Bayoğlu, 2015: 164). Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre yufka "1. oklava ile açılan ince, yuvarlak hamur yaprağı. 2. sacda pişen bir ekmekek türü" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Türkiye genelinde geleneksel olarak üretilen kuru yufka gibi yufka çeşitleri bulunmaktadır (Kültür Portalı, 2024b, Ünsal, 2021: 139), (Şekil 5).

Şekil 5: Kuru Yufka

Kaynak: Kültür Portalı, 2024b.

2.2.5. Taş Fırın Ekmekleri

Taş fırın, kara fırın veya odun fırını olarak adlandırılan fırınlar, ekmekek, pizza ve pide gibi hamur ürünlerinin pişirildiği fırınlardır. Bu fırınlarda yapılan ekmeklere taş fırın ekmeği denilmektedir. Bu fırınlarda yakacak olarak gürgen, meşe, ardıç gibi enerjisi yüksek odunlar kullanılmaktadır (Ünsal, 2003). Türkiye'de yaygın olarak bulunan bu fırınlarda somun ekmekler de pişirilmekte; taş (somun) ekmekek olarak satılmaktadır. Türkiye'de, Vakfıkebir Ekmeği, Isparta Ekmeği gibi taş fırınlarda yapılan onlarca sayıda yüksek hacimli ekmekek çeşidi bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu ekşi maya hamur yöntemi ile mayalanmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada son yıllarda yaygın olarak kullanılan araştırma yöntemlerinden nitel araştırma tercih edilmiştir. Nitel araştırma, insanların deneyimlerini, davranışlarını ve algılarını derinlemesine incelemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Araştırmacılar, katılımcıların bakış açılarını anlamaya ve yorumlamaya odaklanırlar. Nitel araştırmalarda dört farklı araştırma yöntemi bulunmaktadır. Bunlar; i) Görüşme: araştırmacı ile katılımcı arasında yapılan yüz yüze veya telefon görüşmesidir. ii) Odak Grup: bir konuyu araştırmak için seçilen küçük bir araştırma grubundan oluşur. iii) Gözlem: Katılımcıların davranışlarının doğal ortamlarında incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. iv) Doküman incelemesi: Mevcut kaynakların, raporların ve kayıtların analiz edilmesi şeklinde yapılmaktadır. Doküman incelemesinde mevcut olan bilgi ve belgelerin sistematik olarak ele alınması gerekmektedir (Baltacı, 2019). Bu araştırmada doküman incelemesi yapılmıştır. Çalışma, Türk Patent ve Marka Kurumu internet sitesi en son 01.05.2024 tarihinde kontrol edilerek mahreç işareti almış ve sisteme bilgileri yüklenmiş olan 17 adet ekşi mayalı ekmekek tespit edilerek gerçekleştirilmiştir (TPE, 2024a). Ayrıca, genel anlamda ekşi mayalı ekmekek grubuna dâhil edilebilecek Söke Tatlı Maya Ekmeği ve Ödemiş Tatlı Maya Ekmeği gibi tatlı mayalı nohut ekmekleri de bulunmaktadır. Türkiye'de yaygın olarak geleneksel yöntemlerle üretilen ekşi mayalı ekmeklerde sıklıkla buğday unu ve benzeri tahılların unları hammadde olarak kullanılmaktadır. Nohut unu kullanılarak yapılan ekmeklerde nispeten yüksek oranda nohut kullanılması, mayasının nohudun ezilmesi ve fermantasyonu sonrası elde edilen mayada gelişen bakterilerden oluşması, nohut mayasının yapısının ekşi mayaya göre içerdiği asit çeşidi, asit oranı gibi bazı farklılıklar göstermesi gibi yönleri ekşi mayadan ayrışmasına neden olmaktadır. Bu sebeple, konunun dağıtılmadan incelenmesini sağlamak amacıyla makalenin kapsamını da çok genişletmemek adına tatlı mayalı nohut ekmekleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yine, ekşi maya ile hazırlanan pide türü ekmekler de olup bunların bazıları iç ile hazırlanan

börek grubundan olduğundan ve Türkiye'de birçok çeşidinin olması nedeniyle çalışma maksadını aşacağından kapsam dışında bırakılmıştır.

4.Bulgular

Coğrafi İşaretler Portalı'ndan (TPE, 2024a) yapılan araştırma ve literatürden elde edilen veriler aşağıda derlenerek verilmiştir.

4.1.Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği

Afyonkarahisar Belediyesi'nin başvurusu ile Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 30.07.2018 tarihinde tescillenen bu ekmeğin yapılışının her aşamasında kendine has usulleri bulunmaktadır. Afyonkarahisar'ın geleneksel ekmeği olan patatesli ekmeğin yapımında yöreye özgü olarak hamuruna % 30 oranında haşlanmış patates ezilerek ilave edilmektedir. Ekmeğin hamuruna patates eklenmesi ile değişik tat ve aroma oluşması yanında ekmeğin bayatlamasının geciktirilmesi gibi özellikler kazandırılmış ekşi mayalı bir ekmeğin üretilmektedir. Ekmeğin şekli yuvarlak, büyük somun şeklinde ve üzeri kızarmış sert tabakadan oluşmaktadır. Ekmeğin bileşiminde yörede yetiştirilen buğday unu, su, tuz ve haşlanmış patates bulunmaktadır. Ekmeğin taş fırında meşe, gürgen ve kızılğaç odun ateşinin ısıyla uzun sürede pişmektedir. Ekmeğin hazırlama süresi 120 dakika, pişirme süresi 40 dakikadır (TPE, 2024g), (Şekil 6).

Şekil 6: Afyonkarahisar Patates Ekmeği

Kaynak: TPE, 2024g.

4.2.Bolu Patates Ekmeği

Bolu Ticaret ve Sanayi Odası'nın başvurusu ile Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından Bolu Patates Ekmeği adıyla 22.09.2020 tarihinde tescillenerek mahreç işareti almıştır (TPE, 2020d). Bolu'nun önemli bir gastronomik ürünü olan patatesli ekmeğin tam buğday unu ve bölgede yetiştirilen ve haşlanmış patates ile geleneksel yöntemlerle mayalanarak taş fırınlarda 50–60 dakika sürede pişirilmektedir. Ekmeğin yapımında kullanılan patates mayalanma süresini kısaltarak ekmeğin dayanıklılığını arttırmaktadır. Haşlanmış patatesler soyularak ezilir. Ekşi maya, un, tuz ve ılık su ilave edilerek 20–25 dakika sürede hamur yoğrulur. Üzerine bir miktar un serpilerek ve örtülen hamur bir saat süreyle mayalanmaya bırakılır. Mayalanan hamur bezelere ayrılarak oval şekilde fırına sürülmeden önce üzerine yoğurt ya da un ve su bulamacı sürülür. Önceden ısıtılmış taş fırınlarda 220–250°C arası sıcaklıkta kabuk oluşumu sağlandıktan sonra sıcaklık 180°C'ye düşürülerek 50–60 dakika süreyle pişirilir. Bolu Patatesli Ekmeği oda sıcaklığında 15 gün, buzdolabında 25 gün saklanabilir (TPE, 2024h), (Şekil 7).

Şekil 7: Bolu Patates Ekmeği

4.3.Vakfikebir Ekmeği

Vakfikebir Ekmeği, Vakfikebir Belediyesi tarafından 03.08.2018 tarihinde tescil ettirilmiştir. Bu ekmeğ uzun süre dayanıklı olması, kalın kabuklu ve üzerinde kuşak olması gibi ayırt edici özelliklere sahiptir. Temel malzeme olarak buğday unu, ekşi maya, su ve tuz ile hazırlanan hamur, tekne içerisinde üzeri örtülü halde bir saat mayalanması için bekletilir. Hamurdan yapılan şeritler, ekmeğin son şekli verildikten sonra üzerine yerleştirilerek fazla kabarması önlenmiş olur. Un ve su karışımı olan bulamaçtan bir miktar üzerine sürülür. Meşe ve gürgen odunuyla ısıtılan taş fırında 60–75 dakika arası pişirilir. Vakfikebir Ekmeği oda sıcaklığında serin ve rutubetsiz ortamda 5–10 gün arası, buzdolabında ise 15 gün kadar raf ömrüne sahiptir (TPE, 2024i), (şekil 8).

şekil 8: Vakfikebir Ekmeği

Kaynak: TPE, 2024i.

4.4.Gelveri (Kapak) Ekmeği

Güzelyurt Kaymakamlığı'nın başvurusu ile 07.03.2022 tarihinde tescillenerek mahreç işareti almıştır. Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesinde geleneksel yöntemlerle yapımı devam eden ve mahreç işareti olarak tescillenmiş olan Gelveri Ekmeğinin çok eski tarihlerden beri yörede yapıldığı bilinmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde Güzelyurt ilçesine yerleşen Selanik göçmenlerinin kendi kültürlerini yansıtarak yaptığı bu ekmeğ daha sonra tüm yöre insanının beğenerek tükettiği ve kendilerinin de yapmaya devam ettiği geleneksel bir ekmeğ haline gelmiştir (Erdem ve Karakaya, 2020). Bu ekmeğin üretimini yapan kişiler ekşi mayayı 10 günde yeniden üretebildikleri gibi bir önceki günden ayrılan hamuru ekşi hamur mayası olarak kullanarak da ekmeğ yapmaktadırlar. Buğday unu, tuz ve su karıştırılıp yoğurularak dinlendirilmekte sonra hamur 1–2 saat aralığında mayalandırılmaktadır. Yuvarlak şekilde 320–350 g arası bezelere ayrılarak yuvarlak şekil verilen Gelveri Ekmeği taş fırında kızararak kabuk oluşup piştikten sonra fırından çıkartılır. Bir saat dinlendirildikten sonra buzdolabında uzun süre saklanabilmektedir (TPE, 2024i), (şekil 9).

şekil 9: Gelveri Ekmeği

Kaynak: Kültür Portalı, 2024c.

4.5.Mamak Kutludüğün Ekmeği

Mamak Kutludüğün Ekmeđi, dışı sert kabuk yapısına sahip, iči yumuşak yöreye özgü bir ekmeğdir. Mamak ilçesinin Kutludüğün mahallesinden ortaya çıkmış olan bu ekmeğ; ekmeğlik tam buğday unu, tuz, su ve ekři maya kullanılarak yapılır. Bu ekmeğin yapımında 1/3 oranında ekři maya ve kuru maya

kullanılmaktadır. Kendine özgü bir görünümü olan ekmeğin taş zeminli fırınlarda pişirilerek kendine özgü karakteristik özelliklerini almaktadır (TPE, 2024j), (Şekil 10).

Şekil 10: Mamak Kutludüğün Ekmeği

Kaynak: TPE, 2024j.

4.6.Kürtün Araköy Ekmeği

Gümüşhane ili Kürtün ilçesine bağlı Araköy'de üretimi yapılmaktadır. Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası'nın başvurusu ile 04.09.2019 tarihinde Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenerek mahreç işaret alan bu ekmeğin bir önceki gün yapılan hamurdan ayrılan ekşi maya ile yeniden üretilmektedir. Kürtün Araköy Ekmeği bu bölgede üretilen buğdaydan elde edilen unla yapılmaktadır. Bir asırlık geçmişe sahip olduğu belirlenen Kürtün Araköy Ekmeği çam odunları ile ısıtılan taş fırınlarda pişirilmekte olup kabuğu oldukça serttir ve oda sıcaklığında 7 gün, buzdolabında ise 10 gün taze kalma özelliğine sahiptir (TPE, 2024k), (Şekil 11).

Şekil 11: Kürtün Araköy Ekmeği

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2024a.

4.7.Kalecik Ekmeği

Ankara ilinin Kalecik ilçesi sınırlarında geleneksel olarak üretimi yapılmakta olan Kalecik ekmeği Kalecik Belediyesi'nin başvurusuyla Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 06.10.2020 tarihinde tescillenerek kayıt altına alınmıştır. Bu ekmeğin hamurunu hazırlamak için 37,5 kg un, 1 kg ekşi maya, 75 g yaş maya, 500 g tuz ve 30 litre ılık su kullanılmaktadır. Hamur ekmeğin yapımının bir gün öncesinden kulak memesi kıvamından daha cıvık olarak hazırlanmakta ve mayalanmaya bırakılmaktadır. Yoğrulmuş hamur daha sonra hamur teknesine alınarak burada bir saat dinlendirilerek mayalandırılır. Beş dakika dinlendirilip beş dakika tekrar yoğrulması bu ekmeğin karakteristik özelliğini verdiği ifade edilmektedir. Ekmeğin pişirildiği taş fırınların kapağı ilk 10 dakika kapalı, sonraki bir saatlik süreçte ise kapak açık bırakılarak pişirilir. Ekmeğin kabuğu sert ve koyu renkte olunca fırından çıkarılır (TPE, 2024l), (Şekil 12).

Şekil 12: Kalecik Ekmeği

Kaynak: Kalecik Belediyesi, 2024.

4.8.Gümüşhane Ekmeği

Gümüşhane Ekmeği, Gümüşhane İl Özel İdaresi'nin başvurusu ile 27.10.2017 tarihinde Türk Patent Marka Kurumu tarafından mahreç işareti olarak tescillenmiştir. Gümüşhane Ekmeği, Gümüşhane halkı tarafından en çok tercih edilen ve gastronomik ürünlerin en önemlilerinden sayılan bir ekmektir (Akyürek ve Zeybek, 2018). Ekmek için üretilmiş özel buğday unu, %15–30 arası ekşi maya, su ve yaş maya kullanılarak hamuru hazırlanır. Yoğrulan hamur 3–4 saat kütle fermantasyonu işlemi için bekletilir. Hamur kütlelerinin fazla olmasından dolayı ekmeğin pişme süresi ortalama 2–4 saat arasında değişmektedir. Meşe, çam ve köknar odunlarıyla ısıtılan taş fırınlarda pişirilir. Gümüşhane ekmeği yuvarlak şekilde 2-5 kg arasında değişen ağırlıkta üretilmektedir. Gümüşhane Ekmeğinin kabuğunun kalın ve sert olması nedeniyle uzun süre dayandığı ve tekrar kurutmak için fırınlanarak peksimet olarak da tüketildiği bilinmektedir (TPE, 2024m, Kültür Portalı, 2024d), (Şekil 13).

Şekil 13: Gümüşhane Ekmeği

Kaynak: a; TPE, 2024m; b; <https://cipazar.com/index.php?route=product/category&path=242>

4.9.Tokat Ekmeği

Tokat Ekmeği, 17.09.2021 tarihinde Tokat Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği'nin başvurusu ile Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından mahreç işareti verilerek tescillenmiştir. Bu ekmek tam buğday unu, ekşi hamur mayası, su ve tuz kullanılarak elde edilen hamurdan üretilmektedir. Kullanılan su orta sertlikte olması gerektiği ifade edilmiştir. Coğrafi sınıra özgü hazırlanan taş fırınların tabanı kaya tuzu ve üzerine ateş tuğlası yerleştirilmiştir. Tokat Ekmeğinden 110 adet üretmek için 100 kg un, 30 litre su, 25 kg ekşi hamur mayası ve 1 kg tuz gereklidir. Yoğrulan hamur 90 dakika boyunca fermantasyona bırakılır. Sonrasında hamur 1700–1800 g arasında bezelenir, en son ekmek şekli verilir. Tokat Ekmeği pelit ve meşe odunu ile ısıtılan taş fırında pişirilmektedir. Önceden ısıtılan taş fırında 90 dakika boyunca pişirilen ekmeğin tat ve kokusu istenilen niteliğe ulaşmaktadır. Fırından çıkarılan ekmekler 20 dakika dinlendirildikten sonra satışa sunulmaktadır. Ekmeğin kabuğu sert ve içi süngerimsi olup raf ömrü ortalama üç gündür (TPE, 2024n), (Şekil 14).

Şekil 14: Tokat Ekmeği

Kaynak: TPE, 2024n.

4.10.Çavuşlu Ekmeği

Çavuşlu Ekmeği, Giresun ili Görele Belediyesi tarafından yapılan başvuru sonucunda Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 09.12.2020 tarihinde mahreç işareti ile tescillenmiştir. Çavuşlu beldesi sınırlarında geleneksel olarak yapımı devam etmektedir. Ekmeklik buğday unu, su ve ekşi hamur mayası ile yapılan bu ekmeğin 100 kg un, 1,5 kg tuz 40-45 l ılık su ve 10 kg ekşi hamur kullanılarak hamuru hazırlanır. Ekşi mayası bir önceki gün hazırlanan hamurdan ayrılan hamur olup her gün bir önceki günden ayrılan hamurun çoğaltılması ile ekmeğin yapılı. Yoğrulmuş hamur 45 dakika dinlendirilerek mayalanır ardından hamur 1,5-5 kiloluk bezelere ayrılır. Yuvarlak şekil verildikten sonra uygun kaplarda 30 dakika bekletilir. Önceden kızılgaç odunları yakılarak ısıtılmış taş fırında 70 dakika süreyle fırın kapağı kapalı olarak pişirilir. Kızılgaç odunu ekmeğe has istenilen tat ve aromanın oluşmasında katkı sağlar. Ekmeğin piştikten sonra üzerine 2 l kaynar suyla karıştırılmış 1 kg undan oluşan bulamaçtan bir miktar sürülür. Çavuşlu Ekmeği, oda sıcaklığında 7-10 gün arasında saklanabilmektedir (TPE, 2024o, Çavuşlu Belediyesi, 2024), (Şekil 15).

Şekil 15: Çavuşlu Ekmeği

Kaynak: Çavuşlu Belediyesi, 2024.

4.11.Malatya Bilik Ekmeği

Malatya ili Yeşilyurt Belediyesi'nin başvurusu üzerine Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından mahreç işareti alan Malatya Bilik Ekmeği, 27.05.2022 tarihinde tescillenmiştir. Bilik Ekmeğinin yapımında buğday unu, ekşi maya, ayçiçek yağı, tereyağı, su, süt, tuz, çörek otu, susam, dut pekmezi ve yumurta kullanılmaktadır. Malatya Bilik Ekmeği tandırda pişirilen bir ekmektir. Hamuru 25 kg ekmeklik buğday unu, 125 g ekşi hamur mayası, 15 g kuru maya, 500 g tereyağı, 500 ml ayçiçek yağı, 50 g tuz, 2,5 l su ve 2,5 l süt kullanılarak hazırlanır. Hamur kazanının içine elenen un ile birlikte ılık su, tuz, tereyağı, ayçiçek yağı, süt, ekşi hamur mayası ve kuru maya 30 dakika boyunca yoğrulur. Mevsime göre 2-6 saat mayalanmaya bırakılan hamur 125 g halinde parçalara ayrılarak el ile şekil verilir. Üzerine sürmek için 500 g susam, 250 g çörek otu, 500 g dut pekmezi, 500 ml su ve 10 adet yumurta karışımı hazırlanır. Önceden ısıtılmış tandırda 15 dakika sürede pişirilmektedir (TPE, 2024ö), (Şekil 16).

Şekil 16: Malatya Bilik Ekmeği

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2024b.

4.12. Alaşehir Ekmeği

Manisa ili Alaşehir Ticaret ve Sanayi Odası'nın başvurusu üzerine Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 23.05.2022 tarihinde tescillenerek Alaşehir Ekmeği adı altında mahreç işareti almıştır. Ekmek durum buğdayı unu ve üzüm suyundan hazırlanan ekşi maya, un ve tuz kullanılarak yapılmaktadır. Ekşi maya 5 kg durum buğday unu, 2500 ml su, 2500 ml üzüm suyunun karışımının 20–30°C oda sıcaklığında 6 güne kadar mayalanmasıyla elde edilir. Bu ekmeğin için 100 kg sarı un (durum buğdayı unu), 65–70 l su, 3–4 kg arası ekşi maya, 1,5 kg tuz, 15 kg susam kullanılarak elde edilen hamur 20 dakikada hazırlanır. İlk olarak 15–20 dakika dinlendirilir ve ardından tekrar yoğurularak 90 dakika süreyle ikinci fermantasyon için mayalanmaya bırakılır. Bezeler 700–900 g ya da 1300–1400 g olarak ayrılarak üzerine haşır adı verilen un ve su karışımı sürülerek susam atılır. Önceden ısıtılmış 210°C sıcaklıktaki taş fırınlarda 30 dakikada pişirilen bu ekmeğin oda sıcaklığında 4–6 gün arası tazeliğini koruyarak muhafaza edilmektedir (TPE, 2024p), (Şekil 17).

Şekil 17: Alaşehir Ekmeği

Kaynak: a; baton, b; yuvarlak, TPE, 2024p.

4.13. Cihanbeyli Gömeç Ekmeği

Cihanbeyli Gömeç Ekmeği, Cihanbeyli Kaymakamlığı'nın 20.01.2022 tarihli başvurusu üzerine Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 17.10.2022 tarihinde tescillenerek mahreç işareti almıştır. Ekmeğin hamuru karabuğday ya da tam buğday unu, ekşi maya, kaya tuzu ve su ile hazırlanır. Ekmek üretiminde kullanılan ekşi maya 3–5 gün sürede hazırlanır. Ekşi maya, 250 g su ile 250 g un cam kavanozun içerisine konulup üzeri bir bez ile kapatılarak hazırlanır. Pişirildiği taş fırınlar keveke adı verilen taştan yapılmaktadır. Bu taşın özelliği ısıyı yavaş yayması ve uzun süre tutmasıdır. Ekmek yapmak için 25 kg buğday unu, 200 g ekşi maya, 20 g kaya tuzu ile 20 l sıcak su kullanılırsa 200 adet ekmeğin üretilir. Yaklaşık 45 dakikada hazırlanan hamur 60–90 dakika arası mayalanmaya bırakılır. Hamur 200 g olacak şekilde bezelere ayrılarak önceden saçığı ile ısıtılmış fırında ayaklı kara sac üzerine konularak 10 dakikada pişirilir. Oda sıcaklığında muhafaza edilirse üç gün tüketilebilir (TPE, 2024r), (Şekil 18).

Şekil 18: Cihanbeyli Gömeç Ekmeği

Kaynak: Pusula Haber, 2024.

4.14. Bartın Çöven Ekmeği

Bartın Çöven Ekmeği, Bartın Belediyesi'nin 06.07.2021 tarihli başvurusu ile Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 10.03.2022 tarihinde tescillenerek mahreç işareti verilmiştir. Ekmek buğday unu, mısır unu, buğday kepeği, ekşi maya, su ve tuz hammaddeleri kullanılarak yapılmaktadır. Bartın'da çöven adı verilen tavaların içinde odun ateşiyle ısıtılan taş fırında pişirilir. Bir kg buğday unu, 10 g mısır unu, 10 g buğday kepeği ve 500 ml su ile 5 adet 250 g'lık çöven ekmeği yapılmaktadır. Hamur 5 dakika boyunca karıştırılır. Bir gün önceden elde edilen ekşi maya ile karıştırılarak yumuşak bir hamur elde edilir. Hamurun üzeri nemli bir bez örtülerek hamurun kabarması ve mayalanması beklenir. Mayalanan hamur bezeleri sıvı yağla yağlanmış tavalara konularak yaklaşık 50 dakika dinlendirilerek önceden ısıtılmış taş fırınlarda 45–50 dakikada pişirilir. Bartın Çöven Ekmeği biraz dinlendirildikten sonra tavadan alınarak ızgara tezgâh üzerinde satışa sunulur (TPE, 2024s), (Şekil 19).

Şekil 19: Bartın Çöven Ekmeği

Kaynak: Anadolu Ajansı, 2024c.

4.15. Erzurum Hasankale Lavaşı

Erzurum Hasankale Lavaşı, Pasinler Sanayi ve Ticaret Odası tarafından 22.10.2019 tarihinde yapılan başvuru sonucunda, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 04.02.2022 tarihinde tescillenmiş ve mahreç işareti verilmiştir. Hamurunun hazırlanmasında un, su, ekşi maya ve tuz kullanılmaktadır. Dinlendirilerek mayalandırılmış hamur kepek serilmiş tezgâhların üzerinde şekillendirilerek taş fırında pişirilmektedir. Erzurum Hasankale Lavaşı ortalama 130–150 cm arası uzunluğunda, 10–20 cm eninde yapılmaktadır. Lavaş günlük olarak tüketilmelidir. Oda sıcaklığında ve rutubet içermeyen ortamda üç güne kadar tüketilebilmektedir (TPE, 2024ş), (Şekil 20).

Şekil 20: Hasankale Lavaş Ekmeği

4.16. Erzurum Lavaş Ekmeği / Erzurum Ecem Ekmeği / Erzurum Acem Ekmeği

Erzurum Lavaş Ekmeği / Erzurum Ecem Ekmeği / Erzurum Acem Ekmeği adı altında Erzurum Ticaret Borsası tarafından 15.08.2022 tarihinde yapılan başvuru ile 1365 sayı, 25.05.2023 tarihi itibariyle coğrafi işaretlemesi tamamlanmıştır. Ekmek yapımında buğday unu, su, tuz ve maya kullanılmaktadır. Tandırda odun talaşı ateşinde pişirilen bir ekmektir. Üretiminde kullanılan ekşi maya, bir gün önceden üretilen ekmek hamurundan ayrılmaktadır. Yaklaşık 1200 adet Erzurum Lavaş Ekmeği üretmek için 50 kg ekmeklik buğday unu, 25 l su, 200 g tuz ve 200 g ekşi maya kullanılır (TPE, 2024t), (Şekil 21). Erzurum Acem Ekmeği tandırda pişirilen lavaş tipinde bir ekmektir.

Şekil 21: Erzurum Acem / Ecem Ekmeği

Kaynak: TPE, 2024t.

4.17. Malatya Ekşili Ekmek

Malatya Ekşili Ekmek, Malatya ili Yeşilyurt Belediyesi'nin başvurusu ile 09.01.2023 tarihinde Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenerek mahreç işareti verilmiştir. Ekmeğin üretiminde tam buğday unu, ekşi maya, su, tuz ve normal maya kullanılmaktadır. Ekşi maya üretimi için cam kavanoz içerisine un ve ılık su konulup 72 saat bekletilir. İki kg un, 150 g ekşi hamur mayası, 10 g kuru maya, 1 l ılık su ve 30 g tuz kullanılarak yoğrulan hamur ile 20 adet ekşili ekmek yapılmaktadır. Hamuru yazın 3-4 saat, kışın 5-6 saat mayalanmaya bırakılır. Bezeler 170 g olarak ayrılarak tahta üzerinde oklava ile 90 cm çapında olana kadar açılır. Önceden ısıtılmış sacın üzerinde her iki yüzü 4 dakika olacak şekilde toplam 8 dakikada pişirilir. Oda sıcaklığında bir güne buzdolabında üç güne kadar tüketilebilir (TPE, 2024u), (Şekil 22).

Şekil 22: Malatya Ekşili Ekmek

Kaynak: TPE, 2024u.

5. Ekşi Mayalı Türk Ekmeklerinin Değerlendirilmesi

Türk mutfağı, Orta Asya'dan itibaren Türk toplumunun yaşantısına özgü olarak şekillenmeye başlamış, Türklerin Anadolu'ya göçü sonrasında da mutfak gelişimi devam etmiştir. Anadolu'da yaşayan Hatti, Hitit gibi kadim devletlerin mutfak kültürü ile zenginleşen mutfakta ekşi mayalı ürünlerin çeşitliliği de artmıştır (Akurgal, 2019; Ünsal, 2021). Ekşi mayalı ürünler içerisinde en fazla ekmeğin üretildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra börekler, çörekler, tarhana ve boza gibi geleneksel ürünler de ekşi maya temelli mikroorganizmaları içermekte ve yaygın olarak birçok çeşidi üretilip tüketilmektedir (Anlı ve Şanlıbaba, 2019).

Ekşi mayalı ürünlerin üretimini temelinde laktik asit bakterilerin ortama hâkim olarak daha dayanıklı, sağlıklı ve kendine özgü bir yiyeceğe dönüştürmesi yatmaktadır. Ekşi maya, un ve suyun karıştırılması sonrası hammadde ve havadan gelen (spontan) bakteriler ile dönüşüm gerçekleşmektedir (Chavan ve Chavan, 2011; Corsetti ve Settanni, 2007). Anadolu'nun neredeyse her yerinde bu geleneksel yöntem ile ekşi mayalı ekmekler yapılmaktadır (Ünsal, 2021). Anadolu'da ekmeğin yapıldığı yöreye özgü, yakacak, taş, hammadde ve kültür ile çok farklı ekmekler ortaya çıkmıştır. Her yörenin kendine has kültürü ile hamur hazırlama, ekşi maya üretme, hammaddenin çeşitliliği ve fırın ya da ocağın taşı–metali gibi farklılıklar pişirme yöntemlerini ve ortaya çıkan ekmeğin özelliğini belirlemiştir (Badem, 2023). Örneğin, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesinde daha cılız bitki örtüsü yakacak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, taş fırınlardan ziyade kil ya da topraktan yapılan tandır fırınında ya da sac kullanılması ile yapılan ekmekler göze çarpmaktadır. Marmara ve Karadeniz Bölgesi gibi gür ormanların olduğu yerlerde meşe, çam ve gürgen gibi ağaçların odunları yüksek enerji vermesi nedeniyle taş fırınlarda, daha uzun süreli pişirilen yüksek hacimli ekmekler daha yaygın yapılmaktadır. Bunun yanında, Karadeniz Bölgesinde buğday sınırlı olarak yetiştiğinden, mısır üretiminin yaygın olması neticesinde Trabzon gibi yerlerde ekşi mayalı ekmeğin yapımında da mısırın kullanılmasını getirmiştir. Ayrıca, her yörenin kendine has mutfak kültürü, kullanılan mutfak gereçlerine de yansımış olup kullanılan bu ekipman ekmeğin üretiminde de farklılaşmaya neden olmaktadır. Karadeniz Bölgesi'ne özgü pileki taşında ekmeğin yapmak buna örnek gösterilebilir (Arıkan ve Özkeşkek, 2019).

Türkiye'de ekşi mayalı ekmekler, zengin bir tarih ve kültürel mirası temsil etmektedir. Bu ekmekler, lezzetli tadı, besin değeri ve geleneksel yapım teknikleriyle ön plana çıkmaktadır. Yerel mutfakların vazgeçilmez bir parçası olan ekşi mayalı ekmekler, Türk gastronomisinin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Türkiye'de doğudan batıya, güneyden kuzeye her bölgede farklı ekmeğin çeşitleri bulunmaktadır (Badem, 2023). Geleneksel olarak üretilen bu ekmeklere bölgelerin iklimi, üretilen tarımsal ürünlerin çeşitliliği, ısınma ve barınma şekilleri ile aldıkları göçler neticesinde etkilendiği bilinmektedir (Massey vd., 2013). Yörelere göre ekşi mayalı ekmeğin yapım teknikleri ve malzemelerin farklılık göstermesi bölgesel lezzet ve kimlik oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Geleneksel üretilen ürünlerden olan ekmeğin (Negizözen ve Yılmaz, 2020), Hatti ve Hitit gibi kadim devletlerden günümüze Anadolu'da oldukça fazla çeşitlenmiştir. Türkiye'de ekmeğin çeşitleri incelenince tatlı mayalı ekmeklerden ziyade ekşi mayalı ekmeklerin ve ticari maya kullanılarak üretilen ekmeklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Tatlı mayalı ekmeklerin yapımında nohut ve diğer hammadde kullanılırken, ekşi mayalı ekmeklerde buğday unu ağırlıklı tercih edilmekte ve mayalama sürecinde laktik asit bakterileri ortama hâkim olmaktadır (Biber Aksoy ve Bal Onur, 202), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2022, Koxsel ve Şanlıer, 2021, Ünsal 2021).

Coğrafi işaret tescili ile kayıt altına alınan ekmeklerin İç Anadolu, Doğu Anadolu, Ege ve Karadeniz Bölgelerinden olduğu görülmektedir (Coğrafi İşaretler Portalı, 2024). Türkiye'de coğrafi işaret tescilli ekşi mayalı ekmekler ağırlıklı olarak ekşi maya kullanımı ile üretilmektedir. İncelemede, coğrafi işaret tescilli alan Mamak Kutludüğün Ekmeği, Kalecik Ekmeği, Gümüşhane Ekmeği, Malatya Bilik Ekmeği ve Malatya Ekşili Ekmeğin çeşitlerinde ekmeklerin mayasına ekşi maya yanında ticari maya da eklendiği belirlenmiştir. Ekmeklerin birçoğunun hammaddesini buğday unu, su, tuz ve ekşi maya oluştururken, bazılarında patates gibi ekmeğin besin içeriğini zenginleştiren ve raf ömrünün uzamasına yardımcı olan hammaddeler de bulunmaktadır. Örneğin, Malatya Bilik Ekmeğinde tereyağı, ayçiçek yağı ve süt gibi aroma verici maddeler de ilave edilebilmektedir. Bartın Çöven Ekmeğinde de buğday unu yanı sıra mısır unu ve buğday kepeği ile kullanılmakta olup hammadde içeriği açısından farklılık olarak göze çarpmaktadır. İncelenen ekmeklerden Malatya Bilik Ekmeği, Malatya Ekşili Ekmeğin ve Erzurum Acem Ekmeği lavaş tipi olup geriye kalan ekmekler yüksek hacimli ekmekler grubundan taş fırın ekmeği tipinde olduğu belirlenmiştir. Yüksek hacimli ekmeklerin kalın kabuk ve sert tabana sahip ekmekler olduğu görülmektedir. Malatya tandır ekmeği lavaş tipi ekmeğin olup tandır fırınında pişirilirken, Malatya Ekşili Ekmeğin bazlama tipi ekmeğin olup sac üzerinde, kısa sürede nispeten daha düşük sıcaklıklarda pişirilerek yapılmaktadır.

Ekmeklerin yapıldığı fırınların tabanı da yöreye has taşlardan oluşmaktadır. Örneğin, Cihanbeyli gömeç ekmeğinin pişirildiği fırının kekeve taşından, Bartın fırınlarının taş sacından, Trabzon Vakfıkebir Ekmeğinin şamot taşından yapıldığı literatürden tespit edilmiştir (Badem, 2023). Fırınların ısıtılmasında da yöreye özgü yakacaklar kullanılmıştır. Yüksek hacimli taş fırın ekmeklerini pişirmek için sıklıkla orman ağaçları olan meşe, gürgen, çam ve köknar gibi ağaçların odunu kullanılmaktadır. Örneğin, ekşi mayalı ekmeklerden Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği meşe, gürgen ve kızılğaç odunu, Vakfıkebir Ekmeği meşe ve gürgen odunu, Kürtün Araköy Ekmeği çam odunu, Gümüşhane ekmeği meşe, çam ve köknar odunu, Tokat Ekmeği pelit ve meşe odunu, Çavuşlu Ekmeği kızılğaç odunu ile kendine has tat ve aromaya kavuşmaktadır. Bunun yanında, Cihanbeyli Gömeç Ekmeği saçkı (kimyon tozu, talaş, hayvan dışkısı vb. içeren yakıt) ve Erzurum Lavaş Ekmeği odun talaşı ve zayıf nitelikli yakacaklar ile pişirilmektedir. Yüksek hacimli ekmeklerin kalın taban ve kabuğu uzun süreli taş tabanlı fırınlarda pişirme ile oluşmuş olup raf ömrünün oldukça uzun olmasını sağlamıştır. Uzun süreli hamurun işlenmesi, belki de bazılarının yüzyıllardır süregelen ekşi mayası, kuşaklar boyu zengin bir aromalı ekmeğin paylaşımını sağlamıştır. Ekmeğin hamurunun uzun süreli spontan; doğal fermantasyonu sonrası ortamdaki mikroorganizmalar hammaddeleri dönüştürmekte; organik asitler, aldehitler, ketonlar gibi sağlıklı bileşenler ortaya çıkmaktadır. Ortamda oluşan öncelikle laktik asit, ardından asetik asit ve diğerleri ekmeklerin ekşi niteliğini ortaya koymaktadır (Garcia-Vaquero, Rocha, 2023).

Tablo 2, ekmeklere farklı bir bakış açısı oluşturmak için hazırlanmıştır. Oluşturulan sınıflandırmada yassı ekmekler grubunda olan tandır, bazlama, lavaş ve pide türü ekmekler ile yüksek hacimli ekmeklerden taş fırında pişirilen ekmekler Türkiye’de yaygın olarak geleneksel yöntemlerle üretilen ekmeğin gruplarıdır. Bu ekmeklerin önemli bir kısmının yapımında da ekşi maya kullanılmaktadır. Badem (2023), Anadolu’da kullanılan bazı fırın ve ocak türlerini şu şekilde sıralamıştır: i) taş fırın (taş tabanlı fırın, kara fırın, mahalle fırını), ii) tuğla fırını, iii) göçmen fırını, iv) tandır fırını, v) küçük ocak vi) kuzine (sobası), vii) odun sobası, viii) sac, ix) taş sacı ve x) pileki (bileki). Şen ve Ekinci (2020)’nin yaptığı bir araştırmada Türk mutfağında yiyeceklerin yaygın bir şekilde fırında pişirme şeklinde hazırlanmış olduğu ve coğrafi işaret tescilli ekşi mayalı ekmeklerinin bir çoğunun da kubbeli fırınlarda pişirildiği ifade edilmiştir.

Ekşi mayalı ekmeklerin üretiminde meydana gelen bileşikler insan sağlığına da birçok olumlu etki sağlamaktadır. Üretilen vitamin, mineraller yanında biyoaktif bileşenler de ekşi mayalı ekmeklerin önemini artırmaktadır (Chavan ve Chavan, 2011; Corsetti ve Settanni, 2007; Demir, 2021; Gültekin vd., 2019). Ayrıca, tat ve aroması ile diğer endüstriyel ürünlerden daha çok tercih edilebileceğinin de altı çizilmelidir.

Ekşi maya ile hazırlanan ekmeklerin uzun süren fermantasyonu ve uzun süreli pişirme gibi üretim aşamaları ekmeğin tat ve aromasının zenginleşmesini sağlamakta ayrıca kendine has bir karakteristik olan ekşi tat oluşmaktadır. Ekşi tattan asıl olarak laktik asit sorumlu iken ayrıca asetik asit gibi diğer organik asitler de ortaya çıkmakta; ekmeğin üretiminin yapıldığı hammadde, sıcak ve süre gibi kriterlere bağlı olarak miktarı değişim göstermektedir.

Ekşi mayanın hazırlanması geleneksel yöntem ve değişik hammaddeler ile olması ekmekte insan sağlığı açısından önemli maddelerin oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca, daha zengin tat ve aroma ile raf ömrünün artması ve israfın azaltılması gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır. Ekşi mayalı ekmeklerin yapımı günlerce süren maya elde edilmesi sürecinden sonra olmaktadır. Bu ekmeklerin yapımı yaş maya ile yapılan ekmeklere göre çok uzun zaman olması, geleneksel olarak işleme ve dikkat ile ustalık gerektirmesi ise olumsuz yönleridir. Geleneksel olarak fırıncı ve ekmeğin ustaları tarafından yapılması ve birçoğunun sınırlı miktarda üretim kapasitesine sahip olması nedeniyle daha çok bilen ve uygulayan kişiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Coğrafi işaretli ürünler içerisinde ekmeklerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ekşi mayalı ekmeklerin birçoğunun buğday unu ile hazırlandığı, bunun yanında mısır unu, buğday kepeği ve patates gibi diğer hammaddelerin bileşimde bulunduğu görülmektedir. Son yıllarda, coğrafi işaret tescilli alan yiyeceklerin sayısında ciddi bir artış gösterdiği göz önüne alınırsa tescilli ekşi mayalı ekmeğin sayısında da artış olacağı ve bu çalışmaya benzer bir kıyaslama yeniden değerlendirme yapılması gerektiği aşikârdır. Çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla, TPE tarafından 622 adet yiyeceğin tescil değerlendirme sürecinin

devam ettiği, bunların 119 adedinin ise fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar grubundan olan ürünler olduğu belirlenmiştir.

6.Sonuç

İnsanoğlunun mutfakta kültürel anlamda üretip tükettiği ilk yiyeceklerden olan ekmeğin günümüzde de birçok toplumun diyetinde önemli bir yere sahiptir. Türk mutfağında da ekmeğin önemi oldukça fazla olup ekşi mayalı ekmeklere bu açıdan önem verilmesi gereklidir. Milattan önceki zamanlardan bu yana tüketilen ekşi maya, insan sağlığı için önemli bir etki sağlamaktadır. Hem beslenme açısından zengin bir bileşime sahip olan hem de tat ve aroma açısından üstün olan ekşi mayalı ekmeklere Türk mutfağında gereken özen gösterilmelidir.

Bu çalışmada, Türk mutfağındaki ekmekler dış görünüşüne göre yassı ve yüksek hacimli ekmekler olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Bu gruplar; tandır, bazlama (mayalı), lavaş, yufka, pide ve taş fırın ekmekleri olmak üzere altı alt gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, Türk ekmeklerinin çok çeşitli olması nedeniyle farklı yönleri göz önüne alınarak gruplandırılmaları gerektirdiği de düşünülmektedir. Ekmekler, pişirildiği fırın ve ocaklar ile pişirilmesinde kullanılan yakacaklar göz önüne alınarak da gruplandırılabilir. Bu bağlamda, Türk mutfağına ait ekmekler, pişirildiği fırın-ocak tipine göre taş (ve tuğla) fırın, tandır, sac, kuzine (odun) sobası, küçük ocak ve pileki kullanılarak pişirilen ekmekler olarak altı gruba ayrılmıştır.

Çalışmada, ekşi mayalı ekmeklerin çoğunun buğday unu ile hazırlandığı ve yüksek hacimli ekmekler grubundan olduğu, taş fırınlarda, meşe, gürgen, köknar ve çam gibi yüksek enerjili yakacaklar ile pişirildiği belirlenmiştir. Ekmeklerin birçoğunun dış görünüşü birbirine benzer olduğu algısını oluştursa da kullanılan yakacak türü, hammaddenin yöreye özgü oluşu, hammaddelerinin çeşitli oluşu hepsini birbirinden ayıran tat, aroma, kabuk ve gözenek gibi özellikleri verdiği sonucunu çıkarmamızı sağlamıştır. Oluşturulan yeni sınıflandırmaya göre Malatya tandır ekmeği lavaş tipi ekmeğin olduğu tandır fırınında pişirilmekte; Malatya Ekşili Ekmeği ise bazlama tipi ekmeğin olduğu sac üzerinde pişirilerek yapılmaktadır.

Coğrafi işaret tescil belgesi yiyecekler için zorunlu olarak olması gereken bir belge olmayıp genellikle kamu kurumları, dernekler, üretici birlikleri ve kooperatifler vb. tarafından sorumlu oldukları alanlarda bulunan yöresel yiyeceklerin kayıt altına alınarak korunmaya alınması ve tescil edilmesi süreci ile verilen bir belgedir. Tescil ile yiyeceklerin kayıt altına alınması, standart üretiminin sağlanması, tüketicinin sağlıklı ve doğru beslenmesine aracılık etmesi, yörenin tanıtımı amacıyla kullanılması ve sürdürülebilirlik gibi amaçlar hedeflenmektedir. Bazı yerlerde kamu kurumları hızlı davranırken, bazı bölgelerde başvurusu yapılmamış veya tescili tamamlanmamış birçok yiyecek olduğu bilinmektedir. Sürecin nispeten uzun olması, işaretleme sonrası sürekli takibinin yapılması ve gerekleri olan bir işlemler dizisi olması nedeniyle istek az olabilmektedir. Bu nedenlerle tescili olmayan birçok ekşi mayalı ekmeğin olması muhtemeldir. Bu bağlamda, Türkiye'de yaygın olarak geleneksel yöntemlerle üretilen ekşi mayalı ekmeklerin sayılan gerekçelerle ayrıntılı araştırılması gereklidir. Bu çalışmada sadece ekmekler incelenmiş olup neredeyse Türkiye'deki her yöreye özgü var olan içli pidelerin, böreklerin ve çöreklerin bu kapsamda değerlendirilmesi gereklidir.

Ekşi mayalı ekmeğin yapımına yönelik geleneksel bilgi ve deneyimlerin kayıt altına alınması, kültürel mirasın korunması için coğrafi işaret ile ekmekleri tescil altına almak önemlidir. Yerel üreticilere teknik ve finansal destek sağlanarak, ekşi mayalı ekmeğin yapımının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmelidir. Tüketicilere yönelik eğitim ve tanıtım faaliyetleri, ekşi mayalı ekmeğin kültürünün yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Üretimi ve satışı yaygınlaşan ekşi mayalı ekmekler ile beyaz ekmeğin olumsuz etkisinden uzak kalınarak toplum sağlığına katkıda bulunulacaktır. Geleneksel ekşi mayalı ekmeklerin her geçen popülaritesinin arttığı bilinmektedir. Ekşi mayalı ekmeklerin kokusu, lezzeti, dayanıklılığı bu ekmeklere olan talebi artırmaktadır.

Çalışmada, etkin bir inceleme olması için sadece ekşi mayalı ekmekler çalışılması sınırlılık oluşturmuştur. Konunun önemi ve kapsamı çerçevesinde gelecekteki araştırmalar, ekşi mayalı ekmeklerin farklı yönleri, özellikle nohut mayalı ekmeklerin özellikleri irdelenebilir. Tüketici ekşi mayalı ekmek tercihleri, memnuniyet düzeyleri farklı bir araştırmanın da konusu olabilir. Ayrıca Türkiye’de ekşi mayalı pidelerin yaygın tüketildiği görülmekte olup pidelerin sınıflandırılması, içerik analizleri ve karşılaştırmaları da ekşi mayalı yiyeceklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%65), Yazar-2 (%35)
Conceiving the Study: Author-1 (%65), Author-2 (%35)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)
Data Collection: Author-1 (%30), Author-2 (%70)
Veri Analizi: Yazar-1 (%55), Yazar-2 (%45)
Data Analysis: Author-1 (%55), Author-2 (%45)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%35), Yazar-2 (%65)
Writing Up: Author-1 (%35), Author-2 (%65)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%65), Yazar-2 (%35)
Submission and Revision: Author-1 (%65), Author-2 (%35)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Acar, S. (2022). *Peynir Altı Atık Suyu Kullanımı ile Üretilen Ekşi Mayaların Ekmeğin Kalite ve Raf Ömrü Nitelikleri Üzerindeki Etkileri* (Tez no. 708014) [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akgün, F. B. (2007). *Ekşi Hamur Tozu Eldesi ve Ekmek Üretiminde Kullanılabilme Olanakları* (Tez no. 242035) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akurgal, E. (2019). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phonix Yayınevi.
- Akyürek, S. ve Zeybeki H. İ. (2018). Gümüşhane İlinin Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 4(15), s.869–882.
- Alkan, H. Y. (2019). *Ekşi Mayalı Ekmek Tüketicilerinin Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi* (Tez no. 613644) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Alyakut, Ö. ve Küçükkömürlü, S. (2018). Geleneksel Bir Ekmek Çeşidi: Yufka Ekmeği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(3), s.379-395.
- Anadolu Ajansı. (2022). Göçmenlerle Gelen Lezzet Muhacir Somunu. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gocmenlerle-gelen-lezzet-muhacir-somunu/2566207>
- Anadolu Ajansı. (2024a). Kürtün Araköy Ekmeği. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiyenin-ekmek-kulturu/kurtun-arakoy-ekmegi-bir-asirlik-eksi-mayadan-uretiliyor/2562375>
- Anadolu Ajansı. (2024b). Malatya Bilik Ekmeği. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/malatyanin-yoresel-ekmegini-yaparak-il-disina-gonderiyor/3147939>
- Anadolu Ajansı, (2024c). Bartın Çöven Ekmeği. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiyenin-ekmek-kulturu/ismini-pistigi-tavadan-alan-tescilli-lezzet-bartın-coven-ekmegi/2565600>

- Anadolu Ajansı, (2024ç). Ekmekler. <https://www.aa.com.tr/>
- Anlı, E. ve Şanlıbaba, P. (Ed.). (2019). *Fermente Gıdalar, Mikrobiyoloji, Teknoloji, Sağlık*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ankan, A. D. ve Özkeşkek, M. (2019). Türk Mutfağında Geleneksel Ekmek Pişirme Yöntem, Araç ve Gereçlerinin Yaşatılmasına Yönelik Öneriler: Pileki Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 41, s.52-61.
- Arranz-Otaegui, A., Gonzalez Carretero, L., Ramsey, M. N., Fuller, D. Q. and Richter, T. (2018). Archaeobotanical Evidence Reveals the Origins of Bread 14,400 Years Ago in Northeastern Jordan. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(31), s.7925-7930.
- Babaoğlu, H. Ç., Akın, N. ve Özkaya, B. (2022). Effects of Dephytinized Wheat Bran on Rheological Properties of Dough and Sourdough Fermentation. *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 36(1), s.91-97.
- Badem, A. (2023). *Ekşi Maya ve Ekmek – Temel Bilgiler, Tarifler, Geleneksel Ekmekler, Trendler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Başman, A. and Köksel, H. (1999). Properties and Composition of Turkish Flat Bread (Bazlama) Supplemented with Barley Flour and Wheat Bran. *Cereal Chemistry*, 76(4), s.506-511.
- Bayoğlu, A. (2014). Erzurum'da Lavaş (Acem Ekmeği). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, s.163-186.
- Behera, S. S. and Ray, R. C. (2015). Sourdough Bread. (Eds: C.M. Rosell, J. Bajerska, A.F. El Sheikha, *Bread Fortification for Nutrition and Health*, Oxford: CRC Press.
- Beşirli, H. (2012). *Yemek Sosyolojisi Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Biber Aksoy, N. ve Bal Onur, B. (2023). *Ekmek Şehri Balıkesir*. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bulutdağ, D. (2021). *Farklı Ön İşlemler Uygulanmış Nohut Unlarının Mayalı Bazlama Ekmek Kalitesine Farklı Etkileri* (Tez no. 683426) [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Chavan, R. S. and Chavan, S. R. (2011). Sourdough Technology – A Traditional Way For Wholesome Foods: A Review. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 10(3), s.169-182.
- Clarke, C. I. and Arendt, E. K. (2005). A Review of The Application of Sourdough Technology to Wheat Breads. *Advances in Food and Nutrition Research*, 49, s.137-161.
- Coğrafi İşaretler Portalı. (2024). Coğrafi İşaret. <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/coğrafi-işaret-nedir>
- Corsetti, A. and Settanni, L. (2007). Lactobacilli in Sourdough Fermentation. *Food Research International*, 40(5), s.539-558.
- Coşkun, C., Bişiren, A., ve Gençer, K. (2024). Coğrafi İşaretli Yiyecek ve İçeceklerin Gastronomi Turizmine Etkileri. *Turizm Ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-217.
- Çağındı, Ö., Köse, E. ve İnce, C. (2021). Ekşi Maya Fermantasyonu ile Üretilen Ekmeklerdeki Biyoaktif Bileşenlerin in Vitro Biyoerişilebilirliği ve Sağlık Üzerine Etkileri. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 9(9), s.1686-1694.

- Çağlar, S. (2020). *Siyez (Triticum Monococcum L.) Unununun Ekşi Mayalı Ekmekten Üretilmiş Peksimette Kullanımı* (Tez no. 650581) [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çakmakçı, S., ve Salık, M. A. (2021). Türkiye'nin Coğrafi İşaretli Peynirleri. *Akademik Gıda*, 19(3), 325-342.
- Çavuşlu Belediyesi. (2024). Çavuşlu Ekmeği. <https://www.cavuslu.bel.tr/cavuslu-detay/cavuslu-ekmegi/>
- Çekiç, İ., Bulut, Z., ve Oğan, Y. (2023). Coğrafi İşaretli Ürünlere İlişkin Yerli Turist Tutumları Üzerine Bir İnceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 242-255. <https://doi.org/10.22466/acusbd.1296449>
- Çetinkaya, N. (2020a). Orta Asya'dan Selçuklu'ya Anadolu Mutfağı. (Ed.: A. Akbaba, N. Çetinkaya), *Gastronomi ve Yiyecek İçecek Tarihi*, s.125-137. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetinkaya, N. (2020b). Tarih Çağları. (Ed.: A. Akbaba, N. Çetinkaya), *Gastronomi ve Yiyecek İçecek Tarihi*, s.106-124. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetinkaya, N., Şimşek, A. ve Yıldız, S. (2019). Anadolu'nun Mirası Ekmeklerin Dini Açısından Önemi. (Ed.: S. Harman, O. Kaya, R. Yurtseven), *Mutfak Mirası ve Yedigâr Ürünler*, s.83-114. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çınar, A. (2021). *Kültürel Antropoloji*. Ankara: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çolak, M., ve Alagöz, S. B. (2022). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Önemi ve Çorum İlindeki Coğrafi İşaretli Ürünler. *Five Zero*, 2(2), 111-126.
- Demir, Y. (2021). Geleneksel Ekşi Mayanın Sağlık ve Ekmek Üzerindeki Etkileri. *Aydın Gastronomy*, 5(1), s.63-70.
- Demirgöl, F. (2018). Çadırdan Saraya Türk Mutfağı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s.105-125.
- Demirbaş, T. (2023). *Farklı Oranlarda Kırmızı Pancar İlave Edilmiş Ekşi Mayalı Ekmeğin Renk ve Antioksidan Özelliklerinin Araştırılması* (Tez no. 782731) [Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Denk, E., (2023a). Hangi Bölgenin Ağzından Bal Damlıyor? Türkiye Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-VI*. (ss. 63-90), İstanbul: Artikel Akademi Yayın.
- Denk, E., (2023b). Gastronomi Turizminin Bileşeni Olarak Türk Mutfağında Coğrafi İşaret (Cİ) Tescilli Alan Peynirler. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXI*. (ss. 247-266), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Elgün, A. ve Ertugay, Z. (1997). *Tahıl İşleme Teknolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi.
- Emirli, Ç. (2021). *Farklı Tahıl Unları İlavesiyle Üretilen Ekşi Mayalı Ekmeklerin Duyusal Olarak Değerlendirilmesi* (Tez no. 677550) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Ayrınsaray Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ercelep, B., ve Akdemir, N. (2022). Tescilli Coğrafi İşaretli Gıda Ürünleri: Türk Tatlıları Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 6,3,(Special Issue: ICTEBS), 550-563.
- Erdem, N., Karakaya, M. (2020). Geleneksel Kapak Ekmeği Üretimi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 10(4), s.2565-2574.
- Garcia-Vaquero, M., and Rocha, J. M. F. (Eds.). (2023). *Sourdough Innovations: Novel Uses of Metabolites, Enzymes, and Microbiota from Sourdough Processing*. Oxford: CRC Press.
- Gül, H., Acun, S., Hayıt, F. ve Şirikçi, B. S. (2021). Geleneksel Ekşi Mayalı Isparta Ekmeğinin Bazı Kalite Karakteristikleri Açısından Değerlendirilmesi. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(1), s.34-45.

- Güleç, E., Şimşek, A., ve Solmaz, R. (2022). Google Trends Verileriyle Coğrafi İşaretli Gastronomik Ürünlerin Analizi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 418-444.
- Gültekin, F., Akın, S. ve Elgün, A. (2019). Ekmek Hakkında Güncel Bir Değerlendirme: Sağlık Etkileri, Gıda Katkı Maddeleri ve Helallik Sorunu. *Helal Yaşam Dergisi*, 1(1), s.1-17.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Her Yönüyle Ekmek*. İstanbul: İBB Yayınları.
- Kalecik Belediyesi. (2024). Kalecik Ekmeği. <https://www.kalecik.bel.tr/sayfa/kalecik-ekmegi#image-2>
- Karapınar Keserli, A. (2022). *Karakulçuk Buğday Unundan Hazırlanan Ekşi Mayalı Ekmeklerin Duyusal Özelliklerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma* (Tez no. 749743) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karhan, J. (2024). Oklavadan Sofraya Türklerin Kültürel Mirası "Yufka" Ekmeğinin Sosyotarihsel ve Kültürel Anlamı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), s.221-233.
- Kelly, C., James, D., Bourguignon, F., McIntyre, I., Smith, J., Connon, R., Morris, S., Cusack, S. and Casserly, S. (2014). Sourdough Bread, Fermented Foods – Group 3. <http://fermentedfoods3.blogspot.co.nz/2012/04/sourdough-bread.html>
- Kotancılar, H. G., Yakar, T. ve Karaoğlu, M. M. (2022). Ekşi Hamur ve Buğday, Çavdar, Yulaf Tam Unu Katkılı Ekmeklerin Kalitatif Özellikleri. *ATA-Gıda Dergisi*, 1(1).
- Korkut, G. (2021). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Ekmek Adları. *Dil Araştırmaları*, 29, s.179-196.
- Koksel, H., Tekin-Cakmak, Z.H., Oruc, S., Kilic, G., Ozkan, K., Cetiner, B., Sagdic, O., Sestili, F. and Jilal, A. (2024). A New Functional Wheat Flour Flatbread (Bazlama) Enriched with High-β-Glucan Hull-Less Barley Flour. *Foods*, 13, s.326.
- Köksel, H. ve Şanlıer, N. (2021). *Geleneksel Ekmeklerimiz*. ABB Halk Ekmek, Ankara: Atalay Matbaacılık.
- Köşklü, Z. ve Tali, Ş. (2010). Geleneksel Erzurum Evlerinde Tandır Evi (Mutfak) ve Mimarisi. *Sanat Dergisi*, 11, s.97-111.
- Köşklü, Z. ve Fındık, N.Ö. (2021). Erzurum Kırsalında Tandır Kültürü ve Tandır Ekmeği. *Milli Folklor*, 17(132), s.262-285.
- Köten, M. ve Ünsal, A. S. (2004). *Şanlıurfa Yöresine Özgü Tırnaklı ve Açık Ekmeklerin Geleneksel Üretim Yöntemleri*. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, 23-24 Eylül 2004, Van.
- Kuter, M. (2013). *İnsan ve Ekmek*. Besaş Dergisi, 41. Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Kültür Portalı. (2024a). İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü. <http://www.kulturportali.gov.tr/portal/inceekmeyapmavepaylasmakulturu>
- Kültür Portalı. (2024b). Kuru Yufka. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bartın/neyenir/kuru-yufka-1-2>
- Kültür Portalı. (2024c). Gümüşhane Ekmeği. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gumushane-ekmegi>
- Kültür Portalı. (2024d). Bazlama. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kirikkale/neyenir/bazlama>
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, E. J. (2013). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1, s.11-46.
- Meral, R., Kose, Y.E., Ocak, E. ve Ozogul, F. (2023). Traditional Turkish Bread, The "Tandır Ekmeği". (Eds.: M. Garcia-Vaquero, K. Pastor, G.E. Orhun, A. McElhatton, J.M.F. Rocha). *Traditional European Breads*, Londra: Springer, Cham.
- Mondal, A. and Datta, A. K. (2008). Bread Baking – A Review. *Journal of Food Engineering*, 86, s.465-474.
- Negizözen, F. N. Ş. ve Yılmaz, İ. (2020). Artisan Yemekler ve Gıdalar. *Aydın Gastronomy*, 4(2), s.101-111.

- Ozer, E. A., Erginkaya, Z., Ozer, S. and Unal, E. (2010). *One of Our Traditional Breads: Chickpea Fermented Bread*. The 1st International Symposium on Traditional Foods from Adriatic to Caucasus. Tekirdag, Turkey, 15–17 April 2010, (s.455–457).
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öney, B. N., Ertaş, N., Türker, S., Aydın, M. ve Eyiz, V. (2020). Tam Buğday Unundan Ekşi Hamur Yöntemiyle Simit Üretimi Üzerine Bir Araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 2(1), s.1–11.
- Örü, F. ve Ertop, M. H. (2021). Siyez ve Ekmeklik Buğday Kepeğinin Ekşi Hamur Üretiminde Kullanım Olanasının Değerlendirilmesi. *Gıda*, 46(2), s.396–407.
- Örü, F. ve Ertop, M. H. (2023). Siyez Kepeği Ekşi Hamur Optimizasyonunun Ekmeğin Kalite ve Biyoaktif Nitelikleri Üzerindeki Etkileri. *Gıda*, 48(1), s.209–226.
- Özbek, M. (2020). *Beslenme Kültürü ve İnsan*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbey, Z., ve Köşker, H. (2021). Türk Mutfak Kültüründe Çorba ve Coğrafi İşaretli Çorbalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(3), 471-489.
- Özdemir, N. (2023). *Ekşi Mayalı Bazlama Üretiminde Farklı Fermentasyon, Pişirme ve Depolama Koşullarının Okratoksin Varlığına Etkisi* (Tez no. 784553) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, S. S. (2023). *Salihli Ekşi Mayalı Ekmeğinin Biyofortifiye Buğday Tam Tane Unu Kullanımı ile Çinko ve Selenyumca Zenginleştirilmesi* (Tez no. 852935) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, Y. E. (2022). *Gestasyonel Diyabette Ekşi Mayalı Tam Tahıl Ekmek Tüketiminin Kan Şekeri Üzerine Etkisi* (Tez no. 699013) [Tıpta Uzmanlık, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özkaya, B. (2019). Ekmek, (Ed.: E. Anlı, P. Şanlıbaba), *Fermente Gıdalar, Mikrobiyoloji, Teknoloji, Sağlık*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özgüdenli, O. ve Uzunağaç, Ö. (2014). Selçuklu Anadolu'sunda Ekmek. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, s.43–72.
- Pörent, Ö. (2019). *Ekşi Mayanın Gliadin Hidrolizasyonuna Etkisi ile Ekmeklerde Mikroflora Değişiminin Değerlendirilmesi* (Tez no. 597992) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Pusula Haber. (2023, 11 Aralık). 'Coğrafi İşaret' Tescilli Ekşi Mayalı Konya "Cihanbeyli Gömeç Ekmeği" Nasıl Yapılır? <https://www.pusulahaber.com.tr/konya-cihanbeyli-gomec-ekmegi-nasil-yapilir-1746164h.htm>
- Rehman S., Paterson A. and Piggott, J. R. (2006). Flavour in Sourdough Breads: A Review. *Trends in Food Science and Technology*, 17(10), s.557–566.
- Solmaz, Y., ve Altın, D. D. (2018). Türk mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), s.108-124.
- Söyler, H. (2023). *Kefirden İzole Lentilactobacillus Kefiri Ve Ekşi Hamurdan İzole Lentilactobacillus Plantarum Starter Kültürleri İle Ekşi Mayanın Ekmek Üretiminde Kullanılması* (Tez no. 800921) [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şahin, S. K. (2022). Sakin Şehir Akyaka'da Slow Food Akımı Kapsamında Sürdürülebilir Mutfak Uygulamasına Bir Örnek: Adile Teyze'nin Ekşi Mayalı Soğuk Fermente Ekmekleri. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), s.1622–1640.
- Şavlı, B. (2019). A Taste For The 'Real': The Case of Artisan Sourdough Bread Trend in Turkey (Tez no. 612903) [Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Şen, M. A. (2023). Sanayi Kenti Gebze'den Geleneksel Bir Lezzet "Ekşi Mayalı Ekmek". *The Journal of Academic Social Science*, 82(82), s.338–351.
- Şen, M. A. ve Ekinci, E. (2020). Türkiye'de üretilen Coğrafi İşaret ile Tescillenmiş Ekmek Çeşitleri Üzerine Bir Nitel Araştırma. *Journal of Eurasia Tourism Research*, 1(1), s.32–41.
- Şenol, E., Uğur, H., Kaynar, K., Güven, Ş. H. ve Durak, M. Z. (2019). Farklı Yörelere Toplanan Geleneksel Fermente Ürünlerin (Turşu Suyu, Tarhana ve Ekşi Maya) Probiyotik İçeriğinin Fourier Dönüşümlü İnfrared Spektrofotometre (FTIR) İle Belirlenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), s. 9–13.
- TDK. (2024). Lavaş. <https://sozluk.gov.tr/>
- TMO. (2022). Ekmek İsrافی ve Tüketici Alışkanlıkları. <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/ekmek/tmobrosuryeni2.pdf>
- TPE. (2024a). Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri. <https://ci.turkpatent.gov.tr/anasayfa>
- TPE. (2024b). Midyat Tandır Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/cb6c1901-b439-4cf8-9a4d-4b740e19e002.pdf>
- TPE. (2024c). Malatya Tandır Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/3498>
- TPE. (2024ç). Elmadağ Tandır Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/6124>
- TPE. (2024d). Konya Tandır Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=&tur=&urunGrubu=&adi=konya%20tand%C4%B1r>
- TPE. (2024e). Kızılcahamam Bazlaması. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38236>
- TPE. (2024f). Şabanözü Bazlaması. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/3193>
- TPE. (2024g). Afyonkarahisar Patates Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38497>
- TPE. (2024h). Bolu Patates Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/303>
- TPE. (2024ı). Vakfıkebir Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38438>
- TPE. (2024i). Gelveri Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/3625>
- TPE. (2024j). Mamak Kutludüğün Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/3242>
- TPE. (2024k). Kürtün Araköy Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38533>
- TPE. (2024l). Kalecik Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/1982>
- TPE. (2024m). Gümüşhane Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=&tur=&urunGrubu=&adi=g%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane%20ekme%C4%9Fi>
- TPE. (2024n). Tokat Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/4225>
- TPE. (2024o). Çavuşlu Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=&tur=&urunGrubu=&adi=%C3%A7avu%C5%9Flu>
- TPE. (2021ö). Malatya Bilik Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/4406>
- TPE. (2024p). Alaşehir Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/4043>
- TPE. (2024r). Cihanbeyli Gömeç Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/6002>
- TPE. (2024s). Bartın Çöven Ekmeği. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/4624>
- TPE. (2024ş). Hasankale Lavaşı. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/1064>
- TPE. (2024t). Erzurum Acem/Ecem Ekmeği. <https://www.turkpatent.gov.tr/bultenler>

TPE. (2024u). Malatya Ekşili Ekmek. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografya-isaretler/detay/5924>

Türk Gıda Kodeksi Ekmek ve Ekmek Çeşitleri Tebliği. (2012, 4 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 28163). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120104-6.htm>

Üçgül, B. (2022). *Kefir Temelli Ekşi Maya Kullanımının Hamur Fermantasyonuna Etkilerinin Belirlenmesi* (Tez no. 723174) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ünsal, A. (2011). *Nimet Geldi Ekine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yıldıran, B. (2023). *Kızılıcak İlaveli Ekşi Maya Ekmeklerin Gastronomi Kapsamında Duyusal Açından İncelenmesi* (Tez no. 822833) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yıldız, B. (2020). *Taze Meyvelerden Elde Edilen Ekşi Mayaların Ekmeklerin Kalite Özellikleri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması* (Tez no. 674380) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yıldız, B., Çakıcı, A., Uslu, D. Y., Uslu, H. (2021). Ekmek Üretiminde Ekşi Maya Üzerine Taze Meyvelerin Kullanımının Etkisi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(1), s.150–159.

Yılmaz, T. (2020). *Bazı Geleneksel Fermente Ürünlerin Ekşi Mayalı Ekmek Üretiminde Kullanımı* (Tez no. 630656) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz, E. ve Yüksel, Z. (2023). Ekşi Maya ve Ekşi Mayalı Ekmeğin Bazı Teknolojik Özellikleri İle Sağlık Üzerine Etkileri. *Gıda*, 48(4), s.750–771.

Yurttaş, M., Şahin, N. ve Çon, A. (2023). Trabzon Ekmeği Ekşi Hamurlarının Bazı Fizikokimyasal ve Mikrobiyolojik Özellikleri. *Akademik Gıda*, 21(2), s.158–166.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 504-525, doi: 10.11616/asbi.1585816

Üniversite Öğrencilerinin Yaşadığı Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma: Borçka Acarlar MYO Örneği

A Qualitative Research on the Problems Experienced by University Students: Borçka Acarlar Vocational School Example

Nurullah YELBOĞA¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 12.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sorunları belirlemek ve söz konusu sorunları öğrencilerin kendi ifadeleriyle somut bir şekilde ortaya koymaktır. Çalışma, bir MYO örneğinde ve küçük bir kent kapsamında yürütülmüştür. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla üniversite öğrenimine devam eden 36 öğrenci ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için MAXQDA 20 paket programından yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda MYO'nun küçük bir kentte bulunması ana temasına bağlı olarak ulaşım sorunları, ilçenin imkanları ve sağlığa erişim alt temaları; öğrencilerin genel sorunları temasına bağlı olarak ise aileden ilk ayrılış, sosyal etkinlikler-aktiviteler, barınma sorunları, uyum sağlama problemi, yurt sorunları, kültürel farklılıklar, beslenme sorunları, ekonomik sorunlar, aile özlemi ve motivasyon düşüklüğü alt temaları ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunlar beliren yetişkinlik kuramı çerçevesinde değerlendirilmiş ve tespit edilen sorunlara ilişkin öğrenci ifadeleri doğrudan aktararak yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite öğrencilerinin sorunları, Beliren yetişkinlik, Beslenme sorunları, Yurt sorunları, Motivasyon düşüklüğü, Akademik başarı.

&

Abstract: The purpose of this research is to determine the problems experienced by university students and to reveal these problems concretely in the students' own words. The study was conducted in a vocational school sample and in a small city. In the study where qualitative research method was preferred, face-to-face interviews were conducted with 36 university students through a semi-structured interview form. MAXQDA 20 package program was used to analyze the data. As a result of the research, depending on the main theme of the Vocational School being located in a small city, the sub-themes of transportation problems, the district's facilities and access to health; Depending on the theme of students' general problems, sub-themes such as first separation from family, social activities, housing problems, adaptation problems, dormitory problems, cultural differences, nutritional problems, economic problems, family longing and low motivation emerged. The problems in question were evaluated within the framework of the emerging adulthood theory, and student expressions regarding the identified problems were directly quoted, interpreted and discussed.

Keywords: Problems of university students, Emerging adulthood, Nutritional problems, Dormitory problems, Low motivation, Academic success

Atıf/Cite as: Yelboğa, N., (2025). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadığı Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma: Borçka Acarlar MYO Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 504-525. doi: 10.11616/asbi.1585816

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

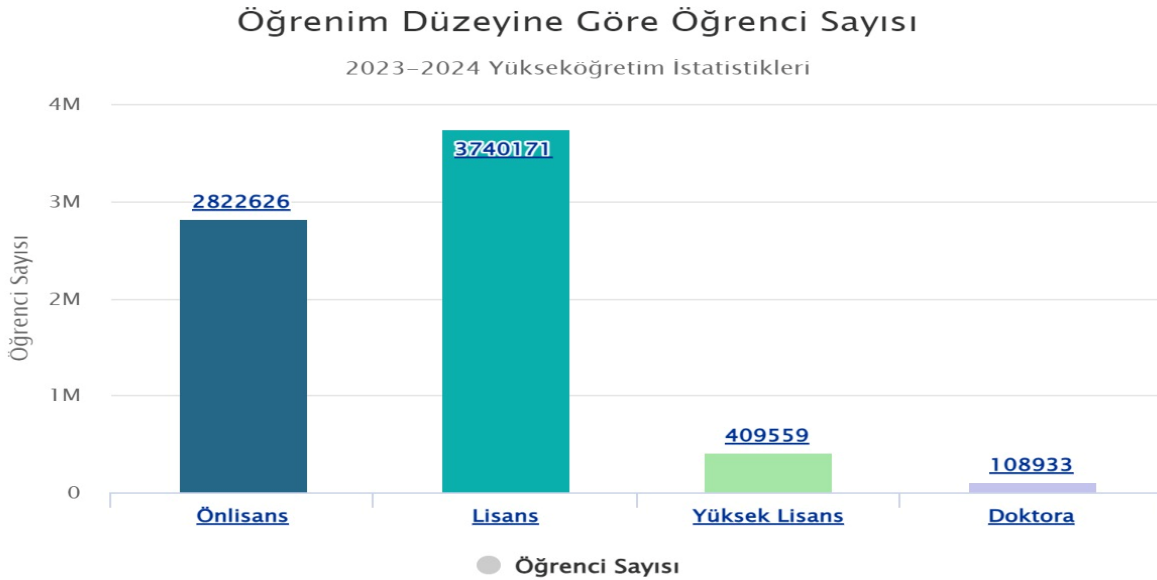
¹Dr. Öğr. Üyesi, Nurullah Yelboğa, Şırnak Üniversitesi, nurullah.yelboga@sirnak.edu.tr.

1. Giriş

Üniversiteler öğrencilerin bilgi edinmesi, aydınlanması, gerçek bilgiye ulaşması, araştırma yapması ve öğrenme çabası gösterebilmesi için kurulan ve toplumda saygın bir yere sahip yükseköğretim kurumlarıdır. Üniversitelerin üstlendiği bu rol ve sorumlulukların yerine getirilmesi ve dolayısıyla vurgulanan bu amaçların karşılanması, hayatın sağlıklı devam etmesi, toplumun aydınlanması ve toplumsal gelişmenin devamlılığı açısından önem taşımaktadır (Erdem, 2013). Bu bakımdan üniversiteler toplumların başta bilimsel olmak üzere teknolojik, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmelerini sağlarken; bireysel açıdan da kişisel ve mesleki gelişim için bilimsel, mesleki ve teknik bilgilerin sağlanmasında aktif rol alan dinamik yapıdaki kurumlardır (Scott, 2002). Öğrenciler özelinde üniversiteler değerlendirildiğinde ise mesleki becerilerin yanında bireyin sosyalleşmesi, yetenek ve davranışlarının gelişmesi, çağın gereksinimlerine cevap veren bilgi ve becerilerin kazandırılması, araştırma-geliştirme faaliyetlerine aktif katılımın sağlanması ve toplum sorunlarına duyarlılık kazanmaları gibi roller ön plana çıkmaktadır (Yılmaz, Göçen ve Yardımcı, 2017). Bu açıdan bakıldığında üniversitelerin birey, toplum ve ülkeler açısından çok yönlü politik, ekonomik, bilimsel-akademik vb. çıktılarının olduğu görülebilir.

Üniversitelerin birey, toplum ve ülkelere yönelik söz konusu çok yönlü amaç ve çıktıları üniversitelerin kalkınma araçları olarak kabul görmelerini sağlamaktadır. Diğer taraftan bireylerin eğitim hedeflerini gerçekleştirme ve sağlıklı bir gelecek inşa etme talepleri gençlerin üniversitelere yönelmelerini sağlamaktadır. Bu iki amaç kesişimi ise ortaya ciddi bir öğrenci potansiyelini çıkarmaktadır ki, aşağıdaki şekilde aktarılan istatistikler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 1: Öğrenim Düzeylerine Göre Öğrenci Sayıları

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi

YÖK'ün 2023-2024 istatistiklerine (Şekil 1) göre önlisans programından 2822626; lisans programlarında 3740171 öğrenci olmak üzere toplamda 6562797 öğrenci yükseköğretim programlarına kayıt yapmıştır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2024). Bu veriler ülkemizde yükseköğretim programlarına yerleşen öğrencilerin nüfusun ciddi bir oranına karşılık geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin daha sağlıklı ve kaliteli bir öğrenim süreci geçirmeleri ve yaşam doyumlarının artması için yaşadıkları sorunların da dikkate alınması gerekmektedir.

Literatürde üniversite öğrencilerinin ekonomik, akademik, barınma, güvenlik, sosyal, adaptasyon-uyum, akademik başarı, aile ve psikolojik bazı sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir (Donat vd., 2019). Kacur ve Atak (2011) tarafından yapılan araştırmaya göre öğrencilerin başlıca sorunları ders çalışma ve sınav ile ilgili sorunlar, idari sorunlar, eğitim sorunları, ders dışı faaliyetlerle ilgili sorunlar, sosyo-kültürel sorunlar, boş vakitle ilgili sorunlar, yaşam sorunları, ekonomik sorunlar, sağlık sorunları, meslek edinme sorunları,

kötü alışkanlıklarla ilgili sorunlar, ailevi sorunlar, çevreyle iletişim sorunları, psikolojik sorunlar ve iletişim sorunlarıdır. Yine Yavuzer ve diğerleri (2005), 583 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre üniversite gençliğinin sorunlarını ekonomik, akademik, psiko-sosyal, yaşam/sağlık ve kültürel/boş zaman kategorilerine ayırmıştır. Bir başka çalışmada ise ekonomik sorunlar ve temel gereksinimleri karşılayamama, öğretim programlarıyla ilgili sorunlar, öğretim elemanlarıyla ilgili sorunlar, çevreye uyum sorunu, sosyo-kültürel etkinliklerin yetersizliği, gelecek kaygısı, kişisel ve ailevi sorunlar, doyumsuzluk (okuduğu bölüm ve üniversiteye ilişkin), fiziksel koşulların yetersizliği (derslikler vb.), antidemokratik ortam, amaçsızlık, entelektüel olmama, yönetsel sorunlar, politikayla ilgilenememe, manevi boşluk ve özgüven eksikliği gibi sorunların ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Şahin ve Fırat, 2009). Ayrıca bazı öğrencilerin kişilik problemleri, romantik problemler, sigara/madde kullanım problemleri, arkadaşlık problemleri ve duygusal problemler yaşadıkları belirtilmektedir (Erkan vd., 2012). Üniversite öğrencilerinin sorunlarını belirlemeye yönelik bu çalışmalara bakıldığında üniversite öğrencilerinin öğrenim sürecinde çeşitli alanlarda sorunlar yaşadıkları görülmektedir.

Aktarılan sorunlarla karşı karşıya kalan öğrencilerin akademik uyum sorunu, akademik başarı düzeylerini düşürebilmekte (Van Rooij, Jansen ve van de Grift, 2018), söz konusu sorunlara bağlı olarak öğrenciler ruh sağlığı sorunları yaşayabilmekte (Pedrelli vd., 2015) ve uyku bozuklukları sorunuyla yüzleşebilmektedir (Schlarb, Friedrich ve Claßen, 2017). Yine kişiler arası ilişkiler, akademik sorunlar ve aileye ilişkin sorunların öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Koç, Avşaroğlu ve Sezer, 2004). Benzer şekilde sosyo-ekonomik yapının başarıyı etkilediği (Kazu, 2018), barınma sorununun sağlık problemleri ve kaygı bozukluklarına neden olduğu (Kara, Aykul ve Pulat, 2019), ulaşım sorununun ders ve sınavlara etkin katılmayı sekteye uğrattığı (Akin ve Özbaş, 2019), aktivite yetersizliğinin öğrenciler açısından önemli bir problem teşkil ettiği (Arici, Ekin ve Efendioğlu, 2019) yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Dolayısıyla farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin öğrencileri farklı boyutlardan ve olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Önceki çalışmaların üniversite öğrencilerinin ekonomik, akademik, uyum sağlama ve sosyal sorunlarına (Donat vd., 2019) uyku bozukluklarına (Schlarb, Friedrich ve Claßen, 2017), ulaşım (Akin ve Özbaş, 2019) ve sağlık sorunlarına (Kacur ve Atak, 2011), sosyo-kültürel etkinliklerin yetersizliği ve aile sorunlarına (Şahin ve Fırat, 2009) odaklandığı görülmektedir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin sorunlarının Tokat örneği (Kiraz, 2020), Erciyes örneği (Kacur ve Atak, 2011), Bandırma örneği (Özkan ve Yılmaz, 2010), Hacettepe örneği (Burcu, 2002) ve Dokuz Eylül örneği (Şen ve Emre-Özer, 2018) gibi farklı üniversitelerde araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların öğrenci sorunlarını farklı boyutlardan tespit ettikleri ve hem farklı hem de ortak sorunları ortaya koydukları görülmüştür. Mevcut çalışmanın ise, önceki çalışmaların sonuçlarıyla bir karşılaştırma fırsatı sağlayacağı ve ortak-farklılaşan sorunların tespit edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin bu çalışmanın literatürdeki beslenme, barınma, ulaşım gibi ortak sorunları vurgulamasının yanında aileden ayrılma, aile özlemi, kültürel farklılıklar, motivasyon düşüklüğü gibi durumlara da dikkat çekmesi hedeflemektedir. Ayrıca bir kent özelinde üniversite öğrencilerinin sorunlarının irdelenmesi sağlığa erişim, ulaşım, sosyo-kültürel faaliyetler ve ilçenin imkânları gibi durumların değerlendirilmesini kolaylaştırabileceği öngörülmektedir. Diğer taraftan Arnett'in geliştirdiği beliren yetişkinlik kuramı (Arnett, 2000) perspektifiyle araştırmanın uygulanması ve yürütülmesi alanda önemli bir boşluğu doldurabilecektir. Zira bu kuram, beliren yetişkinlikle birlikte aile desteğinin azaldığını, bireylerin yaşamlarını ciddi anlamda etkileyecek kararları kendi başına almak durumunda kaldıklarını ve daha özgür hissetme nedeniyle daha farklı seçenekleri deneyimleme cesareti gösterdiklerini vurgulamaktadır (Atak, 2011). Üniversite döneminin başlamasıyla birlikte söz konusu kuramın dikkat çektiği birçok değişimin yaşandığı söylenebilir. Çalışmanın bu yöndeki vurgusu özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan çalışmanın hem literatüre zenginlik katması hem de söz konusu tespitler aracılığıyla öğrencilere yönelik destekleyici ve geliştirici hizmetlerin geliştirilmesine ışık tutması beklenmektedir.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sorunların belirlenmesi ve öğrencilerin deneyimleriyle söz konusu sorunların somutlaştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada üniversite

öğrencilerinin sorunları bir MYO özelinde ve küçük bir kent kapsamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım araştırmaya özgünlük katmaktadır. Ayrıca üniversite öğrencilerinin sorunlarının detaylı bir saptamasının yapılması hem üniversite öğrencileri, hem üniversiteler hem de toplum açısından büyük önem taşımaktadır. Zira öğrencilerin başarılı bir öğrenim süreci geçirebilmesi, üniversitelerin ulusal/uluslararası düzeyde başarıyı yakalaması ve toplumun kalkınması/gelişebilmesi için söz konusu sorunlara çözüm üretilmesine gereksinim vardır. Bu bakımdan öğrencilerin karşılaştıkları sorunların kendi deneyim ve düşünceleri doğrultusunda ortaya konulması ve bu sorunların sınıflandırılması önem taşımaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Üniversite dönemi, öğrenciler açısından bireylerin yetişkin rollerine hazırlandığı, bireyleşme ve kimlik keşfi süreçlerinin devam ettiği bir sürece karşılık gelmektedir. Bu nedenle bu çalışma Arnett'in geliştirdiği *beliren yetişkinlik* kuramı (Arnett, 2000) perspektifiyle yürütülmüştür. Ayrıca üniversite yaşamının bireylerin daha eylemli davrandıklarına imkân tanınması, öğrencilerin pek çok konuda kendi başlarına karar verme durumunda olmaları gelişimsel bireyselleşmeyi desteklemektedir. Zira öğrencilerin yetişkin gibi hissetmeleri, sorumluluklarını üstlenmeleri, kendileriyle ilgili kararları vermeleri ve sosyo-ekonomik açıdan kendi kendine yetebilen bireyler olmaları gerekmektedir (Atak, Kapıcı ve Çok, 2013). Bu kurama göre, bu dönem yeni bir yaşam dönemi olarak hem ergenlik hem de yetişkinlik dönemlerinden farklıdır ve kalıcı seçimlere doğru yol almayı temsil etmektedir. Bu nedenle teori, insanların artık ergen olmadıklarını, kısmen yetişkin sayıldıklarını ancak tam da yetişkin olmadıklarını açıklamaktadır (Arnett, 2007). Bu doğrultuda beliren yetişkinlik; evden ayrılma, eğitim alma/görme, başka bir yere yerleşme gibi demografik değişimleri de temsil etmektedir (Arnett, 2000). Bu kuramın vurguladığı bir diğer husus da bireylerin eğitsel ve mesleki gereksinimlerini gerçekleştirme çabalarına ilişkindir (Tanner, 2006). Araştırmanın taşıdığı amaç düşünüldüğünde bu çalışmanın beliren yetişkinlik perspektifiyle değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Zira üniversite öğrencilerinin sorunlarının belirlenmesi ve çözümlenmesi kaliteli bir eğitim süreci, akademik başarı ve kendini gerçekleştirme açısından önem taşımaktadır. Bu boyutlar ise beliren yetişkinlik kuramının bireylerin eğitsel ve mesleki gereksinimlerini gerçekleştirme nitelikleri başta olmak üzere aileden ayrılma, eğitim alma, başka bir yere yerleşme gibi özellikleriyle doğrudan örtüşmektedir. Dolayısıyla bu perspektifin öğrencilerin üniversite yaşantılarında karşılaştıkları güçlükler ve sorunların analiz edilmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sorunları belirlemek, öğrencilerin bu sorunlara ilişkin deneyim ve düşüncelerini ortaya koymak ve bu hususta bir kavrayışı sağlamak amacıyla bu çalışma yürütülmüştür. Ayrıca araştırmada ortaya çıkan sorunların boyutlarını belirlemek ve yine bu sorunları tema ve alt temalara ayırarak sorunlara ilişkin deneyimi keşfetmek hedeflenmektedir. Araştırmanın bu hedeflerine ulaşmanın niteliksel yöntemle daha uygun olacağı kanaati oluşmuştur. Zira nitel çalışmalar "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma"lardır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 39). Dolayısıyla bu yöntem, yaşanan sorunların detaylı ve derinlikli bir okumasının yapılmasına imkân tanıyabilmektedir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırma katılımcılarına geçmeden önce bağlamın anlaşılabilmesi için araştırmanın yapıldığı bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri hakkında bilgi vermekte yarar görülmektedir. Borçka İlçesi, Artvin ilinin 8 ilçesinden biridir. 1921 yılında önce Bucak olmuş ardından 28 Mayıs 1928 yılında ilçe olmuştur. İlçede ekonomik değeri olan az miktarda fındık ve çay üretimi yapılmaktadır. İlçede kamuya ait 1 ve özel sektöre ait 2 çay fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca ilçede ormancılık faaliyetleri de önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Bölgenin dağlarla çevrili olması ve arazilerinin engebelli olması ilçe nüfusunun eğitimi ön planda tutmasını sağlamıştır (URL1). Borçka, turizm değeri olan doğal ve tarihi zenginliklere sahiptir. İlçenin nüfus yapısına gelince ilçede 1 Belediye, 4 mahalle ve ilçeye bağlı 36 köy bulunmaktadır. İlçe merkezinin nüfusu 10.433 iken köy nüfusu 18.646 kişiden oluşmaktadır (URL2). İlçede

2014 yılında Artvin Çoruh Üniversitesi'ne bağlı olarak Borçka Acarlar MYO açılmıştır ve mevcut durumda MYO'da 9 program (URL3) bulunmaktadır. Araştırma grubunun ele alındığı bölgenin de genelde köyden kente yerleşen orta sosyo-ekonomik düzeyde bir yer olduğu söylenebilir. Bölgede akrabalık ve sıkı aile bağlarının hâkim olduğu bir yaşam biçimi söz konusudur.

Araştırmanın katılımcıları Artvin Çoruh Üniversitesi Borçka Acarlar MYO'da öğrenim gören ön lisans öğrencilerinden seçilmiştir. MYO'da kalan toplam öğrenci sayısı yaklaşık 700 civarındadır. MYO'daki programları tercih eden öğrencilerin büyük bir kısmı orta ve düşük sosyo-ekonomik düzeydeyken küçük bir kısmının üst düzeyi temsil ettiği söylenebilir. Çalışma grubu çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 36 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma katılımcılarının belirlenmesinde kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem araştırmacılara hızlı ve pratik bir şekilde verilere ulaşma olanağı sağlamaktadır ve daha az maliyetlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 116; Patton, 2015). Çalışma katılımcılarına ilişkin demografik bilgiler Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler²

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Bölüm	G. Süresi	Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Bölüm	G. Süresi
K1	Kadın	20	ÇG	20 dk	K19	Kadın	22	SH	22 dk
K2	Kadın	19	SH	19 dk	K20	Kadın	44	SH	20 dk
K3	Kadın	19	iSG	25 dk	K21	Kadın	20	SH	19 dk
K4	Kadın	21	İSG	15 dk	K22	Erkek	19	İSG	25 dk
K5	Kadın	20	Kon. Ot.	17 dk	K23	Erkek	20	ÇG	20 dk
K6	Kadın	20	Kon.	25 dk	K24	Kadın	19	İnş.	27 dk
K7	Erkek	20	Maliye	23 dk	K25	Kadın	23	Maliye	19 dk
K8	Kadın	21	İnş.	20 dk	K26	Kadın	22	Yapı Den.	17 dk
K9	Kadın	44	Elektrik	19 dk	K27	Kadın	22	İSG	26 dk
K10	Erkek	19	Elektrik	30 dk	K28	Kadın	20	SH	23 dk
K11	Kadın	19	ÇG	18 dk	K29	Erkek	21	SH	30 dk
K12	Kadın	40	SH	25 dk	K30	Erkek	20	SH	18 dk
K13	Kadın	39	SH	22 dk	K31	Erkek	19	İSG	22 dk
K14	Kadın	19	İSG	32 dk	K32	Kadın	20	Maliye	26 dk
K15	Erkek	20	ÇG	15 dk	K33	Erkek	19	Elektrik	19 dk
K16	Kadın	19	İSG	25 dk	K34	Kadın	20	ÇG	20 dk
K17	Kadın	21	SH	23 dk	K35	Kadın	19	ÇG	17 dk
K18	Erkek	18	SH	19 dk	K36	Kadın	20	SH	25 dk

² **Kısaltmalar:** ÇG: Çocuk Gelişimi; SH: Sosyal Hizmet; İSG: İş Sağlığı ve Güvenliği; İnş: İnşaat; Kon. Ot: Kontrol ve Otomasyon.

Tablo 1.'de görüldüğü gibi araştırmaya 36 katılımcı dâhil olmuştur ve bunların 10'u erkek, 26'sı kadındır. Katılımcıların yaş aralığı ise 18 ile 44 arasında değişmektedir. Görüşmeler ise ortalama 20 dakika sürmüştür.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form oluşturulmadan önce araştırma ile ilgili literatür taraması yapılarak literatür doğrultusunda soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra hazırlanan soru formu alanında uzman üç (3) akademisyenle paylaşarak öneri ve görüşleri doğrultusunda görüşme formu revize edilmiştir. Sonrasında da 3 pilot görüşme yapılarak görüşme formuna son hali verilmiştir. Bu çalışmanın etik kurul kararı için Şırnak Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'na başvurulmuş olup 10.03.2024 tarih ve E.112392 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır. Görüşmeler ortalama 25 dakika civarında sürmüştür. Görüşmeler öncesinde öğrenciler araştırma hakkında bilgilendirilmiş ve ses kaydı için sesli onamları alınmıştır. Ardından ses kayıtları yazıya çevrilerek araştırmanın sonraki aşaması olan analiz için hazır hale getirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerin kayıtları yazıya dönüştürüldükten sonra araştırma katılımcılarının ifadeleri yazım hataları ve dil bilgisi açısından kontrol edilmiştir. Analiz için son hali verilen görüşme dokümanları araştırmacı tarafından tekrar tekrar okunarak bazı tema ve alt temalara ulaşılmıştır. Daha sonra görüşme belgeleri MAXQDA 20 paket programına aktarılmış ve bu programda da görüşmeler kodlanmış ve kodlu bölümler temalara ayrılmıştır. Tüm görüşme belgeleri kodlandıktan sonra temalar ve alt temalar yeniden gözden geçirilmiş, bazı alt temalar birleştirilmiş ve program öncesinde belirlenen tema ve alt temalarla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmadan sonra ise tema ve alt temalara son hali verilerek MAXQDA programında kod ve temalar görsele dönüştürülmüştür. Tema ve alt temaların belirlenmesinden sonra katılımcıların ifadeleri hiç değiştirilmeden ilişkili oldukları tema altında doğrudan aktarılmış ve yorumlanmıştır.

Veriler alandan toplanırken eş zamanlı olarak analiz edilmesi için de raporlaştırılmıştır. Ayrıca raporlaştırma sürecinde verilerden kodlar ve kategoriler oluşturmaya yönelik ön tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Bu durum kategori, tema ve alt temaların oluşturulma sürecini hem kolaylaştırmış hem de bunlar arasındaki ilişkileri tanımlamayı ve değerlendirmeyi sağlamıştır. Bu aşamalar her ne kadar gömülü teori uygulamasının tanımlayıcı niteliklerini taşısa da (Charmaz, 2006) mevcut araştırmanın verilerden kuram türetme amacı taşıması (İlgar ve Coşgun-İlgar, 2013) araştırmanın bu teori kapsamında uygulanmadığını göstermektedir.

3. Bulgular ve Yorum

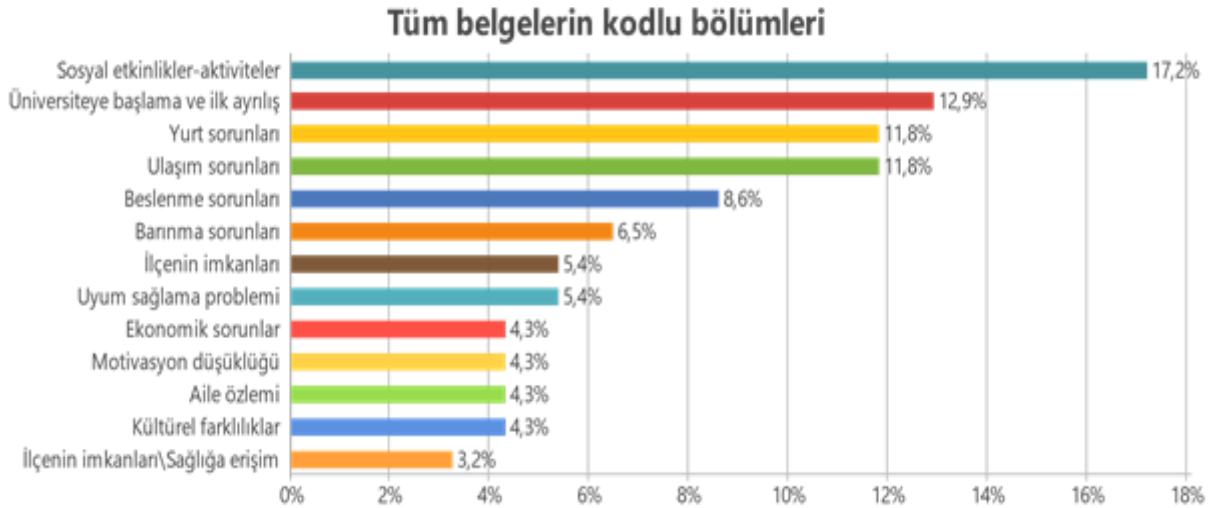
Araştırma verilerinin analizi sonucunda öğrencilerin genel sorunları ve MYO'nun küçük bir kentte bulunması olmak üzere iki ana tema ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin genel sorunları temasında; aileden ayrılış, motivasyon düşüklüğü, sosyal etkinlikler-aktiviteler, barınma sorunları, uyum sağlama problemi, yurt sorunları, kültürel farklılıklar, beslenme sorunları, ekonomik sorunlar ve aile özlemi alt temaları mevcuttur. MYO'nun küçük bir kentte bulunması temasına bağlı; ulaşım sorunları, ilçenin imkânları ve sağlığa erişim alt temaları ortaya çıkmıştır. Araştırmada ortaya çıkan temaları somut kılmak amacıyla MAXQDA 2020 uygulamasının içerisinde yer alan kodlar sekmesine bağlı kod bulutu özelliği kullanılmıştır. Tema ve kodları gösteren söz konusu kod bulutu aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: Araştırmada Ortaya Çıkan Kod Bulutu

Görselden de anlaşıldığı üzere kod bulutu ortaya çıkan tema ve alt temaları ön plana çıkarmayı ve daha büyük yazı karakteriyle görselleştirmeyi sağlamaktadır. Böylece irdelenen konuya ilişkin bir kavrayışın sağlanması kolaylaşabilmektedir. Aşağıdaki görselde ise görüşme belgelerinde kodlanan bölümlere ilişkin istatistiksel bilgiler yer almaktadır.

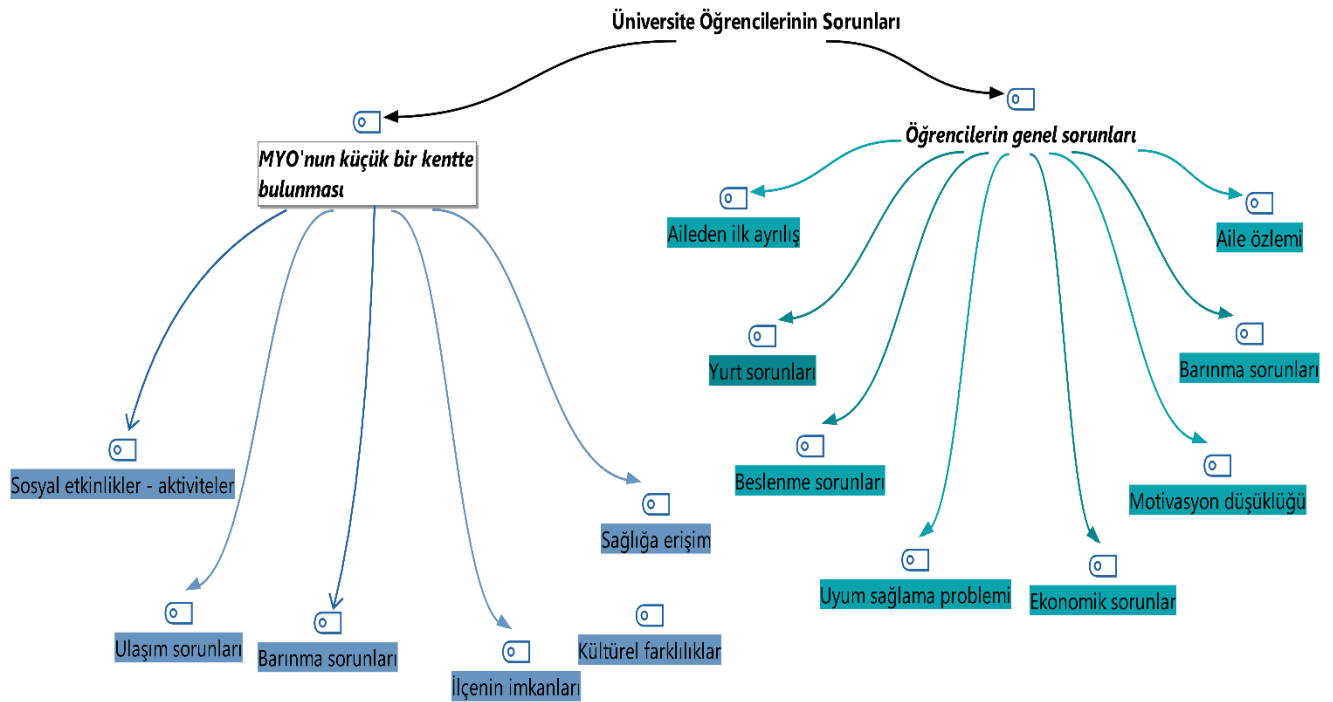
Şekil 3: Belgelerde Kodlanan Bölümlerin İstatistiği

Şekil 3'te öğrencilerin sorunlarına ilişkin kodlanan bölümlerin istatistiği yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin sosyal etkinlik ve aktiviteler, üniversiteye başlama ve aileden ilk ayrılış, yurt sorunları, ulaşım sorunları, beslenme sorunlarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu bilgiler ışığında öğrencilerin daha çok bu tema ve sorunlara vurgu yaptıkları rahatlıkla söylenebilir.

Yukarıda analiz sonucunda ortaya çıkan temalara ilişkin bir kod bulutu görseli paylaşılmıştır. Ancak söz konusu tema ve alt temaları daha somut bir şekilde ortaya koymak için Şekil 4'te bir görsel paylaşılmıştır.

Şekil 4: Araştırmanın Tema ve Alt Temaları

Araştırma sonucunda *öğrencilerin genel sorunları* teması ve *MYO'nun küçük bir kentte bulunması* teması olmak üzere iki tema ortaya çıkmıştır. Bu temalara bağlı olarak da Şekil 4'te görüldüğü üzere bazı alt temalar tespit edilmiştir. Temalar kategorilere ayrıldıktan sonra alt temalar, kodlanan bölümlerin istatistiğine bağlı kalınarak (en çok kodlanandan en az kodlanana doğru) verilmiştir. Bu tema ve alt temalar öğrencilerin doğrudan aktarımlarıyla aşağıda açıklanmış ve yorumlanmıştır.

1. Tema: Öğrencilerin Genel Sorunları

Aileden ilk ayrılış

Üniversite hayatı birçok yönüyle ilkleri içinde barındırmaktadır. Özellikle aileden daha önce ayrılmamış veya bu kadar uzun süreli ayrılmamış olan kişiler için bu süreç daha zorlayıcı olabilmektedir. Çünkü yeni insanlar, yeni yaşam koşulları ve ortamlar bazı öğrencileri tedirgin edebilmektedir. Bazı öğrencilerin bu yöndeki ifadeleri şöyledir.

İlk defa kendi memleketimden çıkıp, hiç bilmediğim bir şehre gittim. Babamla birlikte yola çıktık, Borçka'ya geldik. Yurda geldiğimde kendimi çok garip hissettim çünkü hayatımda ilk defa ailemden uzak ve tek başıma, tanımadığım insanlarla aynı odayı paylaşacaktım (K3-19-K).

Ben ilk defa başka bir ile gitmiyordum ama ben de ailem de heyecanlı ve üzüntülüydük. Beni hiç bilmedikleri bir yerde bırakıp gideceklerdi. Bana hissettirmemeye çalışıyorlardı, aynı şekilde bende onlara üzüldüğümü hissettirmemeye çalışıyordum (K4-21-K).

Aileden ilk kez ayrılma ve tek başına kalmanın kaygısı psikolojik olarak öğrencileri zorlayabilmektedir (Yeşilyaprak, 1985). Diğer taraftan üniversiteye başlamanın üzüntüsü ve heyecanı gençlerin ve ailelerinin yaşadığı iki temel duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar aileden geçici süreliğine bir ayrılık olsa da ayrılmak ve vedalaşmak zor gelebilmektedir. Bu yönde düşüncelerini aktaran öğrenciler şöyle devam etmektedir.

Ailem beni yurda yerleştirdikten sonra vedalaştık, gideceklerdi ama bir türlü ayrılamıyorduk. Defalarca kez vedalaştık. Ağlamamak için duygularımızı bastırıyorduk artık üzüldüğümüzü belli etmemeye çalışıyorduk ama içimiz buruktu (K4-21-K).

Bir yıl boyunca ailemi göremeyecek olmam beni çok üzüyor (K14-19-K).

K14 ve K4'ün aktarımları birlikte değerlendirildiğinde netice itibariyle aileden ayrılma ve vedalaşmanın öğrencileri zorladığı görülmektedir. Literatürde de aileden ilk defa ayrılma gibi nedenlerden dolayı üniversitenin ilk yıllarının en zorlayıcı yıllar olduğu belirtilmektedir (Kahriman ve Yeşilçiçek, 2010). Bununla birlikte aileden uzak ve kendi başına yaşamak öğrencilere bazı sorumluluklar yüklemektedir ve öğrencinin kendi deyimiyle "konfor alanından çıkma" hayatlarını çeşitli yönlerden zorlamaktadır.

İlk olarak evinin rahatlığı ve ailesinin gölgesinden uzaklaşan öğrencilerin konfor alanından çıkması oldukça zorlamaktadır. Çünkü farklı bir şehre gidene kadar tüm ihtiyaçları ailesi tarafından karşılanmış olan gençler bir anda barınma, beslenme, ulaşım gibi birçok temel ihtiyacı tek başına karşılamakta zorlanmaktadır (K9-44-K).

Aile özlemi

Aileden ayrılmanın zorluğu bir yana sonraki süreçte aileye özlem duymak da yeni bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla aileden ayrılmanın güçlüğü özlemin de habercisidir aslında. Diğer taraftan üniversiteye başlamak öğrenciler için ani bir sosyal ve akademik çevre demektir. Özellikle sevgi bağlarının güçlü olduğu sağlıklı ailelere sahip öğrencilerde yeni ve farklı olan yaşamın içinde artık aile ve sosyal çevrenin yer almaması yoğun bir özlem duygusunun yaşanmasına neden olmaktadır.

Ailemden uzak olmam... En büyük sorunum onlardan hiç bu kadar ayrı olmamıştım. Bazen çok özledim onları ve o yüzden burada çok sıkılıyorum (K5-20-K).

Burada aile özlemim çok fazla. Her zaman eve gidemiyor olmak ailemden uzakta bilmediğim bir şehir. Ailemi özledim, şehrimi özledim. Bazen nereye geldim diye düşünüyorum (K17-21-K).

Aileden uzun süre ayrı kalmak aileye özlemi, başka şehirde yaşıyor olmak da memlekete duyulan özlemi öğrenciler açısından bir sorun olarak karşımıza çıkarmaktadır. Okuduğu dönem boyunca ailesiyle yaşayan ve ailesinden uzakta yaşayan üniversite öğrencilerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada ailesinden uzakta yaşayan öğrencilerin manevi duyguların yokluğu nedeniyle aileye özlemi yaşadıkları aktarılmıştır (Dirimeşe, 2022). Benzer şekilde bir üniversitedeki psikolojik danışma merkezine başvuran üniversite öğrencilerinin de aile özlemini bir sorun olarak değerlendirdikleri aktarılmıştır (Owen ve Çelik, 2018).

Uyum sağlama problemi

İnsanlar genel itibariyle bir düzen kurduklarında o düzenin devam etmesinden yana bir tutum sergilerler. Yani rutinlerin devam etmesini isterler. Özellikle bildiği-tanıdığı bir şehir ve ortamda hayatlarını sürdüren öğrenciler başka bir kente gitmek zorunda kaldıklarında sahip oldukları hayat düzenleri ve sosyal çevreleri tamamen değişmektedir. Bu tür durumlarda ise öğrenciler aile ve sosyal çevrelerinin olmadığı yeni hayata uyum sağlamada zorluk çekebilmektedir. Literatürde de üniversite öğrencilerinin uyum sorunlarına yönelik yürütülen birçok çalışma bulunmaktadır (Özkan ve Yılmaz, 2010; Erdoğan, Şanlı ve Şimşek, 2005; Donat, Eskiocak ve Koşar, 2019). Öğrenciler söz konusu duruma yönelik ifadelerini aşağıdaki gibi aktarılmıştır.

Eğitim süresi boyunca uyum sağlama çabasına girmiş bulunmaktayız (K18-19-E).

İlk olarak farklı bir şehirde okuyorsa oraya alışma süreci olur, belli bir zaman geçmesi gerekir bulunduğu yere alışması için. Eğer Borçka gibi bir yerde okuyorsanız bu süreç biraz daha uzayabilir bu benim kanaatim (K6-20-K).

Uyum sorunu yaşayan öğrencilere yönelik oryantasyon programına vurgu yapan K2, uyum sorununu başlıca sorunlardan biri olarak değerlendirmiştir.

Başlıca sorunlardan biri üniversiteye uyum sorunudur. Uyum konusunda sıkıntı yaşayan öğrencilere yönelik oryantasyon programları düzenlenebilir (K2-19-K).

Bu süreçte her öğrencinin sosyal kişilik yapısı farklı olduğu için bazıları daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Özellikle arkadaş ilişkileri uyum sürecini kolaylaştırabilmektedir. Zira sosyalleşme grupları sayesinde sevilme, kabul görme (aidiyet duygusunun gelişmesi), paylaşımcı olma gibi duyguların karşılanması mümkün olabilmektedir. Böylece arkadaş ilişkileri ve sosyalleşme sürecinde öğrenciler yeni yaşama daha kolay uyum sağlayabilmektedir (Yağmur ve Tarcan-İçigen, 2016). Bir öğrenci uyum sürecinden şöyle söz etmektedir.

Arkadaşlarım olmasaydı alışmakta çok zorlanırdım ama onlar sayesinde hemen alıştım. Bir olduk her yere beraber gidiyoruz, her şeyi beraber yapıyoruz. Hiç birbirimizi tek başımıza bırakmıyoruz (K29-21-E).

Uyum sorunu, aslında öğrencilerin karşılaştıkları farklılıklara gösterdikleri bir direnç olarak da görülebilir. Zira kültürel farklılıklar uyum sürecini zorlaştırmakta (Donat vd., 2019), benzerlikler ise kolaylaştırmaktadır. Katılımcılardan biri benzer kültür vurgusu yaparak bunun uyumu kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

Buraya alışmama vesile olan aynı şehirden olmasa da kendi kültürümden insanların burada olduğunu öğrendim, onlarla arkadaşlık kurmamdır. Bu sayede daha farklı arkadaşlarım da oldu (K34-20-K).

Yurt sorunları

Öğrencilerin üniversite öğrenimi sürecinde yaşadıkları sorunlardan bir diğeri de yurtlarla ilgilidir. Söz konusu yurtlarda yaşayan öğrencilerin yurt deneyimleri ve bu süreçte karşılaştıkları sorunlar şöyledir.

Yurt sorunu her öğrencide olduğu gibi bizde de mevcut. Yurt yemekhanesinde, çamaşırhanesinde hijyen yok. Ortak alan olarak kullandığımız ve en çok hijyenik olunması gereken yerde sık sık temizlik yapılması gerekir. Bir diğer yaşadığımız yurt sorunu yemeklerdir. Yapılan yemekler güzel olmamanın yanı sıra az veriliyor ve o güne ait yemek listesinin dışına çıkılıyor. Yurtta su sorunumuz mevcut sürekli olarak sular kesiliyor bu soruna bir an önce çözüm üretilmelidir (K2-19-K).

Yurdun bahçesi yok, güvenlik açısından hiç önlem alınmıyor. Yurdun yemekleri bazen çok kötü ve özensiz oluyor ya da yemekleri çok az koydukları için yeterli beslenemiyoruz (K8-21-K).

Yurtta da çok sıkıntı çekiyoruz. Biz çok mükemmel olsun demiyoruz ama en azından belli şeylerin düzeltilmesi gerek. Mesela yemekleri çok kötü, hiç dikkat edilmiyor. Yenecek gibi olmayan yemekleri var. Bazı yemeklerinden su tadı geliyor. Yemekler tuzsuz yurt çok eski su sürekli kesilip duruyor (K14-19-K).

Yemekhane öğrenci başına yemek çıkması gerekirken yemeklerin bazı öğrencilere yetmemesi ve bu yüzden aç kalmamız...Bu bizim için çok büyük bir sorun. Her gün sular kesiliyor ve bu yüzden bazı ihtiyaçlarımızı gideremiyoruz (K25-23-K).

Öğrencilerin aktarımlarından yurttaki karşılaşılan sorunlara ilişkin bir değerlendirme yapıldığında yemeklerle ilgili sorunların en başta geldiğini görmek mümkündür. Öğrencilerin yaşam memnuniyetini araştıran bir çalışmanın sonuçlarına göre de öğrencilerin ana sorunları arasında beslenme sorununun ikinci sırada geldiği belirtilmiştir (Koyuncu ve Güneş, 2020). Yemeklerin öğrenciler açısından yetersiz olduğu ve lezzet açısından sorun teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca suların kesilmesi ve hijyen sorunlarına da dikkat çekilmektedir. Oysa öğrencilerin gıda güvenliği ve hijyeni temel bir hak olarak kabul edilmektedir. Besin değeri yüksek, sağlıklı, kontrol edilen besinlerin tüketilmesi öğrencilerin sağlıklı bir yaşam sürebilmeleri için gerekli görülmektedir (Yüksel, 2020). Diğer bir sorun ise odaların dar olması ve öğrencilerin rahat etmemelerine ilişkindir.

Burada yaşadığım ilk sorun sekiz kişilik bir odada kalmaktı. Kaldığım odada herkesle anlaşmak kolay değildi. Yemekler benim kültürümden biraz farklıydı o yüzden biraz zorlanıyordum. Bunlar benim için yurttaki yaşadığım küçük sorunlardı (K16-19-K).

Yurttaki sorunlar: odalar çok dar, çalışma masası kişi sayısına göre yetersiz. Yurtta hiç hijyen yok ve yurt eski olduğu için bir çok problem çıkıyor. Çamaşır makinesi yurttaki kişi sayısına göre çok az ve sürekli bozuluyor (K8-21-K).

Odada dört kişi kalıyoruz ve bu tabii ki bizi zorluyordu. Sabahki dersler aynı saate başladığı zamanlar aynı anda hazırlanmak zorunda kalıyoruz. Oda çok dar bu da bizi baya bir zorluyordu. Tek lavabo, tek banyo ve ikisi de ortak yerde bunu kullanması gereken dört kişiyiz (K32-20-K).

Beslenme sorunları

Öğrencilerin görüşmelerde sıklıkla değindikleri sorunlardan biri de beslenmeye ilişkindir. Sağlıklı ve yeterli beslenme her birey için kritik değerdedir ve sağlığın ön koşulları arasında sayılmaktadır. Sağlıklı beslenme ile akademik motivasyon arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir çalışma, sağlıklı beslenmenin (günlük enerji, vitamin, yağ, protein vb.) akademik motivasyonu etkilediğini doğrulamıştır (Adıgüzel vd., 2023). Özellikle akademik faaliyetlerin doğrudan öznesi olan öğrencilerin ruhsal iyilik halleri ve motivasyonları da beslenme durumlarından etkilenmektedir. Öğrencilerin beslenmeye ilişkin görüşleri şöyledir:

Okul ve yurdun yemeklerini çok iştah açıcı bulmuyorum. Yemek konusunda çok sıkıntı yaşıyorum (K24-19-K).

Kaldığım yurtta çoğu zaman yemekler kötü oluyor. Bu yüzden dışarıdan yemek istiyoruz ama dışarıdaki yemekler hem sağlıksız hem de iyi değil. Yemek için çok bir seçeneğimiz kalmıyor, bu yüzden aç kalıyoruz (K28-20-K).

Yurdun yemekleri tuzsuz ve tatsız olduğu için yiyemiyorum. Ağır olduğu için midemi rahatsız ediyor. Bu yüzden de sürekli dışarıdan yemek söylüyorum bu da beni maddi açıdan zorluyor (K11-19-K).

Buranın yemek kültürüne hiç alışamadık. Aynı şekilde yurdumuzun yemekleri çok kötü. Hiçbir şey yemediğimiz için psikolojim bozulmuştu (K34-20-K).

Öğrencilerin beslenmeye ilişkin ifadelerine bakıldığında öğrencilerin birçok sorun yaşadıkları dikkati çekmektedir. Özellikle yemeklerin yetersiz ve iştah açıcı olmamasına vurgu yapıldığı, bu nedenle öğrencilerin dışarı yemeklerine yöneldikleri ve bunun da onları ekonomik açıdan zorladığı anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalar öğrencilerin barınma durumlarının (aile yanında, yurtta, kendi evinde vb.) beslenme durumlarına doğrudan yansıdığını göstermektedir. Özellikle de yurtta kalan öğrencilerin daha düzensiz ve yetersiz beslendikleri saptanmıştır (Kızıltan, 2000). Sağlıklı beslenme konusunda en riskli gruplardan birinin üniversite öğrencileri olduğu bilinen bir durumdur (Işkın ve Sarıışık, 2017). Bu noktadan hareketle sağlıklı beslenmenin akademik motivasyonu olumsuz yönde etkilediği ve bunun da dolaylı yoldan bireylerin kendini gerçekleştirme, geleceğini planlama/şekillendirmeyi dolaylı yoldan etkileyebileceği söylenebilir. Böyle bir durumda beliren yetişkinliğin sağlıklı inşası sekteye uğrayabilecektir.

Ekonomik sorunlar

Üniversite öğrencileri öğrenim sürecinde farklı birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedir ve bu sorunların önemli bir kısmını ekonomik sorunlar oluşturmaktadır. Ulaşım, beslenme, barınma gibi sorunlar hem öğrenciler açısından ciddi bir sorun teşkil etmekte hem de bu sorunlar doğrudan ekonomik sorunların yordayıcısı olabilmektedir. Bu bakımdan sorunların kesişimsellik özelliği gösterdiği söylenebilir. Bazı öğrencilerin ekonomik açıdan yaşadıkları sorunlara ilişkin değerlendirmeleri aşağıdaki gibidir.

Maddiyat bence bütün öğrencilerin olduğu gibi herkesin ortak sorunu. Küçük bir yerde okuyor olmanız para harcamadığımız anlamına gelmiyor. Tabii ki büyük şehirlere göre muhtemelen daha uygundur ama bazen de tam zıttı olabiliyor (K6-20-K).

Maddi imkânların yeterli olmayışı geçinebilme problemini ortaya çıkarıyor. Vücudun ihtiyacı olan beslenme konusu da sağlıklı ve düzenli bir şekilde karşılanmalıdır (K31-19-E).

Biz öğrenciler çok zorluk yaşıyoruz, en çok da maddi açıdan zorluklar yaşıyoruz. Öğrenci olduğumuzu sorup da öğrenen esnaf ucuz olan ürünü bize daha pahalıya satmak istiyor (K7-20-E).

Maddi bir sorun küçük yer olmasına rağmen bana göre her şey çok pahalı geliyor. Öğrenci olduğumuz için bu durumu kullananlar oluyor. Bu yüzden zorlandığım zamanlar olmuştur (K16-19-K).

Yukarıdaki aktarımlara göre ekonomik sorunlar öğrencilerin ortak sorunu olarak değerlendirilmekte ve bu sorunun sağlıklı ve düzenli beslenmeyi olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Ayrıca yaşanan kentin küçük olması ve buradaki hayatın pahalı olarak değerlendirilmesi ekonomik sorunların etkisini daha da derinleştirebilmektedir. Ekonomik sorun faktörlü bu durumlar üniversite öğrencilerinde stres ve depresyonu kaynağı olabilmektedir. Bunun da öğrencilerin akademik başarı ve yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkileyebileceği belirtilmektedir (Çelikkaleli ve Demir, 2024). Dolayısıyla diğer sorunlarda olduğu gibi ekonomik sorunların da beliren yetişkinliğin önemli kaynaklarından olan eğitim alma/görme sürecine olumsuz yansıtılabileceği söylenebilir.

Motivasyon düşüklüğü

Öğrenciler geleceğe daha emin adımlarla ilerlemek, kendilerini gerçekleştirmek, bir mesleğe sahip olmak, belli bir alanda uzmanlaşmak ve ferah bir yaşamı inşa etmek için üniversite hayatına yönelmektedir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi ise büyük olasılıkla akademik başarıya bağlıdır. Ancak akademik başarı için de bazı diğer koşullarla birlikte güçlü bir motivasyona gereksinim duyulmaktadır. Derslere ilgi duyulması, katılım ve olumlu bir tutumun sergilenmesi akademik başarı ve performansa olumlu şekilde yansıtılabilmektedir (Korkmazer, 2020). Dolayısıyla motivasyon, öğrencinin başarılı bir üniversite hayatı geçirmesi ve hedeflerine ulaşması için merkezi bir konuma sahiptir. Bazı öğrencilerin motivasyona ilişkin görüşleri aşağıda belirtilmiştir.

Motivasyonumuzu düşüren çok şey yaşıyoruz. Biz bu tür bir çok sorunla uğraşırken kendi psikolojimizi düzeltmediğimiz zaman bıkkınlık, motivasyon düşüklüğü oluyor. Kendi şehrimde dönmek istiyorum diyorum. Çok kez de gitmek için hazırladım, ailem bir şekilde ikna etti ve hâlâ burdayım (K2-19-K).

Örneğin; okulumda oldukça uzak bir şehirde kalıyorum. Üniversite eğitimimi alabilmek için yaşadığım ulaşım sorunu, okula olan uzaklık buna bağlı olarak da ulaşımında yaşadığım sıkıntılı süreç hem bedenen hem de mental yorgunluğa neden olmaktadır. Okula geldiğimde yorgunluktan ortama ayak uydurmakta, alışmakta uzun bir süre güçlük çekiyorum. Bu durumun neticesinde devamsızlıklar da beraberinde geliyor. Psikolojik sorunlarda ortaya çıkıyor (K31-19-E).

Ailemi özliyordum, artık şehrimi özliyordum. Nereye geldiğimi düşünüyordum, buranın bana göre olmadığını, yanlış bir tercih yaptığımı düşünüyordum. Aynı şekilde daha sonrasında da vizelerin korkusu beni sarmıştı. Aynı şekilde ders çalışma isteği yok, vizelere çalışmak istemiyordum (K34-20-K).

Öğrencilerin farklı sorunlarla uğraşmaları ruhsal iyilik hallerini zedeleyerek motivasyon düşüklüğüne neden olmaktadır. Farklı bir şehirde yaşamak, ulaşım sorunları, aile özlemi gibi sorunlarla karşı karşıya kalmak bir öğrencinin ifadesiyle “devamsızlık” yapmaya ve “mental yorgunluğa” neden olmaktadır. Bu nedenle psikolojik esenlikleri bozulan öğrencilerin derslere olan ilgileri azalmakta ve bazen de öğrenciler üniversite eğitimini sonlandırma düşüncesine dahi kapılabilmektedirler. Oysa eğitim kurumlarının görevi ve öğrencilerin amacı akademik anlamda başarılı olmaktır. Akademik başarıyı etkileyen en önemli faktör ise motivasyondur (Ergin ve Karataş, 2018). Bu bakımdan motivasyon düşüklüğü nedeniyle beliren yetişkinlik kuramının vurguladığı eğitsel ve mesleki görevlerin yerine getirilmesinin olumsuz etkileneceği rahatlıkla söylenebilir.

2. Tema: MYO'nun küçük bir kentte bulunması

Sosyal etkinlikler – aktiviteler

Sosyal etkinlik ve aktiviteler gençlerin kaliteli zaman geçirmeleri açısından önemlidir. Zira öğrencilerin psiko-sosyal esenlikleri ve psikolojik iyi oluşları da etkinlik ve aktivitelerden olumlu yönde etkilenebilmektedir. Diğer açıdan sosyal etkinlikler öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmelerini ve

farkındalıklarının artmasını da sağlamaktadır. Tam tersi durumlarda ise öğrenciler birçok yönden olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Literatürde de sosyal ve bilimsel açıdan başarılı olabilmek için öğrencilerin sosyo-kültürel becerilerini etkili kullanmaları gerektiği belirtilmektedir (Özşaker, 2012). Nitekim bu ilişkiyi ölçmeye yönelik yürütülen çalışmalar fiziksel/sosyal etkinliklerin akademik başarıyı arttırdığını ortaya koymaktadır (Singh vd., 2012). Görüşme yapılan öğrenciler sosyal etkinlik ve aktiviteler için yeterli imkânlarla sahip olmadıklarını ve bu durumdan rahatsızlık duyduklarını belirtmiştir.

Burada hiç aktiviteler olmuyor. Geziler filan okulda.... Burası görünüş olarak çok güzel ama işte küçük ve sıkıcı bence (K5-20-K).

Sosyalleşmek isteyen öğrenciler için bu isteklerini karşılayacak alanlar oldukça kısıtlıdır. Bölgede sinema, tiyatro, konser gibi öğrencileri kültürel anlamda geliştirebilecek herhangi bir aktivite yoktur. Sosyalleşmenin tek yolu gençlerin vakit geçirebilecekleri birkaç kafedir. Bu kafelerin yiyecek-içecek fiyatları da oldukça yüksektir (K9-44-K).

Boş zaman etkinlikleri olarak değerlendirilen sosyal faaliyetlerin yeterince gerçekleştirilememesi ve imkânların yetersiz olması öğrencilerin bu yöndeki eylemlerini sınırlandırmaktadır. Bu bakımdan üniversitelerin sosyal etkinlikleri teşvik edici ve yönlendirici bir misyon üstlenmesi de beklenmektedir (Özşaker, 2012). Buna karşın üniversitenin bulunduğu ilçenin küçük bir yerleşim yeri olması öğrencilerin sosyal yaşam alanlarını sınırlamakta ve bu durum özellikle üniversiteye yüksek beklentilerle yerleşen öğrencileri kendi ifadeleriyle "hayal kırıklığına" uğratmaktadır. Özellikle öğrencilerin daha önce yaşadıkları şehirde, şehir imajının olumlu olması ve sosyal etkinliklerin bir ölçüde yeterli olarak görülmesi gidilen şehrin ve üniversitenin mevcut etkinliklere yönelik düşünceleri değiştirebilmektedir (Gümüş, 2017).

Yaşadığımız ilçe küçük bir yerleşim alanı olduğu için sosyal faaliyet açısından da kısıtlı . Tabi (öğrenciler) buraya gelmeden önce bundan haberdar olmadıkları için hayal kırıklığına uğradılar (K13-39-K).

Üniversite yerleşkelerinin bulunduğu kentlerde aslında üniversite ve bu kentlerde bulunan diğer kurumların da etkinlikler üretme açısından ortak sorumlulukları bulunmaktadır. Örneğin bu durumla ilgili olarak bir öğrenci belediyenin de sorumluluk alması gerektiğini dile getirmektedir.

Aktivite eksikliği sorunlarımızda var, çok fazla aktivite yapamıyoruz. Belediyemizin bu gibi sorunları çözmesini ve aktivitelerin fazlalaştırılmasını istiyorum (K16-19-K).

K28 ise doğrudan aktivite ve sosyal etkinlik beklentisi için bir kuruma işaret etmemekte ancak kurumlar açısından ortak bir sorumluluk alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Öğrencilerin daha aktif olması için örneğin; konser, sinema, kitap fuarları, kamp, tiyatro vb. geziler düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum (K28-20-K).

Öğrenciler için boş zamanlarda aktivite yok. Hayallerimi karşılamadı umduğum ile bulduğum aynı olmadı (K35-19-K).

Üniversiteler sadece bilgi üreten ve eğitim veren kurumlar değil bununla birlikte sosyo-kültürel bilginin üretildiği ve uygulandığı/aktarıldığı yerlerdir (Gültekin, Çelik ve Nas, 2008). Bu bakımdan üniversiteler, öğrenciler açısından kişisel gelişimin sağlandığı (Tektaş ve Tektaş, 2010), çeşitli yetenek ve ilgilerin geliştirildiği ve hayata dair zengin bir deneyimin edinildiği yerlerdir. Bu bakışla öğrencilerin farklı alanlarda sorumluluk üstlenmeleri (örn. çevresel duyarlılık), liderlik becerilerini geliştirmeleri, sosyalleşmeleri ve kalıcı ve sağlıklı ilişkiler kurmaları için aktivite ve etkinliklere katılmaları önem taşımaktadır. Zira bu etkinlikler öğrencilerin ilgi alanlarını keşfetmelerini ve bu yönde profesyonelleşmelerini de sağlayabilir. Dolayısıyla öğrencilerin sosyal etkinliklerin yetersizliğine ilişkin olumsuz değerlendirmelerinin altında aslında sadece "eğlenmek" yatmamaktadır. Beliren yetişkinlik kuramına göre de kimlik inşasında sosyal bağlamın önemli bir yeri vardır ve bunun karşılanması büyük ölçüde sosyal koşulların yaratılmasına bağlıdır (Varol, 2023). Çinli üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ders dışı etkinliklere daha fazla katılmanın hem mesleki becerileri geliştirmede etkili olduğu

hem de ruh sağlığını korumada önemli bir rol üstlendiği tespit edilmiştir (Shiah vd., 2013). Başka bir çalışmada da bireylerin iyilik hallerinin ve ruh sağlıklarının artması için öğrencilerin sosyal faaliyetlere katılmaları gerektiği belirtilmiştir (Yenihan, Balcı ve Ün, 2020). Sonuç itibarıyla öğrencilerin karşılaştığı birçok sorun akademik başarılarına, motivasyonlarına ve yaşam kalitelerine olumsuz bir şekilde doğrudan veya dolaylı yönden yansımaktadır ve tüm bunlar beliren yetişkinlik döneminde önemli bir görev olarak kabul edilen eğitsel gelişime olumsuz yansımaktadır.

Ulaşım sorunları

Öğrencilerin üniversiteye gidiş geliş sürecinde yaşadıkları sorunlar, ulaşım sorunları alt teması altında işlenmiştir. Servislerin olmaması veya yeterli olmaması, ulaşım ücretinin pahalı olması ve üniversitenin yerleşim yerinden uzak olması gibi sebeplerden dolayı öğrenciler ulaşım sorunu yaşadıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin ulaşım sorununa ilişkin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Borçka ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu bir ilçedir. Yüksekokul şehrin epeyce dışında kalmakta ve ilçe merkezinde yaşayan öğrenciler özellikle kötü hava koşullarında okula giderken zorlanmaktadır. İlçede öğrencilerin faydalanabileceği tek bir dolmuş hattı bulunmakta o da sadece belli saatlerde çalışmaktadır. Bu sebeple öğrenciler şehir içi dolmuş kullanamamaktadır (K9-44-K).

Yurttan her gün üniversiteye gitmek için yürümek zorunda kalıyoruz. Çünkü dolmuşlar saat başı olduğu için benim ders saatlerine uymuyor. Bu yüzden yürümek zorunda kalıyoruz hava şartları da kötü olduğu için, yollardan geçen araçlar hızlı gittikleri için üzerimize su birikintilerinden su sıçratıyor ve yollarda köpek sayısı fazla olduğu için de korkarak okula geliyorum (K11-19-K).

Yayalar için 20-30 dakikalık okul yolu, iklimsel olarak yağışı ve soğuğu derinden hisseden bölgede durumu iyice zora sokarken toplu taşıma aracı bulmakta mümkün olmamaktadır. Sabah saatlerinde ve akşamüzeri toplu taşıma araçlarına erişemeyen öğrenciler bu hat üzerinde yürürken maalesef sokak hayvanlarından dolayı tedirginlik yaşamaktadır (K12-40-K).

Üniversite ile yurdun mesafesinden dolayı ulaşım sıkıntısı yaşıyoruz, servis yok. Karşıdan karşıya geçmemiz gerekiyor üst geçit yok, trafik yoğun ama trafik ışıklarının yetersizliği çok, yollar çok kötü kışın ne yapacağız bilmiyorum (K25-23-K).

Servislerin yetersizliği, saat başı olmaması ve okul ile ilçe merkezi arasında yaklaşık 20-30 dakika yürüme mesafesi olması öğrencilerin ulaşım sorunu yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca bölgenin Karadeniz iklimi etkisinde kalması ve havaların yağışlı geçmesi öğrencileri servisle üniversiteye gitmeye zorlamakta ancak bu durumda da servisler bu ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu noktada yerel yönetimin ulaşım için aktif sorumluluk üstlenmesi beklenmektedir. Örneğin üniversite öğrencilerinin kış sporları merkezlerinden yararlanma durumlarını belirlemeye yönelik yapılan bir araştırmada ilgili merkeze ulaşım sorunu için üniversite ve belediyelerin işbirliği içinde mevcut araçların sayısını ve hareket noktalarını arttırarak ulaşım sorununu çözülebilecekleri aktarılmaktadır (Özer ve Dikmen, 2020). Benzer yaklaşım üniversitelerdeki ulaşım sorununa çözüm için de sergilenebilir. Diğer bazı öğrencilerin ulaşım sorununa ilişkin ifadeleri aşağıda aktarılmıştır.

Ulaşım konusunda geri kalmış bir ilçeyiz. Şehir içi dolmuşlar ya yok, varsa da saatinde gelmiyor. Bu da bizler için bir zorluk teşkil ediyor (K20-44-K).

Yurtla okul arası biraz uzak, ulaşım konusunda sıkıntı oluyor. Hava yağmurlu olduğu zaman çok sıkıntı yaşıyorum (K24-19-K).

24 Eylül'de gittik, erken gittim, pazartesi de okula gittim. Okul yolunu görünce çok sinirlendim, çok uzak yürü yürü bitmiyor. Ayağıma kara sular iniyor (K36-20-K).

Barınma sorunları

Üniversite sürecinin başlamasıyla öğrencileri en çok kaygılandıran konuların başında barınma ihtiyacı gelmektedir. Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK)'na başvuran öğrencilerin tamamına öğrenci yurdu çıkmamaktadır. Dolayısıyla öğrenciler alternatif seçenekleri değerlendirmek zorunda

kalmaktadır ki bu son derece sancılı bir süreçtir. Öğrencilerin barınma sorununa ilişkin aktarımları şöyledir:

Bu gibi küçük ilçelerde öğrenim gören gençler daha farklı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır ki bunlardan en büyüğü, en temel ihtiyaç olanı barınmadır. Yurt olanaklarının kısıtlı olması, bütçelerini aşıya da öğrencileri birkaç arkadaş ortaklaşa ev tutmaya mecbur bırakmaktadır. Ne var ki burada konut sayısının kısıtlı olması bir ilçe olduğu için öğrenciler ya kendilerine uygun ev bulamamakta ya da ekonomik imkânlarını çok zorlayacak yüksek kiralarla karşı karşıya kalmaktadır (K9-44-K).

Öncelikle bölgedeki öğrenci sirkülasyonuna rağmen yetersiz kalan öğrenci yurdu, öğrencileri kiralık ev arayışına itmektedir. Yüksek kira bedelleri ve seçeneklerin azlığı ile öğrenciler ekonomik sıkıntı ile karşılaşmaktadır (K12-40-K).

Öğrencilerin en sık karşılaştığı problemlerden biri de yeterli sayıda öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılayacak ekonomik yurtlar ya da öğrenci evlerinin olmamasıdır (K31-19).

Öğrencilerin söylemleri doğrultusunda barınma sorununun ciddi bir boyutta olduğu söylenebilir. Yurt çıkmayan öğrenciler çaresiz bir şekilde kiralık ev arayışına yönelmektedir. Ancak ilçenin küçük olması öğrencilerin bütçelerine göre kiralık ev bulmakta sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Barınma sorunu yaşayan öğrencilerin özellikle ekonomik sorun vurgusu yapması dikkati çekmektedir. Dolayısıyla barınma sorununun ekonomik durumla güçlü bir ilişkisi vardır. Özellikle kiralık ev sayısının az olması mevcut kiralık evlerin pahalı olmasına neden olmaktadır.

Arkadaşlarımla ev aramaya çıktık ancak kendimize göre ev bulamadık. Ya da bir öğrenciye göre çok pahalıydı (K26-22-K).

Neden ve sonuçlarıyla üniversite öğrencilerinin sorunlarını ele bir çalışmanın sonuçlarına göre barınma sorununun ekonomik faktörler, sağlık kaygısı ve yalnızlık hissiyle doğrudan ilişkisi bulunmuştur. Çalışmada ayrıca biyo-psiko-sosyal sağlığın korunması ve akademik başarının sağlanması için yetersiz barınma koşullarının iyileştirilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır (Kara, Aykut ve Pulat, 2019). Böylece beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler olarak üniversite öğrencilerinin daha başarılı olmaları ve sağlıklı bir gelecek planlamaları mümkün olabilecektir.

İlçenin İmkânları

Üniversite yerleşkelerinin kurulduğu kentlerde belli bir öğrenci grubu uzun bir süre artık bu şehirlerde yaşamını sürdürmektedir. Üniversitelerin öğrenci kapasitelerine bağlı olmakla birlikte farklı illerden birçok öğrencinin hayatı söz konusu kentlerde sürdürmesi ise beslenme, barınma, ulaşım, sağlık, alışveriş vb. ihtiyaçların artık burada karşılanması anlamına gelmektedir. Özellikle de imkânların kısıtlı olduğu kentlerde söz konusu ihtiyaçların karşılanması çeşitli yönlerden sorun teşkil etmektedir.

Alışveriş yapacağımız yer neredeyse yok ya da bulunduğumuz yerden uzakta. İnternette alışveriş yaptığımızda da ister istemez kargo problemleri yaşanmakta (K21-20-K).

İlk başta Borçka'yı merkez zannetmiştim. Her halükarda biraz beklentilerimin altındaydı. Borçka'ya geldiğim ilk anda bir ön yargı oluştu (K19-22-K).

Borçka'ya geldiğim zaman adapte olmada sıkıntı çektim. Bu yüzden öğrenci şehri olduğunu düşünmüyorum (K28-20-K).

Üniversitelerin bulunduğu kentlerin sosyal etkinlik ve aktivite açısından zengin olması öğrenciler tarafından önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Öğrencilerin bu açıdan söz konusu kenti değerlendirmeye yönelik ifadeleri şöyledir:

Gezilecek yerler kısıtlı. Hep aynı yerler, döngünün içerisindeyiz. Vaktimizi arkadaşlarımla güzel bir aktivite bulup geçiriyorum (K29-21-E).

Diğer bir sorunumuz ise ilçemizin aktivite olarak alışveriş olarak yeterli olmadığını düşünüyorum ve bu nedenle yeni bir şeylerin peşinden koşulması gerekmektedir. Örnek vericek olursam bir sinema olabilir veya bir bowling salonu.. (K33-19-E).

Fiziki, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan yeterince gelişmemiş kentlerde üniversitelerin kurulması kentlerde beklenen sosyo-ekonomik etkiyi yaratmayacağı gibi sosyo-kültürel zemini ve beklentileri yerli halktan daha yüksek ve potansiyel tüketici olan öğrencileri de olumsuz etkilemektedir. Zonguldak ilinde üniversite okuyan öğrencilerle yapılan bir çalışmada öğrencilerin %28,8'i Zonguldak ilinin sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtmiştir (Demirsoy, 2017). Bir çalışma ile üniversite şehri ölçütleri belirlenmiş ve bu ölçütler; ulaşım özellikleri, barınma, üniversiteye kayıtlı öğrenci nüfusu, sosyo-kültürel imkânlar, mal ve hizmete erişim, öğrencilere dönük kentsel mekân kullanımı, yerel yönetimlerin desteği ve istihdam olarak tespit edilmiştir (Ateş ve Tunçel, 2023). Bu kriterlere göre bir karşılaştırma yapıldığında ve öğrencilerin görüşleri dikkate alındığında kentin öğrenciler açısından yeterli ölçütlere sahip olmadığı söylenebilir.

Kültürel farklılıklar

Üniversite hayatının öğrencilere kazanımlarından biri kültürel kaynaşmanın sağlanmasıdır. Ancak farklı şehirlerden gelmiş olmanın beraberinde getirdiği farklılıklar bazı öğrenciler açısından sorun teşkil etmektedir. Literatürde kültürel duyarlılık olarak yer alan bu durumun bazı evrelere ayrıldığı ve süreç içerisinde bir değişim beklediği görülmektedir. Buna göre inkâr, savunma, azaltma, kabul, uyum ve bütünleşme süreçleri yaşanarak kültürel farklılıklardan keyif alma durumu yaşanmaktadır (Özbolat ve Aksaç, 2022). Öğrencilerin bu durumu destekleyen görüşleri şöyledir:

Birçok farklı kültürden bir araya gelmiş öğrenciler olarak birçok çatışma yaşanıyor. Buna yönelik kültürel farklılıklar ile ilgili sorun yaşayan öğrencilere konferans veya bilgilendirici etkinliklerde bulunabilirler. Farklı kültürlerden gelen öğrencilerin uyum içinde çalışmalarına yönelik grup çalışmaları yapılmalıdır (K2-19-K).

İlk zamanlar çok sıkıntı çektim çünkü o kadar uzak bir yerden geliyorsun ve yeni insanlar, yeni kültür falan alışamamıştım. Sonra sonra alıştım ama (K24-19-K).

Ayrıca öğrencilerin gittikleri şehirlerde toplum ve çevrenin önyargılı yaklaşımı öğrencileri rahatsız etmektedir. Giyim, konuşma ve diğer bazı ayırıcı özellikler öğrencilerin şehirde "yabancı" olarak anılmasına neden olmaktadır ve bu düşünce bazı olumsuz tutumları beraberinde getirebilmektedir.

İnsanların bize kötü gözle bakmaları beni çok kırıyor. Bu da adapte olmama engel oluyor. Her gün buradan gitmek için dua eder hale geldim (K27-22-K).

Tanımadığım bir yerde nasıl davranacağımı bilmediğim, tanımadığım bir bölgede kültür... İnsanların öğrencilere karşı tavrından dolayı...(K22-19-E).

Yukarıdaki aktarımlara bakıldığında öğrencilerin toplum ve çevrenin tutumundan rahatsız oldukları ve bu durumun üniversite hayatına uyumu zorlaştırdığı, bazı öğrencilerin de söz konusu tutumlardan dolayı bir an önce üniversiteyi bitirmek istediği görülmektedir.

Sağlığa Erişim

Öğrencilerin yaşadıkları ilçeyi değerlendirmeleri istendiğinde vurgulanan sorun alanlarından bir diğeri ilçedeki sağlık imkânlarına ilişkin olmuştur.

Hastanede doktor sayısı yetersiz ve ilgi az (K8-21-K).

Doktora gideceksen ya Artvin merkez ya Hopa diyorlar. Bazıları da direk Rize'ye gidin diyor. Ben bu durumu hala mantıklı bulmuyorum (K19-22-K).

Buradaki hastane de poliklinikler az ve yetersiz. Hasta olduğumuzda bizi başka hastanelere sevk etmektedirler. Burada kalan öğrenci ve halk için kötü bir durumdur (K21-20-K).

Öğrencilerin değerlendirmelerinden ilçenin sağlığa erişim noktasında yeterli imkânlarla sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Hastanesindeki doktor ve polikliniklerin yeterli olmadığı ve bunun için de öğrencilerin il merkezine ve diğer komşu illerdeki hastanelere yönlendirildikleri görülmektedir. Literatürde sağlık hizmetlerine erişememenin bireylerin fiziksel sağlık sorunlarını arttırabileceğine dikkat çekilmektedir (Yenihan, Balcı ve Ün, 2020).

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin üniversite deneyimlerini ve yaşadıkları sorunları ortaya koymaktır. Bu bağlamda öğrencilerin aileden ilk ayrılış ve aile özlemi, üniversiteye uyumları, barınma, beslenme, ulaşım ve ekonomik sorunlarla karşılaşma durumlarına ilişkin detaylı bir irdeleme yapılmıştır. Araştırmanın ulaştığı sonuçlara göre MYO'nun küçük bir kentte bulunması temasına bağlı ulaşım, sağlığa erişim ve ilçenin imkanları sorunları; öğrencilerin genel sorunları temasına bağlı ise aileden ilk ayrılış, motivasyon düşüklüğü, sosyal etkinlikler – aktiviteler, barınma sorunları, uyum sağlama problemi, yurt sorunları, kültürel farklılıklar, beslenme sorunları, ekonomik sorunlar ve aile özlemi sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar arasında en çok kodlanan bölümler ise sırasıyla sosyal etkinlikler-aktiviteler (%17,2), üniversiteye başlama ve ilk ayrılış (%12,9), yurt sorunları (%11,8), ulaşım sorunları (%11,8), beslenme sorunları (%8,6), barınma sorunları (%6,5) ve ardından diğer sorunlar gelmektedir. Bu sonuçlar üniversite öğrencilerinin farklı sorunları çeşitli boyutlarda yaşadıklarını ve bu sorunların üniversite yaşamını zorlaştırdığını açıkça göstermektedir.

Araştırmanın ulaştığı sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla büyük oranda örtüşmektedir. Zira literatürde öğrencilerin barınma sorunları, ekonomik sorunlar ve uyum problemleri yaşadıkları belirtilmektedir (Yavuzer vd., 2005). Yine öğrencilerin yaşadığı çeşitli sorunların (beslenme, yabancılık çekme, kenti beğenmeme) uyum sürecini zorlaştırdığını ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Şahin vd., 2009). Literatürde üzerinde önemle durulan öğrencilere yönelik diğer bir sorun ise ekonomik sorunlardır. Ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan öğrencilerin öğrenim sürecinde ciddi zorluklar yaşadıkları ve bu durumun akademik başarıyı olumsuz yönde etkilediği vurgulanmaktadır (Kazu, 2018; Doğan ve Akçalı, 2021). Diğer taraftan barınma sorununun öğrencilerin derse katılım sorunlarını ortaya çıkardığı ve bunun öğrenciler üzerinde ciddi etkileri olduğu tespit edilmiştir (Broton, 2019). Üstelik bu durum öğrencilerin sosyal yaşamlarına da yansiyabilmektedir (Filiz ve Çemrek, 2006). Dolayısıyla araştırmamızda ortaya çıkan motivasyon düşüklüğü sorununun başta ekonomik sorunlar olmak üzere diğer sorunlarla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu sonuçlar literatürde yer alan öğrencilerin çeşitli sorunlar yaşadıkları ve bu sorunların öğrencilerin genel refahlarını olumsuz etkilediği teziyle (Kacur ve Atak, 2011) uyusmaktadır.

Bu araştırmanın bir diğer bulgusu beslenme sorunu olmuştur. Bu konuda yapılan bir çalışma üniversite öğrencilerinin toplu beslenme yetersizliği ve ekonomik faktörler nedeniyle beslenme sorunları yaşadıklarını tespit etmiştir (Özütürker ve Koca-Özer, 2016). Bu sonuç, araştırmamızın sonucunu desteklemektedir. Bu sorunun da öğrencilerin günlük yaşamları, genel sağlıkları ve akademik motivasyonları üzerinde önemli rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Literatürde stres kaynağı ve akademik başarı üzerindeki olumsuz etkisiyle değerlendirilen bir diğer sorun barınma sorunudur (Kara vd., 2019). Bu sorun öğrencilerin üzerinde sıklıkla durduğu ve dolayısıyla araştırmamızın ortaya koyduğu önemli bir sorun olmuştur. Barınma sorununun ayrıca öğrencilerin uyum problemlerini tetiklediği (Akın ve Özbaş, 2019) ifade edilmektedir. Üniversite öğrencilerinde uyum sağlama probleminin özellikle üniversiteye yeni başlayan öğrencilerde yaygın olduğu kabul edilen bir durumdur (Özkan ve Yılmaz, 2010; Altunöz, 2014). Uyum sağlamada güçlük çeken öğrencilerin ise yalnızlık hissi yaşayabileceği ve akademik başarı düşüklüğü riskiyle karşı karşıya kalabilecekleri belirtilmektedir (McKenzie ve Schweitzer, 2001). Uyum sağlama sürecini zorlaştıran bir diğer husus ise sosyal etkinlik ve aktivitelerin olmaması veya bunlara katılımın düşük düzeyde kalmasıdır. Bu durumun akademik uyumu da zorlaştırdığı aktarılmaktadır (Altunöz, 2014). Araştırmamızda da sosyal etkinliklerin yetersizliği ve motivasyon düşüklüğü sorunları öğrenciler tarafından ifade edilen sorunlar arasında yer

almıştır. Kültürel farklılıkların da uyumu zorlaştırdığı belirtilmektedir (Donat vd., 2019) ki bu araştırmada da öğrenciler kültürel farklılıklara vurgu yapmıştır.

Ayrıca literatürde ailesinden uzakta yaşayan öğrencilerin aileleriyle yaşayanlara nazaran daha çok sorun yaşadıkları (Saraçoğlu, 1993) ve yine ailesinden uzakta yaşayanların aile özlemi duydukları (Dirimeşe, 2022) belirtilmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinden uzakta yaşıyor olmalarına bağlı olarak aile özlemine ilişkin vurguları literatürdeki mevcut bilgiyle örtüşmektedir.

Son tahlilde, araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlara göre öğrenciler çok boyutlu psiko-sosyo-ekonomik sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların da öğrencilerin genel refahlarını olumsuz etkileyebileceği, yaşam kaliteleri ve akademik başarı düzeylerini düşürebileceği ortadadır. Nitekim üniversite öğrencilerinin sorunları ile ilgili yapılan çalışmalar da bu durumu desteklemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin beliren yetişkinlik döneminde potansiyellerini kullanabilmeleri, sağlıklı bir gelecek inşa edebilmeleri ve kariyer gelişimlerini tamamlayabilmeleri için bu araştırmanın ortaya koyduğu çok boyutlu sorunların dikkate alınması gerekmektedir. Zira beliren yetişkinlik döneminde kimlik arayışı devam etmektedir, gelecekle ilgili planlar yapılmaktadır, büyük beklenti ve umutlar söz konusudur, aileden ayrılma ve kendi yaşamını kurmaya hazırlık vardır ve bireyler kendi yaşamlarını değiştirebilecek pek çok fırsatla karşılaşabilmektedir (Atak ve Çok, 2010). Beliren yetişkinlik dönemindeki üniversite öğrencilerini bekleyen bu denli farklı görevlerin yerine getirilebilmesi için öğrencilerin karşılaştıkları sorunların kalıcı olarak çözülmesi beklenmektedir. Bu tür somut adımlar hem beliren yetişkinlik döneminin başarılı ve etkili geçmesini sağlayacaktır hem de üniversite öğrencilerinin akademik başarılarını ve motivasyonlarını arttırabilecektir. Ayrıca yaşam kalitesinin artması ve sağlıklı bir üniversite atmosferinin oluşması için de bu gereklilik arz etmektedir.

5. Öneriler

Bu araştırmanın sonuçları, öğrencilerin yaşam kalitelerini arttırma, üniversite yaşamına uyumu kolaylaştırma ve öğrencilerin akademik başarılarını arttırmaya yönelik çözülmesi gereken öğrenci sorunlarını bir MYO örneğinde ortaya koymuştur. Dolayısıyla araştırma belli bir üniversitedeki örnekleme sınırlıdır ve bu durum daha geniş bir örnekleme farklı sorunların tespit edilebileceğini göstermektedir. Sonraki araştırmalarda bu çalışmada ortaya çıkan sorun alanlarının öğrencilerin yaşam kalitesi ve akademik başarı düzeyi üzerindeki etkisi doğrudan irdelenebilir. Öğrenciler için ise söz konusu sorunları daha kolay çözebilmeleri, baş etme kapasitelerini arttırabilmeleri ve uyum sürecini daha kolay/hızlı yaşayabilmeleri için üniversite danışmanlık hizmetlerinin arttırılması/geliştirilmesi önerilebilir. Ayrıca öğrenci temsilciliklerinin daha aktif ve öğrenciye yönelik programlar yapmaları; öğrenci dostu ulaşım, barınma ve yemek gibi düzenlemelerin yapılması; belediyelerle işbirliği içinde öğrenciye yönelik organizasyonların arttırılması sağlanabilir. Böylece öğrenciler için daha uygun yaşam ve etkili öğrenme koşullarının geliştirilebilmesi sağlanabilecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adıgüzel, E., Çelik, E., Mülayim, M., Öksüz, R. H., Aba, A., & Uludağ, A. G. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Beslenme Durumu ile Akademik Motivasyon Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 51(3), s. 26-35.

- Akın, M. & Özbaş, M. (2019). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Öğrencilerinin Toplu Taşımayla İlgili Sorunlarını Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. *SSD Journal*, 4(16), s. 736-747.
- Altunöz, R. (2014). Üniversiteye Yeni Başlayan Öğrencilerin Uyum Sorunu ve Çözüm Yolları. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı.
- McKenzie, K. & Schweitzer, R. (2001). Who Succeeds at University? Factors Predicting Academic Performance in First Year Australian University Students. *Higher Education Research and Development*, 20(1), s. 21-33.
- American Psychologist, 55, s. 469-480.
- Analysis, London, UK: Sage Publications.
- Arici, F., Ekin, Ö., & Efendioğlu, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Eğitimi Ve Yaşamına İlişkin Problemleri: Bir Durum Çalışması. *Journal of Advanced Education Studies*, 1(2), s. 79-95.
- Arnett, J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties.
- Atak, H., & Çok, F. (2010). İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), s. 39-50.
- Atak, H., Kapçı, E. G., & Çok, F. (2013). Yetişkinliğe Geçişte Bireyleşme Türleri ve Kimlik Statüleri: Üniversite Öğrencileri ve "Unutulan Yarı". *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 16(2), s. 71-82.
- Ateş, D., & Tunçel, H. (2023). Üniversite Şehri Kriterleri: Eskişehir Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 21(2), s. 198-234. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1260029>.
- Broton, K. M. (2019). A Review of Estimates of Housing Insecurity and Homelessness Among Students in Us Higher Education. *Journal of Social Distress and Homelessness*, 29(1), s. 25-38.
- Burcu, E. (2002). Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), s. 83-103.
- Charmaz, K. (2006). Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative
- Çelikkaleli, Ö., & Demir, S. (2024). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunun Depresyon Üzerindeki Etkisi: Öz-Düzenlemenin Aracılık Rolü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(14), s. 224-246. <https://doi.org/10.56677/mkuefder.1591865>.
- Demirsoy, S. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Kentleşme Süreçleri Üzerine Etkileri: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya.
- Dirimeşe, E. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Yoksulluk. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 12(3), s. 545-559. <https://doi.org/10.5961/higheredusci.1139389>
- Doğan, H. & Akçalı, G. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Sosyo-Ekonomik Sorunlar Üzerine Bir İnceleme. *Journal of University Research*, 4(3), s. 309-316.
- Donat, A., Bilgiç, B., Eskiocak, A., Koşar, D. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(3), s. 451-459.
- Erdem, A. R. (2013). Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Roller ve Görevleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 3(2), s. 109-120.
- Erdoğan, S., Şanlı, H., & Şimşek Bekir, H. (2005). Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Üniversite Yaşamına Uyum Durumları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), s. 479-496.
- Ergin, A., & Karataş, H. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Başarı Odaklı Motivasyon Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), s. 868-887.

- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Problemler ve Psikolojik Yardım Arama Gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), s. 94-107.
- Filiz, Z. & Çemrek, F. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorunlarının Uygunluk Analizi ile İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), s. 207-224.
- Gültekin, N., Çelik, A., & Nas, Z. (2008). Üniversitelerin Kuruldukları Kente Katkıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), s. 264-269.
- Gümüş, N. (2017). Şehir Pazarlaması Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Şehre Yönelik Algılarının Belirlenmesi: Kastamonu İlinde Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (26), s. 299-314.
- İlgar, M. Z., İlgar, S. C. (2013). Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori (Temellendirilmiş Kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s. 197-247.
- Işkın, M., & Saruışık, M. (2017). Öğrencilerin Besin Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 33-42.
- Kacur, M., & Atak, M. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Sorun Alanları ve Sorunlarla Başetme Yolları: Erciyes Üniversitesi Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), s. 273-297.
- Kara, H. Z., Aykul, M., & Pulat, A. B. (2019). Neden ve Sonuçları İtibariyle Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorunu. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), s. 78-91.
- Kara, H. Z., Aykul, M., & Pulat, A. B. (2019). Neden Ve Sonuçları İtibariyle Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorunu. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), s. 78-91.
- Kazu, İ. Y. (2018). Sosyo-Ekonomik Açından Dezavantajlı Kişilerin Eğitimleri Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (34), s. 38-47. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1912>
- Kızıltan, G. (2000). Başkent Üniversitesi Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programına Kayıtlı Öğrencilerin Beslenme Bilgi Düzeyi Ve Beslenme Durumuna Beslenme Eğitiminin Etkisi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 29, s. 34-41.
- Kiraz, Z. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları: Tokat Örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 9(9), s. 521-534.
- Koç, M., Avşaroğlu, S., & Sezer, A. (2004). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarıları ile Problem Alanları Arasındaki İlişki. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(11), s. 483-498.
- Korkmazer, F. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Motivasyon Algılarının İncelenmesi Üzerine Bir Alan Çalışması. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), s. 502-515.
- Koyuncu, A. A., & Güneş, Ş. (2020). Uluslararası Öğrencilerin Yaşam Memnuniyeti: Siirt Üniversitesi Öğrencileri Örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları*: 47, s. 91-118.
- Owen, F. K., & Çelik, N. D. (2018). Yaşam Boyu Sağlıklı Yaşam Ve İyi Hali. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(4), s. 440-453.
- Özbolet, A., & Aksaç, A. (2022). Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 22(2), s. 273-290. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1146939>.
- Özer, S., & Dikmen, O. (2020). Farklı İllerden Gelen Üniversite Öğrencilerinin Kış Sporları Merkezlerinden Yararlanma Durumlarının Belirlenmesi: Erzurum Atatürk Üniversitesi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(Özel Sayı), s. 371-384.
- Özkan, S. & Yılmaz, E. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Yaşamına Uyum Durumları (Bandırma Örneği). *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 5(13), s. 155-171.

- Özşaker, M. (2012). Gençlerin Serbest Zaman Aktivitelerine Katılmama Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14(1), s. 126-131.
- Özütürker, S., & Özer, B. K. (2016). Erzincan Üniversitesi Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları ve Antropometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), s. 63-74.
- Pedrelli, P., Nyer, M., Yeung, A., Zulauf, C., & Wilens, T. (2015). Üniversite Öğrencileri: Ruh Sağlığı Sorunları ve Tedavi Hususları. Akademik Psikiyatri, 39, s. 503-511.
- Sahin, I., & Fırat, N. . Ş. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları. Education Sciences, 4(4), s. 1435-1449. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Saraçoğlu, S. (1993). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Belli Başlı Problemleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Schlarb, A. A., Friedrich, A., & Claßen, M. (2017). Sleep Problems in University Students–An İntervention. Neuropsychiatric Disease and Treatment, s. 1989-2001.
- Scott, P. (2002). Küreselleşme ve Üniversite: 21. Yüzyılın Önündeki Meydan Okumalar. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2(1), s. 193-208.
- Shiah, Y. J., Huang, Y., Chang, F., Chang, C. F., & Yeh, L. C. (2013). School-Based Extracurricular Activities, Personality, Self-Concept, And College Career Development Skills İn Chinese Society. Educational Psychology, 33(2), s. 135-154.
- Singh, A., Uijtwilligen, L., Twisk, J.W., van Mechelen, W. & Chinapaw, M.J. (2012). Physical Activity and Performance at School: A Systematic Review of the Literature Including a Methodological Quality Assessment. Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 166 (1), s. 49-55.
- Şahin, İ., Fırat, N. Ş., Zoraloğlu, Y. R., Açıkgöz, K. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Sorunları. Journal of New World Sciences Academy, 4(4), s. 1436-1449.
- Şen, G. & Emre-Özer, Y. (2018). Üniversite Öğrencilerinin İklim Değişikliği ve Çevre Sorunları Konusundaki Farklılıklarının Değerlendirilmesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Örneği. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), s. 667-688.
- Tanner, J. L. (2006) Recentring During Emerging Adulthood: A Critical Turning Point İn Life Span Human Development. Emerging Adults İn America: Coming Of Age İn The 21st Century içinde, JJ. Arnett ve LT Tanner (ed) American Psychological Association: Washington DC., s: 21-27.
- Tektaş, M., & Tektaş, N. (2010). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Zaman Yönetimi ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(23), s. 221-229.
- URL1: <https://artvin.ktb.gov.tr/TR-55836/borcka.html>, (Erişim Tarihi: 21.01.2025).
- URL2: <https://www.borcka.bel.tr/sehrin-nufusu-ve-tarihi/>, (Erişim Tarihi: 22.01.2025).
- URL3: <https://borcka.artvin.edu.tr/>, (Erişim Tarihi: 22.01.2025).
- Van Rooij, E. C., Jansen, E. P., & van de Grift, W. J. (2018). First-Year University Students' Academic Success: The İmportance of Academic Adjustment. European Journal of Psychology of Education, 33, s. 749-767.
- Varol, D. (2023). Kimlik Gelişiminde Sosyal Bağlamın Rolü Üzerine Bir Gözden Geçirme Çalışması. Yaşadıkça Eğitim, 37(3), s. 972-989.
- Yağmur, Y., & Tarcan İçigen, E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme Süreci ve Rekreasyon Faaliyetlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 27(2), s. 227-242.

- Yavuzer, H., Meşeci, F., Demir, İ., & Sertelin, Ç. (2005). Günümüz Üniversite Gençliğinin Sorunları. *HAYEF Journal of Education*, 2(1), s. 79-91.
- Yenihan, B., Balcı, B., & Ün, Ç. B. (2020). Farklı Şehirlerden Gelen Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Sorunlar ve Sosyal Dışlanma İlişkisi: Kırklareli Üniversitesi'nde Nitel Bir Araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(1), s. 69-83.
- Yeşilçiçek, K., & Kahriman, İ. (2010). Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Aile Ve Arkadaşlarından Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), s. 10-21.
- Yeşilyaprak, B. (1985). Üniversite Gençlerinin Psikolojik Sorunları. *Eğitim ve Bilim*, 10(57), s. 32-37.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H., (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F., Göçen, S., & Yardımcı, R. (2017). Toplumsal Sorunların Çözümünde Üniversitelerin Rolü. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(12), s. 138-149.
- Yükseköğretim Bilgi Sistemi (2024). Öğrenin Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 16.09.2024).
- Yüksel, İ. (2020). Yükseköğrenim Öğrenci Yurtlarında Barınan Öğrencilerin Gıda Güvenliğine Yönelik Tutum Ve Davranışları; Balıkesir Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 526-539, doi: 10.11616/asbi.1585820

İmece ile Kurulan Kadim Yerleşim Yeri Seben

Seben, the Ancient Settlement Founded by İmece

Mustafa KILINÇ¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 28.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Tarama modeliyle gerçekleştirilen bu araştırma Türk kültürüyle bezenmiş Bolu'nun Seben İlçesi'nin tarihi gelişimi, eğitim ve kültürü üzerine bir inceleme olan betimsel bir araştırmadır. Bu araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Seben, Frigyalılar, Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti dönemine uzanan kadim bir yerleşim alanı olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde Keskinli/Çarşamba ismiyle nahiye merkezi olan Seben birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmanın amacı; Seben ilçe tarihini, yeni belge ve bulgularla ortaya çıkarmaktır. Araştırmada veri toplama aracı olarak incelemeye alınan veriler; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), konu ile ilgili telif eserlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Seben, İmece, Türkmen, Eğitim

&

Abstract: This research, carried out with the survey model, is descriptive research that is an examination of the historical development, education and culture of Seben District of Bolu, which is adorned with Turkish culture. In this research, document analysis, one of the qualitative data collection techniques, was used and the obtained data was examined by content analysis method. Seben has been an ancient settlement dating back to the Phrygians, Roman, Byzantine and Ottoman Empire periods. Seben, which was the town center of Keskinli/Çarşamba during the Ottoman Empire, hosted many cultures. The purpose of this study; To reveal Seben District History with new documents and findings. The data examined as a data collection tool in the research; The Prime Ministry of the Presidential State Archives of the Republic of Türkiye (DAB) contains copyrighted works on the subject.

Keywords: Bolu, Seben, İmece, Turkmen, Education

Atıf/Cite as: Kılınç, M., (2025). İmece ile Kurulan Kadim Yerleşim Yeri Seben. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 526-539. doi: 10.11616/asbi.1585820

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Doç. Dr., Mustafa Kılınç, Amasya Üniversitesi, mustafa.kilinc@amasya.edu.tr.

1. Giriş

Seben, tarihi dokusu ve kültürü ile kendine özgü yapısı olan Bolu ilinin ve Türkiye'nin güzide ilçelerinden biridir. İlçe Anadolu'nun kültür özellikleri ile Türk toplum yapısının unsurlarını yaşayan ve yaşatan bir yerleşim sahasıdır. İlçenin çevre yerleşim alanına kuzey ve güneyden bağlantı yolları bulunmaktadır. Kuzey giriş kapısı; Bolu'dan başlayarak ormanların içinden geçilen, kaynak sularının sıralandığı soğuk suları ve kıvrımlı yolları ile meşhurdur. Güneydeki giriş kapısı ise başkent ilçelerinden Nallıhan üzerinden geçilen, tarihi kalıntılar, verimli araziler ve tarihi hamam görseliyle meşhurdur. İlçe Türk kültürü ve İslam kültürüyle yoğrulmuş bir yerleşim alanıdır. Seben, sokaklarında sincapların dolaştığı, asırlık faal pazarıyla çarşamba günleri halkın kaynaştığı, yöresel bayram ve etkinlikleriyle misafirperverliklerin gösterildiği bir Türkmen yurdudur. Bu yurt; "Seben" diye isimlendirilen yemek tahtasının üzerinde kabaklısından elmasına eşsiz ikramların sunulduğu yöredir. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne hizmet etmiş, alimlerin ders verdiği, sadrazam memleketi, bazen kaza merkezi, bazen köy bazen de nahiye olarak tarih sahnesinde varlığını sürdüren bir yerleşim alanı olmuştur. Ülkemizin en farklı konuşma şivesine de sahip yöre halkı, ilçenin kendine ait mimari yapısıyla yapılmış evlerde yaşamını sürdürmektedir. Tarihi ve doğal güzellikleri ve insanıyla, semt yaşamaya değer bir bölgedir. Çalışmaya bu ismin verilmesinin nedeni ilçenin 1946 yılı itibarıyla ilçe olabilmesi için yöre halkının imece² usulü kendi köylerinin adına, ilçe merkezinde birer ikişer ev yaptırmışından³ kaynaklanmıştır. Yerleşim yerinin ilçe olabilmesi için imece usulü kendi köyleri adına ortak olarak ilçe merkezi olacak alanda ev yapılması, bir ilki oluşturmaktadır.

Seben, eski bir yerleşim yeridir (Metin,2023, s.15). *Seben'de "ilk yerleşimin Hititler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Milattan önce 1000'li yıllara yaklaşıldığında ise sırası ile Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Bitinyalılar (M.Ö. 334), Romalılar (M.Ö. 74), Bizans (395), Selçuklular ve son olarak Osmanlı Devleti buraya hâkim olmuştur. Selçuklu Devleti bölgeye hâkim olduktan bir süre sonra bölge tekrar Bizans hakimiyetine geçmiştir ve 1332 tarihinde Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirmiştir."* (bolu. ktb. gov. tr, seben,2024). Başka bir kaynakta bölgenin 1324 yılında Osmanlı hakimiyetine girdiği ifade edilmektedir (Tunçay, 2018: 28).

2. İlçenin Tarihi Yer Adları

Seben ilçesi adının kökeni hakkında genel kanı; "Seben adı halk arasında Semen olarak da bilinen Seben dağlarından gelmektedir. Seben kelimesi Divanı Lügati't Türk'te "uzun veya siori nesne" anlamına gelen söbi ve subı⁴ kelimeleriyle ilgilidir." (Öztürk, 2020: 24). Eldeki kaynaklar ışığında Seben adının kökeni ile ilgili başka teoriler de ileri sürülebilir. Bu bağlamda Seben yerleşim yeri adının, Bolu'nun Türkler tarafından fethi sonrası yöreye yerleşen veya mevsimlik konaklayan "Cemaat-i Sebenlü" topluluğu adından geldiği de söylenebilir (Taş,1993, s.96). Bu teorinin kaynağı ise Türklerde topluluk ve yer adlarının kişi ad veya lakabına izafetle de konulduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır (Taş,1993, s.94). Seben yerleşim yerinin Osmanlı Döneminde Pavli köyü adı ile Kıbrıscık ilçesine bağlı olması ("T.C. Kıbrıscık Kaymakamlığı-Tarihçe", 2025), (Taş,1993, s.188) ve 16. Yüzyılda Kıbrıs (Kıbrıscık) kazasının sınırlarının Bolu sancağı sınırları dışına taşdığı düşünüldüğünde (Taş,1993, s.53) "Cemaat-i Sebenlü" yörüklerinin günümüz Seben ilçesi ile ilgili bağlantılarının olduğu düşünülmektedir.

Seben'de Türklerde yer adı verme geleneğinden; Oğuz boy adlarının yer adı olarak alınması (Kızık, Yuva), dini hayatla ilgili yer adları (Musasofular), İcra edilen mesleklerle ilgili yer adları (Bakırlı, Değirmenkaya), yerleşim yeri ve çevresine ilişkin özelliklerin belirtildiği yer adları (Bakırlı, Bozyer, Çeltikderesi, Değirmenkaya, Karaağaç, Dereboyu, Susuz, Tepeköy), yerin bir başka yere göre durumunu belirleyen yer adları (Güneyce), iklim ve bitki örtüsüne bağlı olarak verilen yer adları (Çeltikderesi, Karaağaç, Korucuk), su ile ilgili yer adları (Çeltikderesi, Kuzgölcük, Susuz), hayvan adlarının yer adı olarak belirlenmesi

² İmece: Kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi. Birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi. "Türk Dil Kurumu Sözcükleri, İmece", 2025).

³ Seben İlçe Milli Eğitim Müdürü Rıfat Orhan ile Sözlü Tarih. 05.08.2024. Bu evlerden yedi/sekiz adet halen varlıklarını korumaktadır. Emekli okul müdürü ve öğretmen Erdoğan Kahraman ile Sözlü Tarih, 29.08.2024. Yazar ilçede çalıştığı dönemde görüşme yapılan kişilerle mesai arkadaşlığı yapmıştır.

⁴ "Söbi; Baş uzun ve siori olan nesne. Bir adamın başı yuvarlak olmazsa "söbi baş" denir, "söbü kafa" demektir." (Atalay, 1986: 217).

(Tazılar, Doğanç), renk ve yönlerin yer adı olarak belirlenmesi (Gökhalliler, Karaağaç) (Süme, 2018: 269-281) gibi yerleşim yer adları bulunmaktadır. Bu da yörenin Türk yurdu olduğunun kanıtıdır.

3. Seben'in Osmanlı Tarihindeki Yeri

İlçede Osmanlı Devleti'nin kültürel özellikleri görülmektedir. Bu özellikler; yemek kültürü, giyim kuşamdan, düğün ve eğlence anlayışlarından, dini ve yerel bayramlara kadar her alanda kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Bunlarla beraber Osmanlı Devleti tarihinde de ilçenin önemli bir tarihi mirası bulunmaktadır.

Çelebi Mehmet Ankara Savaşı (1402) sonrası Aandolu'nun Timur tarafından işgali karşısında Timur'un takibinden kurtulmak için koruyucusu Beyazıd Paşa ve diğer erkan ile, ne yapılması gerektiği görüşülmüş; bu görüşte bazıları Amasya bölgesine dönülmesi gerektiği bazıları da sarp dağlara çıkıp beklemenin doğru olduğunu söylediler. Bu sırada Timur, Çelebi Mehmet'e kızını vereceğini söyleyip onu yaklamak istese de Çelebi Mehmet bu tuzağa düşmemiştir. Netice itibariyle Osmanlı sultanlarından Çelebi Mehmet, Timur'un askerlerinden kaçarak sığındığı yer Seben'in etrafındaki mağaralar olmuştur.⁵ Bu mağaralar; Solaklar, Mustar, Çeltikdere mağaralarıdır (İnalçık, 2019: 100,102). Bu mağaraların konumu bölgeye hakim noktada yer alan Nevruz Tepesi etrafındaki vadilerdedir (İnalçık, 2019: 104). Seben mağaraları kanyonlarla birbirlerine bağlantı sağlarken aynı zamanda bu kanyonlar, Kıbrısık ve Beypazarı kanyolları ile bağlantılıdır. Bu durum tehlike anında haberleşmek ve yardım almak, gerektiğinde kabaşka bölgeye kaçış bakımından oldukça avantajlı bir sahadır (Ortaç,2019,s.108,109). Nevruz Tepesi bu açıdan gözetleme kulesi görevini üstlenmiş olmalı. Bu bakımdan ilçenin Osmanlı Devleti'nin devamının sağlanmasında fiziki olarak ayrı bir konumu olmuştur.

Ayrıca Seben mağaralarının konumu da vadi sahalarına hakim noktada olduklarından sığınma için ideal bir yer olmuştur (İnalçık, 2019: 105).

Bunlarla beraber Bolu Çarşamba Kazası Beylik Köyü doğumlu İzzet Mehmed Paşa 1774-1775,1781-1782 yılları aarası iki defa kısa süreli de olsa sadrazamlığa getirilenn kişi olmuştur. ("islamansiklopedisi.org.tr/izzet-mehmed-pasa",2024), (Kılıç, Kayapınar, Kaya, Kılıç ve Kayapınar, 2008: 435-436).

Şekil 3: Seben Solaklar Kaya Evleri

("kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/seben-kaya-evler", 2024).

a. Çarşamba Nahiyesi Belediye Teşkilatının Kurulması

1921-1925 yılını kapsayan Bolu Salnamesinde yer alan bilgilere göre; Çarşamba Nahiyesi elli köyden oluşan "nüfusun bin iki yüz elli üç hânede (3666) inâs, (2863) zükûr olmak üzere cem'an (6508)dır. Nâhiyenin merkezi

⁵ Bu dağlarda yaklaşık bir yıl saklandığı anlaşılmaktadır (İnalçık, 2019: 102-103).

Keskinli karyesidir. Aladağsuyu buradan geçer. Ahâlisi en ziyâde tiftik ve hayvan yetiştirmekle meşgûldür. Ârâzîsinin kuvve-i enbâtiyesi matlûb derece olduğundan mahsûlât-ı zirâiyesi ehemmiyetlidir. Bi'l-hâssa üzüm ve sebzesi mebzûl olub merkez livânın bu babdaki ihtiyâcını kısmen temîn etmektedir. Havası saf ve mutedildir. Halkı umûmîyetle sağlam bir bünnye-i seciyeye mâlik olduğu gibi gâyetle zeki ve çalışkandır. Merkez livâda bahsettiğimiz (Pavlu) Kaplıcası buradadır.” (Kılıç, Kayapınar, Kaya, Kılıç ve Kayapınar, 2008: 481-482).

Resmî kayıtlara göre belediye olan Çarşamba nahiyesi 26 köy, 1245 hane ve 6319 nüfusa sahiptir. Mudurnu kazasına bağlı Çarşamba nahiyesinin merkezi olan ve 46 haneli Keskinli köyünde belediye oluşturulması ve bu belediye kendisine 15 dakikadan 1 saate kadar uzakta olan (ki bu köyler gelişime ve büyümeye açık olan köylerdir) on köyün de büyümesini ve gelişimini sağlayacaktır. Ayrıca bu köyün, vilayet-i hassası hariç elde edileceği öngörülen 4000 kuruş gelirden; 1500 kuruşu maaşlara, 2500 kuruşu ise bayındırlık ve büyümeye kullanılacağı bildirilmiştir. Burada bir belediye meydana getirilmesinin büyük faydalarının olacağı bakanlığa arz edilmiştir. Keskinli köyünde bir belediye teşkilatı meydana getirilmesi uygun görülmüş ve belgenin bir nüshası adı geçen daireye gönderilmiştir (DAB: DH.İD. Tarih: H.09.09.1332).

Tablo 1: Belediye Teşkil Edilecek Olan Çarşamba'nın Keskinli Karyesiyle Cıvarı Kurra Esamisi

Keskinli nam pazar mahalline kurra mesafeleri		Esami-i Kurra	Nüfus Muharreresi			
MESAFESİ			Hanesi	Yekun	Zükur	İnas
Dakika	Saat					
	1	Korucak	38	234	125	109
30	0	Bozyer	34	188	96	92
	1	Güneşler	42	232	118	114
	1	Ayvazlar	22	119	59	60
	1	Kozyakası Maa Kuruçavuşlar	102	574	303	271
	1	Nimetli	65	308	152	156
	1	Gerenözü	62	311	156	155
	1	Gökhaliller	47	209	98	111
15	0	Alpağut	70	357	168	189
15	0	Keskinli	46	225	115	110
		Yekûn	528	2757	1390	1367

(DAB: DH.İD. Tarih: H.09.09.1332).

Tablo 2: Çarşamba Merkez Nahiyesi Olan Keskinli Nam Pazar Mahalline Karyelerin Hane ve Nüfusları

Mesafesi		Esami-i Kurra	Nüfus Muharreresi	
Dakika	Saat		Hanesi	Nüfus Zükur ve İnası
30	1	Solaklar Karyesi	29	147
	1	Korucuk Karyesi	38	234
30	0	Bozyer Karyesi	34	188
	1	Güneşler Karyesi	42	232
	1	Ayvazlar Karyesi	22	119
	1	Kozyakası maa Kuru Çavuşlar Karyesi	102	574
	2	Dereboyu Karyesi	42	243
	4	?	27	152
	3	Kösem Karyesi	19	99
	2	Mandır Karyesi	36	196
	1	Nimetli Karyesi	65	308
30	1	Denizler Karyesi	22	95
	1	Gerenözü Karyesi	62	311
	2	Musasofular Karyesi	73	401
30	2	Karaağaç Karyesi	25	135

İmece ile Kurulan Kadim Yerleşim Yeri Seben
Seben, the Ancient Settlement Founded by İmece

	2	Yağma Karyesi	81	375
	3	Kösenözü Karyesi	34	161
	3	Susuz Karyesi	65	298
	1	Gökhalliller Karyesi	47	209
	2	Bakırlı Karyesi	43	234
30	1	Tepe Karyesi	85	403
	4	Çeltikderesi Karyesi	43	186
30	2	Hoçaş Karyesi	44	194
	2	Bıyıklar Karyesi	49	223
15	0	Alpağut Karyesi	70	357
15	0	Keskinli Karyesi	46	225
		YEKUN	1245	6319

(DAB: DH.İD. Tarih: H.09.09.1332).

Yukarıda ismi geçen köylerin gelişime ve büyümeye açık olan köyler olduğu vurgulanmış. Bu bağlamda bu köylerin geçmiş dönemlerdeki konumlarını sürdürdüğü düşünülmektedir.

4. Seben İlçesinin Kuruluşu

Seben, 1324 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1911 yılında Keskinli Köyü merkezli Çarşamba'da (Seben) bucak kurulmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1472). Seben İlçesi'nin yerleşke yeri olarak nere olduğu ve idari statüsü ile bağlı olduğu birim aşağıda tablo şeklinde özetlenmiştir.

Tablo 3: Seben İlçesinin 1946 Yılına Kadar İdari Yapısı (1855-1946)

Yer Adı	İdari Statüsü	Bağlı Olduğu İdari Birim
<i>Seben (1855 : Pavli-i Bolu) maa Mudurnu ve Kıbrısık (1881: Çarşamba) maa Mudurnu ve Kıbrısık (1911: Seben) (Hacıoğlan)</i>	<i>Kazâ (1855-1863)</i>	<i>Bolu → Kastamonu Eyâleti</i>
"	<i>Kazâ (1864-1865)</i>	<i>Bolu → Kastamonu eyâleti</i>
"	<i>Kazâ (1866-1867)</i>	<i>Bolu → Kastamonu eyâleti</i>
"	<i>Kazâ (1868)</i>	<i>Bolu → Kastamonu vilâyeti</i>
"	<i>Nâhiye (1880)</i>	<i>Bolu → Kastamonu vilâyeti</i>
"	<i>Nâhiye (1881-1888)</i>	<i>Bolu → Kastamonu vilâyeti</i>
"	<i>Nâhiye (1911-1923)</i>	<i>Bolu Müstakil Sancak</i>
"	<i>Nâhiye (1924-1945)</i>	<i>Bolu</i>
"	<i>Kazâ (1946)</i>	<i>Bolu</i>

Kaynak: Sezen, 2017: 669

Seben (Çarşamba) 1911 yılında Mudurnu'ya bağlı nahiye merkezi olduğunda, ilçenin şimdiki adı olan Seben Kasabası henüz yerleşim birimi olarak kurulmamıştı. Seben Kasabası sonradan yerleşim yeri olmuştur (Şimdiki Çarşı Mahallesi) (AnaBritannica, 1989: 190). Seben ismiyle (kasaba) resmi kayıtlarda ulaşılan tarih 1914 yılı olmuştur. (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332). 1946 yılında idari teşkilatlandırmada kaza merkezi adıyla Seben, Seben Kasabası merkezli bir ilçe olmuştur (AnaBritannica, 1989: 190).

Tablo 4: Seben İlçesinin İdari Statüsü (1911-1946)

Yer Adı	İdari Statüsü	Bağlı Olduğu İdari Birim
<i>Hacıoğlan (Keskinli)</i>	<i>Köy</i>	<i>Mudurnu → Bolu → Kastamonu Vilâyeti</i>
"	<i>Nâhiye Merkezi (1911)</i>	<i>Çarşamba → Mudurnu → Bolu → Kastamonu Vilâyeti</i>
"	<i>Nâhiye Merkezi (1924)</i>	<i>Çarşamba → Mudurnu → Bolu</i>
"	<i>Nâhiye Merkezi (1928)</i>	<i>Çarşamba → Merkez → Bolu</i>
"	<i>Kazâ Merkezi (1946)</i>	<i>Seben → Bolu</i>

Kaynak: Sezen, 2017: 321

Seben,... Batı Karadeniz Bölgesine girmekle beraber İç Anadolu Bölgesi ile sınır teşkil eder. Doğusunda Kıbrısık ve Dörtdivan, güneyinde Nallıhan(Ankara), batısında Mudurnu ve kuzeyinde Bolu merkez ilçesi bulunmaktadır. ("Bolu.diyaret.gov.tr/seben",2024). İlçe ismini kuzeyde bulunan Seben Dağlarından almıştır. Seben; yüksek dağ, üstünde yufka açılan tahta, üstünde yufka açılan sofraya, üzerinde yufka açılan yuvarlak hamur tahtası anlamlarına gelmektedir. ("Bolu.diyaret.gov.tr/seben",2024) İlçe; merkezi eski adı Keskinli⁶ olan (Seben)'dir. Bolu merkez ilçesine bağlı Çarşamba Bucağı kaldırılmış, ilişik (6) sayılı cetvelde adları yazılı köylerle Bolu merkez ilçesine bağlı Kıbrısık Bucağı Seben İlçesine bağlanmıştır. (DAB: 30-11-1-0-182-12-14 Tarih: 01.04.1946). Bolu ili merkez ilçesi çok geniş, ormanlı, engelli ve kışı sert ve sürekli geçen bir bölge olup, güneyinde kalan ve Seben Dağları dolayısıyla ayrılmış bulunan Kıbrısık ve Çarşamba Bucakları coğrafya ve ekonomik bakımdan özel durum arz etmektedir. Aylarca Bolu merkezi ile bağlılığı kesilen bu bölge halkının merkezden idare ve denetlenmesinde görülen zorluğu, halkın çektiği sıkıntıyı gidermek, genel kalkınma hareketlerini, sağlık, idare ve güvenlik işlerini yakından denetlemek ve düzenlemek amacıyla kurulmuş olan bu ilçenin, merkezi; asırlık faal pazar, (30) hektarlık orman fidanlığı dolayısıyla bölge ve ekonomisi üzerinde etkisini göstermekte olan ve gelişmeye elverişli bulunan (Seben-Eski Keskinli) olmak üzere sınırlarının kaldırılmış olan Çarşamba Bucağı ilişik (6) sayılı cetvelde adları yazılı köylerle, merkez bucağından alınan bir kısım köylerle Alpağut, Bakırlı, Bozyer, Çavuşlar, Çeltikderesi, Dedeler, Dereboy, Gereözü, Gökhaliller, Güneyçe, Hoçaş, Kaşbıyıklar, Karaağaç, Korucuk, Kozyaka, Kösenenözü, Mandır, Musasofular, Mişürler, Nimetli, Ortatepe, Solaklar, Susuz, Tazılar, Yağma, Yuva (Çarşamba-Keskinli) den katılarak Kızık, Kozgölcük, Kabak, Karaca, Sığırkuyruğu Bolu merkezden katılarak, merkez ilçesinin Kıbrıs Bucağını, kapsamıştır. (DAB: 30-11-1-0-182-12-14 Tarih: 01.04.1946). 20. Yüzyıl başlarında nahiye merkezi Çarşamba adıyla anılan yerleşme yerindeyken Seben kasabası daha sonra kurulmamıştır.⁷ Yörenin yönetsel merkezi daha sonra Seben kasabasına taşınmıştır. ("Bolu.diyaret.gov.tr/seben",2024). İlçenin ilk kaymakamı da Diyarbakır'ın Egil İlçesinde kaymakamlık görevi yaparken ataması Seben ilçesine yapılan Raşit Şener⁸ olmuştur. (DAB: 30-11-1-0-184-25-5 Tarih: 06.07.1946).

Bu köylerden bazıları sonraki yıllarda tekrar farklı merkezlere bağlanmıştır. Örneğin Sığırkuyruğu köyü⁹ 1949 yılında tekrar merkeze bağlanmıştır. (DAB :30-11-1-0-204-10-13 Tarih: 09.04.1949).

⁶ Seben'in yerleşim yeri olarak Mudurnu'nun Keskinli Karyesi olarak geçtiği kayıtlarda mevcuttur. (DAB: MF. İBT.449-47 Tarih: H.22-09-1331).

⁷ (DAB: MF. İBT.503-40 Tarih: H.20-07-1332) tarihli Seben Mektebi İptidaisine ait imtihan cetvelinde öğrenci isimlerinin ikametgahı Seben olarak verilmektedir. Bu bağlamda bu bilgi doğrudur.

⁸ Yazarın Seben Orta Okulunda öğretmen ve idareci olarak görev yaptığı zaman diliminde ilçe kaymakamı sayın Fehmi Sinan Niyazi de ilçe eğitiminin nitelikli hale getirilmesinde emeği geçen kaymakamlardan olmuştur.

⁹ Bolu İli Seben ilçesinin merkez bucağına bağlı Sığırkuyruğu Köyü, Seben ilçesi merkezine 35 km. patika bir yolla bağlı olmasına karşı, Bolu merkezine 18 km. mesafede ve orman işletmesince yapılmış muntazam bir yolla bağlı bulunmakta, kış mevsiminde Seben ilçesiyle bağlılıkları kesilmekte olan halkın hükümetle olan işlerinde müşkülata maruz kaldıkları gibi ekonomi ve günlük münasebetlerinin ilerden beri Bolu merkezi ile olası hasebiyle aksi istikametteki bir idare merkezine bağlı kalmalarından ayrıca zorluk çekilmekte ve zarara uğramaktadırlar. Bu sebepler ileri sürülerek halka kolaylık sağlamak amacıyla ve halkın müracaatı üzerine adı geçen köyün, Bolu ili merkez bucağına bağlanması idare kurulu ve daimî komisyon kararlarına dayanılarak valilik tarafından teklif edilmiştir. Bakanlık bu teklifi uygun görerek ilçe merkeze bağlanmıştır. (DAB: 30-11-1-0-204-10-13 Tarih: 09.04.1949).

Şekil 1: Seben İlçe Haritası

(“gezilecekyerler.com, Seben-Haritasi”,2024).

Şekil 2: Çarşamba İsmi İlçede Çarşamba Günü Kurulan Pazardan Aldığı: Asırlık Faal Pazar

(“sebenbungalov.com/seben/festival-ve-panayirlar”,2024).

Seben ilçe merkezinden bir kesit: (“seben.gov.tr/ilce-fotografllari”,2024).

İlçenin ilk eğitim kurumlarının ve farklı alanlarda esnafının da varlığını göstermiş olduğu (cami ve çevresi) alan.

Seben Evleri: ("seben.gov.tr/ilce-fotografllari",2024).

5. Seben'in Cumhuriyet Tarihindeki Yeri

Seben, milli mücadele döneminde İstanbul'dan milli mücadeleye katılanların Ankaraya'ya ulaşımında önemli bir geçit olmuştur.(Solak, Tarhan ve Kılıç, 2016: 215). Diğer yandan Seben, Kıbrısçık ilçe halkları milli mücadele döneminde işgale uğrayan yerler için düzenlenen yardım kampanyalarına, yörelerinden topladıkları seksen kuzu ,bağış ve yiyecekleri Bolu Müdafaa Hukuk Cemiyetine teslim ederek katkı sunmuşlardır (Kılıç, 2011: 34). Ayrıca Seben (Pavli) belediye reisi 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi üzerine işgali kınamak için Sadaret makamına işgali protesto telgrafı çekenlerden olmuştur (Evcin, 2011: 244,248).

Kozyaka Köyü Anıt Ev¹⁰

("sebenbungalov.com/seben/tarihi",2024).

¹⁰ Kozyaka Köyü'nde Kurtuluş Savaşı'nda Garp Cephesi Komutanı olan ardından da 2. Cumhurbaşkanlığı görevini yapan İsmet İnönü'nün Büyük Millet Meclisi'nin Ankara da toplanmasının keskinleşmesi ile birlikte İstanbul'dan kaçışı sırasında 29 Mart 1920 tarihinde konakladığı evdir. Daha sonra Bolu Milletvekili olarak görev yapacak Abdi Özkök'ün babası Ahmet Ağa'ya ait ev, Kozyaka Köyü Çavuşlar Mahallesi'nde Kızık köyü-Seben yolunun solunda yer almaktadır. Konak giriş katı+2 kat+çatı katı şeklinde toplam 4 katlıdır. Konak tarihi önemi ve mimari özellikleri nedeniyle Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2009 yılında 2. Derecede Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescil edilmiştir("sebenbungalov.com/seben/tarihi",2024).

6. Seben'de Eğitim Faaliyetleri

Seben'in eğitim kurumları ile ilgili kayıtlarda, ilçenin ilk eğitim kurumlarından olan Keskinli (Hacıoğlan) medresesinin varlığıdır. Bu medresenin müderrisi Arif Efendi olduğu, öğrenci olarak ta onbeş öğrencinin eğitim öğretim gördüğü bilinmektedir (Kılıç ve Tarhan, 2014: 175-176).

Mutlakiyet döneminde (1878-1908) yeni açılan ilkokullar için meketibi iptidaiye , iptidai mektepler ve usüli cecide mektepleri isimleri kullanılmıştır. Bu okullar maarif vekaletine bağlı olmuştur. 1892 yılında çıkarılan ilköğretim talimata göre köyde açılan iptidailerin süresi dört yıl iken İstanbul'da açılanların öğretim süresi üç yıl olmuştur (Akyüz, 2019: 226-227)

Tablo 5: Seben Nahiyesi Mekteb-i İbtidaisine Mahsus İmtihan-ı Umumi Cetvelidir (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332).

Sıra Numarası	Esami-i Şakirdan	Kurân-ı Kerîm Maa Tecvid	Ulum-ı Diniyye	Coğrafya	Küçük Tarih-i Osmanî	Yeni Sarf-ı Osmanî		Vezâif-i Medeniye	İmla	Hüsn-i Hat	Hesap	İdman	Yekun	Derece-i İktidarı	İsnan	Mahal Veladeti	Mülâhazat
Üçüncü Sınıf																	
1	Seyyit Han Efendi bin Zeynel Ağa	10	10	9	8	8	10	8	10	10	10	10	103	Aliyyülala	10	Seben	Terfi
2	Hasan Efendi bin Mahmut	10	10	8	7	8	9	9	9	9	10	8	97	Ala	11	Seben	Terfi
3	Paşo Efendi bin Mahmut	10	10	9	8	7	10	9	8	7	8	8	94	Ala		Seben	Terfi

Tablo 6: İkinci Sınıf Cetvelidir (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332).

Sıra Numarası	Esami-i Şakirdan	Kurân-ı Kerîm Maa Tecvid	Ulum-ı Diniyye	Tarih-i İslam	Coğrafya	Malumat-ı Medeniye	Güzel Kıraat	İmla	Hesap	Hüsn-i Hat	İdman	Yekun	Derece-i İktidarı	İsnan	Mahal Veladeti	Mülâhazat
1	Mehmet Efendi bin Süleyman Ağa	10	10	9	9	8	9	9	10	7	10	91	Aliyyülala	9	Seben	Terfi
2	Yafo Efendi bin Seyyid Hüseyin	7	9	8	5	7	6	5	7	5	6	65	Garibiala	8	Seben	Terfi

Tablo 7: Birinci Sınıf Cetvelidir (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332).

Sıra numarası	Esami-i Şakirdan	Ecza-yı Şerife	Uhum-İ Dimiyye	Kıraat	Yeni İfa	İmla	Hesap	Hüsühât	İdman	Sayı	Yekun	Sayı	Derece-i İktidan	İsman	Mahal Veladeti	Mülâhazat
1	Hafer Efendi bin Bahri Bey	10	10	10	10	10	10	10	10	10	90	10	Aliyyülala	9	Seben	Terfi
2	Gülâbi Efendi bin Ali	10	7	6	9	8	9	6	10	10	75	10	Ala	9	Seben	Terfi
3	Beko Efendi bin Zeynel	8	9	10	9	10	10	9	10	10	85	10	Ala	11	Seben	Terfi
4	Ahmet Efendi bin Ali	10	10	10	10	9	9	9	10	10	87	10	Ala	13	Seben	Terfi
5	Canşah Efendi bin Yusuf	9	8	6	7	5	5	6	6	7	59	7	Garib-I Ala	8	Seben	Terfi

Tablo 8: İhtiyat Sınıfı Cetvelidir (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332).

Sıra Numarası	Esami-i Şakirdan	Ecza-yı Şerife	İmla	Yeni İfa	Hesap	Hüsühât	İdman	Sayı	Yekun	Derece-i İktidan	İsman	Mahal Veladeti	Mülâhazat
1	Yako Efendi bin Süleyman	9	8	7	6	10	6	8	54	Ala	8	Seben	Terfi
2	Odisi veledi Mardo ¹¹	7	-	5	6	8	9	8	52	Ala	10	Seben	Terfi
3	Hüseyin Efendi bin Süleyman Ağa	9	10	8	9	10	7	10	63	Ala	8	Seben	Terfi
4	Dono Efendi ¹² veledi Ferayet	5	-	6	5	6	7	7	36	Garibiala	8	Seben	Terfi

Seben mekteb-i ibtidaiyesi imtihan kayıtları 1 Haziran 1330.¹³ (DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332).

Keskinli Karyesi Mekteb-i İbtidaisinde alanında tanınmış öğretmenler görev yapmıştır. Bunlar; Keskinli Karyesi Mekteb-i İbtidaisi Muallimi Mustafa Efendi (DAB: MF. İBT.379-45 Tarih: H.07-07-1330) Keskinli Karyesi İbtidai Muallim-i Evveli Osman Efendi (DAB: MF. İBT.448-1 Tarih: H.11-09-1331) ve Ömer Faruk Efendi'dir (DAB: MF. İBT.449-47 Tarih: H.22-09-1331).

Seben yerleşim alanında 1924'te bölgede Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı dört ilkokul açılmıştır. Bunlar Keskinli, Kızık, Tepe ve Kozyaka Mektepleriydi. Ancak Keskinli okulu yatılı bölge okulu olarak öğretim yapmıştır. Okula ilk kayıt olan 1924 yılında Mehmet Bey'dir ("sebenbungalov.com/seben/tarihi", 2024). Keskinli ilkokulunun yeni bina inşası 1925¹⁴ yılında devam etmiştir (Kılıç ve Tarhan, 2018: 59).

Seben ilçesinde yakın dönemde (2009-2010) eğitim faaliyetlerinin niteliğinin artırılması bağlamında dönemin kaymakamı Fehmi Sinan Niyazi tarafından eğitim seferbeliği başlatılmıştı. Bu seferberlik; öğrencilerin ilçede tutulması ve ilçeden göçü önlemede etkili olmuştu. Yapılan faaliyetler noktasında

¹¹ Yabancı ismi. Yörede Türkmenlerin dışında kişilerin varlığını göstermektedir.

¹² Yabancı i ismi. Yörede Türkmenlerin dışında kişilerin varlığını göstermektedir.

¹³ Tarihin farklı görünmesinin nedeni Rumi takvime göre yazılmasından kaynaklanmaktadır. Belge arşiv tarihi hicri yazılmıştır.

¹⁴ 1924 yılında açılan Keskinli İlkokulu başka bir binada eğitim öğretime devam etmiştir veya eski iptidai binası kullanılmıştır.

kaymakam bey ilçenin idari amirleriyle ve halkla iyi bir sinerji oluşturarak; öğrenci sayısının en fazla olduğu orta okul kısmında öğrencilere öğretmenler tarafından sosyal, sportif ve akademik faaliyetler bağlamında kurslar ve etkinlikler düzenlenmesinde aktif rol alarak dönem sonunda somut veriler elde edilmiştir. İlçe okulları Bolu okulları arasında derecelere girmiş ve Bolu'nun gözde okullarını kazanan öğrenci sayılarında artışlar gözlemiştir.¹⁵ Bu eğitim seferberliği o günden sonra gelenekleşerek günümüz de de etkisini göstermektedir. İlçenin zeki öğrencileri¹⁶ başarılı okulları kazanmaya devam etmektedir. Bolu'nun en büyük sanayicisi ve hayırseveri, eğitim konusunda yaptığı hizmetleri ile tanınan İzzet Baysal'ın ailesinin kökeni de Seben'e bağlı Kızgölcük'tür (Özdemir Tiryaki,2022,s.28).

7. Sonuç

Seben, Bolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Seben ilçesinin ismi Seben olarak 1946 yılında yerleşim yerinin ilçe merkezi olarak yasalaştığında verilmiştir. Ancak Seben; Pavli/Pavlu, Keskinli/Hacıoğlan olarak tarihte eski bir yerleşim alanı olmuştur. Seben ismi resmi kayıtlarda 1914 yılından itibaren mevcuttur. Şimdiki ilçe yerleşim merkezi Seben ,1914 arşiv kayıtlarında yerleşim alanıdır. Burada vurgulanmak istenen, Seben yerleşim alanının 1946 yılında isimlendirmemiş olduğu, 1946 yılında Çarşamba ilçesinin ismi Seben olmuştur ve ilçe merkezi Keskinli 'den Seben yerleşim alanına kaydırılmıştır. Diğer önemli bilgilerden biri de ilçe eğitim kurumlarından İptidai/İlkokulunun 1914 yılında dört sınıflı olarak varlığı tespit edilmiştir. 1924 yılında mevcut ilkokul Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanında ilkokul adıyla açılmış ve inşa edilmiştir. Bunlarla beraber Keskinli medresesi de ilçenin en eski eğitim kurumu olmuştur. İlçenin belediye teşkilatının oluşumu 1914 yılında nahiye merkezi olduğunda gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın önemi ise; ilçe isminin hangi yıllarda hangi idari yapıda nereye bağlı olduğu kronolojik olarak ifade edilerek ilçe tarihinin bir nebze olsun açığa çıkarılması olmuştur. Bunlarla beraber kadim yer hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanında önemli olaylara tanıklık etmiş bir yerleşim yeridir. Çalışmaya adını verdiği gibi "İmece ile Kurulan İlçe Seben" yöre halkının dayanışma örneklerinden olan imece, farklı bir uygulamayla; yaşadıkları yerin gelişme göstermesi için ilçe merkezinin şehir haline getirilmesi için her köyün kendi köyü adına ilçe merkezinde ortak ev yapması olmuştur. Buradaki amaç ilçe merkezinde hane ve insan sayısını artırmak olmuştur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)

DAB: 30-11-1-0-182-12-14 Tarih: 01.04.1946

DAB: MF. İBT.503-40-0 Tarih: H.20-07-1332

DAB: MF. İBT.449-47 Tarih: H.22-09-1331

DAB: MF. İBT.379-45 Tarih: H.07-07-1330

DAB: MF. İBT.448-1 Tarih: H.11-09-1331

DAB: 30-11-1-0-204-10-13 Tarih: 09.04.1949

¹⁵ "Bolu il genelinde, dezavantajlı bölgede bulunan ilçe okulu 32 okul arasından 9. Sırada yer almıştır. Bu başarı, döneminde oldukça yüksektir. Özellikle sosyal bilgiler dersinin yüzdelik başarısı dikkat çekmiştir." (Kılıncı,2020, s.92).

¹⁶ Seben ilçesi "halkı umumiyetle sağlam bir bünye-i seciyeye mâlik olduğu gibi gâyetle zeki ve çalışkandır." (Kılıç, N, vd.2008, s.482).

DAB: 30-11-1-0-184-25-5 Tarih: 06.07.1946

DAB: DH.İD. Tarih: H.09.09.1332

Akyüz, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2019, 31.Baskı*, Pegem Akademi, Ankara.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, 19.Cilt, 1989.

Atalay, B. (1986). "*Divanu Lugati't-Turk, Cilt:3,*" Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Anadolu Yayıncılık A.Ş. (1982). *Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl, Dünyü, Bugünü, Yarını Cilt 2.* İstanbul: Anadolu Yayıncılık A.Ş., s.1448-1472.

[Bolu. diyanet. gov.tr/seben.](https://www.boludiyaret.gov.tr/seben/) (2024,6 Ağustos) [Erişim adresi:](https://www.boludiyaret.gov.tr/seben/) [https:// Sayfalar/ contentdetail.aspx? MenuCategory=Kurumsal2& ContentId=muftulugumuz](https://www.boludiyaret.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal2&ContentId=muftulugumuz)

Bolu. ktb. gov. tr, seben, (2024,10 Eylül), Erişim adresi: <https://bolu.ktb.gov.tr/TR-355526/seben.html>

Evcin, E. "*Millî Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifaller ve Tezahürat*". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 27, sy. 80 (Temmuz 2011): s. 241-92.

Gezilecek yerler.com, Seben-Haritası, (2024,6 Ağustos). Erişim adresi: <https://gezilecekyerler.com/wp-content/uploads/2017/03/Seben-Haritas%C4%B1.jpg>

İnalçık, H. (2019). *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: Kronik Kitap.

İslamansiklopedisi.org.tr/ izzet-mehmed- pasa, 2024.Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet-mehmed-pasa>

T.C. Kıbrısçık Kaymakamlığı-Tarihçe (27.01.2025) Erişim Adresi: <http://www.kibriscik.gov.tr/tarihce>

Kılıç, F. ve Tarhan, M. (2014). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bolu'da Eğitim Uygulamaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), s.157-190.

Kılıç, F. ve Tarhan, M. (2018). *Yeşil Yaprak: Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitime taşradan bir bakış*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Kılıç, F. (2011). Bolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), s.29-37.

Kılıç, N., Kayapınar, A., Kaya, B., Kılıç, F. ve Kayapınar, L. (2008). *1921-1925 Bolu Vilayeti Salnamesi*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Kılınc, M. (2020). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliklerinin etkili öğretilmesinde kültür atölyeleri. Kösterelioğlu, İ. ve Kılınc, M. (Ed.). *Türkiye'de çocuk üniversiteleri içerisinde* (s. 81-93) Ankara: Pegem Yayınları.

[Kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/seben-kaya-evler](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/seben-kaya-evler), 07.08.2024.Erişim adresi: [https:// www. kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/seben-kaya-evler](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/seben-kaya-evler)

Metin, E. (2023) *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Kullanımı: Seben Kaya Evleri Ve Fosil Ormanı Örnekleri, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.*

Ortaç. M. (2019) *Tarihsel Süreç Ve Arkeolojik Bulgular Bağlamında Bolu Seben Kaya: Barnakları / Sığınakları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Matsa Basımevi, Ankara

Özdemir Tiryaki, N. (2022) *Cumhuriyetin Öncü Sanayicisi, İzzet Baysal,3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara*

Öztürk, E. (2020). "*Seben Ağzının Diyalektolojik Durumu*" *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Ed. Gün Mesut, Dağistanlıoğlu Erdal, Yayın Yeri: Akademisyen Yayınevi, Basım sayısı:2020, Sayfa sayısı:145, ISBN:978-605-258-874-1, Bölüm Sayfaları: s.23-35

Seben İlçe Milli Eğitim Müdürü Rıfat Orhan ile Görüşme. 05.08.2024.

Seben Atatürk İlkokulu Emekli Müdürlerinden Erdoğan Kahraman ile Görüşme. 29.08.2024.

Taş, Kenan Ziya. Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Tunçay, H. (2018). *Bolu'nun Saklı Cenneti Seben*, Seben Belediyesi Yayınları, Editör Hüseyin Tunçay

Türk Dil Kurumu Sözcükleri, İmece, 06.11.2024.Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Sebenbungalov.com/Seben/tarihi, (2024,7 Ağustos),Erişim adresi:<https://sebenbungalov.com/Seben/tarihi>

<http://www.seben.gov.tr/ilce-fotoğraflari>, (Erişim Tarihi 07.08.2024,7 Ağustos), Erişim adresi: <http://www.seben.gov.tr/ilce-fotoğraflari>

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara

Solak, M., Tarhan, M. ve Kılıç, F. (2016). Bolu Türk Ocağının Faaliyetlerinden Bir Kesit. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), s.211-230.

Süme, M. (2018). *Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri*. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), s.263- 291.<https://doi.org/10.11616/asbed.v18i38800.459483>

Ekler

Ek 1: Seben Mektebi İptidaisine Ait İmtihan Cetveli.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

MF.İBT.00503

(DAB: MF. İBT.503-40 Tarih: H.20-07-1332).

Ek 2: Seben’de Halen Varlığını Koruyan, Köylülerin Kendi Köyleri Adına İlçe Merkezinde İmece Usulü ile Yaptığı Tek Katlı Evlere Örnek

Bu evlerden 7/8 adet ev halen varlığını korumaktadır.

Ek 3: Rifat Orhan ve Erdoğan Kahraman ile Sözlü Tarih

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 540-557, doi: 10.11616/asbi.1585833

Şehirlerin Gündelik Yaşamı Turistik Bir Ürün Olabilir Mi?

Can the Everyday Life of Cities Become a Tourist Product?

Yeliz DEMİR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 06.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu araştırmada, şehirlerin gündelik yaşamı turistik bir ürün olabilir mi? sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda yapılandırılmış görüşme formu, kolayda örnekleme yöntemi ile son iki yılda tatile gitmiş olan Türk turistlere çevrimiçi bir şekilde ulaştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre tatil için gidilen şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörlerin başında ulaşım olanakları gelmektedir. Bununla birlikte tatil için gidilen şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi kolaylaştıran diğer bir faktörün ise şehrin turizm rota \ faaliyetlerinin harita ve dokümanları ve şehirle ilgili sosyal medya paylaşımları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Yaşam, Kitle Turizmi, Şehirler, Turistik Ürün, Turistik Yoğunlaşma.

&

Abstract: This research seeks to answer the question of whether the daily life of cities can be a touristic product. In this context, using a convenience sampling method, a structured interview form was delivered online to Turkish tourists who went on holiday in the last two years. According to the results obtained from the research, transportation facilities are among the main factors that make it easier and harder to experience the daily life of cities visited for a holiday. In addition, it has been determined that another factor that makes it easier to experience the daily life of cities visited for a holiday is the maps and documents of the city's tourism routes/activities and social media posts about the city.

Keywords: Everyday Life, Mass Tourism, Cities, Tourist Product, Tourist Concentration.

Atf/Cite as: Demir, Y., (2025). Şehirlerin Gündelik Yaşamı Turistik Bir Ürün Olabilir Mi? *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 540-557. doi: 10.11616/asbi.1585833

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Yeliz Demir, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, yelizdemir@isparta.edu.tr.

1. Giriş

Ekşi ve Gürün (2020: 83) şehir kavramını, kendi sınırları içerisinde yaşamlarını sürdüren bireylerin geçimlerini tarım ve hayvancılık faaliyetleri dışında sağladığını, yönetim yapısı, kültürel alanları, toplumsal ilişkileri ve nüfus yoğunluğu gibi birçok alanda kırsal bölgelerden farklı olan yerleşim yerleri olarak tanımlamaktadır. Demir (2019: 272) şehirlerin tarihi alanları, doğal güzellikleri, galeri, müze, konser, tiyatro salonları gibi kültürel ve eğlence mekanları, altyapı ve alışveriş imkanlarıyla turistler açısından önemli arz kaynaklarına sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Şehir turizminde önemli sayıda turist iş, konferans, alışveriş, arkadaş ve akraba ziyaretleri gibi farklı amaçlar için şehirleri ziyaret etmektedir (Edwards vd., 2008: 1033). Dahası Edwards vd. (2008: 1033) şehirlerin sahip olduğu farklı özellikler nedeni ile toplumların kültürel mirasına ilgi duyan daha eğitilmiş bireyler, daha fazla gezip görmeyi seven kültürel ve tarihi mirası takdir eden yaşlılar, eğlence, gece hayatı ve spor etkinlikleriyle birlikte kentsel ortamın heyecanına kapılan gençler ve iş seyahatinde olan bireyler tarafından tercih edilebilen bir turizm alanı olduğunu belirtmektedir. Ashworth ve Page (2011: 1) turistlerin şehirleri birçok farklı amaçlarla ziyaret etmesine karşın şehirlerin çok az bir kısmının turist kullanımına özel olarak planlandığını vurgulamaktadırlar. Bu durumun ise şehir turizminin kitle turizmi özelliği kazanmasına (Barrera-Fernández vd., 2019: 93; Jover ve Diaz-Parla, 2020: 3044) ve ziyaretçilerle yerel halk arasında anlaşmazlıklara (Barrera-Fernández vd., 2019: 93) neden olduğu ileri sürülmektedir.

İlgili literatürde şehir turizminde gündelik yaşam kavramını inceleyen araştırmalar olduğu görülmektedir (Maitland ve Newman, 2004; Maitland, 2008; Maitland, 2010; Maitland, 2013; Maitland, 2016; Demir, 2019). Demir (2019: 272) şehirlerde turistik yer olarak planlanmayan bölgelere turistleri çekmenin turistlerin şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleyebilmesini ve yerel halkla daha çok etkileşime girmesini sağlayarak şehir turizminde farklı deneyimler kazanmalarına olanak tanıyacağını ifade etmektedir. Larsen vd. (2007: 245) turizmin kesin olarak marjinal görülmemesi gerektiğini bununla birlikte turizmin genellikle sosyal ilişkilerden ve gündelik sosyal yaşamın çoklu yükümlülüklerinden kaçmaktan ziyade, onlarla bağlantılar içerdiğini savunmaktadır. Benzer bir bakış açısıyla Maitland (2008: 23) turizm bölgelerinin turist çekmenin tek yolu olmadığını belirtmekte ve Londra gibi büyük şehirlerde turizmin ekonomik faydalarını daha geniş bir şekilde yaymak ve bilindik turizm merkezlerindeki baskıyı azaltmak için estetize edilmiş bir manzara, tüketim fırsatları ve gündelik yaşamın bir karışımını sunmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Maitland (2008: 23) bu durumun politikacılar ve turizm yöneticileri tarafından dikkatle ele alınması gerektiğini bildirmektedir. Bu araştırmanın amacı turistlerin ziyaret ettikleri şehirlerde, şehrin gündelik yaşamını deneyimleme motivasyonlarını tespit etmek ve şehirlerin gündelik yaşamının turistik bir ürün olma potansiyelini değerlendirmektir.

2. Literatür

Şehir kavramı tanımlanırken nüfus, yerleşmenin idari statüsü ve aktif nüfusun yoğunluğunun tarım dışı işlerle uğraşması dikkate alınan ölçütlerdir (Ünsal, 1984: 193). Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK) şehrin Farsça kökenli bir isim olduğunu ve yirmi binden fazla olan nüfusunun ticaret, sanayi, hizmet ve yönetimle ilgili işlerle uğraştığını ve bu alanlarda genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığını belirtmektedir. Kaya ve Keleş (2022: 810) şehir ve il kavramlarının karıştırılmasının şehir turizmi ile ilgili literatürü olumsuz etkilediğini ileri sürmektedirler. Kaya ve Keleş (2022: 816-817) şehrin kapsamına şehirsiz yerleşme alanı olarak kabul edilen merkez ilçelerin girdiğini, ilin kapsamına ise merkez ilçelerle birlikte merkezde olmayan veya kırsal özellikteki ilçelerin de girdiğini belirtmektedirler.

Tosun ve Bilim (2004: 127) tarafından yapılan çalışmada şehirlerin sahip olduğu imajın turizmde önemli bir kaynak olduğuna dair birçok örnek olduğu görülmektedir. Buna ilaveten, şehir imajı bir bölgede turizmin gelişiminde etkili bir faktördür (Hunt, 1975: 1). İmajın, tatil destinasyonlarının seçilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Baloglu ve McCleary, 1999: 868). Chen ve Tsai (2007: 1115) destinasyon imajının, turistlerin seyahat kalitesi algılaması ve davranışsal niyetleri üzerinde etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Destinasyonun imajını etkileyen fiziksel faktörler somuttur yani ölçülebilirdir (Echtner ve Ritchie, 1993: 3). Destinasyon için imajın oluşturulmasında dışsal uyarıcılar (Baloglu ve McCleary, 1999: 870) başka bir ifade

ile destinasyonun fiziksel özellikleri (Echtner ve Ritchie, 1993: 5; Baloglu ve McCleary, 1999: 870) etkilidir. Destinasyonun sahip olduğu fiziksel özellikler, turistik yerler/aktiviteler, milli parklar/vahşi doğa aktiviteleri, tarihi yerler/müzeler, plajlar, fuarlar, sergiler, festivaller, manzara ve doğal güzellikler, gece hayatı/eğlence, alışveriş olanakları, bilgi ve tur olanakları, spor tesisleri/aktiviteler, şehirler, yerel altyapı, ulaşım, konaklama işletmeleri, restoranlar, mimarlık/binalar, maliyetler/fiyat seviyeleri ve iklim olarak sıralanmaktadır (Echtner ve Ritchie, 1993: 6). Demir (2019: 274) destinasyonların sahip olduğu fiziksel özellikleri turistler için önemli arz kaynakları olarak değerlendirmektedir. Buna ilaveten Jeffries (1971: 3-4) ise destinasyon imajında etkili olan fiziksel özellikleri turizmde hammadde olarak tanımlamakta ve bu hammaddelerin farklı pazarların ihtiyaçlarına yanıt olarak farklı şekillerde geliştirilerek sunabileceğini vurgulamaktadır.

Fiziksel özelliklerin, destinasyon imajının yalnızca bir yönünü oluşturduğu görülmektedir (Echtner ve Ritchie, 1993: 6). Çünkü destinasyon imajı imgelerden (zihinsel resimlerden) (Echtner ve Ritchie, 1993: 3) ve algılayıcının kişisel özelliklerinden başka bir anlatımla sosyal ve psikolojik (Baloglu ve McCleary, 1999: 870) faktörlerden etkilenmektedir. Destinasyon imajını belirleyen sosyal ve psikolojik faktörler arasında kişisel güvenlik, kentleşme derecesi, iletişim kolaylığı, gelenekler/kültür, farklı mutfak/yemek gibi imgeler ve misafirperverlik/samimiyet/kabul edicilik, dinlendirici/rahatlatıcı, atmosfer (tanıdık ve egzotik), macera fırsatı, bilgiyi arttırma fırsatı, aile veya yetişkin odaklılık, hizmet kalitesi, şöhret/itibar gibi etmenler sayılmaktadır (Echtner ve Ritchie, 1993: 6).

Jeffries (1971: 4) destinasyonun sahip olduğu manzara, plajlar ve anıtlar gibi fiziksel özellikleri turizmde kullanılan hammaddeler, konaklama ve ulaşım araçlarını ise turizmdeki ana ekipmanlar olarak belirtmektedir. Demir (2019: 272) şehirlerin tarihi alanları, doğal güzellikleri, galeri, müze, konser, tiyatro salonları gibi kültürel ve eğlence mekanlarını, altyapı ve alışveriş imkanlarını turistler için önemli arz kaynakları olarak değerlendirmektedir. Ashworth ve Page (2011: 1) ise şehirlerin turistler için önemli arz kaynaklarına sahip olmasına karşın şehirlerin sadece belirli alanlarının özel turistik kullanıma ayrıldığını ileri sürmektedirler. Tarihi şehirlerdeki kitle turizminin (Barrera-Fernández vd., 2019: 93) veya şehrin tarihi noktalarındaki turistik yoğunlaşmaların (Jover ve Diaz-Parla, 2020: 3044), ziyaretçilerle sakinler arasında çatışmalara, bölgenin turistikleştirilmesine ve soylulaştırılmasına (Barrera-Fernández vd., 2019: 93) neden olabileceği vurgulanmaktadır. Soylulaştırma, bölgede düşük gelirli bir nüfusun daha yüksek statüdeki bir nüfusla değiştirilmesi anlamına gelirken, turistikleştirme ise bölgede turistik faaliyetlerdeki artış nedeni ile yerleşik nüfusta meydana gelen kayıplar olarak tanımlanmaktadır (Jover ve Diaz-Parla, 2020: 3044). Pettas vd. (2022: 984) belirli bir bölgede artan turist yoğunluğunun konut sakinlerinin gündelik yaşamları ve yerel işletmelerin faaliyetlerinde sorunlar ortaya çıkardığını ileri sürmektedirler. Ancak şehirlerdeki turistik yoğunlaşmaların olumsuz etkileri olmasına karşın bu alanlardaki turizm faaliyetlerinin iş yaratma ve kültürün gelişmesi gibi yönlerden olumlu etkileri olduğu da vurgulanmaktadır (Barrera-Fernández vd., 2019: 93). Şehirde, karışık arazi kullanımlarının ve etnik sınıf çeşitliliğinin çağdaş turistlerin aradığı "otantik deneyimler" sunabileceği dahası konutların, rekreasyonel ve ticari faaliyetlerin, kültür ve yaratıcılığın çekici ve canlı kentsel manzaralar oluşturduğu belirtilmektedir (Pettas vd., 2022: 1001-1002)

Şehirlerin, rekabetçi turizm pazarlamasında başarılı olabilmesi için turizm ürünlerinin çeşitlendirilmesi önemli bir kriter olarak değerlendirilmektedir (Abdo, 2020: 139). İlgili literatürde şehirlerde turizmin gelişmesi ile turizm ürünlerinin çeşitlendirilmesi arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar bulunmaktadır (Özdemir ve Kervankıran, 2012; Rotich vd., 2012; Giampiccoli ve Mtapuri, 2015; Er ve Bardakoğlu, 2016; Yurcu ve Kasalak, 2016; Zigern-Korn ve Kol, 2018; Büyükşalvarcı vd., 2019; Abdo, 2020; Rakhmonov ve Patterson, 2021). Turistik ürün çeşitlendirilmesinin kültürel miras (Er ve Bardakoğlu, 2016: 95), ekoturizm (Yurcu ve Kasalak, 2016: 46), tema parklar (Büyükşalvarcı vd., 2019: 1198), inovasyon (Giampiccoli ve Mtapuri, 2015: 245), rekreasyonel etkinlik döngülerinin çeşitlendirilmesi (Zigern-Korn ve Kol, 2018: 19) ve toplum temelli yaklaşım (Romão vd., 2023: 94) bağlamlarında ele alındığı görülmektedir. Dahası turistik ürün çeşitlendirilmesi ile sürdürülebilir turizm (Rotich vd., 2012: 108) ve şehrin turizm gelişimi (Özdemir ve Kervankıran, 2012: 123; Rakhmonov ve Patterson, 2021: 241; Abdo, 2020: 139) arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

Şehirlerin gündelik yaşamı, yerel insanların sosyal ilişkileri, yaşam biçimleri (Maitland, 2016: 17) ve kültürleri (Wickens, 2016) ile ilişkilendirilmektedir. Maitland (2016: 17) yerel halkın gündelik yaşam rutinlerinde tercih ettiği yiyecek içecek işletmelerinin, alışveriş ve iş yerlerinin turistler için daha otantik deneyimler sağladığını vurgulamaktadır. Matiland (2010: 177) genellikle tarihi merkeze ve geleneksel cazibe merkezlerine yakın olan bazı mahallelerin, ziyaretçiler için yeni deneyimler yaratabilen gündelik yaşamı deneyimleme fırsatı sunduğunu belirtmektedir. Buna ilaveten Demir (2019: 272) turistlerin, turizm alanı olarak planlanmayan bölgelerde şehrin gündelik yaşamını deneyimleyerek yerel halkla etkileşime girmesi nedeniyle turizmden daha farklı ve kalıcı deneyimler kazanabileceklerini ileri sürmektedir. Dahası şehrin gündelik yaşamı “gerçek şehir” kavramı ile bağdaştırılmaktadır (Maitland, 2010: 182; Maitland, 2013: 16; Maitland, 2016: 17). Richards (2020: 232) turizm ile destinasyonun gündelik kültürünün giderek daha fazla bütünleştiğini ileri sürmektedir. İlgili literatürde turizm faaliyetleri ile şehirlerin gündelik yaşam dinamikleri arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Maitland, 2008; Maitland, 2010; Maitland, 2013; Maitland, 2016; Demir, 2019). Song ve Feng (2021: 413) tarafından Çin’de yürütülen araştırmada yerel halk tarafından sunulan ve paylaşım ekonomisine entegre olabilen özgün etkinlik türleri ile yeni bir turizm ürünü geliştirilmesinin hem sakinler hem de ziyaretçiler için faydalı şehir deneyimleri yaratma konusunda etkisi olabileceği vurgulanmaktadır. Ulusal literatürde turizmde şehirlerin gündelik yaşamı ile ilgili (Demir, 2019) daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı turistlerin ziyaret ettikleri şehirlerde, şehrin gündelik yaşamını deneyimleme motivasyonlarını tespit ederek literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır. Buna ilaveten araştırmanın diğer bir amacı da turizmde, şehirlerin gündelik yaşamının turistik bir ürün olma potansiyelini değerlendirmektir.

3. Yöntem

Şehirlerin gündelik yaşamlarının turistik ürün olma potansiyelinin değerlendirildiği bu araştırmada, planlı davranış teorisi kapsamında oluşturulan yapılandırılmış görüşme soruları ile veriler toplanmıştır. Katılımcıların şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlenmesi ile ilgili durumları, mekânları, aktörleri (Maitland ve Newman, 2004; Maitland, 2008; Maitland, 2010; Maitland, 2016), avantajları, dezavantajları duyguları, referans grupları ve kolaylaştırıcı /zorlaştırıcı faktörleri tespit etmeye yönelik araştırma soruları oluşturulmuştur (Ajzen, 2006).

1. Bir şehrin gündelik yaşamı denince aklınıza neler geliyor?
2. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin avantajları neler olabilir?
3. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin dezavantajları neler olabilir?
4. Tatil için gittiğiniz şehirlerde gündelik yaşamı deneyimlemeyle hangi olumlu duyguları ilişkilendiriyorsunuz?
5. Tatil için gittiğiniz şehirlerde gündelik yaşamı deneyimlemeyle hangi olumsuz duyguları ilişkilendiriyorsunuz?
6. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenizi öneren veya onaylayan kişileri veya grupları listeleyin.
7. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenizi önermeyen veya onaylamayan kişileri ve grupları listeleyin.
8. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenizi kolaylaştıracak veya mümkün kılacak faktörleri veya koşulları listeleyin.
9. Tatil için gittiğiniz şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenizi zorlaştıracak veya engelleyecek faktörleri veya koşulları listeleyin.
10. Bazen, ne yapacağımızdan emin olmadığımızda, başkalarının ne yaptığını görmek isteriz. Tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığı en yüksek olan bireyleri veya grupları listeleyin.
11. Tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığı en düşük olan bireyleri veya grupları listeleyin.

Araştırmanın örneklemini son iki yılda tatile gitmiş olan Türk turistler oluşturmaktadır. Katılımcılara kolayca örnekleme yöntemi ile yapılandırılmış görüşme soruları 10.09.2024-25.09.2024 tarihleri arasında çevrimiçi bir şekilde ulaştırılmış ve 110 katılımcıdan kullanılabilir veri toplanmıştır. Araştırma verileri için

içerik analizi uygulanmıştır. Araştırma verilerine içerik analizi yöntemi ile açık ve eksel kodlama uygulanmıştır (Varol vd., 2024: 194). Varol vd. (2024: 194) açık kodlama basamağında, her cümle ve cümle öbeğindeki veriler içinde tekrarlanan kavramlardan, ifadelerden ve anlamlardan kodlar üretildiğini ve eksel kodlama aşamasında ise kodların toplanarak kategorilerin oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda araştırmada kod, alt kategori ve kategoriler tespit edilmiştir.

Araştırmada iç geçerlilik için görüşme formları ile ilgili iki akademisyenin görüşleri alınmış (Arlı, 2013: 75; Eroğlu ve Bektaş, 2016: 48; Özer vd., 2023: 1779) dahası araştırma katılımcılarından bağımsız üç kişi tarafından görüşme formlarındaki sorularının okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açılarından değerlendirilmesi sağlanmıştır (Eroğlu ve Bektaş, 2016: 48). Görüşme formunda araştırmanın amacı açık bir şekilde tanımlanmıştır. Katılımcılara, görüşme formu Google Form şeklinde ulaştırılmış olup araştırma ile ilgili soruları için araştırmacının iletişim bilgileri paylaşılmıştır. Bu form üzerinden katılımcılar cevaplarını kendileri yazdıklarından, katılımcıların cevaplarını teyit etme imkanları bulunmaktadır. İlgili literatürde araştırmada iç geçerliliği arttırmanın bir yolunun da katılımcı teyidi olduğu vurgulanmaktadır (Arlı, 2013: 75; Özer vd., 2023: 1780). Dahası Google Form aracılığıyla katılımcıların doğrudan görüşleri kayıt altına alınmıştır. Buna ilaveten bulgular kısmında ilgili alanlarda örnek katılımcı yorumlarına doğrudan yer verilmiştir (Arlı, 2013: 75; Eroğlu ve Bektaş, 2016: 48). İç geçerliliği sınırlayacak faktörlerden biri katılımcılarla yüzyüze görüşme yapılmamış olmasıdır. Buna karşın veriler tekrarlanır hale gelene kadar katılımcılardan veri toplanmıştır (N=110). Dış geçerlilikte ise yöntem, örneklem, veri toplama aracı, verilerin toplanma süreci ve analizi ile ilgili ayrıntılı bilgi sağlanmıştır (Arlı, 2013: 75; Eroğlu ve Bektaş, 2016: 48). İç güvenilirlik (tutarlılık) için hem araştırmacı hem de araştırmadan bağımsız bir uzman tarafından kodlama yapılarak iki bulgunun karşılaştırılması yapılmıştır (Özer vd., 2023: 1780-1781). Araştırmanın dış güvenilirliği için ise verilerden elde edilen bulgular sonuç kısmında değerlendirilmiş dahası bulgular ve sonuçların tutarlı olup olmadığı konusunda bir akademisyenden daha görüş alınmıştır (Eroğlu ve Bektaş, 2016: 48).

4. Bulgular

Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı istatistik bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası kadın, önemli bir çoğunluğu lisansüstü mezundur. Dahası katılımcıların %36,4’ü (n=40) 18-25 yaş aralığında ve %35,5’i (n=39) 26-35 yaş aralığındadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri (N=110)

Değişken	İfade	n	%
Cinsiyet	Kadın	69	62,7
	Erkek	39	35,5
	Belirtilmedi	2	1,8
Eğitim durumu	İlköğretim	1	,9
	Ortaöğretim	5	4,5
	Ön lisans	25	22,7
	Lisans	30	27,3
	Lisansüstü	49	44,5
Yaş	18-25 yaş aralığı	40	36,3
	26-35 yaş aralığı	39	35,5
	36-45 yaş aralığı	24	21,8
	46-55 yaş aralığı	6	5,5
	56 yaş ve üstü	1	,9

Katılımcıların, bir kısmı Antalya’yı (n=17) ve Muğla’yı (n=12) ziyaret etmişlerdir. Katılımcıların diğer ziyaret ettiği şehirler Çanakkale (n=4), Balıkesir (n=3), Nevşehir (n=3), İstanbul (n=3), İzmir (n=3), Bursa (n=2), Ordu (n=2), Samsun (n=2), Tekirdağ (n=2) ve Tokat (n=2) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar tarafından ziyaret edilen şehirlere ilişkin ayrıntılı bulgular Grafik 1’de gösterilmektedir.

Grafik 1: Katılımcıların En Son Tatil İçin Gittikleri Şehirler ve Diğer Destinasyonlar

deneyimleme olasılığı en yüksek olan bireyler, %5,89'u turizmde gündelik yaşamı deneyimleme olasılığı en düşük olan bireyler ve %3,48'i turizmde gündelik yaşamı deneyimlemeyi önermeyen veya onaylamayan kişilerdir (Tablo 2).

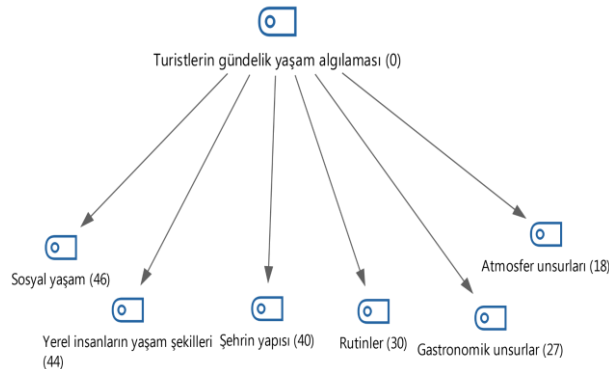
Tablo 2: Kategori Sıklık Tablosu

Kategori	n	%
Turistlerin şehirlerde gündelik yaşam algılaması	205	13,73
Turizmde gündelik yaşamı deneyimlemeyi kolaylaştıran faktörler	189	12,66
Turizmde gündelik yaşamı deneyimlemeyi zorlaştıran faktörler	179	11,99
Turizmde şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin avantajları	173	11,59
Turizmde şehirlerin gündelik yaşamı ile ilişkilendirilen olumlu duygular	153	10,25
Turizmde şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin dezavantajları	142	9,51
Turizmde gündelik yaşamı deneyimlemeyi öneren veya onaylayan kişiler	120	8,04
Turizmde gündelik yaşamı deneyimleme ile ilişkilendirilen olumsuz duygular	100	6,70
Turizmde gündelik yaşamı deneyimleme olasılığı en yüksek olan bireyler	92	6,16
Turizmde gündelik yaşamı deneyimleme olasılığı en düşük olan bireyler	88	5,89
Turizmde gündelik yaşamı deneyimlemeyi önermeyen veya onaylamayan kişiler	52	3,48
Toplam	1493	100

Şekil 2 'de turistlerin şehirlerle ilgili gündelik yaşam algılamalarına ilişkin hiyerarşik kod, alt kod modeli gösterilmektedir. Modele ilişkin alt kategoriler sırasıyla "Sosyal yaşam (n=46)", "Yerel insanların yaşam şekilleri (n=44)", "Şehrin yapısı (n=40)", "Rutinler (n=30)", "Gastronomik unsurlar (n=27)" ve "Atmosfer unsurlarıdır (n=18)".

Modele göre şehirlerin gündelik yaşamı deyince turistlerin akıllarına başta sosyal yaşam gelmektedir. Larsen vd. (2007: 258) turizmin sadece izole edilmiş "egzotik ada" olmadığını bununla birlikte önemli bir sosyal ve maddi ilişkiler kümesi olduğunu belirtmektedir. Şehirlerdeki sosyal hayatın kapsamına kafe kültürü (Montgomery, 1997: 83), şehir merkezine yakınlık, kişisel ilişkilerden duyulan memnuniyet, yeni insanlarla tanışma fırsatları, şehir sakinleri ile daha yakın ilişkiler kurma (Mouratidis, 2018: 15), arkadaşlar ve akrabalarla sosyalleşme (Larsen vd., 2007: 258-259; Mouratidis, 2018: 15) konuları girmektedir. Şehirlerin gündelik yaşamı dendiğinde katılımcıların akıllarına gelen diğer faktörler ise yerel insanların yaşam şekilleri ve şehrin yapısıdır. Jhearmaneechotechai (2024: 346) sıradan restoranların ve gündelik yiyeceklerin, insanların gündelik yaşamlarındaki mirasını temsil ettiğini vurgulamaktadır. Maitland (2010: 182) şehir manzaralarının, tüketim fırsatlarının, yerel halkın sürdürdüğü gündelik yaşamlarının birleşiminin ziyaretçiler için çekici olduğunu ileri sürmektedir.

Şekil 2: Turistlerin Şehirlerle İlgili Gündelik Yaşam Algılaması Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

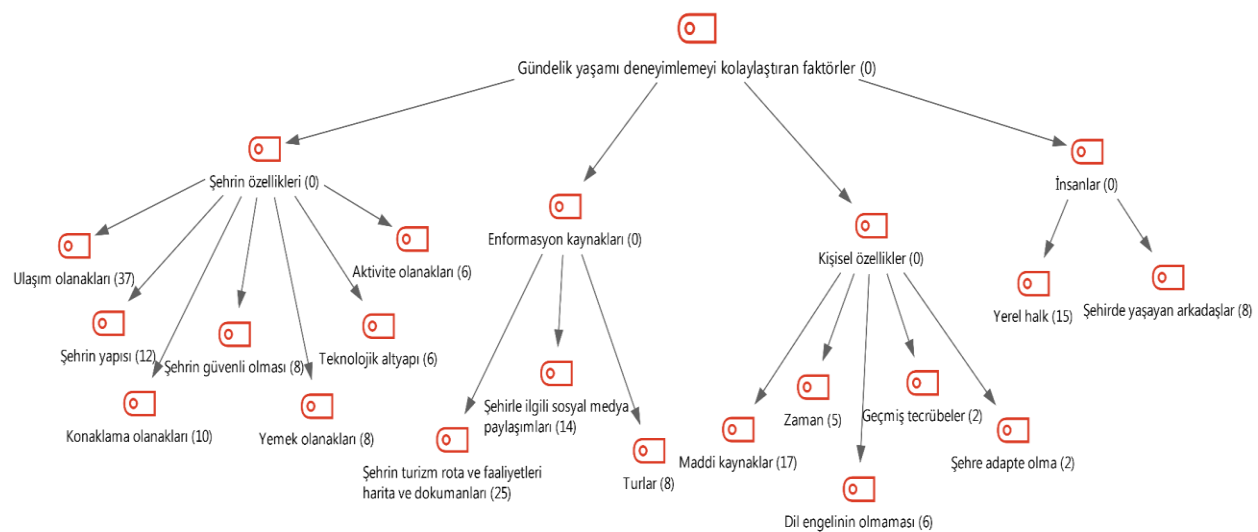

"Şehrin özellikleri (n=87)", "Enformasyon kaynakları (n=47)", "Kişisel özellikler (n=32)" ve "İnsanlar (n=23)" şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi kolaylaştıran faktörler kategorisi altında toplanan alt kategorilerdir (Şekil 3).

Şehrin özellikleri alt kategorisi altında toplanan kodlar "Ulaşım olanakları (n=37)", "Şehrin yapısı (n=12)", "Konaklama olanakları (n=10)", "Şehrin güvenli olması (n=8)", "Yemek olanakları (n=8)", "Teknolojik altyapı (n=6)" ve "Aktivite olanakları (n=6)." Enformasyon kaynakları alt kategorisi altında "Şehrin turizm rota ve faaliyetlerinin harita ve dokümanları (n=25)", "Şehirle ilgili sosyal medya paylaşımları (n=14)" ve "Turlar (n=8)" toplanmıştır. "Maddi kaynaklar (n=17)", "Dil engelini olmaması (n=6)", "Zaman (n=5)", "Geçmiş tecrübeler (n=2)" ve "Şehre adapte olma (n=2)" kodları kişisel özellikler alt kategorisi altındadır. İnsanlar alt kategorisi altında "Yerel halk (n=15)" ve "Şehirde yaşayan arkadaşlar (n=8)" kodları bulunmaktadır. Bu çalışmada katılımcıların önemli bir çoğunluğu tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi kolaylaştırıcı faktörlerden birinin şehrin ulaşım olanakları olduğunu belirtmişlerdir. Maitland ve Newman (2004: 340) şehirlerin ulaşım gibi somut kamu mallarının şehre gelen ziyaretçiler için önemli bir faktör olduğunu belirtmektedirler. Bingöl (2024: 99) tarafından yapılan çalışmada ise kentsel turizm destinasyonlarında ulaşımın gezginlerin deneyimlerini unutulmaz seyahat deneyimlerine dönüştüren cazibe merkezlerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dahası Kovačić ve Milošević (2016: 99) ulaşım araçlarının neşe ve heyecan duygusunu uyandırmak için tasarlandığında, belirli bir araçla seyahat etmenin de bir turistik cazibe merkezi olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedirler. Lim ve Bouchon (2017: 13) tarafından Dubai'nin güçlü ve simgesel mimarisi, tema parkları, sorunsuz ve etkili bir toplu taşıma ağı, güvenliği, şehir yönetimi ve küresel dünya bağlantıları gibi nedenlerle turistik bir şehir örneği olduğu vurgulanmaktadır.

Enformasyon alt kategorisinde öne çıkan kodun şehrin turizm rota ve faaliyetlerinin harita ve dokümanları olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda katılımcılarda biri "...çeşitli faaliyetlerde bulunabileceğim yerlerin isimlerini yazarak, tatilin nasıl ilerleyeceğine ilişkin rota belirlemiş olmanın kolaylaştırıcı olduğunu düşünüyorum." ifadelerini kullanmıştır. Diğer bir katılımcı ise "...Şehre ilişkin bilgi edinebileceğimiz resmi web sayfaları..." söylemiştir. Dadashpour Moghaddam vd. (2022: 399) kentsel turizm koşullandırma faktörleri ile turizm haritaları arasındaki korelasyonu inceledikleri çalışmada yeme-içme merkezlerine uzaklık, fay hattına uzaklık, yapı malzemelerinin kalitesi, tarihi merkezlere uzaklık, sağlık merkezlerine uzaklık, maksimum sıcaklık ve otoparka uzaklık gibi faktörlerin kentsel turizmin potansiyelini artırma ve markalaşma açısından kritik bir öneme sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada enformasyon alt kategorisi altında öne çıkan diğer bir kodun ise şehirle ilgili sosyal medya paylaşımları olduğu bulunmuştur. Sosyal medya paylaşımları konusunda bir katılımcı "...daha önce orada bulunan insanların yorumlarını okumak..." şeklinde düşüncesini aktarmıştır. Başka bir katılımcı ise "...Sosyal mecralardan gidilecek yer ile bilgiler edinmek. Tripadvisor vb..." söylemiştir. Bonilla-Quijada vd. (2021: 611) şehir turizminin tanıtımında sosyal medyanın rolünü inceledikleri çalışmada Berlin ile ilgili sosyal medyada doğrudan reklam amaçlı gönderilerin daha olumsuz sonuçlar ürettiğini ayrıca daha fazla beğeni ve yorum üretebilen unsurlar arasında farklılıklar olduğunu bulmuşlardır.

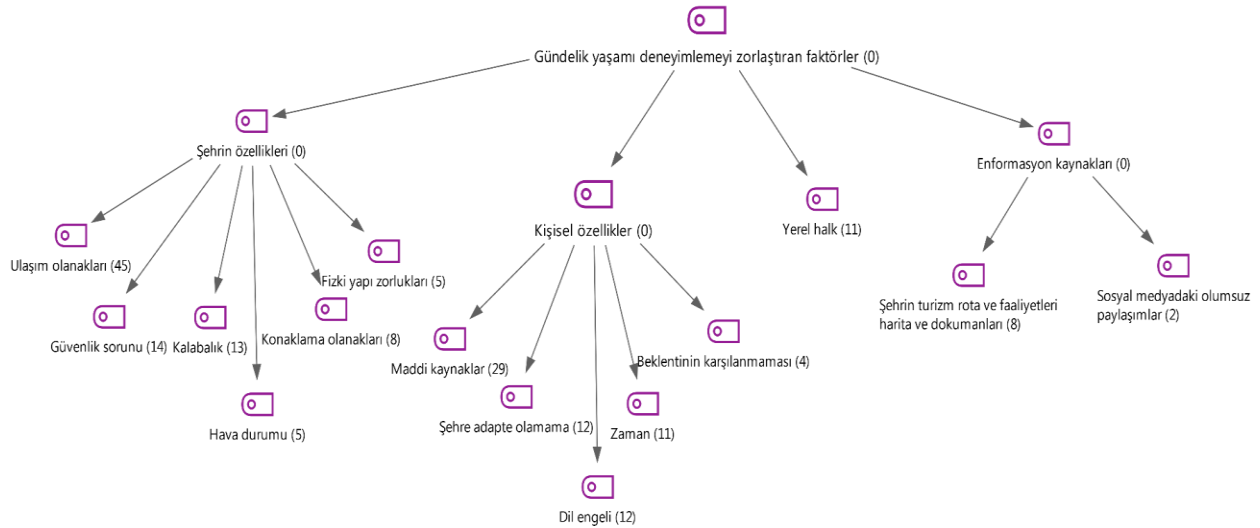
Şekil 3: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimlemeyi Kolaylaştıran Faktörler Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi zorlaştıran faktörler kategorisi altında “Şehrin özellikleri (90)”, “Kişisel özellikler (n=68)”, “Yerel halk (n=11)” ve “Enformasyon kaynakları (n=10)” alt kategorileri bulunmaktadır (Şekil 4). “Ulaşım olanakları (n=45)”, “Güvenlik sorunu (n=14)”, “Kalabalık (n=13)”, “Konaklama olanakları (n=8)”, “Hava durumu (n=5)” ve “Fiziki yapı zorlukları (n=5)” kodları şehrin özellikleri alt kategorisi altında toplanmıştır. Kişisel özellikler alt kategorisi altında “Maddi kaynaklar (n=29)”, “Şehre adapte olamama (n=12)”, “Dil engeli (n=12)”, “Zaman (n=11)” ve “Beklentinin karşılanmaması (n=4)” kodları bulunmaktadır. “Şehrin turizm rota ve faaliyetleri harita ve dokümanları (n=8)” ve “Sosyal medyadaki olumsuz paylaşımlar (n=2)” kodları enformasyon kaynakları alt kategorisi altındadır (Şekil 4).

Bu araştırmada katılımcıların, tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi zorlaştıran faktörlerin başında ulaşım olanakları geldiği tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili Papaix ve Stefaniak (2020) Venedik’te, turistlerin toplu taşıma da dahil olmak üzere yerel hizmetlere yönelik baskılarının, yerel sakinlerin yaşam kalitesinde bir düşüşe yol açtığını ve bu durumun ise doymuş ulaşım hizmetleri, aşırı kalabalık ve artan hava kirliliği şeklinde kendini gösterdiğini vurgulamaktadırlar. Bu araştırmada katılımcıların tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi zorlaştıran diğer bir faktör ise turistlerin maddi kaynaklara sahip olmamasıdır.

Şekil 4: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimlemeyi Zorlaştıran Faktörlerin Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

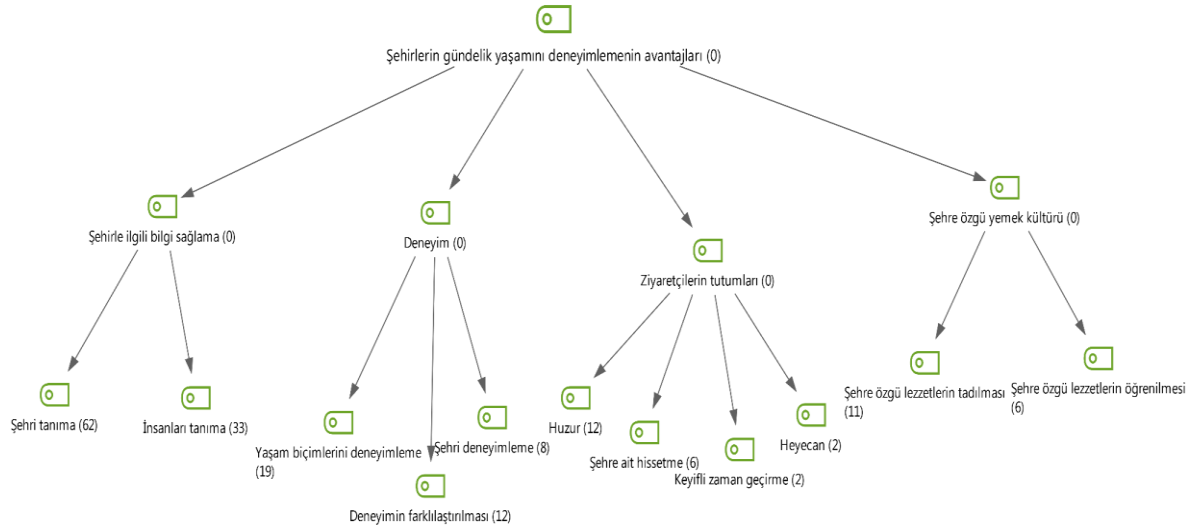

Şekil 5’te şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin avantajları hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. “Şehirle ilgili bilgi sağlama (n=95)”, “Deneyim (n=39)”, “Ziyaretçilerin tutumları (n=22)” ve “Şehre özgü yemek kültürü (n=17)” şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin avantajları kategorisi altında toplanan alt kategorilerdir. “Şehri tanıma (n=62)” ve “İnsanları tanıma (n=33)” kodları şehirle ilgili bilgi sağlama alt kategorisi altında bulunmaktadır. Deneyim alt kategorisi altında “Yaşam biçimlerini deneyimleme (n=19)”, “Deneyimin farklılaştırılması (n=12)” ve “Şehri deneyimleme (n=8)” kodları toplanmıştır. “Huzur (n=12)”, “Şehre ait hissetme (n=6)”, “Keyifli zaman geçirme (n=2)” ve “Heyecan (n=2)” kodları ziyaretçi tutumları alt kategorisi altındadır. “Şehre özgü yemek kültürü alt kategorisi altında “Şehre özgü lezzetlerin tadılması (n=11)” ve “Şehre özgü lezzetlerin öğrenilmesi (n=6)” kodları bulunmaktadır.

Bu araştırmada katılımcıların tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin avantajları arasında şehri tanıma ve insanları tanıma kodları öne çıkmıştır. Bu konuda bir katılımcı “... Şehrin sosyal dokusu daha iyi anlaşılabilir” şeklinde ifade etmiştir. Diğer bir katılımcı ise “O şehrin insanlarını daha yakından tanıma fırsatı bulabilirim. Böylece hem farklı bir yaşam tarzı gözlemlerim hem de kendim için yeni şeyler

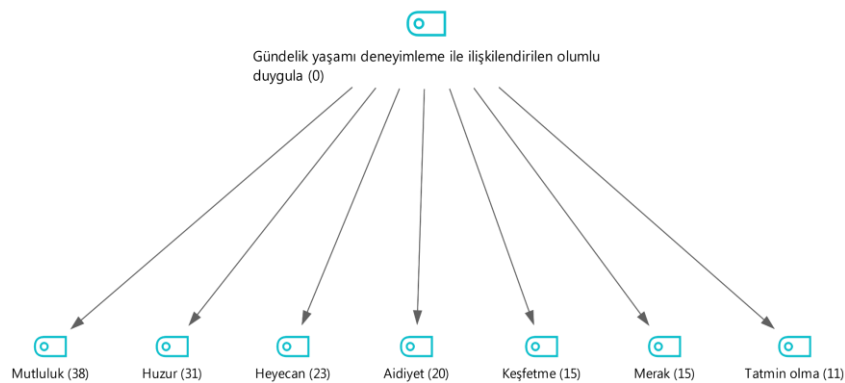
öğrenebilirim" şeklinde söylemiştir. Maitland (2010: 176) ziyaretçilerin diğer şehir kullanıcılarıyla samimi bir ilişki içinde kültürel bir sermaye oluşturduğunu dahası ziyaretçilerin, turizm için yeni alanların keşfedilmesine ve bir anlamda ziyaret edilecek yeni yerlerin yaratılmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Buna ilaveten Maitland (2013: 12) turistlerin, şehirlerin turizm bölgelerinin ötesini keşfetmek için şehirlerin sıradan ve gündelik dokusunu yakalamaya çalıştıklarını ileri sürmektedir. Hanan (2017: 36) şehirlerin gündelik yaşamının yerel halkın yiyecek tüketimine, açık hava etkinliklerine, farklılığına, düzensizliğine ve yerin tarihiyle ilgili olan gündelik alana bakılarak anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır.

Şekil 5: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimlemenin Avantajları Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şekil 6'da şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme ile ilişkilendirilen olumlu duyguların hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. Modelde görüldüğü gibi katılımcılar şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme ile "Mutluluk (n=38)", "Huzur (n=31)", "Heyecan (n=23)", "Aidiyet (n=20)", "Keşfetme (n=15)", "Merak (n=15)" ve "Tatmin olma (11)" duygularını ilişkilendirmektedirler. Kim ve Fesenmaier (2014: 1) Philadelphia'da (ABD) yaptıkları araştırmada ziyaretçilerin, ziyaret edilen yerlere, aktivitelere ve tanıştıkları insanlara bağlı olarak duygularında önemli farklılıklar sergilediği sonucuna ulaşmışlardır.

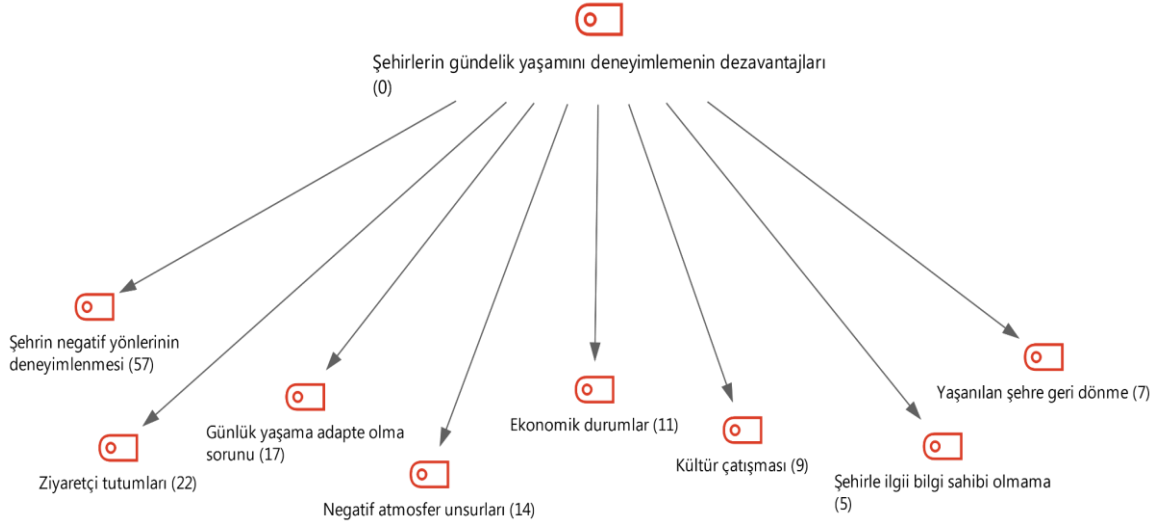
Şekil 6: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimleme ile İlişkilendirilen Olumlu Duygular

Katılımcıların şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemenin dezavantajları ile ilgili algılamalarına ilişkin hiyerarşik kod alt kod modeli Şekil 7'de gösterilmektedir. Modeli ilişkin alt kategoriler sırasıyla "Şehrin negatif yönlerinin deneyimlenmesi (n=57)", "Ziyaretçi tutumları (n=22)", "Gündelik yaşama adapte olma sorunu (n=17)", "Negatif atmosfer unsurları (n=14)", "Ekonomik durumlar (n=11)", "Kültür çatışması (n=9)", "Şehirle ilgili bilgi sahibi olamama (n=5)" ve "Yaşanılan şehre geri dönmedir (n=7)." Şehrin negatif yönleri hakkında bir katılımcı "Adetlerin bilinmemesi sebebiyle halkın tepkisini çekebilecek davranışlarda

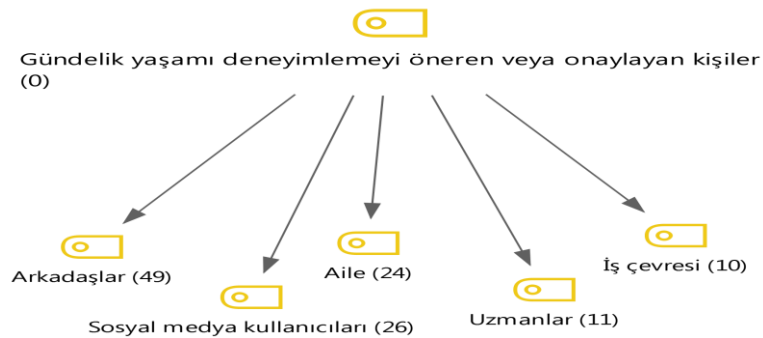
bulunmak, bilinmeyen alanlara girip hırsızlık, taciz, dolandırıcılık gibi tehlikelerle karşılaşmak vb.” ifadelerini kullanmıştır. Diğer bir katılımcı ise şunları söylemiştir: “Güvenlik endişeleri: Bilinmeyen bir ortamda güvenlik sorunları yaşanabilir”. Şehir turizminde, güvensiz gece hayatı (Bloemhoff, 2008: 1), turizme uygun olmayan, düşmanca, hoşgörüsüz bir nüfus, güvensiz, önyargılı yer (Ramos ve Mundet, 2021: 127) gibi etmenler şehrin negatif yönlerinin deneyimlenmesi ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 7: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimlemenin Dezavantajları Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi öneren ve onaylayan kişilerin hiyerarşik kod alt kod modelinde “Arkadaşlar (n=49)”, “Sosyal medya kullanıcıları (n=26)”, “Aile (n=24)”, “Uzmanlar (n=11)” ve “İş çevresi (n=10)” alt kategoriler olarak toplanmıştır (Şekil 8). Maitland ve Newman (2004: 346) Londra’da turizm destinasyonu olarak planlanmayan Islington’u katılımcıların ziyaret etme kararını vermede en önemli etmenin arkadaşlık ağları ve rehber kitapları olduğunu belirtmektedirler. Prince (2022: 33) ziyaretçilerin düğünlere katılarak, kampüs etkinliklerinde öğrencilerle sohbet ederek, arkadaşlıklar kurarak ve akrabalarla birlikte alışveriş yerlerini gezerek şehirlerin gündelik yaşamına katılabileceğini söylemektedir.

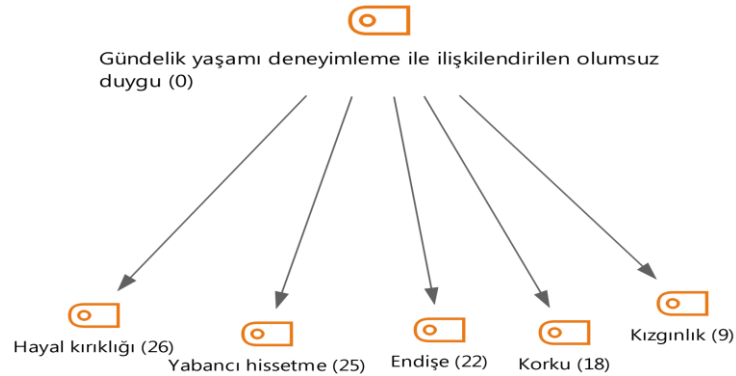
Şekil 8: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimlemeyi Öneren ve Onaylayan Kişiler Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

Şekil 9’da şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme ile ilişkilendirilen olumsuz duyguların hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. “Hayal kırıklığı (n=26)”, “Yabancı hissetme (n=25)”, “Endişe (n=22)”, “Korku (n=18)” ve “Kızgınlık (n=9)” modelin alt kategorileridir. Gkoumas ve D’Orazio (2020: 718) kentsel turistik cazibe merkezleri ile ilgili ziyaret öncesi bilgi eksikliği ve sağlanamayan olanakların, konuklar için yüksek beklentiler yarattığını, dahası ziyaret öncesi ve yerinde deneyim arasındaki tutarsızlığın genel bir

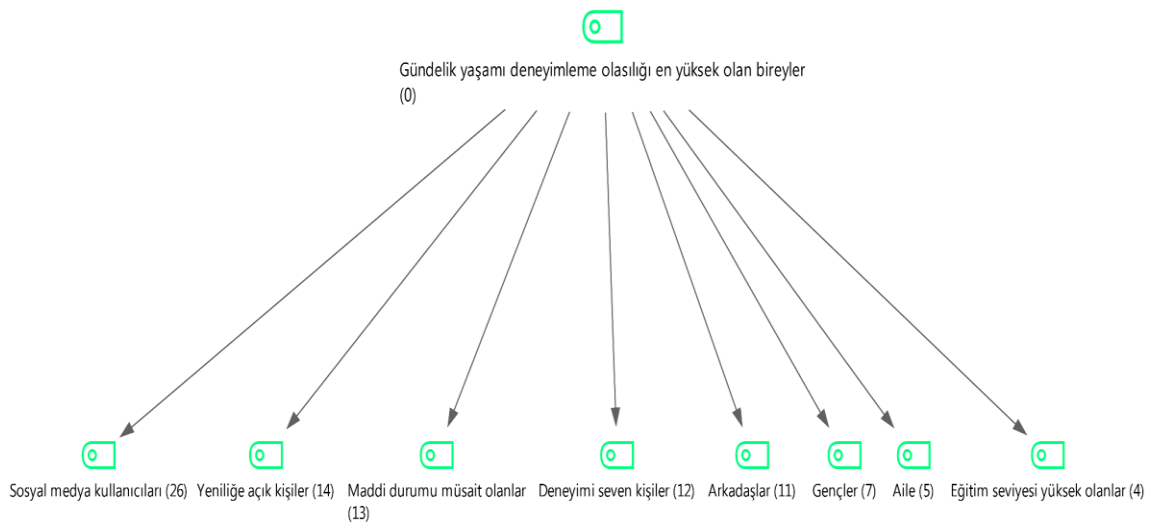
hayal kırıklığına neden olduğunu tespit etmişlerdir. Shtern (2022) romantik turistlerin yabancı bir ülkede aidiyet duygusu aradığını ve bazılarının bu duyguyu kitle turizminin olduğu yerleri tercih etmeyerek, el değmemiş yerleri arayarak bulduğunu aktarmaktadır.

Şekil 9: Şehirlerin Gündelik Yaşamını Deneyimleme ile İlişkilendirilen Olumsuz Duyguların Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

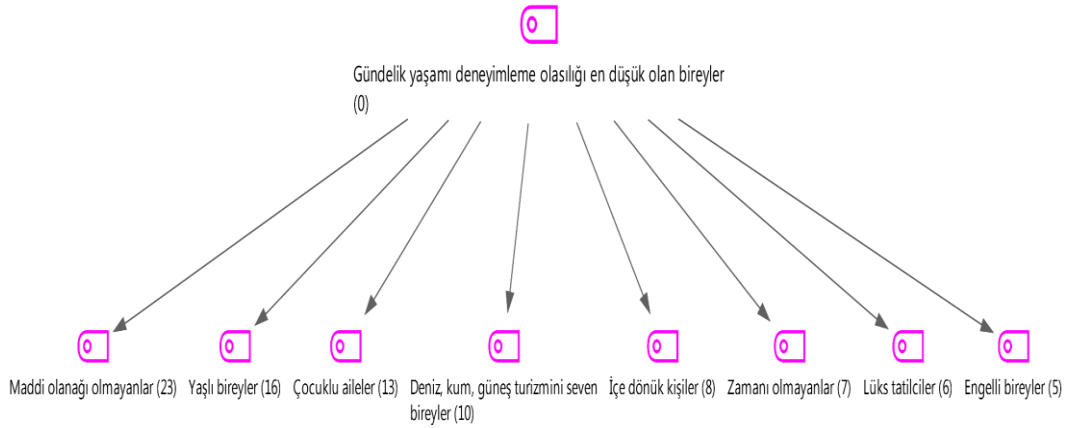
“Sosyal medya kullanıcıları (n=26)”, “Yeniliğe açık kişiler (n=14)”, “Maddi durumu müsait olanlar (n=13)”, “Deneyimi seven kişiler (n=12)”, “Arkadaşlar (n=11)”, “Gençler (n=7)”, “Aile (n=5)” ve “Eğitim seviyesi yüksek olanlar (n=4)” şehirlerde gündelik yaşamı deneyimleme olasılığı en yüksek olan bireyler kategorisi altında toplanan alt kategorilerdir (Şekil 10). Jang ve Park (2020: 236) sosyal medyanın hem bilgi arama platformu hem de iletişim platformu olarak gelişmesiyle birlikte seyahatlerle ilgili bilgi miktarının önemli ölçüde arttığını ve sosyal medyanın, yerlerin tanıtımının yeni bir aracı haline geldiğini belirtmektedirler. Demir ve Bertan (2023) ise sosyal medyanın yerel mutfak kültürünü tanıtmada bir araç olabileceğini ileri sürmektedirler. Bu çalışmada şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığı yüksek olan diğer grubun yeniliğe açık kişiler olduğu tespit edilmiştir. Wang vd. (2023) açık fikirli turistlerin farklı kültürlere ve yaşam biçimlerini derinlemesine yaşanmasına karşı olumlu tutumları olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Wei vd. (2021) yeniliğe açık turistlerin farklı yerlere, insanlara ve kültürlere karşı gerçek bir merak duyduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ise katılımcılar, maddi durumu uygun olan kişilerin ziyaret ettikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığını yüksek olarak değerlendirmişlerdir. Ashworth ve Page (2011: 7) zengin ziyaretçilerinin kentsel turist olarak ortaya çıktığını aktarmaktadırlar.

Şekil 10: Şehirlerde Gündelik Yaşamını Deneyimleme Olasılığı En Yüksek Olan Bireylerin Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

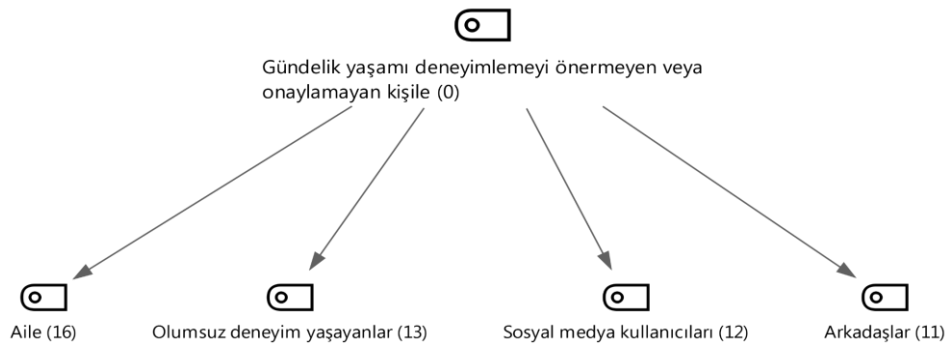
Şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığı en düşük olan bireylerin hiyerarşik kod alt kod modeli Şekil 11’de gösterilmektedir. Modelin alt kategorilerini “Maddi olanağı olmayanlar (n=23)”, “Yaşlı bireyler (n=16)”, “Çocuklu aileler (n=13)”, “Deniz, kum, güneş turizmini seven bireyler (n=10)”, “İçeride dönmüş kişiler (n=8)”, “Zamanı olmayanlar (n=7)”, “Lüks tatilciler (n=6)” ve “Engelli bireyler (n=5)” oluşturmaktadır. Bu araştırmada katılımcılar, ziyaret ettikleri şehirlerde gündelik yaşamı deneyimleme olasılığı en düşük grup arasında maddi olanağı olmayan kişileri göstermişlerdir. Bu sıralamayı yaşlı bireyler takip etmektedir.

Şekil 11: Şehirlerde Gündelik Yaşamını Deneyimleme Olasılığı En Düşük Olan Bireylerin Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

Şekil 12’de şehirlerde gündelik yaşamını deneyimlemeyi önermeyen veya onaylamayan bireylerin hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. “Aile (n=16)”, “Olumsuz deneyim yaşayanlar (n=13)”, “Sosyal medya kullanıcıları (n=12)” ve “Arkadaşlar (n=11)” modelin alt kategorileridir. Bu araştırmada katılımcıların ziyaret ettikleri şehirlerde gündelik yaşamı deneyimlemeye yönelik önerilerde ailenin ve olumsuz deneyim yaşayanların önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak sosyal medya kullanıcılarının ve arkadaşların da bu konuda önemli bir etkisi olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 12: Şehirlerde Gündelik Yaşamını Deneyimlemeyi Önermeyen veya Onaylamayan Bireylerin Hiyerarşik Kod Alt Kod Modeli

5. Sonuç

Turistlerin ziyaret ettikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme motivasyonlarını ve şehirlerin gündelik yaşamının turistik bir ürün olma potansiyelini değerlendirmeye yönelik yapılan bu araştırmada planlı davranış teorisi kapsamında turistlerin tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemelerine ilişkin algıladıkları avantajları, dezavantajları, kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı faktörleri, hissettikleri duyguları, dikkate aldıkları referans gruplarını belirlemeye yönelik soruları içeren yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmıştır. Görüşme formları kolayda örnekleme yöntemi ile son iki

yılda tatile gitmiş olan Türk turistlere çevrimiçi şekilde ulaştırılmıştır. Toplam cevaplanan form sayısı 110 olup katılımcıların önemli bir çoğunluğu kadın ve lisansüstü eğitime sahiptir. Dahası katılımcıların önemli bir kısmının 18-25 ve 26-35 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğunun (n=88) en son tatilleri için Türkiye'deki şehirleri ziyaret ettikleri anlaşılmıştır.

Bu araştırmada katılımcılar, şehirlerin gündelik yaşamı ile şehrin sosyal yaşamını, yerel insanların yaşam şekillerini, şehrin yapısını, rutinlerini, gastronomik ve atmosfer unsurlarını ilişkilendirmişlerdir. Katılımcıların önemli bir çoğunluğu tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimlemeyi kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörlerden birinin şehrin ulaşım olanakları olduğunu belirtmişlerdir. Khadaroo ve Seetana (2008: 831) ulaşım altyapısının bir varış noktasına gelen turizm akışlarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ileri sürmektedirler. Hacıa (2019: 109) ise akıllı kentsel trafik yönetim sistemlerini, çevre dostu araçları, teslimatlar için demiryolu taşımacılığını, su yollarını, telematik lojistik araçlarını, gürültü azaltma çözümlerini ve alternatif teslimat sistemlerini (örneğin, paket makineleri) şehirlerde altyapı önlemleri içinde değerlendirmektedir. Katılımcıların, tatil için gittikleri şehirlerde gündelik yaşamı deneyimlemelerini kolaylaştıran diğer bir faktör ise şehrin turizm rota/faaliyetlerinin harita ve dokümanları ve şehirle ilgili sosyal medya paylaşımlarıdır. Balińska (2020: 87) ilham ve bilgi kaynağı olan sosyal medyanın giderek popülerleşmesinin şehir tatili gezilerinin gelişmesi için önemli koşullardan biri olduğunu aktarmaktadır. Bu araştırmada diğer bir öne çıkan sonuç ise katılımcıların bir kısmının tatil için gittikleri şehrin yaşamını zorlaştıran ve kolaylaştıran faktörlerden birinin kişisel maddi olanaklar olduğunu belirtmiş olmalarıdır.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre katılımcıların önemli bir çoğunluğu tatil için gittikleri şehirlerde, şehirlerin gündelik yaşamı ile şehrin sosyal yaşamını, yerel insanların yaşam şekillerini, şehrin yapısını, rutinlerini, gastronomik ve atmosfer unsurlarını ilişkilendirmektedir. Katılımcılar için ziyaret edilen şehirlerin gündelik yaşamını kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörlerin başında ulaşım olanakları gelmektedir. Bu bağlamda şehrin turizm planlayıcılarının şehirlerin sahip olduğu gündelik yaşam unsurlarını (sosyal yaşam, yerel insanların yaşam şekilleri, şehrin yapısı, rutinleri, gastronomik ve atmosfer unsurları) turistik ürün olarak kullanmayı amaçlamaları durumunda, şehrin ulaşım olanaklarını iyileştirmeleri ve dışarıdan gelen turistlerin de kullanabileceği şekilde planlamaları önemli bir noktadır. Bununla birlikte tatil için gidilen şehirlerde gündelik yaşamı deneyimlemeyi kolaylaştıran diğer bir faktör ise şehrin turizm rota/faaliyetlerinin harita ve dokümanları ve şehirle ilgili sosyal medya paylaşımlarıdır. Bu bağlamda yöneticiler, şehirlerin turizm rota/faaliyetlerinin dijital harita ve dokümanlarının oluşturulmasını sağlayabilirler. Buna ilaveten şehirlerin gündelik yaşamını ön plana çıkaran sosyal medya paylaşımlarını arttırılabilirler. Çünkü bu araştırmada ortaya çıkan diğer bir önemli sonuç ise tatil için gidilen şehirlerde şehrin gündelik yaşamını deneyimleme olasılığı en yüksek olan gruplar arasında sosyal medya kullanıcıları, yeniliğe açık kişiler, maddi durumu müsait olan ve deneyimi seven kişiler olarak bulunmuştur. Bununla birlikte tatil için gidilen şehirlerde şehrin gündelik yaşamını öneren grupların başında arkadaşlar ve sosyal medya kullanıcıları gelmektedir. Bu bağlamda katılımcıların önemli bir çoğunluğu şehrin gündelik yaşamını deneyimlemede arkadaşlarını ve sosyal medya kullanıcılarını önemli referans grupları olarak değerlendirmiştir. Bu araştırmada turistlerin, şehirlerin gündelik yaşamlarını deneyimlemelerinin dezavantajları arasında şehrin negatif yönlerinin deneyimlenmesi bulunmuştur. Bu konunun turist ve yerli halk bağlamında ele alınması gerekmektedir. Turistler, gittikleri şehirlerin kültürleri (örf, adet ve gelenek gibi), günlük yaşam kuralları, güvenli alan ve saatleri hakkında bilgi sahibi olması şehrin negatif yönlerini deneyimlenmesini engelleyebilir. Bununla birlikte yerel halkın turiste ve turizme karşı bakış açısı da önemli hususların başında gelmektedir. Çünkü turist ziyaret ettiği şehirlerde bir taraftan gerçek şehir atmosferini deneyimlemek isterken bir taraftan da yerel insanlarla etkileşime girmek istemektedir. Bu bağlamda yerli halkın da bu etkileşime karşı olumlu bir bakış açısına sahip olması çok önemli bir konudur. Şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme ile ilişkilendirilen olumsuz duygular hayal kırıklığı, yabancı hissetme, endişe, korku ve kızgınlıktır. Bu sonuca göre turistlerin şehrin gündelik yaşamı ile ilgili hissettiği bu olumsuz duyguların, deneyimlerinden memnun olmamalarına neden olabileceği düşünülmelidir. Turistlerin yaşadıkları bu olumsuz deneyimleri sosyal medyada paylaşmaları hem destinasyonun dijital imajını hem de potansiyel turistlerin seyahat kararlarını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle şehir turizmi planlayıcıları, şehrin gündelik yaşamını turistik bir ürün olarak pazarlamaya

karar vermeleri durumunda planlama ve uygulama sürecini stratejik ve proaktif bir yaklaşımla ele almaları gerekmektedir.

Bu araştırma planlı davranış teorisi kapsamında turistlerin tatil için gittikleri şehirlerin gündelik yaşamını deneyimleme motivasyonu ile ilgili literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların tümünün Türk olması araştırmanın önemli bir sınırlılığıdır. Bu bağlamda gelecekte araştırmacılar uluslararası turistlerden tatil için geldikleri Türkiye'nin şehirlerinin gündelik yaşamını deneyimlemelerine ilişkin algı ve motivasyonlarını belirlemeye yönelik araştırmalar yaparak alana farklı bir yönden katkı sağlayabilirler.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abdo, A. M. (2020), Product Diversification in Destinations: The Case of Aswan. *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research MJTHR*, 9(1), s. 139-155. <https://doi.org/10.21608/mjthr.2020.139592>
- Ajzen, I. (2006), *Constructing a Theory of Planned Behaviour Questionnaire: Conceptual and Methodological Consideration*, <http://www.people.umass.edu/ajzen/pdf/tpb.measurement.pdf>, (Erişim Tarihi: 9.11.2024).
- Arlı, D. (2013). İlkokul müdürlerinin örgütsel sessizlik ile ilgili görüşleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), s. 69-84.
- Ashworth, G. ve Page, S. J. (2011), Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes. *Tourism Management*, 32(1), s. 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.02.002>
- Balińska, A. (2020), City Break as a Form of Urban Tourism. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 2(46), s. 85-95.
- Baloglu, S. ve McCleary, K. W. (1999), A Model of Destination Image Formation. *Annals of tourism research*, 26(4), s. 868-897. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00030-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00030-4)
- Barrera-Fernández, D., Bujalance, S. G. ve Scalici, M. (2019), Touristification in Historic Cities. Reflections on Malaga. *Revista de Turismo Contemporâneo*, 7(1), s. 93-115. <https://doi.org/10.21680/2357-8211.2019v7n1ID16169>
- Bingöl, S. (2024), Exploring Memorable Travel Experiences in Urban Tourism: Insights From Five Vibrant Cities. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 9(2), s. 99-112. <https://doi.org/10.31822/jomat.2024-9-2-99>
- Bloemhoff, H. J. (2008), An exploratory study of international tourists' perception of danger in Durban, Johannesburg and Cape Town. *South African Journal for Research in Sport, Physical Education and Recreation*, 30(1), s. 1-13. <https://hdl.handle.net/10520/EJC108872>
- Bonilla-Quijada, M., Tugores-Ques, J. ve Olmo Arriaga, J. L. (2021), Promotion of Urban Tourism: Insights into User Engagement on Social Media. *Information Technology & Tourism*, 23, s. 611-632. <https://doi.org/10.1007/s40558-021-00213-6>

- Büyüksalvarcı, A., Aras, S. ve Çınarlı, M. (2019), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Tema Parklar: Konya Örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(36), s. 1198-1210. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1185>
- Chen, C. F. ve Tsai, D. (2007), How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions?. *Tourism Management*, 28(4), s. 1115-1122. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.07.007>
- Dadashpour Moghaddam, M., Ahmadzadeh, H. ve Valizadeh, R. (2022), A GIS-Based Assessment Of Urban Tourism Potential With a Branding Approach Utilizing Hybrid Modeling. *Spatial Information Research*, 30(3), s. 399-416. <https://doi.org/10.1007/s41324-022-00439-4>
- Demir, Y. (2019), *Şehir Turizminde Y Kuşağı Turistleri İçin Gündelik Yaşamın Önemi*, 20. Ulusal Turizm Kongresi, 16-19 Ekim, T.C. Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi, Eskişehir.
- Demir, Y. ve Bertan, S. (2023), Effect of Influencers on the Intention to Taste Local Food and Beverages. *Journal of Mediterranean Tourism Research*, 3(1), s. 9-17. <https://www.doi.org/10.5038/2770-7555.3.1.1022>
- Echtner, C. M. ve Ritchie, J. B. (1993), The Measurement of Destination Image: An Empirical Assessment. *Journal of travel research*, 31(4), s. 3-13. <https://doi.org/10.1177/004728759303100402>
- Edwards, D., Griffin, T. ve Hayllar, B. (2008), Urban Tourism Research: Developing an Agenda, *Annals of Tourism Research*, 35(4), s. 1032-1052. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.09.002>
- Ekşi, U. ve Gürün, F. (2020), Şehir, Şehirleşme ve Yerel Yönetimler, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12(1), s. 83-99.
- Er, Ö. ve Bardakoğlu, Ö. (2016), Kültürel Mirasın Sürdürülebilir Turizm Ürünü Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi: Edirne Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 17(2), s. 95-111. <https://doi.org/10.24889/ifede.286176>
- Eroğlu, S. ve Bektaş, O. (2016). STEM eğitimi almış fen bilimleri öğretmenlerinin STEM temelli ders etkinlikleri hakkındaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 43-67. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.4c3s3m>
- Giampiccoli, A. ve Mtapuri, O. (2015), Diversification and Innovation in Tourism Development Strategy: The case of Abu Dhabi. *The Arab World Geographer*, 18(4), s. 245-261. <https://doi.org/10.5555/1480-6800.18.4.245>
- Gkoumas, A. ve D'Orazio, F. (2020), Public-Space Tactical İntervention as Urban Tourist Allure. *International Journal of Tourism Cities*, 6(4), s. 711-730. <https://doi.org/10.1108/IJTC-05-2019-0066>
- Hacıa, E. (2019), The Role of Tourism In The Development of The City. *Transportation Research Procedia*, 39, s. 104-111. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2019.06.012>
- Hanan, H. (2017), Every Day Practices and Experiential Urban Space. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*, 2(5) s. 27-37. <https://doi.org/10.21834/aje-bs.v2i5.220>
- Hunt, J. D. (1975), Image as a Factor in Tourism Development. *Journal of travel research*, 13(3), s. 1-7. <https://doi.org/10.1177/004728757501300301>
- Jang, H. ve Park, M. (2020), Social Media, Media and Urban Transformation in The Context of Overtourism. *International Journal of Tourism Cities*, 6(1), s. 233-260. <http://dx.doi.org/10.1108/IJTC-08-2019-0145>
- Jeffries, D.J. (1971), Defining the Tourist Product — and Its Importance in Tourism Marketing. *The Tourist Review*, 26(1), s. 2-5. <https://doi.org/10.1108/eb057631>
- Jhearmaneechotechai, P. (2024), Ordinary Urban Heritage of Rattanakosin: Ordinary Restaurants and Everyday Foods of The Historic Center of Bangkok. *Frontiers of Architectural Research*, 13(2), s. 335-348. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.11.006>

- Jover, J. ve Díaz-Parra, I. (2020), Gentrification, Transnational Gentrification and Touristification in Seville, Spain. *Urban Studies*, 57(15), s. 3044-3059. <https://doi.org/10.1177/0042098019857585>
- Kaya, M., ve Keleş, Y. (2022), Şehir turizmi kavramından ne anlıyoruz? Kuramsal bir çözümleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), s. 810-822. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1018619>
- Khadaroo, J. ve Seetanah, B. (2008), The Role of Transport Infrastructure in International Tourism Development: A Gravity Model Approach. *Tourism Management*, 29(5), s. 831-840. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.09.005>
- Kim, J. ve Fesenmaier, D. R. (2014), *Measuring Emotions in Real Time: Implications for Tourism Design, Information and Communication Technologies in Tourism 2014: Proceedings of the International Conference in Dublin, 21-24 January, Dublin, Ireland.*
- Kovačić, M. ve Milošević, T. (2016), Interdependence of Transport and Tourism. *Pomorski Zbornik*, 52(1), s. 99-111. <https://doi.org/10.18048/2016.52.06>
- Larsen, J., Urry, J. ve Axhausen, K. W. (2007), Networks and Tourism: Mobile Social Life. *Annals of tourism research*, 34(1), s. 244-262. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2006.08.002>
- Lim, S. E. Y. ve Bouchon, F. (2017), Blending in For a Life Less Ordinary? Off the Beaten Track Tourism Experiences in The Global City. *Geoforum*, 86, s. 13-15. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.08.011>
- Maitland, R. ve Newman, P. (2004), Developing Metropolitan Tourism on The Fringe of Central London. *International Journal of Tourism Research*, 6(5), s. 339-348. <https://doi.org/10.1002/jtr.496>
- Maitland, R. (2008), Conviviality and Everyday Life: The Appeal of New Areas of London for Visitors. *International Journal of Tourism Research*, 10(1), s. 15-25. <https://doi.org/10.1002/jtr.621>
- Maitland, R. (2010), Everyday Life as a Creative Experience in Cities. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4(3), s. 176-185. <https://doi.org/10.1108/17506181011067574>
- Maitland, R. (2013), Backstage behaviour in the global city: Tourists and the search for the 'real London'. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 105, s. 12-19. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.11.002>
- Maitland, R. (2016), Everyday Tourism in a World Tourism City: Getting backstage in London. *Asian Journal of Behavioural Studies*, 1(1), s. 13-20. <https://doi.org/10.21834/ajbes.v1i1.16>
- Montgomery, J. (1997), Café Culture and the City: The Role of Pavement Cafés in Urban Public Social Life. *Journal of Urban design*, 2(1), s. 83-102. <https://doi.org/10.1080/13574809708724397>
- Mouratidis, K. (2018), Built Environment and Social Well-Being: How Does Urban Form Affect Social Life and Personal Relationships?. *Cities*, 74, s. 7-20. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.10.020>
- Özdemir, M. A. ve Kervankıran, İ. (2012), Afyonkarahisar İlinin Turizm Gelişimi ve Çekicilikleri. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s. 123-142.
- Özer, S., Sancar Yazıcı, A., Akgül, S. ve Yıldırım, A. (2023), Okullarda yapay zekâ kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(10), s. 1776-1794.
- Papaix, C. ve Coca-Stefaniak, J. A. (2020), Transport in Tourism Cities: Beyond The Functional And Towards an Experiential Approach, (Eds.: C. Papaix and A. Coca-Stefaniak), *Routledge Handbook of Tourism Cities*, s. 400-409, London: Routledge.
- Rakhmonov, S. ve Patterson, I. (2021), The Need for Greater Diversification of Tourism Products in the Samarkand Region of Uzbekistan. *Journal of Tourismology*, 7(2), 241-264. <https://doi.org/10.26650/jot.2021.7.2.1007707>

- Ramos, S. P. ve Mundet, L. (2021), Tourism-Phobia in Barcelona: Dismantling Discursive Strategies and Power Games in The Construction of a Sustainable Tourist City. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 19(1), s. 113-131. <https://doi.org/10.1080/14766825.2020.1752224>
- Richards, G. (2020), Culture and Tourism: Natural Partners or Reluctant Bedfellows? A Perspective Paper", *Tourism Review*, 75(1), s. 232-234. <https://doi.org/10.1108/TR-04-2019-0139>
- Romão, J., Palm, K. ve Persson-Fischier, U. (2023), Open spaces for co-creation: a community-based approach to tourism product diversification. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 23(1), s. 94-113. <https://doi.org/10.1080/15022250.2023.2174183>
- Rotich, D., Nthiga, R., Bor, T. ve Kogola, B. (2012), Product Diversification for Sustainable Tourism Development: Exploring the Strengths and Challenges of Kisumu Region, Kenya. *European Journal of Business and Social Sciences*, 1(9), s. 108-117.
- Pettas, D., Avdikos, V., Iliopoulou, E. ve Karavasili, I. (2022), Insurrection is not a spectacle: Experiencing and Contesting Touristification in Exarcheia, Athens. *Urban Geography*, 43(7), s. 984-1006. <https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1888521>
- Prince, S. (2022), Affect and Performance in Ancestral Tourism: Stories of Everyday Life, Personal Heritage, and The Family. *Journal of Heritage Tourism*, 17(1), s. 20-36. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2021.1883033>
- Shtern, M. (2022), Passing as a tourist: Exploring the everyday urban geopolitics of tourism. *Political Geography*, 93, 102526. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102526>
- Song, Q. ve Feng, W. (2021), Interests-Based Local Experience Tourism: A New Tourism Product Design in China. *Open Journal of Social Sciences*, 9, s. 413-426. <https://doi.org/10.4236/jss.2021.94030>
- Tosun, C. ve Bilim, Y. (2004), Şehirlerin Turistik Açından Pazarlanması: Hatay Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(2), s. 125-138.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK), *Şehir*, <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Ünsal, Ş. (1984), Şehircilik. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (20), 191-216.
- Wang, S., Lai, I. K. W. ve Wong, J. W. C. (2023), The Impact of Pluralistic Values on Postmodern Tourists' Behavioural Intention Towards Renovated Heritage Sites. *Tourism Management Perspectives*, 49, 101175. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101175>
- Wei, L., Qian, J., & Zhu, H. (2021), Rethinking Indigenous People as Tourists: Modernity, Cosmopolitanism, and The Re-Invention of Indigeneity. *Annals of Tourism Research*, 89, e103200. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103200>
- Wickens, E. (2016), The consumption of Cultural Experiences in City Tourism. *Tourism and Hospitality Research*, 17(3), s. 264-271. <https://doi.org/10.1177/1467358416646606>
- Varol, F., Aksu, H. S. ve Öksüz, M. (2024), Uyarlanabilir ve Kapsayıcı Rekreasyon: Erişilebilir Turizmde Nitel Bir Durum Çalışması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 35(2), s. 187-204. <https://doi.org/10.17123/atad.1524968>
- Yurcu, G. ve Kasalak, M. A. (2016), Ekoturizm Kapsamında Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Aydın İli Sultanhisar İlçesi Örneği. *Türk Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), s. 46-51.
- Zigern-Korn, N. ve Kol, O. (2018), *Diversification of Tourism Product as the Proper way for Regional Tourism Development Strategies*, 5th International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts, 26 August-1 September, SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts, Albena, Bulgaria.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 558-567, doi: 10.11616/asbi.1585837

Charles Darwin Teorisini Neden “Evrim Teorisi” Olarak Adlandırmadı?

Why Didn't Charles Darwin Call His Theory “The Theory of Evolution?”

Nefise BARAK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 05.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Charles Darwin, kendi teorisini Evrim Teorisi değil “Değişiklerle Türeyiş Teorisi” olarak, yer yer de “Doğal Seçim Teorisi” olarak adlandırmıştır. Darwin, bilinçli bir biçimde Evrim Teorisi dememiş, hatta evrim kelimesini bile neredeyse kullanmamıştır. Oysa biz bugün, Darwin’in teorisini, ona rağmen, Evrim Teorisi olarak adlandırıyoruz. Bu çalışma, Darwin’in kendi teorisini neden Evrim Teorisi olarak adlandırmadığını ve bizim bugün Darwin’in teorisini neden Evrim Teorisi olarak adlandırdığımızı konu edinir. Bu minvalde ilk olarak Darwin’in kendi teorisine kısaca yer verilecektir. Devamında evrim terimi ve bu terimdeki anlam değişimleri incelenecektir. İkinci olarak Herbert Spencer’in evrim düşüncesine odaklanılacaktır. Spencer, evrim terimini oldukça geniş bir anlamda tüm organik değişimi kapsayan bir biçimde kullanmış ve evrimin Darwin’in teorisinin adı haline gelmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Charles Darwin, Evrim, Herbert Spencer, İlerleme, Gelişim.

&

Abstract: Charles Darwin called his theory "Descent with Modifications", sometimes called "Natural Selection Theory", but not the Theory of Evolution. Darwin did not consciously call his theory the Theory of Evolution, and rarely even used the word "evolution". However, today, despite him, we call Darwin's theory the Theory of Evolution. This study seeks to understand why Darwin did not refer to his theory as the Theory of Evolution, and why we currently refer to Darwin's theory as the Theory of Evolution. In this context, firstly Darwin's own theory will be briefly given. Then, the term evolution and the changes in its meaning will be examined. Secondly, Herbert Spencer's thoughts on evolution will be focused on. Spencer employed the term "evolution" comprehensively, encompassing all organic transformation. He played a pivotal role in establishing "evolution" as the name for Darwin's theory.

Keywords: Charles Darwin, Evolution, Herbert Spencer, Progress, Development.

Atf/Cite as: Barak, N., (2025). Charles Darwin Teorisini Neden “Evrim Teorisi” Olarak Adlandırmadı? *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 558-567. doi: 10.11616/asbi.1585837

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Arş. Gör. Dr., Nefise Barak, Muş Alparslan Üniversitesi, n.barak@alparslan.edu.tr.

1. Giriş

Doğadaki çeşitlilik, canlıların birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları, aynı zamanda canlılardaki değişimler insanlık tarihi boyunca filozofların ve bilimcilerin temel ilgi alanlarından biridir. Doğanın nasıl böylesi bir çeşitliliğe sahip olduğu sorusu farklı perspektiflerden yanıtlanmaya çalışılsa da bu soruya bilimsel bir perspektiften en kapsamlı yanıtı veren, bu sorunun yanıtı için ortaya kapsayıcı bir teori ortaya koyan Charles Darwin olmuştur. Darwin'in teorisi, sadece biyolojinin değil, aynı zamanda doğa bilimlerinin genel çerçevesini derinden etkileyen, hatta ahlak, psikoloji ve toplum gibi beşerî bilimlerin de dönüşümüne katkı sağlayan bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir.

Darwin, 1859'da yayımladığı *Türlerin Kökeni* adlı eserinde, doğal seçim mekanizmasını temel alarak canlıların nasıl çeşitlendiğini, birbirleriyle olan akrabalıklarını ve ortak bir kökenden evrilme sürecini açıklamıştır. Darwin, Değişikliklerle Türeyiş Teorisi ile doğanın çeşitlenişinin nasıl olduğunu ortaya koymuş ve bugünkü biyoloji bilginin temellerinin de atılmasını sağlamıştır. Darwin'in Değişikliklerle Türeyiş Teorisi, zaman içinde farklı bilim insanlarının katkılarıyla daha sofistike bir hale getirilmiş, detaylandırılmış ve kavramsal çerçevesi genişletilmiştir. Aynı zamanda, tarihsel süreçte teori, Evrim Teorisi olarak anılmaya başlanmıştır.

Darwin'in teorisinin yalnızca bilimsel içeriği değil, nasıl adlandırıldığı da bilim tarihi açısından ilgi çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz bilimsel teoriler, ortaya çıkan yeni bulgulara göre zamanla daha detaylı bir hale gelebilirler, fakat bir teorisin adının değişmesi bilim tarihinde pek rastlanan bir durum değildir. Üstelik Darwin'in "evrim" kelimesini kendi eserlerinde birkaç defa kullanması bu durumu bilim tarihi açısından oldukça ilginç kılmaktadır. Bu makale neden Darwin'in teorisini adlandırırken "evrim" terimini tercih etmediğini, günümüzde Darwin'in teorisine neden Evrim Teorisi olarak adlandırıldığını konu edinecektir. Bu konu doğrultusunda Darwin'in teorisinin temel unsurları, tarihsel arka planı ve "evrim" kelimesinin değişen anlamları ele alınacaktır.

2. Darwin'in Değişikliklerle Türeyiş Teorisi

Charles Darwin, kendi teorisini Değişikliklerle Türeyiş Teorisi (Descent with Modification) yer yer de Doğal Seçim Teorisi olarak adlandırır. Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabında temel iddiasından bir tanesi, türler arası ve tür içi çeşitlenmelerin doğal seçim yoluyla gerçekleştiği şeklindedir (Darwin, 2017, 2022). Darwin'in bir diğer temel iddiası ise bu çeşitlenmelerin ortak bir ataya dayandığı, tüm organik varlıkların bir veya birkaç hücrenin çeşitlenmesiyle meydana geldiği yönündedir. Yani Darwin'in teorisi bir veya birkaç hücreden, doğal seçim yoluyla çeşitlenişin bir teorisidir. Doğada bir gürgen ağacı ve defne ağacı arasındaki fark da bir aslan ve balık arasındaki fark da doğal seçim yoluyla çok uzun zamanda gerçekleşmiştir. Ernst Mayr, Darwin'in başlıca beş temel iddiasını şöyle sıralar (Mayr, 2016, 119):

1. Türler sabit değildir, değişebilir.
2. Tüm organizmalar ortak bir ataya dayanır.
3. Kademeli bir değişim vardır.
4. Türler katlanarak çoğalır.
5. Doğal seçim yoluyla değişim.

Darwin, bu iddialar temelinde Değişikliklerle Türeyiş Teorisi'ni ortaya koymuştur. Bugün için türlerin değişebilir olduğunu kabul etmek kolay olsa ve aksini düşünmek makul olmasa bile uzunca bir süre türlerin değişmez ve sabit olduğu kabul edilmiştir. Esasında insan türünün ortalama ömrünü temele aldığımızda, tür içi ve türler arası değişiklikleri, duyular yoluyla fark etmenin hiç de kolay olmadığını düşünebiliriz. Çünkü türler çok uzun zaman aralıklarında, fark edilemeyecek derecede küçük değişikliklerin birikmesiyle kademeli bir biçimde değişmektedir. Çok uzun zaman aralıklarında (milyonlarca yıl) kademeli bir değişim fikrini kabul etmek balığın, aslanın, karganın ve insanın ortak bir ataya dayandığı fikrinin kabul edilmesini makul bir hale getirmektedir. Darwin'in büyük bir bilimci olmasında, duyularımızın bizi yanıltabilir olduğunu kabul etmesi, bir balık ve aslanın ortak bir ataya dayanabileceği gibi çılgın bir fikrin doğru olabileceğini bilimsel bir yolla göstermesinden kaynaklandığını

kabul etmek oldukça makuldür.² Türler, ortak bir atadan (Darwin bir veya birkaç hücre der) doğal seçim yoluyla çok uzun zaman aralıklarında kademeli olarak değişmektedir. Peki doğal seçim derken ne kastedilmektedir?

Doğal seçim, küçük varyasyonlar üzerinde etki ederek tedrici bir biçimde çeşitlenmenin meydana gelmesine neden olan bir kuvvettir.³ Doğal seçim, organizmanın yaşayabilir ve üreyebilir kalmasına fayda sağlayan, her varyasyonun korunmasını temel alan bir ilke olduğu gibi aynı zamanda, faydalı varyasyonların korunurken, faydasız olanların elenmesi olgusu olarak da ifade edilir (Darwin, 2017: 81, 98). Kısaca organizmaya faydalı olan özelliklerin seçilmesidir. Fakat bu seçilme bilinçli bir seçilme değildir. Darwin, doğal seçim kuvvetini daha iyi anlatabilmek için *Türlerin Kökeni* kitabının beşinci baskısından itibaren "En Uyumlu Olanın Hayatta Kalması" (*Survival of the fittest*) ifadesini metaforik bir biçimde, doğal seçilimin bilinçli bir seçilim olduğu yönündeki yanlış anlaşılmalara giderebilmek için kullanmıştır. Yine de biyoloji tarihinde, Darwinci teoriye dair birçok yanlış anlamayı da beraberinde getiren "en uyumlu" ifadesi çevreye en iyi uyum sağlayan organizmayı ya da en iyi uyum sağlamaya faydalı olan özelliği kasteder. Büyük dinazorların yaşadığı dönemde, onlarla mücadele edemeyecek organizmalar ağaç kavuklarında yaşayacak biçimde çevreye uyum sağlamış, yaşayabilir ve üreyebilir kalmaya devam etmiştir. Dinazorların soyu tükendiğinde bile o ağaçlarda yaşayan küçük organizmalar yaşamaya devam etmiştir. En uyumlu olma, ideal bir biçimde değil, çevre koşullarına en uyumlu olmak olarak anlaşılmalıdır.

Doğal seçim, daima organizmaya faydalı olan özelliklerin seçilme olgusuna işaret eder. Aynı zamanda faydalı olan bu özellikler organizmanın çevresine uyumlu olmasına avantaj sağlar ve en uyumlu olan organizmalar hayatta kalmaya ve üremeye devam eder. Bir özelliğin faydalı ya da faydasız olması ve organizmanın uyumlu olup olmaması o organizmanın içinde bulunduğu çevre ile ilgilidir. Bu nedenle koşulsuz bir fayda veya uyumlu olma söz konusu değildir. Bu sebeple, Darwin'in Değişikliklerle Türeyiş Teorisi'ne göre değişim, basitten karmaşık yapılara doğru olmak zorunda değildir. Bazı çevre koşullarında basit bir organizma olmak daha iyi uyum sağlamayı getirirken bazı çevre koşulları organizmayı daha karmaşık hale getirebilir. Nihayetinde türler için basitlik ve karmaşıklığın nasıl tanımlanacağı muğlak olduğu gibi bu iki ifade insan türünün doğaya yüklediği anlamlardır.

Darwin, kendi dönemindeki birçok bilimciden ve düşünürden farklı olarak, doğal seçim yoluyla çeşitlenişin, önceden belirlenen bir yönü ya da basitten karmaşığa doğru zorunlu bir gidişatı olmadığını düşünür. Bu fikir, Darwin düşüncesini kavramak için oldukça önemlidir. Çeşitlenişin veya değişikliğin belirli bir yönü veya biçimi yoktur. Organizmalar, besin kaynaklarına ulaşmak ve başka canlılara besin olmamak için verilen varoluş mücadelesi doğrultusunda yaşamlarını sürdürürler. Değişen ve dönüşen çevre koşullarında, varoluş mücadelesi içinde hayatta kalmaya çalışan organizmalardaki, doğal seçim yoluyla meydana gelen değişiklikler, adaptasyon olarak adlandırılır. Adaptasyonlar, doğal seçim yoluyla meydana gelen değişikliklere işaret eder ve organizmaların, mevcut çevre koşullarında yaşayabilir ve üreyebilir kalmalarına katkı sağlar. Bu sebeple, bir kez daha altını çizmek gerekir ki belirleyici olan, organizmaların yaşadığı çevre koşullarıdır ve bu çevre koşullarına en iyi uyum sağlayan organizmalar, çeşitlenir ve hayatta kalır.

En genel hatlarıyla ele aldığım bu teoriye Darwin "Değişikliklerle Türeyiş Teorisi" adını verdi. Ortak bir atadan (bir veya birkaç hücre) değişerek meydana gelen bir çeşitliliğin söz konusu olması bakımından teorinin adlandırması uygun görünmektedir. Fakat bugün Darwin'in teorisi "Evrim Teorisi" olarak adlandırılmaktadır. Oysaki Darwin, "evrim" (*evolution*) kelimesinin isim halini, ilk defa *Türlerin Kökeni* kitabının altıncı baskısında 8 kere kullanır. Kitabın dördüncü baskısına kadar "evrimleşmiş" (*evolved*) ifadesi bir defa kullanılmış, kitabın beşinci baskısında ise "evrimleşmiş" ifadesi iki defa kullanılmıştır.

² Ortak ata fikri Darwin tarafından ortaya atılmamıştır. Darwin'den önce de ortak ata fikri mevcuttur fakat Darwin bu fikrin doğruluğunu ortaya koymuştur.

³ Darwin'e göre doğada doğal seçimden ayrı eşeyssel seçim olarak adlandırılan bir kuvvet daha vardır. Eşeyssel seçim, dişilerin eş seçimini etkileyen ve böylece belli koşullarda türsel değişimleri meydana getirebilecek bir seçim mekanizmasıdır. Nitekim günümüzde eşeyssel seçim, doğal seçilimin bir biçimi olarak kabul görse de Darwin açık bir biçimde eşeyssel seçilimin doğal seçimden ayrı bir kuvvet olduğunu ifade eder.

Tablo 1: Evrim Kelimesinin *Türlerin Kökeni* Eserinde Kullanım Biçimleri (Sainte-Marie ve diğerleri, 2011).

“Evrım” (Evolution) “Evrımleşmek” (Evolve),
 “Evrımleşmiş” (Evolved) Kelimelerinin
 Türlerin Kökeni’nde Geçme Sıklığı

Birinci Baskı (Bir)	Evrımleşmiş: XV
İkinci Baskı (Bir)	Evrımleşmiş: XV
Üçüncü Baskı (Bir)	Evrımleşmiş: XV
Dördüncü Baskı (Bir)	Evrımleşmiş: XV
Beşinci Baskı (İki)	Evrımleşmiş: XIV XV
Altıncı Baskı (On Dört)	Evrım: VII (Üç Defa), VIII, X, XV (Üç Defa) Evrımleşmek: VII Evrımleşmiş VII (İki Defa)

Sonuç olarak evrim ifadesi, *Türlerin Kökeni* kitabının son baskısı hariç neredeyse kullanılmamıştır. Günümüzde Darwin’in teorisinin adı haline gelmiş “evrim” kelimesini Darwin tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmadığını vurgulamak gerekir. Darwin’in kendi teorisini evrim ile ilgili bir teori olarak görmediğini düşünmek oldukça makuldür. Peki neden? Neden Darwin kendi teorisini Evrim Teorisi olarak adlandırmamıştır, daha da ilginç olan biz bu teoriyi neden bugün Evrim Teorisi olarak adlandırıyoruz? Darwin’in neden “evrim” kelimesini kullanmadığını anlayabilmek için öncelikle Darwin öncesindeki düşünceleri incelemek gerekir.

3. Evrim Teriminin Kullanımı

İnsanlar çok uzun zamandan bu yana doğadaki değişimi ve dönüşümü konu edinmiş ve bu değişimin ardındaki düzenlilikleri anlamaya çabalamıştır. Bu çaba beraberinde süreç içerisinde spesifikleşen sorular ve bu sorulara verilen yanıtları doğurmuştur. Darwin öncesinde yaşam ve yaşamın çeşitliliğine yönelik birçok görüş vardır. Çalışmanın bu kısmında, bu görüşler içerisinde, yalnızca “evrim” kelimesine yüklenen anlamların tarihsel kökenlerine işaret edenler ve “evrim” kelimesinin nasıl anlamlandırıldığını açığa çıkaranlar ele alınacaktır.

Aristoteles’ten önce yaşama ve yaşamın çeşitliliğine dair önemli görüşler olsa da Aristoteles’in yaşama dair görece sistematik bir düşünce ortaya koymasından dolayı ilk olarak Aristoteles düşüncesi ele alınacaktır. Aristoteles, biyolojiyi hareketin bilimi olan fiziğin içinde inceler. Hareket, potansiyel olandan aktüel olana doğru bir gerçekleşme olarak düşünülür. Bu noktada bir çiçeğin açması ve taşın düşmesi potansiyelden aktüel olana geçişe örnektir. Aristoteles, canlı ve cansız arasındaki ayrımı hareket temelinde ortaya koyar. Aristoteles’e göre canlı varlık hem kendiliğinden hareket edebilir hem de kendiliğinden durabilir (sükûn ilkesi), nesnelere için bu durumlar söz konusu değildir (Aristoteles, 2001: 51). Aristoteles, dünyayı “kendiliğinden” hareket edebilen bir organizma olarak görmektedir. Bir organizma olarak doğa; süreç, gelişim ve değişim mefhumlarıyla anlaşılabilir devasa bir canlı olarak tasavvur edilir. Canlı varlıklar, ruha sahiptir. Aristoteles’e göre canlılarda form ruh, madde ise bedendir ve bu iki unsur birbirinden ayrılmaz. Aristoteles, canlıların etkinliklerini açıklamak için de dört neden öğretisini kullanır: formal, maddi, teleolojik ve fail/etkin neden. Canlılar söz konusu olunca formal neden ve teleolojik neden iç içe geçer. Bir çiçek tohumunun çiçeğe dönüşmesi ve gelişmesi teleolojik neden ile açıklanır. Teleoloji, *telos* kelimesinden türer ve *telos*, tamamlanma, sona erme, amaç gibi anlamlara gelir (Peters, 2004: 370). Aristoteles her şeyin bir *telos* olduğunu, doğanın bu *telos*lara göre devindiğini düşünür. Bu noktada, varlığın nihai imleyen *telos*, doğaya içkindir. Aristoteles’e göre organizmaya içkin olan *telos*, onun doğası gereği, bir yönlülüğe ve sınırlılığa işaret eder. Meşe palamudu ancak bir meşe ağacı olabilir, bu palamutta içkindir. Nitekim, tarihsel süreç içerisinde, hareket ettirici ya da mimar Tanrı anlayışından yaratıcı bir Tanrı anlayışına geçişle *telos* kavramı da farklı anlam yükleri taşımıştır. Aristoteles düşüncesinde organizmaya içkin olan *telos* Tanrı ile

ilişkileneren organizmayı "iyi" olana doğru hareket ettiren görece dışsal bir amaca/ereğe işaret etmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren, sistematik bir biçimde görülen bilimsel gelişmelerin açmış olduğu ufukta mekanik bir doğa kavrayışıyla birlikte *telos* kavramı canlılığı, canlılığın oluşumu ve gelişimini açıklamak için başvurulan kavramlardan biri haline gelmiştir. Aristoteles'in *telos* düşüncesi farklılaşarak hem felsefi hem de bilim alanlarında varlığını sürdürmüştür.

Darwin öncesinde canlılığa dair en etkili açıklamalardan biri Jean-Baptiste Lamarck'tan gelmiştir. Lamarck, organizmalardaki farklılaşmaların, çevrenin etkisiyle kazanılmış özelliklerin ebeveynlerden yavrulara aktarılmasıyla yani kalıtımla gerçekleştiğini düşünür. Lamarck, 1908 yılında yayınlanan *Zoological Philosophy* kitabında kalıtımın iki yasasına dikkat çeker:

1. Her canlıda herhangi bir organın daha sık ve sürekli kullanımı, bu organı yavaş yavaş güçlendirecek, geliştirecek, büyütecektir. Böyle bir organın sürekli kullanılmaması, onu fark edilmez bir şekilde zayıflatacak, bozacak, yeteneklerini giderek azaltacak ve sonunda yok olmasına neden olacaktır.
2. Çevrenin etkisiyle, bir organın veya parçanın kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak bireylerin kazandığı özellikler, gelecek nesillere de aktarılır ve nesiller boyunca korunur (Lamarck, 1914: 113; bkz: Burkhardt, 2013: 796).

John ve Mary Gribbin'in belirttiği gibi Lamarck'ın teorisi aslında iki parçadan oluşur, bu parçalardan biri basit organizmalardan karmaşık organizmalara doğru yol alınmasıyken diğer parça, kazanılan özelliklerin gelecek nesillere aktarılmasıdır (Gribbin & Gribbin, 2022: 110). Bu iki parçayı biraz açalım. Lamarck, basit canlıların doğada kendiliğinden ortaya çıktığını ve sonrasında karmaşık canlılara doğru form değiştirdiğini düşünür. Lamarck, doğanın kendisinde bir amaç, eğilim ya da *telos* görür ve bu doğrultuda organizmalar daha karmaşık yapılara doğru farklılaşır. Doğada gördüğümüz canlılar, Darwin düşüncesindeki gibi tek bir atadan değil, uzun zaman içerisinde, birçok atadan farklılaşırlar. Diğer taraftan, çevrenin etkisiyle kazanılan özellikler, gelecek nesillere aktarılır ve bu özellikler kullanılıp kullanılmamaya bağlı olarak varlıklarını sürdürürler. Örneğin kullanılmayan özellikler körelir ya da yok olur. Belirtmek gerekir ki Lamarck, evrim kelimesini kullanmamış, organizmalardaki farklılaşmalara transmutasyon adını vermiştir.

Organizmalardaki değişimin ya da farklılaşmanın belirli bir yöne ya da amaca doğru olduğu kabulü Darwin öncesi dönemde kolayca kabul edilen bir düşüncedir ve oldukça yaygındır. Canlılığın oluşumuna dair teorilerde de bu düşünce açıklayıcı bir biçimde kullanılmıştır. Bilhassa bu düşüncenin embriyoloji alanına sirayet etmesiyle "evrim" kelimesi bilimsel bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Latince "evrim" kelimesinin mastar hali (*evolvere*), katlanmış bir şeyin açılması anlamına gelir. Evrim kelimesi, Oxford İngilizce Sözlüğü'nde belirtildiği üzere biyoloji bağlamında ilk defa 1670 yılında anonim bir İngiliz eleştirmen tarafından kullanılmış daha sonrasında ise 1744 yılında Albert von Haller, Jan Swammerdam'ın Preformasyoncu embriyoloji anlayışını tanımlamak için kullanılmıştır (Richards, 1992: 5). Evrim kelimesinin ilk teknik kullanımının embriyonun gelişimine işaret ettiğinin altını çizmek gerekir. Preformasyon (ön-oluş) görüşü organizmaların gözle görülemeyecek derece küçük bir boyutunun spermin ya da yumurtanın içinde yer aldığı döllenme sonrasında ise bu organizmanın ya da embriyonun giderek boyutunun büyüdüğünü öne sürer (Gould, 2003). Yani form en baştan verilir ve tıpkı iç içe geçmiş matruşkalar gibi boyutta bir büyüme ya da açılma olur. Evrim (*evolvere*) tam da bu açılma hareketine işaret eder. Fakat "evrim" terimi süreç içerisinde Preformasyon görüşüne bir itiraz olarak ortaya çıkan Epigenesis (sıralı-oluş) görüşü içinde de kullanılmıştır (Sainte-Marie ve diğerleri, 2011: 329). Epigenesis görüşü Preformasyon görüşündeki gibi formun en baştan verili olduğunu kabul etmez, embriyo süreç içerisinde gelişime bağlı olarak şekillenir. Organizmalar belli bir forma doğru gelişir. Burada basitten karmaşık bir yapıya doğru doğrusal hareket mevcuttur ve bu hareket bir amaca yani nihai forma doğrudur. T. H. Huxley'in ifade ettiği üzere, "evrim" terimi yeryüzündeki yaşamın genel bir gelişiminden ziyade, tek bir bireyin embriyolojik gelişimini tanımlamak için kullanılmıştır (Huxley, 1907; Bowler, 1975). Tarihsel süreç içerisinde "evrim" terimi de farklı anlamlara sahip olmuş, Richards'ın da belirttiği gibi 1830'lu yıllarda "evrim" teriminin kullanımı neredeyse 180 derece değişmiş; "evrim" hem embriyolojik bir ilerlemeye ve gelişmeye hem de türlerin ilerlemesi anlamına gelmiştir (Richards, 1992: 15). Sadece embriyoloji alanının

özel bir terimi olan “evrim”, zamanla türlerin farklılaşması anlamında da kullanılmıştır. Darwin Türlerin Kökeni kitabını kaleme alırken, “evrim” terimi böylesi iki anlama sahipti ve bu iki anlamda Darwin düşüncesiyle taban tabana zıttı. Peki ne oldu? Darwin’in teorisinin yukarıda ele alınan tarzda evrim ile ilişkisi yokken neden onun teorisini Evrim Teorisi olarak adlandırıyoruz? Evrim teriminin, değişikliklerle türeyiş teriminin eş anlamlısı olarak konumlanmasında ve Darwin’in teorisinin yeni adı haline gelmesinde Herbert Spencer oldukça önemli bir yerde durmaktadır.

4. Herbert Spencer ve Evrim Anlayışı

Herbert Spencer (1820-1903), 19. yüzyılda Viktoryan Dönem’de yaşamıştır. Viktoryan Dönem adlandırması, Büyük Britanya’da 1837 yılından 1901 yılına kadar Kraliçe Viktorya’nın yönetimindeki 63 yıllık bir sürece işaret eder. Bu dönem, sanayide büyük yükselişin olduğu, bu yükselişle üretim ve dağıtım ilişkilerindeki dönüşümün topluma da sirayet ettiği, toplumun işçi sınıfı ve burjuva sınıfı olarak temel iki kategori altında ifade edildiği bir dönemdir. Diğer taraftan, sömürgecilik faaliyetleri sonucu, farklı yaşam tarzları ve kültürler görülmüş, ırk kavramı icat edilmiş, bazı ırkların gelişmişlik bakımından daha ileride olduğu kabul edilmiştir. Colin Ronan’ın da belirttiği üzere, 19. yüzyılda bilimin her dalında büyük bir ilerleme görülmüş, bilim alanında uzmanlaşma ve kurumsallaşma girişimleri başarı göstermiş, üretilen bilimsel bilgiler günlük hayatta da uygulanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda buhar makinesi icat edilmiş ve ekonomi politik alanında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır (Ronan, 2003: 465). Viktoryan Dönem’de bu değişimler “ilerleme” fikrini ete kemiğe büründürmüştür. Her ne kadar ilerleme fikri yeni olmasa ve Antik Yunan’a kadar izi sürülebilse de Viktoryan Dönem’de ilerleme kavramı neredeyse şahlanmış, bu fikir en parlak dönemini yaşamış, birçok düşünürün fikirlerine temel sağlamıştır. Robert Nisbet, 20. yüzyıla kadar ilerlemeye dair bir taraflı bilgi de tedrici bir biçimde birikimsel bir ilerlemenin diğer taraflı ahlaki, mutluluğa ve huzura doğru bir ilerlemenin olduğunu varsayar (Nisbet, 2023: 30). İlerleme, 19. yüzyılda hem bilimsel hem de ahlaki ve toplumsal anlamda kapsayıcı bir fikir olarak karşımıza çıkar.

17. yüzyıl bilimsel devrimleriyle birlikte doğayı doğal yollardan, doğanın kitabına bakarak anlamaya yönelik tutum, bilim alanında büyük değişimler meydana getirmiştir. 19. yüzyılda Darwin’in açmış olduğu ufukta, insanın da evrimsel süreçlerin bir ürünü olabileceği düşüncesiyle yalnız bilim değil aynı zamanda ahlak, estetik ve toplum da evrimsel bir perspektiften anlaşılmalı çalışılmıştır. Doğayı, doğal yollardan anlama düsturu, ahlak ve toplum gibi alanları bilimin ilkeleriyle anlamaya sevk etmiş, fizik ve biyoloji gibi bilim dallarındaki birtakım fikirler toplumsal alana transfer edilmiştir. Bu noktada Spencer, hem evrimsel bir perspektiften toplumsal yapılanma üzerine düşünen sosyolojinin kurucu isimlerinden biri hem de Sosyal Darwinizm olarak adlandırılan görüşün önemli bir savunucusudur. Sosyal Darwinizm görüşü her ne kadar Darwin’in adıyla ilişkili olarak adlandırılrsa da esasen Darwin’in görüşleriyle pek de ilgili değildir. Hatta Darwin’in Sosyal Darwinizm görüşünün iddialarını kabul etmeyeceğini düşünmek oldukça meşru ve makuldür. Teorinin, Darwin ile ilişkili olarak adlandırılmasının nedeni, Spencer’ın Darwin’in düşüncelerinden eskiye dayanan bazı fikirleri, Darwin’in görüşlerini belli bir konumdan yorumlayarak bilimsel olarak temellendirmeye çalışmasından ileri gelir. Spencer’ın bu girişimi, onun yaşadığı dönem için benzersiz değildir. Peter Bowler, 19. yüzyıl sonlarındaki böylesi girişimleri anlamak için çeşitli sosyal politikaları dönemin bilimsel teorileriyle ilişkilendirmeye çalışmamız gerektiğini ifade eder (Bowler, 1995, 109). Böyle bir ilişkilendirmeyi anlamak dönemin hem toplumsal hem de bilimsel gerilimlerini bilmeyi gerektirir. Özellikle Anti-Darwinci görüşlerin Darwinci görüşlerle olan gerilimini, henüz kalıtım biliminin kurulmamasının da etkisiyle bazı olguların açıklanamamasıyla Darwin’in belli iddialarını revizyona uğratmayı öneren görüşler arasındaki gerilimleri bilmeyen birisi bazı sosyal politikaların meşrulaştırılmasında Darwin’in görüşlerinin uygun bir biçimde ele alınıp alınmadığını göremez.

Spencer biyolojideki bir görüşü toplumsal alana nasıl transfer etmiştir? Spencer, tüm varlığın ilkesini evrim yasası olarak görür ve organizmaların bu yasaya bağlı olduğu gibi toplumların da aynı yasaya bağlı olduğunu düşünür. Cem Kamözüt’ün belirttiği gibi Sosyal Darwinizm, insanın sadece biyolojik yasalara tabi olduğunu söylemez aynı zamanda topluma yönelik normatif yasaların da doğal seçim yasasına uygun bir biçimde yapılandırılmasını önerir (Kamözüt, 2011). Toplumlar da varoluş mücadelesi doğrultusunda “En Uyumlu Olanın Hayatta Kalması” ilkesine tabidir, doğal bir süreç olan toplumsal ve ekonomik rekabet sonucunda en iyi uyum sağlayanlar varlıklarını sürdürmeye devam ederler, uyum

sağlayamayanlar elenirler. Bu noktada doğadakine benzer olarak bireyin toplumsal konumu da onun uyumlu olup olmamasına bağlıdır. Böylesi bir yaklaşım toplumsal eşitsizliği kabul etmez, eşitsizlik olarak ifade edilen, daha uyumlu bireylerin zenginleşmesi, uyumlu olmayanların yoksullaşmasıdır. Oysaki zenginleşmek ve yoksullaşmak bireyin elindedir, birey kendini daha yetkin bir hale getirmelidir. Bu nedenle toplumsal ve ekonomik koşullar için yasal düzenlemeler yapmak toplumsal hayattaki doğal süreçleri zedelediği için zararlıdır. Spencer'ın bu düşüncelerinin hiç de kolay kabul edilebilir sonuçları olmamıştır. Çünkü Spencer sadece biyoloji biliminin sınırlarında kalmaz ve belli bir toplumsal düzenin sonucu olan yoksulluk gibi unsurların da tıpkı biyolojik unsurlar gibi kalıtsal ve bireyin doğasına ait olduğunu düşünür. Belli bir toplumsal düzenin sonuçlarını doğallaştırır ve bir kesimin doğası gereği yoksul olduğu kanaatine varır. Çözüm olarak ise yoksullara yardım etmemeyi önerir, onların en becerikli ve girişken olanlarının bu yoksulluktan kendiliğinden kurtulacağını kabul eder. Spencer, Darwin'in aksine hem belli bir toplumsal düzenin ürünü olan sonuçları doğallaştırır hem de doğayı ve toplumları da ilerlemeci bir perspektiften ele alır. Toplumlar da süreç içerisinde tedrici bir biçimde daha iyi olana doğru ilerleyecektir. Nisbet yalnızca liberal bireyciliğin değil aynı zamanda ilerleme fikrinin en üstün bir biçimde Spencer'da tecessüm ettiğini, onun özgürlük ve ilerleme kavramlarını belli bir çatı altında etkili bir biçimde birleştirdiğini düşünür (Nisbet, 2023: 336).

Spencer, Sidney B. Fay'ın da belirttiği üzere, Darwin'in doğada gördüğü değişikliklerle türeyişi, Darwin'den bağımsız olarak geliştirdiği evrimci sosyal görüşlerini desteklemek için kullanmış, evrimci görüşü biyolojiden psikolojiye, psikolojiden sosyolojiye ve etiğe doğru genişletmiştir. Sonraki çalışmalarında da bu görüşlerini bir bütünlük içerisinde izah etmeye çabaladığı sentetik felsefeyi inşa etmeye girişmiştir. Spencer, ilerleme ve evrim kavramlarını aynı anlamda kullanmış, ilerlemenin evrim olduğunu varsaymış ve ilerlemenin mükemmele ve mutluluğa doğru zorunlu olarak gerçekleştiğini düşünmüştür (Fay, 1947: 237). Spencer'a göre homojenliği ortadan kaldıran ve heterojen bir hale getiren farklılaşma zorunludur ve zorunlu olarak mükemmele doğrudur. Spencer'ın ifadesiyle:

Şimdi ilk etapta, bu organik ilerleme yasasının tüm ilerlemenin yasası olduğunu göstermeyi öneriyoruz. İster Dünyanın gelişmesinde ister onun üzerindeki hayatın gelişmesinde, isterse Toplumun, Hükümetin, Sanayinin, Ticaretin, Dilin, Edebiyatın, Bilimin, Sanatın gelişmesinde olsun, baştan sona ardışık farklılaşmalarla basitten karmaşığa doğru aynı evrim devam eder. İzlenebilir ilk kozmik değişimlerden uygarlığın en güncel sonuçlarına kadar, homojen olanın heterojen olana dönüşümünün ilerlemenin dayandığı esas olduğunu göreceğiz (Aktaran: Nisbet, 2023: 342; Spencer, 2021: 21).

Spencer, Bynum ve arkadaşlarının belirttiği üzere, "evrim" terimini ilerleme anlamında bir gelişimi tanımlamak için kullanmış, embriyolojik evrim ve formların evrimi arasında ayırım yapmıştır. 19. yüzyılda evrim bir taraflı embriyolojik gelişime diğer taraflı uzun zaman aralıklarında türlerin birbirinden türediğine dair bir inanca atıfta bulunur (Sainte-Marie ve diğerleri, 2011: Richards, 1992). Fakat 19. yüzyılın son çeyreğinde genel bir dönüşüm sürecine işaret etmiştir, Bynum ve arkadaşlarının ifadesiyle: "Bu dönemde 'evrim' Darwin'in organik değişimin zorunlu olarak daha büyük yapısal karmaşıklığa yol açmadığı yönündeki ısrarına rağmen, genellikle ilerleyen değişim anlamına geliyordu" (Bynum ve diğerleri, 1981: 131). 19. yüzyılın son çeyreğinde "evrim" terimindeki ilerleyen değişim vurgusunda ve bu terimin kolaylıkla toplumsal ilişkiler bağlamında kullanılabilmesinde pozitivistimin de etkisi yadsınmaz. Genel bir ifadeyle pozitivistime göre bilimsel bilgi tek geçerli bilgidir ve geri kalan her şey bu bilimsel bilgiyle uygun bir biçimde açıklanmalıdır. Öyle ki bilimsel bilgi toplumları anlamak için de kullanılabilir. Pozitivistimin açtığı ufukta Spencer'ın düşüncelerinin popülerleşmesiyle, İngiltere'de Değişikliklerle Türeyiş teriminin eş anlamlısı olarak "evrim" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Oysaki Spencer'ın evrim görüşü Darwin'den ziyade Lamarck'ın görüşleriyle benzerlik taşır.

Spencer'ın evrime yönelik düşüncelerinde büyük ölçüde Lamarck'ın ve Ernst von Baer'in düşüncelerinin etkisi hakimdir ve Spencer'ın kendi evrimci toplumsal teorisini Darwin'den ziyade Lamarck ve Baer'in biyolojik modellerinin birleşimi çerçevesinde inşa etmiştir (Haines, 1988: 1203). Baer, Epigenesis düşüncesi içerisinde yer alır ve organizmanın embriyo içinde gelişimin basitten karmaşığa doğru kademeli olarak sıralandığını düşünür. Lamarck ise yukarıda ele aldığım gibi çevresel koşullar uyarınca kazanılmış özelliklerin kalıtsal olduğunu kabul eder. Spencer da basit ve homojen toplumlardan zamanla karmaşık ve

heterojen toplumlara doğru ilerleneceğini, böylesi bir ilerlemede hem toplumsal düzeyde hem de bireysel düzeyde çevre koşullarının son derece önemli olduğunu öne sürer. Spencer'a göre çevrenin etkisinde kazanılan özellikler, zenginlik ve fakirlik gibi, miras yoluyla yavrulara da aktarılmaktadır. Oysaki zenginlik, fakirlik ve miras belli bir toplumsal düzenin parçasıdır.

Spencer, Lamarck'ın teorisine Evrim Teorisi olarak atıfta bulunmakta ve "evrim" derken embriyolojik evrimi kastetmektedir (Sainte-Marie ve diğerleri, 2011: 329; Richards, 1992; Bowler 1975). Spencer'a göre evrim tüm gelişim sürecinin en üst yasadır ve onun İlk İlkeler kitabında belirttiği gibi "Evrim maddenin bütünleşmesi ve bununla birlikte ortaya çıkan devinim dağılımıdır; evrim sürecinde madde belirsiz ve tutarsız bir türdeşlikten belirli ve tutarlı bir ayrıklığa geçer" (Aktaran: Gould, 2003: 22). Gould'un belirttiği üzere, Spencer, "evrim" terimini, Biyolojinin İlkeleri kitabında, organik değişime işaret ederek kullanır ve organik değişimin evrime eşit olduğunu kabul eder. Organik değişim, organizmalara içkin olan bir kuvvetin sonucuyken, "evrim" aynı zamanda çevresel faktörlerin işin içinde olduğu dışsal kuvvetlerin de etkili olduğu bir süreci imler. Aynı zamanda evrim, Viktoryan dönemde basitten karmaşıklığa doğru (en karmaşık organizma insan) bir ilerleme olarak görülüyordu. Yani İlerlemeci bir gelişim fikri hakimdi ve bu gelişim basitten karmaşığa doğru gerçekleşiyordu. Bu noktada "evrim", ilerleme ve gelişim fikriyle sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirinin yerine kullanılabilir. İlerleme ve gelişim arasında bazı temel ayrımlar vardır. İlerleme kavramında doğrusal bir yön vurgusu hakimken, gelişim kavramında ise bu yön sadece doğrusal olmak zorunda değildir. Darwin'in kendi teorisi ve ilerleme arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Tam da bu sebeple Darwin, türlerin basitten karmaşığa sıralandığı hiyerarşik bir yaşam modelini benimsememiştir.

Peki Spencer ve Darwin birbirlerinin düşüncelerinden nasıl etkilenmiştir? Haines, Spencer'ın teorisi ve Darwin'in teorisinin birbirlerinden oldukça farklı olduğunu ve bu iki bilimcinin düşüncelerini oluştururken birbirlerinin çalışmalarından dikkate değer bir biçimde etkilenmediğini iddia eder (Haines, 1991, 1998). Darwin Türlerin Kökeni kitabının beşinci baskısında, Spencer'ın "En Uyumlu Olanın Hayatta Kalması" ifadesini doğal seçim ile ilişki içinde kullansa da iki bilimcinin de "En Uyumlu Olma" ifadesinden aynı şeyi anlamamaktadır. Yinelemek pahasına, Darwin değişen ve dönüşen çevre koşullarına uyumlu olmaya işaret ederken, Spencer uyumlu olmayı sosyal ve ekonomik bir bağlamda ele alır. Spencer, serbest piyasa ekonomisini ve bireylerin kendi becerilerine dayalı olarak toplumsal hiyerarşideki konumlarını doğallaştırır. Onun bakış açısında, uyum, belirli bir organizasyon biçiminin (örneğin, kapitalist ekonomi) üstünlüğünü ve bu biçime bireylerin kişisel yetenekleri doğrultusunda entegre olmasını ifade eder. Darwin ve Spencer, uyumluluk kavramını ortak bir ifade ile dile getiriyor gibi görünseler de bu ifade onların teorik çerçevelerinde tamamen farklı anlamlara sahiptir. Haines'in de belirttiği gibi, bu iki düşünürün birbirlerinden büyük ölçüde bağımsız çalıştığını ve fikirlerini geliştirirken temel olarak farklı motivasyonlara sahip olduklarını söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Darwin, kendi teorisini Değişikliklerle Türeyiş Teorisi ve yer yer de Doğal Seçim Teorisi olarak adlandırmıştır. Ancak, Darwin'in yaşadığı dönemde "evrim" terimi günümüzde taşıdığı anlama sahip değildi. O dönemde "evrim" terimi, hem embriyoloji bağlamında teknik bir anlam taşıyor hem de teleolojik ve ilerlemeci bir çağrışım barındırıyordu. Evrim, basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir süreci ifade ediyor ve doğal dünyadaki değişimlerin bir tür ilerleme hareketi olarak anlaşılmasına yol açıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Darwin'in teorisinin kendi çağında bir "evrim teorisi" değildir.

Darwin'in teorisinin günümüzde "Evrin Teorisi" olarak adlandırılmasında Herbert Spencer'ın büyük bir etkisi olmuştur. Spencer, "evrim" terimini popülerleştiren düşünürlerden biri olarak, bu kelimeyi biyolojik değişimle ilişkilendirmiş ve ona ilerlemeci bir çerçeve kazandırmıştır. Stephen Jay Gould, bu durumun iki önemli sebebine dikkat çeker: İlk olarak, Spencer'ın popüler eseri Biyolojinin İlkeleri, organik değişimi sık sık "evrim" ile ilişkilendirmiştir. İkincisi, Spencer'ın ilerlemeyi hem içsel hem de dışsal kuvvetlerin bir arada çalışması olarak görmesi, dönemin bilimsel düşüncesine bu kavramı benimsetmiştir (Gould, 2003: 22). Bu şekilde, dönemin bilim insanları organik değişimi kolayca organik ilerleme ile ilişkilendirmiş ve "evrim" terimi, biyolojik değişimi tanımlamak için daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Spencer'in düşüncelerinin popülerleşmesiyle birlikte, "evrim" terimi, Darwin'in "Değişikliklerle Türeyiş" teorisinin yerini almış ve bu teori genel olarak "Evrin Teorisi" olarak anılmaya başlamıştır. Bu değişim, sadece bir isimlendirme farklılığı olmamış, aynı zamanda teorisinin nasıl algılandığını da etkilemiştir. Zamanla, "evrim" terimi Darwin'in teorisine özdeşleşmiş ve yalnızca bu teoriyi ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bu adlandırma süreci, terimin içinde taşıdığı anlam yüklerini de beraberinde getirmiştir. Spencer'in etkisiyle, "evrim" uzun süre ilerlemeci bir süreç olarak görülmüş ve bu anlayış hem bilimsel hem de toplumsal bağlamda çeşitli yanlış anlamalara yol açmıştır.

Bugün, Darwin'in teorisi Evrim Teorisi olarak adlandırılmaktadır ve bu adlandırma bilimsel ve popüler söylemde oldukça yaygındır. Ancak, bu yaygınlık tarihsel süreçte bazı talihsiz sonuçlara da zemin hazırlamıştır. Özellikle Sosyal Darwinizm gibi yanlış yorumlamalar, Darwin'in teorisinin Spencer'in etkisiyle aldığı ilerlemeci anlam yüklerinden beslenmiştir. Sosyal Darwinizm ve uygulamaları, biyolojik kavramların toplumsal düzleme uygunsuz bir şekilde taşınmasının örneklerindedir. Bu durum, "evrim" teriminin anlamı üzerinde dikkatle düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar.

Günümüzde "evrim" terimi, ilerlemeci anlam yüklerini bütünüyle geride bırakmış değildir. Evrimi yalnızca "değişim" veya "adaptasyon" gibi tarafsız kavramlarla ilişkilendirmek yerine, bu kavramın içinde hâlâ teleolojik çağrışımlar bulunabilmektedir. Ancak, bu terimi kullanmaktan tamamen vazgeçmek de makul bir çözüm değildir. Çünkü "evrim" terimi, bilimsel bağlamda yerleşik bir anlam kazanmıştır. Asıl yapılması gereken, "evrim" terimine Darwin'in teorisine uygun, bilimsel ve tarafsız anlamlar yüklemektir. Spencer'dan kalan ilerlemeci çağrışımların terk edilmesi, "evrim" teriminin bilimsel doğruluğunun ve tutarlılığının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Bu sayede hem Darwin'in teorisinin doğru anlaşılması hem de tarihsel yanlış anlamaların etkilerinin azaltılması mümkün olacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aristoteles. (2001). *Fizik*. (Çev.: Babür), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bowler, P. (1975). The Changing Meaning of "Evolution". *Journal of the History of Ideas*, 36(1), s. 95-114.
- Bowler, P. (1995). Social Metaphors in Evolutionary Biology, 1870-1930: The Wider Dimension of Social Darwinism. S. Maasen, E. Mendelsohn, & P. Weingart (Ed) içinde, *Biology as Society, Society as Biology: Metaphors* (s. 107-1206). Kluwer Academic Publishers.
- Bowler, P. (2003). *Evolution: The History of an Idea* (3 b.). University of California Press.
- Burkhardt, R. W. (2013, Ağustos). Lamarck, Evolution, and the Inheritance of Acquired Characters. *Genetics*, 194, s. 793-805.
- Bynum, W. F., Browne, E. J., & Porter, R. (Dü). (1981). *Dictionary of The History of Science*. The Macmillan Press.
- Darwin, C. (2017). *Türlerin Kökeni* (11 b.). (Çev.: B. Kılıç), İstanbul: Alfa.
- Darwin, C. (2022). *Türlerin Kökeni*. (Çev.: E. D. Özsoy), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Fay, S. B. (1947). The Idea of Progress. *The American Historical Review*, 52(2), s. 231-246.

- Gould, S. J. (2003). *Darwin ve Sonrası* (5 b.). (Çev.: C. Temürçü) Tubitak.
- Gribbin, J., & Gribbin, M. (2022). *Evrimin Kökeni: Aristoteles'ten DNA'ya "Darvin'in Tehlikeli Fikri 'nin Peşinde*. (Çev.: O. Karakaş), İstanbul: Alfa.
- Haines, V. A. (1988). Is Spencer's Theory an Evolutionary Theory? *American Journal of Sociology*, 93(5), s. 1200-1223.
- Haines, V. A. (1991). Spencer, Darwin, and the Question of Reciprocal Influence. *Journal of the History of Biology*, 24(3), s. 409-431.
- Huxley, T. H. (1907). *Evolution in Biology*. T. H. Huxley içinde, *Collected Essays Volume 2* (s. 187-226). London: Macmillan and Co. (Erişim Adresi: <http://aleph0.clarku.edu>).
- Kamözüt, C. (2011). Bilimin Normatif Alanda Söz Söyleme Olanağı ve Sosyal Darwinizm. *Felsefelogos*, (42), s. 87-97.
- Lamarck, J.-B. (1914). *Zoological Philosophy*. (Çev.: H. Elliot) London: Macmillan Publishers.
- Mayr, E. (2016). *Evrim Nedir?* (Çev.: N. Soysal,) İstanbul: Say yayınları.
- Nisbet, R. (2023). *İlerleme Fikrinin Tarihi*. (Çev.: A. Bölükbaşı) İstanbul: Ketebe.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. (Çev.: H. Hünler) İstanbul: Paradigma.
- Richards, R. J. (1992). *The Meaning of Evolution: The Morphological Construction and Ideological Reconstruction of Darwin's Theory*. The University of Chicago Press.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi* (3 b.). (Çev.: E. İhsanoğlu, & F. Ergun), İstanbul: Tübitak.
- Sainte-Marie, M. B., Meunier, J.-G., Payette, N., & Chartier, J.-F. (2011). The concept of evolution in the Origin of Species: a computer-assisted analysis. *Literary and Linguistic Computing*, 26(3), s. 329-334. <https://doi.org/https://doi.org/10.1093/lc/fqr019>
- Spencer, H. (1862). *The Principles of Biology*. Cambridge University Press.
- Spencer, H. (2021). *The Complete Essays by Herbert Spencer* (Vol. 1-3). Musaicum Books.

Dissosiyatif Belirtileri Olan Bireylerde Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Şiddet Eğilimine Etkisinde İç İçe Geçmenin Düzenleyici Rolü

Moderator Effect of Confluence in the Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Tendency to Violence in the Individuals with Dissociative Symptoms

Bengisu Nehir AYDIN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 17.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Çalışmada yüksek düzeyde dissosiyatif belirtileri olan bireylerde olumsuz çocukluk deneyimlerinin şiddet eğilimi üzerindeki etkisini araştırmak ve Gestalt terapi teorisinde tanımlanan, benlik ile diğerleri arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir temas biçimi olan iç içe geçmenin düzenleyici rolünü incelemek amaçlanmaktadır. Veriler, online veri toplama araçları ile Dissosiyatif Yaşantılar Ölçeğinden 30'un üzerinde puan alan 108 katılımcıya ulaşılarak toplanmıştır. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Şiddet Eğilimi Ölçeği, Gestalt Temas Biçimleri Ölçeği kullanılmıştır. Sonuçlar, çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimini etkilediğini ve bu ilişkide iç içe geçmenin ortalamadan düşük düzeylerinin düzenleyici rolü olduğunu göstermektedir. Ancak, ortalama ve yüksek düzeyde iç içe geçmenin, çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimi üzerindeki etkisinde düzenleyici bir rolü bulunmamaktadır. Bulgularla bağlantılı olarak, dissosiyatif belirtiler, iç içe geçme, şiddet eğilimi arasındaki ilişkiler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dissosiyasyon, Şiddet eğilimi, Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, İç içe geçme

&

Abstract: This study aimed to explore the impact of adverse childhood experiences on tendency to violence among individuals with high dissociative symptoms and examine the moderating role of confluence—a contact style described in Gestalt therapy theory where boundaries between self and others blur. It is a cross-sectional and quantitative research. Data were collected from 108 participants scoring above 30 on the Dissociative Experiences Scale. Childhood Trauma Questionnaire, Tendency to Violence Scale and Gestalt Contact Styles Scale were used. Results showed that adverse childhood experiences significantly affect tendency to violence, with confluence moderating this relationship. However, high levels of confluence did not significantly moderate the impact of adverse childhood experiences on tendency to violence. In relation to the findings, the relationships between dissociative symptoms, confluence, and tendency to violence are discussed.

Keywords: Dissociation, Tendency to violence, Adverse childhood experiences, Confluence

Atıf/Cite as: Aydın, B. N., (2025). Dissosiyatif Belirtileri Olan Bireylerde Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Şiddet Eğilimine Etkisinde İç İçe Geçmenin Düzenleyici Rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 568-577. doi: 10.11616/asbi.1585840

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Bengisu Nehir Aydın, Serbest Klinik Psikolog, bnaydin@gmail.com.

1. Giriş

Çocukluk çağı süregelen olumsuz yaşantıları ile ilişkili olduğu ortaya konan dissosiyatif belirtiler “bölünmüş ve çoklu bir bilinç sisteminin aşırı ve yoğun entegrasyon çabası” olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 2020:65-75). Yaşamın erken dönemlerinde stabil olmayan ve şiddet içeren çevreye bir uyum davranışı olarak gelişen dissosiyatif belirtiler, yetişkin yaşamda artık çevreye uyumu güçleştirir hale gelebilmektedir (Perry vd., 1995:102-137). Dissosiyatif bozuklukların ana belirtileri bellek boşlukları olarak amnezi, benlikten, duygulardan kopma şeklindeki depersonalizasyon, tanıdık ortamlara yabancılaşma hissi olarak tanımlanan derealizasyon, kimlik karmaşası, kimlik değişimi şeklinde görülmektedir (Black, 2014:1). Kimlik değişimi, hafif düzeylerde klinik olmayan grup içerisinde de görülebilmekte, duygudurum ve davranış değişiklikleri kişinin kontrolü altında olmadan gerçekleşiyor gibi yaşanabilmektedir (Steinberg ve Schnall, 2001:89).

Yaşamın erken dönemlerinde aile içinde ve dışında duygusal, fiziksel, cinsel şiddete maruz kalma ve tanık olma, duygusal ve fiziksel ihmale maruz kalma yaşantıları yetişkinlik döneminde yeniden mağdur olmaya etki edebilmektedir. Bunun yanında, çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının yetişkinlikte kişilerarası şiddete yönelik tutumları ve davranışları arttırdığına ve ikisi arasında pozitif yönde bir korelasyon bulunduğu dair pek çok çalışma ve teori bulunmaktadır (Curtis vd., 2022:3; Güleç vd., 2012:120; Öztürk, 2020:56-62; Pournaghash-Tehrani, 2011:97). Bowlby'nin (1988:38-73) bağlanma kuramına göre bebeğin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları bakım veren tarafından tutarlı bir şekilde karşılandığında, bebek güven duygusu geliştirir ve yaşamının ilerleyen yıllarında kendisine, diğerlerine ve dünyaya dair güven temelli algılar oluşturur. Duyarlı ve sevgi dolu bakım, çocuğun hem kendine hem de başkalarına güven duymasını, dünyayı keşfederken cesur olmasını, başkalarıyla iş birliği yapmasını ve stres zamanlarında başkalarına karşı duyarlı ve yardımsever olmasını sağlar. Özellikle süregelen istismarın ve ihmalin yer aldığı bir ortamda ise, bakım verenlere güvenli şekilde bağlanamayan ve dünyanın tehlikeli bir yer olduğunu öğrenen çocuk, yaşamı boyunca kendisi için güvenli bir alan sağlamaya çalışır (Pearce, 1977:78-95). İstismar/ihmal ortamının dışında da çocuğun bağlanma isteğine tekrarlı olarak optimum süreyi aşan bir gecikmeyle yanıt verilirse, bebekten gelen talepler ebeveyn tarafından rahatsızlık veren bir şey olarak görülürse kaygılı bağlanma olasılığı yüksektir, çocuk bakım verenin ortadan kaybolacağı veya gerektiğinde yardım etmeyeceği korkusu nedeniyle kaygılı hale gelir, ayrılmak istemez, kaygılı ve itaatkar davranır ve dikkati sürekli kendi üzerinde olacağından dolayı başkalarının sorunlarına karşı kayıtsız kalır (Bowlby, 1988:38-73). Bakım verenler çocuğu sık sık reddederse, çocuk onlardan uzaklaşma isteği ile yakınlık ve bakım alma isteği arasında çatışma yaşar ve böylece öfkeli davranış örüntüsü ön plana çıkar (Bowlby, 1988:38-73; Pearce, 1977:78-95). Küçük yaşlardan itibaren çocuğun davranış örüntülerinin ayrılmaz bir parçası haline gelen öfke duygusu, duyguları düzenleyememe, karar alma süreçlerinin bozulması ve saldırgan davranışlara yol açabilir (Mourik, 2011:11).

2. Literatür

Dissosiyatif belirtilerin şiddet ile ilişkisine, şiddet döngüsündeki aracı rolüne dair araştırmalar bulunmaktadır (Moskowitz, 2004:32). Bu çalışmaların önemli bir bölümü şiddet suçları işlemiş tutuklu, hükümlü örneklem ile yapılmakla birlikte adli olmayan örneklemle yapılan çalışmalar da mevcuttur. Daisy ve Hien (2014:103) tarafından kadın katılımcılarda dissosiyasyonun, çocukluk döneminde istismara maruz kalmak ile yakın partnere yönelik şiddet arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu aktarılmaktadır. Kaplan ve diğerlerine göre (1998:274) Dissosiyatif Yaşantılar Ölçeği (DYÖ)'nin kesme puanı olan 30 ve üzerinde puan alan, potansiyel olarak dissosiyatif bozukluğu bulunan, duygudurum bozukluğu için ayaktan tedavi gören bir örneklemde dissosiyatif belirtilerin saldırganlık davranışıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu belirtmektedir (Yargıç vd., 1994:11). Quimby ve Putnam (1991:22) araştırmalarında 30'un üzerinde DYÖ puanı olan ve psikiyatri kliniğinde yatan hasta örnekleminde dissosiyasyon ile cinsel saldırganlık arasında pozitif yönde ilişki bulmuşlardır. Çocukluk çağında istismara maruz kalmış bir örneklemde, çocuğuna yönelik istismar davranışı bulunan ve bulunmayan annelerin karşılaştırıldığı bir çalışmada, istismar davranışı bulunanların diğer gruba göre ortalama 20 puan fazla DYÖ puanı olduğu belirtilmektedir (Egeland ve Susman-Stillman, 1996:1125). Dissosiyatif belirtileri ve kimlik bozukluğu bulunan bir kadın örneklemde ise örneklemin %26,1'inde yakın partnere yönelik fiziksel saldırganlık

görülmüştür (Webermann vd., 2014:10). Literatürde bulunan bu çalışmalara katkıda bulunmak üzere mevcut çalışmanın ilk araştırma sorusu dissosiyatif belirtileri olan bireylerde çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimi üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu konuda literatürde farklı yönlerde sonuçlar ve teorik görüşler ifade edildiği için hipotez yerine araştırma sorusu belirlenmiştir.

Dissosiyatif bozukluklarda diğerine yönelik şiddet eğiliminin oldukça düşük düzeyde olduğunu, daha çok bireyin kendisine zarar verme davranışına bu grupta rastlandığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Öztürk, 2020:173). Webermann ve Brand (2017) dissosiyatif bozukluk tanısına sahip 173 kişinin %3'ünün saldırı nedeniyle suçlandığını belirtmektedir. Öztürk (2020:174) bunun sebebinin, ülkemiz özelinde, geleneksel bir toplumda yaşayan bu bireylerin din, değerler sistemi ve aile dinamiklerinin bu düşük oranda önemli katkısı olabileceğini belirtmektedir.

Ülkemizdeki aile dinamikleri Kağıtçıbaşı'nın (2014:123) "ilişkililik" olarak ifade ettiği, Gestalt terapi teorisinde ise "iç iç geçme" olarak adlandırılan (Korb vd., 1989:56) bir temas biçiminin özelliklerini göstermektedir. Gestalt temas biçimlerinden iç içe geçme, organizma ile çevresinin arasındaki sınırların ortadan kalktığı, iki unsurun özelliklerinin birbirine karıştığı, neyin kime ait olduğunun belli olmadığı bir ilişkiyi ifade eder, içe alınan kuralların, benzerlik beklentisinin etkisi yoğun olarak görülür (Zinker, 2013:74). Bu durumda temastan söz etmek mümkün değildir. Çünkü temas olabilmesi için önce ayrılmak ve farklılıkları ortaya çıkarmak gereklidir. İç içe geçmenin sağlıklı yanına, ihtiyaç olan kısma baktığımızda insanın varoluşsal olarak yalnızlıkla, ölümle doğrudan yüzleşmemesi, bu açıdan kendisini daha güçlü ve dayanıklı hissetmesi için gerekli olduğunu görürüz (Mann, 2010:58). Sağlıklı iç içe olma kısa sürelidir ve bu kısa sürede diğer unsur ile bütünleşme, ortak bir anın paylaşılması, güven ve anlaşılmanın derinden hissedilmesi, ben-sen ilişkisi söz konusudur. Bu kısa süre canlılık veren, keyif verici, kişinin hayattan zevk almasını sağlayan anları temin eder. Böyle anlarda kişi psikolojik ihtiyaçlar olan onaylanma, beğenilme, sevilme, birliktelik gibi ihtiyaçlarını karşılar ve tekrar bunları yaşayabilmek için ayrışır (Korb vd., 1989:60).

İç içe geçme temas biçimi sık kullanılıyorsa diğerinin duyguları, istekleri iç içe geçen kişiyi istila eder ve bunlara ya kendininmiş gibi tepki verir ya da farklılığın belirttiği noktada öfkeyle, kaygıyla yaklaşır. Öbür ucunda yani izolasyonda ise terk edilme, incinme, reddedilme risklerinden dolayı diğerine yaklaşmayı tehdit edici bulan ve bundan korkan kişi ya geri çekilerek ya da diğerinin içine karışıp kaybolarak çatışmaları çözer (Kepner, 2014:102). Bu çatışmalar kısa sürelidir ve sağlıklı temasta olduğu gibi gelişmeye açık değildir. Çünkü bu tür bir ilişkideki kişilerin çatışmaya tahammül edecek, regüle edecek, çatışmayı temasa dönüştürecek yeterli öz kaynağı yoktur. Temasa götürebilecek bir çatışma terk edilme tehdidi olarak algılandığında, hemen iç içe geçme ya da diğer uçta izole olma tepkisi gelir, yani sağlıklı çatışmanın olmaması aynı zamanda şiddet davranışının olmaması/şiddet eğiliminin bastırılmasıyla da ilişkilidir (Joyce ve Sills, 2018:96). Dissosiyatif belirtileri yoğun olan bireyler ilişkilerde psikolojik ihtiyaçları karşılamaya yarayan, sağlıklı olan temas ve geri çekilme ritminden ziyade iç içe geçme ve izole olma arasında gidip gelmektedirler. Bu da kendi sınırlarını geçmiş olumsuz yaşantıların etkisiyle "saldırgandan" (saldırgan olarak algılanabilen ötekenden) koruyabilmek (izolasyon) ve/veya daha az zarar görmek adına karşı tarafı memnun etme (iç içe geçme) motivasyonu ile gerçekleşebilmektedir (Korol, 1998: 114; Yontef, 1993: 206-7).

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu dissosiyatif belirtileri olan bireylerde çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimi üzerindeki etkisinde iç içe geçmenin nasıl bir düzenleyici rolü olduğunun ortaya konmasıdır. Hipotez olarak, iç içe geçme temas biçiminin fazla kullanılmasının şiddet eğilimini azaltacağı ortaya konmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Örneklem

Tanımlayıcı ve kesitsel olan bu çalışma için Haliç Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırma Etik Kurulu'ndan 25.01.2023 tarihli ve 8 sayılı karar ile onay alınmıştır. Çevrimiçi platformlar aracılığıyla 336 yetişkin katılımcıdan Haziran-Ağustos 2023 tarihleri arasında veri toplanmıştır. Dissosiyatif belirtileri DYÖ'ye göre 30'un altında olan, şiddet eğilimi ve çocukluk çağı olumsuz yaşantısı olmayan katılımcılar çıkartıldıktan sonra 108 kişi analizlere dahil edilmiştir. Örneklem, Türkiye'de yaşayan, okur-yazar, internet kullanabilen, yaş aralığı 19-57 ($\bar{x} = 31,1$, $SS = 8,67$) olan katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri için bir form verilmiştir. Örneklem %80,6'sı kadın, %50,9'u üniversite-lisans mezunudur, %62'si gelirini orta düzeyde algılamaktadır, %37'si 18 yaş öncesinde ve %37'si 18 yaş sonrasında fiziksel şiddet olayına karışmıştır, %57,4'ü 18 yaş sonrasında en az bir travmatik olay yaşamıştır, %32,4'ü son 6 ayda en az bir travmatik olay yaşamıştır (kendi başına gelen kaza, fiziksel saldırı; yakın kaybı, doğal afet vb.). Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği (ÇÇTÖ)' ne göre, örneklem %48,1'i duygusal istismar, % 38,9'u fiziksel istismar, % 64,8'i fiziksel ihmal, % 57,4'ü duygusal ihmal, % 33,3'ü cinsel istismar alt ölçeklerinden kesme puanlarının üzerinde puanlar almıştır.

3.2. Ölçme Araçları

3.2.1. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği

Bernstein ve arkadaşları tarafından 1994 yılında geliştirilmiştir. 2012 yılında Şar, Öztürk ve İkikardeş tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Uygulamada yaş sınırı yoktur ve 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçek çocukluk çağı istismarına ilişkin cinsel, fiziksel, duygusal istismar ile duygusal ve fiziksel ihmal olmak üzere beş alt boyutu kapsamaktadır. Bu ölçek kullanılarak çocukluk çağı cinsel, fiziksel, duygusal istismar ile duygusal ve fiziksel ihmal olmak üzere beş alt puan ile toplam puan elde edilmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük toplam puan 28, en yüksek toplam puan 140'tır; alt ölçekler için ise her bir alt ölçekten alınabilecek en düşük puan 5, en yüksek puan 25'tir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık değeri, tüm katılımcıların oluşturduğu grup (N=123) için 0.93 olarak bulunmuştur (Şar vd., 2012). Bu çalışmada ÇÇTÖ-toplam puanı için $\bar{x} = 46.62$, $SS = 14.73$ olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı mevcut çalışmada 0.76 olarak ölçülmüştür.

3.2.2. Dissosiyatif Yaşantılar Ölçeği

Dissosiyatif belirtileri ve dissosiyatif kimlik bozukluğunu ölçmeye yarayan, 28 sorudan oluşan ve 10 puanlık Likert tipi bir öz bildirim ölçeğidir. Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması 1994 yılında Yargıç ve diğerleri tarafından yapılmıştır. Ölçeğin dissosiyatif kimlik bozukluğu hastalarını diğer hasta gruplarından ayırmada geçerli ve güvenilir olduğu bulunmuştur. Her bir madde 0-100 puan arasında değerlendirilmektedir. Ölçek puanı, alınan toplam puanın 28'e bölünüp aritmetik ortalaması alınarak hesaplanır. Kesme değeri 30'dur. Bu çalışmada ölçeğe dair toplam puan $\bar{x} = 45.94$, $SS = 14.34$ 'tür. Güvenirlik için Cronbach alfa değeri mevcut çalışmada 0.92 olarak ölçülmüştür.

3.2.3. Şiddet Eğilimi Ölçeği

1995 yılında Göka ve diğerleri tarafından geliştirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından "Ailede ve Toplumsal Alanda Şiddet" konulu araştırmada temel yapısı bozulmadan yeniden düzenlenmiş ve içerik geçerliliği sağlanmıştır. Ölçek puanlaması: 1-20 arası puan "çok az", 21-40 arası puan "biraz", 41-60 arası puan "çok" ve 61-80 arası puan "çok fazla" olarak değerlendirilmiştir. "Sinirlendiğimde bazı şeyleri kırmak isterim", "Bazen insanlara zarar vermek isterim", "Bu dünyadaki en önemli şey başkalarından daha güçlü olmaktır", "Rahatsız olduğum durumlarda kendimi kontrol edemem" bu ölçeğin bazı örnek maddeleridir. Katılımcıların %63.9'u 1-20 arasında, %32.4'ü 21-40 arasında, %3.7'si 41-60 arasında puan almıştır. Bu çalışmada ölçeğe dair toplam puan $\bar{x} = 19.91$, $SS = 8.81$ olarak bulunmuştur. Güvenirlik için Cronbach alfa değeri mevcut çalışmada 0.84 olarak ölçülmüştür.

3.2.4. Gestalt Temas Biçimleri Ölçeği

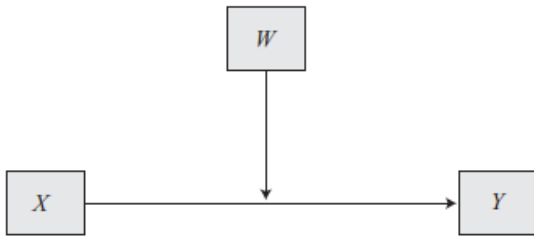
1986 yılında Woltd ve Kepner tarafından oluşturulmuştur. Ülkemize uyarlama çalışması Gökdemir-Aktaş ve Daş tarafından 2002 yılında yapılmış olup 61 maddeden oluşmaktadır. Temas alt ölçeğinden alınan

düşük puanlar bireyin çevresiyle az temas kurduğunu, yüksek puanlar ise bireyin yüksek düzeyde temas kurduğunu göstermektedir. Kendine döndürme, saptırma, iç içe geçme ve duygusal duyarsızlaşma alt ölçeklerinden alınan düşük puanlar bu temas biçimlerinin daha az kullanıldığını, yüksek puanlar ise daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Ölçeğin alt boyutları için elde edilen iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) 0.53 ile 0.84 arasında değişmektedir (Gökdemir-Aktaş ve Daş, 2002:100). Bu çalışmada iç içe geçme alt ölçeği değişken olarak kullanılmıştır. “Çok zor sinirlenirim”, “Sanki özür diliyormuş gibi konuşuyorum”, “Hemen herkesle iyi geçinirim”, “Ailemin beklentilerine uygun olarak yaşadım”, “Başkalarının isteklerine uyarım”, “İnsanlar ciddileştiğinde ortamı yumuşatmaya çalışırım” iç içe geçme temas biçimini gösteren bazı madde örnekleridir. Bu çalışmada, iç içe geçme alt ölçeği için $\bar{x} = 46.67$, $SS = 8.6'$ dir. Cronbach alfa, iç içe geçme alt ölçeği için mevcut çalışmada 0.82 olarak ölçülmüştür.

3.3. İstatistiksel Analiz

Verileri analiz etmek için SPSS 27.0 kullanılmıştır. İlk olarak, örneklemin özelliklerini ortaya koymak için betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin çarpıklık değerleri -2 ve +2, basıklık değerleri -7 ve +7 arasında değişmektedir, dolayısıyla veriler normal dağılım göstermektedir (Byrne, 2010:56; Hair vd., 2010:73). Ayrıca, SPSS PROCESS V4.2 makro Model 1 (Hayes, 2018), çocukluk çağı olumsuz yaşantıları ve şiddete eğilim arasındaki ilişkide iç içe geçmenin düzenleyici rolünü incelemek için kullanılmıştır (Şekil 1). Johnson-Neyman yöntemi ve pick-a-point yöntemi, iç içe geçmenin düzenleyici etkisini araştırmak için kullanılmıştır. Pick-a-Point yöntemi, düzenleyici değişkenin temsili değerlerini (örneğin, yüksek, orta ve düşük) seçmeyi ve ardından odak belirleyicinin bu değerlerdeki etkisini değerlendirmeyi gerektirirken, Johnson-Neyman yöntemi, odak belirleyicinin sonuç üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve olmadığı düzenleyici değişken kapsamındaki bölgeleri belirler (Johnson ve Fay, 1950).

Şekil 1: SPSS PROCESS V4.2 makro Model 1 (Hayes, 2018)

X: Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, Y: Şiddet eğilimi, W: İç içe geçme temas biçimi

4. Sonuç

Sosyodemografik formdaki bazı verilere göre değişkenlerin Student's *t* testi ile karşılaştırma analizleri yapılmıştır. 18 yaş öncesinde fiziksel şiddet olayına fail olarak karışanların (fiziksel kavga, linç, hayvana yönelik şiddet, eşe/partnere, çocuğa, yaşlıya yönelik kişilerarası şiddet vb.) çocukluk çağı olumsuz yaşantı puanları 18 yaş öncesinde fiziksel şiddet olaylarına karışmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($t = 3.28$, $p < .01$; $M_1 = 53.17$, $M_2 = 42.77$). 18 yaş sonrasında fiziksel şiddet olayına karışanların çocukluk çağı olumsuz yaşantı ($t = 2.01$, $p < .05$) ve şiddet eğilimi ($t = 2.77$, $p < .01$) puanları anlamlı düzeyde daha yüksektir. 18 yaş sonrasında en az bir travmatik yaşantısı olanların şiddet eğilimi puanları anlamlı düzeyde daha yüksektir ($t = 2.64$, $p < .01$). Son 6 ayda en az bir travmatik yaşantısı olanların iç içe geçme ($t = 2.55$, $p < .05$) ve şiddet eğilimi ($t = 2.35$, $p < .05$) puanları anlamlı düzeyde daha yüksektir. Şiddet eğilimi, çocukluk çağı olumsuz yaşantıları, iç içe geçme değişkenleri ve dissosiyatif belirtiler puanları arasındaki korelasyon değerleri için Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Değişkenlerin Birbirleriyle İlişkilerine Dair Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4
1. ÇÇTÖ	1	.29*	.27*	-.25*
2. ŞEÖ		1	.11	-.29*
3. DYÖ			1	.008
4. GTBÖ-iç içe geçme				1

* $p < .01$. ÇÇTÖ: Çocukluk çağı travmaları ölçeği, ŞEÖ: Şiddet eğilimi ölçeği, DYÖ: Dissosiyatif yaşantılar ölçeği, GTBÖ: Gestalt temas biçimleri ölçeği.

Birinci araştırma sorusu doğrultusunda iç içe geçmenin çocukluk çağı olumsuz yaşantıları ile şiddet eğilimi arasındaki ilişkiyi düzenleyip düzenlemediği moderasyon modeli ile incelenmiştir ($R^2 = .32$, $MSE = 54.7$). Sonuçlar, iç içe geçmenin ve çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının etkileşim etkisinin ($\beta = -.014$, $S.H. = .004$, $p < .01$) şiddet eğilimindeki varyansın %7.3'ünü açıkladığını ve geniş etki büyüklüğüne sahip olduğunu ($f^2 = .47$) göstermiştir. Ayrıca son 6 ayda en az bir travmatik olay yaşamamanın modelde bir eş değişken faktör olduğu görülmektedir ($\beta = -4.96$, %95 GA [-8.207, -1.727]). Son 6 aydaki travmatik yaşantıların varlığı şiddet eğilimini arttırmaktadır (1 = evet, 2 = hayır olarak kodlama yapılmıştır, niceliksel olarak değer artması travmatik yaşantının azalmasına işaret etmektedir).

Tablo 2: Şiddet Eğilimini Yordayan Bağımlı ve Düzenleyici Değişkenlerin Etkileri

	β	<i>S.H.</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	LLCI	ULCI
ÇOY	.742	.189	3.911	.000	.365	1.118
İç içe geçme	.431	.244	1.763	.080	-.053	.917
ÇOY x İç içe geçme	-.014	.004	-3.330	.001	-.023	-.005
Son 6 ayda travmatik yaşantı	-4.967	1.633	-3.040	.003	-8.207	-1.727
	<i>R change</i>	<i>F</i>	<i>p</i>			
ÇOY x İç içe geçme	.073	11.093	.001			

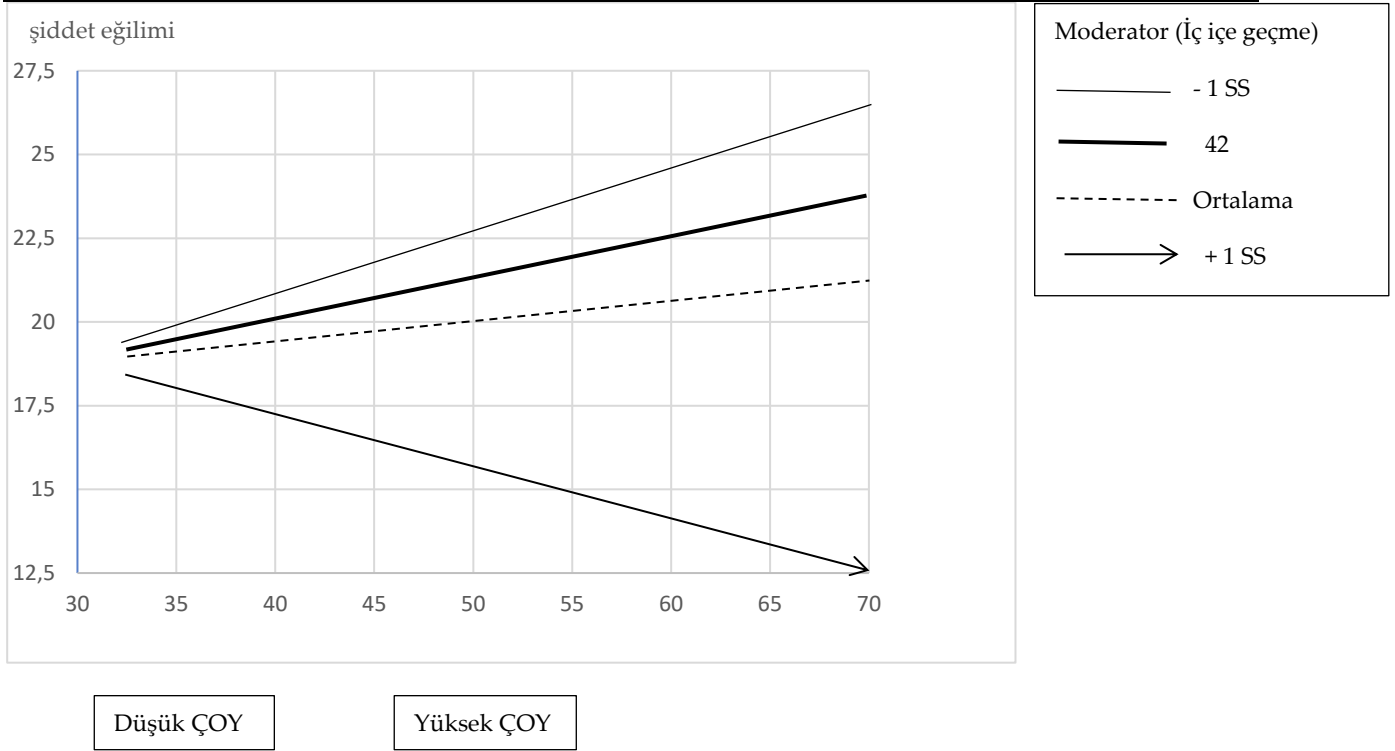
ÇOY: Çocukluk çağı olumsuz yaşantıları; son 6 ayda travmatik yaşantı (1 = evet, 2 = hayır)

Johnson-Neyman yönteminin amacı, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu bir moderatör üzerinde bir kesme noktası bulmaktır. Mevcut çalışmada bu yöntemin sonuçları, iç içe geçme puanı ≤ 42 olduğunda çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimi üzerindeki etkisinde anlamlı bir düzenleyici etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Anlamlılık, ≤ 0.05 'lik çift yönlü bir p değerine göre belirlenmiştir. Grafik analizine göre, iç içe geçmenin ortalamadan düşük düzeylerinde çocukluk çağı olumsuz yaşantıları puanlarının şiddet eğilimi üzerindeki pozitif yöndeki etkisi artmaktadır. İç içe geçmenin ortalama ve yüksek düzeyleri düzenleyici değişken olarak anlamlı değildir.

Grafik 1: ÇOY ve şiddet eğilimi arasındaki ilişkide iç içe geçmenin düzenleyici etkisi

Dissosiyatif Belirtileri Olan Bireylerde Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının Şiddet Eğilimine Etkisinde İç İçe Geçmenin Düzenleyici Rolü

Moderator Effect of Confluence in the Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Tendency to Violence in the Individuals with Dissociative Symptoms

4.1. Tartışma

Bu çalışmada yüksek düzeyde dissosiyatif belirtileri olan bireylerde olumsuz çocukluk deneyimlerinin şiddet eğilimi üzerindeki etkisini araştırmak ve Gestalt terapi teorisinde tanımlanan, benlik ile diğerleri arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir temas biçimi olan iç içe geçmenin düzenleyici rolünü incelemek amaçlanmıştır. Bulgulara göre, dissosiyatif belirtileri olan bireylerde iç içe geçme temas biçiminin ortalamadan düşük düzeylerde kullanıldığı koşulda çocukluk çağı olumsuz yaşantıları şiddet eğilimini arttırmaktadır. Bu bulgu, çocukluk çağı travmalarının şiddet davranışını arttırdığını ifade eden çalışmalarla uyumludur (Basto-Pereira vd., 2016; Brewer-Smyth vd., 2015; Milaniak ve Widom, 2015). Yani kişide çatışma durumunda karşı taraf ile iç içe geçmediği ya da izole olmadığı durumlarda duygu regülasyonu yapamamaya, başka bir deyişle sağlıklı temas-geri çekilme ritmini sağlayamamaya şiddet eğilimi ortaya çıkabilmektedir (Daş, 2009; Yontef, 1993). Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre, iç içe geçme temas biçiminin ortalamadan fazla kullanılmasının dissosiyatif belirtileri olan bireylerde çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının şiddet eğilimi üzerindeki etkisini düzenleyici bir etkisi yoktur. Ortalamadan fazla düzeyde iç içe geçmenin çatışmadan kaçınma etkisi düzenleyici değişken olarak mevcut örneklemde istatistiksel olarak gösterilememiştir. Grafiğe bakıldığında iç içe geçme düzeyi +1SS olan, dissosiyatif belirtileri bulunan kişilerin çocukluk çağı olumsuz yaşantıları arttığında şiddet eğilimleri azalmaktadır. İstatistiksel olarak bir anlamlılık ortaya çıkmayıp hipotez ile uyuşmasa da bu sonuçla alakalı, farklı örneklemelerde anlamlı bulgulara ulaşılma olasılığı, dissosiyatif belirtileri olan bireylerin kendilerini koruma amacıyla iç içe geçmelerine/izole olmalarına, bu yolla çatışmadan kaçmalarına dair bir farkındalık sağlayabilir (Perry vd., 1995:102-137). Psikoterapilerde bu temas biçimi dikkate alınmalı ve dissosiyatif belirtileri bulunan bireylerin sağlıklı temas/geri çekilme ritmini ayarlayabilmelerine yönelik bir bakış açısı ön planda olmalıdır (Korol, 1998:116). Başka bir deyişle, bu bireylerde şiddet eğiliminin az olması ilk bakışta olumlu bir sonuç gibi görülebilirken, uyum sağlandığının değil, tam aksine işlevsel olmayan temas biçimlerinin kullanılmasının bir göstergesi olabilir. Bu moderasyonun istatistiksel olarak anlamlı çıkmamasının bağlantılı olabileceği bazı araştırma koşulları bulunabilir. Bu noktada katılımcı sayısının az

olması, cinsiyet dağılımı açısından ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan bir grup olması ve verinin normal dağılıp dağılmaması önemli olabilir. +7 basıklık-çarpıklık değerleri ile verinin normal dağıldığının kabul edilmesi bir etken olabilir. Bunun yanı sıra şiddet eğilimi ölçeğinde katılımcıların %96'sı çok az ve biraz düzeyinde şiddet eğilimine sahipken yoğun şiddet eğilimi olan grup oldukça sınırlıdır.

Korelasyon sonuçlarına göre iç içe geçme artarken şiddet eğilimi azalmaktadır. Çocukluk çağı travmalarının etkisinden bağımsız olan bu bulgu, Gestalt terapi teorisinde ifade edilen, iç içe geçmenin çatışmadan kaçınma etkisi ile uyumludur. Bu noktada şiddet eğiliminin/davranışının içeriğine niteliksel olarak bakmak gerekebilir. İç içe geçme çevreye dair farkındalığın kısıtlanması, benliğe dair farkındalığın ise kaybedilmesi olarak tanımlanmaktadır (Philippson, 2012:114). İç içe geçme düzeyi ortalamadan düşük olan dissosiyatif belirtileri olan bireyin, çevresi ile farklarının bilincinde olarak kendisini çevresinden ayırtmaya, kendini ortaya koymaya yönelik bir agresyon eğilimi varsa, bu işlevli ve psikolojik ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir davranış olabilir. Ancak iç içe geçmenin yararlı etkilerinden, yani çevresiyle kısa süreli ve tatmin edici ilişkilerden uzak ve yıkıcı bir şekilde agresyon görülüyorsa, şiddet eğilimi varsa işlevsiz ve psikolojik ihtiyaçların karşılanmadığı bir durum ortaya çıkabilir (Zinker, 2013:76).

Dissosiyasyon, duyguları bloke etmenin bir biçimidir. Bütünden ayrılmış duyguları kontrol etmek daha zordur; yani, duygusal bir tepki ortaya çıktığında, kişi tarafından dayanılmaz olarak görülebilir ve bu da duyguyu deneyimleme ve ifade etme kontrolünü zorlaştırmaktadır (Ciulla ve Caretti, 2012:8). Deneysel araştırmalara göre, dissosiyasyon şiddet davranışına katkıda bulunabilir ve kişinin sosyal bağlamı anlama kapasitesini bozabilir (DePrince, 2005:130; Gibney vd., 2013:270). Mevcut çalışmada ise dissosiyatif belirtiler ile şiddet eğilimi arasında ilişki bulunmamıştır. Literatürde belirtildiği şekliyle, dissosiyatif belirtileri olan bireylerdeki şiddet eğiliminin bu belirtilerin etkisinden ziyade çocukluk çağı olumsuz yaşantılarının benlik algısıyla ilgili olumsuz inançlar, diğerlerine yönelik gerçekçi olmayan inançlar gibi başka etkileri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında, çalışmada son 6 ayda en az bir travmatik yaşantının eş değişken faktör olması göz önünde bulundurulduğunda, yakın zamanda yaşanan travma sonrası strese bağlı psikolojik etkilerin şiddet eğilimi üzerinde salt dissosiyatif belirtilerden daha önemli ölçüde etkili olabileceği düşünülebilir.

Çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, veri toplama yöntemi olarak kolayda örnekleme kullanılmıştır ve kesitsel bir çalışma olması sebebiyle nedensellik belirlenememiştir. İkincisi, çocukluk çağı olumsuz yaşantıları/travmaları ve uzun dönemli etkileri karmaşık bir olgudur; ilgili çalışmalarda bunları niteliksel olarak da ortaya koyan daha detaylı ve boylamsal veri toplama desenleri planlanabilir. Üçüncüsü, mevcut araştırmada şiddet eğilimi değişken olarak kullanılmıştır; şiddet davranışı gelecekteki araştırmalarda adli olmayan daha geniş örneklemelerde bir değişken olarak kullanılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Basto-Pereira, M., Miranda, A., Ribeiro, S., & Maia, Â. (2016). Growing up with Adversity: From Juvenile Justice Involvement to Criminal Persistence and Psychosocial Problems in Young Adulthood. *Child Abuse & Neglect*, 62, s.63–75. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.10.011>
- Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J. (1994). Initial Reliability and Validity of a New Retrospective Measure of Child Abuse and Neglect. *American Journal of Psychiatry*, 151(8), s.1132-6. <https://doi.org/10.1176/ajp.151.8.1132>

- Black, Donald W. (2014) *DSM-5 Guidebook: The Essential Companion to the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed)*. American Psychiatric Pub.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. Basic Books: USA.
- Brewer-Smyth, K., Cornelius, M.E., & Pickelsimer, E.E. (2015). Childhood Adversity, Mental Health, and Violent Crime. *Journal of Forensic Nursing*, 11(1), s.4-14. <https://doi.org/10.1097/JFN.0000000000000062>
- Byrne, B. M. (2010). *Structural Equation Modeling With AMOS: Basic Concepts, Applications and Programming (2nd ed)*. Routledge Taylor & Francis Group: New York.
- Ciulla, S., & Caretti, V. (2012). Trauma, Dissociazione, Disregolazione, Dipendenza. *Psichiatria e psicoterapia*, 31(2), <https://www.fioriti.it/riviste/pdf/1/Ciulla.pdf>, (Erişim Tarihi: 10/10/2024)
- Curtis, A., Harries, T., Pizzirani, B., Hyder, S., Baldwin, R., Mayshak, R. & Miller, P. (2022). Childhood Predictors of Adult Intimate Partner Violence Perpetration and Victimization. *Journal of Family Violence*, 38, s.1591-1606. <https://doi.org/10.1007/s10896-022-00451-0>
- Daisy, N. V., & Hien, D. A. (2014). The Role of Dissociation in The Cycle of Violence. *Journal of Family Violence*, 29(2), s.99-107. <https://doi.org/10.1007/s10896-022-00451-0>
- DePrince, A. P. (2005). Social Cognition and Revictimization Risk. *Journal of Trauma & Dissociation*, 6(1), p.125-141. https://doi.org/10.1300/J229v06n01_08.
- Egeland, B., & Susman-Stillman, A. (1996). Dissociation as a Mediator of Child Abuse Across Generations. *Child Abuse & Neglect*, 20(11), s.1123-1132. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(96\)00102-0](https://doi.org/10.1016/0145-2134(96)00102-0)
- Gibney, S., Martens, A., Kosloff, S., Dorahy, M. J. (2013). Examining The Impact of Obedient Killing on Peritraumatic Dissociation Using a Bug-Killing Paradigm. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32 (3), s.261-275. https://doi.org/10.1300/J229v08n01_04.
- Göka, E., Bayat, B., & Türkçapar, M. H. (1995). *Aile içinde ve toplumsal alanda şiddet*. Başbakanlık Basımevi.
- Gökdemir-Aktaş, C., & Daş, C. (2002). Gestalt Temas Biçimleri Yeniden Düzenlenmiş Form'un Türk örnekleminde faktör yapısı geçerliği ve güvenilirliği. *Temas: Gestalt Terapi Dergisi*, 1(1), s.81-108.
- Güleç, H., Topaloğlu, M., Ünsal, D., & Altıntaş, M. (2012). Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), s.112-137.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Hayes, A. F. (2018). The PROCESS Macro for SPSS and SAS Version 3.0 [Computer software]. Retrieved from afhayes.com.
- Johnson, P. O. & Fay, L. C. (1950). The Johnson-Neyman Technique, Its Theory and Application. *Psychometrika*, 15, s.349-367. <https://doi.org/10.1007/BF02288864>
- Joyce, P., & Sills, C. (2018). *Skills in Gestalt Counselling & Psychotherapy*.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). Kültürleşme ve Aile İlişkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), s.120-127.
- Kaplan, M. L., Erensaft, M., Sanderson, W. C., Wetzler, S., Foote, B., & Asnis, G. M. (1998). Dissociative Symptomatology and Aggressive Behavior. *Comprehensive Psychiatry*, 39(5), s.271-276. [https://doi.org/10.1016/S0010-440X\(98\)90035-9](https://doi.org/10.1016/S0010-440X(98)90035-9)Get rights and content
- Kepner, J. I. (2014). *Body Process: A Gestalt Approach to Working with The Body in Psychotherapy*. Gestalt Press.
- Korb, M. P., Gorrell, J., & Van De Riet, V. (1989). *Gestalt Therapy: Practice and Theory*. Pergamon Press.

- Korol, J. A. (1998). Confluence, Isolation, and Contact in Psychotherapy with Clients Who Dissociate. *Transactional Analysis Journal*, 28(2), 111-120.
- Mann, D. (2010). *Gestalt Therapy: 100 Key Points and Techniques*. Routledge.
- Milaniak, I., & Widom, C.S. (2015). Does Child Abuse and Neglect Increase Risk for Perpetration of Violence Inside and Outside the Home? *Psychology of Violence*, 5(3), s.246–255. <https://doi.org/10.1037/a0037956>
- Moskowitz, A. (2004). Dissociation and Violence: A Review of the Literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 5(1), s.21-46. <https://doi.org/10.1097/00005053-198509000-00002>.
- Mourik, B. C. (2011). Crime Passionel: Emotional Rage or Cold-Blooded Murder?. *Erasmus Journal of Medicine*, 50.
- Öztürk, E. (2020). *Travma ve Dissosiyasyon: Psikotraumatoloji Temel Kitabı (2. bs)*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Quimby, L. G., & Putnam, F. W. (1991). Dissociative Symptoms and Aggression in a State Mental Hospital. *Dissociation*, 4(1), s.21-24.
- Pearce, J. C. (1977). *Magical child*. New York: Plume.
- Perry, B. D. (2002). Childhood Experience and The Expression of Genetic Potential: What Childhood Neglect Tells Us About Nature and Nurture. *Brain and Mind*, 3(1), s.79-100. <https://doi.org/10.1023/A:1016557824657>
- Philippson, P. (2012). *Gestalt Therapy: Roots and Branches- Collected Papers*. Routledge.
- Pournaghash-Tehrani, S. (2011). The Role of Beliefs, Attitudes and Adverse Childhood Experiences in Predicting Men's Reactions Towards Their Spouses' Violence. *Journal of Family Violence*, 26(2), s.93-99. <https://doi.org/10.1007/s10896-010-9345-1>
- Silva, J. A., Derecho, D. V., Leong, G. B., Weinstock, R., & Ferrari, M. M. (2001). A Classification of Psychological Factors Leading to Violent Behavior in Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of Forensic Sciences*, 46(2), s.309-316. <https://doi.org/10.1520/JFS14963J>
- Steinberg, M., & Schnall, M. (2001). *The Stranger in the Mirror: Dissociation-the Hidden Epidemic*. Harper Collins.
- Şar, V., Öztürk, E., & İkkardeş, E. (2012). Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Journal of Medical Sciences*, 32(4). <https://doi.org/1054-1063.10.5336/medsci.2011-26947>
- Webermann, A. R., & Brand, B. L. (2017). Mental Illness and Violent Behavior: The Role of Dissociation. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 4, s.1-13. <https://doi.org/10.1186/s40479-017-0053-9>
- Webermann, A. R., Brand, B. L., & Chasson, G. S. (2014). Childhood Maltreatment and Intimate Partner Violence in Dissociative Disorder Patients. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), s.24568. <http://Dx.Doi.Org/10.3402/Ejpt.V5.24568>
- Yargıç, İ., Tutkun, H., Şar, V. (1994). Validity And Reliability of The Turkish Version of The Dissociative Experiences Scale. *Dissociation*, 8, s.10-12.
- Yontef, G. (1993). *Awareness, dialogue and process*. Highland, NY: The Gestalt Journal Press.
- Zinker, J. C. (2013). *In Search of Good Form: Gestalt Therapy with Couples and Families*. Gestalt Press.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 578-592, doi: 10.11616/asbi.1585841

Black Sea as A New Maritime Tourism Destination

Yeni Deniz Turizmi Destinasyonu Olarak Karadeniz

Emine YILMAZ¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 10.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: This study examined how the effects of climate change may shape coastal and maritime tourism in the Black Sea region through a systematic literature review method. The research findings show that climate change will significantly affect the Black Sea's essential environmental variables, such as sea level, temperature, humidity, precipitation, and wind. In particular, the annual average sea level increase of 2.5 mm and the expected total rise of 40-60 cm by the end of the century are expected to increase the risk of beach erosion on the Black Sea coast. It was evaluated that the increase in seawater temperature and air temperatures in the region may contribute to the extension of the tourism season; however, the decreasing precipitation and increasing humidity rates may negatively affect the comfort perception of tourists.

Keywords: Black Sea, Climate Change, Coastal Tourism, Maritime Tourism.

&

Öz: Bu çalışma, sistematik bir literatür tarama yöntemiyle Karadeniz bölgesinde kıyı ve deniz turizminin iklim değişikliğinin etkileriyle nasıl şekillenebileceğini incelemiştir. Araştırma bulguları, iklim değişikliğinin Karadeniz'in deniz seviyesi, sıcaklık, nem, yağış ve rüzgâr gibi temel çevresel değişkenlerini önemli ölçüde etkileyeceğini göstermektedir. Özellikle, yıllık ortalama deniz seviyesindeki 2.5 mm'lik artış ve yüzyılın sonuna kadar beklenen toplam 40-60 cm'lik yükselmenin, Karadeniz kıyılarında kıyı erozyonu riskini artırması beklenmektedir. Bölgedeki deniz suyu sıcaklığı ve hava sıcaklıklarındaki artışın turizm sezonunun uzamasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmiştir; ancak azalan yağış miktarları ve artan nem oranlarının, turistlerin konforunu olumsuz etkileyebileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, İklim Değişikliği, Kıyı Turizmi, Deniz Turizmi.

Atıf/Cite as: Yılmaz, E., (2025). Black Sea as A New Maritime Tourism Destination. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 578-592. doi: 10.11616/asbi.1585841

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Emine Yılmaz, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, emineyola@mu.edu.tr.
Collaborator Researcher, CİTUR - Centre for Tourism Research, Development and Innovation.

1. Introduction

Maritime and coastal tourism is the sum of every beach and water-oriented tourist and recreational activity (Linette et al., 2018). While coastal tourism is about land-based recreational activities such as swimming, Maritime activities are marine-based recreational activities such as leisure yachts and cruises (Ecorys, 2016). Due to its nature, maritime tourism mainly depends on coastal zones (Hall, 2001). It is accepted that maritime and coastal tourism significantly impacts economic opportunities for countries (Orams, 2002:57). Since Coastal and maritime tourism is related to environmental and climatic conditions, climate change affects both phenomena (Moreno and Amelung, 2009).

Coastal environments within their landscapes and cultural heritage have always been attractive places for tourists (Ghosh, 2011; Ounanian et al., 2021). It is sensitive to climate change (Scott and Lemieux, 2010; Allenbach et al., 2015; Huynh and Piracha, 2019) as it requires acceptable climatic and environmental conditions (Perry, 2005; Filho, 2022; Scott, 2018). Quality of water, litter, the beauty of the landscape, humidity, safety, and facilities of beaches impact beach-related recreation (Matzarakis, 2006; Williams and Micallef, 2009; Morgan, 1999). Changes in sea level, sea temperature, wind and waves, rainfall patterns, and air temperatures also impact the yachting and marina industry (Buckley et al., 2014). Additionally, a destination's cultural and natural features impact the cruise experience (Bekci, 2022). Among impactors, quality of water, humidity, change in sea level, sea temperature, wind, waves, rainfall patterns, and air temperatures directly relate to climate change.

The worldwide impact of climate change is thought to have a negative impact on coasts (Tonazzini et al., 2019; Nicholls, 2014), especially on small islands (Cevik and Ghazanchyan, 2020). However, it is predicted that it will affect only some destinations similarly (Moreno and Amelung, 2009). For example, while tourist demand is expected to decrease during high seasons in the Mediterranean (Amelung et al., 2007), North Europe is thought to have benefited from warming regarding tourist attractions (Nicholls, 2014). In the literature, no study has been found that evaluates the future of Black Sea tourism, taking into account the variation of 8 different impactors affected by climate change, affecting maritime and coastal tourism. This study aims to fill this gap. The innovative aspect of this study is comprehensively evaluating the impacts of climate change in the Black Sea by considering a more significant number of impactors (8 impactors). Therefore, a more accurate picture can be achieved, and more accurate strategies can be implemented.

2. Literature Review

2.1. Climatic Conditions for Coastal and Maritime Tourism

The most significant component of the tourism-based economy is held on coastal destinations (Honey and Krantz, 2007). Thermal impacts, which are psychological and physical, have a role in tourist behaviors, attitudes, and preferences (de Freitas, 2003; Williams and Micallef, 2009). In particular, climatic conditions are significant for areas visited on a seasonal basis (Hadwen, 2011). Tourists tend to experience sunny and warm weather rather than windy and rainy weather (Martinez Ibarra, 2011; Moreno et al., 2009). An increase in sunny times during the day and season allows tourists to stay in the destination longer (Fitchett and Hoogendoorn, 2018).

Acceptable temperatures vary depending on the origin of tourists. While European beachgoers find up to 32 degrees an acceptable temperature (Georgopoulou, 2019; Ruddy, M. and Scott, 2010), it is 28 for Americans, and it is 30 degrees for Canadians (Ruddy and Scott, 2015; Atzori et al., 2018). For swimming, 21-29-degree water temperatures are considered comfortable (National Centers for Environmental Information, 2023). FINA has determined that the comfortable water temperature is 25-28 degrees (FINA, 2020).

A study that included people from different geographies among its participants showed that the preferred air temperature for coastal users is 27 degrees (Scott et al., 2007), and acceptable humidity in humidex is between 29 and 45 (Orosa et al., 2014). Precipitation is also an undesirable impactor for beach-related summer activities (de Freitas, 2001). Precipitation lasting less than 15 minutes daily is ideal (Rutty et al., 2020). Wind is another element that affects beach users' perception (Mieczkowski, 1985). For beach users, 11.3889 m/s is the unacceptable wind speed limit, while 0.27 m/s is ideal (Rutty et al., 2020).

Regarding water-based recreations in maritime environments, when wind force begins to be between 15-20 knots, some of the navigators cancel the voyage due to guests' comfort (WMO, 2018). Those values approximately correspond to the "Fresh Breeze" category in the Beaufort Wind Scale (National Weather Service, n.d). This category can be understood by observing that the small trees with leaves begin to sway, and 2.0-2.5-meter waves start to occur on the sea (Royal Meteorological Service, n.d). A distance below 2 meters for cruise ships is not a problem (WMO, 2018).

Coastal areas are sensitive to climate change (IPCC, 2007). Sea level rise will cause coastal countries to lose GDP, which is gained from tourism (Bigano, 2008). Erosion and narrowing beaches are also results of climate change (IPCC, 2007). For instance, only beach erosion will decrease 47% of tourism income in the Caribbean (Spencer, 2022).

2.2. Black Sea and Tourism

The Black Sea is a water body that lies between the east of Romania and Bulgaria to the West of Georgia and between the South of Russia and Ukraine to the North of Turkey (Fomin et al., 2023). The Black Sea is a stratified, gradually warming body of water connected to the outer seas only through the Turkish Straits (Oguz, 2019). The Black Sea hosts various ecosystems, biodiversity, and rich commercial resources (NATO and CCMS, 2000). Tourism is one of the primary income resources in the Black Sea (ESPON, 2013).

Tourism is a developing phenomenon in the Black Sea, and there are opportunities along with the tourist supply there (BSC, 2019). Black Sea attracts 6 percent of total tourists in the world per year, and it can be evaluated as a low rate (Dimada and Chantzi, 2014). %43 of the Black Sea's coasts consist of beaches, and half have no facilities (Görmüş et al., 2019). Odesa, Yalta, Sevastopol, Kerch, Sochi, Batumi (BSC, 2019), Dobruja region, Constanta (Ionel, 2020), Burgas, Varna (Mooser et al., 2022), Sinop, Amasya, Istanbul, Krasnodar region (Minenkova et al., 2016) are main destinations which offer diverse natural and cultural touristic entities.

In the Black Sea, there is a 3-6-month period in which the sea can be used as an attraction point (Tzenkova et al., 2007; Guclu, 2011). The western coasts of the Black Sea offer famous scenic cliffs and beautiful scenic beaches to tourists (Mooser et al., 2022; Slavov and Palupi, 2019; Popescu et al., 2020). Within the 2800 km coast, Ukraine's coasts of the Black Sea have great opportunities for maritime and coastal tourism (Panchenko, 2019; Kiptenko et al., 2017). Ukraine hosted 81367 cruise passengers in 2013 (Stryzhak, 2020) before the war. During the Soviet period, Crimea hosted many recreational ships (Kazak et al., 2020). Constanta, Burgas, Varna, Odessa, and Trabzon are the ports where the cruise activities are located (Anton, 2019). Black Sea coasts of Russia are the main attraction point in terms of coastal tourism in Russia (Kostianaia and Kostianoy, 2021). Novorossiysk, West Caucasus, Krasnodar region has great touristic and recreational potential and opportunities (Minenkova et al., 2016). Maritime tourism infrastructures are developing on the Black Sea coasts of Turkey (Sariisik et al., 2011).

2.3. Climate Change and Black Sea

Coastal and maritime tourism require particular environmental and climatic conditions that affect climate change (Moreno and Amelung, 2009). Black Sea's coasts are one place with tourist and recreational

attractions affected by climate change (Allenbach et al., 2015). Quality of water, beauty of the landscape, change in sea level, sea temperature, wind and waves, rainfall patterns, and air temperatures are phenomena that have an impact on coastal and maritime tourism (Williams and Micallef, 2009; Morgan, 1999) and are affected by climate change. This part of this study presents information from the literature on the changes in those phenomena in the Black Sea.

Cases in South Africa and the Caribbean show that changes in sea level are of great importance for coastal and marine tourism (Dube et al., 2021; Spencer, 2022). The same importance exists for the Black Sea. The water level in the Black Sea has increased by 2.5 mm every year for the last 80 years (Tsimplis et al., 2004). It is thought to have risen 12 cm in total in the last century (OECD, 2013). According to recent data, the Black Sea's average sea level increases by 2.5 (\pm 0.5) per year, and in the eastern parts (as per Batumi calculation), the increase acceleration is greater (Avsar and Kutoglu, 2020; Avsar et al., 2015). IPCC estimates that the Black Sea will have risen 40-60 cm by 2100 (Besel and Kayıkçı, 2020). The most likely impacts on coasts are coastal erosion and saltwater inlets (Avsar et al., 2015). This puts the beaches in danger in the Black Sea (Allenbach et al., 2015).

Climate change affects the average sea surface and air temperatures (Allen et al., 2018). However, regions on Earth do not vary in the same amount (NASA Earth Observatory, 2023). In the summer season, the sea surface temperature of the Black Sea varies between 23 degrees and 26 degrees (Fomin et al., 2023). From 1980 to 2020, the surface air temperature of the Black Sea increased by 2.12 degrees, and the sea surface temperature of the Black Sea increased by 1.97 degrees between 1982 and 2020 (Ginzburg et al., 2021). Numerical models that predict future changes in the Black Sea convey an increasing trend in air temperatures (Efimov et al., 2015). Until 2050, air temperature is expected to increase by 1-2,4 degrees (Freund et al., 2017). Until 2100, the average air temperature is expected to increase between 2 and 4 degrees, and the seawater temperature is expected to increase by 2 degrees (Sezgin et al., 2010).

A warmer planet affects patterns of winds and waves in oceans (Morim et al., 2019). Analysis based on 31 years of data has shown that in the Black Sea, winter average wavelength and average wind speed start from the maximum value of 1.6m and 8m/s in the west and decrease towards the east, while the maximum averages of these values in the summer season are 1m and 6m/s (Akpınar et al., 2016). Additionally, 38 years of measurements show that the change in wavelengths does not exceed 20 cm (Onea and Rusu, 2017). Data demonstrate that there has been no significant impact of climate change on wind patterns of the Black Sea (Davy et al., 2018). Future simulations demonstrate that there will be a ten percent reduction in wind speed and wavelength in the Black Sea (Cakmak, 2022).

The chemical structure of the Black Sea is similar to oceans (Fomin et al., 2023). Salinity has a crucial role in the dynamics of the Black Sea (Maldinova et al., 2016). The Black Sea's connection with warm waters only with a shallow region, combined with the rivers with abundant fresh water supply, make the Black Sea a low salty sea (Tezcan et al., 2017). Therefore, the salinity corresponds to half of the oceans (Fomin et al., 2023). Salinity observations demonstrate that the average salinity rate is decreasing on the the Black Sea surface (Knysh, 2011).

Due to human activities that put pressure on climate change (Zhang,2007), increasing extreme conditions is a trend seen in most of the world (Groisman et al., 2005). Precipitation in the Black Sea is expected to decrease (Efimov et al., 2015). It is thought to reach % a 4-10% decrease in the future (Freund et al., 2017).

Increasing evaporation with stable precipitation is a known phenomenon in the Black Sea (Romanou et al., 2010; Aleshina et al., 2018). From May to the end of August, the humidity in the Black Sea is between 27 and 40 degrees (Worlddata, n.d). Due to convection, which is caused by increasing evaporation and stable precipitation, an increasing humidity is expected in the Black Sea (Aleshina et al., 2018; Efimov et al., 2015).

3. Methodology

Systematic Literature Review (SLR) is a method of analysing, synthesizing, and reporting information in a particular order that can contribute to overcoming a determined research problem from existing scientific studies (Denyer and Tranfield, 2009). SLR differs from other review types because it uses a methodological protocol (Liberati et al., 2009; Tranfield et al., 2003). When the framework of a subject becomes clear and narrow, SLR guides future work, and it is effective as a method in this sense (Pettricrew and Roberts, 2006:21). SLR is being utilized in tourism studies as a methodology (Pahlivan-Sharif et al., 2019). Since each discipline has different sensitivity (idiosyncratic characteristic) to facts (Denyer and Tranfield, 2009), There is not a standard practice in SLR (Okoli and Schabram, 2010). However, A SLR study should be clear, transparent, comprehended, purpose-fit, reproducible, accessible, and integrated (Pittway, 2008; Okoli and Schabram, 2010).

A typical SLR study consists of steps, which are researching the problem, selecting relevant studies as per inclusion criteria, evaluating biases of studies, extracting evidence, and synthesizing them (Khan, 2023). This study's research question is how the Black Sea's climate change will affect maritime and coastal tourism in the future. Inclusion criteria have been formed based on the impacts of climate change on maritime and coastal tourism. Quality of water, humidity, changes in sea level, sea temperature, wind, waves, rainfall patterns, and air temperatures are climate change's impactors on coastal and maritime tourism (Buckley et al., 2014; Matzarakis, 2006; Morgan, 1999; Williams and Micallef, 2009). Therefore, inclusion criteria have been determined as the intersection of those impactors and the Black Sea.

To prevent biases, empirical studies showing the changes of each impactor in the Black Sea were used to evaluate the literature's heterogeneity. The studies in the literature pointed to the same changes in the Black Sea, although they used different models and obtained data at different times. Studies that passed this bias check are tabulated with their associated inclusion criteria in Table 1 below.

Table 1: Literature Review About Changes In Black Sea And The Indicators

Related Study	INCLUSION CRITERIA									REMARKS
	Quality Of Water	Humidity	Change Of Sea Level	Sea Temperature	Wind	Waves	Rainfall Patterns	Air Temperatures	Sea Level	
Tsimplis et al, 2004			X						X	<i>"For the last 80 years, the Black Sea increased by 2.5 mm every year. Over the past 80 years, the Black Sea has risen by an average of 2.5 mm per year."</i>
Sezgin et al, 2010				X				X		<i>"Air temperatures are thought to increased 2-4 degrees in the Black Sea. Sea temperatures are thought to increase by 2 degrees in the Black Sea."</i>
Knysh, 2011	X									<i>"Salinity is thought to decrease in the Black Sea."</i>
OECD, 2013			X						X	<i>"The Black Sea raised a totally of 12cm in the last century."</i>

Related Study	Quality Of Water	Humidity	Change Of Sea Level	Sea Temperature	Wind	Waves	Rainfall Patterns	Air Temperatures	Sea Level	REMARKS
										<i>In the last century, the Black Sea has risen by 12 cm."</i>
Avsar et al, 2015; Avsar and Kutoglu, 2020			X						X	<i>"It is rising approximately 2.5 mm every year. The Black Sea is increasing."</i>
Efimov et al, 2015		X					X	X		<i>"Variation in humidity is expected in the Black Sea. Precipitation will decrease in the Black Sea in the 21st century. Air temperatures will increase in the Black Sea in the 21st century."</i>
Akpınar et al, 2016					X	X				<i>"The average wavelength in the Black Sea is 1.6 m in the west and 1m in the east. The average Wind speed in the Black Sea is 8m/s in the west and 6 m/s in the east."</i>
Maldinova, 2016	X									<i>"Salinity is decreasing in the Black Sea."</i>
Freund et al, 2017							X			<i>"Precipitation will decrease between %4-10 until 2050."</i>
Onea and Rusu, 2017						X				<i>"For 20 years, Wavelength varied not more than 0,2m in the Black Sea."</i>
Tezcan et al, 2017	X									<i>"The Black Sea is supplied by freshwater resources."</i>
Aleshina et al, 2018		X								<i>"Humidity is increasing in the Black Sea."</i>
Davy et al, 2018					X					<i>"Wind patterns are stable in the Black Sea."</i>
Besel and Kayıkçı, 2020			X						X	<i>"Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) estimates that the Black Sea will rise between 40 and 60 cm by the end of the 21st century."</i>
Ginzburg et al, 2021				X				X		<i>"The upper layer of the Black Sea 's temperature increased by 1.97 degree since 1980. Air temperatures increased by 2.12 degrees since 1980."</i>
Çakmak, 2022					X	X				<i>"Future simulations convey a %10 reduction in winds and wavelength in the Black Sea."</i>

Black Sea as A New Maritime Tourism Destination
Yeni Deniz Turizmi Destinasyonu Olarak Karadeniz

Fomin et al, 2023	X			X						<p><i>"In summer, sea temperatures generally are between 23-26 degrees.</i></p> <p><i>Chemical property of the Black Sea similar to oceans.</i></p> <p><i>Salinity is low in the Black Sea."</i></p>
Worlddata, n.d		X								<p><i>"In the Black Sea, Humidex values vary between 27 to 40 in summer."</i></p>

Source: This table is prepared by the author.

4. Findings

In Table 1 above, the data collected through a systematic literature review are tabulated. If this table needs to be interpreted;

- Air temperature tends to rise in the Black Sea and is expected to increase by an average of 2 to 4 degrees towards the end of this century. Today's value is between 23-26 Celsius (Fomin et al., 2023) and
- Average precipitation in the Black Sea is expected to decrease.
- The average wavelength in the Black Sea is expected not to change much but to decrease by 10 percent.
- The wind in the Black Sea is expected not to change much but to decrease by 10 percent.
- The sea surface temperature is expected to rise and increase by another 2 degrees.
- It is predicted that the humidity in the Black Sea will increase.
- The Black Sea is expected to become a less salty sea.
- The Black Sea's sea level has been rising for a long time and is expected to rise another 40 to 60 cm by the end of the 21st century.

5. Conclusion and Discussion

In this study, how marine and coastal tourism in the Black Sea region may be shaped by the effects of climate change was examined through a systematic literature review method. The findings of this study include some similarities and differences when compared to previous studies on how climate change will shape marine and coastal tourism in the Black Sea region. For example, while the studies conducted by Allenbach et al. (2015) provided findings that sea level rise and coastal erosion will increase in the Black Sea, this study similarly predicted that the sea level will increase by 2.5 mm per year on average and will rise by 40-60 cm by the end of the century. This situation will pressure infrastructure and natural resources in terms of coastal tourism.

In contrast, Moreno and Amelung (2009) suggested that increasing temperatures on the Northern European coasts could have a positive effect by extending the tourist season, while a similar finding was obtained in this study. It is estimated that the average air temperatures in the Black Sea will increase, and seawater temperatures will rise by 2°C. This may contribute to the extension of the tourist season in the region. However, as Fitchett and Hoogendoorn (2018) emphasize, temperature increases may not always be advantageous regarding tourist attractiveness, as extreme temperatures can negatively affect tourist comfort. Therefore, the extension of the tourist season in the Black Sea is not limited to the region becoming more attractive climatically but also requires consideration of the comfort levels of tourists due to extreme temperatures and humidity.

Previous studies, particularly Bigano et al. (2008), have indicated that sea level rise and coastal erosion could negatively affect tourism revenues. This study similarly suggests that rising sea levels in the Black Sea could reduce tourist beach areas by narrowing the coastline. The Caribbean example, particularly by Spencer et al.

(2022), suggests that such erosion could lead to losses of up to 47% in tourism revenues. This study for the Black Sea also predicts a similar risk; therefore, coastal protection and sustainable tourism planning are vital.

However, the findings of this study are consistent with the findings of Davy et al. (2018) that the wind patterns in the Black Sea will remain stable. Future projections suggest that a decrease in wind speed of up to 10% can be expected, but this change may not significantly impact tourism. However, while decreasing wind speeds may provide some advantages for marine activities, they may have negative consequences for sailing and other wind-based sports.

Finally, this study predicts that precipitation in the Black Sea will decrease by 4-10% and humidity will increase. This situation parallels the studies of Freund et al. (2017) examining the effects of climate change on regional humidity and precipitation patterns. Increasing humidity, especially in the summer, may negatively affect tourists' perception of comfort and change tourist demand.

The contribution of this study is to provide a more comprehensive and multidimensional perspective on how marine and coastal tourism in the Black Sea will be shaped under future climate change scenarios. Compared to other studies, this study provided more specific regional predictions using a wider range of climatic variables. It contributed to developing strategies on how tourism policies can adapt to these changes. Future studies can provide concrete suggestions for climate change resilient tourism planning using more detailed field data specific to the region.

Finansman/ Grant Support

Bu makale, UIDB/04470/2020 proje referansı kapsamında FCT—Portekiz Bilim ve Teknoloji Vakfı aracılığıyla ulusal fonlarla finanse edilmektedir. DOI 10.54499/UIDP/04470/2020 (<https://doi.org/10.54499/UIDP/04470/2020>).

This paper is funded by national funds through FCT—Portuguese Science and Technology Foundation, within the project reference UIDB/04470/2020. DOI 10.54499/UIDP/04470/2020 (<https://doi.org/10.54499/UIDP/04470/2020>).

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Akpınar, A., Bingölbali, B. and Van Vledder, G. (2016). Wind And Wave Characteristics in The Black Sea Based on The SWAN Wave Model Forced with The CFSR Winds, *Ocean Engineering*, 126 (2016), p.276–298.
- Aleshina, M. A., Toropov, P. A., and Semenov, V. A. (2018). Temperature And Humidity Regime Changes on The Black Sea Coast In 1982-2014. *Russian Meteorology and Hydrology*, 43(4), p.235–244. Doi:10.3103/S1068373918040040.
- Allen, M.R., O.P. Dube, W. Solecki, F. Aragón-Durand, W. Cramer, S. Humphreys, M. Kainuma, J. Kala, N. Mahowald, Y. Mulugetta, R. Perez, M. Wairiu, And K. Zickfeld (2018). Framing And Context. In Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (Eds.), *Global Warming Of 1.5°C. An IPCC Special Report on The Impacts of Global Warming Of 1.5°C Above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, In the Context of Strengthening the Global Response To The Threat Of Climate Change, Sustainable Development, And Efforts To Eradicate Poverty*. Cambridge University Press, Cambridge, UK And New York, NY, USA, p. 49-92, Doi:10.1017/9781009157940.003.
- Allenbach, K., Garonna, I., Herold, C., Monioudi, I., Giuliani, G., Lehmann, A., and Velegrakis, A. F. (2015). Black Sea Beaches Vulnerability to Sea Level Rise. *Environmental Science & Policy*, 46, p.95–109. Doi:10.1016/J.Envsci.2014.07.014.

- Amelung, B., Nicholls, S., And Viner, D. (2007). Implications Of Global Climate Change for Tourism Flows and Seasonality. *Journal Of Travel Research*, 45(3), p.285–296. Doi:10.1177/0047287506295937.
- Anton, E. (2019). Cruise Industry in Romania – An Emerging Market. *Proceedings Of The 13th International Conference on Business Excellence*, p.528-536. <https://doi.org/10.2478/Picbe-2019-0046>.
- Atzori, R., Fyall, A. and Miller, G. (2018). Tourist Responses to Climate Change: Potential Impacts and Adaptation in Florida's Coastal Destinations. *Tourism Management*, 69 (2018), p.12-22.
- Avşar, B., Kutoğlu, H., Erol, B., and Jin, S. (2015). Coastal Risk Analysis of The Black Sea Under the Sea Level Rise. *FIG Working Week 2015 Proceedings*, 17-21 May, Sofia, Bulgaria.
- Avşar, N. B., and Kutoğlu, S. H. (2020). Recent Sea Level Change in The Black Sea from Satellite Altimetry and Tide Gauge Observations. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(3), p.185. <https://doi.org/10.3390/ijgi9030185>.
- Basel, C. and Kayıkçı, E. T. (2020). Investigation Of Black Sea Mean Sea Level Variability by Singular Spectrum Analysis. *International Journal of Engineering and Geosciences (IJEG)*, 5(1), p.33-41, DOI: 10.26833/Ijeg.580510.
- Bekci, B. (2022). Cruise Tourism Directed to Natural and Cultural Landscape Areas in The Black Sea Basin, *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 7(2), p.1-17.
- Bigano, A., Bosello, F., Roson, R. and Tol, R.S.J. (2008). Economy-Wide Impacts of Climate Change: A Joint Analysis for Sea Level Rise and Tourism. *Mitigation And Adaptation Strategies for Global Change*, 13(8), p.765-791. <https://doi.org/10.1007/S11027-007-9139-9>.
- BSC (Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution). (2019). *State Of the Environment of The Black Sea (2009-2014/5)* (A. Krutov, Ed.). Istanbul, Turkey: Publications of the Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution.
- Buckley, P. J., Bayliss-Brown, G., Cox, M., Laffoley, D., Harvey, N. W., and Wright, J. P. (2014). Climate Change And The UK Marine Leisure Industry: Adapting To A Changing World, https://www.researchgate.net/publication/284176814_Climate_change_and_the_UK_marine_leisure_industry_adapting_to_a_changing_world (Retrieved at 08.03.2023).
- Bulgarian Ministry of Tourism, (n.d), Bulgaria Black Sea Coast, https://bulgariatravel.org/wp-content/uploads/2020/04/black_sea_coast.pdf (Retrieved at 08.03.2024).
- Cakmak, R. E., Calısır, E., Lemos, G., Akpınar, A., Semedo, A., Cardoso, R., and Soares, P. M. M. (2022). Regional Wave Climate Projections Forced by EURO-CORDEX Winds for The Black Sea and Sea of Azov Towards the End of the 21st Century. *Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2099208/v1>.
- Cevik, S. and Ghazanchyan, M. (2020). Perfect Storm: Climate Change and Tourism. *IMF Working Papers*, 2020(243), p.1-17.
- Davy, R., Gnatiuk, N., Pettersson, L., and Bobylev, L. (2018). Climate Change Impacts on Wind Energy Potential in The European Domain with A Focus on The Black Sea. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, p.1652–1659. doi:10.1016/j.rser.2017.05.253 .
- de Freitas, C. R. (2001). Theory, Concepts and Methods in Tourism Climate Research. In A. Matzarakis & C. R. de Freitas (Eds.), *Proceedings of the first international workshop on climate, tourism and recreation* (p. 3-21). Porto Carras, Neos Marmaras, Halkidiki, Greece.
- de Freitas, C. R. (2003). Tourism Climatology: Evaluating Environmental Information for Decision Making and Business Planning in The Recreation and Tourism Sector. *International Journal of Biometeorology*, 48(1), p.45-54. <https://doi.org/10.1007/s00484-003-0177-z>.

- Denyer, D., and Tranfield, D. (2009). Producing a Systematic Review. In D. A. Buchanan & A. Bryman (Eds.), *The Sage Handbook of Organizational Research Methods* (p. 671–689). Sage Publications Ltd.
- Dimada, Z. and Chantzi, G. (2014). New Era for Tourism in The Black Sea Area. *International Journal of Cultural and Digital Tourism*, 1(2), p.23-29.
- Dreizis, Y., and Potashova, I. (2018). Yachting and Coastal Marine Transport Development in The Black Sea Coast of Russia. *MATEC Web of Conferences*, 170, p.05007. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201817005007>.
- Dube, K., Nhamo, G., and Chikodzi, D. (2021). Rising Sea Level and Its Implications on Coastal Tourism Development in Cape Town, South Africa. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 33, p.100346. doi:10.1016/j.jort.2020.100346.
- Ecorys (2016). Study On Specific Challenges for A Sustainable Development of Coastal and Maritime Tourism in Europe. *European Commission*. https://cinea.ec.europa.eu/publications/study-specific-challenges-sustainable-development-coastal-and-maritime-tourism-europe_en (Retrieved at 09.01.2025).
- Efimov, V. V., Volodin, E. M., Anisimov, A. E. and Barabanov, V. S. (2015). Regional Projections of Climate Change for The Black Sea–Caspian Sea Area in Late 21st Century. *PHYSICAL OCEANOGRAPHY*, 5 (2015), DOI: 10.22449/1573-160X-2015-5-49-66.
- European Commission (2016). Directorate-General for Maritime Affairs and Fisheries, *Study in Support of Policy Measures for Maritime and Coastal Tourism at EU Level: Final Report*, European Commission, <https://data.europa.eu/doi/10.2771/34405> (Retrieved at 26.11.2023).
- European Commission (2019). *PESETA I Results—Impacts of Climate Change on Tourism*; European Commission: Brussels, Belgium.
- European Observation Network Territorial Development and cohesion-ESPO (2013). European Seas and Territorial Development, Opportunities And Risks-Annex 5 To The Final Report: Black Sea Regional Profile, https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESaTDOR_FR_Annex_5_Black_Sea_Profile.pdf (Retrieved at 26.02.2024)
- Filho, L. W. (2022). Will Climate Change Disrupt The Tourism Sector?, *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 14(2), p.212-217. <https://doi.org/10.1108/IJCCSM-08-2021-0088>.
- FINA (2020). Swimming Pool Certificate Fina For Olympic Games And World Championships February 2020, https://resources.fina.org/fina/document/2021/01/19/2602f09f-1363-4a38-bba0-eb9470687461/fina_swimming_pool_certificate_for_og_wc_february_2020_1.pdf (Retrieved at 16.06.2024).
- Fitchett, J. M., and Hoogendoorn, G. (2018). Exploring the Climate Sensitivity of Tourists to South Africa Through Tripadvisor Reviews. *South African Geographical Journal*, p.1–19. doi:10.1080/03736245.2018.1541022.
- Fomin, L. M., Goncharov, V. P. and Kosarev, A. N. (2023). Black Sea. In *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Black-Sea> (Retrieved at 12.03.2024).
- Freund, E. R., Abbaspour, K. C. and Lehman, A. (2017). Water Resources of The Black Sea Catchment Under Future Climate and Landuse Change Projections. *Water* 2017, 9(8), p.598; <https://doi.org/10.3390/w9080598>.
- Georgopoulou, E., Mirasgedis, S., Sarafidis, Y., Hontou, V., Gakis, N., and Lalas, D. P. (2019). Climatic Preferences for Beach Tourism: An Empirical Study on Greek Islands. *Theoretical and Applied Climatology*, 137(1-2), p.667-691. <https://doi.org/10.1007/s00704-018-2634-7>.

- Ghosh, T. (2011). Coastal Tourism: Opportunity and Sustainability. *Journal of Sustainable Development*, 4(6), p.67-71.
- Ginzburg, A. I., Kostianoy, A. G., Serykh, I. V., and Lebedev, S. A. (2021). Climate Change in the Hydrometeorological Parameters of The Black and Azov Seas (1980–2020). *Okeanologiya*, 61(6), p.900-912. <https://doi.org/10.1134/S0001437021060049>.
- Görmüş, T., Ayat, B., and Aydoğın, B. (2019). A Database of Black Sea Beaches, *EGU General Assembly 2020*, Online, 4–8 May 2020, EGU2020-579, <https://doi.org/10.5194/egusphere-egu2020-579>.
- Groisman, P. Y., Knight, R. W., Easterling, D. R., Karl, T. R., Hegerl, G. C., and Razuvaev, V. N. (2005). Trends in Intense Precipitation in the Climate Record. *Journal of Climate*, 18(9), p.1326-1350. <https://doi.org/10.1175/JCLI3339.1>.
- Guclu, Y. (2011). The Determination of Sea Tourism Season with Respect to Climatological Conditions on the Black Sea Region of Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19 (2011), p.258–269.
- Hadwen, W. L., Arthington, A. H., Boon, P. I., Taylor, B., & Fellows, C. S. (2011). Do Climatic or Institutional Factors Drive Seasonal Patterns of Tourism Visitation to Protected Areas Across Diverse Climate Zones in Eastern Australia? *Tourism Geographies*, 13(2), p.187-208. <https://doi.org/10.1080/14616688.2010.529930>.
- Hall, C. M. (2001). Trends in Ocean and Coastal Tourism: The End of The Last Frontier? *Ocean & Coastal Management*, 44(9-10), p.601–618. doi:10.1016/s0964-5691(01)00071-0 .
- Honey, M. and Krantz, D. (2007) Global Trends in Coastal Tourism. Center on Ecotourism and Sustainable Development: http://www.responsibletravel.org/resources/documents/reports/Global_Trends_in_Coastal_Tourism_by_CESD_Jan_08_LR.pdf (Retrieved at 13.03.2024).
- Huynh, V.D. and Piracha, A. (2019). An Evaluation on Climate Change Adaptation for Tourism Sector in the Mekong Delta of Vietnam. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(9), p.894–911.
- Ionel, M. (2020). Seaside Tourism in Romania, “Ovidius” University Annals, Economic Sciences Series, XX(1), p.395-401.
- IPCC (2007). *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Kazak, A., Gorobets, D., and Samokhvalov, D. (2020). Application of Simulink and Simevents Tools in Modeling Marketing Activities in Tourism. In *Lecture Notes in Networks and Systems* (p. 1016-1025). Springer.
- Khan, K. S., Kunz, R., Kleijnen, J., and Antes, G. (2003). Five Steps to Conducting a Systematic Review. *JRSM*, 96(3), p.118–121. doi:10.1258/jrsm.96.3.118.
- Kiptenko, V., Lyubitseva, O., Malska, M., Rutynskiy, M., Zan’ko, Y. and Zinko, J. (2017). Geography of Tourism of Ukraine. In: Widawski, K., Wyrzykowski, J. (eds) *The Geography of Tourism of Central and Eastern European Countries*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-42205-3_13.
- Knysh, G. K., Korotaev, V. A., Moiseenko, A. I., Kubryakov, V. N., Belokopytov, and N. V. Inyushina (2011). Seasonal and Interannual Variability of Black Sea Hydrophysical Fields Reconstructed from 1971–1993 Reanalysis Data, *Atmospheric and Oceanic Physics*, 47(3), p.399–411.
- Kostianaia, E.A. and Kostianoy, A.G. (2021). Regional Climate Change Impact on Coastal Tourism: A Case Study for the Black Sea Coast of Russia. *Hydrology*, 8(3), p.133. <https://doi.org/10.3390/hydrology8030133>.
- Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P. A., ... Moher, D. (2009). The PRISMA Statement for Reporting Systematic Reviews and Meta-Analyses of Studies That Evaluate Health Care Interventions: Explanation and Elaboration. *PLoS Medicine*, 6(7), p.e1000100. doi:10.1371/journal.pmed.1000100.

- Linette, S., Van der Haar, A., Ecorys, Bodil S. and Diletta Z., (2018). Coastal and Maritime Tourism. In *European MSP Platform*, https://maritime-spatial-planning.ec.europa.eu/sites/default/files/sector/pdf/mspforbluegrowth_sectorfiche_tourism.pdf (Retrieved at 19.06.2024).
- Maldinova, S., Stips, A., Garcia-Gorritz, E. and Macias, M. D. (2016). Changes in the Black Sea Physical Properties and Their Effect on the Ecosystem, European Commission-JRC Technical Report, EUR 28060 EN, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC102514/lb-na-28060-en-n.pdf> (Retrieved at 09.04.2023).
- Martinez Ibarra, E. (2011) The Use of Webcam Images to Determine Tourist–Climate Aptitude: Favourable Weather Types for Sun and Beach Tourism on The Alicante Coast (Spain). *International Journal of Biometeorology*, 55(3), p.373-385. <https://doi.org/10.1007/s00484-010-0348-5>.
- Matzarakis, A. (2006). Weather- and Climate-Related Information for Tourism. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 3(2), p.99–115. doi:10.1080/14790530600938279.
- Mieczkowski, Z. (1985). The Tourism Climatic Index: A Method of Evaluating World Climates for Tourist. *The Canadian Geographer/Le Géographe Canadien*, 29(3), p.220–233.
- Minenkova, V., Volkova, T., Filobok, A., Mamonova, A., and Sharmatava, A. (2016). Current Tourism Trends on the Black Sea Coast. In *Proceedings of the EMECS11 – Sea Coasts XXVI Joint Conference*. <https://www.emecs.or.jp/en/wp-content/uploads/2019/09/minenkova-vera.pdf> (Retrieved at 06.03.2023).
- Mooser, A., Anfuso, G., Stanchev, H., Stancheva, M., Williams, A. T., and Aucelli, P. P. C. (2022). Most Attractive Scenic Sites of The Bulgarian Black Sea Coast: Characterization and Sensitivity to Natural and Human Factors. *Land*, 11(1), p.70. <https://doi.org/10.3390/land11010070>.
- Moreno, A., Amelung, B., and Santamarta, L. (2009). Linking Beach Recreation to Weather Conditions: A Case Study in Zandvoort, Netherlands. *Tourism in Marine Environments*, 5(2-3), p.111-119. <https://doi.org/10.3727/154427309789871992>.
- Moreno, A., and Amelung, B. (2009). Climate Change and Coastal & Marine Tourism: Review and Analysis. *Journal of Coastal Research*, p.1140–1144.
- Morgan, R. (1999). Preferences and Priorities of Recreational Beach Users in Wales, UK. *Journal of Coastal Research*, 15(3), p.653–667.
- Morim, J., Hemer, M., Wang, X.L.... Andutta, F. (2019). Robustness and Uncertainties in Global Multivariate Wind-Wave Climate Projections. *Nature Climate Change*, 9(9), p.711-718. <https://doi.org/10.1038/s41558-019-0542-5>.
- NASA Earth Observatory (2023). 2022 Tied for Fifth Warmest Year on Record. <https://earthobservatory.nasa.gov/images/150828/2022-tied-for-fifth-warmest-year-on-record> (Retrieved at 13.03.2023).
- National Centers for Environmental Information (2023). Coastal Water Temperature Guide (CWTG), <https://www.ncei.noaa.gov/products/coastal-water-temperature-guide#:~:text=There's%20no%20real%20optimal%20temperature,%C2%B0%20to%2078%C2%B0%20Fahrenheit> (Retrieved at 13.08.2024).
- National Weather Service (n.d). Beaufort Wind Scale, <https://www.weather.gov/mfl/beaufort#:~:text=One%20of%20the%20first%20scales,to%20a%20force%20of%2012> (Retrieved at 30.04.2024).
- NATO and CCMS (2000). Black Sea, <https://www.nato.int/science/publication/publi/blacksea/blacksea-body.pdf> (Retrieved at 12.03.2024).

- Nicholls, M. (2014). Climate Change: Implications for Tourism, <https://www.cisl.cam.ac.uk/system/files/documents/ipcc-ar5-implications-for-tourism-briefing-prin.pdf> (Retrieved at 08.03.2023).
- OECD (2013). *Water and Climate Change Adaptation: Policies to Navigate Uncharted Waters*, OECD Studies on Water, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264200449-en> (Retrieved at 31.06.2024).
- Oguz, T. (2019). Coastline Characteristics, Topography and Bathymetry, Geology of the Black Sea, in *BLACK SEA STATE OF ENVIRONMENT REPORT 2009-2014/5*, (p. 8-16). Publications of the Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution.
- Okoli, C., and Schabram, K. (2010). A Guide to Conducting a Systematic Literature Review of Information Systems Research. *Sprouts: Working Papers on Information Systems*, 10(26).
- Onea, F., and Rusu, L. (2017). A Long-Term Assessment of The Black Sea Wave Climate. *Sustainability*, 9(10), p.1875. doi:10.3390/su9101875.
- Orams, M. (2002). *Marine Tourism: Development, Impacts and Management*. London and New York: Routledge.
- Orosa, J. A., Costa, Á. M., Rodríguez-Fernández, Á. and Roshan, G. (2014). Effect of Climate Change on Outdoor Thermal Comfort in Humid Climates. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 12, p.46. <https://doi.org/10.1186/2052-336X-12-46>.
- Ounanian, K., van Tatenhove, J. P. M., Hansen, C. J., Delaney, A. E., Bohnstedt, H., Azzopardi, E., ... Frangoudes, K. (2021). Conceptualizing Coastal and Maritime Cultural Heritage Through Communities of Meaning and Participation. *Ocean & Coastal Management*, 212, p.105806. doi:10.1016/j.ocecoaman.2021.105806.
- Pahlevan-Sharif, S., Mura, P., and Wijesinghe, S. N. R. (2019). A Systematic Review of Systematic Reviews in Tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 39, p.158–165. doi:10.1016/j.jhtm.2019.04.001.
- Panchenko, T. (2019). Territory Planning and Tourism Development in The Coastal Zone of Ukraine. *International Scientific Journal "Transfer of Innovative Technologies,"* 2(1), p.15-25. <https://doi.org/10.31493/tit1921.0101>.
- Perry, A. (2005). Tourism and Climate. In: Oliver, J.E. (eds) *Encyclopedia of World Climatology. Encyclopedia of Earth Sciences Series*. Springer, Dordrecht . https://doi.org/10.1007/1-4020-3266-8_209.
- Petticrew, M., and Roberts, H. (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Blackwell Publishing.
- Pittaway, L. (2008). Systematic Literature Reviews. In R. Thorpe & R. Holt (Eds.), *The SAGE dictionary of qualitative management research* (p. 217-218). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9780857020109>.
- Popescu, A., Marcuța, A., Marcuța, L., Tindeche, C., Hontus, A., and Plesoianu, D. (2020). Romania's Tourism Trends and Characteristics on The Seaside Resorts of The Black Sea in The Period 2010-2019. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 20(4), p.417-430.
- Romanou, A., Tselioudis, G., Zerefos, C. S., Clayson, C.-A., Curry, J. A., and Andersson, A. (2010). Evaporation-Precipitation Variability Over the Mediterranean and the Black Seas From Satellite and Reanalysis Estimates. *Journal of Climate*, 23(20), p.5268-5287. <https://doi.org/10.1175/2010JCLI3525.1>.
- Royal Meteorological Service (n.d). *The Beaufort Wind Scale*, <https://www.rmets.org/metmatters/beaufort-wind-scale> (Retrieved on 28.05.2024).

- Rutty, M., and Scott, D. (2015). Bioclimatic Comfort and the Thermal Perceptions and Preferences of Beach Tourists. *International Journal of Biometeorology*, 59(1), p.37-45. <https://doi.org/10.1007/s00484-014-0820-x>.
- Rutty, M., Scott, D., Matthews, L., Burrowes, R., Trotman, A., Mahon, R., and Charles, A. (2020). An Inter-Comparison of the Holiday Climate Index (HCI) and the Tourism Climate Index (TCI) to Explain Canadian Tourism Arrivals to the Caribbean. *Atmosphere*, 11(4), p.412. <https://doi.org/10.3390/atmos11040412>.
- Rutty, M., & Scott, D. (2010). Will the Mediterranean Become “Too Hot” for Tourism? A Reassessment. *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 7(3), p.267-281. <https://doi.org/10.1080/1479053X.2010.502386>.
- Sarıışık, M., Türkay, O., & Akova, O. (2011). How to Manage Yacht Tourism in Turkey: A SWOT Analysis and Related Strategies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 24, p.1014-1025. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.09.113>.
- Scott, D., and Gössling, S. (2018). *Tourism and Climate Change Mitigation: Embracing the Paris Agreement - Pathways to Decarbonisation*. European Travel Commission. Brussels, Belgium.
- Scott, D. And Lemieux, C. (2010). Weather and Climate Information for Tourism. *Procedia Environmental Sciences*, 1, p.146-183. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2010.09.011>.
- Scott, D., Gössling, S. and de Freitas, C. R. (2007). Climate Preferences for Tourism:an Exploratory Trination Comparison, *Developments in Tourism Climatology*, p.18-23.
- Sezgin, M., Bat, L., Katagan, T. and Ates, A. S. (2010). Likely Effects of Global Climate Change on The Black Sea Benthic Ecosystem. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 11(1), p.238-246.
- Slavov, M. and Palupi, R. (2019). Over-Tourism: The Untold Story of the Rise of Sunny Beach Bulgaria, *International Journal of Applied Sciences in Tourism and Events*, 3(2), p.142-157.
- Snyder, H. (2019). Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 104, p.333–339. doi:10.1016/j.jbusres.2019.07.039.
- Spencer, N., Strobl, E. and Campbell, A. (2022). Sea Level Rise Under Climate Change: Implications for Beach Tourism in the Caribbean, *Ocean & Coastal Management*, 225, p.106207.
- Stryzhak, O., Akhmedova, O., and Aldoshyna, M. (2020). The Prospects of the Marine and Coastal Tourism Development in Ukraine. *E3S Web of Conferences*, 153, p.03009. doi:10.1051/e3sconf/202015303009.
- Tezcan, D., Yücel, M., and Çifçi, G. (2017). Geology and Geophysics of the Southern Shelf of the Black Sea. In M. Sezgin, L. Bat, D. Ürkmez, & B. Öztürk (Eds.), *Black Sea marine environment: The Turkish shelf* (p. 32-51). Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 46.
- Tonazzini, D., Fosse, J., Morales, E., Gonzalez, A., Klarwein, S., Moukaddem, K., and Louveau, O. (2019). *Blue Tourism: Towards a Sustainable Coastal and Maritime Tourism in World Marine Regions*. eco-union, Barcelona.
- Tranfield, D., Denyer, D., and Smart, P. (2003). Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review. *British Journal of Management*, 14, p.207–222.
- Tsimplis, M., Michel, R., Josey, S. and Stanev, E. V. (2004). On the Forcing of Sea Level in the Black Sea, *Journal Of Geophysical Research*, 109, p.C08015, doi:10.1029/2003JC002185.
- Tzenkova, A., Ivancheva, J., Koleva, E., and Videnov, P. (2007). The Human Comfort Conditions at Bulgarian Black Sea Side. In A. Matzarakis, C. R. de Freitas, & D. Scott (Eds.), *Developments in tourism climatology* (p.150-157).

- UNWTO (2022). Impact of the Russian Offensive in Ukraine on International Tourism, In *UNWTO Tourism Market Intelligence and Competitiveness Department Issue 4*, https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-05/16-05-22-impact-russia-ukraine.pdf?q7kCpUZsLi4Su_Zlo1d2b08bH0_L0Pln= (Retrieved at 06.03.2023).
- Williams, A.T. and Micallef, A. (2009). *Beach Management: Principles and Practices*. London, UK: Earthscan.
- World Meteorological Organization (WMO). (2018). *Guide to Marine Meteorological Services* (WMO-No. 471). World Meteorological Organization.
- Worlddata, (n.d). Climate in Black Sea Region, <https://www.worlddata.info/asia/turkey/climate-black-sea-region.php> (Retrieved at 16.08.2024).
- Zhang, X., Zwiers, F. W., Hegerl, G. C., Lambert, F. H., Gillett, N. P., Solomon, S., Stott, P. A., and Nozawa, T. (2007). Detection of Human Influence on Twentieth-Century Precipitation Trends. *Nature*, 448(7152), p.461-465. <https://doi.org/10.1038/nature06025>.

Temiz Enerji Yoksulluğu ile İklim Politikaları Arasındaki Bağlantının OPEC Ülkeleri Kapsamında İncelenmesi

Examining the Link between Clean Energy Poverty and Climate Policies in the Scope of OPEC Countries

Güller ŞAHİN¹, Yahya ALGÜL²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 31.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Enerji yoksulluğu, iklim eylemi için büyük bir zorluk alanı ve çok boyutlu yoksulluğun başlıca unsurudur. Bununla birlikte ülkelerin temel çevre politikası amaçlarından birisi, özellikle iklim değişikliği sorunsalı ile mücadele etmektir. Bu bağlamda enerji yoksulluğunun azaltılması ve iklim değişikliğinin hafifletilmesi, ayrılmaz bir bütün olarak birbirleriyle bağlantılı politika hedefleridir. Ancak literatürde söz konusu hedeflerin nispeten birbirinden bağımsız araştırma soruları ve politika geliştirme alanları olarak kaldığı gözlemlenmektedir. Belirtilen literatür boşluğuna katkı sunan bu makalenin amacı, 2000-2020 dönem aralığında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkelerinin temiz enerji yoksulluğu ile iklim politikaları arasındaki bağlantının panel veri metodolojisi takip edilerek incelenmesidir. Prais Winsten regresyon analizinden ulaşılan temel bulgular, enerji verimliliği, gelir, karbon finansmanı, tarım arazileri ve orman alanları değişkenlerinin temiz enerji yoksulluğunu azalttığını; kentsel nüfus ve yenilenebilir enerji değişkenlerinin ise artırdığını ampirik olarak doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temiz Enerji Yoksulluğu, İklim Politikaları, Doğal Kaynaklar, Prais Winsten Regresyon Analizi.

&

Abstract: Energy poverty is a major challenge for climate action and a key element of multidimensional poverty. However, one of the fundamental environmental policy objectives of countries is to combat the climate change problem in particular. In this context, reducing energy poverty and mitigating climate change are inseparable policy goals that are interconnected. However, it is observed in the literature that these goals remain relatively independent research questions and policy development areas. The aim of this article, which contributes to the specified literature gap, is to examine the connection between clean energy poverty and climate policies of the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) countries in the period 2000-2020 by following the panel data methodology. The main findings obtained from the Prais Winsten regression analysis empirically confirm that the variables of energy efficiency, income, carbon finance, agricultural lands and forest areas reduce clean energy poverty, while the variables of urban population and renewable energy increase it.

Keywords: Clean Energy Poverty, Climate Policies, Natural Resources, Prais Winsten Regression Analysis.

Atıf/Cite as: Şahin, G., Algül, Y. (2025). Temiz Enerji Yoksulluğu ile İklim Politikaları Arasındaki Bağlantının OPEC Ülkeleri Kapsamında İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 593-617. doi: 10.11616/asbi.1585892

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Güller Şahin, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, guller.sahin@ksbu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Yahya Algül, Erzurum Teknik Üniversitesi, yahya.algul@erzurum.edu.tr.

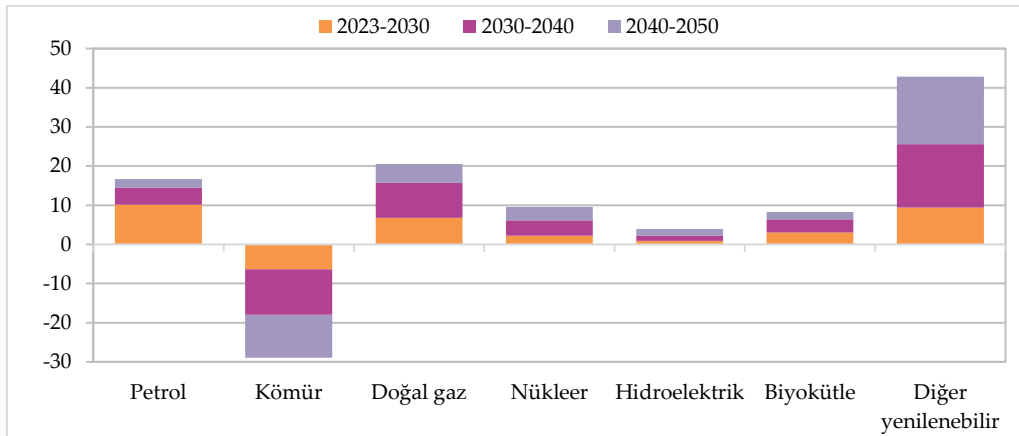
1. Giriş

Son yüzyılda dünya genelinde yaygınlaşmaya başlayan ve endişe verici boyutlara ulaşan küresel ısınma problemleriyle bağlantılı çevre felaketleri, sürdürülebilir kalkınma çabalarının aciliyetini gündeme taşımaktadır. İklim değişikliği, küresel ısınma ve diğer ekolojik krizlerin temelinde hızlanan üretim ve tüketim alışkanlıklarıyla birlikte genellikle artan enerji arzı ve talebi sonrasında ortaya çıkan yüksek miktardaki sera gazları salınımı temel problem olarak görülmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin çevre ile bağlantılı olanlarının önemli bir kısmında enerji tüketiminin sınırlandırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının önceliklendirilmesi temel politika hedefleri olarak belirlenmektedir.

Enerji yoksulluğu kavramı, ilk olarak Isherwood ve Hancock (1979) tarafından petrol krizleri döneminde ortaya atılmış, sonrasında ise Boardman (1991) tarafından benzer şekilde yakıt yoksulluğu kavramı gündeme getirilmiştir. Kavramın içeriğine ve ölçümüne ilişkin tartışmalar süregiderken Reddy vd. (2000: 44) tarafından enerji yoksulluğu, “insani ve ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir kılmak için uygun fiyatlı, yeterli, kaliteli, güvenilir ve çevre dostu enerjiye erişimde yeterli seçeneğin olmaması” şeklinde açıklanmaktadır. Al-Tal vd. (2021: 1) ise enerji yoksulluğunu, “konvansiyonel enerji kaynaklarından daha temiz olan modern enerji kaynaklarına yetersiz erişim” olarak tanımlamaktadır. Enerji yoksulluğu, çoğunlukla ülkelerin ekonomik seviyeleri ile tutarlı olduğu için gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük enerji yoksulluğuna sahiptir (Che vd., 2021: 1). Bu bağlamda, küresel ölçekte enerji yoksulluğunun görülme sıklığının özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olduğuna işaret edilmektedir. Çevreye yönelik temel politika hedefleri kapsamında enerji talebinin uygun bir düzeye çekilmesi ve fosil yakıtlardan vazgeçilerek yenilenebilir kaynaklara yönelme, küresel olarak hanehalklarının önemli bir kısmını enerji yoksulluğuna itmektedir. Diğer yandan sürdürülebilir kalkınma için yoksulluğu azaltma ve hayat koşullarını iyileştirme düzleminde Birleşmiş Milletler’in (BM) Milenyum Kalkınma Hedefleri’nde enerji yoksulluğuna değinilmediği görülmektedir (González-Eguino, 2015: 377).

Grafik 1, yakıt türüne göre birincil enerji talebindeki büyümeyi göstermektedir. Bu bağlamda referans senaryoda, kömür hariç diğer enerji kaynaklarına olan talep artmakta, rüzgâr ve güneş enerjileri en hızlı oranda büyüyen kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2023 yılında 9,6 milyon varil petrol eşdeğeri (mboe)/gün olan diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının 2050 yılında 52,4 mboe/güne çıkacağı ve mutlak büyümenin yaklaşık 43 mboe/gün olacağı beklenmektedir. İkinci en büyük artışın doğal gazda yaşanacağı, 2050 yılına kadar 20,5 mboe/gün artacağı varsayılmaktadır. Aynı zamanda petrol talebinin de önemli ölçüde yükseleceği (16,7 mboe/gün) tahmin edilmektedir. Çoğu bölgedeki katı enerji politikaları nedeniyle kömür talebinin ise 2023-2050 referans dönemi arasında yaklaşık 29 mboe/gün düşeceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla açıklanan veriler, ülkelerin petrol ve doğal gazın aşamalı olarak kullanımdan kaldırılması hedefi ile örtüşmemekte, petrolün enerji karışımındaki önemini doğrulamaktadır (WOO, 2024).

Grafik 1: Yakıt Türüne Göre Birincil Enerji Talebinde Büyüme, 2023-2050 (mboe/gün)

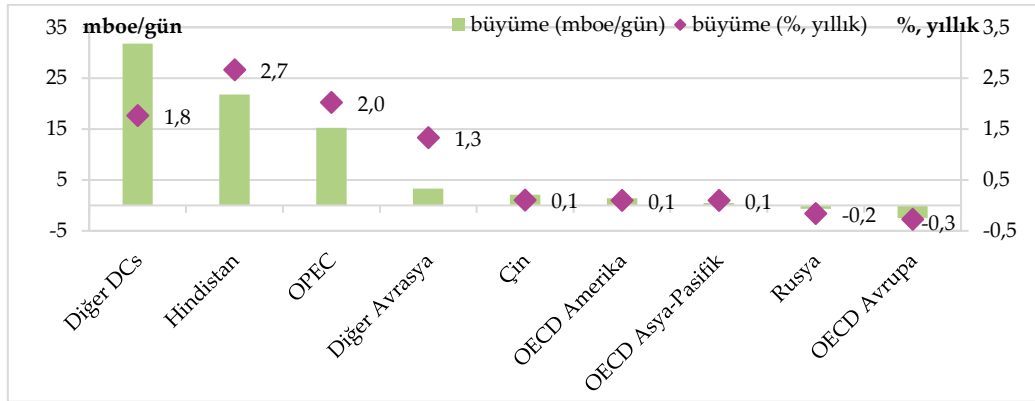

Kaynak: WOO (2024)

Enerji yoksulluğunu devinime geçiren unsurlardan birisi, dünya genelinde enerji talebini azaltıcı politikalar olmakla birlikte yenilenebilir kaynaklara yönelimde bir diğer unsuru oluşturmaktadır. Bu bağlamda uygulanan politikalarla yenilenebilir enerjiye yönlendirilen hanehalklarının önemli bir kısmı, yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerji kaynaklarına göre daha maliyetli olması nedeniyle enerji yoksulluğuna sürüklenebilmektedir (McGee ve Greiner, 2019; Muhammad vd., 2023; Papada ve Kaliampakos, 2016). Diğer yandan COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna ve İsrail-Filistin savaşları gibi istikrarsızlıklar enerji piyasalarını derinden etkilemeye devam etmekte, hanehalklarının güvenilir ve erişilebilir enerjiye ulaşımını daha da zorlaştırmaktadır. AB’de 50 ilâ 125 milyon arasında kişinin enerji yoksulluğu yaşadığı, gelişmekte olan ülkelerde ise bu oranın nüfusun yarısından fazlasını oluşturduğu tahmin edilmektedir (Adusah-Poku ve Takeuchi, 2019; Charlier vd., 2019: 5369; Xiao vd., 2023: 1). Dünya genelinde 1 milyardan fazla kişinin elektriğe, 2.7 ile 3 milyar arasındaki nüfusun ise yemek pişirmek için temiz enerjiye erişiminin olmadığı öngörülmektedir (Chien vd., 2023: 1; Jayasinghe vd., 2021: 1; Ritchie vd., 2019). Söz konusu karamsar tablo, artan enerji yoksulluğunun bir sonucu olarak sürdürülebilir kalkınma çabalarını kısır bir döngü içerisinde olumsuz şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte artan enerji yoksulluğunun, hanehalklarının sağlık ve eğitim düzeyi gibi ekonomik kalkınmanın önemli unsurlarıyla birlikte iktisadi büyüme oranlarını da azalttığı literatürdeki birçok çalışmanın bulguları tarafından (Banerjee vd., 2021: 16; Oum, 2019) da desteklenmektedir.

Grafik 2, küresel birincil enerji talebinin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) dışındaki ülkeler tarafından yönlendirileceğinin ve 2050 yılına kadar %24 artacağına bilgisini sunmaktadır. Bu bağlamda 2023 yılında günlük 301 mboe/gün olan küresel birincil enerji talebinin 2050 yılında 374 mboe/güne çıkması beklenmektedir. Ayrıca enerji talebindeki büyümenin 73,5 mboe/günlük artışla gelişmekte olan bölgeler (OECD dışı) tarafından yönlendirildiği görülmektedir. OECD dışı büyümenin yaklaşık %30’unu Hindistan’ın, ardılı OPEC ülkelerinin oluşturduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Aynı zamanda OECD ülkelerindeki birincil enerji talebinin düşeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca OECD dışı ülkelerin küresel birincil enerji talebindeki payının, 2023 yılına göre 7 puan artacağı ve 2050 yılında %71,5 olacağı öngörülmektedir (WOO, 2024).

Grafik 2: Bölgelere Göre Birincil Enerji Talebinde Büyüme, 2023-2050 (mboe/gün)

Not: DCs, OECD dışındaki gelişmekte olan ülkeleri belirtmektedir.

Kaynak: WOO (2024)

Çalışmanın giriş bölümünün ardından ikinci bölümünde, enerji yoksulluğunun iktisadi, sosyal, teknik ve çevresel boyutlarına ilişkin literatür özetlenmekte; model kurulumu, veri seti ve metodoloji ise üçüncü bölümde ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik analizden elde edilen bulgulara yer verilmekte, son bölümde ise çalışmanın sonuçları tartışılmakta ve politika çıkarımları yapılmaktadır.

2. İlişkili Literatür

Uluslararası enerji koridorlarını tehdit eden İsrail-Filistin savaşının, enerji kaynakları bağlamında zengin olan Ortadoğu ülkelerine artan yayılma riski ile birlikte küresel olarak büyük riskleri barındıran Rusya-Ukrayna savaşının, NATO üzerinden Avrupa ülkeleri ve dünya geneline yayılma riski, güncel bir güçlü alanını oluşturmaktadır. Söz konusu savaşlara taraf olan enerji zengini ülkelerin 1970’li yıllardaki gibi

enerji ambargosuna başvurmaları veya diğer ülkeler tarafından olası bir enerji ithalatı ambargosuna uğramaları riski, enerji piyasalarını istikrarsız bir konuma sürüklemektedir. Ayrıca COVID-19 pandemisinin meydana getirdiği küresel lojistik ve ekonomik ağlardaki istikrarsızlıklar, enerji piyasalarındaki karmaşıklıkları ve problemleri daha da derinleştirmektedir. Belirtilen olgular, enerji piyasalarında hem maliyet hem de enerjiye erişim bağlamında önemli problemleri gündeme taşımaktadır.

Enerji piyasalarında yukarıda belirtilen sorunlarla bağlantılı olarak enerji yoksulluğu, literatürde çeşitli perspektiflerden yoğun bir şekilde ele alınan, özellikle 2010 yılından itibaren alan yazında önemli bir yer tutmaya başlayan önemli bir araştırma konusudur. Ancak bu konuda değinilmesi gereken ilk gözlem, enerji yoksulluğunun tanımlanması ve ölçülmesi noktasında yaşanmaktadır. Bu kapsamda enerji yoksulluğunun ölçülmesi bağlamında literatürde kullanılan değişkenlerin genellikle teknolojik, fiziksel ve ekonomik enerji yoksulluğu başlıkları altında gruplandırıldığı görülmektedir. Teknolojik enerji yoksulluğu eşiği, enerji yoksulluğunu biyokütle temelli enerji kaynakları haricindeki elektrik enerjisi gibi daha modern ve sağlıklı enerji kaynaklarına erişemeyenlerin yüzdesi bağlamında ele almaktadır (González-Eguino, 2015: 380). Diğer yandan mühendislik yaklaşımı olarak da ifade edilen fiziksel enerji yoksulluğu eşiği, insani temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli minimum enerji miktarına işaret etmektedir. Ekonomik enerji yoksulluğu eşiği ise enerji harcamalarının maliyetinin hanehalkı gelirinin belirli bir eşik yüzdesinin altında olanları enerji yoksulu olarak nitelendiren yaklaşımdır ve bu oran genellikle gelirin %10'u olarak belirtilmektedir (Guevara vd., 2023: 7).

Literatürde enerji yoksulluğunun tanımı ve ölçülmesi noktasında farklı yaklaşımların olduğu göz önüne alındığında konuyu çeşitli perspektiflerden irdeleyen, enerji yoksulluğunun belirleyicilerini ve toplum üzerindeki etkilerini ele alan araştırmaların oldukça geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla enerji yoksulluğunu ele alan araştırmacıların enerji yoksulluğuna bakış açılarını kullanılan değişkenler bağlamında sınıflandırmak konunun içselleştirilmesi bağlamında kolaylık sağlamaktadır. Bu çalışmada, enerji yoksulluğuna ilişkin araştırmaların gruplandırılması noktasında Guevara vd. (2023: 10-11) tarafından ortaya konulan sınıflandırma izlenmektedir. Buna göre ilişkili literatür, enerji yoksulluğunda iktisadi, sosyal, teknik ve çevresel nitelikli değişkenlerin ele alındığı çalışmalar kapsamında alt başlıklar altında gruplandırılmaktadır.

2.1. Enerji Yoksulluğuna İlişkin İktisadi Boyut

Enerji yoksulluğu çalışmalarında ele alınan ilk unsur olan iktisadi boyut, çoğunlukla hanehalkının enerji harcamaları ile ilgili yönleri kapsamaktadır (Guevara vd., 2023: 10). Söz konusu değişkenler arasındaki olası ilişkinin değerlendirildiği çalışmalar incelendiğinde, enerji yoksulluğu konusuna iktisadi perspektiften yaklaşan çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda enerji yoksulluğunun genellikle ekonomik büyüme ve kalkınma, gelir eşitsizliği, enerji fiyatları ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi farklı iktisadi değişkenlerle olası ilişkilerine odaklanıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle ekonomik büyüme ve kalkınma ile enerji yoksulluğu arasındaki bağlantıların incelenmesi, bu noktada en yoğun çalışılan konulardandır. Örneğin Al-Tal vd. (2021), seçilmiş Sahra-altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin enerji yoksulluğunu azaltmada etkili olduğunu göstermişlerdir. Amin vd. (2020), 1995-2017 zaman aralığında yedi Güney Asya ülkesini kapsayan çalışmalarında enerji yoksulluğunun ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediğini değerlendirmişlerdir. Gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) sınır testi sonuçlarına göre enerji yoksulluğunun kısa ve uzun vadede ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Doğanalp vd. (2021), BRICS ülkeleri için enerji yoksulluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tam düzeltilmiş en küçük kareler ve dinamik en küçük kareler (DOLS) metodolojileri ile inceledikleri çalışmalarında, enerji yoksulluğuyla ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki gözlemlediklerini vurgulamışlardır. Ullah vd. (2021), 1990-2020 yılı verilerini kullanarak Pakistan üzerine yaptıkları çalışmada artan enerji yoksulluğunun kısa ve uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Benzer sonuçlar, Raghutla ve Chittedi (2022) tarafından 1990-2018 döneminde BRICS ekonomileri, Zhang vd. (2023) tarafından ise 1990-2019 yılları arasında Çin üzerine yapılan çalışmaların sonuçları tarafından da desteklenmektedir. Enerji yoksulluğunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yanında bazı

çalışmalarda, ekonomik krizler ve enerji yoksulluğu arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Örneğin Halkos ve Gkampoura (2021), 2004-2019 dönemi için seçilmiş 28 Avrupa ülkesi ölçeğinde ekonomik krizlerin enerji yoksulluğunu artırdığını ve ekonomik durgunluğun enerji yoksulluğu koşullarını etkilediğini doğrulamışlardır.

Enerji yoksulluğu ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalarında Bardazzi vd. (2021), İtalyan bölgelerinde gelir eşitsizliğinin enerji yoksulluğu göstergeleriyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Igawa ve Managi (2022), farklı coğrafi bölgelerden 37 ülke özelinde 2015, 2016 ve 2017 yıllarını ele almışlardır. Anket çalışmalarına dayanan analizler sonucunda, farklı boyutlardaki ölçeklere göre değişmekle birlikte gelir adaletsizliği ile enerji yoksulluğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya koymuşlardır. Nguyen ve Nasir (2021), 2002 ve 2014 yılları arasını kapsayan 51 ülkenin Granger panel nedensellik analizi sonucunda gelir adaletsizliğindeki artışın, enerji yoksulluğunu artırdığına işaret etmişlerdir. Song vd. (2023) ise ekonomik kalkınmanın farklı aşamalarında enerji yoksulluğunun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini 2000-2019 dönem aralığında 77 ülkeye odaklanarak araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, elektriğe erişimin gelir eşitsizliğini azaltmaya katkıda bulunduğunu, temiz yakıtlara erişimin ve yenilenebilir enerji gelişiminin ise gelir eşitsizliğini artırabileceğini göstermiştir. Aynı zamanda ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında temiz yakıtlara ve elektriğe erişimin, geliri önemli ölçüde azalttığını; yenilenebilir enerji gelişiminin, gelir eşitsizliğini kötüleştirdiğini ortaya koymuştur. Ancak yenilenebilir enerji gelişiminin, kalkınma düzeyi ilerledikçe gelir eşitsizliğini azaltmada birincil faktör haline geldiği görülmüştür.

Enerji yoksulluğu ile enerji fiyatları arasındaki ilişkiler açısından literatür örneği olarak Alem ve Demeke (2020), 2007-2009 yılları arasında Etiyopya'da enerji fiyat enflasyonunun enerji kullanımı ve enerji yoksulluğu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Aynı zamanda enerji yoksulu olma olasılığının modelini tahmin etmek ve enerji yoksulluğunun sürekliliğini araştırmak için kentsel panel veri aracılığıyla dinamik probit tahmincisini kullanmışlardır. Kentsel yoksullar için en önemli yakıt olan gazyağının fiyatındaki artışın, haneleri enerji yoksulluğuna sürüklediğine ve enerji yoksulluğunda devlet bağımlılığına dair güçlü kanıtlar bulmuşlardır. Okushima (2016), 2004-2013 döneminde Japonya örneğinde enerji yoksulluğunu ölçümlendiği çalışmasında enerji fiyatlarının, enerji yoksulluğunun temel belirleyici faktörü olduğunu ifade etmiştir. Okushima (2017) tarafından gelişmiş ülkeler için enerji yoksulluğunu ölçmek amacıyla yapılan bir diğer çalışmada da enerji yoksulluğunun 2000'lerden sonra Japonya'da daha da kötüleştiği vurgulanmıştır. ul Husnain vd. (2021), 1991-2019 zaman aralığında düşük, orta ve yüksek gelirli 190 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ARDL sonuçlarına göre enflasyonun bazı ülke grupları için enerji yoksulluğu üzerinde olumsuz etkisi olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca GSYH, eğitim, borsa getirileri ve likit yükümlülüklerin enerji yoksulluğu üzerindeki türetilmiş heterojenliğinin farklı gelir kategorilerinde yer alan ülkelerin çeşitlendirilmiş demografik yapısından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Mawutor vd. (2024) ise 40 Afrika ülkesinde 2000-2019 dönemi için enflasyon ve enerji yoksulluğunu yönetim kalitesinin eşik etkisini dikkate alarak incelemişlerdir. Sonuçlar, enflasyonun enerji yoksulluğu üzerindeki koşullu etkisinin negatif olduğunu; yönetim kalitesinin, enflasyonun enerji yoksulluğu üzerindeki olumlu koşulsuz etkisini tersine çevirdiğini kanıtlamıştır.

Enerji yoksulluğu ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiye yönelik olarak Al-Tal vd. (2021), enerji verimliliği kazanımlarının ve diğer temel makroekonomik faktörlere gelen şokların enerji yoksulluğu üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte nüfusun temiz pişirme yakıtlarına ve teknolojilerine erişim eksikliği açısından enerji yoksulluğunu ölçmüşlerdir. Ulaşılan sonuçlar, enerji verimliliği kazanımlarının başlangıçta enerji yoksulluğu durumunu kötüleştirdiğini; sonrasında ise iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırım girişlerinin, enerji yoksulluğunu azaltmada etkili olduğunu desteklemiştir. Mukelabai vd. (2023), enerji yoksulluğuna neden olan mekanizmaları tahmin etmek için makine öğrenimi modeli oluşturmuşlardır. Temel sonuçlar, temiz enerjiyle yemek pişirmeye evrensel erişimi mümkün kılmak için tahmini 14,5 trilyon ABD doları maliyetli katma değerli sektörler yaratılmasına; enerji yoksulluğuyla mücadele için finansal dayanıklılığı artırmak gerektiğine ve elektriğe erişim ile temiz yemek pişirme arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığına işaret etmiştir. Murshed (2022), Sahra-altı Afrika ülkelerinde enerji verimliliği kazanımlarının temiz pişirme yakıtları ve teknolojilerine erişim üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, enerji verimliliği düzeyini

iyileştirmenin başlangıçta temiz pişirme yakıtları ve teknolojilerine erişimi artıramayacağını, ancak enerji verimliliğinin belirli eşik seviyelerinden sonra erişim oranlarını iyileştirmede etkili olabileceğini göstermiştir. Ayrıca ekonomik büyümenin, çevre kirliliğinin, doğrudan yabancı yatırımların, finansal gelişmenin ve kadınların güçlendirilmesinin temiz pişirme yakıtı geçişinin diğer önemli itici güçleri olduğunu doğrulamıştır. Simionescu vd. (2023), 2003-2021 zaman aralığında AB örneğinde yenilenebilir enerji kullanımına dayalı enerji yoksulluğunu DOLS, ortalama grup tahmincisi ve momentler kantil yöntemi regresyonu (MMQR) aracılığıyla açıklamışlardır. Sonuçlar, işsizlik oranının enerji yoksulluğunu derinleştirdiğini; doğrudan yabancı yatırımların ve enerji verimliliğinin ise faturaların ödenmesindeki gecikmeleri azalttığını doğrulamıştır. Swart ve van Noije (2024), Brezilya'da 1992-2021 döneminde elektrik yoksulluğunu çözmek için doğrudan yabancı yatırımların rolüne odaklanmışlardır. ARDL sonuçları, doğrudan yabancı yatırımların elektrik tüketimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu; özel yatırımların ise elektrik tüketimini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Zhou vd. (2024) ise Çin'in Kuşak ve Yol projesi üzerindeki 80 ülkede mekânsal Durbin modeli analizi sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımların enerji yoksulluğunu azalttığını ifade etmişlerdir.

Enerji yoksulluğunun iktisadi parametrelerle ilişkisini ele alan çalışmalarda farklı konsept, model, örneklem, zaman izleği ve değişkenlerin incelendiği görülmektedir. Örneğin istihdamın genellikle yoksulluğun önemli bir belirleyicisi olması nedeniyle alan yazında istihdamın enerji yoksulluğu üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Koomson ve Churchill (2022), Güney Afrika örneğinde beş yıllık panel anketlerine dayanan analizleri sonucunda istihdam güvencesizliğinin artan enerji yoksulluğuyla ilişkili olabileceğini iddia etmişlerdir. Nguyen ve Su (2021) ise gelişmekte olan 45 ülke örneğinde 2002-2017 zaman aralığında enerji yoksulluğu ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçlarda enerji yoksulluğu ile verimlilik arasında karşılıklı nedensellik ilişkileri ve enerji yoksulluğuna ait bazı göstergelerin verimlilik üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Enerji Yoksulluğuna İlişkin Sosyal Boyut

Enerji, üretim sürecinin en önemli girdilerinden birisi olması yanında hanehalklarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için de en önemli ihtiyaçların başında gelmektedir. Bu bağlamda enerji yoksulluğu konusunun iktisadi parametrelerin yanında sosyal ve sosyo-ekonomik yönlerden de geniş bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, genellikle anketlere dayalı mikro ekonomik verilerle hanehalklarının farklı sosyo-ekonomik ve/veya demografik özellikleriyle enerji yoksulluğu arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Sosyal ve sosyo-ekonomik boyuttaki parametreler, temelde insanların enerji yoksulluğu ve kırılabilirlik koşulları altında öznel algularını ve deneyimlerini temsil ettikleri için genellikle nitel değişkenlerdir. Ancak bu değişkenlerin modeller içerisinde vekil değerler aracılığıyla niceliksel bir şekilde açıklandığı görülmektedir. Bu parametreler arasında yoksulluk ve yoksunluk, yaşam standardı, hanehalkı memnuniyeti, sosyal tanınma durumu, dışlanma, karar alma süreçlerine katılım, kırsal/kentsel bağlam özellikleri, hanehalkının yapısı (tek çocuklu ve/veya geniş aileler), gelenekler, cinsiyet, sosyal ağ dinamikleri, sağlık çıktıları, güvenlik (Guevara vd., 2023: 11), yakıt maliyeti, düşük gelir, (Sule vd., 2022: 1), eğitim düzeyi, refah, cinsiyet eşitliği ve yaşam beklentisi gibi konular bulunmaktadır.

Abbas vd. (2020), altı Güney Asya ülkesinden 674.834 haneden oluşan veri kümesini kullanarak enerji yoksulluğunun sosyo-ekonomik faktörlerini belirlemişlerdir. Bu kapsamda enerji yoksulluğunun olumsuz sosyo-ekonomik belirleyicilerinin eğitim, evin büyüklüğü, meslek, hanehalkı serveti ve hane sahibinin cinsiyeti olduğu belirtilmiştir. Ev sahipliği durumu, ikamet yeri, hane sahibinin yaşı ve aile büyüklüğü faktörlerinin ise enerji yoksulluğunu olumlu etkilediği görülmüştür. Adom vd. (2021), yeşil enerji geçişinin etkisini dikkate alarak enerji yoksulluğunun farklı kalkınma sonuçları üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Enerji yoksulluğunun gelir, eğitim, yaşam beklentisi, istihdam ve cep telefonu aboneliği üzerinde olumsuz; yoksulluk, gelir eşitsizliği, sanitasyon riski ve güvenli olmayan su içme riski üzerinde ise olumlu etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Banerjee vd. (2021), gelişmekte olan 50 ülkenin 1990-2017 dönemi verilerini kullanarak enerji yoksulluğunun sağlık ve eğitim düzeyi üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Sonuçlar, daha düşük enerji yoksulluğu değerlerinin daha yüksek sağlık ve eğitim çıktılarıyla ilişkili olduğunu; elektriğe erişimin, kalkınma sonuçları üzerinde enerji kullanımından daha

yüksek pozitif bir etki meydana getirdiğini; yoksulluk oranının yüksek olduğu yerlerde enerji geliştirme endeksinin yaşam beklentisi oranları üzerinde daha büyük etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca yoksulluk oranının düşük olduğu yerlerde enerji geliştirme endeksinin bebek ölüm oranları üzerinde daha büyük etkisine rastlanmıştır. Ghosh vd. (2024), 2019-2021 zaman aralığında temiz yakıtın benimsenmesi üzerinde farklı güçlendirme kanallarının etkisinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmak için Ulusal Aile Sağlığı Anketi verilerini kullanmışlardır. Kanıtlar, güçlendirilmiş kadınların temiz yakıtı benimseme olasılığının daha yüksek olduğuna; iş, mali özerklik ve eğitim gibi kanalların temiz yakıtın benimsenmesini yönlendirdiğine işaret etmiştir. Bitki örtüsü, ortalama yağışlı gün sayısı ve uzaklık bağlamsal faktörlerinin de biyokütle kullanımını etkilediği görülmüştür.

Enerji yoksulluğu sorununa hanehalkı geliri perspektifini dikkate alarak yaklaşan Costa-Campi vd. (2019), çalışmalarında İspanya'da enerji yoksulluğunun tercihen genel sosyal koruma sistemi aracılığıyla ele alınması ve savunmasız tüketicileri koruma mekanizmalarının genel refah sistemi çerçevesinde geliştirilmesi düşüncelerini doğrulamışlardır. Drescher ve Janzen (2021), yedi farklı Alman Sosyo-Ekonomik Paneli verileri ve dinamik rastgele etkiler probit modeli yardımıyla elde ettikleri analiz sonuçlarında enerji yoksulluğunun, hanehalkının yapısı, eğitim düzeyi, işgücü durumu, enerji açısından verimsiz konut ve mevcut ısıtma sistemiyle ilişkili olduğuna işaret etmişlerdir. Hassan vd. (2022), 1989-2016 yılları arasında BRICS ülkelerinde enerji yoksulluğu, gelir eşitsizliği, eğitim ve küreselleşmenin karbon salınımları üzerindeki etkilerini tahmin etmişlerdir. Ampirik kanıtlar, ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği ve enerji yoksulluğunun çevresel baskıyı artırdığını ortaya koyarak, eğitimin yaygınlaşması ve gelişmesinin söz konusu değişkenler üzerinde doğrudan ve dolaylı etki yarattığını, küreselleşmeyi teşvik ettiğini açıklamıştır. Jayasinghe vd. (2021), 2016 yılı Sri Lanka Hanehalkı Gelir ve Harcama Anketi verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada hanelerin orta düzeyde enerji yoksulluğu yaşadığını ve enerji yoksulluğuna en büyük katkıda bulunan etkenin modern pişirme yakıtına erişim eksikliği olduğunu ifade etmişlerdir. Sonuçlar, hane sahibinin yaşına, etnik kökenine, cinsiyetine, gelir grubuna ve hanenin alt ulusal konumuna göre enerji yoksulluğunda önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca enerji yoksulu hanelerin her zaman gelir yoksulu olmasa da gelirin, diğer sosyo-demografik ve coğrafi faktörlerin enerji yoksulluğuyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu; enerji yoksullarının eğitim ve sağlık düzeyi üzerindeki olası olumsuz etkileri konusunda uyarı verdiğini göstermiştir. Jiang vd. (2024), kentsel hanelerde yaşa bağlı enerji yoksulluğunu 2020 yılı 1072 hane verileriyle Çin'in Guangzhou eyaletinden kanıtlarla incelemişlerdir. Sonuçlar, yaş ve enerji yoksulluğu arasında U şeklinde bir ilişki keşfedildiğini; dönüm noktasının 44 yaş olduğunu; enerji yoksulluğu içinde olan yetişkinlerin gelir yoksulu olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte yükseköğrenim seviyesinin, yetişkinlerin hanelerinde enerji tüketimini etkilediği; 42 yaşından büyük bireylerde ya da daha yüksek eğitim seviyesine sahip 46 yaş üzeri bireylerde, enerji yoksulluğu yaşanma olasılığının yaşla birlikte kademeli olarak azaldığı bulunmuştur. Legendre ve Ricci (2015), Fransa'da farklı ölçüm yaklaşımlarının yakıt yoksulluğunun kapsamı ve bileşimi üzerindeki etkisini karşılaştırmışlardır. Analiz sonuçları, yakıt açısından yoksul insanların oranının ve özelliklerinin seçilen yakıt yoksulluğu ölçüsüne bağlı olarak önemli ölçüde farklılık gösterdiğine işaret etmiştir. Bu bağlamda tek başına yaşayan, emekli olan, evini kiralayan, çatı yalıtımı zayıf olan kişilerin yakıt açısından savunmasız olma olasılığının daha yüksek olduğu açıklanmıştır. Makate (2024), erkekler ve kadınların yönettiği haneler arasında eğitimin enerji yoksulluğu üzerindeki etkilerini 1980 Zimbabve okul reformu örneğini kullanarak araştırmıştır. Sonuçlar, eğitimin sürdürülebilir ve cinsiyet açısından kapsayıcı ekonomik kalkınmadaki rolünü; enerji yoksulluğunu azaltma ve cinsiyet eşitliğini artırmada eğitim politikasının potansiyelini vurgulamıştır. Oliveras vd. (2021), enerji yoksulluğunun çocukların sağlığı ve refahı üzerindeki etkisini Barselona özelinde değerlendirmişlerdir. Sonuçlarda, çocukların yaklaşık %10'unun enerji yoksulluğu yaşadığı; sosyo-demografik, sosyo-ekonomik ve konut özelliklerine göre büyük eşitsizlikler bulunduğu görülmüştür. Oum (2019), Laos Ekonomik Tüketim Anketi'ni kullanarak enerji yoksulluğunun kapsamının, eğitim ve sağlık alanlarında insanların refahı üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Sonuçlar, elektriğe erişimin yeterli düzeyde olmadığını; enerji yoksulluğunun hanelerin ortalama okul yıllarını ve sağlık durumlarını olumsuz etkilediğini; enerji açısından fakir hanelerin daha düşük gelire ve daha az dayanıklı mala sahip olduğunu; enerji yoksulluğunun elektrik bağlantısı olmayan kırsal köylerde yaşayan ve ana yollardan uzak olanlar arasında yaygınlaştığını göstermiştir. Sule vd. (2022), enerji yoksulluğunun eğitim eşitsizliği ve bebek ölümleri üzerindeki etkilerini 33 Afrika ülkesi

örnekleminde ele almışlardır. Başlıca sonuçlar, enerji yoksulluğu ile 5 yaş altı ölüm oranı ve eğitimde eşitsizlik arasında eşbütünlüğün varlığını; enerji yoksulluğundan 5 yaş altı ölüm oranı ve eğitim eşitsizliğine doğru geri besleme etkisi olmayan nedensellik ilişkisi olduğunu doğrulamıştır. Xia vd. (2022) ise 2000-2015 döneminde Çin'in kırsal bölgelerinde enerji yoksulluğunun mekânsal-zamansal etkileşim özelliklerini ve sosyo-ekonomik belirleyicilerini araştırmışlardır. Sonuçlar, uzun dönemde kırsal kesimde yaşayanların harcanabilir gelirinin kırsal enerji yoksulluğu üzerinde en büyük belirleyici güce sahip olduğunu; sonrasında ise GSYH, düzenleyici kurumlar, kırsal işgücünün eğitim seviyesi ve enerji yatırımlarının takip ettiğini belirtmiştir.

Kentleşme ve enerji yoksulluğuna yönelik ilişkiler için Alola (2024), 2010-2021 döneminde düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler örneğini kullanarak, kentleşme ve kırsallaşmayla ilişkili temiz enerji eşitsizliğini ele almıştır. Sonuçlar, ekonomik büyüme ile erkek ve kadın arasındaki okuryazarlık eşitliğinin, kentsel ve kırsal nüfus arasındaki temiz enerji erişimini daha da kötüleştirdiğini kanıtlamıştır. Qi vd. (2024), 2004-2020 döneminde Çin'in 30 eyaleti örneğinde iki parametre arasındaki eşik etkisini incelemiştir. Kentleşmeyi teşvik etmenin, enerji yoksulluğunun azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğu; ekonomik ve altyapı odaklı kentleşmenin, enerji yoksulluğunun hafifletilmesini olumlu yönde etkilediği; teknolojik yenilik düzeyinin eşik düzeyi aştığında kentleşme aracılığıyla enerji yoksulluğunu artırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Mahumane ve Mulder (2022), Mozambik örneğinde nüfus yoğunluğundaki mekânsal değişim ile zaman içinde enerji yoksulluğunun yaygın olarak kullanılan göstergeleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Sonuçlar, zamansal izlekte ve özellikle kentsel alanlarda, enerji yoksulluğunun tüketim miktarları ve modern enerji yakıtlarına erişim açısından azaldığına, ancak enerji harcama payları açısından arttığına işaret etmiştir. Mishra vd. (2024), 46 gelişmekte olan ülkenin temiz pişirme enerjisine erişimini probit regresyonu ile belirleyerek; eğitim, servet, kentsel ikamet ve cinsiyetin temiz pişirme yakıt kullanımının önemli belirleyicileri olduğunu bulmuşlardır. Wang vd. (2023) ise 2004-2017 döneminde Çin'deki 30 eyaletin mali merkeziyetsizlik, endüstriyel yapı, enerji verimliliği, teknolojik yenilik ve kentleşmenin enerji yoksulluğu üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Sonuçlar, mali merkeziyetsizlik, endüstriyel yapılaşma, enerji verimliliği ve teknolojik yeniliğin, enerji yoksulluğunu önemli ölçüde azalttığını; kentleşmenin ise enerji yoksulluğuyla pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

2.3. Enerji Yoksulluğuna İlişkin Teknik Boyut

Enerji yoksulluğuna ilişkin teknik faktörler ise genellikle ikamet edilen konutun ve altyapının enerji yoksulluğuyla olan ilişkisine atfedilmektedir. Örneğin Karpinska ve Śmiech (2023), Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya ülkeleri için 2022 yılı AB Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi aracılığıyla mikro ölçekli analiz gerçekleştirmişlerdir. Sonuçlar, hanehalkı geliri, özellikle emeklilerin düşük gelir seviyesi, yaşlı nüfus, çocuk sayısındaki artış gibi sosyo-ekonomik faktörlerin yanında yaşanan konutun müstakil ev olması ve konut büyüklüğünün enerji yoksulluğuyla ilişkili olduğunu doğrulamıştır. de La Paz vd. (2022), İspanya ve bölgelerindeki 2008-2019 dönemine ait verileri kullanarak enerji yoksulluğunu açıklayan konut kalitesini ve özelliklerini tahmin etmişlerdir. Doğrulamalı faktör analizi sonuçları, enerji yoksulluğunu yoksulluk, düşük konut kalitesi, konut büyüklüğü ve dış mahalle konumuyla ilişkilendiren faktörleri göstermiştir. Aynı zamanda enerji yoksulluğu etkisinin bölgelere göre nasıl farklılık gösterdiğini desteklemiş, yoksulluk içindeki tüm hanelerin bakım maliyetlerini karşılayamamaları nedeniyle kalitesiz konutlarda yaşamalarının enerji yoksulluğuna neden oldukları genel hipotezini reddetmiştir. Ayrıca düşük konut kalitesi ve konumdan kaynaklanan enerji yoksulluğunun, yoksul olmayan birçok haneyi etkilediğini ve konuma bağlı olarak farklı etkilere sahip olduğunu belirtmiştir. Riva vd. (2021), Kanada'da 2017 yılı Hanehalkı Harcamaları Anketi'nden elde edilen verilere dayanan çalışmalarında enerji yoksulluğunun sosyal ve mekânsal dağılımını incelemiştir. Sonuçlara göre müstakil, dubleks ve mobil evlerde yaşayanlar, yapım tarihi 1960 yılından eski olan evlerde yaşayanlar, majör bakıma ihtiyaç duyan konutlarda yaşayanlar ve kırsalda yaşayanlar için enerji yoksulluğunun daha yüksek olduğu ifade

edilmiştir. Sokołowski vd. (2020) ise Polonya özelindeki analiz sonuçlarına göre 1946 yılından önce inşa edilmiş konutlar ve kırsaldaki konutların enerji yoksulluğuyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

İkamet edilen konut ve ev eşyalarının enerji verimliliğinin, enerji yoksulluğu üzerinde etkili olan bir diğer önemli faktör olduğu görülmektedir. Daha verimli konutlar ve eşyalar, hanehalkının ısınma, serinleme ve diğer gündelik ihtiyaçlarını daha az maliyetle karşılayabilme imkânı sunmaktadır. Bu noktada Boemi ve Papadopoulou'sun (2019) çalışmaları, çoğunlukla Kuzey Yunanistan'dan düşük gelirli hanelerden alınan 491 ankete dayanmaktadır. Başlıca sonuçlar, örneklemin yaklaşık %37'sinin enerji yoksulluğu sorunuyla karşı karşıya olduğunu ve yaklaşık %50'sinin sorunun temelini inmek için hanelerinde enerji verimliliğini yükseltmeyi göze alamadığını göstermiştir. Ayrıca enerji yoksulluğu riski taşıyan konutlarda enerji verimliliğinin artırılmasının, refah ve yaşam kalitesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu doğrulamıştır. Dong vd. (2022), 2004-2017 döneminde Çin'in 30 ilinde enerji verimliliğinin gelir eşitsizliği ve enerji yoksulluğu üzerindeki etkilerini sistem genelleştirilmiş momentler yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuçlar, iyileştirilmiş enerji verimliliğinin gelir eşitsizliğini ve enerji yoksulluğunu hafifletebileceğini; enerji verimliliğinin enerji yoksulluğu ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerinde önemli heterojenlik ve asimetri bulunduğunu açıklamıştır. Koengkan vd. (2023), 2014-2020 aralığında Lizbon kenti örneğinde 18 belediyedeki konutlarda enerji verimliliği düzenlemelerinin enerji yoksulluğunu azaltma etkisini incelemişlerdir. Sıradan en küçük kareler (OLS) ve MMQR modellerinin sonuçları, konut sektöründeki enerji verimliliği düzenlemelerinin enerji yoksulluğunu olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ancak ulaşılan sonucun düzenleme politikası hedeflerine ulaşmayı engelleyen kurumsal, iktisadi ve davranışsal bariyerler nedeniyle Lizbon metropol alanında ve Portekiz'de enerji yoksulluğunu etkili bir şekilde azaltmadığı ifade edilmiştir. Li vd. (2021) ise enerji yoksulluğu ile enerji verimliliği arasındaki ampirik ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kapsamında irdelemişlerdir. Sonuçlar, enerji yoksulluğunun GSYH'yi eşit seviyede azalttığını; enerji yoksulluğu uzun vadede azaltılmazsa, ülkelerin sosyal refahının önemli ölçüde azalabileceğini; harcamayla ilişkili enerji yoksulluğunun büyük bir paya sahip olduğunu; elektrik tüketimine dayalı enerji yoksulluğunun ise ikinci büyük faktör olduğunu ortaya koymuştur.

2.4. Enerji Yoksulluğuna İlişkin Çevresel Boyut

Çevresel faktörlerle bağlantılı olarak uygulanan politikalar ve doğal kaynakların enerji yoksulluğu üzerindeki etkisi, literatürde tartışılan bir diğer alt başlıktır. Bu kapsamda Chai vd. (2021), Queensland bölgelerindeki enerji yoksulluğu seviyelerini ampirik olarak incelemişlerdir. Temel sonuçlar, tüm hanelerin %3,42'sinin enerji yoksulluğu yaşadığını ve çoğunun en düşük beşte birlik gelir grubunda yer aldığını göstermiştir. Aynı zamanda Gladstone, Logan ve Uzak Kuzey Queensland gibi belirli bölgelerde yoğunlaşan enerji yoksulluğu örüntüsüne hava durumu, yüksek düzeyde gelir güvensizliği ve demografik farklılıkların katkıda bulunduğunu açıklamıştır. Churchill vd. (2022), Avustralya örneğinde sıcaklık şokları aracılığıyla küresel ısınmanın enerji yoksulluğu üzerindeki olası etkisini belirlemişlerdir. Sonuçlar, ortalama sıcaklığın 15 °C'nin altında olduğu ilave her bir soğuk günün enerji yoksulluğu sıklığını, günün 20-24 °C sıcaklık aralığı ile karşılaştırıldığında %0,01-%0,03 oranında artırdığını desteklemiştir. Ayrıca küresel ısınmanın kısa, orta ve uzun vadede azalan ısınma maliyetleri sebebiyle enerji yoksulluğunu azaltıcı etkisi olabileceğini belirtmiştir. Domguia vd. (2024), çevre vergilerinin enerji yoksulluğu üzerindeki etkisini 1995-2020 döneminde 52 gelişmekte olan ülke için araştırmışlardır. Sabit etkiler ve Driscoll-Kraay tahmincilerinden ulaşılan ampirik kanıtlar, çevre vergilerinin toplam nüfus ile kentsel ve kırsal nüfus için temiz pişirme enerjisine erişim üzerinde pozitif ve önemli bir etki yarattığını göstermiştir. Gakuru vd. (2024), 1995-2022 dönemi verilerini kullanarak dünyanın en büyük 65 yenilenebilir enerji üretim ülkesinde enerji odaklı iklim politikaları ile ticaret arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Kesitsel artırılmış dağıtılmış gecikmeler sonuçları, enerji odaklı iklim politikalarının istihdam ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerini; Dumitrescu Hurlin testi ise dolaylı etkiler içindeki geri bildirim nedenselliğini kanıtlamıştır. Yapısal eşitlik modellemesi, istihdam ve ekonomik büyümenin enerji odaklı iklim politikalarına ve ticarete aracılık ettiğini göstermiştir. Ayrıca enerji odaklı iklim politikaları ve ticaretin, temiz enerji yoksulluğu üzerinde heterojen etkilerinin varlığını doğrulamıştır. Aynı zamanda uzun vadede ticareti teşvik etmek ve temiz enerji yoksulluğunu azaltmak için yenilenebilir enerji kaynak altyapısı, karbon finansmanı ve enerji

verimliliğinde daha fazla teşvik, yatırım ve izlemeyi önermiştir. Naeem vd. (2023), 2000-2020 zaman aralığında 24 OECD ülkesinde temiz enerjiye erişimi genişletme ve yenilenebilir enerjileri geliştirme, biyolojik kapasiteyi artırma ve çevre politikalarının karbon emisyonlarını etkileme düzeyini ölçmüştür. Sonuçlar, temiz yakıtlar ve teknolojiler ile yenilenebilir enerjinin artmasının emisyonları düşürdüğüne, biyolojik kapasitedeki genişlemenin ve mevcut politikaların emisyonları artırdığına; emisyonlar ve belirleyicileri arasında ise geri bildirim döngüsüne işaret etmiştir. Tamasiga vd. (2024), karbon fiyatlandırma mekanizmalarının enerji yoksulluğu ve sosyo-ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisini 1984-2023 yılları arasında Scopus ve WoS veritabanlarında yayımlanmış olan makaleler için değerlendirmişlerdir. Sonuçlara göre karbon fiyatlandırma gelirinun stratejik olarak tahsis edilmesinin sosyal eşitliğe katkıda bulunduğu, enerjiyle ilgili politikalarından elde edilen gelirin kırsal elektrifikasyon ve altyapı geliştirme yoluyla enerji yoksulluğunu hafifletmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Ürge-Vorsatz ve Herrero (2012), iklim değişikliği ve enerji yoksulluğunun azaltılması için en önemli noktanın verimlilik kazanımlarıyla karbon emisyonlarının dış maliyetlerinin içselleştirilmesi olduğuna ve güçlü iklim değişikliği eyleminin bir sonucu olarak enerji yoksulluğu seviyelerindeki potansiyel artışa işaret etmişlerdir. Wang vd. (2024), iklim politikalarının enerji yoksulluğunu nasıl etkilediğini, özellikle de iklim azaltımı ve enerji yoksulluğunun hafifletilmesinin koordine edilmesinde karbon vergisi geliri geri dönüşümünün rolünü incelemişlerdir. Ayrıca enerji yoksulluğunun eşitsizlik yönlerini içeren entegre bir iklim-ekonomi-enerji yoksulluğu modeli kullanarak, iklim politikalarının hanehalkının enerji tüketimi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Sonuçlar, karbon vergisi geliri geri dönüşümünün iklim değişikliği ve enerji yoksulluğu azaltma hedeflerini aynı anda gerçekleştirdiğini, düşük gelirli nüfusun üstlendiği azaltma maliyetlerini düşürerek iklim azaltımının teşvik edildiğini ve eşitliği artırdığını doğrulamıştır. Ancak katı iklim hedefleri ve enerji karşılanabilirliği arasındaki etkileşimlerin, karmaşık olduğunu göstermiştir.

Çevresel faktörlerin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için atılan adımların enerji yoksulluğu üzerindeki negatif etkileri, araştırılan bir diğer konudur. Bu bağlamda Belaïd (2022), enerji fiyatlarının ve yeşil geçişin Avrupa'daki enerji yoksulluğu tuzağını daha da kötüleştirebileceğini vurgulamıştır. Sonuçlarda kötü tasarlanmış iklim politikasının yeni eşitsizlik biçimleri başlatabileceği, özellikle yeşil dönüşüm sürecinde politikaların yanlış bir şekilde sadece çevreye odaklanması sebebiyle enerji yoksulluğunu şiddetlendirebileceği savunulmuştur. Muhammad vd. (2023), özellikle AB'deki politikalarında etkisiyle çok hızlı bir şekilde yükselen yenilenebilir enerji kullanımının artan maliyetler sebebiyle kısa ve orta vadede enerji yoksulluğunu artırabileceğini, ancak uzun vadede tam tersi bir etkinin görülebileceğini ifade etmişlerdir. Vandyck vd. (2023), karbon fiyatlandırması gibi politikaların yeşil dönüşümde faydalı olabileceğini, ancak artan enerji maliyetleri sebebiyle enerji yoksulluğunu derinleştirebileceğini belirtmişlerdir. Xiao vd. (2023) ise 2000-2018 dönemi verileriyle Çin özelinde çevresel düzenlemelerin bölgesel enerji yoksulluğu üzerindeki etkisini incelemek için mekânsal Durbin modelini kullanarak analitik bir çerçeve oluşturmuşlardır. Sonuçlar, enerji refahı ve çevre korumasını dengelemenin zorluklarını, ayrıca çevresel regülasyonların bölgesel enerji yoksulluğu ile pozitif korelasyona sahip olduğunu vurgulamıştır.

Doğal kaynaklar, yoksulluk araştırmalarında sıklıkla kullanılan önemli değişkenlerden bir diğeridir. OPEC ülkeleri, doğal kaynaklar ve enerji bakımından dünyanın en zengin ülkeleri olmasına karşın bu ülkelerde yaşayan nüfusun önemli bir kısmı yoksullukla mücadele etmektedir. Belirtilen durum enerji ve doğal kaynak zengini ülkelerin, paradoksal şekilde enerji ve doğal kaynak fakiri ülkelere kıyasla daha yoksul olmasını açıklayan "doğal kaynak laneti" ya da "bolluğun paradoksu" olarak isimlendirilmektedir (Borge vd., 2015; Dauvin ve Guerreiro, 2017). Doğal kaynaklar ile yoksulluk arasındaki olası ilişkiyi açıklayan geniş bir literatür olmasına rağmen, doğal kaynaklar ile enerji yoksulluğu arasındaki ilişkinin açıklandığı çalışmaların ise nispeten az olduğu görülmektedir. Örneğin Bai ve Liu (2023), 1990-2019 zaman aralığında altı gelişmekte olan ekonomide enerji yoksulluğunun arkasındaki başlıca faktörler olan erişilebilirlik, bulunabilirlik ve karşılanabilirliği MMQR tekniğiyle analiz etmişlerdir. Ampirik analiz sonuçları, doğal kaynakların enerji erişilebilirliği, bulunabilirliği ve karşılanabilirliği açısından enerji yoksulluğu açığını azalttığını; enerji yoksulluğundaki boşluğun yüksek politik risk nedeniyle genişlediğini; GSYH'deki ve

yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın, enerji yoksulluğunun erişilebilirliğini, bulunabilirliğini ve karşılanabilirliğini artırdığını göstermektedir. Diğer yandan Nkoa vd. (2023) ise 1997-2018 döneminde 45 Sahra-altı Afrika ülkesi örneğinde enerji yoksulluğunu elektriğe erişime göre ölçmüşlerdir. Sonuçlar, doğal kaynaklara bağımlı ülkelerin daha fazla enerji yoksulluğu ile ilişkilendirildiğini ve dağınık kaynakların (orman kiralaları) aksine nokta kaynakların (petrol, doğal gaz ve mineral kiralaları) enerji yoksulluğunu artırdığını açıklamıştır.

2.5. Literatür Katkısı

Enerji yoksulluğu, iklim eylemi için büyük bir zorluk alanı ve çok boyutlu yoksulluğun başlıca unsurudur. Bununla birlikte ülkelerin temel çevre politikası amaçlarından birisi, özellikle iklim değişikliği sorunsalı ile mücadele etmektir. Bu bağlamda enerji yoksulluğunun azaltılması ve iklim değişikliğinin hafifletilmesi, ayrılmaz bir bütün olarak birbirleriyle bağlantılı politika hedefleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak literatürde söz konusu hedeflerin nispeten birbirinden bağımsız araştırma soruları ve politika geliştirme alanları olarak kaldığı (Ürge-Vorsatz ve Herrero, 2012: 83) görülmektedir. Aynı zamanda enerji yoksulluğu, küresel ölçekte birçok ülke, grup ve bölge için geniş kapsamlı işlenen güncel bir konu olmasına rağmen bu çalışmanın örneklem kümesini oluşturan OPEC ülkeleri üzerine yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda OPEC ülkeleri özelinde, temiz enerji yoksulluğunun temel, bağlamsal ve iklim politikaları belirleyicilerinin araştırılmadığı raporlanmaktadır. Dolayısıyla temel politika hedeflerinden iklim değişikliği sorunsalının söz konusu ülkelerde temiz enerji yoksulluğu üzerindeki etkisinin incelenmesinin literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Belirtilen nedenler, çalışmanın önemini açıklamakta ve literatürdeki yeniliğine atfedilmektedir.

3. Model, Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, 2000-2020 dönem aralığında OPEC ülkelerinin temiz enerji yoksulluğu ile iklim politikaları arasındaki bağlantının panel veri metodolojisi takip edilerek incelenmesidir. Amaç kapsamında modelde kullanılan değişkenlere yönelik teorik çerçeve, alt başlıkta izlenmektedir.

3.1. Modele İlişkin Teorik Çerçeve ve Veri Seti

Literatürde enerji yoksulluğunun üç temel belirleyicisinin enerji verimliliği (EE), gelir düzeyi (In) ve enerji fiyatları (EnP) olduğu yönünde geniş bir konsensüs olduğu görülmektedir. Bu bağlamda enerji yoksulluğunun temel işlevini açıklayan fonksiyonun gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$EP = f(EE, In, EnP) \quad (1)$$

Ardılı enerji yoksulluğunun finansal yönü ve kentleşme süreci için bağlamsal belirleyiciler olarak doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ve kentsel nüfus (UP) değişkenleri, Denklik (1) içerisine eklendiğinde aşağıdaki fonksiyona ulaşılmaktadır:

$$EP = f(EE, In, EnP, FDI, UP) \quad (2)$$

Enerji yoksulluğunun iklim politikaları belirleyicileri olarak karbon finansmanı (CF), tarım arazileri (AL), orman alanları (FA), doğal kaynaklar (NR) ve yenilenebilir enerji (RE) değişkenleri, Denklik (2) içerisine ilave edildiğinde ise elde edilen fonksiyon aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$EP = f(EE, In, EnP, FDI, UP, CF, AL, FA, NR, RE) \quad (3)$$

Literatür örneklerine dayanarak enerji yoksulluğuna ilişkin oluşturulan Denklik (3) içerisindeki kuramsal çerçeve doğrultusunda bu çalışmanın analizine temel oluşturan panel veri modeli, Alola (2024), Gakuru vd. (2024), Mishra vd. (2024); Murshed (2022), Naeem vd. (2023); Nguyen ve Nasir (2021), Simionescu vd. (2023), Ürge-Vorsatz ve Herrero (2012) tarafından araştırmalar kapsamında temiz enerji yoksulluğunu açıklamak için aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

$$\ln CEP_{it} = \alpha_0 + \delta_1 \ln EE_{it} + \delta_2 \ln In_{it} + \delta_3 \ln EnP_{it} + \delta_4 \ln FDI_{it} + \delta_5 \ln UP_{it} + \delta_6 \ln CF_{it} + \delta_7 \ln AL_{it} + \delta_8 \ln FA_{it} + \delta_9 \ln NR_{it} + \delta_{10} \ln RE_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Model (4) içerisinde yer alan notasyonlardan α_0 , sabit katsayıya; $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4, \delta_5, \delta_6, \delta_7, \delta_8, \delta_9$ ve δ_{10} , parametre katsayılarına; ε_{it} ise hata terimine işaret etmektedir. *CEP*, temiz enerji yoksulluğunu; *EE*, enerji verimliliğini; *In*, gelir düzeyini; *EnP*, enerji fiyatlarını; *FDI*, doğrudan yabancı yatırımları; *UP*, kentleşmeyi; *CF*, karbon finansmanını; *AL*, tarım arazilerini; *FA*, orman alanlarını; *NR*, doğal kaynakları; *RE* ise yenilenebilir enerji teşvikini belirten değişkenlerdir. *ln*, verilerin logaritmik form yapısında olduğunu açıklamaktadır. Dünya Bankası'nın web sitesinden ulaşılan değişkenlere ilişkin detaylar, Tablo 1 içerisinde sunulmaktadır. Alt notasyon *i*, OPEC ülkeleri (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Irak, Kuveyt, Cezayir, Angola, Gabon, Nijerya ve Kongo) yatay kesit birimlerini; *t* ise 2000-2020 dönem aralığını ifade etmektedir. OPEC ülkeleri içerisinde yer alan Ekvator Ginesi, Libya ve Venezuela ülkelerinin veri kısıtı nedeniyle analiz kapsamına dâhil edilememesi, çalışmanın sınırlılığını göstermektedir. Bu çerçevede ulaşılan sonuçlar, söz konusu ülkeleri kapsamamaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Detaylandırılması

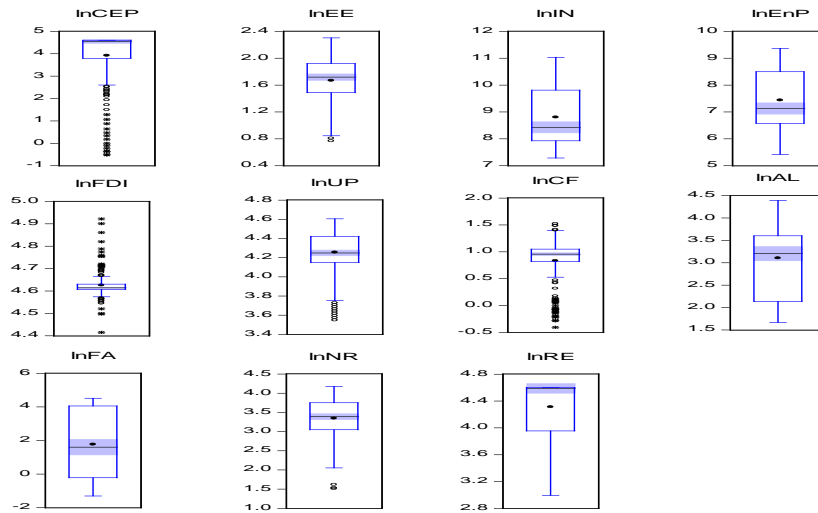
Kısaltma	Değişken	Detay
lnCEP	Temiz enerji yoksulluğu	Yemek pişirmek için temiz yakıtlara ve teknolojilere erişim (nüfusun %'si)
lnEE	Enerji verimliliği ¹	Birincil enerjinin enerji yoğunluğu düzeyi (MJ/2017 ABD \$, SAGP GSYH)
lnIn	Gelir düzeyi	Kişi başına GSYH (sabit fiyatlarla 2015 ABD Doları)
lnEnP	Enerji fiyatları	Enerji kullanımı (kişi başına petrol eşdeğeri kg)
lnFDI	Doğrudan yabancı yatırımlar	Net girişler (GSYH'nin %'si)
lnUP	Kentleşme	Kentsel nüfus (toplam nüfusun %'si)
lnCF	Karbon finansmanı ²	CO ₂ yoğunluğu (kg petrol eşdeğeri enerji kullanımı başına kg)
lnAL	Tarım arazileri	Arazi alanının %'si
lnFA	Orman alanları	Arazi alanının %'si
lnNR	Doğal kaynaklar	Toplam doğal kaynak kıraları (GSYH'nin %'si)
lnRE	Yenilenebilir enerji teşviki	Elektriğe erişim (nüfusun %'si)

Not: ⁽¹⁾ Enerji verimliliğinin geliştirilmesi, bir birim ekonomik çıktıyı üretmek için gereken enerji birimlerinin genellikle GSYH'yle ölçülmesidir. Daha düşük yoğunluk, daha verimli kullanım anlamına gelmektedir.

⁽²⁾ Karbon yoğunluğu metriğinin daha düşük değerleri, başarılı karbon finansmanı anlamındadır.

Şekil 1, temiz enerji yoksulluğu ve bu yoksulluğu etkilediği düşünülen değişkenlerin zaman yolu görünümünü sunmaktadır.

Şekil 1: Değişkenlerin Zaman Yolu Görünümleri

Kaynak: Dünya Bankası'nın web sitesinden ulaşılan veriler baz alınarak, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Metodoloji

Literatür kanıtları, panel veri modellerinde kullanılan farklı ekonometrik yöntemler olduğunun bilgisini vermektedir. Ancak panel veri modellerinin çeşitli istatistiksel özellikleri, ele alınan sorunlara yönelik farklı metodolojiler önermektedir. Bu nedenle veri analizlerinde herhangi bir ekonometrik metodoloji uygulanmadan önce yanlılık, tutarlılık ve dirençlilik sorunlarını elimine etmek için panel veri yapısıyla ilgili temel konuların belirlenmesi gerekmektedir. Panel verilerin yaygın olarak bilinen istatistiksel özellikleri arasında yatay-kesit bağımlılığı (CD), seri otokorelasyon, değişen varyans ve eğim heterojenliğinin test edilmesi yer almaktadır. Kurulan modelde belirtilen sorunların varlığı halinde, Beck ve Katz (1995) tarafından uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler modeline dayanarak geliştirilen Prais-Winsten regresyon analizi tercih edilen metodolojilerden birisidir. Model, bileşik çevresel faktörlerle etki eden faktörler arasındaki korelasyonu incelemek için uygundur. Bununla birlikte küçük örneklem için diğer modellerden daha verimlidir ve tarafsız tahminler sağlamaktadır. Panel düzeltilmiş standart hataları ve birinci dereceden otoregresif [AR(1)] düzeltmeleri içeren regresyon modeli, bozulmalardaki seri korelasyonları dikkate almaktadır. Kesitsel korelasyonu test etmek için Breusch ve Pagan (1980) sapma ayarlı Lagrange çarpanı (LM-CD) testini formüle etmektedir. Formülde yatay-kesit korelasyonu, ikili (pairwise) korelasyonların ortalaması alınarak ölçülmektedir. LM-CD test istatistikleri, Denklik (5) içerisinde verilen formül kullanılarak tahmin edilmektedir (Farrukh vd., 2023: 4; Liu, 2023: 3; Liu vd., 2018: 6; Wang vd., 2022: 5):

$$LM - CD = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} (\sum_{m=1}^{N-1} \sum_{n=m+1}^N T_{mn} \hat{\rho}_{mn}^2 - 1) \quad (5)$$

Breusch-Pagan LM-CD test istatistikleri, küçük örneklemde verimli sonuçlar üretmektedir.

Prais-Winsten modelinin küçük örneklem için kullanılan formülasyonu aşağıdaki gibidir (Liu vd., 2018: 6-7):

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \mu_t \quad (6)$$

$$\sqrt{1 - \rho^2} Y_1 = \alpha \sqrt{1 - \rho^2} + \beta (\sqrt{1 - \rho^2} X_1) + \sqrt{1 - \rho^2} \mu_1 \quad t = 1 \quad (7)$$

$$Y_t - \rho Y_{t-1} = \alpha(1 - \rho) + \beta(X_t - \rho X_{t-1}) + e_t \quad t = 2, 3, \dots, T \quad (8)$$

Y_t notasyonu, X_t açıklayıcı değişkenlerin vektörü; β , vektör X_t 'nin parametresi; α , kesişim; μ_t , [AR(1)] işlemini izleyen, e_t ise zaman içinde bağımsız olarak dağılmış hata terimleridir. $\mu_t = \rho \mu_{t-1} + e_t, |\rho| < 1$, OLS artıkları kullanılarak tahmin edilmektedir.

4. Ampirik Analiz ve Bulgular

4.1. Betimleyici İstatistikler

Tablo 2, değişkenlerin betimleyici istatistiklerini göstermektedir. Bu kapsamda veri tutarlılığı konusunda güvenilirlik sağlayan standart sapma değerlerinin, değişkenlerin tümünde +3 ve -3 bant aralığında (Özdamar ve Ersoy, 2016: 144) olduğu görülmektedir. Belirtilen bulgu, istatistiksel veri analizlerinde istenilen bir durumdur. Çarpıklık katsayıları, temiz enerji yoksulluğu, enerji verimliliği, kentleşme, karbon finansmanı, tarım arazileri, orman alanları, doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerji değişkenlerinin sağa çarpık; gelir, enerji fiyatları ve doğrudan yabancı yatırım değişkenlerinin ise sola çarpık dağılımını açıklamaktadır. Basıklık katsayıları ise tüm değişkenlerde sivri bir dağılımı ifade etmektedir. Ayrıca Jarque-Bera istatistikleri, verilerin normal dağılım koşuluna uymadığını belirtmektedir. Model ise 210 gözlemden oluşan örneklem büyüklüğüne işaret etmektedir.

Tablo 2: Örneklem Verilerinin Betimleyici İstatistikleri

İstatistik	lnCEP	lnEE	lnIn	lnEnP	lnFDI	lnUP	lnCF	lnAL	lnFA	lnNR	lnRE
Ortalama	3.9326	1.6714	8.8094	7.4449	4.6267	4.2575	0.8354	3.1083	1.7798	3.3496	4.3150
Maksimum	4.6051	2.3035	11.037	9.3722	4.9223	4.6051	1.5267	4.3925	4.5215	4.1792	4.6051
Minimum	-0.5108	0.7701	7.2879	5.4227	4.4153	3.5507	-0.4057	1.6684	-1.3013	1.5160	2.9957
Std. Sapma	1.2196	0.3455	1.0734	1.1613	0.0548	0.2308	0.4089	0.8493	2.0311	0.5095	0.4223
Çarpıklık	-2.1965	-0.6908	0.6697	0.2415	1.9949	-0.7916	-1.3527	-0.0151	-0.0252	-0.8797	-1.1463
Basıklık	7.1117	2.8116	2.0588	1.8663	12.3319	3.6430	4.0844	1.8560	1.5026	3.9154	2.8635
Jarque-Bera	316.8076*	17.0155*	23.4498*	13.2872*	901.2805*	25.5537*	74.3410*	11.4580*	19.6403*	34.4212*	46.1545*
Gözlem	210	210	210	210	210	210	210	210	210	210	210

Not: p olasılık değeri, $p^* < 0.01$.

4.2. Korelasyon Analizi

Kurulan modelde değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin gücünün ve yönünün belirlenmesi amacıyla pairwise korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler ve olasılık değerleri arasındaki pairwise korelasyon katsayıları, Tablo 3 içerisinde raporlanmaktadır. Bu bağlamda korelasyon katsayıları, temiz enerji yoksulluğu ile gelir (~0.55), enerji fiyatları (~0.53), karbon finansmanı (~0.56), doğal kaynaklar (~0.34) ve yenilenebilir enerji (~0.65) arasında orta derecede ve pozitif doğrusal ilişkiye işaret etmektedir. Ayrıca temiz enerji yoksulluğu ile kentleşme (~0.82) arasında yüksek derecede ve pozitif doğrusal ilişki görülmektedir. Belirtilen durum, kentsel nüfusun daha yüksek düzeyde olduğu OPEC ülkelerinin aynı zamanda daha fazla temiz enerji yoksulluğu yaşadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte temiz enerji yoksulluğu ile tarım arazileri (~0.50) ve orman alanları (~0.49) arasında ise orta ve negatif doğrusal ilişkiyi belirtmektedir. Bu kapsamda düşük tarım arazileri ve orman alanlarına sahip ülkeler, yüksek temiz enerji yoksulluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar (~0.13) ve temiz enerji yoksulluğu arasında ise negatif yönlü zayıf bir korelasyonu açıklamaktadır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar dışında temiz enerji yoksulluğu ile belirleyicileri arasında orta ve yüksek derecede ikili bir korelasyon bulunmaktadır. Enerji verimliliği ile temiz enerji yoksulluğu arasında ise anlamlı bir korelasyon görülmemektedir. Açıklayıcı değişkenler arasındaki ikili korelasyon katsayıları, modelde çoklu bağlantı sorununun olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 3: Pairwise Korelasyon Analizi Bulguları

Matris	lnCEP	lnEE	lnIn	lnEnP	lnFDI	lnUP	lnCF	lnAL	lnFA	lnNR	lnRE
lnCEP	1.0000										
lnEE	-0.0050	1.0000									
lnIn	0.5512*	0.2422*	1.0000								
lnEnP	0.5299*	0.4830*	0.9446*	1.0000							
lnFDI	-0.1276***	-0.0779	-0.1218***	-0.1871***	1.000						
lnUP	0.8240*	0.1659**	0.7917*	0.7457*	-0.0726	1.0000					
lnCF	0.5552*	-0.3113*	0.2109*	0.0815	0.0206	0.4622*	1.0000				
lnAL	-0.5021*	-0.0212	-0.5202*	-0.4502*	-0.0547	-0.6396*	-0.3107*	1.0000			
lnFA	-0.4918*	-0.2868*	-0.5668*	-0.6401*	0.3025*	-0.4706*	-0.2988*	0.0818	1.0000		
lnNR	0.3368*	-0.2419*	0.1174***	0.0468	-0.0157	0.3423*	0.5493*	-0.1379**	-0.2346*	1.0000	
lnRE	0.6511*	0.5542*	0.6318*	0.7464*	-0.2794*	0.6518*	0.2733*	-0.4039*	-0.7192*	0.0320	1.0000

Not: p olasılık değerleri, p* < 0.01; p** < 0.05; p*** < 0.10.

4.3. Panel Veri Modelleri Arasında Seçim

Panel veri modelleri arasındaki seçim işlemleri, klasik model, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri üzerine kurulan testlere göre incelenmektedir. Klasik modelin geçerliliği için *F*, *LR*, *Score* ve *LM* testleri, tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modellerinin geçerliliği içinse Hausman testi yapılmaktadır. *F* testi, *LR* (olabilirlik oranı), *Score* ve *LM* testleri, sabit ve/veya tesadüfi etkiler modelleri temelinde kurulmaktadır. H_0 hipotezinin reddedilmesi, 'klasik model uygun değildir' önermesini açıklamakta, fakat modele ilişkin sabit ve/veya tesadüfi etkiler tahmin sürecini göstermemektedir. Hausman testi, tesadüfi etkiler modelini sabit etkiler modeline karşı test etmek için uygulanmaktadır. Test istatistiği 'tesadüfi etkiler modeli uygundur' şeklinde kurulan H_0 hipotezi ile incelenmektedir.

Tablo 4, panel veri tahminçileri arasındaki modellerin tercih işlemlerine ilişkin test bulgularının bilgilerini vermektedir. Bu doğrultuda *F* test istatistiği, 'birim etkilerin olmadığı, tüm birim etki hata ögelerinin sıfıra eşit olduğu' şeklindeki H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla birim etki anlamlılığının bileşik hipotezle sınıandığını açıklayan (9, 190) serbestlik derecesine sahip *F* test istatistiği, modelde birim etkilerin geçerli olduğunun bilgisini sunmaktadır. Birim etkilerin geçerli olması, klasik modelin uygun olmadığını belirtmektedir. *LR* test istatistiği, kurulan modelin birim ve zaman etkileri konusuna işaret etmektedir. İstatistik değerine göre, 'birim etkinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu' şeklindeki H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu bağlamda modelde birim etkinin geçerli, ancak zaman etkisinin geçersiz olduğu söylenmektedir. *LR* olabilirlik oranı testinden üretilen *Score* testi, küçük örneklem özellikleri daha güçlü olduğu için önerilmektedir. *Score* test istatistiği, H_0 hipotezinin reddedildiğini ve birim etkinin olduğu klasik modelin geçersiz olduğunu, *LR* test istatistikleri de desteklemektedir. Breusch-Pagan tarafından geliştirilen *LM* test istatistiğine göre, 'birim etkinin varyansının sıfıra eşit olduğu' H_0 hipotezi reddedilmekte ve klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Klasik modelin geçerliliğinin sınanması amacıyla uygulanan *F*, *LR*, *Score* ve *LM* testlerinden elde edilen bulgular, ampirik analiz işlemlerinde tercih edilecek modelin klasik model olmadığına işaret etmektedir.

Tesadüfi etkiler modelini, sabit etkiler modeline karşı sınamak için yapılan Hausman testi istatistik değerine göre H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu bağlamda tesadüfi etkiler modelinin varsayımlarının

karşılanmadığı bilgisi elde edilmektedir. Dolayısıyla tesadüfi etkiler modelinin yansız ve tutarsız olmadığı görülmekte, uygun modelin sabit etkiler modeli olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Klasik model, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin sınanması amacıyla uygulanan *F*, *LR*, *Score*, *LM* ve *Hausman* testlerinden ulaşılan bulgular sonucunda, analiz işlemleri için uygun modelin sabit etkiler modeli olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 4: Modeller Arasında Seçim İşlemleri

Test	Birim ve/veya zaman etkisi	Birim etkisi	Zaman etkisi
F-testi	-	F(9, 190) = 100.98 p > F = 0.0000	F(20, 179) = 0.11 p > F = 1.0000
LR testi	chi2(2) = 289.20 p > chi2 = 0.0000	chibar2(01) = 289.20 p > = chibar2 = 0.000	chibar2(01) = 0.00 P > = chibar2 = 1.000
Score testi	chi2(1) = 1.1e+06 p > = chi2 = 0.000	-	-
LM testi	-	chibar2(01) = 0.00 p > chibar2 = 1.0000	chibar2(01) = 0.00 p > chibar2 = 1.0000
Hausman testi	chi2(9) = 164.59 p > chi2 = 0.0000	-	-

4.4. Sabit Etkiler Modeli ve Temel Varsayımları

Tahmin süreci sonuçlarına göre karar verilen tek yönlü sabit etkiler modeline ilişkin bulgular, Tablo 5 içerisine aktarılmaktadır. Bulgular, enerji fiyatları, karbon finansmanı ve orman alanlarının temiz enerji yoksulluğunu azalttığına; doğrudan yabancı yatırımlar, kentleşme ve tarım arazilerinin ise artırdığına işaret etmektedir. Bununla birlikte enerji verimliliği, gelir, doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerjinin temiz enerji yoksulluğu üzerindeki etkisi ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Değişkenlere ilişkin detaylı değerlendirmelerden önce modelin güvenilirlik, geçerlilik ve anlamlılık ölçütlerinin belirlenmesi amacıyla varsayımlardan sapmalara ait testler uygulanmıştır.

Tablo 5: Sabit Etkiler Modeli Bulguları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-ist.	P> t	[%95 Güven aralıkları]	
lnEE	0.010741	0.1153614	0.09	0.926	-0.2168125	0.2382946
lnIn	-0.1203893	0.1479435	-0.81	0.417	-0.412212	0.1714333
lnEnP	-0.5070396	0.1183639	-4.28	0.000*	-0.7405158	-0.2735634
lnFDI	0.6675447	0.3180043	2.10	0.037**	0.0402722	1.294817
lnUP	5.554762	0.4780677	11.62	0.000*	4.61176	6.497764
lnCF	-0.4842478	0.0996416	-4.86	0.000*	-0.6807936	-0.2877019
lnAL	0.7664506	0.2340962	3.27	0.001*	0.3046893	1.228212
lnFA	-1.444135	0.4245426	-3.40	0.001*	-2.281557	-0.6067127

lnNR	-0.0225699	0.0577049	-0.39	0.696	-0.1363945	0.0912547
lnRE	-0.3269993	0.2637762	-1.24	0.217	-0.8473054	0.1933068
C	-15.90874	2.592658	-6.14	0.000*	-21.02283	-10.79465

Not: p olasılık değerleri, $p^* < 0.01$; $p^{**} < 0.05$.

Benzer sosyo-ekonomik ağdaki ülkeler arasındaki etkileşimler, mekânsal ve diğer gözlenemeyen etkiler nedeniyle panel veri modellerinde yatay-kesit bağımlılığı ortaya çıkabilir. Bu nedenle makroekonomik faktörler bölgeleri etkileme eğiliminde olduğundan yatay-kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi sapmalı ve verimsiz tahminlere, yanlış çıkarımlara ve yanıltıcı sonuçlara yol açmakta, uzun vadede büyük ve ortak şoklara neden olmaktadır (Ahakwa vd., 2023: 4; Maza ve Gutiérrez-Portilla, 2022: 180). Spesifik olarak Breusch ve Pagan (1980) CD_{LM} testi, panel veride zaman boyutun birim boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumda; Frees (1995, 2004), Friedman (1937) ve Pesaran (2004) CD testleri ise birim boyutun zaman boyutundan büyük olduğu ($N > T$) durumda uygulanmaktadır. Bu çalışmada, birim boyutu zaman boyutundan küçük olduğu için Denklik (4) içerisinde yer alan hata teriminde (ε_{it}) yatay-kesit bağımlılığının sınanmasında Breusch-Pagan LM testi dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 6 içerisinde raporlanan CD testi bulguları, %1 anlam seviyesinde yatay-kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden H_0 hipotezinin reddedildiğini ve birimler arasında kesitsel bağımlılığın bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bir ülkede bir şok meydana geldiğinde, bu şok örneklem içerisindeki diğer ülkelere de yayılmaktadır.

Durbin ve Watson (1971) tarafından geliştirilen otokorelasyon testinin amacı, ardışık artıklar arasında birinci dereceden otokorelasyonun mevcut olup olmadığını belirlemek için spesifik nicel bir parametre sağlamaktır. Regresyon artıklarındaki seri korelasyonu test eden Durbin-Watson (DW) istatistiği, başlangıçta doğrusal regresyon modelinde [AR(1)] hataların varlığını tespit etmek için tasarlanmıştır. Modelin söz konusu durumda güçlü ve belirli optimal özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. DW istatistiği, Durbin ve Watson'ın çalışmalarında gösterdiği gibi [AR(1)] hatalarına karşı Yerel En İyi Değişmez (LBI) testidir. Güncel çalışmalar, test istatistiğinin birinci dereceden seri korelasyon katsayısı sıfır olmadığında iyi bir güce sahip olmaya devam ettiğini ve diğer hata davranışı biçimlerine karşı LBI davranışını koruduğunu göstermektedir. Bhargava vd. (1982), DW istatistiğinin hesaplanması ile ulaşılan test istatistiğini sabit ve tesadüfi etkili panel veri modellerine uyarlamışlardır. Baltagi ve Wu (1999) ise benzer şekilde panel veri modellerinde uygulanabilen ve dengesiz panel veri modellerinde de etkin olan LBI test istatistiğini önermişlerdir.

Tablo 6 içerisinde özetlenen bulgular incelendiğinde, otokorelasyon varsayımı için DW ve LBI test istatistiklerinin sırasıyla 0.1350 ve 0.3570 değerlerini aldığı görülmektedir. Literatürde test istatistiğinin 2'den küçük olması durumunda otokorelasyon sorununun göz ardı edilemeyeceği bilinmektedir. Bu kapsamda 'hata terimlerinde otokorelasyon olmadığını' ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte, modelde birinci derecede otokorelasyon olduğu anlaşılmaktadır. Yatay kesit birimlerinin her birinin varyansının, panel ortalamasına eşit olduğunu test eden Wald test istatistiği bulguları, H_0 hipotezinin reddedildiğini ve modelde birimlere göre heteroskedasite/değişen varyans sorununun olduğunu, varyansın sabit olmadığını göstermektedir. Doornik-Hansen test istatistiği ise modelin normal dağılım varsayımını karşılamadığını ifade etmektedir.

Tablo 6: Varsayımların Testleri

Varsayım	Test	Test istatistiği
Yatay-kesit bağımlılığı	Breusch-Pagan	LM = 393.5890; p = 0.0000
Otokorelasyon	Bhargava vd.; Baltagi-Wu	DW = 0.13506566; LBI = 0.35705536
Değişen varyans	Wald	chi2(10) = 4289.04; p > chi2 = 0.0000
Normallik varsayımı	Doornik-Hansen	chi2(22) = 310.438; p > chi2 = 0.0000

Sabit etkili modelin varsayımlarına ait bulgular, kurulan modelde yatay-kesit bağımlılığı, otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım sorunlarına işaret etmektedir. Bu kapsamda tahmin tekniği olarak düzeltilmiş standart hatalara sahip Prais Winsten regresyonu kullanılmaktadır. Tablo 7 içerisinde Prais Winsten regresyon analizine ait bulgular raporlanmaktadır. Bu doğrultuda enerji verimliliği (~-0.16), gelir (~-0.12), karbon yoğunluğu (~-0.17), tarım arazileri (~-0.15) ve orman alanları (~-0.17) temiz enerji yoksulluğunu azaltırken; kentsel nüfus (~2.93) ve yenilenebilir enerji (~0.37) ise artırmaktadır. Temiz enerji yoksulluğunu en fazla etkileyen değişkenin kentsel nüfus, en az etkileyen değişkenin ise gelir olduğu görülmektedir. Bununla birlikte enerji fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar ve doğal kaynakların temiz enerji yoksulluğu üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğuna ulaşılmaktadır. Belirleme katsayısı, modelin açıklama gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Prais Winsten Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z-ist.	P> z	[%95 Güven aralıkları]	
lnEE	-0.1605661	0.0897913	-1.79	0.074***	-0.3365538	0.0154217
lnIn	-0.1249619	0.0688726	-1.81	0.070***	-0.2599498	0.010026
lnEnP	-0.115079	0.0877508	-1.31	0.190	-0.2870674	0.0569093
lnFDI	0.0221381	0.2226225	0.10	0.921	-0.4141939	0.4584701
lnUP	2.932431	0.2690172	10.90	0.000*	2.405167	3.459695
lnCF	-0.1682573	0.0979178	-1.72	0.086***	-0.3601726	0.023658
lnAL	-0.1477058	0.0255705	-5.78	0.000*	-0.1978232	-0.0975885
lnFA	-0.1723407	0.0200898	-8.58	0.000*	-0.2117161	-0.1329653
lnNR	-0.0054678	0.0214719	-0.25	0.799	-0.047552	0.0366163
lnRE	0.3693602	0.1393361	2.65	0.008**	0.0962665	0.6424539
C	-6.940235	1.2934	-5.37	0.000	-9.475253	-4.405217

R² = 0.9723; Wald chi2(10) = 2760.76; p > chi2 = 0.0000

Not: p olasılık değerleri, p* < 0.01; p** < 0.05; p*** < 0.10.

5. Sonuç, tartışma ve politika çıkarımları

Bu çalışmada, 2000-2020 dönem aralığında OPEC ülkelerinin temiz enerji yoksulluğu ile yeşil iklim politikaları arasındaki bağlantılar için panel veri metodolojisi takip edilmiştir. Amaç bağlamında literatür

kanıtlarına dayanarak temiz enerji yoksulluğunun temel belirleyicileri olarak enerji verimliliği, gelir düzeyi ve enerji fiyatları; bağlamsal belirleyicileri olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve kentsel nüfus değişkenleri kullanılmıştır. Ardılı temiz enerji yoksulluğunun iklim politikaları belirleyicileri olarak karbon finansmanı, tarım arazileri, orman alanları, doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerji değişkenleri model içerisine dahil edilmiştir. Tahmin süreci sonuçlarına göre kurulan tek yönlü sabit etkiler modeline ilişkin yatay-kesit bağımlılığı, otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım sorunları nedeniyle analiz işlemi Prais Winsten regresyon modeli uygulanmıştır. Modelden ulaşılan bulgular, enerji verimliliği, gelir, karbon yoğunluğu, tarım arazileri ve orman alanları değişkenlerinin temiz enerji yoksulluğunu azalttığını; kentsel nüfus ve yenilenebilir enerji değişkenlerinin ise artırdığını doğrulamıştır.

Enerji yoksulluğu konusuna yönelik çözümler, iklim değişikliğini hafifletmek ve enerji taleplerinin uygun fiyatlı, yeterli, kaliteli ve güvenilir bir şekilde karşılanabilirliğini sağlamak için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda enerji yoksulluğu olgusuna katkıda bulunan temel faktörlerden enerji verimliliği, konunun çözümü noktasında bir kaldıraç görevi görmektedir. Daha düşük yoğunlukta daha verimli kullanımı açıklayan enerji performansı, üreticilerin ve tüketicilerin enerji yoksulluğu sorununa etkili çözümler üretilmesine ve sera gazı salınımlarının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın bulgularından ulaşılan sonuçlara göre OPEC ülkelerinde enerji verimliliği kazanımları, temiz enerji yoksulluğunu iyileştirmektedir. Ulaşılan sonuç, Al-Tal vd. (2021), Dong vd. (2022), Drescher ve Janzen (2021), Gakuru vd. (2024), Koengkan vd. (2023), Murshed (2022), Simionescu vd. (2023), Tamasiga vd. (2024), Ürge-Vorsatz ve Herrero (2012), Wang vd. (2023), Zhang vd. (2023) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları tarafından da desteklenmektedir.

Benzer şekilde temiz enerji yoksulluğunu azaltan bir diğer temel belirleyici faktör, gelir düzeyidir. Gelir, gelir düzeyi yüksek olan hanehalklarının genellikle daha kaliteli konutlarda yaşamaları ve daha fazla enerji bütçelerine sahip olmaları nedeniyle enerji yoksulluğunun önemli bir nedeni olarak kabul edilmektedir. Gelire yönelik elde edilen sonuç, literatür örneklerinden Al-Tal vd. (2021), Chai vd. (2021), Gakuru vd. (2024), Ghosh vd. (2024), Karpinska ve Śmiech (2023), Murshed (2022), Oum (2019), Tamasiga vd. (2024), Xia vd. (2022) ile uyumludur. Bununla birlikte analiz bulgularında gelir düzeyinin temiz enerji yoksulluğunu model içerisindeki diğer değişkenlerden daha az etkilediği görülmektedir. Bu noktada Chai vd. (2021), Jayasinghe vd. (2021), Oliveras vd. (2021), ul Husnain vd. (2021) tarafından belirtildiği gibi gelir düzeyinin temiz enerji yoksulluğu örüntüsünü etkileme seviyesi, ülkelerin sosyo-demografik yapısından kaynaklı olabilir.

Enerji yoksulluğunun bağlamsal faktörlerinden kentleşme sürecine ilişkin sonuç, kentsel nüfusun temiz enerji yoksulluğuyla pozitif ve önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada Alem ve Demeke (2020), Alola (2024), Mahumane ve Mulder (2022), Mishra vd. (2024), Wang vd. (2023) tarafından yapılan çalışmalarla benzer sonuçlar üretmektedir. Kentleşmenin hızlanması, yani kentsel ölçeğin genişlemesi, bir yandan ekonominin büyümesini sağlamakta diğer yandan altyapı yatırımlarını gerektirmektedir. Dolayısıyla süreç, büyük miktarda enerji tüketimiyle birlikte gerçekleşmekte; aynı zamanda kentsel nüfusu artırmakta, özellikle kırsal işgücünün şehirlere göçünü teşvik etmektedir. Kent sakinlerinin enerji tüketim seviyeleri genellikle daha yüksek olduğu için enerji talebi artmakta ve örneklem kümesi özelinde fosil enerji (özellikle petrol) tüketiminin hızlanması ise temiz enerji yoksulluğu için olumsuz bir görünüm sergilemektedir.

Temiz enerji yoksulluğunun iklim politikaları belirleyicilerinden başarılı karbon finansmanı, karbon yoğunluğu metriğinin daha düşük değerlerini belirtmektedir. Karbon finansmanının temiz enerji yoksulluğunu azalttığına yönelik sonuç, literatür örneklerinden Gakuru vd. (2024), Murshed (2022), Naeem vd. (2023), Ürge-Vorsatz ve Herrero (2012), Vandyck vd. (2023), Wang vd. (2024) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları tarafından doğrulanmaktadır. Geniş yüzölçümüne sahip tarım arazileri ve orman alanları gibi dağınık kaynakların, temiz enerji yoksulluğunu iyileştirdiğine ilişkin elde edilen sonuç ise Bai ve Liu (2023) Churchill vd. (2022) Ghosh vd. (2024) Nkoa vd. (2023), Wang vd. (2024) tarafından yapılan çalışmalarla desteklenmektedir. Bu noktada korunmuş tarım arazileri ve orman alanları, iklim hedefleri ile uyuma işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji teşvikinin, temiz enerji yoksulluğu üzerindeki etkisi için yenilenebilir enerji kaynak altyapısını sağlamanın maliyetli olmasına bağlı olarak enerjiye erişim eksikliği

gösterilmektedir. Bununla birlikte OPEC ülkelerinin tümünde enerji arzı ve talebinin büyük ölçüde petrole bağlı olması nedeniyle yenilenebilir enerjinin kısıtlı kullanımı, temiz enerji yoksulluğunu artırmaktadır. Literatür çalışmalarından Bai ve Liu (2023), Belaïd (2022), Gakuru vd. (2024), Muhammad vd. (2023), Mukelabai vd. (2023), Nkoa vd. (2023), Vandyck vd. (2023), Xiao vd. (2023), Zhang vd. (2023) tarafından ulaşılan sonuçlar, söz konusu sonuç için benzerlikler içermektedir.

İklim politikalarının temiz enerji yoksulluğu üzerindeki etkilerine ilişkin ulaşılan sonuçlar doğrultusunda başlıca politika eylemi, etki büyüklüğü nedeniyle kentsel nüfusla ilişkilendirilmektedir. Bu kapsamda hızlı kentleşme sürecinin neden olduğu kaynak kıtlığının dikkate alınması ve özellikle fosil yakıtların modern enerji kaynakları ile değiştirilmesi önerilmektedir. Gelire yönelik politikalar, temiz enerji yeniliklerinin benimsenmesinin gelire bağlı olması ve yüksek teknolojinin farklı dereceleri dikkate alındığında özellikle önemlidir. Gelir düzeyinin büyük ölçüde temiz enerji yoksulluğunu azaltma politikasının etki alanı, genel ekonomik performans, hanehalkının eğitim düzeyi gibi diğer faktörlerle birlikte ele alınabilir. Temiz enerji yoksulluğunu azaltma politikaları, sadece ekonomiyi güçlü bir şekilde geliştirmek için değil aynı zamanda enerji altyapısını optimize edecek ve enerji verimliliğini artıracak şekilde belirlenmelidir. Tarım arazileri ve orman alanları gibi dağınık kaynakların yüzölçümünün artırılması, petrol ve doğal gaz gibi nokta kaynaklara bağımlılığın ise azaltılması bir diğer politika çıkarımıdır. Özellikle örneklem ülkelerinin enerji konusunda yüksek miktardaki petrole bağımlılıkları, enerji fiyatlarının dalgalı yapı göstermesine neden olmakta, bu durum ise hem enerji verimliliğini hem de enerji kullanımını belirsizliğe sürüklemektedir. Yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi ve kullanımı, modern enerjinin kullanımını teşvik etmek ve temiz enerji yoksulluğu sorununu çözmek için fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi sayesinde istihdam yaratma potansiyeli ve enerji bağımlılığını azaltma etkileri gibi diğer ortak faydalar elde edilebilir. Başlangıç aşamalarında yenilenebilir enerjinin maliyetli olması nedeniyle, sübvansiyonlu enerji fiyatları veya sosyal tarife politikalarının uygulanması bir diğer seçenek olabilir. Politika yapımcılar, temiz enerji için makul düzeyde sübvansiyonlar belirleyerek temiz enerji kullanımına yönelik teşvikleri artırabilir. Ancak bu uygulamaların tarihsel örnekleri ilgili politika aracının dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini göstermektedir. Özetle ülkelerin temiz enerji yoksulluğu geçişini kolaylaştırmak için enerji verimliliği iyileştirme oranını hızlandırabilecek, kişi başına geliri artıracak, dağınık kaynakları genişletecek ve nokta kaynakları azaltabilecek, verimlilik kazanımlarıyla karbon yoğunluğunun dışsal maliyetlerini içselleştirebilecek ve modern enerji kaynaklarını geliştirebilecek politikaların belirlenmesi ve uygulanması önerilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Veri Analizi: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Data Analysis: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Writing Up: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Abbas, K., Li, S., Xu, D., Baz, K. ve Rakhmetova, A. (2020), Do Socioeconomic Factors Determine Household Multidimensional Energy Poverty? Empirical Evidence from South Asia, *Energy Policy*, 146, s.1-9.

- Adom, P. K., Amuakwa-Mensah, F., Agradi, M. P. ve Nsabimana, A. (2021), Energy Poverty, Development Outcomes, and Transition to Green Energy, *Renewable Energy*, 178, s.1337-1352.
- Adusah-Poku, F. ve Takeuchi, K. (2019), Energy Poverty in Ghana: Any Progress so far? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 112, s.853-864.
- Ahakwa, I., Xu, Y., Tackie, E. A., Odai, L. A., Sarpong, F. A., Korankye, B. ve Ofori, E. K. (2023), Do Natural Resources and Green Technological Innovation Matter in Addressing Environmental Degradation? Evidence from Panel Models Robust to Cross-sectional Dependence and Slope Heterogeneity, *Resources Policy*, 85, s.1-15.
- Alem, Y. ve Demeke, E. (2020), The Persistence of Energy Poverty: A Dynamic Probit Analysis, *Energy Economics*, 90, s.1-11.
- Alola, A. A. (2024), Global Urbanization and Ruralization Lessons of Clean Energy Access Gap, *Energy Policy*, 188, s.1-5.
- Al-Tal, R., Murshed, M., Ahmad, P., Alfar, A. J. K., Bassim, M., Elheddad, M., Nurmakhanova, M. ve Mahmood, H. (2021), The Non-linear Effects of Energy Efficiency Gains on the Incidence of Energy Poverty, *Sustainability*, 13(19), s.1-20.
- Amin, A., Liu, Y., Yu, J., Chandio, A. A., Rasool, S. F., Luo, J. ve Zaman, S. (2020), How Does Energy Poverty Affect Economic Development? A Panel Data Analysis of South Asian Countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 27, s.31623-31635.
- Bai, R. ve Liu, Y. (2023), Natural Resources as a Source of Financing Energy Poverty Reduction? Resources Extraction Perspective, *Resources Policy*, 82, s.1-13.
- Baltagi, B. H. ve Wu, P. X. (1999), Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR(1) Disturbances, *Econometric Theory*, 15(06), s.814-823.
- Banerjee, R., Mishra, V. ve Maruta, A. A. (2021), Energy Poverty, Health and Education Outcomes: Evidence from the Developing World, *Energy Economics*, 101, s.1-21.
- Bardazzi, R., Bortolotti, L. ve Pazienza, M. G. (2021), To Eat and not to Heat? Energy Poverty and Income Inequality in Italian Regions, *Energy Research & Social Science*, 73, s.1-15.
- Beck, N. ve Katz, J. N. (1995), What to Do (and Not to Do) with Time-series Cross-section Data, *American Political Science Review*, 89, s.634-647.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982), Serial Correlation and the Fixed Effects Model, *The Review of Economic Studies*, 49(4), s.533-549.
- Belaïd, F. (2022), Implications of Poorly Designed Climate Policy on Energy Poverty: Global Reflections on the Current Surge in Energy Prices, *Energy Research & Social Science*, 92, s.1-11.
- Boardman, B. (1991), *Fuel Poverty: From Cold Homes to Affordable Warmth*, 1. Basım, Michigan: Belhaven Press.
- Boemi, S. N. ve Papadopoulos, A. M. (2019), Energy Poverty and Energy Efficiency Improvements: A Longitudinal Approach of the Hellenic Households, *Energy and Buildings*, 197, s.242-250.
- Borge, L. E., Parmer, P. ve Torvik, R. (2015), Local Natural Resource Curse? *Journal of Public Economics*, 131, s.101-114.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980), The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47 (1), s.239-253.
- Chai, A., Ratnasiri, S. ve Wagner, L. (2021), The Impact of Rising Energy Prices on Energy Poverty in Queensland: A Microsimulation Exercise, *Economic Analysis and Policy*, 71, s.57-72.
- Charlier, D., Legendre, B. ve Risch, A. (2019), Fuel Poverty in Residential Housing: Providing Financial Support Versus Combatting Substandard Housing, *Applied Economics*, 51(49), s.5369-5387.

- Che, X., Zhu, B. ve Wang, P. (2021), Assessing Global Energy Poverty: An Integrated Approach, *Energy Policy*, 149, s.1-10.
- Chien, F., Sadiq, M., Li, L. ve Sharif, A. (2023), The Role of Sustainable Energy Utility, Natural Resource Utilization and Waste Management in Reducing Energy Poverty: Evidence from South Asian Countries, *Utilities Policy*, 82, s.1-7.
- Churchill, S. A., Smyth, R. ve Trinh, T. A. (2022), Energy Poverty, Temperature and Climate Change, *Energy Economics*, 114, s.1-13.
- Costa-Campi, M. T., Jové-Llopis, E. ve Trujillo-Baute, E. (2019), Energy Poverty in Spain: An Income Approach Analysis, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 14(7-9), s.327-340.
- Dauvin, M. ve Guerreiro, D. (2017), The Paradox of Plenty: A Meta-analysis, *World Development*, 94, s.212-231.
- de La Paz, P. T., Juarez Tarrega, F., Su, Z. ve Monllor, P. (2022), Sources of Energy Poverty: A Factor Analysis Approach for Spain, *Frontiers in Energy Research*, 10, s.1-18.
- Doğanalp, N., Ozsolak, B. ve Aslan, A. (2021), The Effects of Energy Poverty on Economic Growth: A Panel Data Analysis for BRICS Countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 28(36), s.50167-50178.
- Domguia, E. N., Ngounou, B. A., Pondie, T. M. ve Bitoto, F. E. (2024), Environmental Tax and Energy Poverty: An Economic Approach for an Environmental and Social Solution, *Energy*, 308, s.1-15.
- Dong, K., Dou, Y. ve Jiang, Q. (2022), Income Inequality, Energy Poverty, and Energy Efficiency: Who Cause who and how? *Technological Forecasting and Social Change*, 179, s.1-15.
- Drescher, K. ve Janzen, B. (2021), Determinants, Persistence, and Dynamics of Energy Poverty: An Empirical Assessment using German Household Survey Data, *Energy Economics*, 102, s.1-17.
- Durbin, J. ve Watson, G. S. (1971), Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression III, *Biometrika*, 38(1-2), s.159-178.
- Farrukh, B., Younis, I. ve Longsheng, C. (2023), The Impact of Natural Resource Management, Innovation, and Tourism Development on Environmental Sustainability in Low-income Countries, *Resources Policy*, 86, s.1-11.
- Frees, E. W. (1995), Assessing Cross-sectional Correlation in Panel Data, *Journal of Econometrics*, 69, s.393-414.
- Frees, E. W. (2004), *Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications in the Social Sciences*, 1. Basım, Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, M. (1937), The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis of Variance, *Journal of the American Statistical Association*, 32(200), s.675-701.
- Gakuru, E., Yang, S., Namahoro, J. P., Nie, P., Bunje, M. Y. ve Aslam, N. (2024), Energy-focused Green Climate Policies and Trade Nexus: Do Heterogeneous Effects on Clean Energy Poverty Matter? *Energy*, 294, s.1-15.
- Ghosh, P., Chatterjee, V., Paul, A., Ghosh, D. ve Husain, Z. (2024), Reducing Energy Poverty: How to Empower Women and Switch to Clean Fuel in India? *Energy Research & Social Science*, 110, s.1-19.
- González-Eguino, M. (2015), Energy Poverty: An Overview, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, s.377-385.
- Guevara, Z., Mendoza-Tinoco, D. ve Silva, D. (2023), The Theoretical Peculiarities of Energy Poverty Research: A Systematic Literature Review, *Energy Research & Social Science*, 105, s.1-16.

- Halkos, G. E. ve Gkampoura, E. C. (2021), Evaluating the Effect of Economic Crisis on Energy Poverty in Europe, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 144, s.1-11.
- Hassan, S. T., Batool, B., Zhu, B. ve Khan, I. (2022), Environmental Complexity of Globalization, Education, and Income Inequalities: New Insights of Energy Poverty, *Journal of Cleaner Production*, 340, s.1-12.
- Igawa, M. ve Managi, S. (2022), Energy Poverty and Income Inequality: An Economic Analysis of 37 Countries, *Applied Energy*, 306, s.1-18.
- Isherwood, B. C. ve Hancock, R. M. (1979), *Household Expenditure on Fuel: Distributional Aspects*, 1. Basım, London: Economic Adviser's Office.
- Jayasinghe, M., Selvanathan, E. A. ve Selvanathan, S. (2021), Energy Poverty in Sri Lanka, *Energy Economics*, 101, s.1-12.
- Jiang, L., Shi, X., Feng, T. ve Yan, M. (2024), Age-driven Energy Poverty in Urban Household: Evidence from Guangzhou in China, *Energy for Sustainable Development*, 78, s.1-16.
- Karpinska, L. ve Śmiech, S. (2023), Multiple Faces of Poverty. Exploring Housing-costs-induced Energy Poverty in Central and Eastern Europe, *Energy Research & Social Science*, 105, s.1-11.
- Koengkan, M., Fuinhas, J. A., Auza, A. ve Ursavaş, U. (2023), The Impact of Energy Efficiency Regulations on Energy Poverty in Residential Dwellings in the Lisbon Metropolitan Area: An Empirical Investigation, *Sustainability*, 15(5), s.1-29.
- Koomson, I. ve Churchill, S. A. (2022), Employment Precarity and Energy Poverty in Post-apartheid South Africa: Exploring the Racial and Ethnic Dimensions, *Energy Economics*, 110, s.1-11.
- Legendre, B. ve Ricci, O. (2015), Measuring Fuel Poverty in France: Which Households are the Most Fuel Vulnerable? *Energy Economics*, 49, s.620-628.
- Li, W., Chien, F., Hsu, C. C., Zhang, Y., Nawaz, M. A., Iqbal, S. ve Mohsin, M. (2021), Nexus between Energy Poverty and Energy Efficiency: Estimating the Long-run Dynamics, *Resources Policy*, 72, s.1-10.
- Liu, X. (2023), Tourism Development, Environmental Regulations, and Natural Resource Management: Evidence from G20 Countries, *Resources Policy*, 86, s.1-11.
- Liu, K., Jia, J., Zuo, Z. ve Ando, R. (2018), Heterogeneity in the Effectiveness of Cooperative Crossing Collision Prevention Systems, *Transportation Research Part C*, 87, s.1-10.
- Mahumane, G. ve Mulder, P. (2022), Urbanization of Energy Poverty? The case of Mozambique, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 159, s.1-14.
- Makate, M. (2024), Turning the Page on Energy Poverty? Quasi-experimental Evidence on Education and Energy Poverty in Zimbabwe, *Energy Economics*, 137, s.1-20.
- Mawutor, J. K. M., Gborse, F. C., Agbanyo, R. ve Sogah, E. (2024), Inflation and Energy Poverty: Threshold Effect of Governance Quality in Africa, *Journal of Economic Studies*, 51(1), s.222-237.
- Maza, A. ve Gutiérrez-Portilla, P. (2022), Outward FDI and Exports Relation: A Heterogeneous Panel Approach Dealing with Cross-sectional Dependence, *International Economics*, 170, s.174-189.
- McGee, J. A. ve Greiner, P. T. (2019), Renewable Energy Injustice: The Socio-environmental Implications of Renewable Energy Consumption, *Energy Research & Social Science*, 56, s.1-11.
- Mishra, R., Rahut, D. B., Bera, S., Dendup, N. ve Sonobe, T. (2024), In Pursuit of Sustainable Development Goal 7- Evidence of Clean Cooking Fuel Usage from 46 Developing Countries, *The Electricity Journal*, 37, s.1-11.
- Muhammad, S., Pan, Y., Ke, X., Agha, M. H., Borah, P. S. ve Akhtar, M. (2023), European Transition toward Climate Neutrality: Is Renewable Energy Fueling Energy Poverty across Europe? *Renewable Energy*, 208, s.181-190.

- Mukelabai, M. D., Wijayantha, K. G. U. ve Blanchard, R. E. (2023), Using Machine Learning to Expound Energy Poverty in the Global South: Understanding and Predicting Access to Cooking with Clean Energy, *Energy and AI*, 14, s.1-13.
- Murshed, M. (2022), Pathways to Clean Cooking Fuel Transition in Low and Middle Income Sub-Saharan African Countries: The Relevance of Improving Energy Use Efficiency, *Sustainable Production and Consumption*, 30, s.396-412.
- Naeem, M. A., Appiah, M., Taden, J., Amoasi, R. ve Gyamf, B. A. (2023), Transitioning to Clean Energy: Assessing the Impact of Renewable Energy, Bio-capacity and Access to Clean Fuel on Carbon Emissions in OECD Economies, *Energy Economics*, 127, s.1-11.
- Nguyen, C. P. ve Nasir, M. A. (2021), An Inquiry into the Nexus between Energy Poverty and Income Inequality in the Light of Global Evidence, *Energy Economics*, 99, s.1-14.
- Nguyen, C. P. ve Su, T. D. (2021), The 'Vicious Cycle' of Energy Poverty and Productivity: Insights from 45 Developing Countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 28(40), s.56345-56362.
- Nkoa, B. E. O., Tadadjeu, S. ve Njangang, H. (2023), Rich in the Dark: Natural Resources and Energy Poverty in Sub-Saharan Africa, *Resources Policy*, 80, s.1-19.
- Okushima, S. (2016), Measuring Energy Poverty in Japan, 2004-2013, *Energy Policy*, 98, s.557-564.
- Okushima, S. (2017), Gauging Energy Poverty: A Multidimensional Approach, *Energy*, 137, s.1159-1166.
- Oliveras, L., Borrell, C., González-Pijuan, I., Gotsens, M., López, M. J., Palència, L., Artazcoz, L. ve Mari-Dell'Olmo, M. (2021), The Association of Energy Poverty with Health and Wellbeing in Children in a Mediterranean City, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, s.1-11.
- Oum, S. (2019), Energy Poverty in the Lao PDR and its Impacts on Education and Health, *Energy Policy*, 132, s.247-253.
- Özdamar, İ. H. ve Ersoy, G. (2016), Standart Skorlar Kullanılarak Ürün Kalite Performansının Belirlenmesi ve Bir Çalışma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 20(1), s.142-147,
- Papada, L. ve Kaliampakos, D. (2016), Measuring Energy Poverty in Greece, *Energy Policy*, 94, s.157-165.
- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, IZA Discussion Paper, No: 1240.
- Qi, X., Chen, J., Wang, J., Liu, H. ve Ding, B. (2024), The Impact of Urbanization on the Alleviation of Energy Poverty: Evidence from China, *Cities*, 151, s.1-12.
- Reddy, A. K. N., Annecke, W., Blok, K., Bloom, D., Boardman, B., Eberhard, A., Ramakrishna, J., Wodon, Q. ve Zaidi, A. K. M. (2000), Energy and Social Issues, (Ed.: J. Goldemberg), *World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability*, s.39-60, New York: UNDP.
- Raghutla, C. ve Chittedi, K. R. (2022), Energy Poverty and Economic Development: Evidence from BRICS Economies, *Environmental Science and Pollution Research*, 29(7), s.9707-9721.
- Ritchie, H., Rosado, P. ve Roser, M. (2019), *Access to Energy*, <https://ourworldindata.org/energy-access>, (Erişim Tarihi: 01.11.2024).
- Riva, M., Makasi, S. K., Dufresne, P., O'Sullivan, K. ve Toth, M. (2021), Energy Poverty in Canada: Prevalence, Social and Spatial Distribution, and Implications for Research and Policy, *Energy Research & Social Science*, 81, s.1-12.
- Simionescu, M., Radulescu, M., Cifuentes-Faura, J. ve Balsalobre-Lorente, D. (2023), The Role of Renewable Energy Policies in TACKLING Energy Poverty in the European UNION, *Energy Policy*, 183, s.1-11.

- Sokołowski, J., Lewandowski, P., Kielczewska, A. ve Bouzarovski, S. (2020), A Multidimensional Index to Measure Energy Poverty: The Polish Case, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 15(2), s.92-112.
- Song, Y., Gao, J. ve Zhang, M. (2023), Study on the Impact of Energy Poverty on Income Inequality at Different Stages of Economic Development: Evidence from 77 Countries around the World, *Energy*, 282, s.1-11.
- Sule, I. K., Yusuf, A. M. ve Salihu, M. K. (2022), Impact of Energy Poverty on Education Inequality and Infant Mortality in some Selected African Countries, *Energy Nexus*, 5, s.1-7.
- Swart, J. ve van Noije, P. (2024), The Role of Foreign Direct Investment in Solving Electricity Poverty in Brazil, *Energy Strategy Reviews*, 54, s.1-16.
- Tamasiga, P., Onyeaka, H., Bakwena, M. ve Ouassou, E. H. (2024), Pricing the Future: Unveiling the Effects of Carbon Pricing on Socio-economic Outcomes and Energy Poverty, *International Journal of Sustainable Energy*, 43(1), s.1-35.
- ul Husnain, M. I., Nasrullah, N., Khan, M. A. ve Banerjee, S. (2021), Scrutiny of Income Related Drivers of Energy Poverty: A Global Perspective, *Energy Policy*, 157, s.1-13.
- Ullah, S., Khan, M., ve Yoon, S. M. (2021), Measuring Energy Poverty and its Impact on Economic Growth in Pakistan, *Sustainability*, 13, s.1-19.
- Ürge-Vorsatz, D. ve Herrero, S. T. (2012), Building Synergies between Climate Change Mitigation and Energy Poverty Alleviation, *Energy Policy*, 49, s.83-90.
- Vandyck, T., Della Valle, N., Temursho, U. ve Weitzel, M. (2023), EU Climate Action through an Energy Poverty Lens, *Scientific Reports*, 13(1), s.1-10.
- Wang, S., Xie, Z., Wu, R. ve Feng, K. (2022), How Does Urbanization Affect the Carbon Intensity of Human Well-being? A Global Assessment, *Applied Energy*, 312, s.1-12.
- Wang, Y., Qiao, G., Ahmad, M. ve Yang, D. (2023), Modeling the Impact of Fiscal Decentralization on Energy Poverty: Do Energy Efficiency and Technological Innovation Matter? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20, s.1-17.
- Wang, Y., Zhou, K., Wang, X., Yang, T. ve Chen, H. (2024), Can Carbon Tax Revenue Recycling Coordinate Climate Mitigation and Energy Poverty Alleviation? *Energy*, 308, s.1-14.
- WOO. (2024), *World Oil Outlook 2050*, Organization of the Petroleum Exporting Countries: <https://publications.opec.org/woo>, (Erişim Tarihi: 26.10.2024).
- Worldbank. (2024), <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#>, (Erişim Tarihi: 07.05.2024).
- Xiao, Y., Feng, Z., Wu, H. ve Wang, S. (2023), Every Rose has its Thorn: Do Environmental Regulations Exacerbate Regional Energy Poverty? *Journal of Cleaner Production*, 419, s.1-13.
- Xia, S., Yang, Y., Qian, X. ve Xu, X. (2022), Spatiotemporal Interaction and Socioeconomic Determinants of Rural Energy Poverty in China, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, s.1-15.
- Zhang, J., Faraz Raza, S. M., Huang, Y. ve Wang, C. (2023), What Affect Energy Poverty in China? A Path towards Sustainable Development, *Economic Research*, 36(2), s.1-21.
- Zhou, K., Wang, Y., Wang, H. ve Tan, J. (2024), Does China's outward Foreign Direct Investment Alleviate Energy Poverty in Host Countries? Evidence from Countries along the Belt and Road Initiative, *Renewable Energy*, 223, s.1-11.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 659-669, doi: 10.11616/asbi.1585961

İkinci Dünya Savaşının Talihsizlerinden Biri: Cahit Sıtkı Tarancı

One of The *Hapless Victims* of The World War Two: Cahit Sıtkı Tarancı

Hatice Gökçe BAL¹

Geliş Tarihi (Received):15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted):08.02.2025

Yayın Tarihi (Published):25.03.2025

Öz: Cahit Sıtkı Tarancı'nın savaşla tanışıklığı ilkokula başladığı dönemlerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu gözlemlemesiyle başlar. Bu atmosfer şairin ilerideki şiirlerinin şekillenmesine etki eden nedenlerden birisi olmuştur. Paris'e gittikten sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla şiirlerinde ölüm, korku, karamsarlık ve yaşama sıkı sıkıya bağlanma duyguları gözlemlenir. Tarancı; *Bir Haritam Vardı Benim, Sulh Bir Hatıra Oldu, Robenson, Hastanede Ziyaret Günü, Bir de Bakmışım ki Ölmüşüm, Kuşlar, İmkânsız Dostluk* adlı şiirlerinde savaş psikolojisinin tesirini yansıtır. Bu tesir daha sonraki şiirlerinde de gözlemlenebilir. Bu çalışmada, bu şiirler çerçevesinde Tarancı'nun dünya savaşı karşısındaki şair tutumu araştırılmıştır. Şairin ruh dünyasındaki değişim ve bunun şiirlerine etkisi analiz edilmiştir. Bu kapsamda savaş öncesindeki, esnasındaki ve sonrasındaki şiirleri karşılaştırılarak ölüm, korku ve yaşam sevinci gibi temalar değerlendirilmiştir. Şairin bireysel ve toplumsal perspektifleri, anlatım teknikleri ve dili incelenmiş; savaşın, eserlerindeki edebî etkisi ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Cahit Sıtkı Tarancı, 2. Dünya Savaşı, savaş psikolojisi, Türk şiiri.

&

Abstract: Cahit Sıtkı Tarancı's acquaintance with war began during his early years of primary school when he observed the challenging situation of the Ottoman Empire. This early exposure played a significant role in shaping the themes, emotions, and thoughts of his future poems. After his journey to Paris in 1940, the outbreak of World War II is reflected in his poetry through themes of death, fear of death, pessimism, and a strong attachment to life as a contrasting sentiment. During his attempt to return to his homeland, Tarancı's poems, such as *Bir Haritam Vardı Benim, Sulh Bir Hatıra Oldu, Robenson, Hastanede Ziyaret Günü, Bir de Bakmışım ki Ölmüşüm, Kuşlar* and *İmkânsız Dostluk* vividly reflect the influence of war psychology. This influence continues to be discernible in his later poems, particularly in *Harp Baharı, Mademki Güzelsin, Şaşkın Dünya, Memleket İsterim* and *Kış Mevsimi*. This study aims to explore Tarancı's poetic response to World War II within the context of these poems. The transformation of the poet's inner world and its impact on his poetry has been analyzed. In this context, his poems before, during and after the war have been compared, evaluating, themes such as death, fear and joy of life. The poet's individual and social perspectives, narrative techniques and language have been examined, revealing the literary impact of war on his works.

Keywords: New Turkish Literature, Cahit Sıtkı Tarancı, World War II, war psychology, Turkish poetry.

Atıf/Cite as:Bal, H. G.,(2025). İkinci Dünya Savaşının Talihsizlerinden Biri: Cahit Sıtkı Tarancı. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 659-669. doi: 10.11616/asbi.1585961

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Hatice Gökçe Bal, İstanbul Haliç Üniversitesi, haticegokcebal@halic.edu.tr.

1. Giriş

Savaşlar her zaman felakete sebep olup ekonomik, psikolojik, fiziksel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda birçok farklı disiplini de etkilemiş ve bu disiplinleri şekil, içerik, fikir açılarından tesiri altında bırakmıştır. Bu bağlamda hem 1. Dünya Savaşı'nın hem de 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın izlerini edebî metinlerde görmek mümkündür. Bu izler bazen edebî metinde fon olarak görülürken, bazen de hakikatin aksettiricisi olarak görülür. Bu dönemin şahidi olan yazar ve şairler de savaşın zihinlerinde ve hissiyatlarında bıraktığı izlenimlerini eserlerinde tema, fon, imge olarak işlemişlerdir.

Türk Edebiyatı'nda her iki savaşın müşahidi olan 1940 kuşağı şair ve yazarlarının eserlerinde savaşın derin izlerini görmek mümkündür. İlgili eserlerde bu akislerin karamsarlık, ölüm korkusu, hamaset gibi duygu ve temalara dönüştüğü görülür. 1940 kuşağı ediplerinin çocukluk dönemleri 1. Dünya Savaşı'na tesadüf ederken, gençlik dönemleri de 2. Dünya Savaşı'na denk gelmiştir. Dolayısıyla her iki savaştan da etkilenmişlerdir. Bu şair ve yazarlar, 1. Dünya Savaşı'nda yaşanan maddî ve manevî yıkımın bizzat şahidi olmuşlardır. Her ne kadar savaşın doğrudan tarafı olmayan bir ülkenin mensubu olsalar da 2. Dünya Savaşı'nın küresel ölçekte etkili olmasından dolayı bu savaşın meydana getirdiği buhranlı dönemin atmosferinden de etkilenmişlerdir².

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'na müdahil olmama tercihi 1. Dünya Savaşı'nın ardından ülkenin ekonomik, siyasî durumu ve barış politikası gütmeye sebeplerinden kaynaklanmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın akabinde kurtuluş mücadelesi verilerek yeniden kurulan Türkiye Cumhuriyeti "*Yurtta sulh cihanda sulh*" düsturuyla hareket edip savaşın tarafı olmayacak bir politika izlemiştir³. İsmet İnönü'nün toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmadan savaşın dışında kalma siyaseti, savaş dönemi boyunca başarıyla ilerlese de büyük bir dünya savaşının tesiri ekonomik, sosyal, siyasî boyutlarıyla Türkiye'ye de yansımıştır. Türkiye ekonomik açıdan savaşın yarattığı ağır koşullara katlanmak durumunda kalmıştır.

Bu savaş 1 Eylül 1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlamış; İngiltere, Rusya, Japonya, Fransa, İtalya gibi tarafların da müdahil olmasıyla genişlemiştir. 9 Ağustos 1945'te Amerika'nın Nagazaki'ye attığı atom bombasıyla fiilî olarak sona eren savaşın neticeleri bütün dünyayı etkilemiştir.

Bütün dünyayı etkisi altına alan bu sıcak savaşın Türkiye'ye teması Almanya'nın Mayıs 1940'ta Fransa'ya saldırmasıyla olmuştur. Jeopolitik konumu nedeniyle savaşın taraflarını ve seyrini ilgilendirmesi Türkiye'nin savaşa çekilmesi için önem arz etmekteydi. Fakat tüm baskılara, ambargolara rağmen Türkiye savaşa katılmamak hususunda direnmeye devam etmiştir.

Bu dönemi kapsayan 1943 ve 1945 yılları arasında Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve ekonomik durum diğer disiplin ve alanlara yansıdığı gibi Türk Edebiyatı'nda da yoğun olarak işlenmiştir. Tanzimat'tan bu yana toplum meselelerinin edebî eserlerde konu edinmesi anlayışı büyük oranda devam etmektedir. Toplumun siyasî, ekonomik, psikolojik sıkıntılarına etken olan savaş; dönemin dergi, gazete, roman, hikâye ve şiirlerine konu edilir. Bu kapsamda Attilâ İlhan, Peyami Safa, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Oktay Rıfat, Ayla Kutlu, Rıfat Ilgaz gibi isimler savaşın ekonomik sıkıntılarına⁴; Kemal Tahir, Reşat Enis Aygen, Faik Baysal gibi Toplumcu Gerçekçi şairler savaşın ideolojik boyutuna⁵; Garip akımı şairleri, Cahit Sıtkı, Ziya Osman Saba savaşın psikolojik tesirlerine eserlerinde yer vermişlerdir.

Bu çalışma Cahit Sıtkı Tarancı'nun eserlerinde savaşın tanıklığının izlerini takip etmiştir. Bu kapsamda dönemin tarihsel ve biyografik bağlamı göz önünde bulundurularak Tarancı'nun savaş tanıklığını

² Bahsi edilen yazar ve şairlerin ismine çalışmanın bütünlüğü açısından yer verilmekle beraber, esas mevzunun odağından çıkmamak adına detaylı bir şekilde bakılamayacaktır. İlgili yazar ve şairlerin savaş konulu eserlerine değinen çalışmalar için bkz.: Hande Sonsöz, *2. Dünya Savaşının Türk Hikâyesi ve Romanına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.; Alev Sınar Çılğın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003.

³ Türkiye'nin savaş karşısındaki politikasına dair tarihsel bilgiler için bkz.: Baki Öz, *Bıçağın Sırtında Siyaset: 2. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, İst., Can Yay., 1996.

⁴ Alev Sınar Çılğın, ilgili yazarların ilgili eserlerine adı geçen çalışmasında tafsilatıyla eğilmiştir. Alev Sınar Çılğın, a.g.e.

⁵ Oğuz Bilge Güngördü, "*Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi*", *Bilgi – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.89, s.121-142, 2019.

eserlerine nasıl işlediği araştırılmıştır. Nitel bir inceleme yöntemi kullanılarak şairin savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında yazdığı şiirler karşılaştırılmıştır. Bununla beraber tematik ve dilbilimsel analizler yapılmıştır. Şiirlerde kullanılan imgeler, anlatım teknikleri ve dil özellikleri detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

2. Türk Edebiyatı'nda 2. Dünya Savaşı'nın Etkileri

Savaşlar; ülkelerin siyasî, ekonomik, sosyal meselelerini doğrudan etkileyen, değiştirip dönüştüren aynı zamanda teknolojik ve sanatsal faaliyetlerine de tesir eden hadiselerdir. Tarih içerisinde savaşların akabinde yeni akımların, felsefelerin, sanatların ortaya çıktığı gözlemlenir. 1. Dünya Savaşı'yla Dadaizm'in, 2. Dünya Savaşı'yla da Egzistansiyalizm'in sanat ürünleri üzerindeki gelişimini görmek bu duruma örnek olarak verilebilir⁶.

Bir insanlık durumu, sosyal bir hadise olan savaşlar bu inkişaflarıyla edebî eserlerin evrensel teması hâline gelmiştir. Bu bağlamda 2. Dünya Savaşı'nın olumsuz tesirleri de edebî eserler içerisinde gerek tema gerek konu gerekse hissiyat açısından hatıra, şiir, tiyatro, roman ve hikâye gibi türler aracılığıyla yansıtılmıştır. Türk Edebiyatı'nda 2. Dünya Savaşı'nın yansımalarını farklı şekillerde görmek mümkündür. Birincisi konusunu doğrudan savaştan alan eserlerdir. Bir diğeri savaşın bıraktığı hissiyatla kaleme alınanlardır. Üçüncü olarak ise savaş karşıtlığı üzerine olan edebî metinler sayılabilir. Bu doğrultuda dönemin yazar ve şairleri iki kutupta toplanmışlardır. 1. grupta ideolojik ve siyasî söylem üzerine eser veren Toplumcu Gerçekçi yazar ve şairler zikredilebilir. Bu grupta bulunan yazar ve şairlerin savaş karşıtlığı propagandası yaptıkları, savaşa karşılık barışın yüceltilmesi gerektiğine dair inançlarını dillendirdikleri görülmektedir. "Toplumcu gerçekçi şairlerin şiirlerinde işledikleri savaş karşıtlığı büyük oranda ikinci Dünya Savaşı'na olan tepkilerine yöneliktir." (Ertuş, 2017: 4) Çalışmanın odak noktasında edebî tür açısından şiir olduğundan burada bu grupta yer alan şairler anılabilir. Nazım Hikmet, Hasan İzzet Dinamo, Arif Damar, A. Kadir, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat, Fethi Giray gibi bahse konu olacak şairler savaşın yıkımının boyutunu ideolojik söylemlerle dile getirmişlerdir. Diğer taraftan sayıları az ve amaçları farklı olmakla birlikte savaşa girme taraftarı olan isimler de vardır. Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Emir Erkilet gibi şahsiyetler Türkiye'nin Almanya'yla müttefik olup savaşa girmesinin Sovyet boyunduruğu altındaki Türklerin kurtarılması için faydalı olabileceğini savunan broşürler yayımlarlar⁷. Bir diğer görüş üzerinden değerlendirilecek olunursa; bir kutuplaşma veya gruplaşmadan söz edilemeye de ortak bir tavrın içerisinde olan şairler savaşın bunalımlı atmosferinden etkilenip şiirlerinde hissiyatlarını yansıtırlar. Burada kendi içlerinde de grup olan Garip şairleri, Asaf Halet Çelebi, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ceyhun Atuf Kansu, Ümit Yaşar Oğuzcan sayılabilir. Aynı zamanda çalışmanın odak ismi olan Cahit Sıtkı da bu ortak tavırdaki şairlerin içerisinde. Bu şairler 1940 Kuşağı Saf Şiir taraftarı olarak görülürken Cahit Sıtkı da esas meselesi şiir olan bir şair olarak savaşı yakından izlemiş ve savaşın etkilerini şiire hissiyat açısından aksettirmiştir.

Cahit Sıtkı ve onun gibi birkaç yazar ve şair Türkiye dışında, savaşın olduğu yerlerde bulduklarından savaşın yıkımına, korku dolu atmosferine, tehlikesine yakından şahitlik etmişlerdir. "Yakup Kadri Karaosmanoğlu 2. Dünya Savaşı başladığı sırada Hollanda'da, Hamdullah Suphi Tanrıöver Romanya'da elçi sıfatıyla Türkiye'yi temsil etmektedir. Melih Cevdet Anday sosyoloji eğitimi almak için Belçika'da, Samim Kocagöz sanat tarihi ve felsefe tarihi tahsili için Lozan'da, Cahit Sıtkı Tarancı ve Oktay Rifat Horozcu siyasal bilimler okumak üzere Fransa'dadırlar. Savaş başlayınca bazıları son derece trajik şartlar altında Türkiye'ye dönerler." (Çılgın, 2003: 11) Savaş esnasında Türkiye'de bulunan şair ve yazarların çoğu ise ülke savaşın siyasî tarafı olmadığı için gelişmeleri gazete ve radyodan takip etmişlerdir.

Bu çalışmanın konusu şiir ve şairi Cahit Sıtkı olduğundan, kapsam dışında kalan yazar ve diğer türler başka bir çalışmanın konusunu oluşturur. Bu hususta doktora tezini kitaplaştırmış olan Alev Sınar Çılgın'ın *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı* isimli çalışması önem arz etmektedir. Çalışmanın devamında, Cahit Sıtkı'nın şiir anlayışını şekillendiren hayat hikâyesi, etkilendiği kaynaklar ve savaş

⁶ Hatice Alemdar, *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Savaşın ve Siyasi Ekonomik Yapılanmanın Almanya'daki Resim, Heykel, Performans Sanatları Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

⁷ Mithat Kadri Vural, "2. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Sosyalistlerin Taktiği ve Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.39, s.693-714, 2019.

döneminde şiirine yansıttığı unsurlar ele alınacak; ilgili şiirleri savaş teması ve duygusu açısından incelenecektir. Şairin yetişme ortamı ve hayat hikâyesi önemli bir noktayı aydınlatmaktadır. Cahit Sıtkı'nın çocukluğunda da savaşa tanık olması dikkat çekicidir. Bu nedenle Paris'teki savaş deneyimi, onun yaşamındaki ilk savaş tanıklığı değildir.

3. Şairin Hayatı Şiire Dâhil*

Diyarbakır'ın soylu ailelerinden Pirinççizadelere mensup olan Cahit Sıtkı, ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası onun vali olmasını istemektedir. Cahit Sıtkı bir yandan bu beklentiyle yaşarken, diğer yandan dönemin tarihî, siyasî, ekonomik ve sosyal koşulları içinde büyümektedir. “İlkokula başladığı dönem (1917), Osmanlı Devleti'nin parçalanmak üzere masaya yatırıldığı; acının ve ıstırapın milletçe en kesif bir şekilde yaşandığı, bölüşüldüğü yıllardır. Söylenen hüznü gurbet türküleri, savaştan geri dönemeyen, -esir mi alındıkları, yaralı mı/ölü mü oldukları da belli olmayan yitkin insanların acıklı hikâyeleri onun çocukluk ruhunun ikinci önemli etki kaynağını oluşturur.” (Korkmaz, 2002: 35) Bu tarihsel gerçeklikte çocukluk dönemini geçirirken ailesinin beklentilerini karşılamak için İstanbul'a eğitim almaya gönderilir. Önce Galatasaray sonra Saint Joseph gibi itibarlı okullarda eğitim hayatı devam eder. “Fiziki görünümünün neden olduğu özgüven eksikliği sebebiyle hassas bir mizaca sahip olmakla birlikte aileden uzak kalması da onun üzerinde olumsuz etkilere sebep olur. Cahit Sıtkı, içe dönük karakteriyle yalnızlık hissederken kitaplara, şiir yazmaya ve okumaya tutunur.” (Soydaş, 2024: 24) Bu hissiyatlar şiirlerinde de bir izdüşüm olarak devam edecektir. Dolayısıyla 2. Dünya Savaşı tanıklığından önceki şiirlerine de bakıldığında şiirlerinin karamsarlık, ölüm, kötümserlik baskısı altında olduğu görülür. Savaşa tanıklığı ise şiirinde bir başka duygu hâlinin, açılan bir hissiyatın kırılma noktasını oluşturacaktır. Bu husus çalışmanın ilerleyen bölümlerinde izah edilecektir. Bu noktada şairin şiirlerinde dünya görüşünü, hayatını, kişiliğini geniş çerçevede ve kronolojik olarak görmek için şiirle tanışmasına dikkat çekmekte fayda vardır.

Lise yıllarında yaşadığı duygulardan uzaklaşmak için okumaya yönelir. Bu ilgi onu şiire yaklaştırır ve sınıf arkadaşı Ziya Osman Saba ile dostluk kurmasını sağlar. Şiir üzerine yaptıkları sohbetler yoğunlaştıkça ikisi de derslerinden uzaklaşmaya başlar. Babasının beklentilerinden uzaklaşan Cahit Sıtkı, giderek artan bir başarısızlık kaygısı yaşar. Bu duygularını Ziya Osman Saba'ya bir mektubunda şöyle anlatır: “Ya veremezsem! Çok feci Ziya! Düşün on üç seneden beri mektebe gidiyorum. Böyle bir felaket karşısında ne yapılır, ne yapılabilir ki sanki?(...) Gececeksin, geçeceğim, geçeceğiz Ziya! İkmale kalmak gibi manasız şeyler bizlere mev'ud daha nice sıkıntılar yanında hiçtir.” (Tarancı, 2007: 41.) Bu mektuplar, şairin yaşamının şiirine nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışma açısından ise *Ziya'ya Mektuplar*, şairin şiirlerinin mektuplarla paralel okunmasına kaynaklık eder. Böylece şairin savaş psikolojisini hayatının kronolojik seyrinde gözlemlene imkân elde edilebilir. Zira Mehmet Kaplan'ın “Şairimizin özel hayatıyla, gündelik hayatının meselelerini şiirine tematik olarak yansıtma tavrı, eserleri kronolojik sırayla okunduğunda açıkça hissedilir.” (Kaplan, 1973: 90) sözünden yola çıkılırsa bu ikili okuma bir metot olarak kullanılabilir.

Şairin şiire meylenmesiyle beraber okul hayatı da başarısız bir seyrinde ilerlemeye başlar. Bu hâl içerisinde şiir çizgisi de şekillenmiştir. Bundan sonra şiir onun için her şeyden önce gelecek ve o, saf şiir yanlısı olacaktır. Tarancı; “Şair ister sevgilinin servi boyundan, ister bir savaştan, ister mahallesinin fakirliğinden, ister haksızlıktan bahsetsin, kendi bileceği iştir, yeter ki her şeyden önce şiir yazdığını bir saniye hatırlıktan çıkarmasın.” (Tarancı, 2016: 49) diyerek şiirin hayatında nerede durduğunu açık bir şekilde dile getirir.

Şair, hayatındaki bu tercihten sonra babasının zorlamasıyla devam ettirdiği eğitim hayatında başarısız olmakla kalmayıp bohem yaşantı düzenine girmiştir. Şiir ve içkiyle sürdürdüğü hayatında varoluşçu izlekler görmek de mümkündür. Zira Fransız okullarında eğitim alan, Fransız şiirlerine âşina olan, Baudelaire ve Verlaine'dan etkilenen şair, Varoluşçuluk akımının inkişafını Fransa'da yakından gözlemleyip şiirine ve şair benine aksettirecek zemini hazır bulur.

Cahit Sıtkı'nın ilk yayımlanan şiiri, Varoluşçuluk akımının felsefî görüşleriyle benzerlik gösterir. Bu şiirde hayata gelmenin acısını ve karamsarlığını yansıtan şair, eserine yaşamı ve şiir anlayışıyla örtüşen bir ad vermiştir. Şiirinin adı *Talihsiz*'dir.

“Kundaksız uzatıldın iğneli beşiğine

* Bu bölümün başlığı, Cemal Süreya için hazırlanan bir kitaptan alınmıştır. Başlığın seçilme nedeni ilgili bölümde açıklanmaktadır.

Ve böylece Azrail

Istrabı mıhladı küçücük benliğine.” (Tarancı, 1997: 26)

diyerek hayatı iğneli bir beşiğe benzetirken hayatın anlamsızlığına, zorluğuna ve dünyaya acı çekmek için geldiğine vurgu yapmak istemektedir.

Servet-i Fünûn'da yayımlanan bu şiir şair için *“hayatında bir eşini bir daha bilemediği bir sevinç kaynağı olur.”*(Korkmaz, 2002: 38)

4. *“..Ve O Şiir Bitene Kadar Siz İşgal Altındaki Bir Memlekette Gibisiniz.”**

Yaşadığını yazan, yazdığını yaşayan bir şair olarak Cahit Sıtkı Tarancı, sosyal meselelere çok girmemeye, tezli şiir yazmamaya, siyasî amaç için sanatı kullanmamaya çalışan saf şiir taraftarıdır. Tarancı'nun poetikasının temelinde şiirin bir sığınma alanı olduğu düşüncesi yatar. Şiirleri de bireysel konular içermektedir. Hisleri, fikirleri, dünyaya bakışı şiirlerinde izlenebilirken toplumsal meselelere dair görüşleri görülmez. Bireyin yalnızlığını, çatışmalarını, bunalımını yansıtır. Bu meseleleri ele alırken nutuk verir, telkin eder gibi bir tavır gütmeyiz. Tarancı şiirlerinin mutlak ölçüde saf olmasını dilemiş ve bunun için çalışmıştır. Şiir üzerine görüşleri kendi sözleriyle daha iyi ifade edilir:

“San’at eserinin din, terbiye, milliyet, sınıf...ilah, gibi içtimâî şartlarla münasebeti, suyun oksijen ve hidrojenle olan münasebetinden ileri gitmez; yani o tereküp ettiği unsurlardan tamamıyla ayrı ve müstakil bir varlıktır. Bunun içindir ki san’at eserinin ‘ne’den bahsettiğine değil, ‘nasıl’ bahsettiğine bakılır.” (Tarancı, 2016: 97)

Şairin kaygısı; söylediği şeyi, mevzu bahis ettiği konuyu özgün ifadelerle dile getirmektir. Şiirindeki temaları birbirini tekrar eden belli başlı üç teme ayırmak mümkün olsa da bunları işlerken benzersiz söyleyerek başka kimsenin söyleyemeyeceği kudrette duyurmaya çalışır. Şairin bu uğraşı ölüm korkusu, dünyanın güzelliği, aşk gibi üç esas temada icra etme üzerindedir. Şair *“Her felaketi, muhabbeti, sevinci, saadeti, dünyanın en büyük hadiselerinden en küçük vakalarına kadar her şeyi, şiir için bir vesile telakki ediyorum.”* (Tarancı, 2007: 51) derken şiiri ne kadar ciddiye aldığını gösterir. 1956 yılında *Varlık* dergisine verdiği bir röportajda nasıl yazdığının sorusuna cevaben başlıkta alıntılanan cümleyi söyler. Şiirinin teşekkül aşamasındaki hissiyatını *“işgal altında bir memlekette bulunmaya”* (Tarancı, 1997: 14) benzeten şairin bu hissiyatının gerçeğini Paris'te yaşamış olduğu bilindiğinden benzetmesinin hayalî, tesadüf olmadığı da anlaşılmaktadır. Şairin şiirinin ideolojik söylemlere, nutka, radikal ifadelerle kapalı olduğu bilindiğinden 2. Dünya Savaşı esnasındaki tanıklığının izleri ruhunda bıraktığı tesir şeklinde görülür. Şiir yazma sürecini de işgal altında bir şehre benzetmesi bu tesire işaret eder. Şiir yazan adamın kör olmadığını da söyleyen Tarancı çevresinde olup biten olgu ve olaylara kendi şair duyusuyla karşılık vermiştir. Öte yandan şiirlerinde karşılık bulan olaylar, içinde yaşadığı âna aittir. Şair hayalî reel zamana işaret ederek şiirlerini kaleme alır. Bu tercihe bir örnek olarak *Düşten Güzel* şiirinin ilk dördlüğü verilebilir:

“İlktir baharın gönlümce geldiği

İlktir hem sarhoş hem ayık olduğum

Bir gerçek içindeyim düşten güzel

Sevdiğim gülüyör yanı başımda” (Tarancı, 1997: 193)

İçinde yaşadığı âni şiirlerine hissiyat olarak aksettirdiği, şiirlerinin kronolojik biçimde ve arkadaşı Ziya'ya yazdığı mektuplarla paralel okunmasıyla anlaşılır. Bu metodun fikri Mehmet Kaplan'ın *“Maddî zamana dönük duygusal bir anlatım olarak karşımıza çıkan şiirlerde Tarancı'nın iç dünyasının kronolojik okumasını yapmak, bu okumayı denk düşen takvime işaretlemek mümkün görünüyor.”* (Kaplan, 1973: 90) cümlesinden gelmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar da bu mektupların şairin şiir görüşü için önem arz ettiğini şu cümleleri ile dile getirmektedir: *“Rahmetli Ziya Osman'a yazdığı mektuplar, büyük dostluklara ne kadar müsait olduğunu ve edebiyatı ne kadar ciddiye aldığını gösterir.(...) Cahit yalnız şiirlere temas ettiği ânlarda mesut olan insanlardandı. (...) Bu hâlis şair, şiirden gayri ifade vasıtası tanımıyordu.”* (Tanpınar,1992: 447) Bu doğrultuda şairin mektuplarını şiirleriyle beraber okumak onun şahsiyetini, eserlerini, şiir görüşünü aydınlatırken şair psikolojisine de ışık tutmaktadır. Bu çalışmada şairin mevzu bahis edilen hayatının savaş dönemini kapsayan kesiti, mektuplarla eşgüdümlü okunduğunda, şairin o dönemdeki psikolojisi ve bu psikolojiye

* İlgili bölümün başlığının atfı şairin şiir görüşünü anlattığı söyleşisindeki bir cümleye aittir. İlgili yazı için bkz.: Cahit Sıtkı Tarancı, *“Şiir Üstüne”*, Otuz Beş Yaş- Bütün Şiirleri, İst., Can Yay., 1997.

eşlik eden şiirleri açıkça görülebilir. Savaş dönemindeki şiirlerini ilave ederek gönderdiği şairin mektupları, araştırmacılar için kılavuz niteliğindedir.

5. Bisikletle Kaçan Talihsiz Şair

1938 yılının sonlarında *Cumhuriyet* gazetesinin desteği ile Paris'e giden Cahit Sıtkı Tarancı hem *Science Politiques*'te öğrenciliğini sürdürür hem de *Cumhuriyet* gazetesinde hikâyeler, makaleler yazmaya devam eder. Bir taraftan da Paris radyosunda şpikerlik yapmaya başlar. *Ziya'ya Mektuplar*'dan da anlaşıldığı üzere burada yanında Oktay Rifat da vardır. Şair hayatının bu döneminde babasının hayallerini gerçekleştirmeye yakın olmasının ve Paris'te bulunmasının verdiği sevinçle, 2. Dünya Savaşı patlak vermeden önce yaşama zevkini ifade eden şiirler kaleme alır. *Desem ki* şiiri bu duruma örnek teşkil eden önemli eserlerinden birisidir.

*“Desem ki vakitlerden bir Nisan akşamıdır,
Rüzgarların en ferahlatıcısı senden esiyor,
Sende seyrediyorum denizlerin en mavisini,
Ormanların en kuytusunu sende gezmekteyim,
Senden kopardım çiçeklerin en solmazını,
Toprakların en bereketlisini sende sürdüm,
Sende tattım yemişlerin cümlesini.”* (Tarancı, 1997: 139)

Hayatından şikâyet etmediği, hâlinden memnun olduğu bu dönemde, 2. Dünya Savaşı siyasetin gündeminde olsa da kendisini doğrudan etkileyen bir durumun içine düşene kadar endişelenmez. Bu hissiyatı ve durumu *Evime ve Nihal'e Mektuplar*'dan anlaşılmaktadır: *“Cicilerin cisisi Nihal Abla, (...) sıhhatçe nasıl mıyım? Şeytan kulağına kurşun mükemmel! Ceplerimde hüküm süren iklim mi? Mutedil. İşler mi, mektep mi? Hep tıkrırında. Etrafımdaki dünya mı? Yani Fransız cemiyeti mi? Harika, maneviyat mükemmel, zaferden herkes emin...”* (Tarancı, 1989: 121)

Desem ki şiirinde olumsuz hiçbir duyguya yer vermezken savaşın başlayıp kendisinin tanık olmasıyla ölüm teması, ölüme karşı geliştirilen savunma mekanizmasını işaret eden duyguları gözlemlenmeye başlar. Yaşadığını yazan yazdığını yaşayan şair, her ne kadar sosyal meselelere girmemeye çalışsa da dünyadaki bu savaş atmosferine kayıtsız kalmayacak ve savaş karşısındaki duygularını şiirlere aksettirecektir. Bu duygularını daha da kesifleştiren, Paris'teyken yakından tanıyabildiği ve nüfuz edebildiği Varoluşçuluktur. Özlem Fedai bu konuda şairin savaş tanıklığıyla beraber şu çıkarımı yapmaktadır: *“1930'lu yılların sonunda Paris'te öğrenci iken tanıştığı bu felsefeye daha da bağlanan şairin, içinde var olan varlık, ölüm, yaşam, nesnelere hakkındaki sorgulamalar; başlayan İkinci Dünya Savaşı'yla da daha da anlam kazanmış ve birçok şiirinin temelini yayılmıştır.”* (2013: 537) Şair savaş gerçeği içerisindeyken varoluş kaygılarını trajedi şeklinde yaşamıştır. Bu doğrultuda birçok varoluşçu sanatçının eserlerindeki bunalım ve iç sıkıntılarının genişlemesinin bir sebebi savaşla bağlantılı olduğundan, Cahit Sıtkı için de bu durum geçerli ve tatbik edilen duygular olmuştur. Böylece Varoluşçu felsefe onun şiirlerini besleyen bir unsur hâline gelmiştir. Mehmet Kaplan'a göre Tarancı bu felsefeyi *“mücerret bir doktrin olarak değil, bir yaşantı olarak aksettirmiştir.”* (Kaplan, 1997: 275)

Tarancı'nın savaş tanıklığı içerisindeyken ele aldığı eserler ölüm, korkaklık, macera gibi temalar barındırır. Bu duyguların sadece savaş yıllarına ait olduğu söylenemez. Fakat savaş zamanlarında yaşanan gerçeklik sebebiyle insanların hayatlarının alt üst olduğu göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, birazdan incelenecek şiirlerinin şiir isimlerinden başlayan savaş ile ilgili kelime seçimi de şairin şiirlerinde savaş fonunun ayrı bir önem taşıdığını göstermektedir. Çevresinde cereyan eden savaşa taraftar olmayıp tanıklık gözüyle bakan şair, savaşın insana hatırlattığı, hissettirdiği duyguların da tercümanı olmuştur.

Tarancı 13. 5. 1940 tarihli mektubunda Paris'in bombardıman altında olduğunu söyler. Ülkeye dönmeye çalıştığı zamanlarda kaleme aldığı *Bugün Hava Güzel* isimli şiirinde ölüm korkusu içerisinde olduğu anlaşılmaktadır:

*“Bütün insanları kardeş biliyorum,
Cümlenin sağlığına duacıyım.
Şayet ölürsem,
Helalleşmeye vakit kalmadan,*

*Hatırdan çıkarmayın beni;
Dünyaya benden selam olsun,
Her nefes alıp verişimiz.”* (Tarancı, 1997: 149)

Bu şiirin, şairin annesine yazdığı mektubun konusu ile örtüştüğü görülmektedir. İlgili mektupta annesine hitaben şu satırları kaleme almıştır: *“Bugün gecikmiş iki mektubunuzu aldım, iyiyim. Çıkarılan yüz lirayı alır almaz Türkiye’ye döneceğim zira bütün talebeler kafile halinde memleketlerine dönüyorlar. Ne yapalım, kısmet değilmiş. Şimdi en mühim şey, harbin bir an evvel bitmesi ve dünyanın sulha kavuşmasıdır.”* (Tarancı, 1989: 118) Paris’ten ayrılıyor oluşunu iyi dileklerle karşılıyor olsa da ölüm korkusu ile yüzleştiği okunmaktadır. Ölüm karşısında yaşadığı yaşama sevinci, şairin bulunduğu atmosfere karşılık geliştirdiği savunma mekanizması olarak yorumlanabilir. *“Bir yandan yaşama sevinci ile hayata bağlı olan şair, bir yandan da Alman uçaklarının bombardımanı altında ölüm korkusu duymaya başlar. [...] Savaşın şairde ölüm korkusu ile birlikte bir coşku hâli de oluşturduğu anlaşılmaktadır.”* (Tonga, 2019: 96)

Şair savaş karşısında tedirgin edici bir atmosferdeyken bir tarafla da savaşın şiirlerine malzeme olarak yansımaları da ilgilidir. Bu hissiyatını aynı tarihli ilgili mektubun devam eden satırlarında görmek mümkündür: *“Bahar, harp, bir ay süren şairane bir aşk, Fransızca okumaktan mütevellit Türkçe yazmak ihtiyacım ve bütün bunların beni cezbeye varan bir hazza atması tutuk dilimi çözüverdi, yazdım ve yazdım.”* (Tarancı, 2007: 63) Bu duygularını şairane bir üslupla mevzu bahis edilen şiirine şu ifadelerle işler:

*“Bugün hava güzel,
Bugün içim içime sığmıyor.
Annemden mektup aldım,
Memlekette gibiyim.”* (Tarancı, 1997: 149)

Ölüm korkusu onda yaşama sevincine dönüşür. Savaş anlarında ikiz bir hissiyat içerisinde gibidir. Tarancı bu dönem şiirlerinde ıstırap çeken bir ruhun neşesini yaşamaktadır. Şiirlerinde hissedilen duygular nesrinde şu cümleleriyle akseder: *“Acı bir coşkunluk içindeyim. Bugün yarın ölmek pek mümkün. Tayyare bombardımanları başladı. Ölmeden evvel kurtlarımı dökmek istiyorum. Yaşamamın Don Juan’ıym, hayatı her şeyiyle çok, ama pek çok seviyorum. Bu aşkı tam olarak terennüm etmeden gümbürdeyip gidersek, çok yanacağım Ziyacığım çok.”* (Tarancı, 2008: 177)

Paris’te geçirdiği güzel günlerinin savaş sebebiyle sonra erdiğini fark edip yaşadığı hayal kırıklığını *Sulh Bir Hatıra Oldu* şiirinde dile getirir:

*“Daha doymamıştık son yemişlerine yazın;
Kuşlardı, çiçeklerdi besleyen neşemizi.
Gün sakindi, gece yıldızlı, yaşamak güzel!
Geçen yaz mevsimiyle sulh bir hatıra oldu.”* (Tarancı, 1997: 140)

İlgili dönemde yazdığı şiirlerini Ziya Osman’a yazdığı mektuplarla beraber gönderdiği bilinen Tarancı, bu şiirini 22. 2. 1940 tarihinde yazdığı mektubuna ilave eder. Şairin bu şiirde şairane bir üslupla yaşamaktan zevk aldığı ifade ettiği *“Gün sakindi, gece yıldızlı, yaşamak güzel!”* şeklindeki mısraının hissiyatını mektupta Ziya Osman’a *“Önümden rakıya benzer sevgili aperiğim, ağzımda sigaram, cebimde annemden aldığım son mektup, kafamda günün bin türlü acı tatlı hadisesi, dudaklarımda güftesi henüz yazılmamış bir beste ve gözbebeklerimde senin şafaklar membası yüzün, indimde sulhu temsile en salâhiyettar hayal, anneminkiyle beraber.”* (Tarancı, 2007: 80) cümleleriyle ifade eder.

Bu şiirine, şairin yaşama sevincinin karşısında duran sitem duygusu da eşlik etmektedir. Şiirin ilk mısraları şu ifadelerle başlamaktadır:

*“Böyle mi gelecektin Eylül? Farkında mısın,
Ne başka sonbahara verdin bahçemizi,
Neler savrulmadı bilsen yapraklardan evvel!
Bu sefer ne olduysa biz insanlara oldu.”* (Tarancı, 1997: 140)

Savaşın şairde bıraktığı izlenim ve izler, şiirin başında sezilirken şiirin son mısraında şair *“Sulh bir hatıra oldu.”* diyerek net bir şekilde savaşa dair tutumunu açık etmiş olur.

Şair *“Bu sefer ne olduysa biz insanlara oldu.”* mısraıyla savaş karşısında barışın güzelleşmesini yapmak, insanlar arasında ortak bir cephe oluşturmak arzusu gütmekte gibidir. Bu arzusunun bir mısra ile sezdirirken nutuk çeker tavrıda değildir. Onun şiir görüşüne uymayacak olan bu tavrı, savaşın açık bir şekilde hissedildiği anlarda da değişmez. Şair bu duruşunu açık bir ifade ile şu sözleriyle dile

getirmektedir: “Şair ister sevgilinin servi boyundan, ister bir savaştan, ister mahallesinin fakirliğinden, ister haksızlıktan bahsetsin, kendi bileceği iştir, yeter ki her şeyden önce şiir yazdığını bir saniye hatırlıktan çıkarmasın.” (Tarancı, 2016: 49)

13 Haziran 1940'ta bisikletiyle Paris'i terk etmek zorunda kalan şairin önceliğinde yine şiirleri, kitapları vardır. Bu hissiyatı Ziya Osman Saba'ya yazdığı şu cümlelerinden anlaşılmaktadır: “Ziyacığım, Paris'te birçok kitaplar bıraktım, elbise ve çamaşırlarımdan ziyade, onlara yanıyorum. Görseydin ne güzel kitaplarım vardı! Ve tabii, yüzde sekseni şiire ait.” (Tarancı, 2007: 67) Kırk gün sürecek yaşam mücadelesi verdiği yolculuğunda kaleme aldığı bir başka mektubunda Cahit Sıtkı için şiirin her şeyin üstünde olduğu tekrar etmektedir: “Ben gene kendi bildiğimce çalışıyorum; birçok şiir yazdım. Onları sana okumak için acele ediyorum.” (Tarancı, 2007: 30) Savaş atmosferi içerisinde şiir onun için büyük bir motivasyondur. Kardeşi Nihal'e gönderdiği mektupta şiirin en yüce değerlerden de yüce olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: “Kendimden eminim Nihal'ciğim çünkü bir şeyler yapacağım. Hayatım mefkûre uğrunda sönse de ona acımam... Mefkûre uğrunda şehit düşmek harpte vatan uğrunda şehit düşmekten bin kat hayırlı ve bin kat büyük ve mukaddes bir sevaptır.” (Tarancı, 1989: 10)

Cahit Sıtkı ânu yaşarken bu ânın içine şiirden daha önemli bir şey sokmamıştır. “2. Dünya Savaş'ının getirdiği buhranlar, sıkıntılar Memleket İsterim şiirindeki gibi bazı mısralar dışında, birinci derecede gündemini oluşturan konular olmamıştır.” (Göçgün, 2013: 25) Diğer taraftan bu şiirinde savaşı doğrudan konu edinmeden, savaşın sebep olduğu buhran ve tezadı bir duygu olan, hayatı kucaklayan bir arzuyla yazmaktadır.

“Memleket isterim

Ne başka dert ne gönülde hasret olsun;

Kardeş kavgasına bir nihayet olsun.

Memleket isterim

Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun;

Olursa bir şikâyet ölümden olsun.” (Tarancı, 1997: 128)

Şair etrafında meydana gelen olaylardan kurtulabilmek için ölüm sakinliği de istiyor olabilir. Cahit Sıtkı'nın bu isteği kaçış psikozunu da hatırlatmaktadır. Zira şairin sıkıntı ve dertlerden uzaklaşmak için kaçmayı arzulayan tavrı, diğer birkaç şiirinde de gözlemlenmektedir. Bu şiirlerin savaş tanıklığına denk gelen zamanlarda yazılmış olması, ölümü yakınında hissedip bundan kaçmak istemesinden doğmuş olabilir. Bu duruma *Mademki Güzelsin, Robenson* adlı şiirleri örnek teşkil etmektedir.

“Mademki güzelsin,

Harbi unutturacak kadar,

Nuh'un gemisi ol

Bu kan tufanında.

Al bizi götür

Yatağın dedikleri

Sulh kıyılarına.

Çok çektik;

Sükûna ihtiyacımız var.” (Tarancı, 1997: 95)

Cahit Sıtkı bu şiiriyle savaştan, kargaşadan, karışıklıktan; huzura, sükûna, barışa kaçmanın yolunu aramaktadır. Fiilî olarak da kaçış halindeyken hayal dünyasında yarattığı yere kaçmak arzusunda olduğunu *Robenson* şiiri ile ifade eder. *Robenson* adlı şiirini Cenevre'ye bisiklet ile gitmeye çalıştığı günlerde kaleme aldığı mektuplarından anlaşılmaktadır. Savaşın içinde olduğuna dair doğrudan bir çağrışım geçmemekle beraber, savaşın yarattığı korku, buhran ve tehlikeyi hayalî bir öte duygusu ile aşmak isteği ifadelerinden okunmaktadır.

“Robenson, hâlden bilir Robenson,

Adan hâlâ batmadıysa eğer,

Alıp götürsen beni oraya,

Deniz yolu kapanmadan evvel!” (Tarancı, 1997: 146)

Dünyanın sıkıntılarından kaçma, kurtulma motivasyonu Varoluşçuluk akımından olan şairlerin şiirlerinin tesiri ile de işlenmiş olabilir. “Tarancı'nın Baudelaire'den gelen bir tesirle kaçış psikozunu işlediği manzumesi *Robenson'dur.*” (Kolcu, 2002: 379)

Şair, savaşa rağmen yeşerttiği olumlu hissiyatları şiir ile aksettirmektedir. Savaşın olumsuz atmosferinde şiire sığınarak kaçma temayülünde olduğu gibi, savaşa rağmen güzelliklerin geleceğine dair olan ümitvâr tutumunu da şiir ile ifade etmektedir. *Harp Baharı* adlı şiiri bu tutumunu yansıtmaktadır.

“Ne bahardır çıkagelir

Bu yolun dönemecinden!

Bahar bile başka gelir

Eski baharlar içinden.” (Tarancı, 1997: 83)

Hayata karşı umutlar beslemesinin, hayatı sevmesinin, ona bağlanmasının yanında, onu bir ânda kaybetmekten de çok korktuğu, o dönemde birbiri ardından yazdığı şiirlerin temalarından ve bu şiirler ile gönderdiği mektuplarından anlaşılmaktadır. *Yanlış Bilmesinler Beni* adlı şiiri bir vedalaşma gayreti içerisinde yazılmış gibidir.

“Ağaçları, taşları, çiçekleri

Hepsine dair hatıralarım var

Kimi acı kimi tatlı hatıralar.

Bu ağaç servi olmadan,

Bu taş kitabem yazılmadan,

Bu çiçek kabrime çelenk diye getirilmeden,

Söyleseniz beni onlara kuşlar.

Yanlış bilmesinler beni.” (Tarancı, 1997: 145)

Savaş tanıklığı döneminde yazdığı şiirlerinde ölüm korkusu ve yaşama dair sevinçlerin iç içe girdiği görülmektedir. Bu tutum savaş dolayısıyla kırılan hayallerinin karşısında, kaçma çabası içerisinde tutunamayan bir insanın psikolojisini yansıtıyor gibidir. Hayatla yaşadığı bu uyumsuzluk karşısında kaçma, hayal dünyasına sığınma ihtiyacı içerisinde. *“Bu özelliğin kendi şahsî hayat tecrübelerinin ve psikolojilerinin yanı sıra yaşadıkları dönemden kaynaklanan bir tarafın bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.”* (Uçman, 2013: 60) Savaş içerisinde en çok yüzleştiği duygu ölüm olmasına rağmen ondan kaçmaya, korkmaya, endişe etmeye şiirleri vasıtası ile devam etmiştir. *“Cahit Sıtkı ölümü idrak edememiştir. Bu yüzden ölümden kaçmayı, ondan korkmayı kurtuluş olarak görmüştür. Aslında ölümden kaçışın, ölümün kucağına düşmek olduğunu da bilir. Yine de onu kabullenememiştir. Ölüm korkusu şairin hayatını alt-üst etmiştir. Tarancı'nın ölüm korkusu psikolojik bir sendromdur. Onun ölümden kaçmak veya korkmak şeklindeki cam tavanı hayatı boyunca hep varolagelmiştir.”* (İnaltekin, 2013: 240)

Bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinden bir diğeri olan *Bir Haritam Vardı Benim* adlı şiirinde ise tüm insanlık için, tarafsızca ağıt yakmaktadır.

“Ağla gözüüm ağla haritamız kan içinde.

Kabil'in akıttığı kanmış, durdurulamazmış;

Dünyamıza karanlık bir vahdet getiriyor;

Cümlemize, cümlemize mihnet getiriyor.

Ağla gözüüm ağla haritamız kan içinde.” (Tarancı, 1997: 141)

Cahit Sıtkı'nın bu dönem yazdığı şiirleri, Ziya Osman Saba'ya gönderdiği mektuplardan takip edilebilirken bu şiirlerin tamamının yukarıda anlatılan tema, tavır ve yaklaşımlarla işlendiği görülmektedir. Bu dönemin şairin psikolojisinde bıraktığı tesiri incelenen şiirlerin dışında *Sıla, Kuşlar, İmkânsız Dostluk, Nü, Öyle Dalmışım Ki, Sevsen Beni Çocuğum, Ayrılık Vakti, Biz Neredeyiz Sevgilim, Bir de Baktım ki Ölmüşüm, Hastanede Ziyaret Günü, Şaşkın Dünya, Kış Mevsimi* adlı şiirlerinde de görmek mümkündür. Bu şiirlerin teması da ölüm korkusu, ölüm korkusu karşısında yaşama sevgisi gibi temel yaklaşımlarla örüldüğünden incelemeler açısından tekrara düşmemek adına çalışmanın devamında ele alınmayacaktır. Ayrıca şairin savaştan kaçıp ülkesine döndükten sonra da bir müddet yazdığı şiirlerinde savaşın kendisinde bıraktığı tedirgin edici hâlin devam ettiği görülebilir.

Cahit Sıtkı, 1940 yılının ekim ayında Diyarbakır'a ulaşmıştır ama içinde gerçekleştiremediği hayallerinin burukluğunu taşımıştır. Babasının vali olması hevesiyle uğurladığı oğlu hiçbir yüksekokul bitirmeden, otuz yaşını aşmış şekilde evine eli boş dönmüştür.

6. Sonuç

Bu çalışmanın esas yaklaşımı, Cahit Sıtkı Tarancı'nun Paris'te bulunduğu yıllarda ve savaşın başladığı, şiddetlendiği zamanlarda yazdığı şiirlerine eğilmek olmuştur. Bu şiirlerinde savaşın tanıklığına eşlik eden ölüm korkusu, ölüm korkusu karşısında yaşamı yüceltme gibi temalar ve savaş psikolojisinin hissiyatında bıraktığı tesirler incelenmeye çalışılmıştır. Cahit Sıtkı, savaşın doğrudan ve dolaylı bir şekilde etkisinde kalmış bir şair olarak, bu savaşın bireysel açıdan sebep olduğu psikolojiyi şiirlerinde yansıtmıştır. Savaşın vaizliğini, haberciliğini yapmaktan uzak durmuş, toplumsal açıdan herhangi bir taraf olmadan, bir tutum içerisine girmeden savaşın sebep olduğu acıları paylaşarak karşılık vermiştir. Tüm insanlık için barış temennileri içerisinde şiir yazarken girift bir ruh hâli içerisindeydi. Hem geleceğe dair ümitvâr olduğu hem de her ân ölümle karşılaşma ihtimalinin tedirginliği ile yaşadığı, şiirlerinde gözlemlenmiştir. Savaş öncesindeki şiirlerine de bakıldığında Tarancı'nun gerek içinde bulunduğu toplumun tarihî atmosferi gerek kendi şahsî karakter ve tecrübeleri sebebiyle ölüm korkusu temalı şiirler yazdığı görülmüştür. Savaş esnasında ve sonrasında bu şiirlerine ilave olarak ölüm korkusu karşısında yaşama tutkusunun ve sevincinin yüceltilmesi peydâ olmuştur. Bu tutum ve temayülün ölüm ile burun buruna gelen bir şairin ölüm karşısında savunma mekanizması geliştirmesine bağlanmakla birlikte, o dönemde yakından tanıdığı Varoluşçuluk akımının etkisiyle olduğu da söylenmiştir. Bu çalışmanın kapsamı dâhilinde Tarancı'nun savaş esnasında yazdığı şiirler yine o dönemde Ziya Osman Saba'ya gönderdiği mektuplarla karşılaştırılarak tema, kelime kadrosu, şair psikolojisi açısından incelenmiştir. Bu şiirleri şairin nerede, hangi şartlar altında, nasıl bir psikoloji ile yazdığının bilinciyle okumanın, okuyucuda farklı idrak noktalarını harekete geçireceği düşünülmüştür. Ayrıca saf şiir taraftarı olan bir şairin tüm dünyayı etkileyen siyasî, sosyolojik, ekonomik bir durum karşısında aldığı tavra, temayüle ve yansıttığı psikolojiye mercek tutulması da farklı ve önemli bir bakış açısı kazandırmıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alemdar H. (2021). *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Savaşın ve Siyasal Ekonomik Yapılanmanın Almanya'daki Resim, Heykel, Performans Sanatları Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çılgin Sınar A. (2003). *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ertuş A. (2017). *Cahit Irgat'ın Şiirlerinde Savaş Karşıtlığı*, The Journal of Social Sciences Institute. C. 1, S. 2, s. 3-14.
- Fedai Ö. (2013). *Cahit Sıtkı'nın Şiirlerinde Varoluşçuluğun İzleri*, Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Göçgün Ö. (2013). *Fenemolojik Açıdan: Cahit Sıtkı Tarancı'nın Yaşanılan Anı Esas Alan Şiir Sanatı*, Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Güngördü, O. B. (2019). *Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi*, *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 89, s. 121-142.

- İnaltekin A. (2013). *Sosyo-Psikolojik Açından Cahit Sıtkı Tarancı'nın Edebî Kişiliği ve Poetik Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme*, Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kaplan M. (1973). *Şiir Tahlilleri 2-Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan M. (1997). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-2*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kolcu A. İ. (2002). *Albatros'un Gölgesi-Baudelaire'in Türk Şiirine Tesiri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz R. (2002). *İkarus'un Yeni Yüzü: Cahit Sıtkı Tarancı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öz B. (1996) *Bıçağın Sirtında Siyaset: 2. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sonsöz H. (2003). *2. Dünya Savaşının Türk Hikâye ve Romanına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Soydaş G. (2024). *Cahit Sıtkı Tarancı Şiirlerinin Psikanalitik Açından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanpınar A. H. (1992). *Edebiyatımızın İçinden*, Haz.: Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarancı C. S. (1989). *Evime ve Nihal'e Mektuplar*, Haz.: İnci Enginün. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tarancı C. S. (1997). *Otuz Beş Yaş - Bütün Şiirleri*, İstanbul: Can Yayınları.
- Tarancı C. S. (2007). *Ziya'ya Mektuplar*, İstanbul: Can Yayınları.
- Tarancı C. S. (2016). *Avuçlarıma Sığmıyor Yıldızlar: Makaleler, Konuşmalar, Yanıtlar*, Haz.: Hakan Sazyek. İstanbul: Can Yayınları.
- Tonga N. (2019). *Cahit Sıtkı Tarancı'nın Paris Mektupları*, Kitaplık Dergisi,202, s.94-100.
- Uçman A. (2013). *Düzyazılarına Göre Cahit Sıtkı'nın Şiir ve Edebiyat Anlayışı*, Doğumunun Yüzüncü Yılında Cahit Sıtkı Tarancı Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Vural M. K. (2019). *2. Dünya Savaşı Türkiye'si'nde Sosyalistlerin Taktiği ve Faaliyetleri*, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 39, s. 693-714.

Üniversite Aidiyeti ve Üniversite Giyim Ürünlerini Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkide Mutluluğun Aracı Rolü: BAİBÜ Örneği

The Mediating Role of Happiness in the Relationship Between University Belonging and University Clothing Purchasing Behavior: The Example of BAIBU

Orhun TÜRKER¹, Elvan KİREMİTÇİ CANİÖZ²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 21.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Kurum kültür nesnelere, kurumların temel görsel özelliklerini ve kimliklerini yansıtan eşyalardır. Üniversitelerin de kendi kimliklerini yansıtan pek çok kurum kültür nesnesine sahip olduğu, hediyelik ürün veya şahsi kullanım kapsamında satışını gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu çalışmada ise, kurum kültür nesnesine sahip olmayan Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi konu edinilmiş, üniversite öğrencilerinin aidiyetleri ve satın alma davranışları arasındaki ilişkide mutluluğun aracı rolü incelenmiştir. Araştırma kapsamında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilere ulaşılmıştır. Katılımcılar sırasıyla Üniversite Giyim Ürünleri Değerlendirme Formu, Üniversite Aidiyet Ölçeği, Oxford Mutluluk Ölçeği, Demografik Bilgi Formu ve satın alma davranışı sorusunu cevaplamıştır. Bulgulara göre, üniversite aidiyeti ve satın alma davranışı arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca mutluluğun bu ilişkide aracı rolü olduğu görülmüştür. Literatürde yapılan araştırma bulguları incelendiğinde, üniversite giyim ürünlerinin incelendiği ancak bu konuyu mutluluk ve tüketici davranışı bağlamında inceleyen bir araştırmanın olmadığı bulunmuştur. Bu noktada araştırma bulguları alan için önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hediyelik Ürün, Mutluluk, Satın Alma Davranışı, Üniversite Aidiyeti

&

Abstract: Corporate culture objects are items that reflect the basic visual characteristics and identities of institutions. It is known that universities also have many corporate culture objects that reflect their identities and are sold as souvenirs. In this study, Bolu Abant İzzet Baysal University, which does not have an institutional cultural object, was taken as the subject and the mediating role of happiness in the relationship between university belonging and buying behavior was examined. Within the scope of the research, those studying at Bolu Abant İzzet Baysal University were reached. Participants answered the University Clothing Products Evaluation Form, University Belonging Scale, Oxford Happiness Scale, Demographic Information Form and buying behavior, respectively. According to the findings, there is a positive and significant relationship between university belonging and buying behavior, and happiness has a mediating role in this relationship. When the research findings in the literature are examined, it is found that university clothing products are examined, but there is no research examining this issue in the context of happiness and consumer behavior. At this point, the research findings have important implications for the field.

Keywords: University Belonging, Happiness, Buying Behavior, Gift Product

Atıf/Cite as: Türker, O., Kiremitçi Caniöz, E. (2025). Üniversite Aidiyeti ve Üniversite Giyim Ürünlerini Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkide Mutluluğun Aracı Rolü: BAİBÜ Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 618-635. doi: 10.11616/asbi.1585934

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Orhun Türker, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, orhun.turker@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Elvan Kiremitçi Caniöz, Balıkesir Üniversitesi, elvan.canioz@balikesir.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde üniversitelerin kurumsal kimliklerine uygun olarak tasarlanmış çeşitli ürünlerin satışının gerçekleşmesi bilinen ve yaygın bir uygulamadır. Ancak bu uygulamaya dair ulusal ve uluslararası literatürde yer alan araştırmaların azlığı dikkat çekicidir (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016; Gürkan ve Ovacık, 2018). Araştırmaların genel anlamda hediyelik eşya bağlamında gerçekleştirildiği ve özellikle ulusal boyutta, coğrafik işaret ve sembol, kültürel motif, kültür ve tarih, kültürel miras, turizm, kent kimliği, hatırlanabilirlik, yöresel imge ve pazarlama boyutlarıyla ele alındığı görülmüştür. Hediyelik eşyaların, ilgili bölge veya kuruma ait değer taşıyan eşyalar olduğu ve bu eşyaların kişilerin kendileri için veya başka bir kişiye hediye olarak alındığı bilinmektedir (Gürkan, 2020; Tannısevdi ve Kurnaz, 2018). Benzer bir kavram olan ve ürün çeşitlerinin çoğunlukla benzerlik gösterdiği promosyon ürünler ise kurum veya kuruluşların genellikle ticari bir kaygı olmadan, hediye vermek için bulundukları eşyalarıdır. Her iki kavramın ortak noktasının hediye etmek olduğu ve hediyelik eşyaların mağazadan satın alınıp başka bir kişiye hediye edilmesi söz konusu iken, promosyonlarda ise kurum veya kuruluş tarafından kişilere doğrudan bir takdim edilişi görülmektedir (Özdemir, 2008). Araştırmaya konu edinilen ürünlerin satışının gerçekleştirilebileceği varsayıldığında, bu çalışmadaki ürünlerin promosyon olarak değil, kurum kültürünü yansıtan hediyelik eşyalar olarak düşünülebileceğine karar verilmiştir.

Hediyelik eşya kavramı sadece anı objeleri olarak değil, bir bağlılık veya aidiyet hissedilen herhangi bir olgunun izini taşıyan her türlü eşya (yöresel objeler veya kıyafetler gibi) olarak tarif edilebilir. Hediyelik eşyalar ile ilgili yapılan araştırmaların genelinde turizm alanında hediyelik eşya üretimi ve satışı üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir (Gürkan ve Ovacık, 2018). Bu durumu, turizm sektörünün bölgeye sağladığı ekonomik katkı ile açıklamak mümkündür (Timothy, 2005). Turizm alanında yapılan ilk çalışmaların örneklerinin el sanatları, kültürel objeler, etnik sanata dair objeler ve ilgili zanaatkarlıklar ile alakalı olduğu bilinmektedir (Gormsen, 1981). İlgili araştırmaların tüketici üzerine, eşyaların özgünlüğü, işlevi, estetiği üzerine, hediye alma-verme davranışına ve mağaza algılarına göre incelendiği de görülmüştür (Swanson ve Horridge, 2006). Ancak daha önce de bahsedildiği gibi bu eşyalar bağlamında kurum veya kuruluşların hedef kitesine dair çalışmaların oldukça az olduğu görülmüştür (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016; Gürkan ve Ovacık, 2018). Ancak literatürde, kendi kültürünü yansıtan üniversiteler için önemli olduğu, bu doğrultuda kültür nesnelere ve üniversite bağlantılı nesnelere bir araya getirdikleri görülmektedir. Üniversiteye ait eşyalar, hem üniversite aidiyeti hem de üniversitenin değerini artırıcı bir özellik taşımaktadır. Bu nesnelere üniversiteler kendi kültürlerini oluşturmaktadır (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016). Bu eksikliğin hangi noktalarda kendini gösterdiğini belirlemek amacıyla bu çalışmada, üniversite öğrencilerine hediyelik eşya bağlamında tasarlanan kurumsal giyim ürünleri ile ilgili bazı sorular yöneltilmiştir.

Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası kapsamda üniversite giyim ürünleri ve hediyelik eşyalar detaylı bir şekilde incelenerek kurum kültürünü yaşatmayı hedefleyen kurumsal giyim ürünleri tasarlanmıştır. Bu anlamda çalışmanın uygulama temelli bir araştırma olduğu söylenebilir. Uygulama temelli bu çalışmada öğrencilerin tasarlanan ürünlere dair görüşleri belirlenmiş ve öğrencilerin üniversiteye olan aidiyet duygularının ürünleri satın alma davranışları arasındaki ilişki ile mutluluğun bu ilişkideki aracılığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışmada kullanılacak veri toplama araçları için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 2024/296 Protokol numarasıyla etik izin, ayrıca ilgili fakültelerden de resmi olarak gerekli izinler alınmıştır.

2. Literatür

Kurum kimliği, başka bir deyişle kurumsal kimlik, bir kurumun görsel tasarımını, iç ve dış dizaynını, kurumsal davranışını ve vizyonunu göstermektedir (Meral, 2011). Ayrıca kurumsal kimlik, insanların önünde kurumun kendisini ifade etmesidir (Atam, 2014). Kurumsal kimlik, kurum kültürünün vazgeçilmez bir parçasıdır. Çünkü kurumsal kimlik, logo, antetli kâğıt, kıyafet, reklam ve tanıtım materyalleri gibi önemli öğeleri içerir ve bu öğelerin kurumsal kimliğe uygun olarak kullanılması, kurum kültürünün bir sonraki kuşağa aktarılması adına önemli bir araçtır. Bu kapsamda, kurum kültürünün

benimseyen ve kuruma aidiyet duyan bireylerin, kurumsal kimliğe uygun tasarlanmış materyalleri tercih edebileceği düşüncesi araştırmanın temelini oluşturmuştur.

2.1. Üniversite Aidiyeti

Bir kurum toplum olarak ele alındığında, kurumun kültürünün, o kurumu bir arada tutan beklenti, deneyim, felsefe ve değerlerden oluştuğu görülmektedir (Gürkan ve Ovacık, 2018). Bu ifadeden yola çıkarak kurum kültürüne dair var olan tüm olgular, kurum ve kurumda varlığını sürdüren tüm bireyler için önemli birer aidiyet faktörüdür. Kurum kültürü her ne kadar ağırlıklı olarak bireylerin hal, hareket ve davranışı odaklı düşünülse de bir kurumun kültürü, o kurumu oluşturan tüm olguları kapsar ve kurum kimliklerinin de kurum kültürünün önemli bir parçası olduğu düşünülmektedir (Erdem ve Dikici, 2009; Vural, 2018). Kurumsal aidiyet kapsamında bireyler davranışsal ve tutumsal aidiyet göstermektedirler. Davranışsal aidiyet, bireylerin kurumun bir parçası olmaları ile ilgiliyken, tutumsal aidiyet ise bireylerin kurumun amaç ve değerlerine yönelik bağlılıklarıyla ilişkilidir (Allen ve Meyer, 1990). Bu açıdan bakıldığında bireylerin, bir değer olarak adlandırılacak kurum kimliğine olan bağlılığını devamlı olarak göstermesi beklenmektedir.

Üniversiteler için kurum kültürü, o üniversitenin öğrencilere sunduğu kimliği ve değerleridir (Suransky ve Van Der Merwe, 2014). Üniversite bünyesinde benimsenen değerler, o üniversitenin bir parçasıdır. Bu sayede, bu ortak değerler etrafında buluşan öğrenciler, içinde buldukları kuruma aidiyet hissetmektedir. Üniversite logolu eşyalar da bu kültürü ve kurum aidiyetini devam ettirmektedir (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016).

Aidiyet duygusu kişinin kendisini çevreleyen insanların, yerlerin ve eşyaların dokusuna bağlanmasının bir parçasıdır (Ergün vd., 2018). Aidiyet, özellikle sosyal bağlamda bir ve birlikte olma, grubun/kurumun değerlerine uygun davranış sergileme ve kültürü geliştirici bir etkiye sahip olduğu bilinen bir kavramdır (Yokuş vd., 2017). Bu noktada aidiyet duygusunun çift yönlü olduğu ve kurumsal aidiyet kavramının ön plana çıktığı söylenebilmektedir (Öz, 2014). Kurumsal aidiyet, beraberinde pek çok alt başlığı getirmektedir ancak bu çalışmada, öğrencilerin üniversitelere ait kurumsal ürünleri ile sınırlandırılmış bir yapı kurgulanmıştır. Bu nedenle kurumsal aidiyetin öğrenci bağlamında yüksek olduğu araştırmalar ele alınarak, tasarlanan ürünlere olabilecek potansiyel talep incelenmiştir. Öğrenci bağlamında kurumsal aidiyeti yüksek olan üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin üniversitenin ürünlerini ve özellikle hizmetlerini tercih etme olasılıklarının da arttığı bilinmekte olup bu bulgu çeşitli bilimsel araştırmalarla da desteklendiği görülmüştür. Mael ve Ashforth (1992) tarafından yapılan kurumsal kimlik ve aidiyet temelli araştırmada, çalışanların kurum ve kuruma karşı olan tutumlarının aidiyet duygusu ile doğru orantıda arttığı görülmüş, bu sonucun sadece çalışanlar için değil, öğrenciler için de geçerli olduğu öne sürülmüştür. Çalışma grubunun üniversite öğrencileri olduğu diğer bir araştırmada ise, kuruma ait ürün ve hizmetlerin, kuruma karşı daha çok aidiyet duygusu hisseden öğrenciler tarafından tercih edildiği görülmüştür (Wilkins vd., 2017). Üniversite tarafından sunulan hizmetlerin tercih edilmesinin, öğrencilerin kuruma karşı duyduğu aidiyet duygusu ile ilişkili olduğunu gösteren başka bir çalışma ise, Esser ve Komarova (2017) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada öğrencilerin üniversitenin marka değeri ve kurumsal kimliği ile olan ilişkilerini incelenmiş, aidiyet duygusunun üniversite ürünlerine olan talebi artırdığı ortaya konulmuştur. Aidiyet duygusu, bireylerin bir kuruma olan bağlılıklarını ve bu kurumun bir parçası olma isteklerini ifade eder (Tajfel ve Turner, 1986). Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin aidiyet duygusunun yüksek olması, üniversitelerin sunduğu imkanları değerlendirmelerini olumlu yönde etkilemektedir.

Yapılan araştırmaların bulgularından yola çıkılarak, öğrenci aidiyetinin yüksek olduğu üniversitelerde, kurumsal ürünlerinin ve hizmetlerinin tercih edilme potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir (Esser ve Komarova, 2017; Wilkins vd., 2017). Bu durumun öğrencilerin üniversiteye olan bağlılıklarına kuruma olan aidiyet duygularını pekiştirmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada tasarımı yapılan kurumsal ürünlerin, öğrencilerin aidiyet duygusunu dışa vurma biçimi olarak değerlendirilebilmektedir.

2.2. Mutluluk

Bireylerin hissettikleri olumlu bir duygu olarak ele alınan mutluluk, yaşanan bir olaya verilen olumlu duygusal tepkidir. Üniversite ortamı gibi sosyal bir topluluğa dahil olmak ve aidiyet hissetmek, bireyin iyilik hali üzerinde olumlu etkiye sahiptir. (Doğan, 2006). Ait olunan grup ile yakın ilişki kurmanın, bu grup tarafından desteklenmenin bireylerin daha mutlu olmalarını sağladığı görülmüştür (Siewert vd., 2011). Bu aidiyet sayesinde birey daha mutlu hisseder, kendine benzer bireyler ile paylaşımda bulunmak yalnız olmadığını hissettirir ve genel olarak yaşamını daha olumlu değerlendirme eğilimindedir. Öğrencinin eğitim aldığı kuruma bağlı bir kimlik geliştirmesi, daha mutlu hissetmesini sağlamaktadır (Morsünbül, 2011).

Kurum kültürü bireyin bulunduğu kuruma ait hissedip hissetmeyeceğini etkilemektedir. Kendini ait hisseden bireylerin iyi oluş düzeylerinin de anlamlı olarak yükseldiği görülmektedir (Espasansin-Butelo vd., 2020; Ravina-Ripoll vd., 2021). Literatürde yer alan araştırma bulgularına göre, üniversitenin bir parçası olarak hissetmenin öğrencilerin psikolojik sağlıklarını koruduğu ve mutluluk düzeylerini yükselttiği bulunmuştur (Arslan, 2021; Kalıncara ve Talan, 2024; Lim vd., 2023).

Mutluluk ve satın alma davranışı ise, literatürdeki araştırma bulgularına göre ilişkili bulunmaktadır. Bireylerin hazcı motivasyon ile o anda iyi hissemek amacıyla satın alma davranışını gösterdiğini vurgulayan bazı araştırma bulguları mevcuttur (Chang vd., 2023; Prestini ve Sebastiani, 2021). Ayrıca, bireylerin mutluluk düzeyleri ile satın alma davranışlarının ilişkili olduğu bulunmuştur (Goldsmith, 2016). Alışverişin verdiği haz dolayısı ile de bireyler yeni ürünler satın almayı istemektedir (Guo ve Barnes, 2011; Lu ve Su, 2009). Bireylerin psikolojik iyi oluş ve mutluluk düzeylerinin, satın alma niyetlerini ve davranışlarını etkilediği görülmektedir (Anıl-Deniz ve Babür-Tosun, 2022; Çelik ve Dölek, 2020). Tüm bu alan bilgisi doğrultusunda, üniversite aidiyetinin ve satın alma davranışının mutluluk ile ilişkili olduğu görülmüş, bu araştırma kapsamında üniversite aidiyetine satın alma davranışı arasındaki ilişkide mutluluğun aracı rolüne alınmıştır.

2.3. Hediye Ürünler ve Uygulama

Üniversiteye ait tasarımlar oluşturulmadan önce, araştırmacılar tarafından ulusal ve uluslararası pek çok muadil ürün incelenmiş ve tasarımlar bu çerçevede oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından yapılan sektör araştırmasına göre, ülkemizde Boğaziçi Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi'nde ve yurtdışında ise Harvard University, MIT, University of Oxford, Princeton University, Stanford University ve Yale University başta olmak üzere, onlarca üniversitenin kurumsal ürün satışı yaptığı görülmüştür. Satışı yapılan ürün çeşitliliğinin fazla olması nedeniyle, bahsi geçen üniversitelerin satışa sunduğu ve bu çalışmada kullanılan ürünlerle benzerlik gösteren birkaç örneğe Tablo 1'de yer verilmiştir.

Bahsedilen üniversitelerin kurumsal mağazaları incelendiğinde, özellikle yurtdışındaki üniversitelerde ürün çeşitliliğinin daha fazla; ülkemizdeki üniversitelerde ise Boğaziçi Üniversitesi'nin mağazasındaki diğer üniversitelerle karşılaştırıldığında çok daha fazla çeşit olduğu görülmüştür (Mağaza – Bosphorus Dolphins, t.y.).

Tablo 1:Çeşitli Üniversitelerden Kurumsal Giyim Ürünü Örnekleri

Harvard Uni.	Princeton Uni.	ODTÜ	Boğaziçi Üniv.	Hacettepe Üni.
				
				
				
				
Çalışmada ele alınmış tüm üniversite mağazaları hakkında hazırlanmış detaylı sunuma karekod okutularak ulaşılabilir.				

Çalışma kapsamında, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Koordinatörlüğü Kurumsal Kimlik Alt Komisyonu Başkanı ve aynı zamanda çalışmanın araştırmacısı tarafından üniversitenin kurumsal yapısına uygun giyim ürünleri tasarlanmıştır. Tasarım süreçlerinde, pek çok üniversitenin de mağazalarında satışını gerçekleştirdiği kapüşonlu sweatshirt, tişört ve polo yaka tişört gibi ürünlerin yanı sıra, anahtarlık, kupa, eldiven, atkı ve bere gibi ürünler de tasarlanmış ancak çalışma kapsamı içerisinde tüm ürün çeşitlerine yer verilmemiştir. Çalışmada ele alınan kapüşonlu sweatshirt, tişört, polo yaka tişört ve şapka tasarımlarına Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Tasarımı Tapılan Giyim Ürünleri

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tasarlanan ürünlerin beş farklı renkte üretilebileceği düşünülmüş ve bu belirtilen renkler üniversitenin kurumsal kimlik kılavuzundan edinilmiştir (İletişim Koordinatörlüğü, 2024). Buna göre belirlenen renkler lacivert, yeşil, beyaz, siyah ve bordo olmuştur. Giyim ürünlerinde, dijital ortamda belirlenen renklerin birebir aynısını üretmek mümkün olmadığından, üretilecek ürün için en yakın iplik tonu belirlenerek renk seçimi tamamlanmıştır. Ürünlerde farklı tipografik düzenlemeler yapılmış ve her bir ürün konsepti için tasarlanan düzenlemeler Tablo 2’de detaylı olarak belirtilmiştir. Tasarımlarda üniversitenin uluslararası düzeydeki vizyonunu daha iyi yansıtmak adına kurum adı İngilizce olarak “BAİBU” şeklinde kullanılmıştır. Uygulanan ankette kullanılan örnek görsellere ise Şekil 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Ürün Konsepti İçin Hazırlanan Düzenlemeler

Ürün	Sweatshirt, Tişört	Polo Yaka Tişört	Tişört	Şapka
Tasarım				

Şekil 2: Ankette Kullanılan Örnek Görseller

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tüm bu bulgular ışığında, öğrencilerin üniversite aidiyetleri ve üniversite giyim ürünlerini satın alma davranışları arasındaki ilişki incelenmiş, bu ilişkide mutluluğun aracı rolü ele alınmıştır. Kurum kültürünü yansıtan giyim ürünleri olmayan BAİBÜ ve üniversite öğrencileri için, üniversite aidiyetini arttıracak, değerli bir eğitim kuruma ait oldukları için öğrencilerin mutluluk düzeylerinin yükseleceği ve giyim ürünlerinin satın alma niyetinin inceleneceği bir araştırma tasarlanmıştır. Bu araştırma kapsamında incelenecek hipotezler aşağıda ve araştırmanın modeli Şekil 3'te detaylı olarak yer almaktadır:

H₁: Üniversite aidiyeti, üniversite giyim ürünleri satın alma niyetini yordamaktadır. Öğrenim gördükleri üniversiteye bağlılık duyan öğrenciler, üniversiteyi temsil eden ürünleri satın alma niyeti göstermektedir. Bu sonuç, literatürde yapılan araştırma bulgularında da görülmektedir (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016; Esser ve Komarova, 2017).

H₂: Üniversite aidiyeti ve üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Öğrenim gördükleri üniversiteye aidiyet hisseden öğrenciler, bir kuruma dahil olmaktan dolayı kendilerini iyi hissetmekte ve mutluluk gibi olumlu duygular yaşamaktadırlar (Doğan, 2006; Siewert vd., 2011).

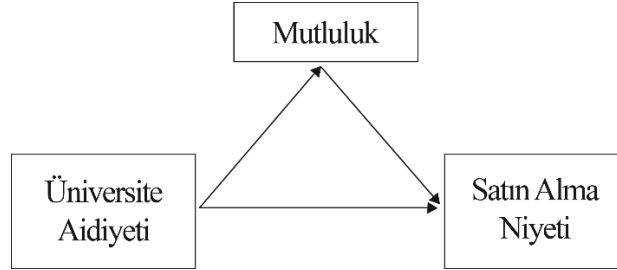
H₃: Üniversite öğrencilerinin mutluluk düzeyleri ve üniversite giyim ürünleri satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mutlu olan bireyler daha fazla satın alma niyeti göstermektedir (Chang vs., 2023; Goldsmith, 2016; Prestini ve Sebastiani, 2021).

H₄: Üniversite aidiyeti ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide mutluluğun aracı rolü vardır. Literatürde yer alan araştırmalar incelendiğinde, üniversite aidiyeti ile mutluluk arasındaki ilişki (Doğan, 2006; Siewert

vd., 2011) ve mutluluk ile satın alma niyeti arasındaki ilişki görülmekte olup bu çalışmada hipotez olarak ele alınacak, mutluluğun aracı rolü incelenecektir (Chang vs., 2023; Goldsmith, 2016; Prestini ve Sebastiani, 2021).

H₅: Katılımcıların BAİBÜ ürünlerini diğer ürünlere kıyasla daha fazla tercih etmeleri beklenmektedir. Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri kuruma bağlılık duymaları ve ait hissetmelerine bağlı olarak üniversiteye ait bir eşyayı almak istemektedirler (Esser ve Komarova, 2017).

Şekil 3: Araştırma Modeli

3. Yöntem

Bu çalışmada üniversite öğrencileri için öğrenim gördükleri üniversiteye ait eşyaların tasarlanması planlanmış, öğrencilerin üniversite aidiyetlerinin satın alma davranışlarını etkileyeceği ve mutluluğun bu etkideki aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Örnekleme: Çalışma kapsamında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gölköy Kampüsü' te öğrenim gören, toplam 1152 lisans ve lisansüstü üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler incelendiğinde, çalışmaya katılan 1152 öğrencinin %76 gibi büyük bir çoğunluğunun kadın olduğu, 18-45 yaş aralığında katılım sağlanan anketten en büyük çoğunluğun %24,6 ile 19 yaş düzeyinde olduğu ve katılımcıların %82'sinin sosyo-ekonomik düzeylerinin orta seviyede olduğunu belirttiği görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Üniversite Giyim Ürünleri Değerlendirme Formu: Bu form kapsamında üniversite öğrencilerinin diğer markalar ile karşılaştırmalı olarak ürünler hakkındaki beğenileri, üniversite memnuniyeti, ürün satışı hakkındaki fikirleri ve ürünleri satın alma niyetleri hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların bir seçim yapmalarını gerektiren bu süreç, çalışmanın güvenilirliğini artırmak ve katılımcılardan toplanan verilerin karşılaştırmalı analiz için uygun bir temel oluşturmasını sağlamak amacıyla sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle tüketicilerin memnuniyetinin belirlenmesinde kullanılan bu sistematik uygulamaların çalışmanın güvenilirliğini arttırdığı bilinmektedir (Churchill ve Surprenant, 1982).

Değerlendirme formu, sektör genelinde tanınırlığı yüksek, geniş bir tüketici kitlesine hitap eden ve ilgili ürün kategorilerinde pazar payı açısından önde gelen marka referans alınarak, marka tanınırlığı, ürün kategorisi uyumu, erişilebilirlik ve fiyat segmentasyonu kriterleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur (Keller, K. L., 1993). Ancak bu form oluşturulurken markanın logosu gizlenmiş, bilindik olarak belirlenen bu markanın ürünün sadece modelinin kullanılması amaçlanmıştır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen tasarımlar da bilindik markanın ürünün üzerine yerleştirilerek, her iki ürün görseli yan yana konumlandırılarak katılımcılarla paylaşılmıştır. Bu formda yer alan madde örneklerine Şekil 4'te yer verilmiştir. Her maddenin altında hangi ürünü tercih edeceklerini belirtebilecekleri seçeneğe de yer verilmiştir.

Şekil 4. Değerlendirme Formundan Görsel Örnekler

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

Kısa Üniversite Aidiyet Ölçeği: Üniversite öğrencilerinin üniversitelerine aidiyetleri üzerine ölçüm yapmak amacıyla Li (2023) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlama çalışması Ekşi ve Ay (2024) tarafından hazırlanan Kısa Üniversite Aidiyet Ölçeği uygulanmıştır. Beşli likert tipi olarak toplam 4 maddeden oluşan ölçek, tek boyutludur. Ölçeğin bu araştırma için iç tutarlılık katsayısı .85 olarak bulunmuştur.

Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu: Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Doğanve Akıncı-Çötök, N. (2011) tarafından hazırlanan ölçeğin kısa formu, toplam 7 maddeden oluşmaktadır. Bir katılımcının tek boyuttan oluşan ölçekten alacağı puan 7 ile 35 arasında değişmektedir. Ölçeğin bu araştırma için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .74 olarak bulunmuştur.

Demografik Bilgi Formu: Bu form kapsamında katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm ve sosyoekonomik düzey gibi kişisel bilgilere yönelik sorulara yer verilmiştir.

Satın Alma Niyeti Ölçümü: Üniversite öğrencilerinden 1000 TL'ye sahip olduklarını hayal etmeleri istenmiştir. Bu miktar ile hazırlanan üniversite giyim ürünü veya bilindik marka ürünü arasından hangisini tercih edecekleri sorulmuştur. Bu soru aracılığı ile katılımcıların satın alma niyetinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Katılımcılara hayali bir miktarda paraya sahip olduklarını düşünmeleri ve bu miktarı nasıl kullanacaklarının sorulduğu bir soruya benzer olarak, bu çalışmada satın alma niyeti ölçümü benzer şekilde yapılmıştır (Kiremitçi-Canoöz, 2019).

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gölköy kampüsünde gerçekleştirilen veri toplama çalışması ile elde edilmiştir. Araştırmacılar veri toplamak amacıyla iki farklı yöntem izlemişlerdir. Her iki yöntemde de verileri toplamak amacıyla Google Formlar kullanılmıştır. İlk yöntemde uygulamanın yapılacağı Güzel Sanatlar Fakültesi ve Eğitim Fakültesinden gerekli izinler alınarak, öğrencilerin kalabalık bulunduğu alanlar ziyaret edilerek öğrencilere anket hakkında bilgi verilmiş ve çevrimiçi ankete erişimleri sağlanmıştır. İkinci yöntemde ise katılımcıları bu araştırmanın bir parçası olmaları için harekete geçirmek ve davet etmek amacıyla iki farklı afiş tasarlanmış, ankete yönlendirici bu afişler öğrencilerin sıklıkla bulunduğu fakülte girişi veya kantin/yemekhane gibi alanlara asılmıştır. (Şekil 5). Bu afişlerde özellikle çalışmanın akademik bir amaçla yapıldığı ifade edilmiş olup, hedef kitlenin dikkatini çekecek öğeler kullanılmasına dikkat edilmiştir. Her iki yöntemde de, öğrencilerin bir karekod taratması istenmiş ve ilgili ankete gönüllü olarak katılmaları sağlanmıştır.

Şekil 5. Veri Toplamak Amacıyla Tasarlanan Afişler

Kaynak: Yazarlar tarafından tasarlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında öncelikle Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'ndan ve araştırmının gerçekleştirileceği fakültelerden izin alınmıştır. Çalışmanın tamamlanmasının ardından verilerin analizleri SPSS 22.0 paket programı ve Hayes PROCESS makro eklentisinde bulunan Model 4 aracılığı ile yapılmıştır (Preacher ve Hayes 2004). Verilerin homojen olup olmadığı çarpıklık ve basıklık değerlerinin incelenmesi ile kontrol edilmiştir. Homojen olduğu bulunan verilerin normal dağılımda bulunduğu görülmüştür (Field, 2009).

4. Bulgular

Bu araştırma kapsamında, anketler aracılığı ile öğrencilerin ürünlere karşı olan beğenisi araştırılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait ortalama, standart sapma, Pearson korelasyon katsayıları detaylı olarak verilmiştir. Ayrıca, katılımcıların üniversiteye olan aidiyet durumları ile ürün satın alma davranışları arasındaki ilişki ile bu ilişkide mutluluğun aracı rolü incelenmiştir.

4.1. Ölçeklere Ait Bulgular

Bu araştırma kapsamında üniversite aidiyeti, mutluluk ve satın alma davranışları incelenmiştir. Ölçeklere ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5' te gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların üniversite aidiyeti puan ortalaması 12.08 (SS= 2.45), mutluluk puan ortalaması 22.69 (SS = 4.80) ve satın alma (ÜGF3:Ürünlerin modelini beğendiğim için satın alırım.) puan ortalaması 3.44 (SS= 1.27) olarak bulunmuştur. Ayrıca, üniversite aidiyeti, mutluluk ve satın alma davranışları arasındaki anlamlı ilişkiler Tablo 5' te detaylı verilmiştir.

Tablo 3: Ölçeklere Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	\bar{X}	SS	1	2	3
1.Üniversite Aidiyeti	12.08	2.45	-		
2.Mutluluk	22.69	4.80	.27**	-	-
3.Satın alma	3.44	1.27	.28**	.14**	-

Not-1. *p < 0.05; **p < .01

4.2. Mutluluğun Aracı Rolü

Bu araştırma kapsamında öğrencilerin üniversiteye olan aidiyet durumları ile ürün satın alma davranışları arasındaki ilişki ile bu ilişkide mutluluğun aracı rolü incelenmiştir. Hayes PROCESS makro eklentisinin SPSS 22.0 analiz programına eklenmesi ve Model 4' ün kullanımı ile yapılmıştır.

Bağımlı değişken olarak satın alma davranışının ölçülmesi ile yapılan aracılık analizi bulgularına göre, mutluluğun aracı değişken olduğu görülmüştür. Detaylı bilgiler Tablo 6' da yer almaktadır.

Tablo 4: Aracılık Analizi Bulguları

	β	SH	t	p	95% GA	R	R ²
Model 1 (BD = Mutluluk)							
Sabit	16.42	.69	23.69	0.00	[15.06 – 17.79]	.27	.07
Üniversite aidiyeti	.52	.06	9.27	0.00	[.41 - .63]		
Model 2 (BD = Satın alma)							
Sabit	1.38	.22	6.17	.00	[.94 - 1.82]	.28	.08
Üniversite aidiyeti	.13	.01	8.50	.00	[.10 - .16]		
Mutluluk	.02	.00	2.62	.00	[.01 - .04]		

Not-1. * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Not-2. BD = Bağımlı değişken, β = Beta, SH = Standart hata

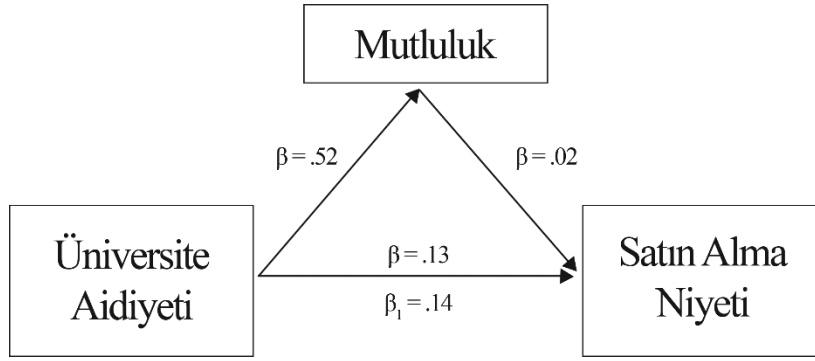
Yapılan aracılık analizinin ilk modeline göre, üniversite aidiyeti ve satın alma davranışı incelenmiştir. Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde, üniversite aidiyetinin satın alma davranışını anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($\beta = 0.13$, $t = 8.50$, $p < 0.01$). Bu bulgu, H_1 i desteklemektedir.

İkinci olarak, üniversite aidiyeti bağımsız değişken ve mutluluk bağımlı değişken olarak alınmış, incelenen bu modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($R^2 = 0.07$, $F(1, 1116) = 85.86$, $p < 0.01$). Bu modele göre üniversite aidiyeti ve mutluluk arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır ($\beta = 0.52$, $t = 9.27$, $p < 0.01$). Bu sonuca göre, H_2 hipotezinin desteklendiği görülmüştür.

Üçüncü olarak, mutluluğun bağımsız değişken ve satın almanın bağımlı değişken olduğu modelin de anlamlı olduğu görülmüş, mutluluk ve satın alma arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($\beta = 0.02$, $t = 2.62$, $p < 0.01$). Bu bulguya göre, H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Son olarak analize üniversite aidiyeti bağımsız değişken, mutluluk aracı değişken ve satın alma davranışı bağımlı değişken olarak eklenmiştir. Bu modelin yapılan aracılık analizi sonucunda anlamlı olduğu görülmüştür ($R^2 = 0.08$, $F(2, 1115) = 49.02$, $p < 0.01$). Değişkenler arası ilişkiler incelendiğinde, üniversite aidiyeti ve satın alma davranış arasında ($\beta = 0.13$, $t = 8.50$, $p < 0.01$) ile mutluluk ve satın alma davranış arasında ($\beta = 0.02$, $t = 2.62$, $p < 0.01$) pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulguya göre, göre H_4 hipotezinin desteklendiği görülmüştür. Ayrıca üniversite aidiyeti ve satın alma arasındaki ilişki mutluluk değişkeninin desene dahil edilmesi ile anlamlı olmaya devam etmektedir. Bu nedenle mutluluğun kısmi aracı değişken olduğu görülmüştür.

Şekil 6: Aracılık Analizi Bulguları

4.3.Üniversite Giyim Ürünleri Değerlendirme Formuna İlişkin Bulgular

Bu form kapsamında üniversite öğrencilerinin diğer markalar ile karşılaştırmalı olarak ürünler hakkındaki beğenileri, üniversite memnuniyeti, ürün satışı hakkındaki fikirleri ve ürünleri satın alıp almayacakları hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Ölçek maddeleri öncelikle pilot bir gruba uygulanmış, maddelerin uygun olmasının ardından geniş örneklem grubuna verilmiştir. Ürünlere için katılımcıların değerlendirmeleri Tablo 3'te detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Ürünler İçin Ödeyebilecekleri Fiyatı Gösteren Tablo

Cinsiyet	Ürün Tipi	Fiyat Aralığı (TL)	N
Kadın	Kapüşonlu Sweatshirt	500-600	816
		600-700	63
		700-800	3
	Tişört	300-400	858
		400-500	25
		500-600	-
	Polo Yaka	200-300	705
		300-400	151
		400-500	21
	Şapka	150-250	847
		250-300	29
		300-350	3
Erkek	Kapüşonlu Sweatshirt	500-600	205
		600-700	35
		700-800	7
	Tişört	300-400	223
		400-500	22
		500-600	2
	Polo Yaka	200-300	174
		300-400	65
		400-500	9
	Şapka	150-250	227
		250-300	18
		300-350	3

Ayrıca, ürünler BAİBÜ logolu ürün ve diğer marka olmak üzere karşılaştırılmıştır. BAİBÜ logolu ürünlerin "A", diğer ürünlerin ise "B" şeklinde ifade edildiği Tablo 4'te elde edilen bulgular detaylı bir şekilde paylaşılmıştır. Bulgulara göre, katılımcıların BAİBÜ ürünlerini diğer ürünlere kıyasla daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Bu bulgu, H_5 hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 6:Karşılaştırmalı Ürün Tercih Tablosu

Ürün tipi	Ürün modeli	N
Sweatshirt	A	797
	B	334
Tişört 1	A	624
	B	501
Tişört 2	A	678
	B	448
Polo yaka tişört	A	706
	B	418
Şapka	A	799
	B	325

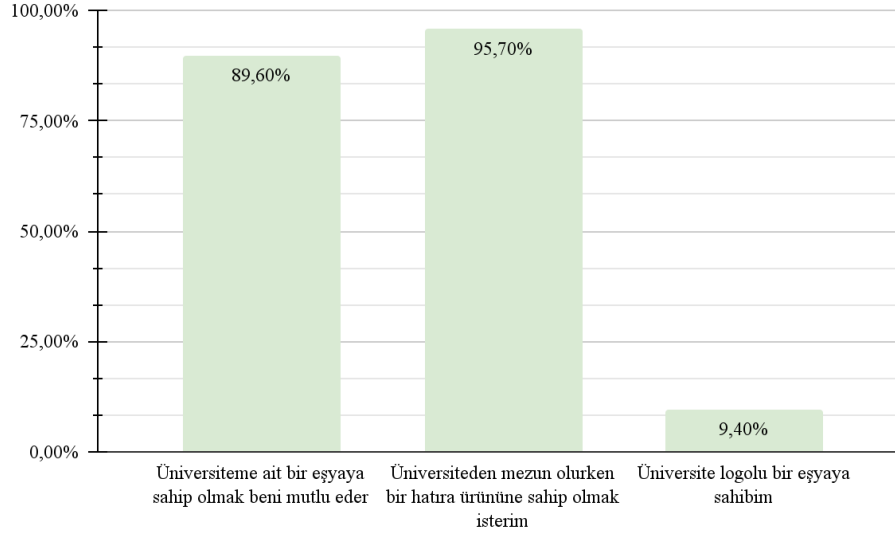
4.4.Hediyelik Eşya Satın Almaya İlişkin Bulgular

Hediyelik eşya ve giyim ürünleri bağlamında veri elde edilmesinin amaçlandığı bölümde ise dikkat çekici bazı tespitler yapılmıştır. Buna göre, formda sunulan giyim ürünlerini öğrencilerin;

- %83,4'ünün satın alma davranışına yatkınlık gösterebileceği, %81'ini genel anlamda giyim tarzına uygun olduğu,
- %75,8'inin ürünleri sadece beğendiği için tercih edebileceği,
- %75'inin kıyafetlerde BAİBÜ metni yer aldığı için satın almak istediği,
- %87,5 oranında katılımcının ise bu ürünlerin fiziki veya internet ortamında satışının yapılması gerektiğinin belirtildiği görülmüştür.

Bu verilerin dışında öğrencilerin %88'inin fiziki bir mağazadan alışveriş yapmaya yatkın oldukları görülmüş, internet ortamında alışveriş yapmaya olan talebin katılımcı yanıtları arasında benzer dağılım gösterdiği görülmüştür. Likert tipi ölçek ile elde edilen madde verisine göre öğrencilerin %36,3' ünün bir e-ticaret mağazası olması gerektiğini, %26' sının kararsız olduğu, %37,7' sinin ise bu fikre yatkınlık göstermediği tespit edilmiştir.

Anketin diğer maddeleri incelendiğinde takip eden üç maddeye verilen cevaplarda yüksek oranda yığılma olduğu görülmüştür. Üniversiteme ait bir eşyaya sahip olmak beni mutlu eder maddesine %89,6, üniversiteden mezun olurken bir hatıra ürününe sahip olmak isterim maddesine %95,7 ve üniversite logolu bir eşyaya sahibim maddesine ise %9,4 oranında sahibim yanıt verilmiştir (Grafik 2).

Grafik 2: Karşılaştırmalı Madde Grafiği

5. Tartışma

Bu araştırma kapsamında üniversite öğrencileri için öğrenim gördükleri üniversiteye ait eşyaların tasarlanması planlanmıştır. Bu doğrultuda, öğrencilerin üniversite aidiyetlerinin satın alma davranışlarını etkileyeceği ve mutluluğun bu etkide aracı rolünün bulunması beklenmiştir.

Araştırma kapsamında ilk olarak, üniversite aidiyeti ve satın alma davranışı arasındaki ilişki incelenmiş ve değişkenler arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu H_1 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Elde edilen bulgunun literatür ile tutarlı olduğu görülmüştür. Bireyler kendilerini ait hissettikleri bir kurumda yer aldıklarında maddi ve manevi kaynaklarını bu kurum için kullanmayı daha fazla (Bulotaite, 2003; Dias ve Sa, 2012; Essel ve Kemevor, 2016; Esser ve Komarova, 2017). Satın alma davranışı için de bireyler maddi kaynaklarını kullanmaktadır. Bu doğrultuda, maddi kaynaklarını kendileri için önemli olan bir kurum için harcamaları beklenen bir davranıştır (Ergün, vd. 2018; Mael ve Ashforth, 1992).

Araştırma kapsamında ikinci olarak, üniversite aidiyeti ve mutluluk arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmüş, H_2 hipotezi desteklenmiştir. Öğrenim gördükleri üniversiteye aidiyet hisseden öğrenciler, bir kuruma dahil olmaktan dolayı kendilerini iyi hissedebilmekte ve mutluluk gibi olumlu duyguları yaşamaktadırlar (Doğan, 2006; Siewert vd., 2011).

Üçüncü olarak, öğrencilerin mutluluk düzeyleri ve satın alma davranışları arasındaki ilişki incelenmiş, mutluluk ve satın alma arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu bulgu ile H_3 hipotezi desteklenmiştir. Mutlu olan bireyler daha fazla satın alma davranışı göstermektedir (Chang vs., 2023; Goldsmith, 2016; Prestini ve Sebastiani, 2021).

Bu araştırma kapsamında dördüncü olarak, üniversite aidiyeti ve satın alma davranışı arasındaki ilişkide mutluluğun aracı rolü incelenmiştir. Öğrencilerin üniversitelerine olan aidiyetleri arttıkça kendilerini daha mutlu hissettikleri ve kuruma ait eşyaları almaya daha istekli oldukları görülmüştür. Bu bulgu H_4 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Bu sonuç literatürde yer alan araştırmalar ile desteklenmektedir. Bireyler kendilerini mutlu hissettikçe daha fazla satın alma davranışı gösterdikleri bilinmektedir. Mutluluk gibi olumlu duygular bireylerin maddi kaynaklarını kullanma ihtimallerini arttırmaktadır (Chang vs., 2023; Goldsmith, 2016; Prestini ve Sebastiani, 2021). Bu nedenle, öğrencilerin üniversitelerine olan aidiyetleri arttıkça kendilerini daha mutlu hissettikleri ve bu sayede daha fazla üniversiteye ait eşya satın almayı seçtikleri bulunmuştur (Esser ve Komarova, 2017; Morsünbül, 2011; Wilkins vd., 2017).

Giyim ürünleri bağlamında bulgular incelendiğinde; katılımcıların BAİBÜ ürünlerini diğer ürünlere kıyasla daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Bu durum, öğrencilerin aidiyet duyguları ve kendilerini ait hissettikleri bir kuruma ait eşyaları hatıra olarak almak istemeleri ile açıklanabilmektedir (Esser ve Komarova, 2017; Wilkins vd., 2017). Bu bulgu, H₅ hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

Son olarak, ifade edilebilecek başka bir konu ise, öğrencilerin üniversite ürünlerine dair satın alma davranışlarının yüksek oranda pozitif yönde olmasıdır. Yapılan ankete göre üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmının üniversitesine ait bir eşyaya sahip olma veya mezun olmadan önce hatıra eşya olarak üniversiteye ait bir ürüne sahip olma isteklerinin yüksek olduğu (%95), ancak üniversiteye ait bir ürüne sahip olmayan öğrenci oranının %90'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu noktada daha önce gerçekleştirilmemiş ticari bir faaliyete ihtiyacın ve talebin yüksek olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Bu araştırma kapsamında, üniversite öğrencileri için öğrenim gördükleri üniversiteye ait eşyaların tasarlanması planlanmıştır. Bu doğrultuda, öğrencilerin üniversite aidiyetlerinin satın alma davranışlarını etkileyeceği ve mutluluğun bu etkide aracı rolünün bulunması beklenmiştir

Anket sonuçlarına göre, en yüksek satın alma eğilimi gösteren kişilerin -yaş aralığı incelendiğinde- üniversitede ilk yılı olan öğrenciler olduğu, bunun yanı sıra ankette en çok yığılma olan başka bir maddenin de “mezun olmadan önce bir hatıra ürününe sahip olmak isterim” olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin ve mezun olmak üzere olan öğrencilerin bu ürünleri daha çok tercih edileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında bazı sınırlılıkların olduğu görülmüştür. Öncelikle, örneklem grubunun çoğunluğunun kadın olması araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Erkek katılımcılara ulaşmanın zorluğu nedeniyle, kadın öğrenciler araştırmaya katılmayı erkek öğrencilere göre daha fazla tercih etmişlerdir. Ancak gelecek araştırmalar için örneklem grubunun cinsiyet açısından yakın bir sayıya ulaşmasına dikkat edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, bu araştırma bulguları üniversite öğrencilerine aittir, o nedenle araştırma evreninin sadece üniversite öğrenciler olması araştırmanın bir diğer yaşa bağlı kısıtlılığıdır. Gelecek araştırmalar için bireylerin çalıştıkları kurum gibi aidiyet hissedecekleri alanlarda satın alma davranışlarının incelenmesi önerilmektedir.

Elde edilen veriler ışığında, üniversite aidiyetinin pekiştirilmesi ve öğrencilerin mezun olduktan sonra da bu bağı devam ettirebilmesi amacıyla üniversiteye ait kurumsal ürünlerin üretilebileceği, üretilen ürünlerin fiziksel bir mağazada satışının yapılabilmesi ve ürün fiyatlarının makul düzeyde tutulduğunda satın alma sürecinin başarıyla yürütülebileceği düşünülmektedir. Bu sürecin üniversite öğrencileri ve üniversitenin kurumsal çizgisi için faydaları olacağı gibi, üniversitelerin döner sermayeleri veya iktisadi işletmelerine de katkı sağlayabileceği yadsınamaz bir gerçektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)

Data Collection: Author-1 (%90), Author-2 (%10)

Veri Analizi: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)

Data Analysis: Author-1 (%10), Author-2 (%90)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Writing Up: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akyay Y. ve Hakan K. (2010), Örgütsel Sadakat ve Örgütsel Bağlılık: Siyasi Partiler Açısından Bir Analiz, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(4), s.79.
- Allen, N.J. ve Meyer, J.P. (1990), The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to The Organization, *The British Psychological Society*, 63, s.1-18.
- Anıl Deniz, A. ve Babür Tosun, N. (2022). Mutluluk temalı reklamların tüketicinin satın alma niyeti üzerindeki rolü. *Journal of Administrative Sciences/Yonetim Bilimleri Dergisi*, 19(43).
- Arslan, G. (2021). Loneliness, college belongingness, subjective vitality, and psychological adjustment during coronavirus pandemic: Development of the College Belongingness Questionnaire. *Journal of Positive School Psychology*, 5(1), s.17-31.
- Atam, A. A. (2014), Kurumsal Kimlik Çalışmaları: Beko Örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4(2), s.16-39.
- Bosphorus Dolphins, <https://www.bosphorusdolphins.com/shop/>, (Erişim Tarihi: 06.01.2025).
- Bulotaite, N. (2003). University heritage—an institutional tool for branding and marketing. *Higher Education in Europe*, 28(4), s.449-454.
- Casanoves-Boix, J., Küster-Boluda, I. ve Vila-López, N. (2017), Student Loyalty As A Key Variable to Build University Brand Capital. *ESIC Market Economics and Business Journal*, 48(2), s.529-552.
- Chang, Y.-W., Xu, N., Hsu, P.-Y., Shiau, W.-L. ve Chen, J. (2023). Utilitarian and/or hedonic shopping – consumer motivation to purchase in smart stores. *Industrial Management & Data Systems*, 123(3), s.821-842.
- Churchill, G. A., ve Surprenant, C. (1982). An Investigation into the Determinants of Customer Satisfaction. *Journal of Marketing Research*, 19(4), s.491-504.
- Çelik, Z. ve Dülek, B. (2020). Mutluluk-davranış modeli: Tüketicilerin mental iyi oluş halinin online fiili satın alma davranışına etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), s.252-264.
- Dias, D. ve Sá, M. J. (2012). Initiation rituals in university as lever for group cohesion. *Journal of Further and Higher Education*, 38(4), s.447-464.
- Doğan, T. (2006), Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), s.120-129.
- Doğan, T. ve Çötök, N. A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk psikolojik danışma ve rehberlik dergisi*, 4(36), s.165-172.
- Ekşi, H. ve Ay, T. (2024). Kısa Üniversite Aidiyet Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Proceedings of Ankara International Congress on Scientific Research-X*. Ankara IKSAD Yayınevi.
- Erdem, O. ve Dikici, A. M. (2009). Liderlik ve kurum kültürü etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), s.198-213.
- Ergün, M., Akcaoğlu, M. Ö. ve Ünver, N. (2018), *Üniversite İtibari, Markalaşma ve Öğrencilerde Aidiyet Duygusu, Değişen Dünyada Eğitim*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Espasandín-Bustelo, F., Diaz-Carrion, R. ve Ganaza-Vargas, J. (2020). Employee happiness and corporate social responsibility: the role of organizational culture. *Employee Relations: The International Journal*, 43(3), s.609–629.
- Essel, O. Q. ve Kemevor, A. K. (2016). Aesthetical tastes of academical and traditional costumes in academic processions. *Fashion and Textiles*, 3(1).
- Esser, F. ve Komarova, M. (2017), Student Loyalty in Higher Education: A Study on the Impact of Institutional Brand on Student Satisfaction and Loyalty. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(2), s.253-272.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS* (3. Basım). London: SAGE Publications Ltd
- Goldsmith, R. (2016). The big five, happiness, and shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, s.52-61.
- Gormsen, E. (1981), Mexican Handicrafts Under the Influence of International Tourism: Development and Regional Employment. *Ibero-Amerikanisches Archiv*, 7, s.77-110.
- Guo, Y. ve Barnes, S. (2011). Purchase behavior in virtual worlds: An empirical investigation in Second Life. *Information & Management*, 48(7), s.303-312.
- Gürkan, N. ve Ovacık, M. (2018), Üniversitede Hediye Verme Kültürü ve Kurumsal Değerlere Uygun Hediyelik Eşya Tasarımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(1), s.42-66.
- Gürkan, N. (2020). Yerel değerler bağlamında bir tasarım ürünü olarak turistik hediyelik eşya. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(44), s.287-293.
- Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and individual differences*, 33(7), s. 1073-1082.
- İletişim Koordinatörlüğü, BAİBÜ, <http://ilko.ibu.edu.tr/>, (Erişim tarihi: 06.01.2025).
- Kalınkara, Y. ve Talan, T. (2024). Psychological Balances in the Digital World: Dynamic Relationships Among Social Media Addiction, Depression, Anxiety, Academic Self-Efficacy, General Belongingness, and Life Satisfaction. *The Journal of Genetic Psychology*.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1), s.1–22.
- Kiremitçi-Caniöz, E. (2019). *Sosyal kimliğin yardım etme davranışı üzerindeki etkisinin empati ve öznel iyi oluş değişkenlerine göre incelenmesi*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Li, K. C. (2023). *Development and Validation of a Short Scale of College Belonging*, Master's Thesis, Wake Forest University, North Carolina.
- Lim, G., Bourne, A., Hill, A., Mcnair, R., Lyons, A. ve Amos, N. (2023). Community connection is associated with lower psychological distress for sexual minority women who view community connection positively. *Culture, Health & Sexuality*, 26(4), s.513–530.
- Lu, H. P. ve Yu-Jen Su, P. (2009). Factors affecting purchase intention on mobile shopping web sites. *Internet Research*, 19(4), s.442-458.
- Mael, F ve Blake A. (1992), Alumni And Their Alma Mater: A Partial Test of the Reformulated Model of Organizational Identification. *Journal of Organizational Behavior* 13(2), s.103-123.
- Melor, D., Stokes, M., Firth, L., Hayashi, Y. ve Commins, R. (2008), Need For Belonging, Relationship Satisfaction, Loneliness and Life Satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 45, s.213–218.

- Meral, P. S. (2011), *Yeni Başlayanlar İçin Kurumsal Kimlik ve Marka*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Morsünbül, Ü. (2011). *Ergenlikte Özerkliğin ve Kimlik Biçimlenmesinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Murray, K. ve Nakajima, M. (2016), Brand Loyalty in Higher Education: The Role of Perceived Quality. *Journal of Marketing for Higher Education*, 26(1), s.1-14.
- Preacher, K. J.ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects insimple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36, s.717-731.
- Prestini, S. ve Sebastiani, R. (2021). Embracing consumer ambivalence in the luxury shopping experience. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(5), s.1243-1268.
- Öz, A. (2014), İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Aidiyet Düzeyi (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Örneği). *Dergiabant*, 2(4), s.54-64.
- Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Journal of International Social Research*, 1(4).
- Ravina-Ripoll, R., Ahumada-Tello, E. veRomero-Rodríguez, L. M. (2021). Workplacehappiness as a trinomial of organizationalclimate, academicsatisfactionandorganizational engagement. *CorporateGovernance: The International Journal of Business in Society*, 22(3), s.474-490.
- Siewert, K., Antoniow, K., Kubiak, T. ve Weber, H. (2011), The More The Better? The Relationship Between Mismatches in Social Support And Subjective Well-Being in Daily Life. *Journal of Health Psychology*, 16(4), s.621- 631.
- Suransky, C. ve Van Der Merwe, J. C. (2014). Transcending apartheid in higher education: transforming an institutional culture. *Race Ethnicity and Education*, 19(3), s.577-597.
- Swanson, K. K. ve Horridge, P. (2006), Travel Motivations as Souvenir Purchase Indicators. *Tourism Management*, 27, s.671-683.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). *The Social Identity Theory Of Intergroup Behavior*. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Paris: Nelson-Hall.
- Tanrısevdi, A. ve Kurnaz, H. A. (2018). Hediyelik eşya satın alma davranışında kültürel özellikler: Hediyelik eşya satıcıları açısından bir inceleme. *Journal of Travel and Tourism Research*, (13), s.1-18.
- Timothy, D. J. (2005), *Shopping Tourism, Retailing and Leisure*. Clevedon: Channel View.
- Vural, Z. B. A. (2018). *Kurum kültürü*. İletişim Yayınları.
- Wilkins, S., Butt, M. ve Annabi, C. (2017), *The Role of Organizational Identification in MNEs: Employee Satisfaction and Behavioral Intentions At Home Country and Foreign Subsidiaries*, Conference on The Academy of International Business Annual Meeting, Dubai.
- Yokuş, G., Ayçiçek, B. ve Yelken, T. Y. (2017). Üniversite öğrencilerinin yükseköğretim hizmet kalite algılarının ve kurumsal aidiyet düzeylerinin incelenmesi: Eğitim fakültesi örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), s.1-18.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 636-658, doi: 10.11616/asbi.1585939

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Alegorik Bir Mesnevi: Destân-ı Turna: Turna Hikâyesi [06 Mil Yz A 11105]

An Allegorical Masnavi Written in Old Anatolian Turkish: Destân-ı Turna: The Story of The Crane
[06 Mil Yz A 11105]

Türkan KORKMAZ BULUT¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 29.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: *Destân-ı Turna* adlı eser İslami dönem Türk edebiyatına ait dinî ve tasavvufî bir mesnevidir. Eser 56 beyitten oluşmaktadır. *Destân-ı Turna*, Ankara Millî Kütüphane Bolu İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 11105 numarada kayıtlıdır. Eserin bulunduğu yazma çeşitli manzum halk hikâyelerinden oluşmaktadır. Eser, Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri taşıyan manzum bir halk hikâyesidir. Eserde çeşitli semboller kullanılarak bu dünyanın geçiciliği, asıl kalıcı ve ebedî olanın öteki dünya olduğu fikri işlenmektedir. *Destân-ı Turna* hikâyesi üzerine yapılan bu çalışmada eserin Ankara Millî Kütüphane Bolu İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlı olan 06 Mil Yz A 11105 numaralı yazması üzerinden hikâyenin transkripsiyonlu metni ve dil-içi çevirisi yapılmış, eserin konusu ve dil özellikleri belirtilerek elde edilen bulgular sonuç kısmında özetlenmiştir. Yazmanın üç varaktan oluşan görselleri çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, İslam dini, Ölüm, Mesnevi, Turna kuşu.

&

Abstract: The work called *Destân-ı Turna* is a religious and mystical masnavi belonging to the Turkish literature of the Islamic period. The work consists of 56 couplets. *Destân-ı Turna* is registered in the Manuscripts Collection of the Bolu Provincial Public Library of the Ankara National Library under the number 06 Mil Yz A 11105. The manuscript in which the work is located consists of various folk tales in verse. The work is a folk story in verse bearing the language characteristics of Old Anatolian Turkish. Various symbols are used in the work to convey the idea that this world is temporary and that what is truly permanent and eternal is the other world. In this study on the story of *Destân-ı Turna*, the transcribed text and intralingual translation of the story were made from the manuscript numbered 06 Mil Yz A 11105, registered in the Manuscripts Collection of the Bolu Provincial Public Library of the Ankara National Library, and the findings obtained were summarized in the conclusion section by specifying the subject and language features of the work. The images of the manuscript consisting of three leaves are added at the end of the study.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Islam religion, Death, Masnavi, Crane bird.

Atf/Cite as: Korkmaz Bulut, T., (2025). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Alegorik Bir Mesnevi: Destân-ı Turna: Turna Hikâyesi [06 Mil Yz A 11105]. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 636-658. doi: 10.11616/asbi.1585939

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Türkan Korkmaz Bulut, İstanbul Gelişim Üniversitesi, tukorkmaz@gelisim.edu.tr.

1. Giriş

Doğu toplumlarında hikâyenin zengin bir birikimi ve güçlü bir damarı vardır. Doğu insanı hikâyeye inanır, onunla sever ve onunla iç içe bir hayat sürer. Dilden dile dolaşan halk hikâyeleri; halkın aşklarını, acılarını, özlemlerini, sevgilerini hikâyelere dökmüş, gelecek kuşaklara böyle aktarmıştır. Gezgin hikâyeciler, âlimler, tasavvuf ehli büyükler hikâyeye üzerinden bir kültür taşıyıcısı işlevi görmüşlerdir. Doğu; insanlara ulaşmada, özellikle çok değer verdikleri bilgileri, öğütleri, hikmetleri iletmede; tecrübeleri, birikimleri aktarmada hikâyeye ihtiyaç duymuştur. Kıssalarda, masallarda, destanlarda, halk hikâyelerinde, menkıbelerde mesnevilerde insanlığın yaşadığı sevinçler, acılar, kahramanlıklar, öğütler, ibretler, kısaca hayatın kendisi vardır. Doğu bilginleri, âlimleri, sanatçıları hikâyenin etkili ve güzel bir anlatım tarzı olduğunun farkındadır. Ancak bunu yazınsal bir tür olarak düşünmemiş, sadece insanlara ulaşmanın en etkili yolunun bu olduğuna inanmışlardır.

Hikâyeler yüzyıllar boyunca Doğu için bir belgeleme, ispat etme ve anlaşma aracı olmuştur. Çünkü yaşanmış her tecrübe bu insanlar için kutsaldır. Birikim bir hikâyeye ile anlatılır. Böylece hikâyeye sözlerin, öğütlerin, yargıların kanıtı olmaktadır. Doğu her şeyi hikâyeye dönüştürmüş, her şeyi hikâyeye ile anlatmış; her olaya, duruma, hikmete bir hikâyeye ile örnek vermiştir. Misalle yapılacak eylem, davranış açıklığa kavuşturulmuş; bir hikâyeye ile hikmet somutlaştırılmıştır. Bu yüzden “Doğu kültürü mesel kültürüdür.” denilmiştir (Tosun, 2017: 7-8).

Bu çalışmada ele alınan *Destân-ı Turna* adlı eser Doğu hikâyesine güzel bir örnektir. *Destân-ı Turna* adlı eser İslami Dönem Türk Edebiyatı'na ait küçük, dinî ve tasavvufî bir mesnevidir. Eser, yazma bir eserdir ve manzum bir halk hikâyeleri mecmuasında kayıtlıdır. Mesnevi, toplam 56 beyitten oluşmaktadır ve aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Bu tür manzum halk hikâyelerinde kullanılan aruz ölçüsünün oldukça kusurlu olduğunu belirtmek gerekiyor. Eserler ilk elden çıktıktan sonra halk arasında genellikle 11'li hece ölçüsü mantığıyla yaşamaktadır. Bu tür eserlerde kullanılan dil de zaman içinde bazı değişikliklere uğramakta, eserler dil özelliği bakımından yazıldığı dönem ile sonraki dönemlerin dil özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Böylece bu tür eserlerde dil bakımından çok katmanlı bir yapı oluşmaktadır.

Destân-ı Turna adlı eser dinî ve tasavvufî çizgide kısa, alegorik bir mesnevidir. Eserde bu tür dinî hikâyelerde çokça görülen bir konu işlenmektedir. Buna göre bu dünya geçicidir, asıl önemli ve ebedî olan ise öteki dünyadır. İnsan, bu hayatta ölüm denilen olgunun bir gün kendisine geleceğini bilerek ve hayatın gerçek anlamını kavrayarak yaşamalıdır. Ayrıca eserde insanın aciz bir varlık olduğu ve gurura kapılmaması gerektiği öğütlenmiştir. Hikâyede insanı öteki dünyada imanının kurtaracağına vurgu yapılarak, imanını koruması gerektiği belirtilmiştir.

Hikâyede bazı semboller kullanılmış ve hikâyenin sonunda bunların ne anlama geldiği açıklanmıştır. Buna göre hikâyede kullanılan semboller ve anlamları şu şekildedir: Ulu ağaç: dünya, turna: tendeki can, kanat: iman. İnsanlar, dünyaya gelir ve bu ulu ağacın gölgesinde bir zaman yaşar ve binalar kurarlar. Yaşadığı sürece ölümün bir gün gelip kendisini bulacağı endişesiyle yaşar. Turna kuşu insanın canı, yani tendeki ruhudur. Turna kuşunun kanadı ise insanın imanıdır. Hikâyede ölümün gelmesiyle insan ruhunun tenden uçup gideceği anlatılarak insanın imanını kaybetmemesi gerektiği öğütlenmiştir. Tenden uçup giden ruhun, yazı Allah katında geçireceği ve orada kişinin iyi amellerinden söz edeceği belirtilmiştir. Buna göre insanı öteki dünyada iman ve iyi amelleri kurtaracaktır. Bu durumda hikâyeye göre Müslüman bir insan, Kur'an'da belirtilen ve Peygamber'in gösterdiği yoldan dosdoğru bir şekilde gitmelidir.

2. Eserin Konusu

Bir genç, bir gün yolunda giderken gölgesini her tarafa salan oldukça büyük bir ağaca rastladı. Her dalında türlü türlü meyveler yetişmişti. Ağacın üstünde papağanlar, kumrular ve bülbüller ötüşürdü. Bir dalın meyvesi olgunken diğer dallarında yeni çiçekler açardı. Meyvesinden yiyenler sırayla gider ve bir daha arkasına bakmazlardı.

Genç, ben de biraz dinleneyim, bir vakit gezip oyalanayım diyerek bir müddet yattı. Sonra tekrar yola düştü. Giderken kulağına bir ağlayıp inleme sesi geldi. Çevreye bakıp bir turnanın yerde yattığını gördü. Turna: “Gel, beni yerden kaldır.” dedi. “İyi ki geldin, ne söylesem de sana hâlimi anlatamam. Kanadım kırık olduğu için uçamıyorum. Biz, birçok kuştuk ve gökyüzünde uçardık. Kış yaklaştığında yaylalara giderdik. Bütün kuşları ben idare ederdim, hepsinin önü sıra giderdim. Koştursam şahinler yetişemezdi ve kaçsam kimse görmezdi. Yedi gün göklerde uçardık. Ne dağa ne de ovaya konmazdık. Bir gün nefsimiz bizi zorladı ve hepimizin gözüne uyku geldi. Uykuya daldığımda kendim için korkulu bir düş gördüm. Düşüm karanlıktı. Etim çimenlerin üzerinde sürünüyordu. Evimizde bulunan bilge bir ihtiyar düşlerimizi tabir ederdi. Ona sordum: ‘Etin, kanadıdır. Karanlık ise ayrılık ateşidir. Kanadına kaza gelecek o yüzden gafil davranma ve iyi korun.’ dedi. Hayretler içinde kaldım. O görünen kazalardan kaçmak için kanat açtım. O sırada bir taş vızlayarak geldi ve sağ kanadıma çarptı. O taş kanadımı kırdı ve yedi gece burada geceledim. Bütün dostlarla vedalaşmak zorunda kaldık. Ağlaşarak orada ayrılık gözyaşları döktük ve beni bırakarak gittiler. Ne yazık ki beni unuttular. Artık kulağıma bir arkadaş sesi gelmez oldu. Şimdi burada o dağlarda ve ovalarda geçirdiğim zamanları anarım. Ah edip yol gözlerim. Mutluluk artık benden elini çekti ve kaygılar gelip başıma dikildi. Beni vuran altı yaşında bir oğlandı.

Ey Allah’ım! Sen, bu kulunun işlerini tamama erdir. Kendini büyük gören böyle olur ve beklemediği yerden başına kaza gelir. Günahım odur ki büyük konuştum. Kendini büyük gören ve böbürlenlenler Tanrı makamına ulaşamaz. Kibre kapılan kişinin işi, sonunda şeytan işine benzer. Tuttuğu her iş yolundan çıkar. Adı kötü ve dili bozuk olur. Dünyada kendini âciz gören kişinin kalbinde zerrece bulanıklık olmaz. Dünyada ve ahirette sana nasibini veren âcizliğini bilmektir.”

Şimdi söz başına yeniden gelmek ve gizli manaları açıklamak gerekirse: “Ulu ağaç” diye bahsedilen şey, dünyadır. Canlılar, onun gölgesinde bina kurdular. Bunlar, bir zaman onun gölgesinde yaşadılar ve sonra ecel gelip yüzünü gösterdi. “Turna” denilen, tendeki canındır ve “kanat” denilen şey, senin gerçek imanındır. İman kanadı asla kırılmamalıdır ve insanlar kendini şeytanın eliyle bozguna uğratmamalıdır. O can ki kıslamak için insanın yanına gelir, insana türlü türlü nasipler bağışlar ve bir süre onunla hoşça vakit geçirir. Sonunda o can gider ve tenler boş kalır. O can, gidip Hak katında insanların iyi amellerinden söz eder.

3. Eserin Nüsha Özellikleri

Destân-ı Turna; Ankara Millî Kütüphane, Bolu İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 11105 numarada kayıtlıdır. Eser 56 beyitten oluşmaktadır ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eser yazmanın 108b-111a varakları arasındadır. Yazmanın iç ve dış ölçüleri şu şekildedir: 150x140 (195x140 mm). Her sayfada harekeli nesih yazıyla 15 satır yazı vardır. Yazmada bulunan *Mu’cizât-nâme* adlı eserin istinsah tarihi olarak H 1124 (M 1712) tarihi geçmektedir. Bu da yazmanın XVIII. yüzyılda istinsah edildiğini göstermektedir. Yazmanın cildi tamir görmüş ve bez kaplıdır. Kâğıtlar krem rengindedir ve lekelidir. Eserin eski yer numarası 14 Hk 47 şeklindedir. Yazmada bulunan eserler sırasıyla şöyledir: 1.

Muhammedîye: 1-48, 2. Destân: 49-69, 3. Mu'cizât-nâme: 70-79a, 4. Destânlar: 79b-126. Destanlar içinde Destân-ı Mihr ü Vefâ, Destân-ı Turna, Destân-ı Kesikbaş gibi hikâyeler vardır.

4. Eserin Dili Üzerine Notlar

4.1. Ses Bilgisi

4.1.1. Ses Özellikleri

4.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)

Kalınlık-incecik uyumu başlangıçtan günümüze kadar Türkçenin her devrinde çok kuvvetli olarak hâkim bulunmuş olan ve olmakta devam eden bir özelliktir (Ergin, 1993: 68). Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bu metinde de kalınlık-incecik uyumunun sağlam olduğu görülmektedir. Bu uyuma uyan örneklerden bazıları şu şekildedir: *eydeyim* (01), *yemişler* (07), *gözümüze* (20), *şakınuban* (17), *kulağuma* (12), *karanlılık* (26), *kapunmağıl* (04).

4.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)

Düzlük-yuvarlaklık uyumunun Türkçenin eski devirlerinden bu yana sağlam bir şekilde bulunmadığı görülmektedir. Bu parçada düzlük-yuvarlaklık uyumu büyük ölçüde sağlanmıştır. Uyuma uymayan 97 civarı kelime tespit edilmiştir. Uyuma uymayan örneklerden bazıları şunlardır: *kılursa* (01), *kapunmağıl* (04), *kendüsi* (06), *kumrı* (07), *konuk* (15), *şakınuban* (17), *sekirdürsem* (18), *uçarduk* (19), *kanaduña* (27), *giçdüklerim* (36), *şındurmağıl* (52), *kışlayu* (53).

4.1.1.3. Ünsüz Uyumu

Türkçede tonlu (yumuşak) ünsüzle biten kelimelerin sonuna tonlu ünsüzle başlayan eklerin, tonsuz (sert) ünsüzle biten kelimelerin sonuna da tonsuz ünsüzlerle başlayan eklerin getirilmesi şeklinde ortaya çıkan uyuma ünsüz uyumu denir. Bu konu ünsüz benzeşmesi olarak da bilinmektedir (Öztürk, 2017: 45). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu metinde; {+dA} bulunma hâli eki, {+dI/+dU} görülen geçmiş zaman eki, {-dük} sıfat fiil eki gibi şekiller sadece tonlu ünsüzlü olarak kullanılmaktadır. Bu durum ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmıştır: *furkatda* (26), *dökdük* (33), *giçdüklerim* (36), *unutdılar* (34), *gitdi* (33), *çekdi* (38).

4.1.2. Ses Değişmeleri

4.1.2.1. Ünlü Değişmeleri

a) Yuvarlaklaşma (ı>u, i>ü)

Yuvarlaklaşmalar kendini ı>u ve i>ü şeklinde gösterir. Bu metinde, yuvarlaklaşmaya sadece bir örnek bulunmaktadır. *yavız > yavuz* (44).

b) Düzleşme (u>ı, ü>i)

Eski Türkçede dar yuvarlak ünlülü (u, ü) olan kelimelerin, Eski Anadolu Türkçesinde dar düz (ı, i) ünlülü kelimelere dönüşmesi şeklinde görülür (Öztürk, 2017: 51). Metinde görülen düzleşmeye sadece üç örnek bulunmaktadır: *konuk > konuk* (15), *toğru > toğrı* (25), *ulu > ulı* (40), *göynü > göyni* (08).

c) Daralma (o>u, ö>ü, e>i)

Metinde az sayıda daralma örneği bulunmaktadır. *oğra- > uğradı* (06), *amtı > emti > imdi* (01), *eşit > işid* (01).

ç) İncelme

Kalın ünlülerin /ç/, /ş/, /n/, /y/ gibi ağzın ön tarafında oluşan ünsüzlerle bir arada bulunmasından kaynaklanan bir ses olayıdır (Öztürk, 2017: 56). Eski Türkçede kalın ünlü ile yazılan bir örnek metinde incelmış olarak görülmektedir: ış > işlerin (02).

4.1.2.2. Ünsüz Değişmeleri

k > g değişmesi (Tonlulaşma): Eski Türkçedeki ince /k/ sesleri Eski Anadolu Türkçesinde büyük ölçüde ince /g/'ye dönüşmüştür (Öztürk 2017: 56). Metinde görülen örneklerden bazıları şunlardır: kel-> *gelelüm* (47), kün > *gün* (19), kör- > *gördüm* (13), kölgе > *gölgesinde* (11), kir- > *girdüm* (11), kötür- > *götür* (13). Bazı örneklerde ise /k/'nin kendisini koruduğu görülmektedir: *kendüsi* (06), *kendüzin* (42), *kimsene* (18).

t > d değişmesi (Tonlulaşma): Eski Türkçede kelime başında /d/ sesi yoktu. Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında görülen /d/ sesleri Eski Türkçede /t/ şeklinde geçmekteydi (Ergin, 1993: 88). Bu parçada, /d/'ye dönmüş örneklerden bazıları şunlardır: *dürlü* (07), *dahı* (10), *deyemezem* (14), *dükendi* (28), *düenedüm* (31), *dökdük* (33). Bazı örnekler Eski Türkçede olduğu gibi /t/ sesini korumuştur: *taş* (19), *toğrı* (25), *tola* (37), *tutduğı* (44), *talında* (07).

ķ > ħ değişmesi: Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu metinde kelime içinde ķ > ħ değişikliğine iki örnek bulunmaktadır: *dahı* (10), *aħsanı* (44).

b > p değişmesi: Eski Türkçede /b/ ile söylenen bir kelime, bu metinde /p/'ye dönmüş ve ikileme şeklinde kullanılmıştır: ol resülün rûhına *piñ piñ selâm* (56).

4.1.3. Ses Düşmeleri

4.1.3.1. Ünlü Düşmesi

Metinde, orta hece ünlüsünün düşmesi şeklinde ortaya çıkan örnekler şunlardır: oğulan > *oğlan* (39), benizer > *benzer* (35), eyit- > *eydeyim* (01), boyunum > *boynum* (41).

Ünlü birleşmesi şeklinde görülen ünlü düşmesi olayına metinde birkaç örnek bulunmaktadır: bu öyle > *böyle* (40), şu öyle > *şöyle* (28), kendü öz > *kendüzüme* (22).

4.1.3.2. Ünsüz Düşmesi

g > Ø: Eski Türkçe döneminden Batı Türkçesi dönemine geçilirken birden fazla heceli kelimelerin sonundaki ve bazı kelimelerin ortasındaki /g/, /ğ/ sesleri düşmektedir (Öztürk, 2017: 60). Metinde bulunan /g/ ve /ğ/ sesleri düşmüş örneklerden bazıları şunlardır: *ķamug* > *ķamu* (32), *ulug* > *ulu* (32), *yaylağ* > *yaylaya* (16).

İsimden isim yapma eki olan {+lığ/+lig}>{+lu/+lü} örneğinde olduğu gibi bazı eklerin sonundaki /g/ seslerinin de düşmesi söz konusudur. Bu ses düşmesi ünlü yuvarlaklaşmasına da sebep olmaktadır. Metinde bu şekilde yer alan örnekler şunlardır: *dürlü* (53), *ķorkulu* (22).

Tekleşme: Alıntı kelimelerde bulunan ikiz ünsüzlerden birinin düşmesi olayıdır (Öztürk, 2017: 60). Metinde bununla ilgili sadece bir örnek bulunmaktadır: *ħaķķ* > *ħaķ* (55).

Hece Düşmesi: Düşmenin farklı bir şekli olan hece düşmesi, 3. şahıs bildirme çekiminde kullanılan *tur-* fiilinin geniş zamanda çekimlenmiş şekli olan *turur/durur* kelimesinin sonundaki hecenin düşmesiyle kendini göstermektedir (Öztürk, 2017: 61). Metinde hece düşmesinin birkaç örneği bulunmaktadır: *şuçum oldur* (41), *cānıñdur* (51), *imānıñdur* (51). Parçada {durur} kelimesinin de birkaç örneği bulunmaktadır: *sınıķ durur* (15), *oduñ durur* (26), *dünyā durur* (48).

4.2. Şekil Bilgisi

4.2.1. İsim

4.2.1.1. İsim İşletme Ekleri

a) Çokluk Ekleri

Metinde çokluk ekinin {+IAr} şeklinde geçtiği görülmektedir: *ovalar* (36), *kaźālardan* (29), *kuşlar* (07), *yemişler* (07), *şāhinler* (18), *yārenler* (32), *gözlerim* (37), *kişiler* (41).

b) İyelik Ekleri

Teklik 1. şahıs {+m}: *hālūmi* (14), *kanadım* (15), *gözüme* (22), *düşim* (23), *etüm* (23), *düşümi* (28), *yoldaşum* (37), *başuma* (38), *şuçum* (41).

Teklik 2. şahıs {+n}: *kitābın* (25), *etiñ* (26), *kanadıñ* (26), *kulun* (39), *katuñ* (53), *cānıñ* (54).

Teklik 3. şahıs {+I, +sI}: *işlerin* (02), *yemişi* (08), *ucını* (43), *adı* (44), *aħsanı* (44), *gölgesinde* (48).

Çokluk 1. şahıs {+mUz}: *kışlamuzdan* (16), *gözümüze* (20), *evimizde* (24), *didüğümüz* (48).

Çokluk 2. şahıs {+nUz}: Bu ek, metinde geçmemektedir.

Çokluk 3. şahıs {+IArI}: Sadece bir örnekte bulunmaktadır: *önlerince* (17).

c) Aitlik Eki

Aitlik eki metinde {+ki} olarak sadece bir örnekte görülmektedir: *tendeki* (51).

ç) Hâl Ekleri

İlgi Hâli Eki: Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu metinde, ilgi hâli ekinin ünsüzle biten isimlere {+In, +Un} şeklinde ve ünlüyle biten isimlere {+nIn, +nUn} şeklinde ekseriyetle yuvarlak, kimi zaman da düz ünlülü olarak geldiği görülmektedir: *biriniñ yemişi* (08), *tañrımuñ maķamına* (42), *ķamunuñ terkin ider* (09), *ķalbiniñ teşvīşi* (45), *seniñ ķatuñ* (53), *ħaķ'un* 'ibret işlerin (02), *ķulun* işlerin (39), *anıñ* gölgesinde (11).

Yükleme Hâli Eki: Bu metinde yükleme hâli eki olarak {+I} kullanılmaktadır: *beni yirden götür* (13), *hālūmi* deyemezem saña (14), *düşleri yorar-ıdı* (24). İyelik eki ve yükleme hâl eki arasında kullanılan zamir n' sinin 3. şahıslarda yükleme hâl eki olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur: *ħaķ'un* 'ibret işlerin (02), *yemişin* yiyen (09), *ķamusın* güder-idim (17), *rızķın* yiye (21).

Yönelme Hâli Eki: Bu ek metinde {+A} şeklinde geçmektedir. Örneklerden bazıları şunlardır: *kanadıñ* (27), *ķulağuma* (35), *başuma* (38), *maķamına* (42), *başına* (47), *saña* (49), *rūhına* (56), *baña* (25), *üstüne* (30), *bize* (01), *yigitlige* (04).

Bulunma Hâli Eki: Bu ek, metinde {+dA} şeklinde geçmektedir. Ekin tonsuz ünsüzlü şekilleri olan {+tA} hiç kullanılmamıştır. Örneklerinden bazıları şunlardır: *ķalında* (07), *yanında* (08), *ovada* (19), *furķatda* (26), *anda* (33), *dünyāda* (45), *gölgesinde* (49), *tende* (54), *seferinde* (05), *evimizde* (24).

Ayrılma Hâli Eki: Ayrılma hâli eki metinde {+dAn} şeklinde geçmektedir. Ekin tonsuz ünsüzlü şekilleri olan {+tAn} kullanılmamıştır. Örneklerinden bazıları şunlardır: *andan* (05), *kışlamuzdan* (16), *ķalabdan* (21), *kaźālardan* (29), *benden* (38), *yirden* (40), *'amelinden* (55).

Eşitlik Hâli Eki: Bu ekin metinde {+ce} şeklinde geçen iki örneği bulunmaktadır: *zerrece* (45), *öñlerince* (17). “Ne” kelimesinin eşitlik hâli eki almış şekli *nice < ne + ce* olup “ne kadar, nasıl” anlamlarını ifade eder. Metinde sadece bir yerde geçmektedir: *niçeleri* (46).

Vasıta Hâli Eki: Vasıta hâli, metinde “ile” edatı ve onun ekleşmiş şekli {+le, +ile} yapılmıştır. Üç örnekte geçmektedir: *yârenler-ile* (32), *senüñle* (54), *nöbet-ile* (09).

Yön Gösterme Hâli Eki: Yön gösterme eklerinden biri olan {+rü}, metinde “girü” kelimesinde, altı yerde geçmektedir. Yön gösterme eklerine bunun dışında örnekle bulunmamaktadır: *girü* bakmaz kamanun terkin ider (09), *girü* döndüm yoluma girdüm hemân (11), *kağgu* geldi başuma şimden *girü* (38).

4.2.1.2. İsim Yapma Ekleri

a) İsimden İsim Yapma Ekleri

{+daş}: Bu ek sadece bir kelimedede üç yerde geçmektedir: *yol+daş* (35).

{+lu, +lü}: Bu ek, kalın sıradan bir kelime ve ince sıradan iki kelime olmak üzere üç örnekte geçmektedir: *korķu+lu* (22), *dür+lü* (07), *giz+lü* (47).

{+lık, +lik}: Bu ek kalın sıradan üç kelime, ince sıradan bir kelime olmak üzere toplam dört örnekte bulunmaktadır: *zarı+lık* (12), *kağanu+lık* (23), *şâz+lık* (38), *tekebbür+lik* (43).

{+an}: Sadece bir örnekte görülmektedir: *oğl+an* (39).

b) Fiilden İsim Yapma Ekleri

{-ge}: Sadece bir örneği görülmektedir: *göl+ge+sinde* (48).

{-ğu}: Metinde iki örnekte geçmektedir: *kağ-ğu* (38), *uy-ķu* (20).

{-u}: Kalın sıradan bir örnekte görülmektedir: *korķ-u+lu* (22).

{-k}: Bu ekin kalın sıradan iki örneği bulunmaktadır: *şın-t-k* (15), *kon-t-k* (15).

{-ğun}: İki örnekte geçmektedir: *az-ğun* (44), *boz-ğun* (44).

4.2.2. Fiil

4.2.2.1. Yapı Bakımından Fiiller

4.2.2.1.1. Basit Fiiller

Kök ya da gövde hâlinde herhangi bir yapım eki almamış fiillerdir. Metinde kullanılan bazı basit fiil örnekleri şunlardır: *işid-* (01), *aç-* (25), *gelür* (12), *bağdum* (13), *yatur* (13), *uçmazam* (15), *dedi* (26), *kaçmağa* (29), *gitdi* (33).

4.2.2.1.2. Türemiş Fiiller

Metinde geçen türemiş fiillerden bazıları şunlardır: *inleyüp* (12), *görünür* (23), *sürünür* (23), *şındurdı* (31), *esenleşdüm* (32).

a) İsimden Fiil Yapma Ekleri

{+e-}: Fazla işlek olmayan bu ekin metinde bir örnekte geçtiği görülmektedir: *beñz+e-r* (35).

{+ar-}: Bu ekin bir örneği bulunmaktadır: *baş+ar-* (39).

{+la-, +le-}: İşlek bir isimden fiil yapma eki olan bu ekin metindeki örneklerinden bazıları şu şekildedir: *vız+la-dı* (30), *ağ+la-ş-uban* (33), *bağış+la-yu* (53), *kış+la-yu* (53), *iñ+le-y-üp* (12), *esen+le-ş-düm* (32).

b) Fiilden Fiil Yapma Ekleri

{-ma, -me}: Olumsuzluk ekinin metinde bulunan birkaç örneği şu şekildedir: *inan-ma-ğıl* (03), *şan-ma-duğı* (40), *şındur-ma-ğıl* (52), *ir-me-ye* (42).

{-dur}: Bu ekin ünlüsü yuvarlak olarak kullanılmıştır. Metinde sadece kalın sıradan şekillere birkaç örnek bulunmaktadır: *şın-dur-dı* (31), *kal-dur-an* (46), *kıl-dur-an* (46).

{-l}: İki örneği görülmektedir: *aç-ı-l-ur* (08), *dök-ü-l-dük* (21).

{-n}: Ekin metindeki örneklerinden bazıları şunlardır: *taşa-n-mağıl* (04), *kap-u-n-mağıl* (04), *dinle-n-eyin* (10), *egle-n-eyin* (10), *gör-ü-n-ür* (23), *sür-ü-n-ür* (23).

{-ş}: İşteşlik eki metinde iki örnekte geçmektedir: *esenle-ş-düm* (32), *ağla-ş-uban* (33).

4.2.2.1.3. Birleşik Fiiller

a) Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu metinde *it-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *ur-* gibi yardımcı fiillerle kurulmuş birleşik fiiller bulunmaktadır. Örneklerinden bazıları şunlardır:

{eyle-}: *şükür eyle-* (03), *şefâ`at eyle-* (14), *teğzâ eyledi* (20).

{it-}: *terkin ider* (09), *âh iderem* (37).

{kıl-}: *yârî kılursa* (01), *şerh kılalum* (47).

{ol-}: *ğâfil olup* (03), *mağrûr olup* (04), *şâz olup* (50).

{ur-}: *cevlân urup* (17).

b) Tasvir Filleriyle Yapılan Birleşik Fiiller

Metinde sadece süreklilik fiilinin bir örneği görülmektedir. Bunun dışında tasvir fiiliyle yapılmış birleşik fiiller kullanılmamıştır: *tolâ gelür gözlerim* (37).

c) Kalıplaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller

Anlamca kaynaşmış deyimleşmiş birleşik fiillerin birkaç örneği şu şekildedir: *taña kaldım* (28), *gözyaşın dökçük* (33), *yol gözlerim* (37), *diş biler* (49).

4.2.2.2. Ek-Fiil

Türkçede ek-fiil (cevher fiil) *i-* fiilidir. Eski Türkçedeki *er-* fiilinden günümüzdeki şekline (*er- > ir- > i-*) gelmiştir (Öztürk 2017: 73).

a) Geniş Zaman Çekimi (Bildirme Çekimi)

Eski Anadolu Türkçesinde bildirme çekiminde kullanılan ekler, 1. ve 2. şahıslarda zamir kökenli şahıs eklerinden, 3. şahıslarda ise *tur-* fiilinden meydana gelir (Öztürk, 2017: 73). Bildirme çekiminde sadece 3. tekil şahısın örnekleri görülmektedir. Hem *-dur* hem de *durur* şeklinin kullanıldığını görüyoruz: *konuk durur* (15), *şmuk durur* (15), *cânındur* (51).

b) Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekiminde isme gelen örnekler bakıldığında sadece 3. tekil şahısın bir örneği görülmektedir: *var-ıdı* (24). Fiile gelerek birleşik çekim oluşturduğu örnekler ise *Fiillerin Birleşik Çekimi* konusunda ele alınacaktır.

c) Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Metinde ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekiminin örneği bulunmamaktadır.

ç) Şart Çekimi

Ek fiilin şart çekiminin 2. tekil şahısta iki örneği bulunmaktadır: *ârif-isen* (02), *âkil-isen* (05).

4.2.2.3. Çekimsiz Fiiller

a) İsim-fiiller

{-mağ, -mek}: Bu isim-fiil ekinin iki örneği bulunmaktadır: *çık-mağ-a* (29), *kaç-mağ-a* (29).

b) Sıfat-fiiller

{-duğ, -dük}: Ek yuvarlak ünlülü kullanılmaktadır. Örneklerinden bazıları şunlardır: *şanma-duğ-ı* (40), *tut-duğ-ı* (44), *giç-dük-lerim* (36), *gör-düg-ümüz* (24), *di-düg-ümüz* (48), *di-düg-i* (51).

{-an, -en}: Bu ekin örneklerinden bazıları şunlardır: *ur-an bir oğlan* (39), *ucını tut-an kişi* (43), *yi-y-en* (09), *gel-en kişi* (15), *görün-en kazâlardan* (29), *gör-en* (40).

c) Zarf-fiiller

{-a}: Bu ek, metinde sadece bir örnekte geçmektedir: *tol-a gelür* (37). Bazı edatlarda kalıplaşmış olarak yer almaktadır. Metinde kalıplaşmış şekle bir örnek mevcuttur: *yan-a* (47).

{-u, -ü}: *geldi seniñ katuna ol kışla-y-u* (53), *dürlü naşibler sana bağışla-y-u* (53), *vardı ol haq katında yayla-y-u* (55), *eyü amelinden söyle-y-ü* (55), *de-y-ü* (37).

{-ken, -iken}: *şöyle-iken* (50), *gider-iken* (06).

{-up, -üp}: Metinde bu ekin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri görülmektedir: *gâfil ol-up* (03), *ceolân ur-up* (17), *inle-y-üp* (12).

{-uban, -üben}: *şakın-uban* (17), *ağlaş-uban* (33), *koy-uban* (33), *in-üben* (21). Metinde, bir örnekte bu ekin {-uban} şekline rastlanmaktadır: *ur-ubanı* (31).

4.2.2.4. Fiillerin Basit Çekimi

4.2.2.4.1. Kip Ekleri

a) Bildirme Kipleri

- Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu metinde görülen geçmiş zaman kipi {-dI, -dU} ekleriyle yapılmaktadır. Bu çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır: *uğra-dı* (06), *kal-dı-m* (28), *aç-dı-m* (29), *unut-dı-lar* (34), *söyle-di-m* (41), *git-di* (54), *düken-di* (28), *yat-du-m* (11), *bak-du-m* (13), *gör-dü-m* (13), *dön-dü-m* (11), *gel-dü-ñ* (14), *dökül-dü-k* (21).

- Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Metinde, öğrenilen geçmiş zaman kipinin örneği bulunmamaktadır.

- Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman kip ekleri metinde {-r, -Ar} şeklinde geçmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü /u, ü/ yuvarlaklardır. Olumsuzluk çekimi {-mAz} şekilleriyle yapılmaktadır: *bit-er* (07), *öt-er* (07), *ol-ur* (08), *açıl-ur* (08), *gid-er* (09), *eyd-ür* (10), *gel-ür* (12), *görün-ür* (23), *sürün-ür* (23), *ağ-ar-am* (36), *diş bile-r* (49), *bak-maz* (09), *uç-maz-am* (15), *ağ-maz* (35), *yüzü-mez* (23), *gel-mez* (35).

- Gelecek Zaman Kipi

Metindeki iki örnekte {-AsI} sıfat-fiil ekinin kip eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Fakat anlamsal olarak bakıldığında bu iki örnek gelecek zamandan ziyade geniş zaman anlamı taşımaktadır. Zaman kayması olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler şu şekildedir: *şöyle-iken ne kadar anlan-ası* (50), *ya necisi şâz olup dinlen-esi* (50).

- Şimdiki Zaman Kipi

Metinde, şimdiki zaman kipinin örneği bulunmamaktadır.

b) Tasarlama Kipleri

- İstek Kipi

İstek eki {-A} şeklinde geçmektedir. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır. Metinde az sayıda örnek bulunmaktadır: *gel-e* (37), *ağla-y-a-sın* (02), *tağla-y-a-sın* (02), *ir-me-y-e* (42).

- Şart Kipi

Metinde, şart kipinin örneği bulunmamaktadır. Birleşik çekim oluşturan şart kipi ise “Fiillerin Birleşik Çekimi” konusunda ele alınacaktır.

- Gereklilik Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için müstakil bir ek yoktur. Gereklilik kipi {-a/-e} istek kipine ve {-sa/-se} şart kipine *gerek* kelimesi eklenerek yapılmaktadır. Bu metinde, gereklilik kipinin herhangi bir örneği bulunmamaktadır.

- Emir Kipi

1. Tekil Şahıs {-eyin}: Bu ekin 1. tekil şahsının ince sıradan iki örneği bulunmaktadır: *dinleneyin* (10), *egleneyin* (10).

2. Tekil Şahıs {Eksiz ve -ğıl/-gil}: Emir kipinin 2. tekil şahsının hem eksiz hem de {-ğıl, -gil} ekiyle yapılan örnekleri mevcuttur: *işid* (01), *götür* (13), *şakın* (27), *ğāfil olma* (27), *taayanmağıl* (04), *kapunmağıl* (04), *ağlağıl* (05), *şındurmağıl* (52).

3. Tekil Şahıs {-sun/-sün}: Metinde, emir kipinin 3. tekil şahsının örneği bulunmamaktadır.

1. Çoğul Şahıs {-alum/-elüm}: Emir kipinin 1. çoğul şahsının {-alum/-elüm} üç örneği bulunmaktadır: *şerh kılalum* (47), *n'idelüm* (34), *gelelüm* (47).

2. Çoğul Şahıs {-ņ; -ņuz/ņüz}: Metinde, emir kipinin 2. çoğul şahsının örneği bulunmamaktadır.

3. Çoğul Şahıs {-sunlar/-sünler}: Metinde, emir kipinin 3. çoğul şahsının örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.4.2. Şahıs Ekleri

a) İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik eklerinden ortaya çıkan şahıs ekleridir. Görülen geçmiş zaman ve şahıs eklerinde kullanılırlar. Metinde geçen iyelik kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. **Tekil Şahıs {-m}**: *kaldı-m* (28), *açdı-m* (29), *söyledi-m* (41), *yatdı-m* (11), *bakdı-m* (13), *döndü-m* (11), *esenleşdü-m* (32), *dünedü-m* (31).
2. **Tekil Şahıs {-η}**: *geldü-η* (14).
3. **Tekil Şahıs {Eksiz}**: *uğradı* (06), *dükendi* (28), *vızladı* (30).
1. **Çoğul Şahıs {-k}**: *uçardu-k* (19), *döküldü-k* (21), *dökü-k* (33).
2. **Çoğul Şahıs {-ηuz, -ηüz}**: Metinde örneği bulunmamaktadır.
3. **Çoğul Şahıs {-lar (dur), -ler (dür)}**: *unutdı-lar* (34), *ağmaz oldı-lar* (35), *gitdi-ler* (34).

b) Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Bu ekler, şahıs zamirlerinden ortaya çıkmış olan eklerdir. Öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve istek kiplerinin çekimlerinde kullanılır (Öztürk 2017: 81). Metinde geçen zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. **Tekil Şahıs {-am/-em}**: *añar-am* (36), *deyemez-em* (14), *âh ider-em* (37).
2. **Tekil Şahıs {-sın/-sin}**: *añlaya-sın* (02), *tañlaya-sın* (02).
3. **Tekil Şahıs {Eksiz}**: *gelür* (27), *eydür* (13), *benzer* (35).
1. **Çoğul Şahıs {-uz/-üz}**: Metinde örneği bulunmamaktadır.
2. **Çoğul Şahıs {-sız, -siz}**: Metinde örneği bulunmamaktadır.
3. **Çoğul Şahıs {-lar (dur), -ler (dür)}**: Metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.5. Fiillerin Birleşik Çekimi

a) **Hikâye Birleşik Çekimi**: Basit çekimli fiillerin üzerine ek-fiil (i-) ve {-dı/-di} hikâye ekleri getirilerek yapılır (Öztürk 2017: 82). Metinde geçen örneklerden bazıları şu şekildedir: *yorar-ıdı* (28), *konmaz-ıduğ* (19), *uçar-ıduğ* (16), *uçarduğ* (19), *giçer-ıdük* (16), *irmez-ıdı* (18).

b) **Rivayet Birleşik Çekimi**: Basit çekimli fiillerin üzerine ek-fiil (i-) ve {-muş/-miş} rivayet ekleri getirilerek yapılır (Öztürk 2017: 82). Metinde, rivayet birleşik çekiminin örnekleri bulunmamaktadır.

c) **Şart Birleşik Çekimi**: Basit çekimli fiillerin üzerine ek-fiil (i-) ve {-sa/-se} şart ekleri getirilerek yapılır (Öztürk 2017: 83). Metinde geçen örnekler şu şekildedir: *kılursa* (01), *kaçar-ısam* (18), *sekirdürsem* (18).

4.2.3. Zamir

Şahıs Zamirleri

1. **Tekil Şahıs {ben}**: *yigit eydür ben dañı dinleneyin* (10), *turna eydür gel beni yirden götür* (13), *şazlık çekdi elin benden girü* (38), *kim kişiler bu benim boynum eger* (41).
2. **Tekil Şahıs {sen}**: *şeytân elin sen saña şındurmağıl* (52), *geldi seniñ katırna ol kışlayu* (53), *senüyle itdi bir zamân dirilgi hoş* (54), *her sa`at sen şükür eyle sağlığa* (03).

3. Tekil Şahıs {ol}: 3. tekil kişi zamiri *ol*, hâl ekleri aldığı anda, anı, ana, anı, anda, andan vb. şekillerde çekime girer. Metindeki örneklerden bazıları şu şekildedir: *tañrınıñ maqamına ol irmeye* (42), *geldi seniñ katıña ol kışlayu* (53), *vardı ol hâk katında yaylayu* (55), *'âkıbet şeytân gibi olur anıñ işi* (43).

1. Çoğul Şahıs {biz}: *yedi gün uçarduk biz hevâda* (19), *nefis tekâzâ eyledi bir gün bize* (20), *uyku geldi hem bizüm gözümüze* (20), *yârî kılsa bize perverdigâr* (01).

2. Çoğul Şahıs {siz}: Metinde örneği bulunmamaktadır.

3. Çoğul Şahıs {olar}: 3. çoğul şahıs zamiri olan *olar* ve onun hâl ekleri alarak çekime girdiği şekiller olan *anlar, anlarda, anlardan, anları* vb. metinde bulunmamaktadır.

İşaret Zamirleri

Metinde işaret zamiri olarak sadece bir örnekte *bu* işaret zamirinin çokluk şekli olan *bular* geçmektedir: *gölgesinde bir zamân oldu bular* (49).

Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamiri *kendü* ve *kendüz* şeklinde geçmektedir: *kendü özin ulı gören böyle olur* (40), *ğâfil oldur kendüzin ulı göye* (42), *gölgesi hûb kendüsi yavlağ yüce* (06), *korukulu düş gördüm kendüzüme* (22).

Soru Zamirleri

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde soru zamirleri *ne* ve *kim* olarak geçmektedir. Bu metinde soru zamiri örneği bulunmamaktadır.

Belirsizlik Zamirleri

Metinde geçen belirsizlik zamiri örneklerinden bazıları şunlardır: *kaçar-ısam kimsene görmez-idi* (18), *her birimiz çalabdan rızkın yiye* (21), *miskenetdür niçeleri kalduran* (46), *girü bakmaz kamunuñ terkin ider* (09), *şakınuban kamusun güder-idim* (17), *biriniñ yemişi göyni olur* (08).

4.2.4. Zarf

Zaman Zarfları: Zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir (Ergin 1993: 247). Metinde geçen zaman zarfları şunlardır: *işid imdi eydeyim bir hoş haber* (01), *kağı geldi başuma şimden girü* (38), *her sa 'at sen şükür eyle sağlığa* (03), *teferrücgâh bir zamân egleneyin* (10), *girü döndüm yoluma girdüm hemân* (11).

Yön Zarfları: *girü döndüm yoluma girdüm hemân* (11), *taş beriyye ovalar giçdüklerim* (36), *cevlân urup öñlerince gider-idim* (17), *kanad açdım ol aradan çıkmağa* (29), *bir yañadan geldi bir vızladı taş* (30).

Miktar Zarfları: *çok kuş-üdük hevâda uçar-ıduğ* (16), *gölgesi hûb kendüsi yavlağ yüce* (06), *dünyâ fânîdür igen kapunmağıl* (04), *każâ gelir kanaduña gey şakın* (27), *zerrece olmaz kalbiniñ teşvişi* (45).

Tarz Zarfları: *kendü özin ulı gören böyle olur* (40), *yorar-ıdı düşümi şöyle baña* (28), *girü döndüm yoluma girdüm hemân* (11).

4.2.5. Sıfat

Metinde geçen niteleme ve belirtme sıfatlarından bazıları şu şekildedir:

Niteleme Sıfatları: *hoş haber* (01), *yeni çiçek* (08), *korukulu düş* (22), *gizlü ma 'nî* (47), *eyü 'amel* (55).

Belirtme Sıfatları: İşaret, belirsizlik, sayı ve soru sıfatlarıdır. İşaret sıfatı olarak *bu* ve *ol* kullanılmıştır: *bu arada* (31), *ol resülün* (56). Soru sıfatı olarak *ne* kelimesi geçmektedir: *ne kadar* (50). Sayı sıfatı olarak

kullanılan sayı isimleri şunlardır: *yedi gün* (19), *biş kez* (49), *piş piş selâm* (56). Belirsizlik sıfatları: *her sa‘at* (03), *bir yigit* (05), *bir zaman* (10), *kamu yârânlar* (32).

4.2.6. Edat

İsmlere eklenerek vasıta görevi yapan edatların metindeki örnekleri şunlardır: *nöbet-ile yemişin yiyen gider* (09), *yoldaşum gele deyü yol gözlerim* (37), *‘âkıbet şeytân gibi olur anıñ işi* (43), *girü yana söz başma geledüm* (47), *şöyle-iken ne kadar anlanası* (50).

4.2.7. Bağlaç

Cümleleri, kelimeleri ve kelime gruplarını bağlama görevi yapan bağlaçların metindeki örnekleri şunlardır: *yigit eydür ben dahı dinleneyin* (10), *konmaz-ıduğ ne tağ ne ovada* (19), *uyku geldi hem bizüm gözümüze* (20), *gitdi koyuban çün yoldaşım* (33), *şuçum oldur ulu söyledim meger* (41), *kim kişiler bu benim boynum eger* (41), *ya necisi şâz olup dinlenesi* (50).

4.2.8. Ünlem

Sevinme, korku, şaşma, heyecan vb. duyguları ifade etmek için kullanılan ünlemlerin metinde sadece bir örneği bulunmaktadır: *ey dirîğâ n’idelüm unutdılar* (34).

5. Transkripsiyonlu Metin ve Çeviri

[108b]	destân-ı turna bismillâhirrahmanirrahîm	Turna Hikâyesi Bağışlayan ve esirgeyen Allah’ın adıyla
01	işid imdi eydeyim bir hoş haber yârî kılursa bize perverdigâr	Şimdi dinle, o yüce Allah bize yardım ederse hoş bir hikâye anlatayım.
[109a] 02	‘ârif-isen ma‘niden ² anlayasın hağ’uñ ‘ibret işlerin tanılayasın	Bilgeysen anlamını çıkarırsın, Allah’ın ibret verici işlerine şaşırırsın.
03	her sa‘at sen şükür eyle sağlığa ğâfil olup inanmağıl baylığa	Sen her vakit sağlık için şükret, gafil olup zenginliğe aldanma.
04	mağrūr ³ olup yigitliğe tayanmağıl dünyâ fânîdür igen kapunmağıl	Gururlanıp gençliğe güvenme, dünya fanidir sakın aldanma.
05	seferinde giderdi bir yigit ‘âkil-isen anlağıl andan öğüt	Bir genç yolunda giderdi, akılıysan bundan nasihat al.

² ma‘niden: مَعْنَيْن

³ mağrūr: مَغْرُور

06	gider-iken uğradı bir ağaca gölgesi hūb kendüsi yavlağ yüce	<i>Giderken gölgesi güzel, kendisi oldukça büyük olan bir ağaca rastladı.</i>
07	her ʔalında dürlü yemişler biter ʔūʔi ʔumrı bilbil ʔuşlar öter	<i>Her dalında türlü türlü meyveler yetişir, papağan, kumru ve bülbül gibi kuşlar ötüşür.</i>
08	birininin yemişi göyni olur bir yanında yeni çiçek açılır	<i>Bir (dalının) meyvesi olgunken diğer yanında yeni çiçekler açılır.</i>
09	nöbet-ile yemişin yiyen gider girü baʔmaz ʔamunun ʔerkin ider	<i>Sırayla meyvesini yiyen gider, geriye bakmaz hepsini bırakıp gider.</i>
10	yigit eydür ben daʔı dinleneyin teferrücgāh egleneyin	<i>Genç: "Ben de (biraz) dinleneyim, bir vakit gezip oyalanayım." dedi.</i>
11	yatdum anın gölgesinde bir zamān girü döndüm yoluma girdüm hemān	<i>"Onun gölgesinde bir müddet yattım, sonra hemen geri dönüp yoluma girdim.</i>
12	giderken ʔulağuma bir ün gelür inleyüp zarlık te'zīn gelür	<i>Giderken kulağıma bir ses gelir, inleyip ağlama sesi gelir.</i>
13	çevre baʔdum gördüm bir ʔurna yatur ʔurna eydür gel beni yirden götür	<i>Çevreye baktım ve bir turnanın (yerde) yattığını gördüm. Turna: "Gel beni yerden kaldır." dedi.</i>
14	eyü geldün şefā'at eyle baʔa n'ideyim hālümü deyemezem saʔa	<i>İyi ki geldin, bana merhamet et. Ne yapsam, hālimi sana anlatamam.</i>
15	bir zamān uçmazam ʔanadım şınıʔ durur dünyāya gelen kişi ʔonıʔ durur	<i>Uçamam kanadım kırıktır. Dünyaya (her) gelen kişi konuktur.</i>
16	çok ʔuş-üdük hevāda uçar-ıduʔ ʔışlamuzdan yaylaya giçer-idük	<i>Birçok kuştuk ve gökyüzünde uçardık. Kışlık yerimizden yaylalara giderdik.</i>
[109b] 17	şakinuban ʔamusın güder-idim cevlān urup önlerince gider-idim	<i>Hepsini düşünerek idare ederdim. Dolaşp önleri sıra giderdim.</i>

18	sekirdürsem şahinler irmez-idi kaçar-ısam kimsene görmez-idi	<i>Koştursam şahinler yetişemezdi, kaçsam hiçkimse görmezdi.</i>
19	yedi gün uçarduk biz hevâda konmaz-ıduğ ne tağ ne ovada	<i>Biz yedi gün gökte uçardık ve ne dağa ne de ovaya konmazdık.</i>
20	nefis tekâzâ eyledi bir gün bize uyku geldi hem bizüm gözümüze	<i>Nefsimiz bir gün bizi zorladı ve hepimizin gözüne uyku geldi.</i>
21	inüben döküldük bir şahrâya her birimiz çalabdan rızkın yiye	<i>İnerek bir ovaya yayıldık ve her birimiz Allah'tan gelen rızkı yedi.</i>
22	ğaflet oldı uyku geldi gözüme korçulu düş gördüm kendüzüme	<i>Gaflete daldım, gözüme uyku geldi. Kendim için korkulu bir düş gördüm.</i>
23	düşim olur karanlık görünür etüm ser-çime yüzümez sürünür	<i>Düşüm karanlık görünür, etim çimin üzerinde durmaz sürünür.</i>
24	evimüzde bir pîrimüz ⁴ var-ıdı gördüğümüz düşleri yorar-ıdı	<i>Evimizde gün görmüş bir ihtiyarımız vardı ve gördüğümüz düşleri tabir ederdi.</i>
25	dedüm aña düşüm ta 'bîr[i] ⁵ nedür kitâbın aç bir baña toğrı didür	<i>Ona: "Düşümün tabiri nedir? Kitabımı aç ve bana doğru bir haber ver." dedim.</i>
26	dedi kim baña etin kanadın durur karanlık furkatda oduñ durur	<i>Bana: "Etin, kanadıdır. Karanlık ise ayrılık ateşidir." dedi.</i>
27	każâ gelür kanaduña gey şaķın ğāfil olma çevre yanına baķın	<i>Kanadıma kaza gelecek, iyice korun. Gafil olma, her tarafa bakın.</i>
28	yorar-ıdı düşümü şöyle baña var fikrüm dükendi kaldım taña	<i>Bana düşümü böylece tabir etti. Var olan düşüncemin hepsi tükendi ve hayretler içinde kaldım.</i>
29	kanad açdım ol aradan çıkmağa ol görünen każâlardan kaçmağa	<i>Oradan çıkmak için ve o görünen kazalardan kaçmak için kanat açtım.</i>

⁴ pîrimüz: پیری مُز

⁵ ta 'bîr[i]: تَعْبِيرُ

30	bir yañadan geldi bir vızladı taş sağ kanadım üstüne oldı tutaş	<i>Bir taraftan vızlayarak bir taş geldi ve sağ kanadımın üstüne denk geldi.</i>
31	urubanı şındurdı sağ kanadım yedi gice bu arada dünedüm	<i>(O taş) vurarak sağ kanadımı kırdı ve yedi gece burada geceledim.</i>
[110a] 32	esenleşdüm kamu yārenler-ile ulu kiçi kamu yārānlar-ile	<i>Bütün dostlarla ve büyük küçük herkesle vedalaştım.</i>
33	ağlaşuban dökdük anda gözyaşın gitdi koyuban çün yoldaşın	<i>Ağlaşarak orada gözyaşı döktük ve arkadaşlar beni bırakarak gittiler.</i>
34	beni bunda koyuban gitdiler ey dirīgā n'idelüm unuttılar	<i>Beni burada bırakıp gittiler. Eyvahlar olsun! Ne yapalım, beni unuttular.</i>
35	şöyle benzer anmaz oldılar beni gelmez oldı kulağuma yoldaş üni	<i>Şöyle ki beni artık anmaz oldular ve kulağıma bir arkadaş sesi gelmez oldu.</i>
36	añaram ol hevāda uşduklarım taş beriyye ovalar giçdüklerim	<i>O gökte uçtuğum ve dağ ova geçtiğim zamanları anarım.</i>
37	āh iderem tola gelür gözlerim yoldaşum gele deyü yol gözlerim	<i>Ah ederim, gözlerim yaş dolar ve dostlarım gelir diye yol gözlerim.</i>
38	şāzlık çekdi elin benden girü kayğu geldi başuma şimden girü	<i>Sevinç, elini benden geri çekti ve bundan sonra kaygı gelip başıma durdu.</i>
39	beni uran bir oğlan altı yaşar çalab kuluñ işlerin sen başar	<i>Beni vuran altı yaşında bir oğlandı. Ey Allah'ım! Kulunun işlerini sen tamama erdir.</i>
40	kendü özin ulı gören böyle olur şanmaduğı yirden kazā gelür	<i>Kendini büyük gören böyle olur ve beklemediği yerden bela gelir.</i>
41	şuçum oldur ulu söyledim meger kim kişiler bu benim boynum eger	<i>Günahım odur ki büyük konuştum meğer. Ey insanlar! Bu benim boynumu eğer.</i>

42	ğafil oldur kendüzin ulı göye tañrınun maķamına ol ırmeye	<i>Gafil odur ki kendini büyük görür ve o, Tanrı'nın makamına ulaşamaz.</i>
43	tekebbürlik ucını tutan kişi 'âķıbet şeytân gibi olur anın işi	<i>Kibre kapılan kişinin işi, sonunda şeytan gibi olur.</i>
44	tutduğı iş ne kim var azgun olur adı yavuz aķsanı bozgun olur	<i>Tuttuğı her iş yolundan çıkar. Adı kötü ve dili bozuk olur.</i>
45	dünyâda miskenet ucın tutan kişi zerrece olmaz ķalbiniñ teşvîşi	<i>Dünyada, kendini aciz gören kişinin kalbinde zerrece bulanıklık olmaz.</i>
46	miskenetdür niçeleri ķalduran dünyâda âķiret saña naşib ķılduran	<i>Niceleri ayağa kaldıran ve dünya ahiret sana nasibini veren acizliğini bilmektir.</i>
[110b]		
47	girü yana söz başına gelemüm gizlü ma'nî ne kim var şerķ ķılalum	<i>Şimdi tekrar söz başına gelemim ve ne kadar gizli mana varsa açıklayalım.</i>
48	ķaba ağaç didüğümüz dünyâ durur gölgesinde maħlûķât bünyâz ⁶ urur	<i>Ulu ağaç dediğimiz dünyadır ve onun gölgesinde yaratılanlar bina kurar.</i>
49	gölgesinde bir zamân oldu bular ecel saña günde biñ kez diş biler	<i>Bunlar, bir zaman onun gölgesinde durur ve ecel her gün sana bin kez diş biler.</i>
50	şöyle-iken ne ķadar anlanası ya necisi şâz olup dinlenesi	<i>Böyleyken ne kadar anlanır ve kim orada sevinip dinlenir.</i>
51	turna didüğü tendeki cânıñdur ķanat dedüğü şadık imânıñdur	<i>Turna dediğı tendeki canındır, kanat dediğı senin gerçek imanındır.</i>
52	şakın imân ķanadın şındurmağıl şeytân elin sen saña şındurmağıl	<i>Sakın iman kanadını kırdırma ve kendini şeytanın eliyle bozguna uğratma.</i>

⁶ bünyâz: بُنْيَاز

53	geldi seniñ qatuna ol kışlayu dürlü naşibler ⁷ saña bağışlayu	<i>O, kışlamak için senin yanına geldi ve sana türlü türlü nasipler bağışladı.</i>
54	senünle itdi bir zamān dirilgi hoş gitdi cānuñ tende qaldı boş	<i>Seninle bir zaman hoş vakit geçirdi, şimdi canın gitti ve tenin boş kaldı.</i>
55	vardı ol haq katında yaylayu eyü ‘amelinden söyleyü	<i>(O can) gidip Hak katında yazı geçirir ve senin iyi amelinden söz eder.</i>
56	kışsa dañı burada oldı tamām ol resülün rûhına piñ piñ selām	<i>Bu hikâye burada tamam olsun ve o Peygamber’in ruhuna binlerce selam olsun.</i>

6. Sonuç

Destân-ı Turna adlı hikâyede bu dünya ulu bir ağacın gölgesi olarak sembolize edilmiştir, turna kuşu insanın ruhunu, turnanın kanatları ise insanın imanını ve iyi amellerini temsil etmektedir. İnsan ruhunun uçup gitmesi ve öteki dünyada cennete kavuşabilmesi için kanatlara ihtiyacı vardır. İşte bunlar da insanın imanı ve iyi amelleridir. İslam inancına göre insan bu dünyada ölümün her an geleceği bilinciyle yaşamalıdır. Yaşadığı sürece imanına sahip çıkıp iyi ameller işlemeli ve bir gün ölüm kapısını çaldığı zaman tevekkül edip ona rıza göstermelidir. İslam dinine göre bu dünya bir imtihan dünyasıdır ve bu dünyadaki yaşam da göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa zaman dilimidir. İnsan bu dünyada üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir. İnsan, Kur’an’ın ve Peygamber’in gösterdiği yoldan dosdoğru gitmeli ve ölmeden önce kendini her türlü kötülüklerden arındırmalıdır.

Destân-ı Turna, Ankara Millî Kütüphane Bolu İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 11105 numarada kayıtlıdır. Giriş bölümünde hikâye kısaca tanıtılarak eserin konusu ve nüsha özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin Dili Üzerine Notlar kısmında hikâyenin dil özellikleri ses bilgisi ve şekil bilgisi açısından etraflıca incelenmiş, ele alınan konular tanıklarıyla birlikte ortaya konulmuştur. *Destân-ı Turna* adlı hikâye Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri taşıyan bir hikâye mecmuası içinde kayıtlıdır. Eserin Eski Anadolu Türkçesi Dönemi’nde oluştuğu düşünülmektedir. Fakat bu noktada şu tespiti de yapmak durumundayız: Bu tür halk hikâyeleri ilk elden çıktıktan sonra genellikle halk içinde yaşamakta ve halk meclislerinde okunmaktadır. Bu tür eserlerde genellikle çok katmanlı dil özellikleri görülmektedir. Bu eserler yazıldığı Eski Anadolu Türkçesi Dönemi dil özelliklerinin yanında sonraki dönemlerin dil özelliklerini de bünyesinde beraber taşımaktadır. (bk. Eserin Dili Üzerine Notlar).

Çalışmanın asıl kısmı “Transkripsiyonlu Metin ve Çeviri” bölümüdür. Bu bölümde *Destân-ı Turna* adlı hikâyenin 56 beyitlik transkripsiyonlu metni verilmiş, karşı tarafına da beyitlerin günümüz Türkçesine dil-içi çevirisi yapılmıştır. Metinde geçen yanlış yazımlar ve gerekli açıklamalar dipnotlarda verilmiştir. Çeviri kısmında beyitlerde olmayan ve cümle bağlamı gereği eklenen kelimeler yay ayrıç () içinde gösterilmiştir.

Destân-ı Turna adlı hikâye günümüz Türkçesine “Turna Hikâyesi” ya da “Turnanın Hikâyesi” olarak aktarılabilir. Eserde bu dünyanın geçiciliği fikri alegorik olarak anlatılmıştır. İnsan ruhunun Tanrı katına

⁷ naşibler: نَصِيبٌ

uçması ve yaz mevsimini orada geçirmesi (cennete girmesi) için kanatlara ihtiyacı vardır. Onlar da insanın bu dünyada işlediği iyi amelleri ve içindeki imanınıdır. Bunlar olmadan insan ruhu cennete doğru uçamaz. Hikâyede kıssadan hisse olarak: Bu dünyanın gelip geçici bir yer olduğu, buna aldanmamak gerektiği, asıl kalıcı ve ebedî olanın öteki dünya olduğu fikri işlenmektedir. İnsan çok kısa bir süre kaldığı bu dünyada kendi acizliğini bilerek yaşamalı, kibre kapılmamalı, iyi ameller işlemeli, imanına sahip çıkmalı, kendini her türlü günahahtan arındırmalı ve üzerine düşen sorumlulukları yapmalıdır. Bunun mükâfatı olarak da öteki dünyada sonsuz ve mutlu bir hayat kendisini beklemektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alibekiroğlu, S. (2019). Türkiye Türkçesinde İkili Biçim Birimler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* (17), s. 164-176.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebioğlu, Â. (2018). *Türk Mesnevî Edebiyatı (Sultan İkinci Murad Devri)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Develioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kanar, M. (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Kanar, M. (2003). *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2021). *Kültürümüzde Dinî ve Cengî Hikâyeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (2018). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz Bulut, T. (2022). *XVII. Yüzyıla Ait Realist Bir İstanbul Hikâyesi: İbrahim Şâh ve Kanlı Servi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Korkmaz Bulut, T. (2024). *Arzu ile Kanber Hikâyesi (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

- Korkmaz Bulut, T. (2024). Eski Anadolu Türkçesine Ait Dinî Bir Eser: Hazâ Kitâbu Mevt: Ölümün Hikâyesi [06 Mil Yz A 3881/4]. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (39), s. 259-282.
- Korkmaz, Ş. (2012). *Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Manzum Hikâye Mecmuası (İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin ve Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı.
- Nişanyan, S. (2002). *Sözlerin Soyağacı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Özalp, N. A. (2014). *Hikâye-i Mevlidi'n-Nebi: Mevlid Hikâyeleri*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Özkan, M. (2017). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağol Yüksekaya, G. (Editör) (2006). *Türk Dili Kitabı*. İstanbul: Duyap Yayıncılık.
- Şahin, H. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarama Sözlüğü I-VIII. (1963-1977)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tosun, N. (2017). *Doğu'nun Hikâye Kuramı*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1971-74). *Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük I-III*. İstanbul: Pars Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2023). 12. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII. (1965)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazım Kılavuzu*. (2012). 27. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, O. & Yalkın, A.O. (2021). *Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: <https://portal.yek.gov.tr> (ET: 2024 yılı Eylül ve Ekim aylarında muhtelif zamanlarda bu adresten bilgi alınmıştır).

7. Ekler

Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 11105, 108b-109a

طاقون فاسم كودردم
 ساكوددم ناهنار مازدي
 بديكون اجاردق بوضوده
 نفوس قاطاخا ايلدي بكون بزه
 اخوين دوكلك بوضوايه
 غفلت الدي ايعوكلكي ووزمه
 دوزم اولون خراون كوز فوز
 آومنده بوي موز اودي
 دم اگا دوزم نغوب نكدر
 ديكيم بگا تاك فنا ديكدر
 خصا كلوز فنا ديك كيصين
 بوي ردي دوشميشي شيلد بگا
 فنا اجدم اول ارادن جفنا
 بويكادن كلدن بوزلوري ملائي
 اور بائي صدر اي ساغ فنا دم

جوانان اوروب اكلارنج ايلدي
 خاير سم كست كور ما ودي
 فنا زدن نه طاع نه اواده
 ايعوكلكي هم بوزم كوزون
 هر بوي مني جلدن ريفين
 قوز قلدوش كور دم كند زسه
 اوم سرجه بوز سنوسوز
 كور دكومون دئلا دي يورادي
 كتابك اج بوي بگا طغري ديد
 فراونق فرشته اودوكدر
 غافل اولاجور بالك باقيني
 وار كوزم دوكنديه قلدن طكا
 اول كوز مني طعا كوزن جفنا
 صاع فنا دم اوكش اولدي ملائي
 بوي كچه بوز اوده وونا دوم
 اسان ندم

اسان لشدم قوم بالار لاله
 اخلا شوقن دكوزك اوده كوزان
 بني بونه قوبان كند بكو
 شيله بكو ارا من اولدي بكو
 اكام اول هوا ده اوشه قونم
 اناه نه دم طولا كلور دوزونم
 شازون جلدني التي بيدن كوز
 بني اولون باخلان التي بيمر
 كنده اوزون او كي كين بيلد اولون
 حوجم اولدي اولوسيلدم مكو
 غافل اولدي كنه زين اولي كوي
 تگولك اوجيني طونق كشي
 طنه دغي ايشي كوز اوزون اولون
 دنيا ده مسكنت اوجن بوزون
 مسكنت در بچلوي قلدن ران

اولونجي قويا اران لار بيلد
 كندي قوبان جون بلدا شوق
 ايتدي بيقانبه نوم اوتتد بكو
 كلال اولدي قولا غومس بلدا اوني
 طلاع بويته اوكرا كند وكلورنم
 يلدان شوم كلالا دويون كوزونم
 قيقوكلكي باشوم شنده كوز
 چلب قوك اشكوشون سين
 صمد دغي بوزون خصا كلور
 كيك كچه بوزونم بونم اكو
 تگوليك مقاميه اول اوسيه
 عاقبت شيطان كچي اول ايشي
 اولوز اخري بوزغون اولون
 دوزمه اولاد قلدنك شوق شوق
 دنيا اخرون سكا نصيب قلدن

Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 11105, 109b-110a

Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 11105, 110b-111a

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 670-678, doi: 10.11616/asbi.1585976

Hıtaynâme'ye Göre Çin Zindanları*

Chinese Dungeons According to Hitaynâme

Celal ASLAN¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 16.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Çin, insanlık tarihinin en eski medeniyetlerinden birisidir. Bu medeniyetin kökleri, yazılı tarihin öncesine dayanmaktadır. Çin tarih boyunca birçok farklı hanedanlık tarafından yönetilmiştir. Bu hanedanlıklar; Çin tarihinin, kültürel ve sosyal yapısının şekillenmesini sağlamıştır. Hanedanlık dönemleri arasından en önemlilerinden biri Ming Hanedanlığı dönemidir. Ali Ekber Hitaî tarafından kaleme alınan Hitaynâme adlı eserin yazıldığı dönem de Ming Hanedanlığı dönemine rast gelmektedir. Farsça yazılan Hitaynâme'nin birçok farklı nüshası bulunmakta olup, eserde Ali Ekber Hitaî'nin Çin hakkında pek çok konuda önemli bilgilere yer verdiği görülür. Hitaynâme'de yer alan özellikle Çin'in yönetim sistemi, Çin sarayı, kanunları ve hapisaneleri gibi konular oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmanın yazılış amacını ise eserde detaylıca anlatılan zindanlar (hapisaneler) konusu oluşturmuştur. Çalışmada eserin Kahire nüshası temel alınarak, Çin zindanları (hapisaneler) incelenmiştir. Çalışma esnasında Çin medeniyetinde dair akademik çalışmalar da taranarak, çalışma meydana getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Ekber Hitaî, Hitaynâme, Zindan, Çin Zindanları, Zindan İşkenceleri.

&

Abstract: China is one of the oldest civilisations in human history. The roots of this civilisation go back to before written history. China has been ruled by many different dynasties throughout history. These dynasties have shaped Chinese history, cultural and social structure. One of the most important dynasties is the Ming Dynasty period. The period in which the work titled Hitaynâme written by Ali Akbar Hitaî was written coincides with the Ming Dynasty period. There are many different copies of Hitaynâme written in Persian, and it is seen that Ali Akbar Hitaî includes important information about China in many subjects. In Hitaynâme, especially topics such as China's administrative system, Chinese palace, laws and prisons are quite remarkable. The purpose of writing this study is the subject of dungeons (prisons) described in detail in the work. In this study, Chinese dungeons (prisons) were analysed based on the Cairo copy of the work. During the study, academic studies on Chinese civilisation were also scanned and the study was created.

Keywords: Ali Akbar Hitaî, Hitaynâme, Dungeon, Chinese Dungeons, Dungeon Tortures.

Atf/Cite as: Aslan, C., (2025). Hitaynâme'ye Göre Çin Zindanları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 670-678. doi: 10.11616/asbi.1585976

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir. "Aslan, C. (2020). Hitaynâme ve Seyahatnâmeler Işığında Çin. Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ."

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Celal Aslan, Gaziantep Üniversitesi, celalasan46@gmail.com.

1. Giriş

Suç kavramı, insanlık tarihi boyunca süregelen bir olgudur. Bu olgu toplumların siyasi ve sosyal yapıları içerisinde yer almaktadır. Suç olgusu toplumlara, mekâna ve zamana göre farklı anlamlar taşımaktadır. Yani bir mekânda ve toplumda suç olarak değerlendirilen davranışlar, başka mekânlar ile toplumlarda suç olarak tanımlanmayabilmektedir. Yine eski zamanlarda çeşitli toplumlarda suç olarak görülen davranışlar farklı zaman dilimlerinde ise suç olarak görülmemektedir (Burkay, 2008: 2). Dünya toplumunun her döneminde suç olgusu, genellikle ceza yaptırımıyla engellenmesi gereken davranışlar olarak görülür (Gallas, 1994: 306). Bu nedenle en eski çağlardan itibaren toplumlar suç olgusunu engellemek için daha önceden suç işlemiş olan bireylere yönelik çeşitli cezalar geliştirmişlerdir. Eski çağlarda suçlulara yönelik cezalar ise ölüm, sakat bırakma, dayak, kısas, kırbaçlamak, kölelik, sürgün, para cezası ve zindana atma gibi uygulamalar olmuştur (Kızmaz, 2005: 212).

Eski çağlarda, bu cezaların çekildiği yerler arasında ön plana çıkan zindanlar ise yapı ve kullanımı bakımından son derece önemli olmuştur. Çünkü toplumlar suçluları cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadarki süreçte zindan (hapisane veya mahpushane) olarak isimlendirilen kurumlarda tutmuşlardır. Günümüzde hapisaneler (zindanlar), hem suçluların yargılanacakları mahkeme gününe kadar tutuldukları hem de mahkeme kararından sonra sonuca göre cezalarını çekmeleri için koyuldukları yerlerdir olmuştur. Özellikle devlet otoritesinin hâkim olduğu toplumlarda zindana atma uygulaması yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Zindanlar; konum ve yapı bakımından genellikle saray, kale, kule, hisar ve tersaneler gibi mekânlarda yerin altına yapılmış, karanlık, rutubetli, havanın girmediği ve seslerin duyulmadığı yapılar olmuştur (Uyanık, 2017: 88-89).

Mısır, İran, Hint ve Çin gibi toplumlar da zindanları çok sık kullanmış ve burada özellikle siyasi suç işleyen bireyleri çok ağır cezalara çarptırmışlardır (Sınar, 2011: 54). Bu toplumlar arasında kalabalık nüfusu ve köklü tarihi ile Çin ön plana çıkmaktadır. Çin adının Qin Hanedanlığından aldığına dair iddialar bulunmakla birlikte Çin toplumunun yaşadığı coğrafyayı tanımlamak için farklı isimler de kullanılmıştır (Bodde, 2008: 20; Özmen ve Buluş, 2017: 17). Bu isimlerden biri "Kitay" (Kıtay veya Hitay) dir. Kıtay ismi M.S. 907-1125 tarihlerinde Çin'in kuzey bölgesi ile iç Moğolistan bölgesinde yaşayan Kitanlar "Kıdan veya Karahıtaylar" tarafından kurulmuş Liao Hanedanlığı döneminden gelmektedir (Taşağıl, 2001: 415-416). Hitay, bölgesi günümüzde Çin Seddi ile Sarı nehir arasındaki bölgenin adı olup merkezi Pekin idir. Bu bölge için Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lügâti't-Türk'te "Orta Çin" ifadesini kullanmıştır (Mutlu, 2011: 128). Bu nedenle batı ve kuzey toplumları Çin yerine "Kitay" ismini kullanmışlardır. Çin, Müslümanlar tarafından "Hitay", "Hatay", Avrupalılar tarafından ise Çin'i "Catai", "Cathay" olarak adlandırılmıştır (İnayet, 2007: 1179). Kâşgarlı Mahmud'un, Divanü Lügâti't-Türk eserinde ise Khitay-Hitay olarak geçmektedir. Yine Ruslar da Kuzey Çin'e Khitai adını vermişlerdir. Hatta günümüzde dâhi Ruslar ve Yunanlılar Çin'i "Khitai", İran ve Orta Asya Türkleri ise "Kıtay" ya da "Hitay" olarak isimlendirmektedir. Böylece Liao Hanedanlığı döneminden itibaren bu isim hem Kuzey Çin'i göstermek için hem de bütün Çin'i tanımlamak için kullanılmıştır (Özertim, 1950: 347; Yule, 1915: 146). Çinliler ise hiçbir zaman "Kıtay" adını benimsememişler ve bunun yerine ülkelerini tanımlamak için en eski çağlardan beri "Zhong-guo" (中國), kendileri için ise "Xia" (夏), "Han" (漢), "Han-ren" (漢人), "Han-zu" (漢族), "Hua-xia" (華夏) gibi terimleri kullanmışlardır (Mermutlu, 2019: 92).

Cina yani Çin isminin ise M.S. 150'li yıllar da Çin kaynaklarında yer aldığı bilinmektedir (Twitchett vd., 1986: 20-21). Çin coğrafi konumu itibariyle; kuzeyde Moğolistan, kuzeybatıda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile kuzey doğuda Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, güneyde Myanmar, Vietnam ve Laos, güneybatıda; Nepal, Hindistan ve Butan, batıda ise Afganistan ve Pakistan ülkeleri ile sınır komşusudur. Çin'in doğusu ise Doğu Çin denizi, Güney Çin denizi ve Büyük Okyanus ile sınırlıdır. Böylece Çin 9.571.300 km²'lik yüzölçümü ile geniş bir alana sahiptir (Çandarlıoğlu, 1993: 321). Arkeolojik çalışmalar Çin tarihini M.Ö. 2100 yılına kadar götürmektedir (Pletcher, 2011: 35).

Çin; tarih boyunca Xia, Shang, Chou, Ch, Han, Sui, Tang, Beş Sülale, Sung, Yuan, Ming, Mançu gibi farklı hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir (Brook, 2010: 272; Çandarlıoğlu, 1993: 321; Fowler ve Fowler, 2008: 17; Eberhard, 1995: 259). Bu durum Çin tarih ile kültürünün köklü ve zengin bir medeniyet haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle Ming Hanedanlığı döneminde yaşanan gelişmeler Çin medeniyeti için son derece

önemli olmuştur. Bu dönemde Çin Seddi tamamlanmış, ülkenin deniz ticareti gelişmiş, bilim, ekonomi ve mimari gibi birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır (Limeng, 2012: 181). Yine bu dönemde yabancı devletlerle de ticari ilişkiler geliştirilmiştir (Wade, 2004: 2-4).

Ali Ekber Hitaî 16. yüzyılda muhtemelen Hüseyin Baykara döneminde Timurlu ülkesinden Çin'e giden bir elçilik heyeti içerisinde yer alıp Çin hakkında çeşitli bilgi toplama görevini üstlenmiş bir kişidir. Hitaî tarafından kaleme alınan ve Çin hakkında önemli bilgilere yer veren Hitaynâme adlı eser Ming Hanedanlığı dönemini anlatmaktadır (Hitaî, 1510). Eser Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim'e sunulmuştur. Farsça olarak yazılan bu eserin farklı nüshaları bulunmaktadır (Taşağıl, 1998: 405). Eserde Çin'in sarayları, yönetim sistemi, ordu ve posta teşkilâtı, yabancıları kabul usulleri, hazineleri, kanunları, hapisaneleri, şehirleri, yerleşim yerleri, sınırları, iklimi, coğrafi yapısı, dinleri, tapınakları, gelenekleri, resmî bayramları, sanatı, eğlenceleri, eğitim sistemi, takvimleri, tarım ve bahçıvanlığı, kâğıt ve madeni paraları, İslâmiyet'in bölgedeki durumu, Çinlilerin bozkırlı toplumlarla, Hintlilerle, Tibetlilerle ve Batı dünyasıyla olan ilişkileri ve Çin tarihi hakkında bilgi verilmektedir (Hitaî, 1510). Eserde yer alan en dikkat çekici konulardan birisi ise zindanlarıdır (hapisaneler). Bu çalışmada Hitaynâme'nin Kahire nüshası temel alınarak, Çin zindanları bahsi incelenecektir.

2. Hitaynâme'ye Göre Çin Zindanları

Kanunlar, suç unsurlarını belirleyen ve toplumsal düzeni sağlayan kurallardır. Bu düzenin devamının sağlanması için de kurallara aykırı eylemlerde bulunanlara çeşitli cezai yaptırımlar uygulanmaktadır. Dolayısıyla ülkeler ve toplumlar hakkında bilgi verirken onların kanunları ve suç unsuruna karşılık gelen yaptırımları hep dikkat çekmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Çin kanunlarına, onlarla bağlantılı olarak zindanlara ve orada yapılan çeşitli işkencelere değinilecektir. Ali Ekber'in Hitaynâme adlı eserinin birçok bölümünde de Çin (Hitay) ülkesinin kanunlarına yer verilmiştir. Ali Ekber'e göre Çin (Hitay) ülkesinin kanunları çok sağlamdır (Hitaî, 1510: 102). Kanunlara göre suçu kimin işlediğine bakılmaksızın (bu kişi hükümdar dahi olsa) suçlu sayılır ve cezalandırılır (Hitaî, 1510: 104). Dolayısıyla ülkede herkes kanunlara uymak zorundadır (Hitaî, 1510: 108). Bu durum Hitay ülkesinin kanunlar konusunda ne kadar disiplinli olduğunu göstermektedir. Ülke kanunlarına göre hırsızlık, cinayet işlemek, görev esnasında sarhoş olmak, işleri aksatmak ve kanuna aykırı hareket etmek önemli suç unsurları olarak görülmüştür. Bu suçlar hakkında Hitaynâme'nin farklı bölümlerinde bilgilere yer verilmiştir.

Bunlardan bazıları sırasıyla şu şekildedir: "Hitay Ülkesindeki Tarım Hakkında" bölümünde ülkenin geçim kaynaklarından bahsedilmiş ve bu kaynaklar sayesinde, saray hazinesinin dolu olduğu belirtilmiştir. Ülke genelinde hükümdar tarafından ihtiyaç sahiplerine yardımların yapıldığına yer verilmiştir. Bu nedenle ülkede hırsızlık ile haramiliğin (yağmacılık) kanunlara göre yasak olduğundan ve kanuna kaşı hareket edenlerin ölümle cezalandırıldığından bahsedilmiştir (Hitaî, 1510: 122). Hitaynâme'nin "Başımıza Gelenler" bölümünde de kanunlara göre; zindanda dahi bir kimsenin bir nohut kadar bir şey çalması halinde, o kişinin hain ve hırsız olarak adlandırıldığına değinilmiştir (Hitaî, 1510: 108).

Hitaynâme'nin "Şehirler Hisarlar ve Onların Düzeni Hakkında" başlığı altında, bölgelerin güvenliğini sağlamak için gece gündüz nöbetçilerin bulundurulduğu belirtilmiştir. Kanunlara göre görev esnasında nöbetçilerin sarhoş olarak bilinçlerini kaybetmeleri suç sayılmıştır. Bu suçu işleyen kişiler rütbeleri alınarak tutuklanmış veya ölüm cezasına çarptırılmışlardır (Hitaî, 1510: 80). Yine Hitaynâme'nin "Çin Hakanı'nın Sarayı Hakkında" bölümünde divanlarda görev alan herkesin hükümdardan önce hazır bulunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Kanunlara göre; görev yerlerinde bulunmayanlar suç işlemiş sayılmıştır. Bu suçları işleyenler ise tutuklanarak hapsedilmişlerdir (Hitaî, 1510: 95).

Aynı bölümde hükümdarın sarayının dört tarafında kapıların olduğuna ve her kapıda da yedi derbendin bulunduğuna değinilmiştir. Bu derbentlerde, herhangi bir saldırı olması dâhilinde durumu saraya iletmek için kös denilen ses aletleri yer almaktaydı. Bu kusları çalmak için görevliler bulunmakta ve olası bir saldırılarda görevlilerin köslere bir kez vurmaları gerekmekteydi (Hitaî, 1510: 99). Görevlilerin köslere boş yere vurmaları suç olarak görülmüştür. Hitaynâme'de bu suçu işleyen görevlilerin tutuklanarak, öldürüldüklerinden bahsedilmiştir (Hitaî, 1510: 99). Yine Hitaynâme'nin "Çin Hakanı'nın Sarayı

Hakkında" bölümüne göre; hükümdarın divana ayda iki defa gelmeme hakkı bulunmakta, üç defa mazeretsiz gelmemesi ise kanunlara aykırı düşmektedir. Hükümdarın bu suçu işlemesi halinde hükümdarlıktan azledilmektedir (Hitaî, 1510: 101).

Suç emirlerin işlemesi halinde ise onlar rütbeleri alınarak ve tutuklanarak cezalandırılmışlardır (Hitaî, 1510: 103). Ülkenin kurallarına göre suç işleyen kişinin taifesi (kabilesi) de suçlu sayılmıştır. Öyle ki suç işleyen hükümdar ise onun çocukları da suçlu sayılır ve onlar genelevlerin bulunduğu şehirlere gönderilirler (Hitaî, 1510: 101). Suçlu emirler ise kızları ve eşleri genelevlere satılır, erkek çocukları ise orduya dâhil edilir (Hitaî, 1510: 115). Ali Ekber eserinin "Başımıza Gelenler" bölümünde yer verdiği ve kendisinin ve beraberindeki arkadaşlarının adı bir olaydan dolayı zindana düşmeleri neticesinde, kendileri hakkında yazılmış hatlarda yer alan: "Falanca isimli biri kavga etmiş ve kendisi de bunu kabul etmiştir. Onun yanındakiler de onun arkadaşlarıdır ve onlar da suça ortaktır. Bu sebeple, bunların hepsini bağlayıp hapse getirdik." (Hitaî, 1510: 107) ifadeleri de bu kanuna bir örnek teşkil etmektedir. Fakat yine de cezalar kişilerin işlediği suçlara göre farklılıklar göstermiştir.

Kanunlara göre ülke de hafif suçlara karşılık, suçludan ve taifesinden birkaç medlik buğday, darı ile beyaz pirinç de alınmıştır. Yine bu kanuna örnek olarak Ali Ekber'in aktardığına göre, Hitayların mahkeme kayıtlarını tutan Müftülerin Ali Ekber ve yanındakilere "Sizin suçunuz yok ama sizin arkadaşınız bir Tibetliyi sopalıyış ve o ölmüş. Sizin arkadaşınız kötü biridir. Sizden her birinizin [onun dışında] üç medlik darı vermeniz gerekiyor." (Hitaî, 1510: 107) ifadelerini kullanmaları da bir başka örnektir. Ancak suçludan tazminat olarak gümüş ve altın almak ise kanunlara göre yasaklanmıştır.

"Başımıza gelenler" kısmında Ali Ekber, Çin'in başkenti Hanbalık'ta buldukları sırada on iki kişi olduklarını söylediği kendi gruplarından bir kişinin Tibetli birini öldürmesi sebebiyle tutuklanarak zindana atıldıklarından ve burada 26 gün kaldıklarından, bu süre sonunda cinayeti işleyen kişi dışındaki tüm arkadaşlarının suçsuz olduğunun anlaşılması üzerine serbest bırakıldıklarından bahsetmiştir. (Hitaî, 1510: 104). Bu nedenle zindanlar konusunda verilen bilgilerin önemli bir kısmının kendisinin bizzat şahit olduğu ve gözlemlendiği şeylere dayandığı görülmektedir.

Ali Ekber eserinde Hitay ülkesinin Hanbalık şehrinde Şinbu ve Kem-bu olarak isimlendirilen iki büyük zindandan yer aldığından bahsetmiştir. Ali Ekber'in aktardığına göre Şinbu zindanı suçları hafif olan tutuklular içindir ve buraya girenlerin genelini sağlam çıktıkları zindandır. Kembu zindanı ise Şinbu zindanının aksine ağır suçluların tutulduğu ve buradan sağ kurtulmanın çok az görüldüğü bir zindandır. Bu zindanlar içerisinde kadın suçlular için de ayrı hücreler bulunmaktadır (Hitaî, 1510: 103).

Hitaynâme'ye göre Hitay ülkesinde zindanların (hapishanelerin) yapısı hakkındaki bilgiler ise şu şekildedir: Hitay ülkesinin her şehrinde, o şehrin isimin taşıyan zindanlar yapılmıştır. Ülke 12 bölüme ayrılmıştır. Her bölüme bir şehir ve o şehirde 12 ayrı bölüm şeklinde yapılmıştır. Zindanlarda her türlü suçtan yargılanan mahkûmların suçlarına göre hücreler oluşturulmuştur (Hitaî, 1510: 104). Yani hırsızlıktan yargılanan suçluların hepsi bir hücreye koyulmuştur. Zindanlarda bulunan suçluları sorgulamak için de iki katlı farklı farklı sorgulama hücreleri yapılmıştır (Hitaî, 1510: 104).

Ayrıca zindan hücrelerinde, zindanları koruyan mir-i muazzam denilen emirler bulundurulmuştur. Zindanlarda bu emirler ve yargıç görevini yapan müftüler için de kanunlar doğrultusunda içerisinde bahçeleri, bağları ve bostanlar bulunan iki katlı hücreler (lojmanlar) yapılmıştır (Hitaî, 1510: 104). Ali Ekber müftülerin hücreleri hakkında: "Zindandaki o müftülerin hücrelerindeki bağ ve bahçelerin güzelliği asla akıldan gitmez." cümlesini kurmuştur (Hitaî, 1510: 107). Günümüzde ise Çin hapishaneleri görünüm olarak uzun, kalın duvarlar üzerine jiletli veya dikenli tellerle çevrilmiş ve etrafında gözetleme kuleleri bulunan yapılardır. Hücreler ise mahkûmların çoğunun yaşadığı yatakhaneler halindedir. Yine Çin hapishanelerinin birçoğu şehirlerden uzak, ücra, kırsal ve dağlık alanlarda yer almaktadır (Hill, 2006: 24).

Çin (Hitay) ülkesinde tutuklanan suçlular öncelikle zindandan sorumlu emirlerin yanına getirilirdi. Zindanlara getirilen kişilerin kıyafetleri aranılır ve üzerlerinde bulunan gümüş, altın ve diğer metal eşyaları alınır (Hitaî, 1510: 106). Alınan değerli eşyaların akıbeti hakkında net bilgi olmamakla birlikte muhtemelen cezalarını çektikleri süre sonunda teslim edilirdi. Bu işlem sonrasında da suçluların isimleri, yaşları, ülkenin hangi bölümünden geldikleri, tutuklanma nedenleri ve tutuklandıkları tarih kayıt edilirdi.

(Hitâî, 1510: 104). Suçlular arasında yaşlarını bilmeyenlerin yaşları ise dişlerine bakılarak tahmin edilmekteydi. Daha sonra kaydı alınan bazı ağır suçlular hükümdarın karşısına çıkarılır ve hükümdar suçlarına göre düzenlenen mühürlü evraklara da bakarak yargılama yapar. Daha sonra suçlular zindanlara gönderilirler. Zindanlara getirilen tutuklular işledikleri suçlar doğrultusunda ayrılan bölümlere yerleştirilirdi (Hitâî, 1510: 103).

Yani aynı suçu işleyen suçlular yine belirli bir bölüme atılmışlardır. Suçu işleyenler bir kabilenin birden çok (15 beş kişi gibi) mensubu ise kadın erkek fark etmeksizin hepsi aynı bölüme koyulmuşlardır (Hitâî, 1510: 107). Ancak bu durumun dışında zindanlarda kadınlar ve erkekler için suçlarına göre ayrı ayrı hücreler bulundurulmuştur. Tutukluların serbest bırakılma zamanları geldiğinde ise yine yılın belirli dönemlerinde gruplar halinde serbest bırakılmışlardır (Hitâî, 1510: 104). Günümüzde de Çin hapishanelerine gönderilen tutukluların tüm eşyaları alınarak çıplak vücut aramaları yapılmaktadır. Ayrıca buraya gelen tutukluların hapishane yetkilileri tarafından fotoğrafları çekilmektedir (Weimin, 2021). Yine günümüzde Çin'de Hitay döneminin aksine kadın, erkek ve çocuk tutuklular için ayrı hapishane içerisinde ayrı hücreler yerine üç ayrı hapishane türü bulunmaktadır (Hill, 2007: 22).

Hitaynâme'de her sabah hükümdarın da katıldığı ve devlet işlerinin görüşüldüğü bir divandan bahsedilmektedir. Bu divana ülkenin tüm emirleri gruplar halinde gelerek hükümdara hesap vermişlerdir. Divanda zindan emirleri için de bölümler ayrılmıştır. Ali Ekber divanda yer alan zindan emirlerinin hükümdara çok yakın olduklarını ve bu sayede hükümdarın tutukluların durumundan haberdar olduğunu da belirtmiştir (Hitâî, 1510: 107). Bu durum hükümdar nazarında zindan görevlilerine ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Eserde, zindanda tutulan suçluların sorgulamalarının yapıldığı ve davalarının görüldüğü divanlara da yer verilmiştir. Bu divanlarda öncelikle büyük zindanlarda tutulan kişiler, yine gruplar halinde getirilerek sorgulanmışlardır (Hitâî, 1510: 108). Sorgu esnasında tutuklulara işkence edilerek suçlarını itiraf etmeleri sağlanmış ve onlara itirafnameler verilmiştir. Bu sorgu divanları ayda bir defa olacak şekilde yapılmıştır. Böylece her tutuklu suçu sabit olana kadar senede 12 kez sorgulanmaktaydı (Hitâî, 1510: 108). Ayrıca divanlarda, eğer mahkûmların suçu hafifse kadınlardan suça karşılık birkaç medlik darı, buğday ve beyaz pirinç alınmıştır. Erkelerde ise verilen bu cezayı ödeyecek gücü yoksa ona muhafızlık, gece nöbetçiliği ve birkaç yıl yol yapımında çalışma cezası verilmiştir. Cezası biten mahkûmlar, son olarak mahkeme kayıtlarını tutan müftülerin yanlarına getirilmiş ve burada mahkûmun durumu konuşmuş ve yine yüz sopa vurularak gönderilmişlerdir (Hitâî, 1510: 108).

Eserin "Başımıza Gelenler" bölümünde sorgu divanının teşekkülünden ve niteliklerinden de bahsedilmiştir. Buna göre; zindanlarda farklı suçluları sorgulamak için iki katlı hücreler bulundurulmuştur. Bu hücrelerin her birinde bir divan kâtibi ve iki tane de sorgu emiri görev almıştır. Sorgulama işlerini yapacak bu kişiler son derece bilgili ve saygın kişilerden oluşturulmuştur (Hitâî, 1510: 108). Hitaylılar için tutuklama ile katletme son derece önemli işler olarak görülmüş ve bu nedenle de mahkeme tutanakları müftülere kaydettirilmiştir. Divanlardaki bu müftüler ülkenin kanunlarını çok iyi biliyor ve uyguluyorlardı (Hitâî, 1510: 107). Suçlular hakkındaki kişisel bilgileri ve suçlarını içeren hatlar da genellikle Hanbalık civarındaki divanhanelerde Hitay yazısı ile büyük kâğıtlara yazılmaktaydı (Hitâî, 1510: 107).

Hitay ülkesinde zindan işleri, ülkenin diğer tüm işlerinden daha öncelikli tutulmuştur. Öyle ki zindanların genel durumları hükümdarın belirlediği kişilerce teftiş edilmiştir. Suçluların durumları ise ayda bir kez onların durumlarını belirten ve hat ismi verilen evraklarla hükümdara bildirilmiştir. Bu sayede hükümdar zindanlardaki suçluları tanımaktaydı. Hatta Ali Ekber'in belirttiğine göre, hükümdar tutukluların arasında evli olanların eşlerinin isimlerini ve onların durumlarını dahi bilmektedir (Hitâî, 1510: 107). Verilen bu bilgi her ne kadar abartılı olsa da hükümdarın mahkûmlar hakkında bilgi edinmesinin anlaşılması bakımından önemlidir. Hükümdar yılda bir defa ölümü onaylanan mahkûmlar için düzenlenen divanlarına katılmıştır. Bu divanda öncelikle katledilecek olan suçlular onar kişilik gruplar halinde isimleri zikredilerek hükümdarın karşısına çıkarılmışlardır. Hükümdarın huzuruna gelen tutuklular tek tek suçlarını itiraf etmişlerdir (Hitâî, 1510: 109). Hükümdar divanda suçluların hatlarını kırmızı bir kalemle üç defa

işaretlemekte ve bu işaret suçluların üç yılın sonunda öldürülmesine karar verildiği anlamını taşımaktadır. Ölümüne karar verilen suçluların infaz zamanı geldiğinde ise yine suçluların başlarına kırmızı bir işaret koyulmuştur (Hitaî, 1510: 109). Daha sonrasında bu suçlular bölükler halinde infaz edilecekleri yerlere getirilerek katledilmişlerdir. Çin ülkesinde suçluların infaz edilme yeri yılda bir kez açılmaktadır ve ülkedeki herkes tarafından suçluların infaz zamanı bilinmektedir.

Divanlarda ve zindanlarda tutuklulara işledikleri suçlara göre çeşitli işkenceler de yapılmıştır (Hitaî, 1510: 109). Divanlarda suçlular, bölümlere ayrılmış tahtaların üzerine ellerinden ve ayaklarından demir halkalara bağlanmış şekilde işkencelere maruz bırakılmışlardır. (Hitaî, 1510: 106). Ali Ekber'in belirttiğine göre divanlardaki işkence tahtaları âdete bir ölüm tahtası gibidir. Muhtemelen çarmıhı andıran bu tahtalarda suçlular saçlarından asılmış ve vücutlarından mıhlanmış şekilde farklı işkencelere tabi tutulmuştur. Bu işkenceye maruz kalan suçluların akıbeti genellikle ölümle sonuçlanmıştır (Hitaî, 1510: 104).

Divanlarda işkencesi biten grubun yerini yine başka bir grup almış. Zindanlara atılan tutuklular ise buradaki işkenceden sonra zindandan çıkarılarak bölükler halinde Hitay ülkesindeki halkın yoğun olduğu derbendlere, pazarbaşlarına, dört yollara, geçitlere ve yollara getirilerek yine işkenceye tabi tutulmuşlardır. Buralarda tutuklular ellerine ve ayaklarına demirden prangalar bağlanılıp, koltuk atlarından asılırlardı. Yapılan işkencelerde sağ kalanların her birine ayrıca yüz sopa vurulmuştur. Mahkûmlardan erkekler giysileri çıkarılarak, kadınlar ise giysileri ile sopalanmıştır (Hitaî, 1510: 107). Bu işkenceleri kalabalık mekânlarda yaparak muhtemelen halkın geri kalanının görüp ders alması amaçlanmaktaydı. Diğer taraftan zindanlarda tutulan suçlular gördükleri işkencelerden mutluluk duyarlardı çünkü onlara göre bu işkenceler suçluların serbest bırakılacağı zamanların yaklaştığının bir nişanesi olmuştur. Ancak yapılan işkenceler de suçun niteliğine göre değişmektedir. Bazı işkence türlerine dayanmak bir tarafa yapılırken görmek bile korkunç derece etkileyici olmaktaydı. Mesela Ali Ekber anne ve babalarını öldürmüş suçluların da kanunlar gereğince sandıklara tıkıldıklarını dile getirmiştir. Bu konuda tanık olduğu bir hadiseyi ise şu şekilde ifade etmektedir: "Ana baba katillerini sandığa atıyorlardı. Bu sandık üçgen şeklindeydi. Sandık gayet dar ve küçüktü. Onun yüksekliği bir bedest kadardı. Sübhanallah! O adam bu sandığın içine nasıl sığmıştı? Sandığın kapağını açtı [klarında gördüm]. Bir sandık gördüm, onun içinde zincirle bağlanmış bir vücudun tamamı vardı. Onun vücudu sandığa tıkmıştı ki, vücudu başıyla bir olmuştu. Onun vücudu adeta bir et parçası gibi olmuştu. O sandığı açtıklarında, bağlı adam o kapandan kurtuldu. Onun heybeti bizi etkiledi." (Hitaî, 1510: 106).

Yazar eserinde zindandaki işkencelerden dolayı gerçekleşen ölümlerden ve buna sebep olan görevlilerin tutumlarından da bahsetmiştir. Bu durum şu şekilde yer almaktadır: "Biz Şinbu zindanındayken ağır işkencelerden dolayı üç kişiyi öldürdüler. Zindanda [kendiliğinden] ölenlerin hattı padişaha götürülüyordu. Bu şekilde zindanda bir kişi öldü. Hakandan [görevlilerin] zindandaki işlerinde hata ettiklerine dair hat geldi. Bir günde üç kişi ölmüştü. Zindan emirleri kendilerinin de ceza almalarından korktular. Bu olay üzerine Hakan bir defa da zindana geldi, emir üzerine tutukluların bağlarını çözdüler, bazılarının bağlarını hafiflettiler, bazılarına da daha fazla yemek verdiler." (Hitaî, 1510: 108). Verilen hat hükümdarın zindanlarda yaşanan her durumdan bilgisi olduğunu göstermektedir. Yine anlaşılıyor ki Şinbu zindanı hafif suçluların bulunduğu zindan olduğu için burada yaşanan işkence kaynaklı ölümler çok tabii karşılanmamaktadır.

Mahkûmların ağır suçlu olanlarından ayda bir defa olmak üzere üç yıl boyunca ifadeleri alınır. Bu süreçte onlar suçlarını itiraf ederler ve bu durum kayıt altına alınır. Hükümdar yılda bir defa haklarında ölüm cezası verilenleri teftiş etmek için divana gelir. Bu suçlular gruplar halinde isimleri okunarak hükümdarın huzuruna getirilir ve onun önünde de suçlarını itiraf ederler. Üç yıllık sorgulama sürecinde de bu itirafta buldukları için aksini söylemeleri mümkün değildir. Hükümdardan Tanrı gibi korkarlar. Hükümdar onlar hakkında düzenlenen hatları kızıl bir kalemle üç defa işaretler. İnfaz edileceklerin başına da aynı şekilde kızıl bir işaret konur. Bunların tamamı bölükler halinde infazın gerçekleştirileceği alana getirilir ve burada halkın göreceği şekilde katledilirler (Hitaî, 1510: 109).

Zindandakilere günde bir defa devlet tarafından yemek verilmekteydi. Bunun dışında istenirse mahkûm yakınları da yemek getirebilmekteydi. Getirilen bu yemekler görevliler tarafından kayıt altına alınır ve

zindandakiler belirli bir saatte çıkarılarak ikinci öğün olarak yemek yemelerine müsaade edilirdi. Ancak muhtemelen mahkûm sayısı fazla olmalı ki bir öğün yemek bile zaman zaman devlet için büyük bir yük teşkil etmekteydi. Mesela Çin'de yaşanan bir kıtlıktan ve bu kıtlık neticesinde çözüm olarak binlerce suçlunun zindanlarda toplu şekilde katledilmelerinden bahsedilmiştir. Bir gecede Hanbalık şehrinin zindanlarında tutulan birkaç bin tutuklunun öldürülmesine karar verilmiştir. Zindandaki emirler suçlulardan bir grubun bedenlerini ortadan ikiye bölmüşler, bir grubun kafalarını kesip kollarından asmışlar, bir grubu parçalayarak kesmişler ve bir başka grubun ise derilerini yüzüp baş aşağı asmışlardır (Hitai, 1510: 109). Ayrıca emirler, maktullerin başlarını ise sandıklara koyarak, kimlere ait olduklarını suçlarını, geldikleri bölgeler, ne kadar zindanda tutuldukları, hangi divanlarda hangi emirler tarafından yargılandıkları ve suçlarını hakanın önünde her yıl nasıl itiraf ettiklerini belirten hatlar yazmışlardır (Hitai, 1510: 109).

Emirler bu hatları maktullerin başlarının koyuldukları sandıklara yapıştırırlar ve 30 yıl hazine saklarlardı. Suçluların yakınları gerçekleşen bu katliamda başı kesilen tutuklunun haksız yere öldürüldüğünü iddia edebilirler (Hitai, 1510: 109). Suçlu yakınları tarafından öyle bir itiraz gerçekleşirse hükümdarın isteği üzerine hazineden maktulün başı tekrardan çıkarılır ve onun hakkında daha önce tutulmuş olan hatlar değerlendirilir. Eğer herhangi bir iddia veya talepte bulunulmaz ise sandıklar içinde tutulan maktullerin başları 30 yıl bekletildikten sonra denize atılır (Hitai, 1510: 109). Belirtilen süre yargılama hatalarına karşı tespit edilen zaman aşım süresidir. Ancak eserde, öldürülen kişinin affı söz konusu olamayacağına göre, hatalı bir yargılama tespit edilmesi durumunda ne gibi yaptırımlar içerdiği söylenmemiştir. Muhtemeldir ki tutanaklar ışığında infaz kararı veren mahkeme heyetinin sorumluluğu bulunmaktadır.

Ali Ekber'in belirttiğine göre mahkûmların durumları yılda bir defa değerlendirilmiş, bunun neticesinde kimileri gruplar haline ölüme götürülürken kimileri de suçlarına göre belirli miktar darı, nohut, buğday, beyaz pirinç ve arpa vererek, bazen de yüz sopa atılması karşılığında kurtulmuşlardır. Hatta bazen ilginç bir şekilde, öldürülmeye götürülürken hükümdar tarafından affedilirler (Hitai, 1510: 109). Yine hükümdarın bir çocuğunun olması veya gördüğü bir rüyada bir şeyden korkması halinde ülkede bulunan bütün zindandaki tutukluların serbest bırakılması için emir vermesi de söz konusu olabilir (Hitai, 1510: 102). Buradan da anlaşılıyor ki hükümdar suçluların, suçlarının affedilmesi hususunda sınırsız yetkilere de sahiptir.

Çin ülkesinde hükümdar, emirler tarafından gönderilen hatlarla ülkenin bütün işleri hakkında bilgilendirilir. Hatta hükümdara ülkenin on iki kısmından mevsimsel olarak haberler dâhi iletilir. Böylece hükümdar ülke geneline ne kadar yağmur ve kar yağdığını öğrenmiş olur. Eğer bir bölgede yağmur yağmazsa emirler hükümdara bu bölgede yağmur duası yapılması için hatlar gönderirler. Bunun üzerine bu bölgede yağmur duasının yapılması için daha önce suç işlemiş olan emirlerin eşleri veya kızları, yani babalarının veya eşlerinin suçları dolayısıyla genelevlerde çalıştırılan bu kadınlar ve kızlar görevlendirilir. Bu iş için manastırlar kullanılır ve bu manastırlarda yağmur duası için duaya çıkan kadınların bütün istekleri karşılanır. Genelev kadınlarının ettikleri dua kabul olmaz ve yağmur yağmazsa, onların pek çoğuna tecavüz edillir ve binlercesi katledilir. Yağmurun yağması dâhilinde ise bu kadınlar serbest bırakılır. Çünkü ilk zamanlardan itibaren bu işten onlar sorumlu tutulmuşlardır. Bunla birlikte ülkede kıtlığın yaşanmasından da yine bu kadınlar sorumlu tutulurlar, bu durumda onların birçoğu öldürülür ve bazılarına ise sopalara vurulur (Hitai, 1510: 115).

3. Sonuç

Çin, tarihi ve zengin kültürü ile dünya toplumları arasında da önemli bir yere sahiptir. Eski bir medeniyeti ve kalabalık nüfusu ile bilinen bu ülkenin kanunları ve cezalandırma yöntemleri de merak konusu olmuştur. Ali Ekber Hitai tarafından kaleme alınan Hitaynâme adlı eser bu merakı bir ölçüde gidermeye katkıda bulunma adına oldukça önemlidir. Ali Ekber bu eserinde Çin'in tarihi, kültürü ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Eserde bilhassa Çin'in kanunları, sarayı ve zindanları detaylıca anlatılmıştır. Ona göre, ülkede kanunlar titizlikle uygulanırdı ve herkes kanunlara uymak zorundaydı.

Kanunlara göre suçu işleyen kişiler statüsüne bakılmaksızın yargılanır ve suçlu sayılan kişiler mutlaka cezalandırılırdı.

Kanunlara göre, işlenen suçların cezaları farklılık göstermiştir. Yine suçluların gönderildiği hapishaneler de suçun ağırlığına ve hafifliğine göre değişmektedir. Hırsızlık, cinayet, gasp, kanunlara uymama gibi çeşitli suçlardan tutuklanan kişiler genellikle ağır suçluların bulunduğu zindanlara gönderilmişlerdir. Hafif suçlarda ise suçun niteliğine göre bazen bir kısmı cezasını zindanlarda çekerken bir kısmı da suçun karşılığında tazminat olarak buğday, darı ile beyaz pirinç gibi ürünler alınarak veya yüz sopa vurularak serbest bırakılmıştır. Ülkenin kanunlarına göre suçludan gümüş ve altın gibi değeri yüksek olan maddelerin alınması yasaktır. Hükümdar da zindanlarda olan biteni yakından takip etmektedir ve yılda bir kez infaz edilecekler için yapılan divana katılmaktadır.

Zindanlarda kadın ve erkek suçlular ayrı ayrı hücrelere koyulmaktadır ve zindana gelen suçlular hakkında onların yaşını, işledikleri suçu, hangi şehirden geldikleri gibi bilgiler içeren hatlar düzenlenmektedir. Suçluların sorgulamasını yapan, kayda geçiren ve gerekli cezalara çarpıtıran divan görevlilerinin de zindanların olduğu alanda kendilerine özel bağları, bahçeleri bulunmaktadır ve onlar oradaki lojmanlarda yaşamaktadır. Suçlular tutuklu kaldıkları süre içerisinde de cezalarına göre çok ağır işkencelere de tabi tutulmaktaydılar. İdamına karar verilenler ise her yıl belirli alanlarda toplanarak halkın göreceği şekilde infaz edilirdiler. Çalışma içerikle ilgi geçmişe belirli oranda ışık tutmuş olsa da günümüzde Çin'de uygulanan ceza kanunları, hapishanelerin durumu ve işkencenin devam edip etmediği hususları karşılaştırmalı olarak araştırmaya muhtaç bir konu olarak durmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Burkay, S. (2008). Teorik Çerçeve ve Suç. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, 2(4), s.1-15.
- Bodde, D. (2008). In D. Twitchett & M. Loewe (Eds.), *The Cambridge History of China: Volume 1, The Ch'in and Han empires, 221 BC – AD 220* (p. 20). Cambridge University Press.
- Brook, T. (2010). *The Troubled Empire: China in the Yuan and Ming Dynasties*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Çandarlıoğlu, G. (1993). Çin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, s. 318-321
- Eberhard, W. (1995). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Fowler, J. ve Fowler, M. (2008). *Chinese Religions: Beliefs and Practices*. Sussex Academic Press.
- Gallas, W. (1994). Cezalandırılabilirliğin Temelleri ve Sınırları (Suç Kavramı Üzerine Düşünceler). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1-2), s.305-327.
- Hitaî, A. E. (1510). *Hıtaynâme (Kahire Nüshası)*. Mısır Milli Kütüphanesi.
- Hill, G. (2006). Chinese and Western Prisons: Similarities and Differences. *Corrections Today*, 31(6), s.24-26.
- Hill, G. (2007). Chinese and Western Prisons: Similarities and Differences, part 2. *Corrections Today*, 32(1) s.22-24.

- İnayet, A. (2007). Divanü Lûgat-it Türk'te Geçen Çin ve Maçın Adı Üzerine. *Turkish Studies*, 2(4), s. 1174-1184.
- Kızmaz, Z. (2005). Ceza veya Kriminal Yaptırımın Suç Oranları Üzerindeki Caydırıcı Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), s. 211-231.
- Limeng, S. (2012). Luca Pacioli Zamanında Çin'de Muhasebe (çev. Aydan Çelenk Üstün). *Muhasebe ve Finans Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 179-197.
- Mermutlu, B. (2019). Seyhatnamelere Göre On beş ve On altıncı Yüzyıllarda Çin/ Hitay'da Siyasi ve Sosyal Hayat. *Eurasian Conference on Language/Social Sciences VI* (s.90-113). Taşkent, Özbekistan.
- Multu, B. (2011). 15. Yüzyılda Hitay'da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş'ın Hitay Gözlemleri. *Folklor/Edebiyat*, 18(67), s.125-136.
- Özmen, İ. ve Buluş, A. (2017). Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (mı)?. *Medeniyet ve Toplum*, 1(1), s.9-33.
- Özerdim, M. N. (1950). Acaib-ül Letaif (Hitay Sefaretnamesi) ile Çin Kaynakları Arasında İlgisi. *AÜDTCF Dergisi*, 8 (3), s.345-371.
- Sınar, H. (2011). Siyasal Suç Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 58(1-2), s.53-77.
- Taşagıl, A. (1998). Hitâyname. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, s.404-405.
- Taşagıl, A. (2001). Karahıtaylar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, s.415-416.
- Twitchett, D. C., Loewe, M. ve Fairbank, J. K. (1986). *The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Uyanık, M. Z. (2017). Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 4, 87-134.
- Yule, H. (1915). *Cathay and the Way Thither* (Vol.1). The Hakluyt Society. <https://archive.org/details/cathaywaythither03yule/page/n19> (Erişim Tarihi: 25.10. 2024).
- Weimin, Z. (2021) . *A dummy's guide to jail system in China*.
<https://www.dehenglaw.com/EN/tansuocontent/0008/023259/7.aspx?MID=0902> (Erişim Tarihi: 25.10. 2024).
- Wade, G. (2004). Ming China and Southeast Asia in the 15th Century: A Reappraisal. *Asia Research Institute Working Paper Series No. 28*, Singapore, 2004, s. 2-4.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 679-695, doi: 10.11616/asbi.1586005

Mahatma Gandhi's Philosophy of Nonviolence and Its Impact on India's Struggle for Independence

Mahatma Gandhi'nin Şiddetsizlik Felsefesi ve Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi Üzerindeki Etkisi

Aytaç ODACILAR¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 21.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: The aim of this study is to examine the influence of Mahatma Gandhi's philosophy of nonviolence on India's struggle for independence. The study first focuses on Gandhi's core principles of *Ahimsa* (Non-violence), *Satyagraha* (Truth Force), and *Tapas* (Redemptive Suffering); then moves on to analyze key historical events in that light, including (1) the 1919 Amritsar Massacre, (2) the 1920-1922 Non-Cooperation Movement, (3) the 1930 Salt March, and (4) the 1942 Quit India Movement. These events demonstrate how Gandhi's nonviolent resistance strategies mobilized the masses and effectively challenged British colonial rule. The findings indicate that Gandhi's philosophy of nonviolence was not merely a strategic tool but also a profound moral and spiritual doctrine, playing a crucial role in shaping India's path to independence.

Keywords: Nonviolence Philosophy, Ahimsa, Satyagraha, India, Gandhi

&

Öz: Bu çalışma, Mahatma Gandhi'nin şiddetsizlik felsefesinin Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Gandhi'nin Ahimsa (Şiddet Dışılık), Satyagraha (Hakikat Gücü) ve Tapas (İfta Edici Acı) kavramlarına odaklanılmıştır. Yöntem olarak, nitel bir yaklaşım benimsenmiş ve 1919 Amritsar Katliamı, 1920-1922 İş-birliği Yapmama Hareketi, 1930 Tuz Yürüyüşü ve 1942 Hindistan'dan Çık Hareketi gibi tarihsel olaylar vaka çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu olaylar, Gandhi'nin şiddetsiz direniş stratejilerinin toplumsal hareketleri nasıl şekillendirdiğini ve İngiliz yönetimiyle mücadelede nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Gandhi'nin şiddetsizlik felsefesinin hem manevi hem de stratejik bir yaklaşım olarak Hindistan'ın bağımsızlığındaki en belirleyici faktörlerden biri olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Şiddetsizlik Felsefesi, Ahimsa, Satyagraha, Hindistan, Gandhi

Atıf/Cite as: Odacılar, A., (2025). Mahatma Gandhi's Philosophy of Nonviolence and Its Impact on India's Struggle for Independence. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 679-695. doi: 10.11616/asbi.1586005

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aytaç Odacılar, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, aytac.odacilar@ikc.edu.tr.

1. Introduction

The philosophy of nonviolence articulated by Mahatma Gandhi represents not only a strategic framework for India's struggle for independence but also a profound moral and spiritual doctrine with universal implications. Grounded in principles such as *Ahimsa* (nonviolence), *Satyagraha* (the power of truth), and *Tapas* (Redemptive Suffering), Gandhi's approach redefined the dynamics of resistance and the legitimacy of power in colonial and postcolonial contexts. By integrating ethical convictions with political praxis, this philosophy transcended mere tactics, shaping the collective consciousness of a nation and offering a paradigmatic shift in the global understanding of nonviolent resistance.

Gandhi's philosophy of nonviolence has been examined from various perspectives by different authors, both due to its political success in achieving India's independence and its emergence as an alternative to the concept of 'hard power' in political theory. Although there is an extensive body of literature on this subject, it is evident that certain foundational texts have played a pivotal role in shaping this discourse. For instance, Louis Fischer's comprehensive biographical work, *The Life of Mahatma Gandhi* (1950), while not directly addressing the philosophy of nonviolence, remains a significant resource in the literature for its detailed portrayal of the interconnectedness between Gandhi's life and his philosophical outlook. The political implications of Gandhi's philosophy also occupy a substantial space in the literature. In this regard, Joan V. Bondurant's *Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict* (1965) stands out as a seminal text. Although the work establishes a connection between Gandhi's philosophy and his life (Bondurant, 1965: 67), it primarily focuses on the practical dimensions of nonviolence in confronting injustice. This text can be regarded as one of the key sources that has nourished the literature examining the practical applications of nonviolence. The exploration of the Western and Eastern roots of nonviolence philosophy also constitutes a visible strand within the literature. In this context, Bhikhu Parekh's *Gandhi's Political Philosophy: A Critical Examination* (1989) emerges as a notable work, as it interprets Gandhi's philosophy as a synthesis, thereby bridging diverse perspectives within the literature. Additionally, there exists a body of work that situates Gandhi's philosophy within its historical context. Judith M. Brown's *Gandhi: Prisoner of Hope* (1989) is particularly noteworthy in this regard, as it offers a broad perspective on the historical development of nonviolence philosophy, incorporating historical sociology into its analysis. Furthermore, Gandhi's philosophy of nonviolence has been examined through the lens of psychology. Erik H. Erikson's *Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence* (1969) is a distinctive contribution to the literature, as it explores the relationship between Gandhi's sense of self and his quest for justice, offering a unique psychological perspective.

Within this broad and diverse literature, the present study aims to fill a distinct gap by focusing on the significant historical events during India's struggle for independence, analyzed through the lens of philosophy of nonviolence. This approach seeks to contribute a fresh perspective to the existing discourse on Gandhi's philosophy and its historical impact. Within this framework, the research question guiding this study is formulated as follows: "What are the ethical, strategic, and ontological foundations of Gandhi's philosophy of nonviolence, and how has it shaped the key historical turning points in India's struggle for independence?" Accordingly, this study aims to critically analyze the influence of Gandhi's philosophy of nonviolence on the key historical milestones of India's independence movement. It begins by elucidating the foundational principles of Gandhi's thought under the concepts of *ahimsa* (nonviolence), *satyagraha* (the power of truth) and *tapas* (redemptive suffering) along with and their ontological underpinnings. This part is, then, followed by an examination of their practical applications in pivotal events including (1) the 1919 Amritsar Massacre, (2) the Non-Cooperation Movement of 1920–1922, (3) the 1930 Salt March, and (4) the 1942 Quit India Movement. Through these historical events, the study underscores the interplay between Gandhi's ethical commitments and his strategic innovations, highlighting the transformative potential of nonviolence in mobilizing mass resistance and confronting colonial authority.

By situating Gandhi's philosophy within a broader theoretical and historical framework, this article endeavors to move beyond a simplistic narrative of its political efficacy. It seeks to demonstrate that

Gandhi's conception of nonviolence is rooted in an ontological vision of human existence, wherein the rejection of violence is intrinsically linked to the pursuit of truth and justice. In doing so, the study contributes to the ongoing discourse on the relevance of Gandhian principles in addressing contemporary global challenges and advancing sustainable social change.

2. Gandhi's Philosophy of Nonviolence

The concept of nonviolence can be fundamentally understood as a philosophical and ethical principle that advocates for the avoidance or rejection of violence and aggression. It is a concept that has found its place in both Eastern and Western philosophical traditions. For instance, nonviolence is easily identifiable within Eastern thoughts and belief systems such as Hinduism (Rambachan, 2003), Buddhism (King, 2009), and Jainism (Dugar, 2013). Similarly, in Western philosophy, thinkers like Leo Tolstoy and Henry David Thoreau have also championed the principle of nonviolence. While the historical roots of the concept can be traced back centuries due to its presence in long-standing Eastern beliefs, its use as a political tool in the public sphere is relatively recent. This distinction can be explained through the problematization of the legitimacy of power in modern politics. Nonviolent action, at its core, can be seen as a challenge to the legitimacy of its opposition. In this context, it is possible to argue that in the 21st century—when the legitimacy of power is increasingly questioned—nonviolent political actions have gained more prominence in the political arena². However, different interpretations of nonviolence have emerged in this era. For example, in some cases, nonviolence is emphasized as an ethical or religious principle, presented as an intrinsic concept related to personal belief. In contrast, in certain political movements, nonviolence is used as a practical tool aimed at achieving specific outcomes. Compared to its historical roots, where figures like Gandhi, Tolstoy, and Thoreau saw nonviolence as an ethical principle permeating all aspects of an individual's life, contemporary usage of the concept tends to focus more on achieving political results and represent a more limited phenomenon.

Considering the belief-based and outcome-oriented contexts mentioned above, it can be argued that Gandhi's use of the concept of nonviolence represents an intersection between his personal beliefs and its effectiveness in addressing political issues. In this regard, Gandhi's philosophy of nonviolence can be seen as fundamentally built upon the belief that purging violence from one's actions brings individuals closer to absolute goodness, and that nonviolence is the only way to overcome oppression and establish peace (Ulafor, 2020). Analyzing this construction reveals that Gandhi's philosophy rests on specific assumptions about human nature and purpose. Understanding these assumptions on a belief level is crucial in demonstrating that Gandhi did not use nonviolence merely as a practical tool. In this context, it can be argued that the foundation of Gandhi's philosophy of nonviolence is an ontological perspective rooted in a particular view of humanity. Therefore, Gandhi's nonviolence emerges not only as a way to break free from the inherent dominance of violence but also as a path consistent with human existence and a guarantor of a sustainable social life. In this regard, it can be suggested that scholars who frame Gandhi's nonviolence as a paradigm for breaking down domination (Bondurant, 1965; Hazama, 2022) may overlook Gandhi's deeper reflections on "what it means to be human". While this view is understandable due to the perceived success of nonviolence in achieving certain political outcomes, it can be argued that the belief dimension of Gandhi's nonviolence will become more apparent when considering thoughts about building a sustainable society. Thus, while our study focuses on the impact of Gandhi's philosophy of nonviolence on India's independence movement, it also points to a framework for understanding the conflicts within

² Although non-violence is not a mainstream philosophy, it is an increasingly influential idea, especially in the 21st century. Considering examples such as the beginning of the Arab Spring (especially non-violent protests in Tunisia and Egypt), the pro-democracy protests in Hong Kong in 2019, the peaceful demonstrations during the George Floyd protests in the USA in 2020, the Fridays for Future movement led by Greta Thunberg, etc., this interpretation does not seem to be an extreme interpretation. It is also observed that there is an increase in this issue in the literature. For examples, see: Schock, K. (2005). *Unarmed insurrections: People power movements in nondemocracies* (Vol. 22). U of Minnesota Press; Chenoweth, E., & Stephan, M. J. (2011). *Why civil resistance works: The strategic logic of nonviolent conflict*. Columbia University Press; Vinthagen, S. (2015). *A theory of nonviolent action: How civil resistance works*. Bloomsbury Publishing; Popovic, S., & Miller, M. (2015). *Blueprint for revolution: How to use Rice pudding, Lego men, and other nonviolent techniques to galvanize communities, overthrow dictators, or simply change the world*. Random House; Routledge, P. (2017). *Space invaders: Radical geographies of protest*. Pluto Press.

India's political history that have arisen due to overlooking the belief-based assumptions underlying Gandhi's philosophy³.

Gandhi's philosophy of nonviolence, like any system of thought, can be understood as the manifestation of certain concepts and the relationships between them. To uncover Gandhi's philosophy, it is essential to explain these underlying concepts. In this context, the study will first outline the key principles and concepts that form the foundation of Gandhi's nonviolent philosophy. Following this, the paper will demonstrate how these principles and concepts influenced significant events during India's struggle for independence.

2.1. Ahimsa (Non-Violence)

The concept of *Ahimsa*, rooted in ancient Sanskrit, is based on principles such as nonviolence and the avoidance of harm (Chandel, 2014: 135-136). Given its association with key terms in Indian philosophy, *Ahimsa* holds significant importance in everyday life. At its core, *Ahimsa* encourages individuals to refrain from causing physical or mental harm to others. It can be argued that this principle is applicable to all interactions, emphasizing compassion, empathy, and understanding in every relationship. In this sense, *Ahimsa* is fundamentally a practice-oriented concept in human interactions, but it extends beyond interpersonal relationships. Thus, the practice of *Ahimsa* can be understood as an effort to live harmoniously not only with other humans but also with all living beings and the environment (Gier, 1995). As a principle, *Ahimsa* serves as a reminder of the interconnectedness of all beings and the responsibility one holds toward them. This broad interpretation elevates *Ahimsa* from a mere concept to a way of life, guiding individuals towards nonviolence and compassion. Consequently, *Ahimsa* is less of a tool and more of an ethos to be adopted. For someone who embraces *Ahimsa*, all living beings hold intrinsic value, fostering a mindset of empathy and tolerance. It is also important to note that the application of *Ahimsa* is not limited to the external world. The concept extends to self-awareness, guiding individuals to apply the principle of non-harm to themselves. Thus, someone who embraces *Ahimsa* positions themselves in the world as a person who believes in creating a compassionate and harmonious environment where all beings can coexist peacefully. For this reason, *Ahimsa* has served as a fundamental moral principle in shaping the ethical fabric of societies within traditions such as Hinduism, Jainism, and Buddhism (Gier, 1995).

In Gandhi's philosophy of nonviolence, it is clear that the concept of *Ahimsa* serves as a foundational element. In other words, the principle of nonviolence, deeply rooted in the beliefs of the land where he lived, forms the core of Gandhi's own philosophy of nonviolence. Similar to its role in the aforementioned belief systems, *Ahimsa* can be considered an intrinsic quality that must be embedded in one's actions. It is crucial to understand that, due to its close connection to belief, *Ahimsa* should not be viewed merely as a causal factor. Perceiving the concept solely through its practical outcomes could hinder a proper grasp of its essence. Nevertheless, referring to *Ahimsa* in nonviolent actions undeniably highlights its practical dimension. However, it is important to remember that Gandhi regarded this concept not merely as a practical tool but also as an overarching goal, which is vital for understanding his philosophy of nonviolence.

To better comprehend the concept, we must acknowledge that while it has an outward-facing, practical content, it also holds inherent significance in shaping an individual's understanding of existence. In Gandhi's practical applications, *Ahimsa* is frequently associated with God (in Hinduism and Jainism), symbolizing "the greatest love" (Puri, 2009:34) and reflecting a divine reference (Gandhi, 2012:40-42). Thus, separating the concept from its religious dimension would lead to a contradiction in its true meaning. In Gandhi's usage, *Ahimsa* is primarily employed as a means of connecting humans with the divine. This is most clearly demonstrated through the connection he draws between *Ahimsa* and the concept of *Truth*.

³ Since the problems of post-Gandhi India exceed the limits of this study, it is thought that an approach can be developed through this deficiency.

Gandhi sees *Truth* and *Ahimsa* as inseparable, two sides of the same coin (Gajraj and Shajapur, 2022:11). From his perspective, *Truth* represents God, the ultimate reality, while *Ahimsa* is the path to realizing that reality. This relationship is evident in Gandhi's statement (1969:565): "There is nothing apart from God and Truth... and the only way to realize Truth is through *Ahimsa*... A perfect vision of Truth is only possible through a complete understanding of *Ahimsa*." In this respect, it can be argued that Gandhi associated *Ahimsa* with the search for divine truth, making it a philosophical and spiritual practice that integrates with the essence of existence.

In Gandhi's philosophy of nonviolence, *Ahimsa* can also be seen as a political tool aimed at fostering a strong, harmonious society. Given that Gandhi's understanding of *Ahimsa* is closely connected with virtues such as love, tolerance, honesty, and justice, it is not surprising that he viewed this concept as a guiding principle for social transformation. In this context, it can be asserted that in Gandhi's philosophy and actions, *Ahimsa* serves as an effective and admirable instrument for societal transformation towards goodness and beauty. It can be argued that Gandhi's lifelong belief in *Ahimsa* as a principle that gives meaning to human existence and exemplifies an intrinsic purpose played a significant role in shaping this perspective.

Gandhi's application of *Ahimsa*—rooted in internal foundations—distinguishes his approach from modern political nonviolent movements that are often motivated by concerns solely focused on political outcomes. When assessing political nonviolent actions based on their intentions (internal dynamics), it is clear that *Ahimsa* offers a perspective that encompasses both internal and external concerns. Therefore, Gandhi's impact on India's struggle for independence was not limited to political achievements; it also had a profound effect on the broader fabric of society and the nation. The transformation of the colonial issue into a matter of legitimacy through nonviolent forms of action derived from Gandhi's belief in *Ahimsa* can be explained by this impact (Kişi, 2024: 73). Upon his return to India, he successfully applied this belief in the Champaran (1917) and Kaira (1918) *satyagrahas*, achieving tangible results (Kişi, 2024: 71). Through these movements, he mobilized mass support for the independence struggle, solidifying *Ahimsa* as a central principle of his movement. From this viewpoint, one could contend that *ahimsa* in Gandhi's philosophy transcends a simple political tactic and evolves into a holistic approach to existence, seeking to elevate both individuals and societies through moral and ethical metamorphosis.

2.2. Satyagraha (the Power of Truth)

Satyagraha, while closely related to *Ahimsa* in Gandhi's philosophy, represents a distinct conceptual framework. *Ahimsa* denotes an ethical commitment to nonviolence in thought, speech, and action, extending beyond political resistance to encompass a broader moral and spiritual discipline. In contrast, *Satyagraha* is an active method of nonviolent resistance developed by Gandhi as a strategic tool for social and political change. In this sense, while *Ahimsa* serves as a fundamental moral principle guiding individual conduct, *Satyagraha* operationalizes this principle in the realm of collective action, incorporating civil disobedience, non-cooperation, and moral persuasion to achieve justice and social transformation. *Satyagraha*, derived from Sanskrit, can be translated as "devotion to truth" or "the force of truth" (Gandhi, 2012:3). Similar to the principle of 'Ahimsa,' this concept was used by Gandhi both to signify the spiritual dimension of human existence and to serve as a guide for worldly actions. When the term 'truth' used in its definition is interpreted as a reference to the ultimate truth of all things, it can be said that *Satyagraha*, or "the force of truth," represents the power of this all-encompassing ultimate truth, as expressed by Gandhi (2012:3). The assumption of an ultimate truth for everything can be seen as providing individuals with an Archimedean point, from which they can orient their actions in the world. Due to its dual nature, it can be argued that the concept not only gave form but also imbued the actions of the nation with spirit, becoming a foundational principle in shaping the course of India's independence movement.

Gandhi's use of *Satyagraha* can be seen as a comprehensive philosophical framework that encompasses both theoretical principles and practical applications. This philosophy, characterized by nonviolent but

effective resistance due to its foundation in the assumption of truth, not only serves as a guiding principle for individual personal development but also manifests as a mode of action for developing strategies to achieve justice and freedom within the belief in ultimate truth. In this regard, Gandhi's practice of Satyagraha can be viewed as a strategic method aimed at replacing physical aggression with one's inner strength, with the ultimate goal of establishing lasting peace. It can be argued that this strategy was profoundly influenced by the connection Gandhi made between his ideas of God and Love. For Gandhi, God is something approached through the presence of love, while the greatest obstacles to this approach are lovelessness and the acts of violence that such lovelessness fosters. In other words, acts of violence and a lack of love create barriers between individuals and God, thereby worsening worldly conditions. When considering this relationship between God and love, Gandhi's nonviolent actions can be seen as a way to forge a closer relationship with God for both himself and his opponent. From this perspective, Satyagraha can be understood as a principle and approach based on the assumption that violence breeds more violence, aiming to extinguish the enemy's hostility with love and awaken their potential for love. Indeed, when we consider the principles of Satyagraha, such as 'Harbour no anger', 'Suffer the anger of the opponent', 'Never retaliate to assaults or punishment', 'Do not curse or swear', 'Do not insult the opponent', 'Neither salute nor insult the flag of your opponent or your opponent's leaders', 'If anyone attempts to insult or assault your opponent, defend your opponent with your life'⁴ (Shabnam, 2015:408), we can clearly see how this approach shapes both the individual's spiritual assumptions and the outward actions corresponding to those beliefs. In this respect, it should be noted that Satyagraha is not driven by a concern for prioritizing political outcomes. As Nimbalkar (2013) emphasizes, Satyagraha is a profound spiritual practice aimed at creating transformation within the individuals involved in a conflict, with the ultimate goal of resolving that conflict.

When Gandhi's teachings are interpreted within the framework of the aforementioned principles, it can be said that Satyagraha is employed as a moral tool applicable to both personal and political conflicts. At this point, it is crucial to note that the principles do not form a unified application in practice. This is because political conflicts, and specifically the complexity of colonial exploitation in India, are of a multifaceted nature. Given the intricacy of these issues, the lack of uniformity in practice does not create a contradiction that undermines the morality of the principles. In this context, it is possible to argue that the practical use of the concept inherently implies a dynamic process based on certain rules (Madhu, 2016). In other words, Satyagraha, as a moral principle, consists of rules that practitioners must adhere to, but its application can vary depending on the specific challenges faced. These rules can be seen as ends in themselves within Satyagraha. Consequently, any action performed in accordance with the concept can be presented both as a means and an end in itself. Due to this moral foundation, it appears that Satyagraha differs from the nonviolent political actions of the 21st century, which are more focused on political outcomes. Considering the assumptions about humanity and the moral values inherent in the concept, it is arguable that Satyagraha occupies a position beyond the general norms of politics. Although *Satyagraha* has been employed to address political issues, it transcends practical outcomes by approaching the resolution of political conflicts from a faith-based perspective, thereby aiming for more sustainable solutions. In this regard, Satyagraha can be understood as offering a constructive solution to conflicts wherever violence, and the oppression and fear it generates, exists (Nimbalkar, 2013).

2.3. Tapas (Redemptive Suffering)

The term tapas (Sanskrit: तपस) originates from Sanskrit and translates to 'warming', 'burning', or 'purifying effort'. It is a central concept in Indian philosophical and religious traditions such as Hinduism, Buddhism, and Jainism. Tapas signifies a process of spiritual purification through disciplined control over

⁴ It can be said that the principles of *Satyagraha* are derived from the principle of *Ahimsa* through one of the sacred texts of the Hindus, the *Bhagavad Gita*, see: Kayalı, Y. (2018). Hint kurtuluş mücadelesinin lideri Mohandas Karamçad Gandhi: Bhagavadgita ve ahimsa. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 40-49.

one's physical and mental desires. It is not merely a physical effort but also a process of mental and spiritual transformation. For instance, in the Bhagavad Gita, which is one of the sacred texts of Hinduism, tapas is described as the attainment of inner peace through devotion and detachment from desires (Easwaran, 2007: 243-251). Similarly, in the Upanishads, another sacred text for Hindus, tapas is depicted as an inner fire necessary for attaining universal knowledge (Radhakrishnan, 1968). Additionally, Tapas represents the dedication and sacrifice required to achieve any chosen goal. In this context, it is not only a religious practice but also a symbol of determination and perseverance⁵.

It can be argued that the difference between Gandhi's philosophy of nonviolence and nonviolent political actions inclined toward achieving political outcomes becomes clear when we examine the perspective on suffering that may arise as a result of the action. In other words, the distinction between whether a nonviolent political action emerges as a principle-based or belief-driven endeavor, or as a pragmatic (outcome-oriented) political act, lies in the way the potential consequences and harms of such actions are viewed. Practitioners of principled nonviolence voluntarily accept potential outcomes, such as arrest, injury, or even death, when carrying out their actions. At the heart of this acceptance of consequences in principled actions is the problematization of the existing order or the framework within which issues are addressed. In this sense, it is possible to see such actions as the result of a noetic form of reasoning. For this same reason, these actions can also be described as the dismantling of the "cooperation" process, which is the *raison d'être* of the political sphere. Implicit in this definition is the acknowledgment, through the aforementioned reasoning, that the foundation of any possible cooperation is inherently "evil." Therefore, accepting any form of suffering in nonviolent political action can be seen as an ethical revolt that cuts off all cooperation with "evil". Forms of this idea can also be seen in Tolstoy and Henry David Thoreau, two thinkers who influenced Gandhi. Presenting the views of these two thinkers in this context can be helpful in understanding Gandhi's ideas. Leo Tolstoy's (1967:15) quotation from Henry David Thoreau clearly illustrates this idea:

"What, then, is the meaning of non-co-operation in terms of the Law of Suffering? We must voluntarily put up with the losses and inconveniences that arise from having to withdraw our support from a government that is ruling against our will. Possession of power and riches is a crime under an unjust government ... says Thoreau. We must not, for fear of ourselves or others having to suffer, remain participators in it. But we must combat the wrong by ceasing to assist the wrong-doer directly or indirectly."

To understand the subject, it may be useful to highlight the difference between armed resistance and nonviolent actions. In armed resistance, individuals engage in action using violent means to protect themselves from negative consequences, whereas in nonviolent action, participants accept such consequences in advance. A prime example of this is Gandhi's famous Salt March. Before beginning the march, Gandhi wrote a letter to Viceroy Lord Irwin, in which he expressed his willingness to endure any consequence (Gandhi, 2023). Based on Gandhi's stance in this letter, it is possible to analyze the limitation of nonviolence in morally grounded actions and the reasoning behind why such actions are often termed as "passive resistance." Nonviolent political actions are frequently labeled as passive resistance because the participants intentionally confine potential negative outcomes to themselves. The use of the term "passive" in this context refers to the idea that the activism remains self-contained, where the public engagement begins and ends with the individual's own acceptance of harm. In this sense, it can be argued that the prior acceptance of harm imbues the action with a moral dimension.

It can be argued that another significant implication of the concept of Redemptive Suffering becomes evident in the context of how the human being, as a conscious entity, engages in the struggle for existence and defines itself within the public order. In this regard, Brock (1988:87) states, "*passive resistance is a method of securing rights by personal suffering; it is the reverse of resistance by arms.*" The concept of redemptive suffering can be seen as providing an epistemological dimension for advocates of nonviolence on an ethical level. According to Atack (2012:18), Gandhi's perspective on redemptive suffering can be described as an

⁵ The concept is thoroughly examined in *The Brihadaranyaka Upanishad* (pp. 147-335) and *The Chandogya Upanishad* (pp. 335-513) sections of Radhakrishnan's *The Principal Upanishads*.

expression of epistemic humility. This interpretation relates to the absence of criteria that would provide certainty regarding the moral righteousness of individuals or the moral wrongness of the opposing party. As Tolstoy emphasized (1967b:20), this lack of certainty stems from the impossibility of anyone being entirely justified. As a consequence of this epistemological reasoning, as Ceadel (1989:147) notes, the practitioner of nonviolent action is fully responsible for their actions based solely on their own principles and must bear the potential negative consequences.

Gandhi's various instances of fasting unto death can be evaluated within the framework of redemptive suffering. The 1918 Ahmedabad Mill Workers' Strike Fast marks Gandhi's first such fast. Initiated to advocate for the rights of textile workers in Ahmedabad and to prevent violence during the strike, this fast concluded with an agreement reached between the workers and the employers (Brown, 1989, pp. 123-125). Similarly, in 1924, Gandhi undertook a 21-day fast unto death to protest the escalating Hindu-Muslim conflicts in India and to promote communal harmony (Wolpert, 2006, pp. 178-180). Likewise, his fast in protest against the British "Communal Award" led to the signing of the Poona Pact, which safeguarded the political rights of the Dalits, the lower castes in India (Pyarelal, 1932, p.149). During the independence movement, Gandhi also embarked on a 21-day fast to protest Britain's policy of involving India in World War II, a fast that became a significant symbol in India's struggle for independence (Fischer, 1950, pp. 412-415).

3. Mahatma Gandhi's Nonviolent Actions in India's Struggle for Independence

Mahatma Gandhi was undeniably the central figure in India's transformation from a British colony to an independent state. His centrality in this process can be attributed to his ability to unite various groups within India, despite their differing sensitivities. What underpinned this ability to rally the masses, regardless of their differences, was his use of nonviolence as the primary weapon in the struggle for freedom. Nonviolence, in this context, can be seen as a tool that eliminated the visibility of potential conflicts among these diverse groups, allowing them to coexist and focus their efforts on the common goal of resisting the colonial state. Thus, by uniting the various groups in India around the principles of nonviolence, Gandhi was able to direct their focus toward the British regime, solidifying his role as the central figure in India's transformation into an independent nation.

While his principles may have been abstract, Gandhi was highly successful in transforming these ideals into concrete strategies. He employed a variety of tactics to break the hold of British rule over his country, including event-based nonviolent resistance, acts of civil disobedience, social boycotts, efforts to seek compromise while maintaining moral superiority, public education campaigns, prayer and meditation, as well as fasting on specific issues. These actions, rooted in nonviolence and grounded in ethical principles, allowed Gandhi to transcend traditional political struggles. This section will explore the effectiveness of Gandhi's philosophy of nonviolence in India's quest for independence through significant events including the Amritsar Massacre (Jallianwala Bagh Massacre), the 1920-1922 Non-Cooperation Movement, the 1930 Salt Satyagraha (Salt March), and the 1942 Quit India Movement.

3.1. Amritsar Massacre (Jallianwala Bagh Massacre) (1919)

After Gandhi returned to India from South Africa, he began to nullify colonial laws by organising satyagrahas, or collective actions, on specific issues (see the Champaran (1917) and Kaira (1918) satyagrahas). Although Gandhi's recognition increased with these satyagrahas, The Amritsar Massacre marks a significant turning point in the elevation of his actions and methods to a national level. In other words, it can be said that the Amritsar Massacre and its consequences played a crucial role in Gandhi's transition to national-scale activism.

The Amritsar Massacre, also known as the Jallianwala Bagh Massacre, took place on April 13, 1919, in the city of Amritsar in Punjab, and was a direct consequence of the repressive Rowlatt Act, which had been passed just a month earlier in March 1919. The Rowlatt Act granted the British colonial government sweeping powers to arrest and detain individuals without trial, censor the press, and suppress political

dissent, leading Gandhi to refer to it as the “Black Act” and call for a nationwide *hartal* (strike) to protest its implementation (Kohn, 2006, p. 32; Rowlatt, 2019, p. 296). This draconian law was seen as a direct attack on civil liberties and fueled growing discontent among Indians, sparking widespread protests and civil disobedience. In response to these protests, British troops, under the command of General Reginald Dyer, opened fire on a peaceful gathering of unarmed civilians who had assembled at Jallianwala Bagh to protest the Act. Official reports state that 379 citizens were killed, though independent estimates suggest the death toll was much higher, with thousands wounded (Wagner, 2019). The massacre occurred in an enclosed garden with only one narrow exit, leaving the crowd trapped and unable to escape the gunfire. This brutal act of violence shocked the nation and became a turning point in India's struggle for independence, galvanizing widespread resistance against British rule and uniting Indians across religious, regional, and social divides in their demand for freedom.

The Amritsar Massacre, widely regarded as the beginning of India's independence movement, not only intensified public anger against British rule but also played a significant role in shaping Gandhi's philosophy of nonviolence. Although Gandhi was not physically present at the massacre site, he closely followed the event, actively participated in parliamentary activities addressing the massacre, and prepared an official report on the incident for the Congress Party (McCutcheon, 1989:66). As part of his nonviolent philosophy, Gandhi wrote open letters to the British governor and the public, seeking to resolve the situation peacefully and demonstrating his willingness to negotiate. Faced with the British administration's uncompromising stance, Gandhi established the ‘Satyagraha Sabha’⁶ to practically implement the principle of Satyagraha, declaring (McCutcheon, 1989:90):

"We solemnly affirm that, in the event of these Bills becoming law and until they are withdrawn, we shall refuse civilly to obey these laws and such laws as a committee to be hereafter appointed may think fit. And we further affirm that in this struggle, we will faithfully follow truth and refrain from violence to life, person, or property."

Gandhi's statement reflects the fundamental principles of the Satyagraha (truth-force) philosophy and his commitment to nonviolent resistance as a means of achieving political and social change. By declaring his intention to engage in civil disobedience against unjust laws such as the Rowlatt Acts, Gandhi emphasizes the moral duty of individuals to resist oppression through peaceful means. His assertion of "adhering to truth and avoiding violence" underscores the ethical foundation of Satyagraha, which seeks to confront injustice without perpetuating hatred or harm. Gandhi's establishment of the Satyagraha Sabha can be seen both as a strategic move to organize and mobilize the public in a disciplined manner and as a demonstration of the movement's commitment to nonviolence, focusing on moral persuasion rather than coercion. This approach not only aimed to challenge specific repressive laws but also sought to awaken the conscience of oppressors and illustrate the power of collective, principled action. Ultimately, through this declaration, Gandhi sought to inspire a transformative movement rooted in truth, justice, and nonviolence—one that would eventually contribute to India's struggle for independence (McCutcheon, 1989, p. 90).

Satyagraha Sabha refers to communities formed by individuals or groups who embrace the philosophy of Satyagraha. These groups not only acted as catalysts for nonviolent resistance but also contributed to the global resonance of this principle. During the independence movement, Satyagraha Sabha fostered unity and solidarity among the public (Fazal & Fazl, 2002) and brought together individuals committed to the principle of civil disobedience (Tuteja, 1997). Ultimately, these communities played a pioneering role in the nonviolent resistance movement during India's struggle for independence. In this context, the Jallianwala Bagh Massacre can be regarded as a pivotal event, as it laid the groundwork for the emergence of the nonviolence philosophy that would shape independent India's future.

⁶ The Satyagraha Sabha was founded by Gandhi in 1919 to resist the Rowlatt Act and to raise public awareness about nonviolent resistance. The term *Sabha* means "community" or "association." This organization was established to encourage the public to engage in passive resistance within the framework of satyagraha and ahimsa against repressive laws such as the Rowlatt Act and to organize civil disobedience campaigns.

For further details, see: Brown, J. M. (1989). *Gandhi: Prisoner of Hope*. New Haven: Yale University Press, p. 123.

3.2. Non-Cooperation Movement (1920-1922)

The Non-Cooperation Movement (1920–1922) stands out as one of the most transformative campaigns in India's long and arduous journey toward independence from British colonial rule. Led by Mahatma Gandhi, this movement marked a departure from previous forms of political protest, as it sought to mobilize the masses through nonviolent resistance and collective action (Gandhi, 2007, p. 198). Emerging in the wake of the Rowlatt Act (1919) and the Jallianwala Bagh massacre (1919), the movement aimed to dismantle the foundations of colonial authority by encouraging Indians to withdraw their cooperation from British institutions (Desai, 1946, pp. 281–343). In this context, schools, courts, and government offices were boycotted, while Indians were urged to rely on themselves and embrace *swadeshi* (indigenous goods) instead of British products.

The most distinguishing feature of the Non-Cooperation Movement, in contrast to previous protests, can be assessed through its emphasis on unity. By bringing together Hindus, Muslims, and other communities under a common banner of resistance, the movement sought to bridge deep divisions within Indian society (Talbot, 2017, p. 114). In this regard, it can be argued that the movement not only challenged the economic and administrative mechanisms of the British Empire but also laid the foundation for a new political consciousness based on nonviolence, self-determination, and national pride (Gopal, 1968, pp. 52–53). As the first nationwide campaign of its kind, the Non-Cooperation Movement can thus be regarded as one of the turning points in India's struggle for independence and a movement that paved the way for future mass mobilizations.

To understand the Non-Cooperation Movement, it is essential to recognize that one of the greatest obstacles to India becoming an independent state under colonial rule was its fragmented societal structure, composed of communities with diverse allegiances. In this context, the significance of the Non-Cooperation Movement can be understood through its crucial role in overcoming this fragmentation on the path to Indian independence. The movement is often cited as one of the key events that united the divided Indian society against British rule. To grasp the importance of this unity, it is enlightening to examine the political groups of the period and their relationships with the colonial authority. Prior to this movement, it is evident that nearly all political groups in India demonstrated loyalty to both the British colonial government and the Crown. For instance, Raja Ram Mohan Roy, regarded as the Father of the Indian National Movement, described himself as a loyal servant of the East India Company, while also being known for his deep admiration of liberal democratic culture, freedom of thought, and social and religious reforms (Desai, 1946). Similarly, Syed Ahmad Khan, a leading figure in the revival of the Muslim community in India, viewed the British government as one that brought legal and material progress, frequently praising the British for introducing industry, commerce, transportation systems, and modern education (Dar, 2020, p. 92). Alongside the admiration these groups held for the British, it should also be noted that, as a result of the colonial government's approach to institutional politics, Hindu politicians focused their efforts on the upper classes and neglected to include the broader masses in their reform plans (Dar, Khan, et al., 2021, p. 15). Considering that the Indian National Congress itself was founded by the British (1885), the intricate relationship between India's institutional politics and colonial rule becomes even clearer; in such an environment, the importance of uniting fragmented communities toward a common goal becomes even more evident. Throughout this process, Gandhi, drawing strength from the newly formed political public, profoundly transformed India's political culture in two significant ways. First, he elevated the political organization, previously limited to representing specific groups and dependent on the British, to a national level. Second, he expanded the understanding of politics, which had previously been confined to constitutional work or the concerns of urban elites, to include the entire population within India's borders (Gandhi, 2007:198).

When examining Gandhi's strategy to unite the people of India under a common cause in the struggle for independence, it becomes evident that he did not remain indifferent to the unique challenges faced by different communities. As part of his efforts to bring together various groups living in India, Gandhi

provided different forms of support and cooperation to address their specific concerns. For instance, approximately 80 million Muslims in India believed that the British had betrayed them through the issue of the Caliphate, given their allegiance to the Ottoman Empire. In response, Gandhi acknowledged the significance of the Caliphate for Muslims, participated in the Khilafat Conferences, and supported their struggle (Talbot, 2017, p. 114). He advocated for the concerns of Indian Muslims to be embraced by all Indians and shared these concerns through a sense of belonging to a single nation. As a result, he gained significant support from Muslims—who had previously been hesitant about the Indian national movement—regarding the future of India (Desai, 1946, pp. 314–324) and encouraged them to adopt some of the demands and strategies of the Civil Disobedience Movement. Ultimately, during Gandhi's visits to various regions of India, Muslims actively participated in the expansion of the Civil Disobedience Movement (Gopal, 1968, pp. 52–53).

The Non-Cooperation Movement, which began in the summer of 1920, can be regarded as a significant movement in India's independence process, particularly in fostering a sense of national unity. Initially launched as a completely nonviolent campaign, the movement was brought to an end by Gandhi in 1922 following the outbreak of violent incidents, most notably the Chauri Chaura incident⁷. Gandhi believed that violence betrayed the moral and ethical foundations of the independence struggle and that continuing the movement would compromise the integrity of nonviolent resistance (Chandra, 1989, s. 178-179). Although the movement had garnered widespread support, Gandhi's decision to end it in response to the eruption of violence demonstrates his unwavering commitment to the philosophy of nonviolence in India's struggle for independence.

3.3. The Salt March (1930)

Gandhi's leadership of the Salt March, also known as the Dandi March, in 1930 is regarded as one of the most significant acts of civil disobedience against British rule. The march commenced on March 12, 1930, and lasted for 24 days, culminating on April 6, 1930, when Gandhi and his followers reached the coastal village of Dandi. This meticulously planned act of defiance was carried out as a direct response to the British Salt Act of 1882, which prohibited Indians from collecting or selling salt and compelled them to purchase heavily taxed salt from British authorities. However, the march can be interpreted not only as a protest against the salt tax but also as a symbolic challenge to the broader economic exploitation and oppressive policies of colonial rule. Accompanied by 78 trusted volunteers, Gandhi walked 240 miles from Sabarmati Ashram to Dandi, gathering thousands of supporters along the way. His act of producing salt from seawater in Dandi became a powerful symbol of self-sufficiency and resistance, deeply resonating with the Indian populace and drawing international attention to the Indian independence movement (Sellars & Kristóf, 2016; Rao, 2013).

The Salt March was a transformative event that galvanized the Indian independence movement. It demonstrated the effectiveness of nonviolent resistance as a tool for social and political change, inspiring millions to join the struggle for freedom. The march's success lay in its ability to unify people across caste, class, and religious lines, creating a sense of shared purpose and collective identity. As the march progressed, it became a symbol of hope and defiance, with thousands of Indians breaking the salt laws in acts of civil disobedience across the country. The British response, characterized by mass arrests and violent repression, only served to strengthen the resolve of the protesters and garner global sympathy for the Indian cause (Decourcy, 2010). Gandhi's philosophy of satyagraha (truth force) and ahimsa (non-violence) was vividly embodied in the Salt March, leaving an indelible mark on India's struggle for independence and influencing countless movements for justice and equality worldwide (Rosselli, 1974).

⁷ The Chauri Chaura incident, which occurred on February 4, 1922, marked a critical turning point in the Non-Cooperation Movement and highlighted the challenges of maintaining nonviolence in mass protests. The incident took place in the village of Chauri Chaura in the Gorakhpur district of Uttar Pradesh, where an unarmed group of protesters demonstrating against high food prices and colonial oppression faced police gunfire, resulting in the deaths of several protesters. In retaliation, an enraged crowd set fire to the police station, killing 22 police officers (Brown, 1972, p. 256).

The Salt March can be regarded not only as a unifying event for the Indian people but also as a powerful symbol of resistance against British oppression and a march that reinforced national unity. The magnitude of its impact can also be associated with its ability to attract international attention and prompt a more critical examination of British colonial policies. Initially underestimating the march, British officials eventually sought to suppress the growing movement by arresting Gandhi and other prominent leaders. However, these repressive measures only strengthened the determination of the Indian people and demonstrated that peaceful resistance remained resilient even in the face of harsh colonial policies. The mass mobilization during the Salt March revealed that nonviolent resistance could effectively challenge even the most powerful colonial authorities. Consequently, it can be argued that the global perception of British colonial rule shifted, increasing the pressure on the British government to acknowledge India's demands for independence. Therefore, this march can be seen as a significant turning point in India's struggle for self-determination, as it made the Indian people's aspiration for freedom more visible on the international stage (Johnson, 2006).

The Salt March is widely regarded as one of the most significant events demonstrating the influence of Gandhi's philosophy of nonviolence on India's independence movement. The success of the march, along with Gandhi's unwavering commitment to the principles of nonviolent resistance, garnered widespread attention and admiration. In retrospect, *The Economist* (1999) described the march as one of the most defining actions in India's freedom struggle under Gandhi's leadership. Since salt was a commodity that affected all segments of Indian society, from the poorest to the wealthiest, Gandhi's decision to center the protest around salt can be seen as a strategic move aimed at fostering national unity. Thus, it can be argued that by framing the protest around such a universal issue, Gandhi ensured that the march became a unifying force for the entire Indian population (Sellars & Kristóf, 2016).

In this context, the Salt Satyagraha had a unique impact in fostering the social cohesion necessary for India's independence. While other *satyagraha* movements were often focused on specific issues and yielded limited outcomes, the Salt March resonated deeply across all segments of society. The timing of Gandhi's action is also noteworthy. The issue of the salt tax was not a new concern for Gandhi (Bhattacharyya, 2021). However, by 1930, it had become a matter capable of mobilizing the nation and worth taking significant risks for. By that time, Gandhi believed that India was moving steadily towards national unity, and he launched the protest with the conviction that the Salt March would accelerate this process. Considering its outcomes, it can be argued that he was successful in this regard.

3.4. The Quit India Movement (1942)

The "Quit India" Movement, initiated on August 8, 1942, represents the pinnacle of India's struggle for independence. Although the movement officially began in 1942, its intellectual origins can be traced back to September 3, 1939, with the outbreak of World War II. Understanding the movement's roots in this historical context is crucial for grasping both Gandhi's steadfast commitment to the principle of nonviolence and the extent of his influence over the Indian populace.

It should be noted that a movement similar to the Quit India Movement was initially proposed in 1939 by Subhas Chandra Bose, the nationalist president of the Indian National Congress at the time. After being re-elected as president in 1939, Bose suggested at the Congress session in Tripuri, in March 1939, that the Congress should issue a six-month ultimatum to the British government, demanding India's independence. If the demand was not met, he advocated for launching a comprehensive struggle to expel the British from India. However, this proposal was rejected by Gandhi, who believed that such an uprising was not appropriate while Britain was engaged in war. He expressed his disapproval, saying, "We do not seek our independence out of Britain's ruin. That is not the way of non-violence" (Ramanjineyulu, 2023:6). Moreover, he publicly vowed not to disgrace the British government and initially opposed any movement or resistance against Britain during the war.

Gandhi's initial stance, which deemed direct confrontation with Britain during the war as inappropriate, evolved in the later years of the conflict due to Britain's persistent insensitivity toward India's demands

and the growing desire for freedom among the Indian populace. This shift in perspective was significantly influenced by Britain's exploitation of India's resources during the war without granting political autonomy to its people. Gandhi came to believe that Britain's intention to maintain India as a colony remained unchanged and that India's independence could only be achieved through a mass movement. This realization marked a turning point in his approach, leading him to advocate for more assertive measures in the struggle for independence (Brown, 1989; Chandra, 1989; Wolpert, 2006). Ultimately, the Indian National Congress convened in Bombay and, on August 8, 1942, passed a resolution authorizing the launch of a mass movement based on non-violent principles on the broadest possible scale, under Gandhi's leadership. On this occasion, Gandhi's speech, which passionately conveyed his determination to achieve freedom, not only inspired the movement's spirit (Sahoo, 2017:28) but also provided the masses with a powerful motivational slogan that galvanized them toward the ultimate goal of independence (Muni, 1997): *"Here is a Mantra – that I give you – The Mantra is 'Do or Die.' We shall either free India or die in the attempt. Freedom is not for the coward or the faint-hearted"* (Ramanjineyulu, 2023:5).

Gandhi's slogan (Do or Die) and the absence of prior negotiation efforts before this uprising have led some to interpret that Gandhi had abandoned his principle of non-violence (Ramanjineyulu, 2023). One reason for this interpretation is the inclusion of the verb "Die", which could be associated with violence, in the movement's slogan, "Do or Die." However, to claim that Gandhi abandoned his principles of non-violence based solely on this motto appears to be an overstatement. The term "die" in this context does not invoke killing but rather points to the application of Gandhi's philosophy of Redemptive Suffering, extending it to its ultimate limit. Another factor often cited, the absence of negotiations before the Congress resolution, can also be understood as a strategic choice. Given that the ultimate goal was complete independence, it could be argued that the idea of negotiation seemed irrelevant. Additionally, it is plausible that the previous failures of negotiations led to the realization that the strategy of "openness to dialogue", in line with non-violence principles, was no longer suitable. In fact, just hours after the Congress passed the resolution, Gandhi was arrested. The lack of preparation for a violent uprising before the resolution suggests that Gandhi intended to guide the movement with non-violent methods and perhaps even keep the door open for negotiations with the colonial government. After his arrest, the uprising sparked a significant wave of unity across the country.

Although Gandhi was not at the forefront due to his imprisonment, non-violent actions such as peaceful protests, administrative boycotts, the rejection of British laws, non-cooperation, tax resistance, and the boycott of British goods were occasionally accompanied by incidents of violence. Despite Gandhi's imprisonment, the independence movement's adherence to the philosophy of non-violence demonstrates the influence of his ideology on India's struggle for independence. For instance, during the movement, peasants in rural India refused to pay taxes to the British administration as part of their non-violent resistance (Hutchins, 1973). Additionally, students and workers in major cities actively participated in large-scale strikes and boycotts in a non-violent manner (Chandra, 1989). In Bombay, one of India's largest cities, thousands of people took to the streets and engaged in demonstrations entirely devoid of violence (Hutchins, 1973), which can be considered evidence of how deeply Gandhi's philosophy of non-violence was internalized.

It can be argued that both Gandhi's arrest and his lack of conciliatory rhetoric and actions while in prison (such as the hunger strikes he had previously undertaken to stop violence) played a significant role in the movement ultimately leading to India's independence. As Ramanjineyulu (2023:6) notes: *"By an irony of history, both Gandhi and the Government had as if conspired to bring about this violent revolution."* After Gandhi withdrew from the field of struggle following his call to "do or die," a scenario emerged where a government that used violence as a tool was left to contend with a united populace, who, having received the mantra of sacrifice from their leader, were ready to face any challenge. As a result, as Gandhi had predicted, the Indian people, despite mass arrests and widespread violence, ultimately achieved the independence they sought (Sahoo, 2017:34).

It can be argued that while India's independence can be attributed to the Labour Party's victory in the 1945 United Kingdom elections and the party's promise of independence to India, the Quit India Movement

was the most significant factor behind this decision. Moreover, it would not be accurate to explain the achievement of independence solely through adherence to the principles of non-violence. Rather, it can be argued that independence was the result of a combination of various internal and external factors. For instance, World War II depleted the economic and military resources of the British Empire, significantly weakening the colonial administration's ability to maintain control over India. Additionally, the armed struggle led by the Indian National Army (INA) and leaders such as Subhas Chandra Bose was an undeniable reality on the path to independence. Furthermore, the acceleration of the decolonization process in the international arena and the opposition of global powers, such as the United States, to British colonial rule clearly contributed to an environment supportive of India's independence. However, in order to establish a justifiable foundation for all internal and external factors, it is an undeniable fact that Mahatma Gandhi's philosophy of non-violence played a critical role in maintaining the moral superiority of the Indian people and in strengthening India's legitimate cause in the eyes of the international community.

4. Conclusion

Mahatma Gandhi's philosophy of nonviolence transformed India's struggle for independence from a mere political movement into a form of resistance rooted in profound moral and ontological foundations. Centered around the principles of *Ahimsa*, *Satyagraha*, and *Tapas*, this approach proved instrumental not only in countering British rule but also in fostering unity and cohesion within Indian society. From a historical perspective, Gandhi's methods played a crucial role in mobilizing the masses and shaping political consciousness, as evidenced in key events from the 1919 Amritsar Massacre to the 1942 Quit India Movement. Symbolic actions such as the Salt March not only galvanized domestic support but also drew international attention to India's independence struggle, demonstrating that nonviolent resistance was not merely a strategic tool but an ethical imperative. While Gandhi's philosophy of nonviolence was central to India's independence, it is essential to acknowledge that other factors—including global political developments, post-war power shifts, and diverse forms of resistance within India—also contributed to the eventual success of the independence movement. Nevertheless, Gandhi's ideas provided the ethical foundation that legitimized the struggle and reinforced its moral standing on the global stage.

In conclusion, Gandhi's philosophy of nonviolence extends beyond the historical context of India's independence and remains a guiding framework for contemporary struggles for justice and freedom. His perspective on nonviolent resistance continues to offer valuable insights into modern social and political movements, highlighting its enduring relevance in addressing oppression and advocating for systemic change.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Atack, I. (2012), *Nonviolence in Political Theory*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bhattacharyya, A. (2021), *Salt March: A Perspective*, Convercity, 09.02.2021. Erişim tarihi: 20.11.2023. <https://www.convercity.com/education/indian-history/salt-march-a-perspective/>
- Bondurant, J. V. (1965). *Conquest of Violence: The Gandhian Philosophy of Conflict*, California: University of California Press.

- Brown, J. M. (1972). *Gandhi's Rise to Power: Indian Politics 1915-1922*, The UK: Cambridge University Press.
- Brown, J. M. (1989). *Gandhi: Prisoner of Hope*, New Haven: Yale University Press.
- Brock, P. (1988), *Varieties of Pacifism: A Survey from Antiquity to the Outset of the Twentieth Century*, Syracuse/ NY: Syracuse University Press.
- Ceadel, M. (1989), *Thinking about Peace and War*, Oxford: Oxford University Press.
- Chandel, B. (2014), Gandhi on Non-Violence (Ahimsa), *Diogenes*, 61(3-4), p. 135-142.
- Chandra, B. (1989), *India's Struggle for Independence: 1857-1947*, Penguin Books. [https://www.aspireias.com/uploads/mains/syllabus/India's%20Struggle%20for%20Independence%20\(Bipan%20Chandra\).pdf](https://www.aspireias.com/uploads/mains/syllabus/India's%20Struggle%20for%20Independence%20(Bipan%20Chandra).pdf)
- Chenoweth, E., & Stephan, M. J. (2011). *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*, New York: Columbia University Press.
- Dar, F. A. (2020), Strategy of Loyalism: A Case Study of Syed Ahmad Khan's Relations with the British, *Journal of Political Studies*, 27(1), p. 91-105.
- Dar, F., Khan, M., Zahoor, M. (2021), Mass Mobilization in Indian Politics: A Case Study of Non-Cooperation Movement, *Journal of History Culture and Art Research*, 10(2), p. 13-25.
- Decourcy, E. (2010), Just a Grain of Salt?: Symbolic Construction During The Indian Nationalist Movement, *Melbourne Historical Journal*, 38, p. 57-73.
- Desai, A. R. (1946), *Social Background of Indian Nationalism*, Bombay: Oxford University Press. <https://indianculture.gov.in/system/files/digitalFilesICWeb/ICrarebooks/cslrepository/3732/RB718.pdf>
- Dugar, B. R. (2013), Gandhi And Jainism, *The Indian Journal of Political Science*, 74(2), p. 319-322.
- Easwaran, E. (2007). *The Bhagavad Gita: Classics of Indian Spirituality*, California: Nilgiri Press.
- Erikson, E. H. (1969). *Gandhi's Truth: On The Origins of Militant Nonviolence*, New York: W. W. Norton & Company.
- The Economist, (1999, Aralık 23), "The Decline of Empire: Gandhi, Salt, and Freedom".
- Fazal, D. A., Fazl, A. (2002), *Muslims And The Rowlatt Act Satyagraha*, In Proceedings of the Indian History Congress, Vol. 63, p. 733-740.
- Fischer, L. (1950). *The Life of Mahatma Gandhi*, New York: Harper & Brothers.
- Gajraj, S. R., Shajapur, M.P. (2022), Gandhi's My Experiments with Truth: Cultural and Social Expression of an Indian, *Smart Moves Journal*, 10(11), p. 7-13.
- Gandhi, M. K. (1969), *The Story of My Experiments with Truth*, Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
- Gandhi, M. K. (2012), *Non-Violent Resistance*, New York: Dover Publications.
- Gandhi, M. K. (2023), Gandhi's 'Ultimatum' to the Viceroy, Lord Irwin. Erişim tarihi: 10.12.2023. <https://www.gandhisaltmarch90.com/exhibition-archive/gandhi-ultimatum#:~:text=I%20cannot%20intentionally%20hurt%20anything,he%20may%20have%20in>
- Gandhi, R. (2007), *Mohandas: A True Story of a Man, His People and an Empire*, New Delhi: Penguin Books.
- Gier, N. F. (1995), Ahimsa, the Self, and Postmodernism: Jain, Vedantist, and Buddhist Perspectives, *International Philosophical Quarterly*, 35(1), p. 71-86.
- Gopal, K. (1968), The Khilafat Movement in India: The First Phase (September 1919-August 1920), *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1(2), p. 37-53.

- Hazama, E. (2022), Unravelling the Myth of Gandhian Non-violence: Why Did Gandhi Connect His Principle of Satyāgraha with the “Hindu” Notion of Ahimsā?, *Modern Intellectual History*, 20(1), p. 116–140.
- Hutchins, F. G. (1973), *India's Revolution: Gandhi and the Quit India Movement*, Cambridge: Harvard University Press.
- Johnson, R. L. (2006), Return to India, (Ed. R. L. Johnson) *Gandhi's Experiments with Truth: Essential Writings by and about Mahatma Gandhi*, (s. 17-49), Oxford: Lexington Books.
- Kayalı, Y. (2018). Hint kurtuluş mücadelesinin lideri Mohandas Karamçad Gandhi: Bhagavadgita ve Ahimsa, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 40-49.
- King, S. B. (2009), Buddhism, Nonviolence, and Power, *Journal of Buddhist Ethics*, 16, p. 103-136.
- Kişi, E. (2024). Siyasi Ve Teolojik Yönleri İle 20. Yüzyılda Hindistan'da Mahatma Gandhi Ve Gandizm, *Karabük Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 66-77.
- Kohn, G. C. (2006), *Savaş Sözlüğü*, (Çev. B. Kara), Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Madhu, P. (2016), Satyagraha a Study in Gandhian Dialectics, *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 3(12), p. 645-650.
- Mccutcheon, R. (1989), *The Impact of The Jallianwala Bagh Massacre On Gandhi*, Master of Arts Thesis in McMaster University.
- Muni, S. D. (1977), The Quit India Movement, *International Studies*, 16(1), p. 157-168.
- Nimbalkar, N. (2013), An Approach to Peace: Gandhi on Conflict Resolution through Satyagraha, *Journal of Natal and Zulu History*, 31(2), p. 130–138.
- Parekh, B. (1989). *Gandhi's Political Philosophy: A Critical Examination*, London: Macmillan.
- Popovic, S.; Miller, M. (2015). *Blueprint for Revolution* (American ed.), United States of America: Spiegel & Grau Trade.
- Puri, B. (2009) Interpreting Gandhi's Non-violence: A Study of the Influence of Buddhist Philosophy, *Journal of Peace Studies*, 16(1), p. 33-44.
- Pyarelal, N. (1932), *The Epic Fast*, Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
https://www.mkgandhi.org/ebks/epic_fast.pdf
- Radhakrishnan, S. (1968). *The Principal Upaniṣads*, London: George Allen and Unwin Ltd.
- Ramanjineyulu, D. (2023), Mahatma Gandhi and the Quit India Movement: A study of Gandhian Strategy and Dynamics, *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, 5(2), p. 5-10.
- Rambachan, A. (2003), The Co-Existence of Violence and Non-violence in Hinduism, *The Ecumenical Review*, 55(2), p. 115–121.
- Rao, K. R. (2013), The Economic Philosophy of Gandhi and Economic 4-Model, *The Indian Economic Journal*, 61(1), p. 56–69.
- Rosselli, J. (1974), India's Revolution: Gandhi and the Quit India Movement, *International Affairs*, 50(4), p. 672–672.
- Routledge, P. (2017). *Space invaders: Radical geographies of protest*, London: Pluto Press.
- Rowlatt, J. (2019), The Sins Of The Great-Grandfather: The Rowlatt Act And The Amritsar Massacre, *Asian Affairs*, 50(3), p. 296-304.

- Sahoo, S. C. (2017), Mahatma Gandhi and the Quit India Movement-A Study of Gandhian Strategy and Dynamics, *Odisha Review* (August, 2017), p. 28-35. Erişim tarihi: 29.12.2023. <http://magazines.odisha.gov.in/Orissareview/2017/August/engpdf/28-35.pdf>
- Schock, K. (2005). *Unarmed insurrections: People power movements in nondemocracies* (Vol. 22), Minnesota: University of Minnesota Press.
- Sellars, M., Kristóf, O. (2016), The Salt March Today: Gandhian Lessons for Social Media Activism, *Denison Journal of Religion*, 15 (1), p. 1-6.
- Shabnam, B. (2015), Mahatma Gandhi and Satyagraha, *International Journal in Management and Social Science*, 3(12), p. 407-412.
- Talbot, I. (2017), *A History of Modern South Asia: Politics, States, Diasporas*, Karachi: Oxford University Press.
- Tolstoy, L. (1967), The Beginning of the End, in *Tolstoy's Writings on Civil Disobedience and Non-Violence*, (p. 9-17), New York: The New American Library.
- Tolstoy, L. (1967b), Two Wars, in *Tolstoy's Writings on Civil Disobedience and Non-Violence*, (p. 20-29), New York: The New American Library.
- Tuteja, K. L. (1997) Jallianwala Bagh: A Critical Juncture in the Indian National Movement, *Social Scientist*, 25(1/2), p. 25-61.
- Ulafor, O. J. (2020), Gandhi's Philosophy of Non-Violence: towards Conflict Resolution and Peace in Africa, *International Journal of Humanities and Innovation*, 3(2), p. 60-66.
- Vinthaghen, S. (2015). *A Theory of Nonviolent Action: How Civil Resistance Works*, London: Zed Books.
- Wagner, K. A. (2019). *Amritsar 1919: An Empire of Fear and the Making of a Massacre*, New Haven: Yale University Press.
- Wolpert, S. (2006), *Shameful Flight: The Last Years of British Empire in India*, New Delhi: Oxford University Press.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 696-712, doi: 10.11616/asbi.1586020

Arthur Schopenhauer'ın İsteme Felsefesi: Varoluşsal Bir Esaret Trajedisinin Ana Hatları

Arthur Schopenhauer's Philosophy of the Will: Outlines of a Tragedy of Existential Captivity

Emre ÖZTÜRK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 05.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Bu makale, *isteme* kavramının Schopenhauer felsefesinde ne kadar mühim bir yerde olduğunu gösterme ve bu eksenden hareketle Schopenhauer felsefesinin içsel gerilimlerine dair genel bir bilgi verme amacına yöneliktir. Schopenhauer'ın isteme felsefesini boydan boya kat eden bir esaret trajedisi, onun ahlaki ve estetik kurtuluş senaryoları karşısında yaratıcı bir gerilim hattı sergiler. Makalede Schopenhauer'ın felsefesinin öne çıkan tezlerine bu gerilim ışığında yaklaşılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Schopenhauer'da istemenin nasıl oluşturulduğu Immanuel Kant'ın epistemolojisinden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada *istemenin* ana karakteri belirlenerek varoluşun neresinde konumlandırıldığı; etkinliği, aktifliği, yapabilirliği ve yaratabilirliği sorgulanmıştır. Daha sonra, istemenin dünyayı açıklamada Schopenhauer felsefesine tayin ettiği tema, dünyayı istemenin bir tezahürü olarak gören Schopenhauer felsefesinden örneklerle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Son olarak, Schopenhauer'ın öncüllerinden çıkan istemenin kendisinden kurtulma senaryolarının belirleyici argümanları ele alınarak, felsefesinin özgün kazanımlarının ahlak ve estetikteki veçhelerine ilişkin bir değerlendirme sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İsteme, Kendinde şey, Varoluşsal esaret, Asketik kurtuluş, Estetik kurtuluş.

&

Abstract: This article aims to show how important the concept of will is in Schopenhauer's philosophy and to provide general information about the internal tensions of Schopenhauer's philosophy from this perspective. A tragedy of captivity that runs through Schopenhauer's philosophy of the will presents a creative tension line vis-à-vis his moral and aesthetic scenarios of escape. In this article, the prominent theses of Schopenhauer's philosophy are approached in light of this tension. In this context, first of all, is tried to reveal how the will is formed in Schopenhauer, based on Immanuel Kant's epistemology. Here, the main character of the will is determined and its positioning in existence; its effectiveness, activity, capability, and creativity are questioned. Afterwards, the theme that the will assigned to Schopenhauer's philosophy in explaining the world is tried to be revealed with examples from Schopenhauer's philosophy, which sees the world as a manifestation of the will. Finally, by discussing the decisive arguments of the scenarios of liberation from the will itself, which derive from Schopenhauer's premises, an evaluation of the moral and aesthetic aspects of the original achievements of his philosophy is presented.

Keywords: Will, Thing in itself, Existential captivity, Ascetic escape, Aesthetic escape.

Atf/Cite as: Öztürk, E., (2025). Arthur Schopenhauer'ın İsteme Felsefesi: Varoluşsal Bir Esaret Trajedisinin Ana Hatları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 696-712. doi: 10.11616/asbi.1586020

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Emre Öztürk, İzmir Bakırçay Üniversitesi, emre.ozturk@bakircay.edu.tr.

1. Giriş

Düşünce tarihinde *isteme*² kavramı epistemolojiden etiğe, estetikten siyasete kadar pek çok mecrada merkezi bir tema olarak yer alır. Ancak Arthur Schopenhauer, hem isteme kavramına kazandırdığı içerikle hem de isteme kavramını tahlil etme tarzı bakımından bu tartışmalarda daima ayırıcı bir yere sahip olagelmıştır. İsteme, onun felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Schopenhauer felsefesinin doğru tahlil edilmesi, istemenin onda nasıl bir nitelik kazandığının bilinmesini gerektirir. Bu makalenin amacı, Schopenhauer'ın isteme felsefesinin ana hatlarını sergilemek ve varoluşun özüne ilişkin karamsar tavrı karşısında aynı zamanda insanın istemenin kendisine karşı koyma çabasına imkân tanıyan yönlerine ışık tutmaktır. Bu minvalde onun felsefesinin temelini oluşturan isteme kavrayışının epistemolojik ve ontolojik hatlarıyla ahlaki ve estetik hatlarının bir gerilim içinde örgütlendiğini görmek mümkündür. İşte bu makalede Schopenhauer'ın istemeye dönük analizlerinin daha iyi yansıtılması adına bu yaratıcı gerilimin farklı karakteristik veçhelerinin sergilenmesi hedeflenmektedir.

İsteme kavramı, Schopenhauer felsefesinin en kilit sözcüğüdür. Onun felsefesinin temel açılımlarına hâkim olmak, istemenin Schopenhauer felsefesinde ne ifade ettiğini bilmeyi gerektirir. Zira Schopenhauer bu kavramla felsefede alışılmamış ve özgün bir dünya anlatımı tasvir ettiğinden, kavramın kendisinin özel ve ayırıcı içeriğini aktarmada oldukça titiz davranmıştır. Konu sadece insanın yapıp istemelerinin ardındaki isteme değildir. Aynı zamanda, doğadaki her türlü kuvvet, enerji ve devininim ardındaki istemedir. Bu hamle, kendisinin ayırıcı farkını ortaya koyan yeni bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duyar. Schopenhauer, felsefe tarihinde her iki devinimi tek bir özün tezahürü olarak açıklama fikrinin kendisinden önce felsefece bir karşılığı olmadığını belirtir. Ona göre,

“ ... bugüne dek kimse doğadaki her mücadele ve etki halindeki her kuvveti isteme ile özdeşleştirmede ve dolayısıyla da kimse çok ve çeşitli tezahürlerin aynı cinse ait farklı türler olduğunu göremedi; daha ziyade tüm bunlar heterojen olarak değerlendirildiler. Zaten bu nedenle de elimizdeki bu cinse işaret eden herhangi bir kavram da olamazdı” (2020: 211).

Bu anlamda, Schopenhauer'dan yeni tarzda bir isteme kavrayışının yaratıcısı olarak bahsetmek, isteme kavramının bugüne kadar alışlagelmiş anlamının dışında ve oldukça yeni bir mahiyet içerisinde kullanımı öne çıkarıldığında pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Zira isteme, Schopenhauer'ın düşünce evrenine adım attığınızda artık genel anlamda insanın bir eylemi gerçekleştirme kudreti olarak tanımlanamaz. O halde Schopenhauer'da isteme nedir? Bu soruya yanıt vermek için, ilk etapta Schopenhauer'ın kavramı geliştirme noktasındaki en büyük ilham kaynağı olan Immanuel Kant'tan nasıl yararlandığına ve istemenin Kant'ın epistemolojisinden beslenen kaynaklarına göz atmakta yarar var.

2. Kant'ın Epistemolojisinden İstemenin Kuruluşu

Schopenhauer'da isteme kavramının oluşumunda tesirli olan kökler arasında hiç şüphesiz Kant'ın epistemolojisinin ayırıcı bir yeri vardır. Kant'ın epistemolojisinin genel çerçevesinde, varoluşları herhangi bir varlığa bağlı bulunmayan fakat kendileri deneyimin ön koşullarını oluşturan duyarlılığın (*Sinnlichkeit*) a priori formları olan zaman ve mekân dış dünyanın algılanmasında temel a priori formlarken, bu algı verisinin düşünülmesi söz konusu olduğunda anlama yetisinin (*Verstand*) kategorileri bu işlemi mümkün

² *Der Wille* (Alm.) ve *Will* (İng.) sözcüğü, mahiyetine bağlı olarak Türkçe'ye isteme, istenç, istem, irade hatta niyet olarak çevrilmektedir. Bu bağlamda, *Wille* sözcüğünün çevirisi yapılırken, ele alınan filozofun düşün sistemi içerisindeki yeri, yani sözcük ile ne kastettiğine dikkat etmek önem kazanmaktadır. Özellikle Schopenhauer söz konusu olduğunda *Wille*, kendisi ile birlikte sıralanan anlamların ötesinde bir mahiyet kazanmaktadır. Dilimizde yaygın olarak sözcüğün “irade” kavramı ile karşılanması yönünde bir eğilim olduğunu görüyoruz. Bu karşılık, onun felsefesinin genel sistematiğini yansıtmada büyük çaplı tahribatlar oluşturmasa da, kimi yönlerden Schopenhauer'ın *Wille* ile aktardığını hem aşan hem de eksik bırakan bir kavrayışla alımlanma ihtimaline kapı aralamaktadır. Schopenhauer'ın *magnum opus*'unu dilimize kazandıran Onur Aktaş'ın da belirttiği üzere, “Schopenhauer felsefesinin kilit kavramlarından olan *Wille* sıklıkla ‘irade’ diye çevrildi. Oysa ‘irade’ kelimesi Schopenhauer'ın *Wille* ile işaret ettiği neredeyse bütün anlamlarla çelişmektedir; zira ‘irade’ kelimesi belirli bir bilinç imasını taşımakla birlikte aynı zamanda kendi dışında bir özneyi de vurgulamaktadır” (Aktaş, 2020: 29). Bu bakımdan, *der wille*'yi “irade” sözcüğüyle karşılamak Schopenhauer'ın “*der wille*” ile anlatmayı istediği noktaya, (“dünyanın anlamı”na) zarar verir (Ketenci ve Topuz, 2009: 2). Zira Schopenhauer'ın kullandığı anlamda *wille* sözcüğünün bilinçli enerji ile, hayatla, kişilikle veya buna benzer herhangi bir şeyle hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır, amaçlar ve sonuçlarla ise hiçbir ilgisi yoktur (Magee, 2000: 226). Bu kapsamda makalede Schopenhauer'ın *Wille* kavramının “isteme” sözcüğü ile karşılanması uygun görülmüştür.

kılan temel a priori formları oluşturuyordu. Kant ilk adımı transandantal estetik, ikinci adımı ise transandantal analitik olarak tarif eder. Transandantal estetikte, duyarlılığın formu olan zaman "tüm sezgilerin temelinde yatan zorunlu bir tasarımdır. ... a priori verilidir. Yalnızca onda görüngülerin tüm edimselliği olanaklıdır. Bunlar hep birlikte yitebilirler; ama zamanın kendisi (olanakların evrensel koşulu olarak) ortadan kaldırılamaz" (Kant, 2008: 87). Kant nazarında, duyarlılığın bir diğer formu olan mekân da "görüngülerin olanağının koşulu olarak görülmelidir, onlara bağımlı bir belirlenim olarak değil; ve a priori bir tasarımdır ki zorunlu olarak dış görüngülerin temelinde yatar" (Kant, 2008: 80-81). Bu formlar bilginin insan öznesince algılanmasının temel koşulunu oluştururlar, aynı zamanda kurgul us bakımından bilginin de ilk şartıdır. Ancak bilgi, anlığın elde edilen duyu verisi üzerindeki işlemi olmadan henüz "düşünülür" değildir. Bunların düşünülmesi, anlama yetisinin formları altında mümkün hale gelir. Burada Kant transandantal analitiğe geçiş yapar ve anlama yetisinin kendi içinde verili kategorilerini tahlile koyulur. Kant, anlama yetisinin a priori formları olan kategorileri dört başlıkta üçerli gruplar halinde toplar; Nicelik (Birlik, Çokluk, Tümlük), Nitelik (Olgusalılık, Olumsuzlama, Sınırlama), İlişki (İlintilik ve Kalıcılık, Neden ve Etki, Etken ve Edilgen) ve Kiplik (Olanak-Olanaksızlık, Varoluş-Varolmayış, Zorunluluk-Olumsuzluk). Kant nazarında anlık, ancak bu kategoriler "yoluyla sezginin çoklusundaki herhangi bir şeyi anlayabilir, eş deyişle, bir sezgi nesnesini düşünebilir" (Kant, 2008: 129). Bu bakımdan, bilgi söz konusu olduğunda, Kant her iki yetinin birlikte ele alınması gerektiği bir "sentez"i zaruri tutar. Zira onun penceresinden, "duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez ve anlık olmaksızın hiçbirini düşünülemez. İçerik olmaksızın düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür" (Kant, 2008: 108). Bir başka ifadeyle, tek başına "anlık hiçbir şey sezemez ve duyular hiçbir şey düşünemezler. Ancak birleşmelerinden bilgi doğabilir" (Kant, 2008: 108). Dolayısıyla onun gözünde, transandantal estetik ve transandantal analitik bilginin imkânını açıklamak adına eş değer bir gerekliliğe sahiptir. Duyarlık olmadan anlık, anlık olmadan duyarlık eksik kalacaktır.

Schopenhauer, Kant'ın "transandantal estetik" diye tarif ettiği analizi felsefi kavrayış bakımından oldukça kıymetli bulmuş ve tasdik etmiştir. Ona göre, Kant burada fevkalade bir orijinallikle, "zaman ve mekânın bu görünen dünyanın kalıpları olduğunu; diğer bir deyişle, dünyanın algılanmasındaki en evrensel öge ve aynı şekilde bütün tezahürlerin ortak paydası olduğunu ortaya koymuştur" (2020: 74). Schopenhauer nezdinde, buraya kadar Kant'ın büyük felsefi inşasında herhangi bir güçlük veya tutarsızlık bulunmaz, ancak "transandantal analitik" adı altında kategoriler avına çıkıldığında işler değişir ve Kant'tan ayrı bir yol izlemenin gerekliliği kendisini gösterir. Schopenhauer için Kant, dış dünyanın zaman ve mekânın içinde bir tezahür olarak öznenin zihnine taşınmasını şairane bir dille anlatmış, ancak transandantal analitikte kendisini oldukça kusurlu bir formülasyona tabi kılmak bakımından güçlüklerle karşılaşmıştır. Schopenhauer'a göre, zaten Kant'ın devasa metni *Arı Usun Eleştirisi*'nin bütününde tüm inşayı bozacak ölçüsüz ve orantısız taşlar, onun kavramlar analitiğine giriştiği, özellikle de "anlık yetisinin kendisini araştırmayı ve böylece a priori kavramların olanağını araştırmayı" (Kant, 2008: 118) esas aldığı kısımlarda döşenmeye başlanmıştır. Zira Schopenhauer, transandantal estetik ile kıyaslandığında, Kant'ın transandantal analitik başlığı altında sıraladığı tezleri "karanlık, karışık, sallantıda ve belirsiz" (Schopenhauer, 2020: 621) bulur. Anlamanın a priori formları olarak öne sürülen on iki kategorinin Kant nazarında bile güçlkle bir arada tutulduğunu ve nedensellik (neden ve etki kategorisi) dışında dişe dokunur hiçbir açıklama ile karşılaşılmadığını savunur. Dahası, nedensellik yasasının anlamanın gerçek kalıbı olmakla birlikte, aynı zamanda tek kalıbı olduğunu ileri sürerek, geri kalan on bir kategoriye salt kör pencereler olarak tasvir eder (Schopenhauer, 2020: 622). Schopenhauer, söz konusu anlatımın daha verimli, kullanışlı ve sarsılmaz bir mimariye dönüştürülmesi için, "kategorilerden on birinin pencereden dışarı fırlatılmasını ve sadece nedenselliğin elde tutulmasını talep ed[er]" (Schopenhauer, 2020: 625). Zira onun nazarında "anlama, tüm hayvan ve insanlarda aynı olup hepsinde aynı sade biçimdedir; yani anlama, nedenselliğin idrakinden, sonuçtan sebebe, sebepten sonuca geçişten başka bir şey değildir" (2020: 94). Bu durumda Kant'ın transandantal estetiği ile transandantal analitiğini yeniden birleştirmek gerekirse, yeni formülasyona göre dünya, zaman ve mekân içinde "algılanan" ve nedensellik içinde cereyan eden bir nesnelere âlemi şeklinde "anlaşılır." Eş deyişle, öznedede tasavvur olarak var olan dünya, zaman, mekân ve

nedensellik altında tezahür eder. Ya da “algılayanın algısı” (2020: 70), öznenin tasavvuru olarak dünya, sadece zaman, mekân ve nedenselliğe tabi olarak vardır.

Schopenhauer’ın Kant’ın formülasyonunda kendi isteme analizini geliştirmede çıkış bulduğu bir diğer husus, “kendinde şey” (*Ding an sich*) kavrayışıdır. Bizler duyarlılığın a priori formları olan zaman ve mekân sayesinde bir dış dünya bilgisi edinmekteyiz. Ne var ki, bu bilginin karşılık geldiği şey, çokluk olarak algılanan, nedensellik zincirine tabi bir görünüşler dünyasıdır. Kant için algımıza getirdiklerimiz sadece nesnelerin görünür halleri yani fenomenlerdir, öte yandan nesnelerin algımıza getirilemeyen tarafı da vardır. Kant bunlara “kendinde şey” demiştir. Çünkü, “görüngüler olarak onlar kendilerinde değil ama yalnızca bizde varolabilirler. Nesnelerin kendilerinde ve duyarlılığımızın tüm bu alıcılığından yalıtılmış olarak doğalarının ne olduğu bizim için bütünüyle bilinemez kalır” (Kant, 2008: 96). Bu sebeptendir ki biz nesnelerin iç özünü, yani “kendinde şey”leri hiçbir zaman bilemeyiz. Zira “kendilerinde şeylere ait özellikler bize duyular yoluyla hiçbir zaman verilemezler” (Kant, 2008: 91) ve nihayetinde “görüngülerin dışındaki alan bizim için boştur” (Kant, 2008: 307). Böyle bir kabulde birlikte, şeylerin kendi içinde ne olduğu veya onların iç özünün aslî görünümüne ilişkin kavrayış hususu insan idrakine kapalı kalır. Schopenhauer için bu gizem, Kant felsefesinin en temel çekirdeğidir. Her şeyin özü, nasıl olur da tarifsiz ve yanıtsız bırakılarak öylece geçirilebilirdi? Görünen dünyanın özü nedir? Nasıldır? Neye benzer? Bu sorulara verilecek tek bir cevap var: o idrake kapalıdır; “yalnızca düşünülür, bunun dışında erişilemezdir” (Jacquette, 2005: 16). Schopenhauer nazarında, “Kant’ın ‘kendinde şey’i ... adeta toslanan bir duvar gibi” (2020: 282), idraklerimize sınır koyar. Schopenhauer için Kant, kendinde şey kabulünün bilme’ye kapalı bir gizem olarak bırakılmasıyla da ikinci bir zorluğa düşmüştür. Schopenhauer, kendinde şeyin, duyularımızın herhangi biri aracılığıyla algıdan bağımsız olarak mevcut olan, dolayısıyla hakiki anlamda var olan şeyi ifade ettiğini kabul etmekle beraber, bir “biçimlenmemiş madde” veya “bilinmeyen” olarak dile getirilmesini tasvip etmez (Schopenhauer, 2012a: 9). Schopenhauer için, kendinde şey, görünür ve “duyulur” dünyanın bir “ötesini” ve “sınırnı” ifade eder, ancak tüm bu tezahürün kökenindeki idrake kapalı “karanlık alan” olmaktan fazlasını da barındırır. Onun neliğine ilişkin bilginin kaynağının tasavvurun kendisinde yer alamayacağı konusunda Kant’la hemfikirdir. Zira mutlak gerçeklik ya da Kantçı *Ding an sich*, zaman, mekân ve nedenselliğin üzerinde olup, öznenin kendisi de dâhil bütün dünya onun tasavvuru olduğu için, aşkın bir [gerçeklik] olmalıydı (Abelsen, 2009: 427). Dahası, dünya öznenin bir tasavvuru olmak bakımından, zaman, mekân ve nedenselliğe tabidir, onun iç özü veya karanlık kabul edilen yönü bu ilkeye tabi olmayan bir nitelikte yer alıyor olmalıdır. Bu nedenle Schopenhauer, “dünyanın en özdeki cevheri[nin] tamamıyla başka bir yerde, tasavvurdan tamamen farklı bir şeyde aranma[sı]” gerektiğini düşünür (Schopenhauer, 2020: 113). Burada Kant’tan bir adım uzaklaşarak, kendinde şey’in kavranışına ilişkin farklı bir yaklaşım tarzı geliştirir; Kant’ın ötesine uzanarak “kendinde şey” olarak tarif edileni “saf isteme” olarak temellendirir. Kendinde şey veya isteme bu durumda, “her varlıkta mutlak manada gerçek olandır” (Schopenhauer, 2012a: 16). Peki, bu ne anlama gelir? Basitçe dünyanın bir yönüyle tasavvurken bir yönüyle de isteme olduğu anlamına gelir. Dünyada bu ikisi dışında kalan “bilinmez”, “erişilmez” bir reel alan yoktur. Dünya her bakımdan bu iki temel ışığında açıklanabilir. Dünya öznedeki, hem zaman, mekân ve nedenselliğin altında algılanan nesnelerin tasavvuru olarak yer alırken, hem de bu çokluğu devindiren ancak zaman, mekân ve nedenselliğin biçimlendirmesine dâhil olmayan bir iç öz, kendinde şey, yani istemedir. Schopenhauer’ın deyişiyle, “... dünya bir yönüyle tamamen tasavvur iken, diğer taraftan tamamen istemedir” (2020: 71). Kant, nesnelerin bu algılanmayan iç özüne, “görünen dünyayı mümkün kılan şeye, var olanın aslı demişti; özel bir ad takmamıştı” (Kuçuradi, 2006: 28). Schopenhauer’da ise kendinde şey, istemenin kendisi ile birleştirilir (Schopenhauer, 2006a: 227). Schopenhauer, Kant’tan ayrılan bu yenilikçi yönünü şu şekilde izah etmiştir:

“Kant meseleyi ele alma ve takdim etme tarzıyla gerçeği veya kendinde şeyi maddilikten kesinlikle yoksun bıraktı fakat bu da onun için bütünüyle bilinmeyen bir x’ten ibaret olarak kaldı. Mamafih sonunda ben tasavvurumuzdan ve onun formlarından bağımsız olarak gerçek bir mevcudiyete tek sahip olan gerçeğin, kendinde şeyin içimizdeki irade [isteme] olduğunu ispat ettim” (2014: 151).

Lakin içimizdeki isteme, bir özne için öngörülen (onun doğrudan eylemin başlatıcısı olduğu türden) bir istemeden daha farklı, daha yaygın, tüm nesnelere kuşatıcı, tüm hareketi çevreleyen, amaçsız ve kör bir yaşama isteğidir. O kadar ki, kendinde şey, “tasavvurda ortaya çıktığı suret her ne olursa olsun” daima

istemidir (Schopenhauer, 2015: 80). Dolayısıyla, “görüntü olarak dünyanın bütünü ve her teki, bu temel istemenin objeleşmesidir; onlarla görünen şey, çeşitli şekillerle görünen ve hepsinde ortak olan temel istemedir” (Kuçuradi, 2006: 29). Bu bakımdan, etrafımızdaki her şey, kendinde şey olan istemenin tezahürüdür. Bizler dahi, “kendinde şey ile mukayese edildiğinde ... fenomenlerden başka bir şey değiliz” (Schopenhauer, 2012b: 74). Zira “tecrübî bilginin tamamı bize sadece fenomenleri sunar ... [ve] zaman içerisindeki oluş ve bozuluş süreçlerinden sadece fenomenler etkilenir, kendisini fenomenlerde gösteren, yani kendinde şey bundan etkilenmez” (Schopenhauer, 2012c: 103). Görüldüğü gibi, Kant'ın kendinde şey için öngördüğü bazı temel nitelikler korunmakla birlikte, bir isim değişikliğiyle farklı türde bir “kendinelik” resmi oluşmuştur. Artık söz konusu olan şey sadece idrake kapalı bir alan açılımı değil, varoluşun ve tüm hareketin özüne dair temel bir kuvvet açılımıdır. Kendinde şey'in mukabili olarak isteme duyulur alanın ötesinde olmakla beraber, görünen dünyadaki devinimin ve değişimin, zaman ve mekân içinde belirli şartlara tabi olan oluşun tümünün kendisinin tezahürleri olduğu bir iç öz haline gelir. Fakat Schopenhauer'ın kendinde şey kavrayışındaki değişimi bununla da kalmaz, kendinde şey kavrayışına Bir'lik de getirir. Klasik kavranışında kendinde şey, algımıza konu olan nesnelereki çeşitliliğe paralel bir çeşitliliğe sahip olma eğilimindedir. Yani bir yerde duyulur dünyanın çeşitliliğinin yanında, bu nesnelere karşılık gelen “birden çok” ve “farklı” kendinde şeylerin olduğu “düşünülmür.” Schopenhauer ise, nesnelere iç özünün, yani kendinde şeylerin, görünür nesnelere var olan farklılıklar gibi farklılıklar ve çoğulluklar gösterdiği iddiasını kabul etmez. Çünkü “kendinde şey mefhumu kabul edilse dahi, bu şeyden bir taneden çok olduğunu varsaymanın anlam taşıyıp taşımadığı merak konusudur” (Wood, 2009: s. 102). Schopenhauer için bir masa, bir ağaç ya da bir insanın kendinde şeyi, o masaya, o ağaca ve o insana göre farklılık kazanmaz. Görünür nesnelere kökeninde yatan görünmeyen öz birdir, tektir ve değişmezdir. Zaman ve mekânâ göre farklılık gösterme sadece istencin tezahürleri olan fenomenlere aittir. İstemenin kendisi ise bundan etkilenmez. Schopenhauer'a göre, “şeylerin birlikte istemenin nesneleşmesini oluşturdukları zaman ve mekândaki çokluğu, istemenin kendisini alâkadar etmez ve isteme bunlara rağmen bölünmez olarak kalır” (2020: 233). Dolayısıyla kendinde şey, tek bir halde, farklılaşmamış bir şekilde doğanın özünde yer alır. Eş deyişle, “kendinde şey, doğanın her nesnesinde ve her canlıda tamamen ve bölünmemiş olarak mevcuttur” (2020: 234). Bu bakımdan sadece algılanabilir alanı tecrübe eden özne için algıladığı her nesneye tekabül eden algılanamayan bir kendinde şey değil, canlı cansız tüm nesnelere için algılanamayan tek bir kendinde şey vardır. Bu istemenin kendisidir. Dünyada olmak bakımından diğer nesnelere aramızda bir fark bulunmaz. Çünkü “kendinde şey, yaşama iradesi, her varlıkta, hatta en küçüğünde bile, varolmuş yahut var olmakta olan ya da varolacak olan her şeyin toplamındaki kadar eksiksiz biçimde bütün ve bölünmemiş olarak mevcuttur” (Schopenhauer, 2010a: 53). Sözgelimi “isteme kendisini tek bir meşe ağacında ifşa ettiği gibi milyonlarca meşe ağacında da ifşa eder. Bunların zaman ve mekândaki sayısının veya çokluğunun isteme ile alâkalı olarak bir önemi yoktur” (Schopenhauer, 2020: 233). Zira “zaman ve mekândaki tezahürleri sayısız olsa da, istemenin kendisi çoğulluktan bağımsızdır; tektir” (Schopenhauer, 2020: 214). Bu yüzden Schopenhauer için “insanın kendinde şey özü ancak her şeyin ve dolayısıyla dünyanın kendinde şey özüyle birlikte anlaşılabilir” (2008a: 35). Kendisinin tasviriyle,

“Bütün tasavvurlar, bütün nesnelere istemenin tezahürleri, görünüşleri, nesneleşmesidir. İsteme, hem teklikleri hem de bütünü en içteki çekirdeğidir. İsteme kör bir şekilde etki eden her doğa kuvvetinde tezahür eder; aynı zamanda insanın düşünülmüş her davranışında da tezahür eder; ki bunlar arasındaki büyük fark, tezahürlerin doğasına yönelik bir fark değil, sadece tezahür derecesindeki farktır” (2020: 210-211).

Burada Schopenhauer'ın kendinde şey kavrayışı olan isteme ile ilgili bir nitelik belirlenimi daha yapıldığı görülür. Schopenhauer, isteme olarak adlandırdığı bu farklılaşmamış tek bir özün tezahürü olarak cereyan eden devinimde herhangi bir amaç, bilinç ya da hedef taşımayan, dünyamızı ve hayatımızı yönlendiren bilinçsiz bir çaba olarak açığa çıktığını ortaya koyar. Schopenhauer'ın isteme kavramına böylesi bir anlam itibarı ile yaklaşması oldukça yeni ve tamamen kendisine özgü bir adımdır. Kaufmann'ın deyişiyle, kendinde şeyin çok değil ama tek olduğu ve bunun isteme olduğu, dolayısıyla “kendinde kör istek” olarak ele alınması gerektiği, Schopenhauer'ın felsefedeki en büyük buluşuydu (Kaufmann, 1997: 79). Şimdi

isteme nedir sorusuna dört maddede cevap vermek mümkündür; (1) İsteme, zaman, mekân ve nedenselliğin etkisinden bağımsızdır, (2) kendisini dış dünyada gösteren, algıladığımız her şey onun tezahürüdür, (3) istemenin tezahürleri zaman ve mekânda çokluk gösterse de kendisi birdir, tektir, (4) isteme, bir bilinç, amaç veya hedef barındırmadan ister.

3. İstemenin Tezahürü Olarak İnsan

Schopenhauer'da istemenin neliğine ilişkin belirleme, kendinde şeyin dünyadaki açılımını teşhir etmeye yönelik bir girişim olarak anlaşılmasını da zorunlu kılar. Burada algıladığımız ve gördüğümüz her şey istemenin tezahürleri ise, eşyadaki farklılık istemenin kendisini farklı biçimlerde görünür kılmasından, onun farklı biçimlerde nesneleşmesinden başka bir şey olmayacaktır. Schopenhauer'ın deyişiyle, "dünya, istemenin nesneleşmesi ve açılmasıdır; dünya istemenin aynasıdır" (2020: 279). İstemenin tezahür olarak belirlediği, nesneleştiği varlık alemi, çokluk içinde cereyan eder. Kendisinin tezahürleri olduğu istemenin "teklik"ine sahip değildir. Değişim, bozulma, çürüme, eksilme, mücadele yani kısacası var olma savaşı tüm nesneleşme biçimlerini kuşatır ve farklı suretlerde hepsinde açığa çıkar. Bu bakımdan, algımıza ve dolayısıyla anlamaya konu olan dünyadaki "[h]er şeyin temel karakteri gelip geçici tabiatıdır. Tabiatta madenden canlı varlığa kadar her şeyin kısmen kendi mevcudiyetiyle, kısmen başka bir şeyle çatışmayla aşınıp tükendiğini görüyoruz" (Schopenhauer, 2012a: 16). Ancak isteme müstesna; "o en içerdeki çekirdek veya öz, hepimizdeki ve her şeydeki irade" olduğu için ebedî, kalıcı ve birdir (Schopenhauer, 2012a: 16). İstemenin mevcudiyeti zaman ve mekân kalıbı içinde kendisini göstermediği, aksine bu kalıpların içinde cereyan eden varlık âleminin özü olduğu için, eşyanın uymak zorunda olduğu prensiplerden amadedir. Evren, daima çeşitli kuvve ve sebeplerce kuşatılmış durumdadır. Evrende her şey olmak zorunda olduğu şeyi olur, açığa çıkarır, hareket ettirir ve yok olur. Bu bakımdan, tezahür yani algımıza konu olan eşya söz konusu olduğunda, "her şey tamamen zorunludur; ... [t]ezahür veya nesne, zorunludur ve hiçbir kesintisi olmayan sebepler-sonuçlar zinciri içinde geri döndürülemez biçimde belirlidir" (Schopenhauer, 2020: 423). İnsana gelince, o istemenin en yetkin nesneleşmesidir. Bir beden olarak herhangi bir nesne gibi, tasavvur olarak varken, aynı tabiiyeti korur. Zira "beden, algının bütün nesnelere gibi, idrakin kalıplarına dâhildir: Mekân, zaman ve dolayısıyla da çokluğa" (Schopenhauer, 2020: 72). Bu durumda tabiatın içinde bir başka tezahür olan (ve tasavvur olarak kavranan) insan bedeni de belirli zaruretlerden yalıtık değildir. İstemenin diğer tezahürleri gibi, insan da, sebeplerce kuşatılmış ve kendi edimselliğini "otonom" tayin eden bir hüviyetten yoksun durumdadır. Çünkü Schopenhauer nazarında, "bedenimizin tüm devinimi [de], istemenin nesneleşmiş edimi, yani algıya adım atmış istemenin edimi dışında bir şey değildir" (2020: 198). İnsanlar önce düşünüp sonra bir şey olmaya veya bir şey istemeye yönelmezler. Bir şey ister ve o yönde olmaya açılmak üzere akıl yürütürler. Schopenhauer nazarında, "isteme ilk ve temeldir; idrak sadece sonra gelmektedir; zira idrak bir araç olarak istemenin tezahürüne aittir. Dolayısıyla her insan, istemesi yoluyla her ne ise o olduğunu tecrübe eder" (2020: 430). Elbette insan olduğu şeyi, çeşitli iradî eylemlerini belirlemiş gibi görünen ihtiyaç, arzu ve güdülerle ilişkili olarak kavramaktadır. Bu kavrayış, yani edimlerine sebepler atfetmesi onun davranışlarında iradi birtakım süreçler olduğuna dalalet olarak görünür. Schopenhauer'ın deyişiyle, "bu cihetle de, herkesin kendini tek tek davranışlarında bile a priori olarak tamamen özgür bulması ve her an kendini esasen tamamen başka biri olmak demek olan, başka bir yaşam tarzına başlayabilir olarak görmesi ve düşünmesinin şaşırtıcı olgusu ile karşılaşmaktayız" (2020: 215). Hakikatte ise Schopenhauer işlerin tersi yönde işlediği düşünür. Ona göre "kişi şöyle ya da böyle olmaya veya başka birisi olmaya karar veremez. Daha ziyade kişi katî surette ne ise odur; ancak daha sonra ne olduğunu idrak eder" (2020: 431). Ne var ki insanın olmak zorunda olduğu şeyin içindeki eylem ve mücadelesi bir mahkûmiyet olarak görünmez. Her adımı bir ihtiyaç, güdü veya sebeple ve yahut kendi karakterimize özgü bir edimsellik ile ilişkilendirme eğilimi gözlemlenir. Oysa Schopenhauer nazarında, "gerçekte bütün görünür sebepler vesile-sebeplerdir. Doğanın idrakten yoksun kısmında nedenler ve uyarılar söz konusu olduğunda da, tezahürün ortaya çıkma noktası olarak hayvanların ve insanların davranışlarını belirleyen güdülerle ilgilendiğimizde de geçerli olan budur" (2020: 246). İstemenin tezahürlerinin zaman, mekân ve nedenselliğe tabi oldukları hatırlandığında, her hareketin belli bir zaman ve mekâna göre bir sebebi olması gerektiği açıktır. İstemenin tezahürleri de farklı kademelerinde, doğada ve insanda farklı sebepler içinde kendisini gösterir. Burada sebep, kimi zaman yer çekimi, kimi zaman manyetizma, kimi zaman uyarıcı, kimi zaman da güdü adı altında farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Ancak

bu sebepler, tezahürü oldukları evrensel iç öze göre değil, tekil bir tezahür olarak açıklanır. Schopenhauer'ın deyişiyle, "sebepler, bir taşın durumunda mekaniktir, insanın durumunda ise güdüsel; fakat sebep her daim mevcuttur" (2020: 248). Tüm bu sebepler, "sadece belirli bir zamandaki istememin dışavurumunu belirler ve istememin kendini göstermesi için vesiledirler" (Schopenhauer, 2020: 206). Görünüşte "her insanın daima davranışlarını yönlendiren amaç ve saikleri vardır ve o her zaman belirli davranışlarının nasıl hesabını vereceğini bilir. Ancak genel olarak neden istediği veya genel olarak neden var olmak istediği sorulduğunda insanın bir cevabı yoktur" (Schopenhauer, 2020: 278). Çünkü insan bir tezahür olarak kendi "tekil" deviniminde, istencin içsel karakterini idrakten yoksundur. Kendi edimlerinin başlatıcısı olduğu aldatmacasına kapılır. Hâlbuki Schopenhauer için, özgür olan kendisi değil istemendir. İnsanın iradesi, isteme bir kez zarları attıktan sonra açığa çıkan seçenekleri bir güdü veya arzu ile meşrulaştırmaya, akli ise bu seçenekleri elde etmede planlama yapmaya işe yarar. Schopenhauer nazarında, "insan, her ne kadar istemenin bir tezahürü olsa da asla özgür değildir. Çünkü insan zaten bu istemenin özgürce istiyor oluşu tarafından belirlenmiş tezahürdür" (2020: 425). Özgürlük, "yalnızca bizatihi kendiliğinde isteme için geçerlidir; tezahürleri için, zaten değişmez şekilde isteme tarafından, tıpkı bunun zamandaki tezahürleri gibi belirlenmiş bireyler için geçerli değildir" (2020: 693). Eş deyişle, insanın kendisi değil, istemenin kendisi, "bir temele bağlı sonuç olarak belirlenmediği için zorunluluk nedir bilmez, yani özgürdür" (2020: 423). Ancak kendinde istemenin özgürlüğü, insanın istemesinde herhangi bir iradiliğin, otonominin olmadığını kabul etmeye götürür. Zira Schopenhauer'da isteme bir insanın bir eylemi gerçekleştirme kudreti olarak ele alınmamakta, aksine o eylemin oluşumunda bir itici güç olarak yaşamın ve evrenin özünü oluşturan bir istek olarak öne çıkarılmaktadır. Bu özellik doğal olarak kendi özgürlüğümüzün, daha doğrusu sahip olduğumuzu düşündüğümüz özgürlüğümüzün sorgulanması gereken bir alana götürür bizi. Var olan her şey, her devinimiyle kör bir yaşama isteğinin ürünüyse bizim özgür istencimiz diye bir şey söz konusu olabilir mi? Her şeyden de önemlisi Schopenhauer akli nereye koymaktadır? Akıl melekesine sahip olmak bakımından insanı diğer tüm varlıklardan farklı kılan özellik, kendiliğinden ve öncesiz-sonrasız bir varlığa sahip olan istenç ile nasıl açıklanabilir? Şimdi de bu soruların yanıtını arayalım.

Schopenhauer için istemenin hükmü altında bulunanlar, yani onun görünür, nesneleşmiş halini ihtiva eden ve istemenin isteklerini yerine getirmekle yükümlü varlıklar arasında inorganik dünyadan bitkiler dünyasına, hayvansal dünyadan akıl ve bilinç sahibi bizlerin dünyasına kadar pek çok tür sayılabilir. Schopenhauer bunlar arasında istemenin ürünü olmak bakımından bir fark görmez. Ancak istemenin kendi bilincine varmasının ve fenomenler aracılığıyla kendine bakışının sadece insan aracılığıyla gerçekleştiği kanaatindedir. Burada istemenin kendisi, insanın istemesinde, eylem olarak tezahür eder. Fakat akıl ve bilinç sahibi bir varlık olmakla insan, istemenin boyunduruğundan kurtulmuş olmaz. İsteme, akli saf dışı etmek adına bitmek tükenmek bilmeyen ihtiras ve arzularla onu sürekli meşgul eder. Bu anlamda "akıl", Schopenhauer'a göre, "aslında efendisi, yani irade [isteme] tarafından zahmetli bir işe koşulan ve sabahtan akşama kadar meşgul edilen ve sürekli emre amade tutulan bir ırgat, bir ücretli işçiden başka bir şey değildir" (2007b: 9). Bu bakımdan, Schopenhauer için insanın bir akıl sahibi olması, onun bedeni üzerinde kontrol yetkisine sahip egemen bir varlık olduğu anlamına gelmez. İsteme, kişisel arzularımız ve bir şeyler elde etmeye yönelik dinmeyen çabalarımız yoluyla bizi esaret altına almayı sürdürür. Dolayısıyla akıl ve bilinç sahibi bir varlık da olsa "insan açlığın oğludur, özgür bir tin değildir" (Schopenhauer, 2006b: 35). Bu noktada biri hemen şunu iddia edebilir: Günlük hayatta karşımıza çıkan ve içlerinden birini seçmenin tamamen bize bağlı olduğu pek çok alternatif bulunmaktadır. İçlerinden istediğimizi özgürce seçip herhangi bir eylemi gerçekleştirmeye karar verebiliriz. Burada Schopenhauer'ın ücretli işçisi kendisi için karar alan özgür bir varlığa bürünmemekte midir? Schopenhauer bunu nasıl açıklayabilir?

Schopenhauer'a göre çeşitli seçenekler arasında bir eylem seçebiliyor olmak sadece bir zandır ve kişinin özgür olduğunu göstermez. Çünkü önemli olan çeşitli seçenekler arasında bir eylemin gerçekleştirilmesine karar vermek değil, o eylemi gerçekleştirmeyi gerçekleştirmemeye ya da gerçekleştirilmesi zorunlu eylemin değil de bir başka eylemin gerçekleştirilmesine karar verebilmektir. İnsanın bir eylem üzerinde verdiği karar o eylemi kendi özgür iradesiyle seçtiğini göstermez, o eylem, belirli alternatifler içerisinde

seçilmiş de değildir, tektir, zorunludur. İnsanın gerçekleşecek eylemleri istemenin devindirdiği tüm varlıklarda olduğu gibi özgür tinin keyfiyetine yer vermeyecek denli zorunlu nedensel ilişkinin ürünüdür. Bu anlamda “bir insanın aynı neden altında birbirine karşı davranışlarda bulunacağını beklemek, bu yaz kiraz vermiş bir ağacın diğer yazda armut vermesini beklemek gibi bir şeydir” (Schopenhauer, 2000: 69). Zira insanın etkinliği, belirli nedenlere göre işleyen bir edimsellik türetir. Edimlerimiz, tercihlerimizin bilinçli ürünleri olarak değil, istemenin insan eylemindeki arzusu olarak vuku bulur. Hakikatte, “o anda yapılması gereken neyse kişi onu yapar ancak bu eylemi kendisi istediği için gerçekleştirdiğini sanır. Spinoza’nın da o meşhur deyişiyle, adeta havaya atılmış bir taşın yere düşerken kendisine bir bilinç verilmesi halinde kendisini özgür zannetmesi gibi” (Thilly, 2002: 103). Demek ki, insan sadece belli şartlar ve zorunluluklar altında yapması gereken şeyi yapar. Çünkü aklımızın ardında, onun esas yönlendirici maliki, isteme vardır. Akıl, zaman zaman istemine yol göstermek ister, ama yalnızca efendisine yol gösteren bir kılavuz gibi hareket eder. Akıl ile olan münasebetinde isteme, gözleri gören topal adamı sırtında taşıyan güçlü kör adama benzer. Bir şeyi, sebep bulduğumuzdan istemeyiz, onu istediğimiz için sebebini buluruz (Durant, 2003: 305). Dolayısıyla, insanın, istediğini yapabileceğine dair olan inancı koca bir yanılgıdan başka bir şey değildir. Schopenhauer’ın anlatımıyla,

“Bu, suyun kendisine şunu demesiyle aynıdır: ‘Yüksek dalgalar yaratabilirim (evet! denizde ve fırtına sırasında), tepeden önümdekileri sürükleyerek inebilirim (evet! dere yatağında), köpürüp fişkıarak dolabilirim (evet! şelalede), su seli olup özgürce havaya yükselebilirim (evet! fıskiye), son olarak tamamen buharlaşıp yok olabilirim (evet! seksen derecede); buna rağmen bunların hiçbirini yapmıyorum, hatta özgür istencimle yansımaları bir gölette durgun ve berrak halimde duruyorum.’ Suyun bütün bunları belirleyici nedenlerin sadece şu ya da bu olasılık için varolduğu halde gerçekleştirebilmesi gibi, insan da yapabileceğini sandığını, aynı koşullara tabi olmadan farklı bir yoldan yapamaz. Böyle bir şey o adam için nedenler işlemeye başlayana kadar imkânsızdır; ancak sonra nasıl su uygun şartlarla karşılaştığında bir şey yapmaya zorunluysa o da öyle zorunda kalacaktır” (2000: 51-52).

Vesile sebeplerin büyümesine kapılarak insanların bir şeyleri kendi iradeleri ile gerçekleştirdikleri ya da belirli eylemlerinin ilk hareket ettiricileri olduklarını iddia etmeleri yanılgıdır. Gerçekte, “belirli bir eylem ve davranış doğrultusunda özgürce hareket etme kararı aldığımızı fark ettiğimizde, aslında bu karar, bizim bilinçli seçimimiz ve katkımız olmadan dolaylı etkileyen iradenin [istememin] gücüyle bizden çok önce alınmıştır. Dolayısıyla irade [isteme], özgür isteğimizden önce gelir” (Atayman, 2006: 102). O halde “bunu isteyebilirim” ifadesi esasında bir varsayımdır ve kendisiyle birlikte “eğer diğerini tercih etmeseydim” ek cümlesini taşır (Schopenhauer, 2000: 52). Bu bakımdan, “yapmayı istemiş olmam koşuluyla, verili koşullarda birçok şeyi yapabilmeyi sırf hayal edebilmek, yapmayı isteyebileceğimle ilgili hiçbir şey söylemez; gerçekte yapmak istediğimden daha başka bir şey yapabileceğim hakkında hiçbir şey söylemez” (Cartwright, 2014: 426). O halde,

“herkes şimdi ve bu zaman diliminin koşulları - ki bunlar da kendi paylarına katı zorunlulukla ortaya çıkarlar - altında var olan böyle birisi olarak asla bu zaman diliminde fiilen yapmakta olduğu şeyden başka bir şey yapamaz. Bu yüzden bir insan hayatının büyük küçük tüm olayları içinde bütün tecrübi akışı tıpkı bir saatin hareketleri gibi zorunlu olarak önceden belirlenmiştir” (Schopenhauer, 2009: 357).

Özetle, “birey aynı koşullar altında daima aynı şekilde davranmak zorundadır” (Schopenhauer, 2020: 429). Bu nedenle, insan söz konusu olduğunda “özgürlük kavramı negatiftir” (Schopenhauer, 2020: 423) ve akıl yürütme şudur: zaman, mekân ve nedenselliğe tabi tezahürler evreninde özgür edim olanaklı değildir, burada her bir devinim belirlenmiş haldedir. Bu kalıplardan amade olan istemenin kendisi özgürdür, belirlenmemiş haldedir; onun tezahürü olan insan ise özgür değildir.

İnsanın istencinin, özgür işleyen ve bizi kendi emelleri uğrunda sürükleyen isteme karşısındaki durumu, kendi istencimizin varlığının hiçbir şey ifade etmeyen bir sayıltı olduğu sonucuna götürür bizi. Schopenhauer’ın deyişiyle, “istencimizin özgürlüğü özü olmayan bir varoluş anlamına gelir: bu da bir şeylerin var olması ama bunun yanında aslında bir hiç olması demektir. Buysa onun var olmadığı, yani yadsınması anlamına gelir” (2000: 69). Var olan her şeyin özü bir ise, istemenin tezahürleri arasında bir

kısım varlıkların "özgür eyleyen" sınıfında tasnif edilmesi yanıltıcı bir hal almaya başlar. Cansız nesnelere ve hayvanlarda özgür iradenin varlığı ne ise, insan da bu varoluşsal aidiyetin kaçınılmaz sonucunu omuzlarında taşır. Bu anlamda Schopenhauer, insan söz konusu olduğunda, "eylemlerin katı zorunluluğunun açıkça ve basitçe tanınması"nı bir kayıp olarak görmez ve istemenin "kendisini bilgisiz varlıklarda dahi açan şey olduğu öğretisiyle uyum içinde" hareket etmeyi sağlayan önemli bir temellendirme olarak değerlendirir (Schopenhauer, 2009: 368). Neticede bizim özgür istencimiz diye bir şey, Schopenhauer nazarında, söz konusu olamaz. Tek gerçek vardır, o da kendinde kör istektir, her şeyin temelinde yer alan ve bizlerin onun nesneleşmiş halini oluşturduğu istemedir. Gelgelelim, bizi kendi kör istekleri doğrultusunda yönlendiren isteme, her yerde kıyasıya rekabet, sefalet, acı ve ıstıraptan başka bir şey yaratmamıştır. Bizi içi boş ve anlamsız bir dünya içerisinde adeta tutsak etmiştir. Şimdi de istencin yaratmış olduğu dünya üzerinde duralım.

4. Varoluşun Özünden Doğan Bir Esaret Trajedisi

Schopenhauer'a göre varoluşun kendisi ve hayat apaçık kötüdür. Bu kapsamda ele alındığında, "bu dünyayı iyi ya da dünyaların en iyisi saymak yalnızca aptallık değil, küfürdür de" (Gökberk, 2002: 404). Çünkü "doğada nereye bakarsak bakalım mücadele, rekabet ve çatışma görüyoruz; zaferle yenilgi intihar edercesine birbirinin yerini alıyor. Her biri, bir başkalarının maddesi, zamanı ve mekânıyla savaşıyor" (Durant, 2003: 318). Schopenhauer'ın gözünde "dünya devamlı çekişme ve itişmenin sergilendiği animizmin en aşırı formunu gözler önüne serer" (Cartwright, 2014: 272). Schopenhauer çarpıcı betimlemeleriyle bu gerçeği bize şöyle aktarır;

"Eğer insanlığı şöyle kuşbakışı gözlemeye çalışırsak, her yerde hayat ve varoluş için ardı arkası kesilmeyen bir savaşı ve güçlü bir mücadeleyi; bu savaşta zihinsel ve bedensel güçlerden azami derecede istifade edildiğini, bir an olsun bile aman vermeyen her türden tehditkâr tehlikelerle ve belalarla karşılaşıldığını görürüz" (2012b: 69).

Bütün "varlıklar, sürekli bir yaşam ve varoluş mücadelesi içindedirler. Her bir varlık her adımında yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır" (Schopenhauer, 2007c: 24). Her bir tekil varlığın kendi arzuları, başkasının talep ettiğiyle çarpışır. Bu savaş, her bir tezahürün kendi için daha bencil bir doğaya sürüklenmesini teşvik eder ve aklileştirir. Ancak birey kendi tekil varoluşunda bu kazanç ve kaybedişlerin ardındaki esas kuvveti idrak edemez ve yaşama kavgasının her varyantını bu hayatın kendisine için niteliği zannıyla kendi kötülüğünü de dünyanın kötülüğünü de meşrulaştırır. Halbuki,

"dünya ve hayatın çelişkileri ve karmaşaları, iradenin [istemenin] kendisinin iç çelişkileri ve karmaşasının tezahürüdür, onun her bir bireyselleşmesi kendince bir istekte bulunduğu, ben kendimin, siz kendinizin, onlar kendilerinininkini istediği, her biri kendini öne sürerek ve başkalarına boyun eğdirerek ya da kendilerine tabi kılarak ve onlara ancak kendilerine hizmet ettikleri (beni daha fazla ben yaptıkları) kadar katlanarak, her biri üstü örtülü olarak 'ben', 'ben' dediği için dünya ancak bu çelişkilerin devamının zorunlu kıldığı kadar bir düzene sahip olabilir" (Salter, 2009: 247).

İnsan da bu düzene ayak uydurarak "hayal edilemeyecek kadar büyük bir özenle bedeni ve bedeninin ihtiyaçları peşinde koşmaktadır" (Schopenhauer, 2008b: 111). Ne de olsa o da "tıpkı geri kalanlar gibi zavallı bir hayvandır ve yetileri onu sadece hayat için mücadelesinde destekleyecek şekilde tasarlanmıştır" (Schopenhauer, 2008c: 43). Böylelikle dünya bir şeyler elde etmek için kıyasıya didinen, "acıyla korkutulan ve acı çektirilen insanların oyun alanı" haline gelir ve "bu alan yalnızca birinin diğerini yemesiyle var olmaktadır" (Schopenhauer, 2007c: 20). Hayatı çepeçevre sarmış bu mücadelenin kökeninde isteme ve onun yerine getirilmesi gereken istekleri yer almaktadır. "Vücudumuzun takati bitebilir, tefekkürümüz yorulabilir ama irade [isteme] bir an olsun faaliyetine ara vermez; o uykuda bile muhayyilemizi çalıştırır, oturduğu tahttan rüyalarımızı yönlendirir" (Özkan, 2006: 87). Böyle olunca da insan daima istemenin emirlerini yerine getirmekle bitmek tükenmek bilmeyen bir çaba içerisinde yer alır. İşte tam da bu yüzden isteme, tüm acılarımızın kaynağıdır, çünkü insana asla o peşinde koştuğu mutluluğu bütünüyle sağlamaz. İsteme, "sefaletini yarın da sürdürebilsin diye kendisini bugünlük ayakta tutmak için dilenciye atılan

sadaka gibidir” (Durant, 2003: 316). İnsanın elde edebileceği tek şey hep bir eksiklik ve yarım mutluluk halidir. Schopenhauer bu durumu tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir:

“Her şeyde bir eksiklik vardır. Hoş olan da, hoş olmayan da; her ne varsa, her zevk eksiktir, yarım; her eğlence, rahatsızlığını da beraberinde getirir; her rahatlama, sıkıntılarını kendisi çağırır; gün boyu görebileceğimiz tüm yardımlar, uzatılan tüm eller, bizi her an aslında yalnız bırakmaktadır; bastığımız basamakların her biri, birer birer kırılmaktadır” (2007c: 15).

İnsanlar acılarını dindirmek için hep haz veren lüzumsuz şeylerin peşinde koşup dururlar ama böylelikle istemeyi harekete geçirmekten başka bir şey yapmamış olurlar (Schopenhauer, 2007a: 39). Her bir tatmin karşı konulmaz bir yenisinin özlemini beraberinde getirir. Bu bakımdan, “ıstırap ve ölüm, varoluşun ikiz kötülüğü, bu biteviye, kör, devamlı çabalayan bir dürtünün nesneleşmesidir. Dünya iliklerine kadar istenç [isteme] olduğu için varoluşun doğasının melankolisini hiçbir şey ıslah edemez” (Cartwright, 2014: 288). Çünkü insan, hayatta daima yeni bir ümitle, mutsuzluklarını giderecek bir başka isteğin gerçekleştirilmesi amacıyla yeni bir mücadeleye yeltenir ama ellerinde mutluluğu yakalamak hayaliyle harcanmış bir ömürden başka bir şey kalmadığını idrak etmez.

İsteme doğan her yeni bireyde kendini gerçekleştirmek çabasındadır. Birey ölümlüdür fakat o, öncesiz sonsuz niteliğiyle bir türün bütün bireyleri üzerinde hâkimiyet kurma çabası içerisindedir. Zamanın, mekânın ve nedenselliğin dışında olduğu için isteme ortadan kaldırılamaz. Ölüm yalnızca bir dış görünüştür; bir şeyin ortadan kalktığını, yok olup gittiğini düşünmek de bir aldanıştır. Şeylerin içindeki öncesiz sonsuz töz, nasılsa her zaman öyle kalır (Hilav, 1995: 257). Türün devamı da bu anlamda istemenin tezahürü ve kendini açığa çıkarmasında büyük önem taşımaktadır. Zira isteme, “gerçekte sadece türün devamıyla ilgilenir” (Schopenhauer, 2012c: 83) Çünkü “sadece tür sonsuz hayata sahiptir; bu bakımdan da onun sonsuz istekler duyma, sonsuz tatminler yaşama ve sonsuz acılar çekme yeteneği vardır. Ama işte bu istek, tatmin ve acılar burada (dünyada) bir ölümlünün dar yüreğine hapsedilmişlerdir” (Schopenhauer, 2005: 58-59). İstemenin tüm acı ve ıstırapları tek tek bireylerin üzerine dağ gibi çöker ama bir tür olarak insan istemeyi taşıyacak bir bütün olarak var olmaya devam eder.

İstemenin hükmü altındaki insanlar için hayatta acının izini taşımayan hiçbir an yoktur. Schopenhauer için bu gerçek geçmiş, şimdi ve gelecekte, her bir bireyin istemenin tezahürü olarak varoluş trajedisinde, kendisini yeniden açığa vurur. İsteme insanın olduğu her yerde onu süründürmeyi başarmıştır. İnsanlık tarihine küçük bir bakışla dahi bunu fark etmek mümkündür. Çünkü tarih istemenin tezahürlerinin trajik hikayelerinden ibarettir. Eş deyişle, istemenin yaratımı olarak şekillenen ve içinde devamlı aynı çabaların, mücadelelerin ve acıların var olup olduğu bir trajedir. Schopenhauer’ın deyişiyle,

“Herodot’u okumuş olsaydık, o zaman felsefî bakış açısıyla yazılmış tarih üstüne hâlihazırda yeterince bilgimiz olurdu. Çünkü daha sonraki dünya tarihini kuran/oluşturan her şey, yani çabalar, eylemler, acılar ve insan soyunun yazgısı, daha önce belirtilen niteliklerden ve onun fiziksel dünyadan ayrılıp ortaya çıktığından, orada hâlihazırda mevcut bulunur” (2006a: 229-230).

Her gün bir öncekinin trajedisini yeniden sahneye koyar. İnsanlar, arzu ve isteklerinin mahmuzlarıyla güdülendikçe, birbirlerine bilenmiş halde bu arenaya her gün yeni bir mücadele telaşıyla sürü halinde katılırlar. İnsan bile isteye, bu esaretin semeresini her gün sırtına alır ve bunu, istemenin hilesiyle tutuşturulmuş bir hürriyet zannıyla ölürcesine kendisininmiş gibi taşır. Bu nedenle, kör isteğin yaratımı olarak insan varoluşunun

“ne denli hazin ve zavallı bir yazgı olduğu, ne çok sayıda belaya maruz kaldığı sürekli akılda tutulmalıdır. İnsanın bu kavrayışı tazelemek için, her yerde, etrafına bir bakması yeterlidir: İnsan her nerede olursa olsun, sefil, çıplak, bir yararı olmayan varoluşun çevresindeki bu kavga dövüşü ve eziyet çekmeyi görecektir” (Schopenhauer, 2006b: 193).

Dünya hayatının bu sahnesinde, “hayatın bu büyük kukla gösterisinde herkes rolünü oynamak zorundadır” (Schopenhauer, 2010b: 31). Ölümle boşalan her bir yere, istemenin yeni neferleri olarak nicesi eklenir. Bu nedenle, “insan için mesut bir hal yahut durum araniyorsa, insanın daha iyi bir dünyaya

taşınması dahi buna hiçbir surette yetmeyecektir" (Schopenhauer, 2012c: 97). Çünkü isteme her durumda insanları geçici haz, acı ve çabaların peşinden sürüklemeyi başaracaktır.

"İnsanın erişebileceği en iyi, en fazla şey bütün insanlığın hayrına olacak bir işte ve bir yolda ezici talihsizliklere, bunaltıcı güçlüklerle karşı mücadele eden ve her ne kadar eline sadece önemsiz bir ödül ya da hiçbir şey geçmese de sonunda bundan galip çıkan kimsenin yaşadığı gibi, kahramanca bir hayattır" (Schopenhauer, 2012b: 60-61).

Son kertede, Schopenhauer "tüm yaşamımız bir savaşımdır" (2006b: 196) diye haykırarak, sefil doğalarıyla asla yüzleşmek istemeyen, iyimser felsefelerin avuntuları ve söylemleri arkasına saklanmış, yüceleştirilmiş, göklere çıkarılmış "insan"a, o "akıl sahibi varlık"a, doğasının gerçek karakterini ve varoluşunun manasızlığını göstermiştir. Yine de kendimizi şu soruları sormaktan alıkoyamıyoruz: İnsan sonsuza dek çıkar, mücadele ve çatışma ile yaşamak zorunda mıdır? Kendi isteğiyle biçimlenen ve var olan her şeyi de bu doğrultuda yönlendiren istemeye hiçbir zaman dur diyememekte midir? Schopenhauer için insanlık kaderini bütünüyle istemenin emrine amade kılmış bir yaratılıştan başka bir şey değil midir?

Schopenhauer felsefesinde istemenin kendisinden kurtulma ve özgürleşme amacı doğrultusunda büyük bir mücadele de vardır. Schopenhauer'ın düşüncelerini irdelediğimizde, "daha iyi bir yaşam olanağımız nasıl mümkün olabilir" sorusunu yanıtsız bırakmadığını görürüz. Fakat onun ağır, sert ve acımasız dili felsefesinin de aynı kategori içerisinde değerlendirilmesi sonucunu doğurduğunda, Schopenhauer'ın öyle bir çabası yokmuş gibi bir zanna düşülür. Onun karşı çıktığı şey, dünyanın, yaratılmışların en iyisi ya da mutlak surette daha iyiye güden bir mahiyeti olduğu inancının bir ön kabul olarak tasvip edilip, yaşamın asli karakterinin göz ardı edilmesidir. Çünkü, gerçekliğin değiştirilmesi, gerçeğin olduğu gibi gözler önüne serilmesini gerektirir. Schopenhauer bunu yapar. Dolayısıyla o sadece, dünyayı alışılmışın dışında, tüm yönleriyle tasvire yeltenmiş bir düşünürdür. Ancak karşılaştığı gerçeklikten hoşnut değildir. İstemeyi alt etmiş (istisnai) insanı, istemeye amade (yaygın) insana tercih eder ve bunun mümkün yolu için bizleri aydınlatmaya çalışır. Schopenhauer istemenin kendisinden (belli ölçülerde) kurtulmanın iki yolunu gösterir ve bunları ayrıntılı bir şekilde temellendirmeye çalışır. Bunlar, asketik kurtuluş ve estetik kurtuluştur.

5. Asketik Kurtuluş

İstemenin alt edilmesi olarak asketik kurtuluş, ilk olarak onun olumsuzlanmasında kendini gösterir. Ne var ki bu olumsuzlama istemenin insanlığın büyük çoğunluğundaki bencil ve bireysel haz ve çıkar düşkünü bilişlerdeki nesneleşmesi düşünüldüğünde pek de kolay değildir. İstemenin insandaki doğal tezahürü kendi arzu ve isteklerini karşılama kovalamacasıyla meşgul olan bireylerdir. Bunlar, ekseriyetle başkasındaki acıyı ve düşkünlüğü görmekten aciz, kendisine ait olduğunu düşündüğü ancak sahne arkasında istemenin oyunlarına alet olarak dinmeyen ve sürekli kıskırtilan arzularını bin bir bela ve musibete duçar olarak karşılamaya programlanmış insan topluluğundan oluşur. Dolayısıyla, "varlığın devamı için, acıdan kurtulmak ve kişisel esenliğin artması için duyulan arzu, insanların doğal bakış açısını temsil eder" (Cartwright, 2014: 290). Bu minvalde, Schopenhauer,

"sınırsız dünyada tamamen yok olup hiçliğe karışmasına rağmen bireyin, kendisini dünyanın merkezi yapması ve diğer her şeyden önce kendi var ve iyi oluşunu göz önünde tutması; ve hatta kendisi için diğer herkesi kurban etmeye ve de sırf kendisini, yani denizdeki bir damlayı birazcık daha sürdürebilmek için dünyayı yok etmeye hazır oluşunu" (2020: 479).

"bencillik" olarak açıklar. Schopenhauer'a göre, bencillik insanın davranışını belirleyen temel itici güçtür. Bu duygu alt edilmeden herhangi ahlaki bir eylemden söz etmek asla mümkün olamaz. Onun nezdinde, "her davranışın altında bencilce bir güdü yatmaktadır. Bu sebeple de, neredeyse hiçbir davranış ahlaki değer taşımaz" (2007c: 72). Schopenhauer'da bencillik, "hayvanın kökeninde olduğu kadar, insanın kökeninde de yer alır ve hatta bu kökenin belki de en önemli parçasını oluşturur. Bu sebeple de insanın bütün davranışları bencillik üstüne kuruludur" (2007c: 57-58). İnsanın istemenin boyunduruğundan kurtulması, başkalarını bencilce dürtülerle değil kendisiyle bir tutarak algılamasıyla mümkün olabilir.

İstemenin olumsuzlanması, kişinin kendi isteklerini tanınması ve bunları dizginleyebilmesi kadar bir diğerinin varlığını fark etmesini de gerektirir. Schopenhauer burada merhamet duygusunu öne çıkarır. İnsan ne zaman herhangi bir çıkar gözetmeden bir diğerinin duygularına, acılarına ve mutsuzluklarına ortak olabilirse işte o zaman ahlakî nitelik taşıyan eylem alanına girebilir. Schopenhauer'ın deyişiyle,

“kişi kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak ona karşı merhamet duygusu besler. Bu şekilde karşısındaki kişinin dertlerine o da iştirak eder. Bu iştirak sayesinde, karşısındaki kişinin acılarını bu kişi bizzat kendisi de duyar. Bu nedenle onun acı çekmesine engel olmaya çalışır. İşte burada karşılaştığımız duygu, merhamet duygusudur. Bu duygu, insanı serbestçe hakiki adalet ve insan sevgisine götürür. Bir davranış ancak ve ancak merhamet duygusuyla ortaya çıkmışsa ona ahlakî bir değer atfedilebilir. Bunun dışında başka güdü veya duygularla tetiklenen davranışların hiçbiri için ahlakî olma olasılığı dahi söz konusu değildir” (2007c: 74).

Bu bakımdan, “insanın iyileşmesine katkıda bulunanlar dünyanın kötülüğünü hissedenlerdir” (Salter, 2009: 235). İnsan ancak kendisini bütün hissiyatıyla başkasının yerine koyduğu, başkasıyla bir ve aynı olduğunu kavradığı zaman bütün kötülükleri ve olumsuzlukları kendi nefsinde yok etmiş olur (Özkan, 2006: 72). Eş deyişle, kendimizi diğerlerinden yalıtık görmekten vazgeçtiğimizde, öznelliğimizin çekirdeğinde bulunan isteme susturulduğunda, dünyayı gören nesnel bir göz oluruz (İnam, 1993: 10). Artık bireyde kendimizi görür, insanlığa bir bütün olarak bakmayı başarabilir hale geliriz. İşte bu minvalde, merhamet yüzünden eylemek ahlakîdir. Bu bizi bencil arzularımızdan azat olmaya, insanları sevmeye götürür. Fakat bu duygu tek başına istencin kesin olarak reddedilmesi için yeterli değildir. Çünkü hayatın kendisi, yani isteme ardı arkası kesilmeyen bir acıdır (Gökberk, 2002: 404). O halde merhamet duygusuna istemenin olumsuzlanması da refakat etmeli ve istemenin olumsuzlanması neticesinde kişinin çekeceği ve katlanacağı bütün acı ve ıstaplar yaşamın olağan bir seyri olarak işlenmelidir. Zira, istemenin olumsuzlanmasından söz etmek, büyük oranda dünyayı herkesin birbiriyle mücadele ettiği bir arena haline getiren bencillik duygusunun alt edilmesini zorunlu kılar. Bu nedenle, Schopenhauer için, istemenin olumsuzlanması, yani kişinin “kendi bedeninin bu tür bir reddi hâlihazırda isteme ile tezahürü arasında bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır” (2020: 481). Çünkü, bu sayede kişi “kendinde tezahür eden ve bedeni yoluyla kendisini dışavuran özü yadsır ve eylemleri kendi tezahürünü yalanlayıp bununla açık çelişkiye” girmeye başlar (Schopenhauer, 2020: 539). Bu aşamada, “kişinin istemesi yönünü değiştirir ve kendi özünü yansıtan tezahürde daha fazla kendisini onaylamayıp reddeder. Bunun sarıh olduğu fenomen erdemden dünyadan el etek çekişe geçiştir” (Schopenhauer, 2020: 538-539) Schopenhauer'a göre, istemeyi bile isteye reddeden kişiler, bilinçli ve iradi olarak kendi istek ve arzularına karşı savaş açarlar. O kadar ki,

“[b]u kişi tıpkı istemeye ket vurduğu gibi, istemenin tecellisi, istemenin nesneleşmesi olan bedene de ket vurur: Bedenini azar azar besler ki dolgun serpilme ve gelişim, sadece ifade ve aynası olduğu istemeyi tekrar daha güçlü bir biçimde tahrik etmesin. Bu yüzden oruç tutar ve hatta acı çekme ve kendi kendine işkenceye başvurur ki sürekli mahrumiyet ve ızdırap ile dünyanın ve kendi ızdırabının kaynağı olarak idrak edip nefret ettiği istemeyi gitgide daha fazla kırıp yok edebilsin” (2020: 541).

Bu nedenle, insanın istemeyi olumsuzlaması meşakkatli ve sancılı bir yaşama adım atmak demektir. Lakin istemeyi olumsuzlayan kişi, istemeye itaat etmenin acısıyla kıyaslandığında, onu olumsuzlamanın acısını kucaklayarak karşılar. İnsan istemenin kölesi olmaktan kurtulmak istiyorsa, arzularına karşı koymanın acısıyla barışmalıdır. Fakat çoğu insan için kendi arzularını gerçekleştirme ve kendi çıkarlarını korumak güdüsünden vazgeçmek kolay değildir. Bu nedenle hayatın bu sefil tarafını reddetmek, bitmek bilmeyen, sürekli mücadele isteyen ve yoksunluğun acısına talimli, dirayetli ve kararlı bir bilinç gerektirir. Bu bilince sahip olanlarda, yani “istenci reddedenler”de, Cartwright'ın yerinde değerlendirmesiyle,

“bütün tasarımların gerisindeki istencin birliğini biliş, erdemli kişinkinden daha nüfuz edici ve daha tamdır. Onlar bütünü bilir ve dünyanın özünü ve iç doğasını tanırlar. Dünyayı, beyhude çabalar, iç çatışmalar ve sürekli acıları içeren sürekli ölüm durumunda keşfederler. Dünyanın sefil durumunun her şeyin özünden, istençten [istemeden] olduğunu fark ederler. Tatmini her zaman vereceğinden daha fazlasını vaat eden arzuları kovalamak olan hayat, istencin [istemenin] birliğini net olarak kavrayanlar için tiksindirici hale gelir” (Cartwright, 2014: 295).

Schopenhauer'ın bu yöndeki ideal tipleri Hıristiyan keşişler, Azizler ve Budist rahiplerdir. Dolayısıyla dünyada çıkar gözetmez insanların ve gerçek ahlakın varlığından emindir, fakat onun düşüncesine göre bu insanlar oldukça ender olduğu gibi böyle bir ahlaka her yerde rastlanmaz (Salter, 2009: 226). Bu türden numuneleri, yani münzevileri, istemenin ve dünyanın "inkârcısı" olabilen kimseleri, Schopenhauer'ın nihai kahramanları olarak görebiliriz. İnsanın özü isteme olduğundan, insan doğasının üstesinden gelen biri olarak, onlar Schopenhauer'ın nihai *Übermensch*'i ya da "üst-insan"ı olarak değerlendirilebilir (Young, 2005: 190-191). Bu insan,

"artık sadece saf idrak eden bir varlık, dünyanın kir pas barındırmayan aynasıdır. Onu artık hiçbir şey korkutamaz, hiçbir şey onu sarsamaz zira o, bizi dünyaya bağlayıp arzu, korku, kıskançlık, öfke olarak bizi daimî acı içerisinde bir ileri bir geri çeken istemenin bin bir ipliğinin tümünü kesmiştir" (Schopenhauer, 2020: 553).

Ne var ki, istemeyi hayatta alt etmek oldukça meşakkatli ve zahmetli bir varoluş ortaya koymayı gerektirmektedir. Bu noktada belli arzuların bastırılmasıyla istemenin alt edilmesini nihai bir kurtuluş olarak değerlendirmek de yanıltıcı olacaktır. İstemenin olumsuzlanması bir defada başarılamayacak bir vazifedir. Kişi hiçbir günün sonunda zafer edasıyla arkasına yaslanıp mücadelesinin tamamlandığını iddia edemeyecektir. Schopenhauer'a göre, isteme tükenmeyen ve sürekli zinde tutulması gereken bir reddiye süreciyle olumsuzlanmalıdır. Schopenhauer'ın anlatımıyla,

"istemenin sessizleştiricisi olarak hareket eden idrak sayesinde yaşama isteğinin reddinin bir kere ortaya çıkması, bunun artık sarsılmaz olacağı ve bizlerin de sabitlenmiş bir konum olarak buna güvenebileceğimizi garantilemez. Daha ziyade bu daimi bir kavga ile sürekli yeniden geri kazanılmalıdır. Zira beden, yaşadığı sürece sadece istemenin tasavvuru olarak dünyadaki nesneleşmesi veya tezahürü biçiminde olduğundan, bütün yaşam isteği de potansiyel olarak mevcuttur ve sürekli olarak gerçekleşmeye ve tüm gayretiyle tekrar yanmaya çalışacaktır. Bu nedenle, kutsal insanların hayatında tanımladığımız huzur ve rahmet, yalnızca istemeye karşı sürekli olarak kazanılan zaferden doğan çiçek olarak bulunur ve bunun içinde büyüdüğü toprak ise yaşama isteği ile sürekli mücadeledir zira hiç kimse dünya üzerinde kalıcı huzura sahip olamaz" (2020: 553).

Neticede, bencilce yaşama sefaletinden, ihtiras, tutku ve daha nice istek doğrultusunda yönlendiren istemenin boyunduruğundan kurtulmak için onu olumsuzlamalı, başkasının acısını hissetmeli, başkalarının varoluşsal esaretiyle bir olmalı ve her bir bireyselliğin acısının ardında aynı istemenin olduğunun idrakine varabilmelidir. Görünüşte kendi hedefleri ve arzuları için çarpışan nice varlık, tek bir özün aynı istemenin tezahürleridir. Bu nedenle istemenin asketik reddiyesinde, hayatı çevrelemiş dizginlenemeyen istemeye yönelik köktenci bir karşı duruş söz konusudur.

6. Estetik Kurtuluş

Schopenhauer'ın istemenin alt edilmesi adına geliştirdiği bir diğer tez estetik kurtuluş düşüncesidir. Asketik kurtuluş onun ahlâk felsefesinin özüyse, estetik kurtuluş da onun sanat anlayışının özüdür. Fakat estetik kurtuluş, diğerinde olduğu gibi istemenin kökten reddini değil de onun geçici olarak alt edilmesini sağlar. Bu alt ediş tarzını açıklığa kavuşturmak için Schopenhauer'ın sanat ve deha anlayışı hakkında birkaç belirleme yapmak lazım gelir. Schopenhauer'ın sanat felsefesi Platon'un idealar öğretisi üzerine kuruludur. Platon'da idealar öncesiz sonsuz bir karaktere sahiptir, bütün varlıkların üzerindedir ve varolanların her birinin bulunduğu tür içinde en mükemmelini temsil etmektedir. Bir şeyin kendisi bozulabilir, çürüyebilir ama ideanın kendisi bunların hiçbirine tabi olmaz. O, her zaman "en mükemmel olan" olarak varolmaya devam eder. İdealar zaman ve mekân içinde değişebilen ve nedensellik bağına tabi olan nesnelerin ardındaki evrensel/küllî olandır. Schopenhauer için "sanatın amacı dünyanın idealarının ... bilgisinin gelişmesine yardım etmektir" (2007b: 71). Çünkü "bilgi ancak evrensel olana yönelmesi halinde iradesiz kalabilir; oysa istemenin objeleri her zaman münferit şeylerde bulunacaktır" (Schopenhauer, 2008a: 14). İşte sanat da "dünyanın tezahürlerinin değişime tâbi olmayan hakiki içeriği ile; dolayısıyla da bütün zamanlar için eşit doğrulukla idrak edilenle; tek kelime ile söyleyecek olursak

idealarla; yani, kendinde şeyin, istemenin dolaysız ve uygun nesnelliği ile ilgilen[ir]" (Schopenhauer, 2020: 217). Sanat eseri bu noktada önemli bir işlev görür ve "ideaların kavranmasını büyük ölçüde kolaylaştırır" (Schopenhauer, 2010b: 13). Bu bakımdan,

"Sanat bize ideyi gösterir: çeşitli basamaklar olarak objeleşen istemenin, bu basamakları meydana getiren objelerin – idelerin - yapısını, onları o şey yapanı gösterir: insanları değil insanı, insanı insan yapan şeyi gösterir; hayvanda hayvanın ne olduğunu, taşa taşın ne olduğunu gösterir: sanat eseri bir ağacı gösteriyorsa, onda ağaçlığı, bir tavşanı gösteriyorsa tavşanlığı; bir insanı gösteriyorsa insanlığı, insan olmayı görürüz" (Kuçuradi, 2006: 22).

Şeylerin idealarının kavrandığı böylesine saf nesnel bir kavrayış ise "ancak kişinin bireyselliğiyle birlikte iradesinin ve onun hedeflerinin bütünüyle ortadan kalktığı saf bilme durumunda ortaya çıkabilir" (Schopenhauer, 2010b: 29). Böyle bir estetik algı, her nesnede bütünü, evrensel olanı, zaman ve mekânı aşan ideayı görebilmeyi ve yansıtmayı gerektirir. Schopenhauer'a göre, bunu gerçekleştiren kişi, yaratıcı bir kavrayışa sahip olan dehadır. Schopenhauer nezdinde deha, "bilginin ve her şeyden evvel dolaysız kavrayış bilgisinin nesnelliğinin" (2017, 155) en yüksek derecesini teşkil eder.

"Bu seviyede dış dünyanın kavranışı o kadar saf ve nesnel hale gelir ki ona [dehaya] münferit şeylerde onların kendilerinden çok daha fazlası, yani onların bütün türlerinin hakiki tabiatı, yani Platonik ideaları doğrudan ifşa olunur. Bu düzeye ancak iradenin [istemenin] bilinçten bütünüyle silinip kaybolması halinde erişilebilir" (Schopenhauer, 2017: 155).

Bu bakımdan, "her zaman cüzide (tikelde) külliye (evrensel olanı) görmek dehanın ayırt edici temel özelliği" olarak belirir. (Schopenhauer, 2007b: 46-47). Bu kavrayış seviyesinde, dehanın ürünü olan şey, "hiçbir zorlama olmaksızın iradenin [istemenin] harekete geçirmedeği veya onun amaçlarıyla ilgili olmayan ve neticesi dünyanın ve eşyanın tamamen nesnel biçimde kavranılmasından ibaret olan bütünüyle özgür bir etkinlik"tir (Schopenhauer, 2007b: 15). Dehanın kavrayışı, zihinsel gelişimin en olgun halidir. Schopenhauer nazarında zekanın gelişimi, onun istemeden yalıtık olma becerisiyle ölçülür. Onun deyişle, "en kör hayvan bilincinden insanınkine kadar zekânın gelişme ve genişlemesi ... zihnin iradeden [istemeden] giderek artan ölçüde serbest kalmasıdır. Bu (süreç) her ne kadar ancak istisnai olarak da olsa dehada tamamlanmış görünür" (2017: 156). O kadar ki,

"bir nesne bir aynada nasıl yansıyor da dünya da onun zihninde öyle yansır, fakat sıradan insanlarda eriştiğinden çok daha büyük bir açıklık ve daha büyük bir belirginlikle. İnsanlık ne öğrendiyse çoğunu ondan öğrenmiştir; çünkü en önemli meselelere en derin kavrayış, ayrıntılara takılan bir gözlemci dikkatinden değil, fakat bir bütün olarak eşyanın tam bir yoğunluk içinde kavranışından neşet eder" (Schopenhauer, 2007b: 22).

Deha ismini sadece bu yaratıcı insan hak eder, sadece o, şeylerin bütünlüğünü, onların temel ve külli veçhesini eserlerinin konusu olarak seçer, bütün ömrünü şeylerin birbirleriyle özel ilişkilerini açıklamaya çalışmakla tüketmez (Schopenhauer, 2011: 31). Deha çoğu kez nedensel bağlara tabi ve istencin arzularını gerçekleştirmekle didinen işleyişin dışına çıkar ve yarattıklarıyla bizi aynı estetik kurtuluşa davet eder. Sözgelimi, şairin hayal gücümüzü harekete geçirirken amacı bize ideaları görünür kılmak, bir başka deyişle, hayatın ve dünyanın ne olduğunu bize bir örnekle göstermektir (Schopenhauer, 2011: 87). Her sanatçı gibi her zaman önümüze sadece münferit ve bireysel olanı koysa da amacı ideayı, bütün türü eseriyle bildirmektir (Schopenhauer, 2011: 89). Ressam da her resimde "gelip geçici anı sonsuza dek sabitleyip onu zamandan koparmak suretiyle bize zaten şu veya bu münferit şeyi değil, fakat kalıcı olan ve her türlü değişim içinde hep aynı kalan ideayı sunar" (Schopenhauer, 2010b: 28). Neticede "hayatta her durum, her kişi, her sahne ilgi çekici, keyif verici ve imrenilesi olmak için sadece salt nesnel biçimde kavranılmaya ve ister fırça darbesiyle ister sözcüklerle bir tasvir ya da taslağın konusu olmaya muhtaçtır" (Schopenhauer, 2010b: 16). Deha, vasat zihinlere varoluşsal ortaklığını, bir anlığına da olsa, istençten kopararak sezdirir. Bu nedenle "sanat, yani estetik bilinç, sıradan bilincin sıra dışı aşkınlığıdır" (Young, 2005: 127). Elbette sıradan insanlar da ara ara bir eserin temasına kapılabilirler. Lakin "sıradan insan salt algı içinde uzun süre kalmaz veya bakışlarını bir nesneye uzunca yönlendiremez" (Schopenhauer, 2020: 304). Bu nedenle sanat eserinin istemeden bağımsız bir idraki oluşturması kitlelerin çoğunluğu için zordur.

İstemenin hükmü altındaki insan için, estetik kavrayış hızla yerini yine güdülenmelere bırakır. İstenç, bütünüyle yenik düşmez yahut ortadan kaldırılmaz, bu aşkınlığı üreten estetik temaşanın sonlanmasıyla bireyin zihnini yeniden meşgul eder ve bireyi tekil varlığını, ayrık ve bencil eylemliliği doğrultusunda yönlendirmek üzere yeniden ele geçirir. Estetik kurtuluş dehanın kendisinde dahi, asketik kahramanın kötenciliğinde olduğu gibi, istemenin kaçınılmaz ve sürekli bir sönümlenmesini doğurmaz. Kuçuradi'nin yerinde değerlendirmesiyle, dehanın,

“kausal [nedensel] bağlantılar dünyasının içinde olan [vasat] insanlardan farkı, tek şeyde ideyi görmesinde ve bundan ortaya çıkan sonuçlardır. Kausal bağlantılar dünyasının dışında olan insanlardan [hayatı köktenci biçimde olumsuzlayan asketik kahramanlardan] farkı ise, bu kausal bağlantıların ötesinde ancak geçici olarak bulunmasında, istemesini ancak geçici olarak susturmasındadır” (Kuçuradi, 2006: 84).

Kısacası estetik algımızı ifade eden sanatın temel amacı, ideanın kendisini açığa çıkararak bütün zaman ve mekân için etkisini sürdürebilecek eserler ortaya koyabilmek olmalıdır. Bunu yapabilen sanatçı tüm insanlığa hitap eden ve tüm çağları aşan bir sanat eseri yaratacaktır. Bu sanat eseri zamandan ve mekândan bütünüyle kopmakta ve ideanın kendisine yaklaşmaktadır. Böylelikle sanatın kazandırdığı estetik tavır, merhamet duygusunun sağladığı gibi tek tek bireyleri bir bütün olarak algılamamızı ve isteklerimizi, arzularımızı bir dereceye kadar saf dışı etmemizi sağlar. Burada istencin bütünüyle alt edilmesi, asketik kurtuluştaki istenci olumsuzlama, dinginlik, ihtiraslardan arınma halinin daimî olmasını gerektirmesi gibi, bu sanatsal kavrayışın bütünüyle devam etmesini gerektirir. Ancak bu bir deha için bile mümkün olmamakta, insanların geneli için ise imkânsız kalmaktadır. Zira Schopenhauer, sanat vasıtasıyla “tekil şeylerin genel idrakinden, ideanın idrakine geçişin mümkün olduğundan” (2020: 192) söz eder, lakin “bunun sadece istisnai olarak gerçekleştiğin[i]” (2020: 192) vurgulamaktan da geri kalmaz. Bu nedenle estetik kurtuluş söz konusu olduğunda isteme belli bir süreliğine, geçici olarak alt edilmiş olmaktadır.

7. Sonuç

Sonuç olarak, Schopenhauer'ın isteme felsefesi insanın varoluşsal güçlüklerine farklı biçimlerde yaklaşan özgün bir perspektif sunmaktadır. Schopenhauer'da isteme, insanın iradesinin, kararlarının, eylemlerinin ve yaşama mücadelesinin ne tür saiklerle kuşatılmış olduğuna ilişkin farklı bir kavrayış tarzı önerir. İnsanın, istemenin yön verdiği varoluşsal trajedisini yansıtan bir düşünce sistematiği, insana kendi karakterinin karanlık bir resmini sunar. Dünya sahnesinde sergilenen bu kötücül ve sefil oyun, her varlığın kaderini yansıtır. İnsan her ne kadar aklına müracaat etse de, kendisinde tezahür eden istemenin iradesini tecelli ettirir. İnsan arzularının esaretine çekildikçe varoluşsal mahkumiyetini her adımında perçinler. Her bir tatmin yeni bir ızdıraba dönüşür. Herkes herkesin aidiyetleriyle savaşır. Bencillik, rekabet ve mücadele bir tür olarak insanın peşini bırakmaz olur, her yeni doğan bireyde istemenin tezahürü yeni bir imkan bulur. Schopenhauer varoluşun bu trajik kavgasında, başkasını düşünebilmenin, başkasının acısını kendi içinde duyumsayabilmenin, bireyselliğin insanı ayrıştıran zincirlerini kırıp insana bir bütün olarak bakabilmenin ve genel anlamda şeylerin esas özünü kavrayabilmenin istemenin kendisine karşı koymanın önemli bir adımı olduğunu belirtir. Burada insana iki türden karşı koyma yolu açılır. İlkinde dünyanın kendisinden, istemenin taleplerinden sıyrılan asketik bir reddedişle, hayatın kendisini dinmeyen bir gayretle olumsuzlama tavrı öne çıkar. İnsan isteklerine dur dedikçe, kendisini aynı acılara iten çarkın döngüsünden sıyrılır, istemenin yol açtığı acının yerine, dirayetli bir karşı koymanın doğurduğu bilinçli bir ızdıraba teslimiyet gösterir. İnsan, istemenin iradesini kıran bir irade sergileyerek, tekil bir varlığa hapsolmuş idrakini, bütün şeylerin kendisiyle birleştirir. Artık birey, başkasıdır. İkinci karşı koyma stratejisi estetik temaşada kendisini sergiler. Sanat, zaman ve mekâna hapsolmuş yaşama mücadelesini inkıtaya uğratar. İnsanın idrakini zaman ve mekândan koparır. İdrakini ferdin tekil aidiyetinden mevcudiyetin külli manasına yükseltir. Ancak bu kavrayış insana pek nadiren bahşedildiğinden, estetik kurtuluş da çok sık tecelli etmez. Asketik kurtuluş meşakkatli estetik kurtuluş istisnaidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abelsen, P. (2009). Schopenhauer ve Budacılık, (Haz.: A. Aydoğan), *Schopenhauer*, s. 421-455, İstanbul: Say Yayınları.
- Aktaş, O. A. (2020). Çeviriye Dair, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, (Çev.: A. O. Aktaş), s. 9-37, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Atayman, V. (2006). *Schopenhauer Felsefesine Giriş: Varolmanın Acısı*, İstanbul: Donkişot Güncel Yayınlar.
- Cartwright, D. E. (2014). *Schopenhauer*, (Çev.: S. Erduman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Durant, W. (2003). *Felsefenin Öyküsü*, (Çev.: E. Gürol), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gökberk, M. (2002). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hilav, S. (1995). *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- İnam, A. (1993). Schopenhauer'da Estetik Kurtuluş, *Felsefe Dünyası*, Sayı 9, s. 8-13.
- Jacquette, D. (2005). *The Philosophy of Schopenhauer*, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Janaway, C. (2012). Maliyetini Karşılamaayan Uğraş: Hayat ya da Schopenhauer'ın Kötümserliği, (Çev.: A. Aydoğan), (Haz.: A. Aydoğan), *Hayatın Anlamı*, s. 97-143, İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2008). *Arı Usun Eleştirisi*, (Çev.: A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kaufmann, W. (1997). *İnsanı Anlamak: Goethe, Kant, Hegel*, (Çev.: A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Ketenci, T. ve Topuz M. (2009). Kant ve Nietzsche'de İsteme Kavramı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 8, s. 1-16.
- Kuçuradi, İ. (2006). *Schopenhauer ve İnsan*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Magee, B. (2000). *Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, (Çev.: A. Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Özkan, S. (2006). *Schopenhauer: Paradokslar Üzerinde Raks*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Salter, W. M. (2009). Schopenhauer, Felsefe ve Din, (Haz.: A. Aydoğan), *Schopenhauer*, s. 221-267, İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2000). *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, (Çev.: M. Söyler), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Schopenhauer, A. (2005). *Aşkın Metafizikliği*, (Çev.: V. Atayman), İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Schopenhauer, A. (2006a). Tarih Üzerine, (Çev.: M. Bal), (Haz.: D. Özlem ve G. Ateşoğlu), *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, s. 220-234, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2006b). *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*, (Çev.: M. Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2007a). *Okumak, Yazmak ve Yaşamak Üzerine*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2007b). *Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.

- Schopenhauer, A. (2007c). *Merhamet*, (Çev.: Z. Kocatürk), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2008a). *Üniversiteler ve Felsefe*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2008b). Düşünmenin Gereksindiği: Sükûnet?, (Çev.: A. Aydoğan), (Haz.: A. Aydoğan), *Düşüncenin Çağrısı*, s. 105-112, İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2008c). Kendi Kendine Düşünmesini Öğrenmek, (Çev.: A. Aydoğan), (Haz.: A. Aydoğan), *Düşüncenin Çağrısı*, s. 25-45, İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2009). Ahlak Üzerine, (Haz.: A. Aydoğan), *Schopenhauer*, s. 325-375, İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2010a). *Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2010b). *Güzelin Metafiziği: Sanatın ve Güzelin Sırları*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2011). *Okumaya ve Okumuşlara Dair*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2012a). *Bilmek ve İstemek*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2012b). *Hayatın Anlamı*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2012c). *Ölümün Anlamı*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2014). *Felsefe Tarihinden Kesitler*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2015). *İdeal ve Gerçek*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2017). *Akıl Sağlığı*, (Çev.: A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2020). *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya*, (Çev.: A. O. Aktaş), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Thilly, F. (2002). *Felsefenin Öyküsü: Çağdaş Felsefe*, (Çev.: İ. Şener), İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Young, J. (2005). *Schopenhauer*, New York: Routledge.
- Wood, A. (2009). *Kant*, (Çev.: A. Kovanlıkaya), Ankara: Dost Kitabevi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(1): 713-725, doi: 10.11616/asbi.1586034

Migration Policies and Labour Market Outcomes: Insights from Developed Countries

Göç Politikaları ve İşgücü Piyasası Sonuçları: Gelişmiş Ülkelerden Örnekler

Meltem İNCE YENİLMEZ¹ , Burak DARICI²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 10.01.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Abstract: With an emphasis on the connection between migration and labour market results in developed countries, this study investigates the economics of migration. While highlighting analytical advances through the use of instrumental variables, structural models, and natural experiments, it also underlines the difficulties in comparing results because of methodological variation. Selective immigration laws have a significant impact on the skill mix of immigrants, which helps nations like the US, Canada, and the UK fill labour shortages and spur economic growth. Although skilled migrants help native workers in industries with high demand, competition for low-skilled positions may drive down wages. The success of migrants depends on economic integration, which is impacted by language ability and credential recognition. The paper emphasises how migration can improve productivity, task specialisation, and technology uptake while promoting economic resilience.

Keywords: Migration Economics, Labour Market Outcomes, Skilled Immigration Policy, Economic Integration

&

Öz: Gelişmiş ülkelerdeki göç ve işgücü piyasası sonuçları arasındaki bağlantıya vurgu yapan bu çalışma, göç ekonomisini incelemektedir. Araç değişkenler, yapısal modeller ve doğal deneylerin kullanımı yoluyla analitik ilerlemeleri vurgularken, metodolojik çeşitlilik nedeniyle sonuçları karşılaştırmadaki zorluklarında üzerinde durmaktadır. Seçici göç yasaları, ABD, Kanada ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin işgücü açığını kapatmasına ve ekonomik büyümeyi teşvik etmesine yardımcı olan göçmenler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Vasıflı göçmenler yüksek talep olan sektörlerde yerli işçilere yardımcı olsa da, düşük vasıflı pozisyonlar için rekabet ücretleri düşürebilir. Göçmenlerin başarısı ekonomik entegrasyona bağlıdır ve bu da dil becerisi ve kimlik bilgilerinin tanınmasından etkilenir. Çalışma, göçün ekonomik dayanıklılığı teşvik ederken üretkenliği, görev uzmanlaşmasını ve teknoloji alımını nasıl geliştirebileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç Ekonomisi, İşgücü Piyasası Sonuçları, Nitelikli Göç Politikası, Ekonomik Entegrasyon

Atıf/Cite as: İnce Yenilmez, M., Darıcı, B. (2025). Migration Policies and Labour Market Outcomes: Insights from Developed Countries. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 713-725. doi: 10.11616/asbi.1586034

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Meltem İnce Yenilmez, İzmir Demokrasi Üniversitesi, meltem.inceyenilmez@idu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Burak Darıcı, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, bdarici@bandirm.edu.tr.

1. Introduction

There were 281 million International migrants in 2023 or about 3.6% of the global population, up from 51 million in 2010. Half of these migrants live in ten countries only, and one-third originated from ten countries only. Currently, the United States alone is home to approximately 51 million migrants or nearly 18% of the global total for 2023; the Mexico–United States corridor, with 11.9 million people of Mexican nationality residing in the United States, is the world’s most popular migration route. Currently, Europe hosts about 86 million immigrants or about 30% of the global migrant population; in the EU14 + UK area – about 50 million (United Nations, 2023). There is an indication that declining fertility rates in Mexico and other Latin American countries, as well as some stabilization and relative enhancement in the political and economic environment of these nations, will act to gradually lessen pressures for migration to the United States but corresponding pressures are building up in European countries. Europe is still nearly connected to migration from Africa and the Middle East nations, which have high fertility rates as well as chronic political tensions (Hanson and McIntosh, 2016).

The projected increase in international migration is associated with a rising trend of opposition to immigration escalation in many large receiving countries (Natarajan et al., 2022). People are stereotyped and most often host populations have an increased perceived percentage of immigrant populations in their respective countries. At the same time, they oversimplify migrants’ levels of education and their economic assimilation and overemphasize perceived cultural or religious differences (Alesina et al, 2019). These distorted perceptions have two implications, if more accurate information about the characteristics of migrants is to be given, hostility towards migrants is likely to be reduced and the policy on immigration is likely to be less hostile (Grigorieff et al., 2020). These are fundamental features of the current concept of migration policy because governments continue to try to control and regulate immigration while at the same time addressing the need to rebuild the workforce.

The migration policies set out by receiving countries systematically set up an overall regulation concerning the quantity and the quality of migratory flows, intending to select qualified manpower that corresponds to sectors with labour deficiencies linked to skill-biased technology change. Some developed countries such as Canada, Australia, the United States and the United Kingdom have gradually shifted towards selective immigration policies that include skilled immigrants with the special skills needed in society. These policies are important in offsetting the demand for skills in growing industries where technology is rapidly evolving, although their success highly depends on how they are framed and their complementarity to the natural self-selection that is characteristic of migration from origin regions. However, migration is not only the result of demand for immigrants in the host countries but also due to supply factors. That argues, that refugee movements and undocumented migration point to the reserves that substantial migration flows can originate outside policy frameworks of receiving countries. One example would be the hundreds of thousands of refugees from war-torn regions like Syria, Afghanistan, and Iraq that landed in Europe in 2015 and 2016. These individuals’ requests for humanitarian protection caused a redrawing of European migration maps, with some states reporting yearly fluctuations in their immigrant proportions of up to one percentage point. Similarly, the number of internally displaced refugees from Venezuela—7.5 million as of 2023—has increased the global population of people who have been forcibly displaced, which according to UNHCR reached a record high of 108.4 million in 2022 (UNHRC, 2023; Moskwa, 2024).

Unauthorised migration remains a component of migration overall; of the foreign population in each country, 11 million people are from America and 4-5 million are from Europe, making up 12–16% and 23%, respectively, of the total (Natarajan et al., 202). Many demographic changes have occurred especially where there is economic and refugee migration hence leading to increased xenophobia and nationalist movements across the world. Politicalisation of anti-immigration discourses in reactions to such as the Brexit campaign in the UK, or the Trump campaign in the US has exploited these divisions.

Knowledge of the causes and effects of international migration and the effects of various migration policies has become an important issue for research. A huge literature has now attempted to look at these dynamics

(Hanson, 2009; Kerr and Kerr, 2011; Nathan, 2014; Dustmann et al., 2016; Peri, 2016; Blau and Hunt, 2019). However, unlike other areas of research, attaining consensus in this field of study remains challenging. The mixed quality of many empirical findings can be explained by the changing nature of migration makes it extremely difficult to quantify its effects on the receiving societies. The first challenge raises the methodological problem of what constitutes a 'migration shock,' making it difficult to identify the 'treatment' group of migrants from the 'control' group who has not been affected by a migration shock (Adger et al., 2024). Moreover, the sorting of migrants within source and destination countries, regions and sectors also poses a problem in attempts to quantify the neutral impact resource flows have on economic and social welfare (Claudia et al., 2024).

To respond to such issues, several methodological approaches have been argued for utility by economists such as natural big randomized experiments, instruments in natural big experiments, and structural accounts. With the explained methods, the understanding of migration dynamics has been improved though the dispersion of more analysis methods has raised some issues on how to compare findings across research (Horton et al., 2021). More work is still being done in migration economics as a field of study but the field, to date, is by no means closed. Further advancement is yet needed and this ongoing research aims to present some developments in the field that have been made. (Özcan, 1998: 41).

2. Literature Review

The demographic changes especially in the light of economic and refugee migratory flow have thus created a new wave of nationalism and xenophobia around the globe. Such trends, as the Brexit campaign in the UK and Donald Trump in the U.S. presidential campaign, have seized upon and amplified these sentiments to mobilise people along social lines. Information on why people migrate across countries and the effects of varieties of migration policies is among the significant knowledge that has become more important to comprehend. There is now a huge literature that has attempted to look at these dynamics (Edo and Rapoport, 2019; Fasani et al., 2020). However, unlike other areas of research, attaining consensus in this field of study remains challenging. The mixed quality of many empirical findings can be explained by the changing nature of migration makes it extremely difficult to quantify its effects on the receiving societies. The first challenge raises the methodological problem of what constitutes a 'migration shock,' making it difficult to identify the 'treatment' group of migrants from the 'control' group who has not been affected by a migration shock. Further, the selection of migrant into particular countries, regions or sectors has made it difficult to predict the level of their economic and social impact. These difficulties have been approached by methodological tools such as natural experiments, instruments, and structures (De Haas, 2005; Pşivara et al., 2023). With the explained methods, the understanding of migration dynamics has been improved though the dispersion of more methods of analysis has raised some issues on how to compare findings across research. Thus, the field of migration economics as a branch of science does not leave the development process and is still far from reaching a consensus. Further advancement is yet needed and this ongoing research aims to present some developments in the field that have been made (Franco et al., 2021).

One important aspect of the relationship between immigration and labour market outcomes is economic integration. The capacity for them to be assimilated into the host economy is critical, as well, because it affects both their economic contributions and their effects on the labour market overall (De Coninck and Solano, 2023). Language competency, level of education and previous working experience are key elements that determine the degree to which economic integration can occur. Immigrants are often found to experience an 'enclave' phase, where they work in jobs which require lower qualifications (maybe because of language differences or non-recognition of foreign credentials), restricted social networking and poor access to skilled employment. Dustmann et al. (2008) also find this in the UK where highly skilled migrants sometimes face occupational downgrading when newly hired. However, a majority of immigrants do well through the labour market over time raising their economic outlook and skills variety in the economy.

The way tasks are specialized in an occupation also determines how much immigration affects labour markets. Second, immigrants may have unique skills that allow them to take jobs no one else wants and needs — but are now prohibitively expensive (Dustmann et al., 2013). For example, research by Peri and

Sparber (2009) shows that low-skilled immigrants in the US have often competed directly with native workers only for manual labour-intensive tasks — leaving open communication-intensive jobs to natives. Research indicates that this task reallocation can lead to an increase in productivity. Similar trends are evidenced in the UK, which highlights areas such as agriculture, construction and healthcare where immigrant workers undertake roles that sometimes do not attract native inhabitants. Immigration can then also be a positive based on the economic efficiency side, as it facilitates task specialisation and increases productivity.

Another important thing when assessing the impact of immigration on labour markets is its effect on technological adoption and innovation. In host societies, immigrant workers are likely to have higher levels of education and skills used in technology enhancement. One reason for this might be that, as Lewis (2011) has asserted, immigration could cause an increase in the adoption of capital-intensive technologies by sectors employing a lot of immigrants. In the UK, this is most discernible in fields such as healthcare and information technology because highly qualified immigrants have been key drivers of innovation and service delivery improvements. The introduction of new technologies is expected to produce a different set of job opportunities for both immigrants, as well as citizens that may in turn affect labour market outcomes.

Immigration also generates human capital and labour market adjustments among native workers. The immigrants in the labor immigrate may also have indirect positive wage effects on native workers as the presence of Immigrants might induce competition among natives for higher-skilled jobs, especially when they work in a segregated sector (Foged and Peri, 2016). This can create positive externalities as native workers invest in their education and training to make themselves more employable. Nevertheless, the rapidity and volume of these developments happen to be a function of how far improved your work pressure is along with the amount of instruction you may have at their disposal. For instance, in the UK it will be necessary that policies continue to support lifelong learning and vocational training if workers born there are to adapt to new labour market conditions arising from immigration.

Immigration may have positive effects, but it can also cause political opposition and societal unrest, especially during difficult economic times. Although actual data on these effects is still inconclusive, the idea that immigrants lower wages or displace native labour is a common subject in public debates. Regarding how much immigration affects natives' employment prospects and income levels, Borjas (2003) and Card (2009) present opposing perspectives. Some studies contend that the effects of immigration on wages are negligible and frequently localised, while others contend that rising competition may result in wage losses for some groups, most notably low-skilled native workers. To create policies that balance the concerns of native workers intending to maximise the economic benefits of immigration, it is imperative to comprehend these interactions.

In summary, the relationship between immigration and labour market outcomes is nuanced depending on the skill composition of migrants, substitutability with native workers (complementarity or substitution), economic assimilation processes (wage gaps convergence over time), task-specialisation patterns that could boost productivity effects from immigrants inflow, technological adoption & human capital gains. These interactions are complicated, so it is difficult to provide any definitive generalised statement on their combined effect over time across all measures of the impact that immigration might have on labour markets. However, the evidence points to immigration positively affecting productivity and economic growth when adequately managed by expanding competition — leading to more dynamic institutions able to drive new developments (Chance 2023). Yet the success of immigration policies hinges on their capacity to grasp the opportunities and meet the challenges migration presents, allowing immigrants as readily as native workers to capitalize upon positive shifts in labour markets.

3. Labour Market Development in Developed Countries: The Role of Migration

In industrialised nations, migration is becoming more widely acknowledged as a key factor influencing the growth and change of labour markets. Cross-border migration benefits local labour markets by enhancing their dynamism, promoting economic growth, and facilitating the transfer of skills and information.

Migration has had a major impact on the labour landscape in nations like the US, Germany, and Canada since it has supported innovation, addressed labour shortages, and increased demographic variety. For example, migration has helped the United States address labour shortages in many industries, including technology and healthcare (McAuliffe and Oucho, 2024).

A large number of talented migrants, especially from China and India, have filled important labour market vacancies, which has fuelled the expansion of the technology sector. To spur innovation and preserve competitive advantages, businesses like Google and Microsoft have significantly depended on highly qualified immigrant labour. A varied talent pool has not only increased output but also made it easier for new businesses and industries to arise, demonstrating the important contributions that immigrants have made to economic dynamism (Wang, 2022).

Germany is yet another noteworthy case of the effects of migration on the dynamics of labour markets. After the refugee crisis in 2015, the country experienced a dramatic surge in the number of asylum seekers, a great number of whom have already joined the labour force. Understanding the potential of these individuals to offset the scarcity of labour in particular sectors including, for example, manufacturing and construction, the German government instituted several integration programs designed to enhance the labour market entry of these refugees. Studies show that over time, the employment rates of refugees in Germany have sped up, which indicates that migration can be beneficial in alleviating demographic problems and propelling the development of the economy in advanced countries (EUAA, 2024).

Canada is a good example of a country that has an effective migration policy and more so, it was able to reap positive results concerning its labor force. The adoption of the points immigration system in the country serves to draw skilled migrants to various levels of the economy. For instance, skilled labour, especially in information technology and engineering, has greatly increased in the Canadian technology market, amongst other sectors. This has helped to bridge the shortage of skilled labour required in the economy and has also helped in the creation of several start-ups as well as other creative activities within the economy, thereby increasing the levels of employment opportunities. The Canadian model shows how the management of migration policies can benefit the migrants and the economy in return (Mahboubi, 2024).

Migration helps to diversify the population within developed nations and solves labour shortages as well, both of which have a significant impact on the labour market. For example, the workforce of the United Kingdom has benefited greatly from the considerable contributions made by migrants, especially in industries like agriculture, healthcare, and hotels (Schneider, 2023). Foreign-born workers make up a sizable share of healthcare professionals, and the National Health Service (NHS) depends largely on them. As an example of how migration can increase the resilience of labour markets in wealthy nations, consider how this demographic variety not only enriches the workforce but also improves sectors' ability to adapt to a fast-changing global economy.

Even if migration has numerous advantages, there are still issues, especially with social cohesiveness and labour market integration. Opponents frequently express worries about the possibility of local workers losing their jobs and seeing their wages suppressed. However, research from industrialised nations indicates that, when migration is managed well, the overall economic benefits—such as higher productivity and innovation—outweigh these worries (De Coninck and Solano, 2023). Achieving a balance between the economic advantages of migration and providing equitable labour market conditions for both native-born workers and migrant workers is imperative for policymakers.

In summary, migration has a critical role in shaping labour markets in industrialised nations by boosting economic expansion, resolving labour shortages, and diversifying the population. Skilled migrants have a huge impact on numerous sectors, stimulating innovation and filling important labour market gaps (ILO, 2021). Examples from the United States, Germany, Canada, and the United Kingdom demonstrate this. Developed nations must continue to manage the complex issues surrounding migration, and developing effective policies that both harness the potential of migration and solve its attendant obstacles will require a comprehensive knowledge of its economic repercussions.

4. Challenges and Opportunities of Migration to The Labour Market

Global labour markets are greatly impacted by the complicated phenomenon of migration. For the host nations, cross-border migration brings both opportunities and challenges as people migrate in pursuit of safer, more stable environments, or better economic prospects. The significance of migrants in influencing the dynamics of the labour market has increased with the interconnectedness of economies, especially in industrialised nations where skill shortages and ageing populations pose serious issues (Ozcan, 2020). To fully reap the benefits of migration, however, authorities must address the problems posed by integrating migrants into the workforce. Migration may support economic growth and assist address imbalances in the labour market.

The mismatch between the capabilities of migrants and the demands of the labour market in receiving nations is one of the main problems that migration poses. Many immigrants, especially those from low- and middle-income nations, frequently struggle to get their foreign degrees and job experience accepted in their new country. This leads to a situation called "occupational downgrading," in which people with high levels of expertise are hired for low-skilled positions that are out of line with their training or experience. In addition to decreasing the economic contributions of migrants, this underutilisation of human capital also promotes personal discontent and restricts social mobility (IOM, 2020). A waste of skill and potential results, for example, from the fact that multiple studies have demonstrated that immigrants in fields like engineering and healthcare frequently arrive unable to practise their professions.

To add to the problem of ascertaining credentials is the fact that personal competency is also a problem for many migrants, and in this case, it is being highlighted for those who are coming from non-English speaking nations. That level of proficiency determines the extent to which one can integrate into the labour market because it also affects the results of a job search and communication within the workspace (Cassidy and Dacass, 2021). Most immigrants who cannot communicate in the relevant local dialect have very few job opportunities available and are most likely to be employed in low-paying jobs that do not offer chances for career growth (Richwine, 2022). However, even if many countries implement language courses and social integration programs, their performance is not universal, with some migrants working for ages and not being able to learn working languages. They will then continue to be necrophilically doomed, against their will, dwelling in enclaves formed of visible polite abstention – elite race-based commercial and residential districts of 'pure' risk-free zones (Khorramdel et al., 2020).

In addition to that, migrants, particularly long-term ones and seasonal workers the labour market is dependent on may also be faced with another problem which is: embodied employment in more than one sector or industry. More often than not, low-skilled immigrants suffer occupational downgrading and is, for example, employed in agriculture, hospitality, and other services where native workers are unwilling to take up jobs. This can resolve the problem of labour shortages in these sectors but poses the threat of a bi-layered economy where there is a large pool of foreign workers in the shadows doing low-paying dead-end jobs with very few possibilities of ever becoming better placed. Such issues of segregation can breed internal market imbalances and foster conflict among groups within the society especially where the differences in wages are attributed to immigrants taking up all the opportunities in the job market.

Notwithstanding these obstacles, there are a lot of benefits to migration for both the receiving and sending economies. The capacity of migrants to address severe labour shortages, especially in industries that find it difficult to recruit local workers, is one of the most obvious advantages. This is particularly important in nations where immigrants are crucial to maintaining the labour force due to factors like ageing populations and dropping fertility rates. For instance, immigrants play a critical role in the healthcare industry, which is severely understaffed in many affluent nations. They work as nurses, doctors, and carers, guaranteeing that the elderly population will continue to get health services (Pecoraro and Wanner, 2019).

Additionally, migration increases productivity and innovation in the job market. Technological innovation and the emergence of new sectors are facilitated by highly trained migrants, especially those working in STEM professions. Immigrants contribute a variety of viewpoints, abilities, and ideas that can spark the

development of fresh goods and services and accelerate economic expansion. Studies have indicated that immigrants are more likely than native-born entrepreneurs to launch enterprises, which promotes economic growth and employment creation. For example, immigrant entrepreneurs have built some of the most successful technology companies in the United States and the United Kingdom, demonstrating the beneficial effects of migration on innovation (Hanson and Slaughter, 2016).

Additionally, migration can benefit native workers in the long run, especially when immigrants enhance local labour rather than replace it. Since the host economy frequently lacks the talents that immigrants bring, native workers are free to specialise in other fields (Veneri, 1999; Fall, 2018). For instance, immigrants may take on more physically demanding or manual labour in industries like construction and agriculture, freeing up native people to concentrate on areas requiring more communication. This task specialisation can boost overall economic efficiency by increasing productivity and raising salaries for both native-born and migrant workers.

Lastly, migration fosters the growth of international networks and knowledge exchange, which is advantageous to both sending and receiving nations. Migrants frequently keep in touch with their home countries, which promotes cross-border capital, knowledge, and talent exchange. Both the regions that send and receive migrants can benefit economically from these networks by encouraging trade, investment, and technology transfer (Koczan et al., 2021). Furthermore, return migration—the movement of people who have lived and worked outside and then return home with newfound knowledge and experience—can result in beneficial development outcomes for the original countries.

In conclusion, labour markets face both possibilities and challenges as a result of migration. The overall benefits of migration are substantial, especially when it comes to addressing workforce shortages, encouraging innovation, and encouraging job specialisation. However, challenges including skill mismatch, language difficulties, and labour market segmentation can impede the economic integration of migrants (Cörvers et al., 2021). Policymakers should prioritise bolstering language training programs, expanding the recognition of foreign credentials, and advocating for inclusive labour market policies that guarantee the benefits of the changing labour market environment for both native workers and migrants to fully realise the potential of migration. Migrants have the potential to significantly boost economic growth and labour market dynamism when the proper policies are in place.

5. Case Study 1: The Role of Immigration and Labour Market Insertion in The United Kingdom

In the labour market experiencing growth in the United Kingdom, immigration has been an instrumental factor accompanied by enhancements in its economy. The geographical position of the United Kingdom makes it easy for people to colonize it which has partly contributed to the escalation in the numbers of its inhabitants as a lot of them are immigrants as evidenced from history. Almost every sector from immigration has managed to provide essential manpower, for instance, in healthcare, construction transportation, and many others and has also provided an inflow of workers to counteract the impacts of an aged population – geriatric demographic shift. Nonetheless, the issue of labour market integration especially on the immigration policies after Brexit, remains to be a formidable challenge. To comprehend the consequences of immigration into the UK, both positive and negative aspects, it is important to investigate the processes of this integration.

In the Polish labour market, their foremost problem becomes the fact that their bachelor's degree does not meet the requirements of the local job demand. As a result, many highly skilled immigrants are confined from working in jobs suited to their skill level, thanks mostly to the issues over recognition of foreign qualifications and work experience. Consequently, these well-educated people may take up lower-skilled jobs, a situation referred to as occupational downgrading. The problem has been recognized in the literature as well as in government papers which recommend the need for improvement of credential recognition systems and the development of policies to better integrate immigrants into the labour force. It is, therefore, paramount to stress that the incorporation of these strategies will assist in the latter

maximizing the economic benefits of the immigrant population while promoting efficiency in the labour market.

A lack of sufficient proficiency in the English language and the ability to adjust culturally significantly limits the efforts of many immigrants in their quest to fit within the labour market in the UK. While Britain has put in place measures such as various commendable language training programs to smoothen the transition and help migrants settle in better by learning English, the success of such programs has been different. Non-native speakers often have a hard time getting communication-intensive or high-paying jobs which is a common cause of underemployment among professionals. They are also prone to lower limits in the ladder as it concerns the labour market. In contrast, when these immigrants manage to conquer such barriers, they are much more likely to settle in, for example, in the creative economy or any other fast-growth dynamic sector, and even the productivity innovativeness of the system.

Notwithstanding these issues, it is reasonable to argue that the labor market in the UK would withstand that temptation of gender parity. The immigrants, apart from bearing the burden come and enhancing the growth of sectors such as health, hospitality, and education, also come in to enhance the enrichment of the labour force. This system of immigration that came after Britain exited the European Union, makes skilled labour presumptive labour under a points system and makes it feasible to recruit foreign labour in any sector in need of it. In addition, if the appropriate measures are taken to facilitate skills, experiential knowledge and language training, the immigrant community in the UK will be better appreciated and their contribution economically more significant. When properly harnessed, immigration can boost the domestic labour force of the UK by shrinking the skills deficit, enhancing creativity and ensuring the economy stays structurally healthy over the years.

6. Case Study 2: The Impact of High-Skilled Immigration on Innovation in Technology in America

In One of the most prominent aspects of high-skilled immigration is its function in promoting innovation and growth within the economies of the United States. It is unquestionable that highly qualified immigrants, and more specifically, those within the fields of Science and Technology, Engineering and Mathematics, have advanced the technological curves and enhanced the innovation in some of the core areas. The U.S. immigration system, notably with the introduction of various programs such as the H-1B visa, has encouraged skilled migrants to come to the U.S. to work in, among other areas, the technology frontier region of the country known as Silicon Valley. These immigrants not only alleviate the shortage of professionals in the local economy but also help the country sustain its dominance in international competition. However, high-skilled immigration poses several challenges, despite its clear economic benefits.

One key constraint for most high-skilled immigrants in the U.S. is the problem of visas and the associated unpredictability concerning immigration control policies. The H-1B visa program, for instance, is subject to an annual cap which results in a large surplus of applicants hence a stringent and competitive ballot that disqualifies many deserving candidates. Also, such visas are typically short-stay in nature which breeds uncertainty amongst the immigrants making long-term career aspirations impossible. Such insecurity is likely to discourage the use of highly skilled personnel for any innovations that may require significant periods and resources invested, as both parties; individuals and firms are likely to refrain from such investments due to risks associated with visa expiry and policy changes respectively. Consequently, reforming immigration policy by incorporating more transparent processes for skilled immigrants to obtain permanent residency could prove to be critical for maintaining a nation's technological growth.

Another complication concerns the foreign credential and experience recognition. Although a great number of qualified professional immigrants arrive in the U.S. equipped with higher education and work experience, they encounter barriers prejudicing the acceptance of their skills within the American labour market. Such a disparity between their capacities and the available labour market may also lead to underemployment when immigrants are relegated to fitting jobs. This underemployment, however, not

only restricts the financial potential of such people, but it is also a waste in terms of nurturing creative ideas. These recognized issues could be addressed through appropriate credential validation and improvement of support systems, thus improving the chances of addressing the issues of technological growth enhancement through high-skilled immigration.

While such issues as these are present, it is evident that the benefits high-skilled immigration brings to the U.S. workforce are substantial. Thus, it is believed that immigrants enhance creativity and innovation, especially in areas such as biotechnology, artificial intelligence, and information technology. They have a unique mix of experiences, and educational backgrounds, and are willing to take risks and start businesses. Research has painted a clear picture of the fact that immigrants have an edge in business ownership and patenting among other major activities that underpin the growth of technology. The United States can maintain its leadership position in innovation globally and reap the economic rewards of a highly flexible and dynamic labour market by implementing an immigration policy that is more inclusive and appreciates the contributions of highly talented workers.

7. Case Study 3: Economic Integration and the Results of Migrants in the Labour Market in Canada

The strategic goal of Canada's immigration system, which is mostly achieved through its points-based immigration framework, has long been acknowledged as being to draw in skilled migrants. A variety of criteria, such as education, work history, language competence, and adaptability, are taken into consideration when evaluating applicants using this technique. Consequently, Canada has effectively assimilated a heterogeneous and exceptionally skilled immigrant worker force, so augmenting its labour market in many industries, including engineering, technology, and healthcare. By increasing productivity and innovation, the integration of talented migrants has not only helped fill labour shortages in important sectors but has also bolstered the nation's economic growth. But even with these achievements, there are still obstacles standing in the way of fully using skilled migrants' potential in Canada's labour market, particularly in their early years of residency.

The problem of credential recognition is one of the main obstacles skilled migrants encounter. A lot of immigrants, especially those coming from non-English speaking nations, have trouble getting their foreign degrees accepted by Canadian professional regulating organisations. This obstacle drives a large number of highly qualified people into professions that do not suit their skills, a practice known as "occupational downgrading." For example, because of the lengthy or strict procedures involved in recognising foreign qualifications, foreign engineers, surgeons, or lawyers may find themselves employed in lower-skilled or unrelated fields. In addition to reducing the economic contributions of skilled immigrants, this mismatch between employment and credentials causes the Canadian labour market to underutilise its human resources, underscoring a serious inefficiency in the system.

Another important factor impeding migrants' economic integration is language competency. Even though proficiency in English and French is valued in Canada's immigration system, many qualified immigrants nevertheless encounter communication difficulties when they start working. This issue primarily impacts immigrants working in fields like healthcare and education where there is a lot of connection and communication. In these situations, a lack of language skills might obstruct the progression of one's career as well as labour market mobility, making migrants susceptible to underemployment. Even with government programs to improve language training, many talented migrants' occupational downgrading takes longer than expected because to the poor pace of language acquisition, which delays their complete economic integration.

It is possible to overcome these obstacles, mostly by implementing focused policy changes. The government of Canada has implemented initiatives to expedite the process for professionals with foreign training, acknowledging the need to improve credential recognition. To further facilitate skilled migrants' entry into the workforce, continuous investments are made in language instruction and settlement assistance. In order to ensure that talented migrants integrate more quickly and make the most use of their skills, Canada can improve the economic contributions made by these migrants by removing these

impediments. Consequently, this would enhance the effectiveness of the labour market and foster continuous economic expansion, especially in industries where workers are scarce.

8. Conclusion

International migration is becoming more complex and significant, making it a key factor affecting labour markets in the countries where it is settled. The number of migrants worldwide has reached 281 million as of 2023, making up roughly 3.6% of the total population. This figure illustrates the effects of migration on regional economies in addition to the sheer volume of migration. For example, the United States, which is home to about 18% of the world's migrant population, faces both unique opportunities and obstacles when determining how to implement immigration regulations. The complex character of migration—which is reflected in the many regional dynamics—requires a thorough comprehension of the socio-political elements that influence public opinion as well as the economic contributions made by migrants. Hungary and Poland are two nations where there is a growing backlash against immigration. These countries illustrate the importance of having thoughtful conversations about the roles that migrants may play in filling labour shortages and promoting economic growth in the face of growing nationalism.

The skill composition of immigrants has a major role in shaping labour market outcomes as migration rates rise. To fill crucial skills shortages in industries like technology and healthcare, countries like the United Kingdom, Canada, and Australia have implemented selective immigration laws. For instance, Canada's Express Entry program has been successful in attracting qualified immigrants to fulfil the need for work, especially in the STEM sectors.

The labour market presents obstacles to the effective integration of these migrants, nevertheless, such as occupational downgrading caused by obstacles like limited language skills and the non-acceptance of foreign qualifications. Despite initial hardships, immigrants frequently experience upward economic mobility over time, according to longitudinal studies like those carried out by the Migration Policy Institute. This emphasises how crucial it is to have strong integration policies that enable immigrants to successfully navigate the labour market and use their abilities to support economic growth.

Moreover, migration's impact on labour market dynamics goes beyond its direct effects on employment. In industries where there is a labour shortage, immigrants usually fill key positions, freeing up native workers to specialise in fields that call for distinct skill sets. Task specialisation boosts output and encourages creativity, especially in high-tech sectors where the influx of qualified immigrants spurs the creation of new products and business strategies. Immigration and innovation are positively correlated, according to research from the National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. This is especially true in the US, where immigrant-led businesses greatly enhance scientific achievements. The relationship between immigration and technological advancement therefore highlights the need for immigration policies that correspond with the demands of the local labour market and, in the end, foster economic resilience.

Even with the many benefits of migration, issues with public opinion and societal cohesiveness still exist. Growing anti-immigration feelings have made political conflicts more intense and the creation of cogent immigration policy more difficult. These emotions are frequently based on the belief that immigrants lower wages or displace native labour. To allay these worries, programs that promote social integration and communal cohesiveness must be put into place in addition to correct information being shared on the economic contributions of migrants. Programs that encourage intercultural communication and community involvement, for instance, have been demonstrated to improve understanding between people and reduce prejudice. For migrant labourers and native workers to coexist and profit from one another, policymakers must endeavour to foster this atmosphere. Based on available data, migration can, with the right management, boost economic development, improve productivity, and create a more vibrant and diverse labour market. All of these effects can help build a more resilient economy that can adapt to changing demographics and global issues.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Algan, A., W. N., Fransen, S., Safra de Campos, R. and Clark, W. C. (2024). Migration and sustainable development. *Proc, Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 121, e2206193121.
- Alesina, A., Favero, C. and Giavazzi, F. (2019). Effects of Austerity: Expenditure- and Tax-Based Approaches, *Journal of Economic Perspectives*, 33 (2), p.141–62.
- Blau, F.D. and Hunt, J. (2019). The Economic and Fiscal Consequences of Immigration: Highlights from the National Academies Report, *Business Economics*, 54, p.173-176.
- Borjas, G. (2003). The Labour Demand Curve is Downward Sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labour Market, *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), p. 1335–1374
- Card, D. (2009). Immigration and Inequality, *American Economic Review*, 99(2), p.1–21.
- Cassidy, H. and Dacass, T. (2021). Occupational Licensing and Immigrants, *The Journal of Law and Economics*, 64(1), p.1–28.
- Chance, E. (2023). Factors Relating to Immigrants' Contributions to Economic Growth in a Country: A Literature Review, *Business*, 15, p.162-181.
- Cörvers, F., Reinold, J., Chakkar, S., Bolzonella, F., and Ronda, V. (2021). Literature review labour migration, ROA. ROA Technical Reports No. 005ROA *External Reports* Vol. WODC rapport No. 3248
- De Coninck, D. and Solano, G. (2023). Integration policies and migrants' labour market outcomes: A local perspective based on different regional configurations in the EU, *Comparative Migration Studies*, 11, p.23.
- De Haas, H. (2005). International migration, remittances and development: myths and facts, *Third World Quarterly*, 26(8), p.1269–1284.
- Dustmann, C. Frattini, T. and Preston, I. (2008). The Effect of Immigration along the Distribution of Wages, RF Berlin- CReAM Discussion Paper Series 0803, Rockwool Foundation Berlin (RF Berlin) - Centre for Research and Analysis of Migration (CReAM).
- Dustmann, C. Frattini, T. and Preston, I. (2013). The Effect of Immigration along the Distribution of Wages, *The Review of Economic Studies*, 80(1), p.145–173.

- Dustmann, C., Schönberg, U. and Stuhler, J. (2016). The Impact of Immigration: Why Do Studies Reach Such Different Results, *Journal of Economic Perspectives*, 30, p.31-56.
- Edo, A. and Rapoport, H. (2019). Minimum wages and the labour market effects of immigration, *Labor Economics*, 61, p. 101753.
- European Union Agency for Asylum (EUAA), (2024). Annual Report on the Situation of Asylum in the European Union, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fall, F. (2018). The Czech economy is thriving, but labour shortages will limit growth, OECD, ECOSCOPE-OECD Economics Department, available online: 99, <https://oecdoscope.blog/2018/07/16/the-czech-economy-is-thriving-but-labourshortages-will-limit-growth/>
- Fasani, F., Llull, J. and Tealdi, C. (2020). The economics of migration: Labour market impacts and migration policies, *Labor Economics*, 67, p.101929.
- Fernandez-Reino, M. and Rienzo, C. (2021). Migrants in the UK Labour Market: An Overview. Migration Observatory Briefing, COMPAS, University of Oxford.
- Foged, M. and Peri, G. (2016). Immigrants' Effect on Native Workers: New Analysis on Longitudinal Data, *American Economic Journal: Applied Economics*, 8 (2), p. 1–34.
- Franco Gavonel, M., Adger, W. N., Safra de Campos, R., Boyd, E., Carr, E. R., Fábos, A., Fransen, S., Jolivet, D., Zickgraf, C., Codjoe, S. NA., Abu, M., and Siddiqui, T. (2021). The migration-sustainability paradox: transformations in mobile worlds. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 49, p. 98-109.
- Fry, C., Boyd, E., Connaughton, M., Adger, W. N., Gavonel, M. F., Zickgraf, C., Fransen, S., Jolivet, D., Fábos, A. H., and Carr, E. (2024). Migrants as sustainability actors: Contrasting nation, city and migrant discourses and actions. *Global Environmental Change*, 87, Article 102860.
- Grigorieff, A., Roth, C. and Ubfal, D. (2020). Does Information Change Attitudes Toward Immigrants? *Demography* 57, p.1117–1143.
- Hanson, G.H. (2009). The Economic Consequences of the International Migration of Labor. *Annual Review of Economics*, 1, p.179-208.
- Hanson, G.H. and McIntosh, C. (2016). Is the Mediterranean the New Rio Grande? US and EU Immigration Pressures in the Long Run. *Journal of Economic Perspectives*, 30 (4), p. 57–82.
- Hanson, G.H. and Slaughter, M.J. (2016). High-Skilled Immigration and the Rise of STEM Occupations in U.S. Employment, Working paper 22623, Retrieved from: <https://www.nber.org/papers/w22623>
- Horton, R. M., de Sherbinin, A., Wrathall, D., and Oppenheimer, M. (2021). Assessing human habitability and migration. *Science* 372, p. 1279–1283.
- ILO (2021). Extending social protection to migrant workers, refugees and their families: A guide for policymakers and practitioners. Geneva: ILO, ISBN: 9789220339633.
- IOM. (2020). World Migration Report 2020. Retrieved from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
- Kerr, S.P. and Kerr, W.R. (2011). Economic Impacts of Immigration: A Survey. *Finnish Economic Papers*, 24, p.1- 32.
- Khorramdel, L., von Davier, M., Gonzalez, E. and Yamamoto, K. (2020). Plausible Values: Principles of Item Response Theory and Multiple Imputations. In: Maehler DB, Rammstedt B, editors. Large-Scale Cognitive Assessment: Analyzing PIAAC Data. Cham: *Springer International Publishing*; p. 27–47

- Koczan, Z., Pinat, M. and Rozhkov, D.L. (2021). The Impact of International Migration on Inclusive Growth: A Review, *International Monetary Fund Issue*: 088, ISBN: 9781513571966.
- Lewis, E. (2011). Immigration, Skill Mix, and Capital Skill Complementarity. *The Quarterly Journal of Economics*, 126(2), p. 1029–1069.
- Mahboubi, P. (2024). Quality over Quantity: How Canada’s Immigration System can be Catch up with its Competitors, The C.D. *Howe Institute*, Commentary No. 654, ISBN: 978-1-77881-018-3
- McAuliffe, M. and Oucho, L.A. (eds.), 2024. World Migration Report 2024. International Organization for Migration (IOM), Geneva.
- Moskwa, M. (2024). Forced displacement of Refugees, asylum-seekers, and internally displaced persons (IDPs). Retrieved from: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/forced-displacement_en
- Natarajan, A., Moslimani, M. and Lopez, M.H. (2022). Key facts about recent trends in global migration. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/12/16/key-facts-about-recent-trends-in-global-migration/>
- Ozcan, B. (2020). The relationship between immigration, labour market conditions and GDP: Evidence from the states of the USA. *Global Business and Economics Review*, 23(1).
- Pecoraro, M. and Wanner, P. (2019). Does the Recognition of Foreign Credentials Decrease the Risk of Immigrants of Being Mismatched in Education or Skills? In *Migrants and Expats: The Swiss Migration and Mobility Nexus* (p.161-186), Springer, Cham
- Peri, G. and Sparber, C. (2009). Task Specialization, Immigration, and Wages. *American Economic Journal: Applied Economics*, 1(3), p. 135–69.
- Peri, G. (2016). Immigrants Productivity and Labor Markets. *Journal of Economic Perspectives*, 30, p.1-30.
- Přívára, A., Masárová, T., and Tupá, M. (2023). Migration and Labour Market Competitiveness: The Case of EU. *Journal of Competitiveness*, 15(1), p. 131-145
- Richwine, J. (2022). Skill deficits among foreign-educated immigrants: Evidence from the U.S., *PIAAC. PLoS One*, 17(8), e0273910.
- Schneider, J. (2023). Labour migration schemes, pilot partnerships, and skills mobility initiatives in Germany, *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*, World Bank.
- United Nation (2024). Migration and asylum in Europe – 2023 interactive publication. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/migration-2023#about-this-publication>
- UNHCR (2023). Global Trends: Forced Displacement in 2023. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>
- Veneri, C. M. (1999). Can Occupational Labor Shortages Be Identified Using Available Data?, *Monthly Labor Review*, 122(3), s. 15-22. Available online: <https://www.bls.gov/opub/mlr/1999/03/art2full.pdf>
- Wang, G.Y. (2022). Talent Migration in Knowledge Economy: The Case of China's Silicon Valley, Shenzhen. *J Int Migr Integr.* 23(3), p. 1175-1196.

Butik Pastacılık Üretim Süreçlerinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği*

Evaluation of Cake Art Production Processes: The Case of İstanbul

Gül Seda AYDEMİR¹ ID, Alper KURNAZ² ID

Geliş Tarihi (Received): 20.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 29.12.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: Özel günlere verilen önemin artması ile birlikte butik pastacılık giderek rağbet gören bir alan haline dönüşmüştür. Bu alan giderek genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bu çalışmada, şeker hamurlu/butik pastaların üretim süreçlerini bu konuda bulunan kritik noktaları ve pastaların hazırlık süreci dahilinde incelemek amaçlanmaktadır. Bu amaca hizmet edebilmesi adına katılımcılara 12 soru sorulmuştur. Bu araştırma evreninin büyük olması ve rekabetin daha fazla olması sebebiyle İstanbul ilinde düzenlenmiştir. İşletmelerde görev alan kişilere sorular sorulmuş olup yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığı ile nitel bir çalışma yürütülmüştür. Ulaşılan veriler ise tema ve kodlar şeklinde ayrılarak katılımcıların cevapları ile birlikte tablo haline dönüştürülmüştür. Çalışma 25 kişi ile yapılmıştır. Katılımcılar aracılığıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular doğrultusunda Tylose eklenmesi sebebi ile sertleşen hamurun daha sonra ısıtılarak yumuşatılabileceği, ev ortamında yapılan şeker hamurunun daha çabuk kuruduğu ve figür kullanımına uygun olmadığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pasta, Pastacılık, Butik Pastacılık, Üretim Süreçleri

&

Abstract: As the importance given to special occasions increases, boutique pastry making has become an increasingly popular field. This field has increasingly expanded and diversified. The aim of the research study is to examine the production processes of sugar paste/boutique cakes within the scope of pastry. The research was organized in İstanbul due to the large commercial volume and more competition. Questions were asked to the people working in the businesses and a qualitative study was conducted through semi-structured interview forms. The data obtained was divided into themes and codes and turned into a table with the participants answers. The study starts with the literature on boutique pastry and patisserie, then comes the method section, and at the end, the results and suggestions section takes place. The study was conducted with 25 people.

Keywords: Cake, Pastry, Boutique Pastry, Production Processes

Atıf/Cite as: Aydemir, G. S., Kurnaz, A. (2025). Butik Pastacılık Üretim Süreçlerinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 726-742. doi: 10.11616/asbi.1588515

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma, Gül Seda Aydemir tarafından yazılan 'Butik Pastacılık Üretim Süreçlerinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Gül Seda Aydemir, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, aydemirgulseda@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Alper Kurnaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, alperkurnaz@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Süreç olarak pasta incelendiğinde ilk ekmeğin yapılmasının ardından farklı malzemeler ile tatlandırılması doğrultusunda ilk pastanın yapıldığı varsayılmaktadır (Karaca, Usta ve Şengül, 2011). Bazı kaynaklarda ise 1875 senesinde hediye olarak kek verilmesi ile ilk doğum günü pastasının zamanla gelenek haline geldiği yazmaktadır (Saygılı, 2016). Günümüzde yaş pastaların hazırlanması pandispanya ile olmaktadır. Bu pandispanyalar baton pasta, gato pasta ya da rulo pasta gibi farklı isimlere sahip olmakta ve farklı şekillerden oluşmaktadır. Bu çeşitleri lezzetlendirmek için bazı gıda maddelerinden faydalanılmaktadır. Bunlar meyve olduğu gibi kuru yemiş ve çeşitli çikolatalardan oluşmakta ve kişinin tercihine sunulmaktadır. Pastaların arası için hazırlanan krema ise pek çok farklı şekilde tariflerde rastlanılmaktadır.

Butik pastacılık geçen senelerde daha fazla rağbet görmüş olması ile birlikte günümüz içinde önem taşıyan bir alan olmaktadır (Aydemir ve Kurnaz, 2023). Bu pastalar, kişilerin talepleri doğrultusunda ve istekleri üzerine şekillenerek hazırlanmaktadır. Bu pastaların yapımında kullanılan şeker hamuru ise farklı renklendiricilerin ilavesi yapılmıştır. Ana madde olarak şeker ve nişasta içeren bir hamurdur. Butik pastalarda şeker hamuru pastaların dış yüzeylerinin kaplanmasında ve süslenmesinde faydalanılan bir hamur çeşididir. Elastik bir yapıya sahiptir (Sözer ve Gürşen, 2011; Açak, 2018). Şeker hamuru ile çalışırken marzipan işleme seti, kopatlara ya da silikon kalıplar gibi malzemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada yaş pasta yapım süreçleri ve butik pastacılığın kapsamı, şeker hamurlu olarak üretilen pastaların üretim süreçlerinin hazırlık ve şekillendirme süreçlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma içerisinde görüşme soruları alanında uzman kişiler ile oluşturulmasının ardından akademisyenlerden uzman görüşü alınması ile şekillendirilmiştir. Örneklem grubu olarak daha fazla kişinin hayatını sürdürmesi buna bağlı olarak ticari hacminin geniş olmasından ötürü İstanbul seçilmiştir. İstanbul'da pastacılık ve/veya butik pastacılıkla ilgilenen kişilerle görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu araştırma vasıtası ile pastacılık ve ekmekçilik alanına yazılı bir kaynak sunulacak olup özellikle literatürde butik pastacılıkla alakalı kaynak eksikliği açısından yol gösterici olması hedeflenmektedir. Nalbant Aydın'ın 2013 senesi içerisinde yayınladığı "Yeni Pazarlama Stratejileri Bağlamında Butik Pastacılık Örneği" isimli yüksek lisans tezinde butik pastacılığın pazarlanması, pazarlama stratejileri gibi konular üzerine yoğunlaşmış olup butik pastacılık kavramı ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Bu bilgilendirme içerisinde butik pastacılık kavramı ve ne olduğu anlatılmış olup üretimi ile alakalı bir konuya değinilmediği görülmektedir (Nalbant Aydın, 2013). Ulusal tez merkezinde butik pasta isimli arama yapılmasının ardından çıkan bir diğer tez 2008'de Demir tarafından yayınlanan "Yükselen Bir Hizmet Pazarlaması Uygulaması Olarak Butik Pastane İşletmeciliği ve İstanbul'daki Butik Pastaneler Üzerine Kapsamlı Bir Araştırma" isimli doktora tezinde butik pastanelerin günümüzdeki durumları, hizmet kavramı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer tezde de saptandığı gibi tezin içerisinde üretim ile alakalı bilgiye rastlanılmamıştır (Demir, 2008). Diğer literatürlerden yola çıkılsa da butik pastacılık alanında üretim süreci üzerine yapılan bir araştırmaya rastlanılmadığı, bu anlamda çalışmanın alana katkısının olduğu düşünülmektedir. Ulusal literatürde buna benzer özellikler taşıyan bir makale ve tez bulunmaması çalışmanın önemini göstermiş olmakla birlikte kendi içerisinde tartışma yapılmasına engel oluşturmuştur.

Çalışmanın içerisinde pastacılığın tarihi ve pastacılıkla ilgili bilgilere yer verildikten sonra butik pastacılık alanı ile bilgiler sunulmuştur. Aynı bölümün içerisinde butik pastacılıkta önemi bulunan şeker hamuru hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra araştırmanın yöntemi içerisinde evren, örneklem ve bulgular gibi farklı konu başlıklarına yer verilecektir. En son kısımda sonuç ve öneriler yer almaktadır.

2. Pastacılık

Pastacılık, gelişim olarak incelendiğinde ilk ekmek elde edildikten sonra ekmeğe farklı malzeme ilaveleri ile tatlandırılmasından yola çıkılarak pastacılığın başlangıç yaptığı görülmektedir. Eski zamanlarda üretimi sağlanan kekler ile ekmek arasında belirgin farkların bulunmadığı görülmektedir (Karaca, Usta ve Şengül, 2011). 100 yıldan daha kısa bir zaman içerisinde yumurtaların sarısı ve beyazı ayrılarak buna un ilavesi yaparak pandispanyalar hazırlanmaya başlamıştır (Gıda İnovasyon Merkezi, 2016). 18. yüzyılda krem şantinin Vatel tarafından bulunması ile pastacılık alanında kayda değer bir dönüşüm yaşanmıştır. Ebon Norton Horsford tarafından 1850 senesinde kabartma tozu keşfiyle kekler için farklı bir döneme

girilmiştir. 1930'lu senelerde Fransa'da pastacılık alanında çalışan GastonLenaotre tarafından hazırlanan içerisinde basit reçeteleri taşıyan pastacılık kitabı, alanında önem taşıyan eserlerdendir (Sezer,2020; Çelik, 2016; Gıda İnovasyon Merkezi, 2016). Yakın Çağ'da pastacılık tarihsel olarak 20. yüzyıl içerisinde şeflere destek sağlanması ile pastacılığa ve fırına bağlı ürünlerde yükseliş sağlanmıştır.

Türk mutfağında kekin gelişim göstermesi ise Osmanlı Dönemine uzanmaktadır. Osmanlı Dönemi içerisinde pastacılık ile uğraşmakta olan Ermeni ve Rus vatandaşları vasıtası ile kek gelişim göstermiştir fakat Anadolu'da böyle bir etki görülmemektedir (Erler, 2020; Çetin, 2020).19. yüzyılın sonları itibarıyla yayınlanmış yemek kitaplarında Ermeni harfleri ve Osmanlı Türkçesi ile Avrupai tarzda olan turta, makaron ve pandispanya gibi ürünler Osmanlı Türkçesine uyarlanarak kitaplar içerisinde yer almıştır. Cumhuriyet sonrası açılış yapan kızlara yönelik olan enstitülerin ve okullar vasıtası ile Avrupai pastacılığa has teknikler Türk mutfağının bir parçası haline dönüşmüştür (Samancı, 2013). Osmanlı Kanunnamesi'nde darı lapası olarak yer alırken Kamus-ı Türki içerisinde "hamurdan yapılan tatlı ekmek" olarak yer almıştır (Pasta Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı- Etimoloji, t.y).

İlk doğum günü pastasının 1875 senesinde hediye olarak kek verilmesi ile gelenek haline gelmiş olup mitolojik olarak pasta incelendiğinde 17. yüzyılda insanlar evlilik yolunda oldukları kişiler hakkında tatlı ve güzel rüyalar görebilmek amacıyla yastıklarının altına meyveli pasta koydukları bilinmektedir (Saygılı, 2016). Pastanın üzerine mum koyma geleneği ise Yunanlılara dayandırılmaktadır. Antik Yunan'da Artemis Tapınağı'na ay şeklinde kekler getirilmiş ve bu pastalar ay gibi parlaması amacı ile yanan mumlarla süslenmiştir (Sterling, 2017).

Endüstriyel üretim içerisinde yaş pastalar yaygın bir kek çeşididir. Yaş pastalar farklı içeriklere ve özelliklere sahip olan özellikle büyük şehirlerde yer alan pasta ve benzeri ürünlerin hizmetini sunan pastanelerin sayısının çoğalmasi ile tüketimi artan bir gıda maddesidir. Kaynaklara göre karşılığ değişebilmekle birlikte yaş pasta dikdörtgen prizma şeklinde ise *baton pasta*, çember şeklin hazırlanırsa *gato pasta* ismi verilmektedir. Kek katlanarak rulo haline getirilen pasta ise *rulo pasta* olarak anılmakta ve bunlara ek olarak *adet pastalar* bu grubun içerisinde yer almaktadır. İsimler farklılık gösterebilir de ortak nokta hepsinin pandispanya ve kremanın birleşimi ile elde edilmesidir (Kapucuoğlu ve Karaca, 2021).

3. Butik Pastacılık

Butik pasta, pastacılık içerisinde rağbet gören bir çeşit olmakla birlikte günümüzde de bireylerin özel günleri için tercih edilmektedir (Aydemir ve Kurnaz, 2023). Butik pasta kavramının tam olarak karşılığ şeker hamurunu içermeyip tamamen kişiye özel olarak hazırlanan pastalara karşılık gelmektedir. Bu pastalar hazır olarak satışa sunulan pastalara göre ücretleri daha yüksek olmaktadır. Bu pastaların fabrika ile üretime uygun olmadığı gibi bekletilmesi de mümkün olmayan bir türdür (Taylan, t.y.; Pastasipariset, t.y.; Ustala Blog, 2020; Olgun, 2020).

Şeker hamuru tarihsel geçmiş olarak araştırıldığında pastacılar tarafından kullanıma girdiği zaman aralığı tam olarak bilinmemektedir (Yücel Güngör ve Geçkil, 2021). 14. yüzyıla ait İngiliz mutfağı el yazmalarından olan Curve on Inglysch isimli kitapta ilk kez şeker hamuru geçmektedir (Katharine,2016). 1555 yılına ait en eski Fransızlara ait şekerleme kitabında su ve şeker ile yumuşatılmış bir çeşit sakız ilavesi ile hazırlanan "gumpaste" ismiyle geçen şeker hamurunun tarifi yer almaktadır. Careme tarafından ünlü olan katedrallerin masalarını süslenmesi amacıyla mimari canlandırmaların şeker hamuru aracılığı yapıyor olması şeker hamurunun tekrardan bir moda unsuru haline gelmesini sağlamıştır. Zamanın ilerlemesi ile birlikte 1930'lu senelerde HauteCuisine akımının son bulması ile masaların şeker hamuru ile yapılan heykellerle süslenmesinin modası popülerliğini kaybetmiştir (Davidson ve Jaine, 2014).

Şeker hamuru yaygın olarak bilinmekle birlikte aynı hamur için fondan kavramı da kullanılmaktadır. Özellikle düğün ve benzeri nişan gibi etkinliklerde ya da doğum günü gibi özel günlerde tercih edilmekle beraber kurabiye veya keklerde dekor amacı ile faydalanılan bir hamur çeşididir (Liva, 2022; Küçükgül, 2022). Ana malzeme olarak şeker ve nişasta içermekte ve renklendirilmesi amacı ile içerisinde çeşitli renklendiriciler ilave edilmektedir. (Açak, 2018). Hamur endüstriyel olarak alınabileceği gibi evde de

hazırlanması mümkündür. Ev ortamında hazırlandığında içerisinde toz jelatin, glikoz şurubu, pudra şekeri ve hazırlayan kişinin isteğine göre bir katkı maddesi olan tylose eklenebilmektedir. Şeker hamuru bayatlama görülme-yen bir ürün olup hamurun ömrünün azalmasına sebep olan şey hamurda sertleşme görülmesidir. Hamurda sertleşmeye sebep olan, hamurun hava ile temas etmesidir (Sözer ve Gürşen, 2011). Hava ile teması kesilerek muhafazası sağlanmalıdır. Şeker hamurunun kuru ve serin bir ortamda depolanması gerekmektedir. Ürünün doğrudan güneş ışığına bırakılmaması da önerilmektedir. Oda sıcaklığı içerisinde muhafaza edilmesi mümkün bir üründür (Çubuk, 2022).

Şeker hamuru renklendirme: Endüstriyel olarak satın alınan şeker hamurları içerisinde elde etmek istenen renkler bulunabilmektedir. Evde düz beyaz şeker hamuru üretiminde ise içerisinde gıda boyası ilaveleri ile renklendirme imkânı bulunmaktadır. Şeker hamurunun renklendirilmesi amacıyla toz, sıvı, jel boyalar ve hamurun kendisinden faydalanılabilmektedir (Güngör ve Geçkil, 2021). Gıda boyaları çoğunlukla çok yoğun olduğundan ilk başta az miktar ilavesi sağlanmalıdır. Boyalarda doyum noktaları bulunmaktadır. Sıvı formda bulunan boyalar hamuru cıvıtabilirken toz formdakilerini ise hamura yedirmekte zorluklar görülebilmektedir (Sözer ve Gürşen, 2011). Jel boya ise ürünün yapısının bozulmaması açısından fayda sağlamaktadır (Şeker&Sugar, t.y.). Hamur renklendirmesinde ise iki ayrı renk ya da daha fazla hamur tonlarını karıştırarak istenilen renk elde edilmektedir. Bu duruma beyaz hamurun içerisinde az miktar siyah eklenmesi ile gri elde edilmesi örneklendirilebilir.

Şeker hamuru ile çalışırken dikkat edilmesi gerekenler (Tuğcu,2018; Liva, 2022; Küçükgül, 2022):

1. Hamur hava ile temas ettiğinde sertleşme gözükeceğinden hava ile temasının kesilmesi sağlanmalıdır.
2. Pasta üzerine şeker hamuru ile kaplama yaptıktan sonra figür ya da üzerine eklenen motiflerin/çıkartmaların düşmesini engellenmesi amacıyla fırça ile ıslatılması gerekmektedir.
3. Yapıştırma işlemi için su ve yenilebilir tutkaldan faydalanılabilir.
4. Şeker su ile temasında eriyebileceği için dikkat edilmelidir.
5. Sprey yağ, buğday nişastası veya mısır nişastası ile şeker hamuru açılabilceği gibi dokusu sebebi ile mısır nişastası daha rahat çalışmaya olanak sağlamaktadır.
6. Şeker hamuru pürüzsüz olana kadar yoğrulması sağlanmalıdır.
7. Hamur yeteri kadar alındıktan sonra el ısısı ile yumuşatılmalıdır.
8. Hamurun yumuşaması sağlandıktan sonra açılmalıdır.
9. Gıda boyası her yere yayılabilecek potansiyele sahip olmasından dolayı dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır.
10. Pastanın en tepesinin pasta ütüsü ile düzeltilmesi sağlanmalıdır. Bu işlemin yapılmasının nedenin hava çıkması ve bombe oluşumunu engellemektir.

Şeker hamuru çalışırken kullanılan bazı ekipmanlar: Şeker hamurunda faydalanılan ekipmanlar Tablo 1. aracılığı ile sunulmuştur.

Tablo 1:Ekipmanlar

Gıda Boyası	Gıdalarının renklendirilmesi veya renk vermesini sağlamak için eklenebilmektedir. Hamurlarda kullanıldığı gibi kremalarda ilave edilebilmektedir (Atlı, 2010).
Şeffaf Tutkalı	Gıda Tutkal bir fırça aracılığı ile yapıştırılmak istenen ürünleri yapıştırmak veya süslemeleri sabitlemek için faydalanılmaktadır (Toptan Pasta Malzemeleri, t.y.)
Beyaz Tutkalı	Gıda Kaplama, dekor ve figür sabitlemek aracılığı ile kullanılmasına ek olarak strafor kaplamalarında da görev almaktadır. Hızlı kuruma özelliği bulunmaktadır ve kurudukça rengi şeffaflaşmaktadır (Şeker&Sugar, t.y.).
CmcTylose	Hamuru sertleştirmek için dik duran figürler için faydalanılmaktadır. Sertleştirme amacının yanı sıra içerisinde su ilavesi yaparak jel yapıya dönüştürülür. Bu özelliği ise ürünleri yapıştırmak amacı ile kullanılmaktadır (Şeker&Sugar, t.y.).
Yenilebilir Vernik Glaze	Şeker hamuru, pasta gibi yenilebilir olan ürünlerin parlatılması için kullanılmaktadır (Eminönü Çarşı, t.y.).

Gıda katkı maddeleri günümüzde rol oynamakla birlikte talepler doğrultusunda daha da çeşitlenmektedir. Tablo 1 içerisinde butik pastacılık içerisinde faydalanılan bazı gıda katkı maddeleri ve kullanım alanlarına yer verilmiştir.

Ekipman olarak bir diğer faydalanılan ürün dijital terazilerdir. Ekranlarının üzerinde dijital bir ekran yer almakta ve en hassas ölçümlerin bile yapılmasına imkân vermektedir (The Culinary Institute of America, 2009). Sıkma torbaları ise çeşitli ebatlarda satışa sunulmakta ve yıkanabilen/tek kullanımlık olarak kullanılmaktadır. Bunların haricinde parşömeden kâğıt külahlar bulunmaktadır. Hazır olarak ya da şeflerin kendileri tarafından hazırlanabilmektedir (Malgieri, 2008). Spatulalar ise hamuru karıştırmak, havalandırılmasını sağlamak ya da dökmek amacı ile kullanılmaktadır. Kullanımı sadece bunlarla sınırlı kalmayıp kaselerin dibinin sıyrılmasına da olanak vermektedir (Galucci ve Thomas, 2018). Çırpma teli ise bir diğer önemli ekipmandır. Kek hamurunun çırpılması, yumurtanın köpürtülmesi gibi işlemlerde kullanılmaktadır. Karıştırma anında ürünün sahip olduğu havayı içerisine hapsederek kabarmasını sağlamaktadır (Gisslen, 2017).

4. Yöntem

Bu çalışmada yaş pasta yapım süreçleri ve butik pastacılığın kapsamı, şeker hamurlu olarak üretilen pastaların üretim süreçlerinin hazırlık ve şekillendirme süreçlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında pastacı ve butik pastacıları içeren 25 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılara araştırmanın amaçları sözlü ve yazılı olarak belirtilmiş ve gönüllü onam formları imzalatılmıştır. Araştırmanın evreni olarak Türkiye'nin en yüksek nüfusa sahip olması, ticari hacminin büyük olması, farklı birçok kişiye hitap etmesi, rekabete daha açık olması gibi faktörlerden dolayı İstanbul ili seçilmiştir. Bu çalışmada yaş pasta yapım süreçleri ve butik pastacılığın kapsamı, şeker hamurlu olarak üretilen pastaların üretim süreçlerinin hazırlık ve şekillendirme süreçlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. İstanbul'da pastacılık ve/veya butik pastacılıkla ilgilenen kişilerle görüşme tekniği uygulanarak önceden hazırlanmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formları sunularak butik pastacılık üretim süreçlerinin üzerine görüşler ve tutumlar incelenmeye çalışılmıştır.

Görüşme yapılan işletmeler amaçlı örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. "Amaçlı örnekleme, olasılık temelli olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanıyan amaçlı örnekleme, belli ölçütleri karşılayan veya belirli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istendiğinde tercih edilmektedir." (Koç Başaran, 2017). Amaçlı örnekleme yöntemi ile İstanbul ilinde farklı bölgelerde butik pastacılık hizmeti veren pastanelerde bulunan ustalar ile görüşme yapılmıştır. Aynı zaman aralığında sosyal medya aracılığı ile İstanbul'da bu işi profesyonel olarak yapan kişilere ulaşılmış ve görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın kapsamı dâhilinde çalışmada nitel desen tercih edilmiştir. Görüşme yapılan ustaların butik pastacılıkta üretim süreçlerine ilişkin deneyimlerini derinlemesine çözümlmek için fenomenoloji modeli seçilmiştir. Fenomenolojik çözümleme bilimi aynı zamanda "olgu bilim" ya da "görüngübilim" olarak bilinmektedir. Bu model içerisinde amaç aslında farkında olunan fakat bunula alakalı derinlemesine bir algıya sahip olunmaması durumuna kullanılmaktadır. Öze ulaşma çabası içerisinde, deneyimlerin ne anlama geldiği ile ilgilenen bir araştırma modelidir. Sonuca ulaşabilmek için bireyde sahip olunan düşünceler, duygular ve algılar üzerine inceleme içermektedir (Şimşek, 2018). Araştırma verilerini elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile süreç yürütülmüştür. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı görüşme sorularını hazır hale getirmektedir. Araştırmayı yapan kişi görüşmeler yapıldığı esnada görüşmenin akışına göre yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilmektedir veya kişinin yanıtlarını detaylandırmasını isteyebilmektedir. Eğer katılımcı bir cevabı yanıtlarken diğer bir sorununda cevabını almışsa araştırmacı bu soruyu sormayabilir. Bu teknik araştırmacının sorularını önceden hazırlaması dolayısıyla kolaylık ve sistemli bir çalışmaya imkân vermektedir (Türnüklü, 2000).

Çalışma süreci içerisinde örnekleme uygun olarak 25 kişiye verileri elde etmek amaçlı sorular sorulmuştur. Bu çalışmanın içerisinde pastacıların ve butik pasta ustalarının verdiği cevaplar sistemli olarak araştırarak betimsel analiz yöntemi vasıtasıyla yapılmıştır. "Betimsel analiz çalışma sonrasında toplanan verilerin önceden belirlenen temalara göre özetlemesini sağlayabildiği nitel analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüşmecilerin söylemlerini ya da davranışlarını doğrudan alıntı yapabilir. Bu analiz türünde

amaç araştırma sonunda elde edilen bulguları okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış şekilde yansıtabilmektedir” (Özdemir, 2010). Sorulardan alınan yanıtlar ile temalar ve kodlara göre çözümleme yapılmıştır. Bu çözümler ile bulgular yorumlanarak analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorular katılımcılara sorulmuştur:

1. Ev ortamında hazırlanan şeker hamuru ile ticari olarak hazırlanan şeker hamuru kaplama ya da figür yapımında kullanıldığında iki tür hamur arasında ne gibi farklar oluşmaktadır?
2. Şeker hamuru neden nişasta ile daha rahat açılma sağlar?
3. Şeker hamuru üzerine boyama yaparken dikkat edilmesi gereken noktalar nelerdir?
4. Şeker hamuru neden çatlama yapmaktadır?
5. Pasta kaplama sırasında oluşan hava kabarcıklarını azaltma veya ortadan kaldırma yöntemleri nelerdir?
6. Şeker hamuru marka tercihinizi hangi kriterler belirlemektedir?
7. Şeker hamurunu kendiniz tüketmekte misiniz?
8. Pandispanya hamurunun pişirme ısısı nedir?
9. Temel pandispanya hamurunda hangi tür kabartma işlemi uygulanır?
10. Pişmiş pandispanyanın kontrol noktaları nelerdir?
11. Pandispanyanın muhafaza süresi ne kadardır?
12. Kakaolu ve vanilyalı pandispanyanın farkı nedir?

Görüşmelerde kullanılacak olan soruların hazırlanması aşaması içerisinde gerekli literatür taraması yapılmış ve çalışma alanı içerisinde yer alan pastacı/butik pastacılar ile görüşülmüş ve görüşme soruları saptanmıştır. Uzman görüşleri ile sorularda gereken düzenlemeler sağlanmış ve daha sonra hedef doğrultusunda oluşturulan sorular alanında uzman akademisyenlere sunulmuştur. Akademisyenler soruların yeterliliği hakkında fikir paylaşımı yapmış ve son şeklinin alınması sağlanmıştır. Oluşturulan soru formu Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'na sunulularak Protokol NO. 2022/288 ile 27.06.2022 tarihli ve 2022/07 toplantısında değerlendirilerek etik olarak uygun bulunmuştur.

5. Bulgular ve Tartışma

Çalışma kapsamında bulgular doğrultusunda 12 temaya ve 32 koda içerisine ulaşılmıştır. Yapılan görüşmeler kişilerin kendi özgün düşünceleri ve tecrübelerine dayandığı için kişilere ve işletmelere dair kişileri açıklayıcı bilgilere yer verilmemiştir.

Tablo 2 içerisinde kişilere ait demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2: Demografik Bilgiler

Kişi	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Kişinin Yaşı
P1	Kadın	Üniversite	40
P2	Erkek	İlkokul	48
P3	Kadın	Lise	23
P4	Kadın	Üniversite	37
P5	Kadın	Lise	35
P6	Erkek	İlkokul	75
P7	Kadın	Lise	46
P8	Kadın	Üniversite	42
P9	Erkek	Üniversite	33
P10	Erkek	İlkokul	48
P11	Erkek	Lise	22
P12	Erkek	İlkokul	45
P13	Kadın	Lise	32
P14	Erkek	Lise	44
P15	Erkek	Lise	44
P16	Kadın	Üniversite	25
P17	Kadın	Üniversite	45

Butik Pastacılık Üretim Süreçlerinin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği
Evaluation of Cake Art Production Processes: The Case of İstanbul

P18	Erkek	Üniversite	23
P19	Kadın	Üniversite	27
P20	Kadın	Üniversite	31
P21	Kadın	Üniversite	34
P22	Kadın	Üniversite	24
P23	Kadın	Lise/Özel Meslek Kursları	55
P24	Kadın	Üniversite	30
P25	Erkek	İlkokul	36

Görüşme yapılan kişiler arasında butik pastacılıkta çok üst düzey eğitim verenlerden de temel olarak çalışan kişilerden de faydalanılmıştır. Sadece pastacılıkla ilgilenen olduğu gibi sadece butik pastacılıkla ilgilenen kişilerle de görüşmeler yapılmıştır.

Tablo 2’de araştırmaya dahil olan 25 katılımcının %60’ını kadın, %40 oranını ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcılar yaş olarak incelendiğinde yaşları 35-49 arasındaki grup %48 ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. Katılımcıları meslek grupları içerisinde %64 oran ile şeker hamuru ağırlıklı çalışan kişiler oluşturmaktadır. Ardından %32 oran ile pasta ustaları gelmektedir. Son olarak %4 oran ile firma sahibi bulunmaktadır. Katılımcılar sadece tek gruba dahil edilmiştir.

Bu bölümün içerisinde araştırma kapsamında elde edilen bulgular tema ve kodlara ayrılmış ve öne çıkan örnek alıntılardan bazılarının yer verilmiştir. Ev ortamında yapılan şeker hamuru ile ticari olan arasındaki farkın belirlenmesi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 3 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: Ev Ortamında Hazırlanan Şeker Hamuru ve Ticari Olan Şeker Hamurunun Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Ev Ortamında Hazırlanan Şeker Hamuru ile Ticari Hamur Arasındaki Kullanım Farkını Saptamak	Daha çabuk kuruması ve figüre uygun olmaması (10)	<p>“Figür yaparken ve kaplamada asla kullanılmaz çatlama yapar (P1).”</p> <p>“Ev ortamındaki daha çabuk kurur ve elastikiyetini daha çabuk kaybeder ama ticari daha rahat şekil alır, çabuk donmaz ve daha rahat kaplamaya müsaittir (P4).”</p> <p>“Biri sert biri yumuşak olur pasta kaplamada zor olur (P25).”</p>
	Yapısında farklılıklar bulunması (4)	<p>“Ticari olarak yapılan daha serttir evde hazırlanan daha şeffaf ve yumuşak bir hamurdur (P3).”</p> <p>“Evdeki daha yumuşak yapıda oluyor (P8).”</p> <p>“Ev ortamında kullanılan daha cıvık ve ele daha çok yapışır (P16).”</p>
	Kimyasal içerik farklılığının bulunması (4)	<p>“Ticari ürünlerin içerisinde koruyucu madde içerir ve fabrikasyon usulü üretilir. Ev de yapılan ürünlerde kullanılan pudra şekerini inceliği ve kullanılan bağlayıcılar önemlidir (P14).”</p>
	Ev ortamında şeker hamuru üretilmemesi (1)	<p>“Ev ortamında şeker hamuru yapılmaz (P9).”</p>

Tablo 3 incelendiğinde çalışma örnekleminde bulunan katılımcıların ev ortamında hazırlanan şeker hamuru ile ticari olarak hazırlanan şeker hamuru kaplama ya da figür yapımında kullanıldığında iki tür hamur arasında ne gibi farklar görüldüğünün öğrenmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema “Ev Ortamında Hazırlanan Şeker Hamuru ile Ticari Hamur Arasındaki Kullanım Farkını Saptamak” olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 4 ayrı kod oluşturulmuştur. Verilen cevaplardan en yoğun kod “Daha çabuk kuruması ve figüre uygun olmaması” kodudur. Bu kod ile katılımcılar ev ortamında yapılan şeker hamurunun daha çabuk kurduğunu ve figür için uygun olmadığını vurgulamışlardır. Daha çabuk kuruması ve figüre uygun olmaması kodundan sonra eşit katılımla “Yapısında farklılıklar bulunması” ve “Kimyasal içerik farklılığının bulunması” kodu gelmektedir. Tek bir katılımcı ile “Ev ortamında şeker hamuru üretilmemesi” kodu oluşturulmuştur.

Şeker hamuru neden nişasta ile daha rahat açıldığının belirlenmesi amacı ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 4 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Şeker Hamuru ve Nişasta İlişkisi

Tema	Kod	Alıntı
Şeker Hamuru ve Nişasta	Yapışmayı engelleyerek daha kolay açılmasını sağlaması (15)	"Zemine yapışmamasını sağlar (P3)." "Pamuksu ve pürüzsüz olduğu için hamurla kullanımı kolaylaştırır (P9)." "Yağ yere yapışır nişasta tutunmayı engeller ve daha kolay açılır (P16)." "Şeker hamurunun içerisinde yağ var insanın eline yapışır artı içinde şeker var nişasta yapışmayı engelliyor (P23).

Tablo 4 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların şeker hamurunun neden nişasta ile daha rahat açılma sağladığının öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema "Şeker Hamuru ve Nişasta" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 5 ayrı kod oluşturulmuştur. Verilen cevaplardan en yoğun kod "Yapışmayı engelleyerek daha kolay açılmasını sağlaması" kodudur. Bu kod da katılımcılar nişastanın şeker hamurunun üzerinde kolay açılmasına yardımcı olması üzerinde durmuştur.

Şeker hamuru üzerine boyama yaparken dikkat edilmesi gereken noktaların belirlenmesi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 5 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5: Şeker Hamuru Üzerine Boyama Yaparken Dikkat Edilecek Noktaların Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Şeker Hamuru Üzerine Boyama	Boya Tercihi (11)	"Şekeri eritmemesi için boyanın çok sulu olmaması gerekiyor. Alkol ile açılması uygundur alkol daha çabuk uçtuğu için bu sebeple daha çabuk kurur (P3)." "Su bazlı olması daha çabuk kuruyor (P7)." "Jel boyama kullanılmalı (P13)." "Oda sıcaklığı değil daha soğuk bir ortam seçilmelidir (P15)." "Pasta yeni kaplandıysa nemlenmemesinin sağlanması gerekiyor eğer toz boya ile yapılacaksa. Sıvı boya ise ekstra bir şeye dikkat etmeye gerek yok (P23)." "Kalite ve renk tonu farkı (P25)."
	Su ve nem (4)	"Su ve nem (P1)." "Su içeriğine dikkat etmeli (P16)."
	Teknik yorum (2)	"Bir noktaya yoğun bir şekilde boyama yaparak hamurun dokusunu bozmamaya dikkat edilmelidir (P12)." "Boyama tekniğinde renk geçişimleri, perspektif ve desen çizimi bilinmesi gerekir (P24)."

Tablo 5 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların şeker hamuru üzerine boyama yaparken dikkat edilmesi gereken noktaların öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema "Şeker Hamuru Üzerine Boyama" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 3 ayrı kod oluşturulmuştur. Verilen cevaplardan en yoğun kod "Boya Tercihi" kodudur. Bu konuda katılımcılar ortak görüşe varamamıştır. Diğer en yoğun kod ise "Su ve nem" kodudur. Bu kod katılımcıların suya ve nem durumuna dikkat çektiğini göstermiştir. Bir diğer kod ise "Teknik Yorum" kodudur.

Şeker hamurunda çatlama sorununun görülmesi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 6 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6: Şeker Hamurunda Çatlama Sorununun Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Şeker Hamurunun Çatlaması	Hamurun iyi yoğrulmaması ya da bekletilmesi (9)	<i>"Az yoğrulmasından kaynaklanabilir (P5)." "Uzun süre beklerse çatlama görülebilir (P10)." "Yumuşatılmasının yeterli olmaması ya da kalın pudra şekeri kullanımına bağlı gelişebilir (P14)."</i>
	Hamurun kalitesine bağlı gelişmesi (5)	<i>"Hamurun kalitesinden, iyi kalitedeki hamur çatlama yapmaz (P2)." "İçeriğindeki maddelerden ötürü, içerisindeki boyalar çok etkiliyor (P7)."</i>
	Hamurun ortamından veya ısıdan kaynaklanması (3)	<i>"Ortam kurudur, klima direkt vurduğunda gibi etkenlerden etkilenir (P1)." "Hamur çok ısıtıldıysa da çatlama yapar (P4)."</i>

Tablo 6 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların şeker hamuru neden çatlama yaptığının öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile oluşturulan tema "Şeker Hamurunun Çatlaması" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 3 farklı kod oluşturulmuştur. En yoğun kod "Hamurun iyi yoğrulmaması ya da bekletilmesi" kodudur. Bu konuda katılımcılar hamurun iyi yoğrulmadığı takdirde çatlama görülebileceğini belirtmişlerdir. En çok söylenen kodlardan bir diğeri ise "Hamurun kalitesine bağlı gelişmesi" kodudur.

Pasta kaplama sırasında oluşan hava kabarcıklarını azaltması ya da ortadan kaldırması yöntemleri ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 7 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7: Hava Kabarcıklarını Azaltma/Ortadan Kaldırma Yöntemlerinin Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Hava Kabarcıklarını Yok Etme	İğne veya kürdan gibi sivri uçlu bir cisim sayesinde/İyi bir yoğurma işlemi yapılması (17)	<i>"Kürdan ya da toplu iğne. Hamur iyice sıkıştırıldığı zaman sorun ortadan kalkıyor (P9)." "Ütü ile düzeltilmeli ve iyi yoğurma ile hava önlenir (P10, P11)." "İğne ucuyla hava kabarcıkları delinip, ütü ile düzeltilir (P12)." "Sivri bir şey ile giderilebilir (P13)." "Eğer pasta kaplandıktan sonra kabarcık oluştuysa sivri uçlu bir şeyle kabarcıklar söndürülür. Hamuru yoğururken çok hava girişi yapılmamalıdır (P15)."</i>

Tablo 7 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların pasta kaplama sırasında oluşan hava kabarcıklarını azaltma veya ortadan kaldırma yöntemlerinin öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema "Hava Kabarcıklarını Yok Etme" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan tek kod oluşturulmuştur. Bu kod "İğne veya kürdan gibi sivri uçlu bir cisim sayesinde/İyi bir yoğurma işlemi yapılması" kodudur. Bu konuda katılımcılar ortak bir sonuca varmışlardır.

Katılımcıların şeker hamuru marka tercihlerinin öğrenilmesi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 8 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 8: Şeker Hamuru Marka Tercihlerinin Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
	Pek çok değişkenin değerlendirilmesi (12)	<i>"Yapışmaması, vıcık vıcık olmaması, bir anda donması, çürüme oranları belirleyici olmaktadır (P1)." "Esnekliği, renkleri, kaplarken çatlama rol oynar (P3,P23)." "Dokusu, görünüşü, renk ve kullanılabilir alanda uygunluğu saptanıp marka tercihi yapılır (P12)."</i>

Şeker Hamurunda Marka Tercih	
	"Tavsiye ve deneyim, kaplama da çatlama durumu, fiğüre uygunluk (P15)." "Lezzetli, pürüzsüz ve parlayabilen dokuda, esnek, kolay şekil alabilen aynı zamanda hızlı kuruyabilen yapıda olması, pasta yaparken çatlak ve yırtıklara sebep olmayacak hamur tercihimdir (P20)."
Hamurun kalitesinin belirlenmesi (4)	"Kalitesi (P2,P9,P10)."
Hamurun markasının belirleyici rol oynaması (2)	"Marka (P7, P16)."
Fiyat aralığı (1)	"Fiyat endeksli (P14)."

Tablo 8 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların şeker hamuru marka tercihinizi hangi kriterler olduğunun öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile oluşturulan tema "Şeker Hamurunda Marka Tercih" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 4 kod oluşturulmuştur. En yoğun olan kod "Pek çok değişkenin değerlendirilmesi" kodudur. Diğer kodlar 'da tablo içerisinde alıntılar ile gösterilmiştir. Günümüzde çok fazla sayıda şeker hamuru üreticisi bulunmakta ve aralarında bazı farklar bulunabilmektedir. Bu sebeple katılımcılar hamur seçimlerinde farklı kriterlerin etkili oldukları alınan cevaplarda rastlanmıştır.

Katılımcıların şeker hamuru tüketimi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 9 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 9: Katılımcıların Şeker Hamuru Tüketiminin Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Şeker Hamurunu Pastacılar Arasında Tüketimi	Hayır (10)	"Hayır tüketmiyorum. (P1,P3)."
	Evet (8)	"Tüketiyorum." (P2)."

Tablo 9 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan katılımcıların şeker hamurunu kendileri tükettiklerinin öğrenilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile oluşturulan tema "Şeker Hamurunu Pastacılar Arasında Tüketimi" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 2 kod oluşturulmuştur. En yoğun olan kod "Hayır, tüketmiyorum" kodudur. Ortak bir karar olmadığı, kişisel tercihlere dayandığı görülmektedir.

Pandispanya hamurunun pişirilme ısıyla ilişkili kod ve alıntılar Tablo 10 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10:Pandispanya Hamurunun Pişirilme Isısının Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Pandispanya Hamurunun Pişirme Isısını Saptama	160-180°C aralığı (17)	"Fırından fırına değişir. 160°C genelde (P2)." "180°C (P3, P4, P5)." "180°C fırına göre değişir (P10)."
		"Genel kabul gören pişirme sıcaklığı 160-170 santigrat arasında olmakla beraber bazı kaynaklarda pişirme işleminin 180 santigrat ile başlayıp daha sonra 160-170 santigrat derecelere çekildiği bilgilerine rastlanılmaktadır. Bunun sebebi ise yüksek yapıda olan pandispanyalarda daha iyi bir pişirme hedeflenmesidir (P21)."
	150-175°C aralığı (2)	"150°C her fırın farklı pişiriyor (P13)." "Reçeteye ve pişecek ürünün çapına bağlı olarak 150-175°C değişir (P14)."

Tablo 10 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan kişilerin pandispanya hamurunun pişirilme ısısının değerlendirilmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema "Pandispanya Hamurunun Pişirme Isısını Saptama" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 2 farklı kod oluşturulmuştur. En yoğun kod "160-180°C" kodudur. Bir diğer en çok söylenen kod ise "150-175°C" kodudur. Sabit bir derece verilmemekle birlikte alışkanlıklara ve tecrübeye dayandığı gözlemlenmiştir.

Temel pandispanya hamurunda uygulanan kabartma işlemi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 11 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 11: Temel Pandispanya Hamurunda Uygulanan Kabartma İşleminin Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Pandispanya Hamurunda Kabartma İşlemi	Katkı maddesi olan kabartıcı ürünler eklenmesi (12)	"Endüstriyel kabartıcı madde ekleyerek kabartma yapıyoruz (P2,P4,P15,P23)."
	Çırpma işlemi uygulanması (6)	"Makine aracılığı uzun çırpma işlemi uyguluyorum (P1)." "Fransızlar tarafından 'genoise' olarak adlandırılan en temel klasik pandispanya kabartıcı olarak herhangi bir dış ürün içermemektedir. Tamamen fiziksel bir kabarma oluşturulur bu da hamur çırpılarak sağlanır (P21)." "Eros yöntemi uygulanmaktadır. Meringue ve yumurta sarıları karışımları kuru malzemeye karıştırılarak yapılmaktadır (P24)."

Tablo 11 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan kişilerin temel pandispanya hamurunda uygulanan kabartma işlemi belirlemek amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile oluşturulan tema "Pandispanya Hamurunda Kabartma İşlemi" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 2 farklı kod oluşturulmuştur. En yoğun kod "Katkı maddesi olan kabartıcı ürünler eklenmesi" kodudur. Katılımcılar pandispanya hamurunu katkı maddesiyle kabarttıklarını belirtmişlerdir. Bir diğer kod "Çırpma işlemi uygulanması" kodudur.

Pişmiş pandispanyanın kontrol noktasını belirleme ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 12 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 12: Pişmiş Pandispanyanın Kontrol Noktalarının Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Pandispanya Kontrol Noktası	Elle bastırma /Kürdan (Çöp şiş/bıçak) batırma ve temiz çıkıp çıkmadığına bakılması (19)	"50 dakika sonra bir çöp şiş ve el ile kontrol edilebilir (P9)." "Standarttı var, elle bastırınca yukarı çıkınca pişmiştir (P11)." "Doğru şartlarda pişmiş olan pandispanya hafif olarak bastırıldığında geri gelecektir (P21)." "Orta kısmına çubuk batırılır ya da elle bastırılır orta kısmı çok içe giriyorsa içi sıvı demektir (P23)"

Tablo 12 incelendiğinde çalışma örneğinde bulunan kişilerin temel pişmiş pandispanyanın kontrol noktalarını belirlenmesi amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema "Pandispanya Kontrol Noktası" olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan tek kod oluşturulmuştur. Oluşturulan kod "Elle bastırma /Kürdan (Çöp şiş/bıçak) batırma ve temiz çıkıp çıkmadığına bakılması" kodudur.

Pandispanya muhafaza süresini saptama ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 13 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 13: Pandispanyanın Muhafaza Süresinin Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Pandispanya Muhafaza Süresi	Buzdolabında ortalama 1 hafta (8)	"Buzdolabında 1 hafta, derin dondurucuda 1-3 ay arası saklanabilmektedir (P4)." "-18°C 1 ay +5°C 1 hafta oda ısısında 3 gün hava almayacak şekilde kapalı olması çok önemli (P14)." "Normal buzdolabı 1 hafta, dondurucuda 1 ay saklanabilir (P23)."
	Ortalama 3 gün (7)	"Buzdolabında 3 gün, tutmazsan ertesi güne kurur. Bu yaz ve kışa bağlı değişir (P1)."
	15-20 gün aralığı (1)	"Buzdolabında 15-20 gün saklanabilir (P5)."

Tablo 13 incelendiğinde çalışma örnekleminde bulunan kişilerin pandispanyanın muhafaza süresinin saptanması amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema “Pandispanya Muhafaza Süresi” olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 3 farklı kod oluşturulmuştur. En yoğun kod “Buzdolabında ortalama 1 hafta” kodudur. Bir diğer en yakın kod ise “Ortalama 3 gün” kodudur. Elde edilen kodlar alıntılar içinde örneklendirilmiştir. Muhafaza süresi ile alakalı dondurucu ve buzdolabı olmak üzere pek çok yanıt alınmıştır. Alınan yanıtlarda ortak bir sonuç görülemezle birlikte pek çok koşula bağlandığına rastlanılmaktadır.

Kakaolu ve vanilyalı pandispanyanın farkını belirlenmesi ile ilişkili kod ve alıntılar Tablo 14 aracılığı ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 14: Kakaolu ve Vanilyalı Pandispanyanın Farkının Değerlendirilmesi

Tema	Kod	Alıntı
Kakaolu ve Vanilyalı Pandispanya	Vanilyanın içine kakao eklenmesi (9)	<i>Fark yok, beyaza kakao eklenir. Müşteri tercihi ile alakalı bir durumdur (P6)."</i>
	Yapısal farklılık olması (8)	<i>"Kakaolu pandispanya daha serttir beyaz daha yumuşaktır (P2)."</i> <i>"Kakaolu daha kuru ve daha sert. Vanilyalı daha süngerimsi ve daha yumuşak olur (P4)."</i> <i>"Kakao dâhil olduğu unlu mamulleri sıkır bu sebeple daha kuru olabilir buna dikkat edilmelidir (P22)."</i> <i>"Kakaolu daha sıkı vanilyalı daha gevşek olur özellikle bu katlı pastalarda kakaolu daha iyi olur. Kakao sıklık veriyor vanilyalı daha çabuk parçalanıyor (P23)."</i>

Tablo 14 incelendiğinde çalışma örnekleminde bulunan kişilerin kakaolu ve vanilyalı pandispanyanın farkının saptanması amacıyla sorulan soruya verdiği yanıtlar aracılığı ile tema “Kakaolu ve Vanilyalı Pandispanya” olarak oluşturulmuştur. Bu tema altında verilen yanıtlardan 2 farklı kod oluşturulmuştur. En yoğun kod “Vanilyanın içine kakao eklenmesi” kodudur. Bir diğer kod ise “Yapısal farklılık olması” kodudur.

6. Sonuç

Geçmişten günümüze dayanarak insanların tüketiminde yer alan ve sürekli gelişen tatlılardan biri olan pasta özel günlerle özdeşleşmiştir. İnsanlar; doğum günü, evlilik yıl dönümü gibi pek çok özel günde isteklerine göre özel tasarımlarda pastalar yaptırılmaktadır. Her geçen gün değişen dünya ve sosyal medya ile birlikte özel günler daha da çok önemsenmekte ve buna bağlı olarak kutlama pastaları da gelişim göstermektedir.

Bu araştırma ile hem butik pastacılık alanında yazılı kaynak sunulacak hem de üretim kısmına ilişkin sorular ve çözümler elde edilecektir. Ulusal literatürde buna benzer özellikler taşıyan bir makale ve tez bulunmaması çalışmanın önemini göstermiş olmakla birlikte kendi içerisinde tartışma yapılmasına engel oluşturmuştur. Özay ve diğerlerinin “Pasta Tüketen Bireylerin Pasta Tercihleri Üzerine Bir Araştırma” isimli makale içerisinde kavramsal çerçeve içerisinde pastanın ve pastacılığın tarihsel gelişimi isimli başlığa yer verildiği görülmektedir. Bu başlığın içerisinde butik pastacılığın sadece doğduğu yeri ile tanımına yer verilmiş olup ek olarak diğer pastalar ile olan farklılığı belirtilmiştir. (Özay vd., 2022). Yıldız’ın 2022 senesinde yayınladığı “Kutlamaların Lezzeti ve Mutluluğunun Resmi Pasta’nın Tarihi Serüveni” isimli makalede pastacılığın çağ olarak tarihçesine yer verilmiştir. Ülkemizde pastacılık ve pastacılık ile alakalı kavramlara yer verilmiş olup butik pastacılık isimli bir başlıkta yer almaktadır. Butik pastacılık başlığı içerisinde butik pastacılığın tanımı ve tarihçesine yer verilmiştir. Temel düzey bilgiler içerirken üretim süreci ile alakalı bilgiye rastlanılmamıştır (Yıldız, 2022). Diğer alan yazını içerisinde butik pastacılık sadece tarih ve tanım olarak yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmanın içerisinde ise butik pastacılık kavramı, tarihi, şeker hamuru gibi başlıklarla daha kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. Kullanılan katkı maddeleri ve ekipmanlar gibi alan içerisinde detaylı bilgi toplanması amaçlanmıştır. Pastacılık/butik pastacılık ile

ilgili üretim süreçleri üzerine yoğunlaşmış olup bu noktada bilgi toplanmıştır. Bu öncü çalışmanın ileride yapılacak olan çalışmalara temel oluşturacağı ve literatüre katkı sunabilmesi beklenmektedir.

Bulgular doğrultusunda ev ortamında hazırlanmış olan şeker hamuru sorusu içerisinde daha çabuk kurumaya rastlandığı ve figür açısından uygun olmadığı verilen yanıtlar aracılığı ile saptanmıştır. Bir diğer soru da ise şeker hamuru ile nişasta ilişkisi saptanmaya çalışılmış olup katılımcılar tarafından yapışmasını engelleyerek daha kolay açılma sağladığı belirtilmiştir. Boyama işlemi için dikkat edilmesi gereken unsurların başında boya tercihinin bu noktada önem arz ettiği katılımcıların verdiği yanıtlarla öğrenilmiştir.

Şeker hamuru üzerinde çatlamaya rastlanan bir hamur olup bunun sebebi katılımcılara sorulduğunda en yoğun cevap aracılığı ile hamurun iyi yoğrulmaması ya da bekletilmesinden kaynaklı oluşabileceği şeklindedir. Bir diğer hamurda gözlemlenen hava kabarcıklarının azaltılması ya da ortadan kaldırılması için soruya cevap veren bütün katılımcılar, iğne ya da kürdan gibi sivri uçlu bir cisim sayesinde ve iyi bir yoğurma işlemi yöntemiyle sorundan kurtulabileceklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların şeker hamuru marka tercihinin belirlenmesinde soruya yanıt veren katılımcıların pek çok değişkenin rol oynadığını belirtmişlerdir. Değişkenleri alıntılar ile birlikte tablo içerisinde verilmiştir. Şeker hamuru tüketimi neredeyse eşit oranla ayrılmıştır. 10 kişi tüketmediğini belirtirken 8 kişi tükettiğini ifade etmiştir. Tamamen kişisel tercihlere dayandığı görülmüştür.

Pandispanya alanındaki bulgulara bakıldığında ise katılımcılar tarafından pandispanya hamurunun pişirilme ısısının 160-180°C aralığından değiştiği öğrenilmiştir. Pandispanya hamurunda katılımcıların kullandığı kabartma tekniği en belirgin olarak verilen cevap aracılığı ile katkı maddesi olarak nitelendirilen kabartıcı ürünler eklenmesi ile yapıldığı saptanmıştır.

Katılımcılara pişmiş pandispanyanın kontrolünün nasıl yapıldığını saptamak amacı ile sorulan soruya pişmiş pandispanyanın kürdan gibi bir cisimle batırılması ya da elle bastırılması ile pişme durumunun öğrenilebileceğini ifade etmişlerdir. Pandispanyanın muhafaza süresinin belirlenmesi amacıyla sorulan soruya katılımcılar neredeyse eşit oranla buzdolabında ortalama 1 hafta ve ortalama 3 gün cevabını vermişlerdir. Kakaolu ve vanilyalı pandispanya arasındaki farka katılımcılar neredeyse eşit oranla iki ayrı yanıt vermiştir. Kakaolu pandispanya için vanilyalıya kakao eklendiği ve içerisinde yapısal farklılık olduğu öğrenilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulguların analizi sonucunda butik pastacılık ve pastacılığın belirli bir sisteme dayandığı açıklanmıştır ve şeker hamurlu/butik pastaların üretim süreçleri pastacılık kapsamında incelenmiştir. İstanbul'da yer alan katılımcıların sorulan sorulara verdikleri cevapların çoğunun tecrübe eşliğinde elde edilmiş bilgiler olduğu görülmektedir. Verilen cevaplar ile araştırmalar eşliğinde bu alanda daha fazla bilimsel içeriğe ve bilgilendirmeye ihtiyaç duyulduğu göze çarpmaktadır.

7. Öneriler

Araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan öneriler aşağıda yer almaktadır.

Pastacılıkla ilgili öneriler: Pastacılık alanı çok fazla incelik gerektiren ve buna bağlı olarak koşullardan çok etkilenen bir alandır. Pastacılık alanıyla ilgili katılımcılarla görüştüğümüzde verilen cevapların yoğunluğunun tecrübeye dayandığı fark edilmekte, yapılan işlemlerin çoğunda bilimsel bilgilerin eksikliği göze çarpmaktadır. Pandispanyanın pişme süresi sorusuyla ilgili tutumlarında bile bir standart olmadığı bu sebeple pastaneler arası üretim farklılıkları dikkat çekmektedir. Bu sebeple pastacılıkla ilgili standart reçete yaklaşımına ve bilimsel eğitime önem verilebilir. Pişmiş pandispanyanın kontrolü konusunda katılımcıların çoğunun kürdan testi ya da elle bastırarak pişme durumunu tespit ettikleri görünüyorken bu durum içerisinde bu konuda acemi olan birisi için iç ısısının verilmesi daha faydalı olabilir. Pandispanya muhafaza süresi başlığında ise ortalama 1 hafta ve 3 gün cevabı saptanmış olup gıda güvenliği için önem arz eden yumurta içeren pandispanyanın saklama koşulları ve sonrasında bekleme koşulları sabit düzene bağlanması tavsiye edilebilir.

Butik Pastacılıkla ilgili öneriler: Bu alanda çalışan kişilerin çoğu pastacılık üzerinde bilgi sahibi olmayıp bu soruları cevaplamamışlardır. Birbiri ile bağlantılı alanları en azından temel düzeyde bilgileri bilmeleri alanın gelişiminde ve ürünlerle ilgili herhangi bir sorun çıktığında görüş bildirmelerine fayda sağlayabilir. Alanın çok kişisel tecrübeye dayanması ve bu işin kitaplardan ziyade çalışarak öğrenilmesi sebebi ile bu alanda yazın eksikliği göze çarpmaktadır. Bu alan üzerine yazın çıkarılması faydalı olacaktır. Alandaki yazının sadece görsellerle figür yapımı ya da pastacılık kitabının bir kısmına butik pastacılık ilavesi yapılması şeklinde olmamalıdır. Sadece butik pastacılık üzerine bilgiler barındırmalı. Video kayıtlar içeren bir sistem ile de desteklenebilir. Şeker hamurunda çatlama görülme sorunu üretim açısından gerekli çalışmalar yapılarak aşılabileceği konusunda incelenebilir. Şeker hamurunun nişasta ile rahat açıldığı çoğu katılımcı açısından belirtilmişse de buğday, mısır ve patates gibi çeşitleri bulunan nişasta daha özelleştirmiş yanıtlarla söylenilebilir. Şeker hamuru üzerinde boyama yaparken katılımcıların farklı boya tercihinin önem taşıması katılımcılar tarafından belirtilmiş olup bu konu derinlemesine inceleme yapılabilir.

Genel öneriler: Özellikle bilimsel çalışma amacı ile ilerlendiğinde soruları cevaplarken kişilerin bilgi ve tecrübelerini saklaması yerine bu yolda çalışmalara destek olunması, alanın gelişiminde olumlu yönde rol oynayacaktır. Çalışmaya özel eğitim verdikleri gerekçesiyle katılım sağlanmaması bu alanın ilerlemesine değil gerilemesine sebep olacaktır. Hem yöneticiler hem de ustalar çalışmalara karşı açık olmalı ve gelecek nesillere bu konuda öncülük etmelidirler.

Araştırmanın örneklemini İstanbul ilini kapsamaktadır. Bu sebeple sadece İstanbul içerisinde yer alan katılımcılar çalışmaya dahil edilmiştir. İstanbul içerisinde de sayılı kişi ile görüşülmesinin yanı sıra gelecek çalışmalarda kapsamı genişletilebilir. Sadece İstanbul değil büyük şehirlerde ya da ilçelerle iş birliği içerisinde ülke genelinde bir çalışma başlatılabilir. Soruların çeşitliliği ve içeriğindeki değişikliklerle alan üzerine çalışmalar yürütülebilir. Özellikle butik pastacılık ilgili eksiklikler tamamlanabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynakça

Açak, İ. (2018). Şeker Hamuru Nedir? İçindeki Maddeler Zararlı mıdır? Erişim Adresi: <https://gidabilinci.com/seker-hamuru-nedir-icindeki-maddeler-zararli-midir>. 21.12.2022 tarihinde erişildi.

Adana Pasta Malzemeleri (t.y.). Şeker Hamuru Ütüsü. Erişim Adresi: <https://www.adanapastamalzemeleri.com/>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.

Atlı, B. (2010). Gıda Boyaları. (Tez No:283215). [Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi]. Yöktez.

- Aydemir, G.S. ve Kurnaz, A. (2023). Ağırlıklı Olarak Butik Pasta Hizmeti Veren İşletmelerin İnternet Siteleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(1), s.546-562.
- Boğa, A. ve Binokay, S. (2010). Gıda Katkı Maddeleri ve Sağlığımıza Etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 19(3), 141-154.
- Çelik, S. (2016). Geçmişten Günümüze Pastacılık, Gıda Teknolojisi. Erişim Adresi: <https://www.gidateknolojisi.com.tr/haber/2016/02/gecmisten-gunumuze-pastacilik>. 15.04.2022 tarihinde erişildi.
- Çetin, Z. (2020). Kutlamaların Aranılan İsmi Pastanın Ülkemize Uzanan Lezzet Dolu Tarihi Yolculuğu. Erişim Adresi: <https://yemek.com/pastanin-tarihi/>. 25.04.2022 tarihinde erişildi.
- Çubuk, S. (2022). Sanat Tasarım Nesnesi Olarak Şeker Hamuru ile Heykelde Soyut İfade Arayışı. (Tez No: 753798). [Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi]. Yöktez.
- Davidson, A. ve Jaine, T. (2014). *The Oxford Companion to Food*. United Kingdom: Oxford Press
- Demir, N. (2020). Engelli Bireylere Verilen Temel Pastacılık Eğitimi ve Çıktıları. (Tez No:639363). [Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Yöktez.
- Eminönü Çarşısı (t.y.). Yenilebilir Vernik Glaze (t.y.). Erişim Adresi: https://www.xn--eminnsport-37a1e.com/index.php?route=product/product&search=verni&product_id=2616&search=verni. 02.01.2023 tarihinde erişildi.
- Erler, N. (2020). 10 Adımda Kekin Enteresan Tarihçesi. Erişim Adresi: <https://ogrencikariyeri.com/haber/10-adimda-kekin-enteresan-tarihcesi>. 25.04.2022 tarihinde erişildi.
- Galucci, L. ve Thomas, C. (2018). *Sweet Laurel Bakery*. New York. Clarkson Potter/Publishers
- Gıda İnovasyon Merkezi (2016). Kek ve Pandispanyanın Tarihçesi. Erişim Adresi: <http://gidainovasyonmerkezi.com/kek-ve-pandispanya-tarihcesi/>. 24.04.2022 tarihinde erişildi.
- Gisslen, W. (2017). *Professional Baking*. New Jersey. John Wiley & Sons.
- Kapucuoğlu M.İ. ve Karaca, E. (2021). Tatlı, Pasta ve Hamur İşleri (A. Kurnaz ve S. Şengül, Ed: 1. Baskı, Cilt 1). Detay Yayıncılık
- Karaca, E. Usta, S. ve Şengül S. (2021). Tatlı, Pasta ve Hamur İşleri (A. Kurnaz ve S. Şengül, Ed: 1. Baskı, Cilt 1). Ankara, Türkiye: Detay Yayıncılık
- Katharine, D.A. (2006). SugarPaste: A Cook's 'Play Dough'. Erişim Adresi: <http://www.florilegium.org/files/FOOD-SWEETS/Sugar-Paste-art.html>. 22.12.2022 tarihinde erişildi.
- Koç Başaran, Y. (2019). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Kuramı. *The Journal of Academic Social Science*, 47(47), 480-495.
- Küçükgül, A. (2022). Şeker Hamuru Nedir. Nuga. Erişim Adresi: <https://nuga.com.tr/blogs/blog/seker-hamuru-nedir>. 21.12.2022 tarihinde erişildi.
- Liva. (2022). Şeker Hamuru Nedir? Erişim Adresi: <https://www.livapastacilik.com/blogs/p/seker-hamuru-nedir>. 21.12.2022 tarihinde erişildi.
- Malgieri, N. (2008). *The Modern Baker: Time-Saving Techniques For Breads, Tarts, Pies, Cakes And Cookies*. New York. Dk Publishing
- Nalbant Aydın, İ. (2013). Yeni Pazarlama Stratejileri Bağlamında Butik Pastacılık Örneği. (Tez No: 344820). [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yöktez.

- Olgun, A.E. (2020). Gerçek Makarna Neden Pahalı! Erişim Adresi: <https://www.gurmeakademi.com/blog/gercekpasta-neden-pahali->. 24.12.2022 tarihinde erişildi.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1), s.323-343.
- Pasta Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı- Etimoloji. (t.y.). Etimoloji Türkçe. Erişim Adresi: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pasta/>. 07.05.2022 tarihinde erişildi.
- Pasta Vista (t.y.). Kretuar Bıçağı. Erişim Adresi: <https://www.pastavista.com.tr/kretuar-bicagi> . 26.12.2022 tarihinde erişildi.
- Pasta Vista (t.y.). Silikon Modelleme Fırça Set. Erişim Adresi: <https://www.pastavista.com.tr/silikon-modelleme-firca-set>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.
- Pastasipariset. (t.y.). Butik Pasta Nedir? Pasta Sipariş Et. Erişim Adresi: <https://www.pastasipariset.com/blog/butik-pasta-nedir>. 21.12.2022 tarihinde erişildi.
- Samancı, Ö. (2013). Alafranga Tatlıcılık ve Pastane Kültürü. NationalGeographicTraveler, s.41-45.
- Saygılı, S. (2016). Pastanın Türkiye serüveni. Erişim Adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2016/12/09/pastanin-turkiye-seruveni>. 20.03.2022 tarihinde erişildi.
- Sezer, U. (2020). Gastronomide Modern Pastacılık. (1. Baskı). İstanbul, Türkiye: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık
- Sözer, I. ve Gürşen, B. (2011). Butik Pastacılık (2.Baskı). İstanbul, Türkiye: Boyut Yayınları.
- Sterling, J. (2017). A BriefHistory of theBirthdayCake. Food& Wine. Erişim Adresi: <https://www.foodandwine.com/desserts/cake/brief-history-birthday-cake>. 02.04.2022 tarihinde erişildi.
- Şeker&Sugar (t.y.). Hangi Ürünü Nasıl Renklendirmeliyiz? Erişim Adresi: <https://sekersugar.com.tr/yararli-bilgiler/hangi-urununu-nasil-renklendirmeliyiz>. 25.12.2022 tarihinde erişildi.
- Şeker&Sugar (t.y.). Tylose Kullanım Teknikleri. Erişim Adresi: <https://sekersugar.com.tr/yararli-bilgiler/tylose-kullanma-teknikleri>. 02.01.2023 tarihinde erişildi.
- Şeker&Sugar (t.y.). Ürün Gamı. Erişim Adresi: <https://www.sekersugar.com.tr/urunler/katki-ve-yardimci-ham-maddeleri>. 02.01.2023 tarihinde erişildi.
- Şimşek, A. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (4. Bölüm). A. Şimşek (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri İçinde* (S. 97). Anadolu Üniversitesi.
- Taylan, S. (t.y.). Butik Pasta Nedir? Pastane Pastalarından Farkı Nedir? <https://www.pucake.com/butik-pasta-nedir-pastahane-pastalarından-farki-nedir/21.12.2022>tarihinde erişildi.
- The Culinary Institute Of America (2009). Mastering Art And Craft, Baking & Pastry, New Jersey, John Wiley & Sons
- Toptan Pasta Malzemeleri (t.y.). 1 Yaş Minik 3'lü Basmalı Kopat Set. Erişim Adresi: <https://www.toptanpastamalzemeleri.com/1-yas-minik-3-lu-basmali-kopat-set-tpm1572>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.
- Toptan Pasta Malzemeleri (t.y.). Kız Bebek Oyuncak Silikon Kalıp. Erişim Adresi: <https://www.toptanpastamalzemeleri.com/kiz-bebek-oyuncak-silikon-kalip-tpm038>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.
- Toptan Pasta Malzemeleri (t.y.). Şeffaf Renk Gıda Tutkalı. Erişim Adresi: <https://www.toptanpastamalzemeleri.com/seker-sugar-gida-yapistiricisi-seffaf-renk-gida-tutkali-tpm2934>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.

- Toptan Pasta Malzemeleri (t.y.). Şeker Hamuru Şekillendirici Marzipan Kalem Dekor Seti. Erişim Adresi: <https://www.toptanpastamalzemeleri.com/seker-hamuru-sekillendirici-marzipan-kalem-dekor-seti-tpm2901>. 26.12.2022 tarihinde erişildi.
- Tuğçu, D. (2018). Chef Duygu Tuğçu'yla Butik Pastacılık (1. Baskı). İstanbul, Türkiye: Rumuz Yayınevi
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 24(24), s.543-559.
- Ustala Blog (2020). Butik Pastanın Yükselişi ve Şeker Hamuru. Erişim Adresi: <https://ustala.com/blog/butik-pastanin-yukselisi-ve-seker-hamuru-gn0w>. 24.12.2022 tarihinde erişildi.
- Yıldız, E. (2022). Kutlamaların Lezzeti ve Mutluluğun Resmi Pasta'nın Tarihi Serüveni. Journal of Socialand Humanities Sciences Research,9(89), s. 2179-2189.
- Yücel Güngör, M. ve Geçkil, T. (2021). Tatlı, Pasta ve Hamur İşleri (A. Kurnaz ve S. Şengül, Ed: 1. Baskı, Cilt 1). Detay Yayıncılık.